

Sosyal Bilimler: Teori, Metodoloji ve Uygulama

Editör
Prof. Dr. Yüksel Kocadoru

Sosyal Bilimler: Teori, Metodoloji ve Uygulama

Editör

Prof. Dr. Yüksel Kocadoru

İmtiyaz Sahibi Platanus
Publishing®

Editör

Prof. Dr. Yüksel Kocadoru

Kapak & Mizanpaj & Sosyal Medya
Platanus Yayın Grubu

Birinci Basım

Ekim, 2025

Yayımcı Sertifika No
45813

ISBN

978-625-6454-55-2

©copyright

Bu kitabın yayım hakkı Platanus Publishing'e aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Adres: Natoyolu Cad. Fahri Korutürk Mah. 157/B, 06480, Mamak,
Ankara, Türkiye.

Telefon: +90 312 390 1 118

web: www.platanuspublishing.com

e-mail: platanuskita@gmail.com

Platanus Publishing®

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1.....	9
Türkiye Cumhuriyeti Kuruluş Yıllarında Siyasal Kültür ve Batı Medeniyetinin Etkisi	
Mehmet Değirmenci	
BÖLÜM 2.....	23
Etkin Piyasa Hipotezi Üzerine Bir Eleştiri: Algısal Portföy Uygulaması	
Atilla Hepkorucu	
BÖLÜM 3.....	37
II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Arnavutluk'ta Eğitim ve Kültürel Faaliyetler Üzerine Bir Değerlendirme	
Mehibe Şahbaz	
BÖLÜM 4.....	51
Meşrutiyet'in İlanı ve Sonrasında Balkanların Genel Durumu	
Mehibe Şahbaz	
BÖLÜM 5.....	63
Kavalalı İbrahim Paşa Döneminde Suriye ve Filistin'de Meydana Gelen İsyanlar	
Sadık Can	
BÖLÜM 6.....	77
Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarlarının Gayri Müslim Kadınlarla Yapmış Oldukları Siyasî Evlilikler ve Sonuçları	
Sadık Can	
BÖLÜM 7.....	87
Türkiye'de Kalkınma Planlarında Sanayileşme Politikalarının Dönüşümü: 1963–2028 Döneminde Planlama ve Değerlendirme Perspektifi	
Çiğdem Ünal	

BÖLÜM 8..... 113

**Bir Auteur Yönetmen Olarak Nuri Bilge Ceylan Sinemasında Varoluşçuluk
Teması**

Devrim Aktürk & Özcan Demir

BÖLÜM 9..... 135

İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yapay Zekâ Uygulamaları

Yeter Akkaya & Ergün Eraslan

BÖLÜM 10..... 147

**Avrupa Yeşil Mutabakatı Çerçevesinde Uluslararası Ticaretin Dönüşümü:
Fırsatlar ve Zorluklar**

Seyyid Ali Ertaş

BÖLÜM 11..... 159

**Geleneksel Türk Evi ile Kırgız Evlerinin Mimari Açıdan Genel Olarak
İlişkilendirilmesi**

Uğur Demirbağ

BÖLÜM 12..... 173

İş Sağlığı ve Güvenliğinde Sanal ve Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları

Yeter Akkaya & Ergün Eraslan

BÖLÜM 13..... 185

Reklam Mecrası Olarak Youtube ve Youtube Reklamcılığının Geleceği

Mihalis Kuyucu

BÖLÜM 14..... 209

Taşeron Çalışma Üzerinde Örgütsel Bağlılığın İncelenmesi

Alaettin Cangöz & Ayşe Demirhan

BÖLÜM 15..... 235

Halkla İlişkiler Perspektifinden Osmanlı Matbuatı

İrfan Ertekin

BÖLÜM 16..... 249

**Sağlık Sigortasında Dijital Satışların Dönüşümü Yapay Zekâ Destekli E-
Ticaret Uygulamaları**

Pınar Tuğba Değirmencioğlu & Nadide Sevil Tülüce

BÖLÜM 17.....	273
Kadına Yönelik Şiddetin Hukuksal Yönü	
Ergün Sümer	
BÖLÜM 18.....	297
Farklı Örnekler Işığında Anadolu Selçuklu Sikkeleri Üzerine Bir	
Değerlendirme	
Necla Dursun	
BÖLÜM 19.....	335
Sağlık Turizminde Motivasyon ve Psikolojik Faktörler	
Özge Büyük	
BÖLÜM 20.....	353
Sağlık Sistemlerinde Akıllı Planlama: Kuramsal Temel, Yöntem ve	
Uygulamalar	
Uğur Eliyi	
BÖLÜM 21.....	371
Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Teknolojik Dönüşüm: Gelişmekte Olan	
Ülkeler Açısından Fırsatlar ve Riskler	
Seyyid Ali Ertaş	
BÖLÜM 22.....	385
Bilgi, Ahlak ve Yasa: Aquinas'ın Toplum ve Hukuk Anlayışına Epistemolojik	
Bir Yaklaşım	
Ferdî Selim	
BÖLÜM 23.....	409
Dijital Çağda İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Dijital Dönüşümü	
Şilan Özdamar	
BÖLÜM 24.....	425
Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları	
Şilan Özdamar	
BÖLÜM 25.....	437
Aksaray Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü 2024 Yılı	
Yükseköğretim Girdi Göstergelerinin Değerlendirilmesi	
Oktay Alkuş	

BÖLÜM 26 463

**İnterdisipliner Bir Alan Olarak Nöroiletişim: İletişim Bilimlerinde
Nörobilimsel Yöntemlerin Kullanılması**

Zeynep Şehidoğlu

BÖLÜM 27 475

Sosyal Adaletin Göstergesi Olarak Bölgesel Asgari Ücret Politikaları

Başak Gül Akar

BÖLÜM 28 487

Basım Endüstrisinde Mikrokapsülleme Uygulamalar

Samed Ayhan Özsoy & Cem Aydemir & Semiha Yenidoğan

BÖLÜM 29 509

Liderliğin Karanlık Yüzü: Toksik Liderlik

Jale Balkaş

BÖLÜM 30 521

Gastronomi Rotaları: Yiyecek, İçecek ve Kültür Bağlamında İncelenmesi

Merve Çakır & Dilek Dülger Altınır

BÖLÜM 31 549

Sürdürülebilir Kalkınmada Yeşil İnovasyonun Rolü

Ceyhun Haydaroğlu & Hasan Altuğ

BÖLÜM 32 565

**Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Perspektifinden Çalışan İyi Oluşu ve
Kurumsal İtibarın Teorik Temelleri**

Saliha Emre Deveci

BÖLÜM 33 581

Ütopik Bir Arayışın Anatomisi - Nietzsche ve Venedik

Yüksel Kocadoru

BÖLÜM 34 605

**Zorunlu Yer Değiştirmeden Planlı Yeniden Yerleşime: Afet Yönetiminde
Yeni Paradigmalar**

Yunus Ergün & Ali Şükrü Cihan

BÖLÜM 35.....	
Türk Romanında Ermeniler: Haçın ve Nefret Köprüsü Örneği (1918-1922)	
Ramazan Topdemir	
BÖLÜM 36.....	639
İnşaat ve Yıkım Atıklarında Fayda Maliyet Analizi ve Muhasebeleştirilmesi	
Hasan Gül	
BÖLÜM 37.....	661
Tüketicilerin Yeniden Üretilmiş Ürünleri Satın Almaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi	
Zeynep Filiz	
BÖLÜM 38.....	683
Kadınlar ve Yoksulluk: Sosyal Politikalar Yoluyla Kadın Yoksulluğu ile Mücadele	
Fatime Gül Oktay Atsatan	
BÖLÜM 39.....	711
Muş Mutfağı ve Coğrafi İşaretli Ürünleri	
Emel Ekinci & Mehmet Akif Şen	
BÖLÜM 40.....	723
Tezkire-i Buğra Hanî’de İstanbullu Bir Üveysî Şeyhinin Yolculuğu	
Esra Doğan Turay	

BÖLÜM 1

Türkiye Cumhuriyeti Kuruluş Yıllarında Siyasal Kültür ve Batı Medeniyetinin Etkisi

Mehmet Değirmenci¹

Giriş

Kültür bir toplumun yaşam tarzıdır. Bu yaşam tarzı edebiyat, mimari, hukuk ahlak inanç gibi alanlarda olabileceği gibi siyasal alanda da bir kültüre sahip olunabilir.

Siyaset, iktidar mücadelesi olarak kısaca tanımlanacak olursa, her ülkenin belirli bir siyasal geçmişi olduğu gerçeği de görülecektir. Bu geçmişteki zaman zarfı içerisinde halklar siyaset arenasındaki gelişmelere bağlı olarak belirli bir siyasal kültüre sahip olmuşlardır. Dünyada herhangi bir ülkenin yönetim sistemi ne olursa olsun, o ülkenin belirli bir siyasal kültürü vardır. Çünkü siyasal kültür yönetim şeklinin ne olduğuyla ilgili değildir. Siyasal kültür o ülkedeki halkın yönetim şekline olan yaklaşımı, katılımı ve yargılarıdır.

Medeniyet kavramı çok eskilerden beri tartışılan, anlamı konusunda net bir tanım bulunmayan ancak ana hatlarıyla evrensel değer yaratan kültür yani kültürlerden oluşan bir evrensel değer şeklinde tanımlanabilen bir kavramdır. Günümüzde medeniyet denilince akla ilk gelen Batı Medeniyetleridir. Hâlbuki medeniyetler çok çeşitlidir ve günümüze kadar birçok medeniyet yaşamıştır.

Medeniyetler siyasal kültür üzerinde de ciddi etkiler yaratır. Ülkedeki medeniyet olgusu ve hatta çevresindeki diğer medeniyetler o ülkenin siyasal yaşamında ciddi etkiye sahip olacağından doğrudan siyasal kültürü de etkiler.

Türkiye’de politik yaşamda kırılma noktası olan, eski politik sistemin yerine yenisinin getirildiği Cumhuriyet rejimi, Türk siyasal kültürünün oluşmasında belki de en önemli faktörlerden biridir. Bu nedenle siyasal kültürümüzün araştırmalarında bu Cumhuriyetin kuruluş dönemine mutlaka değinilmektedir. Çünkü siyasal yaşamımızın bu günkü haline gelmesinde en önemli dönemdir.

Siyasal kültürümüzün oluşmasında bu kadar önemli olan bu dönem şüphesiz birçok etken ve ilişkiden etkilenmiş, uzun bir mücadele sonucunda ortaya çıkmış ve çok sayıda tartışmaya sahne olmuştur.

Cumhuriyetin kuruluş dönemlerinde kendisini yegane medeniyet olarak adlandıran batı medeniyetinin etkisi küçümsenemez. Çünkü batı kendisini tek medeniyet olarak tanımlarken aynı zamanda Cumhuriyetin kurucu kadrolarında da bu şekilde düşünen ve batının üstün medeniyet olduğunu kabul edenler

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 000-0002-6949-4155

mevcuttu. Yürürlüğe konulan kanunlardan Anayasalara kadar Batı Medeniyetinin etkisini görmek mümkündü. Siyasal, askeri ve ekonomik anlamda ağır bir yük altında olan o dönemin kadrolarında, kurtuluşu mutlak batı medeniyetlerinde görenler mevcuttu. Bunların yanında batı yerine gelenekçiliğin de kurtuluş olabileceğini söyleyenler olsa da o dönemin şartlarında bu düşünce kendine fazla yaşam alanı bulamamış ve batı medeniyetinin iyi olduğu ve oradan örnek alınması gerektiği düşüncesi karşısında sönük kalmıştır.

Bu açıklamalar dikkate alındığında Türkiye Cumhuriyetinin kurulduğu yıllarda temel teşkil edebilecek uygulamaların batı medeniyeti etkisinde ortaya çıktığı gözlenmektedir ve bu ise araştırmaya ve üzerinde durmaya değer bir konudur. Çalışmamız tarama değerlendirmesi şeklinde ortaya konulmuştur ve birçok kaynak incelenmiştir.

Çalışmamızın ana sorusu; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında mevcut olan siyasal kültürümüze batı medeniyetinin nasıl etki ettiğini ve siyasal kültürümüz üzerindeki değiştirici etkisini incelemektir.

Bu bağlamda çalışmamızın ilk bölümünde siyasal kültür kavramının ve medeniyet kavramlarının yanında siyasal kültür kavramını anlamamızı kolaylaştıracak siyaset ve kültür kavramlarının da açıklamalarına yer vereceğiz.

Daha sonraki bölümde ise Türk Siyasal Kültürünün oluşmasındaki tarihsel süreci, etki eden ana unsurlar ve dönemler olarak kısaca ele alacağız. Yani bu bölümde Türk Siyasal Kültürünün tarihsel perspektiften ele alınışını göreceğiz.

Bir sonraki bölümde ise mevcut Türk Siyasal Kültürünün ana hatlarıyla özelliklerinden bahsedeceğiz. Bu ise Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasal kültürümüze olan etkilerin günümüzde daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

Çalışmamızın son bölümünde ise temel sorunsalımıza cevap arayacağız. Cumhuriyet kurulmadan önceki politik durum, bu dönemdeki batı medeniyetinin etkisi, Cumhuriyetin kurucu kadrolarının düşünceleri, bu düşüncelerdeki batı etkisi, alınan kararlar ve ortaya konulan reformlardaki batı medeniyeti etkisi incelenecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Siyaset

Siyaset; halkın idare edilmesi, siyasal kararların alınması, iktidarın ele geçirilme mücadelesi, kaynakların dağıtılması gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Siyasetin konusu iktidardır. Kısaca siyaset, iktidar ilişkileri olarak tanımlanabilmektedir.

Siyaset konusunda farklı yaklaşımlar dört başlık altında toplanabilir: hükümet etme sanatı, uzlaşma ve uyum, gücün ve kaynakların dağılımı, istisnai olana karar verme gücü olarak siyaset.

Genellikle siyaset denilince ilk akla ülke siyaseti gelir. Ülke siyaseti dediğimiz kavram ülke genelindeki politika konularıyla ilgilidir. Burada temel amaç tüm halkın ortak çıkarlarının korunmasıdır.

1.2. Kültür

Kültür; sosyal antropoloji, sosyal psikoloji, tarih, sosyoloji ve etnoloji gibi sosyal bilimlerin ortak olarak ele aldıkları bir konudur. Tabii ki, bu bilimlerin her biri kültürü, kendilerini ilgilendiren yönleriyle ele almaktadırlar (Arslanoğlu, 2000: 246).

Kültür, ilk Amerikan sosyologları tarafından çabucak benimsenmesine karşılık, Fransa’da böyle olmamıştır. Fransa’da sosyoloji, Durkheim’in kullandığı terminolojiye sadıktır. Sosyolojinin kurucuları (Comte, Durkheim, Marx, Weber, Tönnies) bu kelimeyi kullanmamışlardır. Ayrıca iki dünya savaşı arasında sosyoloji Fransa’da sönükleşmiştir. Kültür kavramı da işte bu sıralarda ortaya çıkmıştır. Onun için kültür; Fransa’da sosyoloji ve antropoloji lügatlerinde yer almaz. Buna karşılık İngilizce lügatların hemen hepsinde kültürün sosyolojik ve antropolojik manası bulunur (Meriç, 2002: 42).

Kültür, doğanın anti-tezi olan insanın doğa ile yaptığı bir sentezdir. Buna göre kültür, insanla doğa arasındaki ilişkiden doğan, hayat karşısındaki toplumsal tavidir. İnsan hangi coğrafyada yaşıyorsa o coğrafyanın sunduğu olanakları kullanır. Bu olanaklar onun bilgisini ve yaşam biçimini belirler. Ekvatordan kutuplara, deniz kıyılarından karaların içlerine, ormanlardan çöllere kadar coğrafya ve onun sunduğu olanaklar çeşitlilik gösterir. Böylece çok değişik kültürler ortaya çıkmıştır. Bu kültürler içinde beslenme alışkanlıklarından aile yapılarına, inançlardan ve dinsel törenlerden mülkiyet gibi, insanla eşya arasındaki ilişkilere kadar çeşitli kültür elemanları vardır. Bu elemanlar genellikle kendi içlerinde yüzeysel bir tutarlılık gösterirler; çünkü hepsi de insan eseridirler ve insanın özelliklerini taşırlar (Acar, 2003: 35).

İnsanın aslı (elementer) özelliği, iç dünyasındaki duygularıdır: Sevgi nefret, korku-güven, umut-endişe, heyecan-huzur gibi duygular atomiktir ve daha elementer unsurlara bölünemezler. Aslında, çoğul görünen bu unsurlar aynı insanî özelliğin atalardan kalıtımla alınan ve evrimden geçen duygu denen tek bir özelliktir (Gökberk, 2002: 425).

Duygu, iç dünyaya ait olduğu için kültürel değildir. Duygunun kendi içindeki zıtlıklarının yol açtığı karmaşa kendi anti-tezini yaratır ki; bu da “mantık”tır. Mantık da, iç dünyamızda ortaya çıkan bir özellik olduğu için kültürel değildir.

Mantık düşüncenin yalnızca biçimidir ve bu bakımdan insanî duygular gibi evrenselidir. Ancak, coğrafya çeşitlilik gösterdiği için kültür de çeşitlilik gösterir. Çünkü insan düşünürken mantığın boş kalıplarını kültür elemanlarıyla doldurur. Böylece farklı kültür değerlerini ve özlemleri taşıyan, yani farklı önermeleri ön plana çıkaran farklı mantıklar ortaya çıkar: Doğulu mantığı-Batılı mantığı, İslam mantığı-Hıristiyan mantığı, liberal mantık-sosyalist mantık vb. Böylece, kültür yerel olsa da, bileşimindeki evrensel unsur nedeniyle, ortak ya da evrensel bir değer taşır. Bu da evrensel geçerliliği olan kültür teorileri kurmamıza olanak verir (Acar, 2003: 35).

Her kültür diğer kültürlerle ilişki içerisine girebilir. Böylece sentezler oluşur. Bunun yanında her kültür içinde alt kültür denilen unsurlar barındırır. Bunların sayesinde de kültür evrimi süreçleri işler.

Cemil Meriç'e göre kültür, kaypak bir kavramdır. Tahlil edemezsiniz, çünkü unsurları sonsuz. Tasvir edemezsiniz çünkü bir yerde durmaz. Manasını kelimelerle belirtmeye kalktınız mı, elinizde havayı tutmuş gibi olursunuz. Bakarsınız ki, her yerde hava var, ama avuçlarınız bomboş (Meriç, 2002: 9).

Erol Güngör, sosyolojinin maddi ve manevi kültür ayırımına bağlı kalarak kültürü şöyle tanımlar: "Kültür, bir inançlar, bilgiler, hisler ve heyecanlar bütünüdür. Yani maddî değildir. Manevî olan kültür, uygulama halinde maddî formlara bürünür. Meselâ, dinî inançlar; cami, namazdaki beden hareketleri dinî kıyafetler v.s. şeklinde görünür (Güngör, 2010: 15).

Kültür; dili, musikiyi, mimariyi, dağı, taşı her şeyden önce insanı işlemek, bunları ulaşabilecekleri en yüksek, en güzel, en ince noktaya kadar ulaştırmaktır. Bütün bu açıklamalardan sonra diyebiliriz ki; sosyolojik anlamda bir toplumun kültürü, en başta o toplumun konuşma ve yazı dili, edebiyatı, sanatı, bilimi, felsefesi, örf ve adetleri, gelenekleri, töreleri, halk inançları, alışkanlıkları, ahlak ve hukuku, değerleri, sembolleri, ekonomik anlayışı, ayin ve törenleri, müzik, resim, oyun, heykel ve mimari tarzıdır (Arslanoğlu, 2000: 248).

1.3. Siyasal Kültür

Her siyasal sistemde, toplum üyelerinin siyasal sisteme ilişkin inançları ve tutumları olduğu gibi, siyasete ilişkin davranış kuralları da bulunmaktadır. Bunların tümü de "siyasal kültürü" oluşturmaktadır. "İnsanların içinde yaşadıkları toplumun yönetimiyle ilgili algı, ilgi, bilgi, değer ve eylemleri ile bunları etkileyen maddi ve manevi şartların bütünü" olarak tanımlanan siyasal kültür, aynı zamanda "bütünsel kültürün siyasal yönleri" olarak da ifade edilmektedir (Ozankaya, 2013).

İlk kez Gabriel Almond tarafından kullanılan siyasal kültür kavramı, bir ülkede bulunan vatandaşların sahip olduğu siyasal duyguların, siyasetle ilgili değerlerin bir araya geldiği bir yapıdır (Özbudun, 1990: 60).

Siyasal kültür denildiğinde bazen bir ulusun siyasal gelenekleri, bazen de bir toplumda hakim olan siyasal ideolojinin dile getirdiği amaçlar anlaşılmaktadır. Siyasal önyargılardan siyasal üsluba, siyasal ruh halinden neyin meşru olup neyin meşru olmadığını gösteren meşruluk ölçülerine, siyasal inançlardan otorite sembollerine kadar pek çok husus siyasal kültür kapsamında ele alınmaktadır (Görmez, 1997: 26).

Siyaset bilimcilere göre siyasal kültür, partiler, hükümet, anayasa gibi inançlar, semboller ve değerler bağlamında ifade edilen siyasi objelerin “yönelimler yapısı”dır. Siyasi kültür kamuoyundan farklıdır; zira basitçe insanların belirli siyasalara ve sorunlara gösterdiği tepkilerden ziyade uzun zamandan beri var olan değerlerin neticesinde ortaya çıkmıştır (Heywood, 2011: 263).

Siyasal kültür kavramı için yapılan tanımlamaları, G. M. Patrick, nesnel kavramlaştırma, öznel kavramlaştırma, bulgusal kavramlaştırma ve içlemsel kavramlaştırma olmak üzere dört ana eksenle toplamıştır. Kavramı nesnel boyutuyla gören yaklaşıma göre, toplumdaki bireylerden bağımsız, üstün ve onları bir arada tutan davranış kalıpları, kurallar ve inançlardan oluşan; toplumsal kutsiyeti ifade eden siyasal kültür olgusu, aynı zamanda siyasal sistemin de başarımının belirleyicisidir. Öznel kavramlaştırma ise siyasal kültürü, toplum içinde yer alan bireylerin, siyasal yaşama ilişkin tutum ve eğilimlerine göre tanımlamaktadır. Bulgusal olarak siyasal kültüre yaklaşanlar ise her siyasal kültürün kendine has özgüllük içerdiğini ön varsaydıklarından, siyasal kültürü o toplumun gelenekleri, kamu kurumlarındaki ruh, yurttaşlık bağı, liderleri gibi daha özel ve özgün verilerle irdelemektedir. Son olarak, siyasal kültürün içlemsel kavramlaştırması, bireyin davranışları ile zihin yapısı arasındaki ilişkiyi, hem somut davranışlar hem de bu davranışları yönlendiren ruhsal etkenler bağlamında incelemektedir (Yılmaz, 2003: 32).

Huntington ve Dominquez ise siyasal kültürü: “toplum üyelerinin nesneler karşısındaki değerleri ve diğer yönelimleriyle, anlatımsal siyasal semboller hakkındaki ampirik inançlardan oluşur.” şeklinde tanımlamaktadır (Görmez, 1997: 32).

Siyasal kültür, toplumun siyasal davranışlarının bir bütün olduğundan hareket eder. Yani bir yönelimin kültürel olarak nitelendirilmesi, toplumsal düzeyde belli bir “yaygınlık” kazanmasını gerektirmektedir (Özbudun, 1990: 62).

Siyasal kültür, genel kültür olgusundan ayrı bir gerçekliktir. Ancak siyasal kültürün bu genel kültürden bağımsız olmadığı açıktır. Toplumun kültürü, tarihi geçmişi gibi olgular, siyasal kültürün oluşmasında da ciddi anlamda etkilidir.

Siyasal kültürün öğeleri, G. Almond'un sınıflandırmasında üçe ayrılmaktadır:

- Bilişsel öğeler: Bireyin içinde yaşadığı toplumun siyasal alanına ilişkin, çeşitli yollardan elde ettiği belli bir bilgisi, algılaması ve inancı vardır. Bunlar bireyin sistemle olan bağına kurmaktadır.

- Duygusal öğeler: Yukarıdaki alana göre daha öznel olan duygusal öğeler, siyasal alanı duygusal dürtülerle yorumlamayı kapsamaktadır. Belli bir siyasal parti başkanına beslenen sevgi ya da nefret, buna örnektir.

- Değerlendirici öğeler: Birey, siyasal alana ilişkin çeşitli değer yargılarına sahiptir. Bu değer yargıları bireyin daha önce edindiği temel kabulleri referans almaktadır. Laikliğe önem veren bir değer yapısına sahip kişinin, dinsel tınılar taşıyan siyasal söylemlere tepki duyması bu duruma örnek oluşturmaktadır.

Siyasal kültür, yukarıdaki öğelerin bir bileşkesidir (Yılmaz, 2003: 35).

Siyasal kültür mevcut toplumsal yapı ve siyasal yapı ile çok sıkı uyum içinde olmalıdır. Aksi takdirde siyasal sistem açmaza girebilecektir. E. Çam, bu durumu gelişmemiş ülkelerin durumunu betimlemek için kullanmaktadır. Ona göre bu ülkelerdeki krizin temelinde, siyasal kültürün siyasal yapının türevi olmaması yatmaktadır. Bu ülkelerin içinde yaşadıkları açmaz, Batı'dan ithal ettikleri siyasal yapılara uygun siyasal kültürü yaratmakla, kendilerine uygun siyasal yapılar oluşturmak arasında gidip gelmektedir (Çam, 1995: 202).

1.4. Medeniyet

Medeniyet ise evrensel değer yaratan kültürdür. Kültür, yukarıda açıklandığı üzere esas bakımından yereldir. Ancak, kültürlerarası eleman alışverişi, yerelliği evrenselliğe açar. Eğer bir kültürün ürettiği elemanlar ve değerler hemen hemen diğer bütün kültürlerce alınmak isteniyorsa, o zaman bu kültür evrenselliğe yükselir. Bunlar din, sanat, felsefe ve bilimdir. Kültürler bu alanlarda başka kültürlerce benimsenecek eserler yarattıkları ölçüde evrenselleşir ve üstünlük kazanır. Bu üstünlük, medeniyeti tanımlamaktan gelir. Medeniyeti tanımlayan kültür diğer toplumlara kendi din, sanat, felsefe ve bilim anlayışını kabul ettirir. Tarih boyunca bu anlayışlardan bazıları ön plana geçmiştir. Örneğin tarım toplumlarında din, medeniyetin tanımlayıcısı olmuştur ve evrensel değerler dinden kaynaklanmıştır. Sanat, felsefe ve bilim dine göre algılanmış ve dinin hizmetinde olmuştur. Medeniyetler, evrensel tanımlar yapma eğiliminde olduklarından kendi bilim anlayışlarını da ortaya koyarlar. Tarım toplumundaki mitoloji, kendi zamanının bilimidir. Ortaçağ'daki skolastik felsefeye dayalı tanımlar sistematığı de kendi zamanın bilimidir (Acar, 2003: 37).

Medeniyet Arapça bir kelime olup Medine kelimesinden türetilmiştir. Şehirlilik, hayattan tam faydalanarak, iyi ve rahat yaşama demektir (Özön, 1978). Medeniyet Avrupa'da Rönesans hareketlerinden sonra ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu nedenle batı ile özdeşleşmiş bir kavramdır. Sadece bilimde değil, sanatta, felsefede ve hatta dinde bile batının genel tanımları doğu tarafından kullanılmaktadır.

2. Türkiye’de Siyasal Kültür

2.1. Türkiye’de Siyasal Kültürün Geçmişi

Türk siyasal kültürünün tarihsel açıdan oluşum sürecinde üç ana eksenin önemli olduğunu düşünülmektedir. Bunlar, Orta Asya’dan Anadolu’ya taşınan gelenek, İslamiyet ve İmparatorluk süreçleridir .

Her üç süreç aynı zamanda kronolojik olarak birbirini izlediğinden, her biri bir öncekinin mirasını taşımaktadır. Türklerin, İslamiyet’i kabulünden sonraki siyasal kültürlerinde Orta Asya kültürü değişikliklere uğramış ve birçok yönden farklılaşmıştır; ancak bazı özelliklerini İslamî bünye içinde korumuştur. Aynı biçimde imparatorluk döneminde hem Orta Asya geleneği bir biçimde yaşamış hem de İslamiyet’in dünya algılayışı yaşamıştır (Yılmaz, 2003: 71).

Orta Asya geleneği, Türk siyasal yaşamının ilkel durumdan, sınıflı sayılabilecek bir toplum ve devlet düzenine geçişin izlerini taşımaktadır. İslamiyet ise Anadolu’ya gelen Türklerin yeni toplumsal kimlikleri olmaktadır. Belli bir süre beylikler halinde özerk yaşam süren Türk toplulukları yavaş yavaş yeni devletler kurmaya başlamış, Orta Asya geleneğinin bazı unsurlarını korusalar da İslamî toplum düzenini de içselleştirmişlerdir. Bununla birlikte antik imparatorluk sistemi ve onun mantığını da alan Türklerin siyasal kültürü bu üç tarihsel sürecin etkisiyle oluşmuştur. Değişmezlik ve sorgulanamazlık üzerine kurulu antik imparatorluk modelinin en önemli özelliği güçlü ve merkezi bir devlet aygıtının varlığıdır. Osmanlı döneminde en üst düzeyde oluşmuş bu örgütleniş biçimi, siyasal ve kamusal alanı büyük ölçüde devletin denetimine vermiştir. Doğaldır ki bu denetim günün teknolojik olanakları kadardır. Sonuç olarak, Osmanlılık, Türklerin yepyeni bir kültür küresine geçmesini ifade etmektedir. Gerek Orta Asya’nın gerekse İslamiyet’in etkisinin üzerine, özellikle İslamiyet’in devlet geleneğinin oluşmasında etkili olmuş antik kültür ve onun kalıtı imparatorluk düşüncesi, bugünkü Türk kültürünün oluşmasındaki en önemli aşamadır (Yılmaz, 2003: 128).

Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra ise Türk Siyasal Kültürünün temel çerçevesi Türkiye Cumhuriyeti döneminde oluşmuştur. Bu dönemde uzun yıllar tek partili hayatta yaşamlarını idame ettiren Türklerin siyasal kültürünün çok geliştiği söylenemez. 1950 yılına gelindiğinde muhalefetin iktidar partisini

yenerek siyasal hayata birincil aktör olması siyasal kültürde de önemli etkiler yaratmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde siyasal yaşamın 3 kez Askeri Müdahalelerle kesintiye uğraması, siyasal kültürün şekillenmesinde temel taşlar konumundadır. Çünkü halkın iradesine de aynı zamanda vurulan bu darbeler, gelişmekte olan siyasal kültürü daha çekingen ve askeri yönetime karşı daha itaatkâr hale getirmiştir. Askeri darbelerin siyasal kültürün oluşmasında önemli bir özelliği de kısa süreli askeri yönetimlerden sonra askerin yönetimi tekrar siyasilere devretmesi ve hatta bunu özendirir nitelikte davranmasıdır.

2.2. Türkiye’de Siyasal Kültürün Ana Hatları

Türkiye’nin genel siyasal kültürü ne şekildedir sorusuna, ana hatlarıyla, evrensel değerlerden uzak, uzlaşmacı değil çatışmacı, merkezîyetçi, farklılıklara hoşgörüsü az ve seçkinci bir yapı çıkmaktadır.

Her siyasal kültürün kendine has özellikleri bulunur. Türkiye’deki siyasal kültür ortamının genel özellikleri şöyle sıralanabilir: Siyasal kültürümüz bireysellikten çok toplumsallığa önem vermekte, toplumun bireyin önünde olduğu kabul edilmektedir. Türkiye’de insanlar kimliğini, içinde bulunduğu topluluğun bir parçası olarak görmektedir. Farklılaşma ve bunun ifadesi güçleşmekte, farklılaşmanın dile getirilmesi bölücü bir eylem olarak değerlendirilmektedir. Özellikle 1980 sonrasında düşünce üzerine sınır koyma eğilimleri artmıştır. Toplum, ortalamadan sapan davranış ve görüşlere karşı hoşgörülü değildir. Toplumumuzdaki dayanışmacı cemaat anlayışı ortalamadan ayrılanları toplumun dışına itmektedir. Toplumsal hayatın bütün alanları siyasetle ilgili görüldüğü için ülkemizde siyasetin müdahale alanı çok genişlemiştir. Toplumda siyasetin sınırı da belli değildir. Vatandaş her türlü isteğinin devlet tarafından karşılanmasını beklerken, devlet de kendisinde her alana sınırsız müdahale hakkını görmektedir. Her türlü isteğin devlet tarafından karşılanmasının beklenmesi beraberinde her şeyin siyaset aracılığıyla elde edilebileceği düşüncesini de getirmektedir. Bu da ülkemizde demokrasinin işleyişini zorlaştırmaktadır. Toplumumuzdaki özerk kurum ve toplulukların sayısı yeterli değildir. Devlet, kendisini sayıları zaten az olan kuruluş ve topluluklar karşısında kayıtsız bir üstünlüğe sahip olarak görülmekte, bunlar devlete tabi olması gereken birimler olarak değerlendirilmektedir. Toplumun yönetim sürecine örgütlü bir şekilde katılması engellenmektedir. Siyasal kültürümüzde uzlaşma değil, çatışma ön plana çıkmaktadır. Toplumsal anlayışlarımızdan ödün vermek bir zaaf belirtisi olarak görülmektedir. Uzlaşma rejimi olarak tanımlanan demokrasiyle, uzlaşmacı olmayan kültür arasında sürekli bir gerilim yaşanmaktadır. Siyasal kültürümüzde “siyasal seçkincilik” anlayışı egemendir. Belirli niteliklere haiz kişilerin toplumu yönetmekte özel hak

sahibi olduğunu varsayan siyasal seçkincilik anlayışında, doğrunun, iyinin ve güzelin sadece bazı kişiler tarafından bilindiği kabul edilmektedir.

3. Cumhuriyetin Kuruluşunda Siyasal Kültüre Batı Medeniyetinin Etkisi

Türkiye'nin modern politik sisteminin başlangıcı 1876 Anayasası olarak kabul edilir. Avrupa'nın etkisi ile ortaya konulan bu anayasa, iktidardaki siyasal seçkinlerin iktidarı toplumun temsilcileriyle paylaşmak istememesiyle fazla yaşam alanı bulamamıştır. Karşı tarafı ihanetle, ihanetle olmasa bile kötü niyetle suçlayan bir siyasal zeminde, halk desteğini alacak bir ideolojinin geliştirilememiş olması da başarısızlığın nedenlerindendir.

Mevcut hiçbir gurubun tabana yayılan ve tam desteğini alan bir ideolojisi yoktu. Bu nedenle 1909 yılına kadar Sultan Abdülhamit ülkeyi eski düzende yönetmeye devam etti. Bu dönemde Abdülhamit bürokraside yaptığı reformlarla, ulaşım sistemini modernleştirmesiyle, ekonomiyi canlandırmasıyla modern bir politik sistemin kurulması için sosyoekonomik altyapıyı oluşturdu.

1908 yılında Selanik'te bağımsız olarak kurulan ve daha sonra İttihat ve Terakki ile birleşen bir cemiyetin baskısı ile Sultan Abdülhamit 1876 Anayasasını Tekrar yürürlüğe koydu ve bu dönem II. Meşrutiyet olarak adlandırıldı. Bu hareketin öncüsü Jön Türkler Modern Batılı okullarda eğitim görmüşlerdi. İttihat ve Terakki 1913 yılına gelindiğinde, seçimleri sürekli kazanmasına rağmen yürütmeyi tamamen üstlenemedi ve bunun sebebi de çok kültürlü Osmanlı Toplumuna ayak uydurabilecek bir ideolojisinin olmamasıydı. Bu ideoloji geliştirme işini 1918 yılına kadar sürdürdü.

Osmanlı hanedanı gücünü ve etkisini bu birkaç yıl içinde yitirdi. Zira 1909 da Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile başlayan ve yasamanın yürütme karşısında adım adım güçlenmesini sağlayan 1908-1918 yılları arası ideolojik faaliyetler etki etmişti.

İttihat ve Terakki partisi halini alan bu yapıya muhalif olan birkaç parti de taban yoksunluğundan dolayı fazla yaşam alanı bulamadı. Görünüşte Osmanlıcılığı ilke edinen İttihat ve Terakki aslında antiemperyalizm ve devletçilik uygulamalarına Türkçülüğün de eklenmesi ile oluşan bir ideolojiye sahipti.

Üç çeşit Türkçülük benimsemişlerdi: yazınsal-dilsel Türkçülük, pratik milliyetçilik ve evrimci Türkçülük. Savaşın sona ermesi ve yenilgi sonucunda İttihat ve Terakki kendisini lağvetti ve ülkeye iyi yetişmiş politik bir kadro mirası bırakmış oldu.

Türk politik sistemi temelde üç dönemde ele alınabilir. Birincisi Osmanlı dönemi, ikincisi gelenekselden kopuşun simgesi ve modern politik sistemin temellerinin atıldığı, sosyoekonomik değişimler içeren Jön Türkler dönemi,

sonuncu dönem ise karakteristik olarak modern politik sistem olarak adlandırılan ve 1919 da başlayan kurtuluş savaşı yılları ve Cumhuriyet Dönemidir.

Cumhuriyet dönemine kadar reformlar, iktidar, hiyerarşik bir şekilde kamu görevlilerince ya da ordu tarafından gerçekleştirilmişti ancak Cumhuriyet Döneminde reformlar tabandan yani halktan başlayan bir hareketle yerleşmişti.

Kurtuluş savaşı padişah ile uyuşmazlık yaşayan taşra gurupları tarafından yönetildi. Direniş liderlerinin büyük kısmının İttihat ve Terakki liderleri olması, kurtuluş mücadelesinin geniş halk kitleleri tarafından desteklenmesinin yanında, taşranın bir kısmının padişahın saltanatına karşı olduğunu da göstermektedir.

Mustafa Kemal öncülüğünde başlatılan kurtuluş hareketinin başında kabul edilen Misak-ı Milli ilkeleri devrimci bir nitelik taşır. Bu ilkeler Türkiye'nin imparatorluk geçmişinden kesin olarak kopuşu ifade etmektedirler. Bunun yanında Avrupa Siyasal düşüncelerine dayalı yeni bir siyasal sistem ortaya koymaktadır. En önemli unsuru ise toprak bütünlüğüne dayalı ulusal devlet idi. Bunun yanında önemli diğer ilkeler, ulusal irade vurgusu ve bu iradenin Heyet-i Temsiliye aracılığı ile açıklanacağı idi.

İstanbul'daki parlamentonun 1920 yılında dağılması ile 23 Nisan 1920 de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi ile politik sistemin ulusalcı ve halkçı yapısı netleşti ve 1921 Anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye kanunu da yasal çerçeveyi ortaya koydu.

1921 Anayasası daha öncekiler gibi yabancı bir metnin kopyası niteliğinde değildi. Ayrıca kurtuluş mücadelesinin ortaya çıkardığı “ulus” kavramı da değişik bir özellik içermekteydi. Ne İslam'daki milliyetin karşılığı idi, ne de o dönemin Avrupa'sındaki ulus kavramı ile örtüşüyordu. Batılı ulus kavramlarına görünüşte benziyordu ancak kendine has tarihsel ve kültürel yapısını koruyordu.

Kurtuluş hareketinin ana ideolojileri önce milliyetçilik sonra da halkçılık olmuştur. Bu bağlamda antiemperyalist bir görünüm sergilemekteydi.

Ekonomik politikalar açısından yönetim ikiye bölünmüştü. Birinci kısım değişim ve gelişimin yukarıdan dayatılmak suretiyle gerçekleştirilmesi gerektiğine inanırken, ikinci gurup ise taşra liderlerinden oluşuyor ve geleneklerin korunması gerekliliğini savunuyorlardı. Birinci gurup Avrupa tarzı düşünceler ile dolmuş ve halka tepeden bakıyorlardı.

Bu şartlar altında hem bir kurtuluş mücadelesi hem de politik bir değişim sürecinin ardından 1923 yılında Cumhuriyet ilen edildi. Erken Cumhuriyet dönemi modern politik reformlar dönemi olarak da adlandırılabilir. Modern politik sistemin temel özellikleri bu dönemde ortaya konmuştur. Bunun yanında Şariat kanununun yerine İsviçre asıllı Medeni Kanunun, Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kullanılmaya başlaması, batı tarzı takvim, kıyafet şeklinde

ortaya çıkan reform hareketleri, modern politik sistem diye adlandırılan sistemin ne denli değişimlerle ortaya çıktığını gözler önüne sermektedir.

Lozan Anlaşmasında İstanbul-Ankara arasında ortaya çıkan temsil krizi saltanatın kaldırılması sürecini hızlandırmıştır. Sonuçta Lozan İtilaf devletleri ve Ankara Hükümeti arasında imzalanmıştır.

Kurtuluş mücadelesi ve akabinde uluslararası krizin aşılması yönetimdeki ayrımı ortaya çıkardı. Bu ayrımnda Batıcı-Modernist ve Gelenekçi olmak üzere iki gurup vardı. Batıcı-Modernistlere göre kültürel reformlarla birlikte ilerleme açısından dinsel reformlar da ilerlemenin yegane unsurudur. Bu nedenle meclis içerisindeki bu ikiliğe de son verilmesi amacıyla Nisan 1923 te kendini dağıtan meclis Ağustos 1923 te tekrar toplandı. 29 Ekimde ise Cumhuriyet ilan edildi ve Müslüman ülkelerde ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal oldu. Daha sonra modernliğin engeli görülen Halifelik kaldırıldı, modern ve dini okul ayrımı kaldırıldı. Adım adım laikliğe doğru gidildi. Batıcı-Modernist yöneticiler 1924 yılında yeni anayasa ile de ideallerini somutlaştırmış oldu. Ekonomik anlamda batıya liberalizmden vazgeçilmeyeceği, devletçiliğe geçilmeyeceğinin mesajı verilmek üzere İzmir İktisat Kongresi toplandı.

1923 sonrası belirginleşen bürokratik seçkinler, ilerlemenin ekonomik, sosyal ve politik değil temelde kültürel ilerleme olarak algıladılar. Avrupa uygarlığını ilerlemenin son durağı olarak benimsemişlerdi.

Sonunda Avrupalı misyonerlerin ve oryantalist bilim adamlarının uzun süreden beri aşılamaaya çalıştıkları bir görüşü, yani İslam'ın yapısı gereği maddi kalkınmaya ve özel olarak da Avrupa Uygarlığına karşı olduğu görüşünü benimsediler (Karpaz, 2007: 42).

Sonuç

Türkiye’de Cumhuriyet, Osmanlıdan aldığı ağır ve zor şartlar altında bulunan politik ve ekonomik mirası iyileştirme saikiyle hareket eden çevrelerin girişimiyle kurulmuş siyasal bir sistemdir. Bu amaçla Türk politik yaşamında gerçekten de çok önemli bir dönüm noktası olarak ele alınmaktadır.

Osmanlı Devleti aldığı yenilgiler ve ekonomik bağımlılıklardan sonra içinden çıkılmaz bir politik durum sergiliyordu. Bu ise Batılı devletler tarafından görülüyor ve Osmanlı’ya karşı iştahla bakmalarına neden oluyordu. Bütün batılı ülkeler Osmanlı’nın yıkılmasını bekliyordu ve hatta aralarında toprak paylaşımı bile yapmışlardı.

Böyle bir atmosferde Selanik’te kurulan bir cemiyet daha sonra İttihat ve Terakki ile birleşmiş ve ülkenin içinde bulunduğu bu duruma bir son vermek ve bir çıkış yolu aramak için kolları sıvadı.

1876 yılında yürürlüğe kısa bir süre konan ve sonra kaldırılan anayasa 1909 yılında Selanik'te kurulan bu cemiyet öncülüğünde tekrar yürürlüğe konmuştur. Daha sonraları 1918 yılına kadar İttihat ve Terakki dönemi yaşanmış, 1918 yılında kendini lağvetmiştir. 1922 yılına kadar sürdürülen kurtuluş mücadelesinden başarı ile çıkmış ve 1923 yılında da Cumhuriyet ilan edilmiştir.

1918-1922 yılları arasında ciddi sosyoekonomik hamleler uygulanmış ve bunlarda batı etkisi gözlerden kaçmamaktadır. Osmanlıların son döneminde ve bilhassa Atatürk zamanındaki bu tür sosyoekonomik değişme zaten, giderek artan ölçüde Batı'daki benzerlerinin tavırlarını ve geleneklerini sergileyen, mesleki, teknik, idari, girişimci orta sınıfı meydana getirmişti. Bunlar sivil toplumun vazgeçilmez bir parçasını oluştururlar, bunlar olmadan Batı-tipi demokratik kurumlar ayakta kalamazlar (Lewis, 2010: 61).

Cumhuriyetin ilanından sonra da Batı Medeniyetlerinin etkisi açık bir şekilde gözlemlenmiştir. Batının üstün olmadığını savunan gelenekçi elitler de 1923 yılının ikinci yarısında meclisten tasfiye edilmişlerdir. Saltanatın ve hilafetin kaldırılmasından, İsviçre Medeni Kanununa, harf inkılabından kıyafet devrimine kadar bütün uygulamalar bizzat Batı Medeniyetlerinden esinlenerek ele alınmıştır. Bunların yanında birçok reform hareketleri de ele alınmıştır.

Ekonomik alanda da Batı medeniyetinin ciddi etkisi vardır. Zira sırf batıya liberalizm anlayışımızı göstermek için İzmir İktisat Kongresi toplanmış ve batıya güvence verilmeye çalışılmıştır.

Son olarak batının üstünlüğü Cumhuriyetin ilk yıllarında her şeyden önce kültürel ilerlemenin hedef olduğu, bunun da en üstün uygarlık olan Batının yani Avrupa'nın örnek alarak sağlanabileceği görüşü hakim olmuştur.

KAYNAKÇA

- Acar, M.S (2003), Medeniyetler Çatışması mı Menfaatler Çatışması mı?, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, 2(18), 33-42
- Arslanoğlu, İ. (2000), Kültür ve Medeniyet Kavramları, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 4(15), 243-255
- Çam, E. (1995), Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul: Der Yayınları
- Gökberk, M. (2002), Felsefe Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Görmez, K. (1997), Kent ve Siyaset, Ankara: Gazi Kitabevi
- Güngör E. (2010), Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, İstanbul: Ötüken Yayınları,
- Heywood, A. (2011), Siyaset, Ankara: Adres Yayınları
- Karpat, K. (2007). Türkiye’de Demokratik Sistemin Evrimi, İstanbul: İmge Kitabevi
- Lewis, B. (2003), Demokrasinin Türkiye Serüveni, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Meriç, C. (2002), Kültürden İrfana, İstanbul: İnsan Yayınları
- Özbudun, E. (1990), Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi, İzmir: TDV ve Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları
- Ozankaya, Ö. (2013), Prof. Dr. İnan Özer’in Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler Adlı Makalesinin Değerlendirilmesi. Erişim tarihi: 29 Temmuz 2013, Erişim adresi: <http://www.angelfire.com/oz/sosyo/siyasalkultur.htm>
- Özön, M. N. (1979), Osmanlıca/Türkçe Sözlük, İstanbul
- Sarıbay A.Y. (1998), Siyasal Sosyoloji, İstanbul: Der Yayınları, İstanbul
- Yılmaz, L. (2003), Siyasal Kültür – Kriz Etkileşimi Çerçevesinde Türk Siyasal Kültürünün Kriz Alanları, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir

BÖLÜM 2

Etkin Piyasa Hipotezi Üzerine Bir Eleştiri: Algısal Portföy Uygulaması

Atilla Hepkorucu¹

GİRİŞ

Fama'nın (1970) etkin piyasa hipotezi, yatırımcıların rasyonel olduğu ve bilginin yatırımcılar açısından ulaşılabilirliğinin maliyetsiz ve eşit şekilde gerçekleştiğini kabul etmektedir. Bu varsayım, yatırımcıların piyasalar dahilinde finansal varlıkların fiyatlanması ve yatırım kararların verilmesi gibi kararları verirken daima aynı noktada olması anlamına gelmektedir. Etkin piyasa, piyasa getirisinin yanında bütün finansal kararların sabit ve risk taşımadığı bir piyasa tanımı şeklinde yorumlanabilir. Piyasadaki gözlemler ise sözkonusu varsayımın tam aksi yönünde seyretmektedir. Bu yüzden Fama (1998) sözkonusu gözlemlerin etkin piyasa hipotezi ile açıklanması için sisteme bir şans unsuru eklenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Finansal piyasalarda gözlemlenen anomali adı verilen olgular Davranışsal Finansın doğmasına ve gelişmesine yardımcı olmuştur. Anomali; teori ile uyuşmayan gözlem veya olağandışı davranışlardır. (Karan, 2001: 276-277) Anomali, yapısı gereği rasyonellikten sapmanın kendisini oluşturur ve bütün piyasa işlemleri rasyonel olarak kabul edilemez.

Finansal piyasalarda sıkça görülen iki olgu, etkin piyasa hipotezinden sapmalara neden olmaktadır. Bunlardan birincisi; özellikle hisse senedi piyasasında görülen kazanç duyurularına karşı eksik ve yetersiz reaksiyon durumu anomalisidir. Yatırımcıların piyasaya gelen haberlere geç tepki vermeleri geçmişte yüksek kar sağlayan hisse senetlerinin fiyatlarının artmaya devam etmesine, geçmişte düşük kar sağlayan hisse senetlerinin fiyatlarının ise düşmeye devam etmesine neden olmaktadır. (Barberis vd, 1998:307) Bu devamlılık kısa bir zaman aralığı için devam eder ve piyasa üstü getiri sağlamak olgusu olası hale gelir. Uzun dönemde ise, fiyatı aşırı yükselmiş olan hisse senetlerinin fiyatı düşmeye, fiyatı aşırı düşmüş olan hisse senetlerinin fiyatı ise yükselmeye başlar. Piyasanın uzun vadede bu şekilde dengeye gelmesi etkin piyasa hipotezini desteklemektedir. Ancak kısa zaman aralıkları için etkin piyasa hipotezi çalışmamış ve piyasa getirisinden sapmaların gözlenmesiyle sonuçlanmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Taşköprü Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
ORCID: 0000-0001-6060-3135

Benzer şekilde sıkça görülen bir diğer anomali, aşırı tepki anomalisidir. Belirli bir haber türüne duyulan aşırı tepki, gelecek dönemler içinde yatırımcı açısından kabul edilen bir olgu halini almaktadır. Geçmiş dönemde gözlemlenen fiyat artışlarının nedeni, gelecek dönemler içinde oluşan iyi haberlere yatırımcı tarafından aşırı şekilde tepki gösterilmesi ve fiyatların artışı ile sonuçlanmasıdır. (Barberis vd., 1998:307-308) Benzer şekilde fiyatı düşen hisse senetlerinin fiyatlarının düşmeye devam etmesi de negatif haberler için gözlemlenmiştir. Sonuç olarak her iki fiyat anomalisi de etkin piyasadan kısa vadeli sapmalara neden olmaktadır. Uzun vadede ise getirilerin piyasa getirisine yakınsadığı gözlemlenmektedir. Bu kabullenmeler altında hisse senedi piyasasında kısa vadeli yatırım kararlarına ilişkin rasyonelliğin sorgulanması gerektiği, kısa vadede etkin piyasa hipotezinin de kullanışsız olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın amacı, davranışsal finansın konularından biri olan anomalilerin finansal piyasalara etkisinden ziyade finansal piyasalarda bu olgunun getiri unsurlarına etkisinin açıklanmasıdır. Bu nedenle çalışmada, literatürde yer alan anomalilerin finansal piyasaya etkileri konulu çalışmalara yer verilememiştir.

ALGISAL PORTFÖY METODOLOJİSİ

Kısa vadeli bir zaman aralığı içinde rasyonel olmayan yatırım kararlarının tanımlanması ve bu karar setlerinin rasyonel olan yatırım kararları ile karşılaştırılması çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bunun tespiti için rasyonel olmayan portföylerin oluşturulmasına çalışılmıştır.

Modern Portföy Teorisi getiri unsurunun doğrusal bir yapıda olduğunu kabul etmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse; portföyün beklenen getirisi, portföyü oluşturan finansal varlık getirilerinin ağırlıkları ile çarpımına dayanmaktadır.

$$\sum_{i=1}^n (\omega_i) * X_i = X_p$$
 işlemi ile portföy getirisi bulunabilmektedir. Bu işlem vektörel olarak da tanımlanabilir. Yöntem, tek boyutlu vektörlerin belli birer ağırlık çarpanı ile boyutlarının düzeltilerek toplanması işlemine benzerdir. Finansal bir varlığın getirisi $E(\vec{X}_A) = a * \vec{x}$, şeklinde tanımlanabilir. (a) katsayısı finansal varlıkların getiri vektörlerinin büyüklüğünü ifade etmektedir ve değer olarak bütün reel sayıları alabilmektedir. Bu portföy ağırlıklarının vektörel olmadığı ancak getirilerin vektörel oldukları kabul edilirse;

$$\sum_{i=1}^n (\omega_i) * \vec{X}_i = \vec{X}_p$$
 şeklini almaktadır. Çözüm oldukça rasyonel olarak kabul edilebilir, çünkü piyasa verilerinden başka hiçbir faktör ilave edilmemiştir.

Piyasaların tamamen rasyonel olmadığı kabullenmesi altında, yatırımcıların finansal kararları rasyonel değerlerin yanında algıları ile verdikleri düşünülmesi

yanlış olmayacaktır. Bu yüzden finansal varlıkların getirilerinin tekrar tanımlanması gerekmektedir. Getirinin iki kısımdan oluştuğu kabul edilirse, ilk kısım rasyonel olan finansal varlığın getirisi, ikinci kısım ise yatırımcının algısı olarak düşünülür. Bu durumda belirli bir dönemde temettü dağıtmayan hisse senedi için getiri;

$$Rasyonel\_Getiri = \frac{S_{T+K} - S_T}{S_T}$$

$$Rasyonel\_Olmayan\_Getiri = \frac{S_{T+K} - S_T}{S_T} + ALGI$$

şeklinde tanımlanır. Bu gösterim ayrıca, birbirini takip eden iyi veya kötü haberler sonucu gözlemlenen aşırı reaksiyon durumu anomalisidir.

Sırada algı unsurunun tanımlanmasına yer verilmiştir. Algı unsurunun getiri denkleminde yer almasının kabullenmesi için rasyonel getiri değerini etkilememesi gerekmektedir. Şu halde algı unsuru reel bir sayı olarak kabul edilemez. Ayrıca negatif ve pozitif algı şeklinde finansal varlıkların birbirinden ayrılması istenmektedir. Örneğin rasyonel getirileri aynı olan iki finansal varlığın algısı farklı değerler alabilmelidir. Algı piyasaya gelen haberlerden etkilenmektedir. Geçmişteki algı ile yeni oluşan algı arasında sürekli bir ilişkinin olmadığı kabul edilmiştir. Bu kabullenmeye ilave olarak, belirli bir dönem içindeki algının, piyasaya gelen son haberlere göre belirlenmekte olduğu ve dönem boyunca sabit kaldığı kabul edilmiştir. Sonuç olarak yeni getiri unsurunun tanımlanması gerekmektedir.

Çalışmada getiri unsuru kompleks sayılar ile tanımlanmıştır. Kompleks sayılar; reel bir sayı ile imajiner (hayali) bir sayıdan oluşmuştur. İmajiner kısım; reel bir sayı değildir ve (i) birim olarak adlandırılır. Toplama ve çıkarma işlemlerinde, reel sayılara benzer şekilde doğrusal özellik gösterdikleri kabul edilmiştir. Bu nedenlerden algı unsurunun sayısal olarak tanımlanması için reel olmayan sayıların kullanımı son derece uygundur. Kompleks değişkenli fonksiyonların özellikleri çok geniş olduğu için çalışmada kullanım nedenleri kısaca açıklanmıştır.

Kompleks sayılar sistemi, vektör toplama ve reel bir 'a' skaleri ile skalerle çarpma kurallarına sahip IR^2 kümesi olarak kabul edilmektedir. Düzlem üzerindeki noktalar, reel sayıların sonlu çiftlerinden (x,y) oluşmuştur. Bir kompleks sayı; reel bir değer (x) ile imajiner bir değer olan (y) kısımlarından oluşur. İmajiner kısım (i) birim ile gösterilir. Herhangi bir kompleks sayı, $z = a + bi$ şeklindeki tanımı $z \in C$ için $C = \{a + bi : a, b \in IR^2\}$ ifade edilir.

Rasyonel olmayan getirilerin tanımlanması için reel olan getiri teriminin yanında reel olmayan ancak ölçülebilen bir büyüklüğe ihtiyaç duyulmaktadır. Bu reel olmayan terim algı unsuru olarak tanımlanmıştır ve rasyonellikten sapma şeklinde düşünülmüştür.

Skaler olan bir ‘a’ sayısı ile çarpma işlemi; $a * (x, y) = (ax, ay)$ şeklinde tanımlanır. Rasyonel olmayan portföyde algının hesaplanması için portföyü oluşturan varlıkların algı değerlerinin portföy ağırlıkları ile çarpılması ve sıralı olarak toplanması gerekmektedir.

Kompleks sayılarda toplama işlemi; $(x_1, y_1) + (x_2, y_2) = (x_1 + x_2, y_1 + y_2)$ olarak tanımlanır. Çalışmada rasyonel olmayan portföy getirilerinin hesaplanması bu şekilde sağlanmıştır. Kompleks sayıların çarpımı; $(x_1, y_1) * (x_2, y_2) = (x_1x_2 - y_1y_2, x_1y_2 + x_2y_1)$ şeklinde tanımlanmaktadır.

Kompleks bir sayı ayrıca geometrik bir vektör gibi düşünülmektedir. Herhangi bir $z = a + bi$ kompleks sayı için, z vektörünün uzunluğu; $r = \sqrt{a^2 + b^2}$ şeklinde tanımlanır ve $|z|$ ile gösterilir. Rasyonel olmayan getiri vektörlerine algı unsurunun eklenmesi ile getiri iki boyutlu olarak tanımlanmıştır. Rasyonel getiri ise tek boyutludur. Bu vektörlerin uzunluklarının ve uzaydaki yönelimlerinin farkını veren algı unsurudur.

Finansal varlıklar için getiri serisi oluşturulurken genellikle logaritmik farkları alınır. Örneğin, ‘T+1’ anındaki rasyonel getiri $Log(Getiri_{T+1}) = Log\left(\frac{S_{T+1}}{S_T}\right)$ şeklinde tanımlanmaktadır. Aynı andaki rasyonel olmayan getiri ise; $Log(Getiri_{T+1}) = Log\left(\frac{S_{T+1}}{S_T}\right) + Log(ALGI)$ şeklinde tanımlanacaktır.

Çalışmada belirli bir zaman aralığında algı unsurunun sabit olarak kabul edilebileceği öngörülmüştür. Bu yüzden $Log(ALGI)$ teriminin tanımlanması gerekmektedir. $z \in C$ için; $z = bi$ algı unsurunu tanımlasın.

$Log(z) = w$ için $z = e^w$ şeklinde yazılabilir. z , ayrıca kutupsal formda da tanımlanabilir. Kutupsal formda; $z = re^{i\theta}$ şeklinde gösterilebilir. Her iki tarafında modülünü alarak; $|r| \times |e^{i\theta}| = |e^{iv}|$ elde edilir. ‘r’ skaler bir büyüklüktür, Sonuç olarak $\ln|z|$ değeri $Log(z)$ fonksiyonunun reel kısmını oluşturmaktadır.

İmajiner kısmın bulunması için $v = \theta + 2n\pi$ tanımlanmalıdır. Bunun nedeni kompleks sayı olan z sayısının bütün argümentlerinin çözümü sağlaması

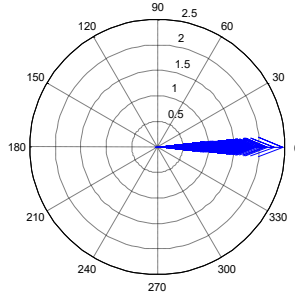
gerektiğidir. Ancak algı unsuru yalnızca imajiner kısımdan oluşmaktadır, bu yüzden $\vartheta = \frac{\pi}{2}, \frac{5\pi}{2}, \frac{9\pi}{2}, \dots, \left(2m + \frac{\pi}{2}\right)$ değerlerini almaktadır. Görüleceği üzere değerler daima birbirinin üzerine gelmektedir. Sonuç olarak; $\text{Log}(z) = \ln|z| + i(\arg(z))$ halini alacaktır. Tanım algı unsuru için düzenlenirse, $\text{Log}(bi) = \ln(b) + i\left(\frac{\pi}{2}\right)$ halini alır. Sonucun sabit bir büyüklük olarak bulunması, dönem boyunca logaritmik getiriler için algı unsurunun sabit kabul edilebilmesini sağlamaktadır. Bu çözümlemeden sonra çalışmada logaritmik getiri $\text{Log}(\text{Getiri}_{t+1}) = \text{Log}\left(\frac{S_{t+1}}{S_t}\right) + ALGI$ şeklinde tanımlanmış ve $ALGI$ değer olarak sabit bir imajiner büyüklük olarak kabul edilmiştir. Tüm bu açıklamalar algı unsurunun tanımlanmasında kompleks sayıların kullanıldığını açıklamaktadır. Karşılaştırılabilen ancak tam olarak ölçülemeyen durumlar için kompleks sayıların kullanılması önerilmektedir.

Pozitif algı ve negatif algının varlığı insan doğasından kaynaklanmaktadır. Finansal piyasalar için düşünüldüğünde belirli bir dönem boyunca getirisi, piyasa getirisinin üzerinde olan finansal varlıklar olumlu olarak algılanır. Tam tersi, belirli bir dönem boyunca getirisi, piyasa getirisi altında olan varlıklar ise, olumsuz etki bırakmaktadır. Rasyonel olan Modern Portföy Teorisinde ise algı unsuru yoktur. Çalışmada seçilen altı hisse senedinden, getirisi en yüksek olanın yatırımcılar tarafından algısı en yüksek, getirisi en düşük olanın ise en düşük olarak belirlenmiştir.

ALGISAL PORTFÖY DENEMESİ UYGULARI

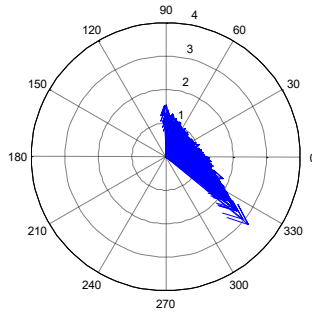
Amaç; etkin portföy seçimi dahilinde rasyonel olmayan risk-getiri-algı sistemi geliştirmektir. Rasyonel portföy getirisi, finansal varlıkların getirileri ve portföydeki ağırlıklarından etkilenmekteyse, Algı unsuru da portföy için benzer şekilde hesaplanmalıdır. Portföyün algısı; finansal varlıkların algısı ile ağırlık çarpımlarının toplanmasından ibarettir. Bu koşulda algının da rasyonel getiriye benzer şekilde doğrusal olduğu kabul edilmiştir. Örneğin, yatırımcılar tarafından algısı yüksek iki varlıktan oluşan portföyün algısı da yüksek olacaktır. Çalışmada seçilen zaman aralığı itibarıyla, seçilen finansal varlıklar getirilerine göre büyükten küçüğe sıralanmış ve sırasıyla 3i, 2i, 1i, -1i, -2i ve -3i algı değerleri verilmiştir. Buradaki temel sorun algının doğrusal veya eğrisel değişmesinden ötede olup, algının popülasyon gruplarına göre değişkenlik gösterip göstermemesidir. Bu çalışma literatürdeki ilk deneme olması açısından sadece teorik boyutu üzerinde durulmuştur.

Portföy getirilerinin uzaydaki konumları, istenilen koşullara uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. Rasyonel portföylerde getirinin doğrusal olma durumu; tek boyutlu bir değişken olarak gözlemlenmesine sebep olmuştur. Aşağıdaki şekilde görüleceği üzere, simüle edilen bütün portföy getiri vektörleri aynı doğru üzerindedir. Tek farklılıkları vektör boyutunun değişmesidir.

Grafik 1. Rasyonel Portföy Getiri vektörleri;

Algı unsurunun tanımlanması ve getiri denkliği içinde yer alması ile portföy getiri vektörlerinin uzaydaki konumu farklılaşmıştır. Açık olarak görülmektedir ki; algı unsurunun eklenmesi ile getiri artık iki boyutlu olarak tanımlanabilmektedir. Oluşturulan portföyler için, pozitif ve negatif algı kendini belli etmektedir.

Grafik 2. Algı unsuru ilavesi ile Getiri vektörleri;

Modern Portföy Teorisinde getiri unsuru, risk ile anlam kazanmaktadır. Amaçlanan, getiriyi maksimize ederken, riski minimize etmektir. Algı dahilinde getiri serilerinin standart sapması hesaplanırken; risk unsuru rasyonel portföy için

farklılık göstermemelidir. Belirli bir dönem boyunca algı değerinin sabit olduğu kabul edilmiştir.

Rasyonel getiri serisi için elde edilen varyans değeri; $Var(E(X)) = k$ değeri sabit, sıfırdan farklı ve pozitif olarak kabul edilir.

Rasyonel olmayan getiri serisi için varyans değeri ise; $Var(E(X) + ALGI) = k$ değerini alacaktır. Çünkü algı değeri seçilen dönem aralığı bakımından sabit bir değer olarak kabul edilmiştir.

Bu çözümün yeterli olması durumunun irdelenmesi rasyonel olmayan portföyler üzerinde çalışabilmek için son derece önemlidir. Rasyonel olmayan bir getiri serisinin tanım;

$$Log(Getiri_{t+1}) = Log\left(\frac{S_{t+1}}{S_t}\right) + Log(ALGI) \text{ olarak kabul edilmiştir. Söz}$$

konusu çözüm Rasyonel olmayan getirinin tanımlanması sırasında irdelenmiştir. Bu yüzden; “Log(ALGI)” değerinin sabit olduğu kanıtlanmıştır. Bu yüzden getiri formülü;

$$Log(Getiri_{t+1}) = Log\left(\frac{S_{t+1}}{S_t}\right) + A \text{ şeklinde tekrar tanımlanabilir ve A}$$

kesinlikle sabit bir değer alır. Varyans değerinin sayısal olarak hesaplanması için sıralı getiri değerlerinin ortalama değerden farklarının alınması ve örneklem sayısına bölünmesi gerekmektedir. Sıralı getiriler, aşağıdaki şekilde tanımlanabilir;

$$Log(Getiri_{t+1}) = Log\left(\frac{S_{t+1}}{S_t}\right) + A$$

$$Log(Getiri_t) = Log\left(\frac{S_t}{S_{t-1}}\right) + A$$

•
•
•
•

$$Log(Getiri_i) = Log\left(\frac{S_1}{S_0}\right) + A \text{ şeklinde bir seri oluşturacaktır. Ortalamanın}$$

hesaplanması için logaritmik getiri değerleri serisi elemanlarının toplanması ve örneklem sayısı olan (T) 'e bölünmesi gerekir. Seri (T) adet eleman içermektedir. Toplam değeri;

$$Toplam = Log\left(\frac{S_{T+1}}{S_T}\right) + A + Log\left(\frac{S_T}{S_{T-1}}\right) + A + \\ Log\left(\frac{S_{T-1}}{S_{T-2}}\right) + A + \dots =$$

$$Toplam = Log\left(\frac{S_{T+1}}{S_T}\right) + Log\left(\frac{S_T}{S_{T-1}}\right) + \\ Log\left(\frac{S_{T-1}}{S_{T-2}}\right) + \dots + Log\left(\frac{S_1}{S_0}\right) + (T) * A$$

$$Toplam = Log\left(\frac{S_{T+1}}{S_0}\right) + (T) * A \text{ değeri elde edilecektir.}$$

Ortalamayı hesaplamak için Toplam değerin (T) değerine bölünmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak;

$$Ortalama = \frac{Log\left(\frac{S_{T+1}}{S_0}\right)}{T} + A \text{ değerine sahip olan bir kompleks sayı olarak}$$

bulunur. Ortalama terimi de tanımlandıktan sonra varyans değerinin tanımlanmasına geçilebilir. Rasyonel olmayan bir getiri serisi için varyans değeri;

$$Varyans = \frac{\sum_{i=1}^{T+1} (X_i - E(X_i))^2}{T} =$$

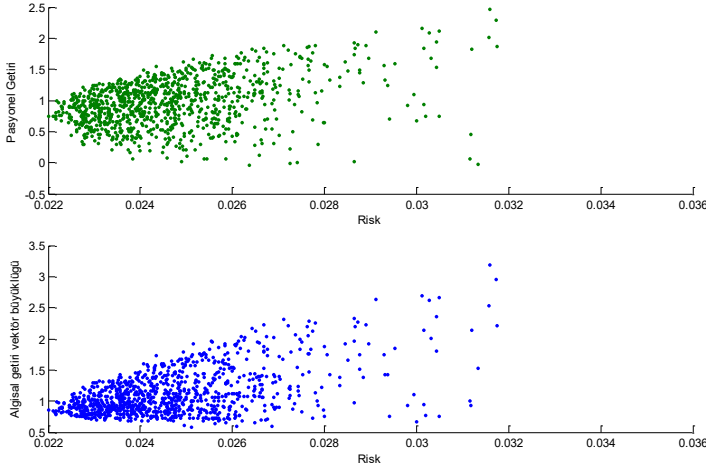
$$\frac{\sum_{i=1}^{T+1} \left(\left(Log\left(\frac{S_i}{S_{i-1}}\right) + A \right) - \left(Log\left(\frac{S_{T+1}}{S_0}\right) + A \right) \right)^2}{T} \text{ halini alacaktır. Algi değerleri}$$

birbirine eşit olduğu üzere; ulaşılan varyans değeri;

$$Varyans = \frac{\sum_{i=1}^{T+1} (X_i - E(X_i))^2}{T} = \frac{\sum_{i=1}^{T+1} \left(\left(\text{Log} \left(\frac{S_i}{S_{i-1}} \right) \right) - \left(\text{Log} \left(\frac{S_{T+1}}{S_0} \right) \right) \right)^2}{T} = k$$

sabit, sıfırdan farklı ve pozitif olarak hesaplanacaktır. Görüldüğü üzere rasyonel olmayan getiri kabullenmesi altında, elde edilen varyans değeri; rasyonel getiri serisi için hesaplanan değer ile herhangi bir farklılık göstermemektedir. Ancak bu durumda dahi yeni bir risk tanımına gerek duyulmamaktadır çünkü risk algısal boyutta incelenebilen unsur olarak görülmemiştir. Risk rasyoneldir ve hata terimlerine bağlı olarak hesaplanan belirsizlik unsurudur. Risk değeri sadece piyasa verilerinden oluşur ve bu yüzden algı unsuru taşımamaktadır. Her yatırımcı riski aynı şekilde yorumlamakta ve finansal yatırım kararlarını almaktadır. Yatırımcıların risk algısı en açıklayıcı şekilde kayıtsızlık eğrileri ile şematize edilebilir. Sonuç olarak risk değerinin algı unsuru taşımadığına karar verilmiştir.

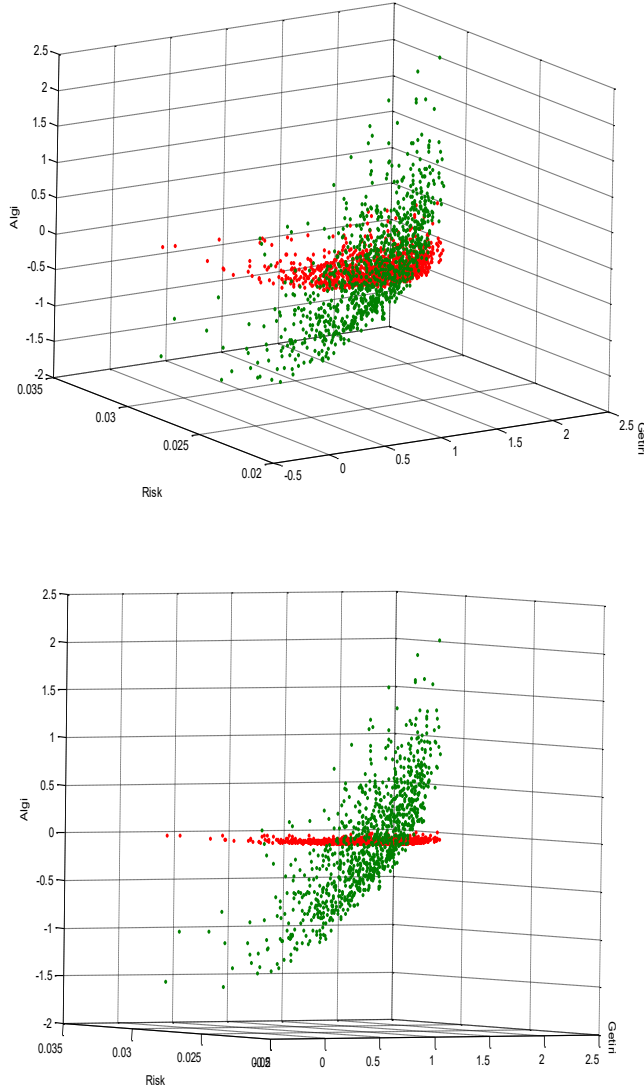
En uygun portföy seçimi kriterleri olarak tanımlanan risk ve getiri unsurları tanımlandığına göre rasyonel olan ve olmayan portföylerin oluşturulması kısmına geçilebilir. Temel olarak rasyonel portföy için risk-getiri skalası oluşturulduğunda, en uygun portföy, riskin minimize olduğu ve getirinin maksimize olduğu nokta seçilmektedir. Algı unsurunun rasyonel olmayan portföylere etkisinin incelenmesi dahilinde 2 boyutlu bir skala oluşturmak için getiri vektörlerinin boyutları hesaplanmıştır.

Grafik 3. Rasyonel ve Rasyonel Olmayan Portföy Kabullemesi Altında Oluşturulan Getiri-Risk Grafikleri

Yukarıda verilen iki grafikten üstte olan grafik algı unsuru içermeyen rasyonel olan portföylerin getiri-risk grafiğidir. Rasyonel olan portföylerde portföy getirisinin vektörel büyüklüğü, getiri değerine eşit olmaktadır. Bunun sebebi rasyonel getiri vektörlerinin tek boyutlu olmasıdır. Ancak negatif getirilerin vektörlerin boyutları pozitif değerler almıştır. Kabul edilen bir şekilde rasyonel portföy grafiğinde konkav bir yapı gözlemlenmiş ve Etkin sınıra uygun bir yapı oluşmuştur. Bunun anlamı piyasa getiri doğrusunun, portföy etkin sınırını ancak ve ancak tek bir noktada kesebileceğidir. Kestiği nokta en uygun portföyü işaret etmektedir.

İkinci sırada ise; algı unsurunun eklenmesiyle artık rasyonel kabul edilmeyen portföylerin risk-getiri grafiği yer almaktadır. Rasyonel olmayan getiri vektörlerinin boyutu hesaplanmıştır. İki grafik arasında gözlemlenen en önemli fark; algı unsurunun getiri vektörünün büyüklüğünü arttırıcı etki yapmasıdır. Seçilen portföy elemanlarının algısı negatif veya pozitif değerler olarak büyüdükçe, portföy getiri vektörünün büyüklüğü de artmaktadır. Diğer bir önemli fark ise, etkin sınırın konkav yapısının kolayca gözlemlenememesidir. Sonuç olarak; Algı unsurunun eklenmesi ile optimum portföy kavramı daha az faydalı hale gelmiştir. İlerleyen bölümde algı unsuru dahilinde rasyonel olmayan portföyler ile rasyonel portföylerin karşılaştırılmasına imkan sağlayacak biçimde üç boyutlu olarak incelenmesine yer verilmiştir.

Grafik 4. Rasyonel ve Rasyonel Olmayan Portföylerin Uzaydaki Konumları Grafiği;

Rasyonel olan portföyler için algı unsuru söz konusu olmadığı için konumlandırmaları $X(\text{Getiri})$ ve $Y(\text{risk})$ düzleminde (kırmızı) yer almaktadır. Rasyonel olmayan portföylerin tanımlanması için algı unsuru eklenmesi ile portföylerin konumlandırılmaları $X(\text{Getiri})$, $Y(\text{risk})$ ve $Z(\text{Algı})$ uzayında (yeşil) konumlandırılmıştır. İlgi çeken ilk nokta, Rasyonel olmayan portföylerin X - Y düzlemi üzerindeki izdüşümlerinin Rasyonel portföylerin kendisi halini almasıdır. Çalışmanın çıkış noktasını oluşturan “rasyonel olmayan portföylerin

tanımlanması, algı unsurunun rasyonel portföyler için tanımlanması ile mümkün olmaktadır” düşüncesinin pratikte kullanılabilir olduğu kabul edilmiştir.

İkinci olarak, portföy setleri risk-getiri-algı uzayında tanımlı birer küme olarak düşünülmüştür. Portföy setleri karşılaştırıldığında rasyonel olmayan portföy setinin, X-Y skalasına yakınsadığı noktalar bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuç, getirinin belirli bir ortalama seviyede tutulmak istendiği zaman, rasyonel olmayan portföylerin üzerindeki algı unsurunun azalması ile rasyonel portföylere yakınsadığını göstermektedir. Rasyonel portföylerin kurulma amaçları, getirinin maksimize edilirken riskin minimize edilmesi olarak kabul edildiğinde, bu amaç için kurulan rasyonel olmayan portföylerin dahi rasyonel portföylere yakınsadığı kabul edilebilir. Bu sonuç, Modern Portföy Teorisinin varsayımlarının rasyonel olmayan portföyler için sağlandığına işaret etmektedir.

Üçüncü olarak, rasyonel olmayan portföy setinin yatırım kararlarında görülen aşırılıkları tanımlamada kullanılabileceği açıktır. Grafikte alğının pozitif olarak oldukça yüksek olduğu aralıktaki portföylerin aşırı getiri sağlayacağı ve riskin de aşırı şekilde artacağı gözlemlenmiştir. Tam tersi diğer bir durum olarak, algı değerinin negatif yönde aşırı azaldığı kısımdaki portföylerin aşırı getiri kaybına sebep olacağı ve riskin artacağı gözlemlenmektedir. Bu sayede finansal piyasalardaki aşırı kayıp ve aşırı kazanç kavramları daha net bir şekilde gözlemlenmiştir. Ayrıca aşırı kayıp-kazanç arasındaki ilişkinin rasyonel portföyler ile açık bir şekilde tanımlanamayacağı düşünüldüğünde, piyasada sıkça görülen bu olgunun ancak algı unsuru ile tanımlanabileceği düşünülmektedir.

ALGISAL PORTFÖY SONUÇ VE ÜZERİNE ÖNERİLER

Denemede finansal varlıkların getirilerinin tamamen rasyonel olmadığı kabul edilmiştir. Bu nedenle rasyonel olmayan getiri tanımlanmıştır. Söz konusu tanım; rasyonel getiriye, yatırımcının finansal varlık hakkındaki önyargı ve psikolojisini açıklamak için algı unsurunun rasyonel getiriye eklenmesi halini almıştır. Algı unsurunu betimleyen değerlerin, getiri değerini nümerik olarak değiştirmemesi için imajiner sayılar kullanılmıştır. Sonuç olarak rasyonel olmayan getirinin kendisi bir kompleks sayı halini almıştır.

Finans literatüründe neredeyse bütün fiyatlama, risk ölçümü gibi bütün kantitatif çözümlemeler piyasa aktörlerinin rasyonel olduğu varsayımını taşımaktadır. Gerek etkin piyasa hipotezi, gerekse martingale koşulları piyasadaki insan faktörünü göz ardı etmektedirler. Özellikle kısa dönem aralıkları için alınacak kararlarda insan faktörünün önyargıları ve psikolojik durumu mutlaka sisteme dahil edilmelidir. Unutulmamalıdır ki; finansal piyasalarda karar mekanizması bilgisayarlar yerine insanlardır.

KAYNAKLAR

- KAHNEMAN, D. ve TVERSKY, A. (1979) “*An Analysis of Decision under Risk*”
Econometrica, Cilt:47, No:2, s:263-292
- BARAK, O. Davranışsal Finans Teori ve Uygulama, Ankara: Gazi Kitabevi 2008
- BARBERIS, N., SHLEIFER, A. ve VISHNY, R. (1998) “A Model of Investor
Sentiment”, Journal of Financial Economics, Cilt: 49, s: 307-343.
- BAŞARIR, M., Kompleks Değişkenli Fonksiyonlar Teorisi, Adapazarı, Sakarya
Kitabevi, 2002FAMA, Eugene F.,(1998) “Market efficiency, long-term
returns, and behavioral finance”, Journal of Financial Economics, Cilt:49,
s:283-306.
- FAMA, Eugene F., Kenneth R. FRENCH, (1988) “Permanent and temporary
components of stock prices”, Journal of Political Economy, Cilt:96,s:246-
273.
- KARAN, Mehmet B., Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi, Ankara, Gazi Kitabevi,
2001.
- MARKOWİTZ, H.,(1952), “*Portfolio Selection*” The Journal of Finance, Cilt: 7, No.
1, s 77-91

BÖLÜM 3

II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Arnavutluk'ta Eğitim ve Kültürel Faaliyetler Üzerine Bir Değerlendirme

Mehibe Şahbaz¹

Giriş

XIX. yüzyılda Fransız İhtilâlin patlak vermesi ve bu ihtilalin getirmiş olduğu milliyetçilik fikirleri Osmanlı Devleti gibi çok uluslu devletlerin parçalanmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında olan Balkan Yarımadasında birçok millet kendi egemenliğini kurmak istemekteydi (Can,2025:279). Balkanlara tarih süreç içerisinde sayısız göçler yapıldığı için bölgede, Arnavutlar, Bulgarlar, Boşnaklar, Hırvatlar, Yunanlar, Makedonlar, Karadağlılar, Sırlar, Slovenler, Rumenler ve Türkler yaşamaktaydı. Bu milletlerin yanı sıra İtalyanlar, Arumenler (Ulahlar), Aşkaliler, Pomak-Torbeş-Goraniler, Macarlar, Ermeniler, Yahudiler, Almanlar, Ukraynalılar, Ruslar ve Çingeneler Balkan mozağini oluşturan azınlıklar arasında yer alırken bölgede birçok inanç sistemi de mevcuttur. Balkanlar'da farklı dini gruplar varlığını sürdürürken bu gruplar arasında Ortodokslar, Müslümanlar, Katolikler ve Yahudiler yaşamaktaydılar (Balaban, 1992:27).

Osmanlı Devleti Balkanları hâkimiyeti altına alır almaz bölgede huzurlu bir ortam sağlayarak bölgede yönetim, maliye ve askerlik alanında yetkilerini belirlerken adalet, eğitim gibi hizmetleri, din esasına dayalı milletlerin düzenlenmesine bırakmıştı. Bu milletler, Osmanlı egemenliği altında askerlik gibi yükümlülüklerden muaf tutulurken her türlü dini özgürlüklerini edinmelerinin yanı sıra (Show, 1985:1002) etnik kimliklerini ve dillerini rahatlıkla konuşmaktaydılar.

Osmanlı Devleti Balkanları hâkimiyet sahası altına almasından Fransız İhtilaline kadar bölgeyi sıkı bir merkezi denetim sistemiyle yönetmeyi başarmıştır (Karpas, 2004:19-24). Ancak Fransız İhtilalinin etkisiyle çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğuna bağlı Balkan milletleri Düveli Muazzama

¹ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
0000-0002-0597-925X

adı verilen Avrupalı devletlerin tahriki ve yardımıyla birtakım komiteler kurarak önce Osmanlı Devletine isyan sonra da bağımsızlıklarını kazanmak için savaş açtılar. Balkan devletleri bağımsızlıklarını almalarına rağmen kendi aralarında sorunlar yaşamaya başlamış bu devletlerden hiçbiri aldığı kadarı ile yetinmemiş yeni sınırlar çizerek milliyet esası üzerine devletler kurmuşlardır. Ancak halkların çoğu kendi topraklarından ayrılmak istememiş Bulgar, Sırp, Hırvat, Sloven, Rum, Arnavut, Türk toplulukları kendi adlarını taşımayan devlet sınırları içinde birtakım sorunlarla yeni anlaşmazlıklara sebep oldular (Ertem, 1992:38).

1. Arnavutluk'un Etnik Kökeni

Arnavutluk Balkanların en eski kavimlerinden biri olup (Poulton, 2008:9), kökeninin İlliryalılara dayandığı söylenmektedir (Can, 2025:259; Şıvgın, 2003:132; Castellan,1995:15). İlrilerin Antik çağlarda hâkimiyet sağladığı alanın kuzey sınırı Avusturya'daki Alplere dayanırken, güneyi ise Arnavutluk ve Epir (Kuzey Yunanistan) bölgesine kadar uzanmaktaydı. İlliryalıların M.Ö XIV. yüzyıldan itibaren bölgede var olduğu ve M.Ö. II. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Balkanlara ilk gelenlerin Kafkasya'dan veya Anadolu Ege yolu ile Pëllasget" (Pelasglar) olduğu ileri sürülmektedir. Ancak Balkan Yarımadasında yaşayan milletler bu konuya kendi milliyetçi perspektiflerinden baktıkları için farklı görüşler ortaya atmaktadırlar.

Yunan tarihçileri Arnavutların Helen Uygarlığının kökeni olduğunu iddia ederken Arnavutlar Pelasglar'ın Limni Adası'nda bulunan yazıttaki dilin Arnavutçaya yakınlığını ileri sürerek kendilerinin kökenlerinin İllir Uygarlığına dayandığını belirtmektedirler. Ayrıca Pelasgların tarihte Epirote-İllir veya Pelasg olarak adlandırıldığı için İllirler'in kökeninin Pelasglara dayandığı konusunda birçok Albanolog aynı görüşü paylaşmaktadır (Çela, 2001:31). Balkan yarımadasında yaşayan diğer Balkan milletlerinde olduğu gibi Arnavutlarda kadimciliği savunan İlkçi yaklaşımı benimserken kültürel devamlılık ile kimliklerin zaman sürecine kesintisiz bir şekilde dağıldığını kabul etmektedir (Özkırmı, 2017:51-69). Bilindiği üzere Balkanlar'da birçok millet aynı topraklar üzerinde hak iddia etmektedir. Bu sebeple tartışılan topraklara ilk hangi topluluğun geldiği konusu kendi milliyetçiliklerini güçlendirmek açısından oldukça önemli olurken birbirlerinin arasında da psikolojik üstünlüğü sağlamak açısından da oldukça önemli görülmüştür. Roma İmparatorluğu'nun M.S. 395 yılında ikiye ayrılmasıyla İllirya (Illyricum Eyaleti) da kendi içinde Dardania, Epirus ve Moesia gibi bölgelere ayrılarak Arnavutların yoğun yaşadığı iller olarak Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu egemenliğinde kalmıştır. Bu bölge XVI-XVII. yüzyıllarda Avrupa ile Asya arasında köprü görevi görmüştür. Bölge

önce Slav istilasına ve hemen ardından da Bulgarların istilasına uğramış ise de Bizanslılar bölgeden Bulgarları çıkartarak yönetimi kendi kontrolleri altına almışlar ise de Bizans İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla bölge Katolikler ve Ortodokslar arasında güç mücadelesine sahne olmuş ve topraklar el değiştirmiştir. Nihayetinde Savra Muharebesi sonrasında Osmanlı ile Sırlar arasında gerçekleşen savaşı Osmanlı Devleti kazanırken Oğuz Türklerinin Arnavut topraklarındaki ilk varlığının bu savaşla ortaya çıktığı görülmektedir. 1389 yılında gerçekleşen 1. Kosova Savaşıyla Osmanlı Balkanlar'a hâkim oldu. Osmanlı Devleti'nin 1393 yılında İşkodra'yı fethetmesiyle Arnavutluk 28 Kasım 1912'deki bağımsızlığını ilan edinceye kadar Osmanlı'nı hâkimiyeti altında yaşadı (Elsie, 2010:XXVII-XXXIII).

Arnavutluk ülkesi genel anlamda “Albania”, Arnavut halkına ise “Albanian” denilmiştir. “Albania” kelimesini ilk olarak İskenderiyeli coğrafyacı ve astronomi bilimiyle uğraşan Klaud Ptolemeu “Alban” milleti olarak bahsederken ülkenin başkentini ise Albanopolis” olarak ifade etmektedir (Pepa, 2007:43). Arnavutlar kendilerine Alban, Arban, Arbëresh (Arbireş), Shqipëtar (Şiptar) olarak adlandırırken başka milletlerde Arbanas (Slav), Arvanit, Alvanos (Helen), Arnebut (Arap), Arbanenses ve Albanenses olarak ifade etmektedirler (Alpan, 1975:19). Daha sonra Arnavutlara Türkler “kartalın oğlu” Shqipëria (Arnavutluk) ise “kartalların yuvası” manasında Arnavut kelimelerini kullanmışlardır (Bilge, 1991:384).

2. Osmanlı Hâkimiyeti Altında Arnavutluk

Osmanlı Devleti Balkanlar'ı XIV. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar hâkimiyeti altında tutmayı başararak bölgeye kültürel, askeri ve yönetim olmak üzere her alanda kendi mirasını bölgeye aktarmıştır (Pepa, 2007:43) Bölgede Osmanlı Devletinin mirası giyim-kuşam, yeme-içme, halk müziğinde ve davranışlarda da bu durum kendini göstermektedir (Todorova, 2010:36). Çünkü Osmanlı Devleti Balkanlar'da fethettiği topraklarda “istimâlet” yani hoş görü politikasını başarılı bir şekilde uygulayarak bölgede tutunmayı başarmıştır. Osmanlının bölgede uygulamış olduğu bu hoşgörü politikasında Gayrimüslimler Müslümanlardan hiçbir zaman ayrı tutulmayarak onların yaşama hakları, malları ve ibadet hürriyetlerini koruyarak bölgede oldukça sağlam bir toplumsal yapı oluşturmuşlardır. Balkanlarda Osmanlı tebaası altında yaşayan Arnavutlarda hatırı sayılır bir kesim devlet ricalinde önemli mevkilerde görev alarak vezirlik makamına kadar yükselmiştir. Daha sonra bu durumun Arnavut milliyetçiliğini de etkileyerek, Osmanlı Devletine bağlı kalmak istedikleri görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde Yıldız ve Çırağan Saraylarının korumasının Arnavutlar tarafından yapılması II. Abdülhamid'in Arnavutlara güven duymasını ve onlara

karşı hoşgörü politikası sergilemesine sebep oldu. Ayrıca II. Abdülhamid'in bazı konuşmalarında Arnavutça kelimeler kullanması da yönetim ile Arnavutlar arasındaki olumlu ilişkilerin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Fischer, 2014:30-31). Arnavutların büyük bir çoğunluğu Müslüman olup, Batılılar tarafından Arnavutlar Türk olarak tanımlanmıştır (Caka, 2015:17-21).

Arnavutlarda kendi aralarında bir takım görüş ayrılıkları içerisine düşmüşlerdir. Bunlardan Müslüman Arnavutlar arasında Sünni ve Bektaşî mezheplerini benimseyen Arnavutlar kendi aralarında birçok görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Tanzimat sonrası ise bölgede etnik yapı eksenli oluşan şartlarda dil, alfabe, eğitim ve milli bilinç konusunda komşularına göre geride kalan Arnavutların ulus devletlerini kurmada geç kaldıkları görülmektedir. Diğer Balkan milletlerine Avrupalı devletler büyük destekler verirken çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Arnavutluklara destek vermemişlerdir.

İtalya ile Avusturya-Macaristan'ın arasındaki Batı Balkanlar'da yaşanan rekabet nedeniyle Arnavutlar haksızlığa uğramışlar (Caka, 2015:20) ve 1913 tarihinde gerçekleşen Londra Konferansındaki sınırların belirlenmesinde Arnavutların yaşadığı bölgelerin üçte ikisi, Arnavut nüfusunun ise yarısından fazlası kurulan Arnavutluk devletinin sınırlarının dışında kalmıştır (Fischer, 2014:37). XV. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına giren Arnavutluk, uzun yıllar Osmanlı yönetiminde yaşayarak diğer Balkan milletlerden farklı olarak Osmanlı ile en fazla özdeşleşerek İslam dinini kabul etmiş ve Fransız İhtilalinin milliyetçilik fikirlerinden en son etkilenmiştir. Arnavutların Osmanlı hâkimiyeti altında kültürel ve dinsel bölünmüşlüklerini sürdürmeleri, ayrıca zamanla İslamlaşan Arnavutların Osmanlı'ya sıkı bir bağlılık içerisinde olmaları aralarında siyasi birlik kurulmasını engellerken Arnavutların yaşadıkları bölgelerin önce İşkodra ve Yanya, sonra Manastır ve Kosova gibi vilayetler eklenerek yönetilmesi Sultan II. Mahmud dönemindeki merkezîyetçilik girişimleri onların siyasi bir birlikten uzak kalmalarına neden olmuştur (Şıvgın, 2003:132-136).

Arnavutlarda ayrılıkçı ve milliyetçi hareketler daha önce de söylediğimiz gibi diğer Balkan milletlerin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra bilhassa da Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeni yönetim anlayışı ile başlamıştır. Tanzimat Fermanının ilanı Arnavutlarda ulusal hareketi bir avuç Arnavut aydını tarafından "kültürel bir hareket" olarak doğmuştur. Arnavutlar yaşadıkları Balkan coğrafyasında Osmanlı'nın koruyucu himayesinde değildi. Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan milliyetçi isyanlar nedeniyle Arnavutlar komşu oldukları milletler karşısında korumasız hale gelmişlerdi. Bu gelişmeler sonucunda Arnavut aydınları Arnavutluk'un geleceği konusunda düşünmeye

başladılar. Öncelikli olarak Arnavut dili ve kültürünün gelişmesi için çalışmalar başlattılar. Bu çalışmalardan en önemlisi Arnavutça eğitim veren okulları açarak Arnavutlar bu okullarda eğitilerek bilinçlendirildikten sonra silahlı mücadeleye dayanarak ulusal kurtuluş hareketlerini başlattılar (Bozbora, 2006:570-571).

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki Balkan milletlerden olan Arnavutluk bölgenin giriş kapısı olarak nitelendirilerek bölgeler arası geçiş güzergâhlarında yer aldığı için sadece Avrupa devletlerinin değil aynı zamanda Balkan devletlerinin de ilgisini çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında Arnavutluk yaklaşık olarak 445 yıl varlığını sürdürmüştür (İnalçık, 2008:32).

3. II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Arnavutluk'ta Eğitim ve Kültürel Faaliyetler

Eğitim ve kültürel faaliyetlerinin dinamikleri arasında dil, edebiyat, tarih, sözlük ve gramer araştırmaları, yazı ve edebiyat dilinin standart bir hale getirilme çabaları, dilde sadeleşme, ana dilde eğitim ile kitap, gazete ve dergi basımı faaliyetleri gelmektedir. Bu dinamikler bir milletin ulusallaşmasının olmazsa olmazlarındandır. Arnavutlarında belirli bir yazı ve edebiyat diline sahip olmaması, ulusal bir burjuva ve aydın sınıfının yokluğu Arnavut eğitim kurumlarının ortaya çıkışını geciktirdiği için Arnavut okulları açılana kadar Arnavutlar yabancı okullarda eğitim görmek zorunda kalmışlardır. Arnavutçanın yazılması için kullanılan ilk alfabeler Arnavutların mensup oldukları dine veya yaşamış oldukları bölgelere göre çeşitlilik göstermektedir. Bu durum, uluslaşma döneminde Arnavut aydınlarının ortak bir alfabe oluşturmak için harekete geçmelerine neden olmuştur. Kaynaklara göre ilk Arnavutça belge 1462 yılına ait bir Katolik lise tasdiknamesidir. İlk Arnavutça eserler ise XVI. yüzyılda yazılmaya başlamış ve yazarları Katolik olduklarından Latin harflerini kullanmışlardır (Yılmaz,2014:4). Arnavutlarda eğitim ve kültürel alanlardaki faaliyetlerinde görüş ayrılıklarına düştüklerini görmekteyiz.

Bunlardan Ortodoks Arnavutlar mezhepleri gereğince Yunan harflerini tercih etmekteydiler. Yunan harfleriyle yazılan ilk Arnavutça eserler XVIII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İngiliz ve Yabancı İncil Derneği (British and Foreign Bible Society) misyonerleri, Arnavutların kutsal metinleri anlamalarını kolaylaştırmak amacıyla 1820'lerin sonunda Arnavutçaya tercüme ettirdikleri İncil'in yazılması için de Yunan harflerini tercih etmişlerdir (Puto, 2010:26). Ortodoksların kaleme aldıkları eserler incelendiğinde Hellenizm eğilimli oldukları anlaşılmasına rağmen, eserlerde yerel lehçenin kullanılması ulusal kimliğin muhafaza edilmesini sağlamıştır (Skendi, 1967:72). Müslüman Arnavutlara gelince Türk dilinde eserler kaleme alınarak Türkçe, Arapça ve Farsça bilenlerin sayısının az

olması nedeniyle XVIII. yüzyıldan itibaren Arap alfabesini kullanmışlarsa da Arnavutça şiirler yazmaya başlamışlardır. 1878 yılı her ne kadar Arnavut ulusal hareketinin başlangıcı olarak kabul edilse de bu tarihten önce Arnavut aydınları arasında milliyetçi fikirlerin var olduğu bilinmektedir. Bilhassa da Osmanlı'nın hâkim olduğu sınırlar dışında yaşayan aydınlar Arnavut dil ve folklor çalışmaları vasıtasıyla Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde ilk kıvılcımı yakmışlar ve ortak bir alfabenin oluşturulması meselesi 1840'lı yıllara dayandığı görülür. İlk Arnavut alfabesini kaleme alan kişi Naum Vekilharçi (Naum Veqilharxhi)'dir. Bu sebeple Vekilharçi Arnavut milliyetçiliğinin öncüsü kabul edilmektedir. Romanya'ya göç etmiş olan Vekilharçi, Batı'daki milliyetçi fikirlerden etkilenmiş ve Arnavut milliyetçiliğinin gelişmemiş olmasını eğitim sisteminin dinin tekelinde olmasına bağlamıştır. Rum, Latin veya Arap alfabesiyle eğitim veren okulların yanında Arnavut okullarının açılmasının da gerekli olduğunu savunmuştur (Bozbora, 2002:32).

Arnavut aydınları öncelikli olarak kendilerine has bir alfabe, Arnavut dili ve edebiyatının geliştirilerek halka ana dilde eğitim verilmesini istemekteydiler. Bunları Arnavut aydınları kendilerine vazife edinmişlerdi. 1844 yılında, "Evetari" adındaki alfabeyi yayınlayan Vekilharçi, Arnavut dili ve eğitimine büyük katkıda bulunmuştur. Arnavutça alfabe sorununun çözümlenmesi için ilk toplantılar da 1860'lı yıllarda İstanbul'da yapılmaya başlanmıştır (Bozbora, 2002:32).

II. Meşrutiyet Dönemine gelince Arnavutluk'ta eğitim ve kültürel faaliyetler içerisinde Arnavutların için alfabe, eğitim ve dil meselesi oldukça önemli bir mesele haline gelmiştir. Eğitim ve dil meselesinde Arnavutçanın hangi alfabe ile yazılacağı konusu Arnavut aydınlarınca tartışılarak Osmanlı Devleti'ni meşgul meseleye müdahale etmesini zorunlu kılmıştır (Özcan, 2011:8). Osmanlı Devleti Kanun-ı Esasi'nin hükümleri gereğince konuya müdahale ederek önce Arnavutların alfabe, dil ve eğitim meselesinde kontrollü bir serbestiyle tedrisat yapmalarını uygun görmesine rağmen bazı Arnavut aydınları arasında millî alfabe meselesinde görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bu gelişmeler neticesinde Arnavutlar arasında yaşanan problemler, İttihat ve Terakki Cemiyetini Müslüman Arnavutlar üzerinden Arnavut toplumunun Arap alfabesini tercih etmeleri yönünde propaganda neden olmuştur (Sönmez, 2007:119). Daha sonraları İttihat ve Terakki Cemiyeti Arnavutların alfabe ve dil meselesindeki bu keskin tutumlarını İmparatorluk'tan ayrılmak için yapıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu sebeplerden dolayıdır ki İttihatçılar Arnavut dilinin Arap alfabesiyle yürütülmesi için propaganda yaparak, bir taraftan Arnavut okullarında Arap alfabesiyle Arnavutçayı yaygınlaştırmaya çalışırken, bir taraftan da Arnavutlar arasında

ulusal bir hareketin ortaya çıkmasını önlemeye çalışmışlardır (Özcan, 2011: 9,16).

Osmanlı Devletinde 31 Mart İsyanın patlak vermesinden sonra ise İttihat ve Terakkiciler bölgede iktidarlarını güçlendirmek için bir takım sıkı yasal düzenlemeler yaparak ve sıkıyönetim aracılığıyla da muhalefeti susturarak Osmanlıcılık ve merkeziyetçilik politikasını uygulayabilmek için kendilerine uygun ortamı oluşturmuşlardır (Sönmez, 2007:119). İttihat ve Terakki'nin bu faaliyetleri Arnavutlar arasında büyük tepkilere neden olmuş 1909 yılına gelindiğinde Arnavutluk'ta isyanlar başlamış ve Arnavutluk meselesi ortaya çıkmıştır (Akyol, 2014:94). Bu mesele Osmanlı Devleti'nin siyasal gündeminde öncelikli yerini alarak 1909-1912 yılları arasında Arnavut isyancıları isyan etmiş ve Osmanlı Devleti bu isyanlara karşı sert önlemler almıştır (Koçabaş, 1991:320). Bu durum Arnavutların Osmanlı ile olan ilişkilerinin çıkmaza girmesine neden olmuştur. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti 1912 yılında Dâhiliye Nazırı Hacı Âdil Bey, yaklaşık 4 aylığına Arnavutluk'taki durumu yerinde incelemek için görevlendirmiş (Birbudak, 2017:444, 458) ve bir Arnavutluk'ta uzun bir süreden bu yana devam eden sorunların bizzat yerinde incelenmesi ve gerekli önlemlerin alınabilmesi adına 1912 yılı Şubat ayında bölgeye gelen Dâhiliye Nazırı Hacı Âdil Bey, yaklaşık 4 ay boyunca Arnavutluk'ta incelemelerde bulunarak bir mütalaasında Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'taki eğitim ve dil konusundaki politikasının *“anasır-ı Osmaniye'nin her birinin kendi lisan ve edebiyatlarının gelişmesine izin verecek ve serbestiyet kaidelerine uygun bir şekilde yürütülmesi gerektiği düşüncesini bir prensip olarak vazzetmiş; özellikle umumi mekteplerde tedrisat-ı ibtidaîyenin de her milletin ana dili ile icrâsı hususunu memleketin maarifi bağlamında bir siyaset düsturu”* (Ahmad, 2017:77-78) olarak belirtmiştir. Yani Dâhiliye Nazırı Hacı Âdil Bey, Meşrutiyet'in gerektirdiği bu temel görüş ve düşünce doğrultusunda Arnavutluk'ta da lisan ve tedrisat meselelerinde bu siyaset dairesinde hareket edilmesi gerektiğini vurgulayarak Arnavutluk'ta meydana gelen olayların özünde mekteplerde öğretilecek ve kabul edilecek hurufatın tayini meselesinin bulunduğu belirtmektedir. Arnavutlar, Osmanlı'nın Balkan topraklarından ayrılmak zorunda kalırsa kendi kaderlerini kendileri tayin etmek için hazırlıklı olmak açısından dil meselesine önem verdikleri de açıktır.

1910 yılından sonra isyanlar başlatan Arnavutlar 1911 yılına gelindiğinde kendi aralarındaki anlaşmazlıklara son vererek ulusal bir hareket başlattılar. Bu ulusal hareketin özünde Arnavut dilinin eğitimsel ve resmî olarak özgürleştirilmesine yönelik kültürel talep ve bölgesel özerklik yatmaktaydı. 1909 yılının sonlarına doğru Arnavut aydınlar Elbasan şehrinde Arnavutça eğitim

meselesine ilişkin bir kongrenin toplanması kararlaştırdılar (Karakoç, Yavaş, 2018:688). Bu kongrede alınan en önemli karar Elbasan da bir öğretmen okulunun açılmasıydı. Ayrıca kongrede Arnavut okullarını bir çatı altında toplamak için Görice’de, “Terakkî-i Arnavud Mekâtib-i Cem‘iyeti” kurulacaktı. Elbasanda açılan bu okul İttihatçıların karşı çıkmasına rağmen faaliyete geçerek Arnavut aydınları kongrede Arnavutçanın eğitim dili olmasının yanı sıra Lâtin harflerinin kullanımını da kabul etti. Bu durum Osmanlı Devleti için Arnavutların Osmanlıdan uzaklaşması anlamına geliyordu. Bu durum Osmanlı ile Arnavut milliyetçileri arasında çok daha gergin bir sürecin başlangıcı oldu. Hurufat meselesi (Yücedağ, Koç, 2018:512-530) pek çok tartışmayı beraberinde getirdiği gibi bu durumdan yararlanmak isteyen çeteler güney Arnavutluk’ta harekete geçtiler.

Bu kongreden kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti Arnavutluk’ta iptidai mekteplerin açılması için büyük çabalar sarf etmeye başladı. Osmanlı Devleti’nin bu konuda tutumu her alanda Arnavutların eğitim dilinde kendi arzularına göre hareket etmeleri anlayışına yöneldi.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altında olan Balkanlar din, mezhep ve etnik açıdan dünyanın en karışık ve istikrarsız bölgelerinden biridir. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin dağılma sürecine girmesi ve bu dönemde bozulan barış ve istikrar ortamı Osmanlı Devleti’nin bu bölgede takip etmiş olduğu politikalar, Balkan ülkeleri ve Batılı devletlerin meseleye müdahil olmalarına neden olmuştur. Osmanlı hâkimiyeti altında Balkanlarda yaşayan ve çoğunluğu Müslüman olan Arnavutlarda farklı din ve mezheplerden oluştuğu için çok uzun süreden beri kendi aralarında bir birlik oluşturmamış ve milli bir bilince kavuşmuşlardır. Ancak Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesiyle ve I. Meşruiyet döneminde güç kazanan Arnavut bağımsızlık hareketi, 1877–1913 arasında yaklaşık 35 yıllık bir sürecin sonunda başarıyla neticelenmiştir. Arnavutların bu başarı sürecini göstermiş oldukları siyasi ve askeri mücadelelerinin yanı sıra eğitim ve kültür faaliyetlerinin de katkısı olmuştur. Bahsi geçen bu süreçte meydana gelen tüm olaylar Arnavutlar arasında ulusal hareketini destekleyenleri birbirine bağlayarak bağımsızlık sürecini başlatarak Arnavutçanın yanı sıra Arnavut kültürünün gelişmesini sağlamıştır. Arnavutluk’taki II. Meşrutiyet Sonrası başlayan eğitim ve kültürel faaliyetler 1878’den sonra ulusçu ve Osmanlıcı bir ikilem atmosferinde başladı. Arnavutların ulusçuluk alanında laik bir atılımı erkenden benimsemeleri ve Lâtin harflerini de erkenden kabul edişleri, muhtelif din ve mezhepteki halkın birliği için bu yöntemi benimsemiş olmaları, Balkan ve Osmanlı tarihinin değişik bir dönemini kapsamaktadır. Arnavutlar

Osmanlı'nın hâkimiyeti altında yaşayan Balkan milletleri arasında karşımıza Müslüman ve bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmaktadır. Bugün bize Osmanlıdan miras olarak kalan bu topraklarda kendini Türk olarak gören soydaşlarımız hala yaşamakta olup bu soydaşlarımızla ilişkilerimizi sürdürerek Balkanlardaki kültürel mirasımızı korumalıyız. Bu nedenlerden dolayıdır ki Arnavutluk Türkiye ilişkileri her alanda sağlanarak güçlendirilmelidir.

Kaynaklar

- Ahmad, Feroz. (2017). *Jön Türkler ve Osmanlı Milletler; Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, (çev. Ayşen Gür), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akyol, Taha. (2014). *Rumeli'ye Elveda, 100. Yılında Balkan Bozgunu*, İstanbul: Doğan Kitap Yayınevi.
- Alpan, Necip P. (1975). *Tarih Işığında Bugünkü Arnavutluk*, Ankara: Kardeş Yayınları.
- Balaban, Mustafa Rahmi. (1992). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 5.cilt, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bilge, Mustafa L. (1991). “Arnavutluk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 3.cilt, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Birbudak, Togay Seçkin. (2017). “Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Âdil Bey’in II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri”, *Journal of History Culture and Art Research*, C. 6, Sayı 6, s. 444-460.
- Bozbor, N. (2002). *Shqiperia dhe Nacionalizmi Shqiptar ne Perandorine Osmane, Perkt. Dritan Egro*, Tirane: Dituria.
- Bozbor, Nuray. (2006). “Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi”, *Balkanlar El Kitabı*, (der. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ), C. I, Ankara: Karam Yayınları, ss. 568–588.
- Caka, Eduart. (2015). “Millet Sisteminde Arnavutların Durumu”, “Osmanlı Millet Sisteminde Arnavutların Konumu (XVII-XIX. Asırlar)”, *Balkan Araştırmaları Dergisi*, (ed. Muhammed Ahmetaj), C.6, 1. S, 2015.
- Can, Sadık. (2025). “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Kadın Hareketleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyal Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar*, Platanus Publishing, ss. 257-276.
- Can, Sadık. (2025). “Meşrutiyet ve Balkanlardaki Teşkilatlanmalar”, *Sosyal Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar*, Platanus Publishing, 277-286.
- Castellan, Georges. (1995). *Balkanlar’ın Tarihi*, (çev. Aysegül Yaraman-Basbuğu), İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Çela, Blerim. (2001). “Shqiptarët Ndër Shekuj”, Tiranë, Koha Yayınları.
- Elsie, Robert. (2010). “Historical Dictionary of Albania”, *Historical Dictionary of Europe*, 2. Baskı, No. 75, Scarecrow Press, Plymouth.
- Ertem, Şefik. (1992). *I.Dünya Savaşı’nda Avrupa’da Yüzbin Türk Askeri*, İstanbul: Kastaş yayınları.

- Fischer, Bernd. (2014). "Albanian Nationalism and Albanian Independence", De Gruyter Open, Seeu Review.
- İnalçık, H. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karakoç Ercan-Yavaş Mesut. (2018). "İkinci Meşrutiyet Döneminde Arnavutların Eğitim Çalışmalarında Önemli Bir Aşama: Elbasan Maarif Kongresi", *Belleten*, C. LXXXII, S. 249, Ağustos, ss. 675-697.
- Karpat, Kemal H. (2004). *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev. Recep Boztemur), İstanbul: İmge Yayınları.
- Kocabaş, Süleyman. (1991). *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı? Hayaller... Komplotlar... Kayıplar... 1890-1918*, İstanbul: Vatan Yayınları.
- Özcan, Halil. (2011). *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Özkırmı, Umut. (2017). "Chapter 3: Primordialism/Perennialism" Theories of Nationalism: A Critical Introduction, Londra: Palgrave.
- Pepa, Pjetër. (2007). "Tragjedia Dhe Lavdia E Kishës Katolike Në Shqipëri Vëll I", *Botimet* 55, 1. Baskı, Tiranë.
- Poulton, Hugh. (2008). *Balkan Halkları; Osmanlıların ve Habsburgların Mirası; ve Yerel Ulusçuluğun Yükselişi, Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, (çev. Yavuz, Alagon), İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Puto, A. (2010). *The Idea of Nation During the Albanian National Movement (1878-1912)*. PhD Thesis. European University Institute.
- Shaw, Stanford J. (1985). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul: İletişim yayınları.
- Skendi, S. (1967). *Zgjimi Kombetar Shqiptar 1878-1912. Perkth. Skender Luarasi & Nestor Nepravishta*. Tirane: Phoenix & Shtepia e Librit dhe Komunikimit.
- Sönmez, Banu İşlet. (2007). *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şıvgın, Hale. (2003). "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 147, ss. 132-136.
- Todorova, Maria. (2010). "Balkanları Tahayyül Etmek", (çev. Dilek Şendil, Ed. Tansel Güney), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, Engin. (2014). "Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasaklandı mı?", *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9, No. 7, Summer, p. 1-11.

Yücedağ İsmail-Koç Nurgün. (2018). “Arnavutlar Arasında Anadilde Eğitim Talepleri İle Alfabe Tartışmaları ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Volume 7, No. 1, March, ss. 506-526.

BÖLÜM 4

Meşrutiyet'in İlanı ve Sonrasında Balkanların Genel Durumu

Mehibe Şahbaz¹

Giriş

Birçok din ve ırktan meydana gelen Osmanlı Devleti Marmara denizinin doğusunda ve batısında yer alan Asya ve Avrupa toprakları üzerinde büyümüştür. Osmanlı Devleti'nin bir kanadını Anadolu'daki topraklar oluştururken diğer kanadını da Rumeli toprağı oluşturmaktaydı. Bu kanatlardan olan Rumeli topraklarının kopması Osmanlı Devleti'nin dengesini bozarak devletin yıkılmasına neden oldu. XIX. yüzyıla gelinceye kadar huzur içerisinde yaşayan Osmanlı tebaası, bilhassa 1789 Fransa İhtilâli dünyanın sosyal, siyasî ve idari yapısında köklü değişikliklere yol açtı. Bu köklü değişikliklerin en önemlisi Fransız İhtilâli olmuştur. Fransız İhtilali tüm dünyanın sosyal, siyasî ve idari yapısında köklü değişikliklere yol açarken Osmanlı Devleti gibi çok uluslu devletlerde bağımsızlık hareketlerin yaşanmasına neden oldu (Can, 2025:284). Bu bağımsızlık hareketleri önce Osmanlı'nın hâkimiyeti altında ve “Doğunun Anahtarı” konumunda bulunan Balkanlarda başladı. Fransız İhtilalinin getirmiş olduğu değişikliklere hazırlıksız yakalanan Osmanlı'nın iktisadî ve politik pozisyonunu ele geçirmek isteyen Avrupalı devletler kendi aralarında bir sömürge yarışına girdiler. Bu yarışta Osmanlı Devleti ve hâkimiyeti altında olan Balkanlar büyük bir önem kazandı. Avrupa'nın büyük devletlerinden olan Rusya, Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya gibi devletler faaliyet alanı olarak Balkanları seçerek aralarında birçok antlaşmalar yaparak Osmanlı Devleti'ni parçalama siyasetini başlattılar (Can, 2025:258). Bu durum karşısında Osmanlı Devleti iç işlerine Avrupalı devletlerin müdahalesini önlemek için Tanzimat Fermanını ve Islahat fermanlarını yayınlamış ise de bu devletlerin Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan milletlerin haklarını korumak bahanesiyle iç işlerine müdahalelerine engel olamamıştır. Ayrıca II. Meşrutiyet'in ilanı öncesi Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında olan Balkan topraklarında bağımsız devlet kurmak isteyen Balkan milletleri Avrupalı devletlerin teşvik ve yardımlarıyla birçok komite ve kulüpler kurmuş ve bu komitelerin faaliyetlerine engel olmak isteyen Osmanlı Devleti II. Meşrutiyeti ilan ettiyse de bu milletlerin faaliyetlerine engel olamamış ve Meşrutiyetten beklenen umutlar boşa çıkmıştır.

¹ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
0000-0002-0597-925X

1.Osmanlının Hâkimiyeti Döneminde Balkanların Genel Durumu

Balkan Yarımadası Avrupa kıtasının güneyinde yer alan üç büyük yarımadadan en doğuda olanıdır. Akdeniz ile onun parçalarından olan Ege, Yunan ve Adriyatik denizleri, Karadeniz ve Marmara denizlerinin kuşattığı Balkan yarımadası ile kıta gövdesi arasında Triyeste körfezinden başlayarak Sava ve Tuna nehirlerinden Karadeniz'e kadar uzanmaktadır. Genel olarak değerlendirecek olursak, Balkan yarımadası dağlık ve ortalama yüksekliği 1500 metredir. Balkan yarımadasının dağları arasında birçok ovaların yanı sıra çok verimli vadilerde bulunmaktadır. Balkan yarımadası coğrafi konumu itibarıyla Avrupa kıtasında önemli bir yere sahiptir. Orta Doğu ile Avrupa kıtası arasındaki yol kavşakları üzerinde bulunan bu bölgeden, Yakın Doğu ile Batı Avrupa'yı bağlayan önemli yollar geçmektedir. Balkan yarımadası Avrupa ile Asya arasındaki köprü görevini görmesinin yanı sıra güney Rusya bozkırlarına açık olduğu için birçok kavimlerin göç ve akınlarını da kolaylaştırmıştır. Ayrıca bu bölgenin iç ve kenar taraflarına sığınan birçok milletleri şekil ve bünyesi itibarıyla din, milliyet ve devlet teşekkülleri oluşturulmasında etkili olmuştur. İlliryalılar, Plasiçler (Arnavutlar), Traklar, Yunanlılar, Slavlar, Romenler, Seretler, Sırp, Hirvat, Bulgar ve nihayet Türkler Balkanlara çeşitli yönlerden girerek yarımadaının küçük veya büyük bölümlerine bir süre hâkim oldular. Balkan yarımadasının doğal durumu, beşerî ve siyasî, yapısına da yansımıştır. Ancak Balkan yarımadasında geniş orta bölgenin olmayışı yarımadaada millî ve siyasî bir birliğin oluşmasına engel olmuştur.

Balkan yarımadasında yaşayan çeşitli kavimler arasında tabii bir denge vardı ve bu kavimler çok yerde karışık halde bulunup ayrılımları mümkün değildi. Dolayısıyla birlikte yönetilmeye veya tam bir birleşme ve bağlaşma halinde bulunmaya zorunlu idiler. Çünkü nüfus her ne kadar çeşitli din ve ırktan oluşsa da Balkan yarımadası doğal ve coğrafi durumu itibarıyla tek parçaydı.

Balkanlarda yaşayan farklı dinden ve milletlerden oluşan halk kendi dilini konuşmakta olup, bu dillerin her birinin kendine özgü az da olsa bir edebiyatı vardı (Orhonlu, 1964:49). Balkan yarımadasında yaşayan Boşnaklar, Arnavutlar, Tarbeşler Müslüman oldukları için Bosna-Hersek ve Makedonya'da Türk unsurunun yerleşmesini sağlamışlardır. Balkanlarda yaşayan bu Müslüman milletler İslâm dininin Arapça olmasından dolayı başka dil kullanmadığı için doğru dürüst bir şekilde Türkçeyi öğrenememişlerse de bölgede konuşulan ortak dil Türkçeydi (Orhonlu, 1964:49). Balkan yarımadasında yaşayan milletlerin eğitim durumuna bakacak olursak Osmanlı hâkimiyetine geçinceye kadar oldukça geri olduğunu görmekteyiz. Balkan yarımadasında yaşayan halk arasında okuma yazma oranı %10'du. Bölgede dil olarak Türkçe 4-5 yüzyıldan beri resmî dil olarak kabul edilmiş (Şimşir, 1970:XXXI) ve Türk olmayanların çoğu Türkçe

konusmaktaydı. Balkan yarımadasında yaşayan halkın %53.8'i tarım ile uğraşırken, %10'u endüstri ve madencilikle uğraşmaktaydı.

Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan halk görünüşte bir bütünlük arz etmekte olup, çeşitli ırklar birlikte yaşamaktaydı. Bölgedeki İmparatorluk idaresinin temelini Müslüman-Türk unsuru oluşturmakla beraber herhangi bir etnik gurubun üstünlüğü yoktu. Balkanlarda Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan gayrimüslim tebaa kanunlara itaat etmek ve vergisini vermek şartıyla geniş bir dinî müsamaha içinde yaşamaktaydı. Balkanlarda Müslümanların yaşadığı yerler yarımadanın büyüklüğüne rağmen geniş bir yer kaplamamaktaydı. Türk ve Müslümanlar çoğunlukla Bosna, Arnavutluk, Bulgaristan'da Deli Orman, Doğu Rumeli, Dobruca, Makedonya Teselya'da yaşarken gayrimüslimler çoğunlukla şehir ve kasabalarda yaşamaktaydılar (Bora, 1993:88).

Osmanlı İmparatorluğunun hoşgörüsünden faydalanan Balkan milletleri başlıca dört etnik guruba ayrılmaktaydı (Tepedenlioğlu, 1978:6). Bu etnik gruplardan olan Rumlar, Tarihleri boyunca birçok fetihlere maruz kalmış ve değişik ırklarla karışmıştır. Buna rağmen kendilerini Bizans İmparatorluğunun ve eski Yunanlıların gerçek varisçileri olarak kabul etmişler ve Osmanlı'ya tabii oldukları süre içinde Türklerin hoş görüsüyle (Kuran, 1997:28) Türkiye, Romanya ve Sırbistan'da bir halk topluluğu olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Helen olmayan gruplara gelince de Ortaçağ başlarında Slavların kitle halinde göç etmelerinden önce, Balkanlarda başlıca etnik grubu teşkil etmiş olan İlliryalı'lar, Avrupa'nın kuzey batısında oturmakta olup, Arnavutların cediti olan bu kavim önce Romalıların, M.S. V.yüzyılda Hun'lar ve Avarların (Ercan, 1990:297-298) VI. ve VII. yüzyıllarda Slavların hâkimiyeti altına girmişlerdir. Bölgenin doğusuna yerleşen Sırlar Bizans'ın etkisiyle Ortodoks mezhebini benimserken, Batı tarafına yerleşen Hırvatlarda Katolik mezhebini, ortada bulunan Boşnak'lar ise Hristiyanlığın Rafizî mezhebi olan Bogomillliği benimsemişler (Orhon,1987:11) ve bugünkü Romenleri, Arnavutları, Kulsovlachleri, Aroumunesler veyahut Tsinsarileri meydana getirmişlerdir. Slavlar ise Bulgar, Sırp, Hırvat, Makedonyalı ve Sloven olmak üzere beş millete ayrılırken, bu gruptan olan Bulgarlar, bir Türk-Tatar kabilesinin Slavlaşmasıyla ayrı bir zümreyi oluşturmaktadırlar. Slovenler Batılılaşmış güney Slav grubunu oluştururken Makedonyalılar ise, Doğululaşmış Slav grubunu oluşturmaktaydı. Eski Trakların Bulgar ve Makedonya milletlerinin teşekkülünde rol oynarken Dalmaçya ve Arnavutluk halkı da Sırların teşekkülünde rol oynamış ve eski Dalmaçyalı Romalılar ise Dalmaç-Hırvatların doğmasına yardımcı olmuşlardır.

Türkler ise Balkan Yarımadasına en son yerleşen en büyük etnik gurup olarak karışımıza çıkmaktadır. Türkleri Avrupa'ya XIV. yüzyılda gelmiş ancak bölgeye tam olarak yerleşmemişlerdir. Daha sonra Türkler, Balkan milletleri arasında sosyal ilişkilerin oluşmasında çok önemli bir etken olmuşlar ve Bizans

İmparatorluğu'na ait devlet kurumlarının ve karışık bürokrasisinin korunmasına da aracı olmuşlardır. Bu etnik gurupların günümüze kadar gelebilmesi Osmanlı Türkünün Rumeli'yi fethetmesiyle gerçekleşebilmişti (Kuran,1997:28; Müstecip,1940:15). 1877 yılında Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa (Rumeli)'de kalan toprakları 346.000 kilometre kare olup, nüfusu 11.500.000 idi.

Balkanlar'daki, Osmanlı İmparatorluğunun devlet teşkilâtında Tanzimat Fermanından sonra bir takım idarî değişiklikler olmuş ve başlangıçta Arnavutluk'ta, İşkodra, Yanya ve Manastır gibi, üç vilâyet teşkil edilirken daha sonra Kosova vilâyeti de katılmıştır (Kosova Vilâyeti Salnamesi, 1901: 92). 1877 yılında Kosova Vilâyeti kurumuş, İşkodra ayrı bir vilâyet olarak Manastır'dan ayrılmıştır. Üsküp de Manastır vilâyetinden ayrılarak, Üsküp sancağı adı ile Kosova vilâyetine dâhil edilmişti. Kosova vilâyetinin ilk merkezi Piriştineydi (İskender, 1973:667). 1877-1888 tarihlerinden sonra merkez Üsküp olmuş ve Kosova Vilâyeti 1912 yılına kadar büyük bir idarî bölge olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmıştı. Bu süre de vilâyet içinde bir takım idarî değişiklikler meydana gelmişti. Kosova Vilâyeti 1912 yılında 6 büyük sancaktan oluşmaktaydı. Bu sancaklar Üsküp, Priştine, Seniçe, İpek, Taşlıca ve Pirzerin'den oluşmaktaydı (İskender, 1973:667). Balkan yarımadası Osmanlı'nın hâkimiyeti altındayken birçok kez idari değişiklikler geçirmiş Bulgaristan Prensliğinin 1894 yılında kurulmasıyla da Edirne, Selânik, Kosova, Yanya, İşkodra ve Manastır'dan oluşan altı vilâyete ayrılmıştı (Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye: Sene, 1312:89). Bu bölgede Ruslar tarafından 1877 yılında ilk nüfus oranları tespit edilmeye çalışılmış ancak Türklerin varlığından bahsedilmemiştir (Uzer, 1979:106). Ruslar tarafından bölgede yaptırılan istatistiklere göre Makedonya'daki bütün unsurların sayılarının gösterilip Türk unsurundan bahsedilmemesinin sebebi Rusya'nın Balkanlar üzerindeki emellerinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü o yıllarda Makedonya'da yaşayan Türkler Rusları endişelendirecek kadar fazlaydı (Karal, C.VIII.1995:76-77).

XX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu çağın yeniliklerini yakalayamamış ve buna üstelik 1789 Fransız İhtilalinin getirmiş olduğu milliyetçilik fikirlerinde olumsuz etkilendiği için Rumeli'deki toprakları üzerinde hâkimiyetini sağlayamaz duruma gelmiştir (Erdem, 1976:168-172).

2. Meşrutiyetin İlanı Sonrası Balkanlar

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında olan Balkan yarımadasında birçok ırk, din, dil ve kültüre sahip toplumlardan oluşuyordu. Bu sebeptendir ki XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Fransız İhtilalinin etkisiyle ortaya çıkan milliyetçilik ve bağımsızlık akımı Osmanlı Devleti içinde Düvel-i Muazzama adı verilen dış güçlerin çabalarıyla hızla yayıldı. Bu yayılmaya Osmanlı Devleti içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi çöküntülerden dolayı mani olamadı (Alp, 1988:81). Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı Düveli Muazzama adı verilen Avrupa

devletlerin bu bölgeye müdahalesine kadar sulh ve refah içerisindeydi. Ancak Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla bu ortam kaybolmaya başlayınca Osmanlı hâkimiyeti altındaki Balkan toplulukları İmparatorluktan ayrılmaya başladılar. Bu sebepten dolayı Osmanlı Devleti yalnızca Hristiyan tebaasının değil, Müslüman tebaasının karşısında da sarsılmış oluyordu. Osmanlı Devleti bu sebeplerden dolayı kendisini çağdaş bir merkezi devlet haline getirmek için önce 1839 yılında Tanzimat Fermanını, 1856 yılında Islahat Fermanını ve 1876'da da I. Meşrutiyeti ilan etmiş ise de Avrupalı devletlerinin Azınlıkların haklarını bahane ederek kendi iç meselelerine karışmasına engel olamamıştır (Kara, 1995: C.VIII). Ancak 1908 yılına gelindiğinde ise gerek İmparatorluğun içinde gerekse dış dünya da durumlar değişmişti. Osmanlı'nın tebaası içerisindeki Türk olmayan unsurlar Avrupalı devletlerin tahriklerine kapılarak, kendi devletlerini kurmayı dillendirmeye başlayınca dış güçlerin bu bölgelere müdahalesi de artmaya başladı. Bu tehditler bilhassa da Osmanlı'nın hâkimiyeti altında ki Makedonya'da kendisini daha fazla hissettiriyordu. Bu sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti 1908 yılında II. Meşrutiyeti ilan etti. Ancak II. Meşrutiyetin ilân edilmesi ile Osmanlı Devleti her ne kadar çok partili siyasî hayata geçilmesi için bir adım atmış ise de Meşrutiyeti ırkî, dinî ve kişisel menfaatler olarak değerlendiren Osmanlı toplumu yeni bir çıkmazın içine soktu. 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile Osmanlı kaybetmiş olduğu umudu yeniden alacağını zannediyordu (Kutay, 1967:15). Osmanlı Devleti büyük ümitlerle II. Meşrutiyeti ilan etmiş ise de bu ümitleri kısa sürede boşa çıkmıştır. II. Meşrutiyetin ilanı Balkan yarımadasında önceleri gerek Türkler, gerekse diğer cemaatler arasında büyük bir coşku ve sevinçle karşılandı. Başta Bulgarlar, Makedonya Komitesi, II. Meşrutiyetin sağladığı Müslüman-Hristiyan eşitliği sayesinde kendilerine muhtariyet verileceğini, Rumlar ve Ermeniler ise daha da zenginleşeceklerini, Ege kıyılarında ve Doğu Anadolu'da ilerisi için muhtariyetler elde edeceklerini bekliyorlardı.

II. Meşrutiyetin İlan edilmesiyle Osmanlı Devleti demokratikleşme sürecinde önemli bir ilerleme kaydetti. Osmanlı Devleti'nin anayasasında gerçekleştirilen değişikliklerle basın, toplanma, dernek ve siyasî parti kurma hak ve hürriyetleri ilk defa bu dönemde en üst düzeye ulaşarak duyarlı bir kamuoyu oluşmaya başladı. II. Meşrutiyetin getirmiş olduğu bazı olumlu gelişmeler geçici bir huzuru sağladiysa da, farklı dinler, mezhepler ve ırklar yüzünden toplumlar arası anlaşmazlıklar devam etti. Çünkü Osmanlı'nın hâkimiyeti altındaki Balkanlar Meselesi, ne kadar ıslahatlar yapılsa da çözümlenmesi mümkün değildi. Osmanlı Devleti Meşrutiyeti ilan etmekle tebaasındaki tüm milletleri memnun etmeye çalışmış ise de Avrupalı devletlerin Balkan yarımadasında yaşayan toplulukları kışkırtmalarından dolayı başarılı olamamıştır. Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan topluluklar muhtariyet alabilmek için çeşitli Avrupa devletlerinin yardımıyla komiteler kurmuşlardır (Can, 2025:261-265). Makedonya'da yaşayan Türkler, Arnavutlar, Bulgarlar, Sırp, Ulahlar, Yahudiler asırlardan

beri birlikte yaşamalarına rağmen din, mezhep, dil ve kültürlerini korudukları için bu etnik gurupların Türklere ve hükûmete karşı eskiden beri din ve mezhep yüzünden sürüp gelen kinlerine Meşrutiyetin ilânı ile kurulan cemiyetlerin faaliyetleri sonucu oluşan ulusal ve sosyal kimlikleri de eklenince iş çıkırından çıktı (Can, 2025:261). II. Meşrutiyetin ilanı ile *"Lâtin tipi parlâmenter rejimin"* getirdiği imkânlar içinden ayrılmalar başlamış ve ayrılmaların çoğu kanlı olmuştur. Bu durum İttihatçıların Türkçülük hareketini başlatmasına ve Türklerin yüzünü Turan'a dönmesine neden oldu. İttihatçıların, Osmanlı'nın hâkimiyeti altındaki Rumeli'yi Türkleştirme çabaları durumu büsbütün karıştırarak Balkan savaşlarının çıkmasına neden oldu. Ayrıca II. Meşrutiyetin ilanı sonrası Balkanlarda yaşayan toplulukların elde ettikleri hürriyetlerin kullanımında deneyimsizliklerinden kaynaklı taşkınlıkları ve Meşrutiyetin getirdiği hürriyet ortamının Avrupalı devletlerce istismar edilmesi (Can, 2025:261), demokratikleşme sürecini kesintiye uğratarak ülkedeki iç güvenlik sıkıyönetimlerle sağlanabildi. Bu durumun sonunda ordu politikaya, politika orduya girmiş ve asker asıl görevinden uzaklaşmıştır.

Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunan Balkanlar'da Rumlar, Bulgarları, Ulahları Rumlaştırmaya çalışırken, Bulgarlar bölgeye sahip olmak istediği için Balkanlarda bilhassa Makedonya'da yangınlar çıkartarak hayvan sürüleri ve insanlar telef ediliyordu. Bu işlerde en önemli rolü Ortodoksluk oynamaktaydı (Uçar, 1978:6). Balkanlarda çıkan isyanlar artık Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olmaktan çıkarak büyük devletlerin çıkar oyunu haline gelmişti (Baltalı, 1987:196).

3. Osmanlı Hâkimiyeti Altında Bulunan Balkanlar Üzerinde Düveli Muazzama Adı Verilen Devletlerin Siyasi Emelleri

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti bulunan Balkan yarımadasında ki tüm Balkan Slavları Panslavizm akımından etkilenerek Osmanlıya başkaldırmışlardı. Oysaki Osmanlı Devleti 1856 yılında Avrupa Devletleriyle 1856 yılında Paris Antlaşmasını imzalayarak toprak bütünlüğünü garanti altına almasına rağmen iki yüzlü bir politika sürdüren Avrupa'nın büyük devletleri Osmanlı'nın iç işlerine karışarak Balkan milletlerinin muhtariyet taleplerini desteklediler (Gökalp, 1922:9). Bu devletler sanki kendi devletlerinin iç işleriymiş gibi Osmanlıya tabii bütün Hristiyan unsurları ıslahat adı altında devletin bünyesinden koparmak gayesiyle Tersane Konferansını topladı (Baykal, 1988:198).

Rusya, Sırları ve Karadağlıları Osmanlı Devletini himayesi altına almak, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'te reformlar yapmak için açıkça savaş tehdidinde bulundu (Palmer, 1995: 232). Balkan bunalımını Rusya'nın "Şark Meselesi" haline getirmeye çalışan Rus Çarı II. Aleksandır'ın, 2 Kasım 1876'da İngiliz elçisine *"Eğer Avrupa cesaret ile hareket etmeye hazır değilse, Rusya tek başına hareket etmek zorunda kalacaktır"* (Khon,1983:10) tehdidi karşısında

İngiltere'nin sömürgeleri tehdit altına gireceği için Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumak için gerekirse savaştan çekinmeyeceğini bildirdi (Kartal, 1995:C.VII. 25-26). Çünkü XIX. Yüzyılda "Şark Meselesi" nin özünü Yakın Doğu ve Balkanlardaki İngiliz-Rus rekabeti oluşturuyor ve Balkanlarda Rus nüfuzunun genişlemesi "Şark Meselesi" inde İngiliz-Rus rekabetini körüklemekteydi. Böylece İngiltere, Rusya'nın Balkan bunalımını yalnızca kendisinin çözmesine izin vermeyerek Balkan Meselesinin devletlerarası bir komisyonda ele alınmasını istemiş ve diğer Avrupa devletleri de bu teklifi kabul etmiştir. İngiltere'nin başını çektiği bu konferans "*Avrupa mahkemesi*" niteliğinde olup (Şimşir,1970: CXXXIX) Osmanlıya karşı oluşan Panslavist komplo Osmanlıyı Hristiyan Avrupa karşısında yalnız bırakıyordu. Osmanlı Devleti'nin amacı bu durumdan kurtulmak için Meşrutiyeti ilân ettiyse de Avrupa devletleri siyasi emellerinden vazgeçemediler (Özkaya, 1990:157; Baykal, 1942:22). Panslavizm'in öncülüğünü yapan Ruslar diğer Avrupalı devletlerle işbirliği yaparak Hristiyanlık vicdanı ve medenî dünyanın arzusu adına "Suçlu Türk'ü cezalandırmak" ve "zavallı Bulgarları kurtarmak" misyonuyla faaliyete geçtiler.

Avrupa devletlerinden Avusturya, XIX. yüzyıla gelindiğinde Almanya ve İtalya'nın siyasi birliğini tamamlamalarıyla Orta ve Güney Avrupa'da ki topraklarını kaybetmiş ve bu toprak kayıplarını telafi etmek için önce Balkanlar da ve sonrada Adriyatik Denizi kıyılarında toprak ve nüfuz kazanmak için faaliyete geçti. Avusturya'nın amacı Bosna-Hersek' alarak Arnavutluk ve Makedonya'ya yerleşip, Selanik'e inerek bir yandan Adriyatik Denizi kapısının (Otranto Boğazı) doğu kıyısına ele geçirerek Selânik Limanıyla Akdeniz'de ikinci bir kapı açarak Balkanlardaki Slavların birleşmesini önlemektir. Avusturya'nın politikasını Bismarck desteklemekteydi. Avusturya'nın Balkanlarda ki siyasi emelleri Rusya ile ters düşüyordu (Uçar, 1978:6). Çünkü her iki devlette Balkanlarda yayılcı bir politika sergilemekteydi. Avusturya Dışişleri Bakanı Andrassy, "*Burada bir Slav devleti kurulur ve biz bunu önleyemezsek, o zaman bizimde yıkılmamız mukadderdir. (Hasta Adam) rolünü bu sefer biz üzerimize almış oluruz*" derken Avusturya, güçlü bir Rusya'nın Doğu Avrupa'daki varlığından oldukça rahatsızlık duymakta olduğu için zayıf bir Osmanlı'nın varlığını devam ettirmesinden yanaydı (Özkaya, 1990:157; Baykal, 1942:22).

Daha öncede belirttiğimiz gibi İngiltere, Rusya'nın Balkanlardaki takip etmiş olduğu Panislavist politikadan savaşı göze alacak kadar rahatsızlık duymaktaydı. İngiltere'ye göre şayet Rusya, Balkan devletlerini hâkimiyeti altına alırsa Akdeniz'e inecek ve İngiltere'nin en büyük sömürgesi olan Akdeniz güvenliği (Hint Deniz Yolları) ve ticareti tehlike altına gireceği için Balkanlarda ki var olan dengenin bozulması taraftarı değildi (Kartal, 1995:C.VII. 25-26). .

İtalya ise Arnavutluk ile Adriyatik Denizi'nin doğu kıyılarını doğal bir yerleşme alanı olarak görürken Adriyatik Denizi'ni de İtalya'nın iç denizi olarak görürken bu bölgenin diğer Avrupa devletlerin nüfuzu altına girmesini istemiyordu (Alasya,1983:6).

Tarih sahnesine sonradan çıkan Almanya siyasi birliğini tamamladıktan sonra sanayisi için sömürge arayışına içerisine girmiş ve ekonomik açıdan "hayat alanı" olarak gördüğü Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Makedonya gibi yerleri ele geçirmek istiyordu. Avrupa'nı bu devletleri bazen kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüşlerse de Balkan Meselesinde ortak hareket etmişlerdir (Kodaman, 1981:240-241).

Sonuç

Osmanlı Devleti, Marmara Denizi'nin doğusunda ve batısındaki bölgelerde fütuh hareketlerinde bulunarak topraklarını Asya'dan Avrupa'ya genişletmiştir. Bu sebepten dolayıdır ki Osmanlı Devleti hem Anadolu hem Rumeli devleti olarak karşımıza çıkmaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyla bu şehir devletin başkenti olmuş ve Osmanlı İmparatorluk haline gelmiştir. Toprakları oldukça genişleyen Osmanlının bir kanadını Asya'da Anadolu toprakları oluştururken diğer kanadını da Avrupa'daki a Rumeli toprakları oluşturmaktadır. Kısacası Osmanlı Devleti'nin dengesi doğuda Anadolu, batıda Rumeli, ortada da başkent İstanbul üzerine olmuştur. Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu bu kanatlardan birinin kopması, devletin tüm dengesinin bozulmasına ve yıkılmasına neden olmuştur. Osmanlının hâkimiyet sahası içerisinde olan ve aynı zamanda Doğunun anahtarı olarak görülen Balkanların (Rumeli) huzuru Avrupa'nın sosyal ve ekonomik yapısının değişmesiyle birlikte bozuldu. Osmanlı Devleti 'de Balkanlarda birçok din, dil, ırk, mezhep ve farklı kültürlerden oluşuyordu. Avrupa'daki bu değişime ayak uyduramayan Osmanlı Devleti içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik olumsuzluklardan dolayı oldukça zayıf düşmüştü. Osmanlının iktisadî ve politik konumunu ele geçirmek isteyen Avrupa'nın Düveli Muazzama adı verilen devletler kendi aralarında sömürge yarışına girdiler. Bu sömürge yarışında Osmanlı Devleti ve onun hâkimiyeti altındaki Balkanlar büyük bir önem arz etmekteydi. Avrupalı devletlerin Balkanlarda yaşayan milletlerin haklarını savunma bahanesiyle kışkırttıkları ve yardım ettikleri Rumeli'de konsololar, din adamları ve çeteler tarafından organize edilen ve halka yansıyan çeşitli isyanlar görülmeye başladı. Osmanlı Devleti tebaasında yaşayan farklı kültürlere mensup topluluklara bir takım haklar vermek için Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Meşrutiyet ve nihayetinde de II. Meşrutiyeti ilan ederek bu devletlerin kendi iç meselelerine müdahalesinin önüne geçmek istediye de başarılı olamadı. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklarda istediği gibi at koşturan Avrupalı devletleri İttihat ve Terakki Cemiyeti bağımsızlık yönünde bir takım tedbirler almaya başlayınca Avrupalı

devletler yeni tedbirler alarak emellerine ulaşmaya çalıştılar. Kısacası dünyada pek az hareket Osmanlı Meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuştur. Ancak pek az hareket doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve kat'i olarak boşa çıkarmıştır.

Kaynaklar

- Alasya, M.Kadri. (1983). *Balkan Harbi Birinci Catalca Muharebesi*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- Alp, İlker. (1988). "Bulgaristan'ın Emperyalist Politikasında Yeni Bir Adım", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ekim-88, S. 56, ss. 80-92.
- Baltalı, Kemal. (1987). "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması" *Belleten*, C. LI, S. 199, Nisan, ss. 195-208.
- Baykal, Bekir Sıtkı. (1942). "93 Meşrutiyeti", *Belleten*, C. VI, S. 21-22, (Ayrı Basım), Ankara.
- Bora, Tanul. (1993). "Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu", *Bilgi ve Hikmet*, ss. 85- 103.
- Can, Sadık. (2025). "II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Kadın Hareketleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyal Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar*, Platanus Publishing, ss. 257-276.
- Can, Sadık. (2025). "Meşrutiyet ve Balkanlardaki Teşkilatlanmalar", *Sosyal Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar*, Platanus Publishing, 277-286.
- Ercan, Yavuz. (1990). "Balkan Türkleri ve Bulgarlar" *Belleten*, Cilt. LIV, S. 209, ss. 297-308.
- Erdem, Ekrem. (1976). "Osmanlı'lar da Rumeli Nüfus sayımları ve Meseleleri", *Türk Kültürü*, XIV, S.159, Ocak, Ankara, ss. 168-172.
- Gökalt, Ziya . (1922). "Boğazların Serbestisi: Bu sözün İngilizce Manası" *Küçük Mecmua*, S. 19, ss.9-11.
- İskender, Rızay. (1973). Yugoslavya Kosova Vilayeti Teşkilatı VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, ss. 25-29.
- Karal, Enver Ziya. (1995). *Osmanlı Tarihi, C. VII, Islahat Fermanı Devri, (1856-1861)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, Enver Ziya. (1995). *Osmanlı Tarihi, C. VIII, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, (1876-1907)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kodaman, Bayram. (1981). "Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri" *Türk Kültürü*, S. 219, Mart-Nisan Ankara, ss. 240-241.
- Kohn, Hans. (1983). *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Çev. Agah Oktay Güner), İstanbul: Kervan Yayınları.
- Kosova Vilâyeti Salnamesi, Sene-1318 (1901/1), S. 92.
- Kuran, Ercüment. (1997). *Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Kutay, Cemal. (1967). “Dağa Çıkan Kolağası, Dağa Çıkarılan Müşir Ve II. Meşrutiyetin İlanı”, *Tarih Konuşuyor*, C.7, S.42, ss. 3269-3273.
- Müstecip, H. Fazıl. (1940). *Dobruca ve Türkler*, Köstence: Emel Basımevi.
- Orhon, Nafiz. (1987). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi (Napolyon'un Mısır Seferi)*, C. 5, Ankara: Genel Kurmay Harp Tarihi Yayınları.
- Orhonlu, Cengiz. (1964). “Balkan Türklerinin Durumu”, *Türk Kültürü*, Ankara, S.21, ss. 49-60.
- Özkaya, Yücel. (1990). “1876 Meşrutiyetinin Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Dünyada Yankıları”, *Varia Turcica De La Revolution Francaise A'la Turquiedie Ataturk La Modernisation Politigue et Sociale* Les lettres Les Sciences et les arts Astes des Colloques d', İstanbul (10-12 Mai 1889), ss.157-172.
- Palmer, Alan. (1995). *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç yüz Yıl Bir Çöküşün Tarihi*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye: Sene. 1312
- Şimşir, Bilal N. (1970). Rumeli'den Türk Göçleri, Emigrations Turques Des Balkans Turkish Emigrations From The Balkans Belgeler-Documents II, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Tepedelenlioğlu, Nizameddin Nazif. (1978). *Sultan İkinci Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar*, İstanbul: Divan Yayınları.
- Uçar, Nail. (1978). *Gazi Osman Paşa ve Plevne*, İstanbul: Orkun Yayınları.
- Uzer, Tahsin (1979). *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BÖLÜM 5

Kavalalı İbrahim Paşa Döneminde Suriye ve Filistin’de Meydana Gelen İsyanlar

Sadık Can¹

Giriş

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti dağılma sürecine girmiş ve Mısır meselesi Şark Meselesini şekillendirirken yüzyıl boyunca bu mesele uluslararası alanda sürekli olarak yer edinmiştir. Mısır meselesinin bu hale gelmesinde Fransız Genarali Napolyon Bonapart’ın 1798 Mısır seferi önemli bir etken olmuştur. Çünkü Napolyon’un bu seferi Osmanlı hâkimiyeti altında olan Mısır’ın Şark Meselesinin ana mihrini oluşturmaya yani uluslararası sömürge sistemine girmesine ve büyük güçlerin Mısır üzerinden sömürge mücadelelerine başlamasına neden olmuştur (Şahbaz, 2017:382). Mehmet Ali Paşa’nın Mısır’a gelmesiyle birlikte sebep olduğu siyasî sorunların yanı sıra Süveyş Kanalı’nın açılması, Mısır’da uygulanan iktisadî ve malî politikalar içte ve dışta gerçekleşen tepkiler ve yaşananlar Düveli Muazzama yani Avrupalı büyük devletlerin Mısır’a müdahale etmeleri için bir fırsat doğurmuştur. Bu yüzdendir ki XIX. yüzyılda yaşanan Mısır meselesi, Avrupalı devletlerin kendi aralarında çıkar çatışmalarına ve Osmanlı’nın bu devletlerin politikalarına karşı politikalar üreterek birtakım diplomasi uygulamalarına neden olmuştur. Mısır’ın tarihi M.Ö. 4000’li yıllara kadar dayanmaktadır. Mısır’ın gerek tarihi gerekse jeopolitik konumu firavunlar devrinden sonra birçok devletin egemenliğine girmesine neden olmuştur (Özkuyumcu, 2007:6). Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetine ise Yavuz Sultan Selimin çıkmış olduğu Mısır seferinde 1516 yılında Mercidabık, 1517 yılında da Ridaniye’yi almasıyla başlamıştır (Kurşun, 1992:5). Osmanlı Devleti Mısır’da buranın iktisadi ve idari yapısına göre bir yapılanmaya giderek klasik Osmanlı eyalet sisteminden ayrı olarak ilk kez “Salyaneli Eyalet” şeklinde bir düzenlemeye gitmiştir (Shaw, 1962:3; Öztürk, 2010:330). Çünkü Osmanlı Devleti Mısır gibi jeopolitik öneme sahip olan bu bölgenin kontrolü altında olmasını istemekteydi. Bu yüzdendir ki Mısır’ı aldıktan sonra önce yönetimdeki yerel Memlûk beylerinin gücünü kırmak istiyordu. Mısır’ı merkezden atadığı valiler aracılığıyla yönetmek istemekteydi. Ancak bölgeye atadığı bu valiler bazen Osmanlı Devletine karşı isyan etmekteydi. Bu valilerden biride Kavalalı Mehmet Ali Paşa olmuştur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve onun oğlu olan İbrahim Paşa Osmanlı Devleti’nin en zor dönemlerinde II. Mahmut’a karşı isyanlar başlatarak Osmanlı Devleti’ni hem içte hem de dışta oldukça zor duruma düşürmüşlerdir. Ancak Osmanlı Devleti bu durumdan Avrupalı devletlerin kendi

¹ Öğr., Çukurova Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü
0009-0004-2308-665X

aralarında bölge için anlaşılamamaları sayesinde kurtulmuştur. Öncelikle şunu söylemek gerekir ki Mısır Meselesinde en büyük rolü oynayan Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve Kavalalı İbrahim Paşa olmuştur.

1.Mısır'ın Jeopolitik Önemi ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Valiliği

Osmanlı Devleti daha öncede söylediğimiz gibi Mısır'ı Salyaneli Eyalet olarak yönetmekteydi. Osmanlı için oldukça önemli olan Mısır'ın devlete ödediği vergi diğer eyaletlerin ödediğinden çok fazla olup Mısır dan İstanbul'a gönderilen vergiler devletin nakit ihtiyacını karşılamaktaydı (Özkoç, 2015: 38). Ayrıca Osmanlı Devleti'nin iase ihtiyacı olan buğday Mısır'dan Dimyat ve İskenderiye aracılığıyla İstanbul'a gönderiliyordu (İnalçık, 2015:302). Tüm bunların yanı sıra Mısır'ın fethi Osmanlı Devleti'ne sadece ekonomik ve stratejik olarak değil, halifelik kurumunun kazanılmasına ve bununla beraber Osmanlı'nın kutsal toprakların baş koruyucusu olarak İslam dünyasının en güçlü devleti haline gelmesini sağlıyordu (Yıldızeli, 2019:114). Bu bakımdan Osmanlı için bu bölge oldukça önemli bir yere sahipti. Bilhassa da İstanbul ile Mısır arasındaki ticaret yolunun canlılığının korunması, hac görevini yerine getirmek isteyen Müslümanların deniz yoluyla güven içerisinde seyahat edebilmeleri için Osmanlı bölgede güvenliği sağlamak zorundaydı (Aydın, 2008: 181).

Mısır jeopolitik konumundan dolayı XVII. yüzyıla gelinceye kadar birçok uygarlığın beşiği olmuştur. XVII. yüzyılın başlarına gelindiğinde farklı kökenlerden kimseler Mısır idaresinde yer almaya başladı. Bunlar arasında başta Kafkas kökenli köleler, Bosnalı devşirmeler, Anadolu kökenli kişiler ve bölgedeki yerli idareciler birbirleriyle rekabet etmeye başladılar (İnalçık, 2015:58). Ancak XVII. yüzyılda Osmanlı valilerinin bölgede askeri ve mali olarak zayıflamasıyla Memlûkler bu durumu kendi lehlerine çevirerek bölgede seslerini duyurmayı başardılar (Kutluoğlu,1998:19). Özellikle de Viyana Kuşatması sonrası Osmanlı Devleti eski gücünü kaybetmeye başlayınca bölgenin asayışı bozuldu. Bu durumdan faydalanan (Anderson, 2001:16) Memlûk beylerinden İbrahim Bey ve Murad Beyler bu otorite boşluğundan faydalanarak Mısır'da yarı bağımsızlıklarını 1798 yılında Fransızların bölgeyi işgaline kadar devam ettirdiler (Kutluoğlu,1998: 20; Çolak, 2008: 142).

Fransızların Mısır'ı 22 Temmuz 1798'de işgal etmesi sadece Avrupa da değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki dengeleri de değiştirdi. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, diplomasinin gücünden faydalanarak Fransa ile II. Koalisyon Savaşı'nın (1798–1802) gerçekleştiği sırada İngiltere ve Rusya ile ittifak kurmak zorunda kaldı (Gürgen, 2019:92). Ayrıca III. Selim Fransızlara karşı Akdeniz'de dolaşan İngiliz donanmasından yardım alarak İngiltere ile Fransızlar arasında gerçekleşen deniz muharebesinde Fransızlara büyük kayıplar verdirdiler (Ahmet Cevdet Paşa, 1984:1691). Daha sonra Napolyon Suriye'ye geçerek El-Ariş, Gazze ve Hayfa'yı ele geçirdiyse de Akka da Cezzar Ahmet

Paşa karşısında ağır bir yenilgi aldı. Osmanlı ordusunun 1799'da El-Ariş'i almasıyla Fransa bölgede tutunamayacağını anlayarak Ariş sözleşmesini imzalayarak bölgeden çekilmek zorunda kaldı (Gümü, 2013: 271; Kutluoğlu, 1998:20-21). Osmanlı Devleti bölgenin yönetimini Mısır'ın Fransızlardan kurtarılmasında yardımcı olan Hüsrev Mehmet Paşa'ya verdi (Çelik, 2013: 22). Bu arada Napolyon'un bölgeden çekilmesiyle Memlûklerinde bölgede politik gücü azalınca (Güner, 2015:65) Mısır vilayetinde Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın gücünü artıracak uygun koşullar oluşmaya başladı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Osmanlı Devleti'nin bir taraftan Balkanlarda Fransız İhtilalinin etkisiyle patlak veren isyanlarla bir taratanda Rusya'yla savaş ortamına geldiği bir döneminde Mısır'a vali olduğu için (Kutluoğlu, 1998:67) bölgede herhangi bir engelle karşılaşmadı. Osmanlı Devleti sonraları Mehmet Ali'nin Kölemenlerden de tehlikeli olduğunun fark ettiğinde Rusya ile savaşıyordu. Bu sebepten dolayı bölgede çok rahat etme imkânını bulan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı tasfiye etmekte oldukça zorlandı (Akalin, Parlaz, 2012:122).

2.Kavalalı İbrahim Paşa Kimdir?

Kavalalı İbrahim Paşa Makedonya ve Trakya sınırları içinde bulunan liman kenti Kavala 'da Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olarak dünyaya geldi (Arslan, 2010: 26). Osmanlı Devleti Mısır valiliğine Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirdiğinde İbrahim 16 yaşında olup henüz gençlik çağına bile gelmemişti. Osmanlı Devleti'nin en zor dönemlerinde Kavalalı Mehmet Ali Paşa türlü entrikaları çevirerek Mısır'da gücünü sağlamlaştırmaya çalışıyordu (Crabitès, 2012:1). Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır'daki konumunu sağlamlaştırdıktan sonra ailesini Mısır'a getirdi. Mısır'a ilk ayak basan aile üyesi de İbrahim oldu. İbrahim çok genç yaşta Mısır'a gelmiş ve etrafı subaylar, yabancı eğitimciler ve diplomatlar çevrildiği için erken yaşta bu unsurlarla temasa geçmişti. İbrahim Mısır'da bulunduğu süre de Fransız İhtilalinin fikirleri etkisinde kalarak Napoleon Bonaparte'ın Mısır seferine katılarak Fransız bilim adamlarının Mısır'da yaymış oldukları liberalizm atmosferinde büyüdü (Enkiri, 1948:158). Kavalalı Mehmet Ali Paşa çocuklarının eğitimi ile çok yakından ilgilendiği için İbrahim Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca'yı öğrendi (Crabitès, 2012:158). İbrahim'e doğu şehzadelerine verilen eğitim verildiği için doğu tarihine de oldukça hâkimdi. Tarih bilimini çok seven İbrahim aynı zamanda Avrupa da çıkan gazetelerin gündemini de yakından takip etmekteydi. Babasının güvenini kazanan İbrahim Kahire Kalesi'nin komutanlığına atanarak (Fahmy, 2020:68) genç yaşından itibaren askeri ve idari anlamda tecrübe kazandı. Kahire kalesi komutanlığının İbrahim Paşa'ya verilmesi iktidarını simgeleyen yapının sadece aile üyelerinden biri vasıtasıyla muhafaza edinebileceği fikrinden ileri geliyordu. Mısır'daki diğer askeri görevler de gelecekte bizzat Mehmet Ali Paşa'nın oğulları

arasında paylaştırıldı (Özkoç, 2015: 82-83). İbrahim'e babasının kale komutanlığı görevini vermesi kendisine ayrı bir güç verdi.

Bu arada Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ı almasını Osmanlı Devleti nezdinde hiçte hoş karşılanmamış ve Mısır Eyaletini Musa Paşa'ya verirken, Mehmet Ali Paşa'nın Selanik ve Kavala sancaklarını ve yüklü bir miktarda vergi teklif etmesiyle Mehmet Ali Paşa'ya bırakıldı. Ancak bu para Mısır'ın bütçesinde hali hazırda olmadığı için (Sinoue, 1999: 56) 16 yaşındaki oğlu İbrahim'i rehin olarak İstanbul'a gönderdi (Marsot, 2007: 71). İbrahim babasının vaat ettiği parayı ödemesine kadar yaklaşık bir yıl İstanbul'da kaldı. Böylece Mehmet Ali Paşa rehin olarak gönderdiği İbrahim vasıtasıyla Osmanlının kendisini bölgeden tasfiye planına engel olmuş oldu.

İbrahim Paşa 1807 yılında Mısır'ın İngilizler tarafından işgal edilmesi üzerine Mısır'a geri dönerek babasının idari ve iktisadi reformlarına yardım etti (Kutluoğlu, 2002:63). Kavalalı İbrahim Paşa daha gençlik çağlarında idari ve mali alanlarda görevler alarak kendini geliştirmeyi başardı. Bu arada Osmanlı Devleti Vehhabilerin başlatmış olduğu tehdit ortadan kaldırmak için Mehmet Ali Paşa'ya teklif sundu. Mehmet Ali Paşa bu teklifi kabul ederek İbrahim Paşayla birlikte Vehhabiler üzerine seferler düzenledi (Kutluoğlu, 2002: 63). İlk önce Mehmet Ali Paşa oğlu Tosun Paşayı Hicaz seferi komutanlığına getirdiyse de Tosun Paşa'dan beklenen başarı alamayan Mehmet Ali Paşa onun yerine oğlu İbrahim Paşayı bu komutanlığa atadı. İbrahim Paşa kısa süre içerisinde Vehhabileri itaat altına almayı başardı. 1821-1822 yılına geldiğinde İbrahim Paşa Sudan seferine katılarak büyük yararlıklar sağladı. Yunan İsyanı sonrası düzenlenen Mora seferine katıldı. Avrupalı Devletlerin Yunan İsyanına müdahalesi ve ardından Navarin olayının çıkması üzerine Mısır'a geri döndü (Karal, 2007: 118). 1827-1833 yılında İbrahim Paşa Konya savaşına katıldı. Daha sonra 1831-1832 Suriye Seferine çıktı (Altundağ, 1943: 39-40). 1833 yılında Anadolu'da başta Adana olmak üzere Antakya ve İskenderun'u aldı (Jorga, 2009: 307). İbrahim Paşa bir taraftan da Konya, Niğde, Kayseri ve Kütahya, Yozgat gibi şehirlerde propaganda faaliyetlerini başlatarak (Uzunçarşılı, 1937:148-149) bu şehirlerin kadılarından ayan ve müftülerin desteğini kazandı. Ayrıca Bozok ve çevresinde isyanlar çıkardı. 1832'de Kastamonu, Viranşehir ve Bolu gibi sancaklara da isyanı yaymayı başardı (Uzunçarşılı, 1937:143). Kavalalı İbrahim Paşa'nın başını çektiği Mısır ordusunun Anadolu'yu işgali sırasında Ankara, Kengri (Çankırı), İskilip ve Yozgat gibi İç Anadolu şehirlerinde ve sancaklarında birtakım karışıklıklara sebep olduğu söylene de bu isyanı Kavalalı İbrahim Paşa'nın direktifleriyle yapıp yapılmadığı bilinmemektedir (Gündüz, 2012:226). Kavalalı İbrahim Paşa'nın Anadolu'da bu denli ilerleyişi II. Mahmut'u endişelendirerek bu sorunun sadece diplomasi ile çözülemeyeceğini aynı zamanda çeşitli yollara başvurulması gerektiğini düşünerek İngiltere ile bir

işbirliğine girdi (Demirbaş, 2016:1- 2). Ancak İngiltere Osmanlının bu ittifak teklifini kabul etmedi. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti Rusya ile temasa geçti. Osmanlı Devleti bir takım diplomatik çalışmalarda bulunurken İbrahim Paşa'da Anadolu'daki ilerleyişine devam ediyordu. Nihayetinde Kütahya barışı sonrası Kavalalı İbrahim Paşa Anadolu'dan ayrılmak zorunda kaldı.

3.Kavalalı İbrahim Paşa'nın Hâkimiyeti Altında Olan Suriye ve Filistin'in Genel Durumu

Kavalalı İbrahim Paşa Kütahya Antlaşmasının imzalanması sonrası Mısır'a dönmüş ve Bilad-ı Şam adıyla anılan Suriye ve çevresini babası Mehmet Ali Paşa adına 1840 yılına gelinceye kadar (Rood, 2006: 28) yönetti. Bu yerler ise Lübnan, Ürdün, Suriye, Filistin ve İsrail topraklarıydı. Bu topraklar üzerinde hâkimiyet sağlayan Kavalalı İbrahim Paşa başkumandanlık unvanının yanı sıra Suriye valisi unvanını aldı. Ancak Kütahya Antlaşması sonrası Suriye'nin idaresi Mısır idaresine geçtiği için memurlar görevlerinden alınarak yerlerine İbrahim Paşa'nın adamları getirildi (Altundağ,1944:232-233). Öncelikli olarak Kavalalı İbrahim Paşa Suriye ve çevresindeki halkın desteğini kazanmak istiyordu. Bu yüzden ki bölgede yenilikler yapmaktan çekinerek eski düzeni devam ettirip (Kutluoğlu, 1998:67) önemli mevkilerde olan kişilerle işbirliği içerisine girerek onları hoşnut etmeye çalıştı (Anderson, 2001:100; Hofman, 2001:184). Suriye ve civarında hâkimiyetini sağladıktan sonra buralarda merkezi bir idare kurarak (Tuğ, 1969: 253) yabancı devletlerin konsoloslarına rest çekerek bundan böyle bölgede kendi yasalarına yabancı devletlerin vatandaşlarının uyması gerektiğini bildirdi (Sinoue, 1999: 336). Bu durum merkezi bir hükümetin varlığını ortaya koyarken bölgede yaşayan halk içinde daha fazla güvenliğinin sağlanması Mısır yönetiminin getirdiği en mühim yeniliklerden (Horton, 1993:20) olup, bu güvenlik sistemi sayesinde çiftçiler ekilmemiş alanlarda üretime geçmiş ve tüccar bu sayede Avrupa pazarı arasında bağlantı kurarak oldukça fazla miktarda hacının ülkeyi ziyaretini sağlamayı başardılar (Bowring, 1840:10). Bilhassa da zirai alanda birçok ürün yetiştirilerek başta tahıl üretimi olmak üzere patates, ipek böcekçiliği sebze üretim, şeker kamışı ve tütün yetiştirilmesi için çiftlikler kuruldu (Samur, 1995:54). Suriye ve civarındaki önemli şehirlerde sarraflık teşkilatı kurarak çiftçilere kredi imkânı verilerek üretime teşvik edildi (Gencer, 2015:980). Ayrıca Kavalalı İbrahim Paşa sadece tarımsal üretime yoğunlaşmayıp, Suriye ve civarında bulunan doğal kaynaklardan da yararlanarak bilhassa da Lübnan'ın Hammama ve Qarnayel bölgelerindeki kömür madenleri ve demir madenlerinden de faydalanarak Mısır idaresinin endüstriyel ilerlemesinde yardımcı olmak için yapıldıysa da bölgenin doğal kaynaklarından yararlanma çabaları önemli bir sonuç vermedi.

Kavalalı İbrahim Paşa vergilerin tahsilatını merkezileştirerek ayanların bilhassa da azınlıkların üzerindeki kontrol vasıtalarını ellerinden aldı. Kavalalı

İbrahim Paşa idaresi altında kurulan meclisler aracılığıyla Filistin'deki ulemanın adli yetkilerinde kısıtlama getirerek Filistin şeyhlerinin ayrıcalıkları da etkisiz hale getirildi (Gencer, 2015: 982). Kavalalı İbrahim Paşa Suriye ve Filistin bölgesinde gayrimüslim unsurların desteğini almak için Hristiyanları önemli memurluklara getirerek onları yönetime ortak etti (Gencer, 2015: 983). Kavalalı İbrahim Paşa Suriye ve birtakım alanlardaki uygulamış olduğu bu serbestlik politikası bölgede yaşayan gayrimüslimler arasında coşkuyla karşılandı (Hogg,1835:39-40). Kavalalı İbrahim Paşa Avrupalı güçlerin bölgedeki misyonerlik faaliyetlerini genişletmelerine ve kurumsallaştırmalarına izin vererek Suriye ve civarını Avrupalı güçlere açarak (Horton, 1993: 22) bölgede İngiliz misyoner okullarının kurulmasına müsaade etti (Kinneer, 1841:311). Kavalalı İbrahim Paşa'nın izniyle açılan bu okullar milliyetçilik fikirlerinden de etkilenererek Osmanlı yönetimine karşı hareket ettiler. Kavalalı İbrahim Paşa yerel unsurların güvenini kazanmaya çalıştığı için babasının ordusunu güçlendirmek için bölgede zorunlu askerlik uygulamasına karşı çıktı. Bu durumun bölgede huzursuzluklara sebep olacağını ve bölge halkının Osmanlı birliklerine katılmalarına neden olacağına inanıyordu (Talhamy, 2012: 981). Kavalalı İbrahim Paşa bu endişeleri taşıırken babası Mehmet Ali Paşa bölgede birtakım uygulamaların hemen yapılmasını istiyordu. Bu uygulamalar Kavalalı İbrahim Paşa'nın şimdiye kadar bölgedeki uygulamalarına tamamen ters düşmekteydi. Hatta bu uygulamalar yürürlüğe girecek olursa bölgede yaşayan halkın kendilerine isyan etmelerine neden olabilirdi. Nitekim de bu uygulamalar yürürlüğe girince bölge halkı Kavalalı İbrahim Paşa'nın yönetimine isyan etti.

4.Suriye ve Filistin'de Kavalalı İbrahim Paşa Yönetimine Karşı Ortaya Çıkan İsyanların (1834-1838) Sebepleri ve Sonuçları

Kavalalı İbrahim Paşa'nın yönetimde olan Suriye ve civarındaki halka önceleri büyük bir hoşgörü ve serbestlikle yanaşmış ve halkın gönlünü kazanmayı başarmıştı. Ancak babası Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın İbrahim Paşa'nın yönetimi altında olan Suriye ve Filistin'de yeniden bir yapılanmaya gidilmesini istemesi üzerine bu bölgelerde yaşayan yöre halkı Kavalalı İbrahim Paşa'nın yönetimine karşı ayaklandılar. Bu ayaklanmaların başlıca sebebini Mehmet Ali Paşa tarafından Kavalalı İbrahim Paşa'nın Suriye ve civarında uygulanmasını istediği emirlerdi. Bu emirlerin başında Ferde adı verilen verginin tahsisi gelirken, zorunlu askerlik hizmeti ve halkın silahsızlandırılması, İpek tekelinin uygulanması gelmekteydi (Altundağ, 1944:237). Bu uygulamalardan Ferde vergisinin uygulanış biçimi yöre halkınca büyük tepkilere neden oldu. Bu vergi uygulamasında bir kimse vergisini ödeyemeyen başka birinin açığını kapatmakla sorumlu tutuluyordu. Yine köy ve mahallelerde önceden belirlenen miktarın toplanamadığı durumlarda başka bir köy veya mahalle bu vergiyi ödemek zorundaydı. Bu vergi zaman içerisinde yöre halkından alınan bir nevi haraç

olarak nitelendirildi. Ticaretle uğraşan yerli halk ağır vergiler altında ezilirken yabancı tüccarlardan alınan vergiler oldukça düşük kalmaktaydı. Bu durum yerli halk arasında huzursuzluklara neden olmaya başladı. Yabancı tüccarlar tarife uygulanan mallar için %1,5, tarife uygulanmayan mallar için ise %3 oranında gümrük vergisi ödemenin yanı sıra başka bir vergi ödemek zorunda değillerdi. Yöre halkı ürettiği her şeyden ağır vergiler ödemeye mecbur tutulmuştu (Samur, 1995:52). Bunlarda yetmiyormuş gibi kadın erkek çocuk angarya işlerinde çalıştırılmaya zorunlu tutularak kasabanın inşasında omuzlarında kireç veya kereste taşıdılar (Rustum, 1924:42). Kavalalı İbrahim Paşa'nın babasının emri üzerine yöre halkına dayattığı halka zorunlu askerlik ve halkın silahsızlandırılmasıydı.1834 yılında zorunlu askerlik sistemi Suriye bölgesinde de uygulanmaya başlandı. Kavalalı İbrahim Paşa'nın yöre halkına zorunlu askerlik dayatması köylülerin büyük tepkisine yol açtı. Bilhassa da askere alınırken batı usulü uzun sakallarını kesmelerini ve Frenklere benzer kıyafetler giydirmesi yöre halkınca kabul edilemez bir durumdu. Yöre halkı zorunlu askerliğe tabi olmamak için kendilerini sakatlıyorlardı. Ancak Kavalalı İbrahim Paşa daha da ileri giderek panayır ya da bayram günlerinde şehirleri basarak zorla Mısır ordusuna asker temin ediyordu (Altundağ, 1944: 241). Zengin ailelerin birçoğu Mısır idaresine 10.000 liraya varan yüksek miktarda bedeller ödemek zorunda kaldılar (Samur, 1995:78). Bölge halkını Kavalalı İbrahim Paşa'ya isyan ettiren en önemli, neden zorunlu askerlik meselesiydi. Kavalalı İbrahim Paşa zorunlu askerlik meselesini bir düzene koyduktan hâkimiyeti altındaki yerlerde otoritesini güçlendirmek için yasalara uymayanları baskı altında tutmak için yöre halkını silahsızlandırmaya gittiye de bu durum halk tarafından hoş karşılanmayıp halkı yönetime karşı ayaklandırmaya kadar götürdü. Çünkü bölgede yaşayan halk için silah günlük hayatlarının vazgeçilmesiydi. Bölge halkı herhangi bir saldırıya karşı hayvanlarını saldırıdan korumak için veya avlanmak için silaha ihtiyaçları vardı (Capar, 2013: 50). Kavalalı İbrahim Paşa Suriye ve Filistin gibi yönetimi altındaki yöre halkının özel hayatlarına da müdahale etmeden geri kalmadı. Ona göre yönetimi altındaki topraklarda nüfusun azalmasının sebebi evlilik oranının alınan başlık parasından dolayı düşük olmasından kaynaklanıyordu. Kavalalı İbrahim Paşa evlilik kararnamesi bu tür engellerin önüne geçmeye çalıştı. Kavalalı İbrahim Paşa hukuk alanında da birtakım yenilikler gerçekleştirerek şeri mahkemelerin yetkilerini kısıtlayarak Osmanlı sultanına ait olan atama yetkisinin önüne geçmeye çalıştı. Kavalalı İbrahim Paşa Suriye ve çevresini vali olarak sekiz yıl yönetti. Bu tür uygulamalarının yanı sıra sağlık alanında olumlu işler yapmaya çalıştı. Salgın hastalıkların önüne geçmek için karantina usulünü getirerek bir takım bulaşıcı hastalıklara karşı önlemler aldı (Rustum, 1924:56). Ayrıca iletişimi sağlamak için düzenli posta teşkilatı oluşturmaya çalıştıysa da yetersiz elaman eksikliğinden dolayı başarılı olamadı. Kavalalı İbrahim Paşa yönetimi altındaki

Suriye ve civarında gerçekleştirdiği reformlar gerek içte gerekse dışta tepkilere neden oldu. Bu tepkiler zaman içerisinde Kavalalı İbrahim Paşa'nın yönetimi altında olan Suriye ve Filistin'de üç ayrı yerde ayaklanmaya dönüştü. Bu ayaklanmalar önce 1834 yılının Mayıs ayında Kudüs'ün Jabal Nablus bölgesindeki Filistin Sünnileri arasında başladı. Daha sonra 1834-1835 yılları arasında Lazkiye'de yaşayan Nusayriler arasında Nusayri Dağları ve çevresinde yaşandı. Son olarak da 1835 yılının Ekim ayında Lübnan Dağlarında Dürziler arasında olurken bu isyan Hawran'da 1837-1838 yıllarına gelindiğinde önüne geçilemez bir hale dönüştü (Capar, 2013: 53).

1834 yılında gerçekleşen ayaklanmaya bedevileri, taşra şeyhler, şehrin ileri gelenlerini, fellahlar ve Kudüs'teki din adamları birleşerek Kavalalı İbrahim Paşa idaresine karşı birlikte hareket ettiler. Bu isyanların bu derece büyümesindeki temel neden Kavalalı İbrahim Paşa'nın Müslümanlara karşı gayrimüslimleri desteklemesiydi (Kimmerling , Migdal, 2003: 7). Kavalalı İbrahim Paşa'ya karşı başlatılan bu isyanlar Mısır yönetimine karşı yapılan bir isyan olarak algılandı. Paşa daha da ileri giderek bölge halkını *“Bana itaat etmeyen ya da emirlerimi yapmayı geciktirenlere eyvahlar olsun”* diyerek tehdit etti (Capar, 2013: 51).

Kavalalı İbrahim Paşa Suriye ve civarında ortaya çıkan bu ayaklanmalarla meşgul olurken uluslararası alanda Avrupalı diplomatlar diplomasi yoluyla Mısır meselesini çözmek istiyorlardı. Bilhassa da Osmanlı Devleti uluslararası alanda asi valisi Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın durdurulması için destek arayışlarına koyuldu (Samur, 1995: 89). Mısır idaresine karşı bölgede başlayan bu isyanlar bölge halkının Osmanlı hükümetinin yönetimini istediğini göstermekteydi (Caquet, 2016:120). Ancak Osmanlı Devleti bu dönemde birtakım sebeplerden dolayı Mısır yönetimine karşı harekete geçemedi. Kavalalı İbrahim Paşa'ya karşı 1834 yılında Kudüs ve Nablus İsyanları, 1834-1835 yıllarında Nusayri İsyanları, 1835-1838 Dürzi İsyanları başladı. Bu isyanları bastırmak için Kavalalı İbrahim Paşa maddi kaybının yanı sıra oldukça fazla askerini de kaybetti.

Sonuç

Kavalalı İbrahim Paşa Şark Meselesinin önemli bir boyutunu oluşturan Mısır meselesinin baş aktörlerinden olan Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olup, babasının üzerinde büyük etkiye sahipti. Her ne kadar da babasının gölgesi altında kalmış gibi gözükse de Mısır'ın bağımsızlığının kazanılması yönünde babasına yapmış olduğu telkinler babasını yönlendiren en önemli itici güç olmuştur. Kavalalı İbrahim Paşa Mısırda merkezi ve modern bir iktidarın oluşturulmasına büyük katkılar sağladı. Kavalalı İbrahim Paşa yönetimi altındaki Suriye ve civarındaki yerlere başlangıçta büyük bir hoş görü yönetimini uygulayıp yerel unsurların gönlünü kazanmış olsa da daha sonra babası Mehmet Ali Paşa'nın emriyle bölgede uygulamış olduğu sistem bölge halkı arasında başta hoşnutsuzluğa sebep

olurken bu durum zaman içerisinde kendisine karşı halkın isyan etmesine neden oldu. Bu isyanların altında yatan dört temel unsur vardır. Bunlardan ilki halktan zorla alınan ve kısa sürede haraç olarak algılanan Ferde vergisiydi. İkinci olarak yöre halkının zorla askere alınması ve şekli büyük tepkilere neden olurken üçüncü olarak hâkimiyetini güçlü kılmak için bölge halkının silahlarını elinden almasıydı ki halk bu silahları sayesinde can ve mal güvenliklerini sağlamaktaydı. Son olarak ta daha önceden verilen hakların geri alınması ve evliliklerde alınan Mehir'in kaldırılmasıydı. Kavalalı İbrahim Paşa'nın yönetimi altındaki yerlerde babasının emriyle uygulamış olduğu bu sistem bölge halkını gayri Müslimler karşısın da Müslümanları ikinci sınıf vatandaş yaptığını inandırarak bölgede kendisine isyanlar başlamasına neden oldu. Daha da önemlisi ulema da gayrimüslimlere verilen ayrıcalıkları bölgede yaşayan Müslüman halk kendi nüfuz alanına bir saldırı olarak değil aynı zamanda İslam'a bir saldırı olarak yorumladı. Kavalalı İbrahim Paşa'ya karşı başlayan bu isyanlarda gayrimüslimler İslami kanuna göre Müslümanlara karşı silahlanamayacağı için bu kavganın dışında kaldılar.

Kaynaklar

- Ahmet Cevdet Paşa. (1984). *Tarih-i Cevdet*, C. 3, (çev.D. Günday) İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Akalın, D. & Parlaz, S. (2012). “Nil’de İktidar Mücadelesi ve Kavalalı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 1(1), ss. 115-134.
- Altundağ, Ş. (1943). “Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(1), Ankara: ss. 33-45.
- Altundağ, Ş. (1944). “Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Suriye’de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı”, *Belleten Dergisi*, 8(30), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, ss. 231-243.
- Anderson, M. S. (2001). *Doğu Sorunu: 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (çev. İ. Eser), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arslan, İ. (2010). “19. Yüzyılda Balkanlar’da Bir Liman Şehri: Kavala”, *History Studies*, 2(3), ss. 25-38.
- Aydın, M. (2008). *Rus Filosu İstanbul’da (20 Şubat-10 Temmuz 1833)*, *Osmanlı Araştırmaları*, (32), İstanbul, ss. 323-344.
- Bowring, J. (1840). “Report on Egypt and Candia”, *Parliamentary Papers (Vol 21)*, London: W. Clowes and Sons.
- Capar, A. (2013). The History Of Nusayris (‘Alawis) In Ottoman Syria 1831- 1876. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Fayetteville: University Of Arkansas.
- Caquet, P. E. (2016). *The Orient, the Liberal Movement and the Eastern Crisis of 1839-41*, Palgrave Macmillan Publisher.
- Clot Bey, A. B. (1840). *Aperçu Général Sur L’Égypte C.1*, Brüksel: Meline Cans Et Compagnie.
- Crabitès, P. (2012). *Ibrahim Of Egypt (8. Edition)*, Routledge Library Editions.
- Çelik, Y. (2013). *Şeyhü’l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa: II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çolak, K. (2008). “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 10(2), ss. 141-183.
- Demirbaş, S. (2016).” A New Perspective on the Treaty of Unkiar SkelessiMahmud II’s Use of International Diplomacy to Resolve the Mehmet Ali Problem”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), ss. 1-16
- Enkiri, G. (1948). *Ibrahim Pacha (1789-1848)*, Kahire: Imprimerie Française

- Fahmy, K. (2020). *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, (çev.A. Yılmaz) İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Gencer, F. (2015). “Kavalalı Mehmet Ali Paşa Yönetimine Karşı Filistin Muhalefeti”, *Belleten Dergisi*, 79(286), ss. 979-1002, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gümüş, Ş. Ö. (2013). “Napolyon’un Mısır’ı İşgali Sırasında Osmanlı Topraklarındaki Fransızlar” *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (9), ss. 249-278.
- Gündüz, A. (2012).” XIX. Yüzyılda Ortaya Çıkan Mısır Meselesi ve Kadı Kıran Olayı (1833)”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6), ss. 219- 232.
- Güner, S. (2015). “Londra’da Bir Memlûk Beyi: Muhammed Bey Elfi”, *Akademik Bakış Dergisi*, 9 (17), ss. 41-69.
- Gürgeç Yenidünya, S. (2019). *Napolyon’un Şark Politikasını İhyâ Etmek: Horace Compté Sebastiani’in İstanbul-Mısır Seyahatleri (1801–1802) ve Raporları*, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, (27), ss. 89-125.
- Hofman, Y. (2001). “Mısır Yönetimi Altında Suriye ve Filistin’in İdaresi (1831-1840)”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 0(12), ss. 183-204, (çev, M. H. Kutluoğlu).
- Hogg, E. (1835). “Visit to Alexandria, Damascus and Jerusalem: During the Successful Campaign of İbrahim Pasha” (Vol 2), London: *Saunders and Otley Publisher*.
- Horton, P. F. (1993). *A Land With A People: The Political Economy Of Jerusalem And Nablus In The Nineteenth Century*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Simon Fraser University.
- İnalcık, H. (2015). *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C. 1, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jorga, N. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, C. 5., (çev. N. Epçeli), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kinnear, J. G. (1841). *Cairo, Petra and Damascus in 1839: With Remarks on the Government of Mehemet Ali and on the Present Prospects of Syria*, London: Bradbury, Evans and Co., Whitefriars Printers.
- Kurşun, Zekeriya. (1992). *Yol Ayrımında Türk Arap İlişkileri*, İstanbul: İrfan Yayınları.

- Kutluoğlu, M. H. (1998). *The Egyptian Question (1831-1841)*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kutluoğlu, M. H. (2002). Kavalalı Mehmed Ali Paşa. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 25, ss. 62-65, Ankara.
- Marsot Al-Sayyid, A. L. (2007). *A History of Egypt From the Arab Conquest to the Present*, (Second Edition). Cambridge University Press.
- Özkoç, Ö. (2015). *Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı: Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özkuyumcu, Nadir. (2007). *Mısır ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi*, Manisa: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, Mustafa. (2010). "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı/Middle East Special Issue*, Samsun, Pp: 325-351.
- Rood, J. M. (2006). "The Time The Peasants Entered Jerusalem: The Revolt Against Ibrahim Pasha In The Islamic Court Sources", *Jerusalem Quarterly*, (27), ss. 28-43, Institute Of Jerusalem Studies.
- Rustum, A. J. (1924). "Syria under Mehemet Ali. The American Journal of Semitic Languages and Literatures", 41(1), ss. 34-57, The University of Chicago Press.
- Samur, S. (1995). *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Shaw, Stanford J. (1962). *Ottoman Egypt In The Eighteenth Century The Nizamname-i Mısır of Cezzâr Ahmed Pasha*, Harvard University Press, Massachusetts.
- Sinoué, G. (1999). *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, (çev. A. C. Akkoyunlu) İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Şahbaz, Mehibe. (2017). "Geçmişten Günümüze Şark (Orta Doğu Meselesi)", *International Journal of Social and Humanities*, Vol.4, Issue 10, ss.381-387.
- Talhamy, Y. (2012). "The Nusayri And Druze Minorities In Syria In The Nineteenth Century: The Revolt Against The Egyptian Occupation As A Case Study", *Middle Eastern Studies*, 48(6), ss.973-995.
- Tuğ, S. (1969). *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (19 ve 20. Asırlar)*, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1937). "Kastamonu'da Tahmiscioğlu Vakası", *Tarih Semineri Dergisi*, (1), (III.'den Ayrı Basım), ss. 139-152.
- Yıldızeli, B. (2019). "An Analysis of the British Invasion of Egypt (1882) Through the Lens of Victorian Party Politics", *Tarih Dergisi*, (69), ss. 113-134.

BÖLÜM 6

Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarlarının Gayri Müslim Kadınlarla Yapmış Oldukları Siyasî Evlilikler ve Sonuçları

Sadık Can¹

Giriş

Tarihte var olan tüm devletlerde siyasi evlilikler, tarihin her döneminde Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türk tarihinde de kız alıp vermeler hep olagelmıştır (Şahbaz, 2016:410). Dünyanın değişik coğrafyalarında devletler kuran Türklere birçok kültür ve medeniyetlerle etkileşim içerisinde girerek birbirlerinden kız alıp, kız vermişlerdir (Şahbaz, 2019:336). Türkler gerek İslamiyet Öncesi gerekse İslamiyet sonrası hâkimiyet sahalarını genişletmek ve nüfuzlarını arttırmak için gerek gayrimüslim gerekse Müslüman komşu devletleriyle siyasi evlilikler yapmışlardır. Türk-İslam devletlerinin birbirleriyle ve diğer devletlerle ilişkilerini dostluk üzere yürütmek için akrabalık bağı kurduklarını görmekteyiz.

Evlilik kurumuna baktığımızda kendi içerisinde bir takım yapı ve işlevlerden oluştuğunu ve tarihi süreç boyunca ihtiyaçlara göre biçimlenerek, zaman içerisinde de değişikliklere uğradığını görmekteyiz. Sosyo-kültürel olaylara göre şekillendirilen evliliklerin, arka planında yatan temel neden siyasal, sosyal ve ekonomik ihtiyaçların giderilmesine yöneliktir (Şahbaz, 2021:185). Tarihte birçok milletlerde gerçekleşen evliliklerin bir kısmı ekonomik amaçlı yapılırken, bir kısmı da siyasî hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik olmuştur. Tarih boyunca değişik coğrafyalarda ve toplumlarda gerçekleşmiş olan siyasî evlilikler devletlerin siyasî hayatlarını etkilerken bu evliliklerin kadınlara sadece anne ya da ev hanımı olma vasıflarını kazandırmamış onları aynı zamanda prenses, kraliçe, baş hatun konumuna da yükseltmiştir. Türkler dünyanın değişik coğrafyalarında farklı zamanlarda hem komşu devletlerle hem de kendi içerisinde değişik amaçlar doğrultusunda birçok evlilikler yaparken (Yıldırım, 2013:248) kendilerine tabii olan vasalları hâkimiyetleri altına almak içinde evlilik bağları kurdukları görülmektedir (Barthold, 1990:292).

Anadolu'da Büyük Selçuklu Devletinin devamı olarak kurulan Türkiye Selçuklu Devleti kendisinden binlerce önce oluşan Türk devlet geleneğini (Şahbaz, 2018:81) kendisinden sonra gelecek olan devletlere de aktarmayı başarmış ve Türk tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Türkiye Selçuklu

¹ Öğr., Çukurova Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü
0009-0004-2308-665X

Devleti'nin dünya siyasetine ve medeniyetine yön vermesinde en büyük etken kendisine aktarılan mirasın sağlam olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye Selçuklu Devletinin hükümdarları hâkimiyet sağladıkları bölgelerde siyasi nüfuslarını arttırmak için Bizans, Gürcü, Ermeni ve Haçlılarla siyasî ilişkiler içerisinde olurken, bu devletlerle olan mücadelelerinde askerî tedbirlerin yanı sıra diplomatik ilişkiler içerisine de girmişlerdir. Bilhassa da Türkiye Selçuklu hükümdarları tahta çıkmak için siyasî denge arayışlarına girmiş bunun içinde bir takım tedbir arayışları içerisine girmişlerdir. Bu tedbir arayışlarından en önemlisi de komşu devletlerle evlilikler olmuş ve Türkiye Selçuklu hükümdarlarının bazıları Hristiyan devletlerin prenslerine talip olmuşlardır. Ayrıca kendilerine bağlı Hristiyan tebaanın kadınlarıyla da evlenmişlerdir.

Türkiye Selçuklu Devleti Sultanlarının yapmış oldukları evlilikler öncelikli olarak dini, sosyal ve siyasi sebeplerle Müslim ve gayrimüslim devletlerle yapılmıştır. Bu evliliklerden gayrimüslim devletlerle yapılan evliliklerde Türkiye Selçuklu Devletine gelin gelen bilhassa da Rum kökenli prenseslere Melike unvanı verilmiştir. Melike unvanı alan bu prensesler hiçbir şekilde din değiştirmeye zorlanmadığı ve daha sonra bazı melikelerin Müslüman oldukları görülmektedir. İslam dinine giren melikelerin bir takım hayır işlerine girerek cami, medrese, türbe gibi yapılar inşa ettirdikleri görülmektedir.

Türkiye Selçuklu Devleti

Tarihte bilinen ilk Türk devletleri Orta Asya'da kurulurken zaman içerisine dünyanın değişik yerlerinde de birçok devletler kurmuşlardır. Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte ona bağlı bulunan Türkiye Selçuklu Devleti bağımsızlığını ilan ederek Anadolu'da siyasi birliğini sağlayarak devlet kurmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu diğer Türk devletlerinde olduğu gibi kendinden önceki merkezi devletin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti Arslan Yabgunun torunu Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından kurulmuştur (Köymen, 1993:102). Süleyman Şah, Anadolu'ya gelerek Konya ve havalisini mahalli Rum hâkimlerden aldıktan sonra 1075 yılında İznik'i alarak kendisine payitaht yaparak bir taraftan Anadolu'ya göç eden Türkmenleri birleştirirken, bir taraftan da göçebe Oğuzların daha büyük kitleler halinde bu ülkeye gelmelerine olanak sağlamıştır (Turan, 1996:285) .

Süleyman Şah Anadolu'ya geldiğinde Bizanslılar da siyasi karışıklıklar devam etmekteydi. Türkiye Selçuklu Devletinin kurucusu Süleyman Şah bu karışıklıklardan istifade ederek devletin sınırlarını Marmara, Karadeniz ve Akdeniz yönlerine doğru genişleterek Bursa ve çevresini, Kocaeli yarımadasını alarak Üsküdar ve Kadıköy'e kadar ilerledi. Süleyman Şah'ın bu başarıları Anadolu'ya Türk göçlerinin artmasını sağladı (Turan, 1953:84). Daha sonra Süleyman Şah Fırat boylarında ve Kilikya taraflarında bir takım Ermeni

prenslükleri teşekkül edince Bizans'la sulh yaparak 1082'de Kilikya'ya indi. 1083 yılına gelindiğinde de Adana, Tarsus, Manisa ve Anazarba şehirleri ile birlikte bütün bölgeyi fethetti (Turan, 1996:286). Süleyman Şah ölünce yerine I. Kılıç Arslan Türkiye Selçuklu Devleti'nin tahtına geçti. I. Kılıç Arslan döneminde Anadolu'ya Haçlı seferleri başlayınca devletin başkenti olan İznik'in Haçlılar tarafından kuşatılmasıyla (Erdoğan, Merçil:1995:430) Konya'ya taşınmak zorunda kalmıştır.

I. Haçlı Seferi sonrası Türkler Anadolu'yu tekrardan güvenli bir yurt haline getirilerek diğer Türk beylikleriyle de mücadele edildi (Yazıcı, 2002:281). Ancak I. Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine kurmuş olduğu siyasi birlik bozulmaya başlayınca Bizanslılar durumdan istifade ederek karşı taarruza geçerek Türkler tarafından fethedilen yerleri işgal ettiler. Türkiye Selçuklu tahtı Sultan Mesuda ve onun ölümüyle de taht II. Kılıç Arslan'a geçmiş ve Bizans'ın elde etmiş olduğu üstünlük onun döneminde tekrardan Türklerin eline geçmiştir. II. Kılıç Arslan'ın ölümüyle Türkiye Selçuklu tahtına Gıyaseddin Keyhüsrev geçmiş ve dönemi kardeşleri arasında gerçekleşen taht kavgalarıyla uğraşmakla geçmiştir. Gıyaseddin Keyhüsrev den sonra oğlu İzzeddin Keykavus Türkiye Selçuklu tahtına geçmiş ve ticaret merkezi olan Sinop'u almayı başarmıştır. Onun 1220 yılında vefat etmesi üzerine kardeşi Alâeddin Keykubad Selçuklu tahtına geçerek Türkiye Selçuklularına altın çağını yaşatmıştır (Şahbaz, 2018:81).

Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra tahta oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev geçmiş ise de onun dönemine Türkiye Selçuklu Devleti Babailer isyanıyla zayıflayarak Moğol tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve 1243 de Köseadağ savaşında çok ağır bir yenilgi alarak Anadolu coğrafyası Moğolların istilasına açık hale gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde Türkiye Selçuklu Devleti bazı başarılı devlet adamları tarafından her ne kadar da başarılı bir şekilde yönetilmiş ise de bu durum kişilere bağlı kalmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin son zamanlarında beylikler tekrardan ortaya çıkarak bağımsızlıklarını ilan etmeye kalkışınca devlet iyice zayıflamış ve Türkiye Selçuklu Devletinin son hükümdarı olan III. Mesud'un 1308'de ölümüyle yıkılmıştır (Balık, 2005:157).

2.Gayri Müslim Kadınlarla Evlilikler Yapan Türkiye Selçuklu Sultanları

Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarları hâkimiyet sağladığı bölgenin güvenliği için Bizans, Gürcü, Ermeni ve Haçlılarla bir takım siyasî ilişkiler içerisine girmiş ve bu devletlerle sadece askerî alanda mücadelelerde bulunmamış aynı zamanda diplomatik yollardan da ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Selçuklu sultanları tahta kalmak ve tahta çıkmak için bir takım tedbirler almak zorunda kalmışlardır. Bu tedbirlerden biride komşu devletlerle evlilikler yaparak dostluk ve ittifaklar kurma yolunu seçmişlerdir. Türkiye Selçuklu Sultanları sadece gayrimüslim devletlerinden kız almamış uygulamış oldukları hoş görü

siyaseti gereği tebaasındaki gayrimüslim kadınlarla da evlilikler gerçekleştirmişlerdir (Cahen, 1984:205).

Gayrimüslim kadınlarla ilk evlilik yapan Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan olmuştur. I. Kılıç Arslan Haçlı komutanlarından Toulouse ve Saint Gilles kontu IV. Raimond'un kız kardeşi İsabellayla I. Haçlı Seferi sırasında (1097-1104) Haçlı saldırıları karşısında biraz rahatlamaları için yapılmış olan siyasi bir evliliğdir (Rice, 1961: 92). Melike İzabella'nın evlendikten sonra da İslam dinine girmediği oğlu II. Kılıç Arslan'a Hristiyanlara karşı iyi davranmasını söylediği belirtilmektedir (Turan, 2014:165). Hatta II. Kılıç Arslan annesi Melike İzabella'nın inancına saygı göstererek Malatya patriğine bir âsa ve 20 kızıl dinar hediye olarak kaynaklarda geçmektedir (Turan, 2014:165). Sultan I. Kılıç Arslan'ın bu evliliği yapmakla Haçlı tehlikesi karşısında kendisini güvence altına almaya çalışmıştır.

Sultan İzzeddin Mesud'un, Alman asıllı bir kadınla evlenerek Haçlı saldırıları karşısında denge siyaseti takip ettiği görölmektedir. Yine Sultanın, siyasi amaçlı kızlarından birini Selçukluların hizmetine girerek sonradan Müslüman olan, Bizans hanedanına mensup Ioannes Komnenos'la evlendirdiği de bilinmektedir (Niketas, 1995: 36).

Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Mesud'un oğlu II. Kılıç Arslan, Kaynaklarda adı belirtilmeyen bu Tekfur Kaloyan'ın karısı Despina'nın, kız kardeşi ile bir evlilik gerçekleştirmiş ve Müslüman olduktan sonra da Sultan Hatun (Ümmühan Hatun) adını almıştır (Baykara,1997: 7). II. Kılıç Arslan'ın bu evliliği yapmasındaki temel amacı Anadolu toprakları üzerinde Bizans ve kendisine karşı oluşturulan müttefiklerine karşı mücadeleye girişerek Türk hâkimiyetini sağlamak istemesinden kaynaklanmaktadır (Çay, 1987:28-56). Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan Anadolu'da Türk hâkimiyetini sağlamak için Bizans'a karşı sadece askeri mücadelelerde bulunmamış, 1162 yılına gelindiğinde Bizans ile bir dostluk inşa ederek Selçuklu yönetimine karşı oluşan bazı emirlerin gücünü kırmak için Bizans'ın desteğini almak için Bizans sarayına mensup bir prensesle evlenmiştir. Hatta II. Rükneddin Süleymanşah (1196-1204), bu kadının oğlu olan I. Gıyâseddin Keyhüsrev ile giriştiği saltanat mücadelesinde, rakibinin Hristiyan bir anadan doğduğunu söyleyerek bu durumu propaganda aracı olarak kullanmıştır (Turan, 1993a: 245).

Türkiye Selçuklu Devleti'nin başına II. Kılıç Arslan sonra hükümdar olan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, geçmiş ise de ancak dört yıl gibi bir süre tahta kalmıştır. II. Rükneddin Süleymanşah'ın Konya'yı kuşatmasıyla tahtan inmek zorunda kalmışsa da daha sonra tahtını tekrar almak için Çukurova Ermeni prensi Leon ve kardeşleri Tuğrulşah ve Kayserşah'ın yanına gitmiş ancak bir sonuç alamamıştır. Daha sonra Halep'te bulunan Eyyubi hükümdarı el-Melikü'l-Âdil'in yanına gitmiş oradan Diyarbakır ve Ahlatşahlardan Balaban'ın yanına

gelmiş ise de beklediği desteği göremeyince deniz yoluyla İstanbul'a (Sevim, 2002: 347-348) Bizans İmparatoru III. Aleksios Angelos (1195-1203) yanına gelmiş ve annesinin Bizans sarayına mensup olması nedeniyle burada fazla yabancılık çekmemiştir. Bu arada 1204 yılında Lâtinlerin İstanbul'u işgal etmesi üzerine, imparatorun tavsiyesi ile şehrin yakınlarında bir adaya sahip bulunan Komnenoslar hanedanına mensup Mavrozomes'in yanına gönderilmiş (İbnü'l-Esir, 1987: XII, 165) ve burada Mavrozomes'in kızıyla evlenmiştir. Kardeşi II. Rükneddin Süleymanşah'ın ölümü üzerine Selçukluların hizmetine girmiş olan Dânişmendli beylerinin de kendisini tahta davet etmeleri üzerine, ülkesine geri dönerek 1205 yılında ikinci defa tahta çıkmıştır (Gregory Abû'l-Farac, 1999: II, 486; Simbat, 1946: 76).

Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'un ölümü üzerine Alâeddin Keykubâd tahta geçti. Sultan Alâeddin Keykubad'ı Harezmşah'ın Türkiye Selçuklu Devletinin sınırına kadar dayanması ve Moğollara karşı tedbirler almaya mecbur edince (Turan, 1998:349) daha evvelden bozulan Selçuklu Eyyubi ilişkilerini düzeltmek için bölgedeki müşterek düşmanlardan kaynaklı Eyyubilerle dostluk ilişkilerinde bulunmak istiyordu (Şahbaz, 2018:87). Bu sebeplerden kaynaklı Selahattin Eyyubi'nin yeğeni ve Melik Adil'in kızı Melike-i Adiliye ile evlenerek Eyyubi tehlikesine karşı önlemler aldı (Şahbaz, 2018:81). Türk Tarihinde önemli bir yerde olan Türkiye Selçuklu Devleti altın çağını Alâeddin Keykubad döneminde yaşamış ve hem siyasi hemde ekonomik açıdan geniş sınırlara ulaşarak Ortadoğu'nun en güçlü devleti olmuştur (Şahbaz, 2023:72). Alâeddin Keykubâd medeniyet memleketi olan Anadolu'nun Karadeniz ve Akdeniz sahillerinin sahil güvenliğini sağlamak için yabancı tüccarlarla anlaşarak onlara güvenceler vermiş ve Akdeniz'de sahil güvenliğini sağlamlaştırmak içinde Kalanoros (Alaiyye) kalesinin alınması gerekli hale gelmişti. Selçuklu Sultanı Bizans'tan ayrı hareket eden Kalanoros'a hâkim olarak bölgenin güvenliğini sağlamak istiyordu. (Şahbaz, 2023:73). Bu kalenin alınması çok önemliydi. Bu sebeplerden dolayı Kalanoros Kalesinin fethettikten sonra akrabalık bağlarını kuvvetlendirmek için Kale hâkimi Kyr Vart'ın kızı Honat Hatunla siyasi bir evlilik yapmıştır.

Türkiye Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubâd, Honat Hatunla evlenirken dinine dokunmayacağına dair söz vermesi üzerine (Halil Edhem,1982:92) Alâeddin Keykubad ölene kadar dini olan Hristiyanlığı muhafaza etmiştir (Şahbaz, 2018:86). Honat Hatun Selçuklu sarayında uzun bir süre kalmış ve Müslüman olmuş ve Mâhperi Hatun adıyla anılmaya başlamıştır (Turan, 1993a: 403). Daha sonra Mâhperi Hatun, Alâeddin Keykubâd'ın ölümüyle bilhassa da Kayseri'de; câmi, medrese ve türbeden oluşan bir külliye inşa ettirmiştir.

Sultan Alâeddin Keykubâd Gürcistan seferi esnasında emiri tüm Gürcü kalelerini fethedince o dönemin Gürcü Kraliçesi Rosudan bu durum karşısında sulh yapmayı teklif etmiş oldukça güzel olan kızını oğlu Gıyasettin Keyhüsrev'le evlendirmek istemiştir. Alâeddin Keykubad ölünce Tamara Selçuklu sarayına

(Turan, 1993:415) Hristiyan elbiseleriyle ve papaz ve hizmetçileriyle gelerek evlendirilmiştir (Turan, 1953: 81). Ancak bu kadın daha sonra Müslümanlığı kabul ederek Gürcü Hatun adıyla anılmıştır (Ahmed Eflaki, 1986:I, 135). II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Tamara'dan başka Konyalı Hristiyan bir zengin ile bir Rum papazının kızlarının yanı sıra bir Rum cârîye ile de evlendi. Bunlardan Rum papazın kızının adı kaynaklarda Berdûliye olarak geçmektedir (İbn Bibi, 1996: II, 27). Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un annesi olan ve bu kadın daha sonra Selçuklu vezirlerinden Şemseddin İsfahânî ile evlendi (Turan, 1993a:503).

Sonuç

Türkiye Selçuklu Devletinin Sultanlarının kuruluşundan itibaren farklı dinlere mensup devletlerin prensesleriyle siyasi amaçlı evlilikler yaptığı görülmektedir. Selçuklu Sultanların evlendikleri gayrimüslim kadınlar Rum, Gürcü ve Alman asıllı olması dikkat çekicidir. Yapılan bu siyasi amaçlı evliliklerde öncelikli amaç Selçuklu devletinin menfaati olurken bu evlilikler, siyasî ve sosyo-kültürel yönlerden oldukça önemli olmuştur. Türkiye Selçuklu Devletinin sultanlarının Haçlı prensesleriyle evlilikleri, onların, Haçlı saldırıları karşısında zaman zaman da olsa rahat nefes almalarını sağlayarak kendilerini güvende hissetmelerini sağlamıştır. Bu evliliklerden Bizanslı prenseslerle yapılan evliliklerin amacı Selçuklu Sultanlarının tahta çıkmak için gerekli desteğin sağlanmasında, taraflar arasında barışın sağlanıp, dostlukların pekiştirilmesinde etken olurken, Gürcü prensesleriyle yapılan evlilikler de, bu devletle olan ilişkilerde gücün ele geçirilmesinde rol oynamıştır.

Selçuklu sarayına gelin olarak gelen gayri Müslim kadınlar sadece prensesler ve asilzade kızlarından ibaret değildir. Bunlardan başka, Konyalı zengin bir Hristiyan ile bir papazın kızları, ayrıca Hristiyan bir cârîye de, sultanların eşleri arasında yer almıştır. Gayri Müslim kökenli bu kadınların Selçuklu sarayına gelin olarak geldikten sonra dinine müdahale edilmemiştir. Ancak dinlerine müdahale edilmeyen bu kadınların belli bir zaman geçtikten sonra kendi istekleriyle İslam dinini kabul ederek bir takım hayır işlerine girerek hayratlar yaptırdığı görülür. Türkiye Selçuklu hükümdarlarının bir kısmının Hristiyan kadınlarla evlilikleri bu kadınlardan doğan şehzadelerin farklı dinlere bakışlarını da etkilediği bilinmektedir. Selçuklu Sultanlarıyla evlenen bu gayri Müslim kadınlar bu hayrat işlerinin yanı sıra siyasi alanda da oldukça etkili olarak dünya ya getirdikleri çocuklarının menfaatleri için Selçuklu ricalindeki devlet adamlarıyla iş birliği içerisine girdikleri görülmektedir. Ayrıca bu kadınların sultan kocaları öldükten sonra da çocuklarını tahta çıkarmak için vezirlerle evlilikler yapmışlardır.

Kaynaklar

- Ahmed Eflâkî. (1986). *Âriflerin Menkıbeleri*, C. I. (Trc.T. Yazıcı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Balık, İbrahim. (2005). *Orta Çağ Tarihi ve Medeniyeti*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. H. D. Yıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Baykara, T. (1997). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cahen, C. (1984). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Y. Moran), İstanbul: E Yayınları.
- Çay, A. (1987). *II. Kılıçarslan*. Ankara: KB Yayınları.
- Gregory Abû'l-Farac. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi C. I.*, (E. A. W. Budge, Süryaniceden İngilizceye Trc.; Ö. R. Doğrul, Türkçeye Trc.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halil Edhem. (1982). *Kayseri Şehri*, (Haz.Kemal Göde), Ankara: KB Yayınları.
- İbn Bibi. (1996). *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk name) C. I-II.*, (Trc. M. Öztürk), Ankara: KB Yayınları.
- İbnü'l Esir. (1987). *El-Kâmil Fi't-Tarih C. IX, X, XII*, (Trc. A. Özaydın), İstanbul: Bahar Yayınları.
- Köymen, Altay. (1993). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Niketas Khoniates. (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (Trc. F. Işıltan), Ankara: TTK Yayınları.
- Rice, T. T. (1961). *Ancient Peoples and Places The Seljuks in Asia Minor*, London: Thames and Hudson.
- Sevim Ali, Merçil Erdoğan. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilat Kültür*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sevim, A. (2002). *Keyhusrev I. DİA*, XXV, ss. 347-349).
- Simbat, (1946). *Vekayinâme (951-1334)*, (Trc. H. D. Andreasyan), TTK Kütüphanesi, Basılmamış Tercüme, nr. 68.
- Şahbaz, Mehibe. (2016). "Osmanlı Sarayındaki Dulkadirli Hatunlar", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 37, Aralık, ss. 410-424.
- Şahbaz, Mehibe. (2018). "Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın Kolonoros Kalesini Fethi ve Siyasi Evlilikleri", *21. Yüzyılda Eğitim ve*

- Şahbaz, Mehibe. (2019). “Osmanlı Ve Karamanlılar Arasındaki Siyasi Evlilikler: İlaldı Hatun Örneği”, *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, ss. 336-344.
- Şahbaz, Mehibe. (2021).”Kazan Hanlığında Yapılan İttifak Evlilikleri”, *Sosyal Alanlarda Akademik Çalışmalar*, I, Efe Akademi Yayınları, ss. 185-201.
- Şahbaz, Mehibe. (2023). *Fethle Gelen Evlilik: Alaiyye'nin Alınması Ve Alaeddin Keykubad'ın Huand (Mahperi) Hatun İle Evliliği*, Alanya Medeniyetler Kalesi, (Edt. Orhan Karaoğlu), İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- Turan, O. (1953). *Les Souverains Seldjoukides et Leurs Sujets Non Musulmans. Studia Islamica*, (I), ss. 65-100.
- Turan, Osman. (1993a). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, Osman. (1996). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Yazıcı, Nesimi.(2002). *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- Yıldırım, Ercüment. (2013). “Antikçağda Evliliklerle Kurulan Müttefiklikler: I.”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 171, ss.247-268.

BÖLÜM 7

Türkiye’de Kalkınma Planlarında Sanayileşme Politikalarının Dönüşümü: 1963–2028 Döneminde Planlama ve Değerlendirme Perspektifi

Çiğdem Ünal¹

GİRİŞ

Sanayileşme, ekonomik büyümenin temel dinamiklerinden biri olarak tarihsel süreçte kalkınma politikalarının merkezinde yer almıştır. Sanayi sektörünün gelişmesi; üretkenliğin artması, istihdamın çeşitlenmesi, teknoloji transferi ve dış ticaretin gelişmesi gibi çeşitli mekanizmalar aracılığıyla ülkelerin sosyoekonomik kalkınmasını derinleştirmektedir (Todaro & Smith, 2020). Bu çalışma, sanayileşmenin kalkınma içindeki rolünü tarihsel, teorik ve uygulamalı boyutlarıyla inceleyerek, sanayileşmenin sürdürülebilir ve kapsayıcı kalkınma hedeflerine ulaşmadaki önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Sanayileşme ile kalkınma arasındaki ilişki, kalkınma iktisadında temel bir tartışma alanıdır. Lewis’in ikili yapı modelinde (Lewis, 1954), düşük verimli tarım sektöründen işgücünün sanayiye kaymasıyla verimliliğin artacağını ve bu sayede kalkınmanın sağlanacağını savunur. Rosenstein-Rodan’ın büyük hamle teorisi (Rosenstein-Rodan, 1943), sanayi yatırımlarının koordineli bir biçimde yürütülmesi gerektiğini vurgular. Kaldor yasaları ise sanayi sektörünün büyümenin anahtarı olduğunu ve ekonomide çarpan etkisi yarattığını öne sürer (Kaldor, 1967). Sanayileşmenin kalkınmaya katkıları; verimlilik artışı, istihdam ve gelir artışı, dış ticaret ve döviz kazancı ve kentsel gelişim gibi alanlarda gözlenir. Sanayi sektörü, teknolojik ilerlemenin en yoğun yaşandığı alandır. Gelişme sorunun kaynağını kurumlara bağlayan kuramlarda, kurumların belirleyiciliğini tarihin ilk dönemlerinden itibaren etkili olan coğrafi koşullarla açıklayan bu yaklaşıma göre; iklim, doğal kaynaklar, coğrafi koşullardan doğan hastalıkların yarattığı olumsuz etkiler, ulaşım maliyetleri, daha ileri bölgelerden bilgi teknolojilerin yayılmaması gibi etkenlerin tarımsal üretkenlik ve insan sermayesinin kalitesi üzerinde güçlü etkisi vardır. Bazı araştırmacılar genel olarak yaptıkları karşılaştırmalı ülke analizinde tropik bölgelerin, ılıman bölgelere göre gelişmelerinin geri kalmalarının temel nedeninin yüksek hastalık yükü ve tarımsal üretkenliğin kısıtlanmış olması bulgusuna ulaşmışlardır. Bu incelemeye göre, sahil bölgeleri ve deniz yoluyla sahile bağlantılı olan bölgeler, iç bölgelere kıyasla gelişmeye daha elverişlidir. Gelişme üzerine yapılan tanımlamaların

¹ Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Orcid: 0000-0003-0515-495X

farklılığı, gelişememe sorununun altında yatan dinamiklerin neler olduğu sorusuna verilen yanıtların farklılığından kaynaklamaktadır (Bal ve Çuhadar, 2021).

Özellikle makineleşme ve otomasyon sayesinde toplam faktör verimliliği artmakta, bu da uzun dönemli büyümeyi desteklemektedir (Acemoglu, 2009). Sanayi, tarıma kıyasla daha yüksek ücretli ve daha çeşitli iş olanakları sunar. Lewis'in modeline göre bu durum, işgücünün tarımdan sanayiye geçişiyle ekonomik yapının dönüşmesini sağlar (Lewis, 1954). Sanayi ürünleri, tarım ürünlerine kıyasla daha yüksek katma değere sahiptir. Bu nedenle sanayileşme, ülkelerin ihracat yapısını olumlu yönde değiştirerek dış ticaret dengesine katkı sunar (Balassa, 1980). Sanayileşme ile kentleşme artar. Bu süreç, ulaşım, enerji ve iletişim gibi altyapı alanlarında kamu ve özel sektör yatırımlarını hızlandırır (Henderson, 2000).

Cumhuriyetin ilanından 1960 yılına kadar geçen dönemde Türkiye'nin sanayileşme politikaları, ulusal kalkınma hedeflerinin merkezinde yer almış; farklı evrelerde değişen öncelikler ve araçlarla şekillenmiştir. Bu dönemde izlenen sanayileşme stratejileri, Osmanlı'dan devralınan ekonomik miras, dünya ekonomik konjonktürü ve siyasal tercihlerle yakından ilişkilidir.

1923–1930 döneminde uygulanan politika, liberal iktisadi yönelimi benimseyen ve özel sektör öncülüğünü esas alan bir modeldir. İzmir İktisat Kongresi (1923), bu anlayışın temel ilkelerini belirlemiş ve devletin girişimciliği teşvik edici ancak müdahale etmeyen bir aktör olması öngörülmüştür (Keyder, 1981). Ancak bu dönemde sanayi altyapısının yetersizliği, sermaye birikiminin düşüklüğü ve girişimci eksikliği gibi nedenlerle özel sektör sanayileşmenin öncüsü olamamıştır.

1930'lardan itibaren, dünya ekonomik buhranının da etkisiyle devletçilik ilkesine dayalı planlı sanayileşme politikası benimsenmiştir. 1933 yılında uygulamaya konulan Birinci Sanayi Planı (1934–1938), devletin öncülüğünde sanayi yatırımlarının yapılmasını öngörmüş; özellikle temel sanayi dallarında (tekstil, demir-çelik, kimya, çimento) KİT'ler aracılığıyla üretim kapasitesi artırılmıştır (Boratay, 2011). 1938'de hazırlanan ancak II. Dünya Savaşı nedeniyle tam uygulanamayan İkinci Sanayi Planı, daha kapsamlı ve bölgesel kalkınma unsurlarını içeren bir belge niteliği taşımaktadır (Okyar, 1965).

1940–1950 döneminde savaş koşulları nedeniyle sanayi yatırımları duraklamış, savaş sonrası dönemde ise yeniden özel sektör destekli bir model benimsenmiştir. 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti, ithal ikameci eğilimleri sürdürmekle birlikte özel sektör öncülüğünde tarıma ve ulaştırmaya öncelik vermiş, sanayileşmeye yönelik sistematik bir planlama gerçekleştirememiştir (Pamuk, 2014). Yine de bu dönemde Sümerbank, Etibank gibi devlet işletmeleri

sanayi altyapısını desteklemeye devam etmiştir. Bu dönem dikkate alındığında, 1923–1960 arasında Türkiye sanayileşme politikalarında iki ana eğilim görülmektedir: 1923–1930 arasında özel sektör ağırlıklı liberal yaklaşım, 1930 sonrasında ise devletçi, planlı ve müdahaleci bir sanayileşme modeli. Bu dönem, sanayi altyapısının kurulmasında belirleyici olmuş; sonraki kalkınma planlarının kurumsal ve stratejik zeminini hazırlamıştır.

Türkiye’de sanayileşme süreci 1930’larda devletçi politikalar çerçevesinde başlamış ve 1960’tan itibaren planlı kalkınma ile kurumsallaşmıştır (Boratav, 2019). 1980 sonrası dönemde ise ihracata dayalı sanayileşme modeli benimsenmiş ve küresel rekabete entegrasyon sağlanmıştır. Ancak bu süreç, bölgesel kalkınma eşitsizliklerini gidermede sınırlı başarı elde etmiştir (TÜİK, 2023).

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de 1963 yılından 2028 yılına kadar hazırlanan kalkınma planlarında sanayileşme politikalarının nasıl şekillendiğini ve zaman içinde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini analiz etmektir. Kalkınma planlarında yer alan sanayileşme stratejileri, öncelikler ve uygulama araçları üzerinden planlama süreçlerinin kuramsal ve pratik yönleri değerlendirilecektir. Çalışma, Türkiye’nin ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmasında sanayi sektörünün nasıl konumlandığını ve planların bu sektöre yönelik yönlendirici rolünü tarihsel bir perspektifle ele almayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yayımlanan Birinci Kalkınma Planından- On İkinci Kalkınma Planına (1963–2028) kadar olan bütün planlar incelenmiştir. Planlarda yer alan sanayi politikaları; hedefler, araçlar, sektör öncelikleri ve performans değerlendirme kriterleri bakımından karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Ayrıca, dönemsel sosyoekonomik bağlam göz önünde bulundurularak sanayileşme anlayışındaki değişim eğilimleri tematik olarak değerlendirilmiştir. Araştırmada Türkiye’de planlı kalkınma döneminin başlangıcı olan 1963 yılından itibaren 2028 yılına kadar yayımlanan kalkınma planları çerçevesinde sanayi politikalarının dönüşümünü kapsamaktadır. İnceleme, on iki kalkınma planı boyunca sanayiye ilişkin politika hedeflerini, uygulama araçlarını ve stratejik yönelimleri içermektedir. Çalışma hem kamu politikası düzeyindeki yönelimleri hem de sanayi sektörünün ekonomik kalkınmadaki rolünü değerlendiren bütüncül bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

1. PLAN DÖNEMLERİNE GÖRE SANAYİLEŞME POLİTİKALARI

Türkiye’nin kalkınma planları, sanayileşmenin yönlendirilmesinde merkezi planlama yaklaşımından endüstriyel strateji odaklı politikalara uzanan bir gelişim süreci göstermiştir. 1963 yılında başlayan planlı kalkınma döneminde, sanayi

sektörü ekonomik kalkınmanın lokomotifi olarak görülmüş ve devletin yönlendirici rolü ön planda tutulmuştur. Bu çalışma, Türkiye’de uygulanan beş yıllık kalkınma planlarında sanayi politikalarının arkasındaki planlama teorilerini inceleyerek, merkezi planlama yaklaşımlarından stratejik sektör belirlemeye uzanan dönüşümün izini sürmektedir.

1.1. 1963–1980: Planlı Ekonomide Sanayileşme

Birinci (1963–1967) ve İkinci (1968–1972) Kalkınma Planları döneminde Türkiye’de sanayi politikaları büyük ölçüde merkezi planlama anlayışı ile şekillendirilmiştir. Bu dönemde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), kaynak tahsisini yönlendiren, öncelikli sektörleri belirleyen ve kamu yatırımlarını planlayan merkezi bir kurum olarak faaliyet göstermiştir (DPT, 1963). Sanayi yatırımları özellikle kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT’ler) aracılığıyla gerçekleştirilmiş, ithal ikameci sanayileşme stratejisi benimsenmiştir (Boratav, 2019) ve ekonomik büyümenin sektörel önceliklerle sağlanması hedeflenmiştir. 1963 yılında başlayan planlı dönem ve uygulamaları toplumsal ve ekonomik gerçeklikleri içerisinde barındırır ve daha bütüncül bir biçimde ele alır. Bu planlardan ilk dördünün ortak söylemi, olası düzenleme söylemlerine rağmen üretim tekniklerini veri kabul etmesi, ekonomide yıllık belirli bir oranda büyüme oranı yakalanması, sanayinin öncelikli sektör ve uzun dönemi kapsayan bir stratejinin parçası olmasıdır (Kepenek, 2013).

Erken dönem kalkınma planlarında (1963–1980), sanayiye ilişkin hedefler çoğunlukla genel ifadelerle sunulmuş; ağır sanayiın kurulması, ithal ikamesi ve kamu yatırımlarının artırılması gibi yönlendirici ancak detaydan yoksun hedefler tercih edilmiştir (DPT, 1963). Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı; 1963-1967 yılları arasında uygulanan bir ekonomik planlama politikasıdır. Bu planın temel amacı, ülkenin sanayileşme sürecini hızlandırarak ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı sağlamaktır. Planda, hem tarım hem de sanayiye her iki sektöre verilen önemin yanında, ekonomik kalkınmaya makro düzeyde bir yaklaşım yapılarak, ülke belli bölgelere ayrılmıştır. Bu yaklaşımla ortaya konan bölgelere, potansiyel gelişme bölgeleri (Antalya), geri kalmış bölgeler (Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi) ve büyük kent bölgesi (İstanbul) olarak sınıflanmıştır. Bu bölgesel planlamanın yapılmasındaki temel amaçlar ise kalkınmanın bölgeler arasındaki dengesizlikleri önleyici bir yönde olmasını, aşırı şehirleşme ve nüfus problemlerini çözülmesini, kamu hizmetlerinin gelir dağılışını düzeltici şekilde dağıtılmasını, potansiyel kaynakları olan bölgelerin düzenli bir şekilde gelişmesini sağlamaktır (Ünal, 2010)

Bu dönemde Türkiye’de sanayileşme politikaları yoğun olarak uygulanmış ve Birinci Planın en ilginç sonuçlarından biri, özel sektör sanayi yatırımlarının yıllık veya toplam olarak plan hedeflerini aşmış olmasıdır. Plan döneminde sanayi sektörüne yatırımlar arttırılmış, sanayi tesisleri kurulmuş ve sanayinin gelişmesi

desteklenmiştir. Ayrıca, plan döneminde dış ticaret politikaları da belirlenerek sanayi ürünlerinin ihracatının artırılması hedeflenmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın sanayileşme politikalarının genel olarak başarılı olduğu söylenebilir. Plan döneminde sanayi sektöründe belirli bir büyüme ve gelişme sağlanmış, ülkenin sanayi üretimi artmış ve sanayi ürünleri ihracatı artmıştır. Ancak, bazı eleştiriler de bulunmaktadır. Özellikle, sanayi sektöründeki büyümenin bölgesel ve sektörel olarak dengesiz olduğu ve bazı sektörlerin diğerlerine göre daha fazla desteklendiği eleştirilmektedir.

İkinci (1968–1972) Kalkınma Planında sanayileşme, ekonomik büyümenin temel dinamosu olarak görülmüş ve kamu sektörü sanayi yatırımlarında öncü aktör olarak tanımlanmıştır. Plan, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin sürdürülmesini ve bu doğrultuda tüketim mallarından ara ve yatırım mallarına geçişin hızlandırılmasını hedeflemiştir. Bu bağlamda, yurtiçinde üretilmeyen sanayi ürünlerinin üretimi teşvik edilerek dışa bağımlılık azaltılmak istenmiştir.

Plan kapsamında öncelikli sanayi alanları; demir-çelik, kimya, makine, çimento ve gübre sanayileri olarak belirlenmiştir. Bu sektörlerde kamu yatırımları artırılmış; Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri, Sümerbank, Etibank gibi kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT'ler) aracılığıyla altyapı ve ağır sanayi yatırımları gerçekleştirilmiştir. KİT'ler planlı kalkınmanın temel araçları olarak kullanılmış ve bu dönemde özellikle bölgesel kalkınmayı destekleyecek şekilde Anadolu'nun çeşitli illerine sanayi tesisleri kurulmuştur. KİT'ler aynı zamanda yerli sanayinin ihtiyaç duyduğu girdilerin sağlanmasında da önemli bir rol üstlenmiştir. Yerli sanayinin gelişimini desteklemek amacıyla gümrük vergileri ve kotalar gibi dış ticaret politikaları kullanılmış, ithalat sınırlamalarıyla iç pazar korunmuştur. Ayrıca, yerli üreticilere yatırım teşvik belgeleri verilmiş ve kredi destekleri sağlanmıştır.

Plan, sanayi yatırımlarının sadece İstanbul-Ankara-İzmir eksenine sıkışmaması gerektiğini vurgulamış, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri başta olmak üzere geri kalmış bölgelerde kamu yatırımları teşvik edilmiştir. Bu amaçla Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) ve sanayi siteleri oluşturulmuştur. Her ne kadar ithal ikamesi teşvik edilse de sanayinin büyük ölçüde yabancı teknolojiye ve makine-teçhizat ithalatına bağımlılığı devam etmiştir. Bu nedenle Plan, teknoloji transferi ve yerli teknoloji geliştirilmesi konularına dikkat çekmiş; Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Plan döneminde, sanayi yatırımlarının büyük kısmı kamu tarafından finanse edilmiş, özel sektör ise daha çok tüketim malları sanayisine yönlendirilmiştir. Sanayi yatırımlarının finansmanı için Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) koordinasyonunda kamu bankaları kredi desteği sunmuştur. Birinci Beş Yıllık ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma planlarındaki sanayi kesimini büyüme hızları karşılaştırıldığında, iki plan arasında bir farkın olmadığı görülür. Ancak İkinci Kalkınma Planı ilke

olarak sanayileşmeyi ekonomik gelişme ile özdeş tutan somut yaklaşımı, sanayi sektörünün, sayısal büyümesinin ötesinde niteliksel öğeleri de içermektedir. İkinci Kalkınma Planının özellikle kamu kesiminin ara ve yatırım malları üretimine yönelmesini, kaynak kullanımında sanayi kesimine öncelik verilmesini, ekonominin ve giderek toplumsal gelişmenin sanayileşmeye dayandırılmasını öngörmektedir (Ünal, 2010)

1973-1977 dönemini kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'nin planlı kalkınma döneminde sanayileşmeye verdiği önemi sürdürdüğü bir plandır. Plan, ekonomik büyümeye sanayi sektörü üzerinden katkı sağlamayı amaçlamış, özellikle orta ve ileri teknolojiye dayalı sanayi dallarını geliştirmeyi hedeflemiştir. Sanayileşme Stratejisi: Plan, ithal ikameci sanayileşme stratejisini devam ettirmiş, ancak bu stratejiyi daha derinleşmiş ve karmaşık yapıları malların yurtiçi üretimini hedeflemiştir. Tüketim malları yerine ara ve yatırım malları üretimine yönelme, teknoloji üretiminde bağımsızlığı sağlama ve sanayi yapısının dışa bağımlılığını azaltma amacı taşımaktadır. Üçüncü Beş yıllık Plan 12 Mart 1971 sonrası dönemde hazırlanmıştır. Ağır sanayi ve savunma sanayinin ihtiyaçlarının karşılanması, bu plandaki sanayi yatırımlarının temelini oluşturmaktadır. Genel yaklaşım, ara ve yatırım malları üretimine ağırlık vermek suretiyle ekonominin temel yapısını değiştirmektir. Üçüncü Plan'ın matematiksel bir modele dayandırılması ve bu modelden türetilen veriler ile farklı bir temele oturtulması, onu, İkinci Plan'dan farklı kılıyordu. Ancak bu dönemde yaşanan yeni Hükümet değişiklikleri; ekonomik kararların zamanında ve etkin biçimde oluşturulmasını mümkün kılmıyor, kaynak israfı önlenemiyordu (Tokgöz, 1999). Bu durum sanayi yatırımlarının olumsuz etkilenmesine neden olmaktaydı. Bütün bunlara rağmen, 1973-1977 arası dönem Türkiye için sanayileşme açısından önem taşımaktadır (Ünal 2010)

Kamu ve Özel Sektör Dengesi: Üçüncü Planda kamu sektörü sanayi yatırımlarında belirleyici rolü sürdürmüştü; ancak özel sektörü de daha aktif kılmaya yönelik teşvik politikaları artırılmıştır. KİT'lerin yatırımları sürerken, özel sektöre yönelik vergi indirimi, düşük faizli kredi ve ithalat kolaylıkları sağlanmıştır. Sanayi Alt Sektörlerinde Öncelikler: Plan, demir-çelik, petrokimya, makine, elektrikli cihazlar, motor ve otomotiv yan sanayi gibi alanlarda kamu yatırımlarını öncelikli hale getirmiştir. Bu alanlar hem teknoloji transferine hem de yerli sanayi altyapısının gelişmesine hizmet edecek alanlar olarak değerlendirilmiştir. Teknolojik Kalkınma: Plan, yerli teknoloji geliştirilmesini öncelikli hedeflerden biri olarak belirlemiş; Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi, teknik eleman yetiştirilmesi ve yurtdışından teknoloji transferi konularında kurumlar aralı bir iş birliği öngörmüştür. TÜBİTAK bu dönemde daha aktif hale getirilmiştir. Sanayi yatırımlarının coğrafi dağılımında bölgesel kalkınma gözetilmiş; Anadolu'nun iç kesimleri, Doğu ve Güneydoğu illeri kamu

yatırımları ile desteklenmiştir. Organize Sanayi Bölgeleri ve sanayi sitelerinin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Sanayi sektörüne yönelik yasal ve kurumsal altyapının geliştirilmesi öngörülmüş, sanayi sicili, yatırım teşvik sistemi ve sanayi envanteri çalışmaları hız kazanmıştır.

Sonuç olarak 1963–1980: Planlı Ekonomide Sanayileşme dönemi olarak kabul edebileceğimiz bu süreçte sanayiye ilişkin politikalar, ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli çerçevesinde şekillenmiştir. Kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT), temel sanayi dallarında öncü rol üstlenmiş, özel sektör ise destekleyici konumda yer almıştır. Planlar, sektörel bazda üretim hedefleri, bölgesel sanayi yatırımları ve organize sanayi bölgeleri (OSB) kurulumu gibi somut öngörüler içermektedir. Planlama, merkeziyetçi ve hedef odaklıdır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye’de sanayileşme sürecini kamu öncülüğünde ve ithal ikamesi çerçevesinde yönlendirmeyi amaçlamış; temel sanayi dallarında kapasite artırımı, bölgesel kalkınma ve yerli üretimin teşviki gibi hedefler belirlemiştir. Ancak planın uygulamasında altyapı eksiklikleri, teknolojik bağımlılık ve özel sektörün yetersiz katılımı gibi sınırlayıcı etkenler de görülmüştür. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ise, ithal ikamesi stratejisini devam ettirirken sanayide daha kompleks yapılara geçişi ve yerli teknolojinin gelişmesini hedeflemiştir. Plan, kamu-özel iş birliği ve bölgesel kalkınma odaklı yapısı ile Türkiye sanayi tarihinin önemli evrelerinden biridir.

Dördüncü Plan, 1980 sonrası yapısal dönüşümün eşliğinde hazırlanmış olmakla birlikte, önceki plan döneminin temel yaklaşımlarını sürdürmektedir. Plan, ithal ikameci sanayileşmenin sınıra ulaştığını kabul etmiş ve ihracata dayalı stratejilere geçiş sinyalleri vermeye başlamıştır (Yeldan, 2005). Sanayi sektöründe verimliliğin artırılması, KİT’lerin yeniden yapılandırılması ve özel sektörün desteklenmesi gibi hedefler ortaya konmuştur. Ancak planın uygulanma sürecinde 24 Ocak kararları ile liberal ekonomik politikalar devreye girmiştir. 1978-1983 yıllarını kapsayan Dördüncü Beş yıllık Kalkınma Planı uygulamada başarılı olamamıştır. Türk ekonomisi 1978 yılından itibaren gerileme sürecine girmiştir. Birinci olarak siyasal istikrarsızlık nedeniyle devlet yönetiminin etkinliğinin kaybetmesi sonucunda kamu kesimi finansman açıkları giderek büyümüştür.

1.2. 1980–2001: Serbestleşme ve Dışa Açılma Dönemi (5., 6. ve 7. Kalkınma Planları) Analizi

1980 sonrası dönem, Türkiye ekonomisinin dışa açıldığı, serbest piyasa ilkelerine dayalı politikaların benimsendiği ve ihracata dayalı sanayileşme stratejilerinin ön plana çıktığı bir dönemdir. Beşinci Plan dönemi planlama tarihimizin en şanslı dönemini oluşturmaktadır. Çünkü ilk kez bir siyasal iktidar hazırladığı planı, beş yıl kesintisiz ve engelsiz uygulama fırsatını bulmuştur. 1984 yılında yürürlüğe girmesi gereken plan, ancak 1985 yılında yürürlüğe konulmuş

ve 1984 yılı için Hükümet tarafından oluşturulan geçici bir plan uygulanmıştır. Beşinci Kalkınma Planında ortaya konulan hedeflerden birisi de Bölgeler arasındaki dengesizlikleri ortadan kaldırma ve tespit edilen kalkınmada öncelikli yörelere uygulanan sosyoekonomik politikalarla çeşitli yatırımlar yapmaktır (DPT,1985). Bu kararlardan bazıları, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri başta olmak üzere, tespit edilen kalkınmada öncelikli yörelere; gerekli alt yapı yatırımlarının kurulması, imalat sanayi işletmelerine hem işletme kredilerinin verilmesi hem de bazı vergilendirmelerden muaf tutulmalarıdır. Ancak planlanan bu hedeflerin büyük bir bölümüne ulaşamamıştır.

«Hızlı, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma süreci içinde gelir dağılımını iyileştirmek, işsizliği, bölgesel ve yöresel gelişmişlik farklarını azaltmak Plan'ın başlıca amaçları arasındadır». Altıncı Plan'ın ikinci cümlesini oluşturan yukarıdaki ifade, o döneme kadar uygulanan planlara rağmen; ülkemizde ekonomik sorunların halen önemli boyutlarda olduğunu tescil eder gibidir. Planlı Kalkınma Döneminde, Beşinci ve Altıncı Kalkınma Planlarının aynı başbakan döneminde hazırlanması, bunların uygulanabilirliği açısından olumlu bir durum oluştursa da Plan daha yürürlüğe girmeden; Dünyada ve ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlıklar planın tam olarak başarıya ulaşılmasını etkilemiştir. Altıncı Plan'ın temel amaçları ve politikaları değerlendirildiğinde, hedeflerin, ekonomik ve sosyal istikrarın korunması için sanayinin optimum kapasitede çalışmasını sağlamak gerektiği göze çarpar. Ayrıca kamu yatırımlarının daha çok sağlık ve eğitim sektörüne yönlendirilmesi, özel kesim yatırımlarının ise imalat sanayinde ve özellikle ihracata yönelik sektörlerde yoğunlaşmasının özendirilmesi dikkati çeker. İmalat sanayinde dışa yönelik ve rekabet gücü olan bir yapının benimsenmesi, ihracatın çeşitliliği ve sürekliliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Bölgesel Gelişme ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere ile ilgili politikaları incelendiğinde; temel amacın kalkınmanın bölgeler arasında dengeli olması ve toplumsal refahın ülke geneline yaygınlaştırılması şeklinde olduğu görülür. Büyük şehirlere yönelen nüfus ve sanayi yoğunluğunun azaltılması ve bunların gelişiminin yerleşmelerde dengeli bir şekilde kademelenmesine dikkat edilmesi şarttır. Bu yolla hem bölge içi hem de bölgeler arası göçler kontrol edilebilecek, ayrıca şehirlerin gelişmeleri de desteklenebilecektir (Ünal 2010).

1996-2000 yılları için hazırlanmış olan Yedinci Planda; araştırma ve teknoloji politikaları bir yandan ulusal araştırma ve teknoloji gücünü artırmayı hedeflerken diğer taraftan uluslararası firmaların AR-GE faaliyetlerini dikkate almakta, bunlarla bilgi ağları oluşturmaya çalışmakta ve firmalar arası stratejik ittifakları özendirmektedir. Eğitim-öğretim, bilim ve teknoloji altyapısının geliştirilmesi ve sanayileşmeye önem verilmesi kararlaştırılmıştır. Tam olarak sağlanamayan eğitim-öğretim sistemi ile teknolojinin entegrasyonu amaçlanmaktadır. AR-GE

kurumları, üniversiteler ve sanayinin birlikte çalışmasının önemi üzerinde durulmuştur (Yıldız ve dğ, 2010).

Beşinci (1985–1989), Altıncı (1990–1994) ve Yedinci (1996–2000) Beş Yıllık Kalkınma Planları bu sürecin temel politika belgeleri olmuştur. Bu dönem kalkınma planlarını: (1) İhracata yönelik sanayileşme, (2) teşvik sistemleri ve özel sektörün güçlenmesi ve (3) planlamada yönlendiricilik rolünün zayıflaması gibi başlıklar altında, sanayi politikalarının yönünü analiz etmek mümkündür.

1.2.1. İhracata Yönelik Sanayileşme

24 Ocak 1980 kararları ile başlayan yeni ekonomik yönelim, ithal ikameci sanayileşme anlayışından ihracata dayalı büyüme stratejisine geçişi simgelemektedir. Beşinci Plan’da ihracatın artırılması, döviz gelirlerinin güçlendirilmesi ve sanayi ürünlerinin dış pazarlarda rekabet edebilir hale getirilmesi temel hedefler arasında yer almıştır (DPT, 1984). Altıncı ve Yedinci Plan dönemlerinde sanayi politikaları, teknolojik gelişme ve dış pazar çeşitliliği ile desteklenen ihracat temelli üretim yapısına yönelmiştir (Sönmez, 2001). Ancak sanayinin dışa bağımlılığı ve düşük katma değerli ihracat yapısı eleştirilen yönler olmuştur.

1.2.2. Teşvik Sistemleri ve Özel Sektörün Güçlenmesi

Bu dönemde devletin sanayi politikalarındaki doğrudan yatırımcı rolü gerilemiş, özel sektörün öncülüğünde bir sanayileşme anlayışı benimsenmiştir. Teşvik sistemleri sadeleştirilmiş ve ihracat kredileri, KDV iadesi, döviz kazandırıcı faaliyetlere destek gibi uygulamalar öne çıkmıştır (Yeldan, 2005). Beşinci ve Altıncı Planlarda KOBİ’lerin desteklenmesi, özel girişimciliğin özendirilmesi ve özel sektör yatırımlarının bölgesel olarak dengelenmesi yönünde politikalar geliştirilmiştir (DPT, 1989). Yedinci Plan’da ise teknoloji geliştirme bölgeleri ve sanayi–üniversite iş birliği gibi özel sektörü Ar-Ge’ye yönlendiren yapılar önerilmiştir.

1.2.3. Planlamada Yönlendiricilik Rolünün Zayıflaması

1980 sonrası liberal politikaların etkisiyle kalkınma planlarının bağlayıcılığı azalmış, planlar daha çok stratejik rehber niteliğine bürünmüştür. Beşinci Plan’dan itibaren devletin kaynak tahsisini yönlendirme rolü zayıflamış, piyasa mekanizmasının etkinliği artırılmıştır (Boratav, 2019). Altıncı ve Yedinci Planlar, planlama yaklaşımını özel sektör öncülüğündeki büyümeyi destekleyen bir yapıya dönüştürmüş ve DPT’nin merkezi rolü ikinci plana itilmiştir. Planlar, çok sayıda hedef içermesine rağmen uygulamada ekonomik krizler ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle tutarlılık sorunu yaşamıştır.

1980–2001 dönemi, Türkiye’nin dışa açıldığı ve serbest piyasa ekonomisine geçiş yaptığı bir süreci temsil etmektedir. İhracata dayalı sanayileşme stratejisi,

özel sektör teşvikleri ve liberal politikalar bu dönemin belirleyici unsurları olmuştur. Ancak planlamanın yönlendirici kapasitesinin azalması, uzun vadeli hedeflerin etkinliğini sınırlamıştır. Bu süreç, 2001 krizi sonrası yapısal reformlara giden yolun temelini oluşturmıştır. 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan dışa açılma süreci, kalkınma planlarında da yansıma bulmuştur. Sanayide ihracata dayalı üretim modeli ön plana çıkarken, kamu sektörünün sanayi üzerindeki ağırlığı azalmıştır. Teşvik sistemleri, organize sanayi bölgeleri ve serbest bölgeler aracılığıyla özel sektör desteklenmiş, planlar yönlendirici nitelik kazanmıştır. Plan hedefleri daha genel düzeyde tanımlanmış, uygulama ve performans izleme daha az kurumsallaşmıştır.

1.3. 2001–2023: Yapısal Reformlar ve Teknoloji Odaklı Yaklaşımlar (8., 9., 10., 11. Kalkınma Planları)

2001 ekonomik krizi sonrası istikrar ve yapısal reformlar öne çıkarken, kalkınma planlarında sanayinin teknolojik dönüşümü, Ar-Ge ve inovasyon kapasitesinin artırılması hedeflenmiştir. Sanayi Strateji Belgeleri ile eşgüdüm artmış, KOBİ’ler ve kümelenme politikaları öne çıkmıştır. Ancak planlama vizyonu giderek daha genel çerçeveye evrilmiş, performans değerlendirme sistematığı tam olarak kurulamamıştır. 2001 ekonomik krizi sonrası Türkiye’de yapısal reformlara dayalı, istikrar odaklı ve rekabetçi kalkınma politikaları benimsenmiştir. Bu dönemde 8., 9., 10. ve 11. Beş Yıllık Kalkınma Planları çerçevesinde sanayi politikaları; Ar-Ge, yenilikçilik, teknoloji ve dijital dönüşüm ekseninde yeniden tanımlanmıştır. Aşağıda, bu planlar Ar-Ge politikaları, Sanayi Strateji Belgeleri ile uyum ve KOBİ’ler/kümelenme/dijital dönüşüm başlıkları altında analiz edilmiştir.

1.3.1. Ar-Ge ve Teknoloji Politikaları

2001 sonrası dönemde Türkiye’nin kalkınma planlarında Ar-Ge harcamalarının artırılması, teknolojiye dayalı üretim yapısının güçlendirilmesi ve yenilikçilik sisteminin kurumsallaştırılması ön planda tutulmuştur. 9. ve 10. Kalkınma Planları, bilim ve teknolojiye dayalı rekabet gücünü artırmayı temel amaçlardan biri olarak belirlemiştir (DPT, 2006; 2013). TÜBİTAK ve KOSGEB aracılığıyla özel sektöre yönelik Ar-Ge destekleri yaygınlaştırılmış; 5746 Sayılı Ar-Ge Kanunu ile Ar-Ge merkezleri kurulmuştur (Öniş & Şenses, 2009). 11. Plan döneminde dijital teknolojiler, yapay zekâ ve ileri üretim sistemleri stratejik öncelikler arasına alınmıştır (SBB, 2019).

1.3.2. Sanayi Strateji Belgeleri ile Uyum

Kalkınma planları, 2010 sonrası hazırlanan Türkiye Sanayi Stratejisi Belgeleri (TSSB) ile eşgüdüm içinde hazırlanmıştır. 10. ve 11. Kalkınma Planları, 2023 hedefleri doğrultusunda sanayi politikalarının sektörel öncelikler, yüksek katma değerli üretim ve sürdürülebilirlik ilkelerine göre şekillenmesini öngörmüştür.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından hazırlanan TSSB (2011–2014; 2015–2018) ile planlar arasında politika senkronizasyonu sağlanmıştır (MTV, 2015). Böylece planlamada bütüncül ve stratejik yönetim anlayışı öne çıkmıştır.

1.3.3. KOBİ’ler, Kümelenme ve Dijital Dönüşüm Vurgusu

KOBİ’lerin finansmana erişimi, teknolojik kapasitesi ve uluslararası rekabet gücü 2001 sonrası planlarda temel politika alanı haline gelmiştir. Özellikle kümelenme politikalarıyla belirli sektörlerde iş birliği ve coğrafi yoğunlaşma desteklenmiş, organize sanayi bölgeleri genişletilmiştir (KOSGEB, 2020). 11. Kalkınma Planı, dijital dönüşüm, Endüstri 4.0 uygulamaları ve siber-fiziksel sistemlerin sanayiye entegrasyonunu öncelikli hedef olarak tanımlamıştır. KOBİ’lere yönelik dijitalleşme destekleri artırılmış, kamu–özel sektör iş birliği projeleri yaygınlaştırılmıştır.

2001–2023 dönemi, Türkiye’de sanayi politikalarının yapısal reformlar ve teknoloji eksenli dönüşüm çerçevesinde yeniden kurgulandığı bir dönem olmuştur. Kalkınma planları, Ar-Ge yatırımlarını teşvik etmiş, sanayi strateji belgeleriyle uyumlu hedefler belirlemiş ve KOBİ’lerin dijital dönüşümünü merkeze alan politikalar geliştirmiştir. Bu yaklaşımlar, yüksek katma değerli üretim ve küresel değer zincirlerine entegrasyon hedeflerini desteklemiştir.

1.4. 2024–2028: 12. Kalkınma Planı’nda Sanayi Politikası

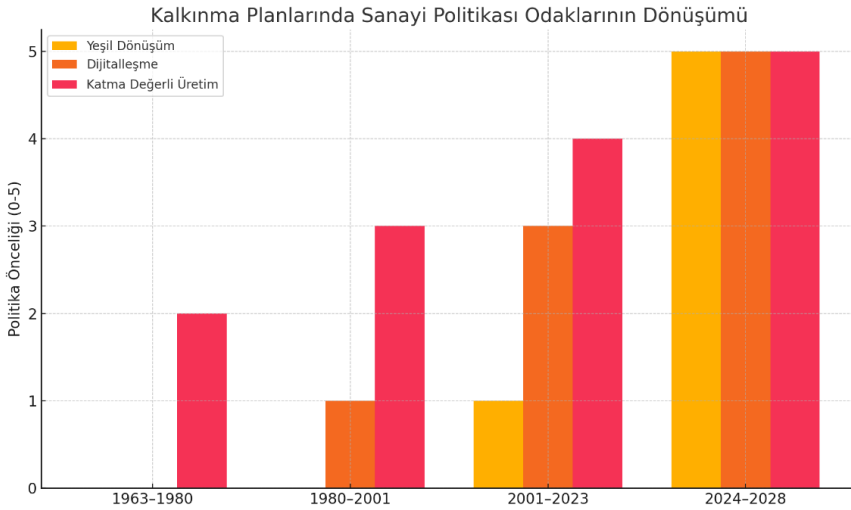
12. Kalkınma Planı (2024–2028), Türkiye’nin sürdürülebilir kalkınma vizyonu doğrultusunda sanayi politikalarını yeşil dönüşüm, dijitalleşme ve katma değeri yüksek üretim temelinde yeniden şekillendirmeyi hedeflemektedir. Bu plan, hem küresel iklim değişikliği ile mücadeleye katkı sunmayı hem de sanayi rekabetçiliğini artırarak ekonomik büyümeyi desteklemeyi amaçlamaktadır. 12. Kalkınma Planı’nın sanayi politikasını: yeşil dönüşüm, dijitalleşme ve katma değeri yüksek üretim olmak üzere üç temel başlık altında değerlendirdiği görülmektedir.

12. Kalkınma Planı’nda çevresel sürdürülebilirlik temel önceliklerden biri olarak tanımlanmıştır. Sanayi sektöründe karbon ayak izinin azaltılması, enerji verimliliğinin artırılması ve döngüsel ekonomi uygulamalarının yaygınlaştırılması hedeflenmiştir (SBB, 2023). Avrupa Yeşil Mutabakatı ile uyumlu olarak sanayi işletmelerinde çevresel sertifikasyon, yeşil OSB’lerin kurulması ve temiz enerji kullanımı desteklenmektedir. Ayrıca, emisyon ticaret sistemi ve yeşil finansman araçlarının sanayiye entegrasyonu planın yenilikçi yönlerini oluşturmaktadır.

Plan, dijital dönüşümün sanayide verimlilik ve rekabet gücü açısından stratejik önemini vurgulamaktadır. Yapay zekâ, büyük veri, nesnelerin interneti (IoT) gibi dijital teknolojilerin üretim süreçlerine entegrasyonu

desteklenmektedir. Endüstri 4.0'a uyumlu akıllı fabrikaların yaygınlaştırılması, dijital altyapıların güçlendirilmesi ve veri güvenliğinin sağlanması öncelikli hedefler arasında yer almaktadır (SBB, 2023). KOBİ'lere dijitalleşme destekleri sunularak dijital yetkinliklerin ülke geneline yayılması amaçlanmaktadır. 12. Kalkınma Planı, yüksek katma değerli üretimi artırmayı ve Türkiye'yi küresel değer zincirlerinde üst sıralara taşımayı hedeflemektedir. Stratejik sektörlerde (savunma sanayi, biyoteknoloji, yazılım, ileri malzeme vb.) yerleştirme ve teknoloji geliştirme ön plandadır. Ar-Ge harcamalarının artırılması, üniversite-sanayi iş birliklerinin güçlendirilmesi ve nitelikli iş gücü yetiştirilmesi bu amaca hizmet edecek politika araçları olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, Teknoloji Odaklı Sanayi Hamlesi Programı'nın yaygınlaştırılması da katma değeri yüksek üretimin teşvik edilmesi açısından önemlidir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023).

12. Kalkınma Planı, sanayi politikalarını çevresel sürdürülebilirlik, dijitalleşme ve yüksek katma değer ekseninde yeniden kurgulayarak Türkiye'nin rekabet gücünü artırmayı hedeflemektedir. Planın başarısı, ilgili kurumların koordinasyonu, özel sektörün adaptasyonu ve finansal kaynakların etkin kullanımı ile doğrudan ilişkilidir.

Şekil 1. Kalkınma Planlarında Sanayi Odaklarının Dönemsel Değişimi

Türkiye'nin kalkınma planlarında sanayi sektörüne yönelik hedeflerin zamanla daha belirgin, ölçülebilir ve sonuç odaklı hale geldiği görülmektedir.

2. KALKINMA PLANLARINDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE ÇEVRESEL ETKİ UNSURLARININ ANALİZİ

Sanayi üretimi, ekonomik kalkınmanın temel motorlarından biri olmakla birlikte çevresel etkileri nedeniyle sürdürülebilirlik çerçevesinde ele alınması gereken bir alandır. Türkiye’de artan çevre bilinci, küresel iklim krizi ve Avrupa Yeşil Mutabakatı gibi dışsal baskılar, sanayi politikalarının çevresel sürdürülebilirlik ilkeleriyle yeniden kurgulanmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, sanayi üretim süreçlerinin çevresel etkileri, sürdürülebilirlik stratejileri ve yeşil dönüşüm adımları bütüncül şekilde değerlendirilmelidir.

Türkiye, son yıllarda sanayi politikalarını sürdürülebilirlik ekseninde yeniden yapılandırmak için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. 2023 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi’nde kaynak verimliliği, döngüsel ekonomi, düşük karbonlu üretim gibi başlıklar ön plana çıkmıştır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019). Ayrıca 12. Kalkınma Planı (2024–2028), sanayide yeşil dönüşümün hızlandırılmasını ve çevre dostu teknolojilere geçişin teşvik edilmesini stratejik hedefler arasında göstermektedir (SBB, 2023). Kalkınma planlarının içeriği “sürdürülebilirlik ve çevresel etkileri kapsamında” analiz edildiğinde şu saptamalar öne çıkmaktadır;

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1967)

Çevreye doğrudan vurgu yapılmamıştır. Sanayileşme, kalkınmanın öncelikli aracı olarak değerlendirilmiştir.

Plan döneminde çevresel etkiler, daha çok kalkınmanın bir yan ürünü olarak görülmüş; doğal kaynakların korunması sistematik olarak ele alınmamıştır.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı henüz uluslararası gündemde olmadığı için, çevreyle ilgili politikalar dolaylıdır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968–1972)

Çevre korumasına dair ilk dolaylı işaretler görülmeye başlanmıştır. Doğal kaynakların “rasyonel kullanımı” ilkesi öne çıkar.

Çevresel sorunlar, kalkınma için engelleyici değil, verimli kaynak kullanımı bağlamında değerlendirilmiştir.

Planlama döneminde hava, su, toprak kirliliği gibi konular henüz açıkça tanımlanmamıştır.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973–1977)

İlk kez çevre koruma açık bir politika alanı olarak ele alınmıştır.

"Çevrenin korunması" başlığı altında, sanayileşmenin çevresel etkileri ve kentleşme sonucu ortaya çıkan problemler gündeme gelmiştir.

Plan, çevresel etkilerin kontrolü için idari yapıların güçlendirilmesini önermektedir.

Dördüncü Plan (1979–1983)

Çevre politikalarının kurumsallaşma süreci başlamıştır.

Çevre kirliliğinin önlenmesine yönelik mevzuat oluşturulması önerilmiştir.

Sanayi faaliyetlerinde çevresel etki değerlendirmesine dair ilk tartışmalar bu dönemde gelişmiştir.

Beşinci Plan (1985–1989)

“Çevre ve planlama ilişkisi” ilk kez plan belgelerinde daha ayrıntılı yer almıştır.

Türkiye, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) gibi uluslararası girişimlere paralel olarak çevresel koruma hedeflerini planlara yansıtmıştır.

Atık yönetimi, su kaynaklarının korunması, yeşil alan ihtiyacı gibi konular gündeme gelmiştir.

Altıncı Plan (1990–1994)

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez açıkça ifade edilmiştir.

1980 sonrası liberal ekonomik düzenle birlikte çevresel etkiler piyasa araçlarıyla çözülmeye çalışılmıştır.

“Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü”nün kurulması önerilmiş; ÇED (Çevresel Etki Değerlendirmesi) uygulamaları teşvik edilmiştir.

Yedinci Plan (1996–2000)

Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme ile çevre dengesinin birlikte ele alınması çerçevesinde tanımlanmıştır.

ÇED süreçlerinin zorunlu hale getirilmesi ve çevresel düzenlemelerin AB normlarıyla uyumlaştırılması öngörülmüştür.

Su ve enerji kaynaklarının yönetimi ve kentsel çevre sorunları üzerinde durulmuştur.

Sekizinci Plan (2001–2005)

AB uyum süreci kapsamında çevre mevzuatının harmonizasyonu ön plandadır.

Temiz üretim teknolojileri ve yenilenebilir enerjiye geçiş desteklenmiştir.

Biyolojik çeşitliliğin korunması, entegre atık yönetimi ve çevre eğitimi vurgulanmıştır.

Dokuzuncu Plan (2007–2013)

İklim değişikliğiyle mücadele açık hedefler arasında yer almıştır.

Ulusal İklim Değişikliği Stratejisi'nin oluşturulması, enerji verimliliği, karbon emisyonlarının azaltılması gündemdedir.

Mekânsal planlamada çevresel sürdürülebilirlik ilkesi kurumsallaşmaya başlamıştır.

Onuncu Plan (2014–2018)

“Sürdürülebilir çevre” başlığı altında özel bir stratejik öncelik tanımlanmıştır.

Yeşil büyüme, eko-verimlilik, doğal kaynakların etkin kullanımı, çevre altyapısının güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

Kentsel dönüşüm projelerinde çevresel kriterler belirlenmiştir.

On Birinci Plan (2019–2023)

Döngüsel ekonomi ve iklim dostu yatırımlar desteklenmiştir.

Türkiye'nin Paris Anlaşması'na taraf olması ile iklim finansmanı, karbon piyasaları gibi yeni politika araçları gündeme gelmiştir.

Sıfır atık projesi ve yenilenebilir enerji yatırımları öne çıkmıştır.

On İkinci Plan (2024–2028)

Yeşil kalkınma hedefi temel eksenlerden biri olarak belirlenmiştir.

Enerji dönüşümü, doğa temelli çözümler ve dirençli şehirler anahtar hedeflerdir.

Karbon nötr hedefi 2053 vizyonu kapsamında planlanmıştır.

Sanayi üretiminin çevresel etkileri; hava ve su kirliliği, atık üretimi, enerji tüketimi ve karbon emisyonları gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, sanayi sektörü toplam sera gazı emisyonlarının yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır (TÜİK, 2022). Bu çerçevede, çevresel etki değerlendirme (ÇED) süreçleri, yeşil OSB uygulamaları ve ISO 14001 çevre yönetim sistemleri gibi düzenlemelerle çevresel risklerin azaltılması hedeflenmektedir. Avrupa Birliği'nin Yeşil Mutabakat gündemi doğrultusunda Türkiye, sanayi üretiminde çevreye duyarlı dönüşüm politikalarını hızlandırmıştır. Yeşil Mutabakat Eylem Planı (2021) ile karbon düzenleme mekanizmalarına uyum, sürdürülebilir üretim standartlarının benimsenmesi ve yeşil finansman olanaklarının geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2021). Buna ek olarak, enerji verimliliği projeleri, atık geri kazanım uygulamaları

ve yenilenebilir enerji kullanımı sanayide sürdürülebilirliği destekleyen araçlardır.

3. TÜRKİYE SANAYİ POLİTİKALARINDA PERFORMANS İZLEME VE POLİTİKA ETKİ ANALİZİ: KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME

Türkiye’de sanayi politikalarının başarısı, yalnızca planlanan hedeflerin belirlenmesiyle değil, bu hedeflerin uygulama süreçlerinin izlenmesi ve etkilerinin değerlendirilmesiyle de doğrudan ilişkilidir. Araştırmanın bu bölümünde, 1963’ten günümüze sanayi politikalarında performans izleme ve politika etki analizi yaklaşımlarının dönemsel dönüşümünü karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

1963–1980: Planlı Ekonomi ve Merkezi Performans Takibi

Planlı ekonomi dönemi olarak adlandırdığımız bu dönemde performans izleme merkezi planlama çerçevesinde yürütülmekteydi. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) hedefler koyar, üretim, yatırım ve büyüme oranları gibi göstergeleri dönemsel olarak takip ederdi. Performans izleme daha çok girdi ve kapasite kullanımına odaklıydı; etki analizi ise sınırlıydı. Politika çıktılarının toplumsal veya çevresel etkileri ölçülmedi. Sanayi politikaları büyük ölçüde devletin yönlendirdiği kalkınma planları çerçevesinde şekillenmiştir. Performans izlemenin daha çok üretim hedeflerine odaklandığı görülmektedir. Sektörel büyüme oranları, kapasite kullanım oranı, istihdam verileri ile sınırlı kalmıştır. Politika etki analizi yerine plan uygulama raporları öne çıkmıştır. Merkeziyetçi yapının bir sonucu olarak, izleme sistemleri esnek ve katılımcı olmaktan uzaktı.

1980–2001: Serbestleşme ve Yeni İktisat Politikaları

Ekonomide liberalleşme ile performans izleme sorumluluğu özel sektör ve piyasa mekanizmalarına kaydı. Kalkınma planlarında değerlendirme alanı daraldı. Politika etki analizleri büyük ölçüde eksik, reaktif ve dışsal değerlendirmelere bağlıydı. İhracata dayalı büyüme stratejisiyle sanayi politikalarının doğrudan yönlendirici rolü azalmış, piyasa mekanizmasına ağırlık verilmiştir. Bu süreçte performans izleme araçları zayıfladığı söylenebilir, özellikle sanayileşme politikalarında ölçülebilir hedefler giderek azalmıştır. Politika etki analizinden çok, makroekonomik dengeler öncelik kazanmıştır. KİT reformları ve özelleştirme süreçleriyle birlikte sanayi politikaları bütünsellikten uzaklaşmıştır

2001–2023: Yapısal Reformlar ve Stratejik Planlama

Kamu yönetimi reformları ile performans esaslı bütçeleme ve stratejik planlama anlayışı geliştirildi. Performans göstergeleri stratejik belgelerde yer

almaya başladı. Ancak bütüncül bir etki analizi altyapısı henüz kurumsallaşmadı. İzleme süreçleri proje bazlı kaldı.

2024–2028: 12. Kalkınma Planı ve Kanıta Dayalı Politika Tasarımı

12. Plan ile sanayi politikalarının etkinliğini ölçmeye yönelik daha sistematik çerçeveler önerilmiştir. Politika sonuç odaklılığı ilkesi öne çıkmakta, performans göstergeleri ve etki analizleri için veri odaklı yaklaşımlar geliştirilmektedir. AB süreciyle birlikte sektörel politikaların stratejik planlama belgeleriyle ilişkilendirilmesi hedeflenmiştir (ör. Sanayi Strateji Belgesi, 2010–2014). İzleme ve değerlendirme sistemleri kısmen kurumsallaşmıştır: KOSGEB, TÜBİTAK, DPT ve Sanayi Bakanlığı bünyesinde izleme birimleri kurulmuştur. Yenilik, AR-GE, KOBİ destekleri gibi araçlar için etki değerlendirme çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Ancak, bu analizler genellikle ex-post değil, ex-ante (ön değerlendirme) düzeyinde kalmıştır. Sanayi ve Teknoloji Stratejisi” (2015 sonrası) belgelerinde performans göstergeleri daha açık tanımlanmıştır (ör. yüksek teknoloji ürün ihracatı payı, patent başvurusu sayısı). Performans izleme sistematığının TÜBİTAK ve KOSGEB desteklerinde bağımsız denetim ve değerlendirme kriterleri ile güçlendirildiğini görmekteyiz. Etki analizi için Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası, TÜİK ve bağımsız danışmanlık kuruluşları tarafından sektör raporları yayınlanmaya başlanmıştır. Buna rağmen, uzun vadeli etki analizleri, mikro düzey veri eksikliği nedeniyle sınırlı kalmıştır.

Dönemsel gelişmeler, Türkiye’de sanayi politikalarında izleme ve değerlendirme kapasitesinin arttığını göstermektedir (Tablo 2). Ancak veri kalitesi, göstergelerin sürdürülebilirliği ve etki analizlerinin çok boyutluluğu halen geliştirilmesi gereken alanlardır. Yeşil dönüşüm, dijitalleşme ve toplumsal etki odaklı performans göstergeleriyle desteklenmiş politikalar, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda daha etkili sonuçlar doğurabilir.

Tablo 1. Performans İzleme ve Politika Etki Analizinin Dönemsel Değerlendirilmesi

Dönem	Performans İzleme	Politika Analizi	Etki	Değerlendirme
1963-1979	Merkezi, hedef bazlı	Zayıf		Plan odaklı, çıktı ölçümü
1980-2000	Parçalı, sektörel	Neredeyse yok		Reaktif, veri eksenli değil
2001-2023	Stratejik ve proje bazlı	Kısmi, düzeyli	proje	İzleme sistemleri gelişmiş
2024-2028	Sonuç odaklı, sistematik	Kurumsal altyapı hedefli		Kanıta dayalı politika vurgusu öne çıkmıştır

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye'nin sanayi politikalarında performans izleme kültürünü geç kazandığı görölmektedir. Etki analizi uygulamaları halen sektörel düzeyde kısıtlı olup özellikle ex-post değerlendirmeler sınırlıdır. İleriye dönük olarak veri tabanlı, şeffaf ve katılımcı izleme sistemleri ile politika tasarımı arasındaki bağın güçlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin planlı kalkınma dönemlerinde (1963-2023) hazırlanan kalkınma planlarında sanayileşme hedeflerinin planlama ölçeğinde ne derece belirgin ve yönlendirici olarak yer aldığı kısaca değerlendirildiğinde, ortaya çıkan politikaları şu şekilde değerlendirebiliriz;

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1963–1967) sanayi, kalkınmanın lokomotifı olarak tanımlanmış, ithal ikameci sanayileşme politikası benimsenmiştir. Sanayi üretiminin toplam üretim içindeki payının artırılması ve ara mallar üretiminin teşviki temel hedefler arasında yer almıştır. (DPT, 1963). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1968–1972), planlama ölçeğinde daha bütüncül ve bölgesel farklılıkları gözeten bir yaklaşım geliştirilmiştir. Sanayi yatırımlarında kamu öncülüğü devam etmiş, sanayi bölgelerinin planlı şekilde geliştirilmesi hedeflenmiştir. (Kaynak: DPT, 1968)

Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Kalkınma Planlarında (1973–1989) planlama kapasitesi zayıflamış olduğu ve ağır sanayi yatırımlarına öncelik verildiği görülür. Özellikle 1980 sonrasında, planda ihracata dayalı sanayileşme hedefi öne çıkarken planların yönlendirici etkisi azalmıştır. (Yeldan, 2005). Altıncı, Yedinci ve Sekizinci Plan Dönemlerinde (1990–2004) sanayileşme hedefleri daha genel düzeyde ifade edilmiş, yapısal uyum programlarının etkisiyle planlama ikinci planda kalmıştır. Sanayi politikalarında özel sektörün ön plana çıktığı görölmektedir. (TUSİAD, 1998).

Dokuzuncu ve sonrasında yapılan planlarda (2007–2023), sanayi stratejileri daha çok rekabetçilik, AR-GE ve teknoloji odaklılık çerçevesinde belirlenmiş, planlar sektörel öncelikleri belirlemekten çok yönetim belgeleri şeklinde sunulmuştur. (Kalkınma Bakanlığı, 2013 & On Birinci Kalkınma Planı). Değerlendirme Planlı dönemin başlarında sanayileşme hedefleri oldukça somut, nicel ve yönlendirici bir karakter taşımaktayken; zamanla bu hedeflerin genel, esnek ve piyasa odaklı ifadelere dönüştüğü gözlemlenmektedir. 1980 sonrası dönemde planlama ölçeğinde belirginlik zayıflamış, politika belgeleri daha çok yol gösterici nitelikte kalmıştır. Türkiye'nin kalkınma planlarında sanayileşme hedeflerinin planlama ölçeğindeki belirginliği zaman içinde azalmış, planlar somut üretim hedeflerinden çok stratejik yönlendirme belgelerine dönüşmüştür. Bu dönüşüm, küresel ekonomiyle entegrasyon süreci ve neoliberal politikaların etkisiyle şekillenmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sanayileşme, Türkiye'nin ekonomik kalkınma hedeflerinde temel bir bileşen olarak yer almıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana farklı dönemlerde uygulanan sanayileşme stratejileri hem ideolojik yönelimler hem de uluslararası ekonomik-politik konjonktür doğrultusunda dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm sürecinde belirli süreklilikler gözlemlenirken, bazı dönemlerde köklü kopuşlar yaşanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı'dan devralınan sanayisiz ekonomi ile başa çıkma çabası vardı, özellikle 1930 yılına kadar bu böyle devam etmiştir. 1930'lu yıllarda ise devletçilik ilkesine dayanan planlı sanayileşme süreci başlatılmış, 1. ve 2. Sanayi Planları devreye sokulmuştur. Bu dönemde sanayi öncelikli sektör olarak belirlenmiş, KİT'ler aracılığıyla temel sanayi dallarında yatırımlar yapılmıştır. Bu strateji, ithal ikameci ve içe dönük bir yapı arz etmekte olup; daha çok özel sektör odaklı Osmanlı mirasından kamu öncülüğünde bir sanayileşmeye geçiş çabaları hakimdir.

Demokrat Parti iktidarıyla, 1950'li yıllarda daha liberal ve özel sektör öncelikli bir sanayileşme anlayışı benimsendiği görülmektedir. Ancak, ithalatın serbestleşmesi yerli sanayiye zayıflatmış, döviz darboğazı yaşanmıştır. Bu, planlı kalkınma döneminin zeminini hazırlamış olup; sanayileşmenin ekonomik kalkınma aracı olarak görülmesi ilkesinden vazgeçilmemiş ve Devlet öncülüğünden özel sektör liderliğine yönelme başlamıştır.

Planlı Kalkınma Beş Yıllık Kalkınma Planları çerçevesinde ithal ikameci sanayileşme stratejisi benimsenmiş ve 1963'te başlayan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile sanayi yatırımlarının yönü ve ölçeği planlama disiplini ile belirlenmiştir. Kamu sektörü öncülüğünde ağır sanayiye yatırım yapılmış, bu strateji sayesinde sanayi üretimi artmış, ancak dışa kapalılık ve teknoloji bağımlılığı gibi sorunlar konuşulmaya başlanmıştır. Planlı ve kamu destekli sanayileşme ilkesi devam ederken, önceki dönemde hâkim olan liberal yaklaşımdan yeniden devletçilik anlayışına dönüşün başladığı görülmektedir. 1980'de uygulamaya konan 24 Ocak Kararları ile Türkiye, dışa açık ve ihracata dayalı sanayileşme modeline geçmiş ve bu dönemde sanayi teşvikleri ihracat odaklı hale getirilerek, kamu işletmeleri özelleştirilmeye başlanmıştır. Küresel rekabet gücünün artırılması hedeflenmiş, ancak bu dönemde sosyal eşitsizlikler ve bölgesel dengesizliklerin arttığı gözlemlenmiştir. Aslında sanayileşmenin merkezî rolü korunması sürekliliği sağlanmış, 2000'li yıllardan itibaren sanayileşme stratejileri, bilgi ekonomisine geçiş, dijitalleşme, inovasyon ve yeşil kalkınma ekseninde şekillenmeye başlamıştır. 11. ve 12. Kalkınma Planlarında AR-GE yatırımları, dijital dönüşüm ve sürdürülebilir sanayi öncelik kazanmıştır. Ancak sanayi politikalarının uygulama düzeyinde parçalı ve yetersiz kaldığı da eleştirilmiştir. Sanayi sektörünün stratejik önceliği sürmektedir, Geleneksel sanayi üretiminden

teknoloji-yoğun ve çevre dostu üretim modellerine geçiş, günümüzün en önemli konularından birisidir.

Bu çalışma kapsamında Türkiye'nin 1963'ten 2028'e kadar olan kalkınma planları çerçevesinde sanayi politikalarının dönüşümü, sanayileşme hedeflerinin belirginliği, performans izleme, politika etki analizi, sürdürülebilirlik ve kurumsal yapıların evrimi gibi temel başlıklar altında incelenmiştir. Dört ana döneme ayrılarak yapılan analizler, Türkiye sanayi politikasının yönelimlerini ve uygulama araçlarını tarihsel bağlamda değerlendirme olanağı sunmuştur.

- 1963–1980 döneminde planlı kalkınma modeli çerçevesinde merkezi planlama hâkim olmuş, sanayileşme hedefleri açık ve ölçülebilir biçimde belirlenmiştir. Bu dönemde ithal ikameci sanayileşme modeli benimsenmiş, kamu kesimi öncülüğünde ağır sanayi yatırımlarına ağırlık verilmiştir. Yatırımların büyük bölümü Devlet Planlama Teşkilatı tarafından koordine edilmiştir. İkinci Plan (1968–1972): İthal ikameci model sürdürülmüş, ancak özel sektör yatırımları teşvik edilmeye başlanmıştır. Sanayide ara malı üretimine yönelme hedeflenmiştir. Üçüncü Plan (1973–1977): Sanayi yapısında daha fazla yerli girdi kullanımı ve teknolojik gelişme vurgulanmıştır. Enerji ve ulaştırma yatırımlarının sanayi ile entegrasyonu amaçlanmıştır. Dördüncü Plan (1979–1983): Ekonomik kriz ve dış borç baskıları altında uygulanmıştır. Sanayi yatırımları azalmış, verimlilik artışı ön plana çıkmıştır.

- 1980 sonrası serbestleşme ile planlamanın yönlendirici gücü zayıflamış, özel sektör ağırlıklı, piyasa bazlı bir sanayi politikası izlenmiştir. Beşinci Plan (1985–1989): İhracata dayalı sanayileşme modeline geçilmiştir. Teşvik sistemi ve döviz kazandırıcı faaliyetler desteklenmiştir. Altıncı Plan (1990–1994): Sanayide rekabetçilik, özelleştirme ve verimlilik vurgusu artmıştır. KOBİ'ler desteklenmiş, teknolojiye dayalı üretim teşvik edilmiştir. Yedinci Plan (1996–2000): Küresel rekabet gücü, Ar-Ge yatırımları ve dışa açık sanayi yapısının kurulması hedeflenmiştir. Organize Sanayi Bölgeleri yaygınlaştırılmıştır.

- 2001 sonrasında performans esaslı bütçeleme, Ar-Ge teşvikleri ve sanayi strateji belgeleri ile daha kurumsallaşmış ve hedef odaklı politikalar benimsenmiştir. Sekizinci Plan (2001–2005): Ekonomik kriz sonrası sanayide yeniden yapılanma, verimlilik artışı ve sektörler arası entegrasyon öncelik kazanmıştır. Dokuzuncu Plan (2007–2013): Bilgi temelli sanayi yapısının oluşturulması, sürdürülebilir rekabet gücünün artırılması ve çevre dostu üretim yöntemlerinin benimsenmesi hedeflenmiştir. Onuncu Plan (2014–2018): Katma değeri yüksek üretim, sanayi-üniversite iş birliği, yerli üretimin güçlendirilmesi ve ileri teknolojilere yatırım ön plandadır. On Birinci Plan (2019–2023): Dijital dönüşüm, milli teknoloji hamlesi, yerli tedarik zincirlerinin oluşturulması ve ihracat odaklı büyüme stratejisi uygulanmıştır.

- 2024–2028 döneminde dijitalleşme, yeşil dönüşüm ve katma değeri yüksek üretim odaklı politikalar ön plana çıkmış, izleme ve etki analizlerine önem verilmiştir. On İkinci Plan (2024–2028): Yeşil dönüşüm, döngüsel ekonomi, stratejik sektörlerde yerleşme, iklim değişikliğiyle uyumlu sanayi politikaları ve teknoloji odaklı kalkınma temel önceliklerdir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin kalkınma planları sanayi politikalarının dönemsel olarak nasıl evrildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Başlangıçta ithal ikameci, daha sonra ihracata yönelik, günümüzde ise dijital ve yeşil dönüşüm odaklı bir çerçeveye yönelim söz konusudur. Her dönem, küresel koşullar, iç ekonomik dengeler ve siyasi tercihler doğrultusunda farklı araçlarla sanayinin dönüşümünü hedeflemiştir.

Sanayi politikalarında yaşanan dönüşüm, Türkiye'nin küresel gelişmelere ve içsel yapısal ihtiyaçlarına yanıt verme çabası olarak okunabilir. Ancak politika belgelerinde hedeflerin giderek daha stratejik hale gelmesi, uygulamada aynı derecede sistematik sonuçlar doğurmamıştır. Performans izleme ve etki değerlendirme sistemleri birçok planda hedeflense de uygulamada sınırlı kalmıştır.

Sürdürülebilirlik ve dijitalleşme gibi güncel temaların 12. Kalkınma Planı'nda yer alması önemli bir gelişme olsa da bu politikaların gerçekten etkili olabilmesi için çok aktörlü, veri temelli ve sonuç odaklı bir izleme ve değerlendirme sisteminin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin sanayi politikasında uzun dönemli hedeflerle kısa vadeli uygulamalar arasında çoğu zaman uyum sorunu yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle:

- Sanayi politikaları arasında süreklilik ve bütünsellik sağlanmalı,
- Performans göstergeleri açık, ölçülebilir ve sonuç odaklı tanımlanmalı,
- Etki analizleri sadece ekonomik değil, çevresel ve toplumsal boyutları da kapsamalıdır,
- Kurumsal kapasite güçlendirilerek izleme-değerlendirme mekanizmaları etkinleştirilmelidir.

Bu yaklaşımlarla Türkiye'nin sanayileşme süreci, sadece büyüme değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle de uyumlu hale gelebilecektir. Türkiye'nin sanayileşme stratejileri, tarihsel süreçte hem süreklilik hem de kopuşlar içermektedir. Sanayileşmenin ekonomik kalkınma için vazgeçilmez olduğu yönündeki fikir tüm dönemlerde korunmuş; ancak bu hedefe ulaşma araçları değişmiştir. Devletçilikten liberalizme, ithal ikameden ihracata, geleneksel üretimden dijital ekonomiye geçişlerde görülen kopuşlar, her bir

dönemin ekonomik ve siyasal koşullarının etkisini yansıtmaktadır. Bu dönüşümlerin sonucunda Türkiye sanayisi belirli alanlarda gelişme gösterse de yüksek teknolojiye dayalı üretimde, dış ticaret açığında ve bölgesel eşitsizliklerde önemli yapısal sorunlar devam etmektedir. Bu nedenle sanayileşme politikalarının süreklilik arz eden bir stratejiye dönüştürülmesi ve etkin planlama araçlarıyla desteklenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Acemoglu, D. (2009). *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton University Press.

Bal, H., & Çuhadar, P. (2021). Gelişme iktisadı üzerine kuramsal tartışmalar ve yeni kuramsal iktisadın katkıları. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 578-597.

Balassa, B. (1980). The process of industrial development and alternative development strategies. *World Bank Staff Working Paper*, No. 438.

Boratav, K. (2011). *Türkiye İktisat Tarihi 1908–2009*. Ankara: İmge Kitabevi.

Boratav, K. (2023). *Türkiye İktisat Tarihi 1908–2015*. İmge Kitabevi.

Bulut, E. (2011). *Türkiye’de Kalkınma Planlarında Çevre Politikaları*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.

Henderson, J. V. (2000). How urban concentration affects economic growth. *World Bank*.

Kaldor, N. (1967). *Strategic factors in economic development*. Cornell University.

Kuzu, S. (2017). *Türkiye’de Sanayileşme Politikaları ve Kalkınma Planları*. İstanbul: Beta Yayınları.

Keleş, R., & Hamamcı, C. (2002). *Çevre Politikası*. İmge Kitabevi.

Kepenek, Y. (2013). *Türkiye Ekonomisi*. (25. Baskı). Remzi Kitabevi, İstanbul.

Keyder, Ç. (1981). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kuznets, S. (1971). *Economic Growth of Nations: Total Output and Production Structure*. Harvard University Press.

Lewis, W. A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labour. *The Manchester School*, 22(2), 139–191.

Okyar, O. (1965). “Early Industrialization in Turkey, 1913–1950,” *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 13(4), pp. 393–413.

OECD. (2011). *Towards Green Growth*. OECD Publishing.

Öniş, Z., & Şenses, F. (2009). *Türkiye’de Kalkınma ve Devlet: Dönüşüm Süreçleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ISBN 9786053320203.

Rosenstein-Rodan, P. N. (1943). Problems of industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe. *The Economic Journal*, 53(210/211), 202–211.

- Sachs, J. D. (2015). The Age of Sustainable Development. Columbia University Press.
- Sen, A. (1999). Development as Freedom. Oxford University Press.
- Sönmez, M. (1998). Türkiye'nin Planlı Dönemi ve Devletçilik. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sönmez, M. (2001). Planlı Dönemden Piyasa Ekonomisine: Türkiye Ekonomisi 1980–2000. İstanbul: Arkadaş Yayınları.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (1993). Türkiye'de Planlama Tecrübeleri. Ankara: ODTÜ Yayınları
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2020). Economic Development (13th ed.). Pearson.
- Tokgöz, E., 1999. Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-1999. (Beşinci baskı), İmaj Yayınevi, Ankara.
- Ünal, Ç. 2010. Türkiye'de Sanayi: Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Yapısı. Erzurum: Mega Ofset.
- Yeldan, E. (2005). Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, B., Ilgaz, H., & Seferoğlu, S. S. (2010). Türkiye'de bilim ve teknoloji politikaları: 1963'den 2013'e Kalkınma Planlarına genel bir bakış. Akademik Bilişim, 10, 12.
- Zurcher, E. J. (2004). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Raporlar

- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). On İkinci Kalkınma Planı (2024– 2028). Ankara.
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1963–2006). Birinci ile Dokuzuncu Kalkınma Planları. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1972). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara.
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1973) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara.
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1978). Second Five Year Development Plan (1962-1972). Ankara.
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara.
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1985). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı. 1985 Programı, Ankara.
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1985). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994. No 2174, Ankara.

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara.

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1995). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. (Tarım, Sanayileşme ve Dünya ile Bütünleşme) Ankara.

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990–1994). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. Ankara: T.C. Başbakanlık DPT Yayınları.

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014–2018). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

KOSGEB. (2020). KOBİ Gelişim Stratejisi ve Eylem Planı 2020–2023.

MTV. (2015). Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2015–2018. Ankara: Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.

OECD. (2019). Evaluation of Industrial Policies: Methodological Framework.

OECD. (2023). Economic Surveys: Turkey. OECD Publishing.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2019). Türkiye Sanayi ve Teknoloji Stratejisi 2023.

SBB. (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019–2023). Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

SBB. (2023). 12. Kalkınma Planı (2024–2028). Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2023). Teknoloji Odaklı Sanayi Hamlesi Programı Tanıtım Raporu.

T. C. Cumhurbaşkanlığı. (2023). Orta Vadeli Program (2024–2026). Ankara.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Kalkınma Planları Arşivi. (<https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>)

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2022). İklim Değişikliği Strateji Belgeleri.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2021). Yeşil Mutabakat Eylem Planı.

TÜSİAD (1998). Türkiye Sanayi Stratejileri Raporu.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2023). Bölgesel Kalkınma Verileri. www.tuik.gov.tr

TÜİK. (2022). Türkiye Sanayi İstatistikleri ve Sera Gazı Emisyonları.

TÜİK. (2023). Sanayi Üretim Endeksi ve Sektörel Göstergeler.

UNDP Türkiye (2021). Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Raporu.

BÖLÜM 8

Bir Auteur Yönetmen Olarak Nuri Bilge Ceylan Sinemasında Varoluşçuluk Teması*

Devrim Aktürk¹ & Özcan Demir²

GİRİŞ

Sinema ortaya çıktığı ilk yıllardan günümüze kadar kitleleri etkilemeyi başarmıştır. Senarist ve yönetmenler, izleyicilere sundukları görüntülerle sanat çalışmalarına yeni bir alan oluşturmuşlardır. Türk Sineması'nda da ilk film olarak kabul edilen Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı, Ali Fuat Uzkınay tarafından 14 Kasım 1914'te objektiflere yansıtılmıştır (Diker, 2018, s. 215). 1914 tarihinden sonra ise Muhsin Ertuğrul, Lütfi Ömer Akad ve Vedat Örfi Bengü gibi yönetmenler, Türk Sineması'nın ilerlemesi için önemli girişimlerde bulunmuştur. Filmler ise daha çok tiyatral ve abartılı oyunculuklar nedeniyle birbirlerinin tekrarı durumuna düşmüştür (Torun, 2017, s. 152).

Türkiye'de 1960'tan 1975'e kadarki dönemde öğrenci olayları, politik sorunlar, ekonomik sıkıntılar nedeniyle toplumsal gerçekçi filmlerin yanında yeni yönetmenler ve oyuncular da sinemaseverlerin karşısına çıkmıştır. Türkiye'de yaşanan askeri darbeler sonrası 1980-1990 yılları arasında büyük sıkıntılar ve ekonomik sorunlar yaşayan Türk Sineması ciddi bir gerileme yaşamıştır (Tugen, 2014, s. 159). 1990'lı yıllarla birlikte Türk sinemasında önemli bir değişim yaşanmıştır. Türkiye'de sinema, Yeşilçam geleneğinin dışında filmler üretmeye ve anlatımlarında da farklı biçimlere başvurmuştur. Bu dönemde farklı görüşteki yönetmenler ortaya çıkmış, dikkat çeken filmlere imza atılmıştır (Yanat, 2008, s. 1).

Türk Sineması aynı dönemlerde Yavuz Turgul'un 1996 tarihinde yazıp yönettiği ve başrollerini Şener Şen (Baran) ile Uğur Yücel'in (Cumali) paylaştığı Eşkiya (1996) filmiyle birlikte yükselmeye başlamıştır. Eşkiya filminin elde ettiği başarı sonrası 1990'lı yıllarda yeni yönetmenler ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde ticari kaygılarla filmler üretmek yerine, psikolojik ve varoluşçuluk konusu üzerine filmler yapmaya başlayan yönetmenler de kendini göstermeye başlamıştır. Bu yönetmenlerden biri de Nuri Bilge Ceylan'dır.

* Bu çalışma, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Yükseklikans Programında hazırlanan "Bir Auteur Yönetmen Olarak Nuri Bilge Ceylan Sinemasında Varoluşçuluk Teması" isimli seminer çalışmasından üretilmiştir.

¹ Yükseklikans Öğrencisi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ORCID: 0009-0000-8702-1995

² Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İletişim Fakültesi, ORCID: /0000-0001-9273-7672

Nitekim Nuri Bilge Ceylan yönetmen olmadan önce çektiği profesyonel fotoğraflarla ve fotoğraf sanatçılığıyla adını duyurmayı başarmıştır. Filmlerinde de fotoğrafçılık yeteneğini yansıtmayı eksik etmemiştir. Nuri Bilge Ceylan'ın filmlerine bakıldığında, fotoğrafçılık geçmişinden beslendiği açıkça gözlemlenmektedir (Piyale, 2017, s. ii). Filmlerindeki diyalog sürelerinin uzun olması ve fotoğraf sanatçılığıyla yansıttığı görüntüler nedeniyle, Andrey Tarkovski'yi örnek aldığı aktarılmaktadır. Senaryolarında ise Anton Çehov tarafından yazılan eserlerden esinlendiği bilinmektedir.

Nuri Bilge Ceylan 1995 yılından bu yana senaryosunu ve yönetmenliğini yaptığı on filmle, ulusal ve uluslararası pek çok ödül kazanmayı başarmıştır. Nuri Bilge Ceylan, ilk kez 1995 tarihinde başrollerinde anne ve babasına yer verdiği Koza isimli kısa filmiyle adını sinema dünyasına duyurmuştur. Koza filmi, 1995 Cannes Film Festivali Uluslararası Kısa Film Yarışması'na davet edilen ilk Türk kısa filmi olması nedeniyle sinemaseverler için önemli bir yer edinmiştir. Filmde görüntülerin siyah beyaz olması ve objektiflere sunulan karelerin düşündürücü mesajlar sunması, Tarkovski'nin Stalker (İz Sürücü) filmindeki kadraj açılarını hatırlatmıştır. Nitekim Koza kısa filminde diyaloglara yer verilmemiştir.

Türk Sineması'nda 1990'lı yıllardan sonra çektiği filmlerle uluslararası başarılar elde eden Nuri Bilge Ceylan, "auteur" yönetmenliğinin yanında "varoluşçuluk" üzerine çektiği filmlerle de adından sıkça söz ettirmeyi başarmıştır. Nuri Bilge Ceylan sinemasını varoluşçuluk teması üzerinden değerlendirmenin, yönetmenin filmlerinde sunduğu diyaloglar üzerinden incelemenin önemli olduğu düşünülür. Literatürde Nuri Bilge Ceylan sinemasında varoluşçu yaklaşım, Nuri Bilge Ceylan'ın varoluşçu filmleri, Bir Zamanlar Anadolu'da ve Kış Uykusu yapımlarının analizi ile Nuri Bilge Ceylan'ın auteur yönetmen kimliğiyle ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmanın özgün bakışı, yönetmenin auteur kimliğiyle varoluşçu temaları ele alma tarzının tespit edilmesi amacından kaynaklanmaktadır.

Nuri Bilge Ceylan sinemasında öne çıkan önemli felsefi yaklaşımlardan biri de varoluşçuluktur. Varoluşçuluk, insanı, varlığını, gücünü, anlamını tanımadan evvel insanı herhangi bir araca teslim etmeyi eleştirir. İnsanı tanımanın dünyayı veya fikir kurallarını tanımaktan daha önemli olduğunu düşünür. Varoluşçuluk her şeyden ziyade kişinin kendi tözü olduğu belirtilir (Kaplan, 2016, s. 126).

Bu anlamda Türk Sineması'nda yazıp yönettiği filmlerle uluslararası başarılar elde eden yönetmenlerinden Nuri Bilge Ceylan'ın yapımları, auteur yönetmen anlamında varoluşçuluk teması üzerinden değerlendirilmiştir. Bu nedenle de çalışmanın ilk bölümünde auteur yönetmen kavramına, kavramın ilk olarak kim tarafından ortaya atıldığına ve kavramın bir kuram olarak nasıl dönüştüğüne değinilmiştir.

İkinci bölümde ise varoluşçuluğun ne olduğu, kim tarafından nasıl ortaya çıktığı, varoluşçuluk üzerine hangi isimlerin ve düşünürlerin neler söylediklerine değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, çalışmanın sınırlılıkları kapsamında Nuri Bilge Ceylan'ın yazıp yönettiği Kış Uykusu (2014) isimli filmi ele alınmıştır. Filmdeki sahnelerin görüntüleri ve uzun diyalogları, izleyicilerin varoluşçuluk teması üzerine düşüncelerini ve etkilenmelerini sağlamıştır.

Çalışmada filmdeki diyaloglar, karakterler ve mekanlar bağlamında araştırmalar gerçekleştirilmiştir. İzleyiciye sunulan sahneler bağlamında varoluşçuluğun ne olduğu belirtilmiştir.

Çalışmada kavramsal çerçevenin oluşmasında ilgili literatür taraması yapılmıştır. Konuyla ilgili tezler, makaleler, kitaplar ve dergiler kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

Bu kapsamda Nuri Bilge Ceylan'ın yazıp yönettiği Kış Uykusu (2014) isimli filmin öyküleri ve karakterleri ele alınarak, auteur yönetmen olarak varoluşçuluk sorunları ile temalarıyla benzeşen sahneleri değerlendirilmiş ve film varoluşçu açıdan metinsel çözümleme kapsamında incelenmiştir.

Auteur Kuramının Ortaya Çıkışı

Çalışmanın ilk bölümünde, sinemada auteur yönetmen kavramının nasıl ortaya çıktığına değineceğiz. Auteur kavramı üzerinden yaşanan gelişmeleri ve kuram olarak ortaya çıkış sürecinden bahsedeceğiz.

Kelime anlamına bakıldığında “yazar” veya “yaratıcı” anlamına gelen “auteur”, sinemada kişisel bir dil oluşturabilen, yeni anlamlar kazandıran, kendilerine has bir üslupla çalışmalarını sunan ve projelerini izleyicilere sunabilen yönetmenler için kullanılmıştır. Tarihsel süreç bağlamında auteur kavramına bakıldığında, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıktığı görülmüştür. Auteur kavramı, Bazin'in öncülüğünde kurulan ve Cahiers du Cinema (Sinema Defterleri) olarak adlandırılan dergi etrafında metin yazan Truffaut, Godard, Chabrol, Rivette gibi genç eleştirmenler tarafından ortaya konulmuştur. Bazin, Truffaut, Godard, Chabrol, Rivette gibi genç eleştirmenler kendi ülkelerindeki sinema bakışını, imkanlarını, konularını ve yönetmenlerin perspektiflerini ele alan eleştirel yazılar yazmışlardır. Ülke sinemalarına yönelik yaptıkları eleştirilerle birlikte, yönetmenlerin film yapma pratiğinde yeni bir yaklaşım olarak sundukları teorik ve uygulamaya yönelik çalışmaları da ortaya koymuşlardır. Çalışmalarında auteur yönetmen kavramını da ele alan genç eleştirmenler, yazdıkları yazılarda yönetmeni filmin merkezine aldıklarını ve filmin yaratıcısı olarak yönetmeni kabul ettiklerini söylemişlerdir. Auteur kavramı, 1954 yılında genç eleştirmenlerden biri olan Truffaut'un “Une Certaine

Tendance du Cinema Français” (Fransız Sinemasında Belirgin Bir Eğilim) adlı çalışmasıyla sadece bir yaklaşımken, ardından Sarris’in katkıları ile bir kurama dönüştürülmüştür (Demir, 2020, s. 4-5).

Varoluşçu Felsefe ve Düşünürleri

Varoluşçuluk ya da varoluş felsefesi, özellikle II. Dünya Savaşı’nın hemen ardından dikkatleri toplamayı başaran, 20. yy.’da büyük yankılar yaratan bir felsefe akımıdır. Bu felsefede insanın varoluşu, kendini gösterebilmesi, hayata güvensizliği, yaşam kadar güçsüzlüğü söz konusudur. İkinci Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada yaşanan ekonomik kriz, cephelerde yaşanan psikolojik bunalım, acı verici olayların meydana gelmesi nedeniyle insanlarda hayatın hiçliği ve lme duyulan korku hissi ortaya çıkmıştır. Bu durumların insanlarda yaşattığı problemler sonrası “varoluşsal” felsefe yapılmaya başlanmıştır. Savaşın yaşattığı sıkıntılar ve insanlarda yarattığı etkiler nedeniyle sonraki yıllarda da insanın varoluşu üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Sarioğlu, 2008, s. 254-255).

Avrupa’da, yirminci yüzyılın ikinci yarısında yaşanan savaşlar, politik kararlar ve insanların ölümleri yeni bir modern felsefi bakışın ortaya çıkar mıştır. Avrupa’da modern felsefi düşünce Almanya ve Fransa merkezli olmuştur. Bu yüzyılda Husserl’in fenomenolojisi ortaya çıkmıştır. Avrupa’da yaşanan ekonomik buhran ve savaşın yarattığı ağır sorunlar nedeniyle varoluşsal düşünceye yönelik çalışmalar yaygınlaşmıştır (Ateşoğlu, 2020, s. 15).

Varoluş ve z kavramları felsefi anlamda doktrinlere, yani idealizme, gerçekçiliğe, materyalizme, vb. kavramlara karşıt bir doktrin olarak görülmüştür. Varoluşçuluk, Avrupa’da XIX. yüzyılın ortasında yaşanan gelişmelere ve olaylara bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Filozof Friedrich Schelling, varoluşçuluğu ele almaya çalışmıştır. Schelling, felsefenin sistemsel bir şekilde oluşmasıyla birlikte fikirlerini belirtmeye başlamıştır (Colette, akt: Ergen, 2017, s. 12-13). Varoluşçu felsefe tarihin pek çok döneminde farklı düşünürlerin yaptığı açıklamalar ve değerlendirmelerde incelenmiştir. Bundan ötürüdür ki, varoluşçu felsefeyi bir veya birkaç tanıma indirgeyebilmek pek de mümkün değildir. Nitekim Foulquie bu durum hakkında şöyle demiştir: “Gerçekten, ne kadar varoluşçu düşünür varsa o kadar da varoluşçuluk vardır” (stndağ, 2019, s. 1). Almanya’ya giden ve Hegel, Nietzsche, Husserl ile Heidegger’in çalışmalarını inceleyen Fransız düşünürler, kavram ile varoluş (existence) arasında yeni bir ilişkinin olup olmadığını araştırmışlardır. Alman felsefesi geleneği üzerine düşünen Fransız düşünürler, varoluşla ilişkili çalışmaları yeniden tahsis etmişlerdir (Ateşoğlu, 2020, s. 56).

Farklı düşünürlerin söylemiş oldukları sözlere karşın varoluş felsefesinde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Hristiyan (dinci) Varoluşçuluk, bir

diğeri de Tanrıtanımaz (Ateist) Varoluşçuluk'tur. Hristiyan (dinci) Varoluşçuluk, Tanrı'dan yola çıkarak varoluşçuluğu açıklamaktadır. İnsanın hayat hakkında, yaşam üzerinden yaptıkları sorgulamalar neticesinde esas olarak Tanrı inancının sorgulandığını gözlemlemektedir. Tanrıtanımaz Varoluşçuluk'ta ise, dinci varoluşçuluğa karşı olarak Tanrı'nın varlığını ve birliğini reddettikleri için esas olarak insandan yola çıkıp yine insana ulaşırlar. Ateist filozofların ortaya attıkları düşüncelerin temelinde “insanın tanrılaşma tutkusu” yatmaktadır. Ancak dinci varoluşçularda ise bu durum farklı olarak daha insanların denetime tabi tutulduğu, insan hayatının bu kapsamda konu edildiği görülmektedir. Her iki grubun da temel sorunu Tanrı değil “insan”dır (Sarioğlu, 2008, s. 255).

20. yy'da iki büyük dünya savaşını gören insanlık, özellikle savaş sonralarında bulundukları maddi krizleri, teknolojinin olumlu yanlarından daha çok silah üretimi noktasında ilerlemesini, askerlerin savaş meydanlarında ölmelerini, bireyin emek ve alın terinin önemsizleşmesini, kişinin ötekileşmesi ve bunlara bağlı olarak yalnızlaşmasını, yaşamdan kopuşunu kaldıramamıştır. Bu durumların meydana gelmesi sebebiyle de varoluş kavramı sorgulanmaya başlanmıştır.

Varoluşçuluk, savaş dönemleri ve sonrasında hayatın anlamına dair cevapların aranmasına katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Sokrates, St. Augustin ve Stoacılardan St. Bernard gibi pek çok filozof “evren ve dünya içinde insan” ile “varlık ve varoluş sorunu” konularını değerlendirmiştir. İnsanın varoluşunun anlamı, varoluş nedeni ve ölüm sonrası gibi sorular Varoluş felsefesini ortaya çıkarmıştır (Üstündağ, 2019, s. 3-4). Varoluşçuluk felsefesi üzerine üzerine düşünen filozoflar, canlı ve cansız olan her şeyin varoluşlarından önce yaratıldıklarını söylemişlerdir. İnsanın yaptığı tercihlerle kendisini oluşturduğunu savunan filozoflar, yaşanan veya yaşanması mümkün olabilen olayların gidişatını bir yaratıcının üstüne yüklemek yerine insanın sorumluluğuna yüklemişlerdir. Varoluşçuluk, bireyin sorumluluklar aldıkça özgürleşebileceğini savunan bir felsefi düşünce akımıdır (Günay, Subölen, 2016, s. 149).

Varoluş Felsefesi, tarihsel sürece bakıldığında I. Dünya Savaşı'nın ardından 1930'lu yılların sıkıntılı ve bunalımlı ortamında, Avrupa'nın en önemli ülkelerinden biri olan ve savaştan mağlup ayrılan devletler arasında bulunan Almanya'da ortaya çıkmıştır. Varoluş Felsefesi terimi ile amaç edilen asıl konu varoluş'tur (existence). Existence, yani Türkçe ifadesiyle varoluş terimi Latince'de “Existere”, yani “ortaya çıkmak, zuhur etmek” fiilinden türemiştir (Sarioğlu, 2008, s. 244).

Varoluşçu felsefe temel düşünce olarak varoluşun, özden önce geldiği görüşünü kabul eder. Sartre'ın geliştirdiği düşünce, insanın bir varoluş olduğu görüşünü savunur. Bu da insanın kendi varlığından sonra, kendini gerçekleştirmesiyle var olmaktadır. Bu nedenle insanın varoluş nedenini bulma

şartı kendini gerçekleştirmektir. İnsanın varoluşunun en büyük amacı iradesi ve özgürlüğüdür. İnsanın asıl amacı, ortaya koyduğu fikirlerden ve özgürlüğünden kaçmadan, yaşamı boyunca bir araya getirdiği tüm duygularla hayatın içinde varolabilmektir (Üstündağ, 2019, s. 4).

Yaşamın bir gün sona ereceği düşüncesi insanların kendi benliklerinde hiçlik/yokluk gibi duyguların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bundan ötürü de nihilizm düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Ancak nihilizmin esas olarak ele aldığı kavramlar hiçbir değere, ahlaki tanımlamaya önem vermeyen ve hatta tanımayan hiçlik duygusudur. Nihilistler bu sebeplerden ötürü her şeye hayır derler. Ancak varoluşçu düşünceyi temsil eden ve akımın önemli isimlerinden biri olan Nietzsche, her şeye “hayır” diyen kişileri, aciz olanların işi olarak görür. Ona göre kendini bilen insan, hayatın değerini geçici şeylerle ölçmez. Nitekim varoluş felsefesi terimin açıkça kullanan ilk isim, Yeni Kantçı Alman düşünürü F. Heinmann olmuştur (Sarioğlu, 2008, s. 245-251).

Sören Kierkegaard’ın Varoluşçu Felsefeye Bakışı

Sören Kierkegaard, 1813 yılında Kopenhag’da doğdu. Babası tarafından sert ve zorlu koşullar içerisinde büyüyen Kierkegaard, Tanrı huzurunda büyük bir günâh işlemiş olduğuna inanırdı. Yaşadığı psikolojik sorunlar nedeniyle hem çocukluğunda hem de gençliğinde suçluluk ve pişmanlık hisleriyle tanışan Kierkegaard, düşüncesini benimsemediği Hegelcilikle Kopenhag Üniversitesi’nde tanıştı. Almanya’da eğitim alan Kierkegaard’ın Korsan adlı mizâh dergisinde karikatürleri çizildi. Lutherci bir papaz tarafından kutsanmayı reddeden Kierkegaard, 1855 yılında yaşamını yitirdi (Macintyre, akt: Hünler, 2001, s. 7-8). Varoluş terimini modern anlamıyla kullanan ilk filozof ise Danimarkalı Sören Kierkegaard olmuştur. Kierkegaard devlet dinlerine karşı olarak, bireysel varlığın tekliğini ileri sürer (Sarioğlu, 2008, s. 246).

Karl Jaspers’in Varoluşçu Felsefeye Bakışı

Alman filozof Karl Jaspers, “İnsan nedir?” diye sorduğu soruya, “Bedeni itibariyle Fizyoloji, ruhu itibariyle Psikoloji, toplum varlığı olması itibariyle Sosyoloji sayesinde araştırılabilen bir varlıktır” demiştir (Tolan, 2017, s. 24). Jaspers, ölümü ve intiharı varoluşsal felsefe üzerinden ele almıştır. Psikolojik, sosyolojik, vb. kavramları baz alarak intihar sorununu ele alan Jaspers, yaşananları iletişim düşüncesi metoduyla aktarmaya çalışmıştır. İnsanın olumsuz kararlarının bir mutlakattan kaynaklandığını söyleyen Jaspers, intiharı dünyanın dinsel inkarına benzetmiştir. Jaspers, insanın yalnızlık duvarıyla yüzleştikten sonra yaşamını bir kurban ediş olarak yorumladığını ve ardından intihara yeltendiğini açıklamıştır (Colette, akt: Ergüden, 2017, s. 104).

Heidegger'in Varoluşçu Felsefeye Bakışı

1889 yılında doğan ve Martin Heidegger, babasını kaybettikten sonra Varlık ve Zaman isimli bir kitap yayımlamıştır. Varlık sorunu üzerine odaklanan Martin Heidegger, 1928 yılında tanınan ve bilinen bir filozof/düşünür olmuştur (Ateşoğlu, 2020, s. 18). Heidegger sadece Jaspers'i değil aynı zamanda Bergson'u da sert bir şekilde eleştirmiştir. Heidegger bu isimlere karşılık Kierkegaard ile Husserl'i övmüştür. 1919 ila 1920 yıllarında varoluşçuluk üzerine çalışmalar gerçekleştiren Heidegger, yaşamı ve dünyayı anlamak için kavramlar ortaya çıkarmıştır. “Varoluşsallığı belirleyen şey esasen olgusalıktır” diyen Heidegger, varlığın bir proje olduğunu ve dünyaya fırlatıldığını savunmuştur (Colette, 2017, akt: Ergüden, s. 84-86). Almanya’da Adolf Hitler yönetimindeki Nazi Partisi’nin 1933 yılında iktidarı almasının ardından Freiburg Üniversitesi’nin rektörü olan Heidegger, rejimi selamlayarak Hitler’i desteklediğini açıklamıştır. Ancak sonraki yıllarda Nazi Partisi’nden gönüllü olarak ayrılan ve istifasını veren Heidegger, hayatının bir kısmını dağlarda yaşayarak geçirmiştir (Macintyre, akt: Hünler, 2001, s. 8).

Fransız varoluşçu olan Gabriel Marcel, tıpkı Jaspers gibi varoluş sorunlarına dini düşünce yapıyla bakar. Esas olarak Gabriel Marcel’in felsefi bakışı dinsel bir felsefi bakıştır. Nitelim ona göre varoluş, Tanrı’nın varlığını benimsemekle gerçekleştirilir.

Friedrich Nietzsche, 18.yy filozofu ve düşünürü olmakla bilinmiştir. İnsan ve kültür konularına ilişkin düşünceleriyle 20.yy. felsefesini de derinden etkilemiştir. Nietzsche’nin felsefesi insanla başladığı gibi yine insanla sona ermektedir. Onun ifadesiyle insan hem güçlü, hem mutlu, hem de güvenli olduğu bir dönemde yaratıcı olabilir. Nietzsche’ye göre felsefe korkakların, cılızların, direkt üzüntüye kapılanların, beceriksiz ve işe yaramaz kimselerin işi değildir (Sarioğlu, 2008, s. 245-251).. Çünkü felsefede bütün eylemler güçlü, iradeli, pes etmemeyi gerektirir. Nietzsche Tanrı’yı reddettiği gibi, Tanrı kavramının insanlar tarafından türetildiğini belirtmiştir

Jean Paul Sartre'nin Varoluşçu Felsefeye Bakışı

Tanrıtanımaz (Ateist) Varoluşçuluk’un temsilcisi olan Jean Paul Sartre’a göre insan, birey olarak kendine yabancı bir gerçeklik içindedir. İnsan kendisini oluşturma, meydana getirme, yaratma, yapma sorumluluğu ve zorunluluğuyla yaşamaktadır. Sartre’ın ortaya attığı düşüncede Tanrı olmadığına göre hem din yaşantısı hem de bir öte dünyaya sığınma umudu yoktur. Nitekim Sartre’ın düşünceleri İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ekonomik ve psikolojik olarak bunalan insanlar nezdinde büyük ilgi görmüştür (Sarioğlu, 2008, s. 251). Nietzsche ile aralarındaki fark ise şudur; Nietzsche tarihi ve geçmişi bir yarar kaynağı olarak görür. Tarih, insanın gelişimi ve ilerlemesi anlamında önemli

olduğunu vurgular. Ancak Sartre’a göre insan yalnızca şimdisine, bulunduğu ana egemendir. Sartre, Tanrı fikrini ateizm adına reddederek şu düşünceyi ileri sürer; "Tanrı olmasa bile, varoluşu özden önce gelen en azından bir varlık vardır; herhangi bir kavram tarafından tanımlanmadan önce var olan bir varlık vardır." Bu nedenle de Sartre’nin kendi döneminde Hristiyan (Dinci) varoluşçularla farklı düşündüğü, varoluş felsefesini ateist bir düşünceyle aktarmış olduğu görülmüştür. Hem ölüm düşüncesine hem de hakikat düşüncesine mesafe koyan Sartre, yaklaşımları bakımından hümanist bir düşünceyi içtenlikle kabul etmiştir (Colette, akt: Ergüden, 2017, s. 70-82). Bu nedenle de yirminci yüzyılın ikinci yarısında önemli düşünceleri ortaya atan Sartre, varoluşçu felsefeyi ve yaklaşımlarını bir hümanizmaya bağlamıştır (Ateşoğlu, 2020, s. 20). Sartre’nin varoluşçu felsefe üzerine yaptığı araştırmalardaki gelişimi, Avrupa’nın savaş ve yeniden inşa süreci döneminde yaşanmıştır. Sartre’ye göre varoluşçu kavrayışta metafizik bir gerçek olarak yaşamaktadır. Sartre varoluşçu kavrayışa tarihsel bir olgu olarak bakmamaktadır. Bu deneyim sürecinin ise, insanın tarihsel durumunu aşarak yeni öğretiler meydana getirdiğini savunmuştur (Ateşoğlu, 2020, s. 207-208).

Sinema Sanatında Varoluşçu Temsillerin Ortaya Çıkışı

İlk sinema gösterimi Lumiere Kardeşleri’nin öncülüğünde, Fransa’nın Paris şehrinde, Salon Indian Du Grand Café’de 28 Aralık 1895 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Sinema ilk gösteriminin ardından sadece Fransa’da değil dünyada da adından söz ettirmeyi başarmıştır. İlk zamanlar sadece bir eğlence aracı olarak görülen sinema, basit yöntemlerle sabit bir alan içerisinde görüntüleri kaydetmiştir. Zaman geçtikçe sinemaya olan rağbet artmış, teknolojinin de gelişmesiyle birlikte sinema yeni bir güç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Film üretimlerinin artmasıyla birlikte sinema üzerine düşünölmeye, konuşölmeye ve yenilikçi fikirler ile senaryolarla birlikte bir sanat dalı olarak görölmüştür. Sinemanın gelişmesi ise beraberinde film eleştirmenleri ortaya çıkarmış, gazete ve dergi köşelerinde yazılar yazılmaya başlanmıştır. Sinema Amerika’da maddi bir sektör olarak gelişimini sürdürürken, Avrupa’da ise daha çok sanat anlayışına uygun bir şekilde ilerleme göstermiştir (Kaymak, 2018, s. 2).

Bu dönemde varoluşçuluk felsefesi sadece düşünürlerin değil sanat üzerine çalışan aydınların da ilgisini çeken bir akım olmayı başarmıştır. Varoluşçuluk konusu üzerinden tiyatro gösterileri gerçekleştirilmiş, kitaplar yazılmış, araştırmalar ve incelemeler yapılmıştır. Varoluşçuluğu baz alarak kitleleri etkilemeyi başaran sanat dallarından biri de sinema olmuştur. Bireyin sorunlarını, problemlerini ve sıkıntılarını ele alarak çekilen filmler sinema izleyicilerini düşündürmüş, senaryoların altında yatan mesajlar kitlelere sunulmuştur. Sinemadaki bu yaklaşım ilk dönemlerde “Yeni Gerçekçilik” akımı üzerinden toplanmıştır. Ancak esas olarak baktığımızda varoluşçuluğun sinemaya açılan

kapısı Yeni Dalga akımıyla olmuştur. Tarihsel serüvene bakıldığında sinema ile varoluşçuluğun, aynı dönemin çocukları olarak ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Böylece Sartre'ın varoluşsal felsefe üzerine sunduğu düşüncelerin yansımaları aynı dönemde sinemada da yer bulmuştur (Çalgüner, 2019, s. 295-296).

Yeni Dalga Akımı Açısından Varoluşçuluk

Yeni Dalga akımının yönetmenlerine ve ortaya sundukları çalışmalarına baktığımızda karşımıza filmlerinin varoluşçuluk düşüncesi üzerinden kurulduğu görülmektedir. Yönetmenlerin filmlerinde işlenen konular insanın varlığı, hiçliği, özgürlüğü, yalnızlığı, ölüme olan bakışı ve hayata karşı yabancılaşmaları üzerinden oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Akımın en dikkat çeken yönetmenleri ise Ingmar Bergman, Antonioni, Fellini, Resnais ve Tarkovsky olmuştur. Bu yönetmenlerin filmleri varoluşçuluk üzerine düşündürürken, bireyin kendi kişiliklerini yitirdiğini sunmuşlardır ve yaşama dair yabancılaşmış görüntüleri izleyicilere göstermişlerdir (Çalgüner, 2019, s. 296-297).

Film Noir Akımı Açısından Varoluşçuluk

Sinemada varoluşçu felsefe üzerinden film dili oluşturan bir başka tür ise, "film noir"lar (kara film) olmuştur. Özellikle 1940 ila 1950 yıllarında klasik denilen Hollywood Sineması'nda kendini göstermeyi başaran Film Noir yönetmenleri, filmlerinde varoluşçuluk teması üzerinden konular seçmişlerdir. Sinema tarihinde de önemli bir yer edinen film noir türü, karanlık atmosferi ve senaryosunda içerdiği varoluşçu metinlere sıkça başvurmuşlardır. Kara filmlerin kitlelerde yarattığı en önemli duygu ise daha çok görselliğe ve filmde barındırdığı alt mesajlar olmuştur. İnsanın ruh halini, karamsarlığını, ölüm korkusunu, hayata karşı bakışını ele alan film noir yönetmenleri bu kapsamda varoluşçu filmleri çekmişlerdir (Çalgüner, 2019, s. 297-299).

Türk Sineması Açısından Varoluşçuluk

Türk Sineması'na tarihsel açıdan göz attığımızda varoluşsal temasıyla işlenen filmler arasında Metin Erksan'ın Sevmek Zamanı (1965) adlı filminin yer aldığını görürüz. Boyacı Halil'in, Meral'in fotoğrafına olan sevgisiyle başlayan "surete âşık olma" hikâyesi günümüze kadar devam etmiştir. Yine varoluşçu felsefenin konularını işleyerek izleyicilere görüntüler sunan yönetmenlerden bir diğeri de Ömer Kavur olmuştur. Ömer Kavur'un 1987 yılında gösterime sunduğu Gece Yolculuğu isimli filmi, Türk Sineması'nda ilk varoluşçu film olarak kabul görmüştür. Sinemaya 1970'lerde başlayan Ömer Kavur, klasik Yeşilçam anlatı kalıplarının dışına çıkmıştır. Filmlerinde ise daha çok yolculuk, aşk, iletişimsizlik temalarını konu edinmiştir. Türk Sineması'nda, özellikle 1990'larda yapım ve üretim ilişkileri büyük ölçüde değişmiştir. Bu dönemde "yeni" olarak adlandırılan bir süreç meydana gelmiştir. Ticari anlamda bakıldığında izleyicileri sinema salonlarına sürükleyen bir film çekilmiştir. Senarist ve yönetmen Yavuz

Turgul'un 1996 yılında gösterime sunduğu Eşkîya filmi dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Aynı yıl Derviş Zaim'in Tabutta Rövesata (1996) adlı filmi de Türk Sineması'nda önemli bir yer edinmiştir. Bu yıllarda amatör yönetmenlerin daha önce tanınmamış olan oyuncularla birlikte çektikleri düşük bütçeli filmler ortaya çıkmıştır. Türkiye'de izleyicilerin gitmediği bu filmler ulusal ve uluslararası film festivallerinde önemli başarılar elde etmişlerdir.

Yeni Türk Sineması'na genel hatlarıyla bakıldığında konu bakımından bireysel hikâyelerin, kalıplaşmış yapıların dışında durulduğu, öznel üslupların ön plana çıktığı görülmüştür. Bu dönemin amatör yönetmenlerinde Antonioni, Tarkovsky, Bergman, Bresson gibi auteur yönetmenlerin etkilerinin görüldüğü; dünya edebiyatının önemli isimleri olan Dostoyevski, Camus, Sarte'in karakterlerinden ve anlatı yapılarından izler olduğu gözlemlenmiştir. Bu dönemde yönetmenlerin işledikleri konular daha çok taşra hayatı, insanın içinde barındırdığı aidiyet duygusu, yalnızlık hissi, yaşama karşı yabancılaşma, hayata karşı çaresizlik, kader, ölüm, ötekileşme, evreni arayış gibi ortak temalar olmuştur. Ulusal ve uluslararası festivallerde aldıkları ödüllerle başarılarını hem Türkiye'ye hem de dünyaya duyuran Nuri Bilge Ceylan, Zeki Demirkubuz, Derviş Zaim, Yeşim Ustaoglu, Reha Erdem ve Semih Kaplanoğlu gibi isimler Yeni Türk Sineması'nın öncü kuşağı olmuşlardır (Uğur, 2017, s. 71-73).

Nuri Bilge Ceylan'ın filmleri, keskin gerilimlerin yansıtıldığı, paradokslarıyla, karakterleri ve görüntü kadrajlarıyla ortaya çıkan yapımlardır. Nuri Bilge Ceylan'ın filmlerinde modern kent yaşamına yönelik yabancılaşma ortaya çıkar. Karakterlerin yaşamla olan yalnızlıkları, şehir sosyolojisinin yarattığı problemler, köy ve kasaba yaşantısı ve sıkıntıları sıkça ele alınan konulardandır. Ceylan'ın filmlerinde, karakterlerin ruh hallerindeki yalnızlıkları ve bulundukları dünyaya karşı yabancılaşmaları sorunu görüntü kadrajlarında gösterilir. Bu nedenle Ceylan'ın filmlerinde kullanılan temalar, onu bir auteur yönetmen yapmaktadır (Diken, Gilloch, Hammond, çev: Bingöl, 2018, s. 13). Filmlerindeki varoluşsal temalar ise, onun önemli yapımlarda büyük başarılar göstermesini sağlamıştır.

Nuri Bilge Ceylan Sineması'na Bakış

Nuri Bilge Ceylan filmlerinde hayatımızda rastladığımız olaylara ya da görmediğimiz ama gerçekte var olan konulara dikkat çeker. Bireyin hayatına ayna tutan Ceylan, filmlerinin sonunu tamamlamaz ve izleyicinin film hakkında yorum yapmasını ister. Ceylan'ın filmlerindeki bu açık uçluluk, onun sinemasını farklı kılan asıl etkenlerdendir. Filmlerinde kullandığı kapalı atmosfer havası, sinemasındaki karakterlerin yaşam üzerindeki belirsizliklerini ifade eder. Sinemasına teknik açıdan da önem veren Ceylan, filmlerinde sesi iyi kullanmaya önem gösterir. Çünkü Ceylan sinemasında çerçeveye sunulan görüntü bir sis perdesi aralar. Ses de puslu ortamın sağlanmasında önemli bir teknik araç olarak

kendini gösterir. Nitekim Ceylan kendi filmlerinde kendi ritmini yaratmanın gayesi içerisinde. Ceylan filmlerinde kullandığı alan derinlikleriyle de önemli bir sinematik estetiğe sahiptir. Böylece izleyicinin gözünde eleştirel bakış açısını güçlendirir, kitleleri uyuşuk bir izleyici yerine aktif bir izleyici konuma evirir. Ceylan sinemasında karakterlerin hayatları trajik ve ironik bir haldedir. İzleyiciler, hem kendisini hem de karakterlerini anlamlandırmaya yeltenir (Kaplan, 2015, s. 97-101).

Sinemada kullanılan kamera dili neyin gösterildiğinden çok nasıl gösterildiğiyle ilgilenir. Film, izleyiciye sunduğu kadraj ve çerçevelerle hayat bulur. Yönetmenin bir filmi tamamlanmadan önce nasıl organize ettiği, çalışmaları nasıl oluşturduğu, hangi kurallar ve kriterler bağlamında meydana getirdiği konusu önem teşkil etmektedir. İşte, Nuri Bilge Ceylan filmlerinde plan sekanslarının kendine özgü bir biçimi bulunmaktadır. Bahse konu olan sekanslar, Türk sineması için yeni açılımları oluşturmuştur. Ceylan'ın bağımsız bir sinemacı olarak kendine özgü bir dili vardır. Kullandığı görüntü çerçeveleri, fotoğrafçılık mesleğinden gelmiştir. Ceylan'ın filmlerini izlerken sabit kamera kullanımını, sessizliğin oluşturduğu mistik havayı, uzun planlarla çekilen görüntüleri görmek mümkündür. Yine Ceylan'ın filmlerinde kullanılan amatör oyuncular, mekanlarda konulan dekorasyonlar, arka planda çalan müzikler de sinema dilinde yeni bir minimalist perspektifi ortaya koyar. Bu nedenle de Ceylan, çoğu sinema yazarı ve eleştirmenleri tarafından bir auteur olarak tanımlanmaktadır (Karakök, 2008, s. 2).

Nuri Bilge Ceylan'ın sinemasını diğer yönetmenlerin sinemalarından ayıran önemli faktör ise, Ceylan'ın filmlerindeki görüntü açılarının tıpkı bir resim tablosu gibi görünmesinden kaynaklanmasındandır. Ceylan, görsel dilinde canlı renkleri kullanmayı tercih eder. Objeleri belirli bir düzenle yerleştirir. Tüm planlar, karakterlerin karakteristik özelliklerine göre oluşturulmuştur. Bu nedenle de bazı planlar sade mekan tasarıma sahip iken, bazı planlar ise iç içe geçmiş ve karmaşık görüntüler sunmaktadır. Bunun da sebebi Ceylan'ın kendi sinema dilinde objelere ve mekanlara anlamlar yüklemesinden kaynaklanır. Ceylan'ın Kış Uykusu filminde kullanılan mekan, Kapadokya'daki bir oteldir. Sadece Türkiye'de değil dünyada da önemli bir turistik öneme sahip “olan Kapadokya bölgesi, 60 milyon yıl önce Erciyes, Hasandağı ve Güllüdağ'ın püskürttüğü lav ve küllerin oluşturduğu yumuşak tabakaların milyonlarca yıl boyunca yağmur ve rüzgar tarafından aşındırılmasıyla ortaya çıkmış” (Bayrak, 2015, s. 125) önemli bir coğrafyadır. Kapadokya genel olarak çorak bir araziye sahip olup bölgede belirli dönemlerde sert kış koşulları meydana gelmektedir. Ceylan, filmin isminden ve konusundan da anlaşılacağı üzere iç ve dış çekimlerde oldukça ılık şiddetini düşürmüş, ortama kapalı bir hava görüntüsü sunmuştur. Gölge

yoğunluğu ise, ışık şiddetinden kaynaklı olarak ve yönetmenin tercihtinden kaynaklanarak yüksek bir ölçüye sahiptir.

Nuri Bilge Ceylan Sineması'nda Varoluşçu Temsiller

Nuri Bilge Ceylan, 1990'ın ikinci yarısından bugüne yazıp yönettiği filmlerinde varoluşçuluk temasına vurgu yapan çalışmalarda bulunmuştur. Nuri Bilge Ceylan filmlerinin dikkat çeken özelliklerinden bir bölümü yönetmen olarak auteur sinemaya önem vermesi, bağımsız sinemacı olarak çalışmalar gerçekleştirmesi, sanat sineması bağlamında projeler geliştirmesi, kurgu diline yenilikler kazandırması, ana akım anlatı dışına çıkması ve kendine özgü karakter tasarımları sunması bakımından önemlidir (Roidi, 2021, s. 52). Bu bağlamda filmlerinde mekan unsuruna dikkat çeken ve bu konuya minimalist bir yaklaşım sergileyen Ceylan, projelerinde aksiyonu içerisinde barındırmayan yapımlara imza atmıştır. Ceylan'ın filmlerinde yer alan karakterler, sundukları temalarla izleyiciyi de düşündürür. Yönetmenin yazıp yönettiği filmlere bakıldığında, yapımlarında öyküsel ve anlamsal bağlar kurulduğu görülecektir. Türk Sineması'na yeni bir kimlik ve üslup kazandıran Ceylan, filmlerinde mekan ve yer algılarına, karakter ve yer kimliklerine, farkındalıklara, mekân kimliklerine ve atmosfer kurgusuna oldukça dikkat etmiştir (Kürkçüoğlu, 2019, s. 4-5).

Nuri Bilge Ceylan sinemasında “aidiyet”, “taşralılık”, “kentlilik”, “yalnızlık”, “içe kapalılık”, “aldatılma hissi”, “kırsallık” gibi temalar sık sık kullanılmıştır. Ceylan sinemasında, Türkiye'deki taşra düşüncesi ve taşranın hızla değişim dönüşüm geçirmesine değinilir. Ceylan, taşradaki değişimleri izleyiciye sunduğu gibi yaşanan dönüşümün üzerine düşünülmesi gerektiğini de aktarır. Ceylan, taşrada yaşayan insanların hayatını sunarken, onların yalnızlıklarını, sükunetlerini, doğallıklarını, bozulmamışlıklarını ve naifliklerini de yansıtır. Ceylan kimi zaman da filmlerinde taşra insanının sıkışmışlıklarını, dünyaya karşı kapalılıklarını, hayata karşı bağımsızlıklarını ve yaşama dair unutulmuşluklarını da sunar. Ancak Ceylan, taşraya yönelik hayali güzellmelerde bulunmadığı gibi yine hayali olumsuzluklardan da bahsetmez. Ceylan filmlerinde kent insanların bireysel tutumlarını, karmaşıklıklarını, kalabalıklar içindeki yalnızlıklarını konu edinir (Eren, 2008, s. 1-2).

Kış Uykusu Filminin Varoluşçu Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi

Filmin senaryosu ve yönetmenliği Nuri Bilge Ceylan'a aittir. Filmin senaristlerinden biri de Ebru Ceylan'dır. Filmin başrollerini Haluk Bilginer (Aydın) ile Melisa Sözen (Nihal) paylaşmaktadır. Filmdeki yardımcı oyuncular ise Demet Akbağ (Necla), Ayberk Pekcan (Hidayet), Nejat İşler (İsmail), Serhat Kılıç (Hamdi), Tamer Levent (Suavi), Nadir Sarıbacak (Levent), Mehmet Ali Nuroğlu (Timur)'dur. Filmin yapımcısı Zeynep Özbatur, görüntü yönetmeni

Gökhan Tiryaki, kurgucusu Bora Gökşingöl, yapım tasarımcısı Gamze Kuş, yürütücü yapımcısı da Sezgi Üstün'dür. Türkiye'de film, senarist ve yönetmen Nuri Bilge Ceylan'ın yapım şirketi olan NBC Film ile Zeynofilm çalışmasıyla gerçekleşti. Film Türkiye dışında Almanya'dan Bredok Film Production ile Fransa'dan Memento Films ortak yapımı olarak çekildi.

Üç saat on altı dakika süren filmin ilk gösterim tarihi Cannes Film Festivali'nde 16 Mayıs 2014'te gösterime girmiştir. Filmin vizyon tarihi ise 13 Haziran 2014'tür (Box Office Türkiye, 2014).

Kış Uykusu filmi, senaryosunu Yılmaz Güney'in yazdığı, yönetmenliğini ise Şerif Gören ile Yılmaz Güney'in üstlendiği, 1981 tarihinde yapımı tamamlanan Yol filminin ardından Cannes Film Festivali'nin en büyük ödülü olan Altın Palmiye Ödülü'nü kazanan ikinci Türk filmi olmuştur. Kış Uykusu filmi, 2014 tarihinde vizyona girdikten sadece iki hafta sonra 166 bin 22 seyirciyle, yönetmenin Türkiye'de en çok izlenen filmi olmuştur (Anadolu Ajansı, 2014).

Kış Uykusu Filminin Konusu

Kış Uykusu filmi, yirmi beş yıl boyunca tiyatro oyunculuğu yaptıktan sonra emekliliğe ayrılan Aydın'ın (Haluk Bilginer), ablası olan Necla (Demet Akbağ) ile çok sevdiği ama karşılık bulamadığı eşi Nihal'in (Melisa Sözen) Kapadokya'da yaşadıklarını anlatmaktadır.

Nitekim Kış Uykusu filmi Kapadokya'da geçmektedir. Aydın (Haluk Bilginer), aktörlüğü bırakmış bir emekli oyuncudur. Babasından kalan evleri ve oteli işleten Aydın, yaşamını bu şekilde geçindirmektedir. Aydın'ın kiraya verdiği mülklerin iyi durumda olmadığı görülür. Otelinin ise boş olduğu, birkaç turistin gidip geldiği anlaşılmaktadır. Aydın, filmin başından sonuna kadar iki kadın arasında yaşadığı dikkat çekici diyaloglarla izleyiciye sunulmaktadır. O kadınlardan biri kız kardeşi Necla (Demet Akbağ), bir diğeri ise eşi Nihal'dir (Melisa Sözen). Aydın, henüz cezaevinden yeni çıkmış olan ve hem ekonomik olarak hem de psikolojik olarak kendine gelemeyen kiracısı İsmail (Nejat İşler) ile köyün imamı olan Hamdi Hoca'yla da (Serhat Kılıç) iyi geçinemez. Hamdi Hoca'nın kılık kıyafetini, hal tavır ve hareketini beğenmeyen Aydın, köyün imamı ile ilgili düşüncelerini köşe yazısına yazmaktan da geri durmaz. Aydın sadece köyün imamını tek değil, genel itibariyle taşra insanını eleştiren metinleri kaleme alır.

Aydın, çevresindekilerle sorun yaşayan bir isimdir. Eşiyle bir türlü anlaşamayan ve bundan ötürü de karısının hatalarını aramaya çalışan Aydın'ın Nihal'le olan yıldızı bir türlü barışmaz. Bu nedenle de Nihal, eşi Aydın'a her defasında mesafe koyar. Ancak filmde Nihal'in, eşinin parası için Aydın'a katlandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle de kocasının varlığı altında ezilmemek ve

kendini var etmek isteyen Nihal, yardım işlerinde çalışma yürütür (Sancarbarlaz, 2023, s. 45).

Aydın tiyatroyu ve aktörlüğü bırakmış olsa bile entelektüel yaşamını sürdürebilmek için Türk Tiyatrosunun Tarihi isimli bir kitabı yazmaya başlar. Aynı zamanda yerel bir gazetede köşe yazarlığı da yapmaya başlar. Yerel gazetedeki yazılarında daha çok çevresinde gördüğü ve şahit olduğu olayları bir anlam içerisinde köşesine çeken Aydın, yazdıklarını kız kardeşine de okuyarak yorum yapmasını ister. Gazetedeki köşesine çektiği kişilerden biri de köyün imamı Hamdi Hoca'dır. Bir imamın çevresine örnek olması gerektiğini, bunu da giyimiyle, kuşamıyla ve konuşmasıyla olması gerektiğini belirten Aydın, yazdığı metni ablasına da okur. Ablası ise filmin ilk başlarında, genel hatlarıyla kardeşi Aydın'a yazılarını beğendiğini ama yerelden çıkıp daha büyük ulusal gazetelerde yazılar yazması konusunda tavsiyesini sunar. Ancak daha sonraki diyaloglarında kardeşi Aydın'ın yazılarını sıradan bulduğunu ve hatta yazılarını küçümser nitelikte konuşur. Necla, eşiyle birlikte büyük problemler yaşayan ama Kapadokya'daki otele yerleştikten sonra sıradanlaşan, agresifleşen, yanındakilerle tartışan biri olur.

Nihal'in yaptığı hayır işleriyle ilgili hatalarını bulan Aydın, eşini de bu şekilde kendinden uzaklaştırmaktadır. Aydın gerek bilgisi, gerek tecrübesi, gerek yaşı ve gerek görüp geçirmesi nedeniyle Nihal'in hayır işlerindeki hatalarını ve tecrübesizliğini çok çabuk ortaya döker. Bu durumdan sıkılan ve her defasında kocasının bu şekilde davranışlar sergilemesine hayıflanarak Nihal, sonraki sahnelerde kendi kabuğuna çekilmek zorunda kalır.

Filmin sonuna doğru ise karşımıza bir durum çıkar. Yönetmen, olayları sonuca ulaştırmadan filmi bitirir. Aydın ile Nihal arasındaki sorunun çözülüp çözülmediği, Aydın ile kiracıların problemlerinin nihayete erip ermediği, Aydın ile ablası Necla'nın barışıp barışmadıkları ya da Necla'nın eski kocasına gidip gitmedikleri öğrenilmez. Bu örnekler nedeniyle filmin bir sonuç bölümü bulunmadığı kanısına varılır (Sancarbarlaz, 2023, s. 40).

Kış Uykusu Filminin Varoluşçu Felsefe Bağlamından Değerlendirilmesi

Nuri Bilge Ceylan'ın Kış Uykusu (2014) filmi, varoluşçuluğun temel meseleleri olan özgürlük, sorumluluk, kendilik, yalnızlık, kötü niyet, otantik olmayan yaşam ve başkasıyla ilişkide kendilik gibi temaları oldukça derinlikli biçimde işler.

Jean-Paul Sartre'ın "kötü niyet" kavramı, kişinin kendi özgürlüğünü ve sorumluluğunu inkâr ederek kendisini bir role hapsedmesiyle ilgilidir. Filmde Aydın karakteri, eski bir tiyatro oyuncusudur ve artık Kapadokya'da bir otel işletmektedir. Kendini entelektüel, ahlaki ve kültürel olarak üstün gören bir

figürdür. Fakat bu pozisyon, onun toplumsal ilişkilerinde gerçek sorumluluk almaktan kaçınmak için sığındığı bir “kötü niyet” kalesidir.

Örneğin, kiracısıyla yaşadığı çatışmada, Aydın, mülk sahibi olarak güçlüdür ama o gücü kullandığını kabul etmez. Kendini “iyi niyetli” biri olarak görmek ister, oysa eylemleriyle sistemin adaletsizliğine katkı sunar. Bu, Sartre’ın ifadesiyle, özgürlüğün sorumluluğunu reddetmek ve otantik olmayan bir yaşam sürmektir.

Aydın’ın eşi Nihal, onun gölgesinde kalan, bastırılmış ama içten içe özgürlüğü arzulayan bir karakterdir. Yardım kampanyası düzenlemesi, kendi varlığını anlamlandırma çabasıdır. Aydın’ın küçümseyici ve müdahaleci tavırları karşısında yaşadığı patlama sahnesi, Nihal’in Sartre’ın “özgürlük bilinçle başlar” ilkesine uygun olarak bir uyanış anı yaşadığını gösterir. Bu, başkasının bakışında nesneleşmeye karşı bir başkaldırıdır.

Film, neredeyse tüm karakterlerini içsel yalnızlıklarıyla yüzleştirir. Bu, Heidegger’in “Das Man” kavramına da bağlanabilir. İnsan, çoğu zaman kendine ait olmayan bir yaşam sürer. Kış Uykusu’ndaki karakterler de, kendi hakikatlerini yaşamaktan çok, başkalarının onayını alma ya da başkalarını yargılama yoluna gider. Ancak mevsimsel ve fiziksel yalnızlık (kar altında geçen zaman), karakterleri kendi içsel çöküntüleriyle yüzleştirmeye başlar.

Kapadokya’nın soğuk, izole coğrafyası; karakterlerin iç dünyasındaki boşluk ve sessizlikle bütünleşir. Bu coğrafya, Heideggerci anlamda bir “varlık alanı” oluşturur. Burada kişi maskelerini çıkarıp kendiliğiyle yüzleşmek zorunda kalır. Doğa, bir ayna görevi görür. Özellikle kar, metaforik olarak bir “örtü”dür – hakikati örter, ama aynı zamanda her şeyi eşitler. Bu anlamda doğa, insanın sahte rollerinden arındığı varoluşsal bir zemin sunar.

Sartre’ın “Bakış” Kavramı

Aydın, eşi Nihal ve yakın arkadaşı Suavi ile birlikte bir toplantı gerçekleştirir. Aydın’ın mail adresine gelen mesajda bir öğretmen, Garip isimli köye maddi ve manevi yardım talep eder. Ancak Nihal bu mesaja olumlu yaklaşmadığı gibi yardıma da sıcak bakmadığını belirtir. Hemen ardından Nihal, Suavi bey ile yalnız başına görüşmek istediğini söyler. Suavi’nin, Aydın’ın yanından ayrılması sonrası bir sonraki sahne çerçeveye yansıyor. Aydın’ın gizlice Nihal’in odasını gözetlediği sahne izleyiciyle buluşur.

Bu sahnede Sartre’ın varoluşsal felsefe açısından bakış kavramının ortaya çıktığı görülmüştür. Sartre, “Ontolojik olarak insanın temel bir güvensizlik ve olumsuzluğa mahkum olduğu” düşüncesi ele alınmaktadır. Aydın burada aktif bir özne değil, neredeyse görünmez olmaya çalışan bir seyirci konumundadır. Duvarın arkasına gizlenerek dünyayla ilişkisini “dolaylı” kurar. Aydın’ın bakışı

(gözlemi), başkalarının hayatına dahil olmadan onları izleme alışkanlığının bir yansımasıdır. Bu, onun toplumla kurduğu mesafeli ilişkinin fiziksel bir temsili gibidir.

Kendi otelinde yaşayan ama çevresiyle gerçek anlamda ilişki kuramayan Aydın, kendini başkalarının varoluşuna kapatmış bir figür olarak karşımıza çıkar. Bu sahnede temas etmeksizin gizli bir gözlemde bulunur (Dore, 2014, s.22).

Varoluşçulukta Kötü Niyet

Filmin başlarında Aydın'ın, avukatları aracılığıyla cezaevinden çıkan İsmail'in evine haciz gönderip televizyonunu haczedtiğini öğreniyoruz. İsmail'in oğlu İlyas ise, haciz işlemlerini uygulayan görevliler tarafından babasının darp edildiğini görmüş. Yaşanan olaya sinirlenen İlyas, Aydın'ın arabada olduğu sırada aracın camına taş atar.

Filmin devamında ise köyün imamı olan, İlyas'ın amcası ve İsmail'in kardeşi Hamdi hoca, İlyas'a özür dilemek için Aydın'ın evine gelir. Yanında İlyas'ı getiren Hamdi hoca, yeğenine zorla Aydın'ın elini öpmesi gerektiğini diretir.

Bu sahnede Jean Paul Sartre'nin "Varlık ve Hiçlik" isimli eserinde belirttiği "Kendini Aldatmadaki İnanma" başlıklı bölümünde "Kötü Niyet" unsuruna dikkat çekilmektedir. Kavramın temel çatısı altında yatan şey, insanın kendi hür iradesinden ayrı olarak karşısındaki kişiye istemese bile boyun eğmek zorunda kalması yatıyor. Sahneye dikkatlice bakıldığında Aydın'ın entelektüel görüntüsünün altında yatan iktidar hırsı ve kendi iç benliğinde yaşanan duygusal diktalık düşüncesi açıkça ortaya çıkmıştır.

Sartre'nin "Kötü Niyet" kavramında; Kişi kendini belirli bir role, kimliğe veya toplumun ona biçtiği kalıba indirgenmesi durumunda kavram meydana gelmiş olur (Sartre, çev: Ilgaz, 2009, s. 125).

Albert Camus'un "Absürd" kavramı

Aydın, Nihal ile konuşmak için yanına oturmasını rica eder. Ancak Nihal, Aydın'ın yanına oturmak yerine odada bulunan aynanın hemen köşesine oturmayı tercih eder.

Camus'un varoluş ve absürd kavramları açısından bakıldığında, çerçevede yer alan Nihal'in kendine, dünyaya ve ötekine yabancılaştığını, dünyanın saçma halinden kurtulma isteğinde bulunduğunu görüyoruz. Nihal bahse konu olan sahnede hayatın saçmalığıyla yüzleşmektedir.

Birey, varoluşçu olarak yaşamında tek başına kararlar almak durumundadır. Kendi öz gelişimini yeniden oluşturmak durumunda olan insan, yaşamı boyunca sürekli olarak eylemde bulunur. Sartre'ın düşüncesinde de birey ve bireysellik

önemlidir (Çelebi, 2014, s. 66). Nihal'in de aynı durumda olduğunu görüyoruz (Beyazyüz, 2020. s. 304).

SONUÇ

Varoluşçuluk veya varoluş felsefesi; insanı, hayatı ve yaşamı sorgulaması açısından önemli bir perspektife sahiptir. Nitekim bu perspektif, felsefe tarihi açısından da aykırılık özelliğini oluşturmaktadır. Varoluşçu felsefede en dikkat çeken ilke “varoluş özden önce gelir” düşüncesidir. Bu düşünce insanı hayatın bilinmezliğine ve yaşamın belirsizliğine itmektedir.

Varoluşsal düşünceyi ve insan yaşamını uygun olarak anlattığı düşünülen Kış Uykusu filmi, senarist ve yönetmen Nuri Bilge Ceylan tarafından çekilmiştir.

Senarist ve yönetmen Nuri Bilge Ceylan'ın yazıp yönettiği on filminden biri olan Kış Uykusu çerçevesiyle, olay örgüsüyle, hikayesiyle, verdiği mesajıyla varoluşçuluk felsefesi çerçevesinde değerlendirilebilecek bir yapımdır. Karakterlerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri diyaloglar da varoluşsal açıdan film atmosferinin oluşturulmasında etkilidir.

Filmde Aydın, Nihal ve Necla karakterleri üzerinden her an bir tartışma ortamının yaşandığı, hayatın sorgulandığı görülmektedir. Film, hiçlik, ölüm, yaşam gibi sahnelerle varoluşçuluğa değinir.

Bu çalışmada, Türk Sineması'nın önemli yönetmenlerinden biri olan ve yaptığı projelerle dünya sinemasında da adından söz ettirmeyi başaran Nuri Bilge Ceylan'ın 2014 yılında yazıp yönettiği “Kış Uykusu” isimli filmi, felsefenin varoluşçu teması üzerinden incelenmiştir.

Aydın, Nihal ve Necla isimli karakterlerin, film içerisindeki kadrıkları çerçevesinde metinsel çözümlemeleri gerçekleştirilmiştir. Aydın, Nihal ve Necla karakterlerinin film içerisinde başlarından geçen olaylar, varoluşsal açıdan değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak Kış Uykusu filmi, varoluşçu felsefe üzerinden beslenen ve karakterleri bakımından da sunulan sahneleri varoluşsal açıdan izleyiciye aktaran bir filmidir. NBC sinemasında sunulan temalar içerisinde yer alan yalnızlık hissinin, yaşama karşı yabancılaşmanın, hayata karşı çaresizliğin, kadere karşı gelememeziğin, ötekileşmenin, evreni arayışın Kış Uykusu filminde de yer aldığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı, "Kış Uykusu"na iki haftada "rekor" seyirci, 28 Haziran 2014, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/kis-uykusuna-iki-haftada-rekor-seyirci/147312#:~:text=Nuri%20Bilge%20Ceylan%C4%B1n%20Cannes,e n%20%C3%A7ok%20izlenen%20filmi%20oldu> (17 Mayıs 2025).
- ATEŞOĞLU, Güçlü, Varoluşçuluk, Fenomenoloji, Ontoloji, Ayrıntı Yayınları, Beylikdüzü, İstanbul 2020.
- BAYRAK, Tamer, "Türk Sinemasında Mekan Yaklaşımı: Yılmaz Güney'in "Yol" Ve Nuri Bilge Ceylan'ın "Kış Uykusu" Filmlerinin Mekansal Çözümlemesi", (T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2020.
- BEYAZYÜZ, Selim, "Albert Camus'nün Varoluşçuluk, Yabancılaşma ve Absürd Kavramlarının Jean-Paul Sartre Özelinde Sinema Anlatıları Üzerinden Okunması", (IntJCSS). International Journal of Cultural and Social Studies, 2020.
- Box Office Türkiye. "Kış Uykusu", 2014, <https://boxofficeturkiye.com/film/kis-uykusu--2012274> (15 Mayıs 2025).
- BÜLENT Diken, GILLOCH, Graeme, HAMMOND, Craig, "Nuri Bilge Ceylan Sineması: Türkiyeli Bir Sinemacının Küresel Hayal Gücü", Metis Yayınları, İstanbul 2018.
- COLETTE, Jacques, "Varoluşçuluk", çev: IŞIK Ergüden, Dost Kitabevi, Ankara 2017.
- ÇALGÜNER, Eda. (2019), Sinemada Varoluşçuluk ve Aronofsky, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, c:48, 291-307.
- ÇELEBİ, Vedat, (2014), Jean Paul Sartre'ın Varoluşçuluk Düşüncesi, c: 4, sayı: 2, Beytulhikme An International Journal of Philosophy, Ankara, 63-76.
- DEMİR, Abdullah, "Auteur Bağlamında Metinlerarasılık: Nuri Bilge Ceylan'ın Kış Uykusu Filmi Üzerine Bir İnceleme", (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı Sinema Bilim Dalı), İstanbul 2020.
- DİKER, Can. (2018), Osmanlı Sinemasına Dair Arkeolojik Bir Kazı, Etkileşim Dergisi, c:1, 214-218.
- EREN, Nihat. (2008), Nuri Bilge Ceylan Filmlerinde Taşra Ve Kent Tereddüdü. (T.C. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.
- GÜNAY, Ömer Lütfi, SUBÖLEN, Sedef, (2016), Zeki Demirkubuz Sineması'nda Varoluşçuluk İzleri: Karanlık Üzerine Öyküler Üçlemesi, SineFilozofi Dergisi, 147-167.

- KAPLAN, Tezcan, (2015), Çağdaş Anlatı Sinemasında Varoluşçuluk: Nuri Bilge Ceylan Sineması, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı Radyo Televizyon ve Sinema Bilim Dalı), Ankara.
- KAPLAN, Tezcan. (2016), Varoluşsal Bir Yolculuk: Bir Zamanlar Anadolu'da. SineFilozofi Dergisi, 125-146.
- KARAKÖK, Havva Şahin. (2008), Nuri Bilge Ceylan Sinemasında Görüntü Tasarımının Grafik Unsurlar Açısından İrdelenmesi, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Antalya.
- KAYMAK, Ali, (2018). Auteur Yönetmen Olarak Nuri Bilge Ceylan, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü Radyo TV ve Sinema Ana Bilim Dalı), Erzurum.
- KÜRKÇÜOĞLU, Serap, (2019). Sinemada Mekan Kimliği Ve Atmosfer Kurgusu; Nuri Bilge Ceylan'ın Kış Uykusu Filmi Üzerinden İncelenmesi. (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü), İstanbul.
- MACINTYRE, Alasdair (2001). Varoluşçuluk. çev: HAKKI Hünler, Engin Yayıncılık, İstanbul.
- PİYALE, Filiz. (2017), Sinema ve Resim İlişkisi Bağlamında Nuri Bilge Ceylan Filmlerinin Resimsel Kadrajdaki Etkisi. (T.C. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.
- ROİDİ, E. G. (2021). Kurmaca Karakterin Sözcüksel Kişiliği: Nuri Bilge Ceylan'ın Kış Uykusu Filmi Başkışısı Aydın'ın Neo Pı-R Bağlamında İncelenmesi, (Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı), Ardahan.
- SANCARBARLAZ, Bayazıt, Zeliha, (2023), Anton Çehov Tarzı Anlatının Nuri Bilge Ceylan Sinemasındaki Yansımaları: Kış Uykusu ve Ahlat Ağacı Örneği, (Işık Üniversitesi).
- SARIOĞLU, Gülcan. (2008). Tarih Felsefesi Alanında Bir İnceleme: Varoluş Felsefesi ve Tarih Anlayışı, (Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi), 243-257.
- TOLAN, Serkan, (2017), Varoluşsal Sorgulama Yaklaşımı Olarak "Söz" Bağlamında Etik Olgusunun İletişim Disiplinine Yüklendiği Değerlere Yönelik Bir Araştırma, (Gazi Üniversitesi), s.24.
- TORUN, Ayla. (2017), Sinema ve Kent İlişkisinde İstanbul: İlk Yıllarından Bugüne Türk Sineması'nda İstanbul'un Görünümü, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 147-166.

- TUGEN, Bahar. (2014), 1960-1980 Darbeleri Arasında Türk Sinemasında Düşünce Oluşumu ve Filmlerin Sosyolojik Görünümleri, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, 159-175.
- Uğur, Ufuk. (2017), Yeni Türk Sinemasında Üçleme Filmlerde Varoluşsal İzlekler. (Akdeniz Sanat Dergisi), 65-81.
- ÜSTÜNDAĞ, Gizem. (2019), Erken Dönem Nuri Bilge Ceylan Sinemasının Varoluşçuterapi Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi, (Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Ana Bilim Dalı), İstanbul.
- YANAT, Yelda. (2008), Zeki Demirkubuz Sineması'nın Varoluşçuluk Açısından İncelenmesi. İstanbul.

BÖLÜM 9

İş Sağlığı ve Güvenliğinde Yapay Zekâ Uygulamaları

Yeter Akkaya¹ & Ergün Eraslan²

GİRİŞ

Sanayi devriminden günümüze kadar üretim süreçlerindeki dönüşümler, çalışan sağlığı ve güvenliği kavramının giderek daha fazla önem kazanmasına yol açmıştır. Özellikle artan iş kazaları, meslek hastalıkları ve iş gücü kayıpları, iş sağlığı ve güvenliği (İSG) alanında daha etkili ve proaktif yaklaşımların geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Geleneksel İSG uygulamaları çoğunlukla reaktif nitelik taşımış, kazalar ya da sağlık sorunları meydana geldikten sonra önleyici tedbirler alınmıştır. Ancak günümüzün dijitalleşen dünyasında bu yaklaşım yetersiz kalmakta ve yeni teknolojilerin sunduğu imkânlardan yararlanılması bir zorunluluk hâline gelmektedir (Akyıldız, 2023).

Bu noktada yapay zekâ (YZ), İSG alanında devrim niteliğinde fırsatlar sunmaktadır. Makine öğrenmesi, derin öğrenme ve büyük veri analitiği gibi yöntemler sayesinde iş kazalarının öngörülmesi, ergonomik risklerin tespiti, çalışan sağlığının gerçek zamanlı izlenmesi ve güvenli çalışma ortamlarının oluşturulması artık mümkün hâle gelmiştir. YZ destekli sistemler yalnızca tehlikeleri belirlemekle kalmamakta, aynı zamanda önleyici stratejilerin geliştirilmesine de katkı sağlayarak iş kazalarının ve meslek hastalıklarının azaltılmasına yönelik önemli bir rol üstlenmektedir (Shah ve Mishra, 2024; Jarota, 2023).

Bununla birlikte, YZ'nin İSG alanında kullanımının yalnızca teknik boyutla sınırlı olmadığı, etik, hukuki ve sosyal açıdan da tartışılması gereken yönleri bulunmaktadır. Çalışanların kişisel verilerinin korunması, algoritmik önyargılar, teknolojiye bağımlılık ve iş gücünün yeniden şekillenmesi gibi unsurlar bu sürecin önemli bileşenleridir. Dolayısıyla YZ, İSG için bir yandan benzersiz avantajlar sunarken diğer yandan dikkatle yönetilmesi gereken yeni risk alanları da ortaya çıkarmaktadır (Fiegler-Rudol ve diğ., 2025).

Bu bölümde, YZ'nin İSG alanındaki önemi, kullanım alanları ve beraberinde getirdiği zorluklar ele alınmıştır. Ayrıca, akıllı kişisel koruyucu donanımlar, kaza tahmini, risk analizi, görüntü işleme tabanlı tehlike tespiti, çalışan sağlığının izlenmesi ve acil durum yönetimi gibi güncel uygulama örnekleri incelenmiştir.

¹ Öğr. Gör. , Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Hisarcık Meslek Yüksekokulu, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı, 0000-0002-0512-530X

² Prof. Dr. , Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, 0000-0002-5667-0391

Böylelikle hem akademik hem de pratik açıdan İSG ve yapay zekâ etkileşiminin daha bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

1. İSG 4.0

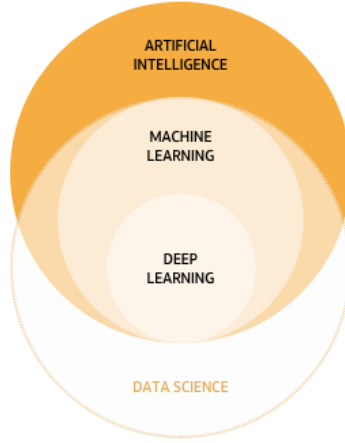
İSG 4.0, dijital dönüşüm sürecinin temel unsurlarının İSG alanına entegre edilmesiyle, çalışanların sağlık ve güvenliklerinin proaktif bir şekilde korunmasını hedefleyen ve insan ile makine uyumunu en üst düzeye çıkararak güvenliği sağlamayı amaçlayan yeni bir kavram olarak tanımlanabilir (Uzun, 2023).

İSG süreçlerinin dijitalleşmesi, kuruluşların İSG performansını artırmak için sihirli bir çözüm sunmamaktadır. İSG 4.0 ile tanımlanan dijital İSG teknolojileri, kuruluşların mevcut İSG faaliyetlerini destekleyerek performanslarını geliştirmelerine olanak tanıyacaktır. Günümüzdeki heyecan verici gelişmelerin, çalışanların sağlık ve güvenliğini sağlamaya yönelik ilerlemeler doğurması önemli bir fırsat sunmaktadır. Dünya genelinde her yıl milyonlarca insan kaza ve hastalıklardan zarar görmeye devam ederken, dijital teknolojiler daha güvenli bir çalışma ortamı yaratılmasına katkı sağlayacak bir gelişme olarak değerlendirilebilir (Uzun, 2019).

2. YAPAY ZEKÂ

Yapay zekâyı, insan beyninin benzerini bir makine içerisinde tasarlamak ve bu makinenin “akıl yürütme, bilgi sunumu, planlama, öğrenme, algılama, hareket edebilme ve manipüle etme becerisini” sağlama olarak tanımlanır (Artan, 2020).

YZ araştırmaları, Robotik ve Makine Öğrenmesi olmak üzere iki ana alt alana ayrılabilir. Robotik, robotların tasarımı, yapımı, işletimi ve kullanımı ile ilgilenirken; Makine Öğrenmesi, bilgisayar sistemlerine akıl yürütme, bilgi sunumu, planlama ve öğrenme gibi işlevleri kazandırmak amacıyla istatistiksel teknikleri kullanan bilgisayar bilim dalıdır (Soori, Arezoo ve Dastres, 2023).

Şekil 1. Yapay Zekâyı Oluşturan Kavramlar

(<https://www.enformasyonrafinerisi.com/enformativite/yapay-Zekâ-cagi-basliyor>, 24.08.2025).

YZ en temel anlamıyla, insan zekâsını taklit eden, dışsal verileri doğru şekilde yorumlayabilen, bu verilerden öğrenebilen ve öğrendiklerini esnek biçimde belirli görevleri başarmak için kullanan sistemler veya makineler olarak tanımlanır. YZ sistemleri, topladıkları bilgiler ışığında yinelemeli olarak kendilerini iyileştirme ve çevrelerine uyum sağlama yeteneğine sahiptir (Haenlein ve Kaplan 2019).

2.1 Yapay Zekânın Önemi

Yapay Zekâ, günümüzün teknolojik dönüşümünün en etkili unsurlarından biri olarak, İSG alanında da önemli bir rol oynamaktadır. Yapay Zekânın temel önemi, insana özgü bilişsel sınırlamaların ötesine geçebilme, kısa sürede büyük miktarda veriyi analiz etme, öngörüler oluşturma ve karar alma süreçlerini destekleme yeteneğinde yatmaktadır. Bu özellikler sayesinde, işyerindeki risk faktörlerinin belirlenmesi, kazaların önceden öngörülmesi ve güvenli çalışma ortamlarının tasarlanması artık daha gerçekçi ve uygulanabilir hâle gelmiştir (Russell ve Norvig, 2021).

Yapay Zekâ, özellikle makine öğrenimi ve derin öğrenme algoritmaları sayesinde, geçmiş kaza kayıtları, sensör verileri, görüntü işleme çıktıları ve çalışanların sağlık göstergeleri gibi çok boyutlu verileri analiz edebilir; böylece işyeri kazalarını ve meslek hastalıklarını önlemeye yönelik proaktif yaklaşımlar geliştirilebilir. Ayrıca, yapay Zekâ tabanlı tahmin sistemleri çalışanların ergonomik risklere maruz kalmasını azaltır ve iş süreçlerinin daha güvenli şekilde tasarlanmasına olanak sağlar (Li ve diğ., 2020).

Ayrıca, yapay Zekâ uygulamaları yalnızca iş güvenliğiyle sınırlı değildir; çalışan sağlığını korumaya yönelik de önemli fırsatlar sunar. Giyilebilir cihazlarla

entegre edilen yapay Zekâ algoritmaları, çalışanların kalp atış hızı, stres seviyesi ve yorgunluk gibi biyolojik verilerini sürekli izleyerek ani sağlık sorunlarının önlenmesine yardımcı olabilir. Bu şekilde YZ, iş yaşamının hem fiziksel hem de psikososyal boyutlarındaki riskleri azaltmaya yönelik kapsamlı çözümler sunar (Sarker, 2022).

2.2 Yapay Zekâ ile Çalışmak

YZ, insanları yerine geçmek için değil, mevcut yetenekleri geliştirmek ve iş süreçlerinde daha fazla verimlilik sağlamak amacıyla geliştirilmektedir. YZ algoritmalarının, insanlarınkinden farklı öğrenme süreçleri vardır; bu sayede, olaylara farklı açılardan bakabilir ve çoğu zaman insan gözünden kaçabilecek ilişkileri ortaya çıkarabilirler (McAfee ve Brynjolfsson, 2017). YZ'nin sunduğu katkılar çeşitli boyutlarda ele alınabilir:

- *Analitiklerin Yaygınlaştırılması:* Analitik kullanımının yeterli seviyede olmadığı sektörlerde veri analitiğini uygulamalar ve karar alma süreçlerini güçlendirir.
- *Mevcut Teknolojilerin Geliştirilmesi:* Bilgisayarla görme, doğal dil işleme ve zaman serisi analizi gibi mevcut teknolojilerin performansını artırır (Goodfellow ve diğ., 2016).
- *Engellerin Aşılması:* Özellikle dil ve çeviri engelleri olmak üzere ekonomik ve coğrafi engellerin aşılmasına yardımcı olur.
- *İnsan Yetkinliklerinin Güçlendirilmesi:* Mevcut becerileri destekleyerek çalışanların işlerini daha etkili ve güvenli bir şekilde yapmalarına katkı sağlar.
- *Bilişsel Kapasitenin Genişletilmesi:* İnsanlara daha iyi vizyon, daha yüksek hafıza kapasitesi ve gelişmiş kavramsal anlama gibi avantajlar sunar (Russell ve Norvig, 2021).

Bu bağlamda, yapay zekânın önemi yalnızca iş yükünü hafifletmek değil, aynı zamanda insanın bilişsel ve fiziksel kapasitesini tamamlayarak iş yaşamında daha güvenli, verimli ve sürdürülebilir süreçlerin tasarlanmasına imkân tanınmasıdır.

2.3 Yapay Zekâ Kullanmanın Zorlukları

YZ teknolojileri, İSG de dâhil olmak üzere birçok alanda önemli fırsatlar sunsa da bu teknolojilerin uygulanması çeşitli zorluklar ve sınırlılıklarla karşı karşıyadır. Bu zorluklar teknik, etik, hukuki ve sosyo-ekonomik boyutlarda ele alınabilir:

- *Veri Gizliliği ve Güvenliği:* YZ sistemlerinin öğrenme süreçleri, büyük miktarda veriye ihtiyaç duymaktadır. Çalışanların sağlık

bilgileri, biyometrik veriler veya işyeri performans kayıtları gibi hassas verilerin toplanması ve işlenmesi, ciddi gizlilik ve güvenlik sorunlarını gündeme getirmektedir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin yasal düzenlemeler, özellikle İSG bağlamında YZ uygulamalarının sınırlarını belirleyen önemli bir faktördür (Floridi ve diğ., 2018).

- *Algoritmik Önyargılar ve Adalet Sorunları:* YZ algoritmaları, eğitildikleri veri setlerindeki önyargıları yansıtabilir veya pekiştirebilir. Bu durum, çalışanların risk değerlendirmesinde, performans ölçümlerinde veya işe alım süreçlerinde ayrımcılığa yol açma potansiyeline sahiptir. Özellikle İSG’de adalet ve eşitlik ilkelerinin korunması, algoritmik şeffaflıkla doğrudan ilişkilidir (Mehrabı ve diğ., 2021).
- *Yüksek Maliyet ve Teknik Yeterlilik:* YZ sistemlerinin geliştirilmesi, uygulanması ve sürdürülebilirliği ciddi maliyetler gerektirmektedir. Ayrıca, bu sistemlerin etkin şekilde çalışabilmesi için ileri düzey teknik bilgiye sahip uzmanlara ihtiyaç vardır. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler için bu durum önemli bir engel teşkil etmektedir (Makridakis, 2017).
- *Teknolojiye Bağımlılık ve İnsan Faktörünün İhmal Edilmesi:* YZ tabanlı sistemlere aşırı güven duyulması, insan gözetiminin azalmasına yol açabilir. Oysa İSG alanında insanın deneyimi, sezgisi ve bağlamsal bilgisi hâlâ kritik öneme sahiptir. Teknolojiye bağımlılık, beklenmedik durumlarda yanlış kararlar alınmasına zemin hazırlayabilir.
- *Hukuki ve Etik Düzenlemeler:* YZ’nin hızlı gelişimi, mevcut hukuki çerçevelerin gerisinde kalmasına neden olmaktadır. Çalışanların sürekli izlenmesi, kararların şeffaf olmaması ve sorumluluk paylaşımındaki belirsizlikler etik açıdan tartışmalı bir alan yaratmaktadır (Jobin, Ienca ve Vayena, 2019).

3. İSG AÇISINDAN YAPAY ZEKÂ UYGULAMA ALANLARI

Dijitalleşme, işyerlerinde yenilikçi ve heyecan verici gelişmeler için önemli fırsatlar sunarken, aynı zamanda yeni zorluklar da getirir. İSG açısından, bu zorlukları önceden öngörebilmek hem işyeri ortamlarının güvenliğinin sağlanmasına hem de yeni teknolojilerin sunduğu avantajların en üst düzeye çıkarılmasına katkıda bulunur. Etkili bir şekilde yönetildiğinde dijitalleşme, mesleki riskleri azaltabilir, çalışanların iyi olma halini iyileştirebilir ve çalışma

koşullarının geliştirilmesi için yeni fırsatlar yaratabilir (European Agency for Safety and Health at Work, EU-OSHA, 2021).

YZ, insan Zekâsına özgü olan algılama, fikir yürütme, öğrenme, sorun çözme, iletişim kurma, düşünme, analiz etme ve karar verme gibi yüksek bilişsel fonksiyonları veya otonom davranışları yerine getirebilen bir işletim sistemi olarak tanımlanabilir. Bu teknoloji özellikle bankacılık, pazarlama, finans, oyun, otonom cihazlar gibi alanlarda giderek artan ölçüde kullanılmaktadır. Bununla birlikte yapay Zekânın işyerinde sağlık ve güvenlik üzerinde büyük bir etkisi olacağı anlaşılmış ve birçok işkolunda bu etki hissedilmeye başlanmıştır (Fiegler-Rudol ve diğ., 2025).

İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının temel amacı, işyerinde meydana gelen yaralanmaları ve çevresel hasarı azaltmaya ve önlemeye çalışmaktır. Bu temel amaç doğrultusunda yapay Zekâ destekli uygulamalar geliştirilmeye başlanmıştır.

3.1 Akıllı Kişisel Koruyucu Donanımlar

Kişisel koruyucu donanım (KKD) içine yerleştirilmiş mobil minyatür izleme cihazlarının, tehlikelerin gerçek zamanlı olarak izlenmesine olanak tanınması ve zararlı maruziyetler (stres, sağlık sorunları ve yorgunluk) hakkında erken uyarı sağlanması için çalışmalar yapılmaktadır. Akıllı kasklar, biyometrik yelekler ve yorgunluk tespit sistemleri gibi yapay Zekâ destekli giyilebilir teknolojiler, gerçek zamanlı izleme ve öngörücü analizlerle inşaat işçisi güvenliğini dönüştürebilir; işçilerin sağlık parametrelerinin sürekli değerlendirilmesini ve yorgunluğun erken tespitini sağlar. Ancak, üretilebilecek büyük miktarda hassas kişisel verilerin ele alınması bağlamında etkili stratejiler, sistemler ve etik kararlara ihtiyaç duyulmaktadır (Pandit, 2025).

3.2 Kaza Tahmini ve Risk Analizi

YZ algoritmaları, geçmişteki kaza kayıtları, işyeri bilgileri ve çalışan davranışlarını inceleyerek potansiyel kazaları önceden tahmin edebilir. Bu durum, yüksek risk taşıyan bölgelerde önleyici önlemlerin alınmasına olanak tanır. Özellikle büyük veri setlerinin kullanılması, risk faktörlerinin daha hassas bir şekilde belirlenmesine yardımcı olur.

3.3 Görüntü İşleme ile Tehlike Tespiti

Bilgisayarla görme yöntemleri, üretim tesisleri veya inşaat sahalarında çalışanların kişisel koruyucu donanım kullanıp kullanmadığını, tehlikeli alanlara girişlerini ya da ergonomik açıdan riskli duruşlarını belirleyebilir. Bu sistemler, çalışan güvenliğini artırmak amacıyla gerçek zamanlı uyarılar sağlamaktadır (Fang ve diğ., 2018).

3.4. Çalışan Sağlığının İzlenmesi

Giyilebilir teknolojilerle entegre edilen YZ algoritmaları, çalışanların kalp atış hızı, stres düzeyi, yorgunluk ve uyku düzeni gibi biyolojik parametrelerini izleyerek sağlık risklerinin erken dönemde belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Bu durum hem meslek hastalıklarının önlenmesi hem de iş verimliliğinin artırılması açısından kritik öneme sahiptir (Sarker, 2022).

3.5. Acil Durum Yönetimi ve Karar Destek Sistemleri

YZ tabanlı simülasyonlar, yangın, patlama veya kimyasal sızıntı gibi acil durum senaryolarında en uygun tahliye yollarını belirleyebilmekte ve yöneticilere karar desteği sunabilmektedir. Bu tür sistemler, kriz anlarında insan hatasını azaltarak daha güvenli sonuçlar doğurmaktadır (Zhou ve diğ., 2013).

SONUÇ

Dijitalleşmenin hız kazandığı günümüzde, İSG uygulamalarının YZ destekli sistemlerle yeniden şekillendiği görülmektedir. YZ teknolojileri, büyük veri analitiği, makine öğrenmesi, derin öğrenme ve görüntü işleme gibi yöntemlerle iş kazalarının önlenmesi, meslek hastalıklarının azaltılması ve çalışan sağlığının korunması için yeni fırsatlar sunmaktadır. Geleneksel reaktif İSG yaklaşımının ötesine geçilerek, risklerin proaktif biçimde tahmin edilmesi ve erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi, YZ sayesinde mümkün hâle gelmiştir.

YZ tabanlı akıllı kişisel koruyucu donanımlar, kaza tahmini ve risk analizi algoritmaları, görüntü işleme tabanlı tehlike tespit sistemleri, çalışan sağlığının izlenmesine yönelik giyilebilir teknolojiler ve acil durum yönetimine katkı sağlayan karar destek sistemleri, günümüzde öne çıkan başlıca uygulama alanlarıdır. Bu teknolojiler, yalnızca çalışan güvenliğini artırmakla kalmamakta, aynı zamanda kurumların İSG performansını geliştirmelerine, üretim süreçlerini iyileştirmelerine ve maliyetleri azaltmalarına da katkı sunmaktadır.

Bununla birlikte, YZ'nin İSG alanında yaygınlaştırılması çeşitli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Özellikle veri gizliliği, etik sorunlar, algoritmik önyargılar, yüksek maliyetler ve insan faktörünün göz ardı edilmesi gibi hususlar, dikkatle yönetilmesi gereken kritik konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, YZ'nin sunduğu fırsatlardan en yüksek düzeyde yararlanabilmek için bu zorlukların göz ardı edilmemesi, teknik ve etik çerçevelerin eş zamanlı olarak güçlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, YZ'nin iş sağlığı ve güvenliği alanında dönüştürücü bir potansiyel sunduğu açıktır. Bu potansiyelin etkili biçimde kullanılabilmesi için teknoloji, insan ve organizasyon boyutlarının dengeli bir şekilde ele alınması büyük önem taşımaktadır. İyi planlanmış, etik değerlere dayalı ve insan-merkezli yapay zekâ uygulamaları sayesinde, daha güvenli, sağlıklı ve sürdürülebilir

Çalışma ortamlarının oluşturulması mümkün olacaktır. Bu doğrultuda, gelecekte İSG 4.0 yaklaşımı kapsamında yapay zekâ uygulamalarının daha yaygın ve kapsamlı biçimde kullanılması kaçınılmaz görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, C. (2023). Integration of digitalization into occupational health and safety and its applicability: a literature review. *The European Research Journal*.
- Artan, T. (2020). Yapay Zekâ ve Kullanım Alanları, <https://www.yapayZekâtr.com/tr/blog/detay/yapay-Zekâ-ve-kullanim-alanlari/4/15/0>, 20.08.2025
- European Agency for Safety and Health at Work (EU-OSHA). (2021). Digitalisation and occupational safety and health: An EU-OSHA research programme. Publications Office of the European Union, <https://osha.europa.eu>, 22.08.2025
- Fang, W., Ding, L., Luo, H., & Love, P. E. (2018). Falls from heights: A computer vision-based approach for safety harness detection. *Automation in construction*, 91, 53-61.
- Fiegler-Rudol, J., Lau, K., Mroczek, A., & Kasperczyk, J. (2025). Exploring Human–AI Dynamics in Enhancing Workplace Health and Safety: A Narrative Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 22.
- Floridi, L., Cowls, J., Beltrametti, M., Chatila, R., Chazerand, P., Dignum, V., ... & Vayena, E. (2018). AI4People—An ethical framework for a good AI society: Opportunities, risks, principles, and recommendations. *Minds and machines*, 28(4), 689-707.
- Goodfellow, I., Bengio, Y., Courville, A., & Bengio, Y. (2016). *Deep learning* (Vol. 1, No. 2). Cambridge: MIT press.
- Haenlein, M., & Kaplan, A. (2019). A Brief History of Artificial Intelligence: On the Past, Present, and Future of Artificial Intelligence. *California Management Review*, 61, 14 - 5.
- Jarota, M. (2023). Artificial intelligence in the work process. A reflection on the proposed European Union regulations on artificial intelligence from an occupational health and safety perspective. *Comput. Law Secur. Rev.*, 49, 105825.
- Jobin, A., Ienca, M., & Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature machine intelligence*, 1(9), 389-399.
- Li, X., Yi, W., Chi, H. L., Wang, X., & Chan, A. P. (2018). A critical review of virtual and augmented reality (VR/AR) applications in construction safety. *Automation in construction*, 86, 150-162.
- Makridakis, S. (2017). The forthcoming Artificial Intelligence (AI) revolution: Its impact on society and firms. *Futures*, 90, 46-60.

- McAfee, A., & Brynjolfsson, E. (2017). Machine, platform, crowd: Harnessing our digital future. WW Norton & Company.
- Mehrabi, N., Morstatter, F., Saxena, N., Lerman, K., & Galstyan, A. (2021). A survey on bias and fairness in machine learning. *ACM computing surveys* (CSUR), 54(6), 1-35.
- Pandit, A. (2025). Integrating Wearable AI Technology for Construction Worker Safety. *International Journal on Science and Technology*.
- Russell, S. J., & Norvig, P. (2021). Artificial Intelligence: A Modern Approach, Global Edition 4e.
- Sarker, I. H. (2022). AI-based modeling: techniques, applications and research issues towards automation, intelligent and smart systems. *SN computer science*, 3(2), 158.
- Shah, I., & Mishra, S. (2024). Artificial intelligence in advancing occupational health and safety: an encapsulation of developments. *Journal of Occupational Health*, 66.
- Soori, M., Arezoo, B., & Dastres, R. (2023). Artificial Intelligence, Machine Learning and Deep Learning in Advanced Robotics, A Review. *Cognitive Robotics*.
- Uzun, M. (2023). Endüstri 4.0 ve İSG'nin Dönüşümü: "İSG 4.0" <https://meganova.com.tr/endustri-4-0-ve-isgnin-donusumu-isg-4-0/>, 20.08.2025
- Uzun, M. (2019). İSG 4.0: Dijital İSG çözümleri, <https://www.linkedin.com/pulse/isg-40-dijital-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCmleri-mert-uzun>, 20.08.2025
- Zhou, Z., Irizarry, J., & Li, Q. (2013). Applying advanced technology to improve safety management in the construction industry: a literature review. *Construction Management and Economics*, 31(6), 606-622.

BÖLÜM 10

Avrupa Yeşil Mutabakatı Çerçevesinde Uluslararası Ticaretin Dönüşümü: Fırsatlar ve Zorluklar

Seyyid Ali Ertaş¹

1. Giriş

İklim değişikliği, çevre kirliliği ve doğal kaynakların tükenişi gibi gerçekler, artık tüm Dünyayı doğrudan ilgilendirmektedir. Bu zorlu tablo karşısında, küresel ekonominin temel taşları yeniden şekillenmektedir. Bu kapsamda, Avrupa Birliği (AB) Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı hayata geçirmek için adımlar atmıştır. Bu girişim, sadece Avrupa'nın değil, tüm dünyanın geleceğine dokunacak nitelikte olarak ifade edilmektedir (European Commission, 2019). Ancak bu mutabakatın etkileri sınırları aşmaktadır. AB, bu hamlesiyle sadece kendi içinde değil, ticaret yoluyla tüm dünyada yeşil standartların benimsenmesini sağlamayı hedeflemektedir. Karbon Sınırdaki Düzenleme Mekanizması (CBAM) gibi uygulamalar, AB'ye mal satmak isteyen her ülkeyi daha temiz üretim yapmaya zorlamaktadır (Mehling vd., 2019). Bu durum, özellikle Türkiye gibi AB'yle yakın ticari ilişkileri olan ve henüz sanayisini tam anlamıyla dönüştürememiş ülkeler için hem büyük zorluklar hem de yeni fırsatlar anlamına gelmektedir.

Avrupa Yeşil Mutabakatı, yalnızca çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini gerçekleştirmekle sınırlı olmayan, aynı zamanda küresel ticaretin kurallarını yeniden şekillendiren köklü bir dönüşüm sürecini temsil etmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2024). Bu yeni paradigmada yerini sağlamlaştırmak, ülkelerin ekonomik geleceklerini güvence altına almak için artık bir tercih değil, bir zorunluluk haline gelmiştir (European Commission, 2019). Yeşil Mutabakat, ekonomik stratejileri çevresel hedeflerle bütünleştirerek, küresel ticarete rekabet dinamiklerini ve değer zincirlerini yeniden tanımlamaktadır.

Mevcut literatür, Yeşil Mutabakat'ın teknik detaylarına ve politik çerçeveye odaklanan çalışmalarla (örneğin, Mehling ve diğerleri, 2019) önemli katkılar sunmuş olsa da, bu dönüşümün iş dünyası üzerindeki somut etkilerini, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) gibi kritik ekonomik aktörler üzerindeki yansımalarını derinlemesine ele alan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Dahası, bu süreçte ortaya çıkan zorlukların yanı sıra KOBİ'lerin yeşil dönüşümden güçlenerek çıkabileceği fırsatları sistematik bir şekilde inceleyen

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Yerköy M.Y.O.,
ORCID ID: 0000-0002-2566-6605

alışmalar da yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda, çalışmamız, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamakta; Yeşil Mutabakat'ın iş dünyası üzerindeki etkilerini çok boyutlu bir perspektifle ele alarak, zorlukların yanı sıra yeni fırsatlara işaret eden uygulanabilir bir yol haritası sunmayı hedeflemektedir.

2. Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın erevesi

Avrupa Yeşil Mutabakatı, enerji, ulaşım, tarım ve sanayi gibi hayatın birçok alanında köklü değişiklikler öngören kapsamlı bir dönüşüm planını temsil etmektedir. Bu planın ticaret boyutu, özellikle Avrupa Birliği (AB) pazarına ürün ihraç eden ölkeler için yeni yükümlölükler getirmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2021). AB'ye mal satışı yapan ölkeler, ürünlerinin üretim süreçlerinde çevresel etkilere, özellikle karbon ayak izine, daha fazla özen göstermek zorundadır. Bu bağlamda, Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM) gibi düzenlemeler, imento, demir-elik ve alüminyum gibi yüksek karbon salımı olan sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler için önemli bir risk oluşturmaktadır (Leonard et al. 2021). Başka bir ifadeyle, küresel ticarete rekabet avantajı artık yalnızca maliyet odaklı “ucuz mal” üretimine değil, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik standartlarına uygun “temiz mal” üretimine dayanmaktadır. Bu durum, ihracatçı ölkelerin ve işletmelerin üretim süreçlerini yeniden yapılandırmasını ve yeşil teknolojilere yatırım yapmasını zorunlu kılmaktadır.

3. Literatür Taraması

Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM), evresel sürdürülebilirlik ve ekonomik dönüşüm hedeflerini birleştiren kapsamlı bir strateji olarak, uluslararası literatürde çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır. Aşağıda, bu alanda öne çıkan çalışmaların temel bulguları ve katkıları akademik bir perspektifle özetlenmektedir:

Küçük ve Dural (2022), Avrupa Birliği'nin Yeşil Mutabakat kapsamında iklim nötr kıta olma hedefini değerlendirmiştir. Çalışmada, AB ve uluslararası enerji kuruluşları tarafından yayımlanan 15 farklı enerji senaryosu incelenmiş ve mevcut politikaların Paris İklim Anlaşması ile uyumlu olduğu, ancak 2050 iklim nötrlük hedeflerine ulaşmak için yetersiz kaldığı sonucuna varılmıştır. Bulgular, AB'nin mevcut uygulamalarla hedeflere yaklaşabileceğini, ancak tam iklim nötrlüğünün garanti edilemediğini ortaya koymaktadır. Köse (2024), evre ve iklim değişikliği konusunun küresel iş birliğiyle giderek önem kazandığını ve AB'nin Yeşil Mutabakat ile bu alanda öncü bir rol üstlendiğini vurgulamaktadır. Çalışma, AYM'nin ticari ilişkiler yoluyla AB'nin evre ve iklim standartlarını küresel ölçekte yaygınlaştırma çabalarını analiz etmektedir. Bu bağlamda, Mutabakat'ın küresel ticaret dinamiklerini dönüştürerek çevresel

sürdürülebilirlik normlarını güçlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Gülbaşı (2025), uluslararası ticaretin çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini inceleyerek ekonomi ve çevre arasındaki dengeyi vurgulamaktadır. Literatür taramasına dayalı olarak, ticaretin karbon ayak izi, emisyonlar, ormansızlaşma ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi çevresel sorunlara etkileri değerlendirilmiştir. Çalışma, yeşil ticaret, döngüsel ekonomi ve sıfır atık gibi sürdürülebilir modelleri ele almakta; Paris Anlaşması, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Yeşil Mutabakat'ın bu etkileri azaltmadaki rollerini tartışmaktadır. Ayrıca, çevre dostu politikaların uluslararası ticarete daha etkin uygulanmasına yönelik öneriler sunmaktadır. Louisa-Maria (2024), AB ticaret politikasının Yeşil Mutabakat ve çevresel sürdürülebilirlik hedefleriyle uyum sağlama gerekliliğini analiz etmektedir. AYM, döngüsel ekonomi, kaynak verimliliği, iklim değişikliğiyle mücadele, biyolojik çeşitlilik kaybının önlenmesi ve kirliliğin azaltılması gibi hedefleri içermektedir. Çalışma, ticaret anlaşmalarının sürdürülebilir kalkınma hedeflerini destekleyen araçlar olduğunu belirtmekte; AB ticaret politikasının çevre koruma, insana yakışır çalışma koşulları, eko-etiketleme ve doğal kaynakların sürdürülebilir pazarlanması üzerindeki etkilerini incelemektedir. Sonuç olarak, Paris Anlaşması'nın çevresel, ekonomik ve sosyal hedeflerine ulaşmak için ticaret politikaları ile çevresel taahhütler arasında ortak bir çerçeve geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Akkaya (2025), Yeşil Mutabakat kapsamında deniz ticaretine yönelik mevzuat değişikliklerini ele almaktadır. Çalışma, özellikle emisyon izleme, raporlama ve doğrulama (MRV) ile emisyon ticaret sistemi (ETS) mevzuatındaki yenilikleri tartışmakta; deniz taşımacılığı aktörlerine getirilen mevcut sorumlulukları ve gelecekte ortaya çıkabilecek olası ek yükümlülükleri değerlendirmektedir. Bu bağlamda, deniz ticaretinin çevresel sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu hale getirilmesi için gerekli düzenlemeler analiz edilmektedir. Jäger (2022), AB ve UNCTAD'ın Yeşil Mutabakat kapsamındaki politika önerilerini, özellikle sürdürülebilir finans alanındaki yaklaşımları eleştirel bir politik ekonomi perspektifinden değerlendirmektedir. Çalışma, düzenleme teorisiyle küresel bir bakış açısını birleştirerek sürdürülebilir finans stratejilerini analiz etmekte; bu önerilerin, doğal ve çevresel kaynakların eşitsiz kullanımına yönelik sistematik bir yanıt sunmada yetersiz kaldığını öne sürmektedir. Farklı bağlamlarda hegemonik stratejiler için olası şablonlar olarak değerlendirilen bu girişimler, küresel düzeyde çevresel sorunlara kapsamlı bir çözüm sunamamaktadır. Diriöz (2021), çevre sorunlarının artan önemini ve Türkiye'nin Yeşil Mutabakat'a uyum sürecini, Türkiye-AB ilişkileri bağlamında incelemektedir. Çalışma, çevresel zararın uzun vadeli maliyetlerine odaklanarak, AYM'nin ikili ilişkiler üzerindeki etkilerini sorgulamaktadır. Bulgular, Mutabakat'ın Türkiye-AB ilişkilerini olumlu yönde etkileyebileceğini, ancak

Gümrük Birliği deneyiminde olduğu gibi, bu olumlu etkinin Türkiye'nin AB üyelik sürecine doğrudan katkısının sınırlı kalabileceğini öngörmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin uyum çabalarının potansiyel faydalarını artırmaya yönelik somut politika önerileri sunulmaktadır.

Literatür, Yeşil Mutabakat'ın çevresel, ekonomik ve ticari boyutlarını çeşitli perspektiflerden incelemektedir. Çalışmalar, Mutabakat'ın iklim nötrlüğü, sürdürülebilir finans, ticaret politikaları ve sektörel dönüşüm gibi alanlarda önemli etkiler oluşturduğunu göstermektedir. Ancak, mevcut politikaların 2050 hedeflerine ulaşmada yetersiz kalabileceği ve özellikle gelişmekte olan ülkeler için fırsatlar kadar zorluklar barındırdığı belirtilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Mutabakat'a uyum süreçleri, hem yerel hem de küresel düzeyde stratejik politikalar geliştirilmesini gerektirmektedir.

Çalışmamız, mevcut literatürdeki çalışmaların genellikle tek bir boyuta odaklanmaktan ziyade kapsamlı ve çok boyutlu bir yaklaşım sunmaktadır. Örneğin, Küçük ve Dural (2022) enerji senaryolarına, Akkaya (2025) deniz taşımacılığına, Le (2024) Vietnam özelinde ihracat etkilerine, Diriöz (2021) Türkiye-AB ilişkilerine ve Jäger (2022) sürdürülebilir finans çerçevesine odaklanmıştır. Ancak bu çalışma, uluslararası ticaretin dönüşümünü ve Türkiye'nin uyum politikalarını bütünsel bir çerçevede ele alarak diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Yalnızca enerji, finans ya da bölgesel etkilere odaklanmak yerine, ticaret, çevre, ekonomi, diplomasi ve politika yapımı boyutlarını bir arada değerlendirmektedir. Bu bütüncül yaklaşım, literatüre daha geniş bir perspektif kazandırarak farklı disiplinler arası bağlantıları ortaya koymaktadır.

Literatürdeki pek çok çalışma, mevcut durumu analiz etmekle sınırlı kalmaktadır. Buna karşılık, bu çalışma, Türkiye'nin AB Yeşil Mutabakatı'na uyum sürecinde atması gereken somut adımları ele alarak uygulama odaklı bir yaklaşım benimsemektedir. Çalışma, yeşil finansman, karbon düzenleme mekanizması, ticaret diplomasisi ve sektör bazlı dönüşüm planları gibi konularda pratik politika önerileri sunmaktadır. Bu öneriler, akademik analiz ile politika yapımcıların ihtiyaçları arasında bir köprü kurarak, teorik çerçevenin ötesine geçip uygulamaya yönelik yol gösterici bir katkı sağlamaktadır.

Çalışma, literatürde eksik kalan önemli bir araştırma boşluğunu doldurmayı hedeflemektedir. Önceki çalışmalar, uluslararası ticaretin dönüşümünü genellikle yalnızca çevresel yükümlülükler açısından ele almış ve fırsatlar ile zorlukları bir arada tartışma konusunda yetersiz kalmıştır. Bu çalışmada ise AB Yeşil Mutabakatı'nın ticaret politikaları üzerindeki etkilerini yalnızca bir zorunluluk

olarak değil, aynı zamanda rekabet avantajı, yeni pazar olanakları ve yeşil teknolojilere geçiş fırsatları bağlamında değerlendirmektedir. Bu bakış açısı, “AB Yeşil Mutabakatı yalnızca bir zorunluluk değil, doğru yönetildiğinde küresel ticaret sisteminde yeni fırsatlar da yaratabilir” anlayışını literatüre kazandırarak, Türkiye’nin stratejik konumunu netleştirmeye katkıda bulunmaktadır.

Sonuç olarak, literatürdeki önceki çalışmalar genellikle parçalı bir yaklaşımla belirli sektörlerle veya bölgelere odaklanırken, bu çalışmada, uluslararası ticaret odaklı, bütüncül bir perspektif sunmaktadır. Politika önerileriyle uygulamaya yönelik bir köprü kurarak ve yeni bir araştırma boşluğunu doldurarak, Türkiye’nin AB Yeşil Mutabakatı’na stratejik uyumuna yol gösterici bir katkı sağlamaktadır.

4. Uluslararası Ticaretin Dönüşüm Dinamikleri

Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM), uluslararası ticarete köklü değişimlere yol açarak küresel ekonomik dinamikleri yeniden şekillendirmektedir. Bu dönüşüm, üç temel alanda kendini göstermektedir (İKV, 2020):

4.1. Yeşil Kuralların Küresel Yayılımı

AB’nin çevre odaklı politikaları, uluslararası ticarete standart belirleyici bir rol üstlenerek küresel ticaret kurallarını çevre dostu bir çerçeveye yönlendirmektedir. AB tarafından oluşturulan çevre standartları, yalnızca üye ülkelerle sınırlı kalmayıp, ticaret ortakları üzerinde de bağlayıcı bir etki yaratmakta ve dalga etkisiyle küresel ölçekte benimsenmektedir. Bu durum, uluslararası ticarete çevresel sürdürülebilirlik normlarının yerleşik hale gelmesine katkıda bulunmaktadır (Bradford, 2020).

4.2. Tedarik Zincirlerinin Yeniden Yapılandırılması

Yeşil Mutabakat, uluslararası tedarik zincirlerinde sürdürülebilirlik odaklı bir yeniden yapılanmayı tetiklemektedir. Düşük karbonlu üretim süreçlerine odaklanan şirketler ve ülkeler, küresel tedarik zincirlerinde giderek daha stratejik bir konuma yükselmektedir (European Commission, 2021). World Bank (2022) raporuna göre, çevre dostu üretim yapan aktörler, rekabet avantajı elde ederek uluslararası ticarete öne çıkmaktadır. Bu, sürdürülebilirlik odaklı politikaların ticari ilişkilerde belirleyici bir unsur haline geldiğini göstermektedir.

4.3. Yeşil Teknolojilerin Yükselişi

Yeşil Mutabakat ile yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği teknolojileri, uluslararası ticaretin temel unsurları haline gelmiştir (Oberthür ve Homeyer, 2023). OECD (2021) verilerine göre, bu teknolojilere yapılan yatırımlar ve ilgili

ticaret hacmi hızla artmaktadır. Yeşil teknolojiler, çevresel sürdürülebilirliği desteklemenin ötesinde, ekonomik büyümeyi teşvik eden yeni pazar fırsatları sunmaktadır.

5. Fırsatlar ve Zorluklar

Yeşil Mutabakat, uluslararası ticarete sunduğu fırsatlar ve zorluklarla çok boyutlu bir etki oluşturmaktadır (European Commission, 2019);

5.1. Fırsatlar

➤ **Rekabet Avantajı:** Temiz üretim süreçlerine sahip firmalar, AB pazarında daha güçlü bir konuma erişebilir.

➤ **Yeni İhracat Fırsatları:** Yeşil teknolojiler ve çevre dostu hizmetler, yeni ihracat pazarlarının açılmasını sağlayabilir.

➤ **Marka Değeri:** Sürdürülebilir üretim yapan markalar, çevre bilinci yüksek tüketiciler nezdinde daha yüksek bir itibar kazanabilir.

5.2. Zorluklar

➤ **Dönüşüm Maliyetleri:** Karbon yoğun sektörlerde faaliyet gösteren firmalar, yüksek uyum maliyetleriyle karşı karşıya kalabilir.

➤ **KOBİ'lerin Erişim Sorunları:** Küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler), dönüşüm için gerekli finansman ve teknik bilgiye erişimde zorlanabilir.

➤ **Rekabet Güçlükleri:** Gelişmekte olan ülkeler, yeni düzenlemelere uyum sağlayamama riski nedeniyle pazar kaybı yaşayabilir.

8. Sonuç ve İleriye Dönük Politika Önerileri

Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM), çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini ekonomik stratejilerle bütünleştirerek küresel ticaret sisteminde köklü bir dönüşümü tetikleyen yenilikçi bir paradigmadır. Bu dönüşüm, gelişmekte olan ekonomiler için kısa vadede uyum maliyetleri ve rekabet zorlukları yaratırken, orta ve uzun vadede yeşil ekonomiye geçişin sağlayacağı yapısal faydalar önemli fırsatlar sunmaktadır. Türkiye gibi Avrupa Birliği (AB) ile yüksek ticari entegrasyona sahip ülkeler için AYM, yalnızca bir uyum zorunluluğu değil, aynı zamanda sanayi verimliliğini artırma, teknolojik yenilik kapasitesini güçlendirme ve yeni nesil ticaret anlaşmalarında stratejik avantaj elde etme potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin AYM'ye uyum sürecini etkin bir şekilde yönetmesi ve küresel değer zincirlerindeki konumunu güçlendirmesi için aşağıdaki özgün ve uygulanabilir politika önerileri geliştirilmiştir:

➤ **Yeşil Sanayi Koridorları Oluşturulması**

Türkiye, jeostratejik konumunu avantaja çevirerek Avrupa-Asya ekseninde düşük karbonlu lojistik merkezler kurmalıdır. Yenilenebilir enerjiyle desteklenen demiryolu odaklı lojistik üsler ve “yeşil serbest bölgeler”, AB’nin sürdürülebilir tedarik zinciri taleplerine yanıt verecek şekilde tasarlanmalıdır. Bu koridorlar, çevresel standartlara uygunluğu garanti eden altyapılarla donatılmalı ve yatırımcılar için vergisel teşvikler sunulmalıdır.

➤ **KOBİ’ler için Dijital Karbon Koçluğu Sistemi**

Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ) yeşil dönüşüm sürecine entegrasyonunu hızlandırmak amacıyla yapay zeka tabanlı dijital danışmanlık platformları geliştirilmelidir. Bu platformlar, KOBİ’lerin karbon ayak izini izlemeli, çevresel performanslarını optimize etmeye yönelik özel öneriler sunmalı ve üniversite-sivil toplum iş birliğiyle desteklenmelidir.

➤ **Sektörel Dönüşüm Vadeleri Kurulması**

Karbon yoğun sektörlerde (örneğin, demir-çelik, çimento, kimya) temiz üretim teknolojilerine geçişi hızlandırmak için bölgesel dönüşüm merkezleri oluşturulmalıdır. Bu merkezler, karbon yakalama ve depolama teknolojileri ile döngüsel ekonomi uygulamalarını test eden pilot alanlar olarak hizmet vermeli, üniversite-sanayi iş birliğiyle Ar-Ge projelerini desteklemelidir.

➤ **“Yeşil Türkiye” Marka Kimliği İnşası**

Türk ihraç ürünlerinin küresel pazarlarda sürdürülebilirlik odaklı bir kimlikle öne çıkması için “Yeşil Türkiye” üst markası oluşturulmalıdır. Sürdürülebilirlik sertifikasyon süreçleri kolaylaştırılmalı, çevre bilinci yüksek tüketicilere yönelik uluslararası pazarlama kampanyaları düzenlenmelidir. Bu strateji, Türk ürünlerinin küresel piyasalarda rekabet gücünü artıracaktır.

➤ **İklim Odaklı Ticaret Anlaşmaları Stratejisi**

AB ile ticari ilişkilerin modernizasyonunda yeşil dönüşüm, müzakerelerin ana eksenini olarak konumlandırılmalıdır. Avrupa Yatırım Bankası ve diğer uluslararası yeşil finans kuruluşlarıyla iş birliği geliştirilmeli, iklim nötr hedeflerine yönelik teknoloji transferi ve finansman mekanizmaları anlaşmalara entegre edilmelidir. Gümrük Birliği’nin modernizasyonu sürecinde bu unsurlar önceliklendirilmelidir.

➤ **Yeşil Finansman ve Sigorta Mekanizmaları**

İhracatçıların karbon fiyatlandırma risklerine karşı korunması ve yeşil yatırımların teşvik edilmesi için özel finansal araçlar geliştirilmelidir. Karbon fiyat riskine karşı sigorta programları başlatılmalı, yeşil tahvil piyasası için düzenleyici altyapı güçlendirilmeli ve sürdürülebilir yatırımlar için özel vergi teşvikleri ile hızlandırılmış amortisman imkanları sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Akkaya, A. (2025). Denizcilik Sektörüne Yönelik Avrupa Birliği Yeşil Mutabakat Düzenlemeleri: Emisyon İzleme, Raporlama, Doğrulama Ve Emisyon Ticaret Sistemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 17(1), 1-47.
- Baldwin, R. (2022). *The great convergence: Information technology and the new globalization*. Harvard University Press.
- Bradford, A. (2020). *The Brussels effect: How the European Union rules the world*. Oxford University Press.
- Dışişleri Bakanlığı (2024), Avrupa Yeşil Mutabakatı. Erişim tarihi: 19 Ekim 2025, https://www.ab.gov.tr/avrupa-yesil-mutabakati_53729.html (AYM'nin çok sektörlü dönüşüm kapsamı.)
- Diriöz, A. O. (2021). AB Yeşil Mutabakat Kapsamında Yeşil Ekonomiye Dönüşüm Süreci, Türkiye-AB İlişkilerine Olası Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, (22), 107-130.
- European Commission. (2019). The European Green Deal. COM(2019) 640 final. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
- European Commission. (2021). The European Green Deal: Implications for global trade and supply chains. https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2021/december/tradoc_159934.pdf
- Gülbaşı, A. (2025). Uluslararası Ticaretin Çevreye Etkisi ve Sürdürülebilir Çözümler. *Kapanaltı Dergisi*, (7), 45-60.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) (2020). AB Yeşil Mutabakatı: Temel Unsurları ve Yol Haritası. Erişim tarihi: 18 Ekim 2025, https://www.ikv.org.tr/images/files/AB_Yesil_Mutabakati_Temel_Unsurlari_ve_Yol.pdf
- İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV). (2020). Avrupa Yeşil Mutabakatı: Türkiye için fırsatlar ve zorluklar. İKV Değerlendirme Notu. <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=71>
- Jäger, J. (2022). International political economy and sustainable finance: assessing the EU's green deal and UNCTAD's green new deal. *Contexto Internacional*, 44, e20220002.
- Köse, S. O. (2023). The European Green Deal in Terms of Impacts on International Trade. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 79(2), 351-367.

- Küçük, G., & Dural, B. Y. (2022). Avrupa yeşil mutabakatı ve yeşil ekonomiye geçiş: Enerji senaryoları üzerinden bir değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 137-156.
- Le, T. A. T. (2024). EU Green Deal, Opportunities and Challenges for Vietnam's Exports to the EU Market. *Journal of Management and Economic Studies*, 6(2), 131-137.
- Leonard, M., Pisani-Ferry, J., Shapiro, J., Tagliapietra, S., & Wolff, G. B. (2021). *The geopolitics of the European green deal* (No. 04/2021). Bruegel policy contribution.
- Leonard, M., Pisani-Ferry, J., Shapiro, J., Tagliapietra, S., & Wolff, G. B. (2021). *The geopolitics of the European green deal* (No. 04/2021). Bruegel policy contribution.
- Louisa-Maria, B. (2024). The European Union's Trade Policy in Light of The Green Deal. *Annals of Constantin Brancusi University of Targu-Jiu. Economy Series/Analele Universității Constantin Brâncuși din Târgu-Jiu. Seria Economie*, (2).
- Mehling, M. A., van Asselt, H., Das, K., Droegge, S., & Verkuijl, C. (2019). Designing border carbon adjustments for enhanced climate action. *American Journal of International Law*, 113(3), 433–481. <https://doi.org/10.1017/ajil.2019.22>
- Oberthür, S., & Von Homeyer, I. (2023). From emissions trading to the European Green Deal: the evolution of the climate policy mix and climate policy integration in the EU. *Journal of European Public Policy*, 30(3), 445-468.
- OECD. (2021). Financing climate futures: Rethinking infrastructure. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9f5a36c0-en>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2021). Yeşil Mutabakat Eylem Planı. Resmi Yayın. Erişim tarihi: 18 Ekim 2025, https://ticaret.gov.tr/da_ta/60f1200013b876eb28421b23/MUTABAKAT%20YE%C5%9E%C4%B0L.pdf
- Tagliapietra, S., & Zachmann, G. (2021). *The European Green Deal after corona: Implications for EU climate policy*. Bruegel Policy Contribution, No. 2021/04. Bruegel.
- UNCTAD. (2022). *Harnessing international trade to support the green transition*. United Nations Conference on Trade and Development. <https://unctad.org/webflyer/harnessing-international-trade-support-green-transition>
- World Bank. (2022). *Carbon pricing and competitiveness: Balancing trade and climate policy*. World Bank Publications. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1894-4>

BÖLÜM 11

Geleneksel Türk Evi ile Kırgız Evlerinin Mimari Açıdan Genel Olarak İlişkilendirilmesi

Uğur Demirbağ¹

Giriş

Kültür, toplumları bir millet haline getiren değerlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla millet olabilmiş her topluluğun da ortak bir kültürü olmuştur. Kültür, dini, dili, ırkı, kullandığı alfabesi ve kendisiyle alakalı olan, halkın ortak olarak benimseyip kullandığı materyalleri içermektedir.

Toplumların kendine özgü kültürel değerlerin yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması açısından tarihi ve kültürel mirasımızın oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kültürel mirasımızın korunmasında en önemli yapı grubunu sivil yapılar oluşturmaktadır. Bu sivil yapıların önemli tiplerinden biri de geleneksel evlerdir. Geleneksel Türk evleri yöreye özgü değerleriyle önemli kılan kültür varlıklarıdır. Türk Evi kavramı çeşitli araştırmacılara göre farklılıklar göstermektedir.

Çalışma için öncelikli olan literatür taraması yapılmıştır. Bunlar: M. Gül Akdeniz'in İlkçağ Mimarlığı, Dıykanbayeva'nın Kırgız Türklerinde Boz Üy ve M. Özdağın'ın Çayönü gibi çalışmalardır.

Çalışmada geleneksel Türk evi ile Kırgız çadırlarının sanat ve mimari açıdan ilişkisi ortaya çıkarılarak bir karşılaştırması yapılmıştır. Çalışmada bazı görseller tarafımdan çekilmiştir. Bununla birlikte gerekli kaynaklardan ve kurumların arşivlerinden yararlanılmıştır. Yapılan bu çalışmada geleneksel Türk evleri ile Kırgız çadırlarının mimari olarak benzediği kanaatine varılmıştır.

Geleneksel Türk Evi

Geleneksel Türk Evini tanımlamadan önce “Ev” sözcüğünü tanımlamak gerekmektedir. Celal Esad Arseven'e göre Ev; “Mesken manasına da gelen ev tanımının mimarideki anlamı kulübe ve damdan daha büyük, özenli ve gösterişli yapılmış olan bir veya birkaç katlı kâgir veya ahşap meskenlere” verilen isim olarak tanımlanmıştır.

Heiddegger'e göre Ev; “Ona göre insan, varoluşu herkes alanının oluşturduğu sıradan günlük yaşamdan çıkmakla kazanabilir. Bu aynı zamanda evden dışarı çıkmak evin dışında olmak demek” anlamına gelmektedir.

Türk Evi, Sedad Hakkı Eldem'in tanımına göre şöyledir; “Türk Evi Osmanlı devletinin işgal ettiği sınırlar içinde Rumeli ve Anadolu Bölgelerinde yerleşmiş,

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Çankırı Karatekin Üniversitesi, 0000-0001-8471-7348

gelişmiş ve 500 sene kadar tutunmuş kendi özellikleriyle oluşmuş bir ev tipidir”. (Eldem, 1968: 10). Çeşitli araştırmacılar tarafından “Ev” ve “Türk Evi” sözcüğü farklı şekillerde tanımlanmıştır.

Evler topoğrafyaya ve yöne göre konumlandırılmış olup, plan tipleri, cephe sistemleri ve kullanılan malzemeler açısından bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir.

Anadolu toprakları üzerinde Paleolitik Dönemde ilk olarak çatma kulübeler görülmeye başlamıştır (Şekil 1). Mezolitik Dönemde ise hafif dallarla kuru taş örülerek yuvarlak ve oval planlı evler ortaya çıkmıştır (Akdeniz, 2017: 17). Neolitik Dönemden itibaren gelişen bir ev mimarisi ortaya çıkmıştır (Şekil 2).

Şekil 1. Çayönü genel görünüşü (Özdoğan, 2000)

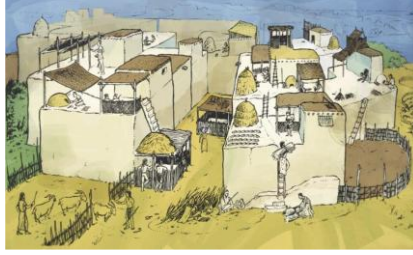

Şekil 2. Çatalhöyük’teki rekonstrüksiyonun iç mekân görünüşü (Flickr, 2016)

Türkler Anadolu’ya yerleşmeden önce Orta Asya’da göçebeliliğe dayanan bir yaşam sürmekteydi (Şekil 3). Yapılan incelemeler doğrultusunda Orta Asya’daki evler ile Anadolu’daki Türk evi arasında büyük bir benzerlik görülmektedir (Şekil 4 - 5). Bu yerleşim yerlerinin üç boyutlu tasarımları yapılmıştır (Şekil 6).

Şekil 3. Neolitik dönem konut yapılarının dönüşümü restitüsyonları

Şekil 4 - 5. John Swogger'in Çatalhöyük restitüsyonu Kathryn Killackey'in Çatalhöyük restitüsyonu

Şekil 6. Göbeklitepe modellemesi (Karacalı, 2018)

Kırgız Evleri

Kırgız kültürü göçebe yaşamından büyük oranda etkilenmiş ve kültürün oluşmasında büyük rol oynamıştır. Göçebe Kırgızlar, yazları ırmak kenarlarındaki ovalarda yaşar, kışları ise dağ yamaçlarına taşınırlar. Göçebe yaşamın etkilerini yaşamın her alanında vardır (Barthold 2002: 99). Aile bütün olarak çadırlarda göçebe hayatına uygun olarak yaşamıştır. Ailenin erkek çocuğu büyüüp evlilik çağına geldiğinde babası tarafından yeni bir çadır yapılmış ve yaşam bu şekilde devam etmiştir (Seyfioğlu 2001: 28).

Geleneksel Kırgız kültürünün oluşmasında “Manas Destanı’nın” da büyük etkisi olmuştur (Gömeç 1999). Kırgızlar, tarih boyunca, destanları aracılığıyla, örf ve âdetlerine ayrı bir önem verir ve nesilden nesile aktarırlar. Bu halk, bir yerden bir yere ister at, ister deve sırtında kolayca taşınabilen, kurulan ve toplanabilen “Boz-Üy” (Boz ev) ismini verdikleri kıl çadırın gerçek sahipleri olarak bilinmektedir.

Kırgız düğünlerinde gelin ve damat için hemen bir çadır kurulur ve buna “örgöö” denir. Burada misafirler için yerler ayrılır, herkes yaşına ve konumuna göre oturur. Kırgızlarda evlilik kadar ölüm de farklı bir kültürel olgu olarak yaşanır. Ölen kişinin yakınları çadırın etrafında ağıtlar söyleyerek acılarını dile getirirlerdi. Çinliler bu törene Kubbeli otağ altındaki tabut adını verirler. Kırgız töresine göre, kubbeli otağ altına konanölü için akrabaları at, koyun ve sığır keserler. Bu töre eski Türk kavimlerinin hepsinde vardır. Buna “Yuğ Töreni” de denmektedir (Erdem 2000, Ögel 1971: 143).

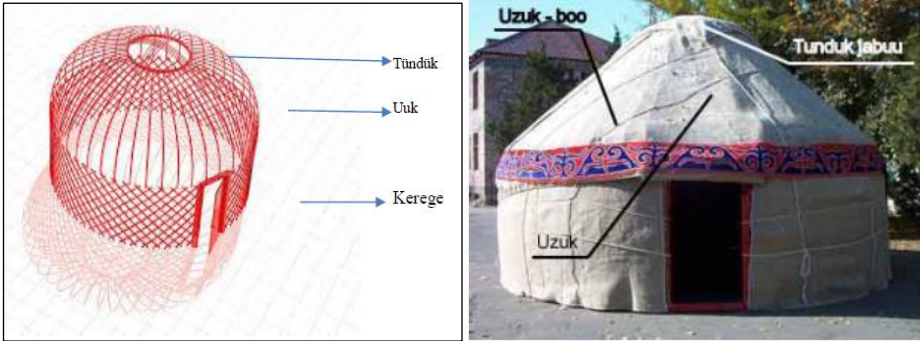
Eski Türkler gök kubbesini bir çadır gibi düşünmektedir. Bahaeddin Ögel, Türklerin iki âlemlerinin olduğunu, bunlardan birinin kendi aileleri ile birlikte geçirdikleri dünyaları olan çadırları, ikincisi de büyük Tanrı âlemi. Bu ise, gök

kubbenin altında ve üstünde düzenlenmiştir. Türk devleti ise, yerle Gök kubbesi arasında, Dünyanın yönlerine göre yerleştirilmiş ve kurulmuş, üçüncü bir varlık idi. Uygurca yazılmış olan Oğuz destanında Oğuz-Han şöyle diyordu: Kün tuğ bolgıl, kök kurıkan! Yani: “Güneş, tuğumuz, bayrağımız olsun; gök de çadırımız!” Türkler bunları söylerken, kendi dünya imparatorluğu ideallerini de ifade ediyorlardı. Sembolik olarak güneşi Türk devletinin bayrağı ve gök kubbesini de, bir çadır olarak düşünüyorlardı (Ögel 1971: 141-142).

Kırgız mimarisinin başlangıcı olarak görülen boz üy, hiçbir şekilde demir ve çivi kullanılmadan yapılmıştır. Kırgızlar konargöçer şeklinde yaşarken yerleştikleri mekânlarda ne tür ağaçların yetiştiğini onların mevsimlere göre değişimini, dayanıklı olup olmadıklarını gözlemlemişler ve amaçlarına uygun olarak kullanmayı öğrenmişlerdir (Şekil 7 - 8).

Kırgızlar kurak yerlerde yetişen ağaçlara göre sazlık sulak yerlerde yetişen ağaçların daha da dayanıklı olduklarını anlamışlardır. İlk önce ağaçların sırrını çözen Kırgızlar, bu ağaçlarla kendileri için yaşayacak bir mekân inşa etmişlerdir. Dolayısıyla yaşayacakları mekân olan boz üyün yapımında sazlık yerlerde yetişen ağaçları tercih etmişlerdir (Alımbayeva 2016: 22-23).

Boz üyün yapımı usta çırac ilişkisine bağlıdır. Çünkü boz üyün ağaç kısmını yani iskeletini yapmak kolay bir iş değildir. Genelde boz üyün iskeletini erkekler yapar. Eğik olması gereken kerege ve uuk kısımları hazırlanırken mevsimlerin de dikkate alınması gerekir. Eğilmesi gereken ağaçlar Şubat ayının sonu Mart ayının başlarında kesilmeli ve eğilmelidir. Sonraki aylara kalırsa eğilmesi zor olur, hatta kırılır (Dıykanbayeva, 2017, s.218).

Şekil 7 - 8. Boz üyün iskelet görünüşü / (Dıykanbayeva, 2017, s.218; Gül, 2015, s.118)

Boz üyün ağaçlarının birbirleri ile birleştirilmesinde hayvan postu kullanılır. Kesilmiş olan hayvanın derisi, yünleri deriden ayrılana kadar suda bekletilir. Yünün deriden ayrılması 15-20 gün sürer. Yünden arınmış olan deri bir tahta

üzerine serilerek kurutulur. Sonra yine 2-3 saat suda bekleterek yumuşamasını sağlarlar ve yumuşamış olan deriyi ince ince keserler.

Böylece ağaçların birleşmesinde ve yamalarda kullanılacak olan kök adı verilen ipler hazır olur. Hazır olan ağaç kısımlar neme dayanıklı olması için keçi yağı ile karıştırılmış olan coşol ile boyanır (Şekil 9).

Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlar da yünleri hayatlarının her alanda kullanmışlardır. Onlardan biri de boz üyün üzerinin kapatılması için yapılan örtülerdir. Keçelerin hazırlanması için de mevsim önemlidir. Keçeler yazın yapılmıştır. Çünkü yünlerin iyi bir şekilde birleşerek keçe haline gelmesi için havanın sıcak olması gerekir. Keçelerin yapımında canlı koyunların yünleri önemlidir. Katlanarak toplanan keçe, dere kenarına getirilerek kiri akana kadar üzerinden su dökülür. Son olarak da keçe güneş altına kurumak üzere serilir. Hazır olan keçe boz üyün boyutuna göre biçilir ve dikilir.

2.Hasır yapılacak sert gövdeli ot 3. Süslenerek yapılmış hasır 4. Kerege için hazırlanmış hasırlar

Şekil 9. Çadırların yapıldıkları malzemelerin görünüşleri / (Diykanbayeva, 2017, s.220)

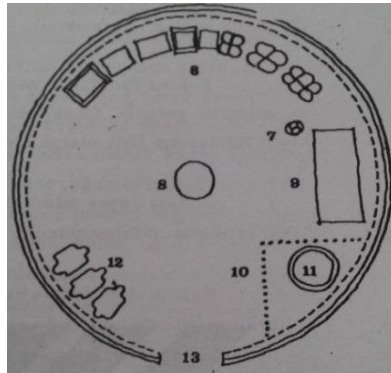
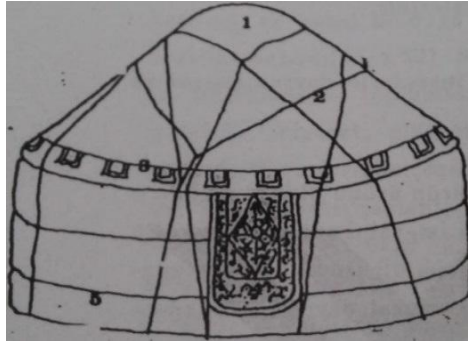
Yaklaşık üç bin yıllık tarihe sahip olan boz üyü, Kırgızlar yaşamlarının her alanında kullanmışlardır. alanında kullanmışlardır. Kocaya gidecek kızı için boz üyde oyunlar ve eğlenceler düzenlemişler, çeyiz olarak vermişler, çocuklarını evlendirmişler, ölüyü son yolculuğuna uğurlamışlar, önemli misafirlerini karşılamışlardır. Kısacası acı ve tatlı günlerini boz üy ile paylaşmışlardır. Boz üy Kırgız eserlerinde de sık sık karşımıza çıkmaktadır. Örnek verecek olursak Manas Destanının önemli epizotlarından biri olan “Kökötay’ın Aşı”nda çeşitli milletlerden misafirler davet edildiği ve onlar için binlerce boz üy kurulduğu anlatılmıştır (Manas, 1990, s.29).

Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettikten beş yıl sonra 1995’te Manas Destanının 1000. yılı kutlamasına gelen misafirler de boz üylerde ağırlandılar (Diykanbayeva, 2017, s.220).

Boz üye bakılarak Kırgızların aile yaşantısı, gelenek ve görenekleri, inanışları anlaşılabilir. Boz üy içinin tör cak, er cak ve epçi cak olarak bölümlere ayrılması (Alımbayeva 2016: 82) Kırgızların hayatındaki önemli unsurlar hakkında bilgi verir. Kırgızların hayatındaki önemli unsurlar hakkında bilgi verir.

Kırgızlar başköşeye tör adı vermektedir. Bu sebeple Kırgızlar için törde yani başköşede yer edinebilmek hayatta en önemli amaç olmuştur. Çünkü bu bir statü göstergesidir. Ancak belli saygınlığa sahip kimseler törde yer edinebilir. İyi insan olmak, toplumun saygısını kazanmak törde yer alabilmenin en temel ölçütleri sayılır. Yani Güneş Tanrısının bulunduğu yerde yer edinebilmek için sıradan bir insan olmamak gerekir. Er kısmı ise boz üyün sol tarafıdır. Burası erkeklere aittir. Aynı zamanda burası yeni evlenen çiftlerin de yeri olarak kullanılır. Göçebe hayat tarzını XIX. yüzyıla kadar devam ettiren Kırgızlar çocuklarını evlendirdiklerinde boz üyün sol tarafına perde çekerek yeni evli çifti ayırmışlardır.

Epçi ise evi idare eden kişi yani kadına ait olan kısımdır. Aynı zamanda burası Kırgız motifleriyle süslenmiş hasır ile bölünür, yiyecek ve içecekler konulur. Bundan dolayı bu kısmı kadına ayırmışlar ve epci cak adını vermişlerdir (Şekil 10 - 11).

Şekil 10 - 11. Bir Orta Asya çadırının düzeni ve planı

Kırgızlar üy-bülöö (aile), üylönüü (evlenme) sözcüklerini kullanmaktadırlar. Çünkü insanoğlunun hayatı evle bağlantılıdır. Dolayısıyla Kırgızlar boz üyü kurarken kundaktaki çocuğu tündüğe baktırarak yukarı kaldırırlar. Kırgızlar için tündük kutsaldır ve aile ocağıdır.

Kırgızlar çok eskiden beri boz üyü kutsanmış bir mekân olarak görürler. Bundan dolayı ev sahibi boz üyü ilk kez kurarken önce halk arasından en yaşlı, saygın ve çocuk sahibi olan insanları davet eder. Gelen insanlardan yaşlı ve erkek olanı tündüğün kaldırılmasına yardım eder. Bu işlem yapılırken adama beyaz gömlek giydirilir ve beline kırmızı kurdele bağlanır. Boz üy kurulur kurulmaz kızlar ve gelinler boz üyün önünde durur eğilerek selamlarlar ve içeri girerler (Şekil 12).

Şekil 12. Boz üyün tündük bölümü

Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlar da tabiatı kutsal saymışlardır. Kırgızlar yaşadıkları mekân olan boz üyün penceresini tepesine yapmışlar ve buna tündük adını vermişlerdir. Dolayısıyla boz üyün penceresinden yani tündüğünden direkt olarak güneşi görmüşlerdir. Pencerenin tepede bulunması Gök Tanrı inancı ile açıklanabilir. Tündük en tepede yer almaktadır, bir anlamda evin direğidir. Tündük sıradan bir ağaçla değil ardıç ağacıyla yapılır. Bilim adamları kelimenin kökü olan “ar”ın bütün Türk boylarında “arığ”, “aruu”, “kutsal”, “temiz”, “şeffaf” sözünden geldiğini söz etmektedir (Tentiye, 2012; 348). Dolayısıyla tündüğün normal bir ağaç ile değil de ardıç ile yapılmasının sebebi Kırgızların yaşadıkları mekân olan boz üyü kutsal olarak görmelerindendir. Ayrıca tündük, aile bireyleri hakkında da bazı ipuçları vermektedir. Geceleri kapatılan tündük, sabah erkenden açılmazsa o evin kadınının geç kalktığı ve tembel olduğu anlaşılmaktadır.

Kırgızlar eskiden günümüze kadar ölümlerini boz üyde bekletmiş, kadınlar burada ölünün başucunda oturarak ağıtlar yakmış, yaslarını tutmuşlar ve son

yolculuğuna boz üyden uğurlamışlardır. İnançlara göre ölülerin ahirette hayatlarına devam etmeleri için boz üy önemli bir mekân olmuştur. Bundan dolayı ölülerine ve ata ruhlarına olan saygıdan dolayı son yolculuğuna ata mekânları olan boz üyden uğurlamışlardır. Ölen soylu veya zengin biri ise atının yelesi bağlanmış direği tündükten çıkararak bağlamışlardır (Şekil 13 - 14). Bu uygulama ev sahibinin öldüğünü, bu evin yas evi olduğunu anlatmıştır ve buna “tul salgan üy” ismini vermişlerdir (Alımbayeva, 2016: 16).

Şekil 13 - 14. Boz üyün uuk ve kerge bölümü

Kırgızlar boz üyün tam ortasına ocak kurmuşlardır. Ocak eskiden beri Türk kültüründe kutsal sayılmıştır. İlk ateşi çok çocuğu olan aileden almaya özen göstermişlerdir. İlk ateşle beraber eve bereket geleceğine ve aile ocağını söndürmeden devam ettirecek çocukların doğacağına inanmışlardır (Alımbayeva, 2016: s.100).

Kırgızlarda boz üyün keregesine insan ayakları asılmaz, tündüğün ipine ağırlık verilerek çekilmez, eşiğin üzerinde durulmaz, girerken ya da çıkarken eşiğe basılmaz, atlayarak çıkmak gerekir, kapı ayakla açılmaz. Bütün bunlar evin koruyucu ruhu ile ilgilidir. Evin koruyucu ruhları eşikte oturur, üzerine basarsa incinir inancı vardır. Ateş suyla söndürülmez, ateşe tükürülmez, külün üzerine basılmaz, geceleyin külü dışarı çıkarılmaz (Akmataliyev, 2011: s.138).

Geceleri ve yağmurlu havalarda bu delik keçe ile örtülür. Evin üst kaplaması "çiy" olarak adlandırılan hasır ve keçeden yapılmış olup, kış soğğundan ve yaz sıcağından korumaktadır. Çadırın tam merkezinde ocak, onun arkasında da evin refahını gösteren yüklükler bulunmaktadır. Maharetli usta çadır parçalarını 25 gün içinde yaparken, bunlar ortalama olarak 25 yıl kullanılır. Çadırın esas iç süs donatımını millî desenlerin ihtişamı ve çeşitliliği ile büyüendiren duvar ve yer halıları temsil etmektedir. At takımları, mezar taşları ve binalarda kullanılan Kırgız resimleri ve oymalarında hayvan boynuzu motifi ön plandadır. Kırgızlar parlak kırmızı, beyaz ve mavi renklerini severler. Bu yüzden dekoratif sanatları

da her zaman parlak renkler, göz zevkine hitap eden ferahlık ve canlılık içerir (Uzun 2008).

Kırgızlar göç ettiklerinde yani boz üyü topladıklarında yerini iyice temizleyerek bırakmışlardır. Çok eskilerden beri göçebe hayat yaşayan Kırgızlar “Göçtüğün yer, yerleştiğin yerden temiz olsun.” demişlerdir (Murzakmetov, 2013: 30). Çadırı topladıktan sonra kazıkların yerine ayran ve süt gibi içecekleri dökmüşlerdir. Bunun nedeni ise yer sahibine, toprak anaya olan memnuniyeti belirtmektir. Bu uygulama saçı olarak kabul edilebilir (Abramzon, 1971: 30).

Zamanla çadırda bulunan birçok eşya eski işlevi ve önemini kaybetmiş ve oda süslerine dönüşmüştür. Bu tip yapılarda, yan duvarlar ve tavanın oluşumu önemlidir. Yan duvarlarına "kerege", "derim", "kanat", adı verilir. Kerege birbirlerini uygun yerlerinden ince kayışlarla bağlanmıştır. Toplandığı zaman birbiri üzerine gelerek bir demet oluşturan kerege kucakta kolaylıkla taşınmaktadır.

Sonuç

Toplumların çadır adını verdikleri boz üy, sadece Kırgızlar tarafından değil göçebe hayat yaşayan bütün Türk boyları tarafından kullanılmıştır. Boz üy Kırgızlarda önemini hiç kaybetmeyip günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Boz üy, 2014 yılında UNESCO tarafından kültür mirası olarak korunmaya alınmış ve Kırgız boz üyünün yer aldığı forumlar Türkiye, Hindistan, Kanada, İsveç, Moğolistan gibi ülkelerde gerçekleştirilmiştir (Alımbayeva 2016: 132).

Kültürel mirasımızın en önemli yapı tiplerinden birini geleneksel evler oluşturmaktadır. Geleneksel Türk evinin plan açısından kökeni Kırgız çadırlarından gelmektedir. Evlerdeki iç mekan orta vurgusu çadırdaki orta mekandaki vurgu ile benzerlikler göstermektedir.

Kaynaklar

- Abramzon, S. M. (1971). *Kirgizli ihetnogenetiçeskie i istoriko-kulturnie svyazi*. Leningrad: Nauka.
- Akdeniz, M. G. (2016). *Tarih Öncesi ve İlkçağ Mimarlığı*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Akmataliev, A. (2011). *Kirgızdın Köönörbös Döölöttörü*. Bişkek: Şam.
- Alımbaeva, B. (2016). *Kirgız Elinin Boz Üyü*. Bişkek: Uluu Toolor.
- Arseven, C. E. (1972). *Türk Sanatı Tarihi, VII. Fasikül*, İstanbul: Maarif Basımevi.
- Baran, M. (2014). Pamir Yaylası'ndan Ulupamir Köyü'ne: Kırgızlarda sosyo – kültürel yaşam ve mekânın dili. *Bilig Dergisi*, 68, 43–58.
- Başka Rota. (2 Eylül 2018). *Aşıkli Höyük: Avcı toplayıcılıktan, yerleşik hayata ilklerin keşfedildiği yer*. Erişim Tarihi: 2 Şubat 2025, <https://baskarota.com/package/asikli-hoyuk/>.
- Heidegger, M. (1979). “*Sein Und Zeit*”, *Max Niemeyer Verlag, Tübingen, (Sevcan Cansu'dan, Eski Ankara Bağ Evleri ile Günümüz Villalarının Mekan Konfigürasyonu Karşılaştırılması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Dıykanbayeva, M. (2017). Kırgız Kültüründe Boz Üy, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 28, 217–226.
- Dıykanbayeva, M. (2017). Çin Kırgızlarının halk edebiyatı ve gelenek görenekleri, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 39-48.
- Eldem, S. H. (1968). *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Pulhan Yayınları.
- Erdem, M. (2000). *Kırgız Türkler*. Ankara: Asam Yayınları.
- Flickr. (2 Kasım 2016). *Çatalhöyük*. Erişim Tarihi: 3 Mart 2025, <https://www.flickr.com/photos/catalhoyuk/>.
- Gül, Y. E. (2015). Kırgız Türklerinde “Boz Üy” (Çadır) geleneği. *Gazi Türkiyat Dergisi*, 17, 113-120.
- Historia, S. (12 Eylül 2018). *PREHISTORIA*, Erişim Tarihi: 4 Nisan 2025, <http://www.historiasztuki.com.pl/strong/>.
- Karacalı, A. O. (2018). *Neolitik Anadolu Buluntu Yerleri Restitüsyonları Üzerinden Mekân Okumaları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi. İstanbul.
- Mann, C.C., (2011). “The Birth of Religion: The World's First Temple”. *National Geographic USA*, 39–59.

- Manas, c. III, (1990), Moskova: Nauka.
- Murzakmetov, A. (2013), *Boz Üy – Babalar Murası, Şookum (İlim, turmuş cana madaniyat curnalı)*. Bişkek: İyun.
- Ögel, B. (1971). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Özdoğan, M. (2000). “Çayönü: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Tarihlenen Bir Yerleşim Yerinde Koruma ve Alan Düzenleme Uygulaması”. *TÜBA – KED*. 141-154.
- Rapoport, A. (1969). *House Form and Culture*. New Jersey Prentice-Hall,
- Seyfioğlu, A. R. (2001). “Orta Asya’dan Levhalar: Kırgızlar ve Memleketler”. *Türk Yurdu*. 9-10: 28.
- Tentiyev, C. (2012). *Boz Üy – Tirüülükütün Üyü, Zamandaş (eldik curnalı)*. Bişkek: Fevral.
- Uzun, G. (2008). " Doğu Turkistan Kırgız Turkleri". Turkish Studies, International Periodical For the Languages. *Literature and History of Turkish or Turkic*, 3, 7.

BÖLÜM 12

İş Sağlığı ve Güvenliğinde Sanal ve Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları

Yeter Akkaya¹ & Ergün Eraslan²

GİRİŞ

Dijital dönüşüm, üretimden hizmet sektörüne kadar tüm alanlarda yeni fırsatlar ve zorluklar doğurmuştur. Bu dönüşümün iş sağlığı ve güvenliği alanına yansması ise “İSG 4.0” kavramıyla açıklanmaktadır. İSG 4.0, dijital teknolojilerin entegrasyonu yoluyla çalışanların sağlık ve güvenliğinin daha etkin, proaktif ve sürdürülebilir biçimde korunmasını amaçlamaktadır (Uzun, 2019; Uzun, 2023).

Sanal Gerçeklik (SG) ve Artırılmış Gerçeklik (AG), bu dönüşümün en dikkat çekici teknolojileri arasında yer almaktadır. SG, kullanıcıyı tamamen dijital bir ortama taşıyarak gerçek dünyadan soyutlayan bir deneyim sunarken; AG, gerçek dünya üzerine dijital içerik katmanları ekleyerek fiziksel gerçekliği zenginleştirmektedir (Rauschnabel ve diğ., 2022; Demirezen, 2019). Eğitim, sağlık, oyun, endüstri ve iş güvenliği gibi birçok alanda yaygınlaşan bu teknolojiler hem bireysel öğrenme hem de kurumsal süreçlerde önemli avantajlar sağlamaktadır.

Bununla birlikte, SG/AG teknolojilerinin gelişimi çeşitli sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Donanım maliyetleri, standartlaşma eksikliği, kullanıcı rahatsızlıkları (ör. göz yorgunluğu, baş dönmesi) ve etik sorunlar bu teknolojilerin yaygın kullanımında karşılaşılan temel zorluklardır (Jerald, 2015; Radianti ve diğ., 2020). Tüm bu fırsat ve zorlukların iş sağlığı ve güvenliği perspektifinden ele alınması, daha güvenli ve verimli çalışma ortamlarının oluşturulması açısından kritik öneme sahiptir.

Bu bölümde, SG/AG uygulamalarının İSG alanındaki önemi, kullanım alanları ve beraberinde getirdiği zorluklar ele alınmıştır. Böylelikle hem akademik hem de pratik açıdan İSG ve SG/AG etkileşiminin daha bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

¹ Öğr. Gör. , Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Hisarcık Meslek Yüksekokulu, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı, 0000-0002-0512-530X

² Prof. Dr. , Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, 0000-0002-5667-0391

1. İSG 4.0

İSG 4.0, dijital dönüşüm sürecinin temel unsurlarını iş sağlığı ve güvenliği alanına entegre ederek çalışanların sağlığını ve güvenliğini proaktif bir şekilde korumayı amaçlayan ve insan ile makineler arasındaki uyumu en üst düzeye çıkararak güvenliğini sağlamayı hedefleyen yeni bir kavram olarak tanımlanabilir (Uzun, 2023).

İSG süreçlerinin dijitalleştirilmesi, bir organizasyonun İSG performansını iyileştirmek için sihirli bir çözüm sunmaz. İSG 4.0 olarak tanımlanan dijital İSG teknolojileri, organizasyonların mevcut İSG faaliyetlerini destekleyerek performanslarını artırmalarını sağlayacaktır. Bugün tanık olduğumuz heyecan verici gelişmeler, çalışanların sağlık ve güvenliğini sağlamada önemli bir ilerleme kaydedilmesi için büyük bir fırsat sunmaktadır. Dünyada milyonlarca insan her yıl kazalar ve hastalıklar nedeniyle zarar görmeye devam ederken, dijital teknolojiler daha güvenli bir çalışma ortamı yaratılmasına katkı sağlayan bir gelişme olarak değerlendirilebilir (Uzun, 2019).

2. SANAL ve ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK

Sanal Gerçeklik (SG), bilgisayar tarafından oluşturulan, kullanıcının tamamen içine girdiği ve gerçek dünyadan izole olduğu, üç boyutlu yapay bir ortamdır. Aslında var olmayan ortamları gerçek gibi sunmaktır. Sanal gerçeklik, akıllı telefon ya da başa takılan ekran ve benzeri cihazlarla oynatılabilen içerik için kullanılan terimdir (Rauschnabel ve diğ., 2022). Sanal gerçeklik tecrübesi, bilgisayar ile oluşturulan alanı ya da gerçek olmayan bir dünyayı, ileri teknoloji kullanılarak fark etmeyi sağlar. Gerçek olması gereken duyma, görme, dokunma, tat ve koku vb. duyularımızla algılayabileceğimiz gerçek ya da simüle edilmiş ortamlardır (Demirezen, 2019). SG, kullanıcıyı tamamen dijital bir ortama taşır; gerçek dünya ile bağlantı kesilir. Eğitim, simülasyon, oyun ve sağlık gibi alanlarda kullanılır.

Artırılmış Gerçeklik (AR), gerçek zamanlı olarak, gerçek dünya üzerine metin, grafik, ses veya diğer dijital içeriklerin bindirilmesiyle oluşan deneyimdir. Kullanıcı hem gerçek hem de sanal unsurları aynı anda görür (Rauschnabel ve diğ., 2022). AR; gördüğümüz her nesnenin ek ve değerli bilgilerle zenginleştirilebileceği yerdir. Gerçek ortama bilgisayar tarafından oluşturulan bilgi katmanları eklenerek fiziksel gerçekliğin genişlemesi olarak tanımlanır. Bu bağlamdaki bilgiler metin, grafik, video, ses, dokunsal geri bildirim, GPS verileri ve hatta koku dahil olmak üzere her türlü sanal nesne veya içerik olabilir. Ancak artırılmış gerçeklik basit bir görüntüleme teknolojisinden daha fazlasıdır. Ayrıca, nesneler ve dijital cihazlarla insan etkileşimi için yeni bir tür gerçek zamanlı doğal kullanıcı arabirimini temsil eder (Dargan ve diğ., 2022).

AG ve SG, insan-dijital etkileşimini derinleştiren yeni nesil teknolojilerdir ve uygulama alanları hızla genişlemektedir. AG, gerçeklik ve sanallık arasında bir süreklilikte yer alırken, SG bu sürekliliğin tamamen sanal ucunda konumlanır (Rauschnabel ve diğ., 2022). Artırılmış Gerçeklik ve Sanal Gerçeklik arasındaki farklar; sanal gerçeklik, bilgisayar ekranında veya Oculus Rift gibi özel stereoskopik ekranlar aracılığıyla tamamen bilgisayar tarafından oluşturulan, sürükleyici ve üç boyutlu bir ortam sunar. Buna karşın, artırılmış gerçeklik sanal ve gerçek ortamları bir araya getirir. AG kullanıcıları, çevrelerindeki gerçek dünyayı hissetmeye devam edebilirler (Küchelhaus ve Chung, 2014).

Şu anda mevcut olan artırılmış gerçeklik öğeleri şunlardır:

- El Cihazları
- Sabit AR Sistemleri
- Uzamsal Artırılmış Gerçeklik (SAR) Sistemleri
- Başa Takılan Ekranlar (HMD'ler)
- Akıllı Gözlükler
- Akıllı Lensler

Sanal ve Artırılmış gerçeklik teknolojisi endüstride çok önemlidir. Bu teknolojilerin birleşimi üretim alanındaki firmaların yöntemlerini ve verimliliğini artırabilir. İnsanların kademeli olarak uyum sağlamasına ve dijitalleşme seviyesini artırmasına neden olan süreçte bazı yeni teknolojik zorluklar getiriyor. Bu teknoloji endüstride, mesleki eğitimde (askeri, medikal vb.), simülasyonlarda, tasarlanan modellerin değerlendirilmesinde, ürün ergonomisinde yer almaktadır (Firu, 2021).

2.1 Sanal ve Artırılmış Gerçekliğin Önemi

Günümüzde SG ve AG hem teknolojik gelişmeler hem de insan yaşamı açısından büyük önem kazanmıştır. SG ve AG, artık yalnızca eğlence veya oyun sektörüne özgü teknolojiler olmaktan çıkmış, eğitimden sağlığa, sanayiden sosyal yaşama kadar birçok alanda köklü dönüşümler sağlayan araçlar hâline gelmiştir. Bu teknolojilerin en önemli katkısı, bireylere bilgiyi yalnızca pasif bir şekilde iletmek yerine, deneyimsel öğrenme fırsatı sunmalarıdır. Bireyler bilgiyi yaşayarak öğrendiklerinde, öğrenmenin kalıcılığı ve motivasyonu belirgin bir şekilde artmaktadır (Bailenson, 2018).

SG ve AG, riskli ve maliyetli deneyimlerin güvenli bir şekilde simüle edilmesine olanak tanımaktadır. Gerçek ortamda tehlikeli veya yüksek maliyetli olabilecek uygulamalar, sanal ortamda herhangi bir zarar riski olmaksızın gerçekleştirilebilmektedir. Bu bağlamda, teknolojiler hataların öğrenme sürecine

katkı sağladığı güvenli bir pratik alanı oluşturmaktadır. Ayrıca, yaratıcılık ve inovasyonu teşvik etmesi de önemli bir katkıdır. Kullanıcılar, gerçek dünyanın sınırlarından bağımsız olarak farklı senaryoları deneyimleyebilir ve yeni fikirler geliştirebilir. Böylece, SG ve AG, bireylerin hayal gücünü ve problem çözme kapasitelerini genişleten yenilikçi bir ortam sunmaktadır (Radianti, 2020; Jerald, 2015).

Aynı zamanda, bu teknolojiler erişilebilirliği ve kapsayıcılığı artırır. Coğrafi engelleri ortadan kaldırarak, dünyanın farklı bölgelerinden bireylerin aynı sanal ortamda bir araya gelmelerine imkan tanır. Bu bağlamda, SG ve AG, bilgiye ve deneyime erişim açısından eşit fırsatlar sunan güçlü araçlar olarak kabul edilir. Son olarak, SG ve AG teknolojileri kullanıcıların sürece aktif katılımcılar olarak dahil olmalarını sağlar. Bireylerin sürece etkileşimli bir şekilde katılması motivasyonu artırır ve katılımı teşvik eder. Tüm bu nedenlerle, SG ve AG günümüzün dijitalleşen dünyasında yalnızca teknik kolaylık sağlayan araçlar olarak değil, aynı zamanda geleceğin yaşam biçimini şekillendiren temel unsurlar olarak görülmektedir (Slater ve Sanchez-Vives, 2016; Azuma, 1997).

2.2 Sanal ve Artırılmış Gerçekliğin Zorlukları

SG ve AG teknolojileri, öğrenme, sağlık, endüstri ve sosyal yaşamda önemli fırsatlar sunmasına karşın beraberinde çeşitli teknik, ekonomik, kullanıcı odaklı ve etik zorluklar getirmektedir.

Her şeyden önce, SG ve AG uygulamaları yüksek çözünürlüklü ekranlar, güçlü işlemciler ve gelişmiş sensörler gerektirir; bu da yüksek donanım maliyetlerine yol açar. Bu durum, bu teknolojilerin yaygın olarak benimsenmesini sınırlar ve özellikle küçük işletmeler ile eğitim kurumları için erişilebilirlik sorunlarına neden olur (Radianti ve diğerleri, 2020). Ayrıca, farklı cihazlar ve yazılımlar arasında standartların olmaması da birlikte çalışabilirliği kısıtlar (Azuma, 1997).

Kullanıcı deneyimi açısından önemli sınırlamalar bulunmaktadır. Uzun süreli sanal kullanımı, göz yorgunluğu, baş dönmesi ve mide bulantısı gibi semptomlarına yol açabilmektedir. Ayrıca, ağır veya ergonomik olmayan başlıklar kullanıcı konforunu azaltmakta ve uyum süreci birçok birey için zorlayıcı olmaktadır (Jerald, 2015).

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, yalnızca donanım değil, aynı zamanda nitelikli içerik üretimi de yüksek maliyetli ve zaman alıcıdır. Kaliteli SG/AG deneyimlerinin geliştirilmesi, yazılım mühendisliği, grafik tasarım ve pedagojik uzmanlık gibi çok disiplinli katkılar gerektirmektedir (Bailenson, 2018). Sosyal ve etik boyutlarda da endişeler bulunmaktadır. SG'nin aşırı kullanımının bireylerde gerçeklikten kopma ve sosyal izolasyon riskini artırabileceği belirtilmektedir (Slater ve Sanchez-Vives, 2016).

Son olarak, SG/AG kullanımının uzun vadeli sağlık etkileri tam olarak bilinmemektedir. Özellikle göz sağlığı, kas-iskelet sistemi ve zihinsel sağlık üzerindeki etkileri konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

2.3 Sanal ve Artırılmış Gerçeklik Uygulama Alanları

Uygulama alanları, endüstriyel açıdan yalnızca gözlükler ile sınırlı değildir. Bununla birlikte koku, hareket, yön vb. duyularımızı da uygulamalara ilave edebilen donanımların geliştirilmesine imkan tanımıştır. Şimdi bu uygulamaların kullanıldığı alan ve sektörlerden bahsedelim. Bunlar; Otomotiv Sektörü, Sağlık Sektörü, Eğlence ve Oyun, İnşaat Sektörü'dür.

Otomotiv Sektörü: SG ve AG, otomotiv alanında simüle edilmiş bir ortam oluşturmak için geliştirilmiş yeni bilgisayar teknolojileridir. Sanal Gerçeklik, kullanıcıları için otomotiv alanında gerçek ortamı simüle eden ve 3 boyutlu bir görüntü oluşturan bir deneyim yaratabilir. Bu teknoloji kullanılarak görme, işitme, dokunma, hatta koku ve gürültü gibi birçok duyu uyarılabilir. Otomotiv alanında bu teknolojilerinin kullanılmasındaki önemli adımlardan biri de eğitim alanıdır. Eğitime katılan çalışanlar hasarlı bir bileşeni değiştirmek veya makine bileşenlerini sökmek için hangi adımları atmaları gerektiğini tam olarak görebilirler. Simülatör üretkenliği artırabilir, yeniden sertifikalandırmadaki başarısızlığı azaltabilir, çünkü süreç simülatörde üretimden önce simüle edilebilir. Sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojileri kullanılarak eğitim verilmesi durumunda şirket eğitim kurslarının maliyetini azaltabilir. Pandemi döneminde özellikle eğitimler yüz yüze yerine uzaktan yapılabilir (Firu, 2021).

Sağlık Sektörü: Doktora adayları, eğitim süreçlerinde sanal gerçeklik gözlükleri ile uyumlu konsollar veya eldivenler kullanarak sanal ortamlarda ellerini kullanarak ameliyatlar gerçekleştirebilmektedir. Fobik hastaların tedavilerinde veya hastaların ağrılarını psikolojik açıdan azaltmak amacıyla, hastalar sanal gerçeklik gözlükleri kullanılarak bulundukları ortamlardan uzaklaştırılabilir. Artırılmış gerçeklik teknolojisi kullanılarak cerrahi operasyonlar gerçekleştirilmektedir. Örneğin, üç boyutlu dijital meme modelleri kullanılarak bir artırılmış gerçeklik başlığı ile meme kanseri ameliyatı yapılmıştır (Gouveia ve diğ., 2021). Lateral kafa tabanı cerrahisinde artırılmış gerçeklik teknoloji kullanılmasının hazırlık ve başlangıç aşamalarında büyük faydası olduğu görülmüştür (Schwam ve diğ., 2021).

Eğlence ve Oyun: Bu teknoloji, sanal gerçeklik simülatörleri ve gözlükleri aracılığıyla oyun oynayan bireylere, daha önce deneyimlemedikleri ve kolayca vazgeçemedikleri bir tecrübe sunmaktadır. Sanal gerçeklik oyunlarında, genellikle sanal bir ortam oluşturmak için sınırlı bir alana veya ayrı bir odaya ihtiyaç duyulmaktadır. Buna karşın, artırılmış gerçeklikte mevcut ortam kullanılarak oyun alanı oluşturulmaktadır. AR Invaders, Run!, Zombies, Ghost

Snap AR ve Temple Treasure Hunt, popüler iOS ve Android oyunlarından bazılarıdır. Bu oyunlar, taşınabilir oyun sistemleri, tabletler ve akıllı telefonlar gibi cihazlarla oynanabilmektedir (Bingöl, 2018).

İnşaat Sektörü: Yeni bir daire veya ev arayışı, önemli ölçüde zaman ayırmamız gereken yorucu bir süreçtir. Her bir mülkü ziyaret ederek gerekli kontrollerin yapılması hem kiralama hem de satın alma aşamalarında göz korkutucu olabilir. Evden çıkmadan mülkleri ziyaret edebilme düşüncesi cazip gelmektedir. Sanal gerçeklik teknolojisi sayesinde emlakçılar, alıcılara istedikleri mülklerde sanal olarak gezinme imkanı sunmaktadır. Bu sayede alıcılar, evlerini terk etmeden her alanı, koridoru ve odayı detaylı bir şekilde inceleme fırsatı bulacaklardır (rgbkod.com).

3. İSG AÇISINDAN SANAL ve ARTIRILMIŞ GERÇEKLIK UYGULAMA ALANLARI

3.1 Çalışan Eğitimi

İş başı eğitimi, nakliye, montaj endüstrisi, el işçiliğine yönelik üretim şekli, ağır makine endüstrisi ve diğer alanlardaki eğitimler iş hayatında oldukça riskli ve önemli bir rol oynar. Bu uygulamalı becerileri öğretmek için özel olarak tasarlanmış yeni sanal gerçeklik uygulamaları ile üreticiler, becerilerini işe uygulamadan önce dijital olarak öğrenmelerini sağlayarak zamandan ve paradan tasarruf sağlayabilir ve çalışan güvenliğini artırabilir (rgbkod.com). Sanal gerçeklik teknolojisi, yüksekte çalışma eğitimi gibi gerçeklik hissinin yaşanmasının gerekli olduğu eğitimlerde simülasyonlar aracılığıyla bu hissi sağlamaktadır. Oyunlaştırma, öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu sayede eğitim materyalleri, eğitmen maliyetleri ve eğitim süresi açısından tasarruf sağlanmaktadır. (moderninnova.com, 2018)

İnşaat, imalat ve endüstriyel alanlarında yaşayan iş kazalarını ve bu kazaların sebep olduğu ölümleri; sanal gerçeklik tabanlı iş güvenliği eğitimleri ile en aza indirebilmek ve daha güvenilir çalışma alanı oluşturmak mümkündür. İşverenlerin, çalışanların tazminat masrafları için oldukça fazla ödeme yaptıkları bilinmektedir. İşyerindeki yaralanmalar işverenin bütçesine büyük etki yarattığı gibi çalışanın ve ailesinin de maruz kaldığı sosyal maliyet ve duygusal travmaya da sebep olmaktadır. Özellikle tehlikeli işlerde sağlam ve güvenli bir iş yeri her çalışanın hakkıdır. İş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinde sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojisinin sağladığı deneyim olanakları oldukça fazladır. Bu nedenledir ki çoğu işveren , iş kazalarını en aza indirebilmek için eğitimlerinde bu teknolojilere yatırım yapıyor (moderninnova.com, 2018)

Yüksekte çalışma: Düşmelerden kaynaklanan ölümlü iş kazalarının en yaygın olarak görüldüğü alan olan inşaat sektöründe önemli bir sorundur. İnşaat alanında güvenlik, henüz tam anlamıyla çözülememiş bir meseledir. Çalışanların nerede

ve nasıl tedbirli olmaları gerektiğini anlamaları, şantiyenin sürükleyici bir sanal gerçeklik simülasyonu ile sağlanabilir. Sanal gerçeklik uygulamaları, alınması gereken güvenlik önlemlerini anlamada, güvenli olmayan bölgeleri tespit etmede ve tüm inşaat sahasını kavramada farklı perspektifler sunmaktadır. Tüm sanal gerçeklik deneyimleri, geliştirilmiş eğitim metotlarıyla iş kazalarını önlemek amacıyla tasarlanmıştır (moderninnova.com, 2018).

Madencilikte: Sanal gerçeklik simülasyonları, madencilerin gerçek riskler olmaksızın eğitilmesine olanak tanımaktadır. Avustralya'daki UNSW Maden Mühendisliği Okulu, eğitim modüllerine sanal gerçekliği entegre etmiştir. Bu eğitim modülünde, uzun bir madende meydana gelebilecek ölümcül patlamalardan kaçış gibi senaryolar simüle edilmektedir. Bu sayede, simüle edilmiş arazilerde özellikle tehlikeli durumlara müdahale etme konusunda pratik yapma fırsatları sunulurak eğitim alanında bir devrim gerçekleştirilmiştir. Benzer şekilde, öğrenciler gerçek risklerle karşılaşmadan öğrenme ve hata yapma şansına sahip olmuşlardır (moderninnova.com, 2018).

Denizcilikte: Keşif ve derin deniz sondajı şirketleri, işçilerini deniz tabanına güvenli bir şekilde götürmenin maliyetine katlanmadan eğitebilirler. Bir deniz gemisinin makine dairesinde meydana gelebilecek acil durum yangınına gösteren sanal gerçeklik senaryosu, bu duruma örnek teşkil etmektedir (moderninnova.com, 2018).

SG/AG ile ilgili tahliye davranışı ve arama kurtarma davranışı üzerine yapılan araştırmalar gösterir ki acil durum yönetimi çalışmalarında en aktif alanlardan biridir. SG/AG genellikle kaçış ve kurtarma davranışlarının çeşitli faktörlerden nasıl etkilendiğini incelemek ve deneysel sahneler oluşturmak için bir araç olarak kullanılır. Bu faktörler, oda düzeni ve uyarı işaretleri gibi dış faktörleri ve önceki eğitim, kişisel deneyim ve karar verme tercihleri gibi dahili faktörleri içerebilir. SG/AG, değişkenleri kontrol etmek ve iyi tasarlanmış acil durum sahneleri oluşturmak için uygundur. Bu avantajlar, SG/AG'nin deneysel parametrelerde daha az rahatsızlığa neden olmasını sağlar. SG/AG'nin rolü, canlı sahne simülasyonu yoluyla afet sahnelerindeki kullanıcıların gerçek tepkilerini simüle etmektir. Acil durum müdahalesine yardımcı olmak için SG/AG kullanmanın ana avantajı, güçlü bilgi görselleştirme ve ifade yeteneklerine sahip olmasıdır. Haritalar yeterince sezgisel olmayabilir veya felaketten etkilenen alanları tasvir ederken nesnelerin uzamsal bilgilerini sağlayamayabilir. Ancak SG/AG bu bilgiyi görüntüleyebilir ve tahliye edilenlere ve kurtarma görevlilerine rahatlıkla gösterebilir. SG/AG, gerçek hayatta acil durum müdahalesine yardımcı olmak için henüz tam potansiyeliyle kullanılmamıştır. Bununla birlikte, akıllı şehir gibi kavramların gelişmesi ve gelecekte bu araştırmanın daha da ilerlemesi ile bu alanın iyi gelişme beklentileri vardır. SG/AG, binaların afet sonrası durumunu değerlendirmek, hasarı simüle etmek ve yeniden inşa planlarının üretilmesine

yardımcı olmak için de kullanılabilir. Acil durum sonrası kurtarma alanında, SG/AG teknolojisinin ana avantajı, gerçek hayatta hasar görmüş binaları üç boyutlu modellere ve analiz edilebilir verilere dönüştürebilmesidir. Bu teknoloji, acil durum sonrası kurtarma sırasında yerinde ölçüm ve inceleme çalışması ihtiyacını önemli ölçüde azaltabileceği ve bu işlemleri daha hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleştirebileceği için gelecekte daha fazla gelişme potansiyeline sahiptir. Ancak, bu olasılığı gerçeğe dönüştürmek için daha uygun teknoloji geliştirmesi şarttır (Zhu ve Li, 2021).

SONUÇ

Sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojisi sayesinde, karmaşık teknik sistemler gerçekçi bir sanal ortamda dijital olarak temsil edilebilir. Bu teknoloji, kullanıcıların sanal ortama tamamen dalmasını ve içindeki sistemleri ve nesneleri minimum kısıtlamayla gözlemleyip etkileşimde bulunmasını ya da gerçek ürün ve sistemleri dijital verilerle zenginleştirmesini sağlar. Karmaşık sistemlerin davranışlarını ve fonksiyonlarını somut ve anlaşılır bir şekilde sunmak için yeni olanaklar yaratır. Bu nedenle, SG/AG teknolojisi endüstriyel iş süreçlerinde devrim yaratma potansiyeline sahiptir. Endüstriyel kullanım örneklerine bakıldığında, endüstriyel iş süreçlerinin dijitalleştirilmesi potansiyeli oldukça yüksektir.

Endüstrilerde işyeri kazaları, hatalı iş prosedürleri, yetersiz etkileşimli eğitim, etkisiz tasarım ve bakım nedeniyle yaygındır. Bu nedenle, bu endüstriler en son teknolojileri, örneğin SG gibi, benimseyerek sürekli olarak süreç iyileştirmesi yapmaktadır. SG teknolojisinin endüstrilere uygulanması; operatör becerilerini geliştirme, ürün tasarımı ve değerlendirmesi, etkili montaj eğitimi, teslimat süresini azaltma ve süreç kalitesini artırma konularında yardımcı olur. Bu nedenle, karmaşık çalışma ortamlarında SG eğitimiyle gerçekleştirilen kaza modellemesi ve simülasyonu, kaza önleme yöntemlerinin araştırılması için bir araştırma stratejisi geliştirmektedir.

SG/AG tabanlı eğitim sırasında bazı sorunlarla karşılaşmak da mümkündür. Katılımcıların hareketlerini gözlemleyebilmek için geniş bir alana ihtiyaç vardır. Aşırı SG sistemi kullanımı sonrasında mide bulantısı, baş dönmesi ve baş ağrısı gibi semptomlar başlıca yaşanan sorunlar arasındadır. Bu nedenle, bu etkileri minimize edecek şekilde tasarlanması gerekmektedir.

Bununla birlikte, donanım maliyetleri, kullanıcı konforu, içerik üretim süreçleri ve etik kaygılar gibi sorunların çözülmesi, teknolojilerin daha yaygın ve sürdürülebilir kullanımını sağlayacaktır. Gelecekte İSG 4.0'ın başarısı, yalnızca teknolojik ilerlemelerle değil, aynı zamanda sosyal, etik ve ekonomik boyutların da dengeli bir şekilde ele alınmasıyla mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Azuma, R. T. (1997). A survey of augmented reality. *Presence: teleoperators & virtual environments*, 6(4), 355-385.
- Bailenson, J. (2018). *Experience on demand: What virtual reality is, how it works, and what it can do*. WW Norton & Company.
- Bingöl, B. (2018). Yeni bir yaşam biçimi: Artırılmış gerçeklik (AG). *Etkileşim*, (1), 44-55.
- Dargan, S., Bansal, S., Kumar, M., Mittal, A., & Kumar, K. (2022). Augmented Reality: A Comprehensive Review. *Archives of Computational Methods in Engineering*, 30, 1057-1080.
- Demirezen, B. (2019). Artırılmış Gerçeklik ve Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Turizm Sektöründe Kullanılabilirliği Üzerine Bir Literatür Taraması. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-26.
- Firu, A. C., Tapîrdea, A. I., Feier, A. I., & Drăghici, G. (2021). Virtual reality in the automotive field in industry 4.0. *Materials Today: Proceedings*, 45, 4177-4182.
- Gouveia, P. F., Costa, J., Morgado, P., Kates, R., Pinto, D., Mavioso, C., ... & Cardoso, M. J. (2021). Breast cancer surgery with augmented reality. *The Breast*, 56, 14-17.
- <https://rgbkod.com/blog/2019/02/27/sanal-gercekligin-calisan-egitimine-etkisi/>, 23.08.2025
- <https://meganova.com.tr/egitim/>, 23.08.2025
- <https://moderninnova.com/2018/12/10/sanal-gerceklik-ile-is-guvenligi-egitimlerinde-farkli-sektor-uygulamalari/> 26.08.2025
- Jerald, J. (2015). *The VR book: Human-centered design for virtual reality*. Morgan & Claypool.
- Kückelhaus M. ve Chung G. (2014). Augmented Reality In Logistics: DHL Customer Solutions & Innovation Represented by Matthias Heutger, Senior Vice President Strategy, Marketing & Development, DHL CSI 53844 Troisdorf, Germany.
- Radianti, J., Majchrzak, T. A., Fromm, J., & Wohlgenannt, I. (2020). A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda. *Computers & education*, 147, 103778.

- Rauschnabel, P., Felix, R., Hinsch, C., Shahab, H., & Alt, F. (2022). What is XR? Towards a Framework for Augmented and Virtual Reality. *Comput. Hum. Behav.*, 133, 107289.
- Schwam, Z. G., Kaul, V. F., Bu, D. D., Iloreta, A. M. C., Bederson, J. B., Perez, E., ... & Wanna, G. B. (2021). The utility of augmented reality in lateral skull base surgery: A preliminary report. *American Journal of Otolaryngology*, 42(4), 102942.
- Slater, M., & Sanchez-Vives, M. V. (2016). Enhancing our lives with immersive virtual reality. *Frontiers in Robotics and AI*, 3, 236866.
- Uzun, M. (2023). Endüstri 4.0 ve İSG'nin Dönüşümü: "İSG 4.0" <https://meganova.com.tr/endustri-4-0-ve-isgnin-donusumu-isg-4-0/>, 20.08.2025
- Uzun, M., 2019, İSG 4.0: Dijital İSG çözümleri, <https://www.linkedin.com/pulse/isg-40-dijital-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCmleri-mert-uzun>, 20.08.2025
- Zhu, Y., & Li, N. (2021). Virtual and augmented reality technologies for emergency management in the built environments: A state-of-the-art review. *Journal of safety science and resilience*, 2(1), 1-10.

BÖLÜM 13

Reklam Mecrası Olarak Youtube ve Youtube Reklamcılığının Geleceği¹

Mihalis Kuyucu²

1. Giriş: Dijital Medya Platformu Olarak YouTube

Teknolojinin günlük hayatımıza entegrasyonu, reklam ve stratejilerinin erişim alanını geleneksel medya ortamlarının ötesine, sosyal medya platformlarına doğru genişletmiştir. Başlangıçta iletişim, araştırma ve eğlence için geliştirilen bu platformlar artık markalar için önemli yatırım alanları haline gelmiş ve dijital medya yatırımlarının önemli bir kısmı giderek sosyal medyaya ayrılmaya başlamıştır. Bu değişim, gelişen teknoloji ile birlikte maliyet etkinliği nedeniyle sosyal medya yatırımlarının artık televizyon reklamcılığı gibi geleneksel aktif sektörlerdeki yatırımları geride bırakmasıyla sonuçlanmaktadır (Köseoğlu, 2023).

Geleneksel olarak televizyon ve yazılı basın gibi mecralara dayanan sosyal medyanın reklamcılıktaki faydası, günümüz teknolojisiyle birlikte önemli ölçüde işlevsellik kazanmıştır. Kullanıcılar için maliyetsiz erişim, bilgiye erişim kolaylığı, kolaylaştırılmış iletişim ve sınırsız bilgi paylaşımı bu platformları reklamcılık için oldukça cazip hale getirmiştir (Zenderen, 2020).

Sosyal platformlar, içerik yayma ve etkileşim için sınırsız potansiyelden yararlanarak reklamverenler için en uygun alanlar olarak ortaya çıkmıştır.

YouTube, içeriğin en basit haliyle paylaşılabilirdiği, geniş bir kitleye hitap eden ve reklamlardan gelir elde edilmesini sağlayan bir platform sunarak sosyal medyanın reklamcılıktaki önemli rolüne örnek olmaktadır (Diker, 2021). Üreticilerin kolayca içerik paylaşmasına ve tüketicilerin kişisel keşif yoluyla bilgiye ulaşmasına olanak tanıyarak reklamcılık sektörü için vazgeçilmez bir sosyal medya platformu haline gelmiştir (Kızılkaya, 2020). Platformun ücretsiz üyelik, sınırsız paylaşım ve görüntüleme özelliklerinin yanı sıra diğer sosyal medya platformlarında içerik paylaşabilme özelliği, lider video paylaşım sitesi olarak popülarlığına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

¹ Bu çalışma 08-10 Mayıs 2024 tarihlerinde İstinye Üniversitesinde düzenlenen 4. Uluslararası Medya ve Toplum Sempozyumunda sunulan sözlü bildirinin tam bildiri metnidir.

² Prof. Dr., İstanbul Galata Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Orcid No: 0000-0002-1931-6844

YouTube'un Google ile olan operasyonel sinerjisi ve güçlü altyapısı YouTube'u tercih edilen video paylaşım uygulaması haline getirmiştir. Bu sinerji YouTube'u aynı zamanda kendi alanında bir tekel haline de çevirmiştir.

Platformun her nesle farklı içerikler sunma becerisi ve internetin pentrasyonunu arttırması YouTube ve benzeri sosyal medya platformlarını reklamcılık için tercih edilen mecralar olarak konumlandırmaktadır (Burgess ve Green, 2018).

2. YouTube: Kuruluşu ve Gelişmesi

Üç eski PayPal çalışanı Steve Chen, Jawed Karim ve Chad Hurley tarafından 15 Şubat 2005 tarihinde San Bruno, Kaliforniya'da kurulan YouTube, Google'ın en çok tanınan ve tercih edilen platformlarından biridir. Chen ve Karim ile Hurley, dijital içerik paylaşımında küresel bir fenomene dönüşecek olan platformun temellerini atmıştır. Başlangıçta 11,5 milyon dolar yatırımla kurulan platform, kısa sürede teknoloji sektöründeki ekonomik önemini ortaya koymuştur. (Sahu ve Malik, 2019).

Youtube'un ilk yılları hızlı bir büyümeye sahne olmuştur. Beta sürümünü Mayıs 2005'te başlatan Youtube, aynı yılın Kasım ayında resmi olarak yayına girmiştir. Temmuz 2006'ya gelindiğinde, YouTube günlük olarak 65.000 yeni video yüklendiğini ve 100 milyondan fazla videonun görüntülendiğini duyurmuş, Mayıs 2010'a kadar ABD çevrimiçi video pazarına %43'lük bir payla hakim olmuş ve 14 milyardan fazla video görüntülemesine ulaşmıştır.

Bu hızlı büyüme Google'ın ilgisini çekmiş ve Google Ekim 2006'da YouTube'u 1,65 milyar dolar karşılığında satın almıştır. Anlaşma aynı yılın Kasım ayında tamamlanmıştır. Bugün YouTube, milyonlarca kullanıcı için birincil video paylaşım sitesi ve hem tüketiciler hem de markalar için hayati bir platform olarak hizmet vererek popülerliğini ve tanınırlığını korumaya devam etmekte, günlük dijital deneyimin ayrılmaz bir parçası olarak kullanıcı tabanını sürekli olarak yenilemekte ve genişletmektedir (Sahu ve Malik, 2019).

3. Sosyal Medya Reklamcılığı ve YouTube

İnternetin gelişimine bağlı olarak sosyal medya platformlarının ortaya çıkışı ve sürekli devam eden evrimi, kullanıcıların reklamı yapılan ürün ve hizmetlere erişimini önemli ölçüde değiştirmiştir. Düzenli olarak yeni özelliklerin sunulduğu bu platformlar, kullanıcıların içerikle etkileşime geçmesi için daha basit, daha hızlı ve yaratıcı araçlar sunmaktadır.

Diker'e (2021) göre, sosyal medya kullanıcılarının sayısının artması, bu platformları markaların mesajlarını etkili ve hassas bir şekilde iletmeleri için önemli bir alan haline getirmiş ve sosyal medya araçlarının marka mesajları için en etkili iletişim ortamlarını belirlemedeki önemini vurgulamıştır.

Herhangi bir koşul olmaksızın herkesin katılabildiği sosyal medyaya erişim kolaylığı, fotoğraf ve video paylaşma olanağı ile birleştiğinde içeriğin görünürlüğünü ve erişimini artırmaktadır. İçeriğin cazibesi ve kalitesi, görüntülenme sayısını artırarak içeriği daha fazla kullanıcı profiline dağıtır ve böylece daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır (Tarigan ve diğerleri, 2023). Bu mekanizma yalnızca kullanıcı etkileşimini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda marka varlığını genişletmede ve reklamverenlerin sosyal medyanın maliyet etkinliği, hızı ve geniş erişimi aracılığıyla pazarlamada daha aktif bir rol almasını sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal medya platformlarından elde edilen kesin veriler, hedef kitlenin daha ayrıntılı bir şekilde kategorize edilmesini kolaylaştırarak sosyal medyayı benzersiz bir reklam mecrası olarak öne çıkarmaktadır (Sağlık, 2023).

Bir sosyal medya platformu olan YouTube, kurulduğu 2005 yılından bu yana bir video tüketim sitesi olmaktan çıkıp her yaştan kullanıcıyı barındıran aktif bir reklam mecrasına dönüşmüştür. Platformun yaygın cazibesi ve en genç kullanıcıların bile ilgisini çekme kapasitesi, platformun evrensel yapısını ortaya koymaktadır (Demirci, 2022).

Diker (2021), YouTube'un markalar için cazibesini içerik pazarlamasının yükselişine ve platformun çevrimiçi reklamcılık bağlamında marka iletişimi ve pazarlamasındaki etkinliğine bağlamaktadır. YouTube'un dinamik ve ilgi çekici video içeriği, kişiselleştirilmiş reklamları kullanıcı deneyimini bozmadan kullanıcı akışlarına sorunsuz bir şekilde entegre ederek tüketiciyi harekete geçiren ve onlara markanın hizmetlerini hatırlatan etkili bir reklam aracı olarak hizmet vermektedir.

Google'ın sahibi olduğu YouTube, ana şirket bünyesinde sorunsuz çalışmasını sağlayan sayısız karmaşık matematiksel ve teknolojik sistemle desteklenen en güçlü ikinci arama motoru konumundadır (Kesici, 2022). Google'ın bu satın alma operasyonu, YouTube'a birçok yeni özellik getirerek ve işlevselliğini artırarak önemli bir kilometre taşına işaret etmiştir. Platform, kullanıcıların geniş bir kitleye uygunluğunu sağlamak için belirli içerik kısıtlamalarına tabi olarak uzun biçimli videolar paylaşmasına izin vererek kendisini diğer sosyal medya kanallarından ayırmaktadır. İzleyiciler yorum ve beğeniler yoluyla videolara kolayca erişebildiği, eleştirebildiği, destekleyebildiği ve düşüncelerini paylaşabildiği için bu ortam karşılıklı etkileşimi teşvik ederek içerik katılımını ve gelişimini artırmaktadır (Eker ve Orkan, 2023).

YouTube'un 2005'teki başlangıcından günümüze kadar geçen sürede müzik, film, eğlence, sosyal medya ve blog etkinlikleri gibi çok çeşitli içerikleri destekleyerek çevrimiçi dünyada devrim yarattığını söylemek mümkündür. Platform, kişiselleştirilmiş, etkileşimli ve özelleştirilebilir bir video tüketim deneyimini kolaylaştırmakta ve "Kendinizi Yayınlayın (Broadcast Yourself)"

özünü somutlaştırmaktadır. YouTube'un tanıtımı, "vlog" gibi yeni içerik türlerinin ortaya çıkmasına yol açarak çevrimiçi içerik oluşturma ve tüketimini önemli ölçüde etkilemiştir. Platformun Google'ın geniş veri kaynaklarıyla desteklenen güçlü analitiği, kullanıcı davranışlarının ve tercihlerinin hassas bir şekilde anlaşılmasını ve hedeflenmesini sağlayarak reklam verenlerin hedef kitlelerine daha etkili bir şekilde ulaşmaları için paha biçilmez bir araç haline getirmektedir. Bu analitik beceri, platformun geniş kullanıcı tabanıyla birleştiğinde, YouTube'un dijital reklamcılık ve marka etkileşimi alanındaki eşsiz potansiyelinin altını çizmektedir.

4. YouTube Reklamcılığı

Televizyon benzeri özellikleriyle YouTube, özellikle de artık geleneksel televizyon yerine YouTube'u tercih eden genç kitleler arasında geleneksel televizyona karşı zorlu bir rakip haline gelmiştir (Weibel ve diğerleri, 2019). Google'ın satın almasıyla gelişen hızlı yükselişi, onu pazarlamacılar için paha biçilmez bir reklam aracı haline getiren çok sayıda yeni özellik getirmiştir. Platformun izleyici sayısını hızla artırma becerisi ve kullanıcıların içeriğe erişim kolaylığı, YouTube'u hedef demografilere ulaşmak için çok önemli bir sosyal medya platformu olarak konumlandırmıştır. Google'dan sonra en çok kullanılan ikinci arama platformu olan YouTube, birçok kuruluşu reklam stratejileri için bu alanı aktif olarak planlamaya ve kullanmaya zorlamaktadır.

Başlangıçta fotoğraf paylaşımına odaklanan sosyal medya platformları, YouTube'un izleyiciler için daha etkili ve ilgi çekici olduğu kanıtlanan video paylaşımındaki başarısına yanıt olarak özelliklerini uyarlamak ve güncellemek zorunda kalmıştır. YouTube, büyümesine önemli ölçüde katkıda bulunan bir özellik olan en büyük video içerik akışını sürdürerek diğer sosyal medya platformları arasında öne çıkmaktadır. Bu büyüme, video blogları üreten, günlük yaşamlarını ve ürünler hakkındaki görüşlerini paylaşan ve böylece tavsiyelerine güvenen sadık bir hayran kitlesi oluşturan içerik oluşturucular tarafından desteklenmektedir. İçerik oluşturucuları ve izleyicileri arasındaki bu bağlantı, markalara, ürünlerin popüler vlog'ların içeriğinde inceliklerle tanıtılabileceği benzersiz bir reklam fırsatı sunmaktadır (Delal, 2019).

Doğrudan satış ve kullanıcı hedefli reklamlardaki performansı değişkenlik gösterse de, YouTube marka bilinirliği oluşturma ve genel kitleyi aydınlatma konusunda oldukça başarılıdır (Bozlak, 2021). Bu da onu pazarlamacılar için mükemmel bir seçenek haline getirmektedir. YouTube'daki reklamlara yönelik tüketici tutumları ve bunların satın alma davranışları üzerindeki etkileri, video kampanya hedeflerinin kampanya alt türlerini, reklam biçimlerini, ağları ve teklif verme stratejilerini nasıl şekillendirebileceğini anlamak amacıyla incelenmektedir.

Günümüzden yalnızca 5 yıl önce bile, Youtube'un aylık 1,9 milyar aktif kullanıcısı ve ortalama 5 milyar video izleyen günlük yaklaşık 30 milyon kullanıcısı bulunurken, bu sayı günümüzde katlanmış durumdadır (Delal, 2019). Bu veriler YouTube'un reklam dünyasındaki önemini vurgulamaktadır. Bu geniş kitle, iyi hazırlanmış videoların milyonlara ulaşabildiği ve önemli bir değişim yaratabildiği YouTube'u ürün pazarlaması için çok önemli bir platform haline getirmektedir. Uygun maliyetli ve yaygın reklamcılık potansiyelinin farkına varan markalar, video reklam içerikleri aracılığıyla marka görünürlüğünü ve kampanya bilinirliğini artırarak odak noktalarını YouTube reklamlarına kaydırmaya başlamıştır.

Akar (2011), artık neredeyse her şirketin YouTube'da reklam verebileceğini ve bu sayede firmaların marka farkındalığı yaratmak, belirli ürün veya hizmetlerin reklamını yapmak, ürün desteği sağlamak ve perakende satış yapmak gibi çeşitli hedeflere ulaşabileceğini belirtmektedir. Tek bir tıklamanın tüketicileri bir mücevher reklamından satış sayfasına yönlendirmesi örneğinde olduğu gibi, bir reklamdan markanın istediği bağlantıya gitmenin kolaylığı, tüketiciler için satın alma sürecini basitleştirirken markaya da önemli ölçüde fayda sağlamaktadır.

YouTube'un gelişmiş ölçüm aracı YouTube Analytics, içerik oluşturuculara ve reklamverenlere kitleleri hakkında yaş ve diğer demografik bilgiler, konumlar, etkileşim düzeyleri ve karşılaştırmalı performans metrikleri gibi ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler, içeriği kitleye daha özel bir şekilde uyarlamak için kullanılabilir ve pazarlama çabalarının etkinliğini artırmaktadır.

Google Ads ve YouTube Analytics, demografik gruplar, ilgi alanları, konumlar ve yeniden pazarlama listeleri dahil olmak üzere çeşitli hedefleme yöntemleri kullanarak istenen kitleye hedefli ve verimli bir şekilde ulaşılmasını sağlayan sofistike bir reklamcılık yaklaşımı sunmaktadır (Walsh, O'Brien ve Slattery, 2019).

5. YouTube'da Kullanılan Reklam Biçimleri

Atlanabilir Yayın İçi Reklamlar: YouTube, hem YouTube hem de Google video iş ortağı siteleri ve uygulamalarında diğer videolardan önce, sırasında veya sonrasında görünen atlanabilir yayın içi reklamlar sunarak reklam verenlerin video içeriklerini etkili bir şekilde tanıtımalarına olanak tanımaktadır. Bu reklam modeli, markalar için geniş kitle erişimini ve veriye dayalı reklam planlamasını kolaylaştırmanın yanı sıra, seçilen teklif stratejisine bağlı olarak etkileşime veya gösterime dayalı ödeme modelleriyle (30 saniyeden fazla izleyici etkileşimi veya etkileşim için GBM ve gösterimler için Hedef BGBM, Hedef EBM ve Dönüşümleri Artırma) izleyici etkileşimini de vurgulamaktadır. YouTube'un yaklaşımı, reklam verenlerin öncelikle izleyici etkileşimi için ödeme yapmasını

sağlayarak bunu uygun maliyetli ve hedefli bir reklamcılık çözümü haline getirmektedir. Ayrıca YouTube, bu reklamların satış, potansiyel müşteri yaratma, web sitesi trafiği, marka bilinirliği ve ürün veya marka değerlendirmesi gibi hedefler için kullanılmasını önermekte ve izleyicinin reklamı izleme veya atlama üzerindeki kontrolünden yararlanarak bu hedeflere yönelik daha hızlı harekete geçilmesini sağlayabilmektedir (Lin, Lee ve Lu, 2021).

Atlanamayan Yayın İçi Reklamlar: YouTube'daki atlanamayan yayın içi reklamlar, reklam verenlerin kampanya bilgilerini iletmeleri gereken maksimum 15 saniyelik bir süreyle sınırlıdır, çünkü izleyicilerin atlama seçeneği olmadan reklamın tamamını izlemeleri gerekir. Bu reklam biçimi, bin gösterim başına maliyet (CPM) teklif stratejisi kullanır; yani reklam verenler gösterim sayısına göre ödeme yapmaktadır. YouTube bu reklamları, YouTube ve Google video iş ortağı sitelerindeki veya uygulamalarındaki diğer videolardan önce, sırasında veya sonrasında video içeriğini tanıtmak için uygun olarak tanımlamaktadır. Burada amaç, izleyicilerin mesajın tamamını atlamadan almasıdır. Bu model, reklamların tam görüntüleme zorunluluğu nedeniyle diğer reklamcılık seçeneklerine kıyasla bütçeye daha bağlı olarak kabul edilmekte ve bu da fiyatlandırma yapısını yalnızca 5 saniyelik zorunlu görüntüleme gerektiren atlanabilir reklamlardan farklı şekilde etkilemektedir. YouTube, marka bilinirliğini ve erişimini artırmayı hedefleyen işletmeler için bu reklamcılık yaklaşımını önermekte ve 15 saniyelik zorunlu reklam görüntülemenin izleyiciler için tercih edilebilir olmasa da kitle etkileşimini etkili bir şekilde sağladığını kabul etmektedir (Frade, Oliveira ve Giraldo, 2023; Kim ve Joa, 2018).

Feed İçin Video Reklamlar: YouTube'un feed video reklamları, arama sonuçlarında, öneri akışında videoların yanında ve mobil cihazların ana sayfasında belirgin bir şekilde görüntülenerek markalara görünürlüğü artırmak ve tıklamaları teşvik etmek için benzersiz bir fırsat sunmaktadır. Böylece marka bilinirliği ön plana çıkarılabilmektedir. YouTube tarafından, ilgili YouTube videolarının yanında, YouTube arama sonuçlarında veya mobil cihazların ana sayfasında olduğu gibi izleyicilerin yeni içerik keşfettiği yerlerde video içeriğini tanıtmak için ideal olarak tanımlanan bu reklamlar, videonun küçük bir görüntüsünden ve birkaç satır metinden oluşmakta ve tam boyutları ve görünümü görüntüleme konumuna göre değişmektedir. Bu reklamlar, kullanıcıları YouTube görüntüleme sayfasında veya bir kanalın ana sayfasında videoyu izlemeye yönlendirerek tıklamaları davet etmek üzere tasarlanmıştır. Doğrudan ürün ve marka değerlendirmesi için önerilen feed video reklamları, kaçınılmaz varlıkları ve etkileşimli yapıları nedeniyle anında marka farkındalığı yaratmakta ve alınan tıklama sayısına göre faturalandırılmaktadır (Akdeniz ve Koçer, 2022; Demirci, 2022).

Bumper Reklamları: YouTube'daki Bumper reklamlar, izleyicilerin atlayamayacağı maksimum 6 saniyelik süreleriyle kısa ama etkili bir reklam çözümü sunarak reklamın tamamen izlenmesini sağlamaktadır. Bu reklam türü, ürün veya hizmet bilgilerinin hızlı ve özlü bir şekilde sunulmasının tüketicinin dikkatini çekmek ve korumak için çok önemli olduğu hızlı tempolu bir ortamda tüketiciler üzerinde kalıcı izlenimler yaratmada özellikle etkilidir. YouTube'a göre, bu reklamlar YouTube videolarının yanı sıra Google video iş ortağı web siteleri ve uygulamalarında da gösterilmekte ve reklamverenlerin gösterim sayısına göre ödeme yaptığı anlamına gelen Bin Gösterim Başına Maliyet (CPM) teklif stratejisi kullanılmaktadır. Bütçeleme açısından avantajlı olan bu uygun maliyetli model, verimli harcama yapmak isteyen reklamverenler için ideal bir seçimdir (Trivedi, Deshmukh ve Kishore, 2020).

Bumper reklamların atlanamaz yapısı nedeniyle zorunlu olarak izlenmesi, tüketiciler arasında mesajın akılda kalma ve markanın hatırlanma olasılığını artırmaktadır. Bu reklam formatı, reklamı yapılan mesajın hedef kitleye etkili bir şekilde ulaşmasını sağlarken, bitişikteki video içeriğinin izleme deneyimini bozmayacak şekilde tasarlanmıştır.

Etkili bir bumper video reklam oluşturmak, 6 saniyelik sınırlı bir zaman dilimi içinde net ve özlü bir mesaj vermeye stratejik olarak odaklanmayı gerektirmektedir. Reklamverenler, tanıtımı yapılan ürün veya hizmetin en ayırt edici özelliğini vurgulamalıdır. Reklam, izleyicileri bunaltmadan ilgilerini çekecek görsel ve işitsel unsurları bir araya getirmeli ve kampanyanın mesajının anlaşılmalı ve görsel olarak çekici bir şekilde iletilmesini sağlamalıdır. Reklamın görsel ve işitsel sunumundaki hassasiyetin yanı sıra stratejik yerleştirme ve içerik sunumu, potansiyel tüketicilerle daha ilgi çekici ve etkili bir iletişim kurulmasını kolaylaştırarak bumper reklamları izleyicilerin katılımını engellemeden marka bilinirliğini artırmak için güçlü bir araç haline getirmektedir (İnanç, Gökaliç ve Gülay, 2020).

Yayın Dışı Reklamlar: Mobil kullanım için özel olarak tasarlanan Yayın dışı reklamlar, arama faaliyetleri sırasında sessizce oynatarak, reklamı tıklayarak izlemeyi seçebilen tüketicilerin ilgisini çekmektedir. Kullanıcı seçimi odaklı bu reklam formatı yalnızca mobil platformlarda gözlemlenebilmektedir. Yayın dışı reklamlar mobil web'de banner olarak, feed bölümünde ve hem dikey hem de yatay modda görüntülenebilmektedir. Reklam verenler görüntülenebilir bin gösterim başına maliyet (vCPM) esasına göre ücretlendirilir, yani ödeme yalnızca bir kullanıcı videoyu 2 saniye veya daha uzun süre oynattığında yapılır, bu da onu sık sık telefonlarını kullanan kitleler için cazip bir seçenek haline getirirken, öncelikle bilgisayar kullanan kitleleri hedefleyen markalar için önerilmez (Carters-White ve diğerleri, 2021).

Masthead Reklamlar: Masthead reklamlar ise her formatla uyumludur ve ürün veya marka görünürlüğünü artırmak için mobil, bilgisayar ve TV ekranlarında görünürlük sunmaktadır. Bu reklamlar videonun sonuna kadar sessizce oynatılır ve sağ panelde video ve kanalla ilgili bilgiler yer alarak ilgilenen izleyicilerin tıklayarak daha fazla etkileşim kurmasına olanak tanımaktadır. YouTube, Masthead reklamlarının rezervasyon esasına göre çalıştığını, bin gösterim başına maliyet (CPM) modeline göre fiyatlandırıldığını ve reklam verenlerin maliyet tahminleri ve kampanya gösterim hedefleri için Google reklamcılık ekibiyle işbirliği yapmaya teşvik edilerek farklı görüntüleme platformlarında geniş ve etkili bir erişim sağladığını belirtmektedir.

Dünyanın en çok tercih edilen video paylaşım sitesi olan YouTube, farklı profilleri bir araya getirerek sosyal medya uygulamalarına yeni bir boyut kazandırmış ve reklam verenlere daha geniş kitlelere ulaşabilecekleri etkin bir platform sunmuştur. YouTube, kullanıcıların çeşitli reklam türleriyle karşılaşabildiği ve kendi reklamlarını yayınlama kolaylığına sahip olduğu en çok ziyaret edilen video paylaşım sitesidir (Akıdau ve diğerleri, 2015). Bu erişilebilirlik, yalnızca bir hizmetle ilgilenen mevcut müşterilere ulaşmayı kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda internette arama yapan ve sınırsız sayıda konuda video izleyen küresel bir hedef kitleye ulaşmayı da sağlamaktadır (Zhou ve diğerleri, 2021). YouTube reklamları, reklamı doğru zamanda doğru kullanıcılarla eşleştirmek için Google'ın verilerinden yararlandığından, reklam için ayrılan küçük bir bütçe bile bir marka için hızlı bir şekilde geri dönüş sağlayabilmekte, izleyicileri müşteriye dönüştürme potansiyelini artırmakta ve arz ve talep dengesinde hedeflenen sonuçlara ulaşmaktadır (Munger ve Phillips, 2022).

YouTube'da bu tür reklamlara yatırım yapmak, satışları, abonelikleri ve markanın web sitesine yapılan ziyaretleri hızla artırarak daha fazla müşteriye işletmeyi seçmeye teşvik edebilir. YouTube, reklamların yalnızca önemli bir kısmı izlendiğinde veya etkileşimli harekete geçirici mesaj kartları tıklandığında ücretlendirilerek, gereksiz harcamaları en aza indirirken erişimi daha geniş bir kitleye yayarak ve marka bilinirliği oluşturarak uygun maliyetli bir reklamcılık fırsatı sunmaktadır. Ayrıca, YouTube'un gelişmiş algoritmaları izleyicilerin tercihlerini ve ilgi alanlarını analiz ederek reklam verenlerin kullanıcı profillerine göre reklamları hedeflemesine olanak tanımaktadır. Bu hedefli yaklaşım, reklamların ilgili kitlelere gösterilmesini sağlamaktadır (Manko, 2023). Örneğin, video oyunu içeriğiyle sıkça ilgilenen kullanıcılar için oyun reklamları gösterilir ve böylece sunulan reklamların etkinliği ve alaka düzeyi artar.

Dünyanın önde gelen video paylaşım platformu YouTube, reklam verenlere filtrelenmiş ilgi alanlarına ve coğrafi konuma göre reklam göstererek hedeflenen kitlelere ulaşmanın dinamik bir yolunu sunmaktadır (Anthony ve diğerleri, 2020).

Örneğin, spor ürünleri satan bir marka, aktif olarak spor yapan, ilgili videoları izleyen veya konuyu araştıran kişilere yönelik reklamları hedefleyerek reklam içeriğinin işletmenin videosu ve kampanyasıyla gerçekten ilgilenen kişiler tarafından görülmesini sağlayabilmektedir. Bozlak (2021), YouTube'un hem küçük hem de büyük yatırımları barındırarak herhangi bir bütçeyle reklam vermeye izin verdiğini vurgulamaktadır. Bu esnek bütçeleme, işletmelerin minimum günlük bütçelerle başlamasına ve hedeflenen bölge ve kitle ne kadar genişse gerekli bütçenin o kadar yüksek olacağı anlayışıyla reklamlarının performansına ve erişimine göre ayarlama yapmasına olanak tanır.

Öte yandan YouTube reklamları reklam verenlerin parasını gereksiz yere boşa harcamayacak şekilde tasarlanmıştır ve pazardaki varlıklarını sürdürmeyi amaçlayan işletmeler için uygun maliyetli bir seçenek sunmaktadır. Zira günlük bütçe, reklamların ulaştığı kişi ile doğrudan ilişkilidir. Youtube reklamları için sabit bir fiyat yoktur. Kullanıcı etkileşimi de dahil olmak üzere çeşitli faktörlere göre hesaplanmaktadır. YouTube'un sosyal medya platformları arasında başı çekmesiyle birlikte, reklam verenler yalnızca elde ettikleri erişim için ödeme yapmakta ve yatırımın geri dönüşünü sağlayan veriye dayalı içgörülerle desteklenerek reklam yatırımlarını kolaylıkla düzenleyebilmektedir. Dolayısıyla Geleneksel medya kanallarına göre daha uygun maliyetli ve ilgi çekici bir alternatif sunan platformun dijital çağda reklamcılık ve erişilebilirlik üzerindeki önemli etkisini göz ardı etmemek gereklidir.

6. YouTube Reklamcılığının Ekonomik Boyutu

Youtube'un reklam gelirlerini açıklayan bazı ilginç noktalara değinmekte fayda vardır. Bu veriler, Youtube'un devasa kazancını nasıl elde ettiğini açıklamak konusunda faydalı olacaktır (Zote, 2024):

2024 yılı itibarıyla, bireylerin günlük ortalama olarak YouTube videolarına ayırdığı süre 48,7 dakika olarak kaydedilmiştir (Oberlo, 2024).

Bu veri, platformdaki etkileşimin artışı işaret ederek, hedef kitlelerin dikkatini çekme potansiyeline sahip olması açısından YouTube'u önemli bir mecra haline getirmektedir. Ayrıca, YouTube'un iç verilerine göre (Youtube, 2024), izleyiciler televizyonlarında günlük ortalama 1 milyar saat içerik tüketmektedir. Bu, içerik üreticilerinin TV uyumlu yüksek çözünürlüklü video prodüksiyonlarına yönelik stratejiler geliştirmeleri gerektiğinin altını çizmektedir.

Digital 2024 raporuna göre, küresel kullanıcılar YouTube mobil uygulamasında ortalama olarak 28 saat 5 dakika vakit geçirmektedir. Bu istatistik yalnızca Android kullanıcılarını kapsamakla birlikte, mobil cihazlar üzerinden YouTube'un giderek artan kullanımına dair önemli bilgiler sunmaktadır. YouTube üzerinde kitle ve demografi analizleri yapmak, platformun hangi

kullanıcı grupları tarafından tercih edildiğini belirlemenin yanı sıra, hedef kitleye ulaşmak için ne derecede uygun olduğu konusunda fikir vermektedir. YouTube'un reklam hedefleme özellikleri, son derece kişiselleştirilmiş bir kullanıcı deneyimi sunmaktadır.

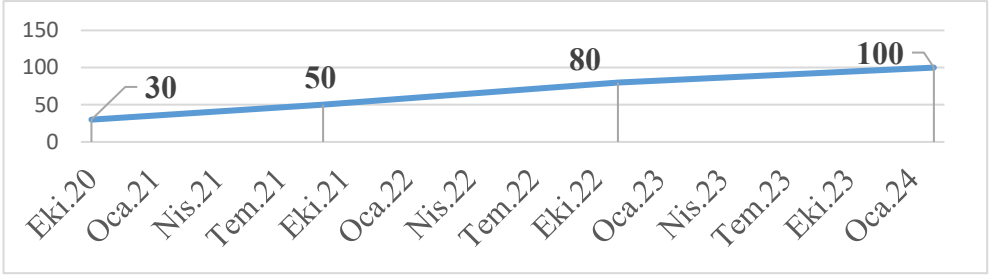
Dikey video formatının, YouTube Shorts'un piyasaya sürülmesiyle birlikte platformdaki popülerliği de artmıştır. Çeşitli ekran boyutlarında içerik tüketimi yaygınlaştıkça, pazarlamacılar mobil izleyicilere yönelik içerik optimizasyonu için gerekli araçlara kavuşmuştur.

YouTube reklamlarını içerik tüketim tercihlerine uygun hale getirmek, yatırımın geri dönüşünde belirgin bir artış sağlayabilir. Dikey formatlı yaratıcılar, yatay formatlılara kıyasla YouTube Shorts'ta %10 ila %20 arasında daha yüksek dönüşüm oranı sunmuştur.

Reklamlar konusunda seçim yapabilme olanağına sahip olmayı tercih eden tüketiciler, reklamı atlayabilme seçeneğinin sunulmasının daha yüksek performanslı reklamlara yol açtığını göstermektedir. Pazarlamacıların %29'u, ön izleme atlanabilir reklamların YouTube'da en etkili reklam formatı olduğunda hemfikirken, yalnızca %7'si atlanamayan reklamların etkili olduğunu düşünmektedir (Statista, 2024d).

Reklam verenler, kısa biçimli video reklamlarına giderek daha fazla yönelmektedir. YouTube Shorts, kısa video reklamları için öncü platformlardan biri olarak kendini hızla konumlandırmaktadır.

Digital 2024 Global Overview Report'a göre (Datareportal, 2024), YouTube'un potansiyel reklam erişimi 2,49 milyar kullanıcıya ulaşmaktadır. Bu rakam, dünya genelindeki 5,04 milyar sosyal medya kullanıcısının yarısına denk gelmekte ve YouTube'u en çok kullanılan ikinci sosyal platform yapmaktadır. Bu, platformun sosyal medya kullanıcıları arasındaki popülerliği hakkında çok şey anlatmaktadır. Bu popülerlik, YouTube'un Premium kullanıcıları arasında da görülmektedir. Şubat 2024'te YouTube ilk kez Premium abonelerinin sayısını ve bu abonelerden elde ettiği geliri paylaşmıştır. Buna göre Youtube'un Youtube Müzik ve Premium hizmetlerinde yaklaşık 100 milyon ücretli abonesi bulunmaktadır. Bu, platformun Eylül 2021'de bu hizmetlerine ödeme yapan 50 milyon ücretli aboneden ciddi bir artışı temsil etmektedir.

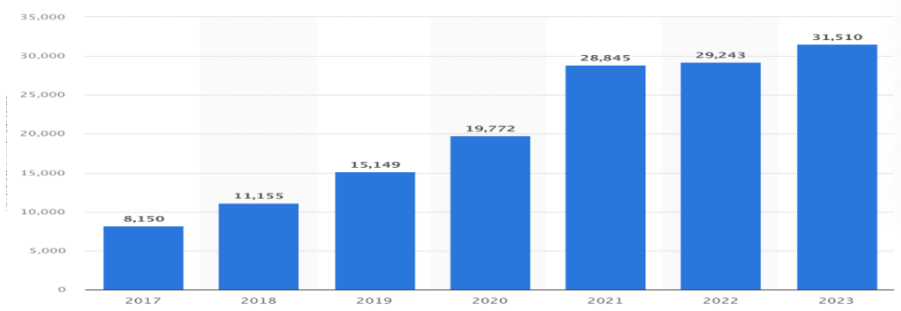
Şekil 1: Youtube Premium Abonelerinin Sayısı (2020-2024) (Statista, 2023a).

YouTube'un dünya çapındaki reklam gelirleri 2023 yılının dördüncü çeyreğinde 9,2 milyar ABD dolarına ulaşarak 2022 yılının dördüncü çeyreğine kıyasla yüzde 15,5'lik bir artış göstermiştir. Tablo 1'de çeyrekler itibariyle Youtube'un dünya çapındaki reklam gelirleri görülmektedir.

	Milyar ABD Doları
2018Q4	3,605
2019Q1	3,025
2019Q2	3,603
2019Q3	3,804
2019Q4	4,717
2020Q1	4,038
2020Q2	3,812
2020Q3	5,037
2020Q4	6,885
2021Q1	6,005
2021Q2	7,205
2021Q3	7,205
2021Q4	8,633
2022Q1	6,869
2022Q2	7,340
2022Q3	7,071
2022Q4	7,963
2023Q1	6,693
2023Q2	7,665
2023Q3	7,952
2023Q4	9,200

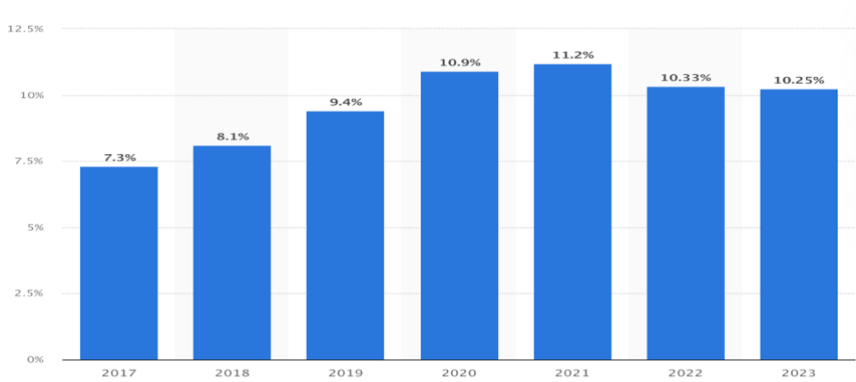
Tablo 1: Youtube'un Çeyrekler İtibariyle Dünya Çapındaki Reklam Gelirleri (Statista, 2023b)

Yıllık bazda bakıldığında ise 2017 yılında YouTube'un küresel reklam gelirleri, 8,15 milyar ABD dolarından 2023 yılı sonu itibariyle 31,5 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Her ne kadar sahip olunan çevrimiçi video platformu, Google'ın temel segmenti Arama ile aynı miktarda gelir elde etmese de, ana şirket Alphabet için önemli bir para kazanma aracıdır.

Şekil 2: Youtube'un 2017'den 2023'e Kadar Dünya Çapında Reklam Gelirleri

2023 yılında YouTube'un reklam gelirleri Google'ın toplam gelirlerinin yaklaşık yüzde 10,25'ini oluşturmuştur. O yıl, video platformunun yıllık reklam gelirleri bir önceki yılki 29,2 milyar ABD dolarından 31,5 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. 2021 yılında, online video reklamları için yapılan küresel harcama 61 milyon ABD dolarını aşmıştır.

Şekil 3. 2017'den 2023'e Kadar Google'ın Küresel Gelirlerinin Yüzdesi Olarak Youtube'un Reklam Gelirleri (Statista, 2024c)

7. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi:

Bu çalışmada gençlerin Youtube platformunun reklam mecrası olarak geleceğine yönelik düşünceleri araştırılmıştır. YouTube 'un reklam pastasından aldığı payda yaşanan artış gelecekte bu mecranın reklam endüstrisinde belirleyici bir rol oynamasına neden olacaktır. Çok popüler bir dijital televizyon platformu olan YouTube'a olan ilginin artışı reklam verenin de ilgisini çekmektedir. YouTube dünyanın en büyük dijital televizyon platformu olarak geleneksel televizyon mecrasının da popülerliğini tehdit etmektedir. YouTube'un tehdit ettiği bir diğer konu ise televizyon mecrasının aldığı reklamlar ve reklam pastasındaki paydı. YouTube her geçen sene reklam pastasından aldığı payı artırırken geleneksel televizyon mecrasının da reklam pastasındaki payını düşüş yaşamaktadır.

- Bu çalışmada bu değişimin gelecekteki yönü ile ilgili bir analiz yapılmıştır. Bu kapsamda yaşları 18-22 arasında olan İstanbul'da faaliyet gösteren üniversitelerde eğitim gören 145 öğrenci ile yarı yapılandırılmış mülakatlar yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir veri toplama yöntemidir. Araştırmacı soruları önceden belirlemiş olmakla birlikte, görüşme esnasındaki gelişmelere bağlı olarak yeni sorular da katılımcılara yöneltebilmektedir. Yarı yapılandırılmış görüşmede sorular açık uçludur (Güçlü, 2019: 103). Araştırmaya katılan 145 üniversite öğrencisine altı tane açık uçlu soru sorulmuştur. Araştırmanın örneklemini 2000 yılından sonra doğan üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır bu açıdan değerlendirildiğinde bu örneklem bir Z kuşağından oluştuğu da söylenebilir. Araştırmanın sınırlılıklar İstanbul il sınırlarında üniversite eğitimi gören 145 Z kuşağı bireyidir. Mülakatlar 01-31 Aralık 2023 tarihleri arasında yüzyüze olarak yapılmıştır. Yaklaşık on dakika olarak planlanan mülakatlar kayıt altına alınmış ve katılımcıların verdiği cevaplar kategorileştirilerek derlenmiştir. Kayıt altına alınan Araştırmada cevabı aranan sorular ise şöyledir:
- YouTube Platformunun reklam pastasından aldığı payda önümüzdeki on yılda nasıl bir değişim olabilir?
- YouTube platformunun gelir modelinde reklam gelirlerine alternatif olarak geliştirdiği premium abonelik uygulaması kullanıcılar açısından neyi ifade ediyor?
- YouTube premium uygulamasının 2023 yılının sonunda yaptığı yüzde 93'lük fiyat artışı kullanıcıların platformu kullanım motivasyonuna nasıl etki eder?

- YouTube platformunun reklam pastasından aldığı pay gelecekte geleneksel televizyon mecrasının reklam pastasından aldığı payı geçer mi?
- YouTube gelecekte uygulayacağı gelir modelinde gelirlerini daha çok reklamlardan mı yoksa premium abonelik uygulamasından mı alır?

7.1 Araştırmada Elde Edilen Bulgular

Araştırmada yapılan mülakatlar sonucunda elde edilen bulgular aşağıdaki gibi olmuştur.

YouTube reklam endüstrisinde giderek artan bir etki yaratıyor ve gelecekteki önemi daha da büyüyecek gibi gözüküyor. Bu etki TV reklam maliyetleri tüketici alışkanlıklarındaki değişimler ve YouTube'un yenilikçi yapısıyla ilişkilidir.
Gençlerin özellikle dijital medyayı tercih etmesi YouTube reklam stratejilerinin merkezi haline getiriyor.
YouTube içerik açısından güzel olsa da reklam stratejileri çok yanlış. Videolarda çıkan geçilmeyen reklamlar, uzun süreli izlenmesi gereken reklamlar tüketiciyi etkileyici değil bıktırıcı.
YouTube geçmiş yıllarda- özellikle son on - özellikle oldukça zirve yapmış olmasına rağmen önümüzdeki beş sene içinde diğer video içerikli sosyal medya uygulamaları sayesinde YouTube'un unutulabileceğini sanıyorum.
YouTube popüler bir reklam mecrası olmaya beş, altı sene daha devam edeceğine inanıyorum. Ancak TikTok , Instagram reels gibi uygulamalar yüzünden insanların odak süresi düştü ve reklamlara çok maruz kalmak istemiyorlar. YouTube'un reklam formatında bir yenilik yapması şart.
Dünyanın ikinci büyük arama motoru olması ve çok geniş bir kullanıcı tabanına sahip olması nedeniyle reklam veren için ideal bir platformdur.
YouTube hala kullanılıyor ama gelecekte yeni uygulamalar çıkarak YouTube uygulamasını geri planda bırakma yüzdesi fazladır. Örneğin Spotify uygulamasından sonra YouTube 'un değeri azalmıştır. Artan reklam süreleri ile ilgili şikâyetler artmıştır.
Gelecekte etkileşimli reklam formatları ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojik yenilikler reklamcılığı daha çekici hale getirebilir. Bu, kullanıcıların reklamlarla etkileşime geçme olasılığını arttırabilir ve markalarla daha güçlü bir bağ kurulabilir.
Zaten son üç beş yıl içerisinde hızlı yükselen Instagram ve TikTok reklamcılıkta YouTube 'un payını ciddi şekilde azalttı. Durum böyle devam ederse reklam verenler diğer platformlara kaymaya başlayacaktır.
YouTube reklamları markalara geniş bir hedef kitleye ulaşma, marka bilinirliği ve itibarını arttırma, dönüşüm oranları ve satışları yükseltme, müşteri etkileşimi güçlendirme ve detaylı veri analizi yapma gibi çeşitli faydalar sunar.

Tablo 2. YouTube Mecrasının Dijital Reklam Endüstrisindeki Reklam Geleceğine Dair Görüşler

Premium üyeliğin zorla dayatılmasını haksız buluyorum. Bir platform zaten kazanç sağlıyorsa kullanıcının ekstra özelliklere erişimi için ek bir ücret talep etmek kullanıcının cebinden daha fazla para alması anlamına geliyor. Hayatımıza giren birçok ücretli üyelik platformundan sonra YouTube'da aynı kervana katıldı.
YouTube reklam engelleyicileri hakkında daha fazla koruma geliştiriyor bu nedenle insanlar premium abonelik almaya yönelebilir.
Premium üyelik sistemi mantıken doğru ama reklamların izlenmesi açısından yanlış. İnsanlar reklam izlememek için para ödüyor bu durum YouTube'un reklam gelirini olumsuz etkileyebilir.
Oldukça gereksiz bir uygulama olduğunu düşünüyorum. Kesinlikle bütçe ayıracağım ve gelecek gördüğüm bir uygulama değil.
Bence bu iş kesinlikle patlak vermiştir ve olumlu bir şekilde geleceği yoktur. YouTube başka özelliklerle ekmediği sürece premium kullanım hizmetinden istediği ilgiyi alamayacaktır. İnsanlar şu an premium hizmete fazla ihtiyaç duymuyor.
YouTube'un üyelerine platformda geçirdiği süre boyunca daha konforlu bir deneyim sağladığını düşünüyorum.
Yarar sağlayan bir uygulama. İzleyiciye zamandan tasarruf ve pazarlama psikolojisine maruz kalma imkanı sağlıyor.
Bu modelinin geleceği tercih edilebilir fakat ücret artarsa bu tercihten vazgeçilebilir.
Reklamsız içerik, kullanıcılara içerik tüketimini arttırabilecek kusursuz bir kullanıcı deneyimi sağlar. Ayrıca bu abonelik modeli. YouTube Müzik gibi ek avantajlarla birlikte müzik dinleme deneyimi de içerir. Gelecekte aboneliğe dayalı iş modelleri, reklam gelirine olan bağımlılığı azaltarak içerik üreticileri için muhtemelen daha sürdürülebilir bir gelir kaynağı yaratacaktır.
Abonelik modelinin geleceği kullanıcı tercihleri, rekabet koşulları ve teknolojik gelişmeler gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterecektir.
YouTube'un uyguladığı bu tehditvari uygulaması etik açıdan da oldukça yanlıştır. "Üyelik alırsanız reklamsız video izleyebilirsiniz" demek reklamların tüketici için gerekli mi olduğunun itirafıdır. Bu nedenle Ad-blocker kullanımında daha da artış yaşanacaktır.

Tablo 3. YouTube Platformunun Uyguladığı Premium Abonelik Uygulaması Hakkında Görüşler

Fiyat artışının abonelerde çok büyük bir olumsuz etki yaratacağını sanmıyorum
Sabit kullanıcılar fiyat artışından etkilenmeyecektir ileri safhalarda fiyatlarda artış olursa YouTube kullanıcıları çekmekte zorlanabilir.
Maalesef YouTube'un alternatifi hala yok. Fiyatın yükselmesi sebebiyle büyük ölçüde kullanıcı düşüşünün yaşanacağını sanmıyorum. Çünkü insanların günün büyük bir bölümünü YouTube'da geçiriyor.
İnsanlar fiyat artışına ilk başta tepk gösterir ama tepki göstermenin bir işe yaramayacağını bildikleri için yine kullanmaya devam ederler diye düşünüyorum.
Fiyat artışının yüzde 100 kadar olması kullanıcılar için "uygun fiyatlı" olmayacağını düşünüyorum ve kullanıcıların üyeliklerini iptal etme eğilimine gireceklerini düşünüyorum.
Fiyatın artması kullanıcıları alternatif hizmetlere yönelmelerine ve aboneliklerini sonlandırmalarına neden olabilir.
İlk başlangıçta tepki için abonelikten ayrılanlar olabilir ama reklamsız izlemeye alışan kullanıcılar tekrar geri dönebilir.
Artan üyelik ücretlerinden sonra insanlar bu durumdan rahatsızlık duyabilir. Her şeyin pahalı olmasından dolayı YouTube üyeliklerini iptal edebilirler. Bu fiyat değişikliğinden sonra abone sayısı bir miktar azalabilir.

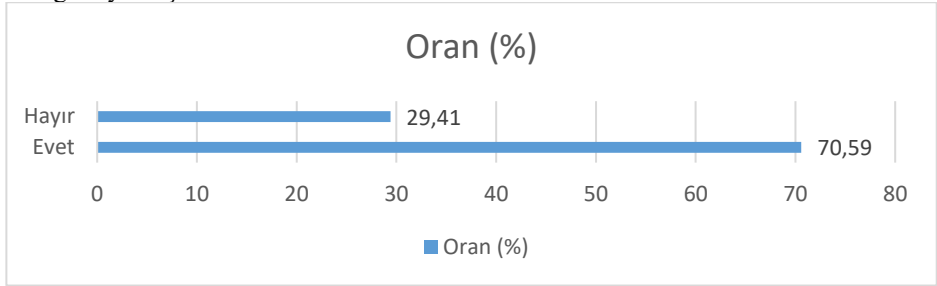
Tablo 4. YouTube Platformunun 2023 yılının Sonlarında Premium Abonelik Hizmetine Yaptığı Yüzde 93.6'lık Zama Yönelik Görüşler

Elbette geçecektir. Gelişen teknoloji ile birlikte televizyon izleme alışkanlıklarında önemli değişiklikler yaşanıyor. Özellikle genç neslin dijital platformlara olan ilgisi televizyonun popülerliğini azaltıyor.
Zamanla genç neslin yaşlanması ile birlikte televizyonun varlığı daha da sorgulanır hale gelecektir.
Dijitalin özellikle son on yılda inanılmaz bir büyümesi oldu. Aynı şey devam ederse YouTube reklam Pazar payı televizyonu geçecektir. Bunun için beş ya da on yıllık bir zaman gerekecektir.
Kesinlikle geçecektir. Geçmemesi için bir sebep yok ama geçmesi için sebep çok. Mesela YouTube reklamlarının firmalar tarafından takip edilerek analiz edilebilmesi çok büyük bir avantaj TV'de ise böyle bir avantaj yok.
YouTube reklamcılığı hiçbir zaman televizyonu geçemez bence. Televizyon izlemeyen insanlar istedikleri programları Netflix, Disney Plus gibi platformlardan izliyor, televizyondan dijital tv platformlarına geçiş olacaktır.
Belki YouTube reklamları televizyon reklamlarına yaklaşabilir ancak televizyon reklamlarının önümüzdeki 10-15 sene içinde etkileyiciliğini kaybetmeyeceğini düşünüyorum.
On , on beş yıllık bir gelecek için imkansız diyemem.
YouTube'un reklamda televizyonu geçtiğini düşünüyorum.
TV reklamları YouTube reklamlarından daha geniş bir kitleye ulaşıyor. Dünya çapında 2,7 milyardan fazla aile televizyona sahipken 2,4 milyar aile internete erişiyor. Bu televizyonun YouTube'dan daha fazla potansiyel izleyiciye sahip olduğunu anlamına geliyor. Bu nedenle YouTube'un reklam pastasında televizyonu geçeceğini düşünmüyorum.
Eğer gelecekte her şeyi bulabildiğimiz geniş yelpazeye sahip bir platform olarak rakipsiz kalırsa televizyonu geçebilir.
YouTube'un reklam mecrası olarak TV'nin önüne geçme ihtimalinin olduğunu düşünmüyorum.
Çeşitli dinamik faktörlerle bağlı olarak YouTube reklamcılıkta TV kanallarını geride bırakacak. En önemli faktörlerden biri de her iki platformun hedef kitlesinin özellikleri ve izleme alışkanlıkları olacaktır.
Youtube reklamcılığın etkinliği nerdeyse TV'yi yakaladı. Bundaki en önemli etkenlerden biri TV'nin popülerliğini kaybetmesidir. Yeni yetişen kuşaklar televizyon izlemeyip sosyal medya platformlarını tercih etmektedir.
TV mecrası hala çok büyük bir kitleye hitap etse de YouTube bu konuda daha spesifik ve hedef odaklı olabileceğinden daha dinamik bir reklam mantığına sahiptir. Bu nedenle en sonunda televizyondaki reklam payını geçmesi çok olasıdır.
Kesinlikle geçeceğini düşünüyorum. Çünkü TV reklamlarının da TV 'nin de izleyicilerinde oldukça bariz bir düşüş var. Gelişen teknoloji ile beraber TV'nin değerinde düşüşler yaşanacaktır.

YouTube reklamcılığı televizyon mecrasını geçebilir çünkü internet ve sosyal medya sayesinde televizyon zaten eski popülerliğini kaybetti. Z ve alfa kuşağının televizyon ile hiç ilişkileri yok. Y ve ondan önceki kuşaklar televizyon ile bağlarını tam koparamadı. Fakat yine de televizyon düşmeye mahkûmdur.

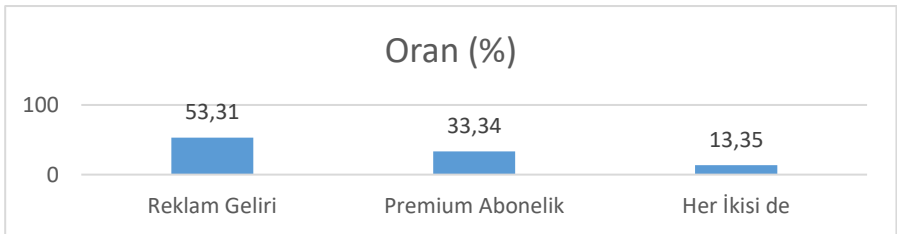
YouTube kişinin izlediği içerikleri ile doğru orantılı reklam içeriklerini izleyicilerin önüne çıkarttığı için TV 'den daha başarılı olduğunu düşünüyorum.

Tablo 5. YouTube Platformu Reklam Mecrası olarak TV'nin Reklam Harcamalarından Aldığı Payı Geçer mi?

Evet	% 70.59
Hayır	% 29.41

Şekil 4. "Youtube Platformunun Reklam Harcamalarından Aldığı Payda TV Mecrasını Geçebilir mi?" Sorusuna Yönelik Görüşlerin Sayısal Analizi

Reklam Geliri:	% 53.33
Abonelik	% 33.34
Her ikisi de	% 13.32

Şekil 5. YouTube sizce gelecekte daha çok reklam gelirleri mi Abonelik sistemini mi ön planda tutmalı?

Sonuç

Dijital evrenin en önemli video yayıncısı olmayı başaran YouTube yirmi yıl gibi kısa bir sürede geleneksel medyanın dev görsel mecrası televizyona karşı hem bir alternatif hem de bir tehdit olmuştur. Televizyon mecrasının reklam pastasından aldığı payın küçülmeye başlaması bu payın dijitale doğru kayması ve dijital dönüşümün her geçen gün artması da YouTube mecrasının önemini arttırmıştır. Youtube ‘un popüler olmasında rol oynayan diğer faktörler ise mecranın içerik üretmede özgür bir platform olması, küresel olması ve üretilen içeriklerin çok izlenmesi durumunda kanal sahibine de mecranın aldığı reklamlardan bir gelir ortaklığı sunmasıdır.

YouTube televizyon yayıncılığının maliyetlerinde yaşanan artışla beraber geleneksel medyada faaliyet gösteren televizyon kanallarının içerik üretmede kısıtlanması sonucunda sınırsız bir içerik sunan dev bir televizyon platformu haline gelmiştir. YouTube’u eğer biz bir televizyon kanal şirketi olarak düşünecek olursak o televizyon kanal şirketinin altında yer alan binlerce marka ile faaliyet gösteren içerik üreticilerinin ve kanallarının olması bu mecraı dev bir içerik havuzuna dönüştürmektedir.

Her yeni neslin öncekine göre dijital dönüşüme daha fazla adapte olması YouTube’un popülerliğini artırmasında etkili olan bir diğer avantaj olmuştur. Dijitalleşmenin küresel boyutu sayesinde YouTube’da yer alan bir içeriğin televizyonun aksine internet aracılığı ile tüm dünyaya sunulması ve eş zamanlı tüm dünyadan izlenebilmesi, canlı yayın yapma imkanının sunulması gibi etkenler yine YouTube mecrasının geleneksel televizyona karşı üstünlük sağlayan avantajlar olmuştur. X, Y ve Z kuşaklarına bakıldığında her gelen yeni neslin öncekine göre internetle daha da bütünleşmesi medyanın da dijitalleşmesine neden olmuştur. Günümüzde X kuşağı Z kuşağına göre daha çok televizyon izlemekte daha çok radyo dinlemektedir. Z kuşağı ya da farklı sosyolojik bakışlar tarafından milenyum kuşağı olarak adlandırılan kuşak nerdeyse hiç televizyon izlememekte, radyoyu ise sadece maruz kaldığı ortamlarda dinlemek zorunda kalmaktadır. Evine televizyon dahi alma ihtiyacı duymayan Z kuşağının tüm görsel içerik izleme ihtiyacını dijital medyadan gidermektedir. İşte tam bu aşamada YouTube görsel içeriklerin tüketilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmada her geçen gün popülerliğini ve penetrasyonunu arttıran YouTube mecrasının geleceği ve YouTube reklamcılığının medyadaki varlığına yönelik bir araştırma yapılmıştır. Z kuşağının gözünden YouTube mecrasının gelecekte nasıl konumlanacağını bir projeksiyonunu içeren çalışmada YouTube ile geleneksel televizyon mecrası arasında da bir kıyaslama yapılmıştır. Araştırma

da elde edilen bulgulara gençlerin YouTube ile ilgili görüşlerinin pozitif olduğu görülmüştür.

Araştırmaya katılanların yüzde 70,59'u YouTube'un reklam gelirlerinin gelecek on yıl içinde geleneksel medya mecrası televizyonu geçeceğini düşünürken, televizyonun reklam pastasından alacağı payın YouTube'un gerisinde kalacağına inananların oranı yüzde 29,41 olmuştur. YouTube platformunun gelir modelinde reklam ve premium abonelik yer almaktadır. Bu iki gelir modelinin geleceğine yönelik görüşler ise YouTube'un yine aynı gelir modeline sahip olacağı ve bu gelir modelinde de reklamların premium abonelik gelirinden daha baskın olacağı yönündedir. Z kuşağı, dijital medya kullanımının tüm dünyada artış trendinde olması dünyada tekel konumunda olan YouTube'un da popülerliğini arttıracaklarını ve bunun hem kullanıcı alışkanlıklarına hem de gelirlere yansıtacağını düşünmektedir. YouTube'un en baskın ve popüler dijital video mecrası olmasına rağmen her geçen gün kullanıcı sayısını arttıran Tik Tok ve Instagram adlı mecraların da bu piyasada önemli bir oyuncu olacağı gelecek adına beklenen en önemli gelişmedir. Bu iki mecraanın kısa video izlenmesinin insanlarda alışkanlık haline gelmesine katkıda bulunduğu gibi YouTube mecrasını da kısa video yayını konusunda zorlamıştır. Bunun üzerine YouTube #shorts adını verdiği ve Instagram'daki #reels'lara benzer özelliklerde olan kısa video paylaşımına olanak veren özelliğini başlatmıştır.

YouTube şu an popüler ve aynı zamanda dijital medyada video yayıncılığına yön veren bir mecra olsa da Instagram ve TikTok kısa video yayıncılığını popüler hale getirmiş ve video yayıncılığına yeni bir soluk getirmiştir. Kısa video yayıncılığının da popülerliğinin çok hızlı bir biçimde arttığına dikkat edecek olursak dijital medyada video yayıncılığının gelecekte en baskın yayıncılık türü olacağını söyleyebiliriz. Kısa video formatında da varlığına devam eden YouTube ise gerek değişen teknolojilere hemen adapte olabilen özelliği ile gerekse arkasında Google gibi dev bir sermaye grubunu barındırması sayesinde video yayıncılığında gelecekte tekel özelliğini arttırması tehlikesini de doğurmaktadır. YouTube 'un bu özelliği sadece geleneksel medyada televizyon mecrasını değil dijital medyada yarış içinde olduğu diğer mecraları da ekonomik anlamda tehdit edecektir. Tekel haline dönüşmüş bir medyanın ise söz konusu piyasadaki konumu en naif halde bile olumsuz bazı koşulların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu nedenle YouTube'un gelecekte tekelleşme ile de ilgisinin incelenmesi ve bu konunun dijital medya aracılığı ile toplumlara olan etkilerinin de tartışmaya açılması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Akar, E. (2011). Sosyal Medya Pazarlaması, Elif Yayınevi, Ankara.
- Akdeniz, P. C., & Koçer, L. L. (2022). Çevrim içi video reklamlarına yönelik tüketici tutumu üzerine bir araştırma: YouTube örneği. *Turkish Journal of Marketing*, 7(2), 50-71.
- Akidau, T., Bradshaw, R., Chambers, C., Chernyak, S., Fernández-Moctezuma, R. J., Lax, R., ... & Whittle, S. (2015). The dataflow model: a practical approach to balancing correctness, latency, and cost in massive-scale, unbounded, out-of-order data processing. *Proceedings of the VLDB Endowment*, 8(12), 1792-1803.
- Anthony, S. J., Liu, V., Cheng, C., & Fan, F. (2020). Evaluating communication effectiveness of youtube advertisements. *International Journal of Information Research and Review*, 7(4), 6896-6901.
- Bozlak, H. H. (2021). *Youtube'u Keşfet*, Morena Yayınevi, Konya.
- Burgess, J., & Green, J. (2018). *Youtube: Online Video And Participatory Culture*. John Wiley & Sons.
- Carters-White, L., Chambers, S., Skivington, K., & Hilton, S. (2021). Whose rights deserve protection? Framing analysis of responses to the 2016 Committee of Advertising Practice consultation on the non-broadcast advertising of foods and soft drinks to children. *Food Policy*, 104, 102139.
- Datareportal (2024). *Digital 2024: Global Overview Report*. <https://datareportal.com/reports/digital-2024-global-overview-report>
- Delal, Ö. (2019). Youtube Reklamları Üzerinden Mcdonald's Reklamlarının Kültürlere Göre Farklılaşması. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 65-86.
- Demirci, K. (2022). Sosyal Medyada Native Reklam Uygulamaları: Türkiye'de Youtube Video Portalı Üzerinden Bir Analiz. *Turkish Online Journal Of Design Art And Communication*, 12(3), 750-763.
- Diker, E. (2021). Tüketicilerin Youtube Reklamlarına Yönelik Tutumlarının Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi. *Selçuk İletişim*, 14(1), 84-112.
- Eker, H. S., & Orkan, S. (2023). Tavsiye Sistemleri: Youtube Tavşan Deliğinden Aşağı Düşmek. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 187-196.
- Frade, J. L. H., Oliveira, J. H. C. D., & Giraldi, J. D. M. E. (2023). Skippable or non-skippable? Pre-roll or mid-roll? Visual attention and effectiveness of in-stream ads. *International Journal of Advertising*, 42(8), 1242-1266.

- Güçlü, İ. (2019). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayınları.
- İnanç, A. S., Gökaliler, E., & Gülay, G. (2020). Do bumper ads bump consumers?: An empirical research on YouTube video viewers. *El profesional de la información*, 29(1), 14.
- Kesici, İ. (2022). Türkiye’de Genç İzleyiciler, Youtube Kültürü ve Hayran Kavramı. *Ekev Akademi Dergisi*, (91), 109-125.
- Kızılkkaya, Z. Z. (2020). Sosyal Medya Kullanıcılarının Metalaşması: Youtuberlar Üzerine Bir İnceleme. *Türkiye İletişim Araştırmalar Dergisi*
- Kim, K., & Joa, C. Y. (2018). *Online Video Advertising Viewership and Avoidance on YouTube*. The Audience and Business of YouTube and Online Videos, 119.
- Köseoğlu, A. (2023). Dijital Çağda Alternatif Medya Bağlamında “Youtube” Platformu. *Dijital Çağda Medya*, 9.
- Lin, H. C. S., Lee, N. C. A., & Lu, Y. C. (2021). The mitigators of ad irritation and avoidance of YouTube skippable in-stream ads: An empirical study in Taiwan. *Information*, 12(9), 373.
- Manko, B. A. (2023). Video advertising: Using YouTube analytics for the target audience. *Journal of Information Technology Teaching Cases*, 13(1), 77-81.
- Oberlo (2024). Average Time Spent On Youtube (2019–2024). <https://www.oberlo.com/statistics/average-time-spent-on-youtube> (Erişim Tarihi 25.03.2024).
- Sağlık, A. M. (2023). Geçmişten Günümüze Reklam ve Değişimi. *Simetrik İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-18.
- Sahu, A., & Malik, S. (2019). *The Youtube: A Full History*.
- Statista (2024a). *Number of paying YouTube Music and YouTube Premium subscribers worldwide from 2020 to 2024 (in millions)*. <https://www.statista.com/statistics/1344265/youtube-paying-subscribers/> (Erişim Tarihi: 24.03.2024).
- Statista (2024b). *Worldwide advertising revenues of YouTube as of 4th quarter 2023(in million U.S. dollars)*. <https://www.statista.com/statistics/289657/youtube-global-quarterly-advertising-revenues/> (Erişim Tarihi: 24.03.2024).
- Statista (2024c). *YouTube's advertising revenues as percentage of Google's global revenues from 2017 to 2023*. <https://www.statista.com/statistics/289659/youtube-share-of-google-total-ad-revenues/> (Erişim Tarihi: 24.03.2024).

- Statista (2024d). *Most effective advertising formats on YouTube according to marketing professionals worldwide as of May 2019*. <https://www.statista.com/statistics/1102764/effective-youtube-ad-formats-world/>
- Tarigan, I. M., Harahap, M. A. K., Sari, D. M., Sakinah, R. D., & Ausat, A. M. A. (2023). Understanding Social Media: Benefits Of Social Media For Individuals. *Jurnal Pendidikan Tambusai*, 7(1), 2317-2322.
- Trivedi, J. P., Deshmukh, S., & Kishore, A. (2020). Wooing the consumer in a six-second commercial! Measuring the efficacy of bumper advertisements on YouTube. *International Journal of Electronic Marketing and Retailing*, 11(3), 307-322.
- Walsh, J. N., O'Brien, M. P., & Slattery, D. M. (2019). Video viewing patterns using different teaching treatments: A case study using YouTube analytics. *Research in Education and Learning Innovation Archives*, (22), 77-95.
- Weibel, D., Di Francesco, R., Kopf, R., Fahrni, S., Brunner, A., Kronenberg, P., ... & Wissmath, B. (2019). Tv Vs. Youtube: Tv Advertisements Capture More Visual Attention, Create More Positive Emotions And Have A Stronger Impact On Implicit Long-Term Memory. *Frontiers in Psychology*, 10, 626.
- Youtube (2024). YouTube for Press. <https://blog.youtube/press/> (Erişim Tarihi: 25.03.2024).
- Zhou, Y., Ahmad, Z., Alsuhabi, H., Yusuf, M., Alkhairy, I., & Sharawy, A. M. (2021). Impact of YouTube Advertising on Sales with Regression Analysis and Statistical Modeling: Usefulness of Online Media in Business. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2021.
- Zinderen, İ. E. (2020). Yeni Medya Ekolojisi Ekseninde Youtube: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 215-232.
- Zote, J. (2024). 25 YouTube stats marketers should know in 2024 [Updated]. <https://sproutsocial.com/insights/youtube-stats/>

BÖLÜM 14

Taşeron Çalışma Üzerinde Örgütsel Bağlılığın İncelenmesi

Alaettin Cangöz¹ & Ayşe Demirhan²

GİRİŞ

Firmalar, rekabet avantajı elde edebilmek amacıyla temel yetkinlikleri dışındaki bazı hizmet ve girdileri dış kaynaklardan temin etmektedir. Güvenlik, temizlik, lojistik ve iae gibi destek hizmetlerinin yanı sıra üretim sürecindeki bazı ara malların da taşeron firmalardan sağlanması, işletmelerin temel işlevlerine yoğunlaşmalarına imkân tanımaktadır. Bu bağlamda, dış kaynak kullanımı yalnızca maliyetleri azaltma aracı değil, aynı zamanda esneklik, uzmanlığa erişim ve performans artışı sağlayan stratejik bir yönetim yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir. Taşeron mal ve hizmet almanın ileride detaylarıyla ele alınacak bir takım avantaj ve dezavantajları vardır. Rekabet gücünü artırmak isteyen firmalar, dışalımın dezavantajlarını azaltıp, avantajlarından yararlanmak suretiyle performanslarını artırmak istemektedir. Dışalımın avantajları, dezavantajları ve firma performansına etkileri alanında çok çalışma yapılmıştır. Dışalımın, literatürde genel kabul görmüş ifadesiyle “en değerli varlık” olan insan kaynaklarına olan etkisi üzerinde yapılan çalışma azdır.

Bu çalışmada, başka firmanın çatısı altında iş gören taşeron güvenlik görevlileriyle aynı çatı altında firmanın kadrolu güvenlik görevlilerinin örgütsel bağlılıklarının farklı olup olmadığı; örgütsel bağlılığın taşeron firmaya bağlı olarak değişip değişmediği; örgütsel bağlılığın yaş ve kurumda çalışılan süreye bağlı olarak değişip değişmediği; çalışanın yönetim seviyesine bağlı olarak örgütsel bağlılığın değişip değişmediği ve firmanın fiziki olarak farklı bölgelerinde (depo ve ofislerde) çalışanların örgütsel bağlılıkları arasında fark olup olmadığı araştırılmıştır.

¹ Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ORCID: 0009-0003-6217-01

² Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İ.İ.B.F, İşletme Bölümü
ORCID: 0000-0003-0503-2389

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. TAŞERON MAL VE HİZMET ALIM

Kurumun kendisi üretmek yerine dışarıdan mal ve hizmet alımının ifade eden dışalım (taşeron alım); Power ve diğerlerine göre, iş sorumluluklarını ve karar verme hakkını; daha ucuz, daha hızlı ve daha iyi yapan başka kurumlara devretmektir (Power, vd, 2006) Asley de, benzer bir yaklaşımla, taşeron alımı bir hizmet veya etkinliğin yerine getirilme sorumluluğunu ve risklerini başka kuruma aktarma olarak tanımlamıştır (Ashley, 2008). Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere kurumlar; rekabet güçlerini artırabilmek amacıyla, daha kalitelisini daha ucuza pazarda buldukları mal ve hizmeti kendileri üretmek yerine, kısa veya uzun süreli, kısmen veya tamamen dışarıdan satın almaktadırlar.

Taşeron alımı ele alan kuramları üçe ayırmak mümkündür: Kaynak Merkezli Yaklaşım, Temel Yetkinlikler Yaklaşımı ve İşlem Maliyeti Yaklaşımı.

Kaynak Merkezli Yaklaşımına göre kurumlar, üretim için yeterli kaynağa ve kapasiteye sahip olmadıkları mal ve hizmetleri dışarıdan satın alarak bu zayıflıklarını kapatmaktadırlar. (Penrose, 1959). Kurumlar, ölçek ekonomisine ulaşmış olan taşerondan yapılan alımlar sayesinde maliyetlerini de düşürmektedir (Henry, 2008).

Temel Yetkinlikler Kuramına göre; kurumun üretim faaliyetlerinde temel veya kritik olmayan işlevler dışarıdan alınmalı; kurum temel ve kritik işlevlerine yoğunlaşmalıdır (Prahalad ve Hamel, 2003). Henry' ye göre temel yetkinlik "örgütlerin sahip olduğu ve örgütlere rekabet avantajı elde etmesini sağlayan özellikler kümesidir" (Henry, 2008). Örgütler, kendilerine rekabet avantajı sağlayan temel yetkinliklerine yoğunlaşır ve temel yetkinlik olmayan işlevleri daha düşük maliyetlerle sağlayabilen taşeronlara devrederlerse rekabet üstünlüklerini sürdürürler.

Son olarak, İşlem Maliyeti Yaklaşımına göre dışarıdan alım veya içeride üretim kararı, alternatif üretim yapılarından hangisinin daha az maliyetli olacağına bağlı olarak verilmelidir. Bu yaklaşımda analiz birimini oluşturan "işlem" herhangi bir mal veya hizmetin teknolojik bir süreçten geçirilmesidir (Coase, 2005). Bu kuramlar çerçevesinde taşeron alımın avantajları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1.Temel Faaliyetlere Odaklanma; Firma, ana faaliyet alanında olmayan faaliyetleri dışarıdan alarak, rekabet üstünlüğü yaratan ana faaliyet alanına daha fazla odaklanabilecektir (Ramachandran, Wu ve Yue, 2006).

2.Maliyetin Azaltılması; firma kendisi tarafından yerine getirilmesi daha maliyetli olan işlemleri dışarıdan satın alarak maliyetlerini azaltır. Bu azalış, tam kapasite ile çalıştırılamayan ekipman ve personel giderlerinden kaçınılmasından

kaynaklanacağı gibi; ölçek ekonomisine ulaşmış olan taşerondan almanın daha az maliyetli olmasından da kaynaklanır (Lacity ve Willcocks, 2001).

3.Nitelikli İnsan Kaynaklarına Ulaşım; firmanın yeterince ihtiyaç olmadığı için tam kapasiteyle çalıştıramayacağından dolayı işe alamadığı nitelikli insan kaynaklarını, ölçek ekonomisine ulaşmış ve bu nitelikli insanları tam kapasite ile çalıştırabilen taşeron firmalarda bulabilir. Kurum taşeron satın almayla bu kaynaklara ulaşabilir. (McIvor, 2005).

4.Büyüyen Performans; taşeron firmalar, aynı hizmet veya mal üretimini değişik kurumlara sağladıkları ve daha kaliteli personel çalıştırdıkları için oldukça uzmanlaşmışlardır. Dolayısıyla daha kaliteli mal veya hizmeti daha az maliyetle sağlamaları beklenir (Axelrod, 2004). Bu kalite artışı ve maliyetin düşmesi satın alan kurumun da genel performansını artırır.

5.Esneklik; değişen iş koşullarına ayak uydurmak için değişiklik yapılması gerektiğinde, taşeron firmalarda değişiklik yapmak kurum içine göre daha kolaydır. (Allen, Gabbard ve May, 2003).

1.2. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

Örgütsel bağlılık, çoğunlukla iç içe geçmiş üç boyutu aynı anda ele alınarak açıklanmaktadır. Birinci boyut, örgütün amaç ve değerlerini benimseme ve kesin bir bağlılık; ikinci boyut, örgüt adına büyük çabalar sarf etme isteği; üçüncü boyut ise örgüt üyeliğinin devam ettirilmesi için duyulan kuvvetli istektir (Porter vd, 1974). Bu tanımlama Allen ve John Meyer tarafından geliştirilerek üç tür örgütsel bağlılık ortaya konulmuştur. Birinci tür duygusal bağlılıktır. İnsanlar örgütü sevdikleri için örgüte bağlılık duyarlar. İkinci tür devamlılık bağlılığıdır; araçsal güdülere vurgu yapar, insanların maddi kazanımları olduğu sürece örgütte kaldıklarını belirtir. İnsanların örgütte kaldıkça o örgütün işlemesi için gerekli becerileri ve statü kazandıklarını, bunları başka örgütlerde kullanamayacaklarından örgütte kalmaya devam edeceklerini ifade eder. Üçüncü tür bağlılık ise normatif bağlılıktır. Çalışanların yönetime veya diğer çalışanlara, kişisel veya geleneksel bağlarından dolayı örgüte duydukları bağlılıklarını ifade eder (Meyer ve Allen, 1997). Özetle; insanlar duygusal olarak istediklerinden dolayı, finansal olarak ihtiyaç duyduklarından dolayı veya ahlaki olarak mecbur hissettiklerinden dolayı örgütte kalmayı sürdürürler (Allen ve Meyer, 1990).

Bir diğer sınıflandırma; Mowday, Porter ve Steers'in geliştirdiği Örgütsel Bağlılık Ölçütü (Mowday, Porter ve Steers, 1982) sorularına dayanarak, Duncan vd. tarafından oluşturulan; çaba, esneklik ve değer bağlılığı sınıflandırmasıdır (Duncan vd., 1998). Soru kategorilerinden biri çalışanların örgütün başarısı için ne kadar çaba sarf etmeye hazır olduklarını ölçmektedir. İkinci kategori sorular, şirket üyeliğini devam ettirebilmek için çalışanların, daha az ücret, daha alt seviye işlerde çalışma gibi kişisel fedakarlık gerektiren esnekliği gösterip

göstermeyeceklerini ölçmeye yöneliktir. Üçüncü tip sorular çalışanın değerleri ile şirket değerlerinin uyuşmasını ölçmeye yöneliktir.

1.3. ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN ÖNEMİ

Örgütsel Bağlılığın yüksek olduğu kurumlarda verimliliğin arttığı, personel devir hızının azaldığı, iş tatmini ve motivasyonun yüksek olduğu çeşitli araştırmalarda gösterilmiştir (Oberholster ve Taylor,1999). Boxx ve Odom (1991) çalışmalarında; örgüt bağlılığının, iş performansı, örgütte uzun süre kalma (kıdem kazanma) konularında olumlu; devamsızlık, işe geç kalma ve işten ayrılma konularında olumsuz etki yaptığını göstermişlerdir (Boxx, Odom,1991).

Allen ve Meyer, örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanların, örgüt amaçlarını gerçekleştirme yolunda daha fazla çalışacağını ifade etmiştir. Örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanlar kendilerini örgütün bir üyesi olarak görür ve örgütsel değerleri içselleştirir. Bu tür çalışanlarda iş doyumunu daha yüksek olur ve bazı tatminsizlik yaratabilecek olaylara karşı daha toleranslı olurlar (Allen ve Meyer, 1991).

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE SINIRLILIKLARI

Bu çalışmada başka bir kurumda çalışan taşeron personelin örgütsel bağlılığı ile aynı iş yerinde kendi kurumunda kadrolu olarak çalışan personelin örgütsel bağlılığı kıyaslanarak arada fark olup olmadığı saptanmıştır. Ayrıca; taşeron firmaya, yaşa, kurumda çalışma süresine, rütbeye ve aynı kurumda farklı birimlere bağlı olarak örgütsel bağlılığın değişip değişmediği incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, çalışanın kişisel performansı ve işletmenin genel performansı üzerinde çok önemli etkisi olan örgütsel bağlılığın artırılmasında kullanılabilir. Bu çalışma sadece İstanbul ili ve güvenlik personeli ile sınırlı tutulmuştur.

3. TAŞERON ÇALIŞMANIN ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA ETKİSİ ve DİĞER HİPOTEZLER

H₁: Örgütsel bağlılık düzeyi, taşeron veya kadrolu çalışma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H₂: Taşeron çalışanlarda örgütsel bağlılık düzeyi, çalışılan taşeron firmalara bağlı olarak istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H₃: Örgütsel bağlılık düzeyi, yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H₄: Örgütsel bağlılık düzeyi, kurumda çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H₅: Örgütsel bağlılık düzeyi, çalışanın rütbesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H₆: Taşeron çalışanlarda örgütsel bağlılık düzeyi, çalışılan bölgeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H₇: Kadrolu çalışanlarda örgütsel bağlılık düzeyi, çalışılan bölgeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

4.ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Söz konusu bu hipotezleri sınayabilmek için, tekstil sektöründe faaliyette bulunan ve iki ofis binasıyla altı depoda faaliyetlerini sürdüren bir firmada çalışan 210 personele anket uygulanmış, iki personel çift seçenek işaretlediği için ve dokuz personelin çalışma kadrosu tespit edilemediği için incelemeye dahil edilememiştir. Araştırmaya dahil edilen 199 katılımcının %70,9'u (n=141) taşeron, %29,1'i (n=58) Kurumda kadrolu olarak çalışmaktadır. Taşeron çalışanların %83'ü (n=117) TA, %7,1'i (n=10) TB ve %9,9'u ise (n=14) TC şirketlerinde çalışmaktadır. Bu 199 katılımcıya personele Allen ve Meyers tarafından geliştirilen Örgütsel Bağlılık Ölçeği uygulanarak karşılaştırılmıştır (Allen ve Meyer, 1991). Bu ölçek kuramsal çerçevede de detaylı şekilde anlatıldığı üzere; kuruma duyulan duygusal bağlılık, ya da finansal nedenlerle mecbur olduğundan dolayı kurumda kalma ve normatif nedenlerle kurumda kalmayı ölçmektedir. Ölçek sorularının yanı sıra, katılımcıların yaş, cinsiyet, kurumda çalıştığı süre, yönetim sorumluluğu gibi biyografik ve işle ilgili sorularda sorulmuştur.

Firmaların isteği üzerine ana firma ve taşeron firmaların isimleri, ana firma için Kurum, üç taşeron firma içinse TA, TB, TC şeklindeki kısaltmalar ile gösterilmiştir.

5.VERİLERİN ANALİZİ

Bu araştırmanın verileri, IBM SPSS Statistics (İstatistiksel Paket Programı) yazılımının 26. sürümü ve IBM AMOS programının 22. sürümü kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın demografik verilerinin analizi için frekans tabloları oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında kullanılan Örgütsel Bağlılık Ölçeği'nin geçerlilik analizleri için Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanırken, güvenilirlik analizleri için Cronbach's Alpha (α) iç tutarlılık katsayısı kullanılmıştır. Örgütsel Bağlılık Ölçeği'ne ait tanımlayıcı istatistikler için aritmetik ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değer metrikleri kullanılmıştır. Değişkenlere ait normallik varsayımının sınaması için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri referans alınmıştır. Değişkenlere ait normal dağılım varsayımının kabul edilmesinden dolayı hipotez testleri için parametrik yöntemler uygulanmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerin test edilebilmesi amacıyla Bağımsız Örneklem T-Test, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Post-Hoc

Tamhane testleri uygulanmıştır. Araştırmanın hipotezleri %95 güven aralığında ve %5 hata payına göre test edilmiştir.

5.1. ANALİZ SONUÇLARI

5.1.1. DEMOGRAFİK SONUÇLAR

Araştırmaya katılım gösteren bireylerin demografik özelliklerini gösteren frekans değerleri aşağıdaki Tablo 1 de yer almaktadır.

Tablo 1: Demografik Bulgular

Değişken		Frekans (N)	Yüzde (%)
<i>Yaş</i>	18-25	19	9,5
	26-35	94	47,2
	36-45	65	32,7
	46-55	20	10,1
	56 ve üstü	1	0,5
	Toplam	199	100,0
<i>Kurumda Çalışma Süresi</i>	1-5 yıl	100	50,3
	6-10 yıl	72	36,2
	11-15 yıl	11	5,5
	16-20 yıl	15	7,5
	21 yıl ve üzeri	1	0,5
	Toplam	199	100,0
<i>Kadro</i>	Taşeron	141	70,9
	TA	117	83,0
	TB	10	7,1
	TC	14	9,9
	Kurum (Kadrolu)	58	29,1
	Toplam	199	100,0
<i>Kadronun Bulunduğu Yer</i>	Merkez Depo	55	27,6
	Yakın Depo	32	16,1
	Tekstil Bina	30	15,1
	Genel Müdürlük Binası	22	11,1
	Yılmaz Depo	17	8,5
	Çağdaş Depo	17	8,5
	Ek Genel Müdürlük Binası	16	8,0
	Taşra Depo	10	5,0
	Toplam	199	100,0
<i>Görev</i>	Güvenlik Görevlisi	177	88,9
	Vardiya Amiri	15	7,5
	Proje Sorumlusu	7	3,5
	Toplam	199	100,0

Tablo 1 den görülebileceği üzere, araştırmaya toplam 199 kişi katılmıştır. Yaş değişkenine göre katılımcıların %9,5'i (n=19) 18-28 yaş, %47,2'si (n=94) 26-35 yaş, %32,7'si (n=65) 36-45 yaş, %10,1'i (n=20) 46-55 yaş ve %0,5'i (n=1) ise 56 ve üzeri yaş grubundadır. Kurumda çalışma süresine göre katılımcıların %50,3'ü (n=100) 1-5 yıl arası, %36,2'si (n=72) 6-10 yıl arası, %5,5'i (n=11) 11-15 yıl arası, %7,5'i (n=15) 16-20 yıl arası ve %0,5'i ise (n=1) 21 yıl ve üzeri çalışma süresine sahiptir. Kadroya göre katılımcıların %70,9'u (n=141) diğer (taşeron), %29,1'i (n=58) Kurum (kadrolu) olarak çalışmaktadır. Taşeron çalışanların %83'ü (n=117) TA, %7,1'i (n=10) TB ve %9,9'u ise (n=14) TC şirketlerinde çalışmaktadır. Katılımcıların %27,6'sının (n=55) kadrosu Lojistik Merkez Deposunda, %16,1'inin (n=32) Yakın Depoda, %15,1'inin (n=30) Tekstil Binate, %11,1'inin (n=22) Genel Müdürlük Binası'nda, %8,5'inin (n=17) Yılmaz Depo'da, %8,5'inin (n=17) Çağdaş Depo'da, %8'inin (n=16) Ek Genel Müdürlük Binası'nda ve %5'inin ise (n=10) Taşra Depo'da bulunmaktadır. Katılımcıların %88,9'u (n=177) Güvenlik Görevlisi, %7,5'i (n=15) Vardiya Amiri ve %3,5'i ise (n=7) Proje Sorumlusu olarak görev yapmaktadır

5.1.2. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÖLÇEĞİ GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK ANALİZLERİ

Araştırma hipotezlerini test etmeden önce Örgütsel Bağlılık Ölçeği' ne yönelik geçerlilik ve güvenilirlik analizleri uygulanmıştır. Ölçeğin teorik yapısını ortaya çıkarmak için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA), teorik yapının veri setine uygunluğunu test etmek amacıyla ise Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik analizi için Cronbach's Alpha (α) iç tutarlılık katsayısı kullanılmıştır.

-Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA)

Açıklayıcı Faktör Analizi uygulamadan önce araştırma kapsamında elde edilen veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığı test edilmiştir. Bu amaçla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett's Test analizlerinin sonuçları aşağıdaki Tablo 2 de verilmiştir.

Tablo 2: KMO ve Bartlett Küresellik Testi

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği		,927
Bartlett Küresellik Testi	Ki- Kare Değeri	2239,662
	df (serbestlik derecesi)	153
	p (anlamlılık)	,000

Tablo 2 den elde edilen analizler sonucunda, KMO değeri ,927 ve Bartlett Küresellik Testi sonucu ise $p < ,05$ olarak bulunmuştur. KMO değerinin ,927 olması, araştırma kapsamında veri toplanılan örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğunu, Bartlett Küresellik testi sonucu ise faktörlerin yeteri kadar homojen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Field, 2009; Büyüköztürk, 2011).

Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA), teorik yapıyı oluşturan faktörler arasındaki farklılaşmayı değerlendirmek için kullanılan istatistiksel bir prosedürdür (Worthington ve Whittaker, 2016). Faktörler arası farklılaşmanın netliğini artırmak amacıyla açımlayıcı faktör analizleri yapılırken Temel Bileşenler Analizi'nden olan Varimax rotasyon yöntemi kullanılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Ayırıştırılan madde faktör yükleri için kesme noktası olarak ,300 değeri referans alınmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Açımlayıcı Faktör Analizi sonucunda elde edilen toplam varyans metrikleri aşağıdaki Tablo 3 de verilmiştir.

Tablo 3: Açımlayıcı Faktör Analizi Toplam Varyans Metrikleri

Faktör	Döndürülmüş (Rotated)				
	Özdeğer	Varyans %	Özdeğer	Varyans %	Kümülatif %
1	8,303	46,128	4,649	25,825	25,825
2	2,113	11,738	3,908	21,711	47,536
3	1,232	6,843	3,091	17,172	64,709

Tablo 3 de, açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen toplam varyans metrikleri incelendiğinde, toplam üç faktörlü yapının 1'in üzerinde özdeğere sahip olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre üç faktörlü yapının toplam varyansı açıklama oranı ise %64,709 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen bu değer, sosyal bilimlerde kabul gören %50 değerinin üzerindedir (Leech vd., 2015).

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yük yapısı ise aşağıdaki Tablo 4 de verilmiştir.

Tablo 4: Örgütsel Bağlılık Ölçeği Faktör Yük Yapısı

Madde	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
Kurumumdan şu anda ayrılacak olsam kendimi suçlu hissederim.	,813		
Şu anda kurumumdan ayrılacak olsam, hayatımda birçok şey alt üst olur.	,811		
Bu kurumdan ayrılacak olsam, uygun alternatiflerim az olur.	,731		
Bu kurumdaki insanlara karşı bir minnet borcu/sorumluluk hissettiğim için şu anda bu kurumdan ayrılmam.	,715		
Bu kuruma çok şey borçluyum.	,657		
Eğer bu kurumdan ayrılmak benim yararına olsa dahi şu anda buradan ayrılmanın doğru olmadığını düşünüyorum.	,593		
Bu kurum benim sadakatimi (bağlılığımı) hak ediyor.	,518		
Bu kurumun problemlerini gerçekten kendi problemlerim gibi görüyorum.		,753	
Bu kurumun benim için çok özel bir yeri vardır.		,703	

Meslek hayatımın geri kalan kısmını bu kurumda geçirmek beni çok mutlu eder.		,690	
Eğer bu kuruma kendimden çok şey katmamış olsaydım, başka yerde çalışmayı düşünebilirdim.		,688	
Kurumumdan ayrılmayı isteseydim dahi şu anda bu bana çok zor gelirdi.		,633	
Şu anda bu kurumda çalışıyor olmam, hem kendi isteğimden hem de şartların bunu gerektirmesindendir.		,625	
Bu kurumdan ayrılmamı düşündürecek seçenekler oldukça azdır.		,565	
Kurumuma karşı güçlü bir aidiyet hissetmiyorum.*		,878	
Bu kuruma karşı duygusal bağlılık hissetmiyorum.*		,833	
Bu kurumda kendimi “ailenin bir parçası” gibi görmüyorum.*		,803	
Bu kurumda çalışmaya devam etmek için yöneticilerime karşı bir minnet borcu/sorumluluk hissetmiyorum.*		,674	
Çıkarma Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi			
Rotasyon Yöntemi: Varimax (5 İterasyon)			
* ters kodlanmış madde.			

Tablo 4 de, Örgütsel Bağlılık Ölçeği'ne yönelik olarak uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen üç faktörlü yapıya ait madde faktör yükleri verilmiştir. Ölçek maddelerine ait faktör yükleri 0,518 ile 0,878 arasında değişmektedir. Madde faktör yüklerinin her birinin 0,300'ün üzerinde olması ve yüksek faktör yük değerlerine sahip olması dolayısıyla maddelerin faktörler altında güçlü bir şekilde temsil ettiği çıkarımı yapılabilir. Faktörler altında toplanan maddelerin teorik tutarlılığı test edilerek, literatürle de uyumlu bir şekilde Faktör 1 için “Normatif”, Faktör 2 için “Devam” ve Faktör 3 için ise “Duygusal” Bağlılık alt boyutları olarak adlandırılmıştır (Allen ve Meyer, 1990; Dağlı vd., 2018).

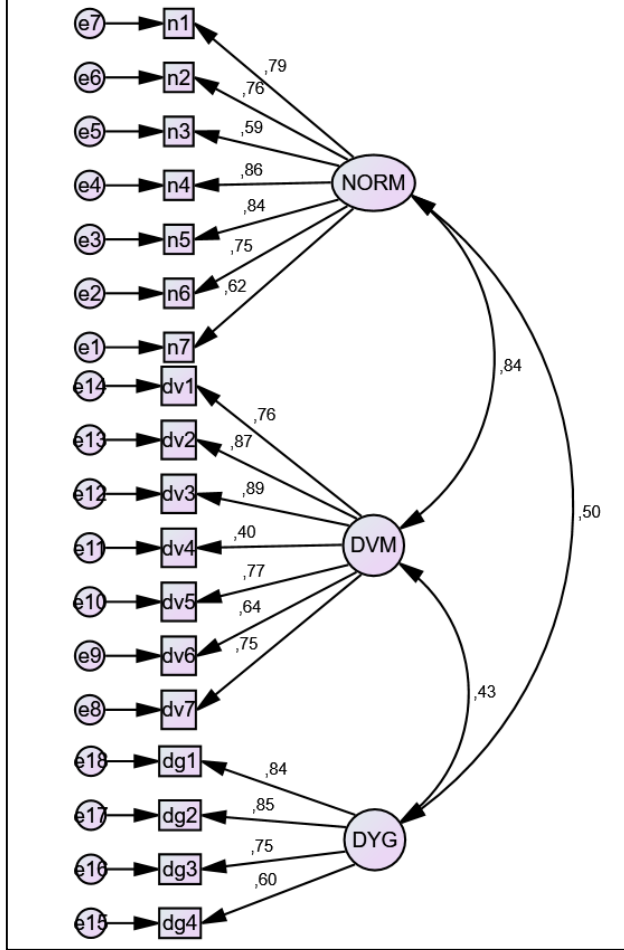
-Doğrulamalı Faktör Analizi

Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA), bir ölçüm aracının yapı geçerliliğini incelemek amacıyla gerçekleştirilir (Aytaç ve Öngen, 2012). Bu analitik teknik, gözlemlenen verilerin varsayılan faktör yapısıyla ne ölçüde uyumlu olduğunu tespit etmeyi amaçlamakta ve ölçme aracın amaçlanan yapıları ölçmeye uygunluğunun değerlendirilmesinde önemli bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Doğrulamalı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum iyiliği indeks değerleri ile modelin teorik yapı ile ne kadar uyumlu olduğu değerlendirilir (Erkorkmaz vd, 2013). Bu değerler; Ki Kare/Sd (χ^2/sd), GFI (Goodness of Fit), AGFI (Adjusted Goodness of Fit), CFI (Comparative Fit Index), NFI (Normed Fit

Index), IFI (Incremental Fit Index), TLI (Tucker&Lewis Index) ve RMSEA'dır (Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü).

18 maddeden oluşa üç faktörlü Örgütsel Bağlılık Ölçeği'nin yapısal yol diyagramı aşağıdaki Şekil 1 de gösterilmiştir.

Şekil 1: Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Diyagramı

Doğrulayıcı faktör analizi yol diyagramı üzerinde “Normatif Bağlılık” faktörü “NORM”, maddeleri ise “n1, n2...” olarak; “Devam Bağlılığı” faktörü “DVM”, maddeleri ise “dv1, dv2...” olarak ve “Duygusal Bağlılık” faktörü ise “DYG”, maddeleri ise “dg1, dg2...” şeklinde gösterilmiştir. Oluşturulan yapısal modele ait uyum iyiliği indeksleri aşağıdaki Tablo 5 de verilmiştir.

Tablo 5: Örgütsel Bağlılık Ölçeği Doğrulamalı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri

İndeks	Değer	Mükemmel Uyum Değeri	Kabul Edilir Uyum Değeri
CMIN/df	2,154	≤ 3	$\leq 4-5$
GFI	,851	$>0,90$	0,85-0,89
AGFI	,808	$>0,90$	0,85-0,89
CFI	,930	$>0,90$	0,80-0,89
NFI	,877	0,94-0,90	0,85-0,90
IFI	,930	0,94-0,90	0,85-0,90
TLI	,919	0,94-0,90	0,85-0,90
RMSEA	,076	$\leq 0,05$	0,05-0,10

Örgütsel Bağlılık Ölçeği'ne yönelik olarak uygulanan doğrulamalı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum iyiliği indeks değerleri Tablo 5 den incelendiğinde, CMIN/df için 2,154, GFI (Goodness of Fit) için ,851, AGFI (Adjusted Goodness of Fit) için ,808, CFI (Comparative Fit Index) için ,930, NFI (Normed Fit Index) için ,877, IFI (Incremental Fit Index) için ,930, TLI (Tucker&Lewis Index) için ,919 ve RMSEA için ise ,076 değerlerinin tespit edildiği görülmektedir. Elde edilen bu değerlerin, uyumu iyiliği indeks değerlerinin kabul edilir ve mükemmel uyum aralığında olduğu söylenebilir (Barret, 2007; Byrne vd.,1989). Dolayısıyla Örgütsel Bağlılık Ölçeği'nin üç faktörlük yapısının, yapısal model aracılığıyla doğrulandığı görülmektedir. Maddeler ve faktörler arasındaki yol parametreleri aşağıdaki Tablo 6 da verilmiştir.

Tablo 6: Doğrulamalı Faktör Analizi Yol Parametreleri

			Beta	β	S.E.	C.R.	P
n7	<---	NORM	1,000	,615			
n6	<---	NORM	1,233	,754	,142	8,702	***
n5	<---	NORM	1,429	,844	,152	9,410	***
n4	<---	NORM	1,481	,862	,155	9,542	***
n3	<---	NORM	,940	,587	,131	7,173	***
n2	<---	NORM	1,372	,762	,157	8,763	***
n1	<---	NORM	1,337	,790	,149	8,997	***
dv7	<---	DVM	1,000	,746			
dv6	<---	DVM	,759	,644	,084	9,092	***
dv5	<---	DVM	,994	,768	,090	11,030	***
dv4	<---	DVM	,549	,398	,100	5,482	***
dv3	<---	DVM	1,167	,895	,089	13,071	***
dv2	<---	DVM	1,062	,868	,084	12,654	***
dv1	<---	DVM	,948	,759	,087	10,892	***
dg4	---	DYG	1,000	,601			

			Beta	β	S.E.	C.R.	P
dg3	---	DYG	1,206	,754	,148	8,124	***
dg2	---	DYG	1,303	,849	,150	8,684	***
dg1	---	DYG	1,300	,837	,151	8,634	***

*** $p < ,001$ β : Standardize edilmiş Beta katsayısı.

Beta: Standardize edilmemiş Beta katsayısı.

Yukarıda yer alan Tablo 6 da doğrulayıcı faktör analizine ilişkin yol katsayıları verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, gizil değişkenlerden gözlenen değişkenlere giden yolların tümü istatistiksel olarak $p < ,001$ düzeyinde anlamlıdır. Maddeleere ait standardize edilmiş Beta katsayıları (standartlaştırılmış faktör yükleri) ise 0,300'ün üzerindedir. Dolayısıyla araştırma kapsamında kullanılan değişkenlerin yapı geçerliliği, uyum iyiliği indeks değerleri ve yol katsayıları incelenerek doğrulanmıştır.

-Güvenilirlik Analizi

Araştırma kapsamında kullanılan Örgütsel Bağlılık Ölçeği'nin güvenilirlik analizleri için Cronbach's Alpha (α) katsayısı kullanılmıştır. Cronbach Alpha değerinin 0,70 ve üzerinde olması, ele alınan değişkenin iç tutarlılığını yüksek olduğunu, dolayısıyla güvenilir olduğunu göstermektedir (Bayram, 2004).

Tablo 7: Örgütsel Bağlılık Ölçeği Güvenilirlik Analizi

Ölçek	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Normatif Bağlılık	,898	7
Devam Bağlılığı	,884	7
Duygusal Bağlılık	,841	4
Genel	,926	18

Tablo 7 den görüleceği üzere, Örgütsel Bağlılık Ölçeği'ne yönelik olarak uygulanan güvenilirlik analizleri sonucunda, genel ölçeğin iç tutarlılık katsayısının ,926 olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğe ait alt boyutların güvenilirlik düzeyleri incelendiğinde, Normatif Bağlılık Boyutu için ,898, Devam Bağlılığı Boyutu için ,884 ve Duygusal Bağlılık Boyutu için ,841 Cronbach's Alpha değerlerinin elde edildiği tespit edilmiştir. Elde edilen bu değerlerin ,70'in üzerinde olması, ölçek geneli ve alt boyutlarının iç tutarlılık düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir (Bayram, 2004).

Örgütsel Bağlılık Ölçeği'ne yönelik olarak uygulanan geçerlilik ve güvenilirlik analizleri sonucunda, ölçüm aracının bu çalışma için uygun ve kullanılabilir olduğu belirlenmiştir.

-Tanımlayıcı İstatistikler

Örgütsel Bağlılık Ölçeği'ne ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 8 de gösterilmektedir.

Tablo 8: Örgütsel Bağlılık Ölçeği Tanımlayıcı İstatistikleri

FAKTÖR	MADDE	ORT.	SS.	MIN.	MAX.
Normatif Bağlılık	Kurumumdan şu anda ayrılacak olsam kendimi suçlu hissederim.	2,70	1,44	1,00	5,00
	Şu anda kurumumdan ayrılacak olsam, hayatımda birçok şey alt üst olur.	2,97	1,54	1,00	5,00
	Bu kurumdan ayrılacak olsam, uygun alternatiflerim az olur.	2,68	1,37	1,00	5,00
	Bu kurumdaki insanlara karşı bir minnet borcu/sorumluluk hissettiğim için şu anda bu kurumdan ayrılmam.	3,07	1,46	1,00	5,00
	Bu kuruma çok şey borçluyum.	3,30	1,44	1,00	5,00
	Bu kurum benim sadakatimi (bağlılığımı) hak ediyor.	3,63	1,39	1,00	5,00
	Eğer bu kurumdan ayrılmak benim yararım olsa dahi şu anda buradan ayrılmanın doğru olmadığını düşünüyorum.	3,33	1,39	1,00	5,00
Devam Bağlılığı	Bu kurumun problemlerini gerçekten kendi problemlerim gibi görüyorum.	3,82	1,29	1,00	5,00
	Bu kurumun benim için çok özel bir yeri vardır.	3,81	1,26	1,00	5,00
	Meslek hayatımın geri kalan kısmını bu kurumda geçirmek beni çok mutlu eder.	3,77	1,34	1,00	5,00
	Eğer bu kuruma kendimden çok şey katmamış olsaydım, başka yerde çalışmayı düşünebilirdim.	3,34	1,42	1,00	5,00
	Kurumumdan ayrılmayı isteseydim dahi şu anda bu bana çok zor gelirdi.	3,52	1,33	1,00	5,00
	Şu anda bu kurumda çalışıyor olmam, hem kendi isteğimden hem de şartların bunu gerektirmesindendir.	3,93	1,21	1,00	5,00
	Bu kurumdan ayrılmamı düşündürecek seçenekler oldukça azdır.	3,40	1,38	1,00	5,00
Duygusal Bağlılık	Kurumuma karşı güçlü bir aidiyet hissetmiyorum.*	3,67	1,36	1,00	5,00
	Bu kuruma karşı duygusal bağlılık hissetmiyorum.*	3,76	1,34	1,00	5,00
	Bu kurumda kendimi “ailenin bir parçası” gibi görmüyorum.*	3,68	1,40	1,00	5,00
	Bu kurumda çalışmaya devam etmek için yöneticilerime karşı bir minnet borcu/sorumluluk hissetmiyorum.*	3,45	1,46	1,00	5,00

	Normatif Bağlılık	3,10	,13	,00	,00
	Devam Bağlılığı	3,66	,02	,00	,00
	Duygusal Bağlılık	3,64	,14	,00	,00
	Genel	3,46	,90	,14	,00

* ters kodlanmış madde.

Tablo 8 deki Örgütsel Bağlılık Ölçeği tanımlayıcı istatistikleri incelendiğinde, katılımcıların Normatif Bağlılık ($\bar{x}$ = 3,10, SS=1,13), Devam Bağlılığı ($\bar{x}$ =3,66, SS=1,02), Duygusal Bağlılık ($\bar{x}$ 3,64, SS=1,14) ve Genel Örgütsel Bağlılık düzeylerinin orta-üst seviyede olduğu tespit edilmiştir.

6. ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİNİN TEST EDİLMESİ

Araştırmanın amacına ve konusuna uygun olarak yapılandırılan hipotezlerin test edilmesinden önce, parametrik veya parametrik olmayan testlerin kullanılma durumuna ilişkin olarak değişkenlere normallik analizi uygulanmıştır. Normallik analizi için değişkenlerin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri referans alınmıştır. Değişkenlere ilişkin değerler aşağıdaki Tablo 9 da verilmiştir.

Tablo 9: Normallik Analizi

Değişken	N	Çarpıklık	Basıklık
Normatif Bağlılık	199	-,088	-,933
Devam Bağlılığı	199	-,675	-,149
Duygusal Bağlılık	199	-,529	-,711
Genel	199	-,230	-,672

Tablo 9 da yer alan, Örgütsel Bağlılık Ölçeği'ne yönelik olarak uygulanan normallik analizi sonucunda, Normatif Bağlılık faktörünün -,088 çarpıklık, -,933 basıklık; Devam Bağlılığı faktörünün -,675 çarpıklık, -,149 basıklık, Duygusal Bağlılık faktörünün -,529 çarpıklık, -,711 basıklık ve genel ölçeğin ise -,230 çarpıklık, -,672 basıklık değerlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin +2 ve -2 sınırları içerisinde olması, dağılımın büyük ölçüde normale yakın olduğunu göstermektedir (George ve Mallery, 2010). Dolayısıyla araştırma hipotezlerinin testi için parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir.

6.1. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK DÜZEYİNİN, TAŞERON VEYA KADROLU ÇALIŞMA DURUMUNA GÖRE FARKLILIK ANALİZİ

Örgütsel bağlılığın, taşeron veya kadrolu çalışma durumuna göre farklılık analizini tespit edebilmek amacıyla Bağımsız Örneklem T-Test analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki Tablo 10 da verilmiştir.

Tablo 10: Örgütsel Bağlılığın, Taşeron veya Kadrolu Çalışma Durumuna Göre Farklılık Analizi (Bağımsız Örneklem T-Test)

Değişken	Kadro	Ort.	SS.	t	p
Normatif Bağlılık	Diğer (Taşeron)	3,00	1,12	-2,024	,044*
	Kurum (Kadrolu)	3,35	1,12		
Devam Bağlılığı	Diğer (Taşeron)	3,53	1,01	-2,866	,005*
	Kurum (Kadrolu)	3,97	,96		
Duygusal Bağlılık	Diğer (Taşeron)	3,54	1,17	-1,992	,048*
	Kurum (Kadrolu)	3,89	1,05		
Genel	Diğer (Taşeron)	3,35	,91	-2,778	,006*
	Kurum (Kadrolu)	3,74	,82		

* $p < ,05$

Örgütsel Bağlılık düzeyinin, taşeron veya kadrolu çalışma durumuna göre incelendiği Tablo 10 daki Bağımsız Örneklem T-Test sonuçlarına göre, Örgütsel Bağlılık düzeyinin taşeron veya kadrolu çalışma durumuna göre tüm alt boyutlarda ve genel düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir ($p < ,05$). Yapılan analiz sonucunda Kurum (Kadrolu) çalışanların Normatif Bağlılık ($t = -2,024$, $p = ,044$, $p < ,05$), Devam Bağlılığı ($t = -2,866$, $p = ,005$, $p < ,05$), Duygusal Bağlılık ($t = -1,992$, $p = ,048$, $p < ,05$) ve Genel Örgütsel Bağlılık düzeylerinin ($t = -2,778$, $p = ,006$, $p < ,05$), Diğer (Taşeron) çalışan bireylere göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu bulunmuştur.

6.2. TAŞERON ÇALIŞANLARDA, ÖRGÜTSEL BAĞLILIK DÜZEYİNİN ÇALIŞILAN BİRİME GÖRE (TA, TB, TC) FARKLILIK ANALİZİ

Örgütsel bağlılığın, taşeron çalışanlarda çalışılan yere göre farklılık analizini uygulayabilmek adına Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Uygulanan analiz sonuçları aşağıdaki Tablo 11 de verilmiştir.

Tablo 11: Taşeron Çalışanlarda, Örgütsel Bağlılık Düzeyinin Çalışılan Yere Göre Farklılık Analizi (ANOVA)

Değişken	Yer	Ort.	SS.	F	<i>p</i>
Normatif Bağlılık	TA	3,02	1,12	1,494	,228
	TB	3,31	,87		
	TC	2,56	1,26		
Devam Bağlılığı	TA	3,54	1,02	1,298	,276
	TB	3,86	,65		
	TC	3,19	1,14		
Duygusal Bağlılık	TA	3,54	1,14	1,227	,296
	TB	3,95	1,00		
	TC	3,20	1,49		
Genel	TA	3,37	,88	1,942	,147
	TB	3,71	,80		
	TC	2,98	1,17		

Taşeron çalışanlarda Örgütsel Bağlılık düzeyinin çalışılan yere göre farklılık gösterip göstermediğinin incelendiği Tablo 11 deki ANOVA analizi sonuçlarına göre; Örgütsel Bağlılık düzeyinin çalışılan yere göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir ($p>,05$). Taşeron çalışanlarda çalışılan firma ile örgütsel bağlılık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

6.3. YAŞA GÖRE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK DÜZEYİNİN İNCELENMESİ

Örgütsel bağlılığın, yaş durumuna göre farklılık analizini tespit edebilmek amacıyla ANOVA uygulanmış ve analiz sonuçları aşağıdaki Tablo 12 de gösterilmektedir.

Tablo 12: Örgütsel Bağlılık Düzeyinin Yaş Gruplarına Göre Farklılık Analizi (ANOVA)

Değişken	Yaş	Ort.	SS.	F	<i>p</i>	Fark
Normatif Bağlılık	1. 18-25	2,31	,97	6,107	,001*	2,3>1 4>1,2
	2. 26-35	3,02	1,09			
	3. 36-45	3,27	1,15			
	4. 46-55	3,71	,96			
Devam Bağlılığı	1. 18-25	3,10	1,01	4,435	,005*	4>1,2

	2. 26-35	3,58	1,03			
	3. 36-45	3,76	,99			
	4. 46-55	4,20	,73			
Duygusal Bağlılık	1. 18-25	3,11	1,21	2,556	,057*	4>1
	2. 26-35	3,60	1,20			
	3. 36-45	3,70	1,09			
	4. 46-55	4,09	,78			
Genel	1. 18-25	2,84	,93	6,363	,000*	3>1 4>1,2
	2. 26-35	3,40	,88			
	3. 36-45	3,58	,89			
	4. 46-55	4,00	,63			

* $p<,05$

Not: 56 ve üzeri yaş grubu N=1 olduğu gerekçesi ile analize dahil edilmemiştir.

Tablo 12 deki Örgütsel Bağlılık düzeyinin yaş gruplarına göre incelendiği ANOVA testi sonuçlarına göre; Normatif Bağlılık düzeyinin yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir ($F=6,107$, $p=,001$, $p<,05$). Yapılan Post-Hoc Tamhane analizi sonucunda 26-35 ve 36-45 yaş grubunda olanların normatif bağlılık düzeylerinin 18-25 yaş grubu aralığında olanlara göre daha yüksek ve 46-55 yaş grubu aralığında olanların normatif bağlılık düzeylerinin de 18-25 ve 36-45 yaş grubu aralığında olanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Devam Bağlılığı düzeyinin yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir ($F=4,435$, $p=,005$, $p<,05$). Yapılan Post-Hoc Tamhane analizi sonucunda 46-55 yaş grubu aralığındaki bireylerin devam bağlılığı düzeylerinin, 18-25 ve 26-35 yaş grubu aralığında olanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Duygusal Bağlılık düzeyinin yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir ($F=2,556$, $p=,057$, $p<,05$). Yapılan Post-Hoc Tamhane analizi sonucunda 46-55 yaş grubu aralığındaki bireylerin duygusal bağlılık düzeylerinin, 18-25 grubu aralığında olanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Genel Örgütsel Bağlılık düzeyinin ise yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir ($F=6,363$, $p=,000$, $p<,05$). Yapılan Post-Hoc Tamhane analizi sonucunda 36-45 yaş grubu aralığındakilerin genel örgütsel bağlılık düzeylerinin 18-25 yaş grubu aralığındakilere göre anlamlı bir şekilde daha yüksek ve 46-55 yaş grubu aralığındakilerin de 18-25 ve 26-35 yaş grubu

aralığındaki bireylere göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

6.4. KURUMDA ÇALIŞMA SÜRESİNE GÖRE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK DÜZEYİNİN İNCELENMESİ

Örgütsel bağlılığın, kurumda çalışma süresine göre farklılık analizini tespit edebilmek amacıyla uygulanan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)nin sonuçları aşağıdaki Tablo 13 de gösterilmektedir.

Tablo 13: Örgütsel Bağlılık Düzeyinin Kurumda Çalışma Süresine Göre Farklılık Analizi (ANOVA)

Değişken	Çalışma Süresi	Ort.	SS.	F	<i>p</i>
Normatif Bağlılık	1-5 yıl	3,02	1,14	1,159	,327
	6-10 yıl	3,15	1,17		
	11-15 yıl	2,95	,97		
	16-20 yıl	3,57	,82		
Devam Bağlılığı	1-5 yıl	3,58	1,01	1,200	,311
	6-10 yıl	3,67	1,06		
	11-15 yıl	4,00	,71		
	16-20 yıl	4,00	,67		
Duygusal Bağlılık	1-5 yıl	3,48	1,23	1,710	,166
	6-10 yıl	3,85	1,04		
	11-15 yıl	3,39	,88		
	16-20 yıl	3,77	1,11		
Genel	1-5 yıl	3,36	,94	1,312	,272
	6-10 yıl	3,56	,91		
	11-15 yıl	3,44	,66		
	16-20 yıl	3,78	,59		

Not: 21 yıl ve üzeri kurumda çalışma süresine sahip olanlar N=1 olduğu gerekçesi ile analize dahil edilmemiştir.

Tablo 13 den görüleceği üzere, yapılan ANOVA analizi sonucunda, örgütsel bağlılık düzeyinin bireylerin kurumda çalışma sürelerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir ($p>,05$). Örgütsel bağlılığın

tüm alt boyutları ve genel düzey ile kurumda çalışma süresi arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

6.5. RÜTBESİNE GÖRE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK DÜZEYİNİN İNCELENMESİ

Örgütsel bağlılığın, çalışanın rütbesine göre farklılık analizini tespit edebilmek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki Tablo 14 de verilmiştir.

Tablo 14: Örgütsel Bağlılık Düzeyinin Çalışanın Rütbesine Göre Farklılık Analizi (ANOVA)

Değişken	Görev	Ort.	SS.	F	p	Fark
Normatif Bağlılık	Güvenlik Görevlisi	3,05	1,14	1,438	,240	-
	Proje Sorumlusu	3,55	,81			
	Vardiya Amiri	3,45	1,06			
Devam Bağlılığı	Güvenlik Görevlisi	3,64	1,01	,982	,376	-
	Proje Sorumlusu	4,18	,79			
	Vardiya Amiri	3,61	1,20			
Duygusal Bağlılık	Güvenlik Görevlisi	3,54	1,15	5,977	,003*	3>1
	Proje Sorumlusu	,29	,88			
	Vardiya Amiri	,47	,71			
Genel	Güvenlik Görevlisi	,41	,91	2,943	,077	--
	Proje Sorumlusu	,01	,62			
	Vardiya Amiri	,84	,79			

* $p<,05$

Tablo 14 den görüleceği üzere, Örgütsel bağlılık düzeyinin, çalışanın rütbesine göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit edebilmek amacıyla uygulanan ANOVA analizi sonucunda, sadece Duygusal Bağlılık düzeyinin rütbeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir ($F=5,997$, $p=,003$, $p<,05$). Yapılan Post-Hoc Tamhane analizi sonucunda, vardiya amiri olan bireylerin duygusal bağlılık düzeylerinin, güvenlik görevlisi olanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

6.6. TAŞERON ÇALIŞANLARDA ÇALIŞILAN BÖLGEYE GÖRE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK DÜZEYİNİN İNCELENMESİ

Taşeron çalışanlarda örgütsel bağlılığın, çalışılan bölgeye göre farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek amacıyla uygulanan ANOVA sonuçları Tablo 15 de gösterilmiştir.

Tablo 15: Taşeron Çalışanlarda Örgütsel Bağlılık Düzeyinin Çalışılan Bölgeye Göre Farklılık Analizi (ANOVA)

Değişken	Bölge	Ort.	SS.	F	p	Fark
Normatif Bağlılık	1. Çağdaş Depo	2,45	,81	7,720	,000*	2,4>1,3,5
	2. Tekstil Bina	3,50	,91			
	3. Merkez Depo	2,49	1,15			
	4. Yakın Depo	3,58	1,08			
	5. Yılmaz Depo	2,42	,96			
	6. Taşra Depo	3,31	,87			
Devam Bağlılığı	1. Çağdaş Depo	3,26	,66	8,703	,000*	2>1,3,5 4>3,5
	2. Tekstil Bina	4,20	,64			
	3. Merkez Depo	2,99	1,25			
	4. Yakın Depo	3,84	,84			
	5. Yılmaz Depo	2,92	,83			
	6. Taşra Depo	3,86	,65			
Duygusal Bağlılık	1. Çağdaş Depo	3,28	,86	1,687	,142	-
	2. Tekstil Bina	3,86	1,21			
	3. Merkez Depo	3,38	1,31			
	4. Yakın Depo	3,66	1,10			
	5. Yılmaz Depo	3,06	1,12			
	6. Taşra Depo	3,95	,00			
Genel	1. Çağdaş Depo	3,00	,59	7,539	,000*	2,4>1,3,5
	2. Tekstil Bina	3,85	,79			
	3. Merkez Depo	2,95	,98			
	4. Yakın Depo	3,69	,79			
	5. Yılmaz Depo	2,80	,76			
	6. Taşra Depo	3,71	,80			

* $p<,05$

Taşeron çalışanlarda örgütsel bağlılığın, çalışılan bölgeye göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelendiği ANOVA analizi sonucunda(Tablo 15); Normatif Bağlılık düzeyinin çalışılan bölgeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde

farklılaştığı tespit edilmiştir ($F=7,720$, $p=,000$, $p<,05$). Yapılan Post-Hoc Tamhane analizi sonucunda Tekstil Bina ve Yakın Depo’da çalışan bireylerin normatif bağlılık düzeylerinin, Çağdaş Depo, Merkez Depo ve Yılmaz Depo’da çalışanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Devam Bağlılığı düzeyinin çalışılan bölgeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir ($F=8,703$ $p=,000$, $p<,05$). Yapılan Post-Hoc Tamhane analizi sonucunda Tekstil Binada çalışan bireylerin devam bağlılığı düzeylerinin Çağdaş Depo, Merkez Depo ve Yılmaz Depo’da çalışanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksek; Yakın Depo’da çalışan bireylerin de Merkez Depo’nda ve Yılmaz Depo’da çalışanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Duygusal Bağlılık düzeyinin çalışılan bölgeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir ($F=1,687$, $p=,142$, $p>,05$). Taşeron çalışanlarda genel örgütsel bağlılık düzeyinin çalışılan bölgeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir ($F=7,539$ $p=,000$, $p<,05$). Yapılan Post-Hoc Tamhane analizi sonucunda Tekstil Bina ve Yakın Depo’da çalışan bireylerin genel örgütsel bağlılık düzeylerinin, Çağdaş Depo, Merkez Depo ve Yılmaz Depo’da çalışanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu bulunmuştur.

6.7. KADROLU ÇALIŞANLARDA ÇALIŞILAN BÖLGEYE GÖRE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK DÜZEYİNİN İNCELENMESİ

Kadrolu çalışanlarda örgütsel bağlılığın, çalışılan bölgeye göre farklılık analizini tespit edebilmek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki Tablo 16 da verilmiştir.

Tablo 16: Kadrolu Çalışanlarda Örgütsel Bağlılık Düzeyinin Çalışılan Bölgeye Göre Farklılık Analizi (ANOVA)

Değişken	Bölge	Ort.	SS.	F	p
Normatif Bağlılık	Ek Genel Müdürlük Binası	3,13	1,18	,731	,486
	Merkez Depo	3,29	1,22		
	Genel Müdürlük Binası	3,56	,98		
Devam Bağlılığı	Ek Genel Müdürlük Binası	3,71	1,07	1,018	,368
	Merkez Depo	3,97	1,20		
	Genel Müdürlük Binası	4,16	,51		
Duygusal Bağlılık	Ek Genel Müdürlük Binası	3,89	,88	,683	,509
	Merkez Depo	3,69	1,28		
	Genel Müdürlük Binası	4,07	,94		
Genel	Ek Genel Müdürlük Binası	3,58	,93	1,030	,364

	Merkez Depo	3,65	,90		
	Genel Müdürlük Binası	3,93	,65		

Yapılan ANOVA analizi sonucunda(Tablo 16), kadrolu çalışanlarda örgütsel bağlılık düzeyinin çalışılan bölgeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir ($p>,05$). Örgütsel bağlılığın tüm alt boyutları ve genel düzey ile kadrolu çalışanların çalışma bölgesi arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerin sonuçları toplu olarak aşağıda Tablo 16 da yer almaktadır.

Tablo 16: Hipotez Sonuçları

HİPOTEZ	SONUÇ
H ₁ : Örgütsel Bağlılık düzeyi, taşeron veya kadrolu çalışma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	KABUL
H ₂ : Taşeron çalışanlarda Örgütsel Bağlılık düzeyi, çalışılan yere göre (TA, TB, TC) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	RED
H ₃ : Örgütsel Bağlılık düzeyi, yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	KABUL
H ₄ : Örgütsel Bağlılık düzeyi, kurumda çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	RED
H ₅ : Örgütsel Bağlılık düzeyi, çalışanın rütbesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	KİSMİ KABUL
H ₆ : Taşeron çalışanlarda Örgütsel Bağlılık düzeyi, çalışılan bölgeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	KİSMİ KABUL
H ₇ : Kadrolu çalışanlarda Örgütsel Bağlılık düzeyi, çalışılan bölgeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	RED

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Temel yetkinliklerine odaklanma, kaliteli personel bulma, maliyet ve esneklik gibi bazı nedenlerle işletmeler taşeron personel kullanmayı tercih etmektedir. Ancak, araştırma bulguları, taşeron güvenlik personelinin örgütsel bağlılık düzeylerinin kadrolu çalışanlara kıyasla anlamlı derecede düşük olduğunu göstermektedir. Örgütsel bağlılığın motivasyon ve verimliliğin artmasında, personel devir hızının azalmasında olumlu bir etkisinin olduğu kuramsal açıklamalar bölümünde detaylı olarak tartışılmıştı. İşletme personelinin ve mal varlığının korunması gibi kritik bir görevini üstlenen ve gerekirse bu amaçla fiziksel şiddet tehlikesiyle yüzleşmek durumunda olan güvenlik görevlilerinin kuruma bağlılıklarının artırılması için kadrolu olmasında yarar vardır.

Ayrıca kadrolu çalışanların görev yeri farklılıkların örgütsel bağlılıklarını etkilemediği görülmüştür.

Değişik güvenlik taşıeron firmalarının personelinin örgütsel bağlılığı arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu durum, en azından araştırmaya dahil olan üç firma için (TA, TB, TC), taşıeron firma yönetimlerinin örgütsel bağlılık üzerinde etkili olmadığını göstermektedir.

Çalışma; beklenenin aksine, kurumda çalışma süresinin örgütsel bağlılığa etkisi olmadığını gösterirken, yaşlanma ile kurumsal bağlılığın da arttığını göstermektedir. Hassas görevlerde tecrübeli personelin seçilmesi daha uygun olacaktır.

Rütbe açısından incelendiğinde, çok yüksek farklar olmasa da, bağlılık puanları yukarıdan aşağıya sıralamasının; yönetim silsilesine uygun olarak, proje sorumlusu, vardiya amiri ve güvenlik görevlisi şeklinde olduğu görülmüştür. Bu durum yönetsel sorumluluk almanın örgütsel bağımlılığı artırdığını göstermektedir.

Kadrolu çalışanların örgütsel bağlılıkları çalışılan yere göre değişmezken, taşıeron çalışanlar arasında örgütsel bağlılık puanları çalışılan yere göre çok olmasa da farklılık göstermiştir. Tekstil Bina, Taşra Depo, Yakın Depo ilk üç sırayı alırken, Çağdaş Depo, Lojistik Merkezi ve Yılmaz depo bunu takip etmiştir. Bu çalışılan birimlerdeki fiziki koşulların farklılıklardan kaynaklanabileceği gibi, değişik yönetim uygulamalarından da (motive edici yönetim ve kontrolün olması vb) kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1–18.
- Allen, J., Gabbard, D., & May, C. (2003). *Outsourcing managed security services*. Pittsburgh: Carnegie Mellon University.
- Ashley, E. (2008). *Outsourcing for dummies*. New Jersey: Wiley Publishing.
- Aytaç, M., & Öngen, B. (2012). Doğrulamalı Faktör Analizi İle Yeni Çevresel Paradigma Ölçeğinin Yapı Geçerliliğinin İncelenmesi. *İstatistikçiler Dergisi*, (5), 14–22.
- Axelrod, C. W. (2004). *Outsourcing information security*. Norwood: Artech House.
- Barrett, P. (2007). Structural Equation Modelling: Adjudging Model Fit. *Personality and Individual Differences*, 42, 815–824.
- Bayram, N. (2004). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma tasarımı, SPSS uygulamaları ve yorumlama*. Ankara: Pegem Akademi.
- Byrne, B. M. (2012). *Structural equation modeling with Mplus: Basic concepts, applications, and programming*. New York: Routledge.
- Boxx, W. R., Odom, R. Y., & Dunn, M. G. (1991). Organizational Values and Value Congruency and Their Impact on Satisfaction, Commitment and Cohesion: An Empirical Examination Within the Public Sector. *Public Personnel Management*, 20, 195–205.
- Dağlı, A., Elçiçek, Z., & Han, B. (2018). Örgütsel Bağlılık Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68), 1765–1777.
- Erkorkmaz, Ü., Etikan, İ., Demir, O., Özdamar, K., & Sanisoğlu, S. Y. (2013). Doğrulamalı Faktör Analizi ve Uyum İndeksleri. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 33, 210–223.
- Fan, L. L., Ramachandran, S., Wu, Y. H., & Yue, Z. N. (2006). *Outsourcing in business*. [Yayınevi belirtilmemiş].
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: SAGE Publications.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference* (10. baskı). Boston: Pearson Education.
- Henry, A. (2008). *Understanding strategic management*. Oxford: Oxford University Press.

- Kay, N. (2005). *The nature of the firm and the principles of marginal analysis*. Glasgow: University of Strathclyde.
- Lacity, M. C., & Willcocks, L. P. (2001). *Global information technology outsourcing: In search of business advantage*. England: John Wiley and Sons Ltd.
- Leech, N. L., Barrett, K. C., & Morgan, G. A. (2015). *IBM SPSS for intermediate statistics: Use and interpretation* (5. baskı). New York: Routledge.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61–89.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1997). *Commitment in the workplace: Theory, research, and applications*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- McIvor, R. (2005). *The outsourcing process: Strategies for evaluation and management*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mowday, R. T., Porter, L. M., & Steers, R. M. (1982). *Employee-organization linkages: The psychology of commitment, absenteeism and turnover*. New York: Academic Press.
- Oberholster, F. R., & Taylor, J. W. (1999). Spiritual Experience and the Organizational Commitment of College. *International Forum*, 2(1), 3–10.
- Penrose, E. (1959). *The theory of the growth of the firm*. New York: Wiley.
- Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T., & Boulian, P. V. (1974). Organizational Commitment, Job Satisfaction and Turnover Among Psychiatric Technicians. *Journal of Applied Psychology*, 59(5), 603–609.
- Power, M. J., Desouza, K. C., & Bonifazi, C. (2006). *The outsourcing handbook: How to implement a successful outsourcing process*. London: Kogan Page Limited.
- Prahalad, C. K., & Hamel, G. (2003). The Core Competence of the Corporation. *Harvard Business Review*, 3, 79–93.
- Ramachandran, S., Wu, Y. H., & Yue, Z. N. (2006). *Outsourcing in business*. [Yayinevi belirtilmemiş].
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6. baskı). Boston: Pearson Education.
- Worthington, R. L., & Whittaker, T. A. (2006). Scale Development Research: A Content Analysis and Recommendations for Best Practices. *The Counseling Psychologist*, 34(6), 806–838

BÖLÜM 15

Halkla İlişkiler Perspektifinden Osmanlı Matbuatı

İrfan Ertekin¹

Giriş

Bu çalışmada, günümüz halkla ilişkiler faaliyeti olarak *Osmanlı Matbuatı* konusunun Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine kadar olan gelişim süreçlerini ele alarak, irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, matbaadaki gelişmeler doğrultusunda Osmanlı matbuatı, başta gazeteler olmak üzere dergi ve diğer süreli yayınlar yönüyle ele alınmıştır. Çalışmada betimleme ve tarama yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, kamu veya başka bir ifade ile halk ile olan iletişim ve etkileşimin gerçekleşmesini sağlaması yönüyle Osmanlı matbuatının bir halkla ilişkiler faaliyeti olarak gerek gerçek kişiler gerek tüzel kişiler açısından önemli kamusal bir iletişim ve etkileşim aracı olduğu ifade edilebilir. Çünkü, "Halkla ilişkilerin giderek genişleyen işlevi, birden fazla uygulama alanının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlar şu şekilde sıralanabilir; İletişim, İmaj Yönetimi, İtibar Yönetimi, Etkinlik Yönetimi, Kriz İletişimi ve Yönetimi, Gündem Yönetimi, Medya İlişkileri, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Kamusal İşler, Sponsorluk" (Selvi ve Şentürk, 2019: 9-29; akt. Selvi vd., 2019:17). Dolayısıyla günümüz halkla ilişkiler perspektifinden bakıldığında, Osmanlı matbuatının; yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bir halkla ilişkiler işlevi olarak başta iletişim ve etkileşim olmak üzere medya ilişkileri, kamusal işler gibi oldukça önemli süreçlerde önemli rol oynadığı ifade edilebilir.

Osmanlı döneminde Osmanlı matbuatının halkla ilişkiler perspektifinden ele alınması, matbuatta yer alan gazete, dergi ve mecmua gibi süreli yayınların belirli bir plan halinde düzenli olarak kamuoyunun hizmetine sunulması yönüyle önem arz etmektedir. Nitekim "Teori ve Pratikte Halkla İlişkiler" (2008) isimli eserde halkla ilişkilerin tanımlaması şu şekilde ortaya konulmuştur (Erdoğan, 2008: 16-18);

“Halka ilişkiler, bu günlük halkla ilişkilerden hareket ederek, bu halkla ilişkiler üzerine inşa edilen profesyonelce hazırlanmış olan planlı biliş, bilinç ve ilişki yönetimidir. Dolayısıyla, halkla ilişkiler, sosyal bilimleri ve bilgi birikimini kullanarak, planlı bir şekilde ilişkinin doğasını anlamak ve belli amaçlara göre şekillendirmek için yapılan planlı girişimlerdir (Erdoğan, 2008: 16-18).”

Dolayısıyla bu tanımdan yola çıkarak, Osmanlı döneminde Osmanlı matbuatı araçları başta gazeteler olmak üzere dergi ve mecmua gibi süreli yayınların, bir

¹ Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, <https://orcid.org/0000-0003-2443-8528>

plan dahilinde ortaya konulduğunu ifade etmek mümkündür. Sosyal yaşamda *birey* ve *toplumun* en önemli iki bileşen olarak karşımıza çıktığını ifade etmek mümkündür. Toplamların, başka bir ifade ile milletlerin veya halkların varoluş süreçlerinde birey, olmaz ise olmaz en önemli parametrelerden birisidir. Ancak bireylerin sosyal yaşamda var olabilmeleri ve yaşamlarını devam ettirebilmeleri, onların var oluşlarından itibaren ihtiyaç duyduklarının giderilmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu yönüyle, Abraham Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi piramidinde başta "fizyolojik" ihtiyaçlar olmak üzere "güvenlik, sevgi, saygınlık, kendini gerçekleştirme" gibi basamakların ön plana çıktığını ifade etmek mümkündür (Walsh, 2011:791; Toker, 2007: 94-95 den akt. Güzel ve Barakazı, 2018: 1002). Ancak, yukarıda ifade edilen ihtiyaçların giderilmesi için bireylerin bunu ifade etmesi ve anlatması gibi bir sürecin gerçekleşmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sürecin gerçekleşmesinde iletişim ve etkileşim oldukça önemli parametreler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu açıdan ele alındığında İrfan Erdoğan (2011), "İletişimi Anlamak" adlı eserinde iletişimi şu şekilde ifade etmektedir; "iletişim, insanın biyolojik, psikolojik ve toplumsal varlığını üretebilmesinin ve geliştirebilmesinin zorunlu koşulu olan düşünsel ve ilişkisel faaliyetler bütünüdür" (Erdoğan, 2011: 37).

Dolayısıyla çalışma konumuzda esas teşkil eden halkla ilişkiler perspektifinden Osmanlı matbuatının; esasen bireyler ve toplumlar (kamu, halk, kurum ve kuruluş gibi)'ın kendilerini ifade etmek ve faaliyetlerini ortaya koymak, duyurmak gibi oldukça önemli ihtiyaçlarını giderme noktasında bir iletişim ve etkileşim aracı olarak ön plana çıktığını ifade etmek mümkündür. Bu çalışmada, iletişim ve etkileşim kavramlarının birlikte kullanımı tercih edilmektedir. Çünkü, iletişimin tam anlamı ile gerçekleşmesi için etkileşimin de olması gerekmektedir. Yani iletişim sürecinde örneğin Osmanlı matbuatında gazetelere verilen bir bilgi veya bir tanıtım haberi ile ilgili halk mesajı aldığında iletişim süreci başlamış demektir. Bu sürecin devam etmesi noktasında mesajları alan halk, bilgi veya tanıtım haberinin yer aldığı gazetelere geri dönüş yaparak, iletişime geçerse işte etkileşim gerçekleşerek, başlayan iletişim süreci tamamlanmış olur. Dolayısıyla, kamusal bir iletişim aracı olarak başta gazeteler olmak üzere dergi ve mecmua gibi Osmanlı matbuatı araçlarının halkla ilişkiler perspektifinden bakıldığında, Osmanlı döneminin koşullarında oldukça önemli olduğu ifade edilebilir. Çünkü, Osmanlı döneminde Osmanlı matbuatı araçları dışında halk ile iletişim kuracak araçlar yok denecek kadar azdı.

Matbaanın gelişmesi ile birlikte Osmanlı matbuatının temel araçları olan başta gazete olmak üzere dergi ve mecmua gibi süreli yayınların sayılarının artması ve gelişmesinin, halk ile olan iletişim ve etkileşim sürecini hızlandırdığı ifade edilebilir.

Doğan Aydoğan (2013)'ın, "İletişim ve Tarih" adlı eserinde iletişim araçları ile ilgili gelişmeler konusundaki şu ifadeleri önemli ve değerlidir; "İletişim araçlarında yaşanan her türlü dönüşüm, insan ilişkilerini niteliksel olarak dönüştürerek birey, toplum ve toplum yaşantısı üzerinde büyük bir dönüşüme yol açmıştır" (Aydoğan, 2013: 83).

Osmanlı döneminde *matbuat* başta olmak üzere iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler, yeni söylemleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin, içerisinde yaşamakta olduğumuz 21.yüzyılın ilk çeyreğinde, *sanal gerçeklik, elektronik, internet, dijital* gibi kavramlara, akademik çalışmalar, sektörel tanıtımlar, dijital reklamlar, sosyal medya iletişim araçları, sosyal kanallar gibi ortamlarda yer verildiği görülmektedir. Dolayısıyla birçok söylem, kendi evreni içerisinde yeni kavramlarla literatürde ve sosyal yaşamda yer bulduğu gibi "Halkla İlişkiler Perspektifinden Osmanlı Matbuatı" konulu çalışmada yer alan başta gazeteler olmak üzere dergi ve mecmua gibi süreli yayınlarda yer alan bilgi, tanıtım vb. içeriklerin yaşanmakta olan ve *dijital çağ* olarak adlandırılan 21.yüzyılın ilk çeyreğinde bir halkla ilişkiler faaliyeti olarak *reklam, dijital reklam, tanıtım, tanıma* gibi sözcükler ile ifade edilebileceği mümkün hale gelmiştir. Bu bağlamda örneğin, Osmanlı döneminde Osmanlı matbuatında yer alan içeriklerde halkla ilişkilerin en temel fonksiyonlarından "tanıma ve tanıtma" gibi oldukça önemli temel amaçların olduğu ifade edilebilir.

"Halkla İlişkiler Perspektifinden Osmanlı Matbuatı" adlı çalışmamızda konunun daha iyi ortaya konulması açısından, literatür taramasına bağlı olarak, betimleme yöntemi ile sırasıyla "Osmanlı Matbuatı, Osmanlı Matbuatında Hukuki Düzenlemeler, Osmanlı Matbuatında Gazeteler ve Osmanlı Matbuatında Dergiler" başlıklı konulara yer verilmiştir.

1. Osmanlı Matbuatı

TDK sözlüğünde *matbuat*; *basın, matbaa* ise *basımevi* anlamında kullanılmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>). "Basın, günlük ya da haftalık, olarak, güncel olaylara ilişkin bilgileri içeren yayınlara bütünüdür" (İbrahimov, 2016: 83). Matbuatın işlevselliğinde "matbaa, matbaacılık, kalem, kâğıt vb." kavramların oldukça önemli olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu kavramların, birbirleriyle oldukça ilintili oldukları söylenebilir. "Osmanlı Matbuatı" konusunun matbaa kavramı ile birlikte ele alınarak irdelenmesi isabetli olacaktır.

Bu yönüyle değerlendirildiğinde basımevi anlamına gelen matbaa faaliyetleri sürecinde "kalem ve kâğıt" iki önemli olmaz ise olmaz temel araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda "Yazı, düşünce, duygu ve istekleri, başkalarına iletmek için kullanılan işaretler istemidir" şeklinde ifade edilmektedir (Kocadaş, 2012: 2). Yazının yer aldığı kâğıt ile ilgili olarak da "en ilkel şekli, eski Mısırlıların

M.Ö.2000 yıllarından itibaren kullandıkları kamış türü bitkiden ürettikleri papirüs" olduğu ve "ilk kez M.Ö. 200 yıllarında Çin'de kullanıldığı" ifade edilmektedir (**Kocadaş, 2012:2**). Matbaacılık ise şu şekilde tanımlanmaktadır; "Matbaacılık, bir kalıp boya vasıtası ile bir şeklin bir yüzüne çok miktarda kopyasının çıkarılması tekniği ve bu tekniğin kitap meydana getirmede kullanılmasıdır" (**Nuhoğlu, 1999: 221'den akt. İbrahimov, 2016: 84**). Dolayısıyla, "matbuat, matbaa, basın, matbaacılık" gibi ifade edilen kavramların bir anlamda yazı ve kâğıdın işlevsellik kazanmasında oldukça önemli oldukları ifade edilebilir. Yani yazı ve kâğıdın; matbaa veya matbaacılık ile anlam kazandığını ifade etmek mümkündür.

Matbuat, başta devletin resmî olarak duyurmak istediği kanun, yönetmelik ve hukuki düzenlemelerin ve kurum ile kuruluşların duyurmak istediği bilgilerin, ilanların; resmî gazeteler, özel gazeteler, dergiler vb. aracılığıyla ulaştırılmasının sağlanmasında oldukça önemli bir araçtır. Matbuat ile doğrudan ilintili olan *matbaayı*; geçmişten günümüze toplumlar ve halklar başka bir ifade ile kamu tarafından benimsenmiş ve takdir edilmiş aydınların, akil insanların, yazarların, bilim adamlarının, politika üreticilerinin; yine toplumlara, halklara, kamuya vermek istedikleri mesajların ulaştırılması açısından oldukça önemli olduğuna inandığımız kitapların, gazetelerin, resmî gazetelerin, dergilerin vb. basımı ve dağıtımını sağlayan, bir araç olarak tanımlamak mümkündür.

Matbuatın, Osmanlı döneminde, halkın haber alma özgürlüğünü sağlayan gündelik yaşamın en önemli parametresi olarak yer aldığını ifade etmek mümkündür. Bu yönüyle irdelendiğinde günümüz halkla ilişkiler perspektifinden bakıldığında matbuatın; halkın kamuoyu ile olan iletişim ve etkileşiminin gerçekleşmesinde oldukça önemli olduğunu ifade etmek mümkündür. Matbuatın halkla ilişkiler perspektifinden bakıldığında, önemi sadece hizmet alıcısı halk veya kamu için değil ayrıca hizmet veren kamu veya özel sektör kurum ve kuruluşlar içinde önemli olduğu ifade edilebilir. Yani matbuatın, günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de öneminin ve işlevselliğinin çift yönlü olduğu ifade edilebilir. Tabii ki, o dönemin matbuat araçlarının; içerisinde bulunduğumuz 21.yüzyılın ilk çeyreğinde dijitalleşerek yine dijital ortamlarda yer bulduğu bir gerçektir.

Matbuatın geleneksel medyanın en önemli araçlarından birisi olduğunu ifade etmek mümkündür. İçerisinde bulunduğumuz ve dijital çağ olarak adlandırılan 21.yüzyılın ilk çeyreğinde dijitalleşmenin oldukça hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecine girmesi ile birlikte matbaanın faaliyet alanını (kâğıt ile basım) etkilediği bir gerçektir. Ancak, geleneksel medyanın diğer araçlarında olduğu gibi matbuatında gündelik hayatın vazgeçilmez bir aracı olarak uzun yıllar var olacağına olan inanç tamdır. Çünkü matbuat ve matbaa, Osmanlı dönemi başta olmak üzere, geçmişten günümüze kadar gelen en önemli geleneksel araçlardır.

Dünyada, matbaanın ilk defa hangi milletler tarafından icat edildiği ile ilgili bilgi ve kaynaklar oldukça çeşitlidir. Örneğin matbaanın ilk icadı ile ilgili olarak "1450'de basım sanatının merkezi olarak kabul edilen Almanya'nın Mainz kentinde doğan ve modern basımın temelini atmış olan alman Johannes Gutenberg'e" ait olduğu ifade edilmektedir (**Begtimur, 2018: 161**). Yine matbaanın icadı ile ilgili olarak "birçok araştırmacı, matbaanın Çinliler ya da Japonlar ve hatta Kore'liler tarafından bulunduğu fikrini savunmaktadır" denilmektedir (**Begtimur, 2018:162**).

Matbaanın icadının, başta kitaplar olmak üzere, gazete ve dergilerin gündelik ve sosyal hayatta, tüm hedef kitleler açısından olmaz ise olmaz bir sosyal iletişim aracı olduğunun medeniyetler tarafından farkına varılmasını sağlamış olması oldukça önemli ve dikkate değerdir. Nitekim Francis Bacon (1561-1626)'un şu değerlendirmesi oldukça önemlidir: "Modern çağları açan üç öge: basımevi, barut ve pusuladır" (**Çetinkaya, 2011: 11**).

Matbaanın icadı sadece yazılı iletişim araçları (kitap, gazete, dergi vb.) için bir başlangıç olmayıp, aynı zamanda işitsel ve görsel iletişim araçlarının (radyo, televizyon vb.) da ortaya çıkması noktasında yeni iletişim araçlarına bir pencere açmasıdır. Bu yönüyle, matbaanın icadının, en geniş ifade ile geleneksel medyanın temellerinin atılmasında oldukça önemli bir parametre olduğunu ifade etmek mümkündür.

Osmanlı döneminde matbaanın 16. yüzyılda ilk izlerini görmek mümkündür. Çünkü, "III. Murat'ın yabancılar için kitap ticareti iznini vermesi, hiç olmazsa 16. yüzyılın sonlarına doğru basılmış eserlerin Osmanlı'ya serbestçe girmesini sağlaması, azınlıkların matbaadan 16. yüzyılın başlarından beri faydalanmaları" (**Çetinkaya, 2011:50-51**) gibi süreçlerin bu bağlamda önemli olduğunu ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla, Osmanlı döneminde basımevi olarak da ifade edilen *matbaa* oldukça önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı döneminde ilk matbaanın kurulması süreci; "İbrahim Müteferrika ile Said Efendi'ye uzun mücadelelerinden sonra, ilk basımevinin kurulması için 1726 yılında dönemin sultanı III. Ahmet tarafından ferman verilmesi" (**Akbulut, 2002: 5-6'dan akt. İbrahimov, 2016: 85**) ile başladığı ifade edilebilir.

Müteferrika ismi ile kurulan ilk matbaanın *Dârü't-Tıbaatî'l-Âmire* (**İbrahimov, 2016**) adı altında faaliyete başladığı ifade edilmektedir. Osmanlı döneminde ilk matbaanın kurulması ile başlayan süreç, ardından yeni matbaaların kurulması devam etmiştir. Nitekim, "*Mühendishane, Üsküdar, Dârü't Tıbbatî'l-Âmire*" (**Nuhoğlu, 1999: 222'den akt. İbrahimov, 2016: 85**) gibi matbaalar sözü edilen yeni matbaalar arasında sayılabilir.

19.yüzyılın, Osmanlı dönemi matbaa faaliyetleri açısından oldukça önemli olduğu ifade edilebilir. Özellikle Tanzimat Dönemi olarak ifade edilen 1839-

1876 yılları arası her alandaki gelişmeler dikkate değerdir. Bu dönem içerisinde, eğitim alanındaki gelişmeler doğrultusunda matbaacılık önem kazanarak, yeni matbaaların kurulmasına zemin hazırlamıştır. "Bu matbaalar içerisinde şirketleşmeyi başarmış iki kurum, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye ile Şirket-i Sahafiye-i İraniye'dir" (Diğiroğlu, 2020: 228).

1.1. Hukuki Düzenlemeler

Osmanlı döneminde devlet, Osmanlı matbuatı ile ilgili hukuki düzenlemeleri yaparak, denetim ve kontrol mekanizmalarının işleyişini sağlıklı zemine oturtmak istemiştir. "Türk Basın Tarihi'nde ilk basın yasası, 1864 Matbuat Nizamnâmesi olarak da bilinen 2 Şaban 1281 (31 Aralık 1864) tarihli 'Dersâdet ve Memâlik-i Şâhâne'de Tab' ve Neşr Olunan Her Nev' Gazete ve Evrâk-ı Havâdis-i Mülkiye ve Politika Tab' ve Neşri Hakkında Nizamnâme' dir" (Demirkol, 2016: 689).

"Osmanlı'da basım ve yayım faaliyetlerine dair ilk genel düzenleyici metin ise 1857 Matbaa Nizamnamesi'dir." (Demirkol, 2016: 689).

Bu nizamname, matbuat faaliyetlerinin yanı sıra gazetelerin yayınlanma süreci ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. "Matbaa Nizamnamesi'nde, gazete konusunda, yabancı tebaa ile ilgili olarak kısmi bir düzenlemeye yer verilmişse de Türkçe gazeteler hakkında bir düzenleme ön görülmemiştir" (Ceylan, 2006: 147).

Yine yapılan başka bir düzenlemede ise şu açıklamalar yer verilmektedir; "8 Recep 1273/4 Mart 1857 tarihli Nizamname esas olarak, 'Kitap Tab'ı Hakkında Nizamname' başlığını taşısa da maddeleri temelde te'lif haklarıyla ilgili düzenlemeler içermektedir" (Ceylan, 2006: 148). 1858 yılında yine matbuat ile ilgili çıkan bir diğer yasal düzenleme ise 'Ceza Kanunnamesi'dir (Ceylan, 2006: 148). Bu kanunname, "İnsanları, ilan yapıştirarak veya basılı kâğıtlar yayınlarak Mukaddime Bölümü'nün 2. faslında belirtilen; devletin iç güvenliğini ihlal edici suçları (cinayet) işlemeğe doğrudan doğruya tahrik edenler, 66.maddeye göre, o suçları fiilen işleyenler gibi cezalandırılacaklardır" (Ceylan, 2006: 148-149) gibi oldukça önemli düzenlemelere yer verilmiştir.

Yine, gazeteler ile ilgili yapılan düzenlemelerde "Osmanlı Devletinin tutum ve davranışlarını belirlemek ve denetlemekten kaçınılması" (Ceylan, 2006: 149) gibi oldukça önemli maddelerin yer aldığını ifade etmek mümkündür.

Osmanlı matbuatında hukuki düzenlemeler noktasında bir diğer önemli gelişme 23 Temmuz 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilan edilmesidir. Bu süreç ile birlikte yayınlanan gazete ve dergi sayılarında oldukça önemli artışlar görülmüştür (Eryaman, 2020:60).

Ayşe Eryaman 2020 yılında yayınlanan "1909 Matbuat Kanunu Matbuat Hürriyeti Getirdi mi? İkinci Meşrutiyet Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda 'Matbuat Hürriyeti' Tartışmaları (1909-1914)" isimli makale çalışmasında, 'Meşrutiyetin İlanı' süreci ile birlikte ülkede iktidar ve muhalif gazete sayılarında önemli artışlar yaşandığını, gazetelerin ideolojik düşüncelerini özgürce ifade edebildiklerini, ancak muhalif ve azınlık gazetelerin söz konusu ortaya koymuş oldukları faaliyetlerin ülkeyi bir kaos ortamına götüreceği ön görüşüyle 'İttihat ve Terakkinin' telkinleri ile bir 'Matbuat Kanunu' nun çıkarılması istendiği, nitekim 16 Temmuz 1909 tarihinde adı geçen kanunun yasalaştığını ifade etmiştir (Eryaman, 2020:60).

Osmanlı matbuatında yapılan hukuki düzenlemeler sadece matbaa ve gazeteler ile sınırlı olmayıp aynı zamanda matbuatta oldukça önemli yeri olan dergiler ile ilgilidir. Söz konusu ilk düzenleme *mizah* ile ilgilidir.

"Mizaha ilişkin ilk hukuki düzenleme 1858 Ceza Kanunu içerisinde yer alır: Âdâb-ı umumiyye muhalif olarak nazma ve nesre hezl ve hicve dair şeyleri veyahut edebisizce resim ve tasviri basan ve bastıran ve neşr eden kimseden bir mecdiye altından beş mecdiye altına kadar mücâzât-ı nakdiye alınır ve yirmidört saatten 1 haftaya kadar haps olunur" (Düstur, 568'den akt. Demirkol, 2016: 693). Bu konuda, mizah dergilerini kapsayan ilk basın yasası 1877 'Matbuat Nizamnamesidir' (Demirkol, 2016: 687).

1.2. Gazeteler

Osmanlı matbuatı veya başka bir ifade ile Osmanlı yazılı basını denildiğinde ister istemez ilk akla gelen gazetelerdir. Gazeteler, yazılı matbuat açısından en önemli araçlardır. Gazeteler, başta kurum ve kuruluşlar başta olmak üzere yöneticilerin, aydın ve yazarların halka vermek istedikleri mesajların ulaştırılmasında en önemli araçlardır. Dolayısıyla gazetelerin, Osmanlı matbuatı açısından güncel gelişmeler, propaganda, reklam ve ilanların yer aldığı en önemli yazılı basın araçları olduğunu ifade etmek mümkündür. Gazetelerin de, kitap ve dergilerde olduğu gibi basımı matbaalarda gerçekleştirilir. Ancak gazeteler, kitap ve dergi gibi diğer yazılı araçlardan farklı olarak günlük basımı yapılarak dağıtımına çıkar.

Osmanlı matbuatında sadece günlük gazeteler değil aynı zamanda devletin çıkardığı kanun ve yönetmeliklerin yayınlandığı resmî gazetelerde yer alır. Gazetelerin, Osmanlı döneminde matbaanın faaliyete geçtiği ilk dönemlerden oldukça sonraki yıllarda yayınlanmaya başladığını ifade etmek mümkündür.

Osmanlı döneminde gazetelerin devlet tarafından önem verilen bir yazılı basın organı olduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü, yazılı basında yer alan her haber ve bilgi devletin işleyişini doğrudan ilgilendirmekteydi.

Osmanlı matbuatında ilk gazetelerin yabancılar tarafından yayınlandığı, genelde Fransız ağırlıklı oldukları ifade edilmektedir (Alan, 2019: 47). "*Le Bulletin de Nouvelles*" in Eylül 1795'te, "*La Gazette Française de Constantinople*" ün ise Eylül 1796'da yayın hayatına başladığı ifade edilmektedir. (Alan, 2019: 47).

Bu gazeteler dışında yine "1824'te *Symerneen* (İzmirli) ve *Journal de Smyrne* (İzmir Gazetesi), 1828'de *Courrier de Smyrne* (İzmir Postası), 1838'de *Echo de l'Orient* (Doğunun Yankısı), 1841'de *L'impartial* (Tarafsız), 1846'da *Journal de Constantinople* (İstanbul Gazetesi)" (Alan, 2019:48) gibi gazetelerin olduğu ifade edilmektedir.

Osmanlı matbuatında yabancı gazetelerin yer alması süreci ile birlikte ilk Türkçe gazetelerin de basın hayatında yer aldığı ifade edilebilir. "*Takvim-i Vekayi*"nin İstanbul'da ve Türkçe olarak basılması, ona ilk Osmanlı gazetesi olma özelliğini verdirmiştir" (Benek, 2016:30) "Türk basın tarihinin ikinci gazetesi olan *Ceride-i Havadis*, tüccar ve aynı zamanda bazı İngiliz gazetelerinin İstanbul muhabirliğini yapan William Churchill tarafından çıkarılmıştır" (Akbulut, 2013: 37).

Osmanlı matbuatının bir diğer önemli gazetesi ile ilgili açıklama ise şöyledir; "Agâh Efendi'nin sahibi olduğu ve Şinasi'nin de yayınına katkı sağladığı *Tercüman-ı Ahval*, 22 Ekim 1860 (6 Rebîülâhir 1277) günü yayın hayatına başlamıştır." (Akbulut, 2013: 41).

Ancak, Şinasi'nin gazeteden 2 Temmuz 1861 ayrıldığı yeni bir gazete için matbaa temin ettiği ifade edilmektedir (Demir, 2014: 70). "Gazetenin üst kısmında *Tasvir-i Efkâr* ibaresi bulunmakta bu ibarenin altında ise '*Havadis ve Maarife Dair Osmanlı Gazetesi*' ibaresi yazılıdır." (Demir, 2014: 71).

Osmanlı matbuatında, yayın hayatında olan bir diğer gazetenin *Vekayi-i Mısriyye*' olduğu ifade edilebilir. "*Vekayi-i Mısriyye*'de bir resmî gazetede bulunması doğal olan yasalar, divan kararları, çeşitli talimatlar gibi idarî konularla ilgili yazılar yanında, çeşitli konularda makaleler, haberler ve ilanlar bulunabiliyordu." (Yazıcı, 1991: 271'den akt. Alan, 2019: 53). Osmanlı matbuatında yukarıda ifade edilen gazetelerin yanında başka gazetelerin de de yayın hayatında var olduklarını ifade etmek mümkündür.

Bu gazeteler arasında *Muhbir*, *Hürriyet*, *Basiret*, *İbret*, *Sabah* (Akbulut, 2013: 47, 48, 49, 51, 53) gibi gazetelerin yer aldığı ifade edilebilir.

1.3. Dergiler

Osmanlı matbuatı denilince ilk akla gelen gazetelerdir. Ancak, Osmanlı döneminde dergilerinde gazeteler kadar yayın hayatında önemli olduklarını ifade etmek mümkündür. *Mizah*'ın, dergilerde iletişim ve etkileşim açısından tercih edilen en önemli yöntemlerden birisi olduğu ifade edilebilir. "Ana Britannica'da mizah, dilimize Arapçadan girmiş bir sözcüktür ve olayların gülünç, alışılmadık, çelişkili yönlerini yansıtarak insanı söz konusu olaylar üzerinde düşündürme, eğlendirme, ya da güldürme sanatı olarak aktarılmaktadır" (Yardımcı, 2010: 2).

Osmanlı döneminde ilk yayın hayatına başlayan "mizah dergileri" ile ilgili bilgiye; **Gökhan Demirkol**'un 2016 yılında yayınladığı "Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı'da Mizah Dergilerinin Kapanması" adlı makale çalışmasındaki şu cümleler ile ulaşmak mümkün olmuştur; "Hovsep Varyantan Paşa tarafından 1852 yılında tek sayı yayınlanan 'Boşboğaz Bir Adem' dergisi Osmanlı'da yayınlanan ilk mizah dergisidir. 1870 öncesinde yayınlanan Boşboğaz Bir Adem dergisi dışında 1856 yılında Harutyun Sıvacıyan tarafından yayınlanan bir başka mizah dergisi ise 'Meğu'dur" (Çeviker, 1986: 17'den akt. Demirkol, 2016: 693).

Osmanlı döneminde ilk siyasi mizah dergisi ise Teodor Kasap tarafından 1870 yılında çıkarılan Diyojen dergisidir (Demir, 2016: 79). "İlk Türkçe mizah dergisi ise Ali Raşid ve Filip Efendi tarafından yayınlanan Terakki Gazetesi'nin eki olarak 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1870) tarihinde ilk nüshası çıkan Terakki Dergisi'dir" (Demirkol, 2016: 693).

Sonuç

Osmanlı matbuatının başka bir ifade ile Osmanlı yazılı basınının matbaa ile birlikte ele alınması ve irdelenmesi oldukça önemlidir. Çünkü matbuatın, matbaa olmadan faaliyetlerini gerçekleştirmesi oldukça güçtür. Dolayısıyla, Osmanlı matbuatının her ne kadar matbaanın icadından yıllar sonra faaliyete geçtiği ifade edilse de, matbaadaki gelişmeler bu süreçte oldukça etkili olmuştur. Osmanlı matbuatı, matbaadaki gelişmeler doğrultusunda kendini başta gazeteler olmak üzere dergi ve mecmua gibi süreli yayınlarda kendini göstermiş, gündelik hayatın en önemli sosyal ve kültürel bir iletişim aracı haline gelmiştir. Bu yönüyle irdelendiğinde Osmanlı matbuatının; halka ilişkiler perspektifinden bakıldığında oldukça önemli halk veya kamu ile iletişim ve etkileşim aracı ve mecrası olduğu ifade edilebilir. Osmanlı döneminde kamu başka bir ifade ile halk ile iletişime geçmek bir devlet politikası olarak oldukça önemli bir süreçti. Çünkü, Osmanlı döneminde yaşanan savaşlar ile birlikte iç ve dış tehditler ile mücadele etmek için halk ile etkili iletişim ve etkileşim içerisinde olmak oldukça önemli bir süreçti. İşte bu süreçte, Osmanlı matbuatının (gazete, dergi, mecmua vb.) halk ile iletişim ve etkileşimde, iletişim ve etkileşim aracı olarak önemli rol oynadığını ifade etmek mümkündür.

Matbaanın gelişmesi ile birlikte basımı gerçekleştirilen gazeteler, dergiler, mecmualar, kitaplar, süreli yayınlar sayesinde Osmanlı matbuatı özellikle Meşrutiyetin ilanı ile birlikte gündelik hayatta yeni bir ivme kazanmıştır. Osmanlı matbuatı, gerek halkın gerek kurum ve kuruluşların iletişim ve etkileşim ihtiyacını karşılaması yönüyle ön plana çıkmıştır. Osmanlı matbuatı, ticari tanıtım ve reklam içerikli gazete, dergi, mecmua ve diğer yayınlara verilen ilanlar sayesinde önemli bir sosyal ve kültürel araç haline gelmiştir.

Sonuç itibari ile Halkla İlişkiler perspektifinden bakıldığında; Osmanlı döneminde, Osmanlı matbuatı araçları başta gazeteler olmak üzere dergi ve mecmua gibi süreli yayınların, halk veya kamu ile etkin iletişim ve etkileşim sürecinde oldukça önemli olduğu ifade edilebilir. Osmanlı matbuatının halkla ilişkiler (iletişim, etkileşim, tanıma, tanıtma, imaj, kurumsal imaj, kurumsal itibar yönetimi vb.) perspektifinden katkısı sadece hizmet alıcısı konumundaki halk için değil hizmet veren kurum ve kuruluşlar için de oldukça önemli olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, Osmanlı döneminde, Osmanlı matbuatı araçlarının özellikle devletin güvenliğini sağlamada oldukça kritik öneme sahip olduğu, bu yönüyle çalışmada da belirtildiği gibi birçok hukuki düzenlemelerin yapıldığı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Akbulut, U. (2013). "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)", *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/5: 31-57.
- Alan, S. (2019). "Tanzimat Dönemi (1831-1876) Osmanlı Basını ve Vakayii Mısıriyye", *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (3): 46-56.
- Aydoğan, D. (2013). "İletişim ve Tarih", Y. Aktaş & K.Kılıç İçinde Bir Bakışta İletişim, Edirne: Paradigma Akademi Yayınları, 83-124.
- Begtimur, M.E. (2018). "İlk Matbaanın Mucidi", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (12), 160-168.
- Benek, M. K. (2016). "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi", *Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6-7) : 27-39.
- Ceylan, A. (2006). "Tanzimat Dönemi ve Osmanlı Basım Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, (1): 139-155.
- Çetinkaya, N. (2011). *Matbaanın Osmanlı Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi EBE, Ortaöğretim ve Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Konya.
- Demir, K. (2014). "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5): 57-88.
- Demir, K. (2016). "Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849-1923)", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9): 71-112.
- Demirkol, G. (2016). "Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı'da Mizah Dergilerinin Kapanması", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9/2): 687-710.
- Dıgıroğlu, F. (2020). "Osmanlı Matbuatında Acemler: Şirket-i Sahafiye-i İraniye", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, LVI, 225-258.
- Eryaman, A. (2020). "1909 Matbuat Kanunu Matbuat Hürriyeti Getirdi Mi? İkinci Meşrutiyet Osmanlı Meclisi Mebusan'ında 'Matbuat Hürriyeti' Tartışmaları (1909-1914)", *OTAM*, (48): 43-63.
- Erdoğan, İ. (2011). *"İletişimi Anlamak"*, Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Erdoğan, İ. (2008). *Teori ve pratikte halkla ilişkiler*. Ankara: erk yayınları.
- Güzel, M.O. & Barakazı, M. (2018). "Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı Kapsamında İnsanların Turizm Hareketlerine Katılma Durumları Üzerine İlişkisel Bir Değerlendirme", *Social Mentality, and Researcher Thinkers Journal*, (4/14):1001-1010.

- İbrahimov, O. (2016). "Osmanlı Devleti'nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (5): 82-94.
- Kocadaş, B. (2012). "Yazılı Basında Meydana Gelen Gelişmelerin Topluma Etkisi-Sosyolojik Bir Analiz", Akademik Bakış Dergisi, (33): 1-14.
- Selvi Ö, Ulucan M. & Eser Coşgun, A. (2019). Halkla ilişkiler ve bir e-devlet uygulaması olarak CİMER. Akademik Bakış Dergisi, (75):13-37.
- Yardımcı, İ. (2010). "Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (3/2): 1-41.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/>

BÖLÜM 16

Sağlık Sigortasında Dijital Satışların Dönüşümü Yapay Zekâ Destekli E-Ticaret Uygulamaları

Pınar Tuğba Değirmencioğlu¹ & Nadide Sevil Tülüce²

1. GİRİŞ

Günümüzde dijitalleşme ve teknoloji odaklı yeniliklerin hızla gelişimi, küresel ölçekte tüm sektörlerde kapsamlı dönüşümleri beraberinde getirmektedir. Bu dönüşüm, yalnızca belirli alanlarla sınırlı kalmayıp, iş yapma biçimlerinden operasyonel süreçlere ve stratejik planlamalara kadar işletmelerin tüm yapısını yeniden şekillendirmektedir (Xu ve ark., 2018). Dijital çağ, organizasyonel yapılarda, rekabet stratejilerinde ve pazar analizlerinde köklü değişikliklere neden olmakta; işletmelere daha hızlı, kişiselleştirilmiş ve etkili hizmetler sunma imkânı sağlamaktadır.

Özellikle Sigorta ve Finans sektörlerinde dijitalleşme, organizasyonel yapılar, iş modelleri ve müşteri etkileşim yöntemlerinde derin dönüşümlere yol açmaktadır. E-ticaret, yapay zekâ, veri analitiği ve dijital pazarlama gibi araçlar, bu sektörlerde yenilikçi uygulamaların temelini oluşturmaktadır. Dijital teknolojilerin entegrasyonu, işletmelere hem rekabet avantajı kazandırmakta hem de sürdürülebilir büyüme stratejileri geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, dijital dönüşüm sürecine başarıyla uyum sağlayan organizasyonların; teknoloji, inovasyon ve dijitalleşmenin gerektirdiği niteliklere sahip insan kaynakları ile desteklenmesi kritik bir gereklilik haline gelmiştir (Westerman ve Calmejjane, 2011; Kramaric, 2020; Susanto, 2022).

Sigorta sektörü, dijitalleşmenin etkisiyle risk değerlendirme, poliçe satışı, müşteri ilişkileri yönetimi ve hasar süreçlerinde yeniden yapılandırılmaktadır. Bu dönüşüm, yalnızca operasyonel verimliliği artırmakla kalmayıp, müşteri beklentilerini de dönüştürmekte ve rekabet ortamını yeniden şekillendirmektedir. Sağlık sigortacılığı özelinde ise e-ticaret tabanlı çözümler ve yapay zekâ destekli teknolojiler, sigorta ürünlerinin erişilebilirliğini artırarak müşteri deneyimini dönüştürmektedir.

Sağlık hizmetlerinin dijitalleşmesi ve bireylerin sağlık bilincinin artması, sağlık sigortalarına olan ilgiyi artırmakta; bu da sektörün dijital platformlar aracılığıyla daha etkin hizmet sunma zorunluluğunu beraberinde getirmektedir.

¹ Kayseri Üniversitesi ORCID: 0000-0001-9335-1130

² Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-2804-0728

E-ticaretin rolü, sadece poliçe satışlarının çevrimiçi ortama taşınmasıyla sınırlı kalmayıp; müşteri ihtiyaçlarına özel teklifler sunulması, anlık geri bildirimlerin toplanması ve müşteri sadakatinin sağlanması gibi süreçlerde de stratejik katkılar sunmaktadır. Böylece dijital dönüşüm, sağlık sigortacılığı sektöründe rekabet gücünü artıran bir unsur hâline gelmektedir.

Yapay zekâ teknolojilerinin artan etkisi, sigorta şirketlerinin müşteri odaklı hizmet sunumunu yeniden tasarlamasını zorunlu kılmıştır. Chatbot'lar, tahmine dayalı analizler, risk skorlaması ve dinamik fiyatlandırma gibi uygulamalar; müşteri hizmetlerinden satış süreçlerine kadar birçok alanda etkin rol oynamaktadır. Bu sistemlerin sunduğu kişiselleştirilmiş çözümler, müşteri memnuniyetini ve bağlılığını artırmakta; aynı zamanda maliyetleri azaltarak süreçleri hızlandırmaktadır. Ancak bu dönüşüm, her ülkenin pazar yapısında aynı şekilde gözlemlenmemekte; yerel koşullar teknolojik entegrasyonun düzeyini ve etkilerini doğrudan şekillendirmektedir.

Yapay zekâ ve makine öğrenimi, müşteri ilişkileri yönetimi açısından stratejik öneme sahiptir. Şirketler, müşteri taleplerini, şikâyetlerini ve geri bildirimlerini sistematik şekilde analiz ederek; daha kaliteli ve müşteri odaklı hizmet modelleri geliştirebilmektedir. Bu doğrultuda chatbotlar ve sanal asistanlar gibi yapay zekâ tabanlı dijital araçlar, iletişim süreçlerini kolaylaştırmakta ve hizmete erişimi hızlandırmaktadır (Ulusoy, 2023, s. 19).

Bununla birlikte, mevcut akademik literatür incelendiğinde; Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sigorta sektöründeki dijital dönüşüm ve yapay zekâ entegrasyonuna ilişkin çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Uluslararası literatür, dijitalleşmeyi daha çok gelişmiş ülkeler bağlamında ele almakta; gelişmekte olan pazarlarda ise bu dönüşümün sektörel etkileri yeterince derinlemesine incelenmemektedir. Bu durum, teknolojik, kültürel ve ekonomik yapıların farklılaştığı ülkelerde özgün bulgulara ulaşmayı güçleştirmektedir.

Nitekim gelişmiş pazarlarda yapılan çalışmalar, yapay zekâ tabanlı sistemlerin dolandırıcılık tespiti, poliçe fiyatlandırma ve müşteri ilişkileri yönetimi gibi alanlarda başarılı sonuçlar verdiğini ortaya koymaktadır (Aslam et al., 2022). Buna karşın, Türkiye'de bu teknolojilerin kullanım düzeyi henüz sınırlıdır ve yerel pazar koşullarına entegrasyon süreçleri hakkında literatürde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Yapay zekâ ve makine öğrenimi gibi araçların sağlık sigortacılığı alanında etkin şekilde kullanımı; daha hızlı, doğru ve verimli karar süreçlerini desteklemekte, ancak bu sistemlerin uygulanabilirliğine ilişkin kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çerçevede, Türkiye'deki sağlık sigortası sektöründe yapay zekâ teknolojilerinin etkilerini daha ayrıntılı biçimde incelemek; dijital dönüşümün yarattığı fırsat ve zorlukları bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmek önem

taşımaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmanın temel amacı, Türkiye bağlamında sağlık sigortacılığı alanındaki dijital dönüşüm sürecini analiz ederek; dijital araçların benimsenme düzeyini, müşteri deneyimi üzerindeki etkilerini ve sektörün gelecek vizyonuna katkılarını ortaya koymaktır.

2. SAĞLIK SIGORTASINDA DİJİTAL SATIŞLARIN EVRİMİ

Günümüzde dijitalleşme, hemen her sektörde olduğu gibi sigortacılık alanında da köklü dönüşümlere yol açmaktadır. Sağlık sigortası özelinde bakıldığında, geleneksel dağıtım kanallarının sınırlılıkları ve yüksek operasyonel maliyetleri, şirketleri daha hızlı, erişilebilir ve kullanıcı dostu çözümler geliştirmeye yöneltmektedir. E-ticaretin sunduğu altyapılar; çevrimiçi satış, dijital sözleşme yönetimi, güvenli ödeme sistemleri ve müşteri deneyimi odaklı uygulamalar aracılığıyla sağlık sigortacılığının yeniden şekillenmesini mümkün kılmaktadır.

Bu bağlamda, geleneksel satış kanallarından dijital satış modellerine geçiş, yalnızca teknolojik bir uyarlama süreci değil, aynı zamanda tüketici davranışlarında meydana gelen değişimlerin de bir yansımasıdır. Dolayısıyla bu bölümde, sağlık sigortasında e-ticaret dinamikleri; satış kanallarındaki farklılaşma, e-ticaret altyapısının sigortacılığa uyarlanması ve tüketici davranışlarında gözlemlenen dönüşüm çerçevesinde ele alınacaktır.

2.1. Geleneksel Satış Kanallarından Dijital Satış Modellerine Geçiş

Günümüz dijital dönüşüm süreci, geleneksel iş modellerini köklü biçimde değiştirirken, sigorta sektörü de bu dönüşümden doğrudan etkilenmektedir. Dijitalleşme, ürün tasarımı, satış ve pazarlama, müşteri hizmetleri, hasar yönetimi ve risk değerlendirme gibi birçok alanda sigorta şirketlerinde kapsamlı yeniliklere yol açmaktadır. Nesnelerin interneti, büyük veri, yapay zekâ, bulut bilişim ve otonom sistemler gibi teknolojiler, fiziksel ve dijital dünyalar arasında sürekli bir veri akışı sağlayarak dönüşüme öncülük etmektedir (Körpe, 2021, s. 111). Bu dönüşüm, özellikle finans sektörü gibi küresel ekonominin temel yapı taşlarında büyük önem arz etmektedir. Finansal teknolojiler, hizmet ve ürünlerin dijital kanallar aracılığıyla daha hızlı, düşük maliyetli ve kullanıcı dostu biçimde sunulmasını sağlamaktadır (Yazıcı, 2021, s. 24-25).

Mobil cihazların yaygınlaşması ve internet erişiminin artması, tüketicilerin finansal hizmetlerde hız ve kolaylık beklentilerini artırmakta, bu da sektörü dijital çözümler üretmeye zorlamaktadır. Açık bankacılık ve açık sigortacılık uygulamaları, finansal hizmetlerde dijital dönüşümün belirgin örnekleri arasında yer almakta; bu dönüşüm süreci, başlangıçta bankacılık sektöründe öncülük ederken, giderek sigorta sektörü için de stratejik bir öneme kavuşmuştur. Ancak sigorta sektörünün geleneksel ve muhafazakâr yapısı, dijitalleşmeye adaptasyonunu bankacılığa kıyasla daha yavaş kılmıştır.

Sigortacılık, yapısı gereği daha geniş risk gruplarına yönelik ayrıntılı veri analizleri gerektirdiğinden, büyük veri ve yapay zekâ teknolojilerinin kullanımını zorunlu kılmaktadır. Prim toplama ile tazminat ödeme arasındaki dengenin sürdürülebilirliği, ancak güçlü dijital altyapılarla sağlanabilmektedir. Bu nedenle sigorta şirketlerinin, rekabet güçlerini koruyabilmeleri ve artırabilmeleri için dijitalleşme süreçlerini hızlandırmaları ve inovatif teknolojilere yatırım yapmaları önem arz etmektedir (Kırkbeşoğlu, 2021).

Dijital platformlar, sigorta sektöründe ürün tanıtımı ve pazarlama stratejilerinin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Sosyal medya, mobil uygulamalar, e-posta pazarlama ve kurumsal web siteleri gibi araçlar, sigorta şirketlerinin geniş kitlelere ulaşmasını ve mevcut müşterilerle etkileşimlerini güçlendirmesini mümkün kılmaktadır (Akar & Kayahan, 2007). Bu platformlar, müşteri segmentasyonuna dayalı hedeflenmiş reklamcılığa olanak tanımakta; büyük veri ve yapay zekâ ile desteklenen analizler sayesinde müşterilere kişiselleştirilmiş ürün önerileri sunulabilmektedir (Erbaşlar & Dokur, 2012; Büyüksulu, 2018).

Sosyal medya platformları, hedef kitleyle doğrudan ve çift yönlü iletişim kurma imkânı sunarak sigorta farkındalığını artırmakta ve marka bilinirliğini desteklemektedir (Foscht & Swoboda, 2011). Diğer yandan, mobil uygulamalar ve kullanıcı dostu arayüzlere sahip web siteleri, kullanıcıların sigorta tekliflerini karşılaştırmalarını, ihtiyaçlarına uygun poliçeleri seçmelerini ve daha bilinçli kararlar almalarını kolaylaştırmaktadır (Akgül, 2010; Kumar vd., 2023).

Dijitalleşme, hızlı geri bildirim ve sürekli müşteri etkileşimi imkânı sunarak müşteri deneyimini iyileştirmektedir. Chatbotlar ve yapay zekâ destekli müşteri hizmetleri, tüketici sorularına anında yanıt vererek hem memnuniyeti hem de hizmet kalitesini artırmaktadır (Bayuk, 2006). Ayrıca, bu teknolojiler sayesinde risk tanımlama, hasar yönetimi, müşteri ihtiyaçlarına uygun tekliflerin sunulması gibi kritik süreçler daha etkin yürütülebilmektedir (Kaya ve Okur, 2021, s. 2591).

Bununla birlikte dijitalleşmenin bazı olumsuz etkileri de mevcuttur. En dikkat çekici sorunlardan biri, dijital işlemlerle ilişkili güvenlik riskleridir. Sigorta poliçelerinde yeralan kişisel veriler, siber saldırılara karşı hassas durumdadır. Güvenlik teknolojileri bu riski azaltmaya çalışsa da, tüketicilerin endişeleri tam anlamıyla giderilememektedir (Eroğlu, 2004, s. 14). Ayrıca, dijital ortama geçiş süreci personel eğitimi ve müşteri rehberliği gibi alanlarda ilave çabalar gerektirmektedir. Özellikle sağlık sigortaları ve hasar tespiti gibi bazı alt alanlarda dijitalleşmenin sınırlı etki gösterdiği görülmektedir (Varol, 2021, s. 49; Aliyeva, 2019, s. 58).

Dijitalleşme yüz yüze iletişimi azaltmakta ve bazı durumlarda müşteriyle kurulacak uzun vadeli ilişkileri zayıflatabilmektedir. Dijital kanallar üzerinden

yürütülen geri bildirim ve şikâyet süreçleri, bazı anlaşmazlıkların çözümünü karmaşık hale getirebilmektedir (Eroğlu, 2004, s. 14).

2.2. E-Ticaretin Sağlık Sigortası Satış Stratejilerine Katkısı

E-ticaret, sigorta işletmeleri açısından müşteriyle etkileşim kurmanın ve ürün sunmanın yenilikçi ve etkili bir yolu hâline gelmiştir. Dijitalleşmenin sağladığı imkânlarla sektör, geleneksel yüz yüze satış modellerinden uzaklaşarak daha erişilebilir, kullanıcı odaklı ve dinamik bir yapıya evrilmiştir. Bu dönüşüm, hem müşterilere hem de şirketlere önemli avantajlar sunmakta; hizmet kalitesini artırmakta ve rekabeti farklı bir boyuta taşımaktadır (Yükselen, 2022).

Dijital dönüşüm aynı zamanda aracı kurumlara duyulan ihtiyacı azaltmakta, müşterilerin işlemlerini doğrudan dijital kanallar üzerinden gerçekleştirmesine imkân tanımaktadır. Bu durum, zaman tasarrufu sağlamanın yanı sıra şeffaf fiyatlandırma, kaliteli hizmet ve esnek teminat seçenekleri gibi avantajlar sunmaktadır (Eroğlu, 2004, s. 9-10). Çevrimiçi karşılaştırma imkânı da tüketicilerin daha uygun tarifelere ulaşmasını kolaylaştırmaktadır.

E-ticaret altyapısı, müşteri davranışları hakkında stratejik bilgiler sunmakta; bu veriler, daha etkili pazarlama stratejileri geliştirilmesini ve kişiselleştirilmiş ürün sunumunu mümkün kılmaktadır. Böylece şirketler, hem müşteri ihtiyaçlarını daha doğru anlayabilmekte hem de rekabet avantajı kazanabilmektedir (Akyüz & Kaya, 2013).

E-ticaret, sigorta şirketlerine maliyet tasarrufu, geniş kitlelere ulaşma, müşteri memnuniyetini artırma ve veri analitiğine dayalı kararalma gibi birçok fayda sunmaktadır. Fiziksel ofis, acente ağı ve personel giderleri gibi kalemlerden tasarruf edilirken; dijital ortamda daha geniş coğrafi pazarlara erişim mümkün olmaktadır (Çataltepe & Özdemir, 2022).

2.3. Tüketici Davranışlarındaki Değişim: Müşteri Deneyimi ve Veri Güvenliği

Sigorta şirketleri, web siteleri ve mobil uygulamalar aracılığıyla poliçe satışı yaparak, müşterilere pratik ve zaman bağımsız bir hizmet sunmaktadır. Bu dijital satış kanalları, geleneksel yöntemlere göre daha düşük operasyonel maliyetlerle çalışmakta ve özellikle teknolojiye hâkim genç tüketiciler tarafından tercih edilmektedir.

Çevrim içi platformlar, kullanıcılara çeşitli sigorta ürünlerini kapsamaları, teminat detayları ve fiyatları açısından karşılaştırma imkânı sağlayarak daha bilinçli tercihler yapılmasına olanak tanımaktadır. Bu şeffaflık, müşteri memnuniyetini artırırken, sigorta şirketlerinin de satış verimliliğini yükseltmektedir (Irmak, 2013).

Chatbotlar ve çevrim içi müşteri hizmetleri, müşterilere günün her saatinde hızlı bilgi sunarak deneyimi iyileştirmekte; aynı zamanda şirketlerin müşteri hizmetleri maliyetlerini düşürmektedir (Çataltepe & Özdemir, 2022).

Dijital hizmetlerin 7/24 erişilebilir olması, müşteri deneyimini olumlu yönde etkileyerek memnuniyet ve bağlılığı artırmakta; kullanıcı dostu arayüzler ve kolay erişim, işlemlerin hızlı ve sorunsuz biçimde tamamlanmasını sağlamaktadır (Çetinsöz, 2015).

Müşteriler, dijital araçlar sayesinde sigorta şirketleriyle 7/24 iletişim kurabilmekte, bilgilere hızlı erişim sağlayarak işlem süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Bu durum, verimliliği artırmakta ve maliyetleri azaltmaktadır. Ayrıca, dijitalleşmenin rekabeti teşvik edici yapısı, hizmet kalitesinin yükselmesine ve sigorta şirketlerinin daha fazla değer yaratmasına katkı sağlamaktadır (Aliyeva, 2019, s. 54-55).

Kullanıcı dostu çevrim içi platformlar sayesinde, müşteriler farklı sigorta ürünlerini kolayca karşılaştırabilmekte ve önceki kullanıcı deneyimlerinden faydalanarak daha bilinçli kararlar verebilmektedir. Ayrıca, dijital ortamdaki işlemler kâğıt kullanımını azaltmakta ve süreçleri hızlandırmaktadır.

Ancak dijitalleşme bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. En önemli sorunlardan biri siber güvenlidir. Müşteri bilgilerinin korunması, siber saldırı, veri sızıntısı ve kimlik hırsızlığı gibi tehditlere karşı güçlü güvenlik önlemleri alınmasını zorunlu kılmaktadır. Şirketlerin, çok faktörlü kimlik doğrulama, şifreleme ve yapay zekâ destekli tehdit tespiti gibi ileri düzey önlemleri uygulamaları gerekmektedir (Küçük, 2020).

Dijital sigortacılık faaliyetlerinin sürdürülebilirliği, aynı zamanda mevcut yasal düzenlemelere uyumla da yakından ilişkilidir. Tüketici hakları, kişisel verilerin korunması, elektronik sözleşmelerin geçerliliği ve ödeme sistemleri gibi konular, şirketlerin dikkatle yönetmesi gereken alanlardır. Bu bağlamda, güncel mevzuat takibi ve hukuki danışmanlık kritik önem taşımaktadır (Oğuz, 2019).

Başarılı bir dijital sigorta operasyonu için güçlü ve esnek bir teknolojik altyapı gereklidir. Bu altyapı, sadece internet siteleri ve mobil uygulamalardan ibaret olmayıp; büyük veri, bulut bilişim, yapay zekâ ve veri analitiği gibi ileri teknolojileri de içermektedir. Bu sistemlerin kurulumu ve işletimi önemli yatırımlar gerektirmekte; ayrıca, personelin bu sistemleri etkin kullanabilmesi için sürekli eğitilmesi gerekmektedir (Asunakutlu, 1993).

3. Yapay Zekânın Sigortacılıkta Kullanımı

Yapay zekâ (YZ) teknolojileri, son yıllarda hem teorik hem de uygulamalı araştırmaların odak noktalarından biri hâline gelmiş ve özellikle büyük veri, makine öğrenmesi, derin öğrenme ile doğal dil işleme gibi alt alanlardaki

gelişmeler sayesinde çok boyutlu bir dönüşüm potansiyeli kazanmıştır. Bu dönüşüm, yalnızca üretim ve hizmet sektörlerinde değil; aynı zamanda yüksek düzeyde belirsizlik, risk ve veri yoğunluğu barındıran sigortacılık alanında da stratejik bir etki yaratmaktadır. Sigortacılık faaliyetlerinin temelinde yer alan risk değerlendirmesi, fiyatlandırma ve müşteri odaklı hizmet tasarımı, yapay zekâ tabanlı çözümler aracılığıyla daha nesnel, dinamik ve öngörülebilir bir yapıya kavuşturulmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde öncelikle “Yapay Zekâ Teknolojilerinin Genel Tanıtımı” yapılarak kavramsal çerçeve ortaya konulacak, ardından “Sigorta Sektöründe Yapay Zekâ Tabanlı Uygulama Alanları” kapsamında sektörel yenilikler tartışılacak ve son olarak “Risk Değerlendirmesi, Fiyatlandırma ve Kişiselleştirme” başlığı altında bu teknolojilerin sigortacılık pratiğine sağladığı bilimsel ve işlevsel katkılar ele alınacaktır.

3.1. Yapay Zekâ Teknolojilerinin Genel Tanıtımı

Yapay zekâ (YZ), gelişen teknolojik imkânlarla birlikte veri işleme ve analiz süreçlerini köklü biçimde dönüştüren bir alan olarak öne çıkmaktadır. Makine öğrenmesi, derin öğrenme ve yapay sinir ağları gibi yöntemler aracılığıyla büyük ölçekli verilerin işlenmesi ve anlamlandırılması mümkün hâle gelmiştir. Kavramın çok boyutlu yapısı nedeniyle farklı disiplinlerde çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır. Örneğin, yapay zekâ; rasyonel algılama, muhakeme etme ve eyleme geçme süreçlerini mümkün kılan hesaplamalar bütünü olarak açıklanmaktadır (Davenport, 2020, s. 7). Başka bir yaklaşım ise yapay zekâyı, insan benzeri bilişsel işlevleri yerine getiren, belirlenmiş amaçlar doğrultusunda gerçek ya da sanal ortamlarda öngörülerde bulunabilen, tavsiyeler sunabilen ve karar alabilen sistemler olarak tanımlamaktadır. Çoklu zekâ kuramını geliştiren Gardner ise zekâyı, beyin ve sinir sistemiyle bağlantılı bir yapı olarak görmekte ve “bir veya daha fazla alanda değeri olan bir ürüne biçim verme ya da problemlere çözüm üretme yeteneği” şeklinde tanımlamaktadır.

Makine öğrenimi, kendisine sunulan verilerden öğrenerek veya mevcut performansını geliştiren sistemlerin tasarlanmasına odaklanan yapay zekânın alt alanlarından biridir. Yapay zekânın ileri bir aşaması olarak değerlendirilen makine öğrenimi, özellikle müşteri davranışlarının analiz edilmesi ve risk faktörlerinin belirlenmesi gibi uygulamalarda öne çıkan en etkin teknolojilerden biri olarak kabul edilmektedir. Temelinde örneklerden öğrenmeye dayalı algoritmalar bulunan bu yaklaşım, daha fazla veriyle beslendikçe yüksek doğruluk ve performans gösterebilmektedir. Geleneksel komut tabanlı yöntemlerden farklı olarak, örneklerden öğrenerek çözüm üretebilmesi sayesinde görüntü, ses ve metin tanıma gibi karmaşık problemlere etkili biçimde uygulanabilmektedir. Büyük ölçekli veri setlerinin depolanması, analizi ve

yorumlanması süreçlerinde de makine öğrenimi algoritmaları kritik bir rol üstlenmektedir (Ulusoy, 2023, s. 5).

3.2. Sigorta Sektöründe Yapay Zekâ Tabanlı Uygulama Alanları

Sigortacılık, büyük sayılar kanunu ilkesine dayanır. Bu nedenle büyük veri ile yakın bir ilişki içerisinde. Büyük veri analizi kapasitesi; ürün tasarımı, fiyatlandırma, sahtekârlık tespiti, hasar ödemeleri ve potansiyel müşterilere ulaşma gibi birçok alanda sigorta sektörü için cazip bir fırsat oluşturmaktadır. Sigortacılık esasen bir talep oluşturma sürecidir. Müşteriler için içsel değerin belirlenmesi ve ardından potansiyel müşterilere erişilmesi, büyük verinin sigortacılıkta öne çıkan uygulamalarından biridir. Bu bağlamda özellikle sağlık sigortasında riskten kaçınma olgusunun ortaya konulması önemlidir; zira bu durum, sigorta şirketlerinin finansal sağlığı üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Sigortacılığın bir diğer kritik boyutu ise ürünün fiyatlandırılmasıdır. Geleneksel olarak aktüerler, tarihsel verileri kullanarak matematiksel modeller kurmakta ve sigorta primlerini belirleyerek fiyatlandırmaya ulaşmaktadır. Ancak büyük veri platformları aracılığıyla, makine öğrenmesi yöntemleri kullanılarak veriler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması mümkün hale gelmiştir. Bu yaklaşım, fiyatlandırmada daha yüksek doğruluk sağlamanın yanı sıra faydaların en üst düzeye çıkarılmasına da katkıda bulunmaktadır (Kappal, J., & Doifode, A., 2023).

Yapay zekâ, sigorta sektöründeki dijital dönüşüm sürecinin temel yapı taşlarından biri hâline gelmiştir. Sigorta şirketleri, operasyonel süreçleri daha verimli hâle getirmek, sigorta ürünlerini bireysel ihtiyaçlara uygun şekilde özelleştirmek, müşteri deneyimini üst düzeye çıkarmak ve risk yönetimi süreçlerini güçlendirmek amacıyla yapay zekâ teknolojilerinden kapsamlı biçimde yararlanmaktadır. Bu teknolojik dönüşüm, yalnızca geleneksel iş modellerini yeniden tanımlamakla kalmayıp aynı zamanda sektör genelinde yeni fırsatların ve çeşitli yapısal zorlukların ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır.

Dijitalleşme çağında ortaya çıkan sekiz temel teknolojik gelişme, sigorta değer zincirinin önemli adımları olan hizmet geliştirme, pazarlama ve satış, teknik analiz, hasar yönetimi ve varlık yönetimi üzerinde dönüştürücü etkiler yaratmaktadır. Bu gelişmeler özetlendiğinde (Stefan, 2021, s. 824–828):

Yapay zekâ, operasyonel verimliliği artırmakta; chatbotlar, hasar taleplerinin aplikasyonlarla yönetimi ve kaza hesaplama algoritmalarıyla süreçleri hızlandırmaktadır. Aynı zamanda kişiselleştirme ve erişilebilirlik gibi müşteri beklentilerini karşılamada da katkı sunmaktadır.

Nesnelerin İnterneti (IoT), kullanıcı tabanını artıracak ön protokollerin geliştirilmesini teşvik etmekte ve özellikle akıllı cihazlar sayesinde daha doğru risk analizine olanak sağlamaktadır.

Blokszinciri, Insurtech vizyonuyla uyumlu şekilde aracısız işlemlerin gerçekleştirilmesini mümkün kılarken, sektörde yeni güvenlik ve işlem standartlarının oluşmasına da katkıda bulunmaktadır.

Üç boyutlu yazıcılar, özellikle hasar süreçlerinde maliyetleri azaltma potansiyeli taşımakta; otonom araçlar ise değişen risk profilleriyle birlikte sigorta şirketlerini üreticilerle iş birliğine zorlayan yeni bir süreci başlatmaktadır.

Artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR), poliçe öncesi analizlerden hasar sonrası değerlendirmelere kadar çeşitli aşamalarda yenilikçi çözümler sunma potansiyeline sahiptir.

5G teknolojisi, geniş bant kapasitesiyle yeni nesil sigortacılık deneyimlerinin yaygınlaşmasını sağlayacak; başlangıç maliyetlerini azaltarak erişimi kolaylaştıracaktır.

Bulut teknolojisi, aracısız süreçlerin yaygınlaşmasına ve sigorta hizmetlerinde güvenlik ile standartların iyileştirilmesine olanak tanımaktadır.

3.3. Yapay Zekâ Destekli Satış Dönüşüm Optimizasyonu: Risk Değerlendirmesi, Fiyatlandırma ve Kişiselleştirme

Yapay zekâ teknolojilerinin sigorta sektöründeki yeri, operasyonel süreçlerin optimizasyonu, ürünlerin bireyselleştirilmesi, müşteri deneyiminin iyileştirilmesi ve risk yönetiminin etkinleştirilmesi gibi temel alanlarda belirgin biçimde hissedilmektedir. Bu gelişmeler, geleneksel iş modellerinde köklü değişimlere yol açmakta; sektör açısından hem yeni fırsatlar hem de çeşitli zorluklar

doğurmaktadır. Makine öğrenmesi ve doğal dil işleme uygulamaları sayesinde hasar değerlendirme, sigortalama süreçleri ve müşteri hizmetleri otomatikleştirilebilmekte; böylelikle operasyonların hem hızı hem de doğruluğu artmaktadır (Chaubey & Singh, 2020; Lupačov & Stankovic, 2022).

Günümüzde sigortacılıkta risk analizi ve fiyatlandırma süreçleri, giderek artan ölçüde makine öğrenmesi ve yapay zekâ (YZ) algoritmalarına dayalı hale gelmektedir. Büyük veri işleme teknikleri, analistlere (underwriter) geleneksel yöntemlerle kıyaslanamayacak ölçüde geniş ve karmaşık veri setlerini işleme, öngörü doğruluğunu artırma ve daha isabetli primlendirme imkânı sağlamaktadır. Bu sayede şirketlerin zarar oranları düşürülmekte ve risk yönetiminde daha rasyonel modeller geliştirilmekte, böylelikle aktüeryal öngörülerde paradigma dönüşümü yaşanmaktadır. Özellikle motorlu araç sigortalarında hâkim olan 12 aylık sabit prim uygulaması, telematik tabanlı teknolojiler aracılığıyla yerini uyarlanabilir ve süreklilik arz eden fiyatlandırma sistemlerine bırakmaktadır. Araç içi sensörlerden elde edilen verilerin anlık aktarımı, sigortalının kullanım yoğunluğu ve sürüş davranışları üzerinden dinamik primlendirme yapılmasına imkân tanımaktadır. Bu durum, riskin daha adil ve kişiselleştirilmiş bir temelde ölçülmesini sağlayarak, geleneksel toplulaştırılmış fiyatlama modelini dönüştürmektedir. Benzer şekilde hayat sigortacılığında da yenilikçi yaklaşımlar dikkat çekmektedir. Lapetus Solutions örneğinde olduğu gibi, yüz analitiği teknolojisi ve dinamik sorgulama yöntemleri sayesinde, bireyin yaşam beklentisine dair daha doğru ve hızlı değerlendirmeler yapılabilmektedir. Sadece birkaç dakika içerisinde tamamlanan bu süreç, başvuru sahibinin özçekim (selfie) fotoğrafından vücut kitle indeksi, yaş tahmini, sigara kullanımı gibi biyometrik veriler üretmekte ve kişiselleştirilmiş risk tahminleri sunmaktadır. Bu yöntem, klasik hayat sigortası formlarındaki standart sorulara dayalı yaklaşıma kıyasla daha güvenilir ve bütüncül bir risk analizi ortaya koymaktadır (Debono & Farrell, 2018).

Dolandırıcılık tespiti alanında, yapay zekâ sistemleri büyük veri setlerini analiz ederek olağandışı kalıpları saptayabilmekte ve bu sayede sahtekârlık girişimlerinin önceden belirlenmesine katkı sunmaktadır. Bu durum, iddia yönetiminin şeffaflık ve bütünlük düzeyini güçlendirmektedir (Pletneva & Zagorska, 2024; Hajraoui et al., 2024).

Kişiselleştirme uygulamalarında yapay zekâ, bireylerin davranışsal verileri ve risk profillerini analiz ederek sigorta şirketlerinin müşteriye özel ürün ve fiyatlandırma politikaları geliştirmesini mümkün kılmaktadır. Böylelikle müşteri memnuniyeti ve bağlılık düzeyinde artış sağlanmaktadır (Hajraoui et al., 2024).

Müşteri etkileşimi bağlamında kullanılan sohbet robotları ve sanal asistanlar, kullanıcılara anlık ve erişilebilir hizmet sunarak bilgi akışını hızlandırmakta ve kullanıcı deneyimini zenginleştirmektedir (Riikkinen et al.).

Yapay zekânın sunduğu en büyük katkılardan biri, operasyonel verimlilik ve maliyet tasarrufu sağlamasıdır. Bu sistemler sayesinde kaynaklar daha etkin biçimde tahsis edilmekte, karar alma süreçleri hızlanmakta ve işletme giderleri önemli ölçüde azaltılmaktadır (Wang, 2023; Radu & Alexandru, 2022).

AI destekli kişiselleştirilmiş hizmet sunumu ve hızlı yanıt mekanizmaları sayesinde müşteri sadakati artmakta ve sigorta hizmetlerinden duyulan memnuniyet güçlenmektedir (Chaubey & Singh, 2020; Holland, 2022).

Yapay zekâyı erken aşamada benimseyen kurumlar, rekabet avantajı elde ederek yenilik kapasitesini artırmakta, daha hassas risk değerlendirmeleri yapabilmekte ve güvenilir müşteri segmentlerine erişim konusunda avantajlı konuma gelmektedir (Pletneva & Zagorska, 2024).

Ancak, yapay zekânın daha geniş ölçekte benimsenmesinin önünde bazı engeller bulunmaktadır. Yüksek yatırım maliyetleri, teknolojik altyapı eksiklikleri ve uygulama süreçlerindeki karmaşıklık, dijital dönüşüm sürecini yavaşlatan temel faktörlerdir (Pletneva & Zagorska, 2024).

Etik ve toplumsal kaygılar da yapay zekâ kullanımının önündeki başlıca sorunlardandır. Veri gizliliği, algoritmik önyargı, yapay zekâ kararlarının şeffaflığı ve otomasyonun istihdama etkisi gibi konular dikkatle ele alınmalıdır (Hajraoui et al., 2024).

İnsan faktörü bağlamında ise yapay zekâ sistemlerine aşırı bağımlılık, özellikle karmaşık ve kritik karar süreçlerinde insan yargısının önemini ikinci plana itme riski taşımaktadır (Pletneva & Zagorska, 2024).

4. Sağlık Sigortası Sektöründe Dijital Dönüşüm ve Yapay Zekâ Uygulamaları: Türkiye ve Küresel Perspektif

4.1. Türkiye’de Sağlık Sigortası Satış Kanalları ve Dijital Dönüşüm Süreci

Türkiye, sigortacılık alanında hızla dönüşen yapısıyla dinamik ve gelişmekte olan bir pazar profili sergilemektedir. Ülke ekonomisindeki büyüme ivmesi ile finansal piyasalarda yaşanan ilerlemeler, sigorta sektörünün gelişiminde belirleyici rol oynamaktadır. Türk sigorta endüstrisi, sunduğu kapsamlı ürün ve hizmet yelpazesi aracılığıyla bireylerin, işletmelerin ve kamu kurumlarının maruz kaldığı riskleri etkin bir biçimde yönetmelerine olanak sağlamaktadır.

Türkiye'deki sigorta sistemi, temel olarak hayat sigortaları ve hayat dışı sigortalar olmak üzere iki ana kategoride sınıflandırılmaktadır. Hayat dışı sigorta segmenti; kaza, hastalık/sağlık, kara taşıtları, raylı sistem araçları, hava taşıtları, deniz araçları, taşımacılık, yangın ve doğal afetler, kara taşıtları sorumluluk, hava ve deniz araçları sorumluluk, kredi, kefalet, finansal kayıplar, hukuki koruma ve

asistans sigortaları gibi çok çeşitli branşları içermekte olup, toplam sigorta pazarı içinde daha büyük bir paya sahiptir. Öte yandan, hayat ve sağlık sigortaları alanı; hayat sigortası, sağlık sigortası ve seyahat sağlık sigortası gibi alt başlıklar altında toplanmaktadır (Türkiye Sigorta Birliği [TSB], 2025). Hastalık/sağlık sigortası branşı; sağlık sigortası, hastalık sigortası ve seyahat sağlık sigortası olmak üzere üç temel alt gruptan oluşmaktadır. Türkiye’de hastalık/sağlık sigortası branşında 31.12.2024 tarihi itibarıyla 70 şirket faaliyet göstermektedir.

Türkiye’de sigorta şirketlerinin 2019-2024 yılları arasındaki sağlık sigortaları satış şekli bazında poliçe sayılarına ilişkin veriler Tablo 1’de sunulmaktadır. 2019–2024 dönemine ait sağlık sigortası verileri incelendiğinde, Türkiye sigorta sektöründe satış kanallarının kullanımında önemli farklılaşmaların yaşandığı görülmektedir. Bu süreçte, toplam poliçe adedinde yaklaşık %49’luk bir artış meydana gelmiş olup, satış kanallarına göre dağılım incelendiğinde geleneksel dağıtım ağlarının hâkimiyetini sürdürdüğü, buna karşın dijitalleşmenin etkisiyle alternatif kanallarda dikkat çekici büyümelerin gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Geleneksel satış kanalı, toplam satışlar içerisinde mutlak anlamda en yüksek paya sahip olmayı sürdürmüş ve 2019 yılında 6.717.386 adetle başlayan süreç, 2024 yılı itibarıyla 9.989.449 adet seviyesine ulaşarak sürekli bir artış eğilimi göstermiştir. Bu durum, geleneksel kanalların geniş dağıtım ağı, müşteri güveni ve birebir danışmanlık olanağı gibi yapısal avantajlarını muhafaza ettiğini ortaya koymaktadır. Ancak söz konusu kanal, büyüme oranı açısından dijital mecralara kıyasla daha durağan bir seyir izlemektedir.

Tele-satış kanalı açısından değerlendirildiğinde, söz konusu dönemde görece olarak dalgalı bir seyir izlenmiş, 2019 yılında 19.923 adet olarak gerçekleşen satışlar, 2020 yılında 14.217 adede gerileyerek COVID-19 pandemisinin etkileriyle azalmıştır. Takip eden yıllarda kısmi toparlanma gözlenmekle birlikte, kanalın toplam satışlar içindeki payının düşük düzeyde kaldığı, yapısal olarak sınırlı bir büyüme potansiyeline sahip olduğu anlaşılmaktadır.

E-ticaret kanalı ise dönem boyunca en yüksek oransal büyümeyi sergileyerek dikkat çekici bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir. 2019 yılında yalnızca 916 adetlik satış hacmine sahipken, 2024 yılı itibarıyla 12.812 adede ulaşarak yaklaşık %1.300 oranında bir artış kaydetmiştir. Bu artış, tüketicilerin dijital platformlara olan yönelimlerinin artması, çevrim içi satın alma süreçlerinin kolaylaşması ve sigorta şirketlerinin dijital kanallara yaptığı yatırımların sonuç vermeye başlamasıyla ilişkilendirilebilir. Ancak her ne kadar oransal artış yüksek olsa da, e-ticaretin toplam satışlar içerisindeki payı hâlen sınırlı olup, bu kanalın sektördeki kurumsal ve bireysel kullanıcı alışkanlıkları bağlamında henüz olgunlaşma evresinde olduğu söylenebilmektedir.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, sağlık sigortası satışlarında geleneksel kanalın hâkimiyetini sürdürmekle birlikte, dijitalleşme eğilimlerinin sektörün dağıtım dinamiklerini dönüştürmeye başladığı açıkça görülmektedir. Özellikle e-ticaretin yükselişi, sigorta sektöründe dijital dönüşümün hız kazandığına ve orta-uzun vadede dağıtım stratejilerinin yeniden şekilleneceğine dair güçlü göstergeler sunmaktadır. Dolayısıyla, hem müşteri davranışlarındaki değişim hem de teknolojik gelişmelerin etkisiyle, sektör aktörlerinin çok kanallı stratejilere yönelmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Sağlık Sigortaları Satış Şekli Bazında Alt Branş Adet						
Satış Şekli	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Tele-Satış	19.923	14.217	13.591	15.031	19.701	19.403
E-Ticaret	916	2.340	3.769	5.335	10.260	12.812
Geleneksel	6.717.386	7.945.129	8.047.997	7.881.235	8.092.259	9.989.449
TOPLAM	6.738.225	7.961.686	8.065.358	7.901.601	8.122.220	10.021.664

4.2. InsurTech Girişimleri ve Sağlık Sigortasına Etkileri

Son yıllarda sigortacılık sektöründe yaşanan dijital dönüşümün en önemli unsurlarından biri, teknoloji tabanlı yenilikçi girişimler olarak tanımlanan InsurTech ekosistemidir. Finansal teknolojiler (FinTech) ile benzer bir mantıktan doğan InsurTech, sigorta değer zincirinin neredeyse tüm aşamalarını yeniden şekillendirmektedir. Özellikle sağlık sigortası alanında InsurTech şirketleri, müşteri ediniminden risk değerlendirmesine, prim hesaplamasından hasar yönetimine kadar süreçlerin dijitalleşmesine öncülük etmektedir. Türkiye’deki InsurTech girişimleri, genellikle çevrimiçi satış platformları, yapay zekâ destekli müşteri iletişim araçları ve büyük veri analitiği ile kişiselleştirilmiş sağlık sigortası ürünleri geliştirme üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu gelişmeler, hem geleneksel sigorta şirketleri için rekabeti artırmakta hem de müşteri deneyimini daha şeffaf, hızlı ve kişiselleştirilmiş hale getirmektedir. Dolayısıyla InsurTech, yalnızca teknolojik bir yenilik değil; aynı zamanda sağlık sigortası pazar yapısında köklü bir dönüşümü temsil etmektedir. Bu bölümde öncelikle InsurTech kavramı açıklanacak ardından Türkiye’den ve dünyadan örneklerine değinilecektir.

4.2.1. Insurtech Kavramı

InsurTech, İngilizce’de “insurance” ve “technology” kelimelerinin birleşiminden türetilmiş olup, sigortacılık sektöründe geleneksel yöntemlerin yerini teknoloji odaklı yenilikçi çözümlere bırakmasını ifade eden bir kavramdır (Mueller, 2018:9). Temel amacı, sigorta süreçlerinde verimliliği artırmak ve maliyetleri azaltmak için teknolojiyi entegre etmektir. InsurTech (Insurance Technology), yani Sigorta Teknolojisi kavramı, sigorta sektörünün dönüşümünü tanımlayan bir terimdir. Sigortacılık, 17. yüzyıldan itibaren riskin transferi,

havuzlanması ve toplumsal düzeyde finansal istikrar sağlama işleviyle en köklü ve en uzun süre başarıyla sürdürülen iş modellerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak son yıllarda artan maliyetler, küresel karbon emisyonlarındaki yükseliş ve sıklaşan doğal afetler, sigortanın küresel ölçekteki önemini yeniden gündeme taşımıştır. Bu bağlamda teknolojik yenilikler, sigortaya erişimi ve onun toplumsal etkilerini daha görünür hale getirmiştir. InsurTech, doğrudan sigorta planı sunmamakla birlikte, yenilikçi teknolojiler aracılığıyla sigortacılığı yeniden tanımlamakta ve tüketicilere daha modern, verimli, kişiselleştirilmiş ve esnek çözümler üretmektedir. Veri temelli teknolojilerin kullanımı, müşteri deneyiminin kolaylaştırılması, risk ve yönetim optimizasyonu ile iş birlikleri ve ortaklıklar sayesinde sigorta sektörüne daha şeffaf ve erişilebilir bir pencere açılmaktadır. Veri odaklı ürün ve hizmetler, yeni nesil teknolojik uygulamalar aracılığıyla hızlı sonuçlar üretmekte ve bekleme sürecine gerek bırakmadan daha etkin uyum mekanizmaları geliştirmektedir (Goyal, S., Gulati, K., & Gupta, S.,2024). InsurTech, poliçe satın alma, risk yönetimi, prim belirleme ve hasar-tazminat ödemeleri gibi temel sigorta işlemlerini dijitalleştirerek otomasyona kavuşturmuştur (Ricciardi, 2018:6-7).

Büyük veri analitiği ve yapay zekâ uygulamaları, şirketlerin müşteri davranışlarını analiz etmesini, riskleri daha doğru değerlendirmesini ve fiyatlandırmayı optimize etmesini sağlamaktadır. Ayrıca, mobil uygulamalar, online hasar süreçleri ve interaktif müşteri destek sistemleri gibi dijital araçlar, müşteri deneyimini iyileştirmekte ve hizmet erişilebilirliğini artırmaktadır. InsurTech, sigorta şirketlerine geleneksel ürünleri yenilikçi yaklaşımlarla dönüştürme ve rekabet avantajı sağlama imkânı sunar. Mikro sigorta, pay-per-use veya parametrik sigorta gibi yeni ürünler, bu teknolojilerin sektöre kazandırdığı önemli uygulamalar arasında yer almaktadır (Milanovic vd., 2021:1124-1125). Otomasyon ve yapay zekâ altyapısının geliştirilmesi, bürokratik süreçleri azaltarak hizmet hızını artırmakta ve sözleşmelerin otomatik uygulanmasını mümkün kılmaktadır. Ayrıca, teknoloji kullanımının artmasıyla Kişiden Kişiye Sigorta (P2P) gibi yeni dağıtım ve pazarlama modelleri de yaygınlaşmaktadır (Stoeckli vd., 2018:288-289).

4.2.2. Türkiye’de InsurTech Ekosistemi

Türkiye’de sigorta sektöründe dijitalleşmenin önemli bileşenlerinden biri, yapay zekâ tabanlı sohbet robotu uygulamalarıdır. Bu sistemler, müşteri deneyimini geliştirme, işlem sürelerini kısaltma ve operasyonel verimliliği artırma hedefleri doğrultusunda hızla yaygınlaşmaktadır. Özellikle müşteri hizmetlerinde 7/24 erişilebilirlik ve işlem otomasyonu sağlamaları, sektörel dönüşümün kritik unsurları arasında görülmektedir (Westerman & Calmejjane, 2011; Susanto, 2022).

Bu bağlamda Aksigorta, 2020 yılında devreye aldığı “ADA” isimli dijital asistanıyla acente taleplerinin yanıt süresini 2 saatten 2 dakikaya düşürmüş; ayrıca “ClaimsChat” uygulamasıyla hasar bildirim süresinde %30 oranında zaman tasarrufu elde etmiş ve müşteri memnuniyetini 5 üzerinden 4,5 seviyesinde ölçmüştür (Aksigorta Faaliyet Raporu, 2021). Benzer biçimde AXA Sigorta, Sestek iş birliğiyle geliştirdiği “AXA Bot” aracılığıyla müşterilerine çok kanallı hizmet sunmakta; bu sistem %90’ın üzerinde niyet tanıma doğruluğu ile talepleri algılayabilmekte ve mesai saatleri dışında gelen sorguların %32’sini başarıyla karşılayabilmektedir. Ayrıca çağrı merkezlerine gelen başvurularda %11 oranında azalma sağlamıştır (Sestek, 2023).

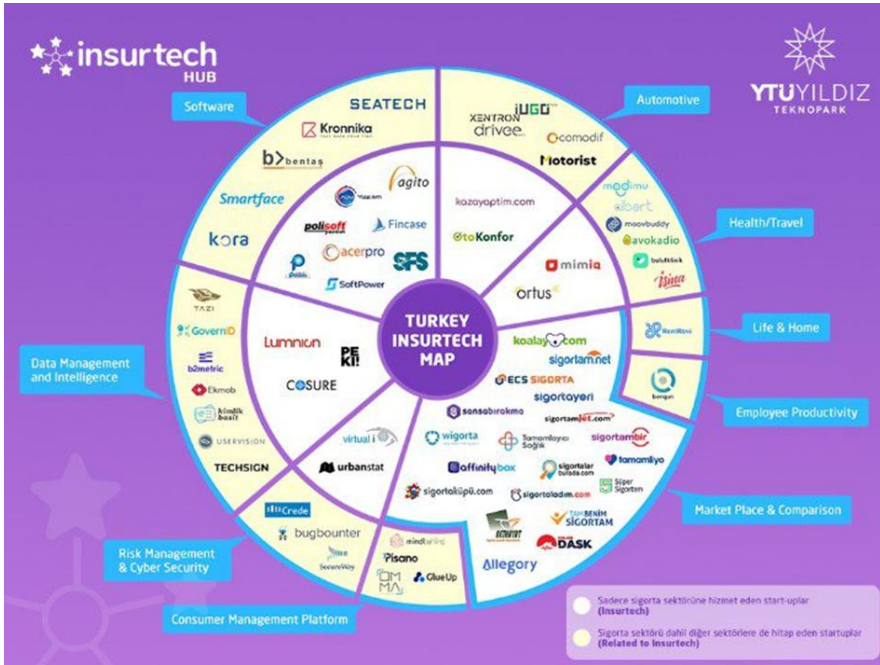
CBOT tarafından geliştirilen sohbet robotu çözümleri de poliçe sorgulama, tazminat takibi ve kampanya bilgilendirmesi gibi süreçleri hem bireysel müşteriler hem de acenteler için hızlı ve kişiselleştirilmiş şekilde yürütmektedir. Bu sistemler, doğal dil işleme (NLP) teknikleriyle kullanıcı niyetini analiz ederek yönlendirmeler yapmakta, böylece müşteri memnuniyetini artırmaktadır (CBOT, 2023; Ulusoy, 2023). Öte yandan HDI Sigorta’nın Facebook Messenger tabanlı sohbet robotu, acentelere dijital şube işlevi görme imkânı sunmakta; teklif verme, poliçe satışı ve hasar takibi gibi işlemleri dijital kanallara taşımaktadır (TÜSAF, 2021).

Türkiye’de InsurTech ekosistemi küresel örneklerle kıyaslandığında daha genç ve gelişim aşamasında olmakla birlikte, dijitalleşme süreci son yıllarda hız kazanmıştır. Türkiye’de sigortacılığın dijital dönüşümünün özellikle dağıtım kanalları ve müşteri deneyimi boyutunda yoğunlaştığı belirtilmektedir (Bakırtaş & Kalkan, 2020: 134). Bu bağlamda, çevrimiçi sigorta platformları ve mobil çözümler, InsurTech ekosisteminin gelişiminde öncü rol oynamaktadır.

Türkiye’deki ilk örneklerden biri olan Sigortam.net, çok sayıda sigorta şirketinden alınan poliçe tekliflerini çevrimiçi olarak karşılaştırma ve tüketiciye en uygun ürünü seçme imkânı sunarak şeffaflığı artırmaktadır. Bu tür platformların, sigorta piyasasında rekabeti teşvik ettiği ve tüketici davranışlarını çevrimiçi kanallara yönlendirdiği vurgulanmaktadır (Acar & Çolak, 2019: 55). Benzer şekilde, Koalay.com gibi dijital broker platformları da hızlı teklif alma ve anında poliçe satın alma süreçleriyle müşteri memnuniyetini ve işlem hızını artırmaktadır.

Son dönemde Türkiye’de InsurTech girişimlerinin yalnızca dağıtım odaklı değil, aynı zamanda gömülü sigorta (embedded insurance) çözümlerine yöneldiği görülmektedir. Örneğin, Tamamlıyo adlı girişim, API tabanlı altyapısı sayesinde seyahat ve sağlık odaklı sigorta ürünlerini farklı platformlara entegre ederek kullanıcıların sigortaya erişimini kolaylaştırmaktadır (Startups.watch, 2023). Bu tür uygulamalar, küresel trendlerle uyumlu olarak sigortacılığın farklı sektörlerle entegrasyonunu teşvik etmektedir.

Türkiye’de InsurTech alanında ayrıca InsurTech Hub Turkey gibi ekosistem oluşturucu platformlar da dikkat çekmektedir. InsurTech Hub tarafından hazırlanan Türkiye InsurTech Ekosistem Haritası aşağıda yer almaktadır. Bu yapılar, girişimler ile sigorta şirketlerini bir araya getirerek inovasyonun hızlanmasına, regülasyon ve pazar dinamikleri konusunda bilgi paylaşımına zemin hazırlamaktadır (Insurtech Hub, 2022). Bununla birlikte, sıkça vurgulandığı üzere, regülasyon ve veri güvenliği alanlarında çeşitli sınırlılıklar mevcuttur. Özellikle KVKK (Kişisel Verilerin Korunması Kanunu) çerçevesinde sağlık verilerinin işlenmesi, telemedicine entegrasyonunu ve kişiselleştirilmiş sigorta ürünlerinin geliştirilmesini kısıtlayabilmektedir (Özkan & Ceylan, 2021: 87).

4.3. Küresel InsurTech Örnekleri

Küresel ölçekte InsurTech uygulamaları, sigortacılık sektörünün dijitalleşme sürecinde yalnızca teknik bir dönüşüm değil, aynı zamanda müşteri deneyimi, ürün tasarımı ve iş modeli inovasyonu açısından da paradigmatik bir değişim yaratmıştır. Bu dönüşüm, geleneksel sigortacılık modellerinin veri odaklı, müşteri merkezli ve yapay zekâ destekli çözümlerle yeniden inşa edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Stoeckli, Uebernickel & Brenner, 2018: 288-289). Bu bağlamda, küresel pazarda öne çıkan InsurTech şirketleri yalnızca operasyonel süreçleri dijitalleştirmekle kalmamış, aynı zamanda yeni dağıtım mekanizmaları ve ürün kategorileri geliştirmiştir.

Lemonade (ABD), müşteri ediniminde yapay zekâ algoritmalarını ve otomatik hasar süreçlerini kullanan öncü bir InsurTech girişimi olarak geniş yer bulmaktadır. Şirket, “AI Jim” adlı sanal asistanı aracılığıyla hasar başvurularının büyük kısmını dakikalar içerisinde sonuçlandırmakta, bu sayede hem operasyonel maliyetleri düşürmekte hem de müşteri memnuniyetini artırmaktadır (Baker & Dellaert, 2018: 4). Ayrıca Lemonade’ın iş modeli, “davranışsal ekonomi” ilkelerine dayalı olarak tasarlanmış olup, müşteriyle şirket arasındaki güven ilişkisini güçlendiren sosyal sorumluluk temelli mekanizmalar içermektedir (Milanovic et al., 2021: 1124).

Bupa, köklü bir sigortacılık kurumu olarak, dijitalleşme stratejilerini özellikle müşteri deneyimi ve sağlık hizmetleri entegrasyonu ekseninde geliştirmektedir. Bupa’nın 2016 yılında kurduğu Bupa Digital biriminin, şirketin küresel operasyonlarını dijital sağlık hizmetleri ve telemedicine çözümleri ile destekleme hedefi taşıdığı vurgulanmaktadır (PwC, 2018: 23). Bupa’nın İngiltere ve Avustralya’da uygulamaya koyduğu “Digital GP” platformu, sigortalılara 7/24 çevrimiçi doktor erişimi sunmakta; böylece sağlık sigortası ile doğrudan dijital bakım hizmetlerinin entegrasyonuna imkân tanımaktadır. Bu yaklaşım, Bupa’nın yalnızca finansal teminat sağlayan bir sigorta kurumundan öte, sağlık hizmetlerinin dijital ekosistemi içerisinde konumlanmasına zemin hazırlamaktadır. (Deloitte, 2020: 41).

Buna karşılık, Fransa merkezli Alan, “digital-native insurer” (dijital doğan sigortacı) kategorisinde değerlendirilen ve iş modelini bütünüyle teknoloji temelli kurgulayan bir InsurTech girişimidir. Alan’ın temel farklılığı, sigortacılık faaliyetlerini yalın ve kullanıcı dostu bir dijital deneyim etrafında yeniden yapılandırmasıdır. Şirketin iş modeli, mobil tabanlı platform üzerinden poliçe satın alma, sağlık hizmeti sağlayıcılarına yönlendirme ve bireysel sağlık verilerinin analizi üzerine inşa edilmiştir (Bouveret, 2021: 97). Alan ayrıca sigortacılığı sadece risk transferi ile sınırlı görmeyip, zihinsel sağlık ve wellness hizmetlerini poliçe kapsamına entegre ederek değer önerisini genişletmektedir. Şirketin “radikal basitlik” ilkesiyle tasarladığı kullanıcı arayüzünün, sigortacılıktaki bürokratik süreçleri ortadan kaldırdığı ve müşteri etkileşimini yapay zekâ destekli algoritmalar aracılığıyla geliştirdiği ifade edilmektedir (Lamberti & Rossi, 2022: 215).

Oscar Health (ABD), sağlık sigortasında dijital platform stratejilerinin en güçlü örneklerinden biridir. Oscar, üyelerine 7/24 sanal doktor erişimi, kişiselleştirilmiş sağlık rehberliği ve mobil uygulama üzerinden bütünsel poliçe yönetimi sunmaktadır. Şirketin temel stratejisi, “dijital ekosistem yaklaşımı” ile kullanıcı verilerini analiz ederek hem risk değerlendirmesini optimize etmek hem de sağlık hizmetlerini bireysel tercihlere göre uyarlamaktır. Bu yönüyle Oscar,

geleneksel sigorta ürünlerini yalnızca finansal güvence olarak değil, “kişiselleştirilmiş sağlık yönetimi” hizmeti olarak yeniden tanımlamaktadır (Baker, Bundorf & Kessler, 2020: 615).

Ping An Good Doctor (Çin) ise, Asya’da sigorta ve sağlık hizmetlerinin entegrasyonu konusunda en dikkat çekici örneklerden birini temsil etmektedir. 2014 yılında Ping An Group tarafından kurulan platform, 2020 itibarıyla 400 milyondan fazla kayıtlı kullanıcıya ve 20 milyondan fazla aboneye ulaşmıştır (IMD, 2018). Ping An Good Doctor, “online + offline + home-based” model ile telemedicine, eczane zincirleri, klinikler ve akıllı sağlık cihazlarını sigorta sistemine entegre etmekte, bu sayede sigortacılığı “dijital sağlık ekosistemi”ne dönüştürmektedir. Şirketin uygulamaları, yalnızca poliçe sahiplerinin risklerini yönetmekle kalmamakta, aynı zamanda doğrudan sağlık hizmeti sunarak müşteri yaşam döngüsünü bütünsel bir deneyime çevirmektedir(Wang et al., 2021: 213).

SONUÇ

Bu araştırma, dijital dönüşümün ve sağlık sigortacılığı sektöründe yapay zekânın benimsenmesinin hem Türkiye’de hem de dünya çapında sektörel operasyonları kökten yeniden tanımladığını göstermektedir. Dijital teknolojilerin hızla ilerlemesi, sigorta şirketlerinin operasyonel verimliliğini artırmakta, risk değerlendirmelerinin hassasiyetini artırmakta ve daha çeşitlendirilmiş, müşteri odaklı hizmetlerin geliştirilmesini teşvik etmektedir. Yapay zekâ destekli veri analitiği, öngörücü modelleme ve süreç otomasyonu sayesinde, maliyet düşüşleri elde edilirken aynı zamanda poliçe sahiplerinin memnuniyeti de artırılabilir.

Türkiye’de sağlık sigortasının dijitalleşmesi, çevrimiçi platformlar, mobil uygulamalar ve yapay zekâ destekli müşteri etkileşimleri aracılığıyla önemli ölçüde ilerlemektedir. Bununla birlikte, uluslararası uygulamalarla karşılaştırıldığında, Türkiye büyük veri kullanımı, gelişmiş analitik araçların yaygın olarak kullanılması ve yapay zekâ entegrasyonunun derinliği gibi alanlarda hâlâ önemli ilerleme alanları göstermektedir. Bu eksiklikler, düzenleyici uyumluluğun güçlendirilmesinin ve dijital altyapıya daha fazla yatırım yapılmasının önemini vurgulamaktadır. Küresel düzeyde, sağlık sigortasının dijital dönüşümü yalnızca teknolojik inovasyonla değil, aynı zamanda etik, veri koruma ve gizlilikle ilgili düzenleyici çerçevelerle de şekillenmektedir. Küresel deneyimlerden yararlanılarak yapay zeka tabanlı çözümlerin daha etkin bir şekilde entegre edilmesi, Türkiye’nin rekabet gücünü artırmasına ve daha sürdürülebilir bir sigorta ekosisteminin kurulmasına katkı sağlayacaktır.

Özetle, dijital dönüşüm ve yapay zekânın sağlık sigortası sektörüne entegrasyonu teknik bir değişimden daha fazlasını ifade ediyor; daha kapsamlı bir stratejik yeniden yapılanmayı temsil ediyor. Sağlık sigortasının gelecekteki başarısı için, paydaşların veri güvenliği, etik hususlar ve kapsayıcı hizmet sunumuna büyük önem verirken yenilikçi teknolojileri benimsemeleri hayati önem taşıyor.

KAYNAKÇA

- AkSigorta. (2025). 2021 yılı faaliyet raporu. <https://www.aksigorta.com.tr/online-faaliyet-raporu-2021>
- Akyüz, Y., & Kaya, Z. (2013). Türkiye'de Hayat Dışı ve Hayat/Emeklilik Sigorta Sektörünün Finansal Performans Analiz ve Değerlendirilmesi. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13(26), 355-371.
- Aliyeva, G. (2019). Elektronik sigortacılığın gelişimi ve Türk sigorta sektöründeki şirketlerin kümeleme analizi ile değerlendirilmesi (Master's thesis, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Aslam, F., Hunjra, A. I., Ftiti, Z., Louhichi, W., & Shams, T. (2022). Insurance fraud detection: Evidence from artificial intelligence and machine learning. *Research in International Business and Finance, 62*, 101744. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2022.101744>
- Asunakutlu, T. (1993). Sigorta İşletmelerinde Acentelerin Finansal Performans Ölçümlemesi ve Bir Uygulama. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 278-298.
- Bayuk, M. N. (2006). Hizmet pazarlaması ve müşteri tutma. Akademik Bakış Dergisi, 10(1), 1-12.
- Cbot. (2025). *Sigortacılık & bireysel emeklilik çözümleri*. <https://www.cbot.ai/sigortacilik-bireysel-emeklilik/>
- Chaubey, J., Singh, S. K., Singh, S., & Arora, H. (2020). Assessment of the impact of pesticide usage in groundwater aquifer of an agriculturally dominated area in North West India. Water Practice & Technology, 15(2), 327-342.
- Çetinsöz, B. (2015). Yerli turistlerin e-satın alma eğilimlerinin teknoloji kabul modelinde analizi (TKM). Elektronik sosyal bilimler dergisi, 14(53), 242-258.
- Benbya, H., Davenport, TH ve Pachidi, S. (2020). Kuruluşlarda yapay zeka: Mevcut durum ve gelecekteki fırsatlar. MIS Quarterly Executive , 19 (4).
- Debono, J., & Farrell, M. (2018). Dominic Cortis, Jeremy Debattista. Disrupting Finance: FinTech and Strategy in the 21st Century, 71.
- Erbaşlar, G., & Dokur, Ş. (2012). Elektronik ticaret: e-ticaret. Nobel Yayın Dağıtım.
- Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti dönemi uygulanan iktisat politikaları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1).
- Foscht, T., & Swoboda, B. (2011). Müşteri ilişkilerinde tüketici davranışı. Alıcı Davranışı: Temeller-Perspektifler-Uygulamalar, 185-274.

- Goyal, S., Gulati, K., & Gupta, S. (2024). The Fusion of Artificial Intelligence and InsurTech: Revolutionizing the Insurance Landscape. In 2024 International Conference on Advances in Computing, Communication and Applied Informatics (ACCAI) (pp. 1-6). IEEE.
- Hajraoui, G., Saoudi, A., Hajraoui2, K., & Zahi1, J. (2024). Dönüştürülmüş bir sigortacılık manzarası için Yapay Zekâ'dan yararlanma. YENİLİK, YÖNETİM VE SOSYAL BİLİMLERDE GELİŞMİŞ ARAŞTIRMALARIN ULUSLARARASI DERGİSİ. <https://doi.org/10.57109/224> adresinden alındı.
- Holland, C. (2022). Sigorta Piyasasında Yapay Zekâ (AI) ve Dijital Dönüşüm: BGL Group'un Bir Vaka Çalışması Analizi. **, 1-10. <https://doi.org/10.24251/hicss.2022.553> adresinden alındı.
- Irmak, E. (2023). ULUSLARARASI TİCARETTE DİJİTALLEŞME: E-TİCARET KAPSAMINDA E-İHRACAT. The Journal of Social Science, 7(14), 180-200.
- Kaya, H., & Okur, A. (2021). Sigortacılık Sektöründe Dijitalleşmenin Poliçe Bilinirliğine Etkisi ve Müşterilerin Satın Alma Tercihleri Ankara Ölçeğinde Değerlendirilmesi. Third Sector Social Economic Review, 56(4), 2589-2606.
- Kappal, J., & Doifode, A. (2023). Penetration of InsurTech Replacing Traditional Insurance Management. In 2023 IEEE International Conference on ICT in Business Industry & Government (ICTBIG) (pp. 1-4). IEEE.
- Kırkbeşoğlu, E. (2021). Dijital dönüşüm ve Sigortacılık Sektörü. A. Hazar, & Ü. Özen (Dü) içinde, Dijital Dönüşüm ve Finans: Gelecek Sandığımızdan Daha Yakın. Kapital Medya. 217-243.
- Kramarić, T. P. (2020). The impact of digitalization on Croatian listed companies corporate performance measured with Tobin's Q. In T. Kovačević & I. Akrap (Eds.), *AD Plastik Group*. University of Split, University Department of Professional Studies.
- Körpe, E. (2021). Dijital dönüşüm ile yeni finans çağı ve gelecek yaklaşımları. Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 4(2), 108-131.
- Küçük, M. (2020). Finansal Raporlama Standartlarına Göre Finansal Araçlar ve Finansal Varlıklar: Bir Literatür Çalışması. Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (1), 12-20.
- Lupačov, J., & Stankovic, Z. (2022). Sigorta şirketlerinde yapay zekâ. JTTP - TRAFİK VE ULAŞIM TEORİSİ VE UYGULAMASI DERGİSİ. <https://doi.org/10.7251/jtttp22020771> adresinden alındı.

- Oğuz, C. B. (2019). Sosyal medya, büyük veri ve yapay zekanın dijital halkla ilişkilerdeki rolü. *Dijital halkla ilişkiler*, 117.
- Özdemir, M. ve Çataltepe, O. (2022). E-ticaretin yapısında e-hizmet kalitesi ve e-hizmetin kararlı ve müşteri memnuniyetine etkisi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 8 (2), 153-174.
- Pletneva, E., & Zagorska, D. (2024). Dijital Dönüşüm ve Sosyal Sigorta ve Sigortacılıkta Yapay Zekâ Kullanımı. *Sosyal Ekonomi*. <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2024-67-14> adresinden alındı.
- Radu, N., & Alexandru, F. (2022). Yapay Zekâ ve Sigorta Endüstrisinin Dijital Dönüşümünü Kullanan Süreç Optimizasyon Modelleri. *Uluslararası İş Mükemmelliği Konferansı Bildirileri*, 16, 1283-1294. <https://doi.org/10.2478/picbe-2022-0117> adresinden alındı.
- Rigby, D. (2011). The Future of Shopping. *Harvard Business Review*, December
- Riikinen, M., Saarijärvi, H., Sarlin, P., & Lähtenmäki, I. (2018). Sigortada değer yaratmak için yapay zekâ'yı kullanmak. *Uluslararası Banka Pazarlama Dergisi*. <https://doi.org/10.1108/IJBM-01-2017-0015> adresinden alındı.
- Sestek. (2025). *AXA Sigorta, diyaloga dayalı yapay zekâ ile self servis oranlarını artırıyor*. <https://www.sestek.com/tr/axa-sigorta-diyalogsal-yapay-zeka-ile-self-servis-oranlarini-artiriyor>
- Stefan, Z. (2021). Insurtech: Öncesi ve Geleceği Avrupa Uygulamaları Işığında Türkiye Değerlendirmesi. *Fintech ve Insurtech İle Finansın Dönüşümü*, 819-831.
- Susanto, A. (2022). Digital transformation of the insurance industry: The potential of insurance technology (insurtech) in Indonesia. **Journal of Humanities, Social Sciences and Business*, 2*(1), 54–62.
- Türkiye Sigorta Acenteleri Federasyonu (TÜSAF). (2025). *Dijital acente*. <https://www.tusaf.org.tr/index.php/yazarlar/mehmet-ust/2095-dijital-acente.html>
- Türkiye Sigortalar Birliği (TSB). (2025). *İstatistikler*. <https://www.tsb.org.tr/index.php/yazarlar/mehmet-ust/2095-dijital-acente.html>
- Ulusoy, İ. (2023). Yapay zekâ ve makine öğrenmesi sigorta sektörünü yeniden şekillendiriyor. *Türkiye Sigorta Birliği*. https://www.tsb.org.tr/media/attachments/ipek-ulusoy_yapay-zekâ-ve-makine-ogrenmesi.pdf
- Westerman, G., Calmejjane, C., Bonnet, D., Ferraris, P., & McAfee, A. (2011). *Digital transformation: A roadmap for billion-dollar organizations*. MIT Center for Digital Business and Capgemini Consulting.

- Xu, M., David, J. M., & Kim, S. H. (2018). The fourth industrial revolution: Opportunities and challenges. *International Journal of Financial Research, 9*(2), 90–95. <https://doi.org/10.5430/ijfr.v9n2p90>
- Yazıcı, S. (2021). Finansal Teknolojiler: FinTech ve InsurTech Dünyasına Giriş. S. Yazıcı (Dü.) içinde, Fintech ve Insurtech İle Finansın Dönüşümü. Kapital Medya. 23-50
- Yükselen, C. (2022). Pazarlama. Ankara: Detay yayıncılık

BÖLÜM 17

Kadına Yönelik Şiddetin Hukuksal Yönü

Ergün Sümer¹

1. Giriş

Kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin en görünür ve yıkıcı sonuçlarından biri olarak, yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal ve yapısal düzeyde de ciddi etkiler doğuran bir insan hakları ihlalidir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından küresel bir halk sağlığı sorunu olarak tanımlanan bu olgu, kadınların fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik açıdan zarar görmesine yol açan sistematik bir şiddet biçimidir (United Nations [UN], 1993; World Health Organization [WHO], 2013). Kadına yönelik şiddetin temelinde toplumsal cinsiyet rolleri, ataerkil değerler sistemi ve güç ilişkilerindeki dengesizlikler yatmaktadır (Türkkan & Odacı, 2024). Bu çalışma, kadına yönelik şiddetin tanımını, türlerini, nedenlerini ve bu şiddetle mücadeleyle yönelik politika ve stratejileri akademik bir çerçevede ele almayı amaçlamaktadır.

1.1. Tanımı

Birleşmiş Milletler (BM), kadına yönelik şiddeti "*Kadınlara, sırf kadın oldukları için uygulanan veya kadınları orantısız biçimde etkileyen, fiziksel, cinsel, psikolojik zarar veya acı veren her türlü davranış, tehdit, zorlama veya özgürlükten keyfi olarak yoksun bırakma*" şeklinde tanımlar (Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, 2024).

1.2. Temel Özellikleri

Kadına yönelik şiddet, yalnızca bireysel bir saldırı biçimi değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayanan, sistematik ve çok boyutlu bir olgudur (Türkkan & Odacı, 2024).

1.2.1. Cinsiyet temelli

Kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden beslenen ve kadınları hedef alan bir şiddet türüdür. Bu şiddet, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ve beklentileri nedeniyle daha fazla mağdur olmalarına yol açar. Cinsiyet temelli şiddetin temel unsurları arasında toplumsal cinsiyet eşitsizliği, ataerkil normlar, güç dengesizlikleri ve kadınların sosyal, ekonomik ve politik hayattaki marjinalleşmesi yer alır (European Commission, 2024).

¹ Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, ORCID: 0000-0003-1316-6467

1.2.2. Sistematik ve yaygın

Kadına yönelik şiddet, dünya genelinde yaygın ve sistematik bir insan hakları ihlali olarak devam etmektedir. Birleşmiş Milletler'e göre, her üç kadından biri yaşamı boyunca fiziksel veya cinsel şiddete maruz kalmaktadır. 2023 yılında 51.100 kadın veya kız çocuğu, aile üyeleri veya partnerleri tarafından öldürülmüştür; bu da günde ortalama 140 kadının öldüğü anlamına gelmektedir (UN, 2024).

Avrupa Birliği ülkelerinde; 18-74 yaş arasındaki kadınların %31'i yaşamları boyunca fiziksel veya cinsel şiddet deneyimi yaşamıştır. Ayrıca, partnerleri tarafından fiziksel veya cinsel şiddet gören kadınların oranı %18, psikolojik şiddet yaşayanların oranı ise %32'dir (Eurostat, 2024).

Kadına yönelik şiddet, Türkiye'de sistematik ve yaygın bir sorun olarak devam etmektedir. 2020-2024 yılları arasında 1.669 kadın cinayeti ve 907 şüpheli kadın ölümü kaydedilmiştir. 2025 yılının ilk beş ayında ise 131 kadın cinayeti gerçekleşmiş, 178 şüpheli kadın ölümü bildirilmiştir. 2021 yılında İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmenin ardından, kadınları koruyan yasal ve idari mekanizmaların etkinliği azalmış, şiddetle mücadeledeki kamu politikaları zayıflamıştır (ANF News, 2025).

1.2.3. Kişisel değil toplumsal bir sorun

Şiddet, bireysel nedenlerden ziyade toplumsal düzeyde cinsiyet rollerine ve ataerkil normlara dayanan bir sonuçtur. Bu yapılar, erkeklerin kontrol ve baskı gücünü pekiştirerek şiddeti meşrulaştırır. Şiddet aynı zamanda toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığın bir yansımasıdır; yapısal eşitsizlik sonucu ortaya çıkan bir insan hakları sorunudur (Şeker, 2020).

1.3. Türleri

Şiddet; fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik, dijital ve ısrarlı takip boyutlarıyla kadınların yaşamının her alanını etkileyen yapısal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3.1. Fiziksel şiddet

Kadınların vücut dokunulmazlığını ihlâl eden, beden bütünlüğüne doğrudan zarar vermeyi amaçlayan; tokat atmak, yumruklamak, saç çekmek, silah kullanmak, yakmak, yaralamak, sağlık hizmetlerinden yoksun bırakmak veya kinci şekilde öldürmek gibi eylemlerle gerçekleşen kaba kuvvet kullanımıdır. Fiziksel şiddet hem korkutma ve cezalandırma amacı güder hem de sağlığı, onuru ve hayatta kalmayı tehdit eder (Akgün Çıtak, 2017).

1.3.2. Cinsel şiddet

Kadına yönelik cinsel şiddet, kadının rızası olmaksızın gerçekleştirilen veya rızasının geçerli olmadığı durumlarda uygulanan; cinsel içerikli davranış, yaklaşım, söz ya da eylemlerin tamamını kapsayan, kadının beden bütünlüğünü ve cinsel özgürlüğünü ihlal eden bir şiddet biçimidir (Alkan & Tekmanlı, 2021).

1.3.3. Psikolojik şiddet

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Komitesi (UNESCWA), psikolojik şiddeti; “fiziksel şiddet içermese de tehdit edici davranışları, önceki şiddet eylemlerine atıfta bulunmayı, kasıtlı olarak görmezden gelmeyi ve ihmâl etmeyi içerebilir. Ayrıca, izolasyon, bilgi saklama ve dezenformasyon gibi eylemlerle de gerçekleştirilebilir” şeklinde tanımlar (UNESCWA, 2025).

1.3.4. Ekonomik şiddet

Kadına yönelik ekonomik şiddet, kadının gelir elde etme, harcama yapma, tasarruf etme veya ekonomik kaynaklara erişme yeteneklerinin sistematik olarak engellenmesi anlamına gelir. Bu tür şiddet, ev içi şiddetin bir parçası olarak, kadının özgürlüğünü ve bağımsızlığını sınırlamak amacıyla kullanılır (Alkan, Özar, & Ünver, 2021).

1.3.5. Dijital şiddet

Kadına yönelik dijital şiddet, bir kadına yalnızca kadın olduğu için; cep telefonu, internet, sosyal medya veya e-posta gibi bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak gerçekleştirilen veya güçlendirilen, toplumsal cinsiyete dayalı bir şiddet türüdür. Bu tür şiddet; çevrimiçi yorumlar, tehdit, siber taciz, görüntüleri rızasız paylaşma gibi eylemlerle fiziksel, sosyal, psikolojik ve ekonomik zararlar verebilir ((Seçgin, 2023).

1.3.6. Israrlı takip

Kadına yönelik **ısrarlı takip**, kişinin rızası olmaksızın sürekli olarak takip edilmesi, iletişim kurulması ya da gözetlenmesi yoluyla mağdurda korku, endişe veya huzursuzluk yaratmayı hedefleyen sistematik bir şiddet biçimidir (Yılmaz-İmret, 2024).

2. Anayasada Kadın Hakları ve Şiddetin Yasaklanması

Kadın hakları, modern anayasal demokrasilerin temel insan hakları rejiminin ayrılmaz bir parçasıdır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, cinsiyet eşitliğini güvence altına alarak kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığı ve şiddeti yasaklamaktadır. Birçok anayasal düzenleme, kadınların sosyal, ekonomik ve siyasi hayata tam ve eşit katılımını sağlama amacını taşır. Bununla birlikte, kadına yönelik şiddet gibi yapısal sorunlar karşısında yalnızca normatif

düzenlemeler yeterli olmamakta; Anayasa'nın devlete yüklediği **koruma ve önleme yükümlülükleri** hayati bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Anayasa Mahkemesi'nin içtihatları, uluslararası insan hakları sözleşmeleriyle birlikte yorumlandığında, kadına yönelik şiddetin yalnızca bireysel bir suç değil, aynı zamanda toplumsal eşitliğe yönelik bir tehdit olduğu daha açık şekilde görülmektedir.

2.1. Anayasa m. 10 (Eşitlik İlkesi)

Anayasa'nın 10. maddesi, *“Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz”* hükmüyle eşitliği koruma ile kalmayıp, toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin giderilmesi için pozitif tedbirlerin anayasal dayanak olduğunu, ayrımcılıkla mücadeleyi geniş bir kapsamda değerlendirdiğini, kadına yönelik şiddet gibi toplumsal sorunlarda devletin aktif önlem alması gerektiğini ve uluslararası yükümlülüklerle uyumlu olarak kadına yönelik şiddetin sadece bireysel bir suç değil, anayasal ve toplumsal eşitliği zedeleyen yapısal bir sorun olarak ele alındığını gösterir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, md. 10)

2.2. Anayasa m. 17 (Kişi Dokunulmazlığı ve İşkence Yasağı)

Kadına yönelik şiddet, yalnızca bireysel hak ihlali değil, aynı zamanda anayasal düzeyde insan onuruna ve beden bütünlüğüne doğrudan bir saldırı niteliğindedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 17. maddesi, *“herkesin yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğunu”* hüküm altına alarak bireyin fiziksel ve ruhsal bütünlüğünü anayasal güvenceye bağlamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, md. 17). Bu bağlamda, kadınların şiddete karşı korunması yalnızca ceza hukuku kapsamında değil, aynı zamanda devletin pozitif yükümlülüğü çerçevesinde bir anayasal sorumluluk olarak değerlendirilmelidir. Anayasa Mahkemesi de yerleşik içtihatlarında, devletin özellikle şiddete maruz kalan kadınları etkili koruma altına alması gerektiğini ve bu yükümlülüğün yerine getirilmemesinin 17. maddenin ihlali anlamına geleceğini açıkça belirtmiştir (İbicioğlu & Durutürk, 2022). Dolayısıyla, kadına yönelik şiddetin önlenmesi, yalnızca bireyin değil, aynı zamanda toplumsal adaletin ve anayasal hakların korunmasının bir gereğidir.

2.3. Anayasa m. 41 (Ailenin Korunması)

Anayasa'nın 41. maddesi *“Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilâtı kurar”* hükmü ile ailenin toplumun temel taşı

olduğunu ve devletin aileyi koruyup geliştirmekle yükümlü olduğunu belirtir. Bu koruma, aile içindeki kadın bireylerin şiddete karşı korunmasını da kapsar. Aile içi şiddetin önlenmesi, Anayasa'nın 41. maddesindeki koruma ilkesinin somut bir gereği olarak görülür. Devlet, aile içindeki kadına yönelik şiddetin önlenmesi için etkin yasalar çıkarma, koruyucu mekanizmalar geliştirme ve uygulama sorumluluğunu taşır. Bu madde çerçevesinde devletin, aile içi şiddet mağduru kadınlara yönelik koruma tedbirleri alma ve mağdurların haklarını güvence altına alma pozitif yükümlülüğü vardır (Düğmeci & Gürsel, 2019).

3. Türk Hukuk Sisteminde Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele

Kadına yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla hem ulusal mevzuatta hem de uluslararası hukukta çeşitli yasal düzenlemeler geliştirilmiş; bu kapsamda kadınların şiddetten korunması, faillerin cezalandırılması ve mağdurların desteklenmesine yönelik kapsamlı hukuki mekanizmalar oluşturulmuştur. Türkiye'de bu alandaki en önemli yasal düzenlemelerden biri olan 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'dur. Ayrıca, Türk Ceza Kanunu'nda yer alan düzenlemeler aracılığıyla fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet eylemleri cezai yaptırımlara bağlanmış; ısrarlı takip, tehdit, hakaret, cinsel saldırı gibi fiiller suç olarak tanımlanmıştır. Öte yandan, Türkiye'nin taraf olduğu ve kadına karşı şiddetle mücadelede uluslararası bağlayıcılığa sahip olan İstanbul Sözleşmesi, devletlere sadece koruma değil, aynı zamanda önleme, cezalandırma ve politika üretme yükümlülükleri de getirmiştir. Her ne kadar Türkiye 2021 yılında bu sözleşmeden çekilmiş olsa da, sözleşmenin ilkeleri, ulusal hukuk açısından referans olmaya devam etmektedir (Kafkasyalı, 2023).

3.1. 6284 Sayılı Kanun

Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, 8 Mart 2012'de kabul edilip, 20 Mart 2012'de yürürlüğe girmiştir. Kanunun temel amacı, şiddete uğrayan veya uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve ısrarlı takip mağdurlarının korunmasını ve şiddetin önlenmesine yönelik tedbirlerin usulünü düzenlemektir (Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], 2012).

Kanunun temel ilkeleri arasında; uluslararası sözleşmeler, özellikle İstanbul Sözleşmesi temel alınarak bir uygulama standardı oluşturulması, şiddet mağdurlarına sunulan hizmetlerin insan haklarına dayalı ve sosyal devlet anlayışıyla yürütülmesi ve şiddet türüne özel önleyici tedbirlerin “ayrımcılık” sayılmaması yer alır (TBMM, 2012).

6284 sayılı Kanun aile içi şiddette kadının mağduriyetini ön planda tutarak önceki 4320 Sayılı Ailenin Korunmasına İlişkin Kanunu aşan bir koruma anlayışını getirmiştir. Kanun birçok yenilik içermesine rağmen, uygulama

sürecinde koordinasyon eksikliği, farkındalık yetersizliği ve kaynak sıkıntısı gibi problemlerle karşılaşmaktadır. Anayasa Mahkemesi içtihatları ve uluslararası belgelerin etkisiyle, kanunun uygulanabilirliği hukuki zemin açısından sürekli olarak değerlendirilmekte ve geliştirilmek zorunda bırakılmaktadır. Kanun, sadece cezai yaptırım değil; sosyal destek, psikososyal hizmet, barınma ve elektronik izleme gibi çok boyutlu koruma mekanizmalarını içermesiyle kendisini farklılaştırmaktadır (Kocağalar, 2025).

3.2. Türk Ceza Kanunu (TCK)

Kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en ağır sonuçlarından biri olup, bireyin temel hak ve özgürlüklerini ihlal eden ciddi bir insan hakları sorunudur. Türkiye’de bu tür şiddet eylemleriyle mücadelede Türk Ceza Kanunu (TCK) kapsamında çeşitli maddelerle düzenlemeler getirilmiş, özellikle aile içi şiddet, cinsel saldırı, tehdit ve eziyet gibi suçlar için kadına karşı işlenmesi hâli nitelikli hâl sayılarak cezalar ağırlaştırılmıştır (TBMM, 2004). Bu kanun maddelerini inceleyecek olursak;

3.2.1. TCK m. 81–82 – Kasten Öldürme (Basit ve Nitelikli Hal)

2022 yılında yapılan düzenlemeyle, kadına karşı işlenen kasten öldürme eylemi, doğrudan ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasını gerektiren nitelikli hal olarak tanımlandı. Bu ekleme, kadına yönelik şiddetin ceza hukukundaki özel ağırlığını teyit etmektedir. Kadına karşı işlenen öldürme eylemlerine yönelik yeterli caydırıcılığın sağlanması hedeflenmiştir.

3.2.2. TCK m. 86 (Kasten Yaralama)

Kadına karşı işlenen yaralama, özellikle gebeyse nitelikli hal kapsamında değerlendirilir ve ceza artırılır. Kadına yönelik aile içi şiddet olaylarında TCK 86, koruma tedbirleri ile birlikte uygulanır. Cezası; basit ise 3 ay-1 yıl, nitelikli ise 6 -12 yıl hapis şeklindedir. Eşler arasında veya kadına yönelik işlendiğinde, ceza artırılabilir (Türkiye Cumhuriyeti, 2004, TCK m. 86/2).

3.2.3. TCK m. 96 (Eziyet)

Fiziksel ya da ruhsal olarak eziyet içeren davranışları kapsar. Kadınların özellikle aile içi ilişkilerde zorla alıkonulması, ev hapsi, dış dünyadan izole edilmesi gibi durumlarda bu madde devreye girer. Bir kimsenin eziyet çekmesine yol açacak davranışları gerçekleştiren kişi hakkında iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. Suçun kadına karşı işlenmesi hâlinde cezanın alt sınırı iki yıl altı aydan az olamaz. Eşe veya boşandığı eşe karşı işlenmesi halinde, kişi hakkında üç yıldan sekiz yıla kadar hapis cezasına hükmolunur (Türkiye Cumhuriyeti, 2004, TCK m. 96/2).

3.2.4. TCK m. 102 (Cinsel Saldırı)

Rızaya dayanmayan cinsel eylemleri kapsar. Cinsel saldırı, mağdurun cinsel dokunulmazlığını ihlal eden her türlü zorlayıcı, istem dışı cinsel davranışı kapsar. Suçun cezası, 3 yıldan 6 yıla kadar hapis cezasıdır. Kadına yönelik cinsel şiddetin en temel suçlarından biridir. Rızanın olmadığı, zorla gerçekleştirilen cinsel eylemleri kapsar. Özellikle aile içi veya yakın ilişki içinde gerçekleşen cinsel saldırılar, bu madde kapsamında değerlendirilir. Mağdurun korunması için 6284 sayılı Kanun ve diğer koruyucu tedbirler uygulanır (Türkiye Cumhuriyeti, 2004, TCK m. 102).

3.2.5. TCK m. 105 (Cinsel Taciz)

Fiziksel olmayan, sözlü ya da psikolojik taciz eylemlerini kapsar. Özellikle kadınların sosyal ve kamusal alanlardaki güvenliğini korumaya yöneliktir. Kadınlar, çoğunlukla işyerinde, okulda, toplu taşımada ya da sosyal çevrelerinde ısrarlı bakışlar, sözlü taciz, cinsel içerikli temas ya da mesajlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Basit cinsel taciz 3 ay - 2 yıl hapis, nitelikli hallerde ise ceza arttırılır. Mağdurun iş/okulu bırakmak zorunda kalması durumunda cezası 6 ay - 3 yıl hapistir. Suçun **şikâyeteye tabi** olması nedeniyle, **mağdurun** 6 ay içinde şikâyetçi olması gerekir. (Türkiye Cumhuriyeti, 2004, TCK m. 105).

3.2.6. TCK m. 106 (Tehdit)

Şiddet ya da herhangi bir zarar verme tehdidini düzenler. Tehdit eden kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Bu suçun kadına karşı işlenmesi hâlinde cezanın alt sınırı dokuz aydan az olamaz. Kadına yönelik tehdit; eski eş/partner tarafından "seni öldürürüm", "yüzünü yakarım" gibi ifadelerle tehdit, sosyal medya veya mesaj yoluyla sürekli korku yaratma, boşanma sürecinde tehdit ve yıldırma taktikleri ve kadının hayat tarzını, kıyafetini, arkadaş çevresini tehditlerle kontrol altına alma şeklinde görülür. Bu durumlarda; **6284 sayılı Kanun** kapsamında koruma kararı alınabilir, **elektronik kelepçe**, uzaklaştırma, iletişim yasağı gibi önleyici tedbirler uygulanabilir. Aynı zamanda, failin cezai sorumluluğu artar ve tutuklama talep edilebilir (Türkiye Cumhuriyeti, 2004, TCK m. 106).

3.2.7. TCK m. 108–109 (Hürriyete Karşı Suçlar)

TCK'nun 108. ve 109. maddeleri, kadına yönelik şiddetin fiziki ve özgürlük kısıtlayıcı boyutlarını cezai yaptırıma bağlayan önemli düzenlemelerdir. Cebir suçu (m.108), kadının iradesine aykırı biçimde fiziki güç uygulanarak davranmaya, davranmamaya ya da katlanmaya zorlanmasını cezalandırırken; hürriyeti tahdit suçu (m. 109), kadının bir yere gitme ya da bir yerde kalma özgürlüğünün hukuka aykırı şekilde kısıtlanmasını kapsar. Cebirde; kasten yaralama suçundan verilecek ceza, üçte birinden yarısına kadar artırılarak

uygulanır. Hürriyeti tahdit suçunun temel hali için 1 yıl ila 5 yıl arasında hapis cezası öngörülmüştür. Ancak çeşitli nitelikli hâllerde (örneğin failin eş olması, çocuğa karşı olması, cebir/tehdit/hile kullanılması, cinsel amaçla gerçekleştirilmesi vs.) ceza artırımı öngörülmektedir (Türkiye Cumhuriyeti, 2004, TCK m. 108-109).

Bu düzenlemeler, özellikle ev içi şiddet bağlamında kadının evden çıkmasının engellenmesi, kilit altında tutulması, tehdit ya da zorlama ile hareket özgürlüğünün elinden alınması gibi durumlarda uygulanabilir. Kadınların şiddete karşı korunmasında bu maddeler teorik olarak etkili olmakla birlikte, uygulamada delil yetersizliği, şahit bulunamaması, toplumsal önyargılar ve failin aile içinden olması gibi nedenlerle yeterince etkin kullanılamamaktadır. Dolayısıyla bu maddelerin kadın mağdurlar lehine toplumsal cinsiyet duyarlılığı ile yorumlanması ve destekleyici önleyici mekanizmalarla birlikte uygulanması büyük önem taşımaktadır (Aydın, 2021).

3.2.8. TCK 123/A (Israrlı Takip Suçu / Stalking)

2022 yılında kabul edilen “Israrlı Takip Suçu”, “Kişilere Karşı Suçlar” başlığı altında, “Hürriyete Karşı Suçlar” bölümünde müstakil bir suç türü olarak tanımlamıştır. Failin, fiziken takip etmesi veya iletişim araçları, bilişim sistemleri ya da üçüncü kişiler kullanarak temas kurmaya çalışması yoluyla; bir kimse üzerinde ciddi huzursuzluk oluşturması veya mağdurun ya da yakınlarının güvenliğinden endişe duymasına neden olması gerektiği belirtilmiştir. Bu eylemler sonucu faile 6 aydan 2 yıla kadar hapis cezası verilir. Hakkında uzaklaştırma gibi tedbir kararı verilen fail tarafından işlenmesi durumunda ceza 1-3 yıl hapis olarak artırılır. Soruşturma ve kovuşturma, sadece mağdurun şikâyetine bağlıdır (şikâyete tabi bir suçtur) (Balcı & Çakır, 2022).

3.2.9. TCK m. 125 (Hakaret Suçu)

Hakaret suçu, kadına yönelik psikolojik şiddetin bir biçimi olarak önemli bir yere sahiptir. Şiddet yalnızca fiziksel olmayıp, kadınların özgüvenini, toplumsal itibarını, ruhsal sağlığını etkileyen sözlü, yazılı ve dijital ifadeler de şiddetin özünü oluşturur. Hakaretin, “onur, şeref, saygınlık” gibi soyut değerleri korumaya dönük olması, mağdura yönelik psikolojik zararların hukuk tarafından tanınmasını sağlar. Hakaret suçunun çoğu hâli mağdurun şikâyeti ile başlar; mağdurun psikolojik baskı altında veya korku içinde olması hâlinde çoğu zaman şikâyet etmekten çekinmesi söz konusudur. Bu durum failin sorumluluğunun ortaya çıkmasını engeller. Cezaların “3 aydan 2 yıla kadar hapis veya adli para cezası” olması, özellikle eylemin tekrarı, failin pişman olmaması gibi durumlarda mağdur tarafından tatmin edici görülmeyebilir. Ayrıca sosyal normlar, mağdur kadının itibarına zarar gelmesi korkusuyla sessiz kalmasını teşvik edebilmektedir. Şikâyet şartının kaldırılması, koruyucu tedbirlerin

güçlendirilmesi, caydırıcı cezalar ve yaptırım uygulamalarının yeniden düzenlenmesi ve toplumda farkındalık çalışmaları yapılması kadına yönelik hakaret ve psikolojik şiddeti önlemede etkili olacaktır (Oral & Baş, 2023).

3.2.10. TCK m. 232 (Kötü Muamele)

Aynı konutta birlikte yaşadığı kişilerden birine kötü muamelede bulunan kimse, iki aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır (Türkiye Cumhuriyeti, 2004, TCK m. 232/1). İdaresi altında bulunan ya da büyütme, okutmak, bakmak, muhafaza etmek veya bir meslek ya da sanat öğretmekle yükümlü olduğu kişi üzerinde, sahib olduğu terbiye hakkından doğan disiplin yetkisini kötüye kullanan kişi de bir yıla kadar hapis ile cezalandırılır (Türkiye Cumhuriyeti, 2004, TCK m. 232/2).

“Kötü muamele” ifadesi; fiziksel şiddet içermeyen, ancak kişinin onurunu, psikolojisini, özgürlüğünü veya yaşam koşullarını sarsan davranışları (aç bırakma, susuz bırakma, uyku uyutmama, korkutma, sürekli alay etme gibi) kapsar. Bu madde, kadına yönelik psikolojik şiddetin ceza hukukunda tanınması açısından önemlidir. Çünkü çoğu şiddet olayı fiziksel değil psikolojik veya davranışsal unsurlar içerir. Etkin olarak uygulanabilmesi; tanımın netleşmesine, uygulamadaki adalet ve mağdur koruma mekanizmalarının güçlendirilmesine bağlıdır (Can, 2023).

3.2.11. TCK m. 233 (Aile Hukukundan Kaynaklanan Yükümlülüğü İhlal)

Türk Ceza Kanunu’nun 233. maddesi, “Aile Düzenine Karşı Suçlar” başlığı altında aile hukukundan kaynaklanan yükümlülüklerin ihlali hâlinde cezai yaptırımı öngören bir düzenlemedir. Maddenin birinci fıkrasında, aile bireylerinin birbirlerine karşı üstlenmiş oldukları bakım, eğitim ve destek sağlama yükümlülüklerini yerine getirmeyen kişilerin, mağdurun şikâyeti üzerine bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılabileceği hükme bağlanmıştır. İkinci fıkrada ise, gebelik halinde olan eşini ya da birlikte yaşadığı, evli olmadığı hâlde kendisinden gebe kaldığını bildiği kadını çaresiz bir durumda terk eden kişiye, üç aydan bir yıla kadar hapis cezası verileceği düzenlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti, 2004, TCK m. 233). Bu hükümle, kadının özel durumuna (gebelik) bağlı olarak içinde bulunduğu korunmaya muhtaç hâlin istismar edilmesinin önlenmesi amaçlanmaktadır.

TCK m. 233; kadına yönelik şiddet bağlamında fiziksel veya cinsel saldırı gibi "açık" şiddet biçimleri dışında kalan, daha sinsi ve devamlı ihmal ve yükümlülük kaçırma durumlarını cezai hukuk çerçevesine dahil eden bir normdur. Kadının eş olarak, anne olarak, gebe olarak, çocuk bakımını üstlendiği durumlarda - yükümlülüklerin yerine getirilmemesi aracılığıyla - kadının mağduriyetini artıran pek çok unsur bu maddeyle ilgili hale gelir. Madde etkili

biçimde uygulanırsa toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı sağlar, ekonomik/psikolojik şiddetin önüne geçebilir (Yeğrim, 2022).

3.3. Cezaların Ağırlaştırılması ve “Kadına Karşı İşlenme” Nitelikli Hali

2022 yılında Türkiye'de kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında önemli yasal değişiklikler yapılmıştır. 27 Mayıs 2022 tarihinde kabul edilen 7406 sayılı "Türk Ceza Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile kadına yönelik şiddet suçlarının cezaları artırılmış ve failin iyi hâl indirimi gibi takdiri indirim nedenleri sınırlandırılmıştır (TBMM, 2022).

3.3.1. Cezaların Ağırlaştırılması

Kadına yönelik şiddet suçlarının cezaları şu şekilde artırılmıştır:

Kasten öldürme suçu; kadına karşı işlenen kasten öldürme suçu, müebbet haptiden, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına dönüştürülmüş,

Kasten yaralama suçu; kadına karşı işlenen kasten yaralama suçunda, basit tıbbi müdahale ile giderilebilecek durumda cezanın alt sınırı dört aydan, altı aya,

İşkence suçu; kadına karşı işlenen işkence suçunda, cezanın alt sınırı üç yıldan beş yıla,

Eziyet suçu; kadına karşı işlenen eziyet suçunda, cezanın alt sınırı iki yıldan, iki yıl altı aya,

Tehdit suçu; kadına karşı işlenen tehdit suçunda, cezanın alt sınırı altı aydan dokuz aya çıkarılmıştır.

3.3.2. Takdiri İndirim Nedenlerinin Sınırlandırılması

Yeni düzenlemelerle birlikte, failin duruşmadaki iyi hâlini gösteren davranışları, giyimi veya şekli tutumları gibi unsurlar, takdiri indirim nedeni olarak dikkate alınmayacaktır. Ayrıca, failin pişmanlık içermeyen davranışları da takdiri indirim nedeni olarak kabul edilmeyecektir.

3.3.3. Katalog Suçlara Dahil Edilmesi

Kadına karşı işlenen kasten yaralama suçu, beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişiye karşı ya da canavarca hisle işlenmesi hâliyle birlikte katalog suçlar arasına alınmıştır. Bu düzenleme ile failin tutuklu yargılanması sağlanacaktır.

3.3.4. Eleştiriler ve Uygulama Sorunları

Yasal değişikliklerin ardından, kadın hakları savunucuları ve bazı hukukçular, bu düzenlemelerin kadına yönelik şiddeti önlemede yeterli olup olmayacağı konusunda eleştirilerde bulunmuşlardır. Özellikle, İstanbul Sözleşmesi'nden

çekilme kararı ve yasal düzenlemelerin uygulamadaki etkinliği konusunda endişeler dile getirilmiştir.

4. Uluslararası Sözleşmeler ve Türkiye'nin Yükümlülükleri

Kadına yönelik şiddetle mücadele, yalnızca ulusal değil aynı zamanda uluslararası hukuk bağlamında da devletlere önemli sorumluluklar yüklemektedir; bu kapsamda Türkiye, taraf olduğu uluslararası sözleşmeler aracılığıyla kadınların şiddetten korunması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde hukuki yükümlülükler üstlenmiştir.

4.1. CEDAW (BM Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi)

CEDAW (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women / BM Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi), Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 18 Aralık 1979'da kabul edilmiş bir insan hakları sözleşmesidir. 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Güneş, 2021).

CEDAW'ın temel amaçlarından bazıları şu şekilde sıralanabilir (Kafkasyalı, 2023).

Kadın ile erkek arasındaki eşitliği hukuki, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda sağlamak.

Discriminasyonun (ayrımcılık) her biçimini tanımlamak ve bu ayrımcılığı ortadan kaldırmak.

Yasaların, düzenlemelerin ve uygulamaların kadın-erkek eşitliğini gözetir şekilde revize edilmesini sağlamak; gerekli tedbirleri almak.

Kadınların medeni hakları, eğitim, istihdam, sağlık, sosyal hizmetler, siyasi katılım gibi alanlarda hak eşitliğini temin etmek.

Kültürel, geleneksel kalıp yargılar, toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan ayrımcılık ile mücadele etmek.

Taraf devletler, sözleşmeyi kabul ettikten sonra **yasal, idari, politik** önlemleri almakla yükümlüdür. Uygulama sürecinde **rapor verme yükümlülüğü** vardır. Belli periyotlarla (örneğin ilk rapor, sonra her dört yılda bir) Birleşmiş Milletler (BM) CEDAW Komitesi'ne ülkedeki durumla ilgili rapor sunulur. Gölge raporlar (sivil toplum kuruluşlarının devlet raporları dışında hazırladıkları değerlendirmeler) takip için önemlidir (Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, 2021).

Türkiye, 1985 yılından beri CEDAW'a, 2002 yılından beri de ek protokolle getirilen bireysel başvuru hakkına taraftır. Taraf olması, sözleşmedeki yükümlülükleri kabul etmesi anlamına gelir. Türkiye'nin raporları zamanla geçiktirilmiş ya da Komite'nun önerilerinin uygulanmasında bazı eksiklikler

tespit edilmiştir (örneğin; kadınlara şiddet, şiddeti önleyici tedbirler, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama konuları) (Kafkasyalı, 2023).

Bazı ülkeler, sözleşmenin bazı maddelerine “çekince” koymuşlardır; bu çekinceler uygulamada yükümlülüklerin tam olarak yerine getirilmesini engelleyebilmektedir. Toplumsal normlar, gelenekler, dini/yasal kültür farklılıkları nedeniyle uygulamada tam eşitlik sağlanması zordur. Yaptırım gücü sınırlıdır. Devletin yükümlülüklerini ihlal etmesi durumunda Komite raporlarına, tavsiyelere başvurulur, ama doğrudan bir ulusal ceza ya da yaptırım doğurmaz. Siyasi ve toplumsal baskı gerekir (Kara & Özvarış, 2022).

4.2. İstanbul Sözleşmesi

Resmi adıyla “**Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi**’dir”. Sözleşme, kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddet önlemek, mağdurları korumak, failleri adalet önünde sorumlu tutmak ve toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için hazırlanmıştır (Avrupa Konseyi, 2011). İstanbul Sözleşmesi 11 Mayıs 2011’de İstanbul’da imzaya açılmıştır. Türkiye, sözleşmeyi ilk imzalayan ülkeler arasındadır ve 2012’de resmî olarak onaylamıştır. Ancak, Türkiye 20 Mart 2021 tarihinde Cumhurbaşkanı kararıyla sözleşmeden çekilme kararı almıştır.

Kadına yönelik şiddet, ev içi şiddet, ayrımcılık gibi kavramlar sözleşmede açıkça tanımlanmıştır. Taraf devletler, yasaları, idari düzenlemeleri ve koruyucu-önleyici tedbirleri uygulamak, mağdurlar için koruma mekanizmaları oluşturmak gibi sorumluluklar üstlenir. Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence / Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddete Karşı Eylem Uzmanlar Grubu (GREVIO) adıyla uzman eylem grubu sözleşmenin uygulanmasını denetler. Türkiye’ye dair ilk GREVIO Raporu, 2018 yılında yayımlanmıştır (Avrupa Konseyi, 2018). Raporda, Türkiye’deki koruma mekanizmaları, 6284 sayılı kanunun uygulanması, kolluk kuvvetlerinin eğitimi, sığınmaevleri gibi alanlar değerlendirilmiştir. Ayrıca eksiklikler ve çözüm önerileri sunulmuştur. Türkiye 2021’de İstanbul Sözleşmesi’nden çekildiği için şu anda GREVIO denetimi dışında kalmıştır.

Türkiye’nin sözleşmeden çekilmesi kararı, iç hukuka ve uluslararası yükümlülüklerle aykırılık tartışmalarını gündeme taşımıştır. Özellikle çekilme kararının Cumhurbaşkanı kararıyla olması ve gerekli prosedürler (örneğin bildirim, onay, iptal yolları) üzerinden hukuki sorunlar gündemdedir. Çekilme kararı hem ulusal hukukta hem de uluslararası alanda eleştirilere neden olmuş, kadın hakları savunucuları ve insan hakları örgütleri tarafından kadına karşı şiddeti kontrol altına almakta bir araç olan bu sözleşmenin önemine vurgu yapılmıştır (Üçler & Büyükçeklikok, 2023).

5. Kadının Korunmasına Yönelik Tedbirler

Kadına yönelik şiddetle mücadelede “*koruyucu tedbirler*” hem şiddetin meydana gelmesini engellemeyi hem de şiddet mağdurlarının güvenliğini ve haklarının korunmasını amaçlar. Türkiye’de bu alanda temel mevzuat *6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun*’dur. Kanunda tedbirler koruyucu ve önleyici olmak üzere iki grupta toplanır (TBMM, 2012). Aralarındaki fark kullanım yetkisi ve uygulama biçimi açısından önemlidir.

5.1. Koruyucu Tedbirler

Bu tedbirler, mağdurun güvenliğini sağlama amaçlıdır. Mülki amir veya hâkim tarafından verilebilir (Kaya-Kızıllırmak, 2020; Can Bayhan, 2024).

5.1.1. Uygun barınma yeri sağlanması: Mağdur ve gerekirse çocuklarının barınma ihtiyacı olduğunda; sığınma evi ya da uygun başka barınma yerleri sağlanır.

5.1.2. Geçici maddi yardım: Mağdurun acil ekonomik ihtiyaçlarının giderilmesi amaçlanır. Diğer kanunlardaki yardımlar saklı kalır.

5.1.3. Rehberlik ve danışmanlık hizmetleri: Mağdurun ihtiyaç duyduğu psikolojik destek; hukuki bilgilendirme; sosyal hizmet desteği vs.

5.1.4. Geçici koruma altına alınma: Hayati tehlikenin olması durumunda ya mağdurun talebiyle ya da resen bu tedbir uygulanır.

5.1.5. Kreş imkânı sağlanması: Çocukları varsa, mağdurun çalışma hayatına katılımını kolaylaştırmak amacıyla; çalışmıyorsa dört aylık süre, çalışıyorsa iki aylık süreyle; ücret sınırı gibi düzenlemelerle.

5.1.6. İşyerinin değiştirilmesi: Mağdurun iş yerinde bulunmasının risk yaratması halinde; uygun şekilde işyerinin değiştirilmesi kararı alınır.

5.1.7. Müşterek yerleşim yerinden ayrı yerleşim yeri belirlenmesi (ayrı ev): Eğer mağdur ve fail müşterek ikamet ediyorsa; ayrı yaşama imkanı sağlanması.

5.1.8. Aile konutu şerhi konulması: Mağdurun konut hakkını korumak, failin konuta müdahale etmesini önlemek amacıyla.

5.1.9. Kimlik ve diğer belge bilgilerinin değiştirilmesi: Gerekliyse mağdurun güvenliği için kimlik bilgilerinin değiştirilmesi; gizli tutulması; başka belgelerde kimlik bilgilerinin korunması.

Tedbir süresi ilk kararda en fazla **6 ay** süreyle verilebilir. Eğer şiddet tehlikesi devam ediyorsa, mağdur, ilgili müdürlük, Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM) ya da kolluk talebi ile sürenin uzatılması ya da aynen devamına karar

verilebilir. Barınma sağlanması, geçici koruma gibi acil tedbirler için kolluk amirine de yetki tanınmıştır. Kolluk kararı mülki amire sunulur; onay vermezse tedbir kalkar. Şiddet mağduru lehine tedbir kararlarında, somut delil bulunup bulunmadığı şartı aranmaz; mağdur beyanı, şiddet tehlikesinin varlığı ve takdir yetkisi ile karar verilir (Kaya-Kızılırmak, 2020).

Uygulamada; barınma yerlerinin (sığınma evleri vb.) yeterli sayıda olmaması ya da coğrafi erişimin zorlukları, maddi yardımın miktarı, süresi veya işlem prosedürlerinin uzun olması, danışmanlık hizmetlerinin ulaşılabilirliği (özellikle küçük yerleşim yerlerinde psikolojik ve sosyal hizmet uzmanlarının yetersizliği), kimlik ya da belge değişikliği gibi hukuki işlemlerin bürokratik süreçlerinin uzunluğu ve gizliliğin tam sağlanamaması, tedbir kararlarının uygulanmasında kolluk ve mülki idare arasındaki koordinasyon eksikliği gibi önemli sorunlar bulunmaktadır (Kaya-Kızılırmak, 2020).

5.2. Önleyici Tedbirler

Fail aleyhine olan önleyici tedbirler, şiddet mağdurlarının fiziksel ve psikolojik bütünlüğünü korumak amacıyla, şiddet uygulama tehlikesi bulunan kişilerin davranışlarını sınırlandırmak üzere 6284 sayılı Kanun kapsamında hâkim tarafından verilen, gecikmeksizin uygulanması gereken önleyici nitelikteki hukuki düzenlemelerdir. Hakim tarafından, failin mağdura zarar vermesini, mağdurun huzurunu bozmasını engellemek üzere verilen tedbirler (Arıkan, 2022; Kaya-Kızılırmak, 2020);

5.2.1. Uzaklaştırma (evden veya yerinden uzaklaştırma): Failin müşterek konuttan ya da ikamet ettiği yerden derhâl uzaklaştırılması; ortak konutun mağdur lehine tahsis edilmesi.

5.2.2. Yaklaşmama / iletişim kurmama / rahatsız etmeme: Failin mağdurun bulunduğu yer olan konut, işyeri, okul vb. yerlere yaklaşmaması; telefon, mesaj, sosyal medya gibi iletişim yollarıyla rahatsız etmemesi; tehdit, hakaret, aşağılama gibi davranışlarda bulunmaması.

5.2.3. Çocuklarla görüşme / kişisel ilişkinin sınırlandırılması veya kaldırılması: Failin çocuklarla ilişkisinin sınırlandırılması; görüşmenin refakatçi eşliğinde yapılması; bazı durumlarda tamamen görüşme hakkının kaldırılması.

5.2.4. İşyeri değiştirilmesi: Mağdurun işyerindeki varlığı riskliyse, failin ya da mağdurun işyerinin değiştirilmesine karar verilmesi.

5.2.5. Müşterek yerleşim yerinden ayrı yerleşim yeri belirlenmesi: Evli iseler, mağdurun ortak konuttan ayrı bir yere yerleşmesi; ayrı ev kararı verilmesi.

5.2.6. **Aile konutu şerhi konulması:** Tapu kütüğünde “aile konutu” şerhi konulması; bu yolla failin konutu satmasını, devretmesini veya üzerinde tasarrufta bulunmasının engellenmesi.

5.2.7. **Kimlik ve ilgili diğer bilgi / belgelerin değiştirilmesi:** Hayati tehlike varsa ve diğer tedbirler yetersiz kalıyorsa, mağdurun kimlik ve diğer bilgilerinin değiştirilmesine karar verilmesi; bilginin gizli tutulması.

Bazı durumlarda kolluk, mülki amir ya da savcılık da tedbir isteminde bulunabilir. Mağdurun beyanı, şiddet tehlikesi olması gibi şartlar yeterlidir; failin suçu kesinleşmiş olması gerekmez. Kararlar genellikle geçici sürelidir; ilk kararda en fazla 6 ay olarak düzenlenebilir, devam eden risk varsa süre uzatılabilir veya başka idari/adalet birimleri devreye girebilir. Kararın fail ve mağdura tebliği gerekir; tedbirin uygulanması ve takibi kolluk, mahkeme, mülki idare birimleri tarafından yapılır. **6284 Sayılı Kanun** kapsamında verilen **koruyucu veya önleyici tedbirlere uyulmaması hâlinde** uygulanacak ceza, kanunun **13. maddesi** uyarınca düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, *"Bu Kanun kapsamında verilen tedbir kararlarına aykırı hareket eden kişi hakkında, mahkemece 3 günden 10 güne kadar zorlama hapsine karar verilir. Aykırılığın her tekrarında bu süre 15 günden 30 güne kadar artırılabilir"* (TBMM, 2012).

Uygulamada; tedbir kararlarının uygulanmasında gecikmeler olması; kolluk güçlerinin, mülki idarenin görevlerini yerine getirmemesi; mağdurların kararın kapsamını bilmemesi gibi sorunlar raporlanmaktadır (Kadın Dayanışma Vakfı, 2025).

6. İlgili Kurumlar ve Başvuru Mekanizmaları

Kadına yönelik şiddetle mücadelede kurumlar ve başvuru mekanizmaları, mağdurların korunması, suçun önlenmesi ve adalete erişimin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir. Türkiye’de bu alanda kamu kurumları, destek hatları ve sivil toplum aktörleri birlikte çalışmaktadır.

6.1. Kurumsal Çerçeve

Türkiye’de kadına yönelik şiddetle mücadelede kurumsal çerçevenin ana unsurlarını; ŞÖNİM, Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü (ADM) ile Aile Mahkemeleri / Özel Soruşturma Büroları / Tedbir Mahkemeleri oluşturur (Keleş & Sallan Gül, 2025).

6.1.1. ŞÖNİM

ŞÖNİM’ler, “şiddetin önlenmesi ile koruyucu ve önleyici tedbirlerin etkin bir biçimde uygulanmasına yönelik güçlendirici ve destekleyici danışmanlık, rehberlik, yönlendirme ve izleme hizmetlerinin verildiği” merkezlerdir. Tercihen kadın personel istihdam edilir ve çalışmalar **7 gün 24 saat** esasına göre yürütülür.

ŞÖNİM’ler “tek kapı” yaklaşımını benimser, yani mağdur kadının sağlık raporu alma, hukuki destek, psikolojik danışma gibi ihtiyaçlarını farklı kurumlara yönlendirmeye gerek kalmadan ya da bu yönlendirmeyi merkez aracılığıyla kolaylaştırarak alabilmesi hedeflenir. Türkiye’de **81 ilde** ŞÖNİM bulunmaktadır. Ayrıca, Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM) içinde “Kadın Hizmetleri İrtibat Noktaları” oluşturularak, şiddet mağdurlarının ŞÖNİM’lere erişimi kolaylaştırılmakta; gerek koordinasyon gerek destek hizmetlerinde yerel düzeyde etkinlik artırılmaya çalışılmaktadır (Algan & Alev, 2021).

ŞÖNİM’ler, 2025 yılı itibarı ile yaklaşık 2 milyon kişiye şiddetle mücadele alanında rehberlik ve danışmanlık hizmeti vermiştir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2025). Gelişme planlarında, ŞÖNİM sayısının ve kapasitesinin artırılması; personel sayısının çoğaltılması; nüfus yoğunluğu yüksek illerde birden fazla ŞÖNİM açılması yönünde adımlar atılmaktadır. Ancak uygulamada bazı güçlükler de yaşanmaktadır: ŞÖNİM’lerin işlevselliği, donanım ve personel eksiklikleri; hizmetlere ulaşım güçlükleri; yasaların beklentileri tam olarak karşılamaması gibi eleştiriler mevcuttur (Algan & Alev, 2021).

6.1.2. Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü

ADM, suç mağdurlarının adli süreçler boyunca haklarının korunması, psiko-sosyal destek sağlanması ve mağduriyetin derinleşmesinin önlenmesi amacıyla Adalet Bakanlığı bünyesinde yürütülen, mağdurların adalet sistemine erişimini kolaylaştırmayı hedefleyen kapsamlı bir hizmet birimidir.

ADM’ler, 2019 yılında yapılan düzenlemelerle ve 2020 yılında yürürlüğe giren 63 Sayılı Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile mevzuat açısından netleşmiştir. ADM’ler, Adalet Bakanlığı’na bağlı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Daire Başkanlığı çatısı altında çalışmaktadır.

ADM’nin başlıca görevleri; mağdurları, süreç boyunca sahip oldukları haklar ve sunulan hizmetler konusunda bilgilendirmek; yönlendirme yapmak, kırılgan gruptaki mağdurlara özel destek sunmak, psiko-sosyal destek faaliyetleri yürütmek, mağdurun ifade alma süreçlerinde ve adli süreçler boyunca uzman desteği sağlamak, Adli Görüşme Odaları gibi özel mekanlarda ifade alma işlemlerinin daha az stresli ve daha güvenli ortamda gerçekleştirilmesini temin etmek, ve sosyal inceleme raporları hazırlamak, Adli yardım, bilgilendirme, yönlendirme ve mağdurların adalet erişimini kolaylaştıracak koordinasyon ve iş birliği sağlamak şeklinde sıralanabilir.

Türkiye genelinde **177 Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü** bulunmaktadır. Bu müdürlükler özellikle kadın ve çocuklar gibi kırılgan gruplara adli süreçlerde destek sağlamada önemli bir yer tutmaktadır (Adalet Bakanlığı, 2025).

6.1.3. Aile Mahkemeleri / Özel Soruşturma Büroları / Tedbir Mahkemeleri

Aile Mahkemeleri, Özel Soruşturma Büroları ve Tedbir Mahkemeleri, kadına yönelik şiddet vakalarında hem hukukî sürecin hızlandırılması hem de mağdurun korunması açısından uzmanlaşmış kurumlardır. Koruma kararlarının alınması, soruşturmaların süratle yürütülmesi ve mağdur haklarının güvence altına alınması için işleyişi düzenlenmiş yapılar olarak hizmet vermektedir.

Aile Mahkemeleri; “4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun” ile düzenlenmiştir. Aile hukukundan doğan boşanma, nafaka, velayet, mal paylaşımı gibi uyuşmazlıklara bakar. Her il ve nüfusu belli büyüklükteki ilçelerde kurulmakta, gerekirse birden çok dairesi olabilmektedir. Hakimler, aile hukuku konusunda bilgi sahibi kişiler arasından seçilir.

Özel Soruşturma Büroları; kadına yönelik şiddet suçlarının soruşturulmasında uzmanlaşmış cumhuriyet savcılarının görevlendirildiği, soruşturma süreçlerinin daha etkin ve mağdur odaklı yürütülmesini amaçlayan bürolardır. Adalet Bakanlığı verilerine göre 81 ilde toplamda 242 adliyede Özel Soruşturma Büroları bulunmaktadır (SonDakika.com, 2024). Bu uygulama, soruşturma süresini kısaltma, mağdurun sürece dahil edilmesini iyileştirme gibi kazanımlar yaratmıştır. Örneğin, önceki yıllarda ortalama 186 gün süren soruşturma süreçleri, 2023 itibarıyla yaklaşık 51 güne düşürülmüştür (Adalet Bakanlığı, 2025a).

Tedbir Mahkemeleri; Tedbir Mahkemesi ifadesi genellikle, 6284 sayılı Kanun kapsamında koruma kararlarını veren özel aile mahkemesi hâkimlerini tanımlamak için kullanılır. Koruma tedbirleri; mağdurun korunmasını, fail ile temasın engellenmesini, şiddetin devam etme tehlikesi olan durumlarda güvenlik önlemlerinin alınmasını kapsar. Türkiye genelinde 81’i ilde ve 144’ü ilçede olmak üzere toplam **225 adliyede** Özel Soruşturma Büroları faaliyet göstermektedir (Adalet Bakanlığı, 2025b).

6.2. Destek Hatları

Türkiye’de, şiddet mağdurlarına 7 gün 24 saat ücretsiz ve anonim destek sunan çeşitli hatlar bulunmaktadır. Özellikle **ALO 183 Sosyal Destek Hattı**, kadın ve çocuklar için psikolojik, hukuki ve ekonomik danışmanlık hizmeti sunmaktadır. Ayrıca, **Kadın Destek Sistemi (KADES)** uygulaması, İçişleri Bakanlığı tarafından geliştirilen ve şiddet mağdurlarının hızlıca yardım talep edebileceği bir mobil uygulamadır. Kullanıcılar, uygulama üzerinden tek bir dokunuşla 155 Polis İmdat Acil Çağrı Merkezi’ne doğrudan ulaşabilirler. Uygulama, kullanıcının GPS konum bilgisini alarak en yakın güvenlik birimlerinin olay yerine yönlendirilmesini sağlar (İletişim Başkanlığı, 2025). 2024 yılı itibarıyla, uygulamayı indiren kadın sayısının 7 milyon 830 bine ulaştığı bildirilmiştir

(Anadolu Ajansı, 2025). Bu sistemler, mağdurların güvenliğini sağlamak ve onlara hızlı erişilebilir destek sunmak amacıyla etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

6.3. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşları, kadına yönelik şiddetle mücadelede önemli bir rol oynamaktadır. Bu kuruluşlar, farkındalık artırma kampanyaları düzenleyerek, mağdurlara doğrudan hizmet sunarak ve politika geliştirme süreçlerine katkı sağlayarak mücadeleye katkı sunmaktadır. **Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu (KCDP)**, **Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM)** ve **Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı**, sosyal medya platformlarını etkin bir şekilde kullanarak kamuoyunda farkındalık yaratmakta ve şiddet mağdurlarına destek sunmaktadır. Bu kuruluşların sosyal medya hesapları, kadın sorunlarını ele alarak, kamuoyuna, yargıya ve kadınlara yönelik mesajlar iletmektedir (Silsüpür & Övüç, 2022).

7. Uygulamadaki Eksiklikler ve İyileştirme Önerileri

Kadına yönelik şiddetle mücadelede geliştirilen yasal ve kurumsal düzenlemelere rağmen, uygulamada çeşitli eksiklikler yaşanmakta ve bu durum mağdurların etkin korunmasını zorlaştırmaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi için kapsamlı iyileştirme önerileri geliştirilerek, şiddetle mücadelede daha etkili ve sürdürülebilir çözümler sağlanması gerekmektedir.

7.1. Uygulamadaki Eksiklikler

Koruma kararları genellikle gerçekleşmiş bir şiddet olayından sonra verilmektedir. Oysa 4320 sayılı *Ailenin Korunmasına İlişkin Kanun*'un amacı şiddeti önleyerek kadını korumaktır. Bu nedenle koruma kararı verilebilmesi için gerçekleşen şiddetin delil olarak değerlendirilmesi ve tıbbi darp raporu talep edilmesi şiddetle mücadeleyi etkisiz hale getirmektedir. ŞÖNİM, Aile Mahkemeleri ve destek hatları gibi kurumlarda uzman sayısı ve finansal kaynakların yetersizliği, hizmet kalitesini olumsuz etkilemektedir. Bazı kurumlarda mağdurun psikososyal ihtiyaçlarına yönelik bütüncül destek sunulamamakta, bürokratik engeller mağdurun sürece dahil olmasını güçleştirmektedir. Yargı mensupları, kolluk güçleri ve sağlık personelinin kadına yönelik şiddet konusunda yeterli eğitim alamaması, vakaların etkin takibini engellemektedir. Failin cezasız kalması veya ceza indirimlerine maruz kalması, mağdurların adalet beklentilerini karşılamada ciddi engeller yaratmakta ve toplumsal güveni zedelemektedir. Bu durum, cezai yaptırımların caydırıcılığını azaltarak şiddet döngüsünün sürmesine zemin hazırlamaktadır (Algan & Alev, 2021; Silsüpür & Övüç, 2022; Keleş & Sallan Gül, 2025).

7.2. İyileştirme Önerileri

Kadına yönelik şiddetin yapısal ve çok boyutlu bir sorun olması, mevcut yasal, kurumsal ve toplumsal mekanizmaların zaman zaman yetersiz kalmasına neden

olmaktadır. Bu nedenle, şiddetle etkin mücadele için uygulamada karşılaşılan sorunların analiz edilmesi ve kapsamlı iyileştirme önerilerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. İyileştirme önerileri olarak;

- Yasalarda var olan koruma ve ceza hükümlerinin uygulayıcılar tarafından farklı yorumlanması, mağdurun yeterince korunamamasına neden olabilmektedir. Bu sorunu aşmak için, uygulayıcıların (hakim, savcı, kolluk) eğitimlerinin güçlendirilmesi ve mevzuatta yoruma kapalı, açık hükümlerle düzenlemelerin yapılması, (Keleş & Sallan Gül, 2025).
- 6284 sayılı Kanun kapsamında verilen koruma kararlarının elektronik kelepçe, GPS izleme veya mobil uygulamalar (örn. KADES) yoluyla etkin şekilde denetlenmesi, (Algan & Alev, 2021),
- ŞÖNİM, Aile Mahkemeleri, kolluk kuvvetleri, adli destek birimleri ve sivil toplum kuruluşları arasında etkili veri paylaşımı ve eşgüdüm sağlanması. (Silsüpür & Övüç, 2022),
- Kadına yönelik şiddetin temelinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği yer aldığından, uzun vadede etkili bir mücadele için eğitim sistemine toplumsal cinsiyet eşitliği odaklı derslerin dahil edilmesi ve kamu spotlarının yaygınlaştırılması (UN Women, 2022),
- Kurumsal kapasitenin artırılması ve bütüncül destek modellerinin sunulması; şiddet riskinin azaltılmasına, şiddet mağdurunun süreci daha az travmatize olarak atlatmasına katkı sağlayabilir (Ersoy & Küçükay, 2022).

Sonuç

Kadına yönelik şiddetle mücadelede hukuksal düzenlemeler, şiddetin önlenmesi, mağdurun korunması ve faillerin cezalandırılması açısından vazgeçilmez bir zemindir. Türkiye’de 6284 sayılı Kanun, Türk Ceza Kanunu ve uluslararası sözleşmeler, bu mücadelede önemli hukuki araçlar sunmaktadır. Ancak, yasal çerçevenin etkinliğini artırmak için uygulamadaki eksikliklerin giderilmesi, yargı süreçlerinde mağdur odaklı yaklaşımın benimsenmesi ve cezasızlık algısını kıracak adımların atılması gerekmektedir. Hukukun koruyucu ve dönüştürücü gücü, ancak eşitlikçi bir anlayışla ve kararlı uygulamalarla etkili hale gelebilir. Bu bağlamda, hukuki mekanizmaların güçlendirilmesi kadar, toplumsal farkındalık ve kurumsal iş birliği de sürecin ayrılmaz parçalarıdır.

Kaynaklar

- Adalet Bakanlığı. (2025a). *Mağdur Hakları Daire Başkanlığı*. <https://magdur.adalet.gov.tr/>.
- Adalet Bakanlığı. (2025b). *Adalet Bakanı Yılmaz Tunç, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Kurulu Toplantısı'nda konuştu*. <https://www.adalet.gov.tr/adalet-bakani-yilmaz-tunc-kadina-yonelik-siddetle-mucadele-koordinasyon-kurulu-toplantisi>.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2025). *Anasayfa*. <https://www.aile.gov.tr>.
- Akgün Çıtak, E. (2017). Kadına yönelik şiddet. *Türkiye Klinikleri Journal of Psychiatric Nursing - Special Topics*, 3(2), 136–140.
- Algan, T., & Alev, M. M. (2021). Şiddet Önleme ve İzleme Merkezlerinde (ŞÖNİM) sosyal hizmet uygulamaları. In Z. Kara (Ed.), *Sosyal hizmet uzmanının uygulama kılavuzu: Bütüncül bir rehber* (pp. 53–86). Eğitim Yayınevi.
- Alkan Ö., Özar Ş., Ünver Ş. (2021) Economic violence against women: A case in Turkey. *PLoS ONE* 16(3): e0248630.
- Alkan, Ö., & Tekmanlı, H. H. (2021). Determination of the factors affecting sexual violence against women in Turkey: A population-based analysis. *BMC Women's Health*, 21, 188.
- Anadolu Ajansı. (2025, Ocak 17). *KADES'i cep telefonuna indiren kadın sayısı 7 milyon 830 bine ulaştı*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/kadesi-cep-telefonuna-indiren-kadin-sayisi-7-milyon-830-bine-ulasti/3453131>.
- ANF News. (2025, Haziran 18). *Gender-based violence is a deepening crisis in Turkey*.
- Arıkan, Ş. (2022). 6284 sayılı Kanun kapsamında koruyucu, önleyici tedbirler ve kanundan yararlanacak kişiler. *Dicle Adalet Dergisi*, 6(2), 103–155.
- Avrupa Konseyi. (2011). *Kadınlara yönelik şiddet ve aile içi şiddetin önlenmesi ve bunlarla mücadeleyle dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi* [İstanbul Sözleşmesi].
- Avrupa Konseyi. (2018). *Kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddetin önlenmesi ve bunlarla mücadeleyle dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)'nin hükümlerinin hayata geçirilmesini sağlayan yasal ve diğer tedbirlere ilişkin GREVIO (ilk) değerlendirme raporu Türkiye*. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Aydın, D. (2021). Kişiyi hürriyetinden yoksun kılma suçu. *Suç ve Ceza Dergisi*, 14(4), 705–756.
- Balcı, M., & Çakır, K. (2022). Israrlı takip suçu (TCK m. 123/A). *Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(2), 323–339.

- Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi. (2024). *Kadına yönelik şiddet tanımı*. Birleşmiş Milletler.
- Can, N. Yakın Partner Şiddetiyle Mücadelede Yeni Şiddet Trendleri Üzerinden Kötü Muamele Suçunu (TCK m. 232/1) Yeniden Düşünmek. 2023. In *Ceza Hukuku Perspektifinden Kadına Yönelmiş Şiddetle Mücadele II*, Adalet Yayınevi, Ankara, 13-40.
- Can Bayhan, D. (2024). Anayasa Mahkemesi kararları ışığında 6284 sayılı Kanun'da düzenlenen tedbir kararları ve zorlama hapsi. *TBB Dergisi*, 2024(171), 1–66.
- Düğmeci, F., & Gürsel, E. (2019). Kadına yönelik aile içi şiddetin önlenmesi hususunda devletin yükümlülükleri ve sorumluluğu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(2), 843–873 / Düğmeci & Gürsel, 2019.
- Ersoy, U., & Küçükay, A. (2022). Şiddet önleme çalışmalarına psikolojik ve hukuki bir bakış. *TBB Dergisi*, (160), 211–244.
- European Commission. (2024). *What is gender-based violence?*.
- Eurostat. (2024). *Every third woman in the EU experienced gender-based violence*.
- Güneş, A. (2021). Kesişimsellik yaklaşımı bağlamında kadına yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddete ilişkin CEDAW Komitesi Genel Tavsiye 35 sayılı kararı'nın analizi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(3), 1739–1771.
- İbicioğlu, G., & Durutürk, B. (2022). Bireysel başvurularda ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesi kararlarının incelenmesi. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 80(3), 753–783.
- İletişim Başkanlığı. (2025). *Anasayfa*. <https://www.iletisim.gov.tr>
- Kadın Dayanışma Vakfı. (2025). *Kadına yönelik şiddetle mücadelede 6284 sayılı kanun uygulamalarını izleme raporu*.
- Kafkasyalı, E. G. (2023). CEDAW'dan İstanbul Sözleşmesine kadın hakları ve Türk iç hukukuna etkileri. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 150-173.
- Kara, Ş. A., & Özvarış, Ş. B. (2022). Kadına karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi sözleşmesi (CEDAW) ve Türkiye'de cinsiyete göre ölüm ve doğuştan beklenen yaşam süresi ilişkisi. *Sağlık ve Toplum*, 32(2), 95–105.
- Kaya-Kızılırmak, C. (2020). 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'da öngörülen mülki amir tarafından verilecek koruyucu tedbirler. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78(3), 1139–1168.

- Keleş, E., & Sallan Gül, S. (2025). Kadına yönelik şiddetle mücadele aktörlerinin 6284 sayılı yasaya bakışı: Erzurum örneği. *Ankara Barosu Dergisi*, 83(1), 661–717.
- Kocaağalar, F. (2025). Kadın koruma sisteminde Türkiye’de 6284 sayılı Kanunun rolü. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 7(1), 29–45.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. (2021, Temmuz). *CEDAW 8. Periyodik Dönem Gölge Raporu*. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı.
- Oral, T., & Baş, E. (2023). Hakaretin suç olmaktan çıkarılması ve ikame yaptırım önerisi: Özel hukuk cezası. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 14(53), 475–548 / Oral & Baş, 2023.
- Seçgin, L. (2023). Sanal Ağların Distopyası: Kadına Yönelik Dijital Şiddet. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2023 (1), 203-217.
- Silsüprü, Ö., & Övüç, M. (2022). Kadına yönelik şiddete karşı toplumsal farkındalık yaratma ve kamuoyu oluşturma aracı olarak sosyal medya: Kadın sivil toplum kuruluşları üzerine bir araştırma. *MEDIAJ*, 5(1), 1-25.
- SonDakika.com. (2024, Aralık 3). Bakan Tunç: 81 ilde 242 Özel Soruşturma Bürosu. <https://www.sondakika.com/politika/haber-bakan-tunc-81-ilde-242-ozel-sorusturma-burosu-18116790/>
- Şeker, A. (2020). Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin irrasyonelliği ve kamusal alandaki yansımaları. *Current Research in Social Sciences*, 6(2), 92–102.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2004). *Türk Ceza Kanunu*. Resmî Gazete, Sayı: 25611.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2012). *6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun*. Resmî Gazete, Sayı: 28239.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2022). *7406 sayılı Türk Ceza Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*. Resmî Gazete, Sayı: 31848.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). Resmî Gazete, (17863, 9 Kasım 1982).
- Türkkan, T., & Odacı, H. (2024). *Violence Against Women: A Persistent and Rising Problem*. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 16(2), 210–224.
- UN (1993). Declaration on the Elimination of Violence Against Women. New York, United Nations General Assembly.
- UN Women. (2022). *Handbook on effective prevention and response to gender-based violence*.
- UN Women. (2024). *One in three women experiences gender-based violence*.

- UNESCWA (2025). Psychological violence. *United Nations Economic and Social Commission for Western Asia*.
- Üçler, N., & Büyükçelikok, T. Ö. (2023). Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi kararının dünya basınında yansımalarının insan ve kadın hakları yönünden ülke itibarına etkisi: Bir inceleme. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 9(3), 395–424.
- WHO (2013) Violence Against Women: Global Picture Health Response. Geneva, World Health Organization.
- Yeğrim, V. K. (2022). Aile hukukundan kaynaklanan yükümlülüğün ihlali suçunun gebe kadına karşı işlenmesi (TCK m. 233/2). In Z. Ö. Üskül Engin, D. Kara, & D. Kuğuoğlu Altınışık (Eds.), *Toplumsal cinsiyet ve hukuk* (Cilt 3, ss. 213–236). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Yılmaz-İmret, H. (2024). Kadına karşı şiddetin bir türü olarak ısrarlı takip suçu (TCK'nın 123/A maddesi). *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 1–24.

BÖLÜM 18

Farklı Örnekler Işığında Anadolu Selçuklu Sikkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

Necla Dursun¹

GİRİŞ

Anadolu Selçuklu Devleti Oğuz Türklerinin Üçok kolunun Kınık boyuna mensup Selçuklu hükümdar ailesinden Süleyman Şah tarafından Anadolu'da kurulmuştur. Bizanslıların dışında, Haçlılara karşı da başarıyla mücadele eden ve Anadolu'daki Türk hâkimiyetini ve varlığını pekiştiren Anadolu Selçukluları en parlak dönemini Sultan I. Alâeddin Keykubad (1220–1237) zamanında yaşamışlardır. Onun hâkimiyet devresi siyaset, kültür ve sanat açısından bir altın çağdır. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra devletin başına geçen II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in (1237–1246) 1243 yılında Moğollar karşısında aldığı Kösedağ mağlubiyeti bir yerde devletin sonunu hazırlamıştır. Bunun sonrasında Anadolu'yu tahakkümleri altına alan Moğolların himayesi altında varlığını şeklen de olsa sürdüren Anadolu Selçukluları II. Mesud'un (1308) ölümü ile resmi olarak yıkılmıştır. Onun ardından tahta çıkarılan III. Keyhüsrev, hem Moğollar hem Selçuklu hânedanı ve halk tarafından tanınmadığı için II. Mesud son hükümdar kabul edilir. Son Anadolu Selçuklu sikkeleri de ona aittir (Turan, 1971; Sümer, 2009: 209-308-384).

Anadolu Selçuklu devletinin kuruluşundan yıkılma dönemine kadar tahta çıkan her sultan ve devlet idaresinin öğrenilmesi için sancaklara gönderilen melikler sikke bastırmışlardır. Bu bağlamında Anadolu Selçuklu Dönemi sikkelerinin Türk İslam dönemi içinde zengin bir seksiyona sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Anadolu Selçuklular ilk dönemlerinde farklı devletlere ait sikkeleri kullanmışlardır. Bakır (fels), gümüş (dirhem) ve altının (dinar) dışında ticaret sebebiyle yabancı paralar solidus (Bizans altını), ducato (Venedik altını), florin (İtalyan altını) de ülke topraklarında kullanılan örneklerdendir (Teoman, 2018:164).

Günümüze ulaşan örneklerde görüldüğü üzere sikke basımı I. Mesud (1116-1155) döneminden başlayarak II. Mesud (1282–1284 1.cülus, 1284–1293 2.cülus, 1294–1301 3.cülus, 1303–1307 4.cülus) zamanına kadar kesintisiz sürdürülmüştür. Kuruluş halindeki hükümdarlığın ticaret düzenlemelerinde ilk

¹ Doç. Dr., Erciyes Üniv., Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Kayseri, ORCID: 0000-0003-1543-1367

önceleri Bizans'ın büyük etkileri olmuştur. Hatta onların parası ya doğrudan kullanılmış veya karma bir kompozisyon oluşturulmuştur. Malzeme olarak farklılıklar görülmektedir. Altının ilk önceleri az elde edilmesi ve hükümdarlığın kuruluş halinde olmasından dolayı bakır felslere ağırlık verilmiştir. Kısa bir süre sonra gümüş "dirhem" basımına geçilmiştir. Altın sikke basımı devletin güçlü olduğu dönemde artmıştır (Erkiletlioğlu&Güler, 1996, s. 22-23). Selçuklu sikkelerinde Abbasi halifelerinden dört kişinin ismi yer almaktadır. Bunlar İmam Nâsır Lidinillah, İmam Zâhir Biemrillah, İmam Mustansır Billah ve İmam Mutasım Billah'tır. Selçuklu sikkelerinde geliştirilen kompozisyonlar, Batı'dan daha çok Doğu özellikleri ortaya koymaktadır. Hem kaligrafik özellikleri hem de monogram yapıları, ayrıca üzerinde bulunan çeşitli varyasyonlar aynı paralelliği göstermektedir (Altıntaş, 2002: 391).

1. Sikkeler

Anadolu Selçuklu dönemine ait en erken sikke örneği I. Rükneddin Mesud'a aittir. Bu dönemde iki farklı düzenleme görülürken, ikisi de bakırdan basılmıştır. İlk grup örneklerinde sikkelerin ön yüzünde atlı hükümdar tasviri, arka yüzünde ise sultanın unvanı ile kendi ve babasının ismi yer almaktadır (Fotoğraf 2).

İkinci grup örnekleri Bizans etkili olup, sikkelerin ön yüzünde laros giysili (Demirel Gökalp, 2009, s. 21) elinde haç tutan hükümdar tasvir edilmiştir. Arka yüzünde ise kufi tarzda dört satır yazıda sultanın unvanı, kendi ve babasının ismi yer almaktadır (Fotoğraf1).

Fotoğraf1

Isparta Müzesi Envanter No-
Si.11.15.20
I. Mesud
18.5mm. 2.25gr.
Arka Yüz: Es-Sultânü'l-muazzam
Mesud bin Kılıç Arslan

Fotoğraf 2

Kayseri Müzesi Envanter No-2268- 4

I.Mesud

19mm.

Arka Yüz- Es-Sultânü'l-(muazzam) Mesud

bin Kılıç Arslan

I. Mesud ölümünden önce tahtı, Kılıç Arslan, Şahinşah ve Devlet ismindeki üç oğlu ile damatları olan Danişmendli ve Artuklu melikleri arasında görev taksimine tabi tutmuş, ancak yine hayatında iken büyük oğlu II. Kılıç Arslan'ı yerine sultan olarak ilan etmiş ve kendisi de emirleri ile bir merasimle ona biat etmiştir (Çayırdağ, 2010: 11). I. Mesud'dan sonra tahta geçen oğlu II. Kılıç

Arslan dönemi, devletin tarihi kadar sikke tarihi bakımından da bir dönüm noktasıdır. Bu dönem sikkeleri adeta Anadolu Selçuklu devletinin resmi sikke üslubunun başladığı zamandır. Bizans etkilerinden büyük ölçüde kurtulan Anadolu Selçuklu Sikkeleri altın (dinar), gümüş (dirhem) ve bakır (fels)’dan basılmıştır.

Mevcut örnekler ışığında Anadolu Selçuklu Devletinin ilk altın sikkesi II. Kılıç Arslan (1155-1192) tarafından bastırılmıştır. Günümüze kalan en eski Anadolu Selçuklu dinarı H. 573 (1177/1178) tarihlidir Sikkenin ön yüzünde “Lâ ilâhe illallâh vahdehû lâ şerîke leh” ibaresi ile sikkenin Konya’da basıldığını belirten yazı vardır. Arka yüzünde ise Tevbe Suresi, 33. Ayet yer almaktadır (Tekin, 2009: 193) (Fotoğraf 3).

Bu dönemin ilk dirhemi de Konya’da basılmıştır (Fotoğraf 4). Bu dirhem Eyyûbilerin hemen hemen aynı tarihlerde bastırdıkları dirhemle beraber, İspanya dışındaki İslam İmparatorluklarında 150 yıldır basılan ilk gümüş sikke örneği olması açısından önem arz etmektedir (Damalı, 2001: 208). Bu dönem dirhemleri, 1 dirhem (yaklaşık 3.2 gr.)’den ağırdır (İzmirlier, 2010: 44).

II. Kılıç Arslan sikkeleri iki grupta karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri yazılı, diğeri figürlüdür. Genel kompozisyon şeması açısından sikkelerin ön yüzünde “Lâ İlâhe İllallâh vahdehû lâ şerîke leh” ibaresi altında, bu dönemde altın sikkelerde “el-Müstazî-Biemrillâh”, gümüş sikkelerde “el-Nâsır-Lidînillâh” isimleri yer almaktadır. Merkez yazıların etrafında sikkenin türü ve darp yeri bilgileri bulunmaktadır. Arka yüzünde ön yüzde başlayan kelime-i tevhid’in devamı olan “Muhammedün Resûlullâh Sallallâhu Aleyhi” ibaresi ile bastıran sultanın unvanı, adı ve babasının isimleri yer almaktadır. Bazı örneklerde babasının ismi bulunmaz, sadece “Kılıç Arslan” yazılıdır. Etrafında sikkenin basım yılı bilgileri vardır (Fotoğraf 3-4).

Fotoğraf 3

Yılmaz İzmirlier'den

II.Kılıç Arslan-H. 573-M. 1177/1178

24 mm. 3.2 gr

Ön Yüz- el-İmam Lâ İlâhe İllallâh vahdehu lâ şerikeleh el- el-Müstazî-Biemrillâh Emirû'l- Mü'minin Etrafında- Duribe haze'd-dinar bi-Konya.

Arka Yüz- Muhammedün Resûlullâh sallallâhu aleyhi es-Sultânü'l- muazzam Kılıç Arslan bin Mesud etrafında- sene selase ve seb'in ve hamsemie.

Fotoğraf 4

Kayseri Müzesi Envanter No-74-526

II.Kılıç Arslan-H. 582-M. 1186/1187

23 mm. 3.2 gr

Ön Yüz- el-İmam Lâ İlâhe İllallâh vahdehu lâ şerikeleh el-Nâsır-Lidînullâh Emirû'l- Mü'minin Etrafında- Duribe haze'd-dirhem bi-Konya.

Arka Yüz- Muhammedün Resûlullâh sallallâhu aleyhi es-Sultânü'l- muazzam Kılıç Arslan bin Mesud etrafında- sene isneyn ve semanin ve hamsemie

Bu dönem figürlü örnekleri genellikle bakırdır. Sikkelerin ön yüzünde elinde mızrak tutan süvari tasviri bulunmaktadır. Hareket halinde tasvir edilen at ve hükümdar sağa dönük olarak işlenmiştir. Arka yüzde unvan “Es-sultan'ül Azam/Muazzam”, hükümdar adı ile babasının isimleri yer almaktadır. Bazı örneklerde sikke bilgileri bu yazıların etrafında bulunur (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5

Kayseri Müzesi Envanter No-2012-77

II.Kılıç Arslan

21 mm. 2.5 gr

Arka Yüz- es-Sultânü'l- muazzam Kılıç Arslan bin Mesud

Bu dönemde II. Kılıç Arslan'ın çocuklardan her biri Melik olarak kendilerine tahsis edilen bölgelerde, hüküm sürüyor olsalar da babalarına tabi olduklarını göstermek adına, hutbede babalarının adından sonra isimlerini zikrettirmişler ve ancak gerekli durumlarda sikke bastırabilmişlerdir (İbrahim Artuk&Cevriye Artuk, 1970: LI).

I. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemi sikkeleri I. Cülus (1192-1196) ve II. Cülus (1206-1211) olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Günümüze kalan örneklerin büyük çoğunluğu II. Cülus örnekleridir. İsmail Galib konu ile ilgili iki cülus arasında büyük farklılıklar olduğunu ve Abbasi tarzında sikkeler basıldığını belirtmekle (İsmail Galib, 1971, s.19) birlikte bu farklılık gümüş sikkelerde görülmektedir. Bakır sikkelerde ise I. ve II. dönemler arasında büyük benzerlik vardır.

Gümüş sikkelerin ön yüzünde “Lâ İlâhe İllallâh vahdehû lâ şerîke leh” ibaresi ile halifelik makamına gönderme “el-Nâsır-Lidînillâh” ibaresi vardır. Etrafında ise sikke basım yeri bilgisi verilmiştir. Arka yüzünde hükümdarın unvanı, kendi ve babasının ismi yer almaktadır. Bu sikkelerde yazılar üstüne kıvrım dallar veya yıldız motifleri yerleştirilmiştir (Fotoğraf 6).

Farklı bir örnekte merkeze alınan “El-minetullâh” ibaresi İsmail Galib’in belirtmiş olduğu Abbasi tarzında basılan sikkelere örnek olarak gösterilebilir. Bu sikkelerde ön yüz yazıları Abbasi sikkelerinde olduğu gibi yuvarlak ve basık işlenmiştir. Arka yüz yazılarında benzer bir biçimde Tevbe Suresi 33. Ayet yer almaktadır (Fotoğraf 6).

Bu dönem bakır sikkeleri Anadolu Selçuklu döneminin klasikleşen atlı hükümdar betimlemesi ile karşımıza çıkmaktadır. Sikkenin ön yüzünde sağa dönük atın üzerinde başlığı ve elinde kılıcı ile cepheden gösterilen hükümdar tasviri yer almaktadır. Hükümdarın başının iki yanında sekiz kollu yıldız motifleri bulunmaktadır. Tüm kompozisyon inci dizisi kontur içine alınmıştır. Arka yüzünde hükümdarın unvanı ile kendisi ve babasının isimleri yer almaktadır (Fotoğraf 7). Bu dönemde ayrıca I. Mesud sikkelerinde olduğu gibi Bizans tarzı sikkeler de görülmektedir.

Fotoğraf 6

Kayseri Müzesi Envanter No-3680

I.Gıyâseddin Keyhüsrev

H. 603-M. 1206/1207

24 mm. 2.6 gr

Ön Yüz- El-minetullâh el-İmam el-Nâsır-
Lidînillâh Emirû'l- Mü'minin

Etrafında- Duribe haze'd-dirhem bi-
Medineti Malatya sene selâse ve sittemie.

Arka Yüz- es-Sultânü'l- muazzam
Gıyâse'd-din-ya ve'd-din ebû'l-feth

Keyhüsrev bin Kılıç Arslan

Etrafında- Kur'an-ı Kerim Tevbe Suresi
33.Ayet (Erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-
Hakkı liyuzhirahû ale'd-dîni küllihî ve lev
kerihe'l-müşrikûn

Fotoğraf 7

Kayseri Müzesi Envanter No-71-50-7

I.Gıyâseddin Keyhüsrev

21 mm. 3.6 gr

Arka Yüz- es-Sultânü'l- muazzam
Keyhüsrev bin Kılıç Arslan

Kutbeddin Melikşah döneminin gümüş ve bakır sikkeleri Kayseri baskılıdır. Gümüş sikkelerin ön yüzünde tam daire kontur içinde kelime-i tevhid, halife ismi ile Tevbe Suresi 33.Ayet yer almaktadır. Tüm bu yazılar sekiz yarım dairenin birbirine bağlamasıyla oluşturulmuş kontur içine alınmıştır. Ön yüzdeki kontur şeması arka yüzde de tekrarlanmıştır. Sikkenin arka yüzünde sultanın unvanı, kendi ve babasının ismi yer almaktadır. Bu yazıların etrafında sikke basım yeri ile tarih bulunmaktadır (Fotoğraf 8).

Bakır sikkelerin ön yüzünde Bizans etkili süvari ile kanatlı insan biçimli melek tasviri (viktorya tasviri) bulunmaktadır. Arka yüzünde “ebu'l-feth Melikşah bin Kılıç Arslan” yazıları yer almaktadır (İzmirlier, 2010: 57) (Fotoğraf 9).

Fotoğraf 8
Yılmaz İzmirlier'den
Kutbeddin Melikşah -H. 593-M.
1196/1197
22 mm. 2.82 gr
Ön Yüz- Lâ İlâhe İllallah Muhammedün
Resûlullâh el-Nâsır-Lidînillâh Emirû'l-
Mü'minin
Etrafında- Sallallâhu aleyhi
Muhammedün Resûlullâh Kur'ân-ı
Kerim Tevbe Suresi 33.Ayet (Erselehû
bi'l-hüdâ ve dîni'l-Hakkı liyuzhirahû
ale'd-dîni küllihî
Arka Yüz- Ersele bi'l-hak ebû'l-feth
Melikşah bin Kılıç Arslan
Etrafında- Bismillâh Duribe haze'd-
dirhem bi-Kayseriyye sene selâse ve
tis'in ve hamsemie.

Fotoğraf 9
Kayseri Müzesi Envanter No-74-1122
Kutbeddin Melikşah
17 mm. 2.2 gr
Arka Yüz- ebû'l-feth Melikşah bin Kılıç
Arslan

Muizüddin Kayserşah döneminden günümüze ulaşan sikkeler bakırdır. Bunlarda elindeki mızrakla ağzı açık bir hayvanı avlayan süvari tasviri yer almaktadır. Arka yüzünde sultanın unvanı, kendi ve babasının ismi yer almaktadır (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 10
Yılmaz İzmirlier'den
Muizüddin Kayserşah
29.5 mm. 11.13 gr
Ön Yüz: Süvari
Arka Yüz: el-melik'ül Mu'id Kayser Şah bin Kılıç Arslan

Muhyiddin Mesud Şah gümüş ve bakır sikkelerini Meliki olduğu Ankara'da bastırmıştır. Bunlar yazılı örneklerdir. Bu dönem sikkelerinde hem ön yüz hem de arka yüz yazıları kare kontur içine alınmıştır. Sikkelerin ön yüzünde dua

metinleri ve etrafında sikke basım yeri yazmaktadır. Arka yüzünde melikin adı, babasının ve dedesinin isimleri yer almaktadır. Etrafında sikke basım yılı bulunmaktadır (Fotoğraf 11).

Fotoğraf 11
Yılmaz İzmirlier'den
Muhyiddin Mesud Şah H. 587-M. 1191/1192
2.90 gr-24mm
Ön Yüz- El- Abd' üz-zâif el-muhtaç ilâ-rahmetullâh
Etrafında- Duriba haze'd-dinar bi-Ankara
Arka Yüz- Mesud bin Kılıç Arslan bin Mesud
Etrafında- sene seb'a ve selâsin ve hamsemie

II. Kılıç Arslan'ın oğlu Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrul Şah'ın ilk gümüş sikkesi, I. İzzeddin Keykavus'un saltanat döneminde H. 608 (1211/1212)'de Erzurum'da basılmıştır.

Bu dönem gümüş sikke örnekleri oldukça sınırlıdır. Tespit edilen birkaç örnek, İstanbul Arkeoloji Müzesi İslami Sikke Kabinesindeki Reşad Bey koleksiyonu ve Dr. Michael Mitchiner'in koleksiyonunda bulunmaktadır (İbrahim Artuk, 1988: 737). Bu sikkelerinin ön yüzünde kelime-i tevhid'in bir bölümü ile halifeye gönderme ve sikke basım yeri bulunmaktadır. Arka yüzde kelime-i tevhid'in devamı, sultanın unvanı, kendi ve babasının ismi yer almaktadır. Her iki yüzde de kompozisyon inci dizili konturla çevrilmiştir. Bu sikkelerde basım yeri Erzurum'dur (Fotoğraf 12).

Bu dönem bakır sikkesinde elinde teber tutan süvari tasviri kullanılmıştır. Tasvirin üstünde yıldız motifleri yer almaktadır. Arka yüzünde sultanın ve babasının isimleri ile unvan vardır (Fotoğraf 13).

Fotoğraf 12
Stephen Album
Mugiseddin Tuğrul Şah H. 613- M.
1216/1217
2.88 g
Ön Yüz: El-İmam Lâ İlâhe İllallâh
vahdehû lâ şerike leh el-Nâsır-
Lidînillâh Emirû'l-Mü'minin Etrafında-
duribe haze'd-dinar bi-Erzurum
Arka Yüz: Muhammedün Resûlullâh
Mugis e'd-din'ya ebu'l-feth Tuğrul bin
Kılıç Arslan Etrafında-sene selase, ısrin
ve sittemie

Fotoğraf 13
Kayseri Müzesi Envanter No-82-700
Mugiseddin Tuğrul Şah
23 mm. 3.85 gr
Arka Yüz- Mugise'd-din-ya ve'd-din ebû'l-
feth Tuğrul bin Kılıç Arslan

Mugiseddin Tuğrul Şah'ın oğlu Rükneddin Cihan Şah döneminde gümüş ve bakır paralar bastırılmıştır. Bu döneme ait gümüş sikkeler oldukça nadirdir.

Bakır sikkelerde ön yüzde tahtta oturan hükümdar tasviri bulunmaktadır. Figürün arkasında dikdörtgen formlu bir taht bulunmaktadır. Hükümdar bu tahtın üzerinde bağdaş kurar vaziyette tasvir edilmiştir. Sağ eli dizinin üstündedir. Sol elinde ise göğüs hizasında küre tutmaktadır. Başında inci dizileri ile oluşturulmuş hale vardır (Fotoğraf 14).

Fotoğraf 14
Kayseri Müzesi Envanter No-71/143-1
Rükneddin Cihan Şah
25 mm. 3.5 gr

Ön Yüz- Tahtta oturan hükümdar tasviri Etrafında-...sittemie.
Arka Yüz- Rükned'din-ya ve'd-din ebu'l-feth Cihan bin Tuğrul

II. Süleyman Şah (1196-1204) dönemi sikkeleri meliklik ve sultanlık dönemi sikkeleri olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır. Meliklik dönemi sikkeleri bakırdan basılmış olup, ön yüzünde at üzerinde hükümdar tasviri yer almaktadır.

Sultanlık dönemi sikkeleri altın, gümüş ve bakırdan basılmıştır. Diğer dönemlerden farklı olarak bu dönem altın sikkelerinde, önceki dönemlerde sadece gümüş ve çoğunlukla bakır sikkelerde kullanılan süvari tasvirinin kullanılmasıdır. Bu özelliği bakımından Anadolu Selçuklu dinarları içinde II. Süleyman Şah'ın dinarlarının özel bir yeri vardır. Sikkelerin ön yüzünde elinde mızrak tutan süvari tasvirinin başının sağında ve solunda yıldız motifleri yer almaktadır. Sikke etrafına kelime-i tevhid ve halife ismi yerleştirilmiştir. Arka yüzünde sikke bilgileri yer alırken, tam daire bir konturla bu yazılardan ayrılan kenar yazılarında Tevbe Suresi 33. Ayet bulunmaktadır. II. Süleyman Şah hem meliklik hem de sultanlık dönemi sikkelerinde “Es-sultan’ül kahir” unvanını kullanmıştır (Fotoğraf 15-16).

Fotoğraf 15

Yapı Kredi Müzesi-Envanter No- 8355
II. Rükneddin Süleyman Şah H. 597- M.
1200/1201

23 mm. 4.27 gr.

Ön Yüz- Süvari tasviri etrafında- Lâ İlâhe
İllallâh Muhammedün Resûlullâh
Sallallâhu aleyhi el-Nâsır-Lidînillâh
Emirû'l- Mü'minin

Arka Yüz- hamsemie, es-Sultânü'l- Kahir
ebû'l-feth Süleyman bin Kılıç Arslan
Nâsır Emirû'l Mü'minin Etrafında-
Kur'ân-ı Kerim Tevbe Suresi 33. Ayet
(Erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-Hakkı
liyuzhirahû ale'd-dîni küllihî duribe dinar
bi-Medineti Konya sene seb'a ve tis'in

Fotoğraf 16

Kayseri Müzesi Envanter No-72-107
II. Rükneddin Süleyman Şah H. 598-M.
1201/1202

25 mm. 2.8 gr

Ön Yüz-Süvari tasviri etrafında- Lâ İlâhe
İllallâh Muhammedün Resûlullâh
sallallâhu aleyhi el-Nâsır Lidînillâh
Emirû'l- Mü'minin

Arka Yüz- hamsemie, es-Sultânü'l- Kahir
ebû'l-feth Süleyman bin Kılıç Arslan
Nâsır Emirû'l Mü'minin Etrafında-
Kur'ân-ı Kerim Tevbe Suresi 33. Ayet
(Erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-Hakkı
liyuzhirahû ale'd-dîni küllihî duribe bi-
Medineti Kayseriyye sene seman ve tis'in

II. Rükneddin Süleyman Şah dönemi bakır sikkelerinde elinde mızrak tutan süvari tasviri tekrar edilirken arka yüzünde sultanın unvanı, kendisinin ve babasının adı ile sikke basım yılı yer almaktadır (Fotoğraf 17-18).

Fotoğraf 17

Kayseri Müzesi Envanter No-4677-4
II. Rükneddin Süleyman Şah H. 595-M.
1198/1199
28 mm. 7 gr
Ön Yüz-Süvari tasviri
Arka Yüz- hamsemie, es-Sultânü'l-
Kahir Süleyman bin Kılıç Arslan
Etrafında- Duribe sene hamse ve tis'in
ve hamsemie

Fotoğraf 18

Konya Müzesi-Envanter No-1758
II.Rükneddin Süleyman Şah
29 mm. 6.3 gr.
Ön Yüz: Süvari Tasviri
Arka Yüz- el-Melikü'l-Kahir Süleyman Şah
bin Kılıç Arslan

Süleyman Şah'ın oğlu III. Kılıç Arslan'ın (1204-1205) kısa hükümdarlık yıllarında bastırılmış herhangi bir sikkeye rastlanmamıştır. Ancak bazı araştırmacılar tarafından Bursa Müzesinde bulunan bir sikke örneğinin bu döneme ait olduğu belirtilmekle birlikte kesin bir yargıya varılamamıştır (Erkiletlioğlu & Güler, 1996: 76).

III. Kılıç Arslan'ı yenip Gevale kalesine hapse gönderildikten sonra ikinci kez tahta çıkan I. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemi sikkeleri II. cülus olarak adlandırılmaktadır. I. ve II. Cülus sikkelerinin özellikleri yukarıda I. Gıyâseddin Keyhüsrev başlığı altında birlikte verilmiştir.

I. İzzeddin Keykavus dönemi (1211-1220) dinar, dirhem ve felsleri sadece yazılı örnekler biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Hem ön yüz hem arka yüz yazıları kare bir çerçeve içine alınmıştır. Yazılarda kufi hat kullanılmıştır. Sikkelerin ön yüzünde halife ismi ile etrafında kelime-i tevhid yer almaktadır. Arka yüzde ise sikke basım yeri ve yılı bilgileri bulunmaktadır. Sikke konturlarında kare ve inci dizisi birlikte kullanılmıştır. Bakır sikkelerde yazı aralarında yıldız motifleri görülmektedir (Fotoğraf 19-20-21).

Fotoğraf 19

Yapı Kredi Müzesi-Envanter No-8383

I. İzzeddin Keykavus H. 615-M. 1218/1219

25 mm. 3.82 gr.

Ön Yüz- el-İmam el-Nâsır Lidînillâh Emirû'l- Mü'minin

Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh

Arka Yüz- es-Sultânü'l- Galib İzze'd-dinya ve'd-din Keykavus bin Keyhüsrev

Etrafında- Duribe haze'd-dinar bi-Sivas sene hamse aşer ve sittemie

Fotoğraf 20

Kayseri Müzesi Envanter No-82-1082

I. İzzeddin Keykavus H. 607-M. 1210/1211

25 mm. 2.93 gr

Ön Yüz- el-İmam el-Nâsır Lidînillâh Emirû'l- Mü'minin

Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh

Arka Yüz- es-Sultânü'l- Galib İzze'd-dinya ve'd-din Keykavus bin Keyhüsrev

Etrafında- Duribe haze'd-dirhem bi-Kayseriyye sene seb'a ve sittemie

Fotoğraf 21

Kayseri Müzesi Envanter No-2014-82

I. İzzeddin Keykavus

Ön Yüz- el-İmam el-Nâsır Lidînillâh Emirû'l- Mü'minin

Arka Yüz- es-Sultânü'l- Galib İzze'd-dinya ve'd-din Keykavus bin Keyhüsrev

I. Alâeddin Keykubad dönemi Anadolu Selçuklu Devleti'nin yükselme dönemini teşkil etmektedir. Devlet ekonomisi ile paralel bir çizgide ilerleyen altın sikke basımı bu dönemde en üst düzeydedir. Sultan I. Alâeddin Keykubad zamanında araştırmacılar tarafından "sikke-i Alâî" ve "sikke-i Keykubadi" gibi özel isimli altın sikkelerin basıldığı belirtilmektedir (Erkiletlioğlu & Güler, 1996: 23).

Alâeddin Keykubad dönemi sikkeleri iki grupta değerlendirilmektedir. Bunlar meliklik ve sultanlık Dönemi sikkeleridir. Esasında Anadolu Selçuklu yönetim anlayışında bir eyalete melik olarak gönderilen şehzadelerin sikke kesme hakkı, komşu devletler ile savaş yapmaları veya barış imzalamaları gibi yetkileri bulunamamaktadır (İbrahim Artuk, 1980: 266). Ancak I. Gıyâseddin

Keyhüsrev'in ölümü üzerine toplanan devlet erkanının ve arkasından gelen taht mücadeleleri zamanında belirtilen sikkelerin bastırılmış olması muhtemeldir. Kayıtlara geçen ilk örneklerde (fels) basım yeri ve tarihi gibi bilgileri bulunmamaktadır. Sikkenin ön yüzünde mızrağı ile ağzı açık bir aslanı hedef alan süvari tasviri ve bu tasvirin başının etrafına sikke formuna uygun dairesel biçimde yerleştirilen yazıda halife ismi ve unvanı bulunmaktadır. Arka yüzünde ise Alâeddin Keykubad'ın unvanı ile tekrar hilafet makamına gönderme bulunur (Fotoğraf 22).

Alâeddin Keykubad'ın meliklik dönemi sikkeleri bununla sınırlı değildir. Tokat baskılı sikkelerinde (dirhem) Fotoğraf 22'deki sikkesi ile aynı kompozisyon şeması kullanılmasına rağmen bu örnekte sikke basım yeri belirtilmiştir. Bunun yanı sıra kendisini melik yerine "melik'ül mansur" (zafer sahibi) olarak göstermesi, şehzadenin çekinceleri olsa da tahtta ne denli iddialı olduğunu göstermektedir. Diğer bir önemli özellik sikke kompozisyonunda aslan figürünün, süvari tasviriyle birlikte verilmesidir. Hükümdar, sağ elinde tuttuğu mızrakla atının ön ayakları altında yer alan aslanı avlamaktadır. Hükümdar sakallı, başında üç dilimli başlık ve hale ile tasvir edilmiştir. Hükümdarın iki yanında altı kollu yıldız motifleri yer almaktadır (Fotoğraf 23).

Fotoğraf 22
Kayseri Müzesi Envanter No-5368
I. Alâeddin Keykubad
31 mm. 10.2 gr
Ön Yüz- Süvari tasviri etrafında- el-
İmam el-Nâsır Lidînillâh Emirû'l-
Mü'minin
Etrafında- Lâ İlâhe İllallâh
Muhammedün Resûlullâh
Arka Yüz- el-Melikü'l- mansur
Keykubad bin Keyhüsrev nasır Emirû'l-
Mü'minin

Fotoğraf 23
Yapı Kredi Müzesi-Envanter No-8441
Alaeddin Kukubad H. 608-M. 1211/1212
24 mm. 2.95 gr.
Ön Yüz: el-Nâsır Lidînillâh Emirû'l-
Mü'minin
Arka Yüz- el-Melikü'l- mansur Alâe'd-
devlete ve'd-din abu'l Muzaffer Keykubad
bin Keyhüsrev nasır Emirû'l Alaed-
Etrafında- Duribe bi beldete Tokat sene
seman ve sittemie.

Alâeddin Keykubad'ın sultanlık dönemi sikkeleri dinar, dirhem ve felsler'dir. Bunlar Konya, Kayseri, Sivas'ta farklı tarihlerde on parti olarak darp ettirilmiştir (Altuntaş, 2002: 387).

Alâeddin Keykubad dönemi (1220-1237) dinar, dirhem ve felsleri kaligrafik açıdan oldukça özenli tasarlanmış istisnai örnekler dışında yazılı örneklerdir.

Dinarların ön yüzünde halife ismi ve darp tarihi yer almaktadır. Arka yüzünde sultanın unvanı, adı, babasının ismi yer alırken, etrafında sikkenin basım yeri bulunmaktadır.

Dirhemlerde ön yüzde halife ismine, arka yüzde de hükümdar ismine yer verilmiştir. Benzer kompozisyon felslerde de görülür. Bu sikkelerde Alâeddin Keykubad, “Muazzam Sultan”, “Fetih babası” gibi unvanlar kullanmıştır. Satır aralarında kullanılan yıldız, kıvrım dallar ve rumi yapraklar sikkelerin estetik gücünü arttırmaktadır (Fotoğraf 24-25-26).

Fotoğraf 24

Yapı Kredi Müzesi-Envanter No-8447
Alaeddin Kukubad H. 619-M. 1222/1223
25 mm 4.10 gr
Ön Yüz: el-İmam el- Nâsır Lidînillâh
Emirû'l- Mü'minin
Etrafında- tis'a aşer ve sittemie.
Arka Yüz- es-Sultânü'l- muazzam
Alâe'd-dinya ve'd-din Keykubad bin
Keyhüsrev
Etrafında- Duribe haze'd-dinar bi-Konya

Fotoğraf 25

Kayseri Müzesi Envanter No-73-293
I. Alâeddin Keykubad H. 616- M. 1219/1220
24 mm. 2.9 gr
Ön Yüz- Mü'minin el-İmam el-Nâsır
Lidînillâh Emirû'l
Etrafında- sene sitte aşer ve sittemie
Arka Yüz- es-Sultânü'l- muazzam
Keykubad bin Keyhüsrev
Etrafında- Duribe haze'd-dirhem bi-Konya

Fotoğraf 26

Kayseri Müzesi Envanter No-74-190
I. Alâeddin Keykubad H. 616- M. 1219/1220
19 mm. 3 gr
Ön Yüz- el-İmam el-Müstansır-Billâh Emirû'l Mü'minin
Arka Yüz- es-Sultânü'l- muazzam Alâe'd-dinya ve'd-din bin Keyhüsrev

Ayrıca Alâeddin Keykubad'ın Ermeni Krallığı ve Artuklular ile ortak kesilmiş sikkeleri de bulunmaktadır (Erkiletlioğlu, 1988: 91-92).

Ermeni Krallığı ile olan ortak sikkesinin ön yüzündeki süvari tasviri Anadolu Selçuklu sikke üslubu ile büyük benzerlik içindedir. Hükümdar elinde haç tutmaktadır. Süvari tasviri tam daire inci dizisi çerçeve içine alınmıştır. Etrafında Ermenice yazılar bulunur. Arka yüzünde Sultan Keykubad'ın unvanı, kendi ve babasının ismi yer almaktadır (Fotoğraf 27).

Mardin Artukluları'nın Anadolu Selçuklu Devletine tabi olmasından (1226) sonra Artuklu Hükümdarı Artuk Arslan doğrudan Alâeddin Keykubad adına sikke bastırmıştır. Bu sikkeler Keykubad'ın sikke üslubuna uygun yazılı örneklerdir. Satır aralarında sekiz kollu yıldız motifleri kullanılmıştır (Fotoğraf 28).

Fotoğraf 27

Yapı Kredi Müzesi

I. Alâeddin Keykubad H. 616- M. 1219/1220

23 mm, 2,90 gr

Ön Yüz- Ermeni Kralı I. Hetum Etrafında-Hetum Takavor Hayut (Ermenice)

Arka Yüz- es-Sultânü'l- muazzam Alâe'd-dinya ve'd-din bin Keyhüsrev

Fotoğraf 28

Mardin Müzesi 23. Grup

I. Alâeddin Keykubâd H.629-M. 1231/1232

Ağırlık: 2.8 gr. Çap: 22 mm.

Ön Yüz-El-İmam El-Mustansır Billâh Emirü'l-Mü'minin

Etrafında sene tis'â ısrin ve sittemie.

Arka Yüz- Bi'l-Dunaysır sene es-Sultânü'l- muazzam Keykubâd bin Keyhüsrev

Etrafında- Duribe haze'd-dirhem (Necla Akkaya'dan)

II. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemi (1237-1246) dinarları Konya ve Sivas'ta darp ettirilmiştir. Dinarlar iki grupta incelenebilir. Bunlardan birincisi yazılı örnekler ikincisi ise figürlü örneklerdir. Yazılı dinarlar kontur uygulamaları ve yazı üslubu bakımından Eyyubi sikkeleri ile büyük benzerlik içindedir. Merkezde yer alan yazılar çift tam daire kontur içine alınmıştır. Bu kontur etrafına diğer bir yazı kuşağı yerleştirilmiştir. Tüm kompozisyon tekrar çift sıra tam daire konturla çevrilmiştir. Sikkenin ön yüzünde halife ismi ve etrafında sikke bilgileri bulunmaktadır. Arka yüzünde sultanın unvanı etrafında, kendi ve babasının ismi ile sikke basım yeri verilmiştir (Fotoğraf 29).

II. Keyhüsrev dönemi figürlü altın ve gümüş sikkeleri bu döneme kadar kullanılmayan farklı bir kompozisyon uygulaması ile karşımıza çıkmaktadır. Şir-i Huşid ismi ile bilinen aslan-güneş birlikteliği II. Keyhüsrev sikkelerinin arması

gibidir. Bu dönemde sık karşılaşılmayan çift aslan ve güneş kompozisyonu ünik bir örnek olarak verilebilir. Sikkenin ön yüzünde merkeze insan yüzü biçiminde işlenen güneş tasvirini, sağa ve sola dönük iki aslan motifi çevrelemektedir. Güneş tasvirinin üstünde yarım daire biçimde işlenen çift sıra yazı bulunmaktadır. Bu yazılarda hilafet makamına gönderme ve sikke basım yeri bilgisi vardır. Arka yüzünde dört satır yazıda sultanın unvanı, kendi ve babasının ismi bulunmaktadır. Tüm bu yazılar dörtgen inci dizisi kontur ile çevrilmektedir. Tam daire kontur ile kare konturun kenarları arasında kalan boşluklara sikke basım tarihi yerleştirilmiştir (Fotoğraf 30).

Fotoğraf 29

Kayseri Müzesi Envanter No: 5431
II. Gıyâseddin Keyhüsrev H.635-M.
1237/1238
Çap: 21 mm. Ağırlık: 4.3 gr.
Ön Yüz-El-İmam El-Mustansır fî sene
hamse selasin ve sittemie
Etrafında- Bismillâh Emirû'l-Mü'minin
Arka Yüz- es-Sultânü'l- azam
Etrafında- Gıyase'd-dinya ve'd-din
ebû'l-feth Keyhüsrev bin Keykubâd
Duribe haze bi-Konya

Fotoğraf 30

Yapı Kredi Müzesi-Envanter No-8744
II.Gıyâseddin Keyhüsrev H. 638- M.
1240/1241
23 mm, 5.41 gr
Ön Yüz- Çift aslan güneş
Etrafında- El-İmam El-Mustansır Billâh
Emirû'l-Mü'minin duribe hazed dinar bi-
Konya
Arka Yüz- es-Sultânü'l- azam Gıyase'd-
dinya ve'd-din Keyhüsrev bin Keykubâd
Etrafında- sene seman selasin ve sittemie

I.Bu dönem dirhemlerinde de şîr-i hurşid motifi görülmektedir. Oldukça natüralist işlenen aslan, sağa dönük ve yürür vaziyette tasvir edilmiştir. Aslanın hemen üstünde, yüzü insan şeklinde verilen güneş motifi yer almaktadır. Güneşteki yüz, ay yüzlü, badem gözlü Türk tipine uygundur. Güneşin yanında, aslanın üstünde ve altında küçük, altı ve sekiz kollu yıldız motifleri bulunmaktadır. Bu kompozisyonun üzerinde, yarım daire yerleştirilen yazı kuşağı vardır. Tüm bu kompozisyon, birbiri ardına devam eden, içi dolgulu küçük tam dairelerle oluşturulmuş, inci dizisi ile çevrelenmiştir. Arka yüzünde yatayda beş sıra yazı bulunmaktadır. Yazının sağına ve soluna birer sıra, dikey yazı yerleştirilmiştir. Yazılar arasında herhangi bir bölünmüşlüğe gidilmemiştir. Bu yazılar dıştan, ön yüzde olduğu gibi içi dolgulu, birbiri ardına devam eden küçük tam dairelerle oluşturulmuş inci dizisi ile çevrilmiştir (Fotoğraf 31).

Bu dönem yazılı dirhemlerde ön yüzde kelime-i tevhid, halife ismi ve unvanı yer almaktadır. Arka yüzünde sultanın adı, dua metni, unvanı ile babasının

isimleri ve sikke basım tarihi bilgileri bulunmaktadır. Dirhemlerde yazılar bazen kare çerçeve içine alınmış bazen de üst kısmına yerleştirilen kıvrım dallar ile yıldız motifleri kullanılarak herhangi bir bölünmüşlüğe gidilmeden verilmiştir (Fotoğraf 32).

Fotoğraf 31

Kayseri Müzesi Envanter No: 74-1

II. Gıyâseddin Keyhüsrev H.638-M. 1240/1241

Çap: 23 mm. Ağırlık: 2.9 gr.

Ön Yüz-Şir-i Hurşid

Etrafında- El-İmam El-Mustansır Billâh Emirû'l-Mü'minin

Arka Yüz- es-Sultânü'l- azam Gıyase'd-dinya ve'd-din Keyhüsrev bin Keykubâd

Etrafında- Duribe hazed bi-Sivas fi sene seman selasin ve sittemie

Fotoğraf 32

Konya Müzesi-Envanter No: 9622

II. Gıyâseddin Keyhüsrev H. 635-M. 1237/1238

22 mm. 2.8 gr.

Ön Yüz: es-Sultânü'l- azam Keyhüsrev bin Keykubad

Etrafında- Duribe haze'd-dirhem Sivas

Arka Yüz- El-İmam el-Mu'tasım-Billâh Emirû'l- Mü'minin

Etrafında-Sene hamse, selâsin ve sittemie

Bu dönem bakır sikkelerinde sadece yazının kullanıldığını görmekteyiz. Sikkenin ön yüzünde kelime-i tevhid, arka yüzünde ise sultanın unvanı, kendi ve babasının ismi yer almaktadır (Fotoğraf 33).

II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in, Musul Atabeki Bedreddin Lulu, Eyyubi Sultanı Selahaddin Yusuf ve Salih İmameddin İsmail, Artuklu Hükümdarı Nasreddin Artukarslan ve babası Alâeddin Keykubad gibi Ermeni Kralı Hetum (Fotoğraf 34) ile basılmış ortak sikkeleri bulunmaktadır.

Fotoğraf 33

Konya Müzesi-Envanter No: 9116

II. Gıyâseddin Keyhüsrev

23 mm. 3.8 gr.

Ön Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün
Resûlullâh

Arka Yüz- es-Sultânü'l- azam
Keyhüsrev bin Keykubad

Fotoğraf 34

Kayseri Müzesi Envanter No: 74-47

II. Gıyâseddin Keyhüsrev H.639-M.
1241/1242

Çap: 24 mm. Ağırlık: 2.9 gr.

Ön Yüz-Süvari Etrafında- Ermeni Kralı I.
Hetum

Arka Yüz- es-Sultânü'l- azam Gıyase'd-
dinya ve'd-din Keyhüsrev bin Keykubâd
Etrafında- Duribe bi-Sis sene tis'a selasin
ve sittemie

II. İzzeddin Keykavus bazı dönemlerde tekli (1246-1249), üçlü (1249-1254) ve ikili (1254-1262) iktidar şeklinde devletin başında yer almıştır. Bu dönem literatüre üç kardeşler (I. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan, II. Alâeddin Keykubad) ve iki kardeşler dönemi (IV. Rükneddin Kılıç Arslan, II. Alâeddin Keykubad) olarak geçmiştir. II. İzzeddin Keykavus tekli iktidar döneminde dinar, dirhem ve felsler bastırmıştır. Bu dönem sikkeleri yazılı örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinarlar ve dirhemlerin yazı üslubu ve içerikleri büyük benzerlik içinde iken felslerde yazı metinleri kısaltılmıştır. Dinar ve dirhemlerin ön yüzünde kelime-i tevhid halife ismi ile etrafındaki yazılarda sikke bilgileri bulunmaktadır. Arka yüzünde sultanın adı, unvanı ve babasının isimleri yer almaktadır (Fotoğraf 35-36). Bu dönem dinarlarında merkeze yerleştirilen yazılar kare çerçeve içine alınırken aynı konturlama dirhemlerde de görülmektedir (Fotoğraf 36). Bazı dirhemlerde ve felslerde bu biçimde bir konturlamaya gidilmemiştir. İkinci hükümdarlık yıllarında (1254-1257) bastırdığı dirhemlerde yazı aralarında kullanılan kıvrım dal ile yıldız motifleri dikkat çekicidir (Fotoğraf 38).

Fotoğraf 35

Yılmaz İzmirli'lerden

II. İzzeddin Keykavus H. 644-M. 1246/1247
28mm. 4.60 gr.

Ön Yüz: Bismillahirrahmanirrahim Lâ İlâhe İllallâh vahdehu lâ şerikeleh Muhammedün Resûlullâh

Etrafında- El-İmam el-Mu'tasım-Billâh Emirû'l- Mü'minin

Etrafında-Sene-i evvel sefer ve sittemie

Arka Yüz- Es-Sultânü'l-Azam Zıllullâh - ı fil-âlem İzzed'din-ya ve'd-din abu'l feth ve Keykavus bin Keyhüsrev Kasım-i Emirû'l-mü'minin

Etrafında- Duribe haze'd-dinar bi-Darülmülk Ko, fi sene abu eyu sittemie.

Fotoğraf 36

Konya Müzesi-Envanter No: 310-1

II. İzzeddin Keykavus

22mm. 2.9 gr.

Ön Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh

El-İmam el-Mu'tasım-Billâh Emirû'l- Mü'minin

Etrafında-Sene-i evvel sefer ve sittemie

Arka Yüz- Es-Sultânü'l-Azam Zıllullâh - ı fil-âlem

İzzed'din-ya ve'd-din Keykavus bin Keyhüsrev

Etrafında- Duribe haze'd-dirhem bi-Sivas

Fotoğraf 37

Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi-
Envanter No: 81

II. İzzeddin Keykavus H. 656-M. 1258

23 mm. 2.6 gr.

Ön Yüz: Lâ İlâhe İllallâh vahdehu lâ şerikeleh Muhammedün Resûlullâh

Etrafında- El-İmam el-Mu'tasım-Billâh Emirû'l- Mü'minin

Arka Yüz- Es-Sultânü'l-Azam İzzed'din-ya ve'd-din abu'l feth Keykavus bin Keyhüsrev Etrafında- Duribe haze'd-dirhem bi-Sivas sene sitte ve hamsin ve sittemie.

Fotoğraf 38

Konya Müzesi-Envanter No-9988

II. İzzeddin Keykavus H. 660-M. 1261/1262

22mm. 2.9 gr.

Ön Yüz: el- Azametullâh

Etrafında-Duribe bi-Medineti Konya fi sene sittin ve sittemie

Arka Yüz- Es-Sultânü'l-Azam İzzed'din-ya ve'd-din Keykavus bin Keyhüsrev

Fotoğraf 39

Kayseri Müzesi Envanter No: 214-82

II. İzzeddin Keykavus

Çap: 25 mm. Ağırlık: 3.5 gr.

Ön Yüz- El-İmam el-Mu'tasım Emirü'l- Mü'minin

Arka Yüz- es-Sultânü'l- azam izze'd-dinya ve'd-din Keykavus

IV. Rükneddin Kılıç Arslan tekli iktidarlık yıllarında (1262-1266) kendi adına sikke bastırmıştır. Sultanın üç kardeş olarak hüküm sürdükleri birinci saltanat döneminde (1249–1254) Sivas'ta basılan dirhem ve felsler mevcuttur. Bu dirhemlerin ön yüzünde elinde ok ve yay bulunan, süvari tasviri yer almaktadır. At ve süvari sağa dönüktür. Süvarinin üzerinde dilimli bir kaftan vardır. Elindeki yayı ok atmak için gergin vaziyette tutmaktadır. Süvarinin başının arkasına hilal motifi yerleştirilmiş ve astral anlam güçlendirilmiştir. Atın bacaklarının arasında, stilize çok kollu çiçek (gülçe) motifi bulunmaktadır. Tüm bu kompozisyon, kenarları tepelikli, dört çeyrek dairenin birbirine bağlanmasıyla oluşturulmuş konturla çevrelenmiştir. Bu konturun etrafına, tam daire tek sıra yazı yerleştirilmiştir. En dışta ise birbiri ardına devam eden, içi dolgulu küçük tam dairelerle oluşturulmuş, inci dizisi yer almaktadır. Bu sikkelerin arka yüzünde üç sıra yazı bulunmaktadır. Bu yazıların etrafında inci dizisi kontur tekrar edilmiştir. İnci dizisinin etrafında ön yüzde olduğu gibi, kenarları tepelikli, dört çeyrek dairenin birbirine bağlanmasıyla oluşturulmuş kontur bulunmaktadır. Bu konturun köşebentlerine, sikkenin basım yeri ile tarihinin işlendiği, yazı yerleştirilmiştir. Tüm bu kompozisyon ön yüzde olduğu gibi, birbiri ardına devam eden, içi dolgulu küçük tam dairelerle oluşturulmuş, inci dizisi ile çevrilerek kompozisyon tamamlanmıştır (Fotoğraf 40).

IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın ikinci saltanat dönemindeki (1257-1266) dinarlar Konya ve Sivas baskılıdır. Felslerde basım yeri yazılmamıştır. İlk saltanat dönemi dirhemlerinde kullanılan süvari tasviri yerini ikinci saltanat döneminde yazı ile geometrik süsleme motiflerine bırakmıştır. Dinarın ön yüzünde kelime-i tevhid ile etrafında sikke bilgileri, arka yüzünde sultanın unvanı, adı ile babasının ismi yer almaktadır. Sikkelerin ön yüzünde yazı başlangıcında, arka yüzde hem başlangıç hem de bitişinde kıvrım dallar yer almaktadır (Fotoğraf 41).

Fotoğraf 40

Kayseri Müzesi Envanter No: 76-561
IV. Rükneddin Kılıç Arslan H. 646-M.
1248/1249

Çap: 23 mm. Ağırlık: 2.8 gr.

Ön Yüz- Süvari Tasviri

Etrafında- es-Sultânü'l- azam Rükne'd-
dünya ve'd-din Kılıç Arslan bin
Keyhüsrev Emirü'l- Mü'minin

Arka Yüz- El-İmam el-Mu'tasım Billâh
Emirü'l- Mü'minin

Etrafında- Duribe haze'd-dirhem bi-
Sivas sene sitte ve erbain ve sittemie.

Fotoğraf 41

Yapı Kredi Müzesi-Envanter No-9210
IV. Rükneddin Kılıç Arslan H. 661- M.
1262/1263

25 mm 4.45 gr

Ön Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün
Resûlullâh

Etrafında- Duribe haze'd-dinar bi-
medineti Konya fi sene le sin ve sittemie

Arka Yüz- Es- Sultânü'l- azam Rükne'd-
dünya ve'd-din Kılıç Arslan bin

Keyhüsrev burhan-ı Emirü'l- Mü'minin

Bu dönem dirhemlerinde yine yazılı kompozisyonlar kullanılmıştır. Yazı üstlerinde ve aralarında kıvrım dallar, yıldız ile saadet düğümü motifleri yer almaktadır. Yazı içerikleri dinarlar ile benzerdir (Fotoğraf 42).

Fotoğraf 42

Konya Müzesi-Envanter No-5894

IV. Rükneddin Kılıç Arslan

22 mm 2.9 gr..

Ön Yüz: El-İmam el-Mu'tasım-Billâh
Emirü'l- Mü'mininEtrafında-Bi-Sarus
duribe sene ...sittemie

Arka Yüz- Es- Sultânü'l- azam
Rükne'd-dünya ve'd-din Kılıç Arslan
bin Keyhüsrev

Fotoğraf 43

Kayseri Müzesi-Envanter No-8228

IV. Rükneddin Kılıç Arslan H. 660- M.
1261/1262

22 mm. 2.8 gr.

Ön Yüz: Minetullâh

Etrafında- Duribe haze'd Konya fi sene sittin
sittemie

Arka Yüz- Es- Sultânü'l- azam Rükne'd-
dünya ve'd-din Kılıç Arslan bin Keyhüsrev
burhan-ı Emirü'l- Mü'minin

II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alâeddin Keykubad'ın birlikte yönetimde yer aldığı üç kardeşler döneminde (1249-1254) dinar ve dirhemler basılmıştır. Bu sikkeler yazılı örneklerdir. Sikkelerin ön yüzünde kelime-i tevhid, halife ismi, alt satırda sikke bilgileri bulunmaktadır.

Arka yüzünde ise unvanları ile üç sultanın adı ile babalarının ismi vardır (Fotoğraf 44-45).

Fotoğraf 44

Yapı Kredi Müzesi-Envanter No-9362
II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan, II. Alâeddin Keykubad H. 653- M. 1255/1256
24.5 mm 2.98 gr
Ön Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh El-İmam el-Mu'tasım Billâh Emirü'l- Mü'minin
Etrafinda- Duribe haze'd-dinar bi-Konya sene selase f ve sittemie
Arka Yüz- Es-Selatinü'l- a'zam İzzü'd-dünya ve'd-din Keykavus ve Rüknu'd-dünya ve'd-din Kılıç Arslan ve Alae'd-dünya ve'd-din Keykubad benü Keyhüsrev berahin Emirü'l-mü'minin

Fotoğraf 45

Konya Müzesi-Envanter No-508/10
II.İzzeddin Keykavus, IV.Rükneddin Kılıç Arslan, II. Alâeddin Keykubad
21 mm. 2.9 gr.
Ön Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh El-İmam el-Mu'tasım-Billâh Emirü'l- Mü'minin
Etrafinda-Sene....bi-Konya
Arka Yüz- Es-Selatinü'l- a'zam İzzü'd-dünya ve'd-din Keykavus ve Rüknu'd-dünya ve'd-din Kılıç Arslan ve Alae'd-dünya ve'd-din Keykubad benü Keyhüsrev berahin Emirü'l-mü'minin.

IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alâeddin Keykubad'ın birlikte yönetimde yer aldığı iki kardeş dönemine (1257-1262) ait sikke örneği oldukça nadirdir. Bu dönemde Konya, Kayseri ve Sivas baskılı dirhemler bulunmaktadır. Bu dirhemler yazılı örneklerdir. Sikkelerin ön yüzünde kelime-i tevhid, halife ismi ve en alt satırda sikke bilgileri bulunmaktadır. Arka yüzünde iki hükümdarın unvanları ile isimleri ve babalarının ismi yer almaktadır (Fotoğraf 46).

Fotoğraf 46

Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi-Envanter No-78
IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alâeddin Keykubad
23 mm. 2.9 gr.

Ön Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullâh El-İmam el-Mu'tasım-Billâh
Emirü'l- Mü'minin
Etrafında-Sene...

Arka Yüz- Es-Selatinü'l- a'zam Rüknü'd-dünya ve'd-dîn Kılıç Arslan ve Alae'd-dünya
ve'd-din Keykubad benü Keyhüsrev berahin Emirü'l-mü'minin.

Etrafında-Duribe Kayseriyye

III. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde (1266-1284) dinar, dirhem ve felslerin basımına devam edilmiştir. Bu dönem dinarlar ve dirhemler yazılı örneklerdir. Sikke düzenlemelerinde farklı tipler kullanılmıştır. Bazı örneklerde altı köşeli yıldız formlu konturlar kullanılırken (Fotoğraf 47), bazı örneklerde merkeze yerleştirilen tam daire konturlar (Fotoğraf 48), bazı örneklerde de kare konturlara yer verilmiştir. Genel olarak sikkelerin ön yüzünde kelime-i tevhid, "El-Melik Allah" ibaresi görülmektedir. Bu yazılar etrafında sikke basım yeri ve tarihi bulunmaktadır. Arka yüzünde sultanın unvanı, kendi ve babasının ismi yer almaktadır. Bu dönem dirhemlerinde Halife ismi yazılmamıştır.

Fotoğraf 47

Konya Müzesi-Envanter No-503/2
III.Gıyâseddin Keyhüsrev
24 mm. 3 gr.

Ön Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün
Resûlullâh
Etrafında-Duribe ... ve sittemie
Arka Yüz- Es-Selatinü'l- A'zam
Gıyased'din-ya ve'd-dîn Keyhüsrev bin
Kılıç Arslan

Fotoğraf 48

Konya Müzesi-Envanter No-9636
23 mm. 2.8 gr.

III.Gıyâseddin Keyhüsrev
Ön Yüz: El-Melik Allah
Etrafında-Duribe bi-Kayseriyye fi sitte...
Arka Yüz- Es-Selatinü'l- a'zam
Gıyased'din-ya ve'd-dîn Keyhüsrev bin
Kılıç Arslan

Alaeddin Siyavuş veya Siyavuş Cimri olarak bilinen döneme ait sikkeler III. Gıyaseddin sikkeleri ile büyük benzerlik içindedir. “El-Melik Allah” ibaresi merkeze alınmış, etrafına sikke basım yeri ve tarihi yerleştirilmiştir. Arka yüzünde sultanın unvanı, kendi ve babasının ismi bulunmaktadır (Fotoğraf 49).

Fotoğraf 49

Yapı Kredi Müzesi-Envanter No-9627
Alaeddin Siyavuş H. 675- M. 1276/1277
28 mm 8.64 gr

Ön Yüz: Minetullâh

Etrafında- Duribe haze'd-dinar bi-medineti Konya fi sene h bu ve sittemie
Arka Yüz- Es-Sultanü'l- a'zam Alae'd-dinya ve'd-din abu'l feth Siyavuş bin Keykavus

II. Gıyaseddin Mesud'un birinci (1284-1296) ve ikinci dönem hükümdarlığında (1302-1308) basılan altın, gümüş ve bakır sikkeleri genellikle yazılı örneklerdir. Sikkelerde İmam Mu'tasım Billah'ın adı görülmektedir. Dirdörtgen formlu, çok kollu, inci dizili kenar kontur uygulamaları görülmektedir. Sikkelerin ön yüzünde kelime-i tevhid ve halife ismi kullanılırken, arka yüzünde “el-azametullah” ibaresi ile sultanın unvanı, kendi ve babasının ismi yer almaktadır. Sikke bilgileri ön yüzde merkez yazıların etrafına yerleştirilmiştir (Fotoğraf 50). Figürlü sikkelerde şir-i hurşid motifi kullanılmıştır. Bazı örneklerde aslan sağa, bazı örneklerde sola dönüktür (Fotoğraf 51).

Fotoğraf 50

25 mm. 2.9 gr.

Konya Müzesi-Envanter No-8203

Ön Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün
Resûlullâh El-İmam el-Mu'tasım-Billâh
Emirû'l- Mü'minin
Etrafinda-Duribe...

Arka Yüz- el-azametullah Es-Selatinü'l-
a'zam Gıyased'din-ya ve'd-dîn ebu'l-
feth Mesud bin Keykavus

Fotoğraf 51

Konya Müzesi-Envanter No-

23 mm. 2.0 gr.

II.Gıyaseddin Mesud

Ön Yüz: Şir-i Hurşid

Arka Yüz- Es-Sultanü'l- a'zam
Gıyased'din-ya ve'd-dîn Mesud bin Kılıç
Arslan

III. Alâeddin Keykubad dönemi (1298-1302) sikkeleri hükümdarlığın karışık bir döneminde basıldığı için kaligrafik özellikleri ve kenar bordür uygulamalarında yer yer kaymalar izlenir. Bu dönemde de dörtgen, çok kollu formlar ile dış bükey yarım daire kompozisyonları görülür. Aslanlı süvari tasviri farklı bir motif olarak kullanılmıştır (Erkiletlioğlu&Güler, 1996: 254).

2. Değerlendirme

Sikke, hemen her dönemde birinci derecede hükümdarlığın, iktidarın, devletin ve kültürün simgesi olarak kullanılmıştır. Üzerlerinde taşıdıkları yazılar, motifler ve figürler basıldıkları dönemin sanat üslubunu yansıtmaları, tarihi kişiliklerin ismini ve sıfatlarını barındırması bakımından da belge niteliği taşımaktadırlar. Ayrıca sikkeler hemen her dönemde egemenliğin ve gücün simgesi olarak kullanılmışlardır.

Anadolu Selçuklu Dönemi sikkeleri I. Mesud döneminden başlayarak, siyasal ve ekonomik düzenin gerekliliği olarak basılmıştır. Bu dönem sikkeleri gelişim çizgisi içinde iktidar, ekonomik güç, tarih, filoloji ve kültürünü bünyesinde bulunduran ve aynı inanç potasında şekillenen farklı üslupların kullanıldığı metal objelerdir. Bu bağlamda genel olarak Anadolu Selçuklu sikkelerinde altın, gümüş ve bakır kullanılmıştır.

Bu dönem sikkelerinde kûfi (Fotoğraf 1, 3, 4, 6, 7, 8, 11, 12, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 32, 39, 40) ve sülüs yazı (Fotoğraf 2, 5, 9, 10, 13, 14, 18, 24, 25, 26, 27, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51) kullanılmıştır.

Mevcut örnekler ışığında devletin ilk altın sikkesi II. Kılıç Arslan zamanında basılmıştır. Günümüze kalan en eski Anadolu Selçuklu dinarı H. 573 (1177–1178) tarihlidir. Sikkenin ön yüzünde “Lâ ilâhe illallâh vahdehû lâ şerîke leh”

ibaresi ile sikkenin Konya’da basıldığını belirten yazı vardır. Arka yüzünde ise Tevbe Suresi, 33. Ayet yer almaktadır. Bu dönem dirhemlerinde de benzer yazı ve kompozisyon tercih edilmiştir. II. Kılıç Arslan dinar, dirhem ve felslerinde “es-Sultânü'l-muazzam” unvanını kullanmıştır. Bu sikkeler Konya ve Sivas baskılıdır, sikkelerde dönemin halifesi el-Nâsır-Lidînillâh’ın ismi geçmektedir.

I. Gıyâseddin Keyhüsrev dirhemlerinde II. Kılıç Arslan dönemi dirhemlerindeki benzer yazı içeriklerine yer verilmiştir. I. Keyhüsrev babası gibi “es-Sultânü'l-muazzam” unvanını kullanmıştır. Sikkelerinde Abbasi Halifesi el-Nâsır-Lidînillâh’ın ismi yazılıdır. Bu dönem sikkeleri genellikle Konya, Kayseri ve Malatya baskılıdır.

II. Kılıç Arslan’ın çocuklarının melik olarak bastırdıkları sikkelerde farklı uygulamalar görülmektedir. Kutbeddin Melikşah döneminin gümüş sikkeleri yazılı örneklerdir. Yazılar etrafında sekiz çeyrek dairenin birbirine bağlanmasıyla oluşturulmuş çok kollu kontur uygulaması vardır. Bu dönem dirhemleri meliki olduğu Kayseri’de basılmıştır. Melik sikkelerinde “ebû'l-feth” unvanını kullanmıştır.

Muhyiddin Mesud Şah dirhemleri yazılı örnekler olup, bunlar melik olduğu Ankara’da basılmıştır. Bu dönem sikkelerinde hem ön yüz hem de arka yüz yazıları kare ve etrafı inci dizili kontur içine alınmıştır. Bu sikkelerde dikkat çekici unsurlardan biri melikin babasının ismi yanında dedesinin isminin de yer almasıdır. Bu sikkeler ile aynı tarihlerde Eyyubi Hükümdarı El-Nasır Selâhaddin Yusuf’un bastırması olduğu sikkeler arasında hem kompozisyon düzeni hem de kaligrafik özellikler bakımından büyük benzerlik vardır (Fotoğraf 51-52).

Fotoğraf 51

2.90 gr-24mm

H. 587-M. 1191/1192

Ön Yüz- Mesud bin Kılıç Arslan bin Mesud
Etrafında- sene seb'a ve selâsin ve
hamsemie

Arka Yüz- El- Abd' üz-zaif el-muhtaç ila-
rahmetullâh (İzmirliler'den)

Fotoğraf 52

Mardin Müzesi Envanter No: 723

El-Nasır Selâhaddin Yusuf

H. 564-589-M. 1168/1169- 1193

Ağırlık: 2.7 gr. Çap: 2.1. cm.

Ön Yüz: El-İmam el-Nasre'd-din Allah
Emirü'l- Mü'minin.

Arka Yüz: El-Melik el nasır Salaha'ddinya
ve'd-din. Üstte-Yusuf bin Eyüb. Solda-
Duribe bil Kahire ... (N. Akkaya'dan)

Mugiseddin Tuğrul Şah'ın ilk gümüş sikkesi, I. İzzeddin Keykavus'un saltanat döneminde H. 608 (1211/1212)'de Erzurum'da basılmıştır. Melik sikkelerinde “ebû'l-feth” unvanını kullanmıştır. Aynı şekilde oğlu Cihan Şah da aynı unvanı kullanmaya devam etmiştir. Cihan Şah dönemine ait dirhem örnekleri oldukça nadirdir.

II. Rükneddin Süleyman Şah'ın dinar ve dirhemlerinde elinde mızrak tutan süvari tasviri bulunmaktadır. Bu özelliği ile kendinden önce basılan sikkelerinden farklılık göstermektedir (Fotoğraf 15). Bu dönem dinar ve dirhemleri Konya ve Kayseri baskılıdır. Süleyman Şah hem meliklik hem de sultanlık dönemi sikkelerinde “el-kâhîr” unvanını kullanmıştır.

I. İzzeddin Keykavus'un sikkelerinde dinar ve dirhemleri yazılı örneklerdir. Bunlar Konya, Kayseri ve Sivas baskılıdır. I. Keykavus sikkelerinde “es-Sultânü'l-galib” unvanını kullanmıştır. Bu unvanını kullanması Antalya'nın ve Sinop'un fethi ile ilgilidir (Hacıgökmen, 2012: 183). Sikkelerde Halife el-Nâsır-Lidînillâh ismi yazılıdır.

Günümüze en fazla altın sikkesi gelen Selçuklu Hükümdarlarından biri I. Alâeddin Keykubad'dır.

I. Alâeddin Keykubad'ın meliklik dönemi dirhemlerinde elindeki mızrakla ağzı açık bir aslanı avlayan hükümdar tasviri görülmektedir. Keykubad bu dönem sikkelerinde “el-Melik'ül Mansur” unvanını kullanmış olup, darp yeri yazan örnekler Tokat baskılıdır (Fotoğraf 23).

I. Alâeddin Keykubad'ın sultanlık dönemindeki dinarlar ve dirhemleri meliklik dönemi örneklerinin aksine yazılı örneklerdir. Bu dönem altın ve gümüş sikkeleri Konya, Sivas, Kayseri ve Erzurum baskılıdır. Keykubad sikkelerinde “es-Sultânü'l-Azam”, “zıllullâh -ı fil-âlem”, “ebû'l-feth” unvanlarını kullanmıştır. Sikkelerinde Halife el-Nâsır-Lidînillâh'ın ismi vardır.

I. Alâeddin Keykubad'ın Alanya ve Suğdak fetihlerinden sonra Halife kendisine “muazzam sultan” unvanını vermiştir. Keykubad'ın sultanlık dönemi sikkelerinde bu unvan sıklıkla kullanılmıştır. I. Alâeddin Keykubad'dan sonra tahta çıkan II. Keyhüsrev önemli bir siyasal başarıya imza atmamakla birlikte babası Alâeddin Keykubad'a verilen “muazzam sultan” sıfatını kullanmaya devam etmiştir (Gündüz, 2010: 327).

II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in altın ve gümüş sikkeleri iki grupta değerlendirilebilir. Birinci grup sikkeler yazılı örneklerdir. İkinci grup örnekler Anadolu Selçuklu sikke grubu içinde yenilik arayışının bir göstergesi gibidir. Kendinden önceki sultanlar tarafından kullanılmayan Şir-i Hurşid ismi ile anılan alsan ve güneş tasvirli sikkelerde aslan figürü bazen tek, bazen de çift kullanılmıştır (Fotoğraf 30-31). Bu sikkelerde dikkat çeken farklı bir uygulama

da insan yüzü güneş tasviridir. Bu dönem sikkeleri Konya, Sivas, Kayseri, Amid, Dunaysır, Ankara, Erzurum, Erzincan ve Adana baskılıdır. II. Keyhüsrev sikkelerinde Halife el-Müstansır-Billâh'ın ismini kullanmıştır. Sultan sikkelerinde babası Keykubad gibi “es-Sultânü'l-Azam”, “zıllullâh -ı fil-âlem”, “ebû'l-feth” in yanı sıra “Kasîmi Emîrû'l-mü'minîn” unvanını da kullanmıştır (Erkiletlioğlu&Güler, 1996: 11).

II. İzzeddin Keykavus dinar ve dirhemleri gerek tekli gerek üçlü iktidar döneminde yazılı örnekler biçimindedir. Bu dönem dinarları kare çerçeveli kenar kontur uygulamaları bakımından ayırt edici niteliktedir (Fotoğraf 35-36). Ancak üçlü iktidar döneminde basılan dinarlarda bu kontur uygulamaları görülmez (Fotoğraf 41). Bu dönem sikkeleri Konya ve Sivas baskılıdır. Sikkelerde Halife el-Mu'tasım-Billâh'ın ismini bulunmaktadır. Üçüncü saltanat döneminde sultanın Konya, Antalya, Gümüşpazar ve Develi baskılı sikkeleri vardır. II. Keykavus sikkelerinde babası gibi “es-Sultânü'l-Azam”, “zıllullâh -ı fil-âlem”, “ebû'l-feth” ve “Kasîmi Emîrû'l-mü'minîn” unvanlarını kullanmıştır.

IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın tekli iktidarlık yıllarında bastırdığı dirhemlerde atlı sultan tasviri yer almaktadır (Fotoğraf 40). İkinci iktidar döneminde bastırdığı sikkeler ilk dönem sikkelerinin aksine yazılı örneklerdir. Sultan sikkelerinde “es-Sultânü'l-Azam” ve “Kasîmi Emîrû'l-mü'minîn” unvanlarını kullanmıştır. Sikkelerde halife el-Mu'tasım-Billâh'ın ismi yer almaktadır.

II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alâeddin Keykubad'ın birlikte yönetimde yer aldığı üç kardeşler döneminde dinar ve dirhemler Konya, Kayseri, Sivas, Malatya ve Ulukışla'da basılmıştır. Bu dönem sikkelerinde kendi lakaplarından başka sultanlar “berâhin Emîrû'l-mü'minîn” unvanını kullanmışlardır. Sikkelerde Halife el-Mu'tasım-Billâh ismi bulunur.

IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alâeddin Keykubad'ın birlikte yönetimde yer aldığı iki kardeş dönemine ait sikke örneği oldukça nadirdir (Fotoğraf 46). Bu dönemde Konya, Kayseri ve Sivas baskılı dirhemler bulunmaktadır. Yazı, kompozisyon özellikleri üç kardeşler dönemi ile benzerdir. Sultanlar “burhân-ı emîrû'l-mü'minîn” unvanını kullanmışlardır. Sikkelerdeki halife ismi el-Mu'tasım-Billâh'tır.

III. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemi dinar ve dirhemleri farklı kompozisyonlarda karşımıza çıkmaktadır. Kare çerçeveli, çeyrek dairelerle birbirine bağlanan çok kollu merkez konturlu veya sadece yazının kullanıldığı örnekler biçimindedir. Bu dönemde Konya, Sivas, Erzincan, Antalya, Alanya, Kastamonu, Bayburt, Sarız, Erzurum, Gümüşhacıköy, Ulukışla, Gümüşhane, Sinop (İzmirlier, 2010: 400) gibi pek çok yerde sikke basılmıştır. Sultan “es-Sultânü'l-Azam” ve “ebû'l-feth” unvanlarını kullanmıştır. Bu dönem sikkelerinde

halife ismi bulunmaz. Bunun yerine merkeze alınan “Azemetullâh” ibaresi ile kelime-i tevhid bulunur.

Siyavuş Cimrin’in dinarlarında da çeyrek dairelerle birbirine bağlanan çok kollu merkez konturu içinde “Minetullâh” yazılıdır.

II. Mesud dönemi dinarları yine yazılı örnekler biçimindedir. Yazı aralarındaki kıvrım dallar bu dönemin ayırt edici özelliğini oluşturmaktadır. Sultan “es-Sultânü'l-Azam” ve “ebû'l-feth” unvanlarını kullanmıştır. Sultanın ayrıca şir-i hurşit tasvirli sikkeleri bulunmaktadır (Fotoğraf 51). Anadolu Selçuklu Döneminde genellikle sağa yönelen at veya aslan tasvirleri bu dönemde hem sağa hem sola dönük olarak iki farklı biçimde işlenmiştir.

III. Alâeddin Keykubad dönemi altın ve gümüş sikkeleri inci dizili tam daire merkez konturlu ve kare konturlu yazılı örneklerdir. Bu sikkeler Konya, Samsun, Antalya, Eğirdir, Burdur, Uluborlu, Bafra, Ermenek, Afyonkarahisar, Mut, Denizli, Gümüşhane/Madenşehir, Milas, Beyşehir ve Burdur baskılıdır. Merkez yazılarda “Minetullâh” ibaresi yer alır. Sultan “es-Sultânü'l-Azam” ve “ebû'l-feth” unvanlarını kullanmıştır.

Anadolu Selçuklu dönemi felsleri yazılı ve figürlü olmak üzere iki farklı biçimde basılmıştır. Yazılı örneklerin içerikleri dinar ve dirhemler ile benzerlik göstermekle birlikte unvan, dua metinleri ve sikke bilgileri daha kısa tutulmuştur.

Figürlü felslerde hükümdar tasvirleri, süvari tasvirleri ve şir-i hurşid motifleri görülmektedir.

Hükümdar tasvirleri dört şekilde görülmektedir. Bunlar portreler, tahtta oturan, süvari ve sembolik olarak aslan veya güneş biçimli hükümdar tasvirleridir.

Tahtta oturan hükümdar tasvirini ilk kullanan sultan I. Mesud’dur. Bu dönem Bizans tarzı basılan sikkelerde göğüs hizasından cepheden verilen hükümdar betimi, Bizans İmparatoru VII. Michael’in follisleri ile büyük benzerlik içindedir. Bu tarz hükümdar tasviri kuruluş döneminde ticari ilişkiler çerçevesinde kullanılmış olsa da genel Anadolu Selçuklu sikke üslubunda tercih edilen bir kompozisyon olamamıştır.

Tahtta oturur vaziyette tasvir edilen hükümdar tasvirlerinde Selçuklu geleneğine uygun olarak bağdaş kurarak oturma şekli vardır. Bu kompozisyonda hükümdarın sağ eli dizi üzerinde iken sol elinde ise göğüs hizasında küre tutmaktadır. Bu sikke Artuklu Hükümdarı Artuk Arslan’ın sikkesi ile kompozisyon bakımından benzerlik göstermektedir (Fotoğraf 53-54).

Genel ikonografi değerlendirmelerinde taht hükümdarın toplum üzerindeki gücüne işaret eden evrensel bir semboldür. Yani, gücün tek merkezde toplandığı

odak noktasını teşkil etmektedir. Taht aynı zamanda sosyal statüleri belirleyen sembolik bir unsurdur (Çaycı, 2002: 191). Taht üzerinde oturan ve elinde küre tutan hükümdar tasvirlerinde, evrenin hâkimi ikonografisi vardır. Bir güç unsuru ve hükümdarlık sembolü olarak kullanılan taht motifinin yanında kürenin kullanılması gücün pekiştirilmesidir.

Fotoğraf 53
Kayseri Müzesi Envanter No-71/143-1
Rükneddin Cihan Şah
25 mm. 3.5 gr
Ön Yüz- Tahtta oturan hükümdar tasviri
Etrafında-...sittemie.
Arka Yüz- Rükned'din-ya ve'd-din ebu'l-
feth Cihan bin Tuğrul

Fotoğraf 54
Mardin Müzesi -Envanter no-2033
Artuk Arslan
H. 628-M. 1230/1231
Ağırlık: 7.6gr Çap: 24 mm
Ön Yüz- sağda- Artuk Arslan. Solda-
Nasre'd-din.
Arka Yüz- ortada-Billâh el İmam'ül-
Mustansır Emirü'l-Mü'minin el-
Melik'ül-Kâmil Muhammed. Sağda-
duribe sene semâne. Solda- ve işrîn ve
sittemie (N. Akkaya'dan)

Tahtta oturma tasvirinin farklı bir versiyonunda iki elini belinde tutan, ayakları salık hükümdar betimi bulunmaktadır (Fotoğraf 55). Bu kompozisyonun benzer bir örneği “İzzeddin” yazısına istinaden Adil Özme ve Chris Lightfoot tarafından Süleyman Şah'ın altı yaşında tahta çıkan ve 1204/05 tarihinde sekiz ay gibi kısa bir süre hüküm süren oğlu III. Kılıç Arslan'a (Özme & Lightfoot, 2000: 73), Yılmaz İzmirlier'in ise üç kardeşler dönemine tarihlediği (İzmirlier, 2010: 239) sikkedir.

Fotoğraf 55
Kayseri Müzesi Envanter No-71/76-3
21 mm. 2.9 gr
Ön Yüz- Tahtta oturan hükümdar tasviri
Arka Yüz- es-Sultânü'l- azam izze'd-dinya ve'd-din....

Anadolu Selçuklu figürlü sikkelerinde en çok tercih edilen kompozisyon atlı hükümdar tasviridir. I. Mesud döneminden itibaren basılmaya başlanan bu motif Anadolu Selçuklu Sultanlarının en çok tercih ettikleri kompozisyon şeması olmuştur. Öyle ki sadece bakır sikkelerde değil, bazı nüans farklılıkları olsa da altın ve gümüş sikkelerde de kullanılmıştır (Fotoğraf 15, 40). Bu sikkelerde hükümdarın ve atın yönü sağa dönüktür. Hükümdar elinde mızrak veya teber tutmaktadır. Bazı örneklerde elinde atılmaya hazır gergin bir yay ve ok bulunmaktadır.

Türklerle ilgili birçok efsane, destan ve hikâyede at, sahibinin yakın arkadaşı, zafer ortağı en değerli varlığı sayılmıştır. Bunun temel sebebi Orta Asya'nın iklim şartları ve Türklerin savaşçı-göçebe bir toplum olmasıdır. Savaşlardaki faydaları dolayısıyla kuvvet ve kudret timsali de olmuştur (Çoruhlu, 2002: 141-12).

Hükümdar tasvirlerinden sembolik olarak sikke üzerinde bulunan örneklerden biri şir-i hurşid motifidir (Fotoğraf 30-31). Daha çok II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile özleştirilen bu kompozisyon için, Tamara Talbot Rice II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in eşini çok sevdiğini, İslam otoritelerine rağmen eşinin ve kendisinin portresini sikke üzerine basmak istediğini ancak ortamın buna uygun olmamasından dolayı, portre yerine eşinin ılık saçan kişiliğini ve burcunu temsil eden aslan-güneş kompozisyonunu sikke üzerine işlettiğini belirtmektedir (Rice, 1961, s. 92). Bu kompozisyon, sikkelerin yanı sıra II. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından yaptırılan İncir Han'ın kapalı bölüm taç kapısının iki yanında da görülmektedir (Fotoğraf 56).

Fotoğraf 56

Burdur İncir Han (Şükrü Dursun'dan)

Diğer bir sembol, insan yüzlü güneş tasviridir. Bu sikkeler II. Gıyaseddin Mesud döneminde görülmektedir. Tasvirin farklı malzeme üzerindeki örnekleri bugün Konya Karatay Medresesi'nde sergilenmekte olan Kubad Abad Sarayı'na ait birkaç çinide de karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 57). Buradan anlaşılacağı üzere bu motif sikkelerde olduğu kadar, mimariye bağlı ve mimariden bağımsız süsleme programlarında da sevilerek kullanılmıştır.

Fotoğraf 57

Kubad Abad Sarayı (Konya-Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi)

Anadolu Selçuklu sikkelerindeki geometrik formlar tam daire, yarım daire, kare, yıldız, inci dizisi ve saadet düğümü motifleri şeklindedir.

Tam daire motifleri, sikke formuna olan uyumundan dolayı özellikle kontur oluşturmada, kullanım özelliğine göre iç kontur ve kenar konturu olarak kullanılmıştır. İç kontur bazen tek, bazen iki veya üç kademeli olarak ortaya yerleştirilen yatay yazıları, çevre yazısından ayırmaktadır. Kenar konturu ise kompozisyonu tamamlanan sikkenin, etrafını çevreleyen kapatıcı özelliğe sahiptir (Fotoğraf 29).

Sikkelerde, yarım daire şekli esasında bütünü oluşturmada kullanılan bir parça biçimindedir. Yani belirli sayılarda birbirine bağlanan yarım daireler genelde tam bir daire oluşturmaktadır. Bunlardan birbirine beş, altı ve sekiz yarım daire ile bağlanan kapalı form yarım daireler bütüncül olarak bakıldığında çiçek formu ortaya koymaktadır (Fotoğraf 43).

Sikkelerin genel formu tam daire olmasına rağmen, kare kontur sıkça kullanılan geometrik şekillerden biridir. İç kontur uygulamalarında görülen kare formlar merkez yazıları çevrelemekte iken, etrafında kalan boşluklara çevre yazıları yerleştirilmiştir (Fotoğraf 11, 19, 20, 35, 36).

Kare formlar gibi iç kontur uygulamalarında sıkça kullanılan motiflerden bir diğeri yıldızdır. Anadolu Selçuklu süsleme sanatının vazgeçilmez motifleri içinde yer alan yıldız, mimari, küçük el sanatları, dokuma, maden, minyatür gibi sanat eserlerinin hemen hepsinde görülmektedir. Bulunduğu ve kullanıldığı alana göre kol sayısı ve formu değişiklik gösterse de göksel unsurlarla bağdaştırılan bu motif sikkelerde yazı aralarında da sıkça kullanılmıştır (Fotoğraf 15, 24, 25, 28, 29, 32).

İç ve kenar konturları daha estetik hale getirmek için kullanılan bir diğer geometrik süsleme motifleri inci dizisidir (Fotoğraf 32, 34, 35, 38). İslamiyet öncesinde Sasaniler’de mimari ve el sanatları gibi birçok alanda süsleme motifleri olarak kullanılan inci dizisi, İslam Sanatında da Samarra

stukolarından itibaren sıkça tercih ve tekrar edilen süsleme motiflerinden birisi olmuştur (Du Ry, 1970: 39).

Sikkelerde saadet düğümü motifi satır aralarına yerleştirilen dolgu motifi şeklinde kullanılmıştır (Fotoğraf 36, 44).

Bitkisel süsleme motifleri rumi, gülbezek ve kıvrım dallardır (Fotoğraf 24, 25, 26, 38, 41, 42, 43, 49).

İslam öncesinde erken örnekleri M.Ö. 1. binde Akdeniz çevresindeki medeniyetlerin sanat eserlerinde görülen rûmi motif, gelişimini sürdürerek M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır. Anadolu Selçuklu sanatında hemen her malzeme üzerinde çokça kullanılan bu motif, sikkelerde yazılar arasında, yazıların başlangıç ve bitiş kısımlarında dolgu motifi olarak kullanılmıştır (Gündoğdu, 1993: 198).

Gülbezek ve kıvrım dallar rumi motif gibi sikkelerde, dolgu motif olarak kullanılmıştır. (Taşdelen-Dursun, 2022: 657)

SONUÇ

Araştırmada I. Mesud'dan III. Alaeddin Keykubad'a kadar yönetimde olan Sultanlara ve Meliklere ait altın, gümüş ve bronz malzemeden darp edilen 51 örnek değerlendirilmiştir. Bu örnekler Kayseri Müzesi, Kayseri Selçuklu Uygurlığı Müzesi, Konya Müzesi, Isparta Müzesi, Yapı Kredi Müzeleri ve Yılmaz İzmirlier'in kitabında yer alan koleksiyonlardan seçilmiştir.

Kayseri Müzesindeki sikkeler 21.05.2021 tarihinde, Kayseri Selçuklu Uygurlığı Müzesindeki Sikkeler 22.04.2021 tarihinde, Konya Müzesi Sikkeleri 26.05.2021 tarihinde, 06.05.2021 tarihinde, 11.05.2021 tarihinde Müze uzmanlarının yardımları ile incelenmiştir. Çalışmada kullanılan bazı sikke örnekleri Yılmaz İzmirlier'in kitap koleksiyonundan onayı doğrultusunda seçilerek kullanılmıştır.

Çalışmada, sikkelerin okunuşları, Sultanların ünvanları, dua-ayet metinleri, darp yerleri ve sikke bilgilerinin dışında sikke süsleme unsurları ve dönem üslupları hakkında geniş bir değerlendirme verilerek karşılaştırma yoluna gidilmiştir.

Anadolu Selçuklu dönemi sikkeleri gerek yazı gerekse üstündeki süsleme programı bakımından bulundukları çevredeki kültür izlerini taşımakla beraber, İslami unsurların kendine uygulama alanı bulduğu geleneksel nitelik taşıyan önemli tarihi verilerdir. Ayrıca bu sikkeler egemenliğin, bağımsızlığın ve gücün simgelerinden olmuştur. Ticaret aracılığı ile bölgeden bölgeye taşınan bu küçük metaller hükümdarlığın gücünü ve itibarını en uzak bölgelere kadar ulaştırmışlardır.

Teşekkür

Bu çalışmada gerekli izinler ve yardımları için Kayseri Müzesi Müdürlüğü ve Müze Araştırmacısı Hamdi Oktay'a, Yapı Kredi Müzesi Müdürlüğü ve Müze Araştırmacısı Derya Sayın'a, Sayın Yılmaz İzmieliler'e, Konya Müze Müdürlüğü ve Müze Araştırmacısı Ali Akyıldız'a, Isparta Müze Müdürlüğü ve Müze Araştırmacısı Murat Ak ile Sanat Tarihçi Yıldız Ölper'e, Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi ve Sanat Tarihçi Gamze Bostancı Ercan'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Kaynaklar

- Akkaya, N. (2011). *Mardin Müzesi'ndeki İslami Dönem Sikkelerinden Örnekler* (Doktora Tezi).
- Erişim: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Altıntaş, A. (2002). Selçuklu Türkiye'sinde Para. *Türkler* (C.7, 386-391). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Artuk, İ. (1980), Ala El-Din Keykubad'ın Meliklik Devri Sikkeleri. *Belleten*, XLI (174), 265-271.
- Artuk, İ. (1988), Erzurum Meliki Mugis el-din Tuğrul ve Oğlu Cihansah Adına Basılan Sikkeler. *IX. Türk Tarih Kongresi Bildiri, Ankara 21-25 Eylül 1981* (C.2), 729-74, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Artuk, İ.& Artuk, C., (1970), *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu* I-II. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Butak, B. (1948), XI, XII, XIII Yüzyıl Resimli Türk Paraları. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Çaycı, A. (2002), Artuklu Sikkelerinde Hükümdar Tasvirleri, *Prof.Dr. Gönül Öney'e Armağan, 185-194*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Çayırdağ, M. (2010), Anadolu Selçuklu Sultanları Tarihçesi, *Anadolu Selçuklu Paraları*, 10-20, İstanbul: MAS Matbaacılık.
- Çoruhlu, Y. (2002), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Damalı, A. (2001), *150 Devlet 1500 Sultan İslam Sikkeleri*, İstanbul: Nilüfer Damalı Vakfı.
- Carel J.D. R. (1970), *Art of Islam*. New York: Hbrams Lnc. Publishers.
- Demirel Gökarp, Z. (2009), *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009.
- Dursun, Ş. (2016), Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Süsleme (Doktora Tezi). Erişim: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Erkiletlioğlu, H. (1988), “Sultan I. Alâeddin Keykubad Adına, Metbû Meliklerce Bastırılan Müşterek Sikkeler” *Selçuklu Araştırmaları Merkezi Selçuk Dergisi*, (I. Alaeddin Keykubat Özel Sayısı 3), 89-95.
- Erkiletlioğlu, H. ve Güler O. (1996), *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Gündoğdu, H. (1993), “İkonografik Açından Türk Sanatında Rûmi ve Palmetler, *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan*. 197-211, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

- Gündüz, S. (2010), Kitabelere Taşınan İmgeler: Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Beyliği Örnekleri, Kadir Pektaş (Ed.), XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 323-331, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Hacıgökmen, M. A. (2012), Türkiye Selçuklu Sultanlarının Kitabelerde Geçen Bazı Unvanları ve Bunların Selçuklu Siyasetine Yansımaları, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (31), 173- 190.
- İsmail Galib (1971), *Takvim-i Meskukat-ı Selçukiyye: Selâçika-i Rum*, Ankara: Turhan Kitapevi.
- İzmirlier, Y. (2010), Anadolu *Selçuklu Paraları*. İstanbul: MAS Matbaacılık.
- Özme, A. ve Chris Lightfoot, C. (2000), Afyon Müzesi'ndeki Figürlü Bir Anadolu Selçuklu Sikkesi Üzerinde Etüt, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* (1), 71-75.
- Rice, T. T. (1961). *The Seljuks in Asia Minor*, London: Frederick A. Praeger.
- Stephen Album Rare Coins*, Specialists in Islamic, Indian and Oriental Coins. *Stephen Album Rare Coins, Auction 20* (18-20 September 2014): 391-428. Erişim 18-20 September 2014. www.stevealbum.com.
- Sümer, F. (2009), Anadolu Selçukluları (1075-1308), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 36, 167-277), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşdelen, A. N.-Dursun, Ş. (2022), Konya Sırçalı Medrese Taç Kapısında Bulunan Gülbezekler, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Güncel Tartışmalar, 653-671, İzmir: Platanus Kitabevi
- Tekin, O. (2005), Devletler, Hükümdarları ve Sikkeleri, Altının *İktidarı İktidarın Altınları*, 167-277, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. .
- Teoman, B. (2018), Konya Darplı Anadolu Selçuklu Sikkeleri, A. Buluş ve C. Arabacı (Ed.), *Yeni İpek Yolu Dergisi Özel Sayısı Konya Kitabı XVI*, (C.1), 147-166, Konya: Ticaret Odası Yayınları.
- Turan, O. (1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.

BÖLÜM 19

Sağlık Turizminde Motivasyon ve Psikolojik Faktörler

Özge Büyük¹

1. SAĞLIK TURİZMİNDE MOTİVASYONEL ÇERÇEVENİN ÖNEMİ

Sağlık turizmi, 21. yüzyılın en hızlı büyüyen küresel ekonomik fenomenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Ceylan, 2025). Bireylerin kendi ikamet yerleri dışına çıkarak sağlıklarını koruma, geliştirme veya gerekli tıbbi hizmetlere ulaşma amacıyla gerçekleştirdikleri organize seyahatlerin bütününi kapsayan bu üst kategori (Özkan, 2019; Batbaylı, 2022), hem hizmet sağlayıcılar hem de kamu politikası yapıcılar için derinlemesine anlaşılması gereken karmaşık bir motivasyonel çerçeve sunmaktadır (Kuzhan & Gönen, 2024). Bu bölümün temel amacı, sağlık turistlerinin seyahat kararlarını etkileyen rasyonel (fiyat, kalite) ve psikolojik (güven, risk, kültür) faktörleri inceleyerek, Türkiye'nin küresel pazardaki konumunu güçlendirecek stratejik yönetsel ve pazarlama çıkarımlarını ortaya koymaktır.

1.1 Sağlık Turizminin Tanımı ve Kapsamı

Sağlık turizmi, fiziksel, zihinsel ve ruhsal sağlığın iyileştirilmesi veya sürdürülmesi için yapılan seyahatleri içeren geniş bir şemsiye terimdir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2024) tarafından da vurgulandığı üzere, bu kapsam, temel motivasyonu cerrahi, teşhis ve tedavi süreçleri olan medikal turizm (MT) ile dinlenme, doğal kaynaklardan faydalanma ve genel esenlik arayışı olan sağlıklı yaşam (wellness) turizmi bileşenlerine ayrılmaktadır (Carrera & Bridges, 2006; Smith & Puczkó, 2009). Bu geniş tanım, termal turizm, SPA-Wellness, yaşlı ve engelli turizmi gibi çeşitli alt dalları da içermektedir (Aydın & Şeker, 2011; Tontuş, 2017).

Literatürde sıklıkla birbirinin yerine kullanılan sağlık turizmi ve medikal turizm kavramları arasındaki kritik ayrım, seyahatin temel motivasyonunda yatmaktadır. Sağlık turizminde seyahat, zindelik ve koruma odaklı iken (Mueller & Kaufmann, 2001), medikal turizmde motivasyon, zorunlu tıbbi tedavi ihtiyacına dayanmaktadır (Connell, 2006). MT, kişinin en az 24 saat süren, doktor veya uzman rehberliğinde uygulanan teşhis, tedavi veya rehabilitasyon hizmetlerini kapsayan organize uluslararası seyahattir. Bu fark, hizmetin doğasındaki risk düzeyi açısından hayati öneme sahiptir. Tıbbi prosedürlerin karmaşıklığı nedeniyle MT, tatil amaçlı seyahatlerden farklı olarak yüksek düzeyde belirsizlik taşımaktadır. Sağlık turizmi kavramı, yalnızca medikal tedavi

¹ Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-2058-8510

amaçlı seyahatleri değil; wellness, SPA ve termal turizm gibi sağlıklı yaşam odaklı seyahatleri de kapsamaktadır (Akarsu & Büyük, 2024)

Sağlık turizmi kavramının genişliği, sektörde hizmet sunan profesyoneller ve pazarlamacılar için hedef kitle segmentasyonunu zorlaştırmaktadır. Bir destinasyonun hem yüksek riskli cerrahi operasyonları hem de geleneksel termal kürleri pazarlaması durumunda, iki farklı motivasyonel set için tamamen zıt iletişim stratejileri geliştirmesi gerekmektedir.

Medikal turistlere yönelik pazarlama, risk azaltma, kalite güvencesi ve sonuç odaklılığı temel alırken; sağlıklı yaşam turistlerine yönelik pazarlama, deneyim, dinlenme ve bütünsel değer odaklı olmalıdır. Kavramsal netlikteki bu zorluk, pazarlama mesajlarında tutarsızlığa ve nihayetinde tüketici beklentilerinin yanlış hizalanmasına yol açarak turist memnuniyetini düşürme riski taşımaktadır. Bu nedenle, kaynakların stratejik olarak dağıtılması ve pazarlama iletişiminin optimize edilmesi için tanım ve motivasyon ayrımının netleştirilmesi esastır.

1.2 Küresel Pazar Dinamikleri ve Türkiye'nin Konumu

Sağlık turizmi pazarının küresel büyümesi, gelişmiş ülkelerde artan sağlık maliyetleri, yaşlanan nüfusun artan kaliteli sağlık hizmeti talebi ve uluslararası seyahat olanaklarının kolaylaşması gibi makroekonomik faktörlerle desteklenmektedir (Ceylan, 2025). Bu dinamik süreç, 2020 yılı itibarıyla 60 milyar ABD doları gelir getiren sektörün 2023'te 24,14 milyar dolara ulaşan ve 2032 yılına dek 137,71 milyar ABD dolarına çıkması beklenen devasa ekonomik potansiyeline işaret etmektedir (Büyük & Akkuş, 2024).

Türkiye, coğrafi konumu, nitelikli sağlık personeli, rekabetçi tedavi maliyetleri ve güçlü devlet teşvikleriyle bu küresel pazarda öne çıkan lider ülkelerden biri haline gelmiştir (Ceylan, 2025; Burtan Doğan & Aslan, 2019). Ülkenin altyapı yatırımları ve artan sağlık tesisleri, özellikle ileri teknoloji gerektiren tedaviler ve medikal turizm alanında cazibe merkezi olmasını sağlamıştır (Kuzhan & Gönen, 2024). Türkiye, 2018-2022 yılları arasında toplam 2.005.891 medikal amaçlı ziyaretçi ağırlamış, bu sayı 2018'deki 594.851'den 2022'de 1.258.382'ye çıkarak yaklaşık iki kat artış göstermiştir (Büyük, 2024). Global Buyers Survey (2016-2017) verilerine göre dünya üzerindeki sağlık turistlerinin en çok tercih ettiği üçüncü ülke, Türkiye olmuştur.

Türkiye'nin bu hızlı büyümesi, sektörel başarıyı işaret etmekle birlikte, beraberinde sürdürülebilirlik risklerini de getirmektedir. Medikal turistlerin karmaşık cerrahi prosedürler (örneğin, bariyatrik cerrahi) için ülkeyi tercih etmeleri, potansiyel komplikasyonlar ve post-operatif bakım gereklilikleri nedeniyle yerel sağlık sistemine ek maliyetler yükleyebilmektedir. Bu durum, sağlık turizminden elde edilen brüt gelirin, kamu kaynaklarının bu komplikasyonların tedavisi için kullanılmasıyla net ekonomik katkısının

azalması riskini doğurmaktadır. Bu tür bir dışsallık riskini yönetmek için, uluslararası sigorta kapsamı veya zorunlu takip planları gibi yönetsel önlemlerin alınması zorunlu hale gelmiştir.

2.0 SAĞLIK TURİSTLERİNİ HAREKETE GEÇİREN TEMEL MOTİVASYONEL FAKTÖRLER

Sağlık turistlerinin seyahat kararları, seyahate iten (Push) ve destinasyona çeken (Pull) faktörlerin karmaşık bir etkileşiminden oluşmaktadır (Kanıboz & Baktır, 2024; Yalman, 2023). Bu faktörler, tedavinin zorunluluğu, maliyeti, erişim hızı ve kişisel esenlik arayışı etrafında şekillenmektedir. Aşağıda yer alan Tablo 1’de sağlık turistlerinin seyahat kararlarını etkileyen bu itici (Push) ve çekici (Pull) faktörlerin motivasyon türüne göre özeti sunulmaktadır.

Tablo 1. Sağlık Turizminde Motivasyonel Çerçeve: Push (İtici) ve Pull (Çekici) Faktörlerinin Etkileşimi

Motivasyon Tipi	Push Faktörleri (İtici)	Pull Faktörleri (Çekici)
Medikal Turizm (Tedavi)	Kendi ülkelerinde yüksek maliyet, uzun bekleme süreleri, yasal kısıtlamalar.	Düşük maliyet/yüksek değer, uluslararası akreditasyon (JCI), hızlı erişim, uzmanlaşmış altyapı.
Wellness Turizmi (Esenlik)	Stres, yaşam kalitesinde düşüş, önleyici sağlık ihtiyacı.	Holistik yaklaşımlar, doğal kaynaklar (termal/SPA), detoks ve zindelik programları.
Estetik Turizmi	Görünüşe dair algısal tatminsizlik, yerel olarak yüksek maliyet.	Gizlilik ve anonimlik, yüksek nitelikli cerrahlar, rekabetçi fiyatlar.

(KAYNAK: Araştırmacı tarafından literatür taraması sonucu oluşturulmuştur)

2.1 Tedavi Odaklı (Medikal) Motivasyonlar: Rasyonel İtici Güçler

Medikal turizmi tetikleyen temel motivasyonlar rasyonel ve zorlayıcı ekonomik faktörlere dayanmaktadır.

Maliyet Avantajı ve Ekonomik Rasyonellik: Medikal turizmin yaygınlaşmasının en güçlü itici faktörü, hastanın kendi ülkesinde karşılaştığı yüksek tedavi maliyetlerinden kaçınma zorunluluğudur (Connell, 2006). Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ekonomilere kıyasla aynı kalitede hizmetleri önemli ölçüde düşük fiyatlarla sunabilmektedir (Büyük, 2023a). Örneğin, Kuzey Amerika’da 123.000 dolara mal olan bir kalp ameliyatının, Hindistan’da 7.000 dolar veya Tayland’da 17.000 dolar civarında gerçekleştirilebilmesi, medikal turizm hareketlerinin ana dinamiğidir (Aksu & Bayar, 2019). Türkiye, özellikle ABD ve Avrupa ülkelerine kıyasla sunduğu uygun fiyatlarla önemli bir rekabet avantajına sahiptir.

Tedavi Kalitesi ve Bekleme Süresi: Hastaları uluslararası seyahate iten ikinci bir kritik faktör, kendi ülkelerinde uygulanan uzun bekleme sürelerinden (Lunt ve diğ., 2011) veya yasal/etik kısıtlamalar nedeniyle yapılamayan prosedürlerden (Connell, 2013) kaçınma isteğidir. Medikal turistler, diş tedavisi, göz cerrahisi, estetik ve infertilite tedavileri gibi hizmetlere uluslararası standartlarda ve hızla erişim talep etmektedirler (Lunt ve diğ., 2011; Büyük & Akkuş, 2022a).

Uzmanlaşma ve Gelişmiş Altyapı: Destinasyonun çekim gücü, nitelikli sağlık personeli potansiyeli ve modern altyapı ile artmaktadır (Ceylan, 2025). Türkiye'nin sunduğu iyi eğitilmiş doktorlar (Yılmaz, 2022) ve Joint Commission International (JCI) gibi uluslararası akreditasyonlarla sağlanan hizmet kalitesi güvencesi (Aksu & Bayar, 2019), medikal turistler için güçlü birer çekim (pull) faktörüdür.

2.2 İyileşme ve Zindelik (Wellness) Motivasyonları: Holistik Arayış

Sağlıklı yaşam (Wellness) turizmi, medikal tedaviyi içermeyen, bireyin fiziksel, duygusal ve ruhsal refahına bütünsel olarak odaklanan bir turizm türüdür (Quintela ve diğ., 2016). Bu seyahatlerin temel motivasyonu, tedavi zorunluluğundan ziyade, zindelik halini sürdürme, stres yönetimi, detoks programları, kür uygulamaları ve genel yaşam kalitesini artırma çabasıdır (Wang ve diğ., 2020; Kuşat & Esen, 2022). Wellness turistleri, aktif bir şekilde kendi esenliklerini geliştirmeyi amaçlamaktadır.

2.3 Estetik ve Kozmetik Motivasyonlar: Psikososyal Tatmin

Estetik ve kozmetik amaçlı seyahatler, medikal turizmin en dinamik alt dallarından birini oluşturmaktadır. Bu motivasyon, genellikle güzellik algısının iyileştirilmesi ve dış görünüşün değiştirilmesi yoluyla psikososyal tatmin elde etme arayışıyla ilişkilidir (Gül, 2019). Saç ekimi gibi estetik müdahaleler, bireyin görünüşüne dair algısı üzerindeki güçlü psikolojik etkileri nedeniyle tercih edilmektedir (Springer ve diğ., 2003). Bu alandaki seyahatleri tetikleyen iki ana etmen bulunmaktadır:

Düşük Maliyet ve Kalite: Türkiye gibi destinasyonlar, yüksek nitelikli cerrahlar tarafından yapılan estetik işlemleri rekabetçi fiyatlarla sunmaktadır (Büyük, 2024).

Mahremiyet (Anonimlik): Bireylerin, kozmetik cerrahi veya estetik işlemlerini kendi sosyal çevrelerinden uzakta, anonim bir şekilde yaptırmaya isteği önemli bir çekim faktörüdür.

Bu destinasyonların uluslararası pazardaki popülerliği, bölgedeki sağlık kuruluşlarının pazar odaklılık, öğrenme odaklılık ve yenilikçilik gibi stratejilerle

desteklediği yüksek nitel performans çabalarıyla doğrudan ilişkilidir (Eren ve diğ., 2013).

2.4 Niş Pazar Motivasyonlarının Stratejik Önemi

Sağlık turizmi kapsamındaki niş pazarlar, spesifik motivasyonlara ve ihtiyaçlara cevap vererek, genel turist kitlesinden farklılaşmaktadır. Örneğin:

Termal ve Kaplıca Turizmi Motivasyonları: Türkiye, termal su kaynakları açısından Avrupa’da birinci, dünyada ise yedinci sırada yer almaktadır (Kuzhan & Gönen, 2024). Termal turizm, doğal jeotermal kaynakların (su, çamur) iyileştirici etkilerinden faydalanma esasına dayanmaktadır (Büyük & Akkuş, 2022c). Termal sular, kronik kas-iskelet sistemi hastalıkları ve romatizma gibi rahatsızlıkların tedavisinde destekleyici etki sunmaktadır. Tıbbi literatür, balneoterapi uygulamalarının fizik tedavi ve rehabilitasyon (FTR) süreçlerinin etkinliğini artırdığını kabul etmektedir (Dilekçi & Özkuk, 2020). Bu durum, termal turizmi FTR hizmetleriyle entegre etmeyi zorunlu kılmaktadır (Türksoy & Türksoy, 2010).

Geriatrik Turizm İlişkisi: Dünya nüfusunun yaşlanma eğilimi (WHO, 2015), yaşlı bireylerin termal ve rehabilitasyon taleplerini karşılayan geriatrik turizmin önemini artırmaktadır (Zsarnoczky, 2016). Geriatrik turistler, tanı ve tedavi hizmetlerinin yanı sıra, termal tesislerden faydalanmayı amaçlamaktadır (Baynal Doğan ve diğ., 2020). Bu niş alan, geleneksel, alternatif ve tamamlayıcı tıp (ATT) faaliyetlerini de kapsamaktadır (Büyük & Akkuş, 2022a).

Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp (ATT) Motivasyonları: Bireyler, modern tıbbın dışında kalan, geleneksel tedavi yöntemlerine yönelme arayışıyla seyahat etmektedir. Asya’da Ayurveda, geleneksel Çin tıbbi ve meditasyon gibi eski şifa uygulamaları yaygındır (Quintela ve diğ., 2016). Türkiye’nin hem ATT hem de FTR hizmetlerini termal kaynaklarla birleştirmesi, yaşlanan nüfusa yönelik karmaşık turizm ürünleri sunma potansiyeli yaratmaktadır.

3.0 KARAR VERME SÜRECİNİ YÖNETEN PSİKOLOJİK VE ALGISAL FAKTÖRLER

Sağlık turistlerinin destinasyon seçimi, sadece rasyonel ekonomik kıyaslamalardan ibaret değildir; aynı zamanda yüksek düzeyde algılanan belirsizlik ve risk içeren psikolojik bir süreçtir. Tedavi sonucu, tıbbi hata olasılığı ve gizlilik gibi faktörlere karşı aşırı duyarlı olan hastalar, karar alma süreçlerinde öncelikle güven mekanizmalarını aramaktadırlar.

3.1 Yüksek Risk Algısının Yönetimi: Güven İnşası Mekanizmaları

Sağlık hizmetlerinin soyut doğası ve yüksek risk taşıması nedeniyle, algılanan güven, marka itibarı ve risk yönetimi, hastaları uluslararası seyahate motive eden en kritik psikolojik unsurlardır (Zeithaml, 1988; Kuşat & Esen, 2022).

Algılanan Kalite, Maliyet ve Değer: Sağlık turistinin hizmetten algıladığı kalite, memnuniyet ve tekrar ziyaret niyetini etkileyen temel değişkendir (Zeithaml ve diğ., 1993). Turist, hizmetin potansiyel faydaları ile katlanılan fedakârlığı (para, zaman, risk) karşılaştırarak bir kalite algısına ulaşmaktadır. Bu algı, ziyaret niyetini güçlü bir şekilde etkilemektedir (Han & Hyun, 2015; Zabkar ve diğ., 2010). Bu nedenle, destinasyonun pazarlama stratejisi, sadece düşük maliyeti değil, aynı zamanda maliyet karşılığında sunulan yüksek değeri vurgulamalıdır.

Uluslararası Akreditasyonun Psikolojik Rolü: JCI (Joint Commission International) gibi uluslararası akreditasyon belgelerine sahip olmak, medikal turistler için hizmet kalitesi konusunda somut bir güvence oluşturmaktadır (Donahue & Vanostenberg, 2000; Kuşat & Esen, 2022). Akreditasyon, hastanın zihnindeki en büyük engel olan bilgi asimetrisi riskini azaltmaktadır. Sağlık hizmeti satın almak, yüksek maliyetli ve geri dönüşü olmayan sonuçlar doğurabilen bir karar olduğu için, hastalar yüksek anksiyete düzeyiyle hareket etmektedir. JCI akreditasyon programı, hastanenin tüm sistemlerini, hatta profesyonel kadronun izlenmesi gibi iç mekanizmalarını bile değerlendirerek uluslararası kıyaslamaya olanak tanımaktadır. Bu kapsamlı denetim, hastanın zihninde "bilinmeyen" yerine "doğrulanmış güven" sinyali koyarak psikolojik bariyeri aşar. Bu, pazarlamada fiyat avantajından daha güçlü, kurumsal güvenilirliği pekiştiren bir rekabet aracıdır.

Dijital İletişim ve Risk Yönetimi: Sosyal medya ve dijital platformlar, destinasyon imajını oluşturmada ve medikal hizmetlerin kalitesi/maliyeti algısını şekillendirmede merkezi bir rol oynamaktadır (Zeng & Gerritsen, 2014). Çevrimiçi yayılan e-WOM (elektronik ağızdan ağıza iletişim) ve deneyim paylaşımları, medikal turistlerin potansiyel risklerle ilgili belirsizliği yönetmelerine ve seçenekleri kıyaslamalarına yardımcı olmaktadır. Aktif sosyal medya kullanımı ve etkileşim, Türkiye'ye yönelik ziyaret niyetini artırmaktadır (Büyük, 2024; Yüzbaşıoğlu ve diğ., 2019).

3.2 Kültürel Uyum, Dil Bariyerleri ve Marka İmajı

Kültürel farklılıklar ve dil bariyerleri, medikal turizm hizmetlerinin başarısını ve hasta memnuniyetini doğrudan etkileyen kritik unsurlardır (Kelley ve diğ., 2010; Slowther ve diğ., 2012).

Kültürel Yakınlığın Çekim Gücü: Sağlık turistleri, seyahatlerini planlarken kültürel aşinalık faktörünü göz önüne almaktadırlar (Gan ve diğ., 2013). Türkiye'nin coğrafi ve kültürel bağları, özellikle Orta Doğu ve Türkiye Cumhuriyetleri gibi komşu pazarlardan gelen hastalar için önemli bir "**Kültürel Sermaye**" avantajı yaratmaktadır. Kültürel yakınlık, psikolojik mesafeyi azaltarak, yabancı bir ortamdaki risk algısını düşürmektedir. Olumlu destinasyon imajı, medikal turistlerin zihninde oluşan algısal bir yargı olarak, ziyaret etme niyetini doğrudan etkilemektedir.

Dil Engellerinin Yüksek Maliyeti: Dil engelleri, sadece iletişim zorluklarına ve hasta memnuniyetsizliğine değil, daha da önemlisi tıbbi prosedürlerin yanlış anlaşılmasına, hizmetlerin verimini düşürmeye ve potansiyel tıbbi hatalara yol açabilmektedir (Ma ve diğ., 2025; Huang, 2019; Slowther ve diğ., 2012). Bu durum, turistlerin tıbbi bakıma erişimini zorlaştırmakta ve hizmette eşitsizliğe neden olmaktadır. Dil bariyerlerinin yarattığı risk, kurumun itibarını ve yasal yükümlülüğünü doğrudan etkileyebilmektedir. Bu nedenle, çözüm sadece tercüman sağlamak değil, sağlık çalışanlarının kültürel farkındalık, dil ve kültürlerarası iletişim becerilerini sistematik eğitimlerle artırmaktır (Henderson ve diğ., 2016; Luxford ve diğ., 2011). Hasta merkezli bakımın sağlanabilmesi için, sağlık kuruluşlarının 'sağlayıcı odaklı' bir kültürden 'hasta odaklı' kültüre geçişi tamamlaması gerekmektedir.

3.3 Kişisel Kontrol ve Dijital Güçlendirme (Empowerment) Arayışı

Sağlık turizmi, hastanın kendi tedavi seçeneklerini uluslararası düzeyde seçme yetkisi vererek, süreç üzerindeki kişisel kontrol algısını maksimize etmektedir (Connell, 2013). Kendi ülkelerinde tedavi kısıtlamaları, uzun bekleme listeleri veya istenmeyen prosedürlerle karşılaşan bireyler, uluslararası seyahat yoluyla tedavi arayışına girdiklerinde güçlü bir kendini güçlendirme (empowerment) hissi yaşamaktadırlar (Ozan-Rafferty ve diğ., 2014).

Dijitalleşme, bu güçlendirme arayışını desteklemektedir. Sosyal medya etkileşimleri ve çevrimiçi deneyim paylaşımı (e-WOM), hastaların bilgiye erişimini, farklı seçenekleri kıyaslama yeteneğini artırmakta ve böylece karar verme gücünü pekiştirmektedir (Yüzbaşıoğlu ve diğ., 2019; Zeng & Gerritsen, 2014). Bu psikolojik tatmin, yüksek riskli seyahat kararının alınmasında motive edici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Dijital altyapı ve bilgi iletişim teknolojilerinin yaygın kullanımı yalnızca hastaların karar alma süreçlerini değil, sağlık turizmi alanında işgücü verimliliğini de artırmaktadır (Akarsu ve diğ., 2020). Aşağıda yer alan Tablo 2'de, medikal turistlerin karar verme süreçlerinde karşılaştığı ana risk kategorileri ve bu riskleri azaltmak için uygulanması gereken temel güven inşa etme stratejileri özetlenmektedir.

Tablo 1. Sağlık Turizminde Algılanan Riskler ve Güven İnşası Stratejileri

Algılanan Risk Kategorisi	Risk Tanımı	Güven İnşası Stratejisi	Kaynak
Klinik Risk	Tıbbi hata, operasyon başarısızlığı, komplikasyonlar sonrası bakım eksikliği.	JCI gibi uluslararası akreditasyonlar, uzman hekim kadrosunun şeffaf sunumu, post-operatif takip planı zorunluluğu.	Aksu & Bayar (2019)
İletişim/Kültürel Risk	Dil bariyerleri, yanlış anlaşılmalara, kültürel hassasiyet eksikliği.	Kültürel yetkinlik eğitimleri, profesyonel tıbbi tercümanlık, kültürel aşinalık vurgusuz	Chen & Huang (2019), Gan ve diğ., (2023)
Finansal Risk	Beklenmeyen ek maliyetler, sigorta geçerliliğinde belirsizlik.	Şeffaf fiyatlandırma politikaları, sigorta ve ödeme prosedürleri hakkında detaylı bilgilendirme.	Zabkar ve diğ. (2010)
İtibar Riski	Olumsuz e-WOM, destinasyonun genel güvensiz imajı.	Sosyal medyada aktif ve proaktif risk yönetimi, hızlı ve empatik yanıtlar, olumlu deneyim paylaşımının teşviki	Zeng & Gerritsen (2014)

4.0 TÜRKİYE İÇİN UYGULANABİLİR STRATEJİK PAZARLAMA VE YÖNETİM ÇIKARIMLARI

Sağlık turizminin küresel rekabet ortamında sürdürülebilir başarı elde etmesi, yalnızca kaliteli tıbbi hizmet sunumuyla değil, aynı zamanda bu hizmetlerin hedef kitlelerin motivasyonlarına ve psikolojik beklentilerine uygun şekilde entegre bir pazarlama stratejisiyle yönetilmesine bağlıdır.

4.1 Motivasyona Yönelik Hedef Kitle Odaklı Pazarlama Stratejileri

Başarılı bir medikal turizm pazarlaması, turistlerin temel motivasyonlarına (fiyat, kalite, kültürel yakınlık) göre ayrıştırılmış ve özelleştirilmiş mesajlar kullanılmalıdır. Türkiye'nin küresel pazardaki konumunu güçlendirmek için atılması gereken adımlar, rekabet avantajlarını maksimize etmeye odaklanmalıdır.

Değer Teklifi Optimizasyonu-Maliyet ve Kalite Entegrasyonu: Türkiye, ABD ve Avrupa ülkelerine kıyasla tedavilerde önemli ölçüde daha uygun fiyatlar sunmaktadır. Ancak pazarlama stratejileri, yalnızca düşük maliyete odaklanmak yerine, bu fiyat avantajını uluslararası akreditasyona sahip hastaneler (JCI) ve deneyimli, iyi eğitilmiş sağlık personeli (Yılmaz, 2022) gibi somut kalite göstergeleriyle birlikte sunulmalıdır. Hastaların algıladığı kalitenin artması, ziyaret etme niyetlerini doğrudan etkileyen kritik bir unsurdur (Han & Hyun, 2015).

Yalnızca fiyata odaklanmak, hizmet kalitesinden ödün verildiği algısını yaratabilir; dolayısıyla pazarlama, Türkiye'nin sunduğu "**Eşsiz Değer**" teklifini ön plana çıkarmalıdır.

Niş Pazar Odaklılık ve Uzmanlaşma: Genel sağlık turizmi yerine, Türkiye'nin güçlü olduğu ve yüksek talep gören spesifik tıbbi niş pazarlara odaklanılması, ülkenin rekabet gücünü artırmak için hayati önem taşır (Ceylan, 2025; Connell, 2013). Aşağıda yer alan Tablo 3'te, Türkiye için öncelikli niş pazarlar ve stratejik konumlandırma özetlenmektedir.

Tablo 2.Türkiye İçin Öncelikli Niş Pazarlar ve Stratejik Konumlandırma

Niş Pazar	Motivasyon Temeli	Türkiye Avantajı ve Stratejik Konumlandırma
Geriatrik Turizm	Yaşlı nüfusun termal, FTR ve uzun süreli bakım talepleri	Termal kaynaklar (Avrupa 1.si), FTR ile termal tedavilerin entegrasyonu (Dilekçi & Özkuk, 2020), 10.000 yatak kapasitesi hedefi.
Dental Turizm	Düşük maliyetli ve yüksek kalitede diş tedavisi arayışı	Rekabetçi fiyatlar ve uzman hekim varlığı (Büyük, 2023b).
Estetik ve Saç Ekim Turizmi	Güzellik ve psikososyal tatmin, anonimlik arayışı	Küresel pazarda en çok bilinen alan, yüksek nitel performans ve yenilikçilik (Büyük, 2024; Eren ve diğ., 2013)
In Vitro Fertilizasyon (IVF) Turizmi	Yüksek maliyetli veya yasal kısıtlamalar nedeniyle erişilemeyen kısırlık tedavileri.	Uluslararası kısıtlamaların az olması ve rekabetçi fiyatlar (Yıldız & Khan, 2016; Connell, 2006).

Özellikle Geriatrik Turizm, artan yaşam süresi göz önüne alındığında kritik bir öneme sahiptir (Rowe & Kahn, 1997). Geriatrik turistler, seyahatleri sırasında tanı ve tedavi hizmetlerinin yanı sıra termal tesislerden de faydalanmayı amaçladığından (Baynal Doğan ve diğ., 2020), pazarlama ve yatırım stratejileri bu entegre sağlık ve turizm paketlerine yoğunlaştırılmalıdır.

4.2 Dijital İletişim, Şeffaflık ve Algı Yönetimi

Potansiyel turistlerin birçoğu karar alma süreçlerinde sosyal medyayı aktif olarak kullanmaktadır (Zeng & Gerritsen, 2014). Bu nedenle, sağlık kuruluşları dijital platformları sadece tanıtım amacıyla değil, şeffaf, doğru ve güncel bilgi sağlamak amacıyla etkin bir biçimde kullanılmalıdır.

Sosyal medyanın etkin kullanımı, medikal turistlerin endişelerini yönetmeye ve belirsizliği azaltmaya yardımcı olur. İşletmeler, çevrimiçi deneyimlerin turistlerin karar alma süreçlerini etkilediğinin farkında olarak (Ozan-Rafferty vd., 2014), olumlu e-WOM'u teşvik etmeli ve medikal turist yorumlarına hızlı ve empatik yanıtlar vermelidir. Sosyal medyada etkileşimin artması, ziyaret niyetini de artırma eğilimi göstermektedir (Yüzbaşıoğlu ve diğ., 2019).

Ayrıca, tedavi prosedürlerinin karmaşıklığı ve sağlık sigortalarının geçerliliği hakkında yeterli bilginin olmaması, potansiyel turistlerin endişelerini artırmaktadır. Bu alanda şeffaf bilgilendirme politikaları oluşturularak uluslararası güvenin pekiştirilmesi sağlanmalıdır.

4.3 Kurumsal Yönetim ve Entegre Hizmet Modeli

Sağlık turizminin başarılı ve sürdürülebilir olması, kurumların iç yönetim süreçlerinin optimize edilmesine bağlıdır.

Kültürel Yetkinlik ve Personel Eğitimi: Sağlık personelinin yabancı dil bilgisi ve kültürlerarası iletişim becerileri üzerindeki eksiklikler, turistlerin en büyük şikayetleri arasında yer almakta ve hasta memnuniyetini düşürerek tıbbi hatalara dahi zemin hazırlayabilmektedir (Yiğit, 2016; Büyük, 2023a). Bu durum, yabancı dilde iletişim zorluklarının hizmet kalitesinde eşitsizliğe yol açması gerçeğiyle yakından ilişkilidir. Bu sorunun çözümü için, tıbbi ve turizm personelinin kültürel farkındalık ve dil yeterliliğini sürekli eğitimlerle (Henderson ve diğ., 2016; Luxford ve diğ., 2011) artırması, hasta odaklı hizmet kültürüne geçişi desteklemesi gerekmektedir.

Entegre Hizmet Yönetimi: Medikal turizm, turizm ve sağlık sektörlerinin ortak ürünü olduğu için (Gümüş & Büyük, 2008), hastane, seyahat acentesi ve konaklama tesislerinin koordineli bir şekilde çalışmasını sağlayan güçlü kurumsal iş birliklerine ihtiyaç vardır. Entegre hizmet yönetimi, hastanın tüm seyahat deneyiminin (vize, konaklama, transfer, tedavi ve sonrası bakım) kesintisiz ve güvenilir olmasını sağlamak için zorunludur.

Veri Odaklı Karar Alma: Sektörün, seyahat eden turistlerin tedavi türleri, destinasyon tercihleri ve sosyo-demografik profillerine dair detaylı istatistiki verileri düzenli olarak toplaması ve paylaşması gerekmektedir (Büyük & Akkuş, 2024). Veri odaklı karar alma süreçleri, ülkenin niş pazar potansiyelini doğru bir şekilde belirlemesine ve kaynaklarını en verimli alanlara yönlendirmesine olanak tanıyacaktır.

5.0 SONUÇ, SEKTÖREL ÖNGÖRÜLER VE GELECEK ARAŞTIRMA GÜNDEMİ

Sağlık turizminde seyahat motivasyonları, kendi ülkesindeki yüksek maliyetler ve erişim sorunları (Push faktörleri) ile destinasyonun sunduğu kalite, hız ve kültürel konfor (Pull faktörleri) arasındaki karmaşık etkileşimden doğmaktadır. Bu motivasyonel çerçevenin psikolojik süreçleri, uluslararası akreditasyonlar (JCI) ve sosyal medya etkileşimleri aracılığıyla inşa edilen güven ve değer algısı tarafından güçlü bir şekilde yönetilmektedir (Han & Hyun, 2015).

Türkiye, coğrafi konumu, maliyet avantajları, nitelikli sağlık personeli ve gelişen altyapısı sayesinde küresel pazarda güçlü ve rekabetçi bir konumdadır.

Ülkenin 2018-2022 yılları arasında medikal amaçlı ziyaretçi sayısını yaklaşık iki katına çıkarması, bu stratejik başarının somut kanıtıdır (Büyük, 2024).

Ancak sürdürülebilir başarı, sadece üstün tıbbi teknolojiye sahip olmakla değil, aynı zamanda yüksek risk algısını yönetebilen, kültürel açıdan hassas ve şeffaf bir hizmet deneyimi sunma becerisine bağlı olacaktır. Bu durum, sağlık kuruluşlarının 'sağlayıcı odaklı' bir yaklaşımdan 'hasta odaklı' entegre bir hizmet modeline geçişini zorunlu kılmaktadır. Özellikle karmaşık prosedürlerin ardından ortaya çıkabilecek komplikasyonların yönetimi ve post-operatif bakım maliyetlerinin kamu kaynaklarına yüklenmesi riskinin azaltılması için (Aksu & Bayar, 2019) , uluslararası düzenlemelerin ve şeffaf sigorta politikalarının oluşturulması kritik öneme sahiptir.

Sektörel Öngörüler ve Yönetimsel Zorunluluklar: Gelecek dönemde büyümenin odak noktası, Geriatrik Turizm gibi uzun süreli ve yüksek marjlı niş pazarlar olacaktır. Artan yaşlı nüfusun termal ve rehabilitasyon talepleri (Zsarnoczky, 2016), Türkiye'nin termal kaynaklarını FTR ve alternatif/tamamlayıcı tıp hizmetleriyle entegre etmesini gerektirmektedir. Türkiye'nin bu alandaki somut hedeflere ulaşması, sektörün dayanıklılığını artıracaktır.

Dijitalleşmenin ve e-WOM'un artan etkisi, medikal turistlerin daha bilinçli ve seçici olmasını sağlamaktadır. İşletmelerin dijital platformları kullanarak şeffaflığı ve dürüstlüğü sağlaması, uluslararası güveni pekiştirmenin temel anahtarıdır. Personelin kültürel ve dil bariyerlerini aşma yeteneği (Büyük, 2023a), hasta memnuniyeti ve tıbbi güvenliğin sağlanmasında hayati bir zorunluluktur.

Gelecek Araştırmalar İçin Gündem Önerileri: Türkiye'nin küresel pazardaki rekabetçi konumunu sağlamlaştırması için bilimsel çalışmaların aşağıdaki alanlara odaklanması önerilmektedir:

- 1. Kültürel ve Dil Bariyerlerinin Kantitatif Analizi:** Kültürel uyumsuzluğun ve dil engellerinin, hasta güvenliği, memnuniyeti ve özellikle tekrar ziyaret niyetleri üzerindeki nedensel etkilerinin nicel ve nitel yöntemlerle derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Bu analizler, kültürel yetkinlik eğitimlerinin geri dönüşünü ölçmeye yardımcı olacaktır (Chen & Huang, 2019).
- 2. Akreditasyon ve Güvenin Sürdürülebilirliği:** JCI gibi uluslararası akreditasyonların, sosyal medya algısı ve hedef pazarlardaki risk yönetimi üzerindeki uzun vadeli ve sürekli etkilerinin araştırılması, akreditasyon yatırımlarının stratejik değerini ortaya koyacaktır.

3. **Veri Odaklı Mikro Pazar Segmentasyonu:** Sağlık turizmi sektörünün toplanan detaylı istatistiki veriler ışığında (Büyük & Akkuş, 2024), gelen turistlerin sosyo-demografik profilleri, tedavi türleri ve destinasyon tercihleri temel alınarak, küresel trendlere uyumlu, mikro düzeyde yeni niş pazar segmentasyonları oluşturulmalıdır. Bu, pazarlama kaynaklarının hassas bir şekilde hedeflenmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Y., & Büyük, Ö. (2024). Economic Impact of Health Tourism and Turkey's Position in The Global Health Tourism, In H. Tan & İ. Serbestoğlu (Eds.), Recent Researches: Social and Humanities-2024 (pp. 201–214). Lyon: Livre de Lyon.
- Akarsu, Y., Kurt, S., & Dilbaz Alacahan, N. (2020). OECD Ülkelerinde Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin İşgücü Verimliliği Üzerine Etkisi, *Journal of Life Economics*, 7(4), 309–322.
- Aksu, A., & Bayar, M. (2019). Development of Health Tourism in Turkey: SWOT Analysis of Antalya Province. *Journal of Tourism Management Research*, 6(2), 134-154.
- Aydın, F., & Şeker, S. (2011). Sağlık turizmi kavramı ve Türkiye'deki durumu. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 7-18.
- Batbaylı, Ş. (2022). Türkiye'nin Uluslararası Sağlık Turizmindeki Rekabet Gücünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Ampirik Bir Analiz. *International Journal of Social Inquiry*, 15(2), 365-382.
- Baynal Doğan, T. G., Doğan, S. & Baynal, B. (2020). İleri Yaş ve Engelli Turizmi Hedef Kitlesine Yönelik Bolu İli Sağlık Serbest Bölgesi Tasarımı. *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 295-311
- Burtan Doğan, B., & Aslan, A. (2019). Türkiye'de sağlık turizminin mevcut durumu ve ülke ekonomisine katkıları. *Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 390-418.
- Büyük, Ö. (2023a). Kültürel farklar ve dil bariyerlerinin medikal turizme etkisi. E.B. Biçer & O. Şanlı (Ed.) *Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar I*, içinde (815-836). İzmir: Duvar Yayınları.
- Büyük, Ö. (2023b). Türkiye ve Dünyada Medikal Turizm: Sağlık, Ekonomi ve Kültürün Buluşması. *Turizm Araştırmaları*, içinde (55-76). Gaziantep: Özgür Yayınları.
- Büyük, Ö. (2024). *Medikal turistlerin Türkiye'yi ziyaret etme niyetleri üzerinde destinasyon imajı ve sosyal medya etkileşiminin rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyük, Ö. ve Akkuş, G. (2022a). Geriatrik-Turizmin Üçüncü Yaş Turizminden Ayrılan Yönleri ve Fizik Tedavi Rehabilitasyon ve Termal Tedavilerle İlişkisi. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 5(2), 112-131.
- Büyük, Ö. ve Akkuş, G. (2022c). Türkiye'de Termal Turizm: Dijital ve Sosyal Medya Üzerinden Bir Değerlendirme. *Journal of Travel and Tourism Research*, 21(21), 27-60.

- Büyük, Ö. ve Akkuş, G. (2022d). Geriatric-tourism, PMR, and thermal treatments in the third age. L. Altınay, O. M. Karatepe, & M. Tuna (Ed.) *Advances in Managing Tourism Across Continents Vol. 2* içinde (s. 1-13). USF M3 Publishing.
- Büyük, Ö. ve Akkuş, G. (2024). Medikal Turizm Verileri ve İstatistikleri: Gelişmekte Olan Ülkelerin Yükselişi ve Türkiye. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 12(2), 1105-1124.
- Carrera, P.M., & Bridges, J.F. (2006). Globalization and healthcare: Understanding health and medical tourism. *Expert Review of Pharmacoeconomics and Outcomes Research*, 6(4), 447-454.
- Ceylan, A. (2025). Türkiye ve dünyada sağlık turizminin gelişimi: sosyal bilimler bağlamında bir derleme. *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 314-326.
- Chen, X., & Huang, Y. (2019). Language barriers and patient safety risks in medical tourism: A systematic review. *Journal of Travel Medicine*, 26(7), taz062.
- Connell, J. (2006). Medical tourism: Sea, sun, sand and ... surgery. *Tourism Management*, 27(6), 1093-1100.
- Connell, J. (2013). Contemporary medical tourism: Conceptualization, culture and commodification. *Tourism Management*, 34, 1-13.
- Dilekçi, E., & Özkuk, K. (2020). Physical therapy and balneotherapy in elderly patients with neck, low back and knee pain, retrospective study. *Bozok Medical Journal*, 10(2), 39-46
- Donahue, K. T., & Vanostenberg, P. (2000). Joint Commission International accreditation: relationship to four models of evaluation. *International Journal for Quality in Health Care*, 12(3), 243-246.
- Eren, M. Ş., Tokgöz, E., Gül, H. ve Saylan, O. (2013). Pazar odaklılığın nitel performans üzerindeki etkisinde öğrenme odaklılık ve yenilikçiliğin düzenleyici etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 1-28.
- Gan, T., Zheng, J., Li, W., Li, J., & Shen, J. (2023) Health and Wellness Tourists' Motivation and Behavior Intention: The Role of Perceived Value. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 20, 4339.
- Global Buyers Survey. (2016-2017). *Global Medical Tourism Market Report 2017*.
- Gül, H. (2019). Sağlık hizmetleri muhasebesi: Boyutları ve zorlukları. *İçinde Sağlık Yönetiminde Güncel Konular* (s. 101-125). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gümüş, F., ve Büyük, Ö. (2008). Sağlık Turizminde Yeni Açılımlar: Tıp Turizmi. 3. *Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi* içinde (s. 431-437).

- Han, H., & Hyun, S.S. (2015). Customer retention in the medical tourism industry: Impact of quality, satisfaction, trust, and price reasonableness. *Tourism Management*, 46, 20-29.
- Henderson, S., Barker, M., ve Mak, A. (2016). Strategies used by nurses, academics, and students to overcome intercultural communication challenges. *Nurse Education in Practice*, 16, 71-78.
- Kanıboz, F., & Baktır, Y. (2024). Medikal sağlık turizminde hasta beklentileri ve memnuniyet düzeyi: Türkiye’de özel bir hastane grubu örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 86-107.
- Kelley, A., Wenger, N. ve Sarkisian, C. (2010). Opiniones: end-of-life care preferences and planning of older latinos. *Journal of the American Geriatrics Society*, 58(6), 1109-1116.
- Kuşat, N., & Esen, E. (2022). Sağlık Turizmi Perspektifinden Türk Sağlık Sektörü Rekabet Gücü. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 37-50.
- Kuzhan, K., & Gönen, S. (2024). Türkiye’de sağlık turizmi ve pazarı üzerine bir değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 40-50.
- Lunt, N., Smith, R., Exworthy, M., Green, S.T., Horsfall, D., & Mannion, R. (2011). Medical tourism: Treatments, markets, and health system implications: A scoping review. Paris: OECD Directorate for Employment Labour and Social Affairs, <https://www.oecd.org/els/health-systems/48723982.pdf> (03.09.2025).
- Luxford, K., Safran, D.G., & Delbanco, T. (2011). Promoting patient-centered care: a qualitative study of facilitators and barriers in healthcare organizations with a reputation for improving the patient experience. *International Journal for Quality in Health Care*, 23(5), 510-515.
- Ma, C., Liang, E., Hu, M., & Squires, A. (2025). Hitting or Missing Healthcare Expectations of Chinese Immigrants with Language Barriers. *Journal of Asian Health*. 5. 10.59448/jah.v5i1.45.
- Mueller, H., & Kaufmann, E.L. (2001). Wellness tourism: Market analysis of a special health tourism segment and implications for the hotel industry. *Journal of Vacation Marketing*, 7(1), 5-17.
- Ozan-Rafferty, M.E., Johnson, J.A., Shah, G.H., & Kursun, A. (2014). In the words of the medical tourist: An Analysis of Internet narratives by health travelers to Turkey, *J Med Internet Res.*, 16(2), e43.

- Özkan, M.E. (2019). Sağlık turizmi kapsamında türkiye'nin medikal turizm potansiyeline yönelik bir değerlendirme. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 50-64.
- Quintela, J.A., Costa, C. & Correia, A. (2016). Health, wellness and medicaltourism- A conceptual approach. *Enlightening Tourism: A Pathmaking Journal*, 6, 1-18.
- Rowe J.W., & Kahn R.L. (1997). Successful aging. *The Gerontologist*, 37(4), 433-440.
- Slowther, A., Hundt, G., Purkis, J., ve Taylor, R. (2012). Experiences of non-uk-qualified doctors working within the uk regulatory framework: a qualitative study. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 105(4), 157-165.
- Smith, M., & Puczkó, L. (2009).). Health and wellness tourism. Butterworth-Heinemann: Elsevier Ltd., USA.
- Springer, K., Brown, M., & Stulberg, D.L. (2003). Common hair loss disorders. *American Family Physician*, 68(1), 93-102.
- Tontuş, H.Ö. (2017). Türkiye'nin Sağlık Turizmindeki Önemi. SATURK Yayınları, <https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklenti/10948/0/06pdf.pdf>, :03.08.2025
- Türksoy, A. & Türksoy, S. S. (2010). Termal turizmin geliştirilmesi kapsamında Çeşme ilçesi termal kaynaklarının değerlendirilmesi, *Ege Akademik Bakış*, 10(1), 699-725.
- Wang, K., Xu, H. ve Huang, L. (2020). Wellness Tourism and Spatial Stigma: A Case Study of Bama, China. *Tourism Management*, 78, 1-12.
- WHO (World Health Organization). (2015). *World report on ageing and health*. Publications of the World Health Organization.
- WHO (World Health Organization). (2024). *Global Health Tourism Report 2024*. Geneva: WHO Press.
- Yalman, F. (2023). Motivasyonel faktörler, davranışsal niyet ve hastane imajı arasındaki ilişki: medikal sağlık turistleri üzerinde bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 105-121.
- Yıldız, M S., & Khan, M.M. (2016). Opportunities for reproductive tourism: cost and quality advantages of Turkey in the provision of in-vitro Fertilization (IVF) services. *BMC health services research*, 16(a), 1-8.
- Yılmaz, V. (2022). Medikal turizmin pazarlama karması unsurları açısından bir analizi. *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, 13(35), 1056-1078.
- Yiğit, V. (2016). Kamu hastanelerinde medikal turizmin gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(15), 107-119.

- Yüzbaşıoğlu, N., Doğan, O., & Kocabıyık, M.S. (2019). Medikal turizm kapsamında hizmet veren sağlık kuruluşlarının sosyal medya kullanım düzeyleri: Facebook üzerine bir araştırma. *19. Ulusal Turizm Kongresi*, Afyonkarahisar, 487-503.
- Zabkar, V., Brencic, M. M., ve Dmitrovic, T. (2010). Modelling perceived quality, visitor satisfaction and behavioural intentions at the destination level. *Tourism Management*, 31(4), 537-546.
- Zeithaml, V. A. (1988). Consumer perceptions of price, quality, and value: A means-end model and synthesis of evidence. *Journal of Marketing*, 52(3), 2-22.
- Zeithaml, V. A., Berry, L. L., & Parasuraman, A. (1993). The nature and determinants of customer expectations of service. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 21(1), 1-12.
- Zeng, B., ve Gerritsen, R. (2014). What do we know about social media in tourism? A review. *Tourism Management Perspectives*, 10, 27-36.
- Zsarnoczky, M. (2016). Silver tourism. E. Horska, Z. Kapsdorferová, & M. Hallová (Ed.), *The Agri-Food Value Chain: Challenges for Natural Resources Management and Society: International Scientific Days 2016* içinde (s. 556-563). Slovak University of Agriculture in Nitra.

BÖLÜM 20

Sağlık Sistemlerinde Akıllı Planlama: Kuramsal Temel, Yöntem ve Uygulamalar

Uğur Eliyi'

1. GİRİŞ

Günümüzde sağlık sistemleri artan talep, maliyet baskıları ve hizmet kalitesi beklentilerinin birleştiği, benzeri görülmemiş bir karmaşıklıkla karşı karşıyadır. Belirsiz talep, sınırlı kaynaklar, çok paydaşlı yapı ve değişken hasta ihtiyaçları, sağlık hizmeti operasyonlarını diğer sektörlerden ayıran temel zorluklardır. Bu ortamda kaynakların etkin tahsisi ve hizmetlerin zamanında sunumu için “akıllı planlama” yaklaşımlarına duyulan ihtiyaç her zamankinden daha fazladır. Akıllı planlama, klasik yöneylem araştırması yöntemlerini veri bilimi, yapay zekâ ve dijital sağlık altyapılarıyla bütünleştirerek kapasite ve çizelgeleme kararlarının hem etkin hem de esnek biçimde alınmasını sağlar.

Yöneylem araştırması veya yönetim bilimi alanında önemli bir problem ailesi olarak yer alan kapasite planlama ve çizelgeleme, sağlık yönetiminde makrodan mikroya uzanan çok katmanlı ve birbirine bağlı karar alanlarını kapsar. Stratejik düzeyde yatak ve personel kapasitesi, uzun dönemli bakım ve uzman dağılımı gibi kararlar, taktik düzeyde vardiya planlaması, poliklinik kapasite belirlenmesi ve ameliyathane blok tahsisi, operasyonel düzeyde ise randevu aralıklarının çizelgelenmesi, hasta kabulü ve bakım süreci planlaması gibi kararlar yer alır. Bu katmanlar arasındaki sıkı etkileşim, sağlık sistemlerinde planlamayı çok amaçlı ve çok kısıtlı bir optimizasyon problemi haline getirir. Örneğin poliklinikte randevu aralıklarının yeniden tasarımı servis doluluk oranlarını, acil servis sıklıkliğini ve hatta yatak devir hızını etkileyebilecek önemli bir karar problemidir.

Sağlık hizmetlerinin yapısal özellikleri, planlama problemlerini diğer sektörlerden ayırarak karmaşıklaştırır. Talebin stokastik (olasılıksal) ve mevsimsellik içeren dalgalı yapısı, hizmet sürelerindeki değişkenlik, çok disiplinli bakım süreçleri ve etik ile düzenleyici gereklilikler, karar uzayını genişletir. Bununla birlikte etik, klinik güvenlik ve ülkeden ülkeye değişebilecek bir takım düzenleyici gereklilikler karar uzayını sınırlamaktadır. Bu bağlamda çözülecek problemlerdeki amaç fonksiyonları da çoğu kez birbiriyle çelişme halindedir. Örneğin hasta bekleme sürelerini kısaltmak, hekim/hemşire iş yükünü dengelemeyi, kaynak kullanım oranlarını yükseltmeyi veya maliyetleri düşürmeyi olumsuz yönde etkileyebilir ama hizmet kalitesini artırabilir. Bu

¹ Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-5584-891X

nedenle akıllı planlama yöntemleri, çelişen hedefleri dengeleyen ve karar vericinin tercihlerini açıkça modele yansıtan çok amaçlı karar destek mekanizmaları sunmalıdır.

Çizelgeleme optimizasyonunun kökeni yöneylem araştırmasına dayansa da, alan günümüzde yapay zekâ, veri bilimi ve dijital sağlık teknolojilerinin entegrasyonu ile yeni bir boyut kazanmıştır. Bu alandaki erken dönem uygulamalar üretim ve hizmet sektörlerindeki modellerin sağlık alanındaki özgün karmaşıklıkları ele alacak biçimde uyarlanmasına dayanmaktadır (Welch & Bailey, 1952). Bu temel çalışmalar, hasta akışının optimize edilmesi, kaynak kullanımının iyileştirilmesi, belirsizlik altında randevu planlama ve verimlilik ile hasta memnuniyeti arasındaki dengenin sağlanması gibi, günümüzde de çağdaş sağlık yönetimi bilimine yön vermeyi sürdüren temelleri inşa etmiştir. Tarihsel olarak çalışmalar randevu aralıklarının belirlenmesinde bekleme ve boşa kalma süreleri arasındaki dengeyi hedefleyen bir takım kural tabanlı basit yaklaşımlarla başlamış, daha sonra stokastik kuyruk modelleri, simülasyon ve matematiksel programlama ile olgunlaşmıştır (Ho & Lau, 1992). Öte yandan güncel araştırmalar belirsizliğe karşı dayanıklılık, veri odaklı ve esnek karar destek sistemleri ile gerçek dünya kısıtlarını içeren çözüm mimarilerine yönelmektedir. Elektronik sağlık kayıtları ve gerçek zamanlı gösterge panoları akıllı planlamanın uygulanmasını kolaylaştırmakta, veri yönetişimi, gizlilik ve açıklanabilirlik ise bu sistemlerin güvenle benimsenmesi için kritik önemdedir.

Politika ve yönetim açısından bakıldığında, akıllı kapasite ve çizelgeleme planlaması yalnızca operasyonel verimlilik değil aynı zamanda erişim eşitliği, hasta güvenliği, çalışan memnuniyeti ve mali sürdürülebilirlik üzerinde de yüksek etkiye sahiptir. Bu nedenle, geliştirilen çözümler paydaş tercihlerini ve eşitlik ölçütlerini içermeli, belirsizlik altında politika esnekliği sağlamalı ve sahada uygulanabilirliği kanıtlanmış altyapılarla desteklenmelidir. Uygulamada başarı teknik mükemmeliyetin yanı sıra kurumsal hazırlık, kullanıcı deneyimi, eğitim ve değişim yönetimi bileşenlerine de bağlıdır.

Bu kitap bölümü literatürdeki dağılık model ve yöntemleri sağlık operasyonlarının gerçek kısıt ve hedefleriyle uyumlu, bütüncül bir çerçevede birleştirerek kuramdan uygulamaya uzanan bir köprü kurmayı amaçlamaktadır. İzleyen bölümlerde önce kuramsal temeller sistematize edilecek, ardından poliklinik, yatan hasta, ameliyathane ve iş gücü planlaması gibi temel uygulama alanlarında bu temellerin pratikteki yansımaları sunulacaktır. Son olarak açıklanabilir yapay zekâ, federatif öğrenme, sürdürülebilirlik ve kriz dayanıklılığı gibi yükselen temalar ile geleceğe dönük araştırma ve uygulama alanları tartışılacaktır. Böylece karar verici, veri bilimci ve sağlık yöneticilerine akıllı planlamayı kurumlarında etkili ve güvenli biçimde hayata geçirmek için yol gösterici bir çerçeve sunulacaktır.

2. KURAMSAL TEMELLER

Sağlık sistemlerinde akıllı planlamanın kuramsal temeli talep ve hizmet süreçlerinin stokastik doğasını, çok amaçlı karar verme gereksinimini ve karmaşık kısıt yapısını birlikte ele alan bir dizi matematiksel ve hesaplamalı yöntemle dayanır. Amaç, karar problemlerinin doğasına göre doğru araçları seçebilmek, her yaklaşımın varsayımlarını ve güçlü/zayıf yönlerini görünür kılmak ve gerçek dünya kısıtları altında ölçeklenebilir çözümler üretmektir. Bu bölümde sağlık alanında kullanılan kuyruk kuramı, stokastik süreçler ve belirsizlik, çok amaçlı optimizasyon, dağılım-duyarlı optimizasyon, kısıt programlama ve simülasyon-optimizasyon yöntemlerinin esasları sunulmaktadır.

Sağlık çizelgeleme optimizasyonunun kuramsal temeli Bailey ve Welch'in (1952) hastane polikliniklerinde ayaktan randevu çizelgelemesine ilişkin ilk sistematik çalışmasıyla atılmıştır. Bu çığır açıcı çalışma hasta bekleme süresi ile hekim boşta kalma süresi arasındaki dengeyi kuran ve matematiksel çerçevesi şu şekilde özetlenen "Bailey-Welch kuralı"nı geliştirmiştir:

$$A_i = A_{\{i-1\}} + h.$$

burada A_i i 'nci hastanın randevu zamanı, h ise ortalama hizmet süresidir. Oturum başında birden fazla hastanın çağrılması ve sonrasında hastalara sabit aralıklarla hizmet verilmesi ilkesine dayanan bu basit kuyruk bazlı kural sağlık randevu teorisinin köşe taşlarından biri olarak kabul edilir ve modern çizelgeleme algoritmalarında hala referans alınmaya devam etmektedir.

2.1. Kuyruk Kuramı ve Stokastik Süreçler

Kuyruk kuramı, rastgele gelen taleplerin sınırlı hizmet kaynaklarınca karşılandığı sistemlerin performansını analitik olarak inceleyen temel çatı taşlarından biridir. Sağlıkta hasta akışı genel hatlarıyla randevu ile gelenler, acil başvurular ve klinik içi yönlendirmeler gibi farklı kuyruk disiplinlerine tabidir. Buradaki hasta geliş/variş süreci (bunun için genellikle Poisson dağılımı kullanılır), hizmet süresi dağılımı ve hizmeti sunan kişi sayısı gibi parametrelerin klinik gerçek veriler kullanılarak belirlenmesi gereklidir. Sistemde beklenen hasta sayısı, hasta bekleme süreleri ve kaynak kullanım oranları gibi performans ölçütleri erişim ve verimlilik arasındaki dengeyi görünür kılar.

Örneğin tek sağlık uzmanının hizmet sunduğu, hasta gelişlerinin Poisson dağılımına uyduğu, $M/M/1$ gösterimi ile temsil edilen bir kuyruk sistemi için beklenen bekleme süresi klasik olarak trafik yoğunluğu ρ ile artacaktır. Bu tip bir sistemde kullanım oranının yüksekliği (yani sağlık uzmanının doluluğu) bekleme sürelerinde doğrusal olmayan sıçramalara neden olabilir. Kuyruk teorisi bu gibi analizlerin yapılabilmesine olanak tanıdığından dolayı sağlık sistemlerinin planlamasında sıkça kullanılmaktadır. Yapılacak analiz sonrasında poliklinik

randevu aralıklarını birkaç dakika kısaltmak kullanım oranını kritik eşiklere yaklaştırarak bekleme kuyruklarını hızla şişirebilir. Bu nedenle kararlar yalnızca ortalama değerlere değil varyansa ve kuyruk davranışına da duyarlı olmalıdır. Elalouf ve Wachtel (2021) acil servisler özelinde kuyruk yaklaşımını kullanan çalışmaları kapsamlı bir literatür taramasında birleştirirken aynı zamanda bu yöntemler hakkında pratik yaklaşımları da özetlemiştir.

Sağlık talebi mevsimsellik, gün içi dalgalanmalar, salgınlar ve yerel demografi gibi pek çok etken yüzünden stokastik bir yapıdadır. Genel olarak sağlık operasyonlarında Poisson süreci (Poisson process) ve yenileme süreçleri (renewal process) hasta gelişlerini modellemede, faz tipli dağılımlar ve log-normal/kuyruklu dağılımlar ise hizmet sürelerini temsil etmede kullanılır. Hastaların habersiz gelmeme (no-show) olasılıkları, haberli iptal dinamikleri ve randevusuz gelişler (walk-in) Bernoulli/Markov modelleriyle yakalanabilmektedir. Zamana bağlı parametreler için ise mevsimsel ARIMA, durum-uzay (state-space) ve çok düzeyli Bayes modelleri de tercih edilmektedir. Örneğin eğer bir poliklinikteki no-show oranları genelde saat dilimi ve hekim bazında heterojen olduğu tahmin ediliyorsa bu heterojenliği de modele dahil etmek kontrollü ekstra rezervasyonun güvenli sınırlarını belirlemede kritik öneme sahip olabilir.

2.2. Sağlık Alanında Optimizasyon ve Simülasyon

Sağlık alanında kapsamlı maliyet optimizasyonuna doğru evrim Ho ve Lau (1992) ile ivme kazanmıştır. Bu çalışma hasta bekleme maliyeti, kaynakların boşa bekleme maliyeti ve operasyonel giderler gibi bileşenleri bütüncül biçimde içeren ve stokastik hasta gelişlerini dikkate alan matematiksel bir programlama modeli sunarak toplam maliyeti minimize etmeyi amaçlamıştır. Böylece sağlık çizelgelemesinde maliyete dayalı optimizasyonun matematiksel temeli güçlenmiş, sağlık operasyonlarının ekonomik modellenmesine ilişkin sonraki araştırmalar üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır.

Deterministik veya senaryo-tabanlı belirsizlik altında, çizelgeleme ve kapasite problemleri çoğunlukla karma tamsayılı doğrusal programlar (MILP) olarak modellenerek optimize edilir (Suppaitnarm ve Pongpirul, 2018). Karar değişkenleri atama (hasta, zaman veya kaynak), sıralama ve blok şeklinde tahsis, vardiya seçimi, kapasite genişletme gibi yapıları kapsar. Amaç fonksiyonları ise tipik olarak bekleme süresi, gecikme miktarı, fazla mesai, kullanılmayan kapasite ve çeşitli maliyetleri içerir. Bu tip modellerin güçlü yönleri modelleme esnekliği ve optimal çözümü garanti etmesidir. Zayıf yönleri ise büyük örneklerde çözüm sürelerinin kabul edilemeyecek şekilde uzaması olarak özetlenebilir. Bu tip büyük ölçekli planlama problemlerinin çözümünü hızlandırabilmek için ayrıştırma yöntemlerinin kullanımı önerilir. Benders ayrıştırma, Lagrange

gevşetme ve Dantzig–Wolfe ayrıştırma gibi yöntemler büyük ölçekli hasta kabul ve vardiya planlama gibi problemleri eniyilemede temel araçlar olarak öne çıkar.

Ele alınan problemin doğası ve büyüklüğü sebebiyle yukarıda sayılan ayrıştırma yöntemlerine rağmen problem süresinin kabul edilebilir seviyelere indirilemediği durumlarda sezgisel ve metasezgisel çözüm yöntemleri öne çıkmaktadır. Genetik algoritmalar, tavlama benzetimi, tabu arama, karınca/arı koloni optimizasyonu ve parçacık sürü optimizasyonu gibi çok sayıda yöntem büyük ve kısıt ağırlıklı arama uzaylarında hızla optimale yakın çözümler bulabilir. Hibrit yöntemler de (ör. GA+yerel arama, tabu arama+sütun üretimi gibi) pratikte iyi sonuçlar verebilmektedir. Dolayısıyla bu tip yöntemler sağlıkta hemşire vardiya, hasta kabul ve randevu blok tasarımıda sıkça tercih edilmektedir (Wu v.d., 2014; Sundar v.d., 2022; Lin ve Yen, 2023).

Sağlık çizelgeleme problemlerinde sert kısıtlar (vardiya kuralları, uzman yeterlilikleri, dinlenme aralıkları, hasta-hekim eşleştirme gibi) ve yumuşak kısıtlar (kişisel tercihler, adil dağılım, zamanda süreklilik gibi) birlikte görülür. Kısıt programlama (CP), alana özel kısıtların ifade gücünü çıkarım (propagation) ve arama stratejileriyle birleştirerek uygulanabilir çözümler uzayını etkin biçimde tarayan modern bir optimizasyon yöntemidir. Özellikle geleneksel karma tamsayılı programlama ile hibrit edildiğinde optimuma yakın yüksek kaliteli çözüme ulaşma süresini hızlandıran bu yöntem sağlık sistemleri için uygun olabilir.

Sağlıkta amaç fonksiyonları, bekleme sürelerini azaltmak, sağlayıcı iş yükünü dengelemek, kapasite kullanımını yükseltmek, maliyeti düşürmek ve kalite göstergelerini iyileştirmek gibi çoğu kez eşzamanlı ve çelişen fonksiyonlardan oluşmaktadır. Çok amaçlı optimizasyonda amaç vektörü minimize edilir ve Pareto eniyileme kavramı çerçevesinde etkin çözümler kümesi aranır. Ağırlıklandırma, epsilon-kısıtlama ve fayda tabanlı yöntemler karar verici tercihlerini modele yansıtmada kullanılarak paydaş tercihleriyle uyumlu Pareto çözümler üretilebilir. Örneğin Behnamian ve Gharabaghli (2023) hem kaynak kullanımını hem de hizmet kalitesini optimize eden çok amaçlı bir hasta çizelgeleme problemi üzerinde çalışmış, problem için dayanıklı çözümler geliştirmişlerdir.

Dayanıklı çözümler ile ne kastedildiğini şu şekilde açıklayabiliriz: Sağlık alanında parametre belirsizliği altında çizelgeleme kararlarının duyarlılığı yüksektir. Dayanıklı (robust) optimizasyonda genellikle belirsizlik kümeleri tanımlanır ve en kötü durumun amaç fonksiyonu optimize edilir. Bu sayede küçük parametre sapmaları karşısında modelin performansındaki keskin düşüşler engellenmiş olur. Dağılıma dayanıklı (distributionally robust) yaklaşımlar ise belirsizliği en kötü dağılıma karşı optimize eder. Örneğin talep tahmininde sistematik bir sapma varsa, dayanıklı planlar kısa vadede biraz daha muhafazakâr

olmakla birlikte uzun vadede daha iyi çözümler üretebilir (Alnaggar ve Farrukh, 2025).

Yöneylem araştırması yöntemlerinin sağlık sistemlerine sistematik uygulandığı ayrıca Pierskalla ve Brailer (1994) tarafından ayrıntılı biçimde ele alınmış, hemşire çizelgelemesi, yatak yönetimi ve ameliyathane çizelgelemesi gibi alanlarda matematiksel programlama, benzetim modelleme, kuyruk kuramı ve stokastik modellemenin önemi vurgulanmıştır. Cayirli ve Veral (2003) ise ayaktan randevu çizelgelemesine yönelik literatürün ilk kapsamlı sistematik incelemesini gerçekleştirerek çizelgeleme politikaları için taksonomiler geliştirmiştir. Bu temel referansta hasta heterojenliğinin ele alınışı değerlendirilmiş, no-show, walk-in ve hasta değişkenliği gibi kritik konulardaki metodolojik yaklaşımlar sentezlenmiş ve alandaki araştırma boşlukları belirlenmiştir. Bunun yanında Epstein vd. (2005) sağlık sistemlerindeki kaynakların optimum tahsisine dair matematiksel modelleme ve optimizasyon çalışmalarını bir kitapta toplamıştır. Abdalkareem vd. (2021) ise sağlık alanında çizelgeleme problemlerini optimizasyon çatısı altında derleyerek geniş bir perspektif sunmuştur.

Yukarıda bahsedilen analitik yöntemler kullanılarak çözümlerin kapalı formda elde edilemediği karmaşık sistemlerde ayrık olay simülasyonu, ajan tabanlı simülasyon ve mikrosimülasyon yaklaşımları politika alternatiflerinin performansını değerlendirmede kullanılır. Simülasyon-optimizasyon entegrasyonu ise arama algoritmalarının aday çözüm üretip simülasyonun bu çözümleri değerlendirdiği bir döngü kurarak optimizasyona yardımcı olur (Lin vd., 2017). Örneğin ameliyathane blok tahsisinde ameliyat ve hazırlık sürelerindeki belirsizlik simülasyon destekli bir planlamayı gerekli kılabilir.

Sağlık planlamasında adil hizmet yalnızca toplam beklemeyi değil, beklemenin dağılımını da dikkate almayı zorunlu kılmaktadır. Adil hizmete yönelik performans ölçütleri (ör. maksimum bekleme süresi veya yüzdelik dilim tabanlı ölçüler) sosyal ölçütlerle uyumlu şekilde modellenir. Örneğin dezavantajlı bölgelerde hastaya erişim sürelerinin üst sınırını bir politika kısıtı olarak tanımlamak, toplam verimlilikte küçük bir fedakârlık karşılığında erişim eşitliğini artırabilir. Sağlık tesislerinde gerçek zamanlı akışta aynı zamanda kararların çevrimiçi olarak verilmesi veya güncellenmesi de gerekebilmektedir. Bu durumda çevrimiçi (online) algoritmalar ve optimizasyon devreye girmelidir. Örneğin gün içi iptaller ve gecikmelere karşı dinamik yeniden çizelgeleme gerekebilir; çevrimiçi algoritmalar en kötü durum performans garantisi sunarken pekiştirmeli öğrenme gibi yöntemler politika iyileştirmesi sağlayabilir. Yüksek no-show olasılığına sahip saat dilimlerine dinamik şekilde yedek kapasite tahsis etmek günü kurtaran küçük müdahalelerle büyük performans kazanımları yaratabilir.

Tablo 1’de bu bölümde anlatılan kuramsal temelleri içeren ve problem özelinde yol gösterici olabilecek bir uygulama rehberi sunulmaktadır. Bu sayede karar vericiler bu kuramsal bileşenleri kullanarak hangi bağlamda hangi model ailesinin uygun olduğuna ve hangi gereksinimlerin kritik olduğuna dair sistematik bir değerlendirme yapabileceklerdir. Gelecek bölümde bu uygulama alanları detaylandırılarak sunulmaktadır.

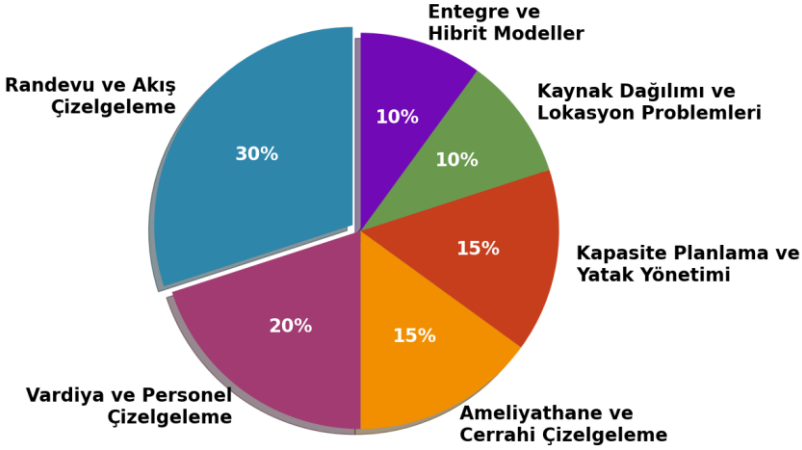
TABLO 1. Uygulama Rehberi: Hangi Problemde Hangi Yöntem?

Uygulama Alanı	Gereksinimler	Temel Yöntemler
Poliklinik randevu çizelgeleme	Bekleme ve no-show yönetimi	Tahminleme, MILP, dayanıklı optimizasyon, simülasyon, simülasyon-optimizasyon
Hasta kabul (Akış) çizelgeleme	Yatak/servis dengesi	MILP, ayrıştırma, dayanıklı optimizasyon, çevrimiçi yeniden çizelgeleme
Vardiya ve personel çizelgeleme	İş yükü adaleti, yasal kısıtlar	CP-MILP hibrit yöntemler, sezgisel ve meta-sezgiseller, ayrıştırma yöntemleri
Ameliyathane blok tahsisi ve cerrahi çizelgeleme	Blok kullanımı, iptal riski	Dayanıklı MILP, simülasyon, metasezgiseller
Uzman/kapasite planlama, kaynak dağılımı	Erişim, adalet, maliyet	Çok dönemli MILP, çok amaçlı ve senaryo bazlı optimizasyon, adil hizmet ve eşitlik kısıtları içeren kısıt programlama
Uzun dönem bakım	Talep belirsizliği, kuyruk riski	Simülasyon-optimizasyon, belirsiz talep ve kuyruk riskleri için kuyruk modelleri ve stokastik süreç analizi

3. UYGULAMA ALANLARI

Sağlık hizmetlerinde akıllı planlamanın uygulama alanları mikro düzeyde randevu aralığı planlamadan orta düzeyde vardiya ve ameliyathane blok tahsisine, makro düzeyde sağlık şebekesi çapında kapasite ve uzman dağılımı kararlarına uzanan bütünlük bir yelpaze sunmaktadır. Bu alanların ortak paydası belirsizlik altında çok amaçlı karar verme gereksinimi ve gerçek dünya kısıtlarının modele yansıtılmasının gerekliliğidir. Literatür randevu ve akış yönetiminde tarihsel kuralları (Bailey & Welch, 1952) modern tahmin-optimizasyon yaklaşımlarıyla birleştirerek, bekleme süreleri, kullanım oranları ve adalet ölçütlerinde eşzamanlı iyileştirmelerin mümkün olduğunu göstermektedir (Ala ve Chen, 2022; Behnamian ve Gharabaghli, 2023). Bu alanda yapılan

alışmalar literatürde genelde altı ana kategoride dağılmaktadır. Şekil 1’de bu çalışmalar bir pasta grafik üzerinde kategorize edilmiştir.

ŞEKİL 1. Sağlıkta planlama ve optimizasyon çalışmalarının kategorik dağılımı.

Şekildeki oranlar son yıllardaki derleme makalelerden (Ala ve Chen, 2022; Abdalkareem v.d., 2021; Cayirli ve Veral, 2003) türetilmiş olup alanın genel eğilimini yansıtmaktadır. Bunun yanında Brandenburg v.d. (2015) sağlıkta çizelgeleme ve planlama alanındaki en iyi uygulamaları bir derleme çalışmasında toplamıştır. Son çalışmalarda ise metasezgisel yaklaşımların yanında entegre ve hibrit modellerin payının giderek arttığı gözlemlenmektedir. Şimdi bu uygulama alanlarını yakından inceleyelim.

Poliklinik randevu ve akış çizelgelemesinde amaç, bekleme sürelerini azaltırken uzmanın boşta kalmasını sınırlamak ve no-show/iptal belirsizliğine karşı dayanıklı kalmaktır. Bu alandaki uygulamalar sabit veya değişken aralık çizelgeleme tipi matematiksel modellemeyi (Eliiyi, 2021; 2025) ve yüksek no-show dilimlerinde kontrollü ekstra rezervasyonu ve randevu türlerine göre heterojen hizmet sürelerini eşleştirmeyi içerir. Tahminleme ve optimizasyonun entegrasyonu, no-show ve hizmet süresi dağılımlarını modele doğrudan besleyerek performansı yükseltmektedir. Simülasyon-optimizasyon yöntemleri ve stokastik modelleme yöntemleri de randevu çizelgelemede sıkça kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır. (Bailey ve Welch, 1952; Kaandorp ve Koole, 2007; Ala ve Chen, 2022; Carreras-García v.d., 2020).

Bunun yanında hasta kabul çizelgelemesi yatak ve servis kısıtları altında akışı dengelemeyi, transferleri ve gecikmeleri minimize etmeyi hedefler. Büyük ölçek ve karmaşıklık nedeniyle ayrıştırma teknikleri bu alanda hesaplamayı dramatik biçimde hızlandırarak kaliteyi düşürmeden çözüm sağlamayı mümkün kılmaktadır (Bastos v.d., 2019; Range v.d., 2014; Turhan & Bilgen, 2017; Liu, Wang, & Hao, 2024).

Hemşire/hekim vardiya planlamasında ve personel çizelgeleme problemlerindeki amaç yasal ve kurumsal kısıtlar altında hasta bakım sürekliliğini ve iş yükü adaletini sağlarken aynı zamanda çalışan esenliğini korumaktır. Bu alanda kısıt programlama ve karma tamsayılı programlama hibrit yöntemleri pratik kural setlerinin (dinlenme süresi ve sıklığı, ardışık gece vardiyası limitleri, uzman yeterlilikleri ve kişisel tercihler gibi) doğrudan ifade edilmesine olanak verir. Bu problemlerde uygulayıcılarla ve karar vericilerle birlikte ortak geliştirilen esnek çözüm yapıları sahada uygulanabilirlik verimliliği açısından güçlü sonuçlar üretmiştir (Böðvarsdóttir v.d., 2022). Ayrıca makine öğrenmesi ile kısıt programlamayı birleştiren hibrit yöntemler ile büyük ölçekli ortamlarda çözüm kalitesi ve hızı iyileştirilmiştir (Said ve Mouhoub, 2024).

Ameliyathane blok tahsisi ve cerrahi çizelgeleme hizmet ve dönüşüm süreçlerindeki belirsizlik nedeniyle dayanıklı MILP ve simülasyonun birlikte kullanımını gerektirir. Öncelik kuralları ve değişken blok yapıları simülasyon ile kalibre edildiğinde iptal ve taşma riskleri azalırken blok kullanım oranları yükselebilir. Bu alanda da aynen randevu çizelgelemede olduğu gibi stokastik bir veri yapısı mevcut olduğundan belirsizlik yönetimi simülasyon-optimizasyon gibi bütünsel yöntemlerden ve meta-sezgisellerden özellikle fayda görmektedir (Ala & Chen, 2022; Bellini v.d., 2024).

Kapasite planlama (yatak, klinik, uzun dönem bakım) orta ve uzun vadede talep dalgalanmalarının varlığında kapasite düzeyi ve dağılımını belirlemenin temel aracıdır. Senaryo programlama ve dağılıma dayanıklı yaklaşımlar bu alt alanda en kötü durumlara karşı dayanıklılık sağlayabilmektedir. Uzun dönem bakım bağlamında simülasyon optimizasyonu ve yalın düşünce prensipleri de kuyruk risklerini ve bekleme dağılımlarını yönetmek için etkili bulunmuştur (Zhang v.d., 2019; Wu ve Tang, 2023; Grøntved v.d., 2024; Hua v.d., 2023).

Uzman kaynak dağıtımı ve lokasyon problemleri ağ düzeyinde branş/uzman yerleşimini maliyet, erişim ve üretkenlik hedefleriyle birlikte ele alır. Çok amaçlı karma tamsayılı programlama bu alanda seyahat maliyetini, uzman-vaka uyumunu ve nitelikli temas oranlarını optimize ederek merkezi yönetimlerin karar mekanizmasını destekleyebilir. Eşitlik ve erişim ölçütleri hedef programlama, veri zarflama analizi veya sıkı kısıtlarla modele entegre

edildiğinde dezavantajlı bölgelerde bekleme ve erişimde anlamlı iyileşmeler sağlanabilir (Suppapatnarm ve Pongpirul, 2018; Hao v.d., 2023).

Genel olarak **meta-sezgisel ve hibrit yaklaşımlar** büyük ve zengin kısıtlı problemlerde hızlı ve kaliteli çözümler üretebilir. Abdalkareem v.d. (2021) gibi son yıllardaki derlemelerde bu yöntemlerin kapsamı, güçlü yönleri ve uygulama boşlukları sistematik biçimde ortaya konulmaktadır. Ayrıca tahminleme-optimizasyon hibrit algoritmaları ve yapay zekâ entegrasyonu randevu ve akış yönetiminde tahminleme gücünü artırarak dayanıklı ve dengeli çözümler üretmektedir (Rasip v.d., 2014; Behnamian ve Gharabaghli, 2023; Ala ve Chen, 2022; Eliyi, 2022).

3.1. Yönetsel Çıkarımlar ve Gelecek Yönelimleri

Sağlık sistemlerinde akıllı planlamanın başarısı, üç temel ilkeye dayanmaktadır: Belirsizlik altında çok amaçlı modelleme (performans, adalet, maliyet dengesi), veri temelli ve dayanıklı karar alma (tahmin, optimizasyon ve simülasyon entegrasyonu) ve saha uygulanabilirliği (pratik kısıtların ve kural setlerinin modele yansıtılması). Güncel çizelge ve kapasite politikalarının başarısı yalnızca teknik üstünlüğe değil aynı zamanda değişim yönetimi, eğitim, kullanıcı arayüzleri ve gerçek zamanlı izleme altyapısına da bağlıdır. Pilot uygulamalar paydaş katılımını ve modelin güvenilirliğini sağlarken düzenli kalibrasyonla modellerin kullanılabilirliği artabilir. Kurumlar, akıllı planlama girişimlerinde "küçük başla, hızlı öğren, kanıtla ve ölçekle" prensibini benimsemeli, veri yönetişimi, açıklanabilirlik ve etik çerçeveleri tasarımın ayrılmaz bir parçası haline getirmelidir.

Son dönemdeki literatür bu ilkeleri destekleyen önemli ilerlemeler kaydetmiştir:

- **Dayanıklı Optimizasyon:** Behnamian ve Gharabaghli (2023) belirsizlik altında kaynak kısıtları ve hizmet kalitesini dikkate alan dayanıklı optimizasyon yaklaşımlarıyla ayaktan randevu çizelgelemesinde dengeyi iyileştirmiştir.
- **Yapay Zekâ Entegrasyonu:** Ben Said ve Mouhoub (2024) hemşire çizelgeleme probleminde makine öğrenmesini kısıt programlama ile harmanlayarak hem karmaşıklıkla başa çıkmış hem de uygulanabilirliği artırmıştır.
- **Yalın İlkelerle Optimizasyon:** Li v.d. (2023) poliklinik kapasite planlamasında yalın düşüncüyü tam sayılı doğrusal programlama ile birleştirerek verimlilik ve hasta akışında belirgin iyileşmeler sağlamıştır.

- **Belirsizlik Yönetimi ve Öngörüs el  izelgeleme:** Zhang v.d. (2019) olasılık dağılımına duyarlı sağlam optimizasyon yaklaşımlarıyla hastanelerin kapasite genişletme stratejilerini optimize etmiştir. Ala ve Chen (2022) gibi çalışmalarda da makine öğrenmesi entegrasyonunun no-show olasılığı tahmini ve randevu kararlarının iyileştirilmesindeki potansiyeli vurgulanmıştır.
- **Hibrit ve Meta-sezgisel Yaklaşımlar:** Abdalkareem v.d. (2021) gibi derlemeler, sağlık çizelgelemedeki karmaşık problemlere yönelik sezgisel ve meta-sezgisel yöntemlerin kullanımının giderek sofistike hale geldiğini göstermektedir.

Bu gelişmeler kurumların kriz hazırlığı ve sürdürülebilirlik hedeflerini planlamanın çekirdeğine alması gerektiğini göstermektedir. Düzenli duyarlılık analizleri ile karar vericiler değişken koşullarda dahi hizmet sürekliğini ve kalitesini güvence altına alabilirler. Sağlık sistemlerinde akıllı planlama, veri ve hesaplama gücündeki gelişmelerle hızla dönüşmektedir. Yakın gelecekte  ne çıkacak temalar, kurumların karar süreçlerini kökten etkileyecektir:

- **Dijital Sağlık Entegrasyonu ve Gerçek Zamanlı Optimizasyon:** Elektronik sağlık kayıtları ve sensör verileriyle beslenen sistemler dinamik randevu ve kapasite ayarlamalarıyla gün içi değişikliklere anında yanıt vererek verimlilik ve erişimi artıracaktır (Ala ve Chen, 2022).
- **Açıklanabilir Yapay Zekâ (XAI) ve Karar Şeffaflığı:** XAI, tahmin ve önerilerin nedenini açıklayarak klinisyen ve yönetici güvenini pekiştirecek, model kalibrasyonunda yanlışlıkları tespit etmeye ve güvenlik bariyerleri tasarlamaya yardımcı olacaktır (Ben Said ve Mouhoub, 2024).
- **Federatif  ğrenme ve Mahremiyet-Koruyucu İşbirliği:**  ok kurumlu veri ortaklıklarında hasta mahremiyetini koruyarak ortak modellerin eğitilmesini sağlayacak, nadir olay tahminlerini g c lendirecek ve ağ düzeyinde genellenebilirliği artıracaktır.
- **Sağlam ve Dağılım-Duyarlı Planlama 2.0:** Veriyle öğrenilen belirsizlik kümeleri yardımıyla planlar tahmin hatalarına karşı daha rasyonel ve gerçekçi bir dayanıklılık sergileyecek, performans oynaklığını azaltacaktır (Behnamian ve Gharabaghli, 2023).

- **Sürdürülebilirlik, Eşitlik ve Esenlik Odaklı Tasarım:** Planlama, çevresel ayak izi, erişim eşitliği ve çalışan esenliği gibi unsurları sistematik olarak entegre ederek kurumların sosyal performansını artıracaktır (Böddersdóttir v.d., 2022).
- **Karar Odaklı Öğrenme ve Birleşik Tahmin-Optimizasyon:** Tahmin doğruluğu yerine karar kalitesini doğrudan optimize eden bu yaklaşım küçük tahmin hatalarının büyük operasyonel sapmalara dönüşmesini engelleyerek hassas politika parametrelerinde belirgin kazanımlar sağlayacaktır (Ala ve Chen, 2022).
- **Çevrimiçi ve Güvenli Pekiştirmeli Öğrenme:** Gün içi yeniden çizelgeleme ve kapasite kaydırma gibi akış kararlarında uyarlanabilirliği artıracak, güvenlik kısıtları ve insan-onay döngüleriyle klinik güvenliği performans artışıyla uzlaştıracaktır.
- **Model Yönetimi ve Kalibrasyonu:** Uygulamanın sürdürülebilir başarısı için veri dağılımı değişikçe performans göstergeleri düzenli izlenerek, stres testleri ve senaryo analizi ile kriz dönemlerine hazırlık seviyesini artırılabacaktır (Zhang v.d., 2019).

Bu popüler temalar Şekil 2’de de özetlenmiştir. Görülebileceği üzere tüm bu temalar belirsizlik altında dayanıklı, açıklanabilir ve adil kararlar üretme ortak amacına hizmet etmektedir. Kurumlar küçük ama ölçülebilir pilot uygulamalarla başlayarak, tahmin-optimizasyon-simülasyon üçlüsünü gerçek zamanlı veri akışıyla beslemeli, XAI ve eşitlik ölçütlerini entegre ederek paydaş katılımını güçlendirmelidir. Kriz hazırlığı ve sürdürülebilirlik hedefleri planlamaya dahil edilerek, düzenli stres testleri ve açıklanabilir politikalarla kritik önemdeki sağlık hizmeti sürekliliği ve kalitesi güvence altına alınmalıdır.

ŞEKİL 2. Sağlıkta akıllı planlamada gelecek yönelimleri.

4. SONUÇ

Bu çalışma sağlıkta akıllı planlamanın verimlilik, eşitlik ve kaliteyi aynı anda artırabileceğini göstermektedir. Çok amaçlı ve veri temelli optimizasyon yaklaşımlarının kurumlarda bekleme süresi, kapasite kullanımı ve çalışan-hasta memnuniyeti gibi göstergelerde eşzamanlı iyileşmeler sağladığı kanıtlanmıştır. Başarılı uygulamalar için stratejik hedeflerin net tanımlanması, güçlü veri altyapısı, kademeli pilot uygulamalar, açıklanabilir ve etik yapay zekâ entegrasyonu ile sürdürülebilirlik ve dayanıklılığın merkeze alınması gerekmektedir.

Akıllı planlama yalnızca operasyonel verimliliği değil, sağlık kurumlarının toplumsal meşruiyetini ve uzun vadeli başarısını da güçlendirecek anahtar bir araçtır. Gelecekte, yapay zekâ ve gelişmiş optimizasyonun entegrasyonu ile kişiselleştirilmiş, adil ve esnek sağlık hizmetleri mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abdalkareem, Z. A., Amir, A., Al-Betar, M. A., Ekhan, P., & Hammouri, A. I. (2021). Healthcare scheduling in optimization context: a review. *Health and Technology*, 11(3), 445-469.
- Ala, A., & Chen, F. (2022). Appointment scheduling problem in complexity systems of the healthcare services: A comprehensive review. *Journal of Healthcare Engineering*, 2022(1), 5819813.
- Alnaggar, A., & Farrukh, F. F. (2025). Distributionally robust hospital capacity expansion planning under stochastic and correlated patient demand. *Computers & Operations Research*, 174, 106887.
- Bastos, L. S., Marchesi, J. F., Hamacher, S., & Fleck, J. L. (2019). A mixed integer programming approach to the patient admission scheduling problem. *European Journal of Operational Research*, 273(3), 831-840.
- Behnamian, J., & Gharabaghli, Z. (2023). Multi-objective outpatient scheduling in health centers considering resource constraints and service quality: a robust optimization approach. *Journal of Combinatorial Optimization*, 45(2), 80.
- Bellini, V., Russo, M., Domenichetti, T., Panizzi, M., Allai, S., & Bignami, E. G. (2024). Artificial intelligence in operating room management. *Journal of medical systems*, 48(1), 19.
- Böðvarsdóttir, E. B., Bagger, N. C. F., Høffner, L. E., & Stidsen, T. J. (2022). A flexible mixed integer programming-based system for real-world nurse rostering. *Journal of Scheduling*, 25(1), 59-88.
- Brandenburg, L., Gabow, P., Steele, G., Toussaint, J., & Tyson, B. J. (2015). Innovation and best practices in health care scheduling. *NAM perspectives*.
- Carreras-García, D., Delgado-Gómez, D., Baca-García, E., & Artés-Rodríguez, A. (2020). A probabilistic patient scheduling model with time variable slots. *Computational and Mathematical Methods in Medicine*, 2020(1), 9727096.
- Cayirli, T., & Veral, E. (2003). Outpatient scheduling in health care: a review of literature. *Production and operations management*, 12(4), 519-549.
- Elalouf, A., & Wachtel, G. (2021). Queueing problems in emergency departments: a review of practical approaches and research methodologies. In *Operations Research Forum*, 3(1), 2. Cham: Springer International Publishing.
- Eliyi, U. (2021). Seasonal Reservation Scheduling with Resource Costs: A Mathematical Modeling Approach. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(2), 409-422.
- Eliyi, U. (2022). Healthcare Systems: Optimization of appointment scheduling. *Artificial Intelligence Applications And Their Economic Effects On The*

- Field Of Health Care, 27-47. Efe Academy Publishing. ISBN:978-625-8217-18-6.
- Eliiyi, U. (2025). Efficient Solution Algorithms for Resource Planning and Scheduling in Seasonal Reservation Systems. *Verimlilik Dergisi*, 59(1), 115-132.
- Epstein, D., Chalabi, Z., Claxton, K., & Sculpher, M. (2005). Mathematical programming for the optimal allocation of health care resources. *Brookings Monographs*.
- Grøntved, S., Kirkeby, M. J., Johnsen, S. P., Mainz, J., Valentin, J. B., & Jensen, C. M. (2024). Towards reliable forecasting of healthcare capacity needs: A scoping review and evidence mapping. *International journal of medical informatics*, 189, 105527.
- Hao, X., Han, L., Zheng, D., Jin, X., Li, C., Huang, L., & Huang, Z. (2023). Assessing resource allocation based on workload: a data envelopment analysis study on clinical departments in a class a tertiary public hospital in China. *BMC Health Services Research*, 23(1), 808.
- Ho, C. J., & Lau, H. S. (1992). Minimizing total cost in scheduling outpatient appointments. *Management science*, 38(12), 1750-1764.
- Hua, L., Dongmei, M., Xinyu, Y., Xinyue, Z., Shutong, W., Dongxuan, W., ... & Ying, W. (2023). Research on outpatient capacity planning combining lean thinking and integer linear programming. *BMC Medical Informatics and Decision Making*, 23(1), 32.
- Kaandorp, G. C., & Koole, G. (2007). Optimal outpatient appointment scheduling. *Health care management science*, 10(3), 217-229.
- Lin, C. K. Y., Ling, T. W. C., & Yeung, W. K. (2017). Resource allocation and outpatient appointment scheduling using simulation optimization. *Journal of healthcare engineering*, 2017(1), 9034737.
- Lin, Y. K., & Yen, C. H. (2023). Genetic Algorithm for Solving the No-Wait Three-Stage Surgery Scheduling Problem. *Healthcare*, 11(5), 739.
- Liu, H., Wang, Y., & Hao, J. K. (2024). Solving the patient admission scheduling problem using constraint aggregation. *European Journal of Operational Research*, 316(1), 85-99.
- Pierskalla, W. P., & Brailer, D. J. (1994). Applications of operations research in health care delivery. *Handbooks in operations research and management science*, 6, 469-505.

- Range, T. M., Lusby, R. M., & Larsen, J. (2014). A column generation approach for solving the patient admission scheduling problem. *European Journal of Operational Research*, 235(1), 252-264.
- Rasip, N. M., Basari, A. S. H., Hussin, B., & Ibrahim, N. K. (2014). A guided particle swarm optimization algorithm for nurse scheduling problem. *Applied Mathematical Sciences*, 8(113), 5625-5632.
- Said, A. B., & Mouhoub, M. (2024). Machine Learning and Constraint Programming for Efficient Healthcare Scheduling. *arXiv preprint, arXiv:2409.07547*.
- Sundar, A., Rahmin, N. A. A., Chen, C. Y., & Nazihah, M. A. (2022). Simulated annealing approach for outpatient scheduling in a haemodialysis unit. *Mathematical modeling and computing*, 9(4), 860-870.
- Suppaitnarm, N., & Pongpirul, K. (2018). Model for allocation of medical specialists in a hospital network. *Journal of healthcare leadership*, 45-53.
- Turhan, A. M., & Bilgen, B. (2017). Mixed integer programming based heuristics for the patient admission scheduling problem. *Computers & Operations Research*, 80, 38-49.
- Welch, J. D., & Bailey, N. J. (1952). Appointment systems in hospital outpatient departments. *The lancet*, 259(6718), 1105-1108.
- Wu, B., & Tang, Q. (2023). A sustainable scheduling system for medical equipment: Towards net zero goals for green healthcare. *Mathematical biosciences and engineering: MBE*, 20(10), 18960-18986.
- Wu, T. H., Yeh, J. Y., & Lee, Y. M. (2015). A particle swarm optimization approach with refinement procedure for nurse rostering problem. *Computers & Operations Research*, 54, 52-63.
- Zhang, Y., Puterman, M. L., Nelson, M., & Atkins, D. (2012). A simulation optimization approach to long-term care capacity planning. *Operations research*, 60(2), 249-261.

BÖLÜM 21

Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Teknolojik Dönüşüm: Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Fırsatlar ve Riskler

Seyyid Ali Ertaş¹

1. Giriş

Küresel ekonominin son kırk yılında yaşanan dönüşüm, uluslararası sermaye hareketlerinin hızlanmasıyla birlikte, üretim, ticaret ve teknoloji arasındaki ilişkilerin yapısal olarak yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Bu dönüşümün merkezinde yer alan doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), yalnızca sermaye akışını değil, aynı zamanda bilgi, teknoloji ve yenilik kapasitesinin uluslararası düzeyde aktarılmasını mümkün kılan bir mekanizma hâline gelmiştir (Gömleksiz, 2018). Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından DYY'ler, ekonomik büyümenin, istihdam oluşturma ve teknolojik ilerlemenin temel bileşenlerinden biri olarak görülmektedir (Borensztein et al. 2018). Bu nedenle, DYY'lerin ülkelerin üretim yapısı, rekabet gücü ve teknolojiye dayalı kalkınma süreçleri üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi, uluslararası iktisat literatüründe hem teorik hem de ampirik açıdan önem kazanmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, doğrudan yabancı yatırımların teknolojik dönüşüm üzerindeki etkilerini geliştirmekte olan ülkeler perspektifinden incelemek ve bu etkileşimin hem fırsatlarını hem de taşıdığı potansiyel riskleri ortaya koymaktır. Çalışma, özellikle son yıllarda artan dijitalleşme, yeşil ekonomi ve üretim süreçlerinin otomasyonu gibi yeni dinamiklerin, DYY'nin niteliğini ve etkilerini nasıl dönüştürdüğünü değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda, teknoloji transferi, yenilik kapasitesi, beşerî sermaye düzeyi ve sanayi politikaları arasındaki karşılıklı ilişkiler irdelenerek geliştirmekte olan ülkelerin DYY'den nasıl daha fazla fayda sağlayabileceği tartışılacaktır.

Çalışmanın önemi, doğrudan yabancı yatırımların (DYY) yalnızca finansal bir olgu olmaktan çıkarak, teknolojik egemenlik ve bilgi üretimi bağlamında stratejik bir araç haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, küresel değer zincirleri içinde düşük katma değerli üretimden yüksek teknolojiye dayalı üretim aşamasına geçebilmek için DYY'lerden yararlanmak durumundadır. Ancak bu süreç, her ülke için aynı sonucu doğurmamaktadır. Bazı ülkelerde DYY'ler teknolojik kapasiteyi güçlendirirken, bazı ülkelerde “bağımlılık tuzağı”

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Yerköy M.Y.O.,
ORCID ID: 0000-0002-2566-6605

oluşturabilmekte olup yerel firmaların inovasyon potansiyelini sınırlandırabilmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmanın bir diğer amacı ise, DYY'nin teknoloji transferine olan etkisinin hangi koşullarda pozitif veya negatif sonuçlar doğurduğunu analitik biçimde ortaya koymaktır.

Literatür incelendiğinde, DYY ve teknoloji transferi arasındaki ilişkinin sıklıkla mikro düzeyde (firma bazlı) veya makro düzeyde (ülke bazlı) incelendiği görülmektedir. Ancak mevcut çalışmaların çoğu, gelişmekte olan ülkelerde bu ilişkinin kurumsal kapasite, eğitim seviyesi ve sanayi politikalarıyla etkileşimini bütüncül biçimde değerlendirmemektedir. Ayrıca, dijitalleşme ve sürdürülebilir üretim gibi yeni küresel trendlerin DYY üzerindeki etkileri de literatürde henüz tam olarak analiz edilmemiştir. Bu nedenle, bu çalışma literatürdeki bu boşluğu doldurmayı ve teknolojik dönüşüm sürecinin dinamiklerini çağdaş iktisadi eğilimlerle ilişkilendirerek açıklamayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda çalışma, yalnızca DYY'nin ekonomik büyümeye etkisini değil, aynı zamanda bilgi üretimi, yenilik kapasitesi, beşerî sermaye gelişimi ve sürdürülebilir teknolojik kalkınma üzerindeki çok boyutlu etkilerini de kapsamlı biçimde analiz etmektedir. Böylelikle, politika yapıcılara ve akademisyenlere, gelişmekte olan ülkelerin DYY politikalarını nasıl daha etkin tasarlayabileceklerine ilişkin bir değerlendirme çerçevesi sunulacaktır. Çalışma, özellikle Türkiye, Doğu Avrupa ve Güneydoğu Asya gibi orta gelirli ekonomiler için yol gösterici olabileceği öngörülmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışmada, DYY ile teknolojik dönüşüm arasındaki etkileşimi yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda yapısal, kurumsal ve toplumsal bir dönüşüm süreci olarak ele alınmaktadır. Böylece çalışma, uluslararası iktisat literatürüne gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda nasıl bir DYY stratejisi izlemeleri gerektiğine dair yeni bir kavramsal ve analitik bakış açısı kazandırmayı hedeflemektedir.

2. Literatür Taraması

2.1. Literatüre Genel Bakış

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve teknolojik dönüşüm arasındaki ilişki, uluslararası iktisat literatüründe uzun yıllardır önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. DYY, yalnızca sermaye akışı olarak değil, aynı zamanda teknoloji, bilgi ve yönetim becerilerinin uluslararası yayılımını sağlayan stratejik bir araç olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, literatür genellikle üç temel eksende şekillenmektedir (Dunning and Lundan, 2008);

➤ **Ekonomik Büyüme ve DYY:** Borensztein, De Gregorio ve Lee (1998) gibi çalışmalar, DYY'nin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, teknoloji transferi aracılığıyla değerlendirmektedir. Alfaro ve arkadaşları (2004) ise, bu etkinin ülke kurumlarının ve finansal piyasaların kapasitesiyle yakından ilişkili olduğunu göstermiştir.

➤ **Teknoloji Transferi ve Yenilik Kapasitesi:** Blomström ve Kokko (1998) gibi çalışmalar, DYY'nin yerel firmaların üretim süreçlerini modernize etme ve yenilik kapasitesini artırma potansiyelini vurgulamaktadır. Ancak, transferin etkinliği büyük ölçüde **insan sermayesi kalitesi, Ar-Ge kapasitesi ve kurumsal altyapı** gibi faktörlere bağlı olduğu vurgulanmaktadır.

➤ **Riskler ve Sürdürülebilirlik:** Literatürde, DYY'nin bazı gelişmekte olan ülkelerde yaratabileceği olumsuz etkiler de incelenmektedir. Bu riskler, özellikle bağımlılık tuzağı, düşük katma değerli üretim ve yerel firmaların rekabetçi pozisyonunu kaybetmesi gibi unsurları içermektedir (Narula and Dunning, 2010).

2.2. Literatürdeki Boşluk

Toulaboe vd., (2007), gelişmekte olan ülkelerde yabancı doğrudan yatırımın (FDI) ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada, endojen büyüme modeli kullanılarak FDI'nin sermaye birikimi ve teknolojik ilerleme yoluyla büyümeye katkısı test edilmiştir; hipotez, FDI'nin gelişmişlik seviyesi yüksek ülkelerde daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Yöntem olarak panel veri analizi ve etkileşim terimleri (FDI ile insan sermayesi etkileşimi) kullanılmıştır. Sonuç olarak, FDI, gelişmekte olan ülkelerde doğrudan büyümeyi artırdığı; ayrıca insan sermayesiyle etkileşimde dolaylı etki gösterdiği ve teknolojik lider ülkelerde etki daha büyük olduğu bulunmuştur. Borensztein vd., (1998), yabancı doğrudan yatırımın (FDI) ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, teknoloji transferi yoluyla araştırılmıştır. Çalışmada, gelişmekte olan 69 ülkede FDI'nin iç yatırımlardan daha fazla büyümeye katkı sağladığı hipotezi test edilmiştir. Yöntem olarak çapraz ülke regresyonu (cross-country regression) ve veri seti (endüstriyel ülkelerden FDI akışları, 1970-1989) kullanılmıştır. Sonuç olarak, FDI, teknoloji transferi ile büyümeyi artırdığı, ancak sadece insan sermayesi eşiği aşıldığında etkili olduğu aksi takdirde iç yatırımlardan daha verimli olmadığı tespit edilmiştir. Topallı (2015), Türkiye, Tayland, Singapur, Güney Kore, Hindistan ve Brezilya'da yabancı doğrudan yatırım (FDI), ekonomik büyüme ve yüksek teknoloji ihracat arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Çalışmada, FDI'nin yüksek teknoloji ihracatı teşvik ettiği hipotezi test edildi. Yöntem olarak panel nedensellik testi kullanılmıştır. Sonuç olarak, panelde

büyümeden FDI'ye tek yönlü nedensellik; büyümeden yüksek teknolojiли ihracata tek yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. FDI ile yüksek teknolojiли ihracat arasında ise çift yönlü nedensellik olduğu bulunmuştur. Kumar ve Wu (2025), gelişmekte olan ülkelerde teknolojik yenilik, yabancı doğrudan yatırım (FDI), ticaret açıklığı ve küreselleşmenin çevresel bozulma (CO2 emisyonları) üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada, FDI ve ticaretin çevresel iyileşme sağladığı, ancak yenilik ve küreselleşmenin bozulmayı artırdığı hipotezi test edilmiştir. Yöntem olarak otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) modeli ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Teknolojik yenilik ve küreselleşme CO2'yi artırdığı, FDI ve ticaret açıklığı ise azalttığı tespit edilmiştir. Hernández Soto (2024), Latin Amerika'da yabancı doğrudan yatırımın (FDI) yeşil ekonomilere geçişi (düşük karbonlu toplumlar) nasıl kolaylaştırdığını incelenmiştir. Yöntem olarak eşbütünleşme regresyonu (cointegration regression) ve birim kök testleri kullanılmıştır. Sonuç olarak, FDI yenilenebilir enerji tüketimini artırdığı tespit edilmiştir. Kızılkaya vd., (2017), gelişmekte olan 12 ülkede yabancı doğrudan yatırım (FDI) ve dışa açıklığın yüksek teknolojiли ürün ihracatı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada, FDI'nin yüksek katma değerli ihracatı artırdığı hipotezi test edilmiştir. Yöntem olarak panel eşbütünleşme, FMOLS ve DOLS tahminicileri kullanılmıştır. Sonuç olarak, FDI ve dışa açıklık yüksek teknolojiли ihracatı pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Kumar ve Krishnan Marg (2000), gelişmekte olan ülkelerde yabancı doğrudan yatırımın (FDI) teknolojik kapasite gelişimine etkisini literatür taraması yoluyla incelemiştir. Çalışmada, FDI'nin bilgi transferi yoluyla yerli teknolojiyi güçlendirdiği tartışılmıştır. Sonuç olarak, FDI, bilim yoğun endüstrilerde beceri mastering'i kolaylaştırdığını ancak kurumsal faktörlere (e.g., istikrar) bağlı olduğu vurgulanmıştır. Adeniyi vd., (2012), gelişmekte olan ekonomilerde (Kosta Rika, Gambiya, Gana, Nijerya, Sierra Leone) yabancı doğrudan yatırımın (FDI) ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, finansal sektör gelişimiyle incelemiştir. Çalışmada, FDI'nin büyüme etkisinin finansal sofistikasyon seviyesine bağlı olduğu hipotezi test edilmiştir. Sonuç olarak, FDI büyüme ile kısa/uzun vadeli nedensellik göstermekte ancak finansal göstergelere bağlı olarak Nijerya'da etkisi zayıf olarak tespit edilmiştir. Emako vd., (2022), gelişmekte olan 44 ülkede yabancı doğrudan yatırımın (FDI) yapısal dönüşüm üzerindeki etkisini inceledi. Çalışmada, FDI'nin yapısal değişim, sermaye birikimi ve büyüme kanalları yoluyla dönüşümü hızlandırdığı hipotezi test edilmiştir. Yöntem olarak genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM, Arellano-Bond) ve temel bileşen analizi (PCA) kullanılmıştır. Sonuç olarak, FDI yapısal dönüşümü pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Gyamfi vd., (2022), BRICS ülkeleri örneğinde sanayileşme, toplam rezervler, YPİ (yabancı doğrudan yatırım) girişleri, teknolojik yenilik, yenilenebilir ve doğal kaynaklar

ile CO2 emisyonları arasındaki ilişkiyi incelenmektedir. Bu amaçla, 1990-2019 dönemi için BRICS ülkelerine ait yıllık veri panel çerçevesinde kullanılmaktadır. Çalışma, belirtilen ilişkiyi araştırmak için Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG), Ortak Korele Efektli Ortalama Grup (CCEMG) ve Driscoll-Kraay tahminleyicileri gibi bir dizi ekonometrik teknik kullanmaktadır. Westerlund, J. (2007) temelinde yapılan eşbütünleşme sonuçları, incelenen dönemde çalışmada belirtilen değişkenler arasında uzun vadeli bir denge ilişkisi olduğunu göstermektedir. Ampirik analizden elde edilen bulgular, teknolojik yenilik ve yenilenebilir enerji kaynaklarının CO2 emisyonlarını azalttığını; buna karşın sanayi katma değeri, doğal kaynaklar, YPI ve toplam rezervlerin çevresel bozulmaya katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Mevcut literatürün sınırlılıkları şu şekilde özetlenebilir:

- Çoğu çalışma, DYY ve ekonomik büyüme ilişkisini makro düzeyde incelerken, teknolojik dönüşümün sektörel, kurumsal ve insan sermayesi boyutları yeterince ele alınmamıştır.
- Literatürde, modern küresel trendler, dijitalleşme, yeşil ekonomi, sürdürülebilir üretim ve otomasyon ile DYY'nin etkisi arasındaki bağlantılar eksik analiz edilmiştir.
- DYY'nin gelişmekte olan ülkelerde fırsatlar ve riskler bağlamında bütüncül bir şekilde değerlendirilmesine yönelik çalışmalar sınırlıdır.

Bu çalışma, işte tam bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. **DYY'nin** teknolojik dönüşüm üzerindeki etkilerini yalnızca ekonomik büyüme perspektifiyle değil, aynı zamanda, sektörel farklılıklar, insan sermayesi ve eğitim düzeyi, kurumsal kapasite, dijitalleşme ve sürdürülebilir üretim boyutlarıyla bütüncül biçimde incelemektedir. Böylece, literatüre çağdaş iktisadi ve teknolojik trendler ışığında yeni bir analitik çerçeve kazandırmayı amaçlamaktadır.

3. Kuramsal Çerçeve

3.1. DYY'nin Teorik Temelleri

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik ve teknolojik etkilerini anlamak için farklı teorik yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar, DYY'nin motivasyonunu, ekonomik etkilerini ve teknoloji transferi süreçlerini açıklamada temel rol oynamaktadır (Caves, 1996);

- **Heckscher-Ohlin Teorisi:** Bu klasik uluslararası ticaret teorisi, ülkelerin sermaye ve işgücü bolluklarına göre DYY'nin yönünü açıklamaktadır. Sermaye yoğun sektörlerde DYY'nin daha yaygın

olması, gelişmekte olan ülkelerin üretim kapasitesini artırabilir ve teknolojik gelişimi destekleyebilmektedir (Markusen, 1995).

- **Dunning'in OLI Paradigması (Ownership, Location, Internalization):** Bu paradigma, çokuluslu şirketlerin (MNC) yabancı yatırım kararlarını üç temel faktör üzerinden açıklamaktadır (Dunning, 2000);
- **Ownership (Sahiplik avantajı):** Firma özel teknolojiler, markalar veya know-how gibi rekabet üstünlüklerine sahiptir.
- **Location (Yer avantajı):** Yabancı yatırım yapılacak ülkenin ekonomik, coğrafi, politik ve kurumsal avantajlara sahiptir.
- **Internalization (İçselleştirme avantajı):** Firma teknolojiyi ve süreçleri kontrol altında tutmak için doğrudan yatırım yapmayı tercih etmektedir.

OLI Paradigması, DYY'nin yalnızca finansal bir yatırım değil, teknoloji ve yönetim becerilerinin transferi için bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

- **Endojen Büyüme Teorisi:** Bu teoriye göre, ekonomik büyüme sadece sermaye birikimiyle değil, bilgi üretimi, Ar-Ge ve yenilik kapasitesi ile sağlamaktadır. DYY, endojen büyüme perspektifinden, yerel firmaların bilgi üretimi ve inovasyon süreçlerini hızlandıran bir katalizör olarak kabul edilmektedir (Grossman ve Helpman, 1993).

3.2. Teknoloji Transferi Mekanizmaları

UNCTAD'ın *World Investment Report 2001* raporu, DYY'nin gelişmekte olan ülkelerde teknolojik dönüşümü teşvik etme mekanizmalarını ayrıntılı bir şekilde ele alır. Rapor, aşağıdaki mekanizmaları vurgulamaktadır;

- **Doğrudan Teknoloji Transferi:** Çokuluslu firmaların üretim süreçlerinde kullanılan modern makineler, yazılımlar ve yöntemler yerel firmalar tarafından benimsenmektedir. Bu süreç, üretim verimliliğini ve kalite standartlarını artırmaktadır.

- **İşgücü Eğitimi ve Beceri Gelişimi:** DYY ile birlikte yerel işgücüne yönelik eğitim ve öğrenme süreçleri gelişmektedir. Bu, sadece teknolojik bilgi aktarımı değil, aynı zamanda insan sermayesinin kalitesinin artması anlamına gelmektedir.
- **Ar-Ge İşbirlikleri:** Çokuluslu firmalar ile yerel firmalar arasındaki ortak Ar-Ge projeleri, yenilik kapasitesini artırır ve yerel inovasyon ekosistemini güçlendirmektedir.

- **Bilgi Spillover'ları:** DYY alan firmaların faaliyetleri, tedarik zinciri, yan sanayi ve rakip firmalar aracılığıyla teknoloji ve bilgi yayılımı sağlamaktadır.
- **Uluslararası Değer Zincirlerine Entegrasyon:** DYY sayesinde yerel firmalar, küresel üretim ağlarına entegre olmakta ve bu sayede yüksek katma değerli süreçlere erişim sağlamaktadır.

3.3. Modern Küresel Trendler ve DYY

Teknolojik dönüşüm ve DYY ilişkisi, klasik teorilerin ötesinde güncel küresel trendlerle şekillenmektedir (UNCTAD, 2025);

- **Dijitalleşme ve Endüstri 4.0:** IoT, yapay zekâ ve veri analitiği, DYY alan firmalarda teknolojik öğrenme sürecini hızlandırmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, dijital altyapıya sahip olduklarında DYY'den daha fazla fayda sağlayabilmektedir.
- **Yeşil Ekonomi ve Sürdürülebilir Üretim:** Yenilenebilir enerji ve çevre dostu üretim süreçleri, DYY yatırımlarını yeni yönlerle şekillendirmektedir. Bu durum, sadece ekonomik değil aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliği de etkilemektedir.
- **Küresel Değer Zincirlerinin Yeniden Yapılanması:** COVID-19 sonrası üretim ve tedarik zincirleri, DYY'nin yönünü ve teknoloji transferinin niteliğini değiştirmiştir. Yakın coğrafyaya üretim (nearshoring) ve otomasyon, DYY stratejilerini yeniden belirlemektedir.

3.4. Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Kurumsal ve Politik Çerçeve

DYY'nin teknoloji transferinden maksimum fayda sağlaması, yalnızca firmaların motivasyonuna değil, aynı zamanda ülkenin kurumsal kapasitesine ve politika altyapısına bağlıdır (OECD'nin 2021);

- **Eğitim ve İnsan Sermayesi:** Nitelikli işgücü, transfer edilen teknolojinin yerel üretim süreçlerine adaptasyonunu kolaylaştırmaktadır.
- **Ar-Ge Teşvikleri ve Destek Mekanizmaları:** Yerli firmaların inovasyon yeteneğini artırmaktadır.
- **Fikri Mülkiyet Hakları ve Lisanslama:** Yabancı firmaların know-how paylaşımını teşvik eder ve yerel inovasyonu korumaktadır.
- **Sektörel Stratejiler ve Dijital Altyapı:** DYY'nin teknoloji transferini yönlendiren bir çerçeve oluşturmaktadır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) gelişmekte olan ülkelerdeki teknolojik dönüşüm üzerindeki çok boyutlu etkilerini analiz etmeyi amaçlamıştır. Literatür taraması, kuramsal çerçeve ve ampirik örnekler ışığında elde edilen bulgular, DYY'nin yalnızca ekonomik büyümeye katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda teknoloji transferi, yenilik kapasitesi ve insan sermayesinin gelişimi gibi kritik alanlarda stratejik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Çok uluslu firmaların yatırımları, modern üretim teknikleri ve yazılım sistemleri aktarımı yoluyla yerel firmalara teknoloji spillover'ları sağlarken, sektörler arası farklılıklar dikkat çekmektedir ve özellikle otomotiv ve elektronik gibi yüksek teknoloji yoğun sektörlerde teknoloji transferi belirgin iken, düşük teknoloji yoğun sektörlerde bu etki sınırlı kalmaktadır. DYY ile birlikte sağlanan eğitim ve bilgi paylaşımı, yerel iş gücünün beceri seviyesini artırarak insan sermayesinin gelişimini desteklemektedir. Ancak, insan sermayesi ve eğitim altyapısının yetersiz olduğu bölgelerde teknoloji transferinin etkinliği kısıtlanmaktadır. Kurumsal ve politik faktörler, DYY'nin teknoloji transferi üzerindeki etkisini şekillendiren temel unsurlardır. Ar-Ge teşvikleri, fikri mülkiyet koruması ve dijital altyapı, bu süreci güçlendirirken, kurumsal kapasitesi zayıf ülkelerde DYY, teknoloji bağımlılığı ve düşük katma değerli üretim risklerini beraberinde getirebilir. Küresel trendler, DYY'nin teknoloji transferi sürecini yeniden tanımlamaktadır. Dijitalleşme, Endüstri 4.0 ve sürdürülebilir üretim, DYY yatırımlarını yeni yönlerle şekillendirirken, COVID-19 sonrası küresel değer zincirlerindeki değişimler, DYY'nin yönünü ve niteliğini etkileyerek gelişmekte olan ülkeler için yeni fırsatlar ve riskler yaratmaktadır. DYY, gelişmekte olan ülkeler için hem fırsatlar hem de riskler barındıran stratejik bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulgular, DYY'nin olumlu etkilerinden yararlanabilmek için insan sermayesi geliştirme, Ar-Ge teşvikleri ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesinin şart olduğunu göstermektedir. Tek başına DYY, teknoloji ve inovasyon kapasitesini artırmak için yeterli olmadığı için uluslararası işbirliği ve politika yönlendirmesi ile desteklenmesi gerekmektedir. Riskler yönetilmediği takdirde, gelişmekte olan ülkeler teknoloji bağımlılığı, düşük katma değerli üretim ve yerel firmaların rekabet gücünü kaybetmesi gibi sorunlarla karşılaşabilir.

Bu çalışma, politika yapıcılara ve akademisyenlere bir dizi öneri sunmaktadır. İnsan sermayesi geliştirme yoluyla mesleki eğitim, yüksek öğrenim ve Ar-Ge kapasitesine yatırım yapılması, DYY alan firmalar ile yerel firmalar arasında Ar-Ge işbirliğini artıracak teşviklerin sağlanması, yerli firmaların yenilik kapasitesini koruyacak fikri mülkiyet hakları ve teknoloji lisanslama

düzenlemelerinin yapılması, DYY yatırımlarının teknoloji transferi hedefleriyle uyumlu olmasını sağlayacak sektörel stratejiler ve dijitalleşme entegrasyonunun geliştirilmesi, ayrıca DYY'nin çevresel sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu olmasını sağlayacak yeşil ekonomi politikalarının uygulanması önerilmektedir. Çalışma, literatürdeki boşluğu doldurarak DYY'nin teknolojik dönüşüm üzerindeki etkilerini yalnızca ekonomik büyüme çerçevesinde değil, sektörel, kurumsal ve insan sermayesi boyutlarıyla incelenmiş; dijitalleşme, Endüstri 4.0 ve yeşil ekonomi gibi modern küresel trendlerin DYY'ye etkilerini değerlendirmiş; gelişmekte olan ülkeler için teori ve uygulamaya yönelik politika önerileri sunarak katkı sağlamıştır. Gelecek araştırmalar için, DYY ve teknoloji transferi ilişkisinin uzun dönemli panel veri analizleriyle incelenmesi, dijitalleşme ve yeşil ekonomi gibi yeni küresel trendlerin sektör bazlı etkilerinin araştırılması ve farklı bölgelerdeki kurumsal ve politik yapıların DYY'nin teknoloji transferi üzerindeki rolünün karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Gömlüksiz, M. (2018). Uluslararası bilgi taşınmaları, verimlilik ve ekonomik büyüme ilişkisi: Gelişmekte olan ülkeler üzerine ekonometrik bir inceleme (Doctoral dissertation, Necmettin Erbakan University (Turkey)).
- Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of international Economics*, 45(1), 115-135.
- Dunning, J. H., & Lundan, S. M. (2008). *Multinational enterprises and the global economy*. Edward Elgar Publishing.
- Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of international Economics*, 45(1), 115-135.
- Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S., & Sayek, S. (2004). FDI and economic growth: the role of local financial markets. *Journal of international economics*, 64(1), 89-112.
- Blomström, M., & Kokko, A. (1998). Multinational corporations and spillovers. *Journal of Economic surveys*, 12(3), 247-277.
- Narula, R., & Dunning, J. H. (2010). Multinational enterprises, development and globalization: Some clarifications and a research agenda. *Oxford Development Studies*, 38(3), 263-287.
- Toulaboe, D., Terry, R., & Johansen, T. (2009). Foreign direct investment and economic growth in developing countries. *Southwestern Economic Review*, 36, 155-169.
- Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of international Economics*, 45(1), 115-135.
- Topallı, N. (2015). Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve yüksek teknoloji ihracatı arasında bir nedensellik ilişkisi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(1), 277-285.
- Kumar, P., & Wu, H. (2025). Evaluating the Dual Impact of Economic Drivers on Environmental Degradation in Developing Countries: A Study of Technology Innovation, Foreign Direct Investment, and Trade Openness. *Journal of Energy and Environmental Policy Options*, 8(1), 24-36.
- Soto, G. H. (2024). The role of foreign direct investment and green technologies in facilitating the transition toward green economies in Latin America. *Energy*, 288, 129933.

- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E., & Ay, A. (2017). Yüksek teknolojlili ürün ihracatı üzerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dışa açıklığın etkisi: Gelişmekte olan ülkelerde panel veri analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18(1), 63-78.
- Kumar, N., & Krishnan Marg, K. S. (2000). Foreign direct investment and technology capabilities in the developing countries: A review. *International journal of public administration*, 23(5-8), 1253-1268.
- Adeniyi, O. A., Omisakin, D. O. A., Egwaikhide, F., & Oyinlola, A. (2012). Foreign direct investment, economic growth and financial sector development in small open developing economies. *Economic Analysis & Policy*, 42(1).
- Emako, E., Nuru, S., & Menza, M. (2022). The effect of foreign direct investment on structural transformation in developing countries. *Cogent Economics & Finance*, 10(1), 2125658.
- Gyamfi, B. A., Agozie, D. Q., & Bekun, F. V. (2022). Can technological innovation, foreign direct investment and natural resources ease some burden for the BRICS economies within current industrial era?. *Technology in Society*, 70, 102037.
- Caves, R. E. (1996). *Multinational enterprise and economic analysis*. Cambridge university press.
- Markusen, J. R. (1995). The boundaries of multinational enterprises and the theory of international trade. *Journal of Economic perspectives*, 9(2), 169-189.
- Dunning, J. H. (2000). The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity. *International business review*, 9(2), 163-190.
- Grossman, G. M., & Helpman, E. (1993). *Innovation and growth in the global economy*. MIT press.
- Del Rosario, D., Nguyen, H. N., & Ong, L. L. (2024). *The Reconfiguration of Foreign Direct Investment in ASEAN+ 3*. ASEAN+ 3 Macroeconomic Research Office.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2025). *World investment report 2025: International investment in the digital economy*. United Nations. <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2025>
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2001). *World investment report 2001: Promoting linkages*. United Nations. https://unctad.org/system/files/official-document/wir2001_en.pdf.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2021). FDI qualities guide for development co-operation: Strengthening the role of FDI in building back better. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/7f688870-en>.

,

BÖLÜM 22

Bilgi, Ahlak ve Yasa: Aquinas'ın Toplum ve Hukuk Anlayışına Epistemolojik Bir Yaklaşım

Ferdi Selim¹

GİRİŞ

Ortaçağ felsefesi görkemi ve ihtişamıyla insanların dikkatini çekmeye devam etmektedir. Bu etki çağa dair görsel ve yazılı metin veya medyanın artışıyla açıkça görülebilir. Tanrı esinli felsefe, toplumsal yapı ve hukuk anlayışı, inanışlar, dini ritüeller, krallıklar ve kilise gibi pek çok imge, yapı veya konu halen hem akademik alanın hem de sıradan okuyucunun ilgisini çekmektedir. Sıklıkla “karanlık çağ” olarak anılan bu dönemde kanlı savaşların, hukuksuz yetki ve cezaların, insan haklarına ve daha özelde kadın haklarına dair saldırılar öne çıkarılmaktadır. Dinin canlı bir şekilde yaşandığı ve insan etkinliğini dönüştürdüğü bir dönem ve insani bu deneyim gerçekten merak uyandırıcıdır. Ayrıca Hristiyanlık öncesi Helenistik Dönem ve Roma'nın ilk dönemi bilimsel hareketler, yaşam tarzı ve pagan hareketlerin bu geçişte değişimi, bilimin ifade edildiği gibi gerileyişine simgeleyen karanlık ifadesi aynı zamanda özgür düşüncenin de sonunu imler. Bir yanıyla haklı olan bu çıkarımların aksine Ortaçağ dünyası güçlü bir düşünce biçimi de yaratmıştır. Thomas Aquinas (1225-1274) bu açıdan öne çıkmış ve MacIntyre örneğinde olduğu gibi kimi uzmanlara göre en azından ahlak gibi bazı konularda Aristoteles'in ötesine geçebilmiş bir teolog-filozoftur (MacIntyre, 2007). Ancak bize göre özellikle duygu kuramı, aklın kapasiteleri ve iradenin faaliyetleri konusunda da özgün ve önemli görüşleri vardır. Ayrıca doğal hukukun kökeninde yer edinmesi ve güçlü yorumunun yanı sıra Ortaçağ politik dünyasına dair hem idealleştirme hem de pratik bakımından etkin politik düzenlemesi ile başarılı bir düşünürdür. İlahi yasa, sivil yasalar ve bu ikisi arasındaki uyumun teolojik bir bilgi üzerinden anlatılması hem çağı için etkili hem de hukuk tarihi için özgün bir ayrımdır. Yine de bu başarılarla rağmen neredeyse her Ortaçağ uzmanının ifade ettiği ve bu türden kitaplarda karşılaşılan kalıplaşmış söylemlerden biri Aquinas için de geçerlidir. Buna göre büyük filozoflar dahil bu çağda asıl dini hakikatlerde bir şüpheye yer olmadığıdır. Bu nedenle ilgili iddia ve bu konuda ilahi yasanın kesinliği ve belirleyiciliği dikkatle değerlendirilmelidir.

Thomas Aquinas kronolojik olarak bazı kültür, ekol ve filozofun ardından gelmenin avantajını felsefesinde hissettirir. Örneğin Yunan felsefesi, Hristiyan inancı ve İslam filozoflarının görüşlerine erişebilmenin etkisiyle yazmaktadır.

¹ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
ORCID: 0000-0003-2576-4499

Ayrıca Ortaçağ’a özgü bir şekilde iyi bir eğitim aldığı söylenmelidir. Yedi liberal sanat, quadrivium (aritmetik, astronomi, müzik, geometri) ve trivium (gramer, retorik ve mantık) bu zaman dilimi için öne çıkmış bir eğitim müfredatıdır. Aquinas, bu türden güçlü bir eğitimin de etkisiyle hem dini cemaat hem de felsefi kanat için sıra dışı bir isim olmuştur. Tanrı Kanıtlaması biçiminde ifade edilen felsefi metodolojiyi derli toplu aktarması, özgün tahlilleri ve daha önemlisi deneyciliği ile öne çıkmıştır (É. Gilson, 2007). Epistemolojik anlamda Aquinas, Aristoteles gibi bilginin kaynağına duyumu yerleştirir. Ona göre bilginin kaynağı duyumlardır ancak bu yalnızca doğal teoloji (epistemoloji) için geçerlidir. Bunun dışında vahye dayalı teolojide konular kilise doktrinlerine veya teolojik metinlere bağlılıkla çözümlenecektir. Özellikle insanın doğal kapasitelerini anlattığı felsefi görüş toplum ve hukuk felsefesi için güçlü bir arka plan oluşturmaktadır. Tıpkı Aristoteles’te olduğu gibi insan doğasının kökleriyle toplumsal kurumların ve hatta şehir ve yönetimlerin yapısı arasında güçlü bir korelasyon olması gerektiğine inanır. Çünkü insan ona göre de toplumsal bir canlı (zoon politikon) ve ancak ideal kent topluluklarında (polis) kendini gerçekleştirebilecek bir varlıktır (Aristotle, 1981). Bu nedenle insanlar kamusal alanda yapıp etmeleriyle tanınır ve haklara sahip olurlar. Bu alan aynı zamanda epistemolojik bir iletişim sahasıdır. Rasyonel ve makul karar, çeşitli erdemler akla dayalı yasal bir zeminin zenginliğine bağlıdır. Bu nedenle bu çalışmada öncelikle insanların yapıp etmelerinin, iradi tercihlerinin ve ahlaki kararının faili olarak duygu esinli akılsal bilgi araştırmanın konusu edilmiştir. Ancak mutlaka bilindiği gibi vahiysel bir teoloji etrafında ilahi yasaya yaklaşmanın imkanına dair soruşturma daha güçlü bir taraf olarak dikkate alınmalıdır.

Aquinas’ın çeşitli insan toplulukları arasındaki ilişkiyi nasıl anladığını yakından incelemek bu çalışma için gerekli ve önemli amaçlardan biridir. Bu özellikle Hristiyan dinine dair kutsal metni, kilise kurumunu ve buna dair hiyerarşik yapılanma özelinde değerlendirilecektir. Makalenin ana odak noktası, Aquinas’ın hukuk ve siyaset teorisi ve dolayısıyla şehir, eyalet ve imparatorluk gibi özellikle “politik” kategoriler ile bunlarla ilişkili krallık ve ulus kavramlarıdır. Ancak Aquinas’ın hukuki ve siyasi fikirleri, daha geniş toplumsal ve dinsel düşüncesi değerlendirilmeden tam olarak anlaşılamayacağından, araştırma aynı zamanda hane halkı, klan ve köy gibi çeşitli “toplumsal” veya “sosyal” topluluk biçimleri ve belirgin bir şekilde “dinsel” olan cemaat, piskoposluk ve evrensel kilise kategorileri ile geç ortaçağ toplumunun karakteristik özelliği olan dini tarikatlar, kardeşlikler, loncalar ve diğer derneklerin büyük çeşitliliği hakkında söyledikleriyle de ilgilenmektedir (Gilby, 1958). Aquinas’ın etkilenişi sırasında geniş ve farklı bir sahadan bilgi aktarımı açıkçası politik görüşlerinde görece bir gerilim olduğu hissini doğurmuştur. Doğal olarak günün politik ve dini sorunlarıyla yani pratikle ilgilenirken “etkin ve haklı bir yasanın kaynağı”, “erdemlerin mahiyeti, kökeni ve etkin ifade edilişi”

ve “Hıristiyanlığa dair erdemler ve insan doğasındaki yeri” gibi teorik problemlerle uğraşmaktadır. Ancak bu soruşturma felsefi bir ilgi seviyesinde kalacaktır. Bu bağlamda daha çok doğal bir hukuka neden olması anlamında doğrudan insan olmak, bilgi ve iradi etkinlikleri üretmek ve Tanrısal bir esine işaret etmek bakımından hukukun kaynağına dair rasyonel tartışma gündemde tutulacaktır.

Aquinas’ın doğal, insan aklının hükümlerini Hıristiyan vahiy kökenli önermeleriyle sentezlemeye çalıştığı ve bunu, aklın her bir biliminin uygun kapsamına giren konularla ilgili bulgularını kabul eden bir tarzda yaptığı söylenmelidir. Bu anlamda güçlü bir realist tavır takınan Aquinas, bilgi görüşünden başlayarak insan edim ve isteklerinin kökenini olgulardan yola çıkarak açıklamıştır. Buna göre, insanlar yalnızca gözlem yapan ve olayların yalnızca görünen boyutlarıyla ilgilenen canlılar değildirler. Aksine bu duyum ve duyguları saklar, biriktirir, yeni ve tikel deneyimin ötesinde canlı bazı duyum temelli ancak onu aşan örneğin hayal gücü kökenli imajlar üretir ve soyutlama yoluyla kavramlar yaratır. Bu anlamda akli ve vahye dayalı doğaya uygun bilgi ile toplum ve hukuka dair yasalar elde edilir. Dolayısıyla Aquinas hem akıl hem de inanç tarafından bilinen hakikatlerin nihai birliğini koruyan ve vahiy edilmiş hakikatlerin akılla bilinebilen hakikatleri aştığını ısrarla savunan bir şekilde yapmaya çalıştığı yaygın bir gözlemdir. Böylece, İbn’i Rüşd ve Latin takipçilerine atfedilen ‘çifte hakikat’ teorisine karşı, Aquinas’ın açıkça ‘gerçeğin birliği’ dediği sentezi, yani ‘tek bir basit Hakikat olan Tanrı’yı’ teyit ettiğini görmek mümkündür. ‘Bilişsel yeteneğimiz veya kapasitemiz’ ile ilgili olarak, ancak, o aynı zamanda çeşitli hakikatleri bildiğimiz iki alan olduğunu, bunlardan birinin insan aklıyla erişilebilir olduğunu, diğ erinin ise onu aştığını ve yalnızca imanla erişilebilir olduğunu savunur. Burada ilk sahada duyumdan başlayarak bilinebilir türlere erişen aklın birlikteliği vurgulanır. Akli ve özellikle Aristotelesçi gelenekte öne çıktığı biçimiyle etkin akli Aquinas diğ er bazı Ortaçağ filozofları kadar kutsallaştırmaz. Onun kapasitelerini sonuna kadar inceler ve aslında vahiyssel teoloji konuları aklın sınırlarını aşsa da Tanrı esinli bir yönelimle akla sığdırılır. Bu anlamda ilk alanda yani doğal teolojide yürüttüğü felsefi sistemle ikincisi arasındaki (vahiyssel teoloji) arasında güçlü ve uyumlu bir korelasyon sağlanmıştır. Bunu tüm bilginin ancak, bize Tanrı tarafından verildiğini, ‘aklın hakikatinin’, ‘inancın hakikatine’ aykırı olamayacağını savunarak öne sürer(Aroney, 2007, ss. 168-169).Doğal haklar ve buna dayalı yasalılık bir insan doğası fikrine dayanmış olsa da Tanrı’nın bu doğayı yaratan Varlık olması ve dolayısıyla Hakikatin kaynağı olması bakımından kutsal metinler yasa hazırlanırken veya tespit edilirken başvurulması gereken zorunlu metinlerdir. Bu felsefi tartışmanın dışında kısaca Aquinas’ın aslında hem *Summa Theology*’de hem de *Contra Gentiles*’de uzun uzadıya ele aldığı toplumsal yapı ve yönetim biçimleri olan monarşi, aristokrasi, demokrasi ve geleneksel

kategoriler karma anayasa gibi konularla ilgileri çerçevesinde incelenecektir(S. T. Aquinas, 2014, 2016). Aquinas'ın bu konuya yaklaşımı mutlak monarşiyi mi yoksa sınırlı bir hükümet sistemini mi tercih ettiği sorusunu gündeme getirmiştir. Bu nedenle felsefi görüşleriyle uyumu etrafında tartışmalı bu konuda onun Aristotelesçi ideal yasalı karma düzen ile Ortaçağın reel politliğini nasıl uzlaştırdığı incelenecektir.

1. Hukuk ve Siyaset Görüşlerine Bir Zemin: Aquinas'ın Bilgi Anlayışı

Aristoteles'in ciddi bir takipçisi olan Aquinas, ruhu yaşamın ilk ilkesi olarak tanımlar ve evrende gözlemlediğimiz yaşam türlerine karşılık gelen üç tür ruh sınıflandırır: “anima vegetativa, sensitiva ve rationalis.” Türkçe yapılan felsefede bu kavramlara karşılık, bitkisel, hayvansal veya insani ruh denilmiştir. Giderek nitelik ve kapasite bakımından mahiyet farkı oluşan bu birlik insanda ona dair özellikleri taşıyacak şekilde özgülemiştir. Bu anlatı içerisinde her ruh türü için bir yaşam biçimi oluşturur, böylece yaşam türleri ruh türlerine karşılık gelir. İnsan ruhu rasyoneldir, ancak bu onu diğer iki tür ruhla, yani hayvan ve bitki ruhlarıyla derinden ayırmaz. Aquinas'ın ilgili ayrımları Aristoteles'e dayanmaktadır. Aristoteles'e göre, yaşamın alt kademelerinin özelliklerine üst kademeler de sahiptir, böylece yaşam türü ne kadar üst kademeyse, varlık o kadar fazla yetenek kazanır. Örneğin, hayal gücünü daha etkin kullanır, zekâ ve hafıza daha geniş ve etkindir ve istemesi belirli bir amaç etrafında veya bir irade etrafında gerçekleşir. Bu nedenle insanın istemesi aklın idaresindedir. Akıl iştah ve arzuları dengeler ve istenilir bir iyiye yöneltebilir. Aristoteles'in hilomorfik (madde-form birlikteliği) anlayışı, insanın varlık yapısını da bu birlik üzerinden açıklar: Ruh (ψυχή) bedenın formudur ve bu bağlamda bilgi süreci ruhun faaliyetleri içinde değerlendirilir (Aristotle, 2017, s. II.1, 412a). Ruhun akıllı kısmı bireysel iyi dışında Tanrı bilgisine dâhil olmakla birlikte mutlak iyi uğruna prensip ve ilkeler belirleyebilir. Bu anlamda zihnin kapasiteleri ve etkilenmeye açık edilgin akıl ve soyutlama yoluyla belirli olayları birlik altında toplamaya yetkin faal akıl birlikteliği onun evrensel yasalar elde etmesine olanak tanır. Edilgin aklın etkilenmesiyle kasıt dışarı açık oluşu, bir içsel göz ve temsil yetisi ile şeyleri asıllarına uygun biçimde elde etmesi şeklindedir. Bu Aquinas'ta dışsalıcı zihin anlayışının bir tür uyumlu işleyişidir. Doğal hukuku akıl kökenli açıklamaları nedeniyle Aquinas'ın doğru bilgi ve hakikat açıklamaları burada tanıtılacaktır.

Aristoteles (1993, s. 8), ruhu “potansiyel olarak yaşam taşıyan doğal bir bedenın formu ve bir töz” olarak tanımlar. Beden ve ruh birbirine uygundur. Bu anlamda asıl şeyler var olanlar yani deneyimlenen buradaki birincil töz adını verdiği bu birliktir. Ancak insani etkinlik açıkçası ruhun etkinliğidir. Ona göre, ruh, herhangi bir bedeni olduğu gibi özel bir beden türü yapan şeydir. Bu nedenle, felsefi analiz uğruna ruhu kendi içinde tanımlamaya çalışsak da rasyonel bir

ruhun varlığını bir bedenden bağımsız olarak kavramak mümkün değildir. Aquinas, bu konuda Aristoteles’le benzer bir düşünce çizgisini takip eder. O, ruhun bedenle bir bileşim oluşturduğu ölçüde gözlem ve fiziksel çalışma konusu olduğunu düşünür. Kendi içinde ele alındığında ise ruh, bir bedenin ilk gerçekliğidir ve fiziksel bir unsurla karıştırılmamalıdır. Ruh, beyin gibi organizmanın bir bölümünde bulunan bir tür fizyolojik kütle veya modern jargonla kimyasal ve elektriksel tepkilere sahip madde değildir. Aquinas hiçbir şekilde materyalist bir filozof değildir. Nitekim, Aristoteles’in tanımladığı yaşam türlerinin hiçbirisi basit mekanizmalara indirgenemez(García-Valdecasas, 2005). Aquinas, ruhun kendi başına belirsiz, tanımsız, eterik veya gaz halinde, bedensel unsurların eklendiği bir şey olduğunu düşünmez. Aristoteles’i izleyerek ruhu, bedenin her bir parçasına sıkı sıkıya bağlı bir tür eylem veya faaliyet olarak görür. Bedenle uyumlu ve onu canlı tutan, duygu, eğilim ve istekler yükleyen ve nihayet kavram oluşturma gibi yetilerle anılan bir etkinliktir. Ayrıca ruh, bedenden tamamen ayrılamazdır. Öyle ki ayrılık onun doğasına aykırı olur. Açıkçası modern zihin görüşünün kaynağında olduğu gibi beden ve ruhu iki ayrı yapı olarak değerlendirmez. Her ikisi de belirli yetileri temsil etmektedir. Aynı zamanda modern zihin görüşüne de etkisi dolayısıyla dışsalcı bir düşünürdür. Duyum kökenli bu felsefe onun toplum felsefesinde realist çizgisinin önemli bir nedenidir.

Ruh, yalnızca güçleri ve eğilimleri bir arada tutan güç değil, aynı zamanda bir bedeni canlı tutan ilkedir. Var oluş nedenidir. Bir şey madde ve formdan oluşmuş birliktir. Bu bağlamda, Aquinas ruhu bir form, bir bedenin formu olarak tanımlar. Ruh, genel olarak şeylerin bir formu değil, bu tikel formdur. Açıkçası bu formun bu bedenle eşleştiğini düşünür. Ruh, mevcut belirli bir bedenin formudur. Bedensel formlar, belirli şeylere bağlı evrensel kavramlar değildir. Bir türe atıfta bulunduğu ölçüde evrensel olan ve bir türü özsel anlamda imleyen veya öne çıkaran formdur. Ancak bir kendinin veya belirli, yaşayan ve etkin bir şahsın bedeniyle birleştiğinde tikel hale gelir. Bu yönde bir güç olarak kapasitesini böyle gösterir. Ayrıca, ‘form’ terimi herhangi bir bedensel ‘figür’, ‘şekil’ veya ‘sınır’a atıfta bulunmaz. Ortaçağ bağlamında, ‘ruhun maddesi yoktur’ (Aquinas, 1981: 367). Bizi onun resmedilmiş bir görüntüsüne götüren tek şey, kelimenin günlük kullanımıdır. Sanki form, bedenin bittiği yerde başlayan görünmez bir varlığın başlangıcını işaret ediyormuş gibidir. Aslında ‘form’, görünür bir ‘şekil’den ziyade, ruhun bedendeki faaliyetini tanımlayan uygun bir terimdir. Bedensel değişim ve dönüşümlerin, canlılığın ve potansiyellerinin nedeni ya da kökenidir. Bunlar birbirlerinin araçları değil, ortak ilkelerdir. Ruh yaşam bahşeder ve beden de onu gerçekleştirecek bir özne sağlar(Kenny, 2012). Ortak ilke olarak beden edilgen olmaktan çıkar. Birkaç nedenden ötürü, bu değişim meseleyi farklı bir açıdan ele alır. İlk olarak, bedeni yaşamın gerçek taşıyıcısı veya ‘öznesi’ olarak belirler. Ruhun bedenin taşıyıcısı olmadığı ve ruhu taşıyanın beden olduğu bir

anlam vardır (Aquinas, 1951: 171). Buna göre, ruh ve beden etkileşimli bir birliktir. Duyu verileri beden aracılığıyla alınır ve akılsal kapasite olan ruhla etkin bir anlama kavuşturulur. Nihayet karar, bu iki aklın ortaklığının sonucu tikel bir bireyin dış uyaranlardan başlayarak bir anlam dairesinde elde ettiği bir tür tepkidir.

Aquinas, canlılık ve ruh arasında kurduğu ilişkiyi belirli yetileri varlığa kazandırması yoluyla değerlendirmiştir. Bu anlamda hareket, üreme, zevk ve zekâ gibi yetilerin her biri ruha bağlıdır. Ancak ruh bir bedenle birliktedir ve bu yolla dış dünyaya kapıları açıktır. Duyu verileri bedene bağlı duyu organları aracılığıyla ruhu veya akli etkiler. Ancak bir formun Ross'un belirttiği gibi iz bırakmasının ardından benzetme, ilişkilendirme ve soyutlama gibi yetilerle zihin nihai bilişsel veriye ulaşır. Bu durumu Aquinas şöyle anlatır: “Anlaşılabilir tür, anlaşılan şeyin benzerliğidir; bu benzerlik, anlama amacıyla akli bilgilendirir. Zira akıl, ancak bu benzerlik tarafından harekete geçirildiği ölçüde anlayabilir; tıpkı başka hiçbir şeyin potansiyel olarak hareket edememesi, ancak bir form tarafından harekete geçirilmiş olması gibi. Dolayısıyla, bu benzerlik, anlama eylemindeki ilkedir, anlamanın terimi olarak değil. Sonuç olarak, anlama eylemindeki ilk ve doğrudan nesne, aklın anlaşılan şey hakkında kendi içinde kavradığı bir şeydir. İster *De Anima III*'te bahsedilen aklın iki işlemine göre bir tanım ister bir önerme olsun.”(T. Aquinas, 2002, ss. 9, 5, co.).

Aquinas, bilgi öğretisinde madde ve formdan oluşan şeylerle temasla başlayan bilgi edinme sürecinde genel kanaatlere ulaşmanın değerini doğal olarak yüksek görmekle sonuçlandırır. Buna göre, insan ilişkileri kabaca doğal etkilenim ve yetenekler etrafında olur. Ancak insan bu bilgi ve anlamlandırma sürecinde ilgili eylem alanı hakkında teori ve yasa üretir. Aklın bu şekilde çalışması onun sosyal bir organizasyon kurması için oldukça önemlidir. Bu nedenle bilgi, düşünme sırasında şeylerle bilinebilir türler arasındaki uygunluktur. Bu hususu Aquinas şöyle öne çıkarmaktadır: “Tıpkı hakikatin öncelikle şeylerde değil, akılda bulunması gibi, aynı şekilde, şeylerin mahiyetini oluşturma eyleminde değil, öncelikle aklın birleştirme ve ayırma eyleminde bulunur. Zira hakikatin doğası, şey ve aklın uyumundan oluşur. Hiçbir şey kendi kendine uyumlu hale gelmez, ancak uyum farklı terimler gerektirir. Sonuç olarak, hakikatin doğası ilk olarak akılda, akıl ruhun dışındaki şey tarafından sahip olunmayan, ancak ona tekabül eden, kendine özgü bir şeye sahip olmaya başladığında bulunur; böylece ikisi - akıl ve şey- arasında bir uyum bulunabilir. Şeylerin mahiyetini oluştururken akıl, tıpkı bir duyunun duysal bir şeyin türünü aldığı gibi bir benzerliğe sahip olması gibi, yalnızca ruhun dışında var olan bir şeye benzer. Ancak akıl, kavradığı şey hakkında hüküm vermeye başladığında, hükmü kendine özgü bir şeydir; şeyin dışında bulunan bir şey değildir. Hüküm, dış gerçekliğe uyduğu zaman doğru sayılır. Dahası, akıl, bir şeyin var olup olmadığını söylediği anda kavradığı şey

hakkında hüküm verir. Bu, ‘oluşturan ve bölen aklın’ rolüdür.”(T. Aquinas, 2022; Grosso, 2025, s. 1).

Aquinas’ın bilgi anlayışı, yalnızca epistemik değil, aynı zamanda ontolojik bir zemine yaslanır. Aquinas’a göre bilgi, var olanın zihindeki temsili değil, insanın var olanla fiili temasının bir sonucudur. Bu bağlamda duyular, bilginin yalnızca aracı değil, aynı zamanda varlıkla kurulan ilişkinin ilk halkasıdır. Duyuların bu işlevi, Aquinas’ın metafizik ilkelerine dayanmaktadır; özellikle form-madde (hyle-morphe) ayrımı çerçevesinde duyunun işlevi ontolojik olarak temellendirilir(S. T. Aquinas, 2016, s. I, q.84, a.6). Aquinas’ın Aristoteles’ten devraldığı bu anlayışa göre, insan bilgisi somut, bireysel varlıklar üzerinden gelişir. Duyular bu bireysel varlıkların ‘görünüşlerini’ (species sensibilis) alır ve bu formlar işlenir(E. Gilson, 1955, ss. 223-224). Bu anlamda insan canlı bir etkileşimde anlar ve eyleme geçer. Birincil tözler veya Aquinasçı ifadeyle birer “res” olan bireyler edilgin, etkilenmeye açık nitelikleri ve bir şey hakkında yeni ve etkin bir bilgi üretmesine neden olacak güçleriyle deneyimde bulunmaktadır. Bunu Aquinas şöyle açıklar: “Her edilgen güç, kendine özgü doğasına göre, özel bir etkin ilkeye göre belirlenir; çünkü bir güç, kendi başına, güç olduğu söylenen şeyle bir ilişki taşır. Dolayısıyla, dışsal duyumdaki asıl etkin ilke, ruhun dışında var olan bir şey olduğundan ve hayal gücünde veya akılda var olan bir niyet olmadığından, eğer duyu organı dışsal şeyler tarafından değil, yalnızca hayal gücü veya diğer yüksek güçler tarafından hareket ettiriliyorsa, gerçek bir duyum olmayacaktır. Bu nedenle, delilerin veya diğer akılsız kişilerin (hayal gücünün çok güçlü etkisi nedeniyle duyu organlarına doğru bu tür bir tür akışı olanların) gerçekten gerçek duyumlara sahip olduklarını asla söylemeyiz, ancak onlara duyumlara sahipmiş gibi görünürler.”(S. T. Aquinas, 2018, s. III. Ek, s. 82 a. 3).

Nihayet şu söylenebilir ki, düşünme gücü akıl ile duyular arasında bir tür köprüdür. Bu köprü sosyal yaşamın da olanağıdır. İnsan aklı ile şeyleri anlar, amaçlarını kavrar ve bu yönde onlarla ilahi yasalara ulaşabilir. Anamlı ve bir amaç birliği kurabilir. Ayrıca ilgili bağlantı karşılıklı bu ilişkinin de hem nedeni hem sonucudur. Aklın birlikte çalışması (edilgin akıl/etkin akıl) insanların dilsel iletişimi, kültür oluşturmaları ve yasalı bir yaşam biçimini sağlamasının nedenidir. Aquinas’ın bu iki akıl kavramı arasında kurduğu ilişki, yalnızca felsefi değil aynı zamanda teolojik bir temele de sahiptir. Etkin akıl (intellectus agens), Tanrı’nın insan ruhuna verdiği yetiler arasında “akli ışık” (lumen intellectuale) olarak tanımlanır. Bu ışık, insanın yaratılıştan gelen bilişsel düzenini ifade eder(S. T. Aquinas, 1991, s. I-II, q.19, a.4 ad 2). Dolayısıyla aklın bilgi üretme yetisi, yalnızca doğa düzeyinde değil, Tanrısal düzenin bir yansıması olarak da değerlendirilir(R. McInerny, 2004, ss. 64-65). Dolayısıyla insan sonraki bölümlerde işaret edileceği gibi aklının doğal kapasiteleriyle kendini gerçekleştirme, ortak yararı gözetme ve bazı kişisel ve toplumsal erdemleri

kazanma konusunda başarılıdır. Ancak aynı zamanda bu bilişsel yetkinlik Tanrısal düzenin temasına neden olabilir ve mutlak iyiliği anlamak konusunda ona yardımcı olabilir.

2. Doğal, Akılsal ve Tanrı Esinli Bir Hukuk Öngörüsü

Aquinas, insanı doğal kapasiteleriyle eylemleri üzerinden tanımak istemektedir. Dış uyaranların etkisiyle başlayan, görme, işitme ve dokunma gibi ayrı duyu verilerini bir araya getirmek yoluyla deneyimlenen şey hakkında ortak bir deneyim malzemesi veren *sensus communis*'ten söz eder. Bu duyu verisi, beyinde bir yerde konumlandırılır ve bir tür içsel duyudur. Bu duyu hayal gücüyle yakın ilişkilidir ve çeşitli imgeler üretirler. Özellikle hafıza dışında bu duyu verileri bir biçimde içsel duyularda saklanır. Bunları etkin akıl soyutlamalar yaparak bilinebilir tür adını verdiği kavramlar oluşturmak yoluyla kullanmak üzere edilgin akla hazırlar. Bu nedenle bilgi konusunda edildin akıldan etkin akla bir yükseliş değil de birliktelik vardır. Bu işlem toplum ve hukuk üzerine değerlendirmeleri sırasında kullanır. Aquinas bize, insan doğasını dikkate alan ve buradaki varsayımların etrafında bir hukuk felsefesi sunduğu, erdemler üzerine incelemesini güçlendirdiği ve akılsal bir yolu hazırladığı ölçüde bir siyasi felsefe sunar. Bu felsefe bilgi öğretisinde olduğu gibi realist bir karakter taşır. Bu nedenle karakteri veya doğası düşünüldüğünde onun bu yetilerini geliştirecek bir politik zemin de yaratılmalıdır. Bu konuda Aquinas için önemli ve güçlü örnek yine Aristotelesçi “polis” (kent veya kent devleti) olacaktır. Ancak bu çağa özgü yapılanmalar ve Yunan toplumu dikkate alındığında görece çok kültürlü ortam ve Hristiyanlığa ait kurum ve işleyiş değerlendirme içerisinde olmalıdır. Klasik bu yapılanma bir tür eğitim, etik ve hakların elde edildiği ve öne sürüldüğü bir alan olarak doğal ve yasal hukuk gibi öğeleri ihtiva eden teoriyi inşa etmesi sırasında Aristoteles'in “insan doğal olarak toplumsal bir varlıktır” anlayışının devamı olacaktır.

Aquinas, şeyler hakkında genel bir teoriye ulaşmak ister. Rönesansta daha belirgin olmakla birlikte çağdaş felsefeye kadar sürecek “evren hakkında genel ve bütünlükçü bir teori” arzusunu Aquinas'ta görmek mümkündür. Ona göre doğa kendi başına amacını içinde taşıyan birliktir. Dolayısıyla evren Tanrı'nın yaratmış olduğu, etkin bilgisi ve inayeti ile devinen bir düzendir. Ancak Aristoteles'ten farklı olarak Hristiyan inancında olduğu gibi daha müdahil bir Tanrı fikrinden söz etmektedir. ‘Tarziye teorisi’nde ve ‘Teslis inancı’nda olduğu gibi vahiy kökenli bir bilgi kaynağı da hegemonik bir etkiye sahiptir. Ona göre doğada veya özde, tıpkı bütünün parçadan önce gelmesi gibi toplum ve birey arasında benzer bir ilişki kurulabilir. Çünkü, Aristoteles'in ısrarla vurguladığı gibi, insanlık (*anthropos*) doğası gereği bir siyasi canlı (*zoon politikon*), gaye ve amaçlara sahip (*telos*) bir aktüalite olarak sadece polis'te gerçekleşir. Burada söz konusu olanın niteliğine bağlı olarak ‘insan işleri, eylem ve edimleri’ ve ‘doğal

düzeniyle' ilgili olarak, Aquinas bu önermelerin genel gidişatına tekrar katılmaktadır. Ancak, açıklama ve yorumlamada önemli farklılıklar bulunmaktadır(Aroney, 2007, s. 176). Aquinas'ın, *Hukuk, Ahlak ve Politika Üzerine* (On Law, Morality and Politics) adlı eserinde ahlak hakkında yürüttüğü soruşturma sırasında aileler ve siyasi topluluklar hakkında şunları ileri sürdüğü görülmektedir: “Siyasi bir topluluğun hanelerden oluşan bir yapı olduğu, ancak bunun hane halkının bağımsız hareket etme yetkisine sahip olmadığı mutlak bir birlik olduğu anlamına gelmediği konusunda ısrar etmek gerekir.”(T. Aquinas, 2002). İlgili konuda genel eğilim bu yönde olsa da bazı yorumcular tam aksine Aristoteles'te ve aynı dönem politik düzenlemede özel ve kamusal alan gibi bir ayrımın belirgin olarak yapılmadığını iddia ederler. Bu isimler çocuk sahibi olmak gibi temel kişisel ve özel hakların yönetimin yetkisi altında olduğunu ileri sürerler. Bu tutumun Ortaçağ felsefesi düşünüldüğünde bir iddiada kaldığı ifade edilebilir. Ancak teorik bu ifade yine de planlanması ve genel sonuçları etrafında Aristoteles'in kendi görüşüyle tutarlı olsa da Aquinas'ın devletin bir düzen birliği olduğu fikrine yaptığı vurgu, Aristoteles'ten ayrıldığı iki önemli noktanın temelini oluşturur.” İlk olarak, Aquinas, Aristoteles'i takip ederek insanlardan her zaman yalnızca ‘politik canlılar’ olarak bahsetmek yerine, genellikle ‘politik ve sosyal’ veya yalnızca ‘sosyal’ tanımlamasını tercih eder. Açıkçası bu ifade insanların kent içinde var olan, özel ve kamusal sorunlara sahip bir canlı olmasının yanı sıra duygu varlığı ve inançları doğrultusunda Tanrısal bilgiye katılabilen bir varlık olduğunu ima eder. Açıkçası bu hukukta, sivil yasa, insani/beşeri hukuk veya pozitif hukuk (lex humana), aklın ışığında fark edilen, değişmez ahlaki prensiplerin çerçevesini çizdiği doğal hukuk (lex naturae) ve en üstte ilahi yasadır (lex divina)(T. Aquinas, 2002, ss. 83-84). Metinlerinde doğrudan politikayla ilgilendiği kısımlarda Aristoteles'in görüşlerine referans verir ve genellikle Aristotelesçi ‘politik canlı’yı (animal politicum veya Roma Hukuku'ndaki eşdeğeri animal civile) şeklinde benimsediği ifadesi daha doğrudur(Aroney, 2007, ss. 177-178). Ancak “Siyaset Üzerine Yorum”un dışında, Aquinas'ın genellikle yalnızca doğal olarak ‘sosyal’ veya ‘politik ve sosyal’ hayvanlar olduğumuzu söylemeyi tercih ettiği görülmektedir. Örneğin, *Summa Theologiae*'de özellikle alıntı yaptığında bile bu ifadeleri kullanır(S. T. Aquinas, 1991).

Aristoteles, polis'in aile ve köye kıyasla kendine özgü bir şekilde kendi kendine yeterli olduğunu düşünmüştü. Şimdi Aquinas'ın, ‘kendi kendine yeterliliğin’ şehir devletinin (civitas) temel bir özelliği olduğunu ve onu sıradan bir hane halkından (domus, familia) ayıran bir özellik olduğunu ileri sürerek Aristoteles'i izlediği söylenebilir. Aquinas, Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*'in 5. Kitabı ve Politika'nın I. Kitabı'ndaki ifadesini yorumlayarak şunları söylediği bilinmektedir: “Siyasi iş birliğiyle mutluluğu ve onun ayrıntılarını yaratan ve koruyan şeylere yasal olarak adil diyoruz; çünkü Politika I'de söylendiği gibi

şehir mükemmel bir topluluktur.”(S. T. Aquinas, 1991, s. S.Th. I–II, 90, 2.). Polis’i mükemmel ve kendi kendine yeten bir topluluk olarak nitelendiren teolog-filozof, burada göreceli bir topluluk tanımlamasında Aristoteles’ten ayrılmaktadır. Aristoteles’in kent veya polis’in ‘iyi yaşam’ için var olduğu, kendisini oluşturan daha küçük toplulukların amacı olduğu ve bu nedenle ‘en iyi’ ve ‘doğaya göre öncelikli’ olduğu iddiasını sadakatle aktarır. Ancak, Aquinas’ın koşulsuz bir şekilde iyinin peşinde koşmanın inancın ve Kilise’nin alanı olduğu şeklinde yaygın fikri kabul ettiği bu noktada hatırlanmalıdır. Dolayısıyla Aquinas, şehir devletinin üstünlüğü konusunda Aristoteles ile aynı fikirde olabilir, ancak bu, onun burada doğal aklın bakış açısından anlaşılan ‘insan meseleleri’ ile ilgilendiği önemli sınırlamasına tabidir. Şehir ‘tüm insan iyilikleri arasında’ en yüce olanı arar, ancak koşulsuz bir şekilde en yüce olanı aramaz. Sağlıklı yasalarla düzenlenmiş, sosyal bir varlık olarak kapasitelerini, çeşitli erdemleri kazanmasına yardım eden bir politik yapı insani bir edimi yüce bir amaçla bağlantılandırabilir. Bu anlamda vahye dayalı öge ve Tanrı esinli bir düşünceyle en yüksek iyi veya kendi başına iyi bir amaç olarak görülebilir. Bu konuda Aquinas’ın açıklamalarına bakıldığında bu yöndeki güçlü vurgusu ilgi çekicidir: “Kanon, toplumun sorumluluğunu üstlenen bir kişi tarafından ortak yarar için yürürlüğe konulmuş belirli bir akıl yönetmeliğinden başka bir şey değildir.”(S. T. Aquinas, 1991, s. I–II, 90, 4). Bu ifade yalnızca onun kentlerin veya polislerin ya da daha sonra Ortaçağ politik yapılanması düşünüldüğünde yaşam alanlarının planlanmasının veya kendi kendine yeterliliğinin ötesinde onun hangi yönetim biçimini tercih ettiğini de gösterir. Bir sonraki başlık onun monarşi yanlısı bir düşünür mü yoksa ılımlı bir yasacılık ve karma bir anayasal yönetim fikrini mi savunduğu tartışmasını açmayı hedeflemektedir.

Aquinas’ın yaşadığı çağ ve Roma sonrası Skolastik dönem düşünüldüğünde güçlü bir imparatorluğun her açıdan düşüncelerinin şekillenmesinde bu kültürel ve dinsel yapının etkileri olmuştur. Özellikle hukuk ve yasama konusunda başarılı sayılacak uygulamaları halen değerlendirmelere konu olmaktadır. Ayrıca Kral ve İmparator’un veya kilisenin örneğin Papa’nın iki etkin güç olmaları ve yönetimdeki etkileşimleri bu çağ için kritik politik eylemlerdir. Dünyevi güç ile İlahi güç arasındaki yetke tartışması bir hayli güç bir sorundur. Aquinas da bu konuda imparatorluk için tercih edilen “regnum” terimini belirli bağlamlarda soyut olarak siyasi topluluk fikrini ifade etmek için kullanmıştır. Ancak Aquinas bu kelimeyi kullandığında bağlam genellikle onun tek bir şehirden çok daha büyük ölçekte bir siyasi topluluk biçimini kastettiğini gösterir. Bu, örneğin *De Regno*’da kasabaları, çiftlikleri ve kaleleri, ayrıca öğrenim merkezleri, asker yetiştirme ve ticaretin yürütüldüğü yerleri içeren bir krallıktan (regnum) bahsettiğinde oldukça açık bir şekilde ortaya çıkar. Bu yapılanmanın içerisinde ibadet yerleri, adaletin idaresi ve çeşitli mesleklerin icrasını içeren tek bir şehirle (civitas) karşılaştırır (Aroney, 2007; Pasnau, 2002). Benzer şekilde, *Summa*

Contra Gentiles'de Aquinas, bireylerden, hanelerden ve şehirlerden oluşan çok çeşitli belirli alt düzenlerden oluşan bir tür evrensel düzenin örneği olarak bütün bir krallığı tanımlar. Bu düşüncesini şu pasajda rahatlıkla görebiliriz: “Bir evin bütün üyeleri arasında, evin reisine tabi oldukları ölçüde belli bir düzen vardır: yine evin reisi, aynı şehirdeki diğer bütün ev reisleriyle birlikte, kendi aralarında ve şehrin valisine göre belli bir düzene sahiptir ve yine o, krallıktaki diğer bütün valilerle birlikte krala tabidir.”(S. T. Aquinas, 2014, s. III.98.1). Evin bir şehir veya krallığın parçası olduğunu belirten ve böylece şehri krallığın bir bileşeni olarak değil, şehir ve krallığı birbirinin yerine geçebilen şeyler olarak ele alan başka bir argümanla bu düşüncüyü karşılaştırmak gerekir(S. T. Aquinas, 2018, s. II-II, 50.3). Bu anlamda canlı, kendi kendine yeten ruha sahip bir birey yani res, bir bireyin, bir ailenin, bir şehrin veya bir krallığın yönetimini ele almaktadır. Ancak ‘provincia’ terimi Roma hukukunda İmparatorluğun bir bölgesini ifade etmiştir. Bu kullanımın başka bir biçimi aynı zamanda kilise hukukunda Katolik Kilisesi içindeki belirli bir bölgesel yargı alanını belirtmek için kullanılmıştır(Aroney, 2007, s. 189). Aquinas’ın yorumu bu anlamda hem yetki hiyerarşisini hem de merkezi otoritenin yönetimi kullanma haklarının yerel yönetimlerde yayılışını göstermektedir. Bu anlamda tepede imparator veya kralın bulunduğu bu düzen kendi parçalarıyla kendi başına yeterli bir sivil birliktir. Ancak tüm alt bileşenler özellikle kentler yine kendi kendine yeten yönetim birimleridir. Bu ifadeyi politik anlamda bireyin kendini gerçekleştireceği, kamusal haklardan istifade edeceği bir alan olarak değerlendirmek gerekir. Ancak bu anlamda kralın veya imparatorun yani genellikle soydan gelen bir kimsenin iradesine bağlı bir yönetim tarzı mı yoksa yine görece bağlayıcı olan hukuki bir yapının mı olduğu mutlaka tartışılmalıdır. Dini kurumun kilise ve din adamının bu yetke dağılımında yerinin mutlaka sağlıklı bir şekilde tespit edilmesi gerekir. Ancak bir ortaçağ düşünürü olan Aquinas için Tanrısal yasa kesin, üstün ve belirleyicidir. Bu çağa ait reel politik tartışmanın ötesinde Aquinas’ın tercihinin mahiyetini ve yerini tespit etmek bu çalışma için daha öncelikli bir hedeftir.

3. Epistemolojiden Etik Düzenlemeye: Aquinas’ın Hukuk Felsefesinde Bilginin Rolü

Bir politik sistem bir etkin güç, bir prensip, yasa ve kural etrafında örgüleşmiş bir düzenleyiciyi gerektirir. Bu anlamda sıklıkla uyulması gereken davranışların, kusur ve yaptırımların az çok bildirilmesi gerekir. Bu anlamda bir yönetim sosyal hayat için kurallar belirleyen yapıdır. Yukarıdaki soru, Aquinas’ın politik alanın kural koyucu evresine geçişini gösterir. Ancak bu soruyu genişletmek tartışmanın çerçevesini görmek için gereklidir. Bu soru öncelikle insan doğasına dairdir ve onun insan olmak bakımından hangi haklara sahip olduğu sorusunu gündeme getirir. Ayrıca bu hakların ahlaki bir temeli üzerinde araştırma gerektirir. Bu ahlaki temel doğal ve aklidir. Bu yanı sıra insan doğasından çıkarılmıştır. Nihayet

bu hakların bir kral veya imparator karşısında nasıl öne sürüleceği önemli bir politik meseledir. Zorunlu bu yasal temel diğerleri karşısında öne sürülmeli ve ortak bir irade olarak tasarımlanmalıdır. Bu felsefi problemleri tartışmaya Aquinas'ın yasadan ne anladığını açıklayarak başlayabiliriz. Ona göre, bir yasanın dört tanımlayıcı özelliği ayırt edilebilir. Bunlar şunlardır: (i) bir akıl yönetmeliği, (ii) ortak yarar, (iii) topluluğun sorumluluğunu üstlenen bir yasa koyucu ve (iv) yasama. Aquinas, bu dört tanımlayıcı özelliğin her birine, bunları bir araya getirip bir tanım oluşturmadan önce açıklayıcı bir makale ayırır. Bu tanımın ilk özelliği, hukukun aklın bir emri olmasıdır(Akinwale, 2020, s. 346). Hukuk, bizi eylemde bulunmaya veya eylemde bulunmaktan kaçınmaya zorlayan eylemlerin kuralı ve ölçüsüdür. Akıl, “insan eylemlerinin ilk ilkesi”dir ve ilk ilke, insan eylemlerini amaçlarına ulaştıran kural ve ölçüdür. Dolayısıyla, eylemlerin kuralı ve ölçüsü olarak hukuk, akılla tutarlı olmalıdır. Bu açıklama, hukukun iradenin bir emri olduğu anlayışını zaten dışlamaktadır. Hukuk, iradenin doğrudan bir emri değildir. Özellikle keyfi bir eylem olmadığı açıkça anlaşılır.

Yasa ve haklar konusu düşün tarihi içerisinde ahlak ve hukukun ortak prensipleri veya arzusudur. Özellikle eşitlikçi ve hakkaniyete uygun adil bir kurallar düzeni toplumsal yaşam için hayatidir. Hukukun pratik tarafı düşünüldüğünde iradenin bir yaptırımı olması gerektiği fark edilmelidir. Ancak pozitif hukuka kaynaklık edecek insan doğasına uygun akıl kökenli ahlaki prensipler herhangi bir iradenin yetkesine bağlanmamalıdır. Felsefede ve özellikle hukuk felsefesinde “doğal hukuk” olarak anılan bu alan kaynak olarak sıklıkla akıllı ve insan doğasını öne çıkarır. Aquinas bu hususta şöyle açıklamalarda bulunur: “Emredilen şeylerin kanun niteliğine sahip olması için, iradenin akıl tarafından düzenlenmesi gerekir. Ve böylece, prensin (yasa koyucunun) iradesinin kanun gücüne sahip olduğunu anlamalıyız, aksi takdirde prensin iradesi kanundan ziyade kötülük olurdu.”(S. T. Aquinas, 2018, s. I-II, 90, 1). Bu anlamda hiyerarşik yapılanma içerisinde Aquinas'ın bir tür krallık düşüncesinde olduğu ancak bu yetkeyi doğal hukuk adı verilen asgari ahlaki standart ile sınırlamak veya belirlemek istediği ifade edilmelidir. Ayrıca bu anlayış daha özelden çeşitli dernek, localar, kiliseler için de kendi başına özerk ama belirli bir yasalı sisteme bağlı bir anlayış olduğu görülmektedir.

Aquinas'ta hukukun ikinci tanımlayıcı özelliği ortak iyiliktir. Aquinas, hukukun ortak iyiye göre düzenlendiğini söyler. Bu tanımlayıcı özellik, hukukun, bir yasa koyucunun veya bir bireyin ya da bir siyasi yapı içindeki belirli çıkar gruplarının siyasi ve ekonomik çıkarlarına hizmet etmek için çıkarılmış bir düzenleme olduğu yanılığını dışlar. Kanun veya yasa, bir yaptırım ya da ceza kamu yararına olacak şekilde belirlenmelidir. Hukuk, her zaman insan yaşamının nihai amacına atıfta bulunmalıdır(Akinwale, 2020, s. 347). Aquinas, Aristoteles'i izleyerek bunu mutluluk olarak tanımlar. Hukuk, insan kişiliğinin mutluluğuna

göre düzenlenmelidir ve her parça bütününe göre düzenlendiği için, insan kişiliği siyasi bir topluluk içinde mutluluğa ulaşır. Bu nedenle, ‘hukukun, düzene uygun şekilde bakması’ gerekir. Ancak bilindiği gibi mutluluk çok farklı şekillerde anlaşılmıştır. Kelimeyi ilk kullanan filozoflardan Sokrates’ten beri kavram bir Sokratesçi okul olan Kyrene okulu ve Aristippos tarafından “hazcı/hedonist” bir imayla alımlanmış hemen yanı başında başka bir Sokratesçi okul Kynik okulu ve Antisthenes için mutluluk, asketik ve doğal bir yaşamı çağrıştırmıştır. Bu okul için mutluluk, istekleri azaltmak ve kurallı toplumsal davranışlardan uzak durmaktır. Ayrıca sade bir yaşayışı herkese tavsiye etmişlerdir. Bu anlamda Aristoteles, bireysel iyi kavramlarına işaret etmiş ve kişilere kendi etkinlikleri içerisinde kendini gerçekleştirmek yoluyla mutlu bir yaşayışı vaat etmiştir. Platon’da daha önce bu yaklaşım iş bölümü üzerinden kurulmak istenmiştir. Bu anlamda politik erdemler tespit edilmeli ve bir programda bunlar kişilere kazandırmalıdır. Aquinas için mutluluk bu çizgide ilerlemekle birlikte Tanrısal bir ideali de dikkate almaktadır. Burada mutluluk kilise gibi hakikat konusunda bir otorite olan kurumun emirleriyle uyumlu olmalıdır. Ancak tekrarlamak gerekirse, bu emir ve kurallar kişinin mutluluğunu gölgelemek pahasına uygulanmamalıdır.

Aristoteles *Nikomakhos’a Etik* adlı kitabında “her davranış bir iyiyi amaçlar” der. Bu, bir istek olmakla birlikte bir eylemi insani kılan unsurdur. Akılsal edim belirli bir karakteri inşa etmek adına erdemleri öne çıkarır. Bu nedenle adalet, ölçülülük, cesaret ortak iyidir ve mutlak isteklerdir. Aristoteles’i takip eden Aquinas için iyi, herkesin arzuladığı şeydir. Yukarıda ifade edilen “ortak iyi” çıkarımının başka bir versiyonu olan bu deyişle, iyi yalnızca kişisel bir arzu değil, kolektif bir arzu olarak öne çıkarılır. Yani, ortaklaşa yaşanan bir yaşamın dışında tatmin edilemeyen bir arzudur. İşte bu noktada, çağdaş söylemde sıklıkla göz ardı edilen ahlak ve siyasetin karşılıklı etkileşimi ortaya çıkar. Aquinas için siyaset, ortak yaşamın ve kamusal düzenin ortak iyilik uğruna akıllıca düzenlenmesidir. Bu şekilde anlaşılan siyaset, felsefi anlamda “politik olan” kişisel ve kolektif iyilik arzumuzu yerine getirme projesinin uygulanmasında ahlaki normları somutlaştırır. Bu konuda onun kilise ve krallık gibi iki resmi otoriteyi mutlaka tanıdığı ama Aristotelesçi yasalı yönetim anlayışının etkisinden de tam olarak çıkmadığı görülür. Buna göre, Aquinas için orta bir yol arayışında olduğu iddia edilebilir. Onun şu yorumu bu konuda yol gösterici olabilir: “Kanun, başkalarına kural ve ölçü yoluyla empoze edilir. Ancak kural ve ölçü, yönetilen ve ölçülenlere uygulanarak empoze edilir. Dolayısıyla, bir kanunun, kanuna özgü olan yükümlülük getirme gücüne sahip olması için, kanun tarafından yönetilmesi gerekenlere uygulanması gerekir. Böyle bir uygulama, kanunun yayımlanmasıyla öğrenildikleri ölçüde gerçekleşir. Dolayısıyla kanunun gücünü gösterebilmesi için kanunun yayımlanması gerekir.”(S. T. Aquinas, 2018, s. I-II, 90, 4). Aquinas’ın hukuk tanımında, hukukun aklın bir emri olduğunu söylemesi, insani

bir özellik olan akılcılığın önkoşuludur. Burada Aquinas'ın, iyinin, tanımı gereği, her canlının aradığı şey olduğu ifadesini hatırlamak gerekir. İnsanın, diğer tüm canlılar gibi, doğal olarak kendi iyiliğini aradığı açıktır (Akinwale, 2020, s. 356). Bunu, doğasıyla tutarlı bir şekilde yapar. Ayrıca kural, akla ve halihazırdaki kişilerin beklenti ve arzularına uygun olmalıdır. Ayrıca pozitif hukuka kaynaklık etmesi anlamında “kanuna özgü yükümlülükleri yerine getirme” ve “kanunun yayımlanmasıyla öğrenildikleri ölçüde gerçekleşmesi” şeklindeki bu iki ifade hukuki anlayış için dönüştürücü ve devrimci bir etkiye sahiptir. Ancak bunun Ortaçağ dünyasının bir teolog-filozofu tarafından dile getirildiği ve Tanrısal vahiy kökenli bilgiyle veya dini temsilci kilisenin prensipleriyle uyumlu, aynı zamanda ölçülü bir hukuk anlayışı olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Aquinas, bilgi hakkında yorumları incelenirken iyi bir gözlemcinin insanın eylemlerini açıklaması sırasında nasıl davranıyorsa öyle hareket ettiğini ifade etmiştik. İnsanı bir canlı-duygu, arzu, istek ve zihne dair düşük yetiler, sınırlı bir hafıza gibi- türsel ayrımında bir aktüalite- zekâ, ortak duyu (sensus communis), hayal gücü, irade, bilişsel farkındalık (vis cogitativa)- üzerinden anlamıştır. Bu anlamda ahlaki ve politik karar sırasında insanın duyu ve akıl sarkacında bir geriliminin farkındadır. Platon'dan itibaren insan bir yanda istek, arzu ve iştihalarının etkisindeyken bir yandan ortak iyiyi arzular. Ancak insan yalnızca akıl otoritesinde haklı kararı tercih edebilir. Aquinas için de anlayarak ve yargılayarak görevini tamamlayan akıl, iradeye şöyle bildirir: “İşte arzuladığın iyilik. İnsan, işlevi gerçekten iyi olanı bilmek olan bir akılla ve işlevi iyiyi seçmek olan bir iradeyle donatılmıştır. Seçilen iyilik, herhangi bir tür iyilik değil, özellikle akıl tarafından ona gerçekten iyi olarak sunulan iyilik olmalıdır. Özetle, insan iyi bir yaşam tarzına duyulan arzuyla doludur. Ancak bu iyi yaşam tarzı arayışına akılcı bir şekilde girilir. İnsan, bilinenden bilinmeyene doğru ilerleyerek gerçekten iyi olanın ne olduğunu bilir.” (S. T. Aquinas, 1991, s. I, 82, 4, 1; Akinwale, 2020, s. 357). Bu son cümleyle Aquinas'ın bireysel iyi dışında genel veya mutlak iyi anlamında Tanrı'nın buyruklarını daha belirleyici bulduğu ortaya çıkacaktır. Yine bu bakımdan insan diğer canlılardan çok farklıdır. Doğal kapasiteleri onun kendi iyisi dışında akıllı davranışı yoluyla mutlak iyiye yaklaşacağını ima eder. Buna göre, “akıl sahibi olan şeyler, irade ve akıl yetisi olan özgür iradeleri aracılığıyla eylemleri üzerinde egemenlik sahibi oldukları için kendi kendilerine bir amaca yönelirler. Ancak akıldan yoksun olanlar, doğal eğilimleriyle, başkaları tarafından değil, kendileri tarafından yönlendirildikleri için bir amaca yönelirler. Çünkü bir amacın doğasını bilmezler ve dolayısıyla hiçbir şeyi bir amaca yöneltemezler, ancak bir amaca yöneltilebilirler.” (S. T. Aquinas, 2018, s. I-II, 1, 2). Aquinas insanın kabaca Yunan toplum düşüncesinden beri öne çıkarılan akıllı bir hayvan olarak insanın önceliğini korur. Sosyal bir varlık olarak toplumsal bir kontekste ancak kendini gerçekleştireceğini ve çeşitli erdemleri elde edeceğini düşünür. Bu ayrıcalığı Tanrı sevgisi ve dini

anlayış üzerinden sürdürür. Aquinas'ın bu varsayımına göre, “insan ve diğer akıl sahibi yaratıklar, Tanrı'yı tanıyıp sevmekle nihai amaçlarına ulaşırlar; bu, İlahi benzerliğe ortak oldukları, var oldukları, yaşadıkları ve hatta bildikleri ölçüde nihai amaçlarına ulaşan diğer yaratıklar için mümkün değildir.”(S. T. Aquinas, 2018, s. I-II, 1, 8). Fakat “bu insan aklının ilahi akla ve *lex naturalis*'in *lex aeterna*'ya katılması nedeniyle ve bu ölçüde mümkündür. Çünkü doğal hukukta ilahi aklın *lex aeterna*'sı tezahür eder. Doğal hukukun otoritesi nihai olarak Tanrı'nın otoritesidir.”(Bayram, 2022, s. 34). Bu anlamda ruhun ölümsüzlüğü ve kısmen öteki dünyacı anlayış etrafında ebedi saadet düşüncesinin etkisi unutulmamalıdır.

Aquinas'a göre, tam veya uzun vadeli mutluluk, erdemle elde edilir ve erdem dostlukla, yani erdemin aşırılık ve eksiklik arasındaki orta noktaya ulaşmış veya ulaşmaya çalışan kişilerle ortak bir yaşamda elde edilir. Mutluluk, ilişkisiz kişilerin değil, ilişki kuran kişilerin, yani iyiye ulaşmak için birbirlerine yardım ederek ilişki kuran kişilerin elde edilmesidir. Ortak iyilikleri, siyasi topluluğun potansiyelinin gerçekleşmesi dâhilinde her bir kişideki potansiyelin gerçekleşmesidir. Bu eğilim özellikle dini topluluklarda veya kilise gibi kurumlarda önemlidir. Hristiyanlık bu anlamda kardeşlik ve ortak iyi gibi konularda cömertliği öne çıkarmış bir sosyal hayata sahiptir. Aquinas'a göre, insan topluluklarının oluşumu zaten insanın rasyonel doğasına dayanmaktadır. Doğanın, kendilerine özgü ihtiyaçlarına ve yaşam biçimlerine uyum sağlamış bilişsel yeteneklerle donatılmış diğer tüm hayvanların aksine, insanlar yalnızca doğal çevreleri ve içinde yaşayanlar hakkında genel bir bilgi edinme yeteneğine sahiptir(S. T. Aquinas, 1998). İnsanların belirli nesnelerle ve yerel çevreleriyle etkileşimi akıl sayesinde mümkün olur. Akıl, insanın edindiği bilginin genel ilkelerini yerel duruma uygulamasını sağlar. Açıkça ifade etmek gerekirse, “yasa, insan eylemlerinin bir kural ve ölçüsü (*regula et mensura*) olduğu için, zorunlu olarak akla bağlıdır.”(Taşkın, 2021, s. 318). Bu mümkün olmadığından, Aquinas'ın bundan daha da ileri gittiği anlaşıyor. Bir kralın halk arasında iyi yaşamı teşvik etmesi gerektiğini öne sürer. İdeal düzen ve yaşam standartları açısından karşılaştırıldığında ‘mükemmel bir topluluk’ olduğunu iddia edebilirken, aynı zamanda kilisenin doğasını, işlevini ve yargı yetkisini de iddia etmek zorundaydı; kilisenin kendisi bir ‘kamu birliği’ ve öyle görünüyor ki ‘mükemmel bir topluluk’(Aroney, 2007, s. 173). Aquinas'ın teolojik ve felsefi sorularla öncelikli ilgisi, kilise yargı yetkisinin kesin kapsamını hukuki terimlerle açıklamadığı anlamına gelir. Ancak kilisenin, devletin yasal olarak müdahale edemeyeceği manevi bir yargı yetkisine sahip olduğu açıktır. Bu örgütlenmenin kendi içerisinde ahlaki, yasal veya cezai bir sistemi olduğu kesindir. *Summa Contra Gentiles*'de, anayasayı tartışırken Kilise öğretisini temel alan Aquinas, şu genellemeyi sunar: “Bir topluluk için en iyi yönetim biçimi tek bir kişi tarafından yönetilmektir. Bu, yönetimin barış olan sonundan açıkça anlaşıyor; barış ve

tebaasının birliğı yönetimin sonudur ve biri daha uygun bir kaynaktır.”(S. T. Aquinas, 2014, s. IV. 76.4).

Aristoteles, monarşinin erdemlerini, üstün erdemli tek bir bireyin var olma olasılığına bağlamıştı. Özellikle akılsal erdem olan bilgeliğe sahip bu kimse, huy erdemleri ve adalet konusunda eğitimli kimsedir. Ancak Aquinas şehirler, kiliseye bağlı kurumlar ve imparatorluk dahilinde genel birlik hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Hatta bundan şu sonuç bile çıkıyor gibi görünür. Aşırı derecede erdemli olmayan bireysel bir hükümdar- belki erdemden bile yoksundur- yine de bu birliğı sağlayabilir. Hükümette gerekli birlik, onun başlıca amacıdır. Bu amaç çok fazla öne çıkarıldığında Aquinas’ın genel felsefesiyle belirgin bir gerilim olduğu fikri ortaya çıkar. Çünkü metin boyunca ifade edildiğı gibi felsefi perspektifte bu büyük filozofun Aristotelesçi programa sadık kaldığı görülür. İnsan doğasına uygun, yasalarla dizayn edilmiş ve çeşitli erdemler bakımında donatılmış bir devlet biçimini öne çıkarır. Klasik Antik Yunan erdemleri olan bilgelik, cesaret ve adaletin yanı sıra Kardinal erdemleri yani inanç, umut ve hayırseverliği ısrarla sisteminde yer vermiştir. Bu doğrultuda Aquinas’ın mutlak monarşiyi sınırsız bir güvenceyle desteklediğine dair bir kanıt var mıdır? Bize göre bu yönde güçlü bir delil yoktur(Aroney, 2007, s. 200). Bunun için öncelikle bu tartışmayı metne taşımak sağlıklı bir karar için önemli bir adımdır. Bu hazırlık aşlında felsefi iddia ile mevcut sistem veya birlik arasında olağan gerilimi tespit etmeyi gerektirir. Buna göre Hristiyan birliğı ve Krallık güçlü bir yetkeyi ima etmektedir.

Aquinas bir yönetim biriminin ortak iyiyle ilgilenmesi gerektiğini iddia ettiğı açıktır. Bu konu insan doğasına dair ahlaki bir kararı imlemektedir. Ayrıca sağlıklı ve huzur içerisinde bir yerleşim yeri ve başarılı bir yönetim ve uygulanabilir veya kabul edilebilir yasalar için önemli bir unsurdur. Tıpkı *Summa Contra Gentiles*’de olduğu gibi, Aquinas da temel bir birliğı öne sürer-topluluğun kendisi, topluluğun amacı (ortak iyilik) ve topluluğı yöneten güç açısından bunu varsayar. Dolayısıyla, Aquinas *De Regno*’da bir kalabalığın bir kişi tarafından mı yoksa birçok kişi tarafından mı yönetilmesinin daha yararlı olduğunu ele aldığında, mesele hükümetin amacını göz önünde bulundurarak çözülür. Aquinas için güçlerin birliğı ve devamlılığı bu noktada daha önemli görünmektedir. Açıkçası güçlü bir birlik özellikle krallıkla kilise yönetimi arasında uyum ortak yarar ve güçlü yasa kadar önemsenmiştir(T. Aquinas, 2013). Aquinas, birleşmiş bir kalabalığın (bonum autem et salus consociatae multitudinis) iyiliğinin ve refahının, birliğinin (unitas) ve barışının (pax) korunması olduğunu söyler. Bir hükümet barış ortamını, esenliğı ve erdem birliğini korumada ne kadar etkili olursa, o kadar iyidir. Erdem bakımından klasik erdemler dışında Hristiyanlığa dair kritik erdemlerin korunması hayırseverlik ve bu anlamda kardeşlik yeni ve gerçekleştirilmesi gereken bir ödevdir. Bu husus

yönetimsel hiyerarşiye bağlı güçlü, uyumlu ve düzenli bir birlikle sağlanır. Ancak bu nihai amaca ulaşmak, insanın yalnızca kendi doğal kapasiteleriyle elde edeceği iyinin ötesindedir. Açıkçası herhangi bir yönetici yardımcısız bunu gerçekleştiremez. Bu nedenle, doğal yasa ve beşerî yasaya ek olarak, insanın onu Tanrı'ya (Hakikat) yönlendirmek için Tanrı tarafından verilmiş bir yasaya ihtiyacı vardır. İkinci olarak, “özellikle olası ve özel konularda insan yargısının belirsizliği nedeniyle, farklı insanlar insan eylemleri hakkında farklı yargılarda bulunurlar; bu da farklı ve çelişkili yasalar ortaya çıkarır.” İlahi yasa, insanın neyin yapılması ve neyin kaçınılması gerektiğini şüphesiz bilmesini sağlar. Yaratıcı bir iradenin emirleri olması nedeniyle mutlak olarak insan doğasına ve haklı olarak mutlak aklın ürünü olması dolayısıyla bilgi açısından biricik hakikattir. Çünkü bu, hata yapamayan Tanrı tarafından verilmiştir. Üçüncü olarak, insan yasa koyucunun yetkisi, gizli olan içsel hareketlerin yargılanmasına değil, yalnızca dışsal eylemlere kadar uzanır. Bununla birlikte, erdeme ulaşmak için iç ve dış konularda insan davranışı gereklidir. İnsan eliyle elde edilmiş ve ileri sürülmüş yasa ve hukukun insan doğası ve mutlak hakikat çevresinde iç meselelerdeki yetersizliği, ruha ait ve içsel bir motivasyonla gerçekleştirilen eylemleri kontrol altına alma ve yönlendirmedeki yetersizliğine dönüşür ve ilahi bir düzenlemeyi zorunlu kılar. Ancak her şeyde olduğu gibi insanda da Tanrı'yı anmak veya Tanrı'ya benzemek yönündeki güçlü eğilim evrensel akla ve hakikate ulaşmak için güçlü bir potansiyel sunar. Dördüncüsü, beşerî hukuk tüm kötü eylemleri cezalandırma veya yasaklama yeteneğine sahip değildir. Tüm kötülükleri ortadan kaldırmayı hedefleseydi, birçok iyiliği ortadan kaldırırdı(Aroney, 2007, s. 201). Bu anlamda insan amaçları açısından iyi ve kötü arasındaki ayırım, belirli ilişkiler tam olarak tespit edilemez. İnsan yasa koyma sırasında belirli iyileri nasıl gerçekleştireceğini, bunu nasıl yaygınlaştıracığını ve bir tutum ve sosyal hakka dönüştüreceğini düşünmelidir. Yasa ona bağlanan kimselere ahlaki iyiyi aramak ve gerçekleştirmek için bir olanak vermeli dahası onun özgür eylemini motive etmelidir. Ancak yasa olabildiğince Tanrısal akla yaklaşma umudunu taşıdığı için yönlendirici ve rehberlik edici olmalıdır(Jones, 2006, ss. 408-409). Ancak sıklıkla ifade edildiği gibi birliği ortadan kaldıracak arzu, eylem ve edimlere fırsat vermemelidir. Bu görüş Aquinas'ın felsefesinde ortak iyi kadar önemli bir değerdir.

Aquinas'ın hukuk anlayışında toplumsal ve politik taraf veya daha açık ifadeyle felsefî zemin, yalnızca akılcılığı ve ilişkiselliği varsaymakla kalmaz, aynı zamanda dindarlığı, yani insanın Tanrı'ya açıklığını da varsayar. Elbette, hukuk tanımında Tanrı'dan hiçbir yerde bahsedilmemesi de bir gerçektir. *Summa Contra Gentiles* ve *De Regno*'daki bu tür pasajların, bir dizi yazarı Aquinas'ın gerçek tercihinin 'mutlak monarşi' olduğunu iddia etmeye yöneltmesi şaşırtıcı değildir(Aroney, 2007, ss. 202-203). Ancak diğerleri, Aquinas'ın aklında 'ılımlı bir monarşi' yanlısı olduğunu savunmuşlardır. Çünkü *De Regno*'da bir kralın

tiran olmasını önlemek için neler yapılabileceği konusunu ele almaya devam ettiği görülmektedir. Bu anlamda onun güçlü bir yönetici imgesine sahip olduğunu ancak ortak iyi veya yarardan nasıl ayrılmayacağını belirlemeye çalıştığını fark eder. Aquinas bu nedenle ilk etapta tiran olma ihtimali düşük olan bir kişiyi seçmenin önemli olduğunu söyler. Ayrıca, kraldan tiranlık fırsatını uzaklaştırmanın ve monarşinin kolayca tiranlığa düşmemesi için gücünü yumuşatmanın da önemli olduğunu öne sürer(Aroney, 2007). Üstelik bu stratejiler başarısız olursa, kralın tahttan indirilmesine başvurulması bile gerekebilir. Ancak bu, özel varsayımlardan ziyade kamu otoritesi tarafından yapılmalıdır(T. Aquinas, 2013, s. I.7.10 [51]). Bu nedenle, *Summa Contra Gentiles*'de monarşi lehine bir dizi argüman sıralarken *De Regno*'nun bazı bölümlerinde daha açık olmak üzere, ılımlı bir monarşiyi desteklediğine inanmak için makul ve yeterli sebepler vardır. İnsani edim aslında arzu ve iştihalara eğilimli olması nedeniyle Tanrısal esinli yasal kaynağa yaklaşacak bir bilgeliliği gerektirmektedir. Ayrıca bu kimsenin Tanrı kökenli mutlak hakikati dikkate alabilmesi için dini otoriteyi önemsemesi gerekir. Bu nedenle daha bilge ve güçlü kimselerin yönetimde olması görece iyidir. Ancak bunun sınırlarını belirlemek açısından ilahi yasaya öykünen bir beşerî yasaya da ihtiyaç vardır. Bu nedenle Aquinas'ın felsefi ideal olan yasalı toplum ve yönetim ile Hristiyanlığa dayalı hiyerarşik ilişkiyi ve krallığı bir potada eritme noktasında ılımlı bir monarşiyi desteklediği söylenebilir.

Aquinas'ın hangi siyasi tercihi yaptığı konusunda ihtilaf ağırlıktadır. Burada onun biri teorik ideal bir görüş diğeri Ortaçağ dünyasına dair bir gözlemde bulunduğu ifade edilebilir. Ancak onun Aristoteles'i takip ederek anayasayı öne çıkaran daha ılımlı bir görüşü benimsediğini söyleme eğilimindeyiz. Buna göre, *Summa Theologiae*'de karma anayasanın yararlarını ve hatta iyiliğini öne çıkaran pasajlar bulunmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle Aquinas'ın *Siyaset Üzerine Yorum*'da yumuşatılmış bir hükümet fikri ile karma bir anayasa fikri arasında çok açık bir şekilde kurduğu bağlantıya dikkat çekmek önemlidir. Aristoteles'in bir tür karma anayasanın (quasi commixtum) en azından bazı durumlarda en uygun hükümet biçimi (optimum regimen civitatis) olduğu iddiasını yorumlayan Aquinas, böyle bir rejimin en iyi olmasının nedeninin, bir hükümetin diğerinin "karışımı" ile "yumuşatılmış" olması (unum regimen tem-peratur ex admixtione alterius) olduğunu açıklar."(T. Aquinas, 2002, s. II.7.4; Aroney, 2007). Aquinas'ın tercih ettiği anayasal monarşi biçimi bu nedenle krala yasal kısıtlamalar getirmeye çalışır. Bu kısıtlamalar kilise kurumu ve dini otorite düşünüldüğü sınırların belirlenmeye çalışıldığı bir yönetim olacaktır. Açıkçası krallık, dini güç ve otorite ve kişisel gelişim, doğal yatkınlık ve politik haklar için polis (kent) kökenli felsefi ideali değerlendirmelerine dâhil etmek istemektedir. Ancak Aristotelesçi bir inançla insanın sosyal ve toplumsal bir varlık olduğunu ve bu yapının dağılmasıyla 'iyi'nin takip edilmesinde güçlük ve hatta kargaşa

olacağı kanaatindedir. Teolojik bir hedefe de bu yönetici eliyle çevrilen toplumsal birlik bir tür eğitim gerçekleştirmiş olacaktır. Ancak bu geniş yetkilerin bir baskıya dönüşmemesi de gerekir. Bu anlamda Tanrısal esinli ilahi yasaları (lex divina) ideal almış beşeri yasalara (lex humana) ihtiyaç duyulur. Ayrıca ona bu atılımda yol gösterici olan aklı ve doğal hukuk bulunmaktadır. Keyfi ve ortak iyiden sapmış yasa koymanın önündeki engel doğal haklar ve bu yöndeki evrensel hukuk prensipleridir. Bu ışık altında yorumlandığında, Aquinas monarşiyi savunurken, aklında birden fazla monarşi var gibi görünmektedir. Bu her bir kurum özellikle kilise için bir başkan veya papa kökenli bir kimse öne çıkarılmıştır.

SONUÇ

Aquinas siyasal araştırmalarını hem şehirler hem de eyaletler, krallıklar ve uluslar gibi daha büyük siyasal birimler açısından ele alır. Bir insanın kendini gerçekleştirebileceği, bazı iyileri elde etmesi yoluyla mutlu olabileceği bir yapıyı araştırır. ‘Şehir veya eyalet’ (civitas vel provincia), ‘şehir ve krallık’ (civitas et regnum), ‘şehir veya siyasi yapı’ (civitas vel politia) ve ‘şehir ve ulus’ gibi ikili ifadeleri sık sık kullanır. Ancak Aquinas, Aristoteles ile karşılaştırıldığında, oldukça farklı bir tablo ortaya çıkar. Aristoteles’in siyasi teorisi neredeyse yalnızca bireysel şehir devletleriyle (polis) ilgiliydi. Aquinas ise, Aristoteles’in siyasi düşüncesini çok farklı toplumsal bağlam ve entelektüel ortama uyarlayarak, çok çeşitli siyasi ve diğer insan topluluk biçimleri hakkında yazmıştır. Örneğin, o daha kapsamlı ve geniş birlik olan krallığı ve geniş yetkesini Hristiyan inancıyla uyumlu hale getirmekle ilgilenilir. Bu siyasi yapı ve dini kurum, mutlak hakikat olan İlahi yasa altında incelenmiştir. Bir akıl yasası olan doğal hukuktan başlayarak ortak iyi etrafında geniş bir planmada bulunmaktadır.

Aquinas devletin insanlığın nihai amacını koşulsuz bir şekilde güvence altına aldığını kesinlikle söyleyemezdi. Dolayısıyla Aristoteles ile birlikte devletin, kendisini oluşturan topluluklarla karşılaştırıldığında ‘mükemmel bir topluluk’ olduğunu iddia edebilirken aynı zamanda kilisenin doğasını, işlevini ve yargı yetkisini de iddia etmek zorundaydı. Kilisenin kendisi bir ‘kamu birliği’ ve öyle görünüyor ki ‘mükemmel bir topluluk’ olarak görünmektedir. Hatta bu yapı bir tür nitelikli bilgiye erişmesi ve uygulayabilmesi açısından inceliklidir. Bu nedenle krallığın bu Tanrı esinli iyiyi işaret eden kilise kurumunun buyuruculuğunu dikkate almalıdır (Aroney, 2007, s. 173). Aquinas’ın teolojik ve felsefi sorularla öncelikli ilgisi, kilise yargı yetkisinin kesin kapsamını hukuki terimlerle açıklamadığı anlamına gelir. Bir ortaçağ filozofu edasıyla bireyin aklının sınırlılıklarının ötesinde mutlak iyiyi elde etmek için dini görüşe ihtiyacı şiddetle vurgular. Bununla birlikte kilisenin, devletin yasal olarak müdahale edemeyeceği manevi bir yargı yetkisine sahip olduğu açıktır.

Aquinas'ın hukuk görüşlerinin merkezi argümanı doğal hukuka dayanmaktadır. Buna göre, doğal hukuk aslında “akıllıca, akla uygun” eylemi öne süren bir yasa veya prensiplerin ifadesidir. Özellikle çağdaş doğal hukukçu John Finnis Aquinas'ın Tanrı esinli doğal haklar görüşünü bu yöndeki güçlü çağrışımıyla kullanmak istemektedir. Aklın otoritesi, arzu, duygu ve istekleri belirlerken gücü, öğretici etkinliği ve doğaya ve daha özelden Tanrısal emre uygun ölçülü tespiti ile hakikate dair yükümlükler getirmektedir. İnsanın doğal bir canlı olması onu kendini koruma, neslini devam ettirmek gibi kabiliyetleri dışında toplumsal hayatı devam ettirmek adına ilkiyle ilintili bir eğilimi vardır. Ancak burada bu eğilimli akılla planlanmalıdır. Sıklıkla ifade edildiği gibi yerinde kullanılmış bir akıl, doğa yasasına aykırı bir karar vermeyecektir.

Aquinas, ideal politik düzlemin çerçevesini çizdiği Hristiyan teolojisine denk düşen bir politik birlik inşa etmek arzusuyla hareket ettiği açıktır. Söz konusu bu birlik içindeki çoğulluğun ilişkisel varlığını kabul etmiş ve genel olarak onaylamıştır. Aristoteles'in görüşlerini Ortaçağ politik düzenlemesi için uygulamak istemiştir. Bu anlamda civitas, regnum ve provincia gibi kavramlarla imlediği yapısal dönüşüm için uygun bir yasal düzen hakkında ürettiği argümanlarında oldukça başarılıdır. Kilise hakkında yazarken, Aquinas aynı şekilde kilise hiyerarşisindeki çeşitli tarikat, göreve ve yetkilere veya bunların temsil ettiği topluluk derecelerine gereken önemi vermeye hazırdır. Her ne kadar bu sonuca açıkça varmasa da ortaya koyduğu genel tablo, tutarlı bir birlik halinde bütünleşmiş, çoğul bir sosyal, dini ve siyasi topluluklardan formüle edilmiş güçlü bir politik düzendir.

Aquinas, ilahi yasayı açıkça üstte tutmuştur. Krallık veya sivil yönetim evrensel ve mutlak iradeyi ve buna dair prensipleri izlemelidir. Buna karşı çıkan ve kamu yararını terk eden yönetim karşısında bir karşı çıkışı veya bir tür devrimi ancak karışık bir güç veya politik iradenin varlığında daha makul görür. Sonuç olarak Aquinas'ın reel politikte uyumlu ve bunu güçlendiren bir politik görüş öne sürdüğü söylenebilir. Ancak Aquinas'ın dini görüşleri ve felsefi idealiyle uyumlu olması, güçlü bir eğilimi ilahi yasayı örnek ve istenilir görmesi anlamında doğal hukuka bağlı bir sivil yasanın hayata geçirilmesi için uğraştığını söylenmelidir. Bu karar ve mutlak bilgi etrafında düzenlenmiş politik yapı ortak iyi için gereklidir.

KAYNAKÇA

- Akinwale, A. (2020). Political Philosophy and Human Nature in Thomas Aquinas. *Studia Gilsoniana*, 9(3), 343-374. <https://doi.org/10.26385/SG.090315>
- Aquinas, S. T. (1991). *Summa Theologiae: A Concise Translation* (T. McDermott, Ed.). Christian Classics.
- Aquinas, S. T. (1998). *Selected Writings* (R. M. McInerny, Ed.). Penguin Books.
- Aquinas, S. T. (2014). *The Summa Contra Gentiles*. Aeterna Press.
- Aquinas, S. T. (2016). *The "Summa Theologica" of St. Thomas Aquinas: Part I. QQ LXXV.-CII. Second and Revised Edition*. BiblioLife, LLC.
- Aquinas, S. T. (2018). *Summa Theologica Complete in a Single Volume*. Coyote Canyon Press.
- Aquinas, T. (2002). *St Thomas Aquinas Political Writings* (R. W. Dyson, Ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511801952>
- Aquinas, T. (2013). *De Regno—On Kingship to the King of Cyprus* (P. A. Böer, Ed.; G. B. Phelan, Çev.). Veritatis Splendor Publications.
- Aquinas, T. (2022). *Qaeestiones disputatae de Veritate: Quaestio xi*. Legare Street Press.
- Aristotle. (1981). *The politics* (T. A. Sinclair, Ed.; Rev. ed). Penguin Books.
- Aristotle. (2017). *De anima* (C. D. C. Reeve, Ed.). Hackett Publishing.
- Aroney, N. (2007). Subsidiarity, Federalism and the Best Constitution: Thomas Aquinas on City, Province and Empire. *Law and Philosophy*, 26(2), 161-228. <https://doi.org/10.1007/s10982-006-0005-9>
- Bayram, M. (2022). Hukukun İki Bedeni: Doğal ve Pozitif Hukuk Dikotomisinde Aristoteles'in Yeri. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 25-43. <https://doi.org/10.53844/flsf.1135004>
- García-Valdecasas, M. (2005). Psychology and mind in Aquinas. *History of Psychiatry*, 16(3), 291-310. <https://doi.org/10.1177/0957154X05051920>
- Gilby, T. (1958). *The Political Thought of Thomas Aquinas*. The University of Chicago Press.
- Gilson, E. (1955). *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*. Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Gilson, É. (2007). *Ortaçağda Felsefe: Patristik Başlangıçtan XIV. Yüzyılın Sonlarına Kadar* (Ayşe. Meral, Çev.). Kabcacı Yayınevi.
- Grosso, M. (2025). *Truth Volume I: Explanation of the work "quaestiones disputatae de veritate" by saint... Thomas Aquinas*. Admit Hub Ref Service Pr.

- Jones, W. T. (2006). *Batı Felsefesi Tarihi* (Hakkı. Hünler, Çev.; 1.basım). Paradigma Yayıncılık.
- Kenny, A. (2012). Body, soul, and intellect in Aquinas. İçinde *From soul to self* (ss. 33-48). Routledge.
<https://api.taylorfrancis.com/content/chapters/edit/download?identifierName=doi&identifierValue=10.4324/9780203007686-4&type=chapterpdf>
- MacIntyre, A. C. (2007). *After virtue: A study in moral theory* (Third edition). University of Notre Dame Press.
- McInerny, R. (2004). *Aquinas*. Polity Press ; Distributed in the USA by Blackwell Publishers.
- Pasnau, R. (Ed.). (2002). *Thomas Aquinas on Human Nature: A Philosophical Study of Summa Theologiae Ia, 75-89*. Cambridge University Press.
- Taşkın, A. (2021). Thomas Aquinas'ta Doğal ve Pozitif Hukukun Kaynakları ve Özgünlük Sorunu. İçinde Z. İspir, F. Kaya, & E. Şimşek (Ed.), *HFSA 29* (İstanbul Barosu Yayınları, ss. 318-329).

BÖLÜM 23

Dijital Çağda İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Dijital Dönüşümü

Şilan Özdamar¹

1. Giriş

İletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmelerin ortaya çıkardığı kavramlardan birisi olan dijitalleşme, toplumsal yapıda ve organizasyonel süreçlerde önemli değişiklikler yaratmıştır. Özellikle teknik ve sosyal yapılar olan organizasyonlarda yaşanan dijital dönüşümler, eski usul iş yapış biçimlerini ortadan kaldırarak yeni iş alanlarını yaratmış ve insan kaynakları yönetimi sürecinde de değişikliklere neden olmuştur. İnsan kaynakları yönetimi faaliyetlerinin teknolojik araç ve gereçler vasıtasıyla yürütülmesini ifade eden dijital insan kaynakları yönetimi süreciyle birlikte (Lengnick-Hall ve Moritz, 2003: 365) insan kaynakları yöneticileri, teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilecek işe uygun yeteneklere sahip olan işgücünü işe almaya ve elde tutmaya, çağın gerektirdiği teknolojik yenilikleri yakından takip etmeye, organizasyonel işleyiş ve süreçleri buna adapte etmeye, mevcut uygulamalarını internet teknolojisine ve dijital ortamlara entegre ederek bu platformlar üzerinden gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu dijital dönüşüm insan kaynakları yönetimi faaliyetlerinin daha az maliyetli, daha hızlı, daha etkin ve kolay bir şekilde yürütülmesine olanak tanımıştır. Bu nedenle modern dünyanın bileşenlerinden olan dijitalleşmenin insan kaynakları yönetimi uygulamalarında yarattığı değişimleri ve gelişimleri açıklığa kavuşturabilmek için dijitalleşme kavramının tanımı, örgütlerde dijitalleşme süreci, insan kaynakları yönetimi kavramı, dijital insan kaynakları yönetimi kavramı, insan kaynakları yönetimi uygulamalarının dijitalleşmesinde etkili olan unsurlar, dijital insan kaynakları yönetimi uygulamaları, dijitalleşmenin insan kaynakları yönetimi üzerindeki etkileri gibi konular üzerinde durulmuştur.

2. Dijitalleşme Kavramının Tanımı

Dijitalleşme kavramı ilk defa 1971 yılında Robert Wachal tarafından “toplumun dijitalleşmesi” şeklinde ele alınmış ve dijitalleşme, dijital teknolojilerin yaygın bir şekilde kullanılmasıyla ortaya çıkan bir kavram olarak tanımlanmıştır (Mazurchenko ve Maršíková, 2019).

Dijitalleşme, bilginin ve verilerin sanal platformlara aktarılması süreciyle ilgili olan ve günümüz dünyasındaki internet, teknoloji ve iletişim etkileşimi ile ortaya çıkan bir olguyu ifade etmektedir (Şüküroğlu, 2021). Dijitalleşme

¹ Doktora öğrencisi, Mersin Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6977-6120

süreciyle birlikte sosyal medya uygulamaları, internet, yapay zeka, yazılımlar, nesnelerin interneti, bulut yazılımlar, büyük veri gibi önemli araç ve gereçlerin kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Organizasyonlarda üretim ve iş modellerinde otomasyona geçilmiş, akıllı fabrikalar ve akıllı üretime dayalı sistemler kullanılmış böylece esnek çalışma programları ve teknoloji temelli beceri gerektiren elektronik çalışma modelleri uygulanmıştır (Fırat ve Fırat, 2017:15). Bunların yanı sıra teknolojik dönüşümle ortaya çıkan dijitalleşme olgusu büyük verilerin aktarılmasını, görüntülenmesini, depolanmasını ve dönüştürülmesini de kolaylaştırmıştır (Erdem, 2011: 39-41).

2.1. Örgütlerde Dijitalleşme Süreci

Teknolojideki hızlı gelişmeler, toplumun geneli üzerinde oldukça etkili olmuş ve özellikle örgütlerin performansını ve iş akışının verimliliğini artırmıştır. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan dijital dönüşüm, hızlı değişen dünyaya ve dijital teknolojiye uyum sağlamak amacıyla örgütler ve çalışanlar üzerinde baskı oluşturmuş ve farklı düzeylerdeki birçok örgütü etkisi altına almaya başlamıştır. Bu nedenle iş dünyasında popüler bir unsur haline gelen dijitalleşme olgusu, örgütlerin etkililiği için benimsemeleri gereken önemli bir olgu olarak görülmektedir (Goldstein, 2015; Kontić ve Vidicki, 2018).

Günümüz dünyasında yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan bilgisayar teknolojisinin, manuel bir şekilde yürütülen birçok işin yerini aldığı söylenebilir (Cöster vd., 2019). Özellikle dijitalleşmeyle birlikte kullanılan bu teknolojik araç ve gereçler örgütlerin yapılarını, kültürlerini, iş süreçlerini, vizyonlarını ve stratejilerini yeniden tasarlamalarına ve dijital çağa uygun bir şekilde faaliyetlerini sürdürmelerine neden olmuştur (Rintala, 2005). Nitekim dijital teknolojilerin örgütlerde kullanılmasıyla, iş yapma biçimlerinde ve örgütsel rollerde çeşitli değişiklikler yaşanmıştır. Dijital dönüşümle birlikte örgüt içerisindeki beşeri unsurun önemi azalmaya, onun yerini yeni teknolojik araç ve gereçler olan makineler almaya ve işle ilgili süreçler farklılaşmaya başlamıştır. Nitekim örgütsel yapıda yaşanan bu dijital değişiklikler örgütün iş alanlarını genişletmesine (Parviainen vd., 2017: 64), iş faaliyetlerindeki ve operasyonlarındaki maliyetlerin azaltılmasına katkı sağlamıştır (Ilcus, 2018: 352).

3. İnsan Kaynakları Yönetimi Kavramı

Küreselleşme olgusu toplumları, ticari ve uluslararası ilişkileri büyük ölçüde etkilemiş ve değişikliğe uğratmıştır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş süreciyle birlikte bilgi teknolojisinde yaşanan bu gelişmeler ve uluslararası artan rekabet, insan kaynakları yönetimini ortaya çıkarmıştır. İnsan kaynakları yönetimi, insan ve yönetme kavramlarının bir araya gelmesiyle oluşan bir kavramı ifade etmektedir. Örgütlerde işe uygun doğru insanı bulmak, işe

tutundurmak ve çalışma ilişkilerini yönetmek gibi önemli bir görevi üstlenen insan kaynakları yöneticisi; iş analizi, personel planlaması, personeli işe alma, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, kariyer yönetimi, ücret yönetimi, iş sağlığı ve güvenliği süreçlerini yürütmektedir (Bingöl, 2016:2). Bu süreçleri yürütmekten sorumlu olan insan kaynakları yönetimi örgütsel verimliliği ve çalışanların bireysel motivasyonunu artırmak, çalışanlar ile üst kademe yöneticilerin beklentileri arasında bir denge oluşturmak, örgütsel sürdürülebilirliği ve rekabet avantajını sağlamak amacıyla faaliyetlerde bulunmaktadır.

3.1. Dijital İnsan Kaynakları Yönetimi Kavramı

Yeni teknolojiler, organizasyonların iş yapma biçimlerinde önemli değişimler yaratırken aynı zamanda çalışanların işlerini daha hızlı, daha etkili ve daha iyi yapmasına katkı sağlamaktadır (Cascio ve Montealegre, 2016:354). Çünkü dijitalleşme olgusu eski usul çalışma şeklini ve işgücü profilini ortadan kaldırmakta ve yeni iş modellerinin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Schwab (2024), Endüstri 4.0 Devrim’de gelişen dijital teknolojilerin kişilerin ve toplumların yaşamını, çalışma şeklini, organizasyonların yapı ve işleyişini kökten değiştirdiğini ifade etmiştir. Bu sebeple organizasyonların dijital çağda var olabilmesi için özellikle insan kaynakları yönetimi fonksiyonunun dijitalleşmesi gerekmektedir.

Personel yönetimi, insan kaynakları yönetimi, stratejik insan kaynakları yönetimi, elektronik insan kaynakları yönetimi şeklinde ifade edilebilen insan kaynakları yönetimi fonksiyonu, teknolojiye yaşanan gelişmelerle yeni bir kavram olan dijital insan kaynakları yönetimi kavramını ortaya çıkartmıştır. Özellikle küreselleşme ve internet teknolojisinde yaşanan gelişmeler, insan kaynakları yönetimini etkilemiş ve bu kavramda dönüşümler yaratmıştır. Bu bakımdan dijital insan kaynakları yönetimi kavramının alanyazında web tabanlı insan kaynakları yönetimi, sanal insan kaynakları yönetimi, elektronik insan kaynakları yönetimi gibi kavramlarla benzer anlama gelecek şekilde kullanıldığı da söylenebilir (Strohmeier, 2007: 20).

Dijital insan kaynakları yönetimini, bir örgütteki insan kaynakları yönetimiyle ilgili iş ve süreçlerin internet teknolojisi ile yürütülmesi olarak tanımlamak mümkündür (Doğan, 2011:52-53). Dolayısıyla daha iyi performans için dijital insan kaynakları yönetimine gereksinim duyan organizasyonlardaki yöneticilerin, dijital dönüşümü memnuniyetle karşılamaya istekli olması ve insan kaynakları politikalarını dijital dönüşüm ihtiyacına göre oluşturması gerekmektedir (Varadaraj ve Al Wadi, 2021:44). Örgütlerdeki insan kaynakları stratejilerinin ve uygulamalarının teknoloji ile yürütülmesi ve desteklenmesi süreci olan dijital insan kaynakları yönetimiyle birlikte geleneksel yöntemlerden farklı olarak insan kaynakları yönetimi faaliyetleri daha hızlı, esnek, etkin, iş

süreçleri daha basit ve az maliyetli hale gelmeye başlamış (Bell vd., 2006: 295), örgütsel verimliliği sağlamak için teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilecek yeteneklere sahip olan personeli işe alma ve elde tutmaya daha fazla önem verilmiştir.

3.2. İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Dijitalleşmesinde Etkili Olan Unsurlar

İnsan kaynakları yönetiminin ve bu süreçte yürütülen uygulamaların dijitalleşmesinde;

- Küreselleşme
- Bilgi teknolojileri
- Bilgi işçileri
- İş süreçlerinin yeniden planlanıp düzenlenmesi
- Yönetim sürecinin hızlanması
- Ağ organizasyonları gibi unsurlar etkili olmuştur (Jones, 1997).

İnsan kaynakları yönetimi, günümüzün rekabetçi dijital dünyasında ayakta kalabilmek için teknolojiyi süreç ve faaliyetleriyle uyumlaştırmaya çalıştığı için insan kaynakları yönetiminin geleneksel usulden, dijital usule dönüşebilmesi için aşağıdaki unsurların varlığına gereksinim duyulmaktadır (Varadaraj ve Al Wadi, 2021:46):

a. Dijital işgücü: Milenyum çağında yaşayan nesil dijital işgücü olarak kabul edilmektedir. Bu kişiler internete bağlı araç ve gereçleri aktif bir şekilde kullanan, web tabanlı hizmetlerle ve uygulamalarla gündelik yaşamlarını sürdüren kişileri ifade etmektedir. Bu özellikleri taşıyan yani dijital becerilere sahip çalışanların bulunduğu örgütlerin, bu kişilerle sağlıklı etkileşimler kurabilmesi için dijitalleşmesi gerekmektedir.

b. Dijital işler ve görevler: Yönetimde olduğu kadar organizasyonel işlerde ve görevlerde yaşanan dijital dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Bu dönüşüm süreci, dijitalleşmeyi iş süreçlerine entegre ederek manuel şekilde yapılan işlerin azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Bu yüzden örgüt içerisinde çalışanlarla iletişim kurmak ve bağlantıda kalmak amacıyla dijital araç ve gereçler kullanılmakta, örgütteki işler ve görevler dijital olarak düzenlenmektedir.

c. Dijital destek yönetimi: Performans yönetimi, eğitim ve geliştirme, bordrolama, ödül ve tazminat gibi insan kaynakları yönetimi faaliyetlerinin yürütülmesi sürecinde dijital teknolojilerin kullanılmasını ifade etmektedir.

3.3. Dijital İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları

Örgütün üyeleri olan çalışanlar ile örgüt yöneticileri arasındaki ilişkide köprü görevi üstlenerek işleri ve çalışma ilişkilerini düzenleyen ve örgütsel verimliliği artırmaya çalışan insan kaynakları yöneticilerinin dijital okuryazarlık becerisine sahip olması önemli bir unsur olmaktadır. Bu bakımdan dijital anlayışa sahip, modern dünyadaki teknolojik yenilikleri yakından takip eden ve bunu örgütsel yapıya aktarabilen insan kaynakları yöneticileri; personel planlaması, personelin işe alınması, eğitim ve geliştirme, performans değerlemesi, kariyer yönetimi, ücret yönetimi, iş sağlığı ve güvenliği faaliyetlerini yürütürken dijitalleşmeye kolay bir şekilde uyum sağlayabilmektedir.

Dijital çağ ile uyumlu hale getirilen insan kaynakları yönetimi uygulamaları, örgüt ve çalışanlar üzerinde iyileştirmeler ve olumlu etkiler yaratabildiği gibi olumsuz etkilere de neden olabilmektedir. Nitekim bu dijitalleşme sürecini ve yaratacağı olumsuz etkileri yönetebilmek, etkili insan kaynakları yönetimi becerisi gerektirmektedir. Bu gereklilikten yola çıkarak dijitalleşen insan kaynakları yönetimi uygulamalarıyla ilgili açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

3.3.1. Personel Planlamasında Dijitalleşme

İnsan kaynakları yönetimindeki personel planlama sürecinin dijitalleşmesiyle, iş ile uyumlu personelin taşınması gereken niteliklerle ilgili bilgiler ve personel ihtiyaçlarının karşılanması için oluşturulan eylem planları dijital ortamlarda saklanabilmekte, gerekli görüldüğünde bu planlara hızlı bir şekilde ulaşılabilen ve bu planların uygulanma süreçleriyle ilgili kontroller kolaylıkla yapılabilir (Doğan, 2011:55). Ancak personel planlama sürecinde dijitalleşmeye gidilmesinin yaratabileceği yararlar ve sakıncalar bulunmaktadır.

Dijital personel planlamasının yararları:

- İnsan kaynakları yönetimi personel planlamasında teknolojik araç ve gereçlerin kullanılması, kağıt gibi fiziki materyallerin israfını azaltabilmekte ve sürdürülebilir yeşil bir çevre yaratılmasına katkı sağlayabilmektedir.
- Farklı departmanların gereksinim duyduğu personel sayısına ve niteliklerine ait bilgilere dijital araçlar üzerinden kolay bir şekilde erişilebilmektedir.
- İş başvurusunda bulunan adaylara dijital araçlar üzerinden kısa sürede ulaşılabilen ve adaylar başvurmak istedikleri iş hakkındaki bilgiye hızlı bir şekilde ulaşabilmektedir.
- Örgütün personelle ilgili oluşturduğu sayısal veriler, yerel ve ulusal ölçekte istihdam edilebilirlik hakkında bilgi vermektedir.
- Dijital personel planlamasının sakıncaları:

- Dijital araçlarda personel niteliklerine ve sayılarına ilişkin depolanan bilgiler, teknolojik altyapı sorunları nedeniyle kolaylıkla kaybolabilmektedir.
- Personel planlama süreciyle ilgili oluşturulan kriterler, kötü niyetli kişilerce kolaylıkla değiştirilebilmektedir.

3.3.2. Personeli İşe Almada Dijitalleşme

Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler iş arama ve işe alma sürecini değiştirmekte ve internetin bu alanlarda yaygın bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Dijital işe alma faaliyeti örgüte ait web sayfaları, sosyal medya uygulamaları, işe alma veri sistemleri ve ağ sayfaları gibi online platformlar üzerinden iş ilanlarının bildirimine, iş başvurularının yapılmasına, adayların görüntülenmesine dair dijital işe alım yöntemlerini içermektedir (Bayarçelik, 2020: 68). Çünkü geleneksel usul işe alma ve seçme yöntemleri milyonlarca insanın bulunduğu büyük bir coğrafyaya aynı anda ulaşamamaktadır. Ancak dijital teknolojiler sayesinde işe alım daha verimli ve etkili hale gelmeye (Nawaz, 2019), bazı kavramlar ve uygulamalar ise yaygın bir biçimde kullanılmaya başlamıştır. Aşağıda bunlara yer verilmiştir (Uğurlu ve Doğan, 2023):

- İş görüşmelerinin dijitalleşmesi,
- Sosyal medya üzerinden işe alım,
- Web tabanlı iş ilanı yayınlama ve iş başvuru platformları,
- Blokzincir üzerinden işe alım,
- Oyun tabanlı işe alım,
- Robotların ve yapay zekanın işe alımda kullanımı,
- Büyük veri analitiklerinin işe alımda kullanımı uygulamalarıdır.

Günümüzde pek çok organizasyon, ihtiyaç duyduğu personel havuzunun oluşturulmasından adaylara iş teklifinin yapılması ve adayların işe başlatılmasına kadar geçen tüm işe alım süreçlerini yukarıda değinilen dijital platformlar üzerinden yapmaktadır. Ancak personeli işe alma sürecinin dijitalleşmesinin yaratabileceği yararlar ve sakıncalar bulunmaktadır.

Personeli işe almada dijitalleşmenin yararları:

- Personeli işe alma sürecinin dijitalleşmesiyle, işe alım süreci hızlanmakta ve yapılan başvurular tek bir yerde toplanabilmektedir.
- Çeşitli programlar ve yazılımlar sayesinde işin niteliğine uygun olan adaylar kolayca tespit edilebilmektedir.

- Adaylarla mülakat öncesi ön eleme zoom, google meet gibi araçlar üzerinden çevrimiçi bir şekilde gerçekleştirilmekte ve dolayısıyla adayların katlanacağı yol ve konaklama masrafları en aza indirgenerek, zaman açısından maliyet avantajı sağlanabilmektedir.
- Personeli işe almada dijitalleşmenin sakıncaları:
- Dijital platformlar üzerinden işin gereklilikleriyle uyumlu ve benzer niteliklere sahip olan adayların seçilmesi, şüpheye neden olabilmekte ve adil seçim ilkesini ihlal edebilmektedir.
- Aday tarafından dijital platformlarda beyan edilen bilgiler, gereğinden fazla iyi gösterilebilmekte ve gerçeği yansıtmayabilmektedir.
- Adaylarla dijital araçlar üzerinden yapılan ön elemelerde adayın jest ve mimikleri, konuşma şekli ve anlattıkları samimiyetten uzak olabilmektedir. Bu durum ise insan kaynakları yöneticisinin yanlış bir seçim yapmasına neden olabilmekte ve örgüt için sonrasında maliyet yaratabilmektedir.

3.3.3. Eğitim ve Geliştirmede Dijitalleşme

İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarında yaşanan teknolojik dönüşümler, personel eğitimi sürecinin dijital platformlara taşınmasına neden olmuştur. Bu yeni model uzaktan eğitim, web tabanlı eğitim, e-öğrenme, dijital öğrenme gibi farklı adlandırmalarla kullanılabilmektedir (Bayarçelik, 2020:70). Eğitim ve geliştirmede dijitalleşme, fiziki ortamlarda gerçekleştirilen geleneksel eğitim sürecinin teknolojik imkanların kullanılarak dijital ortamlarda yürütülmesini ifade etmektedir (Bhatt, 2015:388). Öte yandan eğitim ve geliştirmede dijitalleşme sürecinin yararları ve sakıncaları da bulunmaktadır.

Eğitim ve geliştirmede dijitalleşmenin yararları:

- Çalışanların bir araya getirilmesiyle gerçekleştirilen yüz yüze eğitim yöntemi hem zaman açısından hem de farklı mekanlardaki çalışanların bir araya getirilmesindeki giderler açısından maliyetleri artıran bir unsur olmuştur (Nemli vd., 2003). Bu nedenle dijital eğitim yöntemi seyahat maliyetlerinin azaltılması, gereksiz kağıt kullanılması, daha fazla sayıda çalışana aynı anda eğitim verilmesi ve öğrenmeyi hızlandırması nedeniyle maliyet ve zaman açısından bir avantaj sağlamaktadır.

Eğitim ve geliştirmede dijitalleşmenin sakıncaları:

- Çalışanlara uygulanan dijital oryantasyon programları, çalışanlarda kuruma karşı aidiyet hissini ve uyum sürecini zorlaştırabilmektedir.

- Çalışanlara dijital ortamlarda verilen eğitimlerle onların bilgi, beceri ve yeteneklerindeki gelişmeler doğru bir şekilde ölçülmeyebilmektedir.
- Dijital araç ve gereçler üzerinden eğitilen çalışanların birbirleriyle ve yöneticileriyle olan iletişimleri ve sosyal ilişkileri yeterince gelişmeyebilmektedir.

3.3.4. Performans Değerlemesinde Dijitalleşme

Performans değerlemesinin dijitalleşmesi çalışanların ve örgütün performans verilerinin toplanması, saklanması, analizi gibi uygulamaların bilgisayar sistemleri üzerinden yapılmaya başlamasını ifade etmektedir (Uğur ve Güner, 2017:5).

Performans değerlendirme sürecinin dijitalleşmesiyle insan kaynakları yöneticileri, çalışanları ölçmek ve değerlendirmek için çeşitli dijital araç ve gereçleri kullanmaktadır. Bu dijital araçlar üzerinden yöneticilerin, müşterilerin ve meslektaşların çalışanlarla ilgili yaptığı güncel performans değerlendirme sonuçları çevrimiçi bir şekilde görüntülenebilmektedir (Doğan, 2011:63). Ancak performans değerlendirme sürecinin dijitalleşmesinin meydana getirebileceği yararlar ve sakıncalar da bulunmaktadır.

Performans değerlemesinde dijitalleşmenin yararları:

- Çalışanların yeteneklerine ve performanslarına ait bilgilere dijital göstergeler aracılığıyla kolaylıkla ulaşılabilir. Bu durum maliyet açısından bir avantaj sağlamaktadır.
- Performans değerlendirme sürecine ilişkin geribildirimler, çalışanlara hızlıca iletelebilmekte böylece çalışanlar kendileri hakkındaki değerlendirmelere istedikleri zaman ulaşabilmektedir.
- Performans değerlemesinde dijitalleşmenin sakıncaları:
- Çalışanların terfi ve ödüllendirme süreçleriyle ilgili değerlendirmelerin dijital olarak açıklanması, diğer çalışanlar tarafından adil olmayan bir değerlendirme olarak görülebilmektedir.
- Performans değerlemesi sonrasında başarılı bulunan çalışanları tebrik etme, kutlama mesajları gönderme ve ödüllendirme gibi uygulamaların dijital araçlar üzerinden gerçekleştirilmesi, çalışanlarda düşük bireylerarası etkileşim duygusu yaratabilmektedir.

3.3.5. Kariyer Yönetiminde Dijitalleşme

Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, kariyer planlamasında ve yönetiminde de değişiklikler yaratmıştır. Kariyer yönetiminin dijitalleşmesiyle ilgili olan e-kariyer danışmanlığı ve internet temelli kariyer danışmanlığı (Doğan, 2011:64; Özler, 2018:25) uygulamaları sayesinde çalışanlar, kariyer gelişim süreçleriyle ilgili desteği dijital platformlar üzerinden alabilmektedir (Özler, 2018:26). Kariyer yönetiminde etkili olan bu dijital teknolojiler, çalışanların yeteneklerini daha iyi kariyer fırsatlarına dönüştürmesini kolaylaştırabilmektedir. Öte yandan kariyer yönetiminde dijitalleşme sürecinin yaratabileceği yararlar ve sakıncalar da bulunmaktadır.

Kariyer yönetiminde dijitalleşmenin yararları:

- E- kariyer danışmanlıkları sayesinde çalışanlar zamandan ve maliyetlerden tasarruf sağlayarak, kariyerlerini geliştirme fırsatı elde edebilmektedir.
- Kariyer yönetiminde dijitalleşmenin sakıncaları:
- Kariyer danışmanlığı yapan firmalar, çalışanlara ait bilgileri kötü amaçlı kullanıp başka kişilerle paylaşabilmektedir.
- Elektronik ortamlarda kariyer yönetimiyle ilgili yapılan değerlendirmeler, objektif yargılardan uzak ve gerçeği yansıtmayan yönlendirmeleri içerebilmektedir.

3.3.6. Ücret Yönetiminde Dijitalleşme

Ücret yönetiminin dijitalleşmesiyle birlikte ücretlemeyle ilgili bilgiler ve veriler dijital araçlar üzerinde saklanmaya, işlenmeye, analiz ve temin edilmeye başlamaktadır (Özler, 2018:28). Ancak ücret yönetiminde dijitalleşmeye gidilmesinin yaratabileceği yararlar ve sakıncalar da bulunmaktadır.

Ücret yönetiminde dijitalleşmenin yararları:

- Çalışanlara fiziki olmayıp dijital şekilde ödenen ücretler sistemde kayıtlı durmakta, bu durum ödeme sürecini hızlandırmakta, kayıp, çalıntı gibi olumsuzlukları önleyebilmektedir.
- Dijital araç ve gereçler üzerinde yapılan ödemeler, yasalara uygun ve doğruluk ilkesi gözetilerek bir ücretlemenin yapıldığını belgelemektedir.
- Ücret yönetiminde dijitalleşmenin sakıncaları:
- Teknolojik araç ve gereçleri aktif bir şekilde kullanmayan ve bu konuda yeterli bilgiye sahip olmayan çalışanlar; internet bankacılığı,

ATM vb. araçları nasıl kullanacaklarını bilemeyebilmektedir. Bu yüzden bu çalışanlar hesaplarına yapılan para giriş ve çıkışlarını takip etmekte zorluk yaşayabilmektedir.

3.3.7. İş Sağlığı ve Güvenliğinde Dijitalleşme

İş süreçlerindeki otomasyonun, sağlık ve güvenlik alanında uygulanmaya başlaması zaman ve kaynak kullanımı açısından verimlilik sağlamakta, güvenlik standartlarının takip edilmesini kolaylaştırmaktadır (Andersen, 2008). İş sağlığı ve güvenliği süreçlerinin otomasyonu ile birlikte, uygulanan önlemlerdeki açıkların kontrolü kolaylaşmakta, çalışanlar karşılaşılabilecekleri riskleri dijital araçlar sayesinde anlık olarak öğrenebilmektedir (Doğan, 2011:71). Ayrıca bu otomasyon süreci iş sağlığı ve güvenliği alanında etkinliği ve verimliliği artırmakta dolayısıyla günümüz dijital dünyasında iş sağlığı ve güvenliğinde kullanılan dijital teknolojilere şu örnekler verilebilmektedir (Uzun, 2019):

Yapay zeka sayesinde erken uyarı sistemleri örneğin, alevi algılayan kamera sistemi kullanılmaktadır.

Robotlar sayesinde riskli ve tehlikeli işler yerini otonom sistemlere bırakmaktadır.

Sanal ve artırılmış gerçeklik ile tehlikeli eğitimler örneğin yüksek bir yerde çalışma, sanal gerçeklik uygulamaları üzerinden gerçekleştirilmektedir.

İş sağlığı ve güvenliği dijitalleşme sürecinin meydana getirebileceği yararlar ve sakıncalar bulunmaktadır.

İş sağlığı ve güvenliğinde dijitalleşmenin yararları:

- Çalışanların sağlıklarıyla ilgili bilgiler dijital teknolojiler aracılığıyla kolaylıkla takip edilebilmektedir.
- Örgütteki uyarı sistemleri sayesinde iş sağlığını ve güvenliğini tehdit eden olası riskler ve tehlikeler, örgütteki tüm bireyleri önceden uyarmakta ve bireylerin kolaylıkla tedbir almalarını sağlayabilmektedir.

İş sağlığı ve güvenliğinde dijitalleşmenin sakıncaları:

- Riskli işlerin otonom sistemler tarafından yapılması, çalışanların işlerine yabancılaşmasına ve örgüte bağlılıklarının azalmasına neden olabilmektedir.

3.4. Dijitalleşmenin İnsan Kaynakları Yönetimi Üzerindeki Etkileri

Dijitalleşmenin insan kaynakları yönetimi üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır (Göktaş ve Baysal, 2018):

Esnek Çalışma Alternatifleri: Dijitalleşmeyle birlikte işgörenlerin organizasyona belli saat aralığında gelip çalışma zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. İşgörenler masaüstü bilgisayarlardan dizüstü bilgisayarlara geçiş yaparak, ofis dışında herhangi bir yerde esnek ve özgür bir çalışma düzenine giderek çalışabilmektedir.

Bilgiye Erişebilme: Dijitalleşme süreci, insan kaynakları yöneticisine işgörenler ve organizasyonla ilgili çok sayıda bilgiye kısa sürede ulaşma fırsatı sunmaktadır.

Zamanın Etkili Kullanımı: Dijitalleşme personeli işe alma ve seçme sürecini, personelin eğitimi, özlük işleri, performansının değerlendirilmesi gibi faaliyetlerin kısa süre içerisinde ve etkili bir zaman yönetimi ile yürütülmesine yardımcı olmaktadır.

Bunlara ek olarak dijital insan kaynakları yönetiminin bürokrasinin azaltılmasında, maliyetlerin düşürülmesinde ve örgütsel verimliliğin artırılmasında da etkili olduğu söylenebilir (Öge, 2004).

Dijitalleşmenin insan kaynakları yönetimi üzerinde olumlu etkileri olduğu kadar olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Bu olumsuz etkiler arasında şunlar yer almaktadır: Telefonlarda mesajların ve parmak izinin olması, bilgisayarlarda ve bulut uygulamalarında organizasyona ve işgörelere ait kişisel bilgilerin ve önemli verilerin bulunuyor olması bu verilerin kötü niyetli amaçlarla kullanılmasına neden olabilmektedir (Kutluay, 2017). Ayrıca dijital araçların çeşitli teknik sorunlar sebebiyle kullanılamaz hale gelebilmesi ve önemli bilgilerin kolaylıkla kaybolabilmesi bir başka olumsuzluk yaratabilecek durumu ifade etmektedir.

4. Sonuç

Küreselleşme ve teknolojik ilerlemeler meydana geldiği toplumu ve o toplumdaki önemli birimler olan örgütleri doğrudan etkilemektedir. Örgütlerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmesinin ve başarılı olmasının sağlanabilmesi için insan kaynakları yönetimine ilişkin uygulamaların, çağa uyum sağlayabilecek şekilde dijital araçlarla ve elektronik ortamlarda yürütülmesi gerekmektedir.

Örgütlere değer katan bir kaynak olarak kabul edilen beşeri sermaye olan personelin işe alınmasında, örgütte uzun vadeli tutulmasında ve çalışma ilişkilerinin düzenlenmesinde insan kaynakları yönetimi önemli roller üstlenmektedir. Bu önemden dolayı insan kaynakları yöneticilerinin teknolojik okuryazarlık becerilerinin gelişmiş olması ve yenilikleri takip eden bir anlayışı vizyon edinmesi gerekli görülmektedir. Bu yüzden insan kaynakları yöneticileri dijital çağa ayak uydurabilmek için iş analizi, personel planlaması, personelin işe

alınması, eğitim ve geliştirme, performans değerlemesi, kariyer ve ücret yönetimi, iş sağlığı ve güvenliği gibi faaliyetleri teknolojik araç ve gereçler vasıtasıyla yürütmeye başlamıştır. İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının dijitalleşmesiyle birlikte geleneksel yöntemlerin yerine süreç daha esnek, hızlı, etkin ve daha az maliyetli hale gelmiştir. Yaşanan bu gelişmeler ve değişimler çalışanların, örgüt yöneticilerinin ve insan kaynakları yöneticilerinin memnuniyet düzeyinde artışa, pozitif bir örgüt ikliminin ve kurumsal imajın oluşturulmasına, uluslararası ölçekte ağlar ve iş birliklerinin kurulmasına, sürdürülebilir rekabet avantajının geliştirilmesine katkı sağlamıştır.

Öte yandan insan kaynakları yönetimi uygulamalarının dijitalleşmesinin olumsuzlukları da beraberinde getirebildiği görülmektedir. Çünkü teknolojik araç ve gereçlerin yaygın bir şekilde kullanılmaya başlaması, dijital platformlarda insan kaynakları yönetimi faaliyetleriyle ilgili saklanan bilgilerin teknik sebeplerle kaybedilebilmesini ve çalışanlara ait kişisel bilgilerin kötü niyetli amaçlarla başkalarına kolaylıkla aktarılabilmesini kolaylaştırabilmektedir. Söz konusu durumların yaşanmaması için insan kaynakları yöneticileri, çalışanlarla ve kurumla ilgili bilgileri yedeklemeye gitmeli ve etik anlayış temelinde bir kurum kültürü oluşturarak, önleyici tedbirlerle olası riskleri ve olumsuzlukları en aza indirmeye çalışmalıdır.

Kaynakça

- Andersen, E. (2008). Automating health & safety processes creates value: in this uncertain business climate, a growing number of organizations are taking a closer look at creating value for their customers and shareholders. In the health and safety arena, this emphasis on value creation, specifically on saving costs and minimizing risks, is leading many organizations to focus on injury prevention. *Occupational Hazards*, 70(4), 53-56.
- Bayarçelik, E. B. (2020). Dijital dönüşümün insan kaynakları yönetimi üzerine etkileri, Dijital Dönüşüm ve İnovasyon. 4. Uluslararası Yeni Medya Konferansı (25-26 Nisan 2019), İstanbul, İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, 55-79.
- Bell, B. S., Lee, S. W., & Yeung, S. K. (2006). The impact of e-HR on professional competence in HRM: Implications for the development of HR professionals. *Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, The University of Michigan and in alliance with the Society of Human Resources Management*, 45(3), 295-308.
- Bhatt, R. (2015). E-HRM review and implications. *Journal of Advances in Business Management*, 1(4), 387-389.
- Bingöl, D. (2016). *İnsan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Beta Basım.
- Cascio, W. F., & Montealegre, R. (2016). How technology is changing work and organizations. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 3(1), 349-375.
- Cöster, M., Iveroth, E., Olve, N. G., Petri, C. J., & Westelius, A. (2019). Conceptualising innovative price models: The RITE framework. *Baltic Journal of Management*, 14(4), 540-558.
- Doğan, A. (2011). Elektronik insan kaynakları yönetimi ve fonksiyonları. *Journal of Internet Applications and Management*, 2(2), 51-80.
- Erdem, H. A. (2011). Yeni medya hizmetleri ve düzenlemeleri. *Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Uzmanlık Tezi*: Ankara.
- Fırat, S. Ü., ve Fırat, O. Z. (2017). Sanayi 4.0 devrimi üzerine karşılaştırmalı bir inceleme: Kavramlar, küresel gelişmeler ve Türkiye. *Toprak İşveren Dergisi*, 114(2017), 10-23.
- Goldstein, J. (2015). Digital technology demand is transforming HR. *Workforce Solutions Review*, 6(1).

- Göktaş, P., ve Baysal, H. (2018). Türkiye’de dijital insan kaynakları yönetiminde bulut bilişim. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(4), 1409-1424.
- Ilcus, A. M. (2018). Impact of digitalization in business world. *Revista De Management Comparat Internațional*, 19(4), 350-358.
- Jones, J. W. (1997). *Virtual HR: Human resources management in the information age*. Crisp Publications, USA.
- Kırık Kutluay, B. (2017). Digitalization, new generation technologies and their effects on finance. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Kontiç, L., & Vidicki, Đ. (2018). Strategy for digital organization: Testing a measurement tool for digital transformation. *Strategic Management*, 23(1), 29-35.
- Lengnick-Hall, M. L., & Moritz, S. (2003). The impact of e-HR on the human resource management function. *Journal of Labor Research*, 24(3), 365-379.
- Mazurchenko, A., & Maršíková, K. (2019). Digitally-powered human resource management: Skills and roles in the digital era. *Acta Informatica Pragensia*, 8(2), 72-87.
- Nawaz, N. (2019). Artificial intelligence interchange human intervention in the recruitment process in Indian software industry. *International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering*, 8(4), 1433-1441.
- Nemli, E., Yazıcı, S., ve Yanık, S. (2003). Kurumsal eğitim ve geliştirme sürecinde yeni bir yaklaşım: Elektronik öğrenme. *Öneri Dergisi*, 5(20), 109-117.
- Öge, S. (2004). Elektronik insan kaynakları yönetimi (E-HRM)’nde insan kaynakları enformasyon sistemi (HRIS)’nin önemi ve temel kullanım alanları. 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 109- 117.
- Özler Ergun, D. (2018). *E-insan kaynakları yönetimi: E-iş süreçleri içinde* (ss. 3-26), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Parviainen, P., Tihinen, M., Kääriäinen, J., & Teppola, S. (2017). Tackling the digitalization challenge: how to benefit from digitalization in practice. *International Journal of Information Systems and Project Management*, 5(1), 63-77.
- Rintala, N. (2005). Technological change and job redesign, Implications for the quality of working life. *Helsinki University of Technology, Department of Industrial Engineering and Management (Diss)*.

- Schwab, K. (2024). The fourth industrial revolution: What it means, how to respond1. In *Handbook of research on strategic leadership in the Fourth Industrial Revolution* (pp. 29-34). Edward Elgar Publishing.
- Strohmeier, S. (2007). Research in e-HRM: Review and implications. *Human Resource Management Review*, 17(1), 19–37.
- Strohmeier, S. (2020). Digital human resource management: A conceptual clarification. *German Journal of Human Resource Management*, 34(3), 345-365.
- Şüküroğlu, V. K. (2021). Medya ve kültürün dijitalleşmesinin tüketim alışkanlıklarına yansımaları. *Erkam Temir (Edt.) Medya Çalışmaları: Tarih, Dijitalleşme ve Dönüşüm* içinde, 175-211. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Uğur, A., ve Güner, A. (2017). *Dijital insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve karşılaşılan problemler. Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar* (Ed. M. Çağlar Özdemir) içinde, Sakarya, Sakarya Yayıncılık.
- Uğurlu, H. Ü. A., ve Doğan, A. (2023). İnsan kaynakları yönetiminde dijital dönüşüm ve dijitalleşen işe alım işlevi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(45), 1-16.
- Uzun, M. (2022). *İSG 4.0: Dijital İSG çözümleri*. LinkedIn, <https://www.linkedin.com/pulse/isg-40-dijital-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCmleri-mert-uzun>, Erişim Tarihi: 23.07.2025.
- Varadaraj, A., & Al Wadi, B. M. (2021). A study on contribution of digital human resource management towards organizational performance. *The International Journal of Management Science and Business Administration*, 7(5), 43-51.

BÖLÜM 24

Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları

Şilan Özdamar¹

1. Giriş

Yakın zamanlarda yaşanan iklim krizleri, küreselleşme, canlıların neslinin tükenmesi, hava, su ve toprak kirliliği gibi sorunlar yeşil yaklaşımı popüler hale getirmiştir. Yeşil yaklaşım atıkların azaltılması, doğal kaynakların verimli kullanılması, enerji tasarrufunun sağlanması, geri dönüşüme önem verilmesi, biyoçeşitliliğin ve çevrenin korunması, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması gibi davranışları içeren bir yaklaşımı ifade etmektedir.

Açık sistemler olarak kabul edilen teknik ve sosyal birimler olan örgütler, kaynak alışverişinde bulunarak dış çevreleriyle sürekli etkileşimler kurmaktadır. Bu etkileşimler hem örgüt hem de çevre üzerinde birtakım olumlu ve olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Çünkü örgütlerin özellikle var oluş nedeni olan yüksek performans, karlılık, rekabet avantajı elde etme ve varlığını uzun süre devam ettirebilme gibi amaçları çevre üzerinde kontrolsüzce davranmalarına ve tahribata neden olabilmektedir. Bu nedenle gerek toplumun üyeleri olan bireylerin gerekse örgütlerin üyeleri olan çalışanların sürdürülebilir bir çevre inşa etmesi ve bu konuda duyarlı olmaları için farkındalığın artması önemlidir.

Yeşil örgütler, yeşil yönetim anlayışına sahip, çevresel duyarlılığı gelişmiş, buna uygun yönetim tarzını benimseyen ve faaliyetler yürüten örgütlerdir. Bu yeşil örgütlerde çalışma ilişkilerini yöneten, personeli temin edip elde tutmaya çalışan ve yönetici ile çalışanların beklentileri arasında denge kuran insan kaynakları yönetiminin, önemli roller üstlendiği söylenebilir. Örgütler için önemli bir unsur olan insan kaynakları yönetimi faaliyetlerinin, çevreye zarar vermeyen ve ekolojik döngüye olumlu yönde katkı sağlayan şekilde gerçekleştiriliyor olması, yeşil insan kaynakları yönetimi kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeşil insan kaynakları yönetimi, sürdürülebilir örgütsel bir büyüme için insan kaynakları yönetimi uygulamalarından olan iş tanımı, işe alma ve yerleştirme, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirmesi, ücret ve ödüllendirme gibi fonksiyonlarında çevrenin korunmasını, sürdürülebilirlik anlayışını esas almayı ve çalışanların yeşil örgütsel davranışlarını teşvik etmeyi sağlayan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu yüzden yeşil yaklaşımın örgüt içerisinde yerleşik hale getirilmesinde ve çalışanların bu konuda bilinçlendirilmesinde insan kaynakları yönetiminin önemli bir rol oynadığı belirtilebilir. Bu bağlamda yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarının önemini daha iyi anlayabilmek için bu çalışmada; yeşil

¹ Doktora öğrencisi, Mersin Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6977-6120

kavramının ve yeşil yaklaşımın tanımı, yeşil örgüt kavramının tanımı, çalışanların yeşil davranışı, yeşil insan kaynakları yönetimi kavramı, yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamaları, yeşil insan kaynakları yönetiminin örgütler üzerindeki etkisi ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

2. Yeşil Kavramının ve Yeşil Yaklaşımın Tanımı

Yeşil kavramı suyun, havanın ve toprak kirliliğinin meydana getirdiği sera gazı ve küresel ısınma gibi çevresel tehlikelere karşı, duyarlı olma ve bu tehlikelere yönelik önleyici tedbirler almayı içeren bir anlayışı ifade etmektedir (Press ve Mintzer, 2009:3).

Yeşil kavramıyla yakından ilişkili olan ve uluslararası ilişkiler kuramları içerisinde yer alan yeşil yaklaşım kavramı ise ekolojik kirliliğin ve sorunların kaynağının insan olduğunu savunan, çevresel krizin başlıca nedenini uluslararası düzeni inşa eden sosyal, iktisadi, siyasi ve normatif yapılar olarak gören bir yaklaşımı tanımlamaktadır (Özgür Baklacioğlu, 2022). Bu yaklaşım ile doğada var olan kaynakların verimli kullanılması, biyoçeşitliliğin korunması, ekosisteme verilen zararların azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması anlayışı esas alınmaktadır.

2.1. Yeşil Örgüt Kavramının Tanımı

Örgütler verimliliklerini ve karlılıklarını artırabilmek, varlıklarını devam ettirebilmek ve rekabet avantajı elde edebilmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmakta ve bu faaliyetlerle, çevreyi olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Aynı şekilde örgütler de çevreden olumlu ya da olumsuz yönde etkilenebilmektedir (Akataş ve Aslan, 2008:314). Bu nedenle bireylerin gündelik faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkisi, doğal kaynakları tahribata uğratmış ve bu kaynakların zaman içerisinde tükendiğinin anlaşılmasıyla, yalnızca bireyler değil örgütlerin de yeşil farkındalığı oluşmaya başlamıştır (Mehta ve Chugan, 2015:74). 1990'lı yıllara kadar çevre ile ilgili sorunlar örgüt düzeyinde yeterince önemsenmemiş ve örgüt alanyazınında müşteriler, tedarikçiler, rakipler, hükümet gibi örgütün çevresi olarak tanımlanan bileşenler ile doğa birbirinden ayrı unsurlar olarak kabul edilmiş ve doğayla ilgili yapılar bunlara dahil edilmemiştir (Nemli, 2001:212). Bunların yanı sıra örgütlerin dış çevre unsurları arasında yer alan müşterilerin zevk ve tercihlerinde yaşanan değişiklikler, tedarikçilerden çevreye zarar vermeyen ürünlerin üretilmesine yönelik beklentileri de yükseltmiştir. Böylece toplumun çevre sorunlarıyla ilgili farkındalığı artmaya ve bu konu örgütler için önemli hale gelmeye başlamıştır (Seman vd., 2012:453).

Yaşanan bu gelişmeler günümüz dünyasındaki örgütlerin, geleneksel amaçlarına yeşil stratejileri ve politikaları dahil etmesine, yeşil örgütsel hedefleri gerçekleştirmeyi misyon edinmesine katkı sağlamıştır. Bu anlayışı önemsemeye

başlayan örgütler, faaliyetlerini ekonomik ve ekolojik sürdürülebilirliğe destek olmak amacıyla sürdürmeye çalışmıştır (Kim vd., 2019).

Bu bakımdan ortaya çıkan yeşil örgüt kavramı, kaynakların iyi bir şekilde organize edildiği, sosyal sorumluluk sahibi, çevreye duyarlı ve doğa dostu olan örgüt yapısını ifade etmek demektir (Rani ve Mishra, 2014:3634). Yeşil örgütler, tüm faaliyetlerinde sürdürülebilirlikle ilgili stratejilere yer vermekte, üst yönetimden en alt kademedeki çalışanlara kadar çalışanların tamamı iş yaparken yeşil yaklaşımı benimsemektedir (Özkaya, 2010:249).

2.2. Çalışanların Yeşil Davranışı

Açık sistem yaklaşımı kapsamında ele alınan örgütler, çevrelerinden aldıkları girdileri teknolojik araç ve gereçleri kullanarak işlemekte, yeni bir ürüne dönüştürmekte ve tekrar bu dönüştürülmüş ürünü çevreye vermektedir. Dolayısıyla çevreyle yakın ilişkiler içerisinde olan örgütlerin, kurumsal olduğu kadar sosyal açıdan da çevreye ve topluma karşı sorumlulukları bulunmaktadır.

Örgütlerin çevreye duyarlı uygulamaları, politikaları ve prosedürleri çalışanların çevre dostu yeşil davranışlarda bulunmasını teşvik etmektedir. Ayrıca bu yeşil davranışlar, örgütün sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasına, çalışanların iş tatminlerinin, performanslarının ve etkililiklerinin artmasına katkı sağlamaktadır (Saleem, vd., 2020).

Çevresel duyarlılığı ve örgütün sürdürülebilirliğini teşvik etmeyi amaçlayan yeşil çalışan davranışlarına şu örnekler verilebilir (Sobaih, vd., 2022; Zhang, vd., 2021; Norton, vd., 2015):

- Atık azaltma,
- Geri dönüşüm,
- Su ve enerji tasarrufu,
- Kaynakların verimli kullanımı,
- Çevreyi koruma bilinci şeklindedir.

Norton ve arkadaşları (2015) yeşil çalışan davranışlarını, gerekli yeşil davranışlar ve gönüllü yeşil davranışlar şeklinde sınıflandırmıştır. Gerekli yeşil davranışlar, biçimsel görev tanımı içerisinde yer alan ve örgütsel prosedürlere uygun bir biçimde gerçekleştirilen yeşil davranışlardır. Bu davranışlar, iş tanımının bir parçası olan ve resmi olarak belirtilen faaliyetleri ifade etmektedir (Norton, vd., 2015). Gönüllü yeşil davranışlar ise biçimsel görev tanımının ve gerekliliklerinin ötesinde, çalışanların gönüllü bir şekilde çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunmak amacıyla davranışlarda bulunmasıdır. Örneğin çevresel hassasiyeti yüksek olan çalışanlar tarafından, çevre

politikalarının ve programlarının başlatılması, iş arkadaşlarının çevreye duyarlı davranışlarda bulunmaları konusunda teşvik edici olunması gönüllü yeşil davranışlardandır (El-Tony ve Choo, 2021).

3. Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Kavramı

Örgütteki stratejilerin ve politikaların yeşil yaklaşıma dayalı olmasında, insan kaynakları yönetimi oldukça etkili olmaktadır (Benevene ve Buonomo, 2020:2). Yeşil insan kaynakları yönetimi kavramı, çevresel sürdürülebilirlik, iklim değişikliğiyle mücadele etme, biyoçeşitliliğin korunması gibi konularda işgörenlerin farkındalığını ve duyarlılığını artırarak yeşil girişimleri teşvik eden faaliyetleri ve bu faaliyetleri insan kaynakları yönetimi uygulamalarına entegre eden bir yaklaşımı ifade etmektedir (Rani ve Mishra, 2014).

Bu bakımdan yeşil insan kaynakları yönetiminin amaçları arasında, örgütün çevresel amaçlarına ulaşmak ve çevresel sürdürülebilirliğe katkı sunmak amacıyla işgörenleri, yeşil işgörenler haline yani çevreye duyarlılığı işgörenler haline getirmeye sağlamaya çalışmak yer almaktadır (Opatha ve Arulrajah, 2014).

3.1. Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları

Yeşil insan kaynakları yönetimi çalışanların çevreyi ve dünyayı korumalarını, doğal kaynakları etkin bir şekilde kullanmalarını, israf etmemelerini ve kirliliği azaltmalarını sağlamaya katkıda bulunarak yeşil örgütsel davranış sergilemelerini teşvik etmeye çalışmaktadır.

Yeşil insan kaynakları yönetimi iş tanımında bulunma, personel seçme ve işe alma, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, ücret ve ödüllendirme gibi insan kaynakları uygulamalarında çevrenin korunmasını ve sürdürülebilirlik bakış açısını temel alan politikalar ve stratejiler benimsemektedir (Öztırak, 2023).

Yeşil insan kaynakları uygulamalarına ilişkin açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

3.1.1. Yeşil İş Tanımı

Örgütlerin çevreye duyarlı, doğayı koruyan, iklim değişikliği ile mücadele eden, atık azaltımını esas alan görev ve sosyal sorumlulukları iş tanımlamasına dahil etmesi durumudur (Aruljarah vd., 2015:3). Yani işin özellikleri ve gereklilikleri belirlenirken, yeşil ve çevreci bir anlayış esas alınmaktadır.

3.1.2. Yeşil Personel İşe Alma ve Yerleştirme

Yeşil personel işe alma ve yerleştirme, çevre ile ilgili konulara hassasiyeti olan ve çevresel sürdürülebilirliği önemseyen personelleri işe alma süreciyle ilgilidir (Pham ve Paille, 2020). Yeşil işe almada çevreye zarar veren kağıt gibi matbu

araç ve gereçler kullanılmamakta, dijital teknolojiler üzerinden başvuru formu oluşturulmakta, online ve telefon üzerinden görüşmeler yapılmaktadır. Bu tür dijital teknolojiler üzerinden gerçekleştirilen personel seçme ve yerleştirme işlemleri, doğayı korumaya ve çevresel kirliliği azaltmaya çalışmaktadır (Bangwal ve Tiwari, 2015:48). Öte yandan yeşil personel işe alma ve yerleştirmenin dezavantajları da bulunmaktadır. Örneğin bazı örgütlerin bölgesel koşulları nedeniyle yeşil anlayışa sahip olması maliyetli ve güç olabilmekte, bu da çevre dostu uygulamalara duyarlı çalışanları bulma ve istihdam etme konusunda zorlukları beraberinde getirebilmektedir.

3.1.3. Yeşil Eğitim ve Geliştirme

Çevreye karşı duyarlılığın oluşması, bu konuda çalışanların bilgi ve uzmanlığının artması ve onlarda farkındalık yaratılması amacıyla hizmet içi eğitimlerin dışında eğitimler verilmesi ve çevre dostu uygulamaların gerçekleştirilmesi sürecidir (Renwick vd., 2013). Personele verilen eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin yeşil odaklı olması, onların çevreye duyarlı olmalarını ve çevresel değerler konusunda bilinçlenmelerini sağlamaktadır (Singh, 2019:553).

3.1.4. Yeşil Performans Değerlendirme

Yeşil performans değerlendirme, işgörenleri örgütün çevresel amaçlarını destekleyen davranışlarda bulunmaya teşvik ve motive etme süreciyle ilgilidir (Govindarajulu ve Daily, 2004; Chaudhary, 2019; Harvey vd., 2013). Yeşil performans değerlendirmesi, performans araçlarına ve göstergelerine yeşil ölçütlerin eklenmesi, yöneticilerin ve çalışanların ortak yeşil hedefler ve sorumluluklar belirlemesi, yeşille ilgili spesifik amaçların oluşturulması gibi faaliyetleri içermektedir (Renwick vd., 2013). Örgütler, performans değerlendirme süreçlerine çevresel faaliyetleri dahil ederek, işgörenlerin çevre ile uyumunu artırmaya çalışmaktadır. Nitekim örgütlerle ilgili sürdürülebilir hedeflere ulaşmada yeşil performans değerlendirme süreci önemli katkılarda bulunmaktadır (Pinzone vd., 2016). Öte yandan yeşil performans değerlendirme sürecinin dezavantajları da bulunmaktadır. Örneğin yeşil ve çevresel performans hedeflerini yakalayamayan çalışanların, motivasyonları düşebilmekte ve performanslarında azalma gözlemlenebilmektedir.

3.1.5. Yeşil Ücretlendirme ve Ödüllendirme

Yeşil ücretlendirme faaliyeti, örgütlerin çevresel amaçlara ulaşan işgörenlere verdiği ücretlendirmelerle ilgili bir süreci ifade etmektedir (Yavuz, 2020). Ayrıca çevresel hedeflere ulaşan (Al Kerdawy, 2019), yeşil çevre ve yönetimi konusunda önerileri olan çalışanlar (Renwick vd., 2013) başarılarından ötürü takdir edilerek de ödüllendirilmektedir.

Yeşil insan kaynakları uygulamalarına şu örnekler verilebilir (Pandey vd., 2016):

- Fiziksel depolama yerine dijital dosyalar kullanılarak kağıt israfının önlenmesi,
- Çevrimiçi konferanslarla ve eğitimlerle iş gezilerinin en aza indirilmesi,
- Zamandan tasarruf etmek ve maliyetleri azaltmak amacıyla ortak araçların kullanılması,
- Gün ışığından yüksek seviyede yararlanılması,
- Enerji tasarrufu sağlayan aydınlatmaların kullanılması,
- Çevreye duyarlı yeşil binaların inşasına destek verilmesi gibi konular yer almaktadır.

3.2. Yeşil İnsan Kaynakları Yönetiminin Örgütler Üzerindeki Etkisi

Temel felsefesi dünyayı, doğayı, çevreyi korumak olan ve sürdürülebilir çevresel faaliyetleri gerçekleştirmeyi misyon edinen yeşil insan kaynakları yönetimi, örgütler için oldukça önemlidir (Singh ve Rao, 2016).

Yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarının örgütler üzerinde yarattığı etkileri şu şekilde ifade etmek mümkündür (Saruhan ve Yıldız, 2021:126):

- Örgütsel saygınlığın artması,
- Nitelikli personellerin örgüte çekilmesi,
- Örgütün marka değerinin artması,
- Örgüt içi maliyetlerin azalması,
- Yeni iş alanlarının açılması,
- Yenilikçi ürün ve hizmet üretimi,
- Örgütün varlığını uzun vadeli devam ettirebilmesi şeklindedir.

4. Sonuç

Doğadaki kaynakların hızlıca tükenmesi ve insanların doğaya verdiği tahribatın yarattığı zararlar, canlılar için yaşanabilir alanları kısıtlamıştır. Açık sistemler olarak kabul edilen ve kaynak alışverişinde bulunarak dış çevreleriyle sürekli etkileşimler kuran örgütler, çevre üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Bu anlamda varlığını sürdürmek ve rekabet avantajı elde etmek amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunan örgütlerin öncelikle kurumsal sorumluluk gereği eylemlerde bulunduğu görülmektedir. Öte yandan yakın

zamanlarda yaşanan iklim krizleri, biyoçeşitliliğin azalması, küreselleşme, çevre kirliliği gibi çevresel sorunlar örgütün çevreye karşı birtakım sorumlulukları olduğu konusunu gündeme getirmiştir. Yani örgütlerin kurumsal olduğu kadar sosyal sorumluluk gereği, çevresel hassasiyetleri göz önünde bulundurması gerektiği üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bu yüzden yaşanabilir bir çevre ve sağlıklı örgütler yaratabilmek için örgütteki çalışanların ortak çabası ve duyarlılığı gerekmektedir. Özellikle yeşil anlayışı misyon edinen örgütlerdeki çalışanların, çevre konusunda bilinçli olmasının ve bu konudaki proaktif eylemlerinin örgütsel başarıya katkı sunduğu söylenebilir.

Aynı şekilde yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarının çevreye zarar vermeyen, sürdürülebilirlik anlayışını temel alan ve ekolojik döngüye olumlu yönde katkı sağlayan biçimde yeşil anlayışa sahip olması, örgütün çevre ile ilgili amaçlarına ulaşmasında ve başarının sağlanmasında oldukça etkili olmaktadır. Yeşil insan kaynakları yönetimi iş tanımı, işe alma ve yerleştirme, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirmesi, ücret ve ödüllendirme gibi fonksiyonlarında çevreyi korumaya, sürdürülebilirlik anlayışını esas almaya ve çalışanların yeşil örgütsel davranışlarını teşvik etmeye çalışmaktadır. Bu durumda iş tanımlamasını çevreye duyarlı, doğayı koruyan, iklim değişikliği ile mücadele eden, atık azaltımına önem veren, çevre ile ilgili konulara hassasiyeti olan ve çevresel sürdürülebilirliği önemseyen personelleri işe almakta, çalışanlarda çevreye karşı bilginin, farkındalığın ve duyarlılığın artması amacıyla çevre dostu eğitimler vermekte, çalışanları örgütün çevresel amaçlarını destekleyen davranışlarda bulunmaya teşvik ve motive etmek amacıyla performans standartları belirlemekte, çevresel amaçlara ulaşan çalışanları ücretlendirmekte ve ödüllendirilmektedir.

Yeşil insan kaynakları uygulamaları sayesinde örgütler, çevresel amaçlarına etkin bir şekilde ulaşmakta, rekabet avantajı elde etmekte, marka imajları güçlenmekte, örgütsel saygınlıkları artmakta, yeni iş fırsatları oluşmakta, örgütsel maliyetler azalmakta, nitelikli ve çevreye duyarlı işgörenler örgütte çalışmakta, toplumun diğer üyeleri olan bireylerin yeşil davranışlar konusunda farkındalıkları artmaktadır. Bu bağlamda doğal yapının korunması, ekolojik sisteme zarar verilmemesi, sürdürülebilir yaşam alanına katkı sunulması, çevresel hassasiyetlerin olması ve örgütün yeşil bir yapıya dönüşmesi süreci örgüt yöneticilerinin, insan kaynakları yöneticilerinin ve diğer çalışanların bütüncül bir amaç, çaba ve etkileşimlerini gerektirmektedir. Bu yüzden yeşil faaliyetlerin etkin bir şekilde yürütülebilmesi için özellikle örgüt yöneticilerinin ve daha sonra insan kaynakları yöneticilerinin, yeşil anlayışı ve katılımcı liderlik tarzını esas alan kişilik özelliklerine sahip olması gerekmekte ve önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akatay, A., ve Aslan, Ş. (2008). Yeşil yönetim ve işletmeleri ISO 14001 sertifikası almaya yönelten faktörler. D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(1), 313-339.
- Al Kerdawy, M. M. A. (2019). The role of corporate support for employee volunteering in strengthening the impact of green human resource management practices on corporate social responsibility in the Egyptian firms. *European Management Review*, 16(4), 1079–1095.
- Aruljarah, A. A., Opatha, H. H. D. N. P., & Nawaratne, N. N. J. (2015). Green human resource management practices: A review. *Sri Lankan Journal of Human Resource Management*, 5(1), 1-16.
- Bangwal, D., & Tiwari, P. (2015). Green HRM – A way to greening the environment. *IOSR Journal of Business and Management*, 17(12), 43-53.
- Benevene, P., & Buonomo, I. (2020). Green human resource management: An evidence based systematic literature review. *Multidisciplinary Digital Publishing Institute*, 12(15), 1-25.
- Chaudhary, R. (2019) Effects of green human resource management: Testing a moderated mediation model. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 70(1), 201-216.
- El-Tony, Y. F., & Choo, L. S. (2021). Cultivating employee green behavior: The essence of individual green value. In 2021 Third International Sustainability and Resilience Conference: Climate Change (pp. 334-338). IEEE.
- Govindarajulu, N., & Daily, B. F. (2004). Motivating employees for environmental improvement. *Industrial Management & Data Systems*, 104(4), 264-372.
- Harvey, G., Williams, K., & Probert, J. (2013). Greening the airline pilot: HRM and the green performance of airlines in the UK. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(1), 152-166.
- Kim, Y. J., Kim, W. G., Choi, H. M., & Phetvaroon, K. (2019). The effect of green human resource management on hotel employees' eco-friendly behaviour and environmental performance. *International Journal of Hospitality Management*, 76(2019), 83-93.
- Mehta, K., & Chugan, K. P. (2015). Green HRM in pursuit of environmentally sustainable business. *Universal Journal of Industrial and Business Management*, 3(3), 74-81.
- Nemli, E. (2001). Çevreye duyarlı yönetim anlayışı. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 23(24), 211-224.

- Norton, T. A., Parker, S. L., Zacher, H., & Ashkanasy, N. M. (2015). Employee green behavior: A theoretical framework, multilevel review, and future research agenda. *Organization & Environment*, 28(1), 103–125.
- Opatha H. D. N. P., & Arulrajah A. A. (2014). Green human resource management: Simplified general reflections. *International Business Research*, 7(8), 101-112.
- Özgür Baklacioğlu, N. (2022). Yeşil teori (uluslararası ilişkiler). [https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/yesil teori uluslararasi ilis](https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/yesil-teori-uluslararasi-ilis), Erişim Tarihi: 14.08.2025.
- Özkaya, B. (2010). İşletmelerin sosyal sorumluluk anlayışının uzantısı olarak yeşil pazarlama bağlamında yeşil reklamları. *Öneri*, 9(34), 247-258.
- Öztırak, M. (2023). Yeşil insan kaynakları yönetiminin yeşil örgütsel davranışa etkisinde çalışan koçluk ilişkisinin aracı rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, 11(3), 861-879.
- Pandey, S., Viswanathan, V., & Kamboj, P. (2016). Sustainable green HRM—importance and factors affecting successful implementation in organizations. *International Journal of Research in Management and Business*, 2(3), 11-29.
- Pham, D. D. T., & Paille, P. (2020). Green recruitment and selection: An insight into green patterns. *International Journal of Manpower*, 41(3), 258-272.
- Pinzone, M., Guerci, M., Lettieri, E., & Redman, T. (2016). Progressing in the change journey towards sustainability in healthcare: The role of ‘Green’ HRM. *Journal of Cleaner Production*, 122, 201-211.
- Press, E., & Mintzer, R. (2009). Start your own green business: Your step-by-step guide to success. Entrepreneur Press.
- Rani, S., & Mishra, K. (2014). Green HRM: Practices and strategic implementation in the organizations. *International Journal on Recent and Innovation Trends in Computing and Communication*, 2(11), 3363-3369.
- Renwick, D. W., Redman, T., & Maguire, S. (2013). Green human resource management: A review and research agenda. *International Journal of Management Reviews*, 15(1), 1-14.
- Saleem, M., Qadeer, F., Mahmood, F., Ariza-Montes, A., & Han, H. (2020). Ethical leadership and employee green behavior: A multilevel moderated mediation analysis. *Sustainability*, 12(8), 3314.
- Saruhan, Ş. C., ve Yıldız, M. L. (2021). İnsan kaynakları yönetimi: Teori ve uygulama. (4. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.

- Seman, N. A. A., Zaukan, N., Jusoh, A., Arif, M. S. M., & Saman, M. Z. M. (2012). The relationship of green supply chain management and green innovation concept. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 57, 453-457.
- Singh, T., & Rao, R. (2016). Emergence of green HRM in modern era. *Global Journal For Research Analysis*, 5(2), 95-97.
- Singh D. B. (2019). Green HRM: The perspectives and concerns. *Pramana Research Journal*, 9(6), 551-555.
- Sobaih, A. E. E., Hasanein, A., Gharbi, H., & Abu Elnasr, A. E. (2022). Going green together: Effects of green transformational leadership on employee green behavior and environmental performance in the Saudi food industry. *Agriculture*, 12(1100), 1-17.
- Yavuz, N. (2020). Yeşil insan kaynakları yönetimi ve yeşil iş yetkinliklerinin içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2669- 2681.
- Zhang, B., Yang, L., Cheng, X., & Chen, F. (2021). How does employee green behavior impact employee well-being? An empirical analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1669.

BÖLÜM 25

Aksaray Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü 2024 Yılı Yükseköğretim Girdi Göstergelerinin Değerlendirilmesi

Oktay Alkuş¹

1. GİRİŞ

Türkiye’de yükseköğretime girişte yarışma ve yeterlilik konusunda çalışmalar yapılmış ve çabalar harcanmıştır. Bunlarla ilgili yapılan araştırma, düzenleme ve uygulamalarda bazı kısaltmalar kullanılmıştır. Kullanılan kısaltmaların açıklamaları şöyledir: ÖSS (Öğrenci Seçme Sınavı), ÖYS (Öğrenci Yerleştirme Sınavı), ÖSYS (Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı), ÖSYM(Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi), ÖSYM (Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı), ÜSYM (Üniversitelerarası Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi), YÖK (Yükseköğretim Kurulu), ÖSYS (Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı), YKS (Yükseköğretim Kurumları Sınavı), TYT (Temel Yeterlilik Testi), AYT (Alan Yeterlilik Testleri), OBP (Ortaöğretim Başarı Puanı), KKTC (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti), URL (Uniform Resource Loader/ Tekdüzen Kaynak Bulucu).

Üniversiteler, 1960’lı yıllara kadar kendi seçme ölçütleriyle öğrencilerini belirlemiştir. Belirlemede “başvuru sırasına göre kayıt”, “mezun olunan lise türüne göre seçim”, “lise başarı notuna göre sıralama” gibi ölçütleri kullanmıştır. Yükseköğretime girişte sınavların tarafsız ve güvenilir olması gerekliliği, Türkiye’yi, çoktan seçmeli sorulardan oluşan test sorularının sorulduğu merkezi sınav uygulaması sistemine ulaştırmıştır. Merkezi sınav uygulaması konusu, 1940’lı ve 1950’li yıllarda İstanbul Üniversitesi’nden Prof. Dr. Sadrettin Celâl Antel’in çoktan seçmeli sorularla sınav türünü gündeme getirmesiyle başlamıştır. 1960’lı yıllarda Ankara Üniversitesi’nden Prof. Dr. Cemal Mıhçıoğlu’nun çalışmalarıyla üniversitelerde uygulanarak ilk merkezi sınav sistemi uygulamasına geçilmiştir. 1970’li ve 1980’li yıllarda Hacettepe Üniversitesi’nden Prof. Dr. Altan Günalp ve arkadaşlarının çabalarıyla sistem yerleşmeye başlamıştır (Eşme, 2014, s. 156).

Üniversiteye yerleşme talepleri artınca üniversiteler kendi sınavlarını kendileri yaparak öğrencilerini seçmeye yönelmiştir. Ancak seçim yapan üniversitelerin seçme sınav tarihleri veya saatlerinin çakışması hâli yaşanmıştır. Bu hâl, bazı öğrencilerin yerleşmek istediği ama yerleşemediği ve bazı üniversitelerin de yerleştirmek istediği ama yerleştiremediği hem öğrenci hem de

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-5046-9366

üniversite mağduriyet durumlarını doğurmuştur. Durumun düzeltilmesi için 1974 yılında ÜSYM kurulmuştur. ÜSYM, 1981'e kadar üniversitelere öğrenci seçmiş ve yerleştirmiştir.

1981 yılında “İki Aşamalı Üniversitelerarası Seçme ve Yerleştirme Sınavı” uygulaması başlatılmıştır (Koç, 1989, s. 655). “ÜSYM” kısa adı, “ÖSYM” olarak değiştirilerek kurumun adı “Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi” olmuş ve YÖK’e bağlanmıştır. Silahlı Kuvvetler ve Emniyet Teşkilatı’na bağlı yükseköğretim kurumlarına giriş, bu sistemin dışında tutulmuştur. Türkiye’deki üniversitelerde öğrenim görmek isteyen adayların, ÖSYM tarafından iki aşamalı yapılan ÖSYS kısa adıyla bilinen sınavlara girerek başarı elde etmesi koşulu getirilmiştir (Serter, 1990, s. 521).

Zamanla üniversiteye giriş sınavlarında düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler, sınav yönteminden ve sınav biçiminden çok, sınav sayısı ve sınav sonuçlarının değerlendirilmesi hususlarında olmuştur. 1981-1998 yılları arasında üniversiteye giriş sınavları ÖSS, ÖYS ve ÖSYS gibi adlarla iki aşamalı sınavlar olarak gerçekleştirilmiştir. Bu sınavların hepsi sınav biçimi ve sınav yöntemi ile soru türü, soru biçimi ve soru çeşidi bakımından öncekilerle hemen hemen aynı ya da benzer niteliklerde olmuştur (Karlı ve Üstüner, 2013, s. 35).

2011 yılında, kurumun kısa adı ÖSYM olarak kalmış ama kurumun adı “Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı” olarak değiştirilmiştir. 2018’de 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurumun yetki ve görevleri düzenlenerek tanımlanmıştır. Kurumun ilkeleri ve uygulamaları bilimsel ölçütlere dayalı, tarafsız ve güvenilir sınavlar yapmak, bilişim teknolojilerinden yararlanarak etkin, hızlı, şeffaf sınav süreçleri yürütmek, tüm paydaşlarla ekip anlayışı içinde çalışmak olarak güncellenmiştir (URL21, 2025).

Sınavlara girip puan alan öğrenciler bir üniversite ve programa yerleşebilmek için kendilerince çeşitli ölçütlere göre tercihler yapmaktadır. Öğrencilerin üniversite tercihlerinde önem verdikleri ölçütler arasında “Devlet üniversitesi ve düşük eğitim maliyeti”, “üniversitenin itibarı”, “uluslararası tanınımlık ve araştırma olanakları”, “sosyal ve sportif etkinlikler”, “aile ve arkadaşlar” olmak üzere beş ölçüt sıralanabilir. Program tercih ölçütleri olarak da “ilgi alanı”, “araştırma olanakları”, “bölümün itibarı ve iş olanakları” ile “puan, aile ve arkadaşlar” ölçütleri sayılabilir (Ağaoğlu ve Yurtkoru, s. 115).

Üniversite ve program tercihleri konusunda literatürde yapılmış araştırmalar bulunmaktadır ama bu çalışma konusunda bir araştırmaya rastlanmamıştır. Literatüre katkı için yapılan bu çalışmanın amacı 2024 yılındaki yükseköğretim girdi göstergelerinden yararlanarak Aksaray Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nün durumunu nitel araştırma yöntemi tekli durum deseni

doküman incelemesi veri toplama aracı olarak URL ve internet siteleri yardımıyla değerlendirilmiştir.

2. LİTERATÜR

Çalışmanın konusuyla ilgili literatürde bulunan araştırmalar tarandığında bazı çalışmalar öne çıkmaktadır. Bunlar yayın tarihleri itibarıyla şöyle sıralanabilir. 1999 ÖSS’de uygulanmaya başlanan üniversiteye girişteki yeni sınav sisteminin mesleki ve teknik ortaöğretime etkileri (Ayrıl, 2002). Ortaöğretim başarı puanlarının üniversiteye girişte uygulanan ÖYS, ÖSS ve tek aşamalı sınavda uygulanan ÖSS ile ilişkileri (Kelecioğlu, 2003). Resmi ve özel fen liselerinin örgütsel öğrenme açısından karşılaştırılması (Kale, 2004). Lise öğrencilerinin öğrenci seçme sınavına (ÖSS) yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi (Ekici, 2005).

Lisede seçilen alan ve ÖSS alan puanları ile çoklu zekâ profilleri arasındaki ilişki (Azar, 2006). Dahabir -Ortaöğretime Geçiş ve OKS- (Karip, 2007). Ortaöğretim öğrencilerinin meslek seçimi ve üniversite tercihlerine ilişkin görüşleri (Eskişehir örneği) (Anılan, 2008). Üniversite adaylarının ÖSYS tercihlerinde kullandıkları karar verme stratejileri (Kozak ve Coşar, 2009). Ortaöğretim başarı ölçütleri ile ÖSS puanları arasındaki ilişkinin araştırılması (Karaman, Dilber ve Sönmez, 2010).

Öğretmenlik programlarındaki ÖSS puanları ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Karakaya, 2011). Üniversite öğrencilerinin üniversite tercihlerinin belirleyicileri: Hakkâri örneği (Erol, Yergin ve Mercan 2012). Üniversite öğrencilerinin bölüm seçme nedenleri (Owen ve diğerleri, 2013). Üniversite adaylarının bölüm tercihleri: Bir kariyer araştırma yöntemi olarak bölüm tanıtımları (Alkan, 2014). Üniversite tercihlerinde etkili olabilecek özellikleri belirlemeye yönelik bir ölçekleme çalışması (Ertoprak, 2015).

Öğrencilerin üniversite tercihi etki eden faktörler üzerine bir araştırma (Özcan, 2016). Uluslararası öğrencilerin üniversite seçimini etkileyen etmenler (Polat ve Arslan, 2017). Üniversite tercihi etkileyen faktörlerin ikili karşılaştırması (Kuzu, Sıvacı & Kuzu, 2018). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi örneğinde öğrencilerin üniversite tercih nedenlerinin tespitine yönelik bir araştırma (Türkmen ve Doğan, 2019). Üniversite öğrencilerinin bölüm tercihlerini etkileyen faktörler üzerine bir araştırma (Erkuş, Oral ve Sever, 2020).

Üniversite tercih nedenlerinin ikili karşılaştırma ve sıralama yargıları yöntemleri ile ölçeklenmesi (Koçak ve Bökeoğlu, 2021). Türkiye’de üniversiteye giriş sınavı türlerine göre farklı üniversitelerdeki öğrencilerin yaratıcılıklarının değerlendirilmesi (Kasap, 2022). 2021 YKS yerleştirmelerinde Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümüne

yerleşen öğrenci sayısındaki düşüşün nedenleri (Tutan, Öztürk ve Düğen, 2023). Yapay zekâ teknikleriyle Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) puanlarının tahmini (Ersöz ve Bülbül, 2024). Üniversite sınavına (YKS) hazırlanan gençlerin soft becerileri bağlamında öz düzenleme, yaşam doyumu ve bilinçli farkındalık düzeylerinin belirlenmesi (Kaya ve Yiğit 2025).

3. BÖLÜME YERLEŞENLERİN DURUMLARI

3.1. Genel Bilgiler

Yükseköğretim Kurumları Sınavı sonucuna göre öğrencilerin üniversitelerde siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümü adıyla lisans düzeyinde tercih yapabilecekleri 142 üniversite vardır. Bunların 87'si devlet, 43'ü vakıf ve 12'si KKTC üniversiteleridir (URL1, 2025).

Devlet üniversitelerinden biri olan Aksaray Üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümü, eşit ağırlık puan türüyle öğrenci almaktadır. Genel kontenjanı 90 öğrencidir. Okul birincisi kontenjanı 3'tür ama bu kontenjandan hiçbir öğrenci 2024 yılında yerleşmemiştir. Toplam yerleşen sayısı 96'dır. Yerleşip kayıt yaptırmayan öğrenci sayısı 5'tir. Ek yerleşen sayısı 6'dır. Yerleşme oranı %100'dür. Bölüme yerleşen son öğrencinin puanı 230.22047'dir. Yerleşen bu öğrencinin başarı sırası 1.101.201'dir. Bölüme giriş tavan puanı 318.73850'dir. Tavan başarı sırası 241.342'dir. 2023'te yerleşip 2024'te Ortaöğretim Başarı Puanı kırılarak yerleşen sayısı 11'dir. Yerleşenlerin ortalama Ortaöğretim Başarı Puanı 371.25768'dir. Yerleşenlerin lise ortalama diploma notu 74.3'tür (URL2, 2025).

Cinsiyet dağılımı bakımından Bölüme yerleşen kız öğrenci sayısı 54 ve erkek öğrenci sayısı 42'dir. Oransal olarak kız öğrencilerin oranı %56,3'tür. Erkek öğrencilerin oranı %43,8'dir (URL3, 2025).

Yerleşme oranı, Bölüme olan talebin bir göstergesidir. Okul birincilerinin Bölümü tercih etmemesi, bunların daha yüksek puanlı bölümlere yöneldiklerini düşündürmektedir. Yerleşenlerin puan aralığı çok geniştir. Farklı başarı düzeylerindeki öğrenciler yerleşmiştir. Yerleşenlerin ortaöğretim başarı puanı ve lise ortalama diploma notu orta üst düzeydedir. Sıralamalar arasındaki bu büyük fark, bölümün çok çeşitli başarı düzeyindeki öğrenciler tarafından tercih edildiğini göstermektedir. Kız öğrencilerin Bölüme olan ilgisi, erkek öğrencilerden daha yüksektir.

3.2. Geldikleri Coğrafi Bölgeler ve İller

Yerleşenlerin geldikleri coğrafi bölgeler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Yerleşenlerin Geldikleri Coğrafi Bölgeler

Bölge Adı	Sayı	Oran
İç Anadolu	60	% 62,5
Akdeniz	10	% 10,4
Marmara	10	% 10,4
Ege	6	% 6,3
Karadeniz	6	% 6,3
Doğu Anadolu	2	% 2,1
Güneydoğu Anadolu	2	% 2,1

Kaynak: URL4, 2025.

Yerleşenlerin geldikleri coğrafi bölgelerin sıralaması İç Anadolu, Akdeniz ile Marmara, Ege ile Karadeniz, Doğu ile Güneydoğu'dur. Öne çıkan bölge İç Anadolu'dur. Bunun bir nedeni üniversitenin İç Anadolu Bölgesinde olması diğer bir nedeni, bu bölgeden bu Bölüme olan talebin yüksek olması olabilir. Diğer bölgelerden gelenlerin sayıları azdır. Bu azlık, bölgesel çeşitliliğin zayıflığına işaretir. Bu durum, Bölümün daha çok, kendi çevresindeki öğrencilere hitap ettiğini ve ülke genelinde tanınırlığa veya çekiciliğe ulaşamadığını göstermektedir.

Yerleşenlerin geldikleri iller Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Yerleşenlerin Geldikleri İller

İl Adı	Sayı	Yüzde	İl Adı	Sayı	Yüzde
Aksaray	33	% 34,4	Afyonkarahisar	1	% 1,0
Ankara	11	% 11,5	Ağrı	1	% 1,0
Adana	6	% 6,3	Artvin	1	% 1,0
İstanbul	6	% 6,3	Balıkesir	1	% 1,0
Konya	5	% 5,2	Bolu	1	% 1,0
Kayseri	4	% 4,2	Gaziantep	1	% 1,0
Mersin	3	% 3,1	Giresun	1	% 1,0
Nevşehir	3	% 3,1	İzmir	1	% 1,0
Kırıkkale	2	% 2,1	Kahramanmaraş	1	% 1,0
Manisa	2	% 2,1	Kırşehir	1	% 1,0
Sakarya	2	% 2,1	Tekirdağ	1	% 1,0
Uşak	2	% 2,1	Trabzon	1	% 1,0
Zonguldak	2	% 2,1	Van	1	% 1,0
Adıyaman	1	% 1,0	Yozgat	1	% 1,0

Kaynak: URL5, 2025.

Yerleşenlerin geldikleri iller sırasıyla Aksaray, Ankara, Adana, İstanbul, Konya, Kayseri, Mersin, Nevşehir, Kırıkkale, Manisa, Sakarya, Uşak, Zonguldak, Adıyaman, Afyonkarahisar, Ağrı, Artvin, Balıkesir, Bolu, Gaziantep, Giresun, İzmir, Kahramanmaraş, Kırşehir, Tekirdağ, Trabzon, Van ve Yozgat'tır. Yerleşen her üç öğrenciden biri Aksaray'dandır. Bölüme ildeki lise mezunları yönelim eğilimindedir. Nedeni ikametgâha yakınlık ve Bölümün etkili tanıtımı olabilir. Yerleşen öğrencilerin coğrafi çeşitliliği azdır. Yerelde odaklanma vardır.

Yakın illerden gelip yerleşenler için ilin yakınlık ve ulaşım kolaylığı etkisinin olduğu belirtilebilir.

3.3. Öğrenim Durumları

Yerleşenlerin öğrenim durumları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Yerleşenlerin Öğrenim Durumları

Öğrenim Durumu	Sayı	Yüzde
Liseden yeni mezun, YKS ye ilk defa girdi	51	% 53,1
Liseden mezun, daha önce hiç üniversiteye yerleşmemişti	23	% 24,0
Bir üniversiteden daha önce mezun olmuş	11	% 11,5
Üniversitede öğrenci iken sınava girip buraya yerleşti	10	% 10,4
Diğer	1	% 1,0

Kaynak: URL6, 2025.

Yerleşenlerin öğrenim durumları incelendiğinde ilk grup “Liseden yeni mezun olarak YKS’ye ilk defa girenler”dir. Bölüme yerleşenlerin çoğunluğu yeni mezunlardır. İkinci grup, liseden mezun olduktan sonra bir veya daha fazla yıl sonra ilk defa yerleşenlerdir. Bu durum, Bölümün tekrar sınava girenler için çekici bir tercih olduğuna işaretir. Üçüncü grup, bir üniversiteden daha önce mezun olup yerleşenlerdir. Bu durum, ikinci bir alanda eğitim-öğretim almak isteyenler için Bölümün çekiciliğini göstermektedir. Önceki öğrenimlerini çeşitlendirmek isteyenler için Bölümün uygun görüldüğü anlamına gelebilir. Dördüncü grup, üniversite öğrencisiyken sınava girerek Bölüme yerleşenlerdir. Bu durum, Bölümün bazı açılardan uygun ve avantajlı olduğunun göstergesidir. Bunlar arasında coğrafi konum, kamu personeli seçme sınavına katkı, eğitim-öğretim kalitesi, barınma ve burs olanakları sayılabilir. Beşinci grup “Diğer” şeklindedir. Yurt dışından gelenler veya özel statüde olanlar bu grupta sayılabilir.

3.4. Liseden Mezuniyet Yılları

Yerleşenlerin liseden mezuniyet yılları bakımından durumu Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Yerleşenlerin Liseden Mezuniyet Yılları

Liseden Mezuniyet Yılı	Sayı	Yüzde
2024	38	% 39,6
2023	14	% 14,6
2003 ve öncesi	13	% 13,5
2022	10	% 10,4
2021	5	% 5,2
2020	3	% 3,1
2017	3	% 3,1
2004	3	% 3,1
2018	2	% 2,1
2011	2	% 2,1
2019	1	% 1,0

2014	1	% 1,0
2013	1	% 1,0

Kaynak: URL7, 2025.

Yerleşenlerin mezuniyet yılları incelendiğinde ilk sıra 2024 yılı lise mezunlarıdır. Bölüm, lise eğitimini yeni tamamlamış gençler çoğunlukla yerleşmiştir. İkinci sıra 2023 yılı mezunlarıdır. Bunlar ortaöğretim başarı puanı geçerliliğinin kalkmasına rağmen bir yıl bekleyip tekrar sınava girenlerdir. Hedeflerine yerleşmek için bir yıl daha çalışmayı göze almışlardır. Üçüncü sıra 2003 ve öncesi lise mezunlarıdır. Bunlar dikkati çekmektedir. Bunlar için “ikinci bahar” öğrencileri denilebilir. Olasılıkla yükseköğretimi tamamlayamayan veya Bölümün eğitim-öğretim alanıyla ilgili konulara meraklı ya da mezuniyet sonrası için beklentisi olan öğrencilerdir. Daha sonra sırasıyla 2022, 2021, 2020 yılı ve öncesi mezunları gelmektedir. Bu yıllardan gelen öğrencilerin farklı yaş ve yaşam deneyimlerine sahip oldukları açıktır.

3.5. Mezun Oldukları Lise Alanları

Yerleşenlerin mezun oldukları lise alanları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Yerleşenlerin Mezun Oldukları Lise Alanları

Lise Alanı	Sayı	Yüzde
(9008)Alanı Yok	71	% 74,0
(6026)İmam Hatip	6	% 6,3
(6001)Adalet	3	% 3,1
(6303)Fen Bilimleri	3	% 3,1
(6013)Elektrik-Elektronik Teknolojisi	2	% 2,1
(6006)Bilişim Teknolojileri	2	% 2,1
(6312)Fen ve Sosyal Bilimler Programı	2	% 2,1
(6040)Muhasebe ve Finansman	2	% 2,1
(6201)Acil Sağlık Hizmetleri	1	% 1,0
(6057)Yiyecek İçecek Hizmetleri	1	% 1,0
(6310)Türkçe Matematik	1	% 1,0
(6307)Sosyal Bilimler	1	% 1,0
(6330)Güzellik Hizmetleri	1	% 1,0

Kaynak: URL8, 2025.

Yerleşenlerin mezun oldukları lise alanları incelendiğinde ilk sırada alanı olmayan diğer bir ifadeyle “düz lise”, “genel lise”, “akademik lise” veya “Anadolu lisesi” adlarıyla bilinen lise mezunları bulunmaktadır. Bu tür liselerin, mezunlarını genelde yükseköğretime hazırlamaya odaklandıkları bilinmektedir. İkinci sırada imam hatip lisesi mezunları vardır. Bu durum, Bölümün özel alanlardan gelenler tarafından da tercih edildiğinin göstergesidir. Üçüncü sırada teknik ve mesleki lise mezunları gelmektedir. Bunların sayıları sembolik düzeylerde.

Yerleşenlerin mezun oldukları lise grubu/tipleri Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Yerleşenlerin Mezun Oldukları Lise Grubu/Tipi

Genel Lise Grubu	Sayı	Oran
Anadolu Lisesi (Yabancı Dille Öğretim Yapan Resmi Liseler)	48	% 50,0
Lise Programı	13	% 13,5
Yabancı Dille Öğretim Yapan Özel Lise / Özel Anadolu Lisesi	10	% 10,4
Lise (Resmi ve Gündüz Öğretimi Yapan Liseler)	2	% 2,1
Anadolu Öğretmen Lisesi	1	% 1,0
Fen Lisesi	1	% 1,0
Özel Fen Lisesi	1	% 1,0

Kaynak: URL9, 2025.

Yerleşenlerin mezun oldukları lise grubu/tipi incelendiğinde ilk sırada Anadolu liseleri yer almaktadır. Bu liseler yükseköğretim odaklı olarak bilinir. İkinci sırada lise programı vardır. Bu liseler genel liselerdir. Üçüncü sırada yabancı dille öğretim yapan özel lise ve özel Anadolu liseleri bulunmaktadır. Son sıralarda lise, Anadolu öğretmen lisesi, fen lisesi ve özel fen lisesi kurumları görülmektedir. Bunların sayıları da çok düşük düzeydedir.

3.6. YKS Net Ortalamaları

Yerleşenlerin YKS'deki ortalama puanları bakımından ortalama ortaöğretim başarı puanı 371,258 ve TYT puanı 273,202'dir. YKS'deki ortalama puanları bakımından en düşük OBP 250 ve TYT puanı da 223,269'dur (URL19, 2025). Yerleşenlerin YKS başarı sıraları olarak TYT'de ortalama başarı sırası 1.310.379 ve TYT'de en düşük başarı sırası 2.294.363'tür (URL20, 2025). Yerleşenlerin YKS net ortalamaları bakımından durum Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Yerleşenlerin YKS Net Ortalamaları

Sorular	Net Sayısı
TYT Türkçe (40 soruda)	18,0
TYT Sosyal Bilimler (20 soruda)	8,3
AYT Türk Dili ve Edebiyatı (24 soruda)	6,0
AYT Tarih-1 (10 soruda)	3,2
AYT Coğrafya-1 (6 soruda)	2,6
TYT Temel Matematik (40 soruda)	2,6
AYT Matematik (40 soruda)	0,9
TYT Fen Bilimleri (20 soruda)	0,3

Kaynak: URL10, 2025.

Yerleşenlerin YKS net ortalamaları Türkçe (%45), sosyal bilimler (%41,5), Türk dili ve edebiyatı (%25), tarih(%32), coğrafya(%45), temel matematik (%6,5), matematik (%2,5) ve fen bilimleri(%1,5) olarak sıralanmaktadır. Yerleşenlerin sözelde başarı ortalaması oranı %38,1 iken sayısalda başarı ortalaması oranı %4,1'dir.

3.7. Tercih Formlarında En Fazla Yer Verdikleri İller

Yerleşenlerin tercih formlarında en fazla yer verdikleri iller Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Yerleşenlerin Tercih Formlarında En Fazla Yer Verdikleri İller

İl Adı	Tercih Sayısı	İl Adı	Tercih Sayısı
Aksaray	385	Tokat	10
Konya	60	Amasya	9
Niğde	57	Bolu	9
Nevşehir	54	Düzce	9
Kırşehir	40	Bartın	8
Ankara	38	Bursa	8
Yozgat	32	Hatay	8
Balıkesir	29	İzmir	8
Kütahya	29	Sivas	8
Eskişehir	28	Adıyaman	7
Burdur	23	Gaziantep	7
Aydın	22	Şanlıurfa	7
Afyonkarahisar	21	Tekirdağ	7
Kayseri	21	Kahramanmaraş	6
Bilecik	20	Denizli	5
Çanakkale	20	Elazığ	5
Antalya	19	Erzurum	5
Çorum	19	Karabük	5
Kırıkkale	19	Kilis	5
Kırklareli	19	Kocaeli	5
Malatya	19	Muğla	5
Mersin	17	Sinop	5
Çankırı	16	Gümüşhane	4
Karaman	16	Sakarya	4
Manisa	16	Artvin	3
Isparta	14	Yalova	3
İstanbul	13	Bingöl	2
Osmaniye	13	Rize	2
Samsun	13	Ağrı	1
Zonguldak	13	Batman	1
Giresun	12	Bayburt	1
Trabzon	11	Bitlis	1
Uşak	11	Erzincan	1
Adana	10	İğdır	1
Edirne	10	Kars	1
Kastamonu	10	Muş	1
Ordu	10		

Kaynak: URL16, 2025.

Yerleşenlerin tercih formlarında en fazla yer verdikleri iller incelendiğinde Bayburt, Ardahan, Hakkâri, Mardin, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van illeri dışında kalan 73 ilin tercihlerde yer aldığı görülmektedir. Tercih edilmiş iller arasında ilk sırada Aksaray, Konya, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Ankara, Yozgat illeri öne çıkmaktadır. Hiç tercih edilmemiş iller Bayburt, Ardahan, Hakkâri, Mardin, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van'dır.

3.8. Genel Tercih Eğilimleri

Yerleşenlerin genel tercih eğilimleri Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Yerleşenlerin Genel Tercih Eğilimleri

Tercihler	Sayı
Genel Kontenjana Yerleşen Sayısı	93
Yerleşenlerin Toplam Tercih Hakkı(Her mezunun 24 tercih hakkı vardı)	2232
Kullanılan Tercih	1360
Boş Bırakılan Tercih	872
Yerleşenler Ortalama Kaç Tercih Kullanmışlar?	15

Kaynak: URL13, 2025.

Yerleşenlerin genel tercih eğilimlerinde genel kontenjanla 93 öğrenci yerleşmiştir. Her lise mezununun 24 tercih hakkı vardır. Adaylar tercihlerinin yaklaşık %61'ini doldurmuş ama %39'unu boş bırakmıştır. Yerleşenler ortalama olarak 15 tercih yapmışlardır. Yerleşenlerce kullanılan tercih sayısı yerleşen sayısına bölündüğünde ortaya çıkan "14,6" sayısı bu veriyi desteklemektedir. Genelde adayların 18-20 tercih yaptıkları bilinmektedir. Bu durum, adayların gerçekten yerleşmek istedikleri bölümleri tercih etmiş oldukları, bilinçsiz ya da danışmanlık almadan tercihlerini yapmış oldukları, puanlarına güvenmiş oldukları veya seçici davranmış oldukları anlamlarına gelebilir.

3.9. Tür Olarak Üniversite Tercih Eğilimleri

Yerleşenlerin tür olarak üniversite tercih eğilimleri Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Yerleşenlerin Tür Olarak Üniversite Tercih Eğilimleri

Tür	Sayı
Devlet	1350
Vakıf	10
KKTC	0
Yabancı	0

Kaynak: URL14, 2025.

Yerleşenler, tercih formlarında devlet üniversitelerine %99'dan fazla yer vermişlerdir. Bu durum, tercih yapanların vakıf üniversite ücretlerini ödeyememe düşüncelerinin olduğu, devlet üniversitelerine daha fazla güvendikleri veya burs ya da yurt olanaklarının devlet üniversitelerinde daha ulaşılabilir olduğu çıkarımlarını düşündürmektedir. KKTC veya yabancı tercihlerinin hiç olmaması ise tercih yapanların yerel, bölgesel düşündükleri, ülkeden uzaklaşmak

istemedikleri, sosyo-ekonomik veya kültürel olarak uygun bulmadıklarına işaret olabilir.

Yerleşenlerin tercih formlarında en fazla yer verdikleri devlet üniversiteleri Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Yerleşenlerin Tercih Formlarında En Fazla Yer Verdikleri Devlet Üniversiteleri

Üniversite Adı	Tercih Sayısı	Üniversite Adı	Tercih Sayısı
Aksaray	385	Tekirdağ Namık Kemal	7
Niğde Ömer Halisdemir	57	Ankara Hacı Bayram Veli	6
Nevşehir Hacı Bektaş Veli	53	Bursa Uludağ	6
Kırşehir Ahi Evran	40	Gaziantep	6
Selçuk(Kayseri)	34	Hatay Mustafa Kemal	6
Yozgat Bozok	32	Samsun	6
Kütahya Dumlupınar	28	Ankara Yıldırım Beyazıt	5
Necmettin Erbakan(Kayseri)	26	Atatürk(Erzurum)	5
Burdur Mehmet Akif Ersoy	23	Dokuz Eylül(İzmir)	5
Aydın Adnan Menderes	22	Fırat(Elazığ)	5
Afyon Kocatepe	20	Kahramanmaraş Sütçü İmam	5
Bilecik Şeyh Edebali	20	Karabük	5
Çanakkale Onsekiz Mart	20	Kilis 7 Aralık	5
Hitit(Çorum)	19	Kocaeli	5
Kırıkkale	19	Muğla Sıtkı Koçman	5
Kırklareli	19	Pamukkale(Denizli)	5
Anadolu(Eskişehir)	18	Sağlık Bilimleri(İstanbul)	5
Balıkesir	18	Sinop	5
Akdeniz(Antalya)	16	Gümüşhane	4
Çankırı Karatekin	16	Hacettepe	4
Karamanoğlu Mehmetbey(Karaman)	16	Isparta Uygulamalı Bilimler	4
Manisa Celâl Bayar	16	İstanbul -Cerrahpaşa	4
Ankara	15	Sakarya	4
Osmaniye Korkut Ata	13	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji	3
Zonguldak Bülent Ecevit	13	Alanya Alaaddin Keykubat	3
Giresun	12	Artvin Çoruh	3
Bandırma Onyedil Eylül	11	Ege(İzmir)	3
Kayseri	11	İstanbul	3
Uşak	11	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	3
Erciyes(Kayseri)	10	Yalova Üniversitesi	3
İnönü(Malatya)	10	Bingöl Üniversitesi	2
Kastamonu	10	Bursa Teknik Üniversitesi	2
Mersin	10	İskenderun Teknik Üniversitesi	2

Ordu	10	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi(Rize)	2
Süleyman Demirel	10	Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri	1
Tokat Gaziosmanpaşa	10	Ağrı İbrahim Çeçen	1
Trakya	10	Ankara Sosyal Bilimler	1
Amasya	9	Batman	1
Bolu Abant İzzet Baysal	9	Bayburt	1
Düzce	9	Bitlis Eren	1
Eskişehir Osmangazi	9	Erzincan Binali Yıldırım	1
Malatya Turgut Özal	9	Eskişehir Teknik	1
Bartın	8	Gaziantep İslam Bilim Ve Teknoloji Üniversitesi	1
Karadeniz Teknik(Trabzon)	8	Iğdır Üniversitesi	1
Sivas Cumhuriyet	8	Kafkas Üniversitesi(Kars)	1
Adıyaman	7	Kahramanmaraş İstiklal	1
Çukurova(Adana)	7	Kütahya Sağlık Bilimleri	1
Harran(Urfa)	7	Marmara(İstanbul)	1
Ondokuz Mayıs(Samsun)	7	Munzur	1
Tarsus	7	Muş Alparslan	1
		Trabzon	1

Kaynak: URL15, 2025.

Yerleşenlerin tercih formlarında en fazla yer verdikleri devlet üniversiteleri incelendiğinde yoğun olarak tercih edilen illerin İç Anadolu ve çevresindeki iller olduğu görülmektedir. Bu iller dışındaki il tercihleri sınırlı kalmıştır. Bu durumda coğrafi yakınlığın, ulaşım ve yaşam maliyetleri düşüklüğünün düşünülmüş olduğu belirtilebilir. Diğer 21 üniversite, sadece bir veya iki tercih almıştır. Eskişehir, Kayseri, Ankara, Adana, İstanbul, İzmir gibi büyük iller oldukça az tercih edilmiştir. Bunun bir nedeni olarak adayların puan düşüklüğü gösterilebilir.

Yerleşenlerin tercih formlarında en fazla yer verdikleri vakıf üniversiteleri Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Yerleşenlerin Tercih Formlarında En Fazla Yer Verdikleri Vakıf Üniversiteleri

Vakıf Üniversitesi Adı	Tercih Sayısı
Lokman Hekim(Ankara)	4
Avrasya(Trabzon)	2
Ankara Medipol(Ankara)	1
Atılım(Ankara)	1
Başkent(Ankara)	1
Kapadokya(Nevşehir)	1

Kaynak: URL15, 2025.

Yerleşenlerin tercih formlarında en fazla yer verdikleri vakıf üniversiteleri incelendiğinde Vakıf üniversitesi tercihlerinin çok düşük düzeylerde olduğu görülmektedir. Tercihler, Ankara ve Nevşehir olmak üzere yine İç Anadolu

merkezlidir. Trabzon tercihinin tanıtım veya burs olanaklarıyla yapılmış olduğu belirtilebilir. Tercihlerde Lokman Hekim Üniversitesi'nin başta olması, bu üniversitenin sağlık alanına odaklanmış üniversitelerden biri olduğu düşünülürse Bölümü tercih edenlerin belirli sağlık bölümlerine de ilgilerinin olduğunu ve tercihler yaptıkların düşündürmektedir.

3.10. Tercih Ettikleri Aynı ya da Farklı Programlar

Yerleşenler tercih ettikleri aynı ya da farklı programlar Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. Yerleşenler Tercih Ettikleri Aynı ya da Farklı Programlar

Program Adı	Tercih Sayısı
“Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi” Tercihleri	354
“Farklı Program” Tercihleri	725
“Önlisans” Tercihleri	281
“Kıbrıs” Tercihleri	0
“Yabancı” Tercihleri	0

Kaynak: URL17, 2025.

Yerleşenler tercih ettikleri aynı ya da farklı programlar incelendiğinde ilk sırada yaklaşık %26 oranda siyaset bilimi ve kamu yönetimi tercihleri vardır. Nedenler arasında bölümün tanınırlığının olması ve adayların kamuda istihdam olmayı düşünmeleri söylenebilir. İkinci sırada yaklaşık %53 oranda farklı program tercihleri ve üçüncü sırada yaklaşık %21 oranda önlisans tercihleri yer almaktadır. Bu durum, adayların farklı programları da yüksek düzeyde tercih ettiklerini göstermektedir.

Yerleşenlerin tercih ettikleri farklı programlar Tablo 14'de verilmiştir.

Tablo 14. Yerleşenlerin Tercih Ettikleri Farklı Programlar

Program Adı	Tercih Sayısı	Program Adı	Tercih Sayısı
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	354	İslami İlimler	2
Maliye	102	İşletme (Açıköğretim)	2
İşletme	92	Maliye (Açıköğretim)	2
İktisat	74	Matematik	2
Kamu Yönetimi	55	Rekreasyon Yönetimi (Fakülte)	2
Uluslararası İlişkiler	51	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Açıköğretim)	2
Sosyoloji	36	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	2
Sağlık Yönetimi (Fakülte)	30	Uluslararası Ticaret (Fakülte)	2

Finans ve Bankacılık (Fakülte)	26	Uluslararası Ticaret ve Finansman (Fakülte)	2
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	20	Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik (Fakülte)	2
Tarih	17	Veterinerlik	2
Sosyal Hizmet (Fakülte)	14	Yeni Medya ve İletişim	2
Gazetecilik	13	Adli Bilimler	1
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık (Fakülte)	12	Ayakkabı Tasarımı ve Üretimi	1
Uluslararası Ticaret ve Lojistik (Fakülte)	12	Bilgi Güvenliği Teknolojisi (Fakülte)	1
Yönetim Bilişim Sistemleri (Fakülte)	12	Biyokimya	1
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	10	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları	1
Türk Dili ve Edebiyatı	10	Çocuk Gelişimi (Fakülte)	1
Felsefe	8	Endüstriyel Tasarım (Fakülte)	1
Muhasebe ve Finans Yönetimi (Fakülte)	8	Finans ve Bankacılık (Yüksekokul)	1
Zootekni	8	Gastronomi ve Mutfak Sanatları (Yüksekokul)	1
Psikoloji	6	Gümrük İşletme (Yüksekokul)	1
Turizm İşletmeciliği (Fakülte)	6	İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı	1
Acil Yardım ve Afet Yönetimi (Fakülte)	5	Moleküler Biyoloji ve Genetik	1
Bankacılık ve Sigortacılık (Fakülte)	5	Muhasebe ve Finans Yönetimi (Yüksekokul)	1
Ebelik (Fakülte)	5	Özel Eğitim Öğretmenliği	1
Hemşirelik (Fakülte)	4	Peyzaj Mimarlığı	1

Ekonometri	3	Radyo, Televizyon ve Sinema	1
Gastronomi ve Mutfak Sanatları (Fakülte)	3	Sağlık Yönetimi (Açıköğretim)	1
Havacılık Yönetimi (Fakülte)	3	Sanat Tarihi	1
İlahiyat	3	Sigortacılık ve Sosyal Güvenlik	1
Okul Öncesi Öğretmenliği	3	Sosyal Hizmet (Yüksekokul)	1
Şehir ve Bölge Planlama	3	Su Ürünleri Mühendisliği	1
Yapay Zekâ ve Makine Öğrenmesi	3	Tarih (Açıköğretim)	1
Arkeoloji	2	Toprak Bilimi ve Bitki Besleme	1
Biyoloji	2	Türk Dili ve Edebiyatı (Açıköğretim)	1
Havacılık Yönetimi (Yüksekokul)	2	Türkçe Öğretmenliği	1
İç Mimarlık	2	Uluslararası İşletme Yönetimi	1
İktisat (Açıköğretim)	2	Veri Bilimi ve Analitiği	1
İnsan Kaynakları Yönetimi	2		

Kaynak: URL18, 2025.

Yerleşenlerin tercih ettikleri farklı programlar incelendiğinde ilk sırada yaklaşık %29 oranında siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümü vardır. Bu bölümü yaklaşık oranlarıyla maliye(%8), işletme(%7), iktisat(%6), kamu yönetimi(%4), uluslararası ilişkiler (%4), sosyoloji(%3), sağlık yönetimi(%2), finans ve bankacılık(%2) takip etmektedir. Yaklaşık %1 ve daha altında oranlarda ise Tablo 14’de yer alan diğer programlar bulunmaktadır. Tablo 14’te yer alan programların genelde kamuda istihdama yönelik bölümler olduğu dikkati çekmektedir. Bu durumda, yerleşenlerin kamuda istihdam olabilecekleri tercihler yaptıkları çıkarımı yapılabilir.

3.11. Bölümü Tercih Sıraları

Yerleşenlerin bölümü tercih sırasına göre durumu Tablo 15’te verilmiştir.

Tablo 15. Tercih Sırasına Göre Yerleşenler

Tercih Sırası	Yerleşen Sayısı		Tercih Sırası	Yerleşen Sayısı
1	18		9	2
3	16		10	2
2	12		15	2
7	9		16	2
6	7		11	1
4	5		13	1
5	5		14	1
12	4		20	1
8	3		21	1
17	3		24	1

Kaynak: URL12, 2025.

Tercih sırasına göre yerleşenler incelendiğinde bölümü tercih sırasına göre en fazla yerleşen sayısı ilk tercihtir. Daha sonra sırasıyla 3., 2., 7., 6., 4. ve 5. tercih sıraları gelmektedir. Sekizinci tercihten sonraki tercihlere yerleşen sayıları düşük düzeylerde dir.

3.12. Yerleştikleri Ortalama Tercihler

Yerleşenlerin ortalama kaçınıcı tercihlerine yerleştiklerine ilişkin durum Tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 16. Yerleşenlerin Yerleştikleri Ortalama Tercihler

Yerleşilen Tercihler	Sayı	Yüzde
İlk On Tercih Olarak Yerleşen Sayısı	79	% 82,3
İlk Üç Tercih Olarak Yerleşen Sayısı	46	% 47,9
Birinci Tercih Olarak Yerleşen Sayısı	18	% 18,8
Ortalama yerleşilen tercih sırası	5,9	

Kaynak: URL12, 2025.

Yerleşenlerin yerleştikleri ortalama tercihler incelendiğinde ilk sırada %82,3’lük oranla adayların çoğunun ilk on tercihlerinden birine yerleştiği görülmektedir. Bu durum, adayların tercihlerini gerçekçi ve bilinçli yaptıklarının belirtisidir. İkinci sırada %47,9’luk oranla ilk üç tercihi ne yerleşen adaylar bulunmaktadır. Bu durum, yerleşenlerin bölümü öncelikli gördükleri ve hedeflerine yönelik yerleştiklerine işaret etmektedir. Üçüncü sırada %18,8’lik oranla birinci tercihi ne yerleşen adaylar yer almaktadır. Bu durum, bölüme yerleşenlerin önemli bir bölümü için bölümün ilk hedef olduğunu göstermektedir. Ortalama yerleşme sırası da 5,9’dur. Diğer bir ifadeyle yerleşenler ortalama olarak altınıcı tercihlerine kadar yerleşmişlerdir. Bu durum, yerleşenlerin puanlarına uygun bölüme yerleşmiş oldukları anlamına gelebilir.

3.13. Ülke Genelinde Tercih Edilme

Ülke genelinde tercih edilme durumu Tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17. Ülke Genelinde Tercih Edilme Durumu

Tercih Edilme Sırası	Sayı	Yüzde
İlk Dokuz Sırada Tercih Eden	687	% 53,7
İlk Üç Sırada Tercih Eden	198	% 15,5
Birinci Sırada Tercih Eden	51	% 4,0
Bir kontenjana talip aday sayısı	13,3	
Ortalama tercih edilme sırası	10,1	
Tercih eden toplam aday sayısı	1.280	

Kaynak: URL11, 2025.

Ülke genelinde tercih edilme durumunda ilk grup, Bölümü ilk 9 tercihi arasında yazmış olanlardır. İkinci grup Bölümü ilk 3 tercihine yazmış olanlar ve üçüncü grup, Bölümü ilk tercihine yazmış olanlardır. Bölümde her bir kontenjan için yaklaşık 13 aday tercih yapmıştır. Ortalama tercih edilme sırası yaklaşık 10'dur. Durumun görünümü, Bölümü tercih edenlerin Bölümü alternatif veya yedek tercih olarak gördüklerine işaret etmektedir.

Tercih eden toplam aday sayısının tercih sırasına göre durumu Tablo 18'de verilmiştir.

Tablo 18. Tercih Sırasına Göre Adayların Durumu

Tercih Sırası	Aday Sayısı
10 ve Sonrası	593
6	100
4	88
3	84
5	81
7	77
8	72
9	71
2	63
1	51

Kaynak: URL11, 2025.

Tercih sırasına göre adayların durumu incelendiğinde ilk sırada 10 ve sonrası olanlar(%46,3) vardır. Adayların yaklaşık yarısı Bölümü 10 ve daha sonrası sırada tercih etmiştir. İkinci sırada 6. tercihinde yer verenler(%7,8), üçüncü sırada 4. tercihinde yer verenler(%6,8), dördüncü sırada 3. tercihinde yer verenler(%6,5) ve beşinci sırada 5. tercihinde yer verenler(%6,3) bulunmaktadır. Bu durum, adayların “Puanım tutarsa yerleşirim” düşüncesiyle tercihlerini yapmış olduklarının bir göstergesidir.

4. SONUÇ

Genel olarak değerlendirildiğinde Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'ne yerleşme oranı %100'dür. Kız öğrencilerin Bölüme ilgisi, erkeklerden daha yüksektir. Yerleşenlerin puan aralığı düzeyi çok yüksektir. Tavan puanı genel ortalamasının biraz üzerindedir. Adaylar, yüksek sayılabilecek bir sırayla Bölüme yerleşebildikleri gibi çok düşük sırayla da yerleşebilmektedir. Yerleşenlerin orta öğretim başarı puanları ve lise diploma not ortalamaları orta üst düzeydedir. Oldukça farklı başarı düzeylerindeki öğrenciler bölüme yerleşmiştir. Bölümde öğrenci çeşitliliği vardır. Öğrenci çeşitliliği olan bir bölümde rekabetin sınırlı olacağı ama olanakları fırsata çeviren öğrencilerin de öne geçeceği bilinir.

Coğrafi bölgeler bakımından İç Anadolu, Akdeniz ve Marmara bölgelerinden yerleşmeler olmuştur. Yerleşen öğrencilerin coğrafi çeşitliliği düşük düzeydedir. İller bakımından bölüme yerleşenler 28 ilden gelmiştir. Bölüme yerleşen her üç öğrenciden biri Aksaray ilindendir. Nedeni ikametgâha yakınlık ve Bölümün etkili tanıtımı olabilir. Bu nedenle Bölümün daha çok ilin çevresindeki illerdeki adaylara hitap ettiği ve ülke genelinde tanınırlığa veya çekime ulaşamadığı söylenebilir.

Liseden mezuniyet yılları bakımından ilk sırada 2024 ve ikinci sırada 2023 yılı mezunları yer almaktadır. Bölüme yerleşenlerin yarısından fazlası 2023 ve 2024 yılı mezunudur. Bu durum, Bölümün lise eğitimini yeni tamamlamış genç adaylarca tercih edildiğinin göstergesidir. Dikkati çeken husus 2003 ve öncesi lise mezunlarının üçüncü sırada olmasıdır. Bunun nedenleri arasında Bölümün yerleşmeye uygun bir bölüm olması, lisansüstü akademik kariyer yapmak için açık programların bulunması veya siyasete yönelik olması sayılabilir. Yerleşenlerin iş yaşamındayken bir lisans programında okumaya karar vermiş olmaları, kendileri için bu yıl böyle bir fırsatın doğmuş olması, zaten başka lisans veya önlisans mezunu olup yeni bir lisans programı mezunu olma isteği de olabilir. Belki kariyer değişikliği yönelişi de olabilir. Bu bakımdan yerleşenlerin geniş bir yaş aralığında oldukları ve Bölüme çok kuşaklı bir yerleşimin gerçekleştiği söylenebilir.

Mezun oldukları lise alanları bakımından Bölümü, çoğunlukla genel lise mezunlarının tercih ettiği ama her alandan lise mezunlarının tercih edebildiği anlaşılmıştır. Bölüm, önemli ölçüde düz lise, genel lise ve akademik lise mezunlarına hitap etmektedir. Meslek liselerinden yerleşmiş öğrenci sayısı düşük düzeydedir. Yerleşenlerin mezun oldukları lise grubu/tipi bakımından öğrencilerin yaklaşık yarısı Anadolu liselerinden gelmiştir. Bu tip liselerin mezunlarının orta-üst düzeyde akademik başarıya sahip oldukları bilinir. Yabancı dille öğretim yapan özel liselerden gelenler sırayı takip etmektedir. Bu tip liseler

kaliteli eğitim veren okullar olarak kabul edilmektedir. Bunları izleyen liseler de fen liseleri ve öğretmen liseleridir. Bu lise grubundakiler ise yüksek akademik başarıyla tanınır. Yerleşenlerin ortalamanın üstü akademik liselerden geldikleri, çeşitlilik gösterdikleri ama yüksek akademik profile sahip liselerden yerleşenlerin sayısının düşük düzeyde olduğu açıktır.

YKS net ortalamaları bakımından, yerleşenlerin Türkçe, dil bilgisi, anlam bilgisi konusunda iyi oldukları görülmektedir. Tarih, coğrafya alanlarında temel düzeyde netlere ulaşmışlardır. Sözel alana daha yatkındırlar. Sözel başarıları, sayısal başarılarının yaklaşık dört katıdır. Matematik ve fen bilimleri konularındaki başarı düzeyleri çok düşük düzeydedir.

Tercih formlarında en fazla yer verdikleri iller bakımından Aksaray ili, yerel düzeyde çok güçlü bir tercih potansiyeline sahiptir. Çevre illerden gelen tercih sayısı da oldukça yüksektir. Neden olarak coğrafi yakınlık, ulaşılabilirlik ve tanınırlık sayılabilir. Batı illerinden gelen tercih sayıları da bölümün tercih edildiğinin göstergesidir.

Tercih sırasına göre yerleşenler bakımından, yerleşenler, ilk üçte tercih ederek bölümü kazanmışlardır. Bu durum, bölümün hedeflenen ve istenen bir tercih olduğunu göstermektedir. Esasen hem öncelikli hedefleri olanlar hem de stratejik tercih yapanlar bölüme yerleşmiştir. Bu anlamda adaylar için Bölümün durumunun “alternatif ya da olası ama öncelikli bölüm değil” şeklinde olduğunun altı çizilebilir.

Tercih formlarında en fazla yer verilen devlet üniversiteleri bakımından Bölümün bir bölgesel ve yerel çekim etkisi altında olduğu görülmektedir. İlk dört sıradaki üniversiteler Aksaray çevresindeki illerdir. Bu durum, Bölümü tercihlerde ilin konumunun etkili olduğunu ve Bölümün büyükşehirlerdeki bölümlerle rekabet düzeyinin düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, tercihlerde vakıf üniversitesi tercih sayılarının düşüklüğü de dikkati çekmektedir.

Tercih edilen farklı programlar bakımından siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümünün adayların ilgisini çektiği açıktır. Diğer taraftan maliye, işletme, iktisat, uluslararası ilişkiler, sosyoloji gibi bölümlerin takipçi bölümler oldukları görülmektedir.

Tercih sırası bakımından tercihlerinde Bölümü yazmış adayların yaklaşık yarısı bölümü onuncu ya da daha sonraki tercihlerine yazmıştır. Bu durum bölümün birçok aday için alternatif olduğunu gösterir. Tercihlerinde bölümü ilk sıraya yazıp yerleşen aday sayısı düşük düzeydedir. Bu durum, bölümün hedeflenen bölümlerden biri olmadığının göstergesidir. Bölüme 3. ila 9. tercihler arasındaki tercihlerde yer verilme sayıları birbirine yakındır. Bu durum, Bölümün çok istenen değil ama alternatif olarak tercih edilen bir bölüm olduğuna işaretir.

Adaylar Bölümü orta sıra tercihlerine yazmışlardır. “Başka bölümler olmazsa, bu bölüme girerim” diye düşünmüş oldukları söylenebilir.

Yerleşenlerin yerleştikleri ortalama tercihler bakımından adaylar Bölümü alt sıralarda tercih etmiş görünseler de yerleşenler çoğunlukla bölümü üst sıralardan tercih edenler olmuştur. Bu durum, Bölüme yerleşen öğrencilerin önemli bir kısmının gerçekten yerleşmek istemiş olduklarını göstermektedir. Ortalama yerleşilen tercih olarak bölümün durumu oldukça iyidir. Çünkü 24 tercih hakkı içinden öğrenciler bölümü üst sıralarda tercih etmişler ve yerleşmişlerdir. Bu durum, Bölümün ulaşılabilir ve gerçekçi bir tercih olduğunun göstergesidir. Bu anlamda bölümün “istenildiğinde yerleşilebilen bir bölüm” olduğu söylenebilir.

Ülke genelinde tercih edilme bakımından Bölüme yerleşenlerin yarısından fazlası, programı ilk 9 tercihine yazmışlardır. Bu durum, Bölümün adaylar tarafından “ulaşılabilir ve değerli bir bölüm” olarak görüldüğünün göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, M., & Yurtkoru, E. (2014). Öğrencilerin Üniversite ve Program Tercih Ölçütleri Üzerine Bir Araştırma. *Öneri Dergisi*, 10(40), 115-124. <https://doi.org/10.14783/od.v10i40.1012000355>
- Alkan, N. (2014). Üniversite Adaylarının Bölüm Tercihleri: Bir Kariyer Araştırma Yöntemi Olarak Bölüm Tanıtımları. *Türk Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 5(41), 61-74. <https://doi.org/10.17066/pdrd.93447>
- Anılan, H. (2008). Ortaöğretim Öğrencilerinin Meslek Seçimi ve Üniversite Tercihlerine İlişkin Görüşleri(Eskişehir Örneği). *Education Sciences*, 3(2), 238-249. <https://doi.org/10.12739/10.12739>
- Ayral, M. (2002). 1999 ÖSS'de Uygulanmaya Başlanan Üniversiteye Girişteki Yeni Sınav Sisteminin Mesleki ve Teknik Ortaöğretime Etkileri. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 30(30), 183-186. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10367/126888>
- Azar, D. D. A. (2006). Lisede Seçilen Alan ve ÖSS Alan Puanları ile Çoklu Zekâ Profilleri Arasındaki İlişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 46(46), 157-174. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10351/126760>
- Ekici, G. (2005). Lise öğrencilerinin öğrenci seçme sınavına (ÖSS) yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(28), 82-90. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7808/102423>
- Erkuş, H., Oral, T., & Sever, S. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Bölüm Tercihlerini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 261-275. https://dergipark.org.tr/tr/pub/duibfd/issue/57937/733114#article_cite
- Erol, A., Yergin, H., & Mercan, M. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Üniversite Tercihlerinin Belirleyicileri: Hakkâri Örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 1-10. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sobiadsbd/issue/11354/135691#article_cite
- Ersöz, B., & Bülbül, H. İ. (2024). Yapay Zekâ Teknikleriyle Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) Puanlarının Tahmini. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Part C: Tasarım ve Teknoloji*, 12(4), 845-853. <https://doi.org/10.29109/gujsc.1509217>
- Ertoprak, D. G. (2015). Üniversite Tercihlerinde Etkili Olabilecek Özellikleri Belirlemeye Yönelik Bir Ölçekleme Çalışması. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 153-174. https://dergipark.org.tr/tr/pub/amauefd/issue/25319/267436#article_cite

- Eşme, İ. (2014). Türkiye’de Yükseköğretime Geçiş Sistemi. *Yükseköğretim Dergisi*, 4(3), 148-157. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yuksekogretim/issue/41152/497500>
- Kale, M. (2004). Resmi ve Özel Fen Liselerinin Örgütsel Öğrenme Açısından Karşılaştırılması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 159-177. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tebd/issue/26128/275218#article_cite
- Karakaya, İ. (2011). Öğretmenlik Programlarındaki ÖSS Puanları ile Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Eğitim ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 2(1), 155-163. <https://dergipark.org.tr/en/pub/epod/issue/5806/77238>
- Karaman, İ., Dilber, R., & Sönmez, E. (2010). Ortaöğretim Başarı Ölçütleri İle ÖSS Puanları Arasındaki İlişkinin Araştırılması. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*(9). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunikkefd/issue/2768/36999>
- Karip, E. (2007). Dahabir -Ortaöğretime Geçiş ve OKS-. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 49(49). https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10348/126739#article_cite
- Karlı, M. D., & Üstüner, I. Ş. (2013). Üniversiteye Giriş Sınavı Sistemindeki Son Değişikliğe İlişkin Öğrencilerin Algıları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(2), 35-44. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sakaefd/issue/11207/133827>
- Kasap, Ç. B. (2022). Assessing Students’ Creativity in Design Education at Different Universities in Turkey Through Their Admission Examination Types. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 12(2), 481-498. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.1221832>
- Kaya, D., & Yiğit, E. Ö. (2025). Determination of self-regulation, life satisfaction and mindfulness levels of young people preparing for university entrance exam (YKS) in the context of soft skills. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15(ISRIS 2025), 591-620. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1726152>
- Kelecioğlu, H. (2003). Ortaöğretim başarı puanlarının üniversiteye girişte uygulanan öys, öss ve tek aşamalı sınavda uygulanan öss ile ilişkileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(24). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7812/102534>
- Koç, N. (1989). Yükseköğretime Girişte İki Aşamalı Sınav Sistemi İlk Uygulamasının Değerlendirilmesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 22(2), 655-674. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001412

- Koçak, D., & Çokluk-Bökeoğlu, Ö. (2021). Üniversite Tercih Nedenlerinin İkili Karşılaştırma ve Sıralama Yargıları Yöntemleri ile Ölçeklenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 1580-1591. <https://doi.org/10.33206/mjss.874504>
- Kozak, M., & Coşar, Y. (2009). Üniversite Adaylarının ÖSYS Tercihlerinde Kullandıkları Karar Verme Stratejileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 59(59), 399-420. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10338/126676#article_cite
- Kuzu, Y., Sıvacı, S. Y., & Kuzu, O. (2018). Üniversite Tercihini Etkileyen Faktörlerin İkili Karşılaştırması. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*(37), 128-156. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunikkefd/issue/41724/417916>
- Owen, F. K., Kepir, D., Özdemir, S., Ulaş, Ö., vd. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Bölüm Seçme Nedenleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), 135-151. <https://doi.org/10.17860/efd.87701>
- Özcan, H. (2016). Öğrencilerin Üniversite Tercihine Etki Eden Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 4(1). https://dergipark.org.tr/tr/pub/ajeli/issue/24309/257625#article_cite
- Polat, S., & Arslan, Y. (2017). Uluslararası Öğrencilerin Üniversite Seçimini Etkileyen Etmenler. *Yükseköğretim Dergisi*, 7(2), 94-104. https://dergipark.org.tr/tr/pub/yuksekogretim/issue/41139/497269#article_cite
- Serter, N. (1990). Yükseköğretime Giriş İçin Yapılan Merkezi Yerleştirme Sınavlarında Uygulanan Tercih Belirleme Sisteminin Durumu. *Kurgu*, 7(1), 521-527. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kurgu/issue/59615/858910>
- Tutan, M. N., Öztürk, K., & Düğen, T. (2023). 2021 YKS yerleştirmelerinde Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümüne yerleşen öğrenci sayısındaki düşüşün nedenleri. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 811-843. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.1262036>
- Türkmen, H. H., & Doğan, S. (2019). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Örneğinde Öğrencilerin Üniversite Tercih Nedenlerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute*, 11(30), 848-866. <https://doi.org/10.20875/makusobed.631424>
- URL1, 2025, <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=14967> Erişim tarihi: 21.07.2025.
- URL2, 2025, Genel Bilgiler, <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471> Erişim tarihi: 22.07.2025.

URL3,	2025,	Yerleşenlerin	Cinsiyet	Dağılımı,
	https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471	Erişim	tarihi:	
	23.07.2025.			
URL4.	2025.	Yerleşenlerin	Geldikleri	Coğrafi Bölgeler.
	https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471	Erişim	tarihi:	
	24.07.2025.			
URL5,	2025.	Yerleşenlerin	Geldikleri	İller.
	https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471	Erişim	tarihi:	
	25.07.2025.			
URL6,	2025.	Yerleşenlerin	Öğrenim	Durumları.
	https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471	Erişim	tarihi:	
	26.07.2025.			
URL7.	2025.	Yerleşenlerin	Liseden	Mezuniyet Yılları.
	https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471	Erişim	tarihi:	
	27.07.2025.			
URL8,	2025.	Yerleşenlerin	Mezun Oldukları	Lise Alanları.
	https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471	Erişim	tarihi:	
	28.07.2025.			
URL9,	2025.	Yerleşenlerin	Mezun Oldukları	Lise Grubu / Tipleri.
	https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471	Erişim	tarihi:	
	29.07.2025.			
URL10,	2025.	Yerleşenlerin	YKS	Net Ortalamaları.
	https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471	Erişim	tarihi:	
	30.07.2025.			
URL11,	2025.	Ülke Genelinde	Tercih Edilme	İstatistikleri.
	https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471	Erişim	tarihi:	
	31.07.2025.			
URL12,	2025.	Yerleşenler	Ortalama Kaçınıcı	Tercihlerine Yerleşti?
	https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471	Erişim	tarihi:	
	02.08.2025.			
URL13,	Yerleşenlerin	Tercih	Eğilimleri	- Genel
	https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471	Erişim	tarihi:	
	03.08.2025.			
URL14,	2025.	Yerleşenlerin	Tercih	Eğilimleri - Üniversite Türleri.
	https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471	Erişim	tarihi:	
	04.08.2025.			

- URL15, 2025. Yerleşenlerin Tercih Eğilimleri - Üniversiteler
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471> Erişim tarihi:
05.08.2025.
- URL16, 2025. Yerleşenlerin Tercih Eğilimleri - İller
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471> Erişim tarihi:
06.08.2025.
- URL17, 2025. Yerleşenlerin Tercih Eğilimleri - Aynı/Farklı Program
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471> Erişim tarihi:
07.08.2025.
- URL18, 2025. Yerleşenlerin Tercih Eğilimleri - Programlar (Meslekler)
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471> Erişim tarihi:
08.08.2025.
- URL19, 2025. Yerleşenlerin YKS Puanları.
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471> Erişim tarihi:
09.08.2025.
- URL20, 2025. Yerleşenlerin YKS Başarı Sıraları.
<https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=100810471> Erişim tarihi:
09.08.2025.
- URL21, 2025. <https://www.osym.gov.tr/TR,8789/hakkinda.html> Erişim tarihi:
10.08.2025.

BÖLÜM 26

İnterdisipliner Bir Alan Olarak Nöroiletişim: İletişim Bilimlerinde Nörobilimsel Yöntemlerin Kullanılması

Zeynep Şehidoğlu¹

GİRİŞ

Günümüzde iletişim bilimleri, hızlı teknolojik gelişmeler ve değişen medya ekosistemi nedeniyle sürekli dönüşüm halindedir. Geleneksel nitel ve nicel araştırma yöntemleri bireylerin bilişsel ve duygusal süreçlerini anlamlandırmakta zaman zaman yetersiz kalabilmekte; özellikle katılımcıların öznel beyanlarına dayalı veriler, bilinçdışı süreçler ve otomatik tepkiler hakkında sınırlı bilgi sağlamaktadır. Bu durumlar, araştırmacıları insan zihnini ve davranışını daha derinlemesine anlamak için yeni yöntemler aramaya yöneltmiştir.

Bu noktada **nörobilim**, iletişim araştırmaları için güçlü bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Nörobilimsel yöntemler (EEG, fMRI, Eyetracking, GSR vb.), beyin ve otonom sinir sisteminden sinyaller kaydederek, uygun deneysel tasarımlar ve istatistiksel modeller aracılığıyla iletişim süreçlerinin dikkat, duygulanım ve karar verme gibi biyolojik belirteçleri hakkında çıkarım yapılmasını mümkün kılmaktadır. Bu teknikler sayesinde reklam, kamu spotları, haber, sinema, sosyal medya ve siyasal iletişim gibi alanlarda bireylerin bilinçli ya da bilinçdışı tepkileri incelenebilmekte, daha güvenilir ve nesnel veriler elde edilebilmektedir. Son yıllarda bu yaklaşımlar “nöropazarlama”, “nöro-halkla ilişkiler (Neuro-PR)”, “nöromedya” gibi disiplinlerarası alanların doğmasına neden olmuştur. Ancak iletişim bilimlerinin genelini kapsayacak bütüncül bir “çatı kavram” henüz tam olarak ortaya konulmamıştır. Bu bağlamda bu çalışma, nörobilimsel yöntemlerin iletişim araştırmalarına entegrasyonunu ele almakta ve daha kapsayıcı olması için “**Nöroiletişim**” kavramını önermektedir. Nöroiletişim, iletişim bilimleri alanında nörobilim yöntemleriyle yapılan tüm alanları kapsayan ve toparlayan nitelikte bir kavram olarak öne sürülmektedir. Son yıllarda beynin yapısı, çalışma sistemi, duygusal süreçler, karar verme mekanizmaları gibi birçok önemli konu gündeme gelmekte, bilhassa sosyal medya platformlarında bu tür nörobilim bilgileri sıkça paylaşılmakta ve kullanıcılar tarafından rağbet görmektedir. Dolayısıyla bu önemli alanın üniversitelerde sadece sağlık alanında değil, iletişim bilimleri alanında da, lisans ve yüksek lisans programlarında ders olarak müfredata koyulması bu konuda daha bilimsel temelli bilgilerin öğrenilmesi ve yayılmasına sebep olacaktır. Bu bağlamda nöroiletişim kavramı iletişim bilimleri alanında

¹ Dr., İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü,
Orcid ID: 0000 0001 8862 7470

ihtiyacı hissedilen nörobilim alanını iletişim alanıyla birleştiren disiplinlerarası bir alanı nitelemektedir. Nöropazarlama, nöro-halkla ilişkiler, nöromedya gibi bilim alanları ise nöroiletişim çatısının altında alt dallar olarak yer alabilir.

Geleneksel yöntemlere kıyasla nörobilimsel yöntemlerin kullanımı, maliyetli cihazlar (EEG, fMRI, Eyetracking, GSR vb.) ve bu cihazları kullanabilen nitelikli bir uzman ekip gerektirse de bu zorluklar alanın gelişiminin önünde aşılması imkânsız engeller değildir. Bu tür çalışmaların ilerlemesi, nörobilim ve iletişim bilimleri alanından olan araştırmacıların ortaklaşa yürüttüğü iş birlikleri ve laboratuvar altyapısına sahip üniversitelerle kurulan stratejik ortaklıklar sayesinde mümkün olabilmektedir. Ayrıca, mevcut sınırlamaları aşmak adına nörobilim yöntemleriyle araştırma yapma imkânı olmasa da geleneksel yöntemlerle elde edilen veriler, aynı veya benzer konuda yapılan nörobilimsel araştırmalardan elde edilmiş bulgularla karşılaştırılarak daha zengin bir bilimsel altyapı oluşmasına imkân sağlayabilmektedir. Bu sayede nörobilimsel bilgi, sosyal bilim araştırmalarında dolaylı bir biçimde yorumlayıcı bir araç olarak da kullanılabilir hale gelebilmektedir.

Bu çalışmada iletişim ve nörobilimin tanımı, nörobilim yöntemleri ve iletişim bilimleri alanına dahil olup da nörobilimle birleşmiş bilim alanlarına (nöromedya, nöro-halkla ilişkiler, nöropazarlama) yer verilerek bu konuda genel bir çerçeve çizilmekte; bu bilim alanlarının hepsini kapsayacak olan bir çatı kavram olarak nöroiletişim kavramı önerilmektedir.

1. İletişim ve Nörobilim Kavramları ve Nöroiletişimin Tanımı

Türk Dil Kurumu, *iletişim* sözcüğünü isim olarak “duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması; bildirişim, haberleşme, iletişim” olarak tanımlamaktadır. Teknik bir isim olarak ise “telefon, telgraf, televizyon, radyo vb. araçlardan yararlanarak yürütülen bilgi alışverişi; bildirişim, haberleşme, muharebe, iletişim” olarak tanımlamaktadır (TDK, 2025).

İletişim sözcüğü, iletişim bilimleri literatüründe farklı şekillerde tanımlanmıştır. İletişim, “enformasyon, düşünce, tutum veya duyguların bir kişiden veya gruptan ötekine (veya diğerlerine) özellikle semboller yoluyla iletilmesi (Theodorson ve Theodorson, 1969); “gönderiler aracılığıyla kurulan sosyal etkileşim (Gerbner 1967)” olarak çeşitli şekillerde ele alınarak tanımlanmıştır. İletişim bilimlerinde en çok benimsenen ve Harold Lasswell’in “kim, kime, neyi, hangi kanalla, hangi etki ile ne söylüyor?” sorularıyla formülize edilmiştir (Lasswell, 1948).

Nörobilim kavramı ise merkezi ve periferik sinir sisteminin yapısı, işleyişi, gelişimi, evrimi ve işlevsel bozuklukları üzerine odaklanan disiplinlerarası bir bilim dalıdır. Bu alan, moleküler düzeyde nöronların yapısından başlayarak

dikkat, bellek, duygu, karar verme ve davranış gibi karmaşık zihinsel süreçlerin biyolojik temellerini incelemeyi amaçlar. Nörobilim; biyoloji, tıp, psikoloji, bilgisayar bilimi, mühendislik ve felsefe gibi çok sayıda bilim dalıyla etkileşim içinde gelişmekte olan bir bilim dalıdır (Purves vd., 2018, s. 3; Bear vd., 2020, s. 4; Society for Neuroscience, 2024).

Bu çalışmada, iletişim bilimleri çerçevesinde iletişim bilimleri ve nörobilim alanlarının kesişim alanından yeni ve kapsayıcı bir çatı kavram olarak nöroiletişim kavramı önerilmekte ve şu şekilde tanımlanmaktadır: "Nöroiletişim, iletişimsel uyaranlara verilen tepkileri açıklamak/öngörmek amacıyla, nörogörüntüleme, nöro/psikofizyolojik ve göz hareketi ölçümleri (göz izleme, pupillometri) verilerini, davranışsal ve bağlamsal verilerle birlikte kullanan; bulguları iletişim bilimleri temelinde ve kuramsal çerçeveleriyle eşleyen üst kavramsal disiplinlerarası bir alandır.

2. İletişim Bilimleri Alanında Nörobilimin Kullanımı: Nöropazarlama, Nöro-halkla ilişkiler, Nöromedya

Nörobilim alanında, iletişimsel uyaranlara olan tepkileri ölçümleyen ilk vaka olarak Krugman'ın deneyinden söz edilmektedir. Reklam/medya maruziyetinde EEG yöntemiyle "katılım" (involvement) ölçümü fikri, Herbert Krugman'ın 1971 tarihli çalışmasıyla akademiye girmiştir. Krugman yaptığı deneyde, katılımcıya EEG çekimi esnasında okuması için bir dergi vermiş ve ardından üç televizyon reklamı seyrettirmiştir. Bu araştırma, reklamın izleyicide yarattığı bilişsel ve duygusal süreçleri doğrudan beyin dalgaları üzerinden analiz etme çabasının başlangıcı olarak kabul edilir (Krugman, 1971). Krugman'ın medya reklamları üzerine yaptığı çalışmalar, psikoloji ve nöroloji alanlarının da bu konuya dahil olmalarına sebep olmuştur. İzleyicinin reklam alımı esnasında beyninde neler olduğu, sağ ve sol loblarının işlevleri, beynin karar verme mekanizması, bellek, duygu ve rasyonel süreçlerin etkisi gibi unsurlara ışık tutabilen nörobilim araştırmaları böylece bir gereklilik olarak görülmeye başlanmıştır (Heath, 2001, s:25).

Nörobilimsel tekniklerin iletişim araştırmalarında kullanılması ise öncelikle **nöropazarlama** (neuromarketing) araştırma alanıyla yaygınlaşmıştır (Plassmann vd., 2015). Nöropazarlama terimini ilk olarak Prof. Ale Smidts kullanmıştır. Erasmus Üniversitesi, Rotterdam İşletme Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Smidts'in 2002 yılında kullandığı Nöropazarlama terimi zamanla akademik literatürde yer etmiştir. Fisher ve arkadaşları, Nöropazarlama tekniklerinin kullanımına dair ilk kayıt olarak 2002 yılında Atlanta'da (USA) bir reklam şirketi olan Brighthouse'un, pazarlama araştırması yürütmek için işlevsel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) tekniğini kullanmak için bir bölüm oluşturduğunu ilan etmesini göstermektedirler (Fisher, Chin & Klitzman, 2010, s:230-237). Takip eden yıllarda Wales Üniversitesi Deneysel Tüketici Psikolojisi Merkezi,

birçok ünlü markaların da aralarında bulunduğu firmalarla iş birliğine girmiştir. Zamanla ürün pazarlamasına nörogörüntüleme yöntemlerinin uygulanması anlamını niteleyecek şekilde neuromarketing terimi popülerleşmeye başlamıştır. Tarihsel süreç olarak 2000'lerin başında ticari ve akademik çevrelerde şekillenmeye başlamış nöropazarlama, nörobilimsel yöntemlerin pazarlama ve reklam alanlarında kullanılmasıyla oluşmuş bir alandır. Özünde, pazarlama iletişimi ve tüketici davranışlarında rol alan örtük bilişsel-duygusal süreçleri (dikkat, uyarılmışlık, bellek, değerlendirme, sosyal-duygusal işleme vb.), nörofizyolojik ölçümler (EEG, fMRI, eyetracking, GSR vb.) aracılığıyla açıklamayı amaçlayan disiplinlerarası bir araştırma alanıdır. Burada amaç, bireylerin öz bildirim yanlılığı (bireylerin kendi hakkında eksik veya yanlış bilgi vermesi), yansıtma yanlılığı (bireylerin gelecekteki halleri yanlış tahmin etmeleri), toplumsal istenirlik yanlılığı, gibi farkındalık dışı süreçleri aşmaya çalışmaktır (Eijlers, Boksem ve Smidts, 2020).

Yöntemsel olarak nöropazarlama, hızlı zamansal çözünürlüğe sahip EEG ile reklamın sahne-sahne etkisini izlemekten (ör. dikkat/uyarılmışlık indeksleri, izleyiciler arası eşzamanlılık (ISC)) yüksek mekânsal çözünürlüklü fMRI ile sosyal-duygusal ve değerlendirme ağlarının katkısını ayırtırmaya uzanan bir araç seti kullanır. Güncel literatür, bu göstergelerin güvenilirlik ve örneklem gereksinimlerini sistematik olarak ortaya koymakta, nöral verilerin tek başına ya da davranışsal ölçümlerle birlikte pazar ölçeğindeki tepkileri öngörme gücünü incelemektedir (van Diepen, Boksem ve Smidts, 2024; Chan vd., 2024; Boksem vd., 2024; Kislov vd., 2023). Bu metodolojik ilerlemeler, nörobilimin iletişim bilimleri araştırmalarında hem daha derinlemesine hem de daha güvenilir veri sunabileceğini göstermektedir.

Son beş yılda yayımlanan çalışmalar, alanın hem teorik hem de pratik anlamda olgunlaştığını ortaya koymaktadır. Örneğin, Eijlers vd. (2020) EEG temelli “nöral uyarılmışlık” ölçütünün, reklam fark edilme olasılığını artırırken, reklam beğenisiyle bağlamsal olarak değişen ilişkiler kurabileceğini göstermiştir. Kislov vd. (2023), laboratuvar ortamında ölçülen EEG beta/alpha oranı ile dijital reklamların 291 binden fazla kullanıcıya ulaşan gerçek performans verilerini eşleştirerek, küçük bir örneklemde alınan nöral sinyallerin pazar ölçeğindeki etkiyi öngörebileceğini kanıtlamıştır. Van Diepen vd. (2024), altı EEG metriğinin güvenilirlik düzeylerini karşılaştırarak, özellikle ISC’nin üstün güvenilirlik sunduğunu ve güvenilir sonuçlar için gerekli örneklem boyutlarını belirlemiştir. Chan vd. (2024), fMRI verileriyle reklam beğenisini öngörmeye duygusal ve sosyal biliş süreçlerinin erken ve güçlü rolünü ortaya koyarken, Boksem vd. (2024) beş bağımsız EEG veri setiyle film fragmanlarındaki nöral tepkilerin gişe başarısıyla öngörülebilir bir ilişki taşıdığını göstermiştir.

Bu bulgular, nöropazarlamanın iletişim bilimlerinde medya içeriklerinin, reklamların ve kampanya mesajlarının etkinliğini hem mekanizma düzeyinde anlamak hem de pazar başarısını öngörmek için güçlü bir araç seti sunduğunu; ayrıca etik standartlara uygun, katılımcı onamına dayalı ve toplumsal faydayı gözetken bir araştırma pratiği olarak konumlanabileceğini göstermektedir (Haidinger ve ark., 2023).

Bir başka iletişim bilimleri alanında nörobilimden beslenen alan olarak **nöro-halkla ilişkiler** sayılabilir. Nöro-halkla ilişkiler nöropazarlama kadar derinlikli ve eski olmasa da son zamanlarda literatürde bahsi geçen bir diğer bilim alanıdır. Nöro-PR olarak da adı geçen bu alan, nörobilim bulgularını stratejik iletişim ve itibar yönetimine uyarlayan disiplinlerarası bir yaklaşımdır. Söz konusu terim 2009'dan beri alan yazınında yer almakla birlikte, yerleşik bir alt-disiplin olarak kabulü 2010'lar boyunca tartışılmış ve henüz oluşum aşamasında olduğu söylenebilir. Nöro-halkla ilişkiler alanının, 2020'lerle birlikte akademik yayınlarda görünürlüğünün arttığı görülmektedir (Falk ve Scholz, 2018).

Nöromedya, medya psikolojisi ile bilişsel/sosyal sinirbilimi bütünleştirerek ikna, anlatı, ahlaki muhakeme ve sağlık iletişimi gibi medya etkilerini beyin düzeyinde açıklamayı hedefleyen bir çerçeveye sunar (Weber ve ark., 2015). Bu yaklaşım, iletişim kuramlarını çok düzlemli (birey-beyin-toplumsal) bir bakışla birleştirir ve mesaj işlemlerde yer alan seçicilik, yerleşme ve genellenebilirlik türü sorulara sinirbilim çerçevesinde yanıtlar üretir (Weber ve ark., 2015). Alanda, ikna ve sosyal etkiyi öznel değerlendirme süreçleriyle ilişkilendiren bulgular; mesajın paylaşılması/aktarılmasının da “değer” sistemleriyle bağlantılı olabileceğini öne sürer (Falk & Scholz, 2018). Bu birikim, laboratuvar ve doğal uyaranlı (film, anlatı, akış) tasarımlar arasında köprü kurarak hem kuramsal açıklama gücünü hem de pratik tasarım/ölçüm stratejilerini güçlendirir (Weber ve ark., 2015).

Yukarıda bahsi geçen disiplinlerarası alanlar dışında literatürde yer alan nörosinematik, nöroreklam vb. alanlar mevcut olmakla birlikte henüz derinlikli bir bilim alanı olarak oluşum süreçlerini tamamlamadıkları için burada yer verilmemiştir.

3. Nörobilim Araştırma Yöntemleri

Nörobilim araştırmalarında kullanılan başlıca ölçme yöntemleri, sinir sisteminin farklı düzeylerde ve farklı amaçlarla incelenmesine olanak sağlar. Bu yöntemlerden sık kullanılanları, EEG, Eyetracking, fMRI, GSR gibi araç ve tekniklerdir.

EEG (Elektroensefalografi), görece maliyeti daha düşük olan bir yöntemdir. Beyin korteksindeki elektriksel aktivitenin zamana bağlı değişimini ölçen bir tekniktir. Özellikle dikkat, uyarılma, hafıza ve duygusal tepkiler gibi bilişsel

süreçlerin zamanlaması açısından hassas veri sağlayan bir yöntemdir (Bear vd., 2020, s. 28–30). Zamansal çözünürlüğü yüksek olan EEG yöntemi, nöropazarlama, reklam ve halkla ilişkiler gibi iletişim bilimleri alanında, dikkat, duygu, bellek indekslerini milisaniye bazında ölçümlemektedir.

Bir diğer yöntem olan Eyetracking (Göz Takibi), bireylerin bir görsel alan içinde nereye, ne kadar süreyle baktığını analiz etmektedir. Bu yöntem, görsel dikkat, bilgi işleme ve medya içeriği takibi gibi konularda kullanılır (Holmqvist vd., 2011, s. 14–16).

EEG ve Eyetracking yöntemlerine göre oldukça maliyetli olan FMRI (Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme), kan oksijen seviyesindeki değişimleri ölçerek beyin bölgelerinin işlevsel aktivitesini görüntüler. Özellikle hangi beyin bölgesinin hangi göreve tepki verdiğini anlamada kullanılır (Purves vd., 2018, s. 37–39).

GSR (Galvanik Deri Tepkisi), cilt yüzeyindeki otonom yani vücudun istemsiz fizyolojik tepkilerini ölçer ve genellikle duygu ve davranışsal çalışmalarda kullanılır (Andreassi, 2010, s. 133–135). Kalp atışı hızı, ciltte terleme, göz bebeklerinin büyümesi, kasların gerilimi artışı, solunumun hızlanması gibi fizyolojik değişiklikler, bireyin dikkat düzeyini artırır ve çevresel uyaranlara karşı daha tetikte olmasını sağlar (Andreassi, 2010, s. 133–135; Cacioppo, Tassinary & Berntson, 2017, s. 99–102).

Yukarıda en sık kullanılan nörobilim yöntemleri kısaca ele alınmıştır. Nörobilim yöntemleriyle dikkat, duygusal uyarılma, hafıza, bilişsel yük gibi parametreler daha objektif biçimde değerlendirilebilmektedir (Babiloni vd., 2010; Harris vd., 2019). Özellikle EEG, milisaniyelik zaman çözünürlüğü ile medya mesajlarına verilen anlık tepkilerin izlenmesine olanak tanımaktadır. Bu tekniklerin kullanımıyla, örneğin bir kamu spotunun izleyicide yarattığı korku tepkisi, bir haber metninin dikkat çekiciliği ya da bir reklamın hatırlanabilirliği gibi unsurlar doğrudan beyin aktivitesi üzerinden değerlendirilebilmektedir (Cartocci vd., 2016). Bu durum, araştırmacılara hem daha derinlemesine hem de daha güvenilir veriler sunabilmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, iletişim bilimleri alanında nörobilimsel yöntemlerin yükselen rolünü ve bu yöntemlerin farklı alt alanlardaki (nöropazarlama, nöro-halkla ilişkiler, nöromedya vb.) yansımalarını ortaya koymuştur. Geleneksel öz-bildirim temelli ölçümler ve klasik deneysel yaklaşımlar, bireylerin bilinçdışı süreçlerini, otomatik tepkilerini ve anlık bilişsel/duygusal yanıtlarını yakalamakta çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Buna karşın EEG, fMRI, göz izleme ve GSR gibi nörobilimsel teknikler, iletişimsel uyaranlara verilen tepkilerin daha nesnel, tekrarlanabilir ve zamansal/mekânsal çözünürlüğü yüksek biçimde ölçülmesini

mümkün kılmakta; böylece medya içeriklerinin, reklam ve kampanya mesajlarının etkisini daha yüksek düzeyde anlamaya imkân vermektedir. Bu bağlamda “nöroiletişim” kavramı, yalnızca yeni bir terminolojik öneri değil, aynı zamanda iletişim bilimleri araştırmalarında paradigma düzeyinde bir dönüşümü işaret eden bütüncül bir çatı kavram olarak ortaya çıkmaktadır.

Nöroiletişim yaklaşımı, disiplinlerarası bir perspektifin gerekliliğini vurgulamaktadır. Nöropazarlama, nöro-halkla ilişkiler ve nöromedya gibi alt alanlar her ne kadar kendi tarihsel ve metodolojik dinamiklerine sahip olsa da ortak paydada nörobilimsel ölçüm teknikleri ile iletişim bilimleri alanını birleştirmekte ve bulguları daha geniş toplumsal bağlama yerleştirmektedir. Bu, hem teorik açıdan iletişim süreçlerinin çok düzlemli (birey–beyin–toplum) bir anlayışla kavramsallaştırılmasının önünü açarken hem de uygulamada, mesaj tasarımı, medya stratejileri ve etik çerçevelerin yeniden düşünülmesini gerektirir. Nitekim son yıllarda yapılan çalışmalar (Eijlers vd., 2020; Kislov vd., 2023; van Diepen vd., 2024; Chan vd., 2024; Boksem vd., 2024) nörobilimsel göstergelerin güvenilirlik ve öngörü gücü konusundaki bulgularını sistematik olarak ortaya koyarak, küçük örneklemelerden elde edilen nöral verilerin pazar ölçeğindeki etkileri öngörebileceğini göstermiştir. Bu, iletişim araştırmalarında geleneksel yöntemlerle elde edilen verilerin nörobilimsel bulgularla triangülasyonunu sağlayarak daha sağlam bir kanıt temeli oluşturma potansiyeline işaret eder.

Ayrıca, nöroiletişim çerçevesi etik, toplumsal fayda ve katılımcı onamı konularında da yeni tartışmalar açmaktadır. Nöral ve psikofizyolojik verilerin doğrudan bireyin zihinsel durumlarını yansıtması, mahremiyet ve veri güvenliği açısından hassasiyet yaratmakta; dolayısıyla etik standartların ve disiplinlerarası meslek ilkelerinin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte, bu yöntemler sadece ticarî amaçlı pazarlama veya halkla ilişkiler uygulamaları için değil, sağlık iletişimi, kamusal farkındalık kampanyaları ve sosyal sorumluluk projeleri gibi toplumsal yararı önceleyen alanlar için de güçlü araçlar sunmaktadır. Böylece nöroiletişim hem akademik hem de uygulamalı iletişim alanlarında bilimsel temelli, etik ve sürdürülebilir bir bilgi üretim modeli geliştirme fırsatı sağlamaktadır.

Son olarak, bu çalışma nöroiletişimin yalnızca bir kavramsal çerçeve değil, aynı zamanda üniversite müfredatlarına ve araştırma politikalarına entegre edilmesi gereken yeni bir disiplinlerarası alan olduğunu ortaya koymaktadır. İletişim bilimleri alanında, lisans ve lisansüstü düzeyde nöroiletişim derslerinin açılması, araştırmacılar için ortak laboratuvar altyapılarının kurulması ve sosyal bilimlerde nörobilimsel bilgi birikiminin yaygınlaştırılması bu alandaki kurumsallaşmanın temel adımlarıdır. Böyle bir kurumsal ve metodolojik altyapı, hem iletişim alanında daha derinlemesine ve nesnel bilgi üretimini mümkün

kılacak hem de araştırmacılara, politika yapıcılara ve uygulayıcılara bilimsel kanıt temelli kararlar alma olanağı sunacaktır.

Özetle, nöroiletişim, iletişimsel uyaranların beyin ve beden düzeyindeki yansımalarını inceleyen nörobilimsel yöntemlerle iletişim bilimleri alanını bir araya getirerek, iletişim araştırmalarında yeni bir paradigma yaratmaktadır. Bu paradigma, hem bireylerin medya mesajlarına verdikleri tepkileri daha iyi anlamayı hem de toplumsal faydayı gözeten, etik temelli iletişim stratejileri geliştirmeyi kolaylaştırmaktadır. Önümüzdeki dönemde bu alanın teorik çerçevesinin netleşmesi, yöntemsel standartlarının belirlenmesi ve farklı kültürel bağlamlarda uygulanabilirliğinin sınanması, nöroiletişimin bağımsız bir araştırma ve uygulama alanı olarak olgunlaşmasını sağlayacaktır. Böylece nöroiletişim, iletişim bilimlerinin değişen medya ekosistemine ve toplumsal gereksinimlerine yanıt üreten, geleceğe dönük ve çok katmanlı bir disiplinlerarası alan olarak yerini alacaktır.

Kaynakça

- Andreassi, J. L. (2010). *Psychophysiology: Human behavior and physiological response* (5th ed.). Psychology Press.
- Babiloni, F., Astolfi, L., Cincotti, F., Mattia, D., Tocci, A., Tarantino, A., ... & Salinari, S. (2010). Cortical activity and connectivity of human brain during the perception of TV commercials: A high-resolution EEG study. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2010, 1–12. <https://doi.org/10.1155/2010/985867>
- Bear, M. F., Connors, B. W., & Paradiso, M. A. (2020). *Neuroscience: Exploring the brain* (4th ed.). Wolters Kluwer.
- Boksem, M. A. S., van Diepen, R., Eijlers, E., Boekel, W., & Smidts, A. (2024). Do EEG metrics derived from trailers predict the commercial success of movies? A systematic analysis of five independent datasets. *Journal of Marketing Research*, 62(4), 703–720. <https://doi.org/10.1177/00222437241309875>
- Cacioppo, J. T., Tassinary, L. G., & Berntson, G. G. (2017). *Handbook of psychophysiology* (4th ed., pp. 99–102). Cambridge University Press.
- Cartocci, G., Modica, E., Maglione, A. G., Rossi, D., Cherubino, P., & Babiloni, F. (2016). Electroencephalographic, heart rate and galvanic skin response signals analysis in neuromarketing research: A case study on the impact of cognitive and emotional variables in TV advertising. *Journal of Visualized Experiments*, 118, e54610. <https://doi.org/10.3791/54610>
- Chan, H.-Y., Boksem, M. A. S., Venkatraman, V., Dietvorst, R. C., Scholz, C., Vo, K., Falk, E. B., & Smidts, A. (2024). Neural signals of video advertisement liking: Insights into psychological processes and their temporal dynamics. *Journal of Marketing Research*, 61(5), 891–913. <https://doi.org/10.1177/00222437231194319>
- Eijlers, E., Boksem, M. A. S., & Smidts, A. (2020). Measuring neural indicators of engagement during advertising: A cross-validation of EEG and self-report measures. *Journal of Advertising Research*, 60(2), 151–162. <https://doi.org/10.2501/JAR-2020-008>
- Falk, E. B., & Scholz, C. (2018). Persuasion, influence, and value: Perspectives from communication and social neuroscience. *Annual Review of Psychology*, 69, 329–356. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-122216-011821>
- Fisher, C. E., Chin, L., & Klitzman, R. (2010). Defining neuromarketing: Practices and professional challenges. *Harvard Review of Psychiatry*, 18(4), 230–237. <https://doi.org/10.3109/10673229.2010.496623>

- Gerbner, G. (1967). Mass media and human communication theory. In F. E. X. Dance (Ed.), *Human communication theory: Original essays* (pp. 40–57). Holt, Rinehart & Winston.
- Harris, J. M., Ciorciari, J., & Gountas, J. (2019). Consumer neuroscience for marketing researchers. *Journal of Consumer Behaviour*, 18(3), 238–252. <https://doi.org/10.1002/cb.1765>
- Heath, R., (2001). *The Hidden Power of Advertising*. Admap Publications.
- Haidinger, K., Riedl, R., & Rebitschek, F. G. (2023). The value of consumer neuroscience research for marketing. *Frontiers in Human Neuroscience*, 17, 1214848. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2023.1214848>
- Holmqvist, K., Nyström, M., Andersson, R., Dewhurst, R., Jarodzka, H., & van de Weijer, J. (2011). *Eye tracking: A comprehensive guide to methods and measures*. Oxford University Press.
- Kislov, A., Gorin, A., Konstantinovskiy, N., Klyuchnikov, V., Bazanov, B., & Klucharev, V. (2023). Central EEG beta/alpha ratio predicts the population-wide efficiency of advertisements. *Brain Sciences*, 13(1), 57. <https://doi.org/10.3390/brainsci13010057>
- Krugman, H. E. (1971). Brain wave measures of media involvement. *Journal of Advertising Research*, 11(1), 3–9.
- Lasswell, H. D. (1948). The structure and function of communication in society. In L. Bryson (Ed.), *The communication of ideas* (pp. 37–51). Harper & Brothers.
- Plassmann, H., Venkatraman, V., Huettel, S., & Yoon, C. (2015). Consumer neuroscience: Applications, challenges, and possible solutions. *Journal of Marketing Research*, 52(4), 427–435. <https://doi.org/10.1509/jmr.14.0048>
- Purves, D., Augustine, G. J., Fitzpatrick, D., Hall, W. C., LaMantia, A. S., Mooney, R. D., & White, L. E. (2018). *Neuroscience* (6th ed.). Oxford University Press.
- Theodorson, G. A., & Theodorson, A. G. (1969). *A modern dictionary of sociology*. Crowell.
- Türk Dil Kurumu (TDK), (2025). İletişim. Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/?ara=ileti%C5%9Fim>
- van Diepen, R. M., Boksem, M. A. S., & Smidts, A. (2024). Reliability of EEG metrics for assessing video advertisements. *Journal of Advertising*, 54(4), 506–526. <https://doi.org/10.1080/00913367.2024.2418109>
- Weber, R., Eden, A., Huskey, R., Mangus, J. M., & Falk, E. B. (2015). From brain to society: Media neuroscience and its implications for media psychology. In P. Vorderer, D. Klimmt, & R. I. Reinecke (Eds.), *The Routledge handbook of*

media use and well-being: International perspectives on theory and research on positive media effects (pp. 62–76). Routledge.

BÖLÜM 27

Sosyal Adaletin Göstergesi Olarak Bölgesel Asgari Ücret Politikaları

Başak Gül AKAR¹

"Adaletsizliği işleyen, çekenden daha sefildir."

Platon

Giriş

Pandemi, çatışmalar ve geçiş değişiklikleri gibi küresel zorlukların ortasında, gelir eşitsizliğine olan ilgi artmış ve hem ulusal hem de uluslararası alanda dikkat çekmiştir. Yoksulluk ve eşitsizlik, ekonomik sürdürülebilirliğe olan ihtiyacı vurgulayan bir güvenlik tehdidi olarak görülmektedir (Nae vd., 2024). Bu noktada ILO (2024a), asgari ücretin çalışanların ihtiyaçlarını karşıladığını ancak verimlilik, işletme kapasitesi ve işgücü piyasası etkileri gibi ekonomik faktörlerin sıklıkla göz ardı edildiğini belirtmektedir. Farklı seviyelerdeki uygulamalar, alıcı uygulamalarından etkilenen tedarik zinciri yetenekleri de dahil olmak üzere bu faktörleri dikkate almaktadır. Birçok metodoloji, yerelden ulusal seviyelere kadar değişen bağlama özgü tahminleri hedeflemektedir, ancak genellikle daha yüksek seviyeli toplama konusunda ayrıntıdan yoksundur (KOSAM, 2023). Asgari ücret, gelir eşitsizliğini gidermeyi, yoksulluğu azaltmayı ve işgücü piyasalarını istikrara kavuşturmayı amaçlamaktadır, ancak çalışan ihtiyaçları ile ekonomik sürdürülebilirlik arasında denge kurmak karmaşıktır. Yaklaşımlar, politika yapıcılarının önceliklerini yansıtan tek bir ülke çapında orandan sektöre veya bölgeye özgü ücretlere kadar değişmektedir. Cook (2008), rekabet gücünü artırmak ve eşitsizlikleri azaltmak için sanayi kümelerini teşvik eden bölgesel politikaları vurgulamaktadır; ancak başarı değişkendir ve bazı bölgeler dış talebe bağlıdır. Turgut (2025), eğitim, ulaşım ve konut politikalarıyla dikkatlice planlanıp desteklendiği takdirde bölgesel asgari ücretlerin işgücü piyasalarını daha esnek ve adil hale getirebileceğini öne sürmektedir.

Bu çalışma, bölgesel (asgari) ücret politikalarının sosyal adaleti sağlama konusundaki etkinliğini sorgulayarak ve konuyu ilgili literatür örnekleriyle genişleterek bir inceleme sunmayı amaçlamaktadır. Nihayetinde, bu kapsamlı analiz üzerine kurulu tartışma ve politika önerileri başlığı altında, meseleyi Türkiye özelinde ele almayı hedeflemektedir. Bu şekilde analitik zemin üzerine inşa edilecek olan Türkiye'nin bölgesel ekonomik ve demografik çeşitliliğine uygun, yerel yaşam maliyetlerini yansıtan ve sosyal adaleti güçlendiren somut,

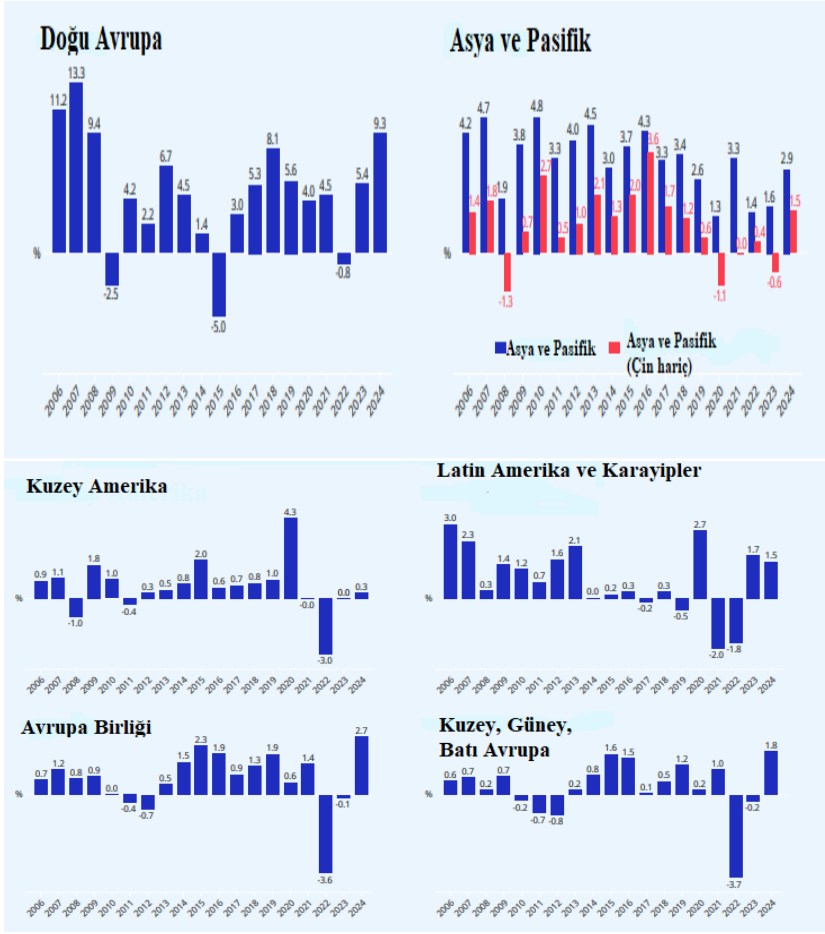
¹ Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Kozan İşletme Fakültesi, Adana, ORCID ID: 0000-0001-7258-4402

uygulanabilir bölgesel ücret politikaları önerilerek sadece akademik bir tartışma sunmakla kalınmayacak, aynı zamanda politika yapıcılar için ulusal refahı destekleyecek stratejik bir yol haritası sunulmuş olacaktır.

Bölgesel Ücret Politikası ile Sosyal Adalet Sağlanabilir mi?

Máslo (2021), adil ücreti ahlaki bir mesele olarak ele almakta ve bunun, insan onuruna yakışır yaşam maliyetinden (aile desteği dahil) az olamayacağını savunmaktadır. Yazar, asgari ücret gibi zorlayıcı politikaların yetersiz kaldığını, zira kâr güdüsünün üreticileri işten çıkarmaya veya fiyat artırmaya ittiğini belirtmektedir. Sürdürülebilir çözüm, yöneticilerin kâr pahasına gönüllü olarak adil ücret ödediği bir kurumsal ortam yaratmaktır. Bununla ilişkili olarak, KOSAM (2023), sosyal adaleti sağlama hedefinde ulusal asgari ücretin yetersiz kaldığını vurgular ve bu adaleti sağlamak için bölgesel asgari ücret sistemini önerir. Bu sistem, yaşam maliyeti, üretkenlik ve yerel ekonomik faktörler dikkate alınarak belirlenmeli; gelir eşitsizliğini azaltmayı ve bölgesel büyümeyi desteklemeyi amaçlamalıdır. Bu analizler ışığında, Flambonita ve Budiono (2019) tarafından belirtildiği gibi sosyal adaletin sağlanmasının zorluğu göz önüne alındığında, bölgesel ücret politikaları bu zorluğun üstesinden gelmek için kritik bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Şekil-1'den görüleceği üzere, ILO (2024b), küresel düzeydeki analizi tamamlamak üzere bölgesel reel ücret artış eğilimlerini sunmaktadır. Bölgesel düzeydeki verilere bakıldığında, reel ücret artışının evrimi önemli bir heterojenlik ortaya koymaktadır. 2022'de tüm bölgelerde hayat pahalılığı krizinin etkisiyle reel ücret artışlarında düşüşler görülse de, 2022'den önceki ve sonraki yıllarda reel ücretlerin nasıl geliştiği bölgeden bölgeye önemli ölçüde farklılık göstermektedir.

Şekil 1. Bölgeye göre yıllık ortalama reel ücret artışı, 2006–24 (yüzde)

Kaynak: ILO (2024b)

Orta ve Doğu Avrupa (ODA) ekonomileri, tarihsel geçişleri ve AB üyeliğinin etkisiyle büyümüş, ancak gelir eşitsizliği (zengin-fakir, kentsel-kırsal uçurumlar) ve işgücü piyasası sorunları devam etmektedir. Küreselleşme, bazı sektörlerde büyüme sağlarken, bazılarında iş kayıpları ve ücret baskısı yaratmıştır. Bölgede yönetim kalitesi değişkenlik göstermekte, bazı ülkelerde yolsuzluk bir sorun olmaya devam etmektedir. Nae ve ark. (2024), bu eşitsizlikleri azaltmak ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini desteklemek için adil işgücü uygulamaları, eğitim yatırımı, teknoloji benimseme ve yönetim kalitesinin iyileştirilmesi gibi kilit politikaları önermektedir. Özellikle kayıt dışılığın yüksek olduğu yerlerde, güçlü işgücü piyasaları, düşük vasıflı işçiler için koruma ve asgari ücret hayati önem taşımakta; iyi yönetim ise kaynakların adil dağıtımını, inovasyonu ve insana yakışır işi teşvik etmektedir.

Öte yandan bölgesel asgari ücret, çalışanların refahını korumak için tasarlanmış olsa da birçok şirket hala belirlenen standartların altında ödeme

yapmaktadır. Azzahra ve ark. (2024), çeşitli endüstriyel sektörlerde %10 ila %20 oranında bölgesel asgari ücret ihlallerinin gerçekleştiğini ifade etmektedir. Şirketler standartların altında ücret ödeyerek adaletsizliğe yol açmaktadır. Bunun nedenleri arasında yetersiz denetim, zayıf kolluk kuvvetleri ve bölgesel mevzuat farklılıkları yer almaktadır. Bu ihlaller, çalışanların refahını olumsuz etkilemekte ve düşük ücretli çalışanlar temel ihtiyaçlarla mücadele ederken stres ve psikolojik etkilerle karşı karşıya kalmaktadır. Asgari ücret hakkının korunmasına yönelik uluslararası iş birliği mekanizmalarının zayıflaması, ulusötesi şirketlerin artan gücü ve buna karşılık devletin gücünün azalması gibi küreselleşme süreçleriyle açıklanmaktadır. Bu durum, özellikle çok düşük ücretlerle yoksulluğa sürüklenen zayıflamış işçiler için hayati önem taşıyan bu hakkın sınır ötesinde tanımlanabilmesi konusunda ciddi zorluklar yaratmaktadır (Ofek-Ghendler, 2009).

Ve-fakat Levin-Waldman (2000)'ın da dile getirdiği üzere, asgari ücret meselesinin özünde adalet ve yaratılmak istenen toplum türünün ne olacağı gibi soruları yer almaktadır. Asgari ücret tartışmasının adalet ve toplumsal hedefler etrafında döndüğünün belirtildiği çalışmada teknik yaklaşım, genellikle liberal tarafsızlıktan kaynaklanmaktadır, ancak farklı adalet görüşleri ücreti sosyal amaçlar için bir araç olarak görmektedir. İş kaybı gibi yalnızca ekonomik maliyetlere odaklanmak yerine, değerlendirmeler toplumun temel ahlaki ve sosyal değerlerini yansıtmalıdır. Asıl mesele, yalnızca beklenmeyen sonuçların şiddeti değil, ücret hedeflerinin yeterince arzu edilir olup olmadığıdır.

İlgili Literatür

Dosi ve Virgillito (2024), yasal asgari ücretin temel rolünü vurgulayarak, bunun işgücünün pazarlık gücünü artıracak, bir yeniden dağıtım aracı ve aynı zamanda bir verimlilik artırma aracı olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu düzenleme, sendikal pazarlıkların yerini almak yerine, çalışan yoksulluğuyla mücadele etmek için vazgeçilmez bir yasal koruma mekanizması olarak tesis edilmelidir. Bu çerçevede, UNESCWA (2022) Raporu, ulusal ücret politikasının sosyal adalet ilkesiyle uyumunu Yemen örneğinde ele almaktadır. Rapora göre, adil bir ücret politikasının geliştirilmesi, yaşam maliyetiyle başa baş gitmek için ulusal asgari ücretin en az 100 dolara çıkarılması gibi somut adımlar gerektirmektedir. Gelecek eylemler, sosyal adalet bilincini artırmayı, ücret politikalarına entegrasyon için kurumsal kapasiteler oluşturmaya ve farklı paydaşlar arasında koordinasyonu gerektirmektedir. Ayrıca, yapılandırılmış bir ekonomiye geçişi teşvik etmek için işletmeler için düzenleyici ve yasal çerçevenin incelenmesi ve revize edilmesi hedeflenmektedir. Politika önerileri, kamu ve özel sektördeki tüm çalışanları kapsayan birleşik bir asgari ücret stratejisi geliştirilmesi, devlet kurumlarının rolünün güçlendirilmesi ve sosyal diyaloga dayalı, krizlere dayanıklı sosyal koruma politikalarının oluşturulmasını

içermektedir. Sonuç olarak, yasal asgari ücret (Dosi ve Virgillito, 2024) bir yeniden dağıtım ve verimlilik aracı olarak kritik önem taşırken; sosyal adalet hedefine ulaşmak için bu ücretin (UNESCWA, 2022), yaşam maliyetlerini yansıtacak şekilde belirlenmesi ve destekleyici kurumsal, yasal ve sosyal diyalog mekanizmalarıyla bütünleştirilmesi gerekmektedir. Manav (2025), İsveç'i sosyoekonomik eşitsizlikleri azaltma ve refahı artırma hedefindeki sosyal adaletin ve işgücü piyasası politikalarının etkinliğini değerlendirmek için önemli bir model olarak ele almaktadır. Çalışma, İsveç'in istihdam politikasının, işsizliğin neden olduğu eşitsizlikleri telafi etmedeki etkinliğini tarihsel olarak incelerken, OECD verileri kullanarak Almanya ve Birleşik Krallık ile yapılan karşılaştırmalı analizin, İsveç'in tarihsel gelişim süreciyle uyumlu sonuçlar verdiğini göstermektedir. Öte yandan Cook (2008), hem İsveç hem de Birleşik Krallık'taki Aktif İşgücü Piyasası Politikalarını (ALMP) ve bölgesel politikaları inceleyerek, her iki ülkenin de sosyal içermeyi amaçlayan "Üçüncü Yol" yaklaşımıyla genel olarak neoliberal paradigmaya uyduğunu belirtir. Tam istihdam politikaları terk edilmiş; yerine ekonomik büyümeyi ve "istihdam edilebilirliği" artırmayı hedefleyen ALMP'ler ve kümelenme gibi bölgesel politikalar benimsenmiştir. Ancak, her iki ekonominin de makroekonomik kısıtlamalara tabi olması nedeniyle bu programlar, işsizlikteki mekansal eşitsizlikleri ortadan kaldıramamaktadır. Çalışmalar, asgari ücret politikalarının sosyal adaleti ve verimliliği artırmadaki rolünü farklı bağlamlarda ele almaktadır. Dosi ve Virgillito (2024), İtalya örneğinde yasal asgari ücretin, toplu pazarlığın yerine geçmek yerine, onu tamamlayıcı bir politika aracı olarak görmenin önemini vurgular. Ancak İtalya'da sendikal zayıflama, sözleşme sayısının artması ve temsili olmayan anlaşmaların yaygınlaşması nedeniyle asgari sözleşme yükümlülüklerinden kaçınma sorunu mevcuttur. Benzer şekilde, Azzahra ve ark. (2024), Endonezya'da çokuluslu şirketlerin bölgesel asgari ücret düzenlemelerini %10-20 oranında ihlal ettiğini ortaya koymaktadır. Bu ihlallere, denetim ve kolluk kuvvetlerinin eksikliği ile bölgeler arası standartlardaki uyumsuzluktan kaynaklanan yasal belirsizlikler katkıda bulunmakta, bu durum çalışanların refahı ve finansal güvenliği üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda, uyumun artırılması için denetimlerin iyileştirilmesi ve bölgesel asgari ücret standartlarının uyumlu hale getirilmesi önerilmektedir. Öte yandan, Suhartini ve ark. (2019), ücret belirlemede farklı bir model sunan Singapur'u örnek göstermektedir. Burada asgari ücret hükümet tarafından belirlenmezken, ücretler yaşam maliyetine, yeteneğe ve uzmanlığa göre oldukça yüksek tutulmaktadır. Bu, ücret ödeme sisteminin yasal politikasının sosyal adaleti sağlama ve uygulama engellerini analiz etme ihtiyacını göstermektedir. Ayrıca, Nae ve ark. (2024), Orta ve Doğu Avrupa post-komünist ülkelerinde gelir eşitsizliğini azaltmada belirli sektörlerin geliştirilmesinin potansiyel etkisine odaklanarak, daha eşitlikçi

ve adil bir sosyo-ekonomik kalkınma için bilgilendirilmiş politika yapımına zemin hazırlamaktadır.

Ofek-Ghendler (2009), varoluşsal eksiklik, refah ve rahatlık modeli olmak üzere üç farklı model sunmakta ve uluslararası anlaşmalar, devlet düzenlemeleri ile ulusötesi şirketlerin davranış kurallarını analiz ederek küreselleşmenin işçi hakları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Buna göre, uluslararası iş hukukunu etkin bir araç haline getirmek amacıyla, devletler ve ilgili özel sektör temsilcilerinden oluşan bölgesel parlamentoların kurulması ve bu organların asgari ücret hakkının temel ilkelerini (üç modelden hangisinin benimseneceği dahil) belirlenmesi önerilmektedir. Bu hükümet üstü organ, işçi haklarının yanı sıra vergilendirme ve çevre koruma gibi diğer temel yaşam alanlarıyla ilgili ilkeleri de oluşturarak işçi haklarının küresel korumasını güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Jardim ve ark. (2024)'nın çalışması, yerel asgari ücret artışlarının işçi hareketliliği yoluyla taşıma etkilerine neden olduğunu, bitişik olmayan bölgeleri etkilediğini ve yorumlamayı zorlaştırdığını göstermektedir. Yerel asgari ücret kararnamelerinin yayılma etkisi, Seattle örneğinde, artış miktarının eyalet ücretine göre büyük olduğu ve yetki alanının geniş olduğu durumlarda belirginken; SeaTac (sektörel kısıtlama ve küçük pazar) ve Tacoma (artışın küçük olması) örneklerindeki gibi küçük ve kısıtlı müdahalelerde ise sınırlı kalmaktadır. Bu durum, küçük müdahalelerin büyük yetki alanlarında ya da büyük müdahalelerin küçük yetki alanlarında yayılma etkisi yaratma olasılığının daha düşük olduğunu göstermektedir.

Yapılan uluslararası karşılaştırmalardan da görüleceği üzere, asgari ücret politikalarının sosyal adalet hedefine ulaşmasında, yasal çerçevenin netliği, bölgeler arası standartların uyumu ve özellikle etkili denetim ve uygulama mekanizmalarının hayati rol oynadığını göstermektedir.

Türkiye Ekseninde Tartışma ve Politika Önerileri

Türkiye'de 1967-1974 yılları arasında kullanılan ve şu anda küresel olarak yeniden canlanan bölgesel asgari ücret sistemi, sosyoekonomik farklılıklara dayalı bölgesel ücret belirleme imkânı sunmaktadır. Türkiye gibi sosyo-ekonomik farklılıkların yüksek olduğu ülkelerde, bölgeler arasındaki yatırım ve tüketim eşitsizlikleri nedeniyle, yerel beklentilere, ödeme kapasitelerine, yaşam standartlarına ve gereksinimlere uygun bir asgari ücret belirleyen bölgesel asgari ücret sistemi en rasyonel yaklaşımı temsil etmektedir (Birkalan ve Bay, 2022; KOSAM, 2023; Turgut, 2025).

Bu sistem, Türkiye'nin çeşitliliğini yansıtarak ekonomik dengesizlikleri azaltmayı ve sosyal adaleti ilerletmeyi amaçlamaktadır. Ancak, mevcut verilere göre Türkiye'de bölgesel farklılıkların ücretlerin oluşumu üzerindeki etkisi henüz

sınırlı düzeyde kalmıştır. Görmezöz ve Karalp-Orhan (2020)'ın İŞKUR verileriyle yaptığı analiz, bölgeler arası ücret farkının (en yüksek ve en düşük bölgeler arasında dahi) nispeten az olduğunu ve yüksek ücret politikalarının bölgesel farklılıklardan daha etkili olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca tarım sektöründe yüksek vasıflı pozisyonlar ve işgücü çekme çabası nedeniyle ücretler yüksek çıkarken, endüstriyel ve hizmet sektörlerinde yoğun fiziksel roller ve sınırlı üretkenlik katkısı ücretleri baskılamaktadır. Bu bulgular ışığında, Turgut (2025), bölgesel ücret seviyelerinin belirlenmesinde detaylı bölgesel verilere (ekonomik yapı, maliyetler, istihdam), bölgesel enflasyon, arz-talep ve büyüme oranlarına dayanılması gerektiğini savunmaktadır. Öte yandan ILO (2024a), küresel çapta yaşam ücreti girişimlerinin, genellikle sosyal diyalog rolünü zayıf bıraktığı, ekonomik faktörleri ve düşük ücretlerin temel nedenlerini dikkate almadığı uyarısında bulunmaktadır. Birkalan ve Bay (2022), insan onuruna yakışır bir yaşam standardı sağlamak için adil ücretlerin yüksek Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP)'ne sahip bölgelerde daha yüksek, düşük SAGP'ye sahip bölgelerde daha düşük belirlenmesi önerisiyle; düşük SAGP'ye sahip ve kayıt dışılığın yüksek olduğu bölgelerde daha düşük ücretlerin maliyetleri düşürebileceği, istihdamı resmileştirebileceği ve yatırımı artırabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda, bölgesel asgari ücretler aracılığıyla sosyal adaletin ve ekonomik büyümenin desteklendiği sonucuna varılmıştır.

Bununla birlikte, Türkiye'de bölgesel asgari ücrete geçiş önerilerinin uygulanma alternatiflerini değerlendirmeyi amaçlayan ve bu konudaki işçi, işveren ve devlet kesimlerinin çok farklı beklenti ve kaygılarını ortaya koyan Yükseler (2010), işgücü maliyetlerini düşürmenin tek başına bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldıramayacağını veya Türkiye'de rekabet gücünü artıramayacağını vurgulamaktadır. Finansman, pazarlama, nitelikli işgücü ve modern yönetim bu süreçteki temel faktörlerdir. Devlet Planlama Teşkilatı (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı), Hazine Müsteşarlığı (Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı), Kalkınma Ajansları ve özel sektör gibi kuruluşlar arasındaki iş birliği ve destekleyici makroekonomik politikalar, yatırım ve istihdamı teşvik etmek için hayati önem taşımaktadır².

² On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)'nda iklim değişikliğinin, özellikle düşük gelirli ülkeler ve özel politika gerektiren gruplar aleyhine adaletsizlikleri derinleştirmekte olması, iklim politikalarının küresel ölçekte ülkelerin ulusal koşulları ışığında ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler ile sosyal adalet ve eşitlik ilkelerini dikkate alacak şekilde ele alınmasının önemi üzerinde durularak, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) doğrultusunda iklim değişikliğinin etkilerine karşı dirençli ve düşük karbonlu bir ekonomiye geçişin sağlanması, sosyal adalet anlayışıyla çevre ile doğal kaynakların korunması ve yönetilmesi, toplumun çevreye karşı duyarlılığı ve bilincinin artırılması temel amaç olarak ortaya konmuştur (SBB, 2023).

Sevinç (2022), Türkiye'de 2005-2022 dönemini inceleyerek asgari ücret, enflasyon, açlık ve yoksulluk sınırları ile bölgesel enflasyon nedenselliği arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Bölgesel eşitsizlikleri ve açlık sınırı sorunlarını gidermek için bölgesel bir asgari ücret uygulanmasını önermektedir. Ancak bu, çalışanların eşitlik ve ücret düşüşleri konusundaki endişeleri ve işverenlerin rekabet gücü arzusuyla çelişmektedir. Asgari ücrete yapılan müdahaleler ve işverenlere sağlanan teşvikler, kamu maliyesi, enflasyon beklentileri ve çalışanlar, işverenler ve devlet arasındaki denge üzerindeki etkileri açısından dikkatlice değerlendirilmelidir.

Sonuç

Bölgesel asgari ücrete geçiş, sosyoekonomik eşitsizliklerle mücadele etmek için mantıklı bir adım olsa da ücret politikaları güçlü sosyal diyalogu, iyi yönetişimi ve yerel ekonomik koşulları vurgulayan bir çerçevede açıkça tanımlanmalı ve etkili bir şekilde yönetilmelidir. Sosyal adaletin sağlanması, asgari ücretin yalnızca ekonomik bir araç olarak değil, aynı zamanda insan onurunu koruyan temel bir hak olarak görülmesini gerektirmektedir.

Bununla birlikte, küresel sermayenin artan etkisi ve bölgesel eşitsizlikler, yoksulluk sınırının altındaki ücretler ve Türkiye'deki fiyat-ücret sarmalına benzer süregelen ulusal eşitsizlikler, tek tip bir ulusal asgari ücretin sosyal adaleti teşvik etmedeki etkinliğini önemli ölçüde engellemektedir. Bu nedenle, Türkiye'de bölgesel asgari ücret politikalarına geçiş kaçınılmaz hale gelmiştir. Tek tip ulusal ücretin bölgesel sosyo-ekonomik farklılıklar karşısındaki yetersizliği dikkate alındığında öncelikle bölgesel asgari ücret modeline geçişi hızlandırmak ve etkinliğini test etmek için özel sektörün pilot uygulamalarına yönelik bir çözüm önerisi geliştirilebilir. Bu kapsamda öncelikle gönüllülük esasına dayalı ve teşvik mekanizmalarıyla desteklenen bir pilot uygulama başlatılabilir. Bu şekilde, devletin tam bir yasal asgari ücret farklılaştırmasına gitme zorunluluğu olmadan, özel sektörün öncülüğünde bölgesel farklılıkların ücret politikasına entegre edilmesini sağlayarak, adil ve rekabetçi bir işgücü piyasasına geçişte pratik bir köprü görevi görülebilecektir.

Kaynakça

- Azzahra, A., Fatimah, A.F., Boateng, K.A., & Ridzki, M.M. (2024). Analysis of regional minimum wage regulation and its implementation: A case study of a multinational company. *Eduvest – Journal of Universal Studies*, 4(10)
- Birkalan, A.Ö. ve Bay, H. (2022). Bölgesel asgari ücret varsayımı altında bölgelerin kümeleme analizi yöntemleriyle tespiti. *Maliye Dergisi*, Temmuz-Aralık 2022; 183:24-48.
- Cook, B. (2008). National, regional and local labour market policy in Sweden and the United Kingdom. Centre of Full Employment and Equity, (Working Paper No. 08-05), Callaghan: University of Newcastle.
- Dosi, G., & Virgillito, M.E. (2024). Minimum Wage for Italy: From Social Justice to Productive Efficiency. *Intereconomics*, 59(4), 231-235. DOI: 10.2478/ie-2024-0046
- Flambronita, S., & Budiono, A.R. (2019). International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE), 8(2S9), 2277-3878. DOI:10.35940/ijrte.B1079.0982S919
- Görmezöz, G., & Karaalp-Orhan, H. (2020). A Situation Assessment for Regional Wage Differentials in Turkey: Analysis of ISKUR Private Sector Job Vacancy Posts. *Çalışma ve Toplum*, 3(66), 1633-1672. <https://doi.org/>
- International Labour Organization-ILO (2024a). Wage policies, including living wages. Report for discussion at the Meeting of Experts on Wage Policies, including Living Wages (Geneva, 19–23 February 2024)
- International Labour Organization-ILO (2024b). Global Wage Report 2024–25: Is wage inequality decreasing globally?, Geneva: International Labour Office-ILO.
- Jardim, E., Long, M.C., Plotnick, R., Vigdor, J., & Wiles, E. (2024). Local minimum wage laws, boundary discontinuity methods, and policy spillovers. *Journal of Public Economics*, 234, 105131. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2024.105131>.
- Kalkınma Odaklı Stratejik Araştırmalar Merkezi-KOSAM (2023). Çalışma hayatına yeni bir bakış-Bölgesel asgari ücret. KTO Karatay Üniversitesi Yayınları Kasım 2023.
- Levin-Waldman, O. M. (2000). Minimum Wage and Justice? *Review of Social Economy*, 58(1), 43–62. <http://www.jstor.org/stable/29770043>
- Manav, İ. (2025). Labour market policy in Sweden and social justice: A comparative analysis. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 407-437. doi: 10.18074/ckuiibfd.1470310

- Máslo, L.A. (2021). A Just Wage: Social Justice in the Labor Market. *International Journal of Teaching and Education*, IX(1), 29-48. 10.52950/TE.2021.9.1.003
- Nae, T. M., Florescu, M.-S., & Bălăsoiu, G.-I. (2024). Towards Social Justice: Investigating the Role of Labor, Globalization, and Governance in Reducing Socio-Economic Inequality within Post-Communist Countries. *Sustainability*, 16(6), 2234. <https://doi.org/10.3390/su16062234>
- Ofek-Ghendler, H. (2009). Globalization and Social Justice: The Right to Minimum Wage. *Law & Ethics of Human Rights*, 3(2), Art. 6.
- Suhartini, E., Hartiwingsih, Handayani, A.K.R., & Roestamy, M. (2019). Legal Politics and Policy Setting of Wage Systems for Creating Social Justice of Workers. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 22(6), 1-7.
- Turgut, M. (2025). Türkiye için adil bir ücret politikası modeli: Bölgesel asgari ücret. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 1-24. <https://doi.org/10.57085/ufebud.1598159>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı-SBB (2023). On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Planı_2024-2028_11122023.pdf (09.08.2025).
- United Nations Economic and Social Commission for Western Asia-UNESCWA (2022). National report on the compatibility of wage policy with the principles of social justice in Yemen. <https://www.unescwa.org/publications/national-report-compatibility-wage-policy-principles-social-justice-yemen> (06.08.2025).
- Yükseler, Z. (2010). Bölgesel asgari ücret: Gereçekleri, uygulama stratejisi ve etkileri. Teknik Rapor. <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.4129.6483>

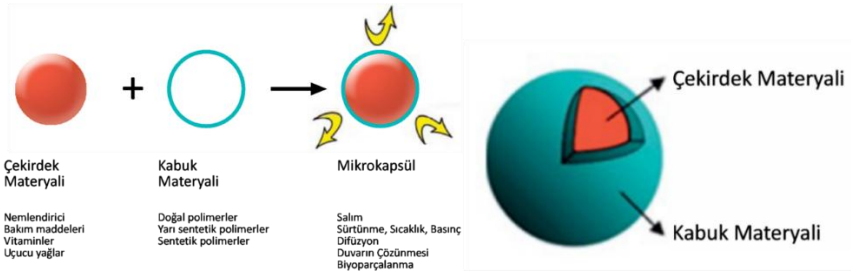
BÖLÜM 28

Basım Endüstrisinde Mikrokapsülleme Uygulamaları

Samed Ayhan Özsoy¹ & Cem Aydemir² & Semiha Yenidoğan³

1. Giriş

Mikrokapsülleme teknolojisi, aktif bileşenlerin çevresel etkilerden korunması, kontrollü salınımı ve hedeflenmiş iletimi amacıyla geliştirilen çok disiplinli bir mühendislik yaklaşımıdır. Bu teknoloji, 20. yüzyıl ortalarından itibaren kimya, malzeme bilimi ve biyoteknoloji alanlarının kesişiminde gelişmiş; gıda, farmasötik, kozmetik ve basım sektörleri gibi birçok alanda önemli uygulama potansiyeli kazanmıştır (Choudhury ve ark., 2021; Timilsena ve ark., 2020). Mikrokapsüller, aktif maddeyi içeren “çekirdek” ve çevresini saran “kabuk” ya da “duvar” bileşenlerinden oluşur ve bu yapısal mimari, mikro parçacıkların stabilitesi ile fonksiyonelliğini belirler (Şekil 1). Kabuk materyalleri doğal polimerler (selüloz türevleri, jelatin, kitosan vb.) veya sentetik polimerler (melamin-formaldehit reçineleri, silikon bazlı polimerler vb.) olabilir (Choudhury ve ark., 2021; Timilsena ve ark., 2020).

Şekil 1. Mikrokapsülleme (Kut, 2023).

Mikrokapsülleme teknolojisi sayesinde uçucu veya hassas bileşenler, kapsül duvarı ile çevre koşullarından izole edilerek ısı, ışık, oksijen ve metal iyonları gibi bozucu faktörlere karşı korunur; böylece ürünün raf ömrü ve işlevselliği önemli ölçüde artırılabilir (Ozkan ve ark., 2019). Aynı zamanda mikrokapsülleme, aktif bileşimin buharlaşarak kaybolmasını önleyerek uçuculuğu azaltmakta, renk, viskozite ve pH gibi fiziksel/kimyasal özelliklerin sabit

1

2

3

kalmasını sağlayarak ürün stabilitesine katkı sunmaktadır. Ayrıca bileşenlerin taşıma ve depolama süreçlerinde daha stabil formlarda bulunması lojistik açıdan avantaj yaratmakta, tat veya koku gibi istenmeyen duyuşsal özelliklerin baskılanmasına olanak tanımaktadır. Mikrokapsülleme sistemleri, aynı zamanda aktif bileşenlerin çevredeki maddelerle reaksiyona girmesini engelleyerek kimyasal kararlılık sağlar ve hedeflenen ortam veya süre koşullarında etkin maddenin salımını mümkün kılar (Gupta & Dey, 2013).

Mikrokapsülleme teknolojisi, sunduğu çok yönlü avantajlar sayesinde pek çok endüstriyel alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Başta kozmetik sektöründe mikrokapsüllenmiş parfümler, koku maskeleyiciler ve deodorantlar, tekstil ve dokusuz yüzeyler, kâğıt ve basım endüstrisi, grafik sanatlar, gıda endüstrisi, deterjan ve bitki koruma ürünleri, biyoteknoloji, elektronik, eczacılık, tıp, tarım, inşaat, atık arıtma, kimya sanayi ve fotoğrafçılık gibi alanlarda etkin biçimde kullanılmaktadır. Bu teknoloji, aktif bileşenlerin kontrollü salımı, çevresel faktörlerden korunması ve uygulama yüzeylerinde fonksiyonel özelliklerin kazandırılması açısından önemli katkılar sağlamaktadır (Dwivedi ve ark., 2022; Urbas ve ark., 2017).

Mikrokapsülleme teknolojisinin basım endüstrisinde stratejik bir rol üstlenmesinin temelinde hem fonksiyonel çeşitlilik hem de malzeme mühendisliği olanakları yer almaktadır. Özellikle koaservasyon, sprey kurutma, ekstrüzyon ve akışkan yataklı kaplama gibi farklı tekniklerin kullanılması, mikrokapsül içeriğinin baskı yüzeyine istenilen biçimde entegre edilmesini mümkün kılmaktadır (Sousa ve ark., 2022). Örneğin mikrokapsüller, karbon kopyasız kâğıt üretiminde renk üretirken, güvenlik baskılarında ise ışığa, sıcaklığa veya solvente duyarlı pigmentler kullanılarak sahteciliğe karşı koruma sağlanmaktadır (Urbas ve ark., 2017). Kokulu promosyon ürünlerinde kullanılan uçucu yağ mikrokapsülleri ise, tüketiciyle etkileşimli deneyimler yaratarak pazarlama stratejilerine katkı sunmaktadır (Yammine ve ark., 2023). Ayrıca mikrokapsüllenmiş enzimler aracılığıyla biyolojik işlevsellik kazandırılmış baskı yüzeyleri, özellikle gıda ambalajı ve medikal etiketleme gibi özel alanlarda yenilikçi çözümler sunmaktadır (Zhao ve ark., 2023).

2. Mikrokapsülleme Teknolojisinin Temelleri

Mikrokapsülleme, aktif maddelerin polimerik veya lipidik bir zar ile kaplanarak mikron boyutlarında kapsüller hâline getirilmesini sağlayan bir teknolojidir. Bu yöntemle çeşitli aktif bileşenler çevresel etkenlerden korunur, kontrollü bir şekilde salınmaları sağlanır ve taşınmaları kolaylaştırılır. Mikrokapsüller genellikle 1–1000 µm çapındadır ve taşıyıcı malzeme (kabuk) içerisinde hedef maddeyi (çekirdek) barındırır (Campos ve ark., 2013; Dubey ve

ark., 2009). Bu teknoloji, gıda ambalajı, tekstil, sağlık, tarım, mürekkep, plastik film ve kozmetik gibi pek çok sektörde fonksiyonel ürünlerin geliştirilmesi amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır.

2.1. Mikrokapsül Türleri ve Yapıları

Mikrokapsüllerin morfolojisi, esas olarak içerdiği çekirdek materyaline ve uygulanan mikrokapsülasyon yöntemine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu kapsüller küresel ya da düzensiz şekillerde oluşabilmekte; tek çekirdekli, çok çekirdekli ya da matriks yapıları formlarda sınıflandırılabilir. Tek çekirdekli mikrokapsüllerde, çekirdek materyali homojen bir kabukla tamamen çevrelenmiştir. Çok çekirdekli yapıda ise çekirdek materyali mikrokapsül içerisinde birden fazla noktada toplanmakta ve her biri kabuk materyali ile kaplanmaktadır. Matriks tipi mikrokapsüllerde ise çekirdek materyali kabuk yapısının içerisinde homojen bir şekilde dağılmış durumdadır (Şekil 2) (Eyüpoğlu & Kut, 2016).

Şekil 2. Mikrokapsül yapıları (Eyüpoğlu & Kut, 2016)

2.2. Mikrokapsülleme Teknikleri ve Uygulama Süreci

Mikrokapsülleme, kullanım amacına ve uygulanacak malzemenin özelliklerine bağlı olarak farklı tekniklerle gerçekleştirilebilir. Yaygın kullanılan mikrokapsülleme teknikleri; akışkan yataklı kaplama, sprej kurutma, sprej soğutma, ekstrüzyon ve koaservasyon gibi farklı tekniklerdir.

Bu tekniklerin seçimi, çekirdek ve kapsülleyici maddelerin fiziko-kimyasal özelliklerine (çözünürlük, uçuculuk, stabilite vb.) ve istenen kapsül morfolojisine göre belirlenir. Örneğin, sprej kurutma ekonomik ve hızlıdır; ancak uçucu bileşikler için uygun olmayabilir. Koaservasyon ise daha stabil yapılar oluşturabilir fakat karmaşık işlem kontrolü gerektirir.

Mikrokapsülleme verimliliği ve kapsül kalitesi; boyut dağılımı, yüzey morfolojisi, termal stabilite, çözünürlük, yüzey gerilimi ve mekanik özellikler gibi parametrelerle değerlendirilir.

Mikrokapsüller genellikle kaplama veya püskürtme yöntemleriyle yüzeye uygulanır. Bu yöntem sayesinde kapsüller, uygulanan yüzeye nüfuz edip bağlanarak yüksek yüzey etkileşimi sağlarlar (Micro Caps Technologies, n.d.).

“Yağ benzeri” aktif maddelerin mikrokapsüllenmesine yönelik temel işlem süreçleri aşağıda özetlenmiştir (Follmann, n.d.):

- **Faz ayrımı:** Yağ ve su fazlarının ayrılması sağlanır.
- **Emülsiyon oluşturma:** Yağ fazı su içinde karıştırılarak emülsiyon elde edilir.
- **Kabuk oluşturunucuların eklenmesi:** Emülsiyona uygun polimerler veya çapraz bağlayıcılar ilave edilir.
- **Kabuk oluşumu:** Polimerler, yağ damlacıklarının etrafında çapraz bağlar oluşturarak stabil bir kapsül yapısı oluşturur.

Bu dört aşamalı süreç sonucunda aktif bileşen kapsüllerin içinde korunmuş olur.

3. Mikrokapsüllerin Basım Endüstrisindeki Kullanım Alanları

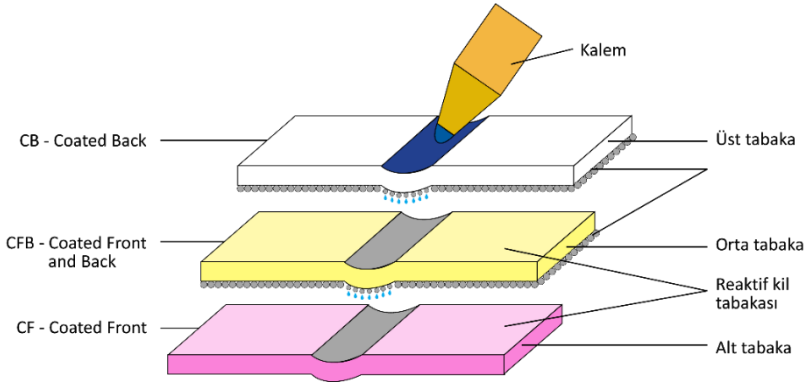
3.1. Karbonsuz Kopya Kâğıtları

Günümüzde kullanılan karbonsuz kopya kâğıdının (otokopi) üretimi, 1938’de ABD’de sıvıların mikrokapsüllenmesi için verilen bir patente dayanmaktadır. Grafik teknolojisi, kâğıt baskı altı malzemelerinde mekanik olarak aktive edilen işlevsellikte en iyi bilinen ve en eski uygulamalardan biri olan karbonsuz kopya kâğıdının üretiminde mikrokapsülleri başarıyla kullanan ilk alanlardan biri olmuştur (Kipphan, 2001). Çapları 3 ile 8 µm olan mikrokapsüller, basınç uygulanarak patlamalarına neden olana kadar boya öncüsünü tutmak için kullanılır. Bu, boya öncüsü altındaki kâğıdın kaplamasındaki reaktifle reaksiyona girmesine olanak tanır (Drechsler, 1986). Bu uygulama için ilk başta mikrokapsüller, suda çözünür polimerlerin (jelatin, arap zımkı, esterleştirilmiş selüloz) organik çözücü ve boya öncüsünü içeren ince dağılmış emülsiyon damlacıkları üzerine çökertilmesiyle hazırlanmıştır. Bu çökeltme pH ve sıcaklıkla kontrol edilmiştir. Bir kolloidal formda çökeltildikten sonra, kapsül kabuğunun polimerleri ek mekanik kararlılık için çapraz bağlanmıştır (Stadelhofer, & Zellerhoff, 1989).

Karbonsuz kopya kâğıdı, geleneksel karbon kopya kâğıdına çevre dostu bir alternatif olarak geliştirilmiş olup, ‘NCR’ (No Carbon Required) kâğıdı olarak da bilinmektedir. Fatura, makbuz ve benzeri belgelerde karbon tabakasına ihtiyaç

duymadan net ve temiz kopyalar oluşturmaya olanak tanır. Biyolojik olarak parçalanabilir yapısı ve leke bırakmayan yüzeyi sayesinde hem kullanıcı dostu hem de sürdürülebilir bir seçenek sunar (PG Paper, n.d.; Northfield Print, n.d.).

Karbonsuz kopya kâğıtlarında görüntü aktarımı, geleneksel karbon kâğıdında olduğu gibi mumlu bir levha aracılığıyla değil, kâğıtların ön ve/veya arka yüzeylerine uygulanan özel kimyasal kaplamalar yoluyla gerçekleşir. Üst kâğıda tükenmez kalem gibi bir yazma aracıyla uygulanan basınç, bu kaplamalardaki mikrokapsüllerin patlamasına ve içerdikleri reaksiyon sıvısının alttaki kâğıda geçmesine neden olur. Bu sıvı, alt kâğıdın mürekkep emici tabakasıyla reaksiyona girerek ikinci (veya daha fazla) kâğıtta görünür bir iz oluşturur (Şekil 3) (LG Business Systems, n.d.). Bu yöntem sayesinde, karbon tabakası kullanımına gerek kalmadan, temiz ve çok katmanlı belgeler üretmek mümkündür.

Şekil 3. Mikrokapsüllerin karbonsuz kopya kâğıdında kullanımı

Karbonsuz kâğıt sistemlerinde ilk ve en üst katman olan CB (*Coated Back*), renksiz ancak renk oluşturan maddeler içeren mikrokapsüllerle kaplıdır. Yazma sırasında uygulanan mekanik basınç, bu mikrokapsülleri patlatarak içlerindeki renk veren maddenin açığa çıkmasını sağlar. Bu madde, ikinci katman olan CF (*Coated Front*) tarafından emilir. CF katmanı, kopyayı oluşturmak için renk geliştirici reaktif bir madde içerir. İki kopyadan fazla üretim gerektiğinde ise CFB (*Coated Front and Back*) olarak adlandırılan hem renk alan hem de bir sonraki katmana ileten ara bir katman kullanılır. Bu sistemde CB kâğıdına uygulanan basınçla serbest kalan boya, CFB ve CF katmanlarındaki kil ve reçine bileşenleriyle kimyasal reaksiyona girerek görüntüyü oluşturur (Koehler Paper, n.d.).

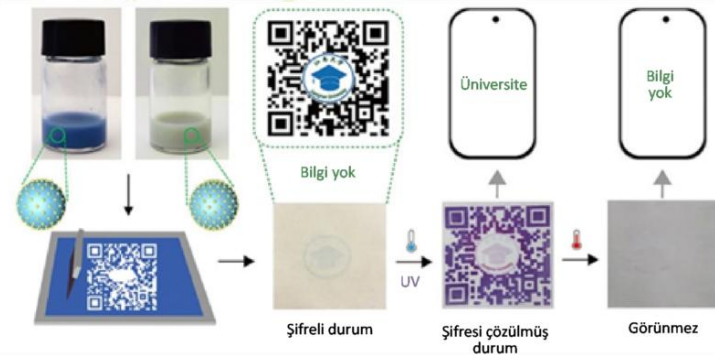
3.2. Güvenlik Kâğıtları

Termokromik ve fotokromik mikrokapsüller, sıcaklık veya ultraviyole (UV) ışık gibi dış uyaranlara karşı renk değiştirme özellikleri sayesinde güvenlik

kâğıtlarında sahteciliği önlemeye yönelik etkili çözümler sunmaktadır. Bu kapsüller, baskıya uygun özel mürekkep sistemleriyle entegre edilebilmekte ve dinamik bilgi gösterimleri, gizli mesajlar veya değiştirilebilir etiketler için kullanılabilir (Jamnicki Hanzer ve ark., 2023). Termokromik baskıların UV ışığa ve kimyasal maddelere karşı dayanıklılığı üzerine yapılan çalışmalar, bu mürekkeplerin çeşitli çevresel koşullara rağmen etkinliğini koruyabildiğini göstermektedir. Bu da onları uzun süreli güvenlik uygulamaları için uygun hâle getirmektedir.

Sıcaklığa duyarlı mikrokapsüllerin serigrafi baskı teknikleriyle uygulanması, baskı kalitesini artırmakta ve renk değişim indeksine (ΔE) ulaşılmasını sağlamaktadır. Bu durum, görsel farkındalığı yüksek, kullanıcı etkileşimli güvenlik tasarımlarına olanak tanımaktadır (Li ve ark., 2023). Ek olarak, termokromik ve fotokromik özellikleri aynı anda taşıyan süperhidrofobik kaplamalar geliştirilmiştir. Bu çok işlevli sistemler hem suya dayanıklı hem de dört farklı renge geçiş yapabilen yapıdadır. Bu özellikleriyle, özellikle güvenlik etiketleme, silinebilir belgeler ve interaktif güvenlik sistemlerinde kullanılmak üzere büyük potansiyele sahiptir (Wang ve ark., 2022).

Doğadaki renk değiştirme mekanizmalarından, özellikle de dış uyaranlara göre renk değiştirebilen ağaç kurbağalarından ilhamla geliştirilen çift bölmeli mikrokapsüller de bu alanda dikkat çekici yenilikler arasında yer almaktadır. Bu kapsüller, yüzeylerine nanokapsüllerin elektrostatik adsorpsiyon ve kimyasal bağlanma yoluyla sentezlenmiş olup, UV ışık ve sıcaklık gibi çevresel faktörlere karşı tam spektrumlu renk değişimi sergileyebilmektedir. Ayrıca, nanokapsül yoğunluğunun hassas şekilde kontrol edilebilmesi sayesinde uzun ömürlü, canlı ve kararlı renk geçişleri elde edilebilmektedir. Bu özellikler, serigrafi baskıda sahteciliğe karşı güvenlik mürekkebi olarak kullanımını mümkün kılmaktadır (Xu ve ark., 2024).

Şekil 4. Mikrokapsüllerin güvenlik amaçlı kullanımı (Xu ve ark., 2024).

Farklı bir uygulamada, mikrokapsül tabanlı güvenlik kaplamaları belgelerde yapılan değişikliklerin görsel olarak tespit edilmesini sağlar. Bu sistemlerde, ödeme tutarı gibi kritik alanların çevresine yerleştirilen mikrokapsüller, fiziksel müdahale durumunda kırılarak renkli bir iz bırakır. Bu sayede herhangi bir kurcalama veya silme girişimi, belgenin geçerliliğini yitirmesine neden olacak şekilde görünür hâle gelir. Mikrokapsüllerin bu tür sahteciliğe karşı tepkisel özelliği, optik güvenlik sistemleri kapsamında değerlendirilir ve belgelerin bütünlüğünü korumada etkili bir yöntem olarak öne çıkar (Li ve ark., 2020; Wan ve ark., 2021).

3.3. Kokulu Kâğıtlar

Mikrokapsül teknolojisi, koku taşıyıcılarının çeşitli yüzeylere uygulanmasına olanak sağlayarak, özellikle iç mekân uygulamalarında katma değerli ürünlerin geliştirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda Xiao ve arkadaşları (2017), maltodekstrin, saflık zamkı ve arap zamkı kullanarak mikrokapsüllenmiş çilek aroması içeren bir sistem geliştirmiştir. Elde edilen kapsüller, duvar kâğıdına entegre edilerek aromatik duvar kâğıdı üretilmiştir. Aromatik kâğıtlar, aromaterapi prensiplerinden yola çıkarak, kullanıcılara hoş bir atmosfer sunmayı ve psikolojik rahatlama sağlamayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda araştırmacılar hem fiziksel hem de zihinsel refahı destekleyen çevresel tasarımların geliştirilmesine odaklanmaktadır. Bu tür yüzeyler, hava kalitesini iyileştirme, kullanıcı deneyimini artırma ve duvar kâğıdı pazarına yenilikçi bir ürün sunma potansiyeline sahiptir. Araştırmaya göre, mikrokapsüllenmiş aromaların koku salınım süresi üç aya kadar uzayabilmektedir (Xiao ve ark., 2017).

Kokulu kâğıtlar; genellikle yazı, ambalaj veya promosyon ürünlerinde parfüm veya uçucu bileşenlerle zenginleştirilmiş olarak karşımıza çıkar. Bu tür ürünler, koku içeren mikro veya nanokapsüllerin ya doğrudan kâğıt hamuruna katılmasıyla ya da üretim sonrası yüzeye adsorbe edilmesiyle elde edilebilir. Alternatif olarak, mikrokapsüllenmiş bileşikler, uygun bir vernik veya mürekkep formülasyonuna dahil edilerek kâğıt yüzeyine kaplama yoluyla da uygulanabilir (Encyclopedia, n.d.). Kaplama yüzeye uygulandıktan sonra, kapsüller kontrollü şekilde koku salınımını başlatır ve iç mekânlarda uygulandığında, bu koku etkisi bir yıla kadar sürdürülebilmektedir. Mikrokapsülasyon teknolojisi, kokuların istenen salınım sürelerine göre optimize edilmesine olanak tanıyarak, çok çeşitli aroma profillerinin uzun süre stabil ve etkili biçimde kullanılması için geniş bir seçenek yelpazesi sunmaktadır (MicroCaps Technologies, n.d.).

3.4. Dokunsal Basınç Gösteren Sensör Filmleri

Mikrokapsül teknolojisine dayanan basınç duyarlı filmler, özellikle kâğıt ve kaplama makinelerinde nip (temas) basıncı analizinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu amaçla geliştirilen filmler, polietilen tereftalat (PET) gibi esnek polimer tabanlı yüzeyler üzerine yerleştirilmiş mikrokapsül katmanları içermektedir. Uygulanan mekanik kuvvet, mikrokapsüllerin patlamasına neden olur ve bu sayede basınç profiline bağlı olarak renkli bir iz bırakarak kalıcı bir topografik görüntü üretir (Fujifilm, n.d.).

Şekil 5. Prescale ile kalender merdanesinin ayarlanması

Mikrokapsül esaslı sensör filmleri, özellikle kâğıt üretiminde kullanılan kalenderleme ve kaplama makinelerinde sağ-sol basınç dengesini değerlendirmek için etkili bir tanı aracı olarak kullanılmaktadır. Bu filmler, kalender merdanelerinin silindirik yapıya ve yatay paralellığe uygun olup olmadığını gerçek zamanlı basınç uygulamalarıyla görselleştirerek değerlendirir. Üretim kalitesinde homojenliğin sağlanamaması durumunda, olası problemler sensör filmleri aracılığıyla analiz edilebilir (Şekil 5). Bu analizler, basınç dağılımı bozuklukları, sıcaklık sapmaları veya önceki işlem aşamalarındaki düzensizliklerin belirlenmesini mümkün kılar. Böylece olası merdane değişimlerinin önceden saptanması ile zaman kazanımı sağlanabilir; örneğin bir merdane değişimi süresi yaklaşık yarım güne kadar kısaltılabilir. Ayrıca, üretim hattındaki hataların erken teşhisi sayesinde malzeme kayıpları (örneğin yüzlerce metre kâğıt israfı) önlenabilir, genel sistem verimliliği artırılabilir. Ayrıca, boyutlandırma preslerinde kauçuk silindirlerin aşınma durumunun izlenmesi de mikrokapsüllü filmler aracılığıyla hassas şekilde yapılabilir. Özellikle dar merdanelerin kenar bölgelerinde meydana gelen aşınmalar, daha geniş merdanelerin kullanımı sırasında şeritlenme gibi yüzey düzensizliklerine neden olabilir. Mikrokapsüllü filmler, bu tür sorunların erken tespitiyle kalite kontrol süreçlerine katkı sağlar (Fujifilm, n.d.; RightTeam, n.d.).

3.5. Biyoaktif ve Antibakteriyel Kâğıtlar

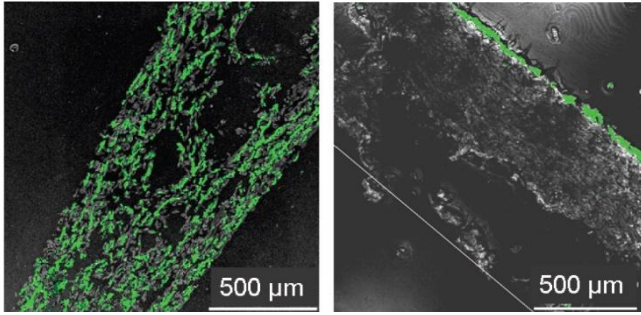
Biyoaktif kâğıtlar, selüloz esaslı yüzeylerin biyomoleküllerle işlevselleştirilmesi yoluyla çevresel izleme, gıda güvenliği ve sağlık uygulamalarında kullanılmak üzere geliştirilen yenilikçi malzemelerdir. Bu tür kâğıtlar, spesifik biyolojik aktiviteler gerçekleştirmek üzere enzimler, antikorlar

veya mikroorganizmalar gibi biyomoleküllerin immobilizasyonu ile hazırlanır (Sicard & Brennan, 2013).

Biyoaktif kâğıtlar genellikle toksin algılama, antimikrobiyal temizlik ürünleri veya kirleticilerin giderilmesi gibi işlevler için tasarlanır. Bu işlevsellik, biyomoleküllerin uygun bir taşıyıcı matrikse (örneğin mikrokapsüllere) entegre edilmesiyle elde edilir. Mikrokapsülleme, enzimlerin dış etkenlere karşı korunmasını sağlarken uzun süreli saklama ve termal kararlılık avantajı da sunar (Guerrero ve ark., 2011). Örneğin lakkaz ve glikoz oksidaz gibi enzimlerin mikrokapsüllerle immobilizasyonu, hem aktiviteyi koruyabilmekte hem de geniş yüzeylere ölçeklendirilebilmektedir (Zhang, 2011).

Guerrero ve arkadaşlarının (2011) çalışmasında, mikrokapsüllerle kaplanan biyoaktif kâğıtların büyük ölçekli üretimi gerçekleştirilmiş ve bu yapıların aktivite, stabilite ve inhibitörlere karşı tepkisi değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, lakkaz mikrokapsüllerinin kâğıt yüzeyine başarıyla entegre edilebildiğini ve belirli koşullar altında stabil kalabildiğini göstermektedir.

Ayrıca, floresanla işaretlenmiş mikrokapsüllerin kâğıt yüzeyine düzgün bir şekilde yerleştirilebilmesi, immobilize enzimlerin aktivitesini görselleştirme ve konumlandırma açısından önemli bir avantaj sunmaktadır (Zhang, 2011). Bu teknikler sayesinde biyoaktif kâğıtların endüstriyel üretime entegrasyonu ve uygulama çeşitliliği giderek artmaktadır.

Şekil 6. FITC (floresin izotiyosiyanat) etiketli PEI (polietilenimin) ile modifiye edilmiş kâğıtların ince kesitlerinin floresan mikroskopik görüntüleri (Rocheft, 2013)

Gıda ambalajları, hijyen ürünleri ve sağlık sektörüne yönelik kâğıt bazlı malzemelerde antimikrobiyal özelliklerin kazandırılması giderek önem kazanmaktadır. Mikrokapsül teknolojisi, antimikrobiyal ajanların kontrollü salınımını sağlayarak kâğıt yüzeyine etkin bir şekilde entegre edilmesini mümkün kılar. Özellikle uçucu yağlar, metal oksit nanoparçacıklar ve doğal bileşikler gibi antimikrobiyal maddelerin kapsüllemesiyle, kâğıt ürünlerin yüzeyinde uzun süreli koruma sağlanabilir (Zhang, 2011). Antimikrobiyal ambalaj, kitosan ve

uçucu yağ gibi antimikrobiyel ajanların sistemlere eklenmesiyle üretilir. Antimikrobiyal ajanların dahil edilmesi, doğrudan ekleme, kapsülleme, kaplama veya matriksin içine ya da üzerine aşılama gibi çeşitli tekniklerle yapılabilir (Kamarudin ve ark., 2022). Son zamanlarda antibakteriyel etkiye sahip kapsüllü kokular da kâğıt üzerine uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle vanilin, ek antibakteriyel etkiye sahip aromatik bir duvar kâğıdı hazırlamak amacıyla kitosan/poli(laktik-ko-glikolik asit) (PLGA) nanokapsülleri kullanılmıştır (Encyclopedia, n.d.).

3.6. Termal CtP Kalıplar

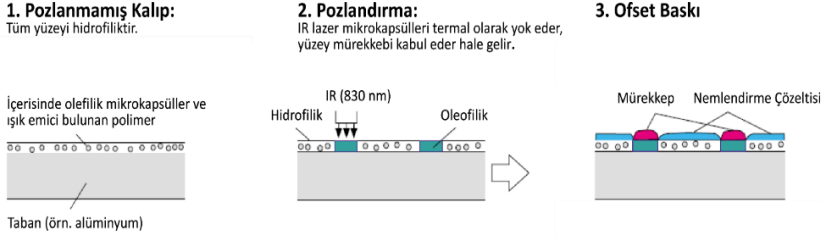
Bilgisayardan kalıba (Computer-to-Plate, CtP) veya doğrudan görüntüleme sistemlerinin gelişimi, baskı kalıplarının üretiminde kullanım kolaylığı sağlayan ve ekonomik açıdan daha avantajlı yenilikçi çözümlerin ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Termal CtP kalıplar, mikrokapsüller ile fonksiyonel hâle getirilmiş polimer bazlı bir kaplama sistemi içermektedir. Görüntüleme aşamasında, kızılötesi termal radyasyonun uygulanması sonucu mikrokapsüller kontrollü bir şekilde parçalanarak, içerisindeki kimyasal ajanları serbest bırakır. Bu süreç, baskı kalıplarının yüzey özelliklerinde dönüşüm sağlayarak, mürekkep itici alanların mürekkep kabul edici hâle gelmesini mümkün kılar (Kipphan, 2001).

Söz konusu mikrokapsül temelli kalıp teknolojileri, yalnızca görüntüleme sürecinin verimliliğini artırmakla kalmayıp aynı zamanda çevresel etkileri azaltarak baskı üretiminde daha sürdürülebilir uygulamalara geçişi teşvik etmektedir. Kimyasal banyo veya mekanik temizlik gibi ilave işlem basamaklarına duyulan gereksinimi ortadan kaldıran “gerçekten kimyasalsız” kalıpların geliştirilmesi, hem kalıp üreticileri açısından teknolojik bir zorluk hem de matbaacılık sektörü açısından operasyonel bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Bu tür kalıplar, hazırlık sürelerini kısaltmakta, üretim sürecinin güvenliğini artırmakta ve çevresel etkiyi en aza indirmektedir (Fujifilm, n.d.; Ronsein, n.d.).

Bu sistemlerde kullanılan mikrokapsüllerin ısıl tepki verme davranışları, kapsül kabuğunun stabilitesi ve içeriğin kontrollü salımı gibi parametreler baskı performansını doğrudan etkilemektedir (Lobel ve ark., 2024). Termal kalıp üretiminde mikrokapsüllerin polimer matriks içerisindeki homojen dağılımı, polimer ile kimyasal uyumluluğu ve çözünürlük profili, baskı kalitesini belirleyen temel kriterler arasında yer almaktadır (Zhang ve ark., 2020).

Mikrokapsüllü CtP kalıplara ilişkin sistemin çalışma prensibi, Şekil 7’de şematik olarak sunulmuştur. Bu modelde, kızılötesi lazerle uyarılan bölgelerde

mikrokapsüllerin parçalanması sonucu açığa çıkan görüntüleme ajanı, baskı yüzeyini seçici biçimde aktif hâle getirmektedir (Kipphan, 2001).

Şekil 7. Mikrokapsüllerin CtP kalıplarda kullanımı (Kipphan, 2001)

Yeniden pozlandırılabilir kalıplara yönelik geliştirilen yüzey sistemleri, doğrudan görüntülemeye pozlandırmaya dayalı baskı teknolojileri açısından önemli bir inovasyon alanı sunmaktadır. Bu sistemlerde, mevcut baskı görüntüsünün kalıp yüzeyinden etkin bir şekilde silinmesi ve ardından yüzeyin nötralize edilerek yeni baskı verisiyle yeniden görüntülenmesi pozlandırılması mümkündür. Bu yaklaşım, baskı süreçlerinde kalıp değişimine duyulan gereksinimi ortadan kaldırarak hem üretim süresini hem de kaynak tüketimini azaltmayı hedeflemektedir. Özellikle, bu işlemlerin herhangi bir ek kimyasal ya da mekanik temizleme adımı gerektirmeksizin gerçekleştirilmesi, sistemin çevresel sürdürülebilirlik ve operasyonel verimlilik açısından taşıdığı potansiyeli artırmaktadır (Kipphan, 2001).

3.7. Termokromik Mürekkepler

Termokromik mürekkepler, sıcaklık değişimlerine bağlı olarak renk değiştirme özelliği sergileyen özel pigmentler içeren fonksiyonel mürekkep sistemleridir. Bu sistemlerin temel bileşeni, sıcaklıkla aktive olan renklendiricilerin bir löko-form (renksiz yapı), bir geliştirici (electron donor) ve bir çözücü ile birlikte mikrokapsül içinde stabilize edilmesidir. Mikrokapsül teknolojisi, bu üçlü sistemi dış ortam koşullarına karşı korurken, istenen sıcaklık aralığında kontrollü ve geri dönüşümlü renk değişimini mümkün kılar (Seebboth & Löttsch, 2008; Phillips, 2000; Johansson, 2006).

Termokromik mürekkeplerin tipik aktivasyon sıcaklıkları üç ana gruba ayrılır: düşük sıcaklık (~10 °C), orta seviye (vücut ısısı, ~31 °C) ve yüksek sıcaklık (~43 °C) aralıklarıdır (Kulçar ve ark., 2010). Bu sıcaklık aralıkları, özellikle akıllı ambalajlama sistemlerinde, sahtecilikle mücadele uygulamalarında, kullanıcı etkileşimini artıran pazarlama stratejilerinde ve güvenlik baskılarında kullanım için tasarlanmıştır. Sıcaklık değişimine bağlı olarak pigmentin görünür rengi

ortadan kaybolur ya da ortaya çıkar; bu geçiş, sistem ortam sıcaklığına döndüğünde tersine şekilde tekrarlanabilir.

Mikrokapsüllü termokromik pigmentlerin pratik uygulamaları arasında ürün güvenliğinin görsel olarak doğrulanması, ısıya duyarlı ambalajların izlenebilirliği ve kullanıcı etkileşimli tasarım öğeleri bulunmaktadır. Örneğin **bazı termokromik mikrokapsül üreticilerinin** ürünlerinde, pigment sistemi bir mikrokapsül içinde stabilize edilmiştir; pigmentin görünür rengi, çözücünün erime noktasına bağlı olarak belirli bir sıcaklık eşliğinde oluşur veya kaybolur (Label and Narrow Web, n.d.; SpotSee, n.d.).

Fotokromik sistemler de benzer prensiplere sahip olup ultraviyole (UV) ışıkla aktive edilen renk değişimlerine dayanır. Işığa duyarlı pigmentler UV ışığa veya güneş ışığına duyarlı mikrokapsüller içeren bir sistemdir ve ışık etkisiyle renkli forma geçen renklendiriciler, UV ışık kesildiğinde orijinal durumlarına geri dönerler (Şekil 8) (Matsui Color, n.d.). Bu tip sistemler, özellikle dış mekân etkileşimli ürünlerde, promosyon materyallerinde ve çevresel uyarıcıya duyarlı akıllı etiketlerde geniş uygulama alanı bulur.

Güneş ışığı görmeden önce

Güneş ışığı gördükten sonra

Şekil 8. Mikrokapsüllerin termokromik mürekkeplerde kullanımı (Matsui Color, n.d.).

Termokromik mikrokapsüller, başlangıçta renksiz olup belirli bir sıcaklık aralığında renk kazanan sistemlerdir. Renk geçişi, ısının tetiklediği kimyasal yapı değişikliği sonucu gerçekleşir (Şekil 9). Bu sistemlerin mikrokapsül içinde korunması, yalnızca renk geçişinin kontrollü şekilde gerçekleşmesini değil, aynı zamanda pigmentin ışık, oksijen ve nem gibi bozucu etkenlere karşı uzun süreli stabilitesini de mümkün kılar (Seeboth & Löttsch, 2008).

Sıcaklık ile renk değiştiren kupa

Soğuk su

Sıcak su

Şekil 9. Termokromik renklendiricilerin kupa baskılarında kullanımı

Soğuk içecek etiketlerinde sıcaklık duyarlılığına sahip mikrokapsüller kullanılarak geliştirilen termokromik sistemler, ürünün ideal tüketim sıcaklığına ulaştığında görsel bir değişimle kullanıcıyı bilgilendirir. Bu uygulamalara örnek olarak, soğukta aktive olan soğuk içecek şişe etiketleri gösterilebilir (Şekil 10). Bu etiketlerde sıcaklık 4 °C'nin altına düştüğünde, mikrokapsül yapılı termokromik mürekkep aktive olur; bu dağ imgesi üzerindeki kar detaylarının ve belirli metinlerin mavi renge dönüşmesini sağlar. Böylece tüketici, ürünün 'soğuk' ya da 'çok soğuk' olduğu bilgisini anında algılayabilir. Bu teknoloji, sıcaklıkla tetiklenen renk değişimi sayesinde hem estetik hem de işlevsel bir çözüm sunarak, kullanıcı deneyimini artırmakta ve markanın görsel iletişim stratejisini güçlendirmektedir (SpotSee, n.d.).

Şekil 10. Mikrokapsüllerin soğuk içecek etiketlerinde kullanımı (SpotSee, n.d.)

3.8. Kokulu Mürekkepler ve Vernikler

Bazı mürekkep üreticileri, baskının katma değerini ve duyuşsal etkisini artırmak amacıyla, gül, lavanta, orkide, soğan, portakal, çilek gibi çeşitli koku profillerine sahip mikrokapsüllü mürekkepler geliştirmiştir (Enyy Ink, n.d.). Bu kokular çoğunlukla sentetik olup, esansiyel yağların mikrokapsül formuna getirilmesiyle üretilir. Kapsüller, genellikle basınç etkisiyle kırılarak içerdikleri kokuyu serbest bırakır (Elesini ve ark., 2016; Rogers & Lutz, 2006; Martín ve ark., 2010).

Bu tür kokulu mürekkepler, özellikle ‘kazı-kokla’ veya ‘soy-kokla’ gibi uygulamalarda; dergi eklerinde, promosyon materyallerinde, çocuk kitaplarında ve parfüm numunelerinde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Koku salınımı için yalnızca basılı yüzeyin hafifçe ovalanması yeterlidir. Önceki yıllarda bu tür mürekkepler formaldehit içerebiliyorken günümüzde toksik etkileri nedeniyle formaldehit içermeyen alternatifler geliştirilmiştir (Matsui Color, n.d.; Micro Caps Technologies, n.d.).

Mikrokapsülleme teknolojisi ile hazırlanan kokulu mürekkep formülasyonları, bağlayıcı maddelerle karıştırılarak serigrafi gibi baskı teknikleriyle uygulanabilmektedir. Bu mürekkepler suda çözünür ve stabil yapılıdır (Matsui Color, n.d.).

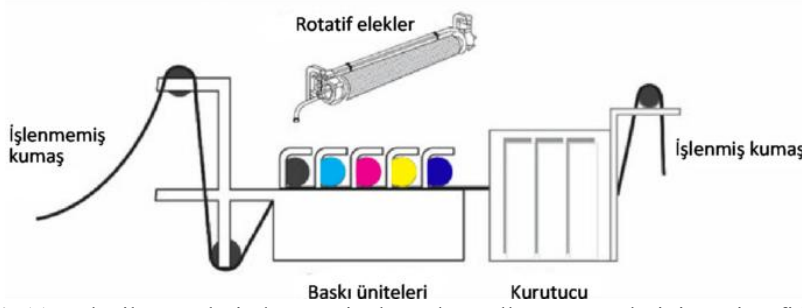
Baskı sonrası vernik uygulamalarıyla mikrokapsüllü kokular baskı yüzeyine entegre edilebilir. Mikrokapsüller sıvı vernik içerisinde dağılmış hâldedir ve küçük boyutları sayesinde baskı işlemi sırasında oluşan yüksek basınca dayanabilirler. Kapsüller, baskı sonrası vernik kuruduktan sonra sabitlenir. Bu aşamadan sonra, parmak ucu ile uygulanacak hafif basınç, kabuğun yırtılmasına ve kokunun serbest kalmasına yeterlidir (Follmann, n.d.).

Kokulu vernikler, özellikle el ilanları, parfüm kutularında veya oda spreyi ambalajlarında uygulanmakta; kullanıcılar tarafından elle ovalandığında koku serbest bırakılmakta ve koku test edilebilir hâle gelmektedir. Mikrokapsüllerin küçük boyutları, uygulandıkları yüzey kaplamalarının optik özelliklerini ve görünümünü olumsuz etkilememektedir. Mikrokapsül dispersiyonları, beyaz renkli temel görünümünün yanı sıra farklı renk tonlarına kolaylıkla entegre edilebilmektedir.

4. Mikrokapsüllerin Baskı Teknikleri ile Uygulanması

Son yıllarda basılı materyaller; çevrimiçi yayınlar, radyo ve televizyon gibi dijital medya araçlarıyla yoğun bir rekabet içindedir. Bu durum, basılı ürünlerin varlığını sürdürebilmesi için yenilikçi çözümler geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Mikrokapsül teknolojisinin baskı uygulamalarıyla entegrasyonu, fonksiyonel kaplamalar ve akıllı yüzeylerin geliştirilmesi açısından önemli bir ilerleme alanı sunmaktadır. Bu bağlamda, kokulu baskılar umut vadeden bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Mikrokapsül üreticileri, kokulu mürekkepler ve verniklerde kullanılmak üzere çeşitli mikrokapsüllü koku formülasyonları geliştirmiştir. Bu mikrokapsüller, yüksek sıcaklıklara dayanıklı yapıları sayesinde baskı işlemleri sırasında bozulmadan kalabilmektedir. Kâğıt, karton, kumaş ve plastik gibi çeşitli yüzey türlerine serigrafi, ofset, gravür ve flekso gibi konvansiyonel baskı teknikleriyle entegre edilebilmektedir (Micro Caps Technologies, n.d.).

Baskı sırasında kapsüllerin hasar görmemesi için kapsül boyutu kritik bir rol oynar. Bu nedenle, kapsül uygulamaları genellikle baskı makinesinin son istasyonunda gerçekleştirilmekte; böylece gereksiz kesim işlemleri ve kapsül hasarları en aza indirilmektedir.

Şekil 11. Tekstil yüzeylerinde esansiyel yağ kapsülleme yüzeylerinin serigrafi baskı kullanılarak uygulanması

Mikrokapsüllemeye yönelik su bazlı mürekkepler yaygın olarak tercih edilse de UV ve plastisol mürekkeplere uygun formülasyonlar da mevcuttur (MicroCaps Technologies, n.d.). Kuru ofset baskı sistemlerinde ise, su bazlı mürekkeplerin yapısı nedeniyle kısmi yüzeylere baskı yapmak sınırlıdır. Ancak bu sınırlama, blanketin fiziksel olarak modifiye edilmesiyle aşılabılır. Örneğin eski blanketin belirli bölgelerinin kesilmesiyle, mikrokapsül içeren vernik ya da mürekkep yalnızca istenen alanlara uygulanabilmektedir (BPMW Encapsulates, n.d.).

Uygulama sonrasında kapsüllerin 190 °C'ye kadar olan kurutma sıcaklıklarına dayanıklı olması, kürlleme sürecini kolaylaştırmakta ve yüzeydeki fazla suyun uzaklaştırılmasına olanak tanımaktadır. Ayrıca baskı sonrası işlemler açısından da kapsüller oldukça stabil yapıdadır. Giyotinle kesme, katlama ve delme gibi işlemler kapsüller üzerinde olumsuz bir etki yaratmaz. Mikrokapsüller yalnızca kesme kuvvetlerine duyarlı olup, eşit dağılmış basınç veya yüksek istiflemeler kapsül bütünlüğünü bozmaz (BPMW Encapsulates, n.d.).

Sonuçlar

Mikrokapsülleme teknolojisi, aktif bileşenlerin kontrollü salınımını sağlaması, stabilitesini artırması ve uygulandığı yüzeylere özel işlevler kazandırması bakımından önemli bir yeniliktir. Bu yönüyle birçok endüstride olduğu gibi basım sektöründe de dikkat çekici bir kullanım alanı bulmuştur. Mikrokapsüllerin morfolojisi ve yapısal özellikleri, uygulama amacına göre özelleştirilebilmekte; tek çekirdekli, çok çekirdekli veya matriks yapılar tercih edilerek hedeflenen işlevsellik sağlanabilmektedir.

Karbonsuz kopya kâğıtlarından güvenlik belgelerine, kokulu ürünlerden termokromik mürekkeplere kadar pek çok alanda mikrokapsül teknolojisi başarılı bir şekilde uygulanmaktadır. Kâğıt yüzeyine entegre edilen mikrokapsüller sayesinde antibakteriyel özellikler, kokusal uyarılar veya ısıya duyarlı renk değişimleri gibi ileri düzey fonksiyonlar kazandırılabilir. Bu teknolojiler, basılı ürünlere sadece estetik değil, aynı zamanda fonksiyonel değerler kazandırmaktadır. Bu da ürünleri hem kullanıcı dostu hem de yenilikçi kılmaktadır.

Serigrafi, ofset, gravür ve flekso baskı gibi çeşitli tekniklerle mikrokapsüller yüzeye entegre edilebilmekte, bu da teknolojinin geniş bir üretim altyapısında uygulanabilirliğini göstermektedir. Mikrokapsül içeren ısıya duyarlı malzemeler, termal CtP kalıplarda geleneksel yöntemlere göre daha çevreci ve kimyasal kullanımını azaltan çözümler sunmaktadır.

Mikrokapsül teknolojisinin baskı teknikleri ve CtP kalıplarla uyumlu olması, teknolojinin endüstriyel ölçekte uygulanabilirliğini desteklemekte ve üretim süreçlerine kolayca entegre edilmesine olanak tanımaktadır. Bu sayede hem üretim verimliliği artırılmakta hem de yeni nesil, çok amaçlı baskı ürünleri geliştirilebilmektedir.

Bu kapsamlı değerlendirme, mikrokapsülleme teknolojisinin sadece mevcut ihtiyaçlara değil, aynı zamanda gelecekteki çevreci, akıllı ve çok işlevli baskı çözümlerine de yanıt verebilecek potansiyelde olduğunu ortaya koymaktadır. Artan çevre bilinci, kişiselleştirilmiş ürün talepleri ve fonksiyonel yüzey beklentileri doğrultusunda, mikrokapsül teknolojisinin basım endüstrisinde öncü rol üstlenmesi beklenmektedir. Bu teknoloji, sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu, kullanıcı merkezli ve yüksek katma değerli ürünlerin geliştirilmesine olanak sunarak sektördeki inovatif dönüşümün temel yapı taşlarından biri olma potansiyeline sahiptir.

Kaynaklar

- BPMW Encapsulates. (n.d.). *Applications*. Retrieved July 2, 2025, from <http://www.bpmw-encapsulates.com/application.htm>
- Campos, E., Branquinho, J., Carreira, A. S., Carvalho, A., Coimbra, P., Ferreira, P., & Gil, M. H. (2013).** Designing polymeric microparticles for biomedical and industrial applications. *European Polymer Journal*, 49(8), 2005–2021. <https://doi.org/10.1016/j.eurpolymj.2013.05.018>
- Choudhury, N., Meghwal, M., & Das, K. (2021). Microencapsulation: An overview on concepts, methods, properties and applications in foods. *Food Frontiers*, 2(4), 426–442. <https://doi.org/10.1002/fft2.94>
- Drechsler, G. W. (1986). *Coating*, 9, 310.
- Dubey, R., Shami, T. C., & Rao, B. K. U. (2009). Microencapsulation technology and applications. *Journal of Defence Science*, 59(1), 82–95.
- Dwivedi, K., Sharma, E., Singh, A., & Fatima, N. (2022). Herbal antimicrobial finishing of cotton and khadi fabric using moringa (*Moringa oleifera*) leaves extract. *International Journal of Textile and Fashion Technology*, 12(2), 45–54.
- Elesini, U. S., Švarc, J., Šumiga, B., & Urbas, R. (2016). Melamine formaldehyde microcapsules with fragrance core material: Preparation, properties, and end use. *Textile Research Journal*, 87(20), 2435–2448. <https://doi.org/10.1177/0040517516671126>
- Encyclopedia. (n.d.). *Microencapsulation*. Retrieved July 2, 2025, from <https://encyclopedia.pub/entry/3709>
- Enyy Ink. (n.d.). *Security ink*. Retrieved July 2, 2025, from <https://www.enyyink.com/product-list/security-ink>
- Eyüpoğlu, Ş., & Kut, D. (2016). Mikrokapsülasyon teknolojisi ve tekstil sektöründe kullanımı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 15(29), 9–28. <https://hdl.handle.net/11467/1465>
- Follmann. (n.d.). *Scented coatings: Innovative varnish solutions*. <https://www.follmann.com>
- Fujifilm. (n.d.). *Processless thermal CTP plates*. Erişim adresi: <https://www.fujifilm.com>
- Fujifilm. (n.d.). *Prescale: Table of contents*. Retrieved July 2, 2025, from https://www.fujifilm.com/tr/tr/business/inspection/measurement-film/prescale/table_of_contents01

- Guerrero, M. P., Bertrand, F., & Rochefort, D. (2011). Activity, stability and inhibition of a bioactive paper prepared by large-scale coating of laccase microcapsules. *Chemical Engineering Science*, 66(21), 5313–5320. <https://doi.org/10.1016/j.ces.2011.07.026>
- Gupta, A. K., & Dey, B. K. (2013). Microencapsulation for controlled drug delivery: a comprehensive review. *Sunsari Technical College Journal*, 1(1), 48–54. <https://doi.org/10.3126/stcj.v1i1.8660>
- Jamnicky Hanzer, S., Kulčar, R., Vukoje, M., & Marošević Dolovski, A. (2023). Assessment of thermochromic packaging prints' resistance to UV radiation and various chemical agents. *Polymers*, 15(5), 1208. <https://doi.org/10.3390/polym15051208>
- Johansson, L. (2006). Creation of printed dynamic images. PhD Thesis, Linköping University, Sweden, ISSN 0280-7971
- Kamarudin, S. H., Rayung, M., Abu, F., Ahmad, S., Fadil, F., Karim, A. A., Norizan, M. N., Sarifuddin, N., Mat Desa, M. S. Z., Mohd Basri, M. S., et al. (2022). A review on antimicrobial packaging from biodegradable polymer composites. *Polymers*, 14(1), 174. <https://doi.org/10.3390/polym14010174>
- Kipphan, H. (2001). *Handbook of print media: Technologies and production methods*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-540-29900-4>
- Koehler Paper. (n.d.). *Functionality of carbonless paper*. Retrieved July 2, 2025, from <https://www.koehlerpaper.com/en/products/Carbonless-paper/functionality-of-carbonless-paper.php>
- Kulčar, R., Friškovec, M., Hauptman, N., Vesel, A., & Klanjšek Gunde, M. (2010). Colorimetric properties of reversible thermochromic printing inks. *Dyes and Pigments*, 86(3), 271–277. <https://doi.org/10.1016/j.dyepig.2010.01.014>
- Kut, D. (2023). “Kompozit Malzeme ve Teknik Tekstil Prototip Üretim ve Uygulama Merkezi” teknik destek projesi: Tekstiller için mikrokapsülasyon [Sunum/Rapor].
- Label and Narrow Web. (n.d.). *Thermochromic inks: Functionality and market trends*. Retrieved July 27, 2025, from <https://www.labelandnarrowweb.com>
- LG Business Systems. (n.d.). *Everything you need to know about carbonless copy paper*. Retrieved July 2, 2025, from <https://lgbusinesssystems.com.au/blog/everything-you-need-to-know-about-carbonless-copy-paper/>
- Li, G., Sun, Z., Liu, C., Liu, Y., Yang, Z., & Li, Z. (2023). Preparation and application of reversible thermochromic microcapsules. In M. Xu, L. Yang, L. Zhang, & S. Yan (Eds.), *Innovative technologies for printing and packaging*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-19-9024-3_76

- Li, Y., Wang, G., Guo, Z., Wang, P., & Wang, A. (2020). Preparation of microcapsules coating and the study of their bionic anti-fouling performance. *Materials*, 13(7), 1669. <https://doi.org/10.3390/ma13071669>
- Lobel, B. T., Baiocco, D., Al-Sharabi, M., Routh, A. F., Zhang, Z., & Cayre, O. J. (2024). Current challenges in microcapsule designs and microencapsulation processes: A review. *ACS Applied Materials & Interfaces*, 16(31), 40326–40355. <https://doi.org/10.1021/acsami.4c02462>
- Martín, A., Varona, S., Navarrete, A., & Cocero, M. J. (2010). Encapsulation and co-precipitation processes with supercritical fluids: Applications with essential oils. *The Open Chemical Engineering Journal*, 4(1), 31–41. <https://doi.org/10.2174/1874123101004010031>
- Matsui Color. (n.d.). *Aromatic ink*. Retrieved July 2, 2025, from <https://matsui-color.com/aromatic-ink/>
- Matsui Color. (n.d.). *Fragrance inks and coatings*. <https://www.matsui-color.com>
- Matsui Color. (n.d.). *Photopia AQ Ink*. Retrieved July 27, 2025, from <https://www.matsui-color.com>
- Matsui Color. (n.d.). *Thermochromic*. Retrieved July 2, 2025, from <https://matsui-color.com/thermochromic/>
- MikroCaps. (n.d.). *Microencapsulation of fragrances*. <https://www.mikrocaps.com>
- MicroCaps Technologies. (n.d.). *Printing techniques with microcapsules*. Retrieved July 27, 2025, from <https://www.mikrocaps.com/printing-techniques>
- Micro Caps Technologies. (n.d.). *Microencapsulation for paper*. Retrieved January 30, 2025, from <https://www.mikrocapsules-technologies.com/en/application-areas/microencapsulation-for-paper/>
- Northfield Print. (n.d.). *What is NCR printing? Carbonless copy forms for your business*. <https://www.northfieldprint.co.uk/what-is-ncr-printing-carbonless-copy-forms-for-your-business/>
- Ozkan, G., Franco, P., De Marco, I., Xiao, J., & Capanoglu, E. (2019). A review of microencapsulation methods for food antioxidants: Principles, advantages, drawbacks and applications. *Food Chemistry*, 272, 494–506. <https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2018.07.205>
- PG Paper. (n.d.). *Going green with carbonless paper*. <https://www.pgpaper.com/going-green-with-carbonless-paper/>
- Phillips, G. K. (2000). Combining thermochromics and conventional inks to deter document fraud. In *Proceedings of Electronic Imaging, 2000* (Vol. 3973). SPIE. <https://doi.org/10.1117/12.382179>

- RightTeam. (n.d.). *Prescale tanıtım, broşür, videolar ve uygulama alanları*. <https://www.rightteam.com.tr/tr/fujifilm/prescale-tanitim-brosur-videolar-ve-uygulama-alanlari>
- Rochefort, D. (2013). *Enzyme encapsulation in bioactive papers* (Bioencapsulation Research Group, Département de Chimie, Université de Montréal, Canada), December, pp. 7. https://bioencapsulation.net/300_literature/320_newsletters/Bioencap_innov_2013_12.pdf
- Rogers, D. & Lutz, E. (2006). *Scented packaging and products* (U.S. Patent No. US20060246265A1). U.S. Patent and Trademark Office. <https://www.google.ch/patents/US20060246265>
- Ronsein. (n.d.). *Direct imaging printing plates*. Erişim adresi: <https://www.ronsein.com>
- Seeboth, A., & Löttsch, D. (2008). *Thermochromic and thermotropic materials*. Pan Stanford Publishing.
- Sicard, C., & Brennan, J. D. (2013). Bioactive paper: Biomolecule immobilization methods and applications in environmental monitoring. *MRS Bulletin*, 38(4), 331–334. <https://doi.org/10.1557/mrs.2013.61>
- Sousa, V. I., Parente, J. F., Marques, J. F., Forte, M. A., & Tavares, C. J. (2022). Microencapsulation of essential oils: A review. *Polymers*, 14(9), 1730. <https://doi.org/10.3390/polym14091730>
- SpotSee. (n.d.). *Chromazone technology overview*. Retrieved July 27, 2025, from <https://spotsee.io>
- SpotSee. (n.d.). *Thermochromic cold activated labels*. Retrieved July 2, 2025, from https://shop.spotsee.io/thermochromic_indicators/thermochromic_labels/thermochromic_cold_activated_labels
- Stadelhofer, J. W., & Zellerhoff, R. B. (1989). *Chemistry and Industry (London)*, (7), 208.
- Timilsena, Y. P., Haque, M. A., & Adhikari, B. (2020). Encapsulation in the food industry: A brief historical overview to recent developments. *Food and Nutrition Sciences*, 11, 481–508. <https://doi.org/10.4236/fns.2020.116035>
- Urbas, R., Milošević, R., Kašiković, N., Pavlović, Ž., & Stanković Elesini, U. (2017). Microcapsules application in graphic arts industry: A review on the state-of-the-art. *Iranian Polymer Journal*, 26(6), 541–561. <https://doi.org/10.1007/s13726-017-0541-1>
- Xiao, Z., Zhang, Y., Zhu, G., Niu, Y., Xu, Z., & Zhu, J. (2017). Preparation of micro-encapsulated strawberry fragrance and its application in the aromatic

- wallpaper. *Polish Journal of Chemical Technology*, 19(1), 89–94. <https://doi.org/10.1515/pjct-2017-0013>
- Xiao, Z., Zhang, Y., Zhu, G., Zhou, R., & Niu, Y. (2017). Preparation and sustained-releasing characterization of aromatic wallpaper. *Progress in Organic Coatings*, 104, 50–57. <https://doi.org/10.1016/j.porgcoat.2016.12.010>
- Xu, C., Shi, X., Guo, Y., Yu, K., & Chen, K. (2024). Environmentally responsive dual-compartment microcapsules with full spectrum color-changing performance for anti-counterfeiting applications. *Matter*, 8(2), 101925. <https://doi.org/10.1016/j.matt.2024.11.019>
- Wan, Y., Wang, P., Huang, F., Yuan, J., Li, D., Chen, K., Kang, J., Li, Q., Zhang, T., Sun, S., Qiu, Z., & Yao, Y. (2021). Bionic optical physical unclonable functions for authentication and encryption. *Journal of Materials Chemistry C*, 9(38), 13200–13208. <https://doi.org/10.1039/D1TC02883A>
- Wang, L., Zhang, M., Chen, Y., & Liu, Y. (2022). A robust superhydrophobic smart coating with both thermochromic and photochromic properties for anti-counterfeiting labels. *Journal of Bionic Engineering*, 19(3), 753–762. <https://doi.org/10.1007/s42235-022-00203-z>
- Yammine, J., Salame, C., Saffar, A., Fadel, R. A., & Rammal, H. (2023). Advances in essential oils encapsulation: Development, characterization and release mechanisms. *Polymer Bulletin*, 81, 3837–3882. <https://doi.org/10.1007/s00289-023-04916-0>
- Zhang, H., Li, Z., Wang, L., & Feng, Y. (2020). A summary of thermosensitive CTP plate and its application and research in China. In P. Zhao, Z. Ye, M. Xu, & L. Yang (Eds.), *Advanced graphic communication, printing and packaging technology* (Vol. 600, pp. 317–323). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-15-1864-5_46
- Zhang, Y. (2011). *Bioactive paper for detection of organophosphate and carbamate pesticides* (Master's thesis, Université de Sherbrooke). Université de Sherbrooke Institutional Repository. <http://hdl.handle.net/1866/9883>
- Zhao, Y., Xu, Y., Wang, D., & Yang, R. (2023). Advances in controllable release essential oil microcapsules. *Molecules*, 28(13), 4979. <https://doi.org/10.3390/molecules28134979>

BÖLÜM 29

Liderliğin Karanlık Yüzü: Toksik Liderlik

Jale Balkaş¹

1. Giriş

Liderlik, bir işletmenin başarısında kilit bir öneme sahiptir. Bu nedenle, lider yöneticilerin taşıdığı özellikler veya benimsediği liderlik tarzı, çalışma ortamına ve çalışan bireylere etkisi bakımından elzemdir (Wolor vd., 2022). Gerçekten de araştırmalar, liderliğin bir organizasyonun performansı üzerinde önemli ölçüde etkili olduğunu göstermektedir (Wooi vd., 2017). Toksik liderlik gibi yıkıcı liderlik tiplerinin hem bireyler hem de organizasyonlar üzerinde örgütün amaçlarına ulaşmasını engelleyebilecek türden olumsuz etkileri olabilir. Bu kapsamda, toksik liderlik, son 30 yılda bankacılık, eğitim, iş dünyası ve ordu da dahil olmak üzere çok çeşitli alanlarda yoğun bir biçimde araştırılmıştır. Bu araştırmalardan elde edilen bulgular, toksik liderliğin tutarlı bir şekilde çok çeşitli olumsuz sonuçla (örn.; azalan verimlilik, tatminsizlik, duygusal tükenme, psikolojik sıkıntı vb.) ilişkili olabileceğini ortaya koymuştur (Labrague, 2024).

Toksik liderlik, esasen, “bir liderin organizasyonun tümüne zarar verebilecek, sistematik ve sürekli yıkıcı davranışlar sergilediği bir liderlik tarzı” olarak tanımlanmaktadır (Webster et al., 2016). Bir lider hem bireylere hem de organizasyonlara zarar verdiğinde toksik lider olarak adlandırılmaktadır (Wolor vd., 2022). Bu tip liderler, yaratıcılığa, yenilikçiliğe ve özerkliğe giden yolları kapatarak hem insanlar hem de örgüt için zararlı olabilecek davranışlarda bulunur (Wilson-Starks, 2003). Toksik liderler, astlarında örgütsel strese ve umutsuzluğa yol açtığı gibi yöneticilik yaptıkları kurumlara da değer katmazlar (Reed, 2004).

Günümüzün yoğun rekabet koşulları göz önüne alındığında, organizasyona değer katmayan yöneticiler, başarısız yöneticilik stilleri ve liderlik tarzları nedeniyle çalışan ve örgüt düzeyinde bazı problemlerin meydana gelmesine ve örgütün başarısız olmasına yol açabilir. Dahası, toksik liderlik, her alanda önemle üzerinde durulan, organizasyonlar için önemi her geçen gün daha fazla artan sürdürülebilirlik yaklaşımının da önündeki bir engel olarak gösterilmektedir (Ronnie, 2024). Bu kapsamda, toksik liderlerin davranışlarını anlamak, bu tür davranışlar özellikle kurum kültürü, çalışan sağlığı ve refahı ve kurumsal etkinliği olumsuz yönde etkileyebildiği için organizasyonlar açısından büyük önem arz etmektedir (Gupta ve Chawla, 2024).

¹ Dr., Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü,
ORCID ID: 0000-0002-0069-7587

2. Liderlik Kavramı ve Liderlik Teorilerinin Gelişimi

Araştırmacılar, liderliğin tanımlanması güç bir kavram olduğu noktasında hemfikirdir. Ancak yine de mevcut literatür, liderlik kavramına ilişkin sayısız tanımlama yapıldığını göstermektedir. Örneğin; Kotter (1988), liderliği, “bir grubu veya grupları, çoğu zaman zorlayıcı olmayan yollarla belirli bir yöne doğru hareket ettirme süreci” şeklinde tanımlamıştır. Yukl (2006)’a göre ise liderlik, izleyicileri amaçlara ulaşmak üzere etkileme sürecini ifade eder. Daha güncel bir çalışmada ise liderlik, bir liderin takipçilerini bireysel veya örgütsel hedeflere ulaşması için etkilemesi olarak tanımlanmaktadır (Liden vd., 2025).

Güncel çalışmalar, liderliğin bireyler ve örgütler üzerinde nasıl önemli bir etkiye sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Örneğin; Yang ve arkadaşları (2022), etkili liderlik ile çalışanların liderle kişisel özdeşleşmesi arasında güçlü bir ilişki olduğunu ifade etmektedir. Kimi çalışmalarda, belirli liderlik tarzlarının (örn.; dönüşümcü liderlik) örgütsel bağlılık ve iş tatmini gibi önemli çalışan tutumlarını desteklediği ifade edilmektedir (örn.; Olutoye ve Asikhia, 2022). Diğer yandan, Milojević ve arkadaşları (2025), liderlik tarzlarının çalışanların stres ve öz-yeterlilik düzeyleriyle ilişkili olabileceğini ortaya koymuştur. Bu örnekler, liderliğin ve liderin benimsediği liderlik tarzının bir organizasyonda çalışan bireyler ve organizasyonun işleyiş biçimi üzerinde önemli etkiler bırakabileceğinin birer göstergesidir.

Liderlik kavramını daha iyi anlamak için liderlik teorilerinin zaman içinde nasıl evrildiğini incelemek gerekmektedir. İlk olarak, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Büyük Adamlar Teorisi, liderliği doğuştan gelen özelliklerle açıklayarak bu özelliklerin nesiller arasında aktarıldığı fikrine dayanmaktadır (Klingborg vd., 2006). Bu teori, liderliği sadece bireysel özelliklere indirgediği için eleştirilse de diğer liderlik teorilerinin ortaya çıkmasında bir temel oluşturmuştur. Bu teoriden esinlenerek ortaya çıkan Özellikler Teorisi ise lideri lider olmayanlardan ayıran bazı entelektüel ve fiziksel özellikler ile çeşitli kişilik özelliklerine dikkat çekmiştir. Ancak, lider-takipçi etkileşimini göz ardı eden bu yaklaşım da kısa zaman sonra önemini yitirmiştir (Nawaz ve Khan, 2016).

Liderliği liderin özellikleriyle sınırlı tutan Özellikler Teorisinin ardından, Durumsallık Teorisi, liderlik tarzlarının hiçbirinin liderin başarısını garanti etmediğini, liderin başarısının takipçilerin niteliği ya da başka bir dizi değişkene bağlı olduğunu öne sürmüştür (Nawaz ve Khan, 2016). Daha sonra ortaya çıkan Davranışsal yaklaşım ise liderlikte insan ilişkilerinin önemine dikkat çekmiştir. Bu kapsamda Douglas McGregor, Kurt Lewin gibi araştırmacılar, liderin davranışlarının etkinliğini ve bu davranışların takipçiler üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu araştırmacılar, liderlerin genellikle otoriter, demokratik ya da serbest bırakıcı liderlik tarzlarından birini kullandıklarını öne sürmüştür.

Dolayısıyla davranışsal yaklaşım, liderliğin doğuştan kazanılmadığını, sonradan yaratıldığını ve liderlerin eğitilebileceğini savunmuştur (Wooi vd., 2017).

20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Lider-Üye Etkileşimi Teorisi ile zaman baskısı nedeniyle lider ve bazı izleyicileri arasında özel bir ilişki kurulduğu, bu gruba giren üyelerin iç grubu, girmeyen üyelerin ise dış grubu oluşturduğu ileri sürülmüştür. Bu teoriye göre, iç grupta olan üyelerle lider arasındaki ilişki dış gruptaki üyelerle olan ilişkiden daha kalitelidir ve iç grupta yer alan takipçiler liderlerinden daha fazla etki ve güven almaktadır (Deshwal ve Ali, 2020).

20. yüzyılın sonlarından itibaren günümüze kadar olan süreçte ise yeni liderlik tarzları literatürde yerini almaya başlamıştır. İlk detaylı tanımlaması Bass (1985) tarafından yapılan ve daha sonra Burns'un (1978) çalışması ile genişletilen dönüşümsel liderlik kavramı, bu yeni liderlik stillerinden biridir. Dönüşümsel liderlik, liderin izleyicileri üzerinde idealize edilmiş bir etkiye sahip olduğu, onları motive ettiği, yaratıcılıklarını geliştirdiği, zorlu görevler verdiği ve onlara özel ilgi gösterdiği bir liderlik şeklini ifade etmektedir (Deshwal ve Ali, 2020). Yine ilk kez Burns (1978) tarafından tanımlanan bir diğer modern liderlik tarzı da işlemsel liderliktir. Liderlik araştırmalarında geniş çapta yer bulan bu liderlik tarzı, ödül, ceza ve güç mekanizmalarıyla örgütsel hedeflere ulaşmayı temel almaktadır (Dong, 2023).

Dönüşümcü ve işlemsel liderlik teorilerine ek olarak çok çeşitli modern liderlik yaklaşımları geliştirilmiştir (Örn.; karizmatik liderlik, otantik liderlik, hizmetkar liderlik, etik liderlik vb.). Toksik liderlik ise bu modern yaklaşımların karanlık yüzü olarak görülebilir. Bir diğer ifadeyle, toksik liderlik, lidere yönelik araştırmalarda pozitif liderlik biçimlerine karşıt görüş olarak geliştirilen çağdaş ve eleştirel bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bu liderlik tarzı, aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

3. Toksik Liderlik

3.1. Toksik Liderliğin Tanımı ve Özellikleri

Toksik liderlik, duygularında öngörülemez bir biçimde aşırıya kaçan, duygusal zekadan yoksun, duyarsız ve benmerkezci bir liderlik şeklini ifade eder (Akinyele ve Chen, 2024). Bu liderlik biçimi, astlarına karşı rahatsız edici, manipülatif ve yıkıcı davranışlar sergileyen ve bu davranışların astlarına ve dolayısıyla da organizasyonun başarısına zarar verebileceği bir liderlik biçimidir (Ofei vd., 2023). Genellikle dedikodu yapan, aşağılayan, zayıf kişilerarası becerilere sahip yöneticiler toksik liderler olarak anılmaktadır (Reed, 2004). Örgütsel pozisyonlarda yer alan bu tip liderlerin sahip oldukları güç, gizli toksik özelliklerin tetiklenmesine yol açabilmektedir (Akinyele ve Chen, 2024).

Örgüt iklimini olumsuz etkileyecek bir kişiliğe sahip olmaları, kişisel çıkarlarını önceleyen eylemlerde bulunmaları ve izleyicilerinin refahını

önemsememeleri en temel toksik liderlik özelliklerinden bazılarıdır (Klahn Acuña ve Male, 2024). Toksik liderler genellikle etik dışı ve sorumsuz davranışlar sergileme eğilimindedir (Ronnie, 2024). Ayrıca, yenilikçiliği ve yaratıcılığı önem vermez, hatta çalışanların yaratıcılığını bastırır ve iletişimsizliği artırarak güvensizliği körüklerler (Wilson-Starks, 2003). Toksik liderler kendi istedikleri toksik bir konuyu önemli bir mesele gibi sunabilir, grup içindeki üyeleri grubun dışındakilere karşı kıskırtabilir ve çalışanları dışlayabilirler (Wolor vd., 2022). Toksik liderler genellikle kendi yetersizliğini gizlemek ve mevcut konumunu korumak için bu tür davranışlarda bulunmaktadır (Labrague, 2024).

3.2. Toksik Liderliğin Sonuçları

Toksik liderler, çalışanlarını veya astlarını manipüle etmek için yetkilerini kötüye kullandıkları bir örgütsel ortam yaratırlar (Ofei vd., 2023). Bu ortamda, çalışanlar odaklanma sorunları yaşayarak kendi rollerinin farkına varmakta zorlanır ve belirsizlik duygusuyla mücadele ederler (Lee vd., 2024). Liderin toksik davranışlar gösterdiği bu ortamda, çalışanlar sosyal çevrelerinden ve meslektaşlarından uzaklaşır ve yaşadıkları olumsuz deneyimler nedeniyle zihinsel ve fiziksel enerjileri tükenir (Kılış ve Günsel, 2019). Bu elverişsiz ortam, çalışan bağlılığının azalmasına ve işten ayrılmaların artmasına yol açabileceği gibi (Wilson-Starks, 2003), kötü iş performansı ve iş tatminsizliğini beraberinde getirdiği için de kurumsal etkinlikte ve üretkenlikte azalmaya neden olur (Labrague, 2024). Nitekim, liderin toksik davranışlarının motivasyon, örgütsel bağlılık ve iş tatmini gibi olumlu iş tutumlarını azalttığı ifade edilmektedir (Klahn Acuña ve Male, 2024).

Liderin toksik davranışları, çalışanların bazı psikolojik sorunlar yaşamasına ve öz değer kaybı, ajitasyon, endişe, kaçınma veya geri çekilme gibi bireysel ve örgütsel düzeyde olumsuz sayılabilecek çeşitli davranışlar sergilemesine neden olabilmektedir (Semedo vd., 2022).

Dolayısıyla toksik liderlik, çalışanların morali ve motivasyonu, üretkenliği, kurumun genel sağlığı ve etkinliği için önemli bir tehdittir (Gupta ve Chawla, 2024). Bu tehdit nedeniyle çalışanların işten ayrılma davranışı gösterme ve daha yapıcı ve sağlıklı olarak gördükleri bir iş ortamına öncelik verme olasılığı yüksektir. Nitekim çalışmalar, toksik liderliğin çalışanların elde tutulması hususunda önemli bir tehdit olduğunu vurgulamaktadır (Hossny vd., 2023). Semedo ve diğerleri (2022), insanların çoğunlukla güvenlik, aidiyet, özel hissetme ve güçsüzlük gibi ihtiyaçlar ve duygular nedeniyle, çoğunlukla bu işlevsiz liderlik tarzına boyun eğdiklerini ifade etmektedir. Bazı durumlarda ise astlar toksik liderleri takip etmeyi reddetmekte ve toksik lideri etkisiz hale getirmek ya da olumsuz etkilerini en aza indirmek üzere çabalamaktadır (Semedo vd., 2022).

4. Güncel Araştırmalar Işığında Toksik Liderlik

Wolor ve diğerleri (2022), Asya örnekleminde elde ettiği ampirik verilerin analizi sonucunda, toksik liderliğin iş memnuniyeti ve iş motivasyonu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğuna ilişkin ampirik kanıt sağlamıştır. Benzer şekilde, Ofei ve arkadaşlarının (2023) hemşireler üzerinde gerçekleştirdiği ampirik araştırma, toksik liderlerle çalışan hemşirelerin işlerinden daha az memnuniyet duyduklarını ve işlerini bırakma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Labrague ise güncel çalışmasında (2024), hemşirelik mesleğinde toksik liderliğin iş memnuniyeti, kurumla ilişki, psikolojik durum ve refah, verimlilik ve performans ve hasta güvenliği gibi bir dizi bireysel, örgütsel ve toplumsal sonuçla ilişkili olabileceğini doğrulamıştır.

Ahmed ve diğerleri (2024), Afrika bağlamında sağlık çalışanları üzerinde yapmış oldukları ampirik çalışmalarında, toksik liderliğin iş yerinde sapkın davranışlar, örgütsel sinizm ve duygusal tükenme gibi olumsuz durumlarla önemli ölçüde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, duygusal tükenmişliğin iş yerinde sapkın davranışlar ve toksik liderlik arasındaki ilişkiye aracılık ettiği ve örgütsel sinizmin ise bu ilişkiyi düzenlediği bulunmuştur.

Ronnie (2024), insan kaynakları yönetiminin toksik liderliği ortadan kaldırmada nasıl etkili olabileceğini ve böylece sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, adaleti, güçlü kurumları ve insana yakışır bir iş ortamını teşvik eden sürdürülebilir kalkınma hedeflerine nasıl ulaşılabilirliğini incelemiştir. Bu kapsamda yürütülen meta-analiz çalışmasında, etik liderlik davranışlarının toksik liderliğin neden olduğu olumsuz sonuçların giderilmesi noktasında önemli bir mekanizma olabileceğine işaret edilmiştir. Etik liderliğin ve daha elverişli bir iş ortamının teşvik edilmesi ise işe alım, eğitim ve geliştirme, çalışan katılımı, performans yönetimi ve örgüt kültürü uygulamalarına verilen öneme bağlanmıştır.

Lee ve arkadaşları (2024), Malezya bağlamında 48 ekipte yer alan 265 çalışandan elde ettikleri verinin analizi sonucunda, toksik liderliğin literatürde bir dizi olumsuz sonuçla ilişkilendirilen iş talepleriyle pozitif, iş performansı ile negatif yönde ilişkili olduğunu, ayrıca rol belirsizliğinin toksik liderlik ile işe bağlılık arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini bulmuştur.

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar da benzer olumsuz sonuçlara işaret etmektedir. Örneğin; Reyhanoğlu ve Akın (2020), Türkiye'deki sağlık kuruluşlarında yürüttükleri araştırmalarında toksik liderliğin örgütsel adalet ile negatif yönde, örgütsel sessizlik ve işten ayrılma niyetiyle pozitif yönde ilişkili olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde, Bozbayır ve arkadaşları (2023), yükseköğretim kurumlarında çalışan yöneticilerin toksik liderlik davranışlarının akademik personelin duygusal, normatif ve devam bağlılığı boyutlarından oluşan

örgütsel bağlılık düzeylerini olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca Yavuz ve arkadaşları (2022), hizmet sektörü çalışanları üzerinde yürüttükleri araştırmalarında, toksik liderliğin çalışanlarda psikolojik şiddete yönelik bir algı oluşturduğunu, bunun da örgütsel güveni zayıflattığını ortaya koymuştur.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Günümüz örgütlerinde liderlik, yoğun rekabet ortamında hayatta kalmak ve başarılı olabilmek için hayati önem taşımaktadır. Lider yöneticilerin organizasyon içerisinde sergilediği davranışlar, çalışanların işlerinden duydukları memnuniyeti, örgüte bağlılıklarını ve performanslarını yönlendirmektedir. Olumlu liderlik tarzları pozitif bir çalışma ortamını desteklerken, liderin gösterdiği negatif tutum ve davranışlar organizasyon içinde başta çalışanlar olmak üzere, grupları, toplulukları ve örgütleri olumsuz yönde etkileme potansiyeli taşımaktadır. Bu tür olumsuz davranışlara sahip liderlik türlerinden biri de toksik liderliktir. Toksik liderler, örgüt içindeki uyumu aşındırmak suretiyle kolektif iş yeri ortamının bozulmasına yol açarak (Octavian, 2023) organizasyonun amaçlarına ulaşması ve başarısı için önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

Modern liderlik yaklaşımlarının karanlık yönünü yansıtan toksik liderlik, liderlerin sürekli antisosyal davranışlarıyla karakterize edilmektedir. Bu tür liderler öngörülemez aşırı duygular sergilemekte ve benmerkezci, manipülatif davranışlarda bulunmaktadır. Genellikle yenilikçiliği ve güveni baltalayan, ekip uyumunu ve kurum kültürünü aşındıran etik dışı ve baskıcı uygulamalara başvururlardır. Toksik liderler kendi konumlarını güvence altına almak için grupları birbirine düşürme gibi davranışlarda da bulunabilmektedir. Rollerini kötüye kullanan, ilgisiz ve düşmanca bir örgütsel iklimi besleyen toksik liderler, bu davranışlarıyla astlarda motivasyon düşüklüğü, iş tatmininde azalma, daha yüksek stres ve tükenmişlik ile daha yüksek sosyal geri çekilme gibi örgütlerde istenmeyen tutum ve davranışlara yol açabilmektedir. Bu durum, performans düşüklüğü, üretkenlikte azalma ve işten ayrılma gibi organizasyona zarar verebilecek çeşitli olumsuzluklarla sonuçlanabilir.

Yukarıda sözü edilen gerekçelerle, toksik liderliğe yönelik proaktif ve sürdürülebilir kurumsal müdahalelere ihtiyaç duyulmaktadır. İnsan kaynakları uygulamaları, organizasyonlarda toksik liderlik davranışlarının önüne geçmede önemli bir araç niteliği taşımaktadır. Bu kapsamda, insan kaynakları yöneticileri etik davranışları ve duygusal zekayı lider seçimi, eğitimi ve lider geliştirme programlarına entegre edebilirler. Ayrıca, işletmeler belirli davranış standartları geliştirme, liderlik koçluğu, 360 derece geri bildirim ve açık iletişimi teşvik eden yaklaşımlarla etik ve kapsayıcı bir örgüt kültürü oluşturmak suretiyle toksik davranışların önüne geçebilir ve ortaya çıkan sorunları hızla düzeltebilir. Ek

olarak, işe alım süreçlerinde toksik eğilimli kişilerin tespit edilmesi ve performans yönetim sistemlerinde olumlu liderlik davranışlarının teşvik edilmesi sağlanabilir. Son olarak, toksik liderlik konusunda yapılan akademik çalışmaları genişletmek ve empatik ve etik liderler geliştirmeye yatırım yapmak toksik liderlikle mücadele sürecinde elzemdir. Bu tür mekanizma ve uygulamalar, organizasyonların toksik liderliği önlemesine, çalışan refahını korumasına ve uzun vadede sürdürülebilir kurumsal başarıyı sağlamasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, A. K., Atta, M. H. R., El-Monshed, A. H., & Mohamed, A. I. (2024). The effect of toxic leadership on workplace deviance: the mediating effect of emotional exhaustion, and the moderating effect of organizational cynicism. *BMC nursing*, 23(1), 669.
- Akinyele, A. I., & Chen, Z. (2024). Dark clouds of leadership: Causes and consequences of toxic leadership. *International Studies of Management & Organization*, 1-28.
- Bozbayır, O., Özata, M., & Altıntaş, M. (2023). Yükseköğretim kurumlarındaki toksik liderlik davranışlarının akademik personelin örgütsel bağlılıkları üzerine etkisi. *Yükseköğretim Dergisi*, 13(1), 19-31.
- Deshwal, V., & Ali, M. A. (2020). A systematic review of various leadership theories. *Shanlax International Journal of Commerce*, 8(1), 38-43.
- Dong, B. (2023). A systematic review of the transactional leadership literature and future outlook. *Academic Journal of Management and Social Sciences*, 2(3), 21-25.
- Gupta, A., & Chawla, S. (2024). Toxic leadership in workplaces: Insights from bibliometric, thematic analysis, and TCM framework. *International Journal of Organizational Leadership*, 13(1), 179-200.
- Hossny, E. K., Alotaibi, H. S., Mahmoud, A. M., Elcokany, N. M., Seweid, M. M., Aldhafeeri, N. A., ... & Abd Elhamed, S. M. (2023). Influence of nurses' perception of organizational climate and toxic leadership behaviors on intent to stay: A descriptive comparative study. *International Journal of Nursing Studies Advances*, 5, 100147.
- Kilic, M., & Gunsul, A. (2019). The dark side of the leadership: The effects of toxic leaders on employees. *European Journal of Social Science*, 2(2).
- Klahn Acuña, B., & Male, T. (2024). Toxic leadership and academics' work engagement in higher education: A cross-sectional study from Chile. *Educational Management Administration & Leadership*, 52(3), 757-773.
- Klingborg, D. J., Moore, D. A., & Varea-Hammond, S. (2006). What is leadership?. *Journal of Veterinary Medical Education*, 33(2), 280-283.
- Kotter, J. (1988). The leadership factor. Free Press, 1st Edition
- Labrague, L. J. (2024). Toxic leadership and its relationship with outcomes on the nursing workforce and patient safety: A systematic review. *Leadership in Health Services*, 37(2), 192-214.

- Lee, M. C. C., Sim, B. Y. H., & Tuckey, M. R. (2024). Comparing effects of toxic leadership and team social support on job insecurity, role ambiguity, work engagement, and job performance: A multilevel mediational perspective. *Asia Pacific Management Review*, 29(1), 115-126.
- Liden, R. C., Wang, X., & Wang, Y. (2025). The evolution of leadership: Past insights, present trends, and future directions. *Journal of Business Research*, 186, 115036.
- Milojević, S., Aleksić, V. S., & Slavković, M. (2024). "Direct Me or Leave Me": The Effect of Leadership Style on Stress and Self-Efficacy of Healthcare Professionals. *Behavioral Sciences*, 15(1), 25.
- Nawaz, Z. A. K. D. A., & Khan, I. (2016). Leadership theories and styles: A literature review. *Leadership*, 16(1), 1-7.
- Octavian, S. M. (2023). About the impact and effects of toxic leadership on employees and organizations. *European Review of Applied Sociology*, 16(27), 87-93.
- Ofei, A. M. A., Poku, C. A., Paarima, Y., Barnes, T., & Kwashie, A. A. (2023). Toxic leadership behaviour of nurse managers and turnover intentions: the mediating role of job satisfaction. *BMC nursing*, 22(1), 374.
- Olutoye, A. A., & Asikhia, O. (2022). The effect of leadership and organisational behaviour on performance—A systematic literature review. *International Academic Journal of Human Resource and Business Administration*, 4(1), 165-183
- Reed, G. E. (2004). Toxic leadership. *Military review*, 84(4), 67-71.
- Reyhanoglu, M., & Akin, O. (2022). Impact of toxic leadership on the intention to leave: a research on permanent and contracted hospital employees. *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 38(1), 156-177.
- Ronnie, L. (2024). The challenge of toxic leadership in realising Sustainable Development Goals: A scoping review. *SA Journal of Human Resource Management*, 22, 2754.
- Semedo, C. S., Salvador, A., Dos Santos, N. R., Pais, L., & Mónico, L. (2022). Toxic leadership and empowering leadership: relations with work motivation. *Psychology Research and Behavior Management*, 1885-1900.
- Webster, V., Brough, P. and Daly, K. (2016). Fight, flight or freeze: Common responses for follower coping with toxic leadership. *Stress and Health*, 32(4), 346-354.
- Wilson-Starks, K. Y. (2003). Toxic leadership. *Transleadership, Inc*, 1, 2016.
- Wooi, C. T., Salleh, L. M., & Ismail, I. A. (2017). Lessons from the major leadership theories in comparison to the competency theory for leadership

practice. *Journal of Business and Social Review in Emerging Economies*, 3(02), 147-156.

Wolor, C. W., Ardiansyah, A., Rofaida, R., Nurkhin, A., & Rababah, M. A. (2022). Impact of toxic leadership on employee performance. *Health Psychology Research*, 10(4), 57551.

Yang, S. U., Kang, M., Kim, Y., & Lee, E. (2022). The effects of leadership in corporate social advocacy on positive employee outcomes. *Journal of Public Relations Research*, 34(6), 296-316.

Yavuz, E., Topaktaş, G., Çelik, E., & Demirel, M. A. (2022). Toksik liderlik ve psikolojik şiddetin örgütsel güvene etkisi: Hizmet sektörü çalışanları üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(4), 3344-3355.

Yukl, G. (2006). *Leadership in organizations* (6th ed.). Prentice-Hall.

BÖLÜM 30

Gastronomi Rotaları: Yiyecek, İçecek ve Kültür Bağlamında İncelenmesi

Merve Çakır¹ & Dilek Dülger Altın²

GİRİŞ

Gastronomi, temel fizyolojik gereksinim olan beslenme ihtiyacı ile ortaya çıkmış, tarihsel süreç içerisinde ve toplumların etkisiyle gelişim göstermiş olduğu bilinmektedir (Kayran ve Atçı, 2024). Gastronomi, üretimden tüketime kadar uzanan tüm süreci kapsamakla birlikte farklı disiplinlerle olan ilişkisi ile disiplinlerarası bir alan olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca gastronomi alanı, içerisinde barındırdığı tarihsel birikimleri ve kültürel değerleri de yeme içme alışkanlıkları üzerinden yaşanan döneme aktarmaktadır (Samancı, 2020). Bu yönüyle, kültürel mirasın korunmasına ve turizm çeşitliliğinin gelişimine katkı sağlamaktadır (Binici, 2022; Tutar ve Durukan, 2021). Turizm alanında ise son yıllarda yeni deneyim arayışlarının gelişmesi, turistlerin destinasyon tercihleri üzerinde etkili olmaktadır (Bulut ve Gülcan, 2018). Turizmdeki yeni deneyim arayışları sadece farklı yerlere seyahat etmek değil, ziyaret edilen yerlerin tarihsel değerlerini, mutfak kültürünü ve otantiklik olgusunu da deneyimleme isteği olarak belirtilmektedir (Benli ve Çakıcı, 2024). Bu bağlamda otantiklik olgusu, yiyecek ve içecekleri tüketirken yerel kültürle doğrudan temas kurarak duysal bağ geliştirmenin mümkün kılınacağı tecrübe etme şekli olarak değerlendirilmektedir. (Çıvgın ve Tuna, 2023). Bu da gastronomi turizminde destinasyon seçimini, belirleyici bir faktör olarak öne çıkarmaktadır. (Daşdemir ve Madenci, 2021). Gastronomi turizminde en dikkat çekici ve sistematik uygulamalardan biri olarak gastronomi rotaları yer almaktadır (Sarıışık ve Özbay, 2015). Gastronomi rotaları; belirli bölgelerin özgün ürünlerini, mutfak geleneklerini ve kültürel değerlerini sistematik bir güzergâh üzerinden planlayarak seyahatin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır (Ürekli, 2025). Dünya ve Türkiye genelinde belirlenmiş birçok gastronomi rotaları bulunmaktadır. Bunlardan dünyada Toskana Bağ Rotası (İtalya), Antik Çay Yolu (Çin), Tapas Rotası (İspanya) ve Stellenbosch Şarap Rotası (Güney Afrika) en bilinen örnekler arasında yer almaktadır (Council of Europe, 2025). Türkiye’de ise gastronomi rotaları, 3A Lezzet Rotası, Göbeklitepe–Şanlıurfa Rotası, Van Gölü Havzası, Kars Peynir Rotası, Gastronomi Yolu, Trakya Turizm Rotası, Trakya Bağ Rotası, Anadolu Zeytin ve Zeytinyağı Rotası, ve Urla Bağ Yolu gibi rotalar, öne çıkan

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye, ORCID ID: 0009-0009-0359-0716

² Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Kocaeli, Türkiye, ORCID ID: 0000-0002-7043-2883

güzergahlar arasında yer almaktadır. Bu rotalar aynı zamanda yerel mutfakların tanıtımına ve sürdürülebilir turizmin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Torusdağ, 2024; Belli ve Güneren, 2023). Bu bağlamda gastronomi rotaları, kültürel mirasın korunmasına katkı sağlayan, yerel ekonomiyi destekleyen ve turizm çeşitliliğini zenginleştiren bir turizm ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Deniz, 2024). Bu bölümde, Dünyada ve Türkiye’de öne çıkan gastronomi rotaları ve bu rotaların gelişimini etkileyen temel faktörler bütüncül olarak açıklanmaktadır.

Gastronomi ve Gastronomi Turizmi Kavramları

Gastronomi kavramı, bir toplumun üretim yöntemlerini, pişirme tekniklerini ve tüketim kültürünü sistematik biçimde inceleyen bir yemek bilimi olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz ve Ayduğ, 2020). Literatürde gastronomi, “iyi yemek” ve “yemek sanatı” olarak da ifade edilmektedir (Öney, 2016). Aynı zamanda coğrafi koşullar, sosyoekonomik yapı, gelenekler ve inançların etkileşimi ile gelişen kültürel bir olgu olarak da ele alınmaktadır (Cihangir ve ark., 2023). Bu kültürel olgu, toplumsal kimliğin oluşumu ve sürekliliğinde belirleyici bir rol üstlenmekte; yeme içme davranışları aracılığıyla kültürel mirasın kuşaklar arası aktarımında etkili olmaktadır (Macit ve Kıran, 2024; Binici, 2022; Tutar ve Durukan, 2021). Gastronomi alanı aynı zamanda yeni tat, deneyim ve mutfak kültürlerinin özgün ürünlerini ortaya koyma özellikleri ile turizm faaliyetlerini etkilemekte, gastronomi turizminin gelişimini de desteklemektedir (Kocabaş, 2019; Küçükkömürler ve ark., 2019).

Gastronomi turizmi, literatürde yemek turizmi, mutfak turizmi ve gurme turizmi gibi farklı isimlerle anılmaktadır. Ancak bu terimler arasında içerik bakımından bazı farklılıklar bulunmaktadır (Sormaz ve ark., 2016). Mutfak turizmi; yiyecek ve içecek deneyimlerini kültürel tüketim açısından değerlendirerek, yemekler aracılığıyla toplumların tarihsel ve kültürel birikimlerini ortaya koyan turizm şekli olarak tanımlanmaktadır. Yemek turizmi ise daha çok duylara hitap eden tat, koku ve dokunma gibi fiziksel deneyimlere odaklanan ve yerel yemekleri doğrudan tatma motivasyonu ile öne çıkan bir turizm türü olarak değerlendirilmektedir (Cihangir ve ark., 2023; Everett ve Slocum, 2013). Gurme turizmi ise, lüks olup olmaması fark etmeksizin bir bölgeye özgü otantik tatların, duyuşal bağ kurarak deneyimlenmesi şeklinde açıklanmaktadır (Boudreau, 2023). Dolayısıyla gastronomi turizmi; özgün mutfak değerlerini gastronomik kimlik şeklinde sunan ve turizm talebini çeşitlendiren bir turizm türü olarak da belirtilmektedir. Bununla birlikte, bir bölgeye özgü yiyecek ve içecekleri tanıtmanın yanı sıra, üretim süreçlerini gözlemlemeyi, yerel mutfak kültürünü deneyimlemeyi ve sosyo kültürel etkileşim kurmayı da kapsamaktadır (Seçilmiş ve Soydan, 2020).

Gastronomi turizminin yapısı; tarım, kültür ve turizm olmak üzere üç temel unsura dayanmaktadır (Gülen, 2017). Tarım, gastronominin ürün boyutunu

oluşturarak destinasyonların üretim kapasitesini temsil etmekte; kültür, gastronomik değerlerin tarihsel birikimini ve otantik kimliğini ortaya koymakta, turizm ise altyapının geliştirilmesini, hizmetlerin çeşitlendirilmesini ve deneyimlerin planlı biçimde sunulmasını sağlamaktadır (Çavuşoğlu ve Çavuşoğlu, 2018). Bu üç unsurun etkileşimi, gastronomi turizmini tüketim odaklı bir etkinlik olmaktan çıkararak, destinasyonların markalaşmasını sağlayan ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen bir turizm türü haline getirilmesini sağlamaktadır (Bayhan, 2025).

Gastronomi turizmi kapsamında, özgün yemeklerin tadımı, üretim alanlarının ziyaret edilmesi, gastronomi festivallerine katılım ve ünlü şefler tarafından hazırlanan lezzetlerin deneyimlenmesi gibi pek çok çeşitli etkinlikler şeklinde gerçekleşmektedir (Erşen, 2017). Bu etkinliklerin planlanması ve sürdürülebilir biçimde yürütülmesinde ise aktörlerin katkısı bulunmaktadır (Bulut ve Çakmak, 2018). Gastronomi rotalarının hazırlanma sürecinde, tur operatörleri ve rehberler turistik deneyimlerin organizasyonunda yer almaktadır. Aşçılık okulları eğitim boyutunu desteklemekte, tarım üreticileri, şarap bağları ve bira fabrikaları, ürün tedarikine katkı sunmakta, tematik festivaller ise yerel mutfakların tanıtımında işlevsel görevler üstlenmektedir (Çağlı, 2012). Söz konusu etkinliklerin ekonomik yansımaları da oldukça önem arz etmektedir. TÜİK'in 2024 verilerine göre, yeme içme harcamalarının turizm gelirleri içindeki payı %19,4 olarak kaydedilmiş olup bu durum gastronomi turizminin, turizm endüstrisine etkisi ve gastronomi rotalarının ekonomik hacmi içindeki önemini ortaya koymaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2024).

Gastronomi Rotaları

Günümüzde turistlerin kitle turizmi yerine özel ilgi alanlarına yönelmesiyle birlikte niş turizm türleri öne çıkmakta; bu bağlamda gastronomi turizmi giderek artan bir önem kazanmaktadır (Başoda ve Varol, 2022). Gastronomi turizmi, turistlerin seyahat tercihlerini yiyecek ve içecek deneyimleme isteği doğrultusunda şekillendirmekte, destinasyon seçiminde yerel mutfak kültürünü belirleyici bir unsur olarak ortaya koymaktadır (Torusdağ ve ark., 2022). Gastronomi rotaları ise, ziyaret edilen yerlerin gıda üretim zincirini, mutfak geleneklerini ve kültürel mirasını bir güzergah üzerinde birleştiren tematik seyahat planlamaları şeklinde tanımlanmaktadır (Ürekli, 2025). Bununla birlikte Everett (2016), gastronomi rotalarını, genellikle mekansal olarak farklı noktalara yayılmış yiyecek ve içecek üreticilerinin, işletmelerin ve kültürel ürünlerin belirli bir tema altında bütünleştirilmesiyle oluşturulan turizm ürünleri olarak belirtmektedir. Corigliano (2002) ise gastronomi rotalarını, işletmeler, hizmetler, doğal çevre ve yerel topluluklar gibi maddi ve manevi unsurlar arasındaki etkileşimle şekillenen, karmaşık turizm ürünleri olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda bu rotalar, turistlere üretimden tüketime kadar uzanan süreci yerinde

gözlemleme, yerel pazarları keşfetme, geleneksel yemeklerin hazırlanışını öğrenme ve yerel halkla etkileşim kurma fırsatı sunarak hem geleneksel mutfak değerlerinin korunmasına hem de kültürel sürekliliğin sağlanmasına katkı sağlamaktadır (Özdemir, 2023; Akgöz, 2023). Gastronomi rotaları alanyazında genel olarak üç ana kategori altında sınıflandırılmaktadır (Cava ve ark., 2022). Şekil 1’de gastronomi rotalarının sınıflandırması verilmiştir.

Ürün temelli rotalar	• Tek bir ürüne odaklanarak bu ürünün üretimden tüketime kadar olan süreci ziyaretçilere deneyimleme fırsatı sunmaktadır (Çilesiz ve Sezen Doğancılı, 2021).
Yemek temelli rotalar:	• Bir bölgenin mutfak kültürünü bütüncül bir şekilde ele alarak bölgesel gastronomik kimliğin tanıtılmasına katkı sağlamaktadır (Pulluk ve Örnek, 2021).
Etnik temelli rotalar:	• Göçmen toplulukların mutfak geleneklerini ön plana çıkarmaktadır (Aral, 2023).

Şekil 1. Gastronomi Rotalarının Sınıflandırılması

Bu sınıflandırma, gastronomi rotalarının sadece ekonomik bir turizm ürünü olmadığını; aynı zamanda kültürel mirasın korunmasına ve deneyimsel turizmin gelişimine katkı sağlayan çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Deniz, 2024).

Gastronomi rotalarının ekonomik ve sosyal açıdan da önemli etkileri bulunmaktadır (Gülten ve Erol, 2023). Yerel ürünlerin üretimine ve pazarlanmasına teşvik eden gastronomi rotaları, yeni gelir kaynakları sağlamakta ve yerel halk için doğrudan ya da dolaylı istihdam imkanları oluşturmaktadır (Baykal Baysal ve Sanalan Bilici, 2024; Süzer ve Doğdubay, 2023). Ayrıca ziyaretçilerin yöresel lezzetlere yönelik ilgisinin artması, destinasyonlarda kalış süresinin uzamasını ve turizm gelirlerinin artmasını sağlamaktadır (Hasaңcebi, 2024). Öte yandan gastronomi rotaları; kitle turizminin belirli dönemlerde neden olduğu aşırı yoğunluk ve çevresel baskıların aksine, yıl boyunca uygulanabilirliği ve daha az bilinen bölgelerin de değerlendirilerek turizmden pay almasına imkan tanımaktadır. Böylece turist yoğunluğu mekansal ve zamansal olarak dengelenmekte ve destinasyonların aşırı turizmin vereceği zararlardan korunmasına yardımcı olmaktadır (Görmüş ve ark., 2016).

Gastronomi Rotalarının Oluşturulma Süreci

Gastronomi rotalarının oluşturulması için öncelikle rota olarak eklenilecek bölgenin kültürel açıdan anlam taşıyan ürünlerinin belirlenmesi, ardından bu

ürünlerin tarihsel gelişimi ve gastronomideki yerini ortaya koyan bütüncül bir hikayenin sunulması gerekmektedir (Ürekli, 2025). Rota sürecinde eklenecek olan bağ üretim bölgeleri, pazar yerleri ve restoranlar gibi gastronomiyle ilişkili duraklar ise erişilebilirlik açısından mesafe ve süre gibi unsurların dikkate alınarak planlamalara eklenmesi gerekmektedir (Dancausa Millán ve ark., 2021; Fazlıoğlu ve Çorapçıoğlu, 2020). Bununla birlikte, bir gastronomi rotasının başarılı olabilmesi için rotada sunulacak olan ürünlerin belirli standartları taşıyor olması, işletmelerin belirlenmiş olan kurallara uyması ve ziyaretçilere bütüncül bir deneyim sunulabilmesi gibi faktörler etkili olmaktadır (Dancausa Millán ve ark., 2021). Rotaların tanıtımında ise sosyal medya, broşürler, haritalar ve yerel kuruluşların iş birlikleri önemli araçlar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca devlet desteği, yerel kurum ve kuruluşların koordinasyonu ve üreticilerin sürece aktif katılımı ise rota oluşturma sürecinin gelişebilmesi için gereken temel koşullar arasında yer almaktadır (Faraç ve Cinnioğlu, 2021).

Gastronomi Rotalarını Etkileyen Faktörler

Gastronomi rotalarını etkileyen birtakım faktörler bulunmaktadır (Belber ve Kamlı, 2024). Bu faktörlerin başında, destinasyonun kimliğini yansıtan bölgeye özgü ürünlerin korunması ile tanınırlığının artırılması gelmektedir (Bayram, 2023). Bu bağlamda; coğrafi işaretler ve UNESCO Miras Listeleri, gastronomi mirasının sürdürülebilirliğine katkı sağlayan ve gastronomi rotalarının oluşturulmasını etkileyen temel faktörler arasında yer almaktadır (Aydemir, 2023).

Coğrafi İşaret: Coğrafi işaret; belirli bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökeninin bulunduğu yöre, alan, bölge ya da ülke ile özdeşleşmiş ürünleri gösteren işaret olarak tanımlanmaktadır. Coğrafi işaretler, menşe adı veya mahreç işareti olarak tescil edilmekte ve ürünün karakteristik özellikleri ile coğrafi kökeni arasındaki bağı nitelendirmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2018). 2025 yılı itibarı ile Türkiye’de tescilli coğrafi işaret sayısı 1724 olup, bunların önemli bir bölümünün gastronomi ürünlerinin oluşturduğu bilinmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2025). Coğrafi işaretli ürünler, ulusal ve uluslararası ölçekte tanınırlığın artmasına katkı sağlayan ve gastronomi temelli seyahat tercihlerini şekillendiren önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Taş ve ark., 2023). Coğrafi işaretler ile ilgili yapılan akademik araştırmalar, coğrafi işaretlerin gastronomi turizmi ve rota planlaması açısından önemli işlevler üstlendiğini ortaya koymaktadır. Çavuş ve Eker (2022), Bolu Kanlıca mantarı üzerine yaptıkları çalışmada, coğrafi işaret tescilinin ürünün sürdürülebilirliğini artırdığını ve Bolu’nun gastronomi rotalarında cazip bir destinasyon haline gelmesine katkı sunduğunu belirtmiştir. Benzer biçimde Baran ve Karaca (2021), coğrafi işaretlerin sürdürülebilir gastronomi turizmini desteklediğini, özellikle otantik ürünlerin turist deneyiminde öne çıkmasını

sağlayarak destinasyonun marka değerini artırdığını vurgulamıştır. Bölgesel gastronomi rotaları üzerine yapılan araştırmalar da bu bulgular desteklenmektedir. Çakır ve ark., (2017) tarafından yürütülen Trakya Lezzet Rotası Projesi kapsamında, peynir, hardaliye ve şarap gibi coğrafi işaretli ürünlerin rota tercihinde etkili olduğunu belirtmiştir. Temiz (2019) ise Konya örneğini ele alarak, etli ekmek ve Mevlana şekeri gibi coğrafi işaretli ürünlerin kentin gastronomik kimliğini güçlendirdiğini ve turistlerin destinasyon tercihlerini doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer aldığını ortaya koymuştur.

Kargiglioğlu ve ark. (2019), coğrafi işaretlerin gastronomi rotalarının planlanmasında gastronomik kimlik kazandırdığını ve turistlerin destinasyon seçimlerinde yönlendirici bir rol üstlendiğini ortaya koymuştur. Aynı zamanda coğrafi işaretli ürünlerin gastronomi turizminde destinasyonların rekabet gücünü artırdığını, yerel kimliği güçlendirdiği ve turistlerin seyahat motivasyonlarını doğrudan etkilediğini ancak etkin tanıtım, yerel halkın katılımı ve destinasyon yönetimi desteklendiğinde daha da gelişebileceğini vurgulamaktadır (Göker Özyürek, 2025; Yazıcıoğlu ve ark., 2019).

UNESCO Dünya Mirası ve Gastronomi Rotaları: UNESCO'nun 1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmesi'ne göre Dünya Mirası; insanlık için üstün evrensel değer taşıyan kültürel, doğal veya karma nitelikteki alanları ifade etmektedir. Bu alanlar, tüm insanlığın ortak mirası olarak kabul edilmekte; korunması, tanıtılması ve gelecek kuşaklara aktarılması, uluslararası sorumluluk ilkesi çerçevesinde yönetilmektedir. 2025 itibari ile Dünya Mirası listesinde 1248 miras alanı yer almakta olup bunların 972'si kültürel, 235'i doğal ve 4'i karma kategorisinde yer almaktadır. Türkiye ise 22 miras alanı ile temsil etmekte ve bunların 20'si kültürel, 2'si karma nitelik taşımaktadır (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 2025).

Gastronomi rotaları, UNESCO Dünya Mirası alanlarının sunduğu tarihsel ve kültürel zenginlikleri, yöresel ürünler ve mutfak gelenekleriyle bütünleştirerek özgün seyahat deneyimleri sunmaktadır (Lin ve ark., 2024). Örnek olarak Kapadokya bölgesi, hem “Göreme Milli Parkı ve Kapadokya” Dünya Miras Alanı statüsüne sahip olması hem de üzüm bağları ve şarap üretim geleneğiyle önemli bir gastronomik kimlik sergilemesi ile gastronomi rotaları açısından önemli bir destinasyon niteliği taşımaktadır (Aydın ve Çokal, 2018). Benzer şekilde Safranbolu, mimarisi, safran üretimi ve geleneksel mutfak kültürüyle UNESCO Dünya Mirası kapsamında gastronomi turizmi için önemli bir rota oluşturmaktadır (Özdemir, 2013). Literatürde UNESCO miras alanları ile gastronomi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Yavuz ve Bayuk (2020), Göbeklitepe'nin 2019 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmesinin ardından bölgenin arkeolojik kimliği ile gastronomik kimliğinin birleşmesi sonucu turizm gelişimini artırdığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte UNESCO unvanının yöresel mutfığa yönelik ilgiyi de

güçlendirdiğini belirtmiştir. Bildircingil ve Çokal (2025), Nemrut Dağı Dünya Miras alanı üzerine gerçekleştirdikleri araştırmada, kültürel miras alanlarında turist deneyimini geliştiren unsurlar arasında tanıtım faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve gastronomik öğelerin gezilere entegre edilmesindeki önem belirtilmiştir. Bu bağlamda UNESCO Dünya Mirası alanlarının gastronomi rotalarıyla bütünleştirilmesi, hem tarihi ve kültürel unsurların korunmasına hem de geleneklerin yaşatılarak turistik deneyimlere aktarılmasına katkı sağlamaktadır (Türker ve Çelik, 2012).

UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı (Gastronomi Şehirleri): UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı, 2004 yılında başlatılan; gastronomi, edebiyat, müzik, zanaatkarlık, tasarım, film ve medya sanatları olmak üzere yedi alanı kapsamaktadır. Gastronomi kategorisinde Yaratıcı Şehirler Ağı'na kabul edilen şehirler, mutfak mirasının korunması, sürdürülebilir gastronomi uygulamalarının teşvik edilmesi, gıda üretiminde inovasyon ve kültürel çeşitliliğin aktarılması gibi kriterlere göre belirlenmektedir (UNESCO, 2025; ZHU ve Yasami, 2021).

Türkiye'den Gaziantep (2015), Hatay (2017) ve Afyonkarahisar (2019) olmak üzere üç şehir gastronomi alanında UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı'na dahil edilmiş bulunmaktadır (Yaldız ve Olcay, 2020). Bu üç şehir üzerine yapılan akademik araştırmalar da gastronomi şehirlerinin önemini ortaya koymaktadır (Bilgin, 2023). Gaziantep örneğinde, Karataş ve ark., (2023) çalışmada, şehrin turizm cazibe unsurlarının Antep baklavası, kebablar, baharatlar gibi coğrafi işaretli ürünler ile gastronomi festivalleri, müzeler ve mutfak atölyeleri olduğu belirtilmiştir. Araştırmanın bulguları, bu unsurların hem ulusal hem de uluslararası gastronomi rotalarında Gaziantep'i temel duraklardan biri haline getirdiğini göstermektedir. Hatay için Demirtaş ve Pektaş (2020) çalışmasında, UNESCO sürecinin yerel gastronomi işletmeleri ve paydaşlar tarafından sahiplenildiğini ve bu sürecin kentin turizm talebini artırdığını ortaya koymaktadır. Bulgular, Hatay mutfağının 600'den fazla yemek seçeneği ile gastronomi turizmi açısından önemli bir çeşitlilik sunduğunu, bu zenginliğin destinasyon cazibesini artırarak gastronomi rotalarının gelişimine katkı sağladığını ortaya koymuştur. Afyonkarahisar üzerine yapılan çalışmada ise, Zengin ve Gürkan (2019), şehrin UNESCO sürecinde öne çıkan unsurlarının sucuk, kaymak ve lokum gibi coğrafi işaretli ürünler olduğunu belirtmiştir. Çalışmada ayrıca gastronomi turizmi ile sağlık turizminin birleştirilmesinin turizm faaliyetlerinde rota çeşitliliği sunduğunu ve bu yolla destinasyon kimliğini güçlendirdiğini ortaya koymuştur.

Türkiye'nin UNESCO Gastronomi Şehirleri olan Gaziantep, Hatay ve Afyonkarahisar; sahip oldukları coğrafi işaretli ürünler, çok kültürlü mutfak yapıları, festivalleri ve turizm altyapıları sayesinde gastronomi rotalarının planlanmasında önemli bir rol üstlenmekte ve destinasyonların uluslararası düzeyde önem kazanmasına katkı sağlamaktadır (Dikmen Boyraz ve Sandıkcı, 2023).

Dünyadaki Gastronomi Rotaları

Gastronomi rotaları; destinasyonların, özgün mutfak kültürlerini, yöresel ürünlerini ve kültürel mirasını tematik bir bütünlük içinde sunan turizm ürünleri olarak tanımlanmakta ve dünya genelinde giderek önem kazanmaktadır (Kardeş Çolakoğlu ve Sarıışık, 2021). Günümüzde Avrupa'dan Asya'ya, Amerika'dan Afrika'ya kadar birçok coğrafyada gastronomi rotaları; şarap, peynir ve zeytinyağı gibi ürün temelli güzergahlardan, sokak yemekleri, pazar deneyimleri ve sürdürülebilir tarım uygulamalarına kadar geniş bir çeşitlilik göstermektedir (İğdır, 2020).

Bu rotaların temel işlevi hem yerel kimliğin tanıtılmasını sağlamak hem de turistlere kültürel, tarihi ve yerel değerlerle bütünleşmiş bir deneyim alanı sunmaktır (Taş ve ark., 2016). Dolayısıyla gastronomi rotaları, günümüzde hızlı gelişen turizm ürünlerinden biri olmakla birlikte kültürel aktarım ve sürdürülebilir turizm açısından önemli uygulamalar olarak nitelendirilmektedir (Yeşiltepe Erkayran, 2025). Dünya genelinde seyahat acenteleri tarafından düzenlenen gastronomi rotaları farklı temalar çerçevesinde çeşitlenmektedir (Karataş ve Aydın, 2023). Bu turlar genel olarak altı başlık altında sınıflandırılmakta olup, söz konusu sınıflandırmalar ile örnek destinasyonlara Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Dünya Genelinde Gastronomi Rota Türlerinin Sınıflandırılması

Rota Türü	Tanımı	Örnek Destinasyonlar
Gurme Yemek Turları	Ünlü şeflerin hazırladığı özel menülerin tadımı, lüks restoran ve otel mutfakları deneyimleri	Paris, Lyon, Milano
Festival ve Fuar Turları	Yiyecek ve içecek fuarları, gastronomi festivalleri, yarışmalar ve eğitim etkinlikleri	Köln (Anuga Fuarı), Torino (Slow Food Festivali)
Sokak Yemekleri Turları	Sokakta satılan popüler yiyeceklerin deneyimlenmesi	Bangkok, Hanoi, Mexico City
Yöresel Yemek Turları	Yerel yemek pişirme atölyeleri, yöresel içecek eşleşmeleri	İstanbul, Kyoto, Lima
Bağ Bozumu Turları	Üzüm hasadı, şarap imalatı ve tadımı süreçlerini içeren deneyimler	Bordeaux, Toskana, Napa Valley
Tek Ürüne Odaklı Turlar	Peynir, zeytin, kahve, çay, çikolata gibi tek bir ürün etrafında şekillenen turlar	İtalya ve Yunanistan (zeytin), Sri Lanka (çay), Brezilya (kahve), Belçika ve İsviçre (çikolata)

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü. (2024). Gastronomi turizmi 11-12 ders, Ders materyali. Millî Eğitim Bakanlığı Akademik Arşiv.

Farklı ülkeler tarafından geliştirilmiş gastronomi rotaları bulunmaktadır (Küçükkömürler, 2018). Tablo 2’de dünyadaki bazı gastronomi rotaları ve temaları verilmiştir.

Tablo 2. Dünyadaki Bazı Gastronomi Rotaları

Rota İsmi	Rota Yeri	Rota Teması
Toskana Şarap Rotası	İtalya	Bağcılık ve şarap üretimi
Antik Çay Rotası	Çin	Çay kültürü ve üretim geleneği
Sligo Gastronomi Rotası	İrlanda	Deniz ürünleri
Clywdian Range Lezzet Yolu	Galler	Yerel gastronomi unsurları
Normandiya Peynir Rotası	Fransa	Camembert peyniri ve süt ürünleri
Elmalı Turta Rotası	ABD	Geleneksel tatlı kültürü
Fondü Rotaları	İsviçre	Fondü ve süt ürünleri geleneği
Kahve Yolu	Honduras	Kahve üretimi ve tadım deneyimi
Alman Şarap Rotası	Almanya	Bağcılık ve şarap kültürü
Richmond Yolu	Kanada	Hamur işleri ve tatlı çeşitleri
Belçika İçecek Rotaları	Belçika	İçecek kültürü
Niagara Şarap Yolu	ABD ve Kanada	Bağcılık ve şarap turizmi
Tapas Rotaları	İspanya	Tapas kültürü
Zeytin ve Zeytinyağı Rotası	Yunanistan	Zeytin kültürü ve zeytinyağı üretimi
Kore Gurme Rotası	Güney Kore	Geleneksel yemek mirası
Bask Lezzet Deneyimi Rotası	İspanya	Bölgesel gastronomi unsurları

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü. (2024). Gastronomi turizmi 11-12 ders, Ders materyali. Milli Eğitim Bakanlığı Akademik Arşiv.

Tablolarda yer alan örnekler, gastronomi rotalarının ülkelerin kültürel çeşitliliğini tanıtmaya, sürdürülebilir turizmi teşvik etme ve yerel üretimi destekleme yönünde çok işlevli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Gazelci ve Aksoy, 2024).

Avrupa Gastronomi Rotaları

Avrupa, gastronomi turizminin gelişmiş örneklerini barındıran bir kıta olarak öne çıkmaktadır (Erbay ve Sabur, 2022). Avrupa Konseyi Kültür Rotaları programı kapsamında belirlenen kırk dokuz rota, kültürel mirasın korunmasına ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Bu rotalar arasında yer alan İter Vitis Rotası, yirmi iki ülkeyi kapsayarak bağcılık ve şarapçılık temelli önemli bir güzergah oluştururken; Tarihi Kafeler Rotası, Türkiye’nin de içinde bulunduğu on beş ülkeyi kapsayarak kültürel mirası gastronomi aracılığıyla sunmaktadır (Council of Europe, 2025).

Avrupa'nın gastronomi rotalarından ise özellikle İtalya, Fransa ve İspanya daha çok tercih edilmektedir (Ozgen, 2022). İtalya, gelişmiş mutfak kültürü ile gastronomi turizminin önde gelen destinasyonları arasında yer almaktadır (Uyar, 2015). Napoli'nin pizza kültürü, Bologna'nın tortellini geleneği, Floransa'nın biftek çeşitleri ve Sicilya'nın deniz ürünleri, ülkenin gastronomik kimliğini güçlendiren başlıca unsurlar olarak yer almaktadır. Ayrıca Toskana bölgesindeki Chianti Classico, Brunello di Montalcino ve Maremma şarap rotaları, İtalya'nın şarap üretimindeki küresel önemini vurgulayan güzergahları oluşturmaktadır (Dilsiz, 2010).

Fransa'da Paris ise Michelin yıldızlı restoranları, şarap ve peynir kültürü ile gastronomi turizminin en önemli merkezlerini oluşturmaktadır (Olaru, 2023). Bordeaux ve Alsace şarap rotaları ile Normandiya'daki Camembert Rotası, coğrafi işaretli ürünlerin kültürel mirasla bütünleştiği örnekleri yansıtmaktadır (Dikmen Boyraz ve Sandıkçı, 2023). İspanya'da ise 1994'te kurulan İspanyol Şarap Şehirleri Birliği günümüzde otuz altı şarap rotasının koordinasyonunu yürütmektedir. Bu kapsamda La Rioja, Ribera del Duero ve Txakoli bölgeleri, Avrupa'nın en önemli şarap turizmi deneyimlerini sunmaktadır (Karabulut, 2023; Marco-Lajara ve ark., 2022).

Asya Gastronomi Rotaları

Asya kıtasında yer alan gastronomi rotaları, özellikle sokak lezzetleri ve özgün mutfak teknikleriyle öne çıkmaktadır (İğdır, 2020). Japonya'daki Kyoto'nun kaiseki mutfağı, estetik anlayış ve minimalist sunumlarıyla dikkat çeken örnekler arasında yer almaktadır. (Tsunagu Japan, 2024), Tokyo ise dünya çapında bilinen sushi ve ramen çeşitleriyle ülkenin mutfak kültürünü küresel ölçekte tanınır hale getirmektedir (Demir, 2024). Bununla birlikte Japonya'daki sake üretim bölgeleri, ziyaretçilere pirinç şarabının geleneksel yapım süreçlerini gözlemlene ve tadım gibi deneyimler sunmaktadır (Ashkenazi, 2004). Ayrıca 2020 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne Singapur'un Hawker kültürünün eklenmesi ile sokak lezzetlerinin toplumdaki yeri ve önemi ortaya konulmaktadır (UNESCO, 2020).

Amerika Kıtası Gastronomi Rotaları

Amerika kıtasında birçok gastronomi rotası bulunmaktadır (MEB, 2024). Bunlardan Kaliforniya şehrinde bulunan Napa Vadisi, otuzdan fazla üzüm türü yetiştirilmesi, yetiştirilen üzümlerden ise on yedi farklı şarap türünün üretimi ve yüzlerce şaraphaneninin bulunması ile önemli bir gastronomi rotası özelliği taşımaktadır (Madenciler, 2025). Kanada'da yer alan Niagara bölgesi de şarap üretiminde önde gelen bölgeler arasında yer almaktadır (Demir, 2024). Bu bölgeler, yüzlerce şarap imalathanesi, üzüm bağları, restoranlar ve butik

otelleriyle bütüncül bir gastronomi rotası oluşturmaktadır (City Experiences, 2025).

Güney Amerika ise zengin mutfak kültürü ve tarımsal çeşitliliği ile çok yönlü gastronomi rotaları sunmaktadır (Aydemir, 2023). Peru Gastronomi Rotası; Lima, Cusco ve Arequipa şehirlerinde yerel pazarlardan alışveriş, geleneksel yemeklerin tadımı ve yemek pişirme atölyeleri gibi etkinliklerle ziyaretçilere zengin bir gastronomi rotası oluşturmaktadır (Kırçıçek, 2023; Kılıç ve Bayat, 2022). Arjantin Şarap Rotası ise Mendoza ve Salta bölgelerini kapsayan ülkenin önde gelen bağcılık alanlarını tanıtarak şarap üretim süreçlerinin yakından gözlemlenmesine imkân veren bir rota olarak bilinmektedir (Madenciler, 2025). Bununla birlikte Brezilya Kahve Rotası, São Paulo, Minas Gerais ve Paraná bölgelerindeki kahve tarlaları, tarihi manastırlar ve kahvehaneler aracılığıyla Brezilya'nın köklü kahve kültürünü deneyimsel bir turizm ürünü haline getirmektedir (Tüysüz, 2020). Şili Deniz Ürünleri Rotası ise Santiago ve Valparaíso kentlerinde deniz ürünlerinin gastronomideki önemini ön plana çıkarırken; Ekvador Çikolata Rotası da kakao üretim alanları ve çikolata fabrikaları üzerinden ziyaretçilere farklı lezzetler sunmakta ve ülkenin tarımsal mirasını görünür kılmaktadır (Erkmen, 2024; Beyter, 2020).

Afrika Gastronomi Rotaları

Afrika kıtasında yer alan Stellenbosch Şarap Rotası, 1971 yılından itibaren faaliyet göstermeye devam eden dünyadaki en eski şarap rotalarından biri olarak kabul edilmektedir (Süer ve Keskin, 2024). Bölge, Paarl, Franschhoek ve Robertson gibi alt rotalarla toplam on altı güzergahı bulunmakta ve şarap turizmi alanındaki önemini ortaya koymaktadır (Duran ve ark., 2019).

Türkiye Gastronomi Rotaları

Türkiye; kıtalar arası coğrafi konumu, zengin tarımsal çeşitliliği ve kültürel geçmişiyle Anadolu'da yaşamış uygarlıkların mirasını yansıtan önemli gastronomi destinasyonlarına sahip bir ülke olarak değerlendirilmektedir (Müderrişoğlu, 2008). Özellikle Doğu Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu'da gerçekleşen gastronomi rotaları, geleneksel yemekleri ve coğrafi işaretli ürünlerin üretim alanlarını kültürel miras unsurlarıyla bütünleştirerek tematik güzergahlar oluşturmaktadır (Belli ve Güneren, 2023). Bu rotalar, yerel mutfak kültürünün tanıtılmasına katkı sağlamakta, aynı zamanda sürdürülebilir turizmin gelişimi ve sosyoekonomik kalkınmanın desteklenmesinde de önemli olanaklar sunmaktadır (Torusdağ, 2024).

3A Lezzet Rotası (Adana–Antakya–Antep): 3A Lezzet Rotası, Türkiye'nin gastronomik açıdan en güçlü mutfaklarından olan Adana, Hatay ve Gaziantep illerini kapsayan bir rota olarak tanımlanmaktadır (Akdağ ve Üzülmmez, 2020). Adana, coğrafi işaret ile tescillenmiş Adana kebabı ve mahreç işareti almış Adana

Şalgamı öne çıkmaktadır. Rota sürecinde şalgam üretim tesisleri ve kebab üretim alanlarına gidilerek ürünlerin yapım süreçleri yerinde deneyim edilmektedir (Çukurova Kalkınma Ajansı, 2024; Yalım Kaya ve Şahin, 2018). Bir diğer il olan Hatay, yaklaşık 600'ün üzerinde yemek çeşidi barındırarak zengin mutfağıyla dikkat çekmekte ve 2017 yılından itibaren UNESCO Yaratıcı Gastronomi Şehri unvanını taşımaktadır (Taştan ve İflazoğlu). Gaziantep ise 2015 yılında UNESCO tarafından Türkiye'nin ilk 'Gastronomi Şehri' ilan edilmiş olup, baklava, lahmacun, beyran ve katmer gibi 100'ün üzerinde coğrafi işaretli ürünleriyle ulusal ve uluslararası alanda tanınmaktadır (Karataş ve ark., 2023).

Rotanın sürdürülebilirliğini destekleyen planlamalar arasında Adana Portakal Çiçeği Festivali ve GastroAntep Festivali gibi etkinlikler öne çıkmaktadır (Güneş ve Sürme, 2024). Bununla beraber narenciye, pamuk ve zeytin hasadı gibi tarımsal faaliyetlerin de turizmle bütünleştirilmesi, ziyaretçilerin üretim süreçlerine katılımını sağlayarak gastronomi turizminin çeşitlenmesine katkıda bulunmaktadır (Yalçınkaya, 2021).

Göbeklitepe - Şanlıurfa Rotası: Göbeklitepe-Şanlıurfa rotası, tarihi ve kültürel miras ile gastronominin bütünleştiği özgün bir rota olarak tanımlanmaktadır (Şanlı Kayran, 2023). UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne 2018 yılında dahil edilen Göbeklitepe, insanlık tarihinin bilinen en eski tapınak yapılarından biri kabul edilmekte ve arkeolojik değeriyle dünya turizminde önemli bir konumda yer almaktadır (Güçlü Nergiz ve ark., 2023).

Şanlıurfa mutfağı, 200'ün üzerinde yemek çeşidiyle Türkiye'nin en zengin mutfaklarından biri olarak değerlendirilmektedir. Çiğ köfte yapımı ve ikramı ile bütünleşen sıra geceleri, yöresel mutfak ile kültürel yaşamın iç içe geçtiği önemli unsurlar arasında yer almakta; sıra geceleri, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde "Geleneksel Sohbet Toplantıları" kapsamında kayıtlı bulunmaktadır (Sevimli ve ark., 2021). Harran'da tüketilen mırza kahvesi ise Arap ve Türk kültürlerinin etkileşimini yansıtan bir ritüel olarak öne çıkmaktadır (Ekinci, 2016). Bununla birlikte Halfeti'de şabut balığı, Fırat kıyısına özgü bir gastronomik unsur olarak turistlere deneyimsel bir çeşitlilik sunmaktadır (Yurddaş, 2019).

Van Gölü Havzası Rotası: Van Gölü Havzası, özgün mutfak kültürü ile tarihi ve kültürel miras öğelerini bütünleştiren önemli bir gastronomi turizmi rotası olarak değerlendirilmektedir (Eriçok, 2019). Bölge; menşe işaretli Van Otlu Peyniri ve mahreç işaretli Van Kahvaltısı gibi coğrafi işaretli ürünleriyle öne çıkmakta, ayrıca keledoş ve endemik tür olan inci kefali ile dikkat çekmektedir (Van Ticaret ve Sanayi Odası, 2025; Karacaoğlu ve ark., 2014). Bununla birlikte, özellikle Van kahvaltısının gastronomik bir kimlik kazanması, yöredeki kahvaltı salonlarının turizmde önemli bir çekim unsuru haline gelmesini sağlamış bulunmaktadır (Daşdemir, 2021). Kültürel miras açısından ise bu rota, Van

Kalesi ve Eski Van Şehri'ndeki Urartu kalıntıları ile Akdamar Kilisesi gibi tarihi mekanları kapsamaktadır. Bunun yanında Ahlat Selçuklu Mezarlığı, UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer almakta olup, bölgenin kültürel değerini artırmaktadır (Arslan Kalay ve Yıldız, 2017). Ekolojik olarak değerlendirildiğinde ise bölgenin en özgün ürünlerinden biri olarak Van Gölü'nde bulunan endemik tür inci kefali balığı olduğu bilinmektedir. Balığın, Mayıs ve Haziran aylarında tatlı sulara doğru gerçekleştirdiği üreme göçü, turistik bir çekim unsuru oluşturmakta; aynı dönemde uygulanan av yasağı ise sürdürülebilirlik bilincini güçlendirmektedir (Oto, 2020).

Kars Peynir Rotası: Kars Peynir Rotası, “Gelecek Turizmde” projesi kapsamında oluşturulan ve Türkiye'nin ilk peynir rotası olarak kabul edilen önemli bir gastronomi güzergahı olarak yer almaktadır (Gelecek Turizmde, 2025). Rota; Kars il merkezi, Sarıkamış ilçesi ile Boğatepe, Yanatlı ve Bozyiğit köylerini kapsamakta ve bölgenin süt ürünlerini ve mutfak kültürünü ziyaretçilere tanıtmaktadır (Sabur ve Güneş, 2023). Bu kapsamda peynir fabrikaları ve müzeler aracılığıyla üretim geleneği sergilenmekte, Boğatepe köyünde düzenlenen atölyelerde ise peynirin geleneksel yapım süreçleri deneyimlenebilmektedir (Arınç, 2018). Kars ili, coğrafi işaretli ürünleriyle Türkiye'nin peynir üretiminde öne çıkan destinasyonlar arasında yer almaktadır. Bu ürünlerden Kars Kaşarı 2015'te, Kars Gravyeri ise 2024'te, coğrafi işaret tescili aldığı bilinmektedir (Çakıcı ve Temizkan, 2025). Bununla birlikte kaz eti, bal, ekşili et yemeği ve elma dolması gibi yöresel ürünler de Kars mutfağının gastronomik çeşitliliğini yansıtmaktadır (Güzeler ve Koboyeva, 2020).

Gastronomi Yolu: Gastronomi Yolu, Türkiye'de ekoturizm kapsamında gerçekleştirilen ilk örnek olarak kabul edilmektedir (Tutcu, 2021). Bu rota, Çorum ili sınırları içerisinde Kızılırmak Havzası boyunca uzanmakta ve il, ilçe, kasaba ve köy yerleşimlerini kapsayarak yürüyüş ile gastronomi temalarını bir araya getirmektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024). Ekoturizm projesi kapsamında yaklaşık 190 kilometrelik bir rota olarak belirlenmiş olup trekking faaliyetleri için uygun alanlar oluşturulduğu bilinmektedir. Bu rota üzerinde doğal peyzaj unsurları, tarihi alanlar, geleneksel el sanatları ve folklorik öğelerle birlikte bölgeye özgü zengin mutfak kültürü de deneyimlenebilmektedir (İnce ve Varol, 2022). Turistler, rota kapsamında Çorum mutfağının öne çıkan yemekleri arasında yer alan çatal aşısı, bulgur aşısı, madımak, toyga aşısı, haşhaşlı katmer, yanık cızlak, hingal, oğmaç, karaçuval helvası ve hasıda gibi yöresel lezzetleri tatma fırsatı bulmaktadır (Şahin, 2019).

Trakya Turizm Rotası: Trakya Turizm Rotası Projesi, bölgenin doğal, tarihi, kültürel ve gastronomik değerlerini bütüncül bir yaklaşımla tanıtmak amacıyla hazırlanmış bulunmaktadır (Güçlü Nergiz, 2017). Proje kapsamında Trakya bölgesinin turizm potansiyeli dört ana tema etrafında yapılandırılmakta; Doğa

Rotası, Tarih Rotası, İnanç Rotası ve Lezzet Rotası olarak çeşitlendirilmektedir (Çiftçi ve ark., 2017). Bu kapsamda Lezzet Rotası, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illerine özgü mutfak kültürünü ön plana çıkarmakta ve bölgenin gastronomi turizmi açısından cazibesini artırmaktadır (Tuna ve Kurnaz, 2022).

Trakya Bağ Rotası: Trakya Bağ Rotası, Türkiye'nin ilk kurumsallaşmış bağ rotası olup 2013'ten itibaren tanıtılmaktadır. Rota; Kırklareli, Tekirdağ, Edirne ve Gelibolu'yu kapsamaktadır (Akdağ, 2015). Rota, üzüm bağları, şarap imalathaneleri ve tadım alanlarını ziyaretçilere sunmakta; böylece bölgenin bağcılık geleneği ve şarap kültürü tanıtılmaktadır (Duran ve ark., 2019). Bölgedeki şarap üretim tesisleri, turizmi yerel bağcılıkla bütünleştirmekte ve destinasyonun tanınırlığını artırmaktadır. Ayrıca rota, küçük ölçekli üreticilere ekonomik katkı sağlamakta ve kırsal kalkınmayı desteklemektedir (Süer ve Keskin, 2023).

Anadolu Zeytin ve Zeytinyağı Rotası: Anadolu Zeytin ve Zeytinyağı Rotası, 2007 tarihli Türkiye Turizm Stratejisi 2023 ve Eylem Planı kapsamında önerilen Güney Marmara Zeytin Koridoru yaklaşımı temel alınarak geliştirilmiş bir planlama modeli olarak değerlendirilmektedir (Demir, 2024; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007). Rota; Aydın, İzmir, Muğla, Balıkesir, Çanakkale, Adana, Mersin, Hatay ve Antalya illerini kapsamakla birlikte bu bölgelerde zeytin ile zeytinyağı kültürünü gastronomi turizmiyle bütünleştirmektedir (Büyük ve Can, 2020; Özkaya ve ark., 2018). Turistlere zeytinyağı tadımları, fabrika gezileri ve atölye çalışmaları aracılığıyla deneyimsel gastronomi imkanları sunulmaktadır. Bu etkinlikler, zeytin ve zeytinyağına ilişkin kültürel mirasın tanıtılmasına katkı sağlamakta, aynı zamanda yerel üreticilerin desteklenmesine ve bölgenin gastronomi turizmi potansiyelinin gelişmesine olanak tanımaktadır (Uzun ve Çeken, 2023).

Urla Bağ Yolu Rotası: Urla Bağ Yolu, İzmir'in Urla ilçesinde 2013 yılında kurulmuş olan, bağcılık geleneğiyle öne çıkan, bölgenin şarap turizmi ve yerel mutfak kültürünü sunan bir gastronomi rotası olarak değerlendirilmektedir (Uysal ve İpar, 2024). Rota kapsamında ziyaretçiler, bağ bozumu etkinliklerine katılabilmekte, butik şaraphanelerde şarap tadımları yapabilmekte ve üretim süreçlerini deneyimleyebilmektedir. Bunların yanı sıra yerel gastronomi ve bitkisel çeşitlilikle ilişkili ot festivalleri ile üretici pazarları, bağ turizmini bölgenin mutfak kültürüyle bütünleştirmektedir (Erdoğan, 2021).

SONUÇ

Gastronomi rotaları, günümüzde turizm alanında ortaya çıkan en önemli tematik planlama örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Dünya ve Türkiye'den ele alınan örnekler, gastronominin kültürel mirasın korunması, yerel kalkınmanın desteklenmesi ve destinasyon kimliğinin güçlendirilmesinde önemli

bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bu rotalar; coğrafi işaretli ürünler, UNESCO miras alanları, somut olmayan kültürel değerler ve yerel mutfak gelenekleriyle bütünleşerek turizm deneyimlerini zenginleştirmektedir. Gastronomi rotalarının diğer turizm türlerinden farkı, ziyaretçilerin üretim süreçlerine, mutfak kültürlerine ve yerel etkinliklere doğrudan katılabilmesi olarak ifade edilmektedir. Üretici pazarları, tadım organizasyonları, festivaller ve atölyeler gibi etkinlikler, destinasyonların kültürel kimliğini öne çıkararak gastronomi temelli turizme katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda bu süreçte yerel ürünlerin pazara sunulması da üreticilerin gelir elde etmesini mümkün kılmakta ve kırsal bölgelerde ekonomik çeşitliliğin gelişimine zemin hazırlamaktadır.

Sürdürülebilirlik açısından değerlendirildiğinde ise gastronomi rotalarının; çevresel duyarlılık, kalite standartlarının korunması, ziyaretçi yönetiminin taşıma kapasitesine uygunluğu ve paydaşlar arası iş birliği ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenle rotaların sürekliliğinin sağlanabilmesi için turizm aktörlerinin koordineli biçimde hareket etmesi, yerel halkın sürece aktif katılım göstermesi ve tanıtım faaliyetlerinin dijital araçlarla desteklenmesi gerekmektedir. Sonuç olarak gastronomi rotaları, kültürel mirasın korunmasına, turizm sezonunun dengeli biçimde yayılmasına ve yerel halkın refah düzeyinin yükselmesine katkı sunan bütüncül bir turizm ürününü temsil etmektedir. Bu yönüyle bu çalışmada ele alınan gastronomi rotaları konusu, hem akademik yazında hem de turizm uygulamalarında, destinasyonların uluslararası ölçekte rekabet gücünü artıran, sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu, stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Kayran, M. F., & Atçı, D. (2024). Geçmişten günümüze gastronomi akımlarının toplumsal değişimler açısından değerlendirilmesi. *Toros University Journal of Food, Nutrition and Gastronomy*, 3(1), 69–81. doi:10.58625/jfng-2476
- Samancı, Ö. (2020). Gastronomi: Disiplinler arası bir buluşma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(1), 92–95. doi:10.17123/atad.713586
- Tutar, C., & Durukan, D. (2021). Postmodern kentsel mekânda gastronomi kültürünün dönüşümü sürecinde maddi kültürün estetikleştirilmesi. *Selçuk İletişim*, 14(4), 1879–1909. doi:10.18094/josc.983216
- Bulut, Y., & Gülcan, B. (2018). Kültürel yabancılaşmaya bağlı otantiklik arayışına Türk dünyası turizmi cephesinden bakış. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4).
- Benli, S., & Çakıcı, A. (2024). Gastronomi deneyimi, gastronomik duygular ve davranışsal niyet ilişkisi: Alaçatı Ot Festivali'ne katılanlar üzerinde bir araştırma. *Aydın Gastronomy*, 8(1), 65–93.
- Çıvgın, H., & Tuna, M. (2023). Otantikliğin tavsiye etme niyeti ve destinasyon tatmini üzerindeki etkisinde algılanan destinasyon imajının aracılık rolü. *Alanya Akademik Bakış*, 7(1), 389–411. doi:10.29023/alanyaakademik.1141826
- Daşdemir, A., & Madenci, A. B. (2021). Gastronomi turizmi kapsamında yerel yiyecek tüketim motivasyonlarının yerli turistlerin tekrar ziyaret etme niyetlerine etkisinin belirlenmesi: Van kahvaltısı örneği. *Gastoria: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 5(2), 155–176. doi:10.32958/gastoria.949285
- Sarıışık, M., & Özbay, G. (2015). Gastronomi turizmi üzerine bir literatür incelemesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(2). doi:10.17123/atad.vol26iss218417
- Council of Europe. (2025). *Avrupa Konseyi Kültür Rotaları Programı*. European Centre of Cultural Routes. Retrieved from <https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes>
- Belli, S., & Güneren, E. (2023). Coğrafi işaret ile tescilli yöresel mutfak ürünlerinin turistlerin destinasyon seçimine etkisi: Güneydoğu Anadolu Bölgesi örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 11(4), 3399.
- Torusdağ, G. B. (2024). Kırsal turizm literatüründe gastronomi ve yerel gıda çalışmalarına ilişkin bibliyometrik bir analiz. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 12(3), 2233–2262. doi:10.21325/jotags.2024.1486
- Deniz, T. (2024). Kültürel miras yönetimi kapsamında gastronomi turizmi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 18–28.

- Korkmaz, M., & Ayduğ, İ. (2020). Gökçeada'nın gastronomik kimliğinin Ada'da faaliyet gösteren kadın işletmeciler perspektifinden değerlendirilmesi. *Tourism and Recreation*, 2(2), 84–96. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/tourismandrecreation/issue/59266/798539>
- Öney, H. (2016). Gastronomi eğitimi üzerine bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 193–202.
- Cihangir, İ. S., Akmeşe, K. A., & Akmeşe, H. (2023). Gastronomi turizmi bağlamında mutfak kültür mirası olarak törensel bir yemek “Örfene”. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 122–133.
- Binici, Z. K. (2022). *Destinasyon pazarlamasında gastronomik kimliğin etkisi: Adana örneği* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Macit, N., & Kıran, Ö. (2024). Yemek ve toplum: Kültür, kimlik ve eşitsizlikler. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 3(2), 97–106. doi:10.58632/olgusos.1573307
- Küçükkömürler, S., Şırvan, N. B., & Sezgin, A. C. (2019). Dünyada ve Türkiye’de gastronomi turizmi. *Uluslararası Turizm Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2(2), 78–85.
- Başoda, A., & Varol, F. (2022). Deneyimsel turist rehberliği: Kavramsal bir çerçeve ve model önerisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(4), 1716–1738. doi:10.33206/mjss.1050587
- Bayhan, F. (2025). Türkiye’de ve dünyada gastronomi turizmi. In İ. Bayhan (Ed.), *Multidisipliner bir yaklaşımla özel ilgi turizmi*. Özgür Yayınları. doi:10.58830/ozgur.pub769.c3175
- Boudreau, L. (2023). What is gourmet travel? *Experi*. Retrieved from <https://experi.com/journal/what-is-gourmet-travel/>
- Bulut, B., & Çakmak, Z. (2018). Sürdürülebilir kalkınma eğitimi ve öğretim programlarına yansımaları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(4), 2680–2697.
- Çağlı, B. I. (2012). *Türkiye’de yerel kültürün turizm odaklı kalkınmadaki rolü: Gastronomi turizmi örneği* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Çavuşoğlu, M., & Çavuşoğlu, O. (2018). Gastronomi turizmi ve Gökçeada lezzet rotası. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek 1), 347–359.
- Erşen, G. (2017). *İzmir Karaburun Yarımadası gastronomi turizmi ürününe yönelik rotalarının coğrafi bilgi sistemleri ile belirlenmesi* (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Everett, S. (2016). *Food and drink tourism: Principles and practice*. Sage Publications.
- Everett, S., & Slocum, S. L. (2013). Food and tourism: An effective partnership? A UK based review. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(6), 789–809.
- Gülen, M. (2017). Gastronomi turizm potansiyeli ve geliştirilmesi kapsamında Afyonkarahisar ilinin değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 31–42.
- Kocabaş, E. (2019). *Gastronomi turizmi çerçevesinde destinasyon marka değerinin festivaller aracılığıyla belirlenmesi: Gaziantep örneği* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seçilmiş, C., & Soydan, E. (2020). Türkiye’de gastronomi turizminin geliştirilmesine yönelik paydaş görüşleri üzerine nitel bir araştırma. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 69–96.
- Sormaz, U., Akmeşe, H., Güneş, E., & Aras, S. (2016). Gastronomy in tourism. *Procedia Economics and Finance*, 39, 725–730.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *Turizm istatistikleri, 2024*. TÜİK. Retrieved from <https://data.tuik.gov.tr>
- Torusdağ, G. B., Özkan Önlem, E., Sami, F., & Kızıldemir, Ö. (2022). Yerel mutfakların gastronomi turizmi çerçevesinde değerlendirilmesi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(1), 66–82.
- Ürekli, H. (2025). *Gastronomi rotalarının oluşturulmasında turist rehberlerinin genel bilgi düzeyleri ve gastronomi turizmi algılarının değerlendirilmesi* (Doktora tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akgöz, Ş. S. (2023). Gastronomi turizminde yöresel yemeklerin etkileri. *Journal of Management Theory and Practices Research*, 4(1), 45–60.
- Aral, H. (2023). Göç bağlamında yemeğin rolü nasıl değerlendirilir? *Moment Dergi*, 10(1), 134–154. doi:10.17572/mj2023.1.134154
- Baykal Baysal, D., & Sanalan Bilici, N. (2024). Gastronomy for sustainable tourism destination marketing. In *Advances in Hospitality, Tourism and the Services Industry (AHTSI) Book Series: Cultural Gastronomy and Adventure Tourism Development* (pp. ?). IGI Global. doi:10.4018/979-8-3693-3158-3.ch010
- Bayram, Ü. (2023). Gastronomi turlarında memnuniyet yaratan unsurlar. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 219–239. doi:10.32572/guntad.1219619
- Belber, B. G., & Kamlı, M. D. (2022, April 15–17). Gastronomi turizminin sürdürülebilirliğinde, gastronomi rotalarının önemi. *Çukurova 8th International Scientific Researches Conference*, Adana, Turkey.

- Cava, J. A., Millán Vázquez de la Torre, G., & Dancausa Millán, G. (2022). Enotourism in Southern Spain: The Montilla-Moriles PDO. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(6), 3393. doi:10.3390/ijerph19063393
- Çilesiz, E., & Sezen Doğançılı, O. (2021). *Alternatif turizm kapsamında güncel konular ve araştırmalar*.
- Corigliano, M. A. (2002). The route to quality: Italian gastronomy networks in operation. In A.-M. Hjalager & G. Richards (Eds.), *Tourism and gastronomy* (pp. 65–84). Routledge. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/322925141_Tourism_and_Gastronomy
- Dancausa Millán, M. G., Millán Vázquez de la Torre, M. G., & Hernández Rojas, R. (2021). Analysis of the demand for gastronomic tourism in Andalusia (Spain). *PLOS ONE*, 16(2), e0246377. doi:10.1371/journal.pone.0246377
- Faraç, M., & Cinnioğlu, H. (2021). Türkiye’deki UNESCO gastronomi şehirlerinin sosyal medya hesapları üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 4(3), 323–340.
- Fazlıoğlu, B., & Çorapçıoğlu, G. (2020). Erişilebilirlik ve kent meydanlarının sürdürülebilirliği: Sakarya/Arifiye meydanı örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 290–304. doi:10.48070/erusosbilder.823914
- Göker Özyürek, S. (2025). Coğrafi işaretli ürünlerin bölgesel kalkınma ve gastronomideki rolü: Uşak örneği. *Journal of Tourism Research Institute*, 6(1), 17–33.
- Kargiglioğlu, Ş., Erkol Bayram, G., & Çetin, Y. (2019). Gastronomi turlarının coğrafi işaretli ürünler aracılığı ile oluşturulması: Batı Karadeniz turları örneği. *Gastoria: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3(4), 624–639. doi:10.32958/gastoria.585792
- Lin, X., Shen, Z., Teng, X., & Mao, Q. (2024). Cultural routes as cultural tourism products for heritage conservation and regional development: A systematic review. *Heritage*, 7(5), 2399–2425. doi:10.3390/heritage7050114
- Özdemir, Ü. (2013). Safranbolu’nun kültürel miras kaynakları ve korunması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(26), 129–142.
- Taş, N., Düzgün, M., & Olcay, A. (2023). Coğrafi işaret ile tescil edilmiş Antep baklavasının turistik destinasyon tanıtımına yönelik etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 20(3), 406–426. doi:10.24010/soid.1308480
- Temiz, T. (2019). *Coğrafi işaretli ürünlerin gastronomi turizmi açısından önemi: Konya örneği* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi. Retrieved from

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=lycMS1Ze5WwVq2Km8EMZOg&no=VV42sRFRKzm6StaRbq9X3g>

- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2018). *Coğrafi işaret nedir?* Retrieved from <https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/co%C4%9Frafı-i%C5%9Faret-nedir>
- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2025, Mayıs 15). *Türkiye ve AB’de coğrafi işaretlerdeki son gelişmeler konferansı*. Retrieved September 1, 2025, from <https://www.turkpatent.gov.tr/haberler/turkiye-ve-abde-cografı-isaretlerdeki-son-gelismeler-konferansi-l0a2>
- Türker, A., & Çelik, İ. (2012). Somut olmayan kültürel miras unsurlarının turistik ürün olarak geliştirilmesine yönelik alternatif öneriler. *Yeni Fikir Dergisi*, 4(9), 86–98.
- UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. (2025). *UNESCO Dünya Mirası Listesi*. Retrieved from <https://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Listesi>
- Yavuz, M., & Bayuk, M. N. (2020). Turizm destinasyonlarının arkeolojik sit alanı pazarlaması: 2019 Göbeklitepe yılının ardından bir araştırma. *Journal of Applied Tourism Research*, 1(2), 65–82.
- Yazıcıoğlu, İ., Işın, A., & Yalçın, E. (2019). Coğrafi işaretli ürünlerin gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilmesi: Akdeniz bölgesi örneği. *Gastoria: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3(4), 861–871. doi:10.32958/gastoria.571657
- Bilgin, M. (2023). *UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı kapsamında Malatya’nın gastronomi şehri olma potansiyeli* (Yüksek lisans tezi). Kapadokya Üniversitesi. Retrieved from <https://acikerisim.kapadokya.edu.tr/server/api/core/bitstreams/08d69684-958c-43ff-9c66-2401ea07c6db/content>
- Demirtaş, N., & Pektaş, K. (2020). UNESCO Yaratıcı Gastronomi Şehri Hatay’ın yerel gastronomi işletmecilerinin bakış açısıyla farkındalık düzeyinin incelenmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2724–2745. doi:10.26677/TR1010.2020.506
- Dikmen Boyraz, H., & Sandıkcı, M. (2023). Coğrafi işaretli ürünlerin somut olmayan kültürel miras Türk mutfak kültürü unsurlarıyla karşılaştırılması: UNESCO gastronomi şehri Afyonkarahisar ili örneği. *Tourism and Recreation*, 5(2), 172–185. doi:10.53601/tourismandrecreation.1349928
- Karataş, M., Aksu, F. B., & Deniz, G. (2023). UNESCO Yaratıcı Şehri Gaziantep’in gastronomi turizmi cazibe unsurları. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 3(1), 105–125.
- Yaldız, E., & Olcay, A. (2020). Gaziantep ve Hatay’ın gastronomi alanında UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağına katılmasına ilişkin yerel halkın bakış açısı üzerine bir

- araştırma. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 60–83.
- Zengin, B., & Gürkan, A. S. (2019). Afyonkarahisar mutfağının gastronomi turizmi açısından değerlendirilmesi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 225–240.
- Zhu, H., & Yasami, M. (2021). Developing gastronomic resources: Practices of UNESCO Creative Cities of Gastronomy. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 39(4), 1406–1414. doi:10.30892/gtg.394spl11-784
- Aydemir, D. A. (2023). *Yöresel gastronomik ürünlerin değerlendirme kriterleri ile analizi ve coğrafi bilgi sistemleri aracılığıyla Kapadokya bölgesi gastronomi rotalarının geliştirilmesi* (Doktora tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ashkenazi, M. (2004). Food culture in Japan. *Choice Reviews Online*. doi:10.5860/CHOICE.42-0264
- Ay, M., & Duran, E. (2019). Şarap üretimi ve tüketiminin Türkiye turizmindeki yeri: Kadim Anadolu bağ rotası başlangıç noktası olarak Çanakkale örneği. *Turur Turizm ve Araştırma Dergisi*, 8(1), 70–83. Retrieved from <https://dergi.park.org.tr/tr/pub/turur>
- Baykal Baysal, D., & Sanalan Bilici, N. (2024). Gastronomy for sustainable tourism destination marketing. In *Advances in Hospitality, Tourism and the Services Industry (AHTSI) Book Series: Cultural Gastronomy and Adventure Tourism Development* (Bölüm 10). IGI Global. doi:10.4018/979-8-3693-3158-3.ch010
- Bilgin, M. (2023). *UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı kapsamında Malatya'nın gastronomi şehri olma potansiyeli* (Yüksek lisans tezi). Kapadokya Üniversitesi. Retrieved from <https://acikerisim.kapadokya.edu.tr/server/api/core/bitstreams/08d69684-958c-43ff-9c66-2401ea07c6db/content>
- Council of Europe. (2025). *Avrupa Konseyi Kültür Rotaları Programı*. European Centre of Cultural Routes. Retrieved from <https://www.coe.int/tr/web/cultural-routes>
- Demir, H. (2024). *Bergama'nın gastronomi rotasının belirlenmesi ve bir rota önerisi* (Yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm Rehberliği ABD.
- Dikmen Boyraz, H., & Sandıkcı, M. (2023). Coğrafi işaretli ürünlerin somut olmayan kültürel miras Türk mutfak kültürü unsurları ile karşılaştırılması: UNESCO gastronomi şehri Afyonkarahisar ili örneği. *Tourism and Recreation*, 5(2), 172–185. doi:10.53601/tourismandrecreation.1349928

- Dilsiz, B. (2010). *Türkiye’de gastronomi ve turizm (İstanbul örneği)* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Retrieved from <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/46167.pdf>
- Duran, E., Eryücel, Ö., & Özcan, Z. (2019). Şarap üretimi ve tüketiminin Türkiye turizmindeki yeri: Kadim Anadolu bağ rotası başlangıç noktası olarak Çanakkale örneği. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 8(1), 70–83.
- Erbay, M., & Sabur, D. G. (2022). Gastronomi turizmi kapsamında pazarlama stratejileri: Türkiye ve Avrupa örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(1), 649–670. doi:10.21325/jotags.2022.1009
- Erkmen, O. (2024). *GANUD: 6th International Conference on Gastronomy, Nutrition and Dietetics, November 20–21, 2024, Istanbul Arel University, Türkiye: Proceedings book*. Iksad Publications. Retrieved from <https://ikspublications.com/> (ISBN: 978-625-367-985-9)
- Gazelci, S. C., & Aksoy, M. (2024). Türkiye’de oluşturulan teorik gastronomi rotalarının bibliyometrik analizi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 21(1), 149–167. doi:10.24010/soid.1388600
- İğdır, E. (2020). Gastronomi turizmi kapsamında sokak lezzetlerinin yeri ve gastronomik bir ürün olarak değerlendirilmesi. *Journal of Tourism Research Institute*, 1(2), 101–110.
- Karabulut, E. (2023, Haziran 5). İspanyol şarap şehri. *Turizm Databank*. Retrieved August 31, 2025, from <https://www.turizmdatabank.com/turizm-istatistikleri/ispanyol-sarap-sehri/>
- Karataş, M., & Aydın, Ş. (2023). *Turistik ürün çeşitlendirmesi açısından gastronomi turizminin geliştirilmesine yönelik bir araştırma: Kapadokya örneği* (Yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. Retrieved from <https://acikerisim.nevsehir.edu.tr/handle/20.500.11787/8717>
- Kardeş Çolakoğlu, N., & Sarıışık, M. (2021). Yerel gastronomi ürünlerine ait hikâyelerin destinasyon pazarlamasında kullanılmasına ilişkin bir değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 730–743. doi:10.32709/akusosbil.845851
- Kılıç, B., & Bayat, G. (2022). *Küreselleşen dünyada gastrodiplomasinin ulus markalamasına katkısı*. Detay Anatolia Akademik Yayıncılık.
- Kırçiçek, M. (2023). *Gastrodiplomasi uygulamaları: Türk aşçılık federasyonlarının gastrodiplomatik rolü üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Küçükkömürler, S., Şırvan, N. B., & Sezgin, A. C. (2019). Dünyada ve Türkiye’de gastronomi turizmi. *Uluslararası Turizm Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2(2), 78–85.

- Madenciler, M. (2025). *Bağ rotalarının turizmin gelişmesine ve bölgesel kalkınmaya etkisi: Denizli örneği* (Yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Marco-Lajara, B., Zaragoza-Sáez, P., Martínez-Falcó, J., & Sánchez García, E. (2022). Wine tourism in Spain: The economic impact derived from visits to wineries and museums on wine routes. *Investigaciones Turísticas*, 24(1), 1–19. doi:10.14198/INTURI.21219
- Milli Eğitim Bakanlığı, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü. (2024). *Gastronomi turizmi 11–12 ders materyali*. Milli Eğitim Bakanlığı Akademik Arşiv.
- Olaru, G. O. (2023). Michelin yıldızının gastronomi turizmine etkisi: Sosyal medyada tüketici yorumlarına dair bir araştırma. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 422–442. doi:10.52122/nisantasisbd.1348453
- Ozgen, N. (2022). İspanya’da gastronomi turizminin tarihsel gelişimi ve gastrodiploması değerlendirmesi. *Aydın Gastronomy*, 6(2), 239–262.
- Süer, S., & Keskin, N. (2024). Kırsal kalkınma açısından önemli bir sektör: Önoturizm. *Journal of Academic Tourism Studies*, 5(Özel Sayı), 37–50.
- Taş, İ., Eylemer, S., & Şemşit, S. (2016). Kırsal turizme bütünlük yaklaşım: Avrupa Birliği örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 877–904. doi:10.17218/hititsosbil.280821
- Tsunagu Japan. (2024, Eylül 12). Kaiseki – Japan’s most exquisite fine dining. *Tsunagu Japan*. Retrieved September 4, 2025, from <https://www.tsunagujapan.com/kaiseki-ryori-highly-detailed-japanese-fine-dining/>
- Tüysüz, Y. (2020). *Kahve konseptli gastronomi işletmeleri girişimcileri üzerinde bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Uyar, H. (2015). Gastronomi turizminin natif turizm çeşidi olarak değerlendirilmesi bağlamında gastronomi turizm indeksinin oluşturulması. *The Journal of Academic Social Sciences*, 3, 355–355. doi:10.16992/ASOS.808
- UNESCO. (2020). Hawker culture in Singapore, community dining and culinary practices in a multicultural urban context (Nomination file No. 01568). *UNESCO Intangible Cultural Heritage*. Retrieved September 4, 2025, from <https://ich.unesco.org/en/RL/hawker-culture-in-singapore-community-dining-and-culinary-practices-in-a-multicultural-urban-context-01568>
- Yeşiltepe Erayırın, B. (2025). Gastronomi turizmi ve etkili pazarlama stratejileri. In K. Gençer & H. Yazıt (Eds.), *Gastronomi ve mutfak sanatları üzerine güncel araştırmalar IV*. Özgür Yayınları. doi:10.58830/ozgur.pub749.c3082

- City Experiences. (2025, Şubat 6). Muhteşem Niagara Şelalesi şarap imalathaneleri [Blog yazısı]. *City Experiences*. Retrieved from <https://www.cityexperiences.com/tr/blog/niagara-falls-wineries/>
- Akdağ, G. (2015). Trakya Bağ Rotasını takip eden yerli turistlerin şarap turizmi deneyimleri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(3), 3–11.
- Arınç, K. (2018). Boğatepe Köyü'nde gravyer peyniri üretimi ve sürdürülebilir gelişme bakımından önemi (Kars/Türkiye). *Türk Coğrafya Dergisi*, (70), 7–18. doi:10.17211/tcd.349760
- Arslan Kalay, H., & Yıldız, S. (2017). Akdamar Anıt Müzesi'nin (Kilisesi) tarihsel süreçleri ve kültürel miras turizmi açısından önemi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 121–136.
- Belli, S., & Güneren, E. (2023). Coğrafi işaret ile tescilli yöresel mutfak ürünlerinin turistlerin destinasyon seçimine etkisi: Güneydoğu Anadolu Bölgesi örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 11(4), 3399.
- Büyük, Ö., & Can, E. (2020). Zeytinyağı kültürel rotalarının turizm potansiyeli açısından değeri ve Türkiye'de uygulanabilirliği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 23(1), 191–210.
- Çakıcı, S., & Temizkan, R. (2025). Kars ili mutfak kültürünün gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilmesi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 8(3), 1096–1106. Retrieved from <https://www.joghat.org/>
- Çiftçi, G., Çakır, G., & Çakır, A. (2017). Trakya Turizm Rotası Projesi: Lezzet Rotası üzerine bir değerlendirme. *Turizm ve Gastronomi Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 194–205. doi:10.21325/jotags.2017.123
- Çukurova Kalkınma Ajansı. (2020, Kasım). *Adana gastronomi stratejisi* [Strateji raporu]. Retrieved from <https://www.kalkin.makutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/adana-gastronomi-stratejisi.pdf>
- Daşdemir, A. (2021). Van ili mutfak kültürünün gastronomi turizmi açısından değerlendirilmesi. *Journal of Silk Road Tourism Research*, 1(1), 62–75.
- Duran, E., Eryücel, Ö., & Özcan, Z. (2019). Şarap üretimi ve tüketiminin Türkiye turizmindeki yeri: Kadim Anadolu bağ rotası başlangıç noktası olarak Çanakkale örneği. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 8(1), 70–83. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turar>
- Eriçok, A. K. (2019). Van Gölü Havzası'nda kültür rotası önerisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 173–199.
- Erdoğan, D. (2021). Ağrı turizmi kapsamında gastronomi festivallerinin bağ ve şarap turizmine etkisi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 57–71. doi:10.37847/ttdad.876073

- Gelecek Turizmde. (2025). *Gelecek Turizmde* [Web sitesi]. Retrieved September 1, 2025, from <https://www.gelecekturizmde.com/>
- Güçlü Nergiz, H. (2017). Trakya Turizm Rotası. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28(1), 200–202.
- Güneş, G. H., & Sürme, M. (2024). Etkinlik turizmi kapsamında Adana ilinde gerçekleştirilen Lezzet Festivali ile Portakal Çiçeği Karnavalı'nın SWOT analizi ile değerlendirilmesi. *Journal of Applied Tourism Research*, 5(2), 74–84.
- İnce, A., & Varol, F. (2023). Türkiye'deki gastronomi rotaları. In *Turizm alanında çok yönlü araştırmalar* (pp. 105–114). Özgür Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Karacaoğlu, S., Uysal Yenipınar, U., & Köşker, H. (2014). Turizmde yerel yiyeceklerin önemi ve coğrafi işaretleme: Van otlu peyniri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(2), 13–23.
- Oto, M. M. (2020). Marka değer olarak “Van Balığı”: Bilimsel ve kültürel bir sorun “İnci kefalı.” *Marine and Life Sciences*, 2(1), 51–56.
- Özkaya, M., Tunalıoğlu, R., Bayar, R., Tunalıoğlu, E., & Özkaya, F. (2018). Anadolu'da zeytin ve zeytinyağlı yemekler rotası. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(2), 263–274. doi:10.21325/jotags.2018.253
- Sabur, D. G., & Güneş, S. G. (2023). Lezzet turları ve Slow Food hareketi. *Toros University Journal of Food, Nutrition and Gastronomy*, 2(1), 105–123.
- Sevimli, Y., Tatlı, M., & Kızıldemir, Ö. (2021). Göbeklitepe'nin gastronomi turizmi bağlamında değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 263–286. doi:10.32572/guntad.908280
- Şahin, S. Z. (2019). Çorum mutfağının gastronomi turizmi potansiyeli. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(4), 2550–2565. doi:10.21325/jotags.2019.486
- Şanlı Kayran, S. C. (2023). Göbeklitepe konulu makalelerin turizm çerçevesinde değerlendirilmesi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 225–241.
- Taştan, H., & İflazoğlu, N. (2018). Hatay'ın UNESCO gastronomi şehri olması ile ilgili yerel restoran işletmelerinin farkındalığının değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(3), 384–393. doi:10.21325/jotags.2018.262
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2007). *Türkiye turizm stratejisi 2023*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2024, Aralık 2). Doğa yürüyüşü – Kızılırmak Havzası gastronomi ve yürüyüş yolu [Web sayfası]. *Kültür Portalı*.

Retrieved from <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/corum/TurizmAktiviteleri/kizilirmak-havzasi-gastronomi-ve-yuruyus-yolu>

- Tutcu, A. (2021). Ekoturizm ve Türkiye'nin ekoturizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(6), 68–82.
- Tuna, T., & Kurnaz, A. (2022). Kırklareli, Edirne ve Tekirdağ illerinin gastronomi değerlerinin yerel web sitelerinin değerlendirilmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 52–64. doi:10.29029/ibusbed.1117666
- Torusdağ, G. B. (2024). Kırsal turizm literatüründe gastronomi ve yerel gıda çalışmalarına ilişkin bibliyometrik bir analiz. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 12(3), 2233–2262. doi:10.21325/jotags.2024.1486
- Üzülmez, M., & Akdağ, G. (2023). Gastronomi turizminde yeni tur rotaları: 3A (Adana–Antep–Antakya) lezzet bölgesi örneği. *Turizm ve Gastronomi Çalışmaları Dergisi*, 8(Özel Sayı 4), 51–63. doi:10.21325/jotags.2020.669
- Uyar, H. (2015). Gastronomi turizminin natif turizm çeşidi olarak değerlendirilmesi bağlamında gastronomi turizm indeksinin oluşturulması. *The Journal of Academic Social Sciences*, 3, 355–355. doi:10.16992/ASOS.808
- Uysal, D., & İpar, M. S. (2024). Destinasyon çekicilik unsuru olarak bağ rotaları: Urla Bağ Yolu rotasındaki şarap evlerine yönelik çevrimiçi yorumların değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 12(2), 1442–1466. doi:10.21325/jotags.2024.1557
- Uzun, B., & Çeken, H. (2023). *Zeytinyağı turizmi*. Özgür Yayınları. doi:10.58830/ozgur.pub286.c1129
- Van Ticaret ve Sanayi Odası. (2025, Haziran 10). Van kahvaltısı Türkiye'yi birinciliğe taşıdı. *VANTSO*. Retrieved from <https://www.vantso.org.tr/haberler/10752/van-kahvaltisi-turkiyeyi-birincilige-tasidi>
- Yalçınkaya, N. M. (2021). Adana ili–Kozan ilçesinin ekoturizm potansiyelinin sürdürülebilir turizm yaklaşımıyla araştırılması. *Turkish Journal of Forest Science*, 5(2), 478–495. doi:10.32328/turkjforsci.971229
- Yalım Kaya, S., & Şahin, E. (2018). Tescilden uygulamaya coğrafi işaretler: Adana kebabı üzerine bir inceleme. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek 1), 189–199.
- Yurddaş, M. (2019). Birecik ve Halfeti'nin (Şanlıurfa) turizm potansiyeli. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 282–302.

BÖLÜM 31

Sürdürülebilir Kalkınmada Yeşil İnovasyonun Rolü

Ceyhun Haydaroğlu¹

GİRİŞ

Endüstriyel üretimden kaynaklanan çevresel dışsallıklar, özellikle son on yılda önemli bir küresel ekonomik sorun haline gelmiştir. Ekolojik bozulmaya ilişkin toplumsal farkındalığın artması, sıkı uluslararası sürdürülebilirlik düzenlemelerinin getirilmesi ve çevreye duyarlı tüketicilerin artan etkisi, şirketleri çevresel maliyetleri içselleştirmeye ve sürdürülebilir iş modelleri benimsemeye zorlamıştır. Son çeyrek yüzyılda, ekolojik zararın önlenmesini vurgulayan kurumsal çerçeveler ve politika söylemleri ivme kazanarak rekabet ortamını yeniden şekillendirmiştir. Bu bağlamda, yeşil inovasyon gibi çevre odaklı yönetim stratejileri, olumsuz dışsallıkları azaltırken aynı zamanda şirketlerin uzun vadeli rekabet gücünü artıran araçlar olarak ortaya çıkmıştır (Chen, Lai ve Wen, 2006).

İklim değişikliği, doğal kaynakların sürdürülebilirliği için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca yenilikçi ve sürdürülebilir yönetim stratejileri gerektiren ekolojik zorluklara yol açmaktadır. Bu bağlamda, yeşil inovasyon, çevresel riskleri ele almak ve kıt kaynakların verimli kullanımını teşvik etmek için önemli bir araç olarak ortaya çıkmıştır (Kemp, 2010). Çevre dostu teknolojiler ve uygulamaları bünyesine dahil eden yeşil inovasyon, doğal kaynakların korunmasına katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda uzun vadeli rekabet gücünü artırır ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı teşvik eder (Lin, Chen ve Huang, 2014).

Yeşil inovasyon kavramı, karbon ayak izini azaltmayı ve endüstriyel faaliyetlerin olumsuz dışsallıklarını hafifletmeyi amaçlayan çok çeşitli uygulamaları kapsar. Bu tür uygulamalar, doğal kaynakların verimli tahsisini ve sürdürülebilir yönetimini vurgular. Bu durum çevresel maliyetlerin içselleştirilmesine katkıda bulunur. Firmalar açısından ise uzun vadeli rekabet gücünü artırır. Bu bakımdan yeşil inovasyon, gelecek nesiller için ekolojik sistemleri korumakla kalmayıp, sosyal refah ve ekonomik büyüme üzerinde de olumlu yan etkiler yaratması nedeniyle sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın kritik bir itici gücü olarak kabul edilmektedir. Böylece, sürdürülebilir kalkınma,

¹ Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,
ORCID ID: 0000-0003-2886-6474

çevre koruma ile ekonomik performans ve sosyal refahı birleştiren çok boyutlu bir hedef olarak ortaya çıkmaktadır.

Son yıllarda, artan sosyal farkındalık, özellikle kıt doğal kaynakların verimli kullanımı, üretim ve tüketimle ilişkili olumsuz dışsallıkların azaltılması konusunda sürdürülebilirliğin kritik önemini vurgulamıştır. Sürdürülebilirlik, genel olarak, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kapasitesini tehlikeye atmadan mevcut ihtiyaçları karşılama yeteneği olarak tanımlanmaktadır.

YEŞİL İNOVASYON

Yeşil inovasyon, yeşil, ekolojik ve çevresel kavramlarının eşanlamlısı olarak sıklıkla kullanılırken, sosyal boyutu da dahil ederek sürdürülebilir inovasyon kavramını genişletir (Schiederig ve ark., 2012). Genel olarak, çevre dostu ürün ve süreçlerin benimsenmesini ve kullanılmasını kolaylaştıran donanım veya yazılım tabanlı inovasyon olarak tanımlanır. Ekolojik hususları iş uygulamalarına entegre ederek, yeşil inovasyon kurumsal sürdürülebilirliğe önemli ölçüde katkıda bulunur. Yeşil inovasyon, sosyal, çevresel ve finansal boyutlarda olumlu sonuçlar üretir. Özellikle, ileri teknolojilerin ve yeşil ürün tasarımının uygulanmasıyla enerji tasarrufu sağlar, çevre kirliliğini önler ve geri dönüşümü teşvik eder (Aguilera-Caracuel & Ortiz-de-Mandojana, 2013).

Yeşil inovasyon, ekonomik literatürde, toplam faktör verimliliğini artırırken olumsuz çevresel dışsallıkları içselleştiren bir içsel büyüme faktörü olarak giderek daha fazla kabul görmektedir. Geleneksel büyüme teorileri, işgücü ve sermayeyi birincil üretim girdileri olarak vurgulamıştır; ancak çağdaş yaklaşımlar, sürdürülebilir ekonomik genişlemeyi kolaylaştırmada inovasyonun rolünü vurgulamaktadır (Porter & van der Linde, 1995). Bu bağlamda, yeşil inovasyon ekonomik büyümenin çevresel bozulmadan ayrılmasına katkıda bulunarak uzun vadeli rekabet gücünü ekolojik dirençle uyumlu hale getirir. Sosyal, çevresel ve finansal boyutları da dahil ederek sürdürülebilir inovasyon kavramını genişletir ve kalkınma için çok boyutlu bir çerçeve oluşturur (Schiederig ve ark., 2012).

Küresel çevre sorunlarının ele alınmasında, yeşil ekonomi, çevresel sürdürülebilirliği uzun vadeli ekonomik rekabet gücüyle bütünleştirerek geleneksel büyüme eğilimlerini yeniden tanımlayan dönüştürücü bir paradigma olarak giderek daha fazla kabul görmektedir. Bu paradigma, kalkınma düşüncesinde yapısal bir değişimi somutlaştırmakta ve çevresel dışsallıkları içselleştiren, düşük karbonlu geçişi teşvik eden ve sosyal refah için ortak faydalar sağlayan politika ve uygulamaları vurgulamaktadır (Zhang ve ark., 2022). Makroekonomik düzeyde, yeşil ekonomi ekonomik büyümeyi ekolojik bozulmadan ayırmaya katkıda bulunur, enerji ve endüstriyel sistemlerde yapısal

değişimi teşvik eder ve yeşil işlerin yaratılmasını kolaylaştırarak kapsayıcı ve sürdürülebilir büyümeyi sağlar (OECD, 2011; ILO, 2018).

Bu genel çerçeve içinde, yeşil inovasyon sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için çok önemli bir mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır. Yeşil inovasyon, teknolojik gelişmeyi ve kaynak verimliliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda eko-verimli üretim süreçleri yoluyla emisyonları ve kirliliği azaltır (Shabir ve ark., 2023). Mikroekonomik düzeyde, yeşil inovasyon operasyonel optimizasyon, endüstriyel iyileştirme ve stratejik kaynak tahsisini mümkün kılarak firmaların rekabet gücünü artırır (Shan & Shao, 2024). Ayrıca, ampirik kanıtlar, yeşil inovasyonun finansal performansı iyileştirme, çevre düzenlemelerine karşı direnci güçlendirme ve sürdürülebilirlik bilincinin giderek arttığı pazarlarda kurumsal itibarı artırma konusundaki rolünü vurgulamaktadır (Aguilera-Caracuel & Ortiz-de-Mandojana, 2013).

Ekonomik açıdan, yeşil inovasyon, çevresel dışsallıklarla ilişkili piyasa başarısızlıklarına ve sürdürülebilir kalkınma için kurumsal baskılara stratejik bir yanıt olarak anlaşılabilir. Lin, Chen ve Huang (2014), bunu yalnızca çevresel hedefleri takip etmekle kalmayıp, aynı zamanda bir ürünün tüm yaşam döngüsü boyunca ekolojik ayak izini azaltarak verimlilik artışına katkıda bulunan ürün ve üretim süreçlerindeki yenilikler olarak tanımlamaktadır. Arfi ve diğerleri (2018), üretim süreçlerinde çevre dostu teknolojilerin rolünü vurgulamaktadır. Bu teknolojiler, firmaların uzun vadede maliyet yapılarını iyileştirirken, çevreye olumsuz etkisini en aza indiren ürün ve hizmetler üretmelerine olanak tanır. Kemp (2010), yeşil inovasyonu, kaynak tahsisi ve verimlilikle doğrudan bağlantılı faktörler olan kaynak tükenmesini, çevresel riskleri ve enerji tüketimini azaltan yeni üretim, süreç veya yönetim yöntemlerinin benimsenmesi olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde, Wong ve diğerleri (2012), çevre dostu teknolojilerin entegrasyonu yoluyla çevreye zararlı üretim sistemlerini dönüştürme potansiyelini vurgulamakta ve böylece sürdürülebilir rekabet avantajı için fırsatlar yaratmaktadır. Toplu olarak, bu bakış açıları, yeşil inovasyonun sadece olumsuz dışsallıkları azaltmakla kalmayıp, ekolojik sorumluluğu uzun vadeli ekonomik performansla uyumlu hale getirerek firmaların stratejik konumunu da güçlendirdiğini göstermektedir.

Sürdürülemez, büyüme odaklı bir ekonomik modelin olumsuz sonuçları kritik bir eşiğe ulaşmış ve ekolojik sistemler, biyolojik çeşitlilik ve hatta insan refahı için önemli riskler oluşturmıştır. Doğal sermayenin erozyonu ve iklimle ilgili risklerin yoğunlaşması, ekonomik faaliyet ile ekolojik koruma arasında denge kuran alternatif ekonomik modellere olan ilgiyi artırmıştır (Sachs, 2015). Özellikle geleneksel büyüme paradigmasının yapısal zayıflıklarını ortaya çıkaran 2008 küresel finans krizinin ardından ve artan iklim kriziyle paralel olarak, politika yapımcılar ve akademisyenler yeşil ekonomi çerçevelerine ve

ekoloji dostu politika araçlarına geçişi giderek daha fazla vurgulamaktadır (OECD, 2011; Barbier, 2012). Bu yaklaşımlar, çevresel dışsallıkları içselleştirme, düşük karbonlu büyümeyi teşvik etme ve sürdürülebilirlik ilkelerini makroekonomik ve kalkınma stratejilerine entegre etme ihtiyacını vurgulamakta ve böylece uzun vadeli ekonomik refahı uyumlu hale getirmektedir (Raworth, 2017).

İnovasyon, uzun zamandır ekonomik büyümenin temel itici gücü olarak kabul edilmektedir. İnovasyon, teknolojik boyutunun ötesinde, yerli üretimi artırmada, istihdam fırsatları yaratmada ve sosyal refahı iyileştirmede merkezi bir rol oynamaktadır (Schumpeter, 1942/2008). Klasik büyüme teorileri geleneksel olarak üretimde temel girdiler olarak işgücü ve sermayeyi vurgulamıştır; ancak zamanla, inovasyonun işgücü ve sermayeyi tamamlayan ek ve vazgeçilmez bir girdi olduğu ve böylece üretkenliği ve uzun vadeli büyümeyi teşvik ettiği ortaya çıkmıştır (Romer, 1990). Dijital dönüşüm, yapay zeka ve ileri teknoloji sistemleriyle karakterize edilen Dördüncü Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkışı, rekabetçilik ve sürdürülebilir ekonomik ilerlemenin temel belirleyicisi olarak teknolojik inovasyonun stratejik önemini daha da pekiştirmiştir. İnovasyon, ekonomik kalkınmanın motoru olarak yaygın bir şekilde kabul edilirken, eleştirmenler onun paradoksal doğasını vurgulamaktadır: teknolojik ilerleme, büyümeyi ve verimliliği artırmasına rağmen, genellikle kaynakların tükenmesi, endüstriyel kirlilik ve küresel ısınmanın yoğunlaşması gibi olumsuz çevresel dışsallıklarla ilişkilendirilmektedir (Ahmad et al., 2022).

Yeşil teknolojik inovasyon, ekonomik kalkınma ile çevresel sorumluluğu uzlaştırmanın merkezi bir mekanizmasını oluşturmaktadır. Kaynak verimliliğini artırarak, üretkenliği teşvik ederek ve yapısal dönüşümü destekleyerek, bu tür inovasyonlar uzun vadeli ekonomik büyümeye doğrudan katkıda bulunmaktadır (Tiwari ve ark., 2023). Yeşil teknolojilerin en önemli katkıları arasında, ekonomik büyümenin çevresel bozulmadan bağımsız olarak gerçekleşebilmesini sağlayan ayırıştırma sürecini teşvik etme yetenekleri bulunmaktadır. Bu süreç, ekonomilerin ekolojik zararı orantılı olarak artırmadan rekabet gücünü ve büyümesini sürdürmesini sağlayarak üretim ve sürdürülebilirlik arasındaki ödünleşmeyi azaltmaktadır. Ayrıca, çevre odaklı teknolojik yeniliklerin başarılı bir şekilde benimsenmesi, büyük ölçüde insan sermayesi stokuna, kurumsal kaliteye ve yeni teknolojileri sektörler arasında özümseme ve yayma kapasitesine bağlıdır. Bu nedenle, eğitim, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) ve inovasyon sistemlerine yapılan yatırımlar, yeşil teknolojileri sürdürülebilir ekonomik ilerlemenin motorları haline getirmek için temel öneme sahiptir (Shabir ve ark., 2023).

Çevresel açıdan bakıldığında, yeşil teknolojik inovasyon, küresel iklim değişikliğinin acil sorunlarını doğrudan ele almaktadır. Bu inovasyonlar, enerji

tüketimini azaltan, emisyonları en aza indiren ve ekolojik direnci artıran yeni ürünlerin tasarımını ve mevcut süreçlerin veya organizasyonel sistemlerin iyileştirilmesini kapsamaktadır (OECD, 2011). Çevresel bozulmayı hızlandırdığı için sıklıkla eleştirilen geleneksel inovasyonun aksine, yeşil inovasyon, ekoverimlilik ve sürdürülebilirliği önceliklendirerek çevre kalitesi üzerinde daha güçlü ve olumlu bir etki yaratmaktadır. Kirlетici emisyonları azaltarak, doğal kaynakları koruyarak ve ekosistemlerin uyum kapasitesini artırarak, bu tür yenilikler daha yeşil bir ekonominin gelişmesine ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunur (Barbier, 2012). Sonuç olarak, çevresel teknolojik yenilikler, ekonomik büyümenin peşinde koşmanın ekolojik bütünlüğü tehlikeye atmamasını, aksine ekonomik performansın artmasına katkıda bulunur.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Ekonomik açıdan bakıldığında, sürdürülebilir kalkınma, çevre maliyetlerini içselleştirirken ve kaynak verimliliğini teşvik ederken, gelir düzeylerinin ve toplumsal refahın artmasını sağlayacak şekilde mal ve hizmet üretimini artırmayı gerektirir. Çevresel boyut, ekolojik sistemlerin korunmasına, dayanıklılıklarının artırılmasına ve özellikle iklim değişikliğinin neden olduğu hızla değişen küresel koşullara uyum sağlanmasına odaklanır (Sachs, 2015). Sosyal boyut, sosyal adalet olmadan ekonomik ilerlemenin eksik kalacağını kabul ederek, eşitlik, kapsayıcılık ve insan refahının artırılmasını vurgular (WCED, 1987). Buna göre, sürdürülebilir kalkınma, büyüme, ekolojik koruma ve sosyal refah arasında denge kuran, sınırlı doğal kaynakların sorumlu kullanımını sağlayarak gelecek nesillerin sağlıklı ve eşitlikçi bir çevrede yaşayabilmesini sağlayan çok boyutlu bir ekonomik yönetim yaklaşımı olarak tanımlanabilir (Şimşek & Akdağ, 2017).

Sürdürülebilir kalkınma, yalnızca çevresel zararı azaltan pasif politikaların benimsenmesini değil, aynı zamanda çevre koruma hedeflerinin üretim süreçlerine, teknolojik altyapılara ve organizasyonel yapılara sistematik olarak entegre edildiği aktif bir dönüşüm yaklaşımının uygulanmasını da gerektirir. Bu çerçevede, yeşil inovasyon, sürdürülebilir ekonomik dönüşümün kritik bir ayağı olarak ortaya çıkmış ve sadece çevre politikalarının oluşturulmasında değil, aynı zamanda kurumsal stratejiler, endüstriyel tasarım ve kamu yönetişiminde de merkezi bir rol üstlenmiştir (Oktaysoy ve ark., 2025). Ekonomik açıdan bakıldığında, yeşil inovasyon endojen bir büyüme faktörü olarak işlev görür, endüstriyel dönüşüme katkıda bulunur, toplam faktör verimliliğini artırır ve rekabet gücünü teşvik ederken aynı zamanda ekolojik sistemleri korur. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınmanın daha geniş hedeflerini ilerletmek için hem stratejik bir iş gerekliliği hem de bir kamu politikası aracıdır.

İklim değişikliğinin giderek artan aciliyeti, ekonomik büyümeyi ekolojik koruma ile bütünleştiren politika çerçevelerinin benimsenmesini gerekli kılmıştır. Politika yapıcılar, çevresel bozulmanın tehlikelerini azaltırken

büyümeyi teşvik etmek için bir paradigma olarak yeşil ekonomiyi giderek daha fazla vurgulamaktadır. Özellikle gelişmiş ekonomiler, kirliliği azaltarak, ekolojik direnci artırarak ve enerji sistemlerini karbonsuzlaştırarak çevre kalitesini iyileştirmek için ileri teknolojilerden yararlanmıştır (OECD, 2013). Yeşil inovasyon politikaları, ekonomik büyüme ile karbon emisyonları arasındaki bağı koparmayı ve böylece refahın ekolojik sürdürülebilirlik pahasına elde edilmemesini sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, çevre düzenlemeleri ve teşvikler, yeşil teknolojilerin sektörler arasında yayılmasını hızlandırmada, yapısal dönüşümü teşvik etmede ve çevresel dışsallıkları içselleştirmede önemli bir rol oynamaktadır (Wei & Lihua, 2023). Bu tür politikalar sadece CO₂ emisyonlarını azaltmakla kalmaz, aynı zamanda rekabet gücünü de güçlendirir ve yeşil inovasyonu ulusal ve uluslararası sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada merkezi bir araç olarak konumlandırır.

Daha temiz üretimi teşvik ederek ve çevresel riskleri azaltarak, yeşil teknolojiler halk sağlığı sonuçlarını doğrudan iyileştirir ve yaşam kalitesini artırır. Ayrıca, yeşil uygulamaların yaygınlaşması, yenilenebilir enerji, sürdürülebilir tarım ve çevre hizmetleri gibi gelişmekte olan sektörlerde yeni istihdam fırsatları yaratarak kapsayıcı ekonomik büyümeye katkıda bulunur (ILO, 2018). Tüketici tercihleri de değişmekte ve çevreye duyarlı ürün ve hizmetlere olan talep artmaktadır, bu da sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarını ve sosyal farkındalığı güçlendirmektedir (Niinimäki & Hassi, 2011). Yeşil inovasyon, ekonomik ve ekolojik kazanımların ötesinde, sosyal refahı artırmak, eşitsizliği azaltmak ve nesiller arası eşitliği teşvik etmek için bir araç görevi görmektedir. Bu şekilde, ekonomik rekabet gücü, ekolojik dirençlilik ve toplumsal refahı birleştiren bütüncül bir sürdürülebilir kalkınma modelinin temelini oluşturmaktadır.

Ekonomik açıdan, yeşil inovasyon, çevresel dışsallıkları içselleştirerek ve kaynak verimliliği, azaltılmış işlem maliyetleri ve artırılmış rekabet gücü şeklinde olumlu yan etkiler yaratarak toplam faktör verimliliğini artıran bir içsel büyüme faktörünü yansıtmaktadır (Porter & van der Linde, 1995). Lin, Chen ve Huang (2014) 'e göre, yeşil inovasyon, tüm yaşam döngüsü boyunca ekolojik ayak izini en aza indiren ve böylece ekonomik büyümenin çevre kirliliğinden ayrılmasını sağlayan ürün ve süreçlerin geliştirilmesini ifade eder. Güncel çalışmalar, yeşil bilgi sistemleri, düşük karbonlu lojistik ve döngüsel hizmet modelleri gibi hizmet odaklı yeşil inovasyonların sadece çevre korumaya değil, aynı zamanda sosyal refaha ve tüketici güvenine de katkıda bulunduğunu vurgulayarak, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın çok boyutlu itici gücü olarak rollerini pekiştirmektedir (Dangelico & Pujari, 2010; Tiwari et al., 2023).

Pratik açıdan, yeşil büyüme politikaları, ileri eko-teknolojilerle donatılmış yeşil endüstrilerin gelişimini teşvik etmeyi, yeşil yatırımları kanallandırmak ve yeni

ekonomik fırsatlar yaratmayı ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini sağlayarak nesiller arası eşitliği korumayı amaçlamalıdır (Mathews, 2012). Bu tür stratejiler, düşük karbonlu ekonomilere geçişi kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda endüstriyel modernizasyona, inovasyon odaklı rekabet gücüne ve sosyo-ekolojik sistemlerin uzun vadeli dayanıklılığına da katkıda bulunur. Bu şekilde, yeşil büyüme, ekonomik dönüşümü çevresel yönetim ve sosyal refahla ilişkilendiren çok boyutlu bir kalkınma paradigması olarak işlev görür.

YEŞİL İNOVASYON VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İLİŞKİSİ

Yeşil inovasyon, sürdürülebilirlik literatüründe nispeten yeni bir kavram olmakla birlikte, çevre koruma ve ekonomik rekabet gücü yönündeki ikili odak noktası nedeniyle önemi giderek artmaktadır. Geleneksel inovasyon öncelikle verimlilik ve karlılığı hedef alırken, yeşil inovasyon ekolojik ve sosyal hususları inovasyon sürecine dahil ederek bu kapsamı genişletmektedir. Bu anlamda, sürdürülebilir kalkınmanın üç temel unsurunu, yani ekonomik, sosyal ve çevresel unsurları doğrudan desteklemektedir (Dangelico & Pujari, 2010; Aguilera-Caracuel, 2013).

Yeşil inovasyon ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki temel ilişki, yeşil inovasyonun çevresel dışsallıkları azaltan ve aynı zamanda ekonomik değer üreten eko-verimli çözümler yaratma kapasitesinde yatmaktadır. Bu uyum, sürdürülebilirliği normatif bir hedeften stratejik bir iş ve politika aracına dönüştürür, çünkü yeşil inovasyon, kalkınmanın hem sürdürülebilir hem de rekabetçi hale gelebileceği yolları işlevsel hale getirir (Geissdoerfer et al., 2017).

Sanayileşme, hızlı nüfus artışı ve seri üretim süreçleri, tarihsel olarak doğal kaynaklar ve çevre üzerinde benzeri görülmemiş bir baskı oluşturmuştur. Doğal kaynakların tükenmez olduğu varsayımına dayanan klasik ekonomi düşüncesi, ekolojik kısıtlamaları ve dışsallıkları göz ardı ederek neredeyse tamamen ekonomik büyümeyi maksimize etmeye odaklanmıştır. Sonuç olarak, 1970'lere kadar çevre bozulması ekonomik politika söylemlerinde büyük ölçüde yer almamıştır (Dulupçu, 2001).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem (1945-1980'ler), mal ve hizmetlerin küresel üretiminde dramatik bir artışa tanık oldu ve endüstriyel üretim, yirminci yüzyılın başlarına kıyasla birkaç kat arttı. Ancak, bu hızlı büyüme, kalıcı yoksulluk, doğal kaynakların yenilenme kapasitesinin ötesinde aşırı sömürülmesi, biyolojik çeşitlilik kaybı, iklim değişikliği ve ormansızlaşma gibi önemli sosyal ve çevresel dışsallıklar yarattı (Masca, 2009; Yalçın, 2016). Çağdaş araştırmalar, bu dönemin küresel eşitsizlikleri şiddetlendiren ve çevresel bozulmayı hızlandıran küresel bir “ne pahasına olursa olsun büyüme” paradigmasını pekiştirdiğini vurgulamaktadır (Rockström ve ark., 2009; Hickel & Kallis, 2020).

1970'lerden itibaren ekonomik büyüme ve çevre arasındaki ilişki, kalkınma ekonomisi ve sürdürülebilirlik çalışmalarının merkezi bir teması haline geldi. Son zamanlarda yapılan çalışmalar, yeşil büyüme ve döngüsel ekonomi modellerine yönelik temel bir dönüşüm olmadan, endüstriyel genişlemenin devam etmesinin hem ekolojik istikrarı hem de uzun vadeli ekonomik dayanıklılığı tehlikeye atabileceğini savunmaktadır (OECD, 2011; Zhang ve ark., 2022; Shan & Shao, 2024).

1970'ler, ekonomik büyüme ve çevre arasındaki ilişki tartışmasında bir dönüm noktası oldu. Akademisyenler, hızla artan dünya nüfusunun ihtiyaç duyduğu gıdanın ancak doğal kaynakların hızlandırılmış kullanımıyla üretilebileceğini, hızlı sanayileşmenin ise çevre kirliliğini ve kaynakların tükenmesini daha da yoğunlaştırdığını savunmaya başladı (Koyuncu & Karabulut, 2021). 1970'ler aynı zamanda ulusal sınırların ötesine geçen bir kavram olarak sürdürülebilirliğin öneminin arttığı bir dönemdi. Ormansızlaşma, küresel ısınma ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi çevre sorunlarının sınır ötesi nitelikte olduğu ve izole ulusal politikalar yerine koordineli uluslararası eylemler gerektirdiği giderek daha açık hale geldi (Demir & Çevirgen, 2006; Himmetoğlu, 1996).

1970'lerde kazanılan ivme, sürdürülebilir kalkınmayı gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılamak olarak resmi olarak tanımlayan 1987 Brundtland Raporu gibi uluslararası çerçevelerin zeminini hazırladı. Daha sonra sürdürülebilirlik, Rio Dünya Zirvesi (1992), Kyoto Protokolü (1997) ve en son olarak 2015'teki Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri gibi küresel anlaşmalarda kurumsallaştı. Bu girişimler, reaktif, ülke merkezli politikalardan, kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını entegre etmeyi amaçlayan proaktif, küresel olarak koordine edilmiş stratejilere doğru bir geçişi temsil etmektedir.

Sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini zedelemekten günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan bir yaklaşım olarak yaygın bir şekilde anlaşılmaktadır (Çubuk, 1996). Bu kavram, insan faaliyetlerinin doğal kaynaklar üzerindeki etkilerinin yoğunlaşmasına yanıt olarak ortaya çıkmış ve uzun vadede ekonomik, sosyal ve çevresel hedefler arasındaki bozulmuş dengeyi yeniden kurmayı amaçlamıştır (Coccossis, 1996). Sürdürülebilirlik, özünde, hem doğal hem de insan yapımı kaynakların kalitesini ve yenilenme kapasitesini koruyarak verimli bir şekilde kullanılmasını savunurken, aynı zamanda şimdiki ve gelecek nesillerin refahını da göz önünde bulundurur (Demir & Çevirgen, 2006).

Ekonomik açıdan bakıldığında, sürdürülebilirlik nesiller arası eşitlik, kaynak verimliliği ve dışsallıkların içselleştirilmesi ilkeleriyle iç içe geçmiştir. Üretim ve tüketim modellerini ekolojik dirençlilikle uyumlu hale getirerek, sürdürülebilirlik doğal sermayenin aşırı sömürülmesinden kaynaklanan piyasa başarısızlıklarını

ele alır. Bu bağlamda, geleneksel büyüme paradigmasına meydan okur ve çevresel maliyetleri ekonomik karar alma süreçlerine entegre eden yeşil büyüme ve döngüsel ekonomi modellerine geçişi vurgular (Geissdoerfer ve ark., 2017; Hickel & Kallis, 2020).

Kavramsal olarak, sürdürülebilirlik genellikle üçlü sonuç olarak adlandırılan, birbirine bağlı üç boyut etrafında yapılandırılmıştır: ekonomik, sosyal ve çevresel. Bu çerçevede, sürdürülebilir kalkınmanın sadece üretken ve yenilikçi ekonomik faaliyetler yoluyla refahı değil, aynı zamanda sosyal eşitliği, kapsayıcılığı ve ekolojik bütünlüğün korunmasını da gerektirdiğini öne sürmektedir. Bu boyutların entegrasyonu, hiçbir tekil unsurun tek başına sürdürülebilirliği sağlayamayacağını, ancak uzun vadeli dayanıklılık elde etmek için bunların uyum içinde çalışması gerektiğini vurgulamaktadır (Kozak, 2014; Elkington, 2018).

SONUÇ

Yeşil inovasyon, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada hem mikro hem de makro ölçekte kritik bir rol oynamaktadır. Mikro düzeyde işletmelerin kârlılıklarını artırırken aynı zamanda çevresel yükümlülüklerini yerine getirmelerine, maliyetlerini düşürmelerine ve rekabet güçlerini artırmalarına olanak tanır. Mikro düzeyde yeşil inovasyon; maliyet düşüşü, verimlilik artışı, itibar kazanımı ve risk yönetimi üzerinden firmaların sürdürülebilir rekabet gücünü artırmaktadır. Makro düzeyde ise yeşil inovasyon, ekonomik büyümenin çevresel tahribattan ayrışmasına katkı sağlamakta, sanayi yapılarının dönüşümünü hızlandırmakta ve yeni ekonomik fırsatlar yaratarak istihdamı desteklemektedir. Makro düzeyde yeşil inovasyon; büyüme, istihdam, verimlilik ve küresel rekabet gücü üzerinde pozitif etkiler yaratarak, sürdürülebilir kalkınma politikalarının merkezinde yer almaktadır. Dolayısıyla yeşil inovasyon, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını aynı anda destekleyen stratejik bir mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır.

Yeşil inovasyonun sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi çok boyutlu ve dinamik bir yapıya sahiptir. Literatür, yeşil inovasyonun çevresel faydalarının yanı sıra ekonomik performans üzerindeki olumlu etkilerini de vurgulamaktadır. Ancak, bu sürecin başarısı büyük ölçüde politika çerçeveleri, kurumsal kapasite ve finansal kaynaklara erişim gibi faktörlere bağlıdır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde, teknolojik bilgi eksikliği ve sınırlı finansman imkânları yeşil inovasyonun benimsenmesini güçleştirmektedir. Diğer taraftan, yeşil inovasyonun sosyal boyutu literatürde nispeten ihmal edilmiş bir alandır. Çoğu çalışma ekonomik ve çevresel sonuçlara odaklanırken, toplumsal eşitlik, kapsayıcılık ve adil dönüşüm gibi konular sınırlı olarak incelenmektedir. Bu bağlamda, yeşil inovasyonun sosyal sürdürülebilirlik ile entegrasyonu, gelecekteki çalışmaların odak noktası olmalıdır. Ayrıca, yeşil inovasyonun dijital

dönüşüm ile kesişimi literatürde yeni tartışmalara yol açmaktadır. Yapay zekâ, nesnelerin interneti ve blokzincir gibi dijital teknolojiler, enerji verimliliğini artırma, kaynak kullanımını optimize etme ve şeffaflığı sağlama açısından yeşil inovasyonu destekleyen önemli araçlar olarak görülmektedir. Bu durum, yeşil inovasyonun yalnızca çevresel ve ekonomik bir strateji değil, aynı zamanda dijitalleşme süreçleriyle bütünleşen daha geniş bir kalkınma vizyonu olduğunu göstermektedir.

Genel olarak, yeşil inovasyon ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki karşılıklı güçlendirme üzerine kuruludur. Yeşil inovasyon, sürdürülebilir kalkınmanın uygulanabilirliğini artıran somut mekanizmalar sağlarken; sürdürülebilir kalkınma politikaları da yeşil inovasyonu teşvik eden kurumsal ve finansal ortamı yaratmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim, günümüz küresel ekonomisinde hem firmalar hem de devletler için stratejik bir zorunluluk hâline gelmiştir.

Mikroekonomik düzeyde, yeşil inovasyon kaynak verimliliğini artırarak, üretim maliyetlerini azaltarak ve çevreye duyarlı pazarlarda rekabet gücünü güçlendirerek sürdürülebilir firma performansına katkıda bulunmaktadır. Yeşil ürün veya süreç inovasyonu yapan firmalar, daha yüksek karlılık oranları, daha güçlü pazar itibarı ve paydaşların beklentileriyle daha iyi uyumludur. Ayrıca, yeşil inovasyon, giderek daha katı hale gelen çevre düzenlemelerine ve sürdürülebilirlik raporlama çerçevelerine uyumu mümkün kılar ve böylece yasal cezalar ve itibar kaybı risklerini azaltır. Yeşil inovasyon, marka değerini artırdığını ve özellikle çevre dostu mal ve hizmetlere olan talebin arttığı pazarlarda tüketici sadakatini güçlendirmektedir. Bu bakımdan yeşil inovasyon, karlılık hedeflerini ekolojik yönetimle uzlaştırarak firma düzeyinde sürdürülebilir kalkınmanın stratejik bir kolaylaştırıcısı olarak işlev görmektedir.

Makroekonomik düzeyde, yeşil inovasyon yapısal dönüşümü teşvik ederek ve yeşil ekonomiye geçişi kolaylaştırarak sürdürülebilir kalkınmayı destekler. Yeşil inovasyon, ulusal büyüme oranlarını olumlu yönde etkilemekte, endüstriyel modernizasyonu teşvik etmekte ve yenilenebilir enerji, temiz teknolojiler ve döngüsel ekonomi endüstrileri gibi yeni sektörlerin gelişimini desteklemektedir. Yeşil inovasyon, fosil yakıtlara bağımlılığı azaltarak ve enerji verimliliğini teşvik ederek karbon emisyonlarının düşürülmesine ve iklim değişikliğinin hafifletilmesine katkıda bulunur.

Politika açısından, yeşil inovasyon artık hem ulusal hem de uluslararası düzeyde sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin temel itici gücü olarak kabul edilmektedir. Literatürde yeşil inovasyon, sürdürülebilir kalkınmayı işlevsel hale getiren bir katalizör olarak giderek daha fazla öne çıkmaktadır. Bir yandan, firmaların finansal ve operasyonel performansını iyileştirirken çevresel zararı azaltmasına olanak tanır; diğer yandan, sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu

daha geniş sosyo-ekonomik dönüşümlere katkıda bulunur. Dolayısıyla yeşil inovasyon, sadece bir kurumsal strateji değil, aynı zamanda uzun vadede dayanıklılık, kapsayıcı büyüme ve ekolojik dengeyi teşvik eden sistemik bir mekanizmadır.

Sonuç olarak, yeşil inovasyonun sürdürülebilir kalkınma ile bütünleşmesi, geleceğin ekonomik ve toplumsal düzenini şekillendirecek en önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu bütünleşme, yalnızca çevresel sorunların çözümüne değil, aynı zamanda daha kapsayıcı, dirençli ve rekabetçi bir küresel ekonominin inşasına katkı sağlayacaktır. Özetle, yeşil inovasyon ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki karşılıklı olarak güçlendiricidir: yeşil inovasyon, sürdürülebilirlik hedeflerini gerçekleştirmek için araçlar ve mekanizmalar sağlarken, sürdürülebilir kalkınma çerçeveleri yeşil inovasyonu teşvik eden kurumsal ve düzenleyici bir ortam yaratır.

KAYNAKÇA

- Aguilera-Caracuel, J., & Ortiz-de-Mandojana, N. (2013). Green innovation and financial performance: An institutional approach. *Organization & Environment*, 26(4), 365–385. <https://doi.org/10.1177/1086026613507931>
- Ahmad, M., Jiang, P., Majeed, A., Umar, M., & Khan, Z. (2022). The dynamic impact of information and communication technology (ICT) on CO₂ emissions: Evidence from developing countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(5), 7550–7565. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-16096-0>
- Arfi, W. B., Hikkerova, L., & Sahut, J.-M. (2018). External knowledge sources, green innovation and performance. *Technological Forecasting and Social Change*, 129, 210–220. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.09.017>
- Barbier, E. B. (2012). The green economy post Rio+20. *Science*, 338(6109), 887–888. <https://doi.org/10.1126/science.1227360>
- Chen, Y. S., Lai, S. B., & Wen, C. T. (2006). The influence of green innovation performance on corporate advantage in Taiwan. *Journal of Business Ethics*, 67(4), 331–339. <https://doi.org/10.1007/s10551-006-9025-5>
- Coccossis, H. (1996). Tourism and sustainability: Perspectives and implications. In G. K. Priestley, J. A. Edwards, & H. Coccossis (Eds.), *Sustainable tourism? European experiences* (pp. 1–21). CAB International.
- Çubuk, M. (1996). Sürdürülebilir kalkınma: Çevre ve ekonomi ilişkisi. *Ekonomik Yaklaşım*, 7(21), 23–34.
- Dangelico, R. M., & Pujari, D. (2010). Mainstreaming green product innovation: Why and how companies integrate environmental sustainability. *Journal of Business Ethics*, 95(3), 471–486. <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0434-0>
- Dangelico, R. M., Pujari, D., & Pontrandolfo, P. (2017). Green product innovation: Where we are and where we are going. *Business Strategy and the Environment*, 26(4), 560–576. <https://doi.org/10.1002/bse.1935>
- Demir, C., & Çevirgen, A. (2006). Çevre sorunları ve sürdürülebilir kalkınma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 55–70.
- Dulupçu, M. A. (2001). Küreselleşme sürecinde çevre sorunları. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 1(1), 1–20.
- Elkington, J. (2018). 25 years ago I coined the phrase “Triple Bottom Line.” Here’s why it’s time to rethink it. *Harvard Business Review*.
- Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. M. P., & Hultink, E. J. (2017). The circular economy – A new sustainability paradigm? *Journal of Cleaner Production*, 143, 757–768. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.048>

- Hickel, J., & Kallis, G. (2020). Is green growth possible? *New Political Economy*, 25(4), 469–486. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964>
- Himmetoğlu, S. (1996). Çevre sorunları ve uluslararası boyutları. *Ekonomik Yaklaşım*, 7(20), 45–60.
- International Labour Organization (ILO). (2018). *World Employment and Social Outlook 2018: Greening with Jobs*. ILO. https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_628654/lang--en/index.htm
- Kemp, R. (2010). Eco-innovation: Definition, measurement and open research issues. *Economia Politica*, 27(3), 397–420. <https://doi.org/10.1428/33131>
- Koyuncu, J., & Karabulut, G. (2021). Çevre ve ekonomik büyüme ilişkisi: Teorik ve ampirik bir değerlendirme. *Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 35–50.
- Kozak, M. (2014). Sürdürülebilir turizm yaklaşımı. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 65–78.
- Lin, R.-J., Chen, R.-H., & Huang, F.-H. (2014). Green innovation in the automobile industry. *Industrial Management & Data Systems*, 114(6), 886–903. <https://doi.org/10.1108/IMDS-11-2013-0482>
- Masca, M. (2009). Çevre ekonomisi ve sürdürülebilir kalkınma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1(1), 53–65.
- Mathews, J. A. (2012). Green growth strategies—Korean initiatives. *Futures*, 44(8), 761–769. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2012.06.002>
- Niinimäki, K., & Hassi, L. (2011). Emerging design strategies in sustainable production and consumption of textiles and clothing. *Journal of Cleaner Production*, 19(16), 1876–1883. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2011.04.020>
- OECD. (2011). *Towards green growth*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264111318-en>
- OECD. (2013). *Putting green growth at the heart of development*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264181144-en>
- Oktaysoy, A., Yıldız, H., & Demir, M. (2025). Green innovation and sustainable transformation: Integrating environmental goals into industrial policy. *Journal of Sustainable Development Studies*, 18(1), 45–62. [https://doi.org/\[to be updated\]](https://doi.org/[to be updated])
- Porter, M. E., & van der Linde, C. (1995). Toward a new conception of the environment-competitiveness relationship. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 97–118. <https://doi.org/10.1257/jep.9.4.97>

- Raworth, K. (2017). Doughnut economics: Seven ways to think like a 21st-century economist. Chelsea Green Publishing.
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin, F. S., Lambin, E., ... & Foley, J. (2009). A safe operating space for humanity. *Nature*, 461(7263), 472–475. <https://doi.org/10.1038/461472a>
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), S71–S102. <https://doi.org/10.1086/261725>
- Sachs, J. D. (2015). The age of sustainable development. Columbia University Press.
- Schiederig, T., Tietze, F., & Herstatt, C. (2012). Green innovation in technology and innovation management – an exploratory literature review. *R&D Management*, 42(2), 180–192. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9310.2011.00672.x>
- Schumpeter, J. A. (2008). Capitalism, socialism and democracy (Reprint of the 1942 ed.). Harper Perennial.
- Shabir, M., Jiang, P., Ahmad, M., & Rehman, M. U. (2023). Green technological innovation, human capital, and environmental quality: Evidence from emerging economies. *Journal of Cleaner Production*, 397, 136546. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136546>
- Shan, S., & Shao, Y. (2024). Green innovation, industrial upgrading and sustainable development: Evidence from emerging economies. *Journal of Cleaner Production*, 420, 140123. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.140123>
- Şimşek, E., & Akdağ, R. (2017). Sürdürülebilir kalkınma: Çevresel ve ekonomik boyutları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(3), 625–642.
- Tiwari, A. K., Adebayo, T. S., Altuntaş, M., & Yilanci, V. (2023). Green innovation, clean energy, and sustainable development. *Journal of Cleaner Production*, 397, 136488. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136488>
- Wei, C., & Lihua, Y. (2023). Green technology innovation, environmental regulation, and sustainable development: Evidence from China. *Sustainable Development*, 31(2), 405–419. <https://doi.org/10.1002/sd.2439>
- Wong, S. K. S., Turner, W., & Stoneman, P. (2012). Marketing strategies and market prospects for environmentally-friendly consumer durables. *Journal of Marketing Management*, 28(3–4), 255–280. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2012.659280>
- World Commission on Environment and Development (WCED). (1987). Our Common Future. Oxford University Press.

- Yalçın, H. (2016). Çevre sorunları ve sürdürülebilir kalkınma. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 8(1), 45–58.
- Zhang, Y., Wang, J., & Li, S. (2022). Green economy and sustainable development: A new framework for global growth. Sustainable Development, 30(5), 987–1001. <https://doi.org/10.1002/sd.2285>

BÖLÜM 32

Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Perspektifinden Çalışan İyi Oluşu ve Kurumsal İtibarın Teorik Temelleri

Saliha Emre Deveci¹

1. GİRİŞ

Küresel ölçekte çevresel krizlerin, iklim değişikliğinin ve sosyal eşitsizliklerin artması, işletmeleri yalnızca ekonomik performans açısından değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal sorumluluk boyutlarıyla da değerlendirilir hâle getirmiştir (Renwick, Redman & Maguire, 2013). Bu gelişmeler, işletmelerin sürdürülebilirlik stratejilerini bütünsel bir yaklaşımla ele almalarını gerektirmekte; özellikle insan kaynakları yönetimi (İKY) uygulamaları bu dönüşümün merkezine yerleşmektedir. Bu bağlamda son yıllarda ortaya çıkan Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi (YİKY) yaklaşımı, örgütlerin çevresel hedefleriyle insan odaklı stratejilerini bütünleştiren bir yönetim paradigması olarak dikkat çekmektedir (Jabbour & Santos, 2008). İnsan kaynakları yönetiminin, kurumsal sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma vizyonuyla (örneğin, iş fırsatlarını, çalışanların motivasyonunu artırmak, markanın ve/veya işletmenin kamuoyu imajını güçlendirmek, çevre dostu politika ve yasalara uyum sağlamak, işgücü devir hızını ve hizmet maliyetlerini azaltmak ve rekabet avantajı yaratmak) kurumsal çalışanları yeşil çalışanlara dönüştürme çabalarına odaklanan kısmı olarak tanımlanır ve ayrıca çevreye önemli bir katkıda bulunur (Arulrajah vd., 2016).

Yeşil insan kaynakları yönetimi, örgütlerin çevreye duyarlı politikalar geliştirirken, çalışan davranışlarını da sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda şekillendirmesine olanak tanır. Bu süreçte çalışanların örgütlerine yönelik tutumları, iş doyumu, bağlılık ve iyi oluş düzeyleri önemli rol oynamaktadır (Paillé, Chen, Boiral & Jin, 2014). Bu bağlamda yeşil insan kaynakları sadece çevresel etkileri azaltmakla kalmayıp, aynı anda çalışan iyi oluşunu sağlayan ve böylelikle kurumsal itibarı güçlendiren stratejik bir uygulama haline gelmiştir. Kurumsal itibar, paydaşların bir örgüte ilişkin genel değerlendirmesini ve güven düzeyini temsil eder (Fombrun, 1996). Çalışanların iyi oluşunu önceleyen, çevreye duyarlı, etik değerlere bağlı kurumlar; kamuoyu nezdinde daha yüksek güven ve meşruiyet kazanmakta, böylece itibarlı bir örgüt imajı oluşturmaktadır (Fernando, Jabbour & Wah, 2019).

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi Sbmyo, Orcid: 0000-0001-8881-0355

Bu çalışmanın amacı, Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi uygulamalarının çalışan iyi oluşu ve kurumsal itibar üzerindeki etkilerini literatür bağlamında incelemektir. Literatürde Yeşil insan kaynakları'nın çevresel etkileri araştırmacılar tarafından çalışılmış ancak bu uygulamaların çalışanların iyi oluş düzeyi ve örgütün kurumsal itibarı üzerindeki dolaylı etkilerine yönelik teorik çalışmalar sınırlıdır. Bu bağlamda, bölümün amacı yeşil insan kaynakları uygulamalarının yalnızca çevresel performans açısından değil, çalışanların psikolojik ve sosyal refahı ile örgütlerin dış paydaşlar nezdindeki itibarı bakımından da nasıl sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktır.

2. Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi

2.1. Tanım ve Kapsam

Organizasyonlar artık iş stratejilerini ve çabalarını daha çevre odaklı bir gündem doğrultusunda değiştirirken, insan kaynaklarının yetki alanını ayarlaması ve çevre yönetimini de dahil ederek kapsamını genişletmesi gerekmektedir (Angel Del Brio vd., 2008). Opatha (2013) çalışmasında yeşil insan kaynakları yönetimini, organizasyonun çalışanlarını yeşil davranışlar sergilemesini amaçlayan bir sistemin geliştirilmesi, uygulanması ilgili tüm faaliyetler şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca Jabbour vd. (2016) da tipik insan kaynakları yönetimi uygulamalarının kuruluşun çevresel hedefleriyle sistematik ve planlı bir şekilde uyumlu hale getirilmesinin yeşil insan kaynakları uygulamaları olduğunu vurgulamıştır. Ve Shah (2019) yeşil insan kaynakları yönetimini çalışmada daha kapsamlı olarak, Yeşil yönetim unsurlarının, çalışanların çevre dostu davranışlarını iyileştirmek, çalışan beklentilerini karşılamak ve kurumsal hedeflere ulaşmak için insan kaynakları yönetiminin (İKY) iş tasarımı, personel alımı, eğitim ve geliştirme, motivasyon ve bakım işlevlerine dahil edilmesi olarak şeklinde ifade etmiştir. Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi, organizasyonların insan kaynakları politikalarını çevreye sürdürülebilirlik uyumlaştıran bir anlayıştır. Renwick, Redman ve Maguire (2013) , “çevresel yönetim sistemlerini desteklemek üzere çalışan davranışlarını yeşil değerlerle uyumlu hale getiren İK uygulamaları bütünü” olarak tanımlamaktadır. Jabbour ve Santos (2008) ise YİKY'yi, işletmelerin çevresel stratejilerini insan kaynakları süreçlerine entegre etmesi olarak değerlendirmiştir. Yeşil insan kaynakları yönetimi tanımıyla ilgili teori ve arkasındaki hareket incelendiğinde, çevrecilik, sürdürülebilirlik ve sosyal adalet ilkeleri gibi üç temel ilkeninyeşil insan kaynakları yönetimi felsefesine rehberlik ettiği görülmektedir (Jamal, ve diğerleri, 2021).

Bu kapsamda yeşil insan kaynakları yönetiminin temel işlevleri arasında yeşil işe alım, yeşil eğitim ve geliştirme, yeşil performans değerlendirme ve yeşil ödüllendirme sistemleri yer almaktadır (Renwick vd., 2013; Tang, Chen, Jiang, Paillé & Jia, 2018).

Wehrmeyer (1996) ilkelerine uygun olarak, Jabbour ve Santos (2008) yeşil insan kaynakları yönetiminin şirketlerde çevre yönetimine katkıda bulunabileceğini belirtmektedir: Böylelikle (a) Çevreye bağlı kişileri işe almalı ve seçmelidirler; (b) Çalışanların performansını çevresel kriterlere göre eğitmeli ve değerlendirmelidirler; (c) Ücretli ve ücretsiz olarak bireysel ve kolektif çevre performansını ödüllendirmenin yollarını uygulamalıdır; (d) Çevre yönetiminde sürekli eğitimi teşvik etmelidirler; (e) Çevresel yönleri bir kurum kültürünün değerleri olarak ele almalıdırlar ve (f) Çevre sorunlarıyla başa çıkmak ve çevre faaliyetlerinin sürekli iyileştirilmesi için ekipler arasında etkileşimi teşvik etmelidirler(Jabbour & Santos, 2008).

Yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarını ilk aşamada başlatmak ve uygulamak başlangıçta zor olsa da, maliyet kontrolü, kurumsal sosyal sorumluluk, yetenek kazanımı ve çevre bilinci ve doğal ve etik değerlerin korunması yoluyla rakiplere karşı rekabet avantajı elde etme gibi bir kuruluşun temel hedeflerini karşılayabilir. Bir firmanın yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarını benimsemesi için genel nedenler aşağıda belirtilmiştir (Hosain & Rahman, 2016):

1. Doğal çevrenin korunması: Daha az kâğıt kullanan, ofis alanında daha az karbon emisyonu oluşturan, kâğıt israfını azaltmak için elektronik kaynaklarla eğitim veren çevrimiçi reklamcılık ve işe alım gibi Yeşil İKY uygulamaları, çevrenin zarar görmesini veya olumsuz etkilenmesini önleyebilir.

2. Sağlıklı bir çalışma ortamı çalışan moralini yükselmesi.

3. Kurumsal sosyal sorumluluğu (KSS) sağlayarak rekabet avantajı elde edilmesi: Bir firma, yeşil yönetim uygulamalarını iyi bir şekilde uygulayarak rakiplerine karşı rekabet avantajı elde edebilir.

4. Maliyet tasarrufu: Daha az kâğıt kullanımı ve bilgilerin çevrimiçi olarak yayılması ve kaydedilmesi israfı ve maliyeti azaltabilir.

5. Şirket imajını artırma: Yeşil insan kaynakları uygulamalarına uygulamalarına sahip bir şirketin, sahip olmayan bir şirkete göre daha yüksek bir imaja sahip olacağı açıktır.

6. Devlet ve diğer kolluk kuvvetlerinin müdahalesini azaltmak.

7. Çalışanlar arasında çevre dostu olma ve çevresel öğrenmeyi geliştirme: Yeşil insan kaynakları uygulamalarının benimsenmesi, çalışanları çevre konusunda bilinçli hale getirir, bu da onları çevresel açıdan iyi bir kurumsal vatandaş yapar.

8. İnovasyon ve büyümeyi teşvik edin: Yeşil insan kaynakları uygulamaları yeni ve yenilikçi fikir ve uygulamaları teşvik eder.

9. Öğrenmeyi kolaylaştırın ve davranışı şekillendirmek.

10. Kaynak kullanımını en üst düzeye çıkarın ve atıkları azaltmak.

2.2. Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi'nin Örgütsel Sonuçları

Yeşil insan kaynakları yönetimi, işletmelerin itibarlarını artırmalarına ve daha yüksek ekonomik verimlilik elde etmelerine yardımcı olmasının yanı sıra, çalışanlar ve müşteriler arasında sürdürülebilir bir zihniyeti teşvik etmesi nedeniyle de hayati önem taşır. İşverenleri ve çalışanları sosyal sorumluluk bilinciyle nasıl yöneteceğimiz, insan kaynakları yönetimindeki en önemli konulardan biridir ve yeşil insan kaynakları yönetiminde bu hedefe ulaşmada yardımcı olabilir. Giderek daha fazla şirket lideri, işletmelerin yeşil inovasyon kapasitelerini artırmalarına yardımcı olabilecekleri ve bu da kurumun tamamını etkileyebileceği için, kuruluşlarını ve çalışanlarını yönetmek için yeşil insan kaynakları tekniklerini kullanmaya isteklidir. Firmalar, yeşil insan kaynaklarını uygulamaya meyillidir çünkü bu, firmanın inovasyon kapasitesini ve müşteri memnuniyetini ve dolayısıyla finansal olmayan performansını artırabilir. Yeşil insan kaynaklarının benimsenmesi, bazı kuruluşlar çevreye yardımcı olma amacıyla benimsemese bile, şirket yöneticilerinin görüşlerini sessizce etkileyebilir. Bu, kurumsal ve işverenlerin çevreyi koruma konusunda sosyal sorumluluk sahibi olmasını sağlayabilir (Qianwen Yin1, 2023).

Yeşil insan kaynakları yönetimi (GHRM) uygulamaları, ekonomik istikrar ve çevresel dengenin sağlanmasının yanı sıra, kuruluşun yönetimi ve çalışanlarının sosyal eşitlik, sağlık, refah ve iyi olma halinin sürdürülebilirlik gereksinimlerine katkıda bulunur (V.N.Amrutha & S.N.Geetha, 2020).

3. Çalışan İyi Oluşu

3.1. Kavramsal Çerçeve

Dünya Sağlık Örgütü, refahı "sadece hastalık veya sakatlığın olmaması değil, tam bir fiziksel, zihinsel ve sosyal refah hali" olarak tanımlar (WHO, 1946). Bu tanım genel refahı ele alırken, Warr'ın (1987) çalışmasında "bir çalışanın işteki deneyiminin ve işleyişinin genel kalitesi" olarak tanımladığı iş ile ilgili refahtır (Guest, 2017). Çalışan iyi oluşu (employee well-being), bireylerin iş yaşamında fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan sağlıklı ve dengeli bir durumda olmalarını ifade eder (Danna & Griffin, 1999). Ryff (1989) iyi oluşu "bireyin potansiyelini gerçekleştirme, olumlu ilişkiler kurma, yaşam amacına sahip olma ve çevresine etkin biçimde uyum sağlama" olarak tanımlar. Bu bağlamda, çalışan iyi oluşu, yalnızca iş memnuniyeti değil, aynı zamanda çalışanın kendini değerli, desteklenmiş ve anlamlı bir işte hissetmesiyle ilgilidir (Guest, 2017). İşgücü sürdürülebilirliği perspektifinden bakıldığında, çalışanların iyi oluş düzeyi örgütün uzun vadeli performansı açısından kritik bir unsurdur. Çünkü çalışanların

psikolojik ve duygusal dengesi, örgüt içi verimliliği, yaratıcılığı ve örgütsel bağlılığı doğrudan etkiler (Grawitch, Gottschalk & Munz, 2006).

3.2. Çalışan İyi Oluşunun Boyutları

Grant ve arkadaşları, çalışan refahını fiziksel, psikolojik ve sosyal refah olarak sınıflandırmıştır (Singh & Gautam, 2023).

Psikolojik Refah

Psikolojik refah, insanların kendi yaşamlarından mutluluk ve memnuniyet duydukları bir zihinsel durumdur. Yüksek düzeyde psikolojik refah yaşayan çalışanların, yüksek düzeyde gelir, başkalarıyla iyi ilişkiler, iç huzuru, daha iyi çalışan performansı ve işte üretkenlikle ilişkili olduğu bulunmuştur.

Sosyal Refah

Sosyal refah kavramı, Keyes tarafından 1998 yılında ortaya atılmıştır. Sosyal refah, aidiyet duygusu, başkalarıyla iyi ilişkiler, sevgi ve şefkat duygusunu ifade eder. Maslow, 1943 tarihli "İnsan Motivasyonu Teorisi" adlı makalesinde, iş yerinde motivasyonun beş temel ihtiyacını belirlemiştir. Beş ihtiyaçlar hiyerarşisi motivasyon teorisinde, fizyolojik refah, yiyecek, giyecek ve barınma ihtiyacını içeren fiziksel refahı sağlarken, sosyal ihtiyaçlar, aidiyet, sevgi, şefkat ve arkadaşlık ihtiyaçlarını kapsar

Fiziksel İyi Oluş

Fiziksel iyi oluş, fiziksel sağlık ve zihinsel sağlığa benzer.

4. Kurumsal İtibar

4.1. Kavramsal Tanım

İtibar, bir kuruluşun ömrü boyunca gerçekleşen tüm önceki işlemlerin toplamından oluşan bir bileşiktir, tarihsel bir kavramdır ve bir kuruluşun eylemlerinin uzun bir zaman dilimi boyunca tutarlı olmasını gerektirir (Herbig vd., 1993). İtibar, bir kişi veya başka bir varlık hakkında paydaş veya çıkar grubundaki görüşlerin dağılımı (kolektif bir imajın açık ifadesi) olarak tanımlanabilir (Broomley, 2001). Kurumsal itibar, bir paydaşın bir şirket hakkındaki genel değerlendirmesidir. Bu değerlendirme, paydaşın şirketle doğrudan deneyimine, şirketin eylemleri ve performansı hakkında bilgi sağlayan diğer iletişim ve sembolizm biçimlerine dayanır (Gotsi, 2001). İtibar, bir firma hakkında bilinebilecek her şeyi bir araya getirir. Ampirik bir temsil olarak, bir grup hedef kitlenin algı ve değerlendirmelerine dayanarak firma hakkında yaptığı bir yargıdır (Schultz vd. 2001).

1990'ların ortalarından bu yana, iş dünyası ve iş dünyasıyla ilgili çalışma alanlarında Charles Fombrun'un (1996) kurumsal itibar tanımının çoğu tanımdan

daha yaygın kullanıldığı görülmektedir. Fombrun, kurumsal itibarı "bir şirketin geçmiş eylemlerinin ve gelecek beklentilerinin algısal bir temsili ve diğer önde gelen rakipleriyle karşılaştırıldığında şirketin tüm temel unsurlarına genel çekiciliğini tanımlaması" olarak tanımlamıştır (s. 72). Brown ve Logsdon (1997) tarafından tartışıldığı gibi, bu tanımın üç temel noktası şunlardır: (a) yapının algısal doğasını vurgulaması; (b) sadece bir veya iki paydaş tarafından değil, tüm paydaşlar tarafından net veya toplu bir algı olması ve (c) doğası gereği bir standartla karşılaştırılabilir olmasıdır. Bu üç noktayı, kurumsal itibarı tanımlamanın ölçüm etkilerine daha doğrudan odaklanmak için kullanmama izin verin (Wartick, 2002).

Kurumsal itibar, paydaşların bir örgüte ilişkin genel değerlendirmelerini yansıtan çok boyutlu bir kavramdır (Fombrun & Shanley, 1990).

Kurumsal itibar, örgütlerin yalnızca ekonomik başarılarıyla değil, aynı zamanda etik değerleri, sosyal sorumlulukları, yenilikçilik kapasiteleri ve çevreye duyarlılıklarıyla da şekillenir (Wartick, 2002). Dolayısıyla, modern işletmecilik anlayışında itibar, sürdürülebilir rekabet avantajının stratejik bir bileşeni olarak görülmektedir.

4.2. Kurumsal İtibarın Boyutları ve Belirleyicileri

Piyasa araştırmaları ve danışmanlık şirketlerinin kurumsal itibarı tahmin etmede kullandıkları kurumsal itibar boyutları ile literatürde yer alan boyutların incelenmesi, kurumsal itibarın ele alınan tüm boyutlarının Fombrun vd. (2000) tarafından belirlenen altı ana boyuta indirgeniğini ortaya koymaktadır: finansal performans, vizyon ve liderlik, ürünler ve hizmetler, işyeri ortamı, sosyal sorumluluk ve duygusal çekicilik. Daha sonra yazar tarafından belirlenen itibar boyutları, farklı araştırmacıların sonraki çalışmalarında daha küçük alt boyutlara ayrılmıştır (Fombrun vd., 2015). Bu bileşenler arasında özellikle çalışma ortamı ve sosyal sorumluluk, Yeşil insan kaynakları uygulamaları ve çalışan iyi oluşu kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir.

Yeşil uygulamalar, örgütün çevreye duyarlı bir imaj oluşturmalarını sağlarken; çalışanların iyi oluş düzeyinin yüksek olması, örgütün iç itibarı (internal reputation) açısından güvenilirlik ve adalet algısını artırır (Ali, Frynas, Mahmood & Shah, 2017).

5. Kavramsal İlişkilendirme

5.1. Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi – Çalışan İyi Oluşu İlişkisi

Rasmussen vd. (2024) çalışmasında, GHRM'nin etkili bir şekilde uygulanması yalnızca doğrudan iş tatminini değil, aynı zamanda çalışan refahını iyileştirerek dolaylı olarak da etkilemekte olduğu sonucuna ulaşmıştır (Rasmussen, Hermawan, Lucky, & Prasetyaningtyas, 2024).

(Mpunga, 2025)Ilala Belediyesi'nde Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi (Yeşil İK) uygulamalarının insana yakışır çalışma koşulları üzerindeki etkisi üzerine yapılan çalışma, sürdürülebilirlik girişimleri ile çalışan refahı arasında güçlü bir bağlantı olduğunu ortaya koymuştur. Adil ücretler, güvenli çalışma ortamları, sosyal koruma, iş güvencesi ve iş yerinde saygı ve onur gibi çevresel hedeflerin İK uygulamalarına entegre edilmesi, olumlu çalışma koşullarının geliştirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Kamu ve özel sektör, sanayi, hizmet kuruluşları ve perakende sektörlerindeki çalışanlar daha yüksek iş memnuniyeti, artan bağlılık ve kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarına katkıda bulunma konusunda daha fazla motivasyon ifade etmişlerdir. Bulgular, Yeşil İK'nın yalnızca çevresel hedefleri desteklemekle kalmayıp aynı zamanda fiziksel, psikolojik ve finansal koşulları iyileştirerek genel iş deneyimini iyileştirmeye de uyumlu olduğunu göstermiştir.

Yeşil davranış sergileyen çalışanlar, yalnızca şirketin ve yöneticilerin saygı ve güvenini kazanmakla kalmaz, aynı zamanda şirket içinde kendilerini daha önemli hissetme, daha mutlu olma ve bunu yapmaktan daha fazla bilgi ve içsel tatmin duyma fırsatına da sahip olurlar (Bauer ve Aiman-Smith, 1996; Lee ve De Young, 1994)

Teorik çerçeve, bu değişkenlerin yeşil çalışan davranışları ile kurumsal ortamlarda çalışan refahı arasındaki ilişki üzerindeki etkileşimini ve etkisini anlamak için kapsamlı bir yapı sunmaktadır. Öte yandan, çevre dostu ve kurumsal davranış biçimi olarak Çevre Dostu Yeşil Yaklaşım, çalışanların işyerindeki çeşitli stres faktörleri ve sorunlarla aktif ve sakin bir şekilde başa çıkmalarına yardımcı olarak çalışanların refahını artırabilir. Mevcut çalışma, sağlık sektöründe GHRM uygulamalarının uygulanmasının, yeşil değerlere sahip çalışanlar isteğe bağlı (gönüllü) faaliyetlerde bulunduklarında, çalışanların yeşil davranışlarının aracılık etkisi yoluyla çalışan refahını ve bağlılığını artırabileceğini göstermektedir (Azhar vd., 2025).

Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi, çalışan iyi oluşunu hem doğrudan hem dolaylı biçimde destekleyen bir mekanizmadır.

- Öncelikle, YİKY uygulamaları çalışanlara çevreye katkı sağlama fırsatı vererek işin anlamlılığını artırır (Paillé vd., 2014).
- Yeşil eğitim ve farkındalık programları çalışanların kendilerini örgütün sosyal sorumluluk hedefleriyle özdeşleştirmesine yardımcı olur (Jabbour & de Sousa Jabbour, 2016).
- Çevresel değerlere duyarlı bir örgüt kültürü, çalışanlarda örgütsel adalet ve psikolojik güvenlik algılarını güçlendirir (Afsar & Umrani, 2020).

Sonuç olarak YİKY, çalışanların yalnızca iş tatminini değil, aynı zamanda anlam arayışını, aidiyet duygusunu ve örgütsel özdeşleşmesini artırır. Bu yönüyle, çalışan iyi oluşunu örgütsel düzeyde sürdürülebilir kılan bir araçtır.

Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi (YİKY) uygulamaları, örgütlerin çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini çalışan davranışlarıyla bütünleştiren stratejik araçlardır. Bu bütünleşme, çalışanların örgüte yönelik algılarını, tutumlarını ve duygusal durumlarını doğrudan etkiler (Renwick, Redman & Maguire, 2013).

Sosyal Değişim Teorisi (Blau, 1964) açısından bakıldığında, çalışanlar örgütün çevreye, topluma ve kendi refahlarına duyarlı politikalarını karşılıklı bir değer değişimi olarak algılar. Yani, örgütün “yeşil” ve etik uygulamaları, çalışanların kendilerini değerli hissetmesine, işlerine anlam yüklemesine ve örgüte karşı daha güçlü bir bağlılık geliştirmesine neden olur (Paillé, Boiral & Chen, 2013).

Afsar ve Umrani (2020), YİKY uygulamalarının çalışanların “ekolojik özdeşleşme” düzeyini artırdığını ve bunun sonucunda iş tatmini, örgütsel özdeşleşme ve iyi oluşun yükseldiğini göstermiştir. Benzer biçimde, Luu (2018) YİKY’nin çalışanlarda pozitif duygulanımı ve örgütsel enerji düzeyini artırdığını vurgulamıştır.

Bu bağlamda YİKY, çalışan iyi oluşunu destekleyen dört temel mekanizma üzerinden işler:

1. Anlam yaratma: Çalışan, çevreye ve topluma katkı sağlayan bir kurumda çalıştığını hisseder.
2. Psikolojik güvenlik: Çevreye duyarlı örgütlerde destekleyici liderlik ve etik iklim güçlenir.
3. Sosyal aidiyet: Çevreyi koruma misyonu, çalışanlar arasında ortak bir amaç duygusu yaratır.
4. Örgütsel adalet: YİKY, adil ve sorumlu bir yönetim anlayışının göstergesidir.

Bu dört unsur, çalışanların psikolojik ve sosyal iyi oluşunu sürdürülebilir biçimde destekler (Guest, 2017).

5.2. Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi – Kurumsal İtibar İlişkisi

Literatürde Yeşil insan kaynakları yönetimi ile kurumsal itibar arasında olumlu yönde bağlantı olduğu savunulmuştur. Bu bağlamda, Freitas vd. (2020), yeşil insan kaynakları yönetimi'nin kurumsal sorumluluğun önemli tetikleyicisi olarak olduğunu işletmelerin imajını olumlu yönde etkilediğini vurgulamıştır. Ayrıca Opatha ve Arulrajah (2014) yeşil insan kaynakları yönetiminin kurumsal

itibar üzerinde çok güçlü bir etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir. GHRM genellikle kuruluşların çevresel imajını güçlendirir (Al Kerdawy, 2019).

Yeşil insan kaynakları yönetimi, örgütlerin kurumsal itibarını şekillendiren en etkili içsel mekanizmalardan biridir. Kurumsal itibar, örgütlerin çevresel, sosyal ve yönetsel (ESG) performansına duyulan güvenle doğrudan ilişkilidir (Ali, Frynas, Mahmood & Shah, 2017).

Kurumsal Meşruiyet Teorisi (Suchman, 1995) çerçevesinde, örgütlerin toplum nezdinde kabul görebilmesi için sosyal değerlerle uyumlu davranması gerekir. YİKY uygulamaları, örgütlerin çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirdiğini ve etik değerlere bağlı olduğunu göstererek meşruiyet sağlar (Jabbour & Santos, 2008). Bu meşruiyet, zamanla paydaş güvenine ve olumlu itibar algısına dönüşür (Fombrun, 1996).

Paillé, Chen, Boiral ve Jin (2014), çalışanların çevresel sorumluluk bilincine sahip olduğu örgütlerde dış paydaşların kurumu daha güvenilir bulduğunu ortaya koymuştur. Diğer bir ifadeyle, içsel çevreci uygulamalar dışsal itibara katkı sağlamaktadır. Bu durum, YİKY'nin yalnızca operasyonel bir politika değil, itibar yönetiminin stratejik bir aracı olduğunu göstermektedir.

YİKY, kurumsal itibarın hem içsel hem de dışsal bileşenlerini besler.

- İçsel olarak, çalışanların örgütlerine duyduğu güveni, gururu ve aidiyet duygusunu güçlendirir.
- Dışsal olarak, toplumsal paydaşların örgütü etik, çevreye duyarlı ve sürdürülebilir bir kurum olarak algılamasına katkı sağlar (Jabbour & Santos, 2008).

Bu çerçevede Yeşil İK, kurumsal itibarın meşruiyet ve paydaş güveni boyutlarını destekleyen bir köprü rolü oynar.

Örgütlerin çevreye, topluma ve çalışanlarına karşı duyarlı politikalar geliştirmesi, paydaşlar nezdinde uzun vadeli bir güven ve saygınlık oluşturur (Fernando vd., 2019).

5.3. Çalışan İyi Oluşu – Kurumsal İtibar İlişkisi

Çalışan iyi oluşu, örgütün dışarıya yansıyan en görünür içsel göstergelerinden biridir. Yüksek iyi oluş düzeyine sahip kurumlar, “çalışan dostu” ve “etik” işletmeler olarak algılanır (Davies, Chun, da Silva & Roper, 2003). Bu algı, özellikle hizmet sektörlerinde müşteri güveni ve marka itibarı üzerinde doğrudan etki yaratır.

Shao, Nijstad ve Täuber (2019), çalışanlarının psikolojik refahına önem veren kurumların paydaşlar tarafından daha sorumlu ve güvenilir olarak

değerlendirildiğini belirtmiştir. Bu nedenle iyi oluş, kurumsal itibarı şekillendiren “içten dışa” bir dinamik olarak ele alınmaktadır.

Ayrıca, yüksek iyi oluş düzeyi, çalışanların olumlu duygularını örgüte yansıtmasına neden olur; bu durum örgütün dış paydaşlarla etkileşiminde “pozitif sosyal enerji” yaratır (Luthans, 2002). Böylece, çalışan iyi oluşu yalnızca içsel bir insan kaynakları çıktısı değil, aynı zamanda kurumsal itibarın sürdürülebilirliğini sağlayan bir faktördür.

Çalışanların iyi oluş düzeyi yüksek olduğunda, örgütün dışa yansıyan itibarı da güçlenmektedir. Çünkü çalışanlar, kurumun “yaşayan kimliği” olarak, örgütün değerlerini dış dünyaya yansıtan temel aktörlerdir (Davies, Chun, da Silva & Roper, 2003).

İyi oluşun yüksek olduğu kurumlarda, çalışanlar daha fazla örgütsel vatandaşlık davranışı gösterir, bu da dış paydaşlar tarafından olumlu algılanan bir kurumsal kültür oluşturur (Shao, Nijstad & Täuber, 2019).

Ayrıca, çalışanlarının refahına önem veren kurumlar, kriz dönemlerinde bile paydaş güvenini koruma eğilimindedir. Bu durum, kurumsal itibarı “sosyal sermaye” düzeyinde sürdürülebilir kılar (Deephhouse & Carter, 2005).

5.4. Üçlü İlişki: Yeşil İK – İyi Oluş – İtibar

YİKY, çalışan iyi oluşu ve kurumsal itibar arasında çok katmanlı bir etkileşim bulunmaktadır.

Bu ilişki üç temel varsayım üzerinden özetlenebilir:

- V1: Yeşil İnsan Kaynakları uygulamaları, çalışan iyi oluşunu artırır.
- V2: Yeşil İnsan Kaynakları uygulamaları, kurumsal itibarı güçlendirir.
- V3: Çalışan iyi oluşu, Yeşil İnsan Kaynakları uygulamaları ile kurumsal itibar arasındaki ilişkide aracı (mediator) rol oynar.

Bu çerçevede aşağıdaki kavramsal model önerilebilir:

Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi → Çalışan İyi Oluşu → Kurumsal İtibar

Model, hem Kaynaklara Dayalı Görüş (RBV) hem de Kurumsal Meşruiyet Teorisi tarafından desteklenmektedir.

YİKY uygulamaları, örgütün hem içsel kaynaklarını (motivasyon, bağlılık, iyi oluş) hem de dışsal meşruiyetini (etik imaj, paydaş güveni) güçlendirir. Bu nedenle üçlü ilişki, sürdürülebilir örgütsel başarı için stratejik bir bütünlük oluşturur (Fernando, Jabbour & Wah, 2019).

6. Sonuç ve Gelecek Araştırma Önerileri

Sürdürülebilirlik anlayışı, günümüz insan kaynakları yönetimi yaklaşımlarını yalnızca verimlilik odaklı olmaktan çıkararak çevresel, sosyal ve etik sorumluluk temellerine taşımıştır. Bu dönüşümün merkezinde yer alan Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi (YİKY), çalışanların çevresel farkındalığını ve örgütsel aidiyetini artırarak hem bireysel hem kurumsal düzeyde sürdürülebilir değer yaratmaktadır.

Bu çalışma, YİKY'nin çalışan iyi oluşu ve kurumsal itibar üzerindeki teorik temellerini incelemiştir. Literatür bulguları, üç kavram arasında güçlü ve çift yönlü ilişkiler bulunduğunu göstermektedir:

- YİKY uygulamaları, çalışanların psikolojik ve sosyal refahını desteklemekte;
- İyi oluşu yüksek çalışanlar, örgütün dış paydaşlar nezdinde olumlu bir imaj yaratmakta;
- Sonuçta örgütlerin kurumsal itibarı güçlenmektedir.

Kuramsal olarak bu üçlü ilişki, Sosyal Değişim Teorisi, Kaynaklara Dayalı Görüş ve Kurumsal Meşruiyet Teorisi çerçevesinde açıklanabilir.

Bu teoriler, YİKY'nin hem içsel (insan sermayesi, iyi oluş) hem de dışsal (itibar, paydaş güveni) etkilerini bütünsel biçimde anlamayı sağlar.

Gelecek araştırmalarda şu konuların nicel yöntemlerle test edilmesi önerilmektedir:

1. YİKY uygulamalarının çalışan iyi oluşuna etkisinde etik liderlik ve örgütsel destek gibi değişkenlerin aracılık rolü.
2. YİKY–itibar ilişkisinde kurumsal iletişim ve yeşil inovasyon gibi faktörlerin düzenleyici etkisi.
3. Farklı sektörlerde YİKY uygulamalarının itibar algısına olan etkilerinin karşılaştırmalı analizleri.

Sonuç olarak, Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi; yalnızca çevresel bir zorunluluk değil, aynı zamanda örgütlerin insan odaklı sürdürülebilirlik stratejilerinin temel bileşeni olarak görülmelidir. Çalışan iyi oluşunu önceleyen, etik değerlere dayalı ve çevresel duyarlılığı yüksek kurumlar, uzun vadede daha güçlü bir kurumsal itibar inşa ederek rekabet üstünlüğü sağlayacaklardır.

KAYNAKÇA

- Afsar, B., & Umrani, W. A. (2020). Corporate social responsibility and pro-environmental behavior: The role of ethical leadership and environmental self-identity. *Personnel Review*, 49(5), 1063–1088.
- Al Kerdawy, M.M.A. (2019). The role of corporate support for employee volunteering in strengthening the impact of green human resource management practices on corporate social responsibility in the Egyptian firms, *European Management Review*, 16, 1079–1095.
- Ali, W., Frynas, J. G., Mahmood, Z., & Shah, S. Z. A. (2017). Corporate social responsibility and corporate reputation: A case of cement industry in Pakistan. *Journal of Cleaner Production*, 156, 107–119.
- Arulrajah vd. A.A.; Opatha, H.H.D.N.P.(2016) Analytical and Theoretical Perspectives on Green Human Resource Management: A Simplified Underpinning. *Int. Bus. Res.*, 9, 153.
- Azhar Ud Din, Yang Yang, Yao Zhang, “The psychological benefits of green HRM: A study of employee well-being, engagement, and green behavior in the healthcare sector”, *Acta Psychologica*, Volume 254, 2025, 104823, ISSN 0001-6918, <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2025.104823>.
- Bauer, T. N., & Aiman-Smith, L. (1996). Green career choices: The influence of ecological stance on recruiting. *Journal of business and psychology*, 10(4), 445–458.
- Blau, P. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: Wiley.
- Davies, G., Chun, R., da Silva, R. V., & Roper, S. (2003). *Corporate reputation and competitiveness*. London: Routledge.
- Deephouse, D. L., & Carter, S. M. (2005). An examination of differences between organizational legitimacy and organizational reputation. *Journal of Management Studies*, 42(2), 329–360.
- Fernando, Y., Jabbour, C. J. C., & Wah, W. X. (2019). Pursuing green growth in technology firms through the connection between environmental innovation and sustainable business performance. *Resources, Conservation & Recycling*, 141, 8–20.
- Fombrun, C. J. (1996). *Reputation: Realizing value from the corporate image*. Boston: Harvard Business School Press.
- Fombrun, C.J., L.J. Ponzi, and W. Newburry. 2015. Stakeholder Tracking and Analysis: The RepTrak® System for Measuring Corporate Reputation. *Corporate Reputation Review* 18 (1): 3–24.

- Fombrun, C. J., Gardberg, N. A., & Sever, J. M. (2000). The reputation quotient: A multi-stakeholder measure of corporate reputation. *Journal of Brand Management*, 7(4), 241–255.
- Fombrun, C. J., & Shanley, M. (1990). What's in a name? Reputation building and corporate strategy. *Academy of Management Journal*, 33(2), 233–258.
- Gotsi, M. and A. M. Wilson (2001). 'Corporate reputation: seeking a definition', *Corporate Communications*, 6 (1), pp. 24–30.
- Grawitch, M. J., Gottschalk, M., & Munz, D. C. (2006). The path to a healthy workplace: A critical review linking healthy workplace practices, employee well-being, and organizational improvements. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 58(3), 129–147.
- Guest, D. E. (2017). Human resource management and employee well-being: Towards a new analytic framework. *Human Resource Management Journal*, 27(1), 22–38.
- Herbig, P. and Milewicz, J. (1993) The Relationship of Reputation and Credibility to Brand Success. *Journal of Consumer Marketing*, 10, 18-24.
<http://dx.doi.org/10.1108/EUM0000000002601>
- Jabbour, C. J. C., & Santos, F. C. A. (2008). The central role of human resource management in the search for sustainable organizations. *The International Journal of Human Resource Management*, 19(12), 2133–2154.
- Jabbour, C. J. C., & de Sousa Jabbour, A. B. L. (2016). Green human resource management and green supply chain management: Linking two emerging agendas. *Journal of Cleaner Production*, 112, 1824–1833.
- Jesús Ángel del Brío, Beatriz Junquera & Mónica Ordiz (2008) Human resources in advanced environmental approaches—a case analysis, *International Journal of Production Research*, 46:21, 6029–6053, DOI: 10.1080/00207540701352094
- Luu, T. T. (2018). Employees' green recovery performance: The roles of green transformational leadership and green human resource management. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(8), 1308–1324.
- Luthans, F. (2002). The need for and meaning of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 23(6), 695–706.
- Paillé, P., Boiral, O., & Chen, Y. (2013). Linking environmental management practices and organizational citizenship behavior for the environment: A social exchange perspective. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(18), 3552–3575.

- Paillé, P., Chen, Y., Boiral, O., & Jin, J. (2014). The impact of human resource management on environmental performance: An employee-level study. *Journal of Business Ethics*, 121(3), 451–466.
- Renwick, D. W. S., Redman, T., & Maguire, S. (2013). Green human resource management: A review and research agenda. *International Journal of Management Reviews*, 15(1), 1–14. doi: 10.1111/j.1468-2370.2011.00328.x
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069–1081.
- Schultz, M., J. Mouritsen and G. Gabrielsen (2001). ‘Sticky reputation: analyzing a ranking system’, *Corporate Reputation Review*, 4, pp. 24–41
- Shao, R., Nijstad, B. A., & Täuber, S. (2019). Employee well-being, organizational commitment, and performance: The role of moral identity. *Frontiers in Psychology*, 10, 396.
- Shah, M. (2019). Green Human Resource Management: Development of a Valid Measurement Scale. *Business Strategy and the Environment*, 28, 771–785. <https://doi.org/10.1002/bse.2279>
- Tang, G., Chen, Y., Jiang, Y., Paillé, P., & Jia, J. (2018). Green human resource management practices: Scale development and validity. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 56(1), 31–55. <https://doi.org/10.1111/1744-7941.12147>
- Wartick, S. L. (2002). Measuring corporate reputation: Definition and data. *Business & Society*, 41(4), 371–392.

BÖLÜM 33

Ütopik Bir Arayışın Anatomisi - Nietzsche ve Venedik

Yüksel Kocadoru¹

Giriş

Friedrich Nietzsche'nin Venedik deneyimi, onun entelektüel biyografisinin ve kamusal kültürel tahayyülün özgün bir bölümünü oluşturur. Nietzsche, 1880 ile 1887 yılları arasında kenti beş kez ziyaret etmiş ve her seferinde öncekilerden farklı bir izlenim üretmiştir. Venedik, onun için sabit bir gönderge değil, çok katmanlı bir işaret olmuştur; kimi zaman “yüz derin yalnızlık kenti,” kimi zaman da “geleceğin kenti” olarak belirtmiştir (Müller-Buck, 2024, s. 17). Bu ifadeler, Venedik'in yaşantısal deneyim ile estetik/simgesel temsil arasındaki çelişkili gerilimi görünür kılar. Kent, yalnızlık ile geleceksellik arasında salınarak Nietzsche'nin kırılğan sağlığını, felsefi düşünceye elverişli mekânlara duyduğu sürekli ihtiyacı ve hastalık, yaratıcılık ile düşüncenin kesiştiği bir ütopya özlemini temsil etmiştir.

Nietzsche'nin Venedik ile ilişkisi, yalnızca coğrafi bir deneyim ya da başka bir şehir tecrübesi değil, aynı zamanda onun “oluş felsefesi” ile kesişen entelektüel bir deneyim olarak da yorumlanmıştır. Müller-Buck (2024), filozofun Venedik'teki uzun süreli ikametlerini, hem “yüz derin yalnızlığın kutsal mekânı” hem de “geleceğin insanları” için bir imge olarak tasvir eder. Bu ikili betimleme, kentin Nietzsche'nin düşüncesinde taşıdığı yoğun duygusal ve simgesel anlamı gözler önüne serer. Bu inziva dönemlerinde Nietzsche, yakın dostlarının—özellikle Heinrich Köselitz'in—destegiyle hem pratik hem de duygusal bakımdan gözetilmiş, bu da onun felsefi tahayyülünün bedensel çöküşe rağmen veya bazen tam da bu çöküş sayesinde yükselmesine imkân tanımıştır.

Bu tablo, Nietzsche'nin mekân ve bedenlenme felsefesiyle ilgili daha geniş tartışmalarla örtüşmektedir. Terzoglou (2022), *Ecce Homo*'da izini sürdüğü Nietzsche'nin mekân anlayışının, bedensel düşünmenin önemini ve felsefenin gerçek mekânlara olan zorunlu yakınlığını gösterdiğini savunur; onun ifadesiyle, “felsefe bedensel mekâna borçludur” (s. 89). Bu, felsefenin topraktan ve bedenden doğduğunu belirten bir anlayıştır. Nietzsche'nin “sağlıklı düşünce”ye bağlı muhataplarının karşısında konumlandığı ise, dijital modernitenin bedendışı teleolojisi ve mekânsızlaştırma eğilimidir. Böylece Nietzsche için mekân, yalnızca bir fon değil, yaşantının ve olayların kuramsal olarak kavranmasına imkân veren zemindir. Benzer şekilde, Sagan (2022), Nietzsche'yi “İtalya'nın volkanik coğrafyası” içinde konumlandırarak, onun hastalıklarından kurtuluş

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi

arayışıyla seyahatlerini ve “oluş” felsefesiyle bu coğrafi arka plan arasındaki bağı tartışır.

Nietzsche’nin sağlığı ile felsefesi arasındaki ilişki özellikle Venedik bağlamında dönüm noktası olarak ele alınmıştır. Welsh (2016), Nietzsche’nin sağlık kavrayışını acıyla ayrılmaz bir şekilde bağlı görerek, hastalıklarının yalnızca engelleyici değil, aynı zamanda düşünsel yansımalarının dokusunu belirleyen unsurlar olduğunu öne sürer. Bu bağlamda, Venedik hem fiziksel bir mekân hem de yalnızlığın, acının ve esinlenmenin kesiştiği, yeni bir felsefi koşullar dizisini mümkün kılan simgesel bir alan olarak işlev görmüştür. Bu yaklaşım, Nietzsche’nin kültürel eleştirisini günümüz açısından da güncel kılan Bishop’un (2022) yorumunu destekler; Courtemanche (2020) ise Holub’un çalışmasını değerlendirerek Nietzsche’nin biyografik anlatılarının—Venedik dahil—epik bir anlatıya dönüştüğünü gösterir.

Karşılaştırmalı okumalar, Venedik’in simgesel etkisinin kültürel figürler üzerinde nasıl yankı bulduğunu da ortaya koymaktadır. Vilain (2025), Nietzsche’nin Venedik deneyimlerini Rainer Maria Rilke’ninkilerle yan yana getirerek, aynı kentin Avrupa modernitesinin simgesel yoğunlaşma merkezlerinden biri olarak farklı edebi üretimlere ilham verdiğini gösterir. Vilain’in bu yorumu, Venedik’in yalnızca dışsal bir mekân değil, anlamların üst üste yazıldığı bir “palimpsest” olduğunu ortaya koyar; yazarların kendi ütopyacı ya da varoluşsal arayışlarını üzerine inşa ettikleri bir zemin.

Tüm bu çalışmalar, Nietzsche ile Venedik arasındaki ilişkinin basit bir kişisel tercih ya da biyografik anekdot olarak görülemeyeceğini kanıtlamaktadır. Bu ilişki, sağlık, mekân ve felsefi yaratıcılık arasındaki etkileşimin sorunsalına işaret eder. Nietzsche için Venedik, bir yandan yalıtıcı, diğer yandan üretici bir deneyimdi; hem sığınak hem de tuzak olarak işlev gördü. Venedik nötr bir arka plan olarak değil, simgesel bir mekân olarak ele alındığında, Nietzsche’nin kişisel deneyimlerinin onun hastalık ile yaratıcılığı, yalnızlık ile geleceği, felsefe ile yaşamı birleştirme mücadelesini nasıl yansıttığı daha açık biçimde görünür. Bu bağlamda, Venedik, Nietzsche’nin ütopyacı arayışının sahnesi hâline gelir: yalnızca seyahat ettiği bir yer değil, “oluş” anlatısını sahnelediği ve yeniden tanımlanmış bir yaşamın sınırlarını tahayyül ettiği bir mekân (Bishop, 2022; Courtemanche, 2020; Müller-Buck, 2024; Sagan, 2022; Terzoglou, 2022; Vilain, 2025; Welsh, 2016).

Felsefi ve Biyografik Bağlam

Friedrich Nietzsche’nin Venedik’teki ilk deneyimlerinden önceki yıllar, hem kişisel hem de entelektüel açıdan yönsüzlük, çözülme ve derin bir istikrarsızlık ile şekillenmiştir. Nietzsche, on yılı aşkın bir süre Basel Üniversitesi’nde klasik filoloji profesörü olarak görev yapmış, ancak 1879 yılında kronik sağlık

sorunlarının ağırlaşması sebebiyle istifa etmek zorunda kalmıştır. Tekrarlayan migrenler, dayanılmaz baş ağrıları, ilerleyici göz sorunlarına yol açan retina rahatsızlıkları ve onu sürdürülebilir akademik çalışmadan alıkoyan nörolojik ataklar, onun hem mesleki kimliğini hem de kurumsal aidiyetini yıkıma uğratmıştır (Colli & Montinari, 1980). Bu zorunlu istifa, Nietzsche'nin yaşamında bir göçebelik dönemini başlatmış ve onu hem fiziksel hem de entelektüel anlamda bir “nomad”a dönüştürmüştür. Bu dönemde akademik sürekliliğe gevşek bir bağ ile bağlı kalmış, aynı zamanda felsefi deneyseelliğe özgün bir şekilde yönelmiştir. Nietzsche'nin göçebeliği yalnızca biyografik bağlamda değil, dönemin kültürel iklimi içinde de değerlendirilmelidir. 19. yüzyılın son çeyreği, kimi yorumcular tarafından Avrupa düşüncesinin kriz çağı, kültürel ve epistemolojik bir dağılma atmosferi olarak nitelendirilmiştir; Nietzsche'nin yaşadığı yönsüzlük, bu parçalanmışlığın kişisel düzlemdeki yansıması olarak belirginleşmiştir (Chang, 2025; Cristy, 2023; Fullam, 2025; Zhang, 2024). Onun entelektüel sürgünlüğü, bu istikrarsızlığın bir parçasıydı ve bu dönemde çürüme ile yeniden doğuş diyalektiğini araştırmaya başlamış, dekadansı hem modernitenin teşhisi hem de olası bir evrimin öncülü olarak kavramsallaştırmıştır (Rayman, 2022).

Bu okumalar bir arada değerlendirildiğinde, Nietzsche'nin Venedik deneyiminin romantik bir aşktan ziyade hasta bedenine merhem ve felsefi içgörü için bir uyarıcı olduğu görülür. Venedik, onun için yalnızca bir sığınak değil, aynı zamanda bir laboratuvar ve hastalık, dostluk, iklim ve tefekkürün bir araya gelerek geç dönem felsefesinin potasında kaynaştığı simgesel bir manzaraydı. Bu açıdan “Venedikli Nietzsche”, beden, mekân ve düşünce arasındaki derin ilişkinin kanıtıdır; varoluşsal sorgulamanın yaşamın maddi ve çevresel koşullarıyla iç içe geçtiğini göstermektedir (Barros, 2018; Bates, 2018; Carlson vd., 2020; Chang, 2025; Colli & Montinari, 1980; Cristy, 2023; D'Iorio, 2020; Dunkle, 2022; Fullam, 2025; Gomes, 2015; Gümüş & Erdönmez, 2021; Hansen vd., 2022; Hatab, 2021; Heinrich, 2022; Moore, 2017; Müller-Buck, 2024; Overbeck & Köselitz, 1998; Petriccione vd., 2021; Rayman, 2022; Sellers, 2018; Silenzi, 2020; Silvestri, 2018; Stolz, 2020; Strandberg vd., 2024; Terzoglou, 2022; Wachendorff, 2021; Welsh, 2016; Zhang, 2024; Žilinskas, 2023).

Terapötik Bir Peyzaj Olarak Venedik

Nietzsche'nin Venedik'teki ilk deneyimi, Mart–Haziran 1880 arasında, olumsuz bir tablo çizmiştir. Mektuplarında burayı “yağmur, keskin rüzgâr ve karanlık, dar sokaklar” kenti olarak betimlemiştir (Nietzsche, 1975–2004, c. 6). Rahatsızlıktan kurtulmak, yalnızca nemin daha da ağırlaştırdığı bir zorlukla yüzleşmek anlamına gelmiştir. Yaşadığı Venedik, hayal ettiği Venedik'ten çok uzaktır. Bu hayal kırıklığı, hasta Nietzsche'nin bir iyileşme mekânı arzusunun, iklimin inatçılığı karşısında sürekli olarak boşa çıkışını göstermektedir.

Ancak Venedik terk edilmemiştir. Dört yıl sonra, Nisan 1884'te Nietzsche tekrar dönmüş, en azından havanın bir miktar rahatlama sağlayacağını ummuştur. Bu defa sağlık durumunda kısmi bir iyileşme olmuş, Köselitz'in yakınlığı ve Venedik'teki Alman sanatçı, müzisyen ve yazar kolonisi ona güç katmıştır (Overbeck & Köselitz, 1998). Böylece şehir, yalnızca bir iyileşme mekânı değil, aynı zamanda kültürel uyarıcıların da merkezi hâline gelmiştir.

Yine de Nietzsche'nin betimlemeleri hep çelişkilidir. Venedik'i “gri, bulanık, karanlık, yağmurlu” olarak tanımlar ve uzun, dinlendirici yürüyüşlere çıkamamaktan yakınır (Nietzsche, 1975–2004). Paradoks giderek derinleşir: Venedik bedeni tahrip etmiş ama hayal gücünü beslemiştir. Yeterli bir sığınak olmamış, fakat değerli bir içgörü kaynağına dönüşmüştür. Böylelikle Nietzsche'nin varoluşsal koşulları coğrafyasıyla örtüşür: umutsuzluk ile yaratıcılığın, başarısızlık ile esinlenmenin sürekli ikiliği.

Nietzsche'nin nörolojik sorunları yalnızca istifasıyla sınırlı olmayıp tüm yaşamı boyunca süreklilik arz etmiştir. Çocukluk ve yetişkinlik boyunca şiddetli baş ağrıları, migrenler ve görme bozuklukları yaşamış, bu durum hareket ve çalışma biçimlerini derinden etkilemiştir (Silvestri, 2018; Žilinskas, 2023). Gomes (2015), onun göçebeliğini hem bu nörolojik krizlerin bir ürünü hem de en yıkıcı etkilerinden korunma biçimi olarak yorumlar. Ancak beklenen Sorrento yolculuğu dahi rahatlama sağlamamış, Nietzsche göz problemleri ve baş ağrılarıyla kuzeye dönmüştür (D'Iorio, 2020). Günümüzdeki tanı tartışmaları hâlen sonuçsuzdur; frontotemporal demanstan CADASIL'e, hatta Takayasu arteriti gibi otoimmün hastalıklara kadar farklı olasılıklar ileri sürülmektedir (Silvestri, 2018; Žilinskas, 2023). Bu bağlamda, 1880–1887 arasında Venedik, Nietzsche'nin tek sevdiğini açıkladığı kent olarak, göçebelik dönemindeki ender bir huzur mekânı işlevi görmüştür (Müller-Buck, 2024).

Nietzsche'nin deneyimlerinde mekân, felsefi ve varoluşsal bir deneye dönüşmüştür. Dostları Franz Overbeck ve Heinrich Köselitz, iyileşmesini teşvik edecek ortamlar oluşturmak için çaba göstermiştir. 19. yüzyıl tıbbında yaygın kabul gören görüşe göre iklim—güneş ışığı, temiz hava ve ılıman sıcaklık—tedavi için temel bir unsurdur (Overbeck & Köselitz, 1998; Stolz, 2020). Venedik bu nedenle yalnızca bir kültürel rota değil, aynı zamanda bir tıbbi deney olarak seçilmişti; Köselitz'in sağladığı bakım ve entelektüel etkileşim de bu tercihi güçlendirmiştir (Barros, 2018; Gümüş & Erdönmez, 2021; Müller-Buck, 2024). Nietzsche, kente bir turistten çok bir hasta olarak girmiş ve coğrafyanın terapötik imkânlarını sınamıştır.

Nietzsche'nin Venedik deneyimleri, coğrafya, sağlık ve felsefenin nasıl iç içe geçtiğini gösterir. Havanın ve çevresel koşulların değişkenliğine duyarlılığı, 19. yüzyılda yaygın olan “kendini tedavi” ve iklimin tıbbileştirilmesi anlayışını yansıtmaktadır (Moore, 2017; Sellers, 2018; Wachendorff, 2021). Müller-Buck

(2024) bunu “iklim–hastalık–iyileşme üçgeni” olarak kavramsallaştırır: Nietzsche, kenti sarayları ya da kanalları için değil; acıyı azaltma, canlılığı geri kazanma ve düşünsel yoğunlaşmayı sürdürme imkânları için değerlendirmiştir. Böylece Venedik, romantikleştirilmiş imgesini aşarak bir varoluş laboratuvarı ve sığınağına dönüşmüştür.

Tıbbi bir mercekten bakıldığında, Venedik deneyimi daha da karmaşıklaşır. Nietzsche için kent, güzellik ve romantizmin mekânı olmaktan çok, fizyolojisinden kopmaz bir şekilde varoluşsal açmazların simgesi hâline gelmiştir. Heinrich (2022), Nietzsche’nin sağlık anlayışının patolojinin yokluğu olarak değil, acı ile kurulan bir ilişki olarak tanımlandığını belirtir; acı, paradoksal biçimde, felsefi etkinliği besleyen bir unsur hâline gelir. Welsh (2016) de Nietzsche’nin daha karmaşık bir sağlık modeli önerdiğini, hastalık ve acıyı güç yolunun parçası kıldığını vurgular. Dunkle (2022) ve Silenzi (2020), Nietzsche’nin hastalık ve sağlığı varoluşsal kategoriler olarak ele aldığını, romantik ve asketik idealleri yerinden ettiğini; Hatab (2021) ise bu yeniden yorumlamayı Nietzsche’nin geç dönem yapıtları çerçevesinde değerlendirerek, beden temelli bir acı felsefesinin hâkim sağlık anlayışlarına radikal alternatifler sunduğunu öne sürer.

Nietzsche’nin nekahat sürecinin ilişkisel boyutu, sosyal bağların çevresel koşullarla nasıl kesiştiğini de ortaya koyar. Köselitz’in yoldaşlığı, yalnızca araçsal değil, aynı zamanda kurucu nitelikteydi; Nietzsche’ye mektuplardan değil, bizzat yakınlıkla eşlik ediyordu (Barros, 2018). Bates (2018), duyuların ve çevresel ilişkilerin bakım süreçlerindeki rolünü vurgular. Terzoglou (2022) bu hattı devam ettirerek Nietzsche’yi mekân ve mimarlık üzerine çağdaş tartışmalara yerleştirir. Bu bakış açısıyla Venedik, acı, ilişki ve düşüncenin iç içe geçtiği bir mekân olarak belirir; acının hem engel hem de düşüncenin kaynağı olduğunu gösterir.

Son dönem araştırmalar, Nietzsche’nin yalnızca bireysel bir figür olarak değil, aynı zamanda çevre ve kent mekânlarına ilişkin kuramsal bir düşünür olarak konumlandırılmasını da teşvik etmektedir. Hansen vd. (2022), Strandberg vd. (2024) ve Petriccione vd. (2021), kentleri bütünsel yapılar olarak ele alır; burada mekân, fizyolojik tepkiler ve varoluşsal sorgulama birbirine bağlıdır. Carlson vd. (2020), bu üçlü perspektifi, bitki patolojisinde kullanılan “hastalık üçgeni” modeli ile karşılaştırır: konakçı, patojen ve çevre. Nietzsche bu dili kullanmasa da, onun yapıtları, sağlık, mekân ve düşüncenin yaşıntının ayrılmaz parçaları olduğuna dair benzer sezgiler sunar. Onun Venedik’e dair tıbbileştirilmiş deneyimi, kenti çevresel koşulların varoluş ufkunu belirlediği bir mekân olarak ortaya koyar.

Venedik ve Nietzsche'nin Entelektüel Üretimi

Nietzsche'nin Venedik ile kurduğu ilişki etrafında sürekli bir çelişki olsa da, 1880'li yıllarda şehir onun entelektüel faaliyetlerinin merkezine yerleşmiştir. Bu dönemde, kuşkusuz en tanınmış ve etkili eserlerinden biri olan Böyle Buyurdu Zerdüş'tü (Also sprach Zarathustra) kaleme almıştır. Nietzsche, Venedik'i salt coğrafi bir mekân olarak değil, aynı zamanda felsefi-simgesel mimarisinin özgün bir parçası olarak konumlandırmış; Zerdüş'ün şu sözleriyle bunu açıkça ifade etmiştir: “Kendin için huzurlu, sakın bir ada mı istiyorsun — o hâlde Venedik'e gitmelisin” (Nietzsche, 1980, c. 4). Bu bağlamda Venedik, onun için bir geri çekilme noktası, yalnızlığın sığınağı ve ütopyacı bir vaadin mekânı olmuştur. Yukarıdaki pasaj, Venedik'i Nietzsche'nin büyük varoluşsal projesi içine yerleştirir. Benzer biçimde Zerdüş figürü de Nietzsche'ye toplumun acılarından çekilme ve yaratıcı bireyselleşme jesti sunmuştur.

Akademik çözümlemeler bu ilişkinin simgesel doğasını ortaya koymaktadır. Thiesen ve Müller-Buck (2024), Nietzsche'nin 1880–1887 yılları arasında Venedik'e yaptığı beş uzun süreli ziyaretini belgelemiş ve burayı filozofun dünyada sevdiği tek şehir olarak tanımlamış, ayrıca “kutsal bir yer” ve “geleceğin insanları” için bir imge olarak nitelendirmiştir. Neredeyse kör bir birey olan Nietzsche, bu dönemde Heinrich Köselitz'in sağladığı pratik yardım ve bakım desteğine ihtiyaç duymuştur. Groff (2021), Zerdüş'teki “Kutlu Adalar”ı yaratıcılar için simgesel bir geri çekilme mekânı olarak yorumlamış; kökenlerini Greko-Romen ölüm sonrası cennetlerinde bulmuş, fakat aynı zamanda Zerdüş'ün politik hedeflerini zayıflatan Epiküryen geri çekilme imgesi olarak da değerlendirmiştir. Yine Groff (2020), Zerdüş ile İbn Bâcce'yi karşılaştırarak her iki figürün de Platon'un filozof-hükümdar idealinden vazgeçip tefekküre dayalı bir yalnızlığa yöneldiğini göstermiştir. Terzoglou (2022) ise Nietzsche'nin, çağdaş dijital “yersizleştirme” eğilimlerinin aksine, düşüncenin somut mekânlara bağlı bedensel yönünü vurgulamıştır. Bu okumalar, hem somut hem de simgesel mekânların —özellikle Venedik'in— Nietzsche'nin felsefesinin asli unsurlarından biri hâline geldiğini göstermektedir.

Nietzsche'nin yapıtlarında Venedik'in simgesel yankısı, yalnızca Zerdüş'ten yapılan yansıtıcı alıntılarla sınırlı değildir. Leontyev ve Leontieva (2021), Venedik'i huzur ve sükûnet için bir geri çekilme mekânı, yalnızlığın ütopyacı bir yansıması olarak değerlendirmiştir. Ancak Rio vd. (2022), her ütopyanın, ilerleme karşısında hayal kırıklığına yol açan çelişkiler doğurduğunu vurgulamıştır. Zhiying ve Zeng (2024) ise Nietzsche'nin Venedik'ini, bireyselleşme ve kendini aşma bağlamında ideolojilerden özgürleşme eylemi olarak yorumlamıştır. Lei (2024), Venedik'in tarihsel önemini sanat ve kültür alanında bir merkez olarak yeniden inşa ederek, Nietzsche'nin felsefesini Rönesans'ın ötesine uzanan estetik ve varoluşsal arayışlarla ilişkilendirmiştir. Bu

bağlamda Venedik, hem somut bir sığınak hem de öznel acı, estetik ve felsefi özerklik arasındaki bağı temsil eden simgesel bir kültürel alan olarak öne çıkar.

En büyük ironi ise şudur: Venedik Nietzsche'nin baş ağrılarını şiddetlendirmiş, hareket özgürlüğünü kısıtlamış olsa da, aynı zamanda onun yazılarında en çok yüceltiği şehir olmuştur. Müller-Buck'un (2024, s. 122) kaydettiği abartılı beyanında Nietzsche şöyle der: "Dünyada en çok yaşamak istediğim yer... Venedik'tir... Oranın tüm zahmetlerini kabul ediyorum—gidiş gelişler, kuru gıda taşımak, vb." Bu ifade, Venedik'in yalnızca yaşadığı bir şehir değil, zihninde kurguladığı bir ütopya, özlemin nesnesi ve hatta mevcut zorlukları aşan bir "travmatopik" inşa olduğunu gösterir. Böylece Venedik, Nietzsche'nin acı dolu bedensel deneyimlerini simgesel yaratıcılık sahnelerine dönüştürme biçiminin somut örneği hâline gelir.

Venedik'in hem yaşanmış hem de hayal edilmiş bir mekân olarak aradılığı, kültürel ve kültür-tarihsel bağlamlarda daha geniş tartışmalara da kapı açar. Silva (2021), Venedik'i aynı anda yaşam ve ölümü barındıran simgesel bir çelişkinin mekânı olarak incelerken; Vilain (2025), Nietzsche'nin Venedik ile ilişkisini, Rainer Maria Rilke'nin Venedik ve Viyana deneyimleriyle birlikte, gelişen bir "Venedik poetikası" çerçevesinde ele alır (ayrıca bkz. Oakley, 2022). Thieme (2024), kentin tarihsel süreklilik içinde gotik bir heterotopya olarak geçmiş, şimdi ve geleceği birleştirdiğini savunur. Kilbourn (2015), Venedik'in bedenselleştirici yönüne odaklanarak edebiyatta çelişkili öznelere ilham verdiğini ortaya koyar. Den Hoed vd. (2024), günümüz bağlamında turizmin yerel halkın hareketliliği üzerindeki etkisini tartışırken; O'Neill vd. (2015) ve Bunte (2023), kentin farklı kültürler ve zamanlar boyunca süregelen edebî deneyimini inceler. Bu yorumlar, Venedik'in Nietzsche için yalnızca kişisel bir tercih değil, trans-tarihsel bir kültürel inşa olduğunu, ütopycı ve varoluşsal bir yoğunlaşma alanı sunduğunu göstermektedir.

Venedik'in Nietzsche'nin düşüncesindeki bu merkezi konumu, onun temel felsefi eğilimini, yani acının yaratıcılığa dönüştürülmesini de somutlaştırır. Hayatın tüm çelişkilerine yer verilmesi gerektiğini savunan Nietzsche, Venedik'in ikili doğasını da bir esin kaynağı olarak benimsemiştir. Venedik, Nietzsche'nin felsefi projesinde Alp dağları, Cenova ve Sils-Maria ile birlikte bir düşünce coğrafyası mozağine işlenmiştir (D'Iorio, 2020; Müller-Buck, 2024). Bu mekânlar rastlantısal duraklar değil, Terzoglou'nun (2022) vurguladığı gibi, felsefi bedenlenmenin asli sahneleridir. Métayer (2019), Alpler'deki Gimmelwald'ın "güç istenci" düşüncesinin ilk ortaya çıktığı mekân olarak rolünü inceler. Anthony (2024), Nietzsche'nin Dionysos ve Apollon figürleri aracılığıyla acıyı estetik yaratıcılığa dönüştürme sürecini çözümlerken, Murphy vd. (2022) de yaratım ile hakikati arama arasındaki gerilimi Nietzsche'nin eserlerinde ve mekân seçimlerinde izler.

Sonuç olarak, Venedik Nietzsche için canlılığın billurlaştığı bir simgedir. Hastalığın şiddetini artırması ile ütopyacı bir umut imgesine dönüşmesi arasındaki çelişki, Nietzsche'ye şu öneriyi sunmuştur: canlılık travmadan doğar. Kent, aynı anda estetik güzelliğin ve varoluşsal yüklerin mekânı olmuş, Dionysosçu kaos ile Apolloncu dinginliğin ideal birleşimini yansıtmıştır (Ekenstierna, 2025). Nietzsche için Venedik'in bu ikiliği, hayatta kalma, güzellik ve kırılganlık arasındaki metaforik bağdır; kendini aşma potansiyeli üzerine kuruludur. Huddleston (2020) ve Scolari (2020) bu sürecin acıdan doğan yaratıcı keşfi nasıl beslediğini yeniden vurgularken; Skordis vd. (2021), Nietzsche'nin Venedik paradoksuyla uyumlu bir olumlama biçimi geliştirdiğini göstermektedir. Böylelikle Venedik, Nietzsche için yalnızca bir şehir değil; acı ile esin arasındaki bağı temsil eden varoluşsal bir metafor, ütopyacı bir düşünce alanı ve felsefi referans noktası hâline gelmiştir.

Kişilerarası Ağlar ve Kültürel Diyaloglar

Nietzsche'nin Venedik'teki karşılaşmaları, felsefesi ve kişisel varoluşu açısından özellikle hayati olan zengin bir ilişki ağı içinde örülmüştür. Bu ağın merkezinde, müstear adı Peter Gast ile daha çok bilinen Heinrich Köselitz ile kurduğu ilişki yer alır. Köselitz, pratik işlerde yardımcı olmanın yanı sıra duygusal destek, yoldaşlık ve editöryal katkı sağlamıştır. Yazışmaları, dostluğun varoluşsal bakım için bir çıkış olduğu kadar yaratıcı gelişim için de bir kanal haline geldiğini, dolayısıyla ilişkinin özünde terapötik ve entelektüel bir nitelik taşıdığını göstermektedir (Overbeck & Köselitz, 1998).

Son dönem literatür bu ilişkinin yoğunluğuna daha berrak bir bağlam kazandırmıştır. 1880 ile 1887 arasında Nietzsche, sevdiğini açıkça beyan ettiği tek şehir olan Venedik'te uzun süreler geçirmiş ve burada Köselitz vazgeçilmez bir figür hâline gelmiştir. Müller-Buck'ın (2024) vurguladığı üzere, Köselitz yalnızca Nietzsche'nin dairesinde ona müzik icra etmekle kalmamış; neredeyse körlüğe varan bir dönemde sürekli bir yoldaşlık sunmuştur. O, sıradan bir “sekreter” klişesinin çok ötesindedir. Nitekim yeni çalışmalar, Köselitz'in Nietzsche'nin kavramsal ifadelerini yalnızca yazıya döken biri olmadığını, bizzat entelektüel gelişimini etkileyen bir ortak olduğunu ortaya koymaktadır (de Moraes Barros, 2018). Yakın zamanda gün ışığına çıkan mektuplar da bu yoldaşlığın terapötik ve entelektüel kaynaklarını doğrulamaktadır (Jung & Carbone, 2024). Bu sebeple Nietzsche'nin “dostluk felsefesi”, yalnızca teorik düzlemde değil, bizzat yaşanmış dostluk pratikleri ışığında değerlendirilmelidir. Köselitz ve Franz Overbeck ile uzun erimli dostlukları; Richard Wagner ve Lou Salomé ile ilişkilerindeki kopuşlar, onun entelektüel pusulasını ve yaşam yönelimlerini belirlemiştir (Sinhababu, 2022; Verkerk, 2019). Köselitz'in etkisi, özgünlük (authenticity) ve kendini aşma temalarıyla daha geniş bir bağ kuracak şekilde Nietzsche'nin felsefesine nüfuz etmiştir. Chang (2024), bu etkileşimlerin

amor fati —kendi yazgısını sevme— düşünceleri etrafında Nietzsche'nin insan yetkinleşmesi ve serpilmesi tasavvurunu tetiklediğini, ilişkilerinin terapötik değerini özellikle vurgular. Nietzsche'nin metinleri, özgünlüğün ve insanî serpilmenin gelişiminde ilişkilerin zorunlu olduğuna işaret eder; bu çerçevede Köselitz'in katkısı tali değil, Nietzsche'nin yaratıcı bütünlüğünün merkezî bir unsurudur (Anderson, 2021). Creasy (2022) de mektuplarını, bireysel serpilme için dostluğun gerekliliğinin ve yaşamın anlamının sorgulanmasının başat Nietzscheci kavramlarını örnekleyen metinler olarak nitelendirir.

Nietzsche'nin çevresindeki bir diğer kilit isim olan Franz Overbeck, hastalık, dostluk ve kültürün kesişimine ek bir derinlik katmaktadır. Overbeck'in mektupları, Nietzsche'nin sağlığına duyduğu kaygıyı ve Venedik'in terapötik yönlerine ilişkin gözlemlerini bir araya getirir. Bu tıbbî hassasiyet, daha geniş bir kültürel araçlar ağıyla yan yanadır. Örneğin Cosima Wagner'in günlükleri, Nietzsche'nin Wagner çevresiyle yaşadığı bölünmüş deneyimi ve bunun oturduğu kültürel tartışma zemini hakkında fikir verir (Wagner, 1976–1978). Alman göçmen kültürünün bir mekânı olarak Venedik, Nietzsche'yi modernite, sanat ve kimlik üzerine düşüncelerini etkileyen çeşitli sanatçılar ve entelektüellerle buluşturan toplumsal bir çevre de sunmuştur.

Yakın dönem araştırmalar bu toplumsal çevreyi daha da netleştirmiştir. Kucner (2018), Overbeck'in Nietzsche ile uzun soluklu dostluğunu, onun bu ilişki üzerine temkinli ve ölçülü yazım tarzına odaklanarak ele alır. Goodarzarparvari ve Bueno Camejo (2019) ile Holub (2018), Nietzsche'nin Wagner'e dair değişen görüşlerini inceler; Holub, 1870'lerde antisemitizme tali düzeyde temaslarını da içeren Wagnerci felsefeyi önce benimseyip sonra mesafe alışındaki yalpalamayı özellikle vurgular. Müller-Buck (2024) Nietzsche'nin Venedik dönemini bir kez daha belgelendirirken, Kohler (2021), arkadaşlarının David Friedrich Strauß gibi kültürel figürlere yönelik eleştirilerini nasıl biçimlendirdiğini ortaya koyar. Benzer doğrultuda García-Granero (2024), Nietzsche'nin geç dönem sanat yazılarını bir kültürel teşhis arayışı olarak izler; Pellarin (2024) ise Overbeck'i, teolojinin ötesine taşan bir kültür kuramcısı olarak yeniden konumlandırır. Bütün bu çalışmalar, Nietzsche'nin felsefesinin toplumsal ve kültürel bağlamından bağımsız düşünülemeyeceğine işaret eder.

Venedik'in Nietzsche'nin yaşamındaki diğer figürleri ve bağlamları, onun felsefi gelişiminde de tezahür eder. Huddleston (2020), Wagner Davası'nda (The Case of Wagner) işlenen Wagner sanatı ve felsefesiyle hesaplaşmasının, Venedik'teki dinamik göçmen siyasetleri içinde yer tuttuğunu belirtir. Bu bağlam, Nietzsche'ye aidiyet ve yabancılaşma sorularıyla uğraşma imkânı vermiş; esin ile hüsrân arasında sürekli gidip gelen bir salınım içinde düşünmesini beslemiştir. Böylelikle Venedik, yalnızca kişisel bir sığınak değil, sağlık, kültür ve felsefenin icra sahası haline gelmiştir.

Nihayetinde Venedik, asla bütünüyle tecrit edilmiş bir inziva mekânı değil, uluslararası bir kültürel ağın parçasıdır. Şehir, Nietzsche’ye, belirgin biçimde İtalyan bir bağlamda kültürel kimlik sorularını yükseltme fırsatı sunmuştur. Müller-Buck (2024), Nietzsche’nin Venedik’teki dolaşımlarını, Alman entelektüel hayatının yurtdışındaki biçimlenişini temsil eden bir örnek olarak ele alır; Smith (2021) ise Almanca konuşan entelektüellerin İtalya’daki alışverişini anlatmak için “geçirgenlik” (porosity) kavramını kullanır. Dietzsch (2020), Nietzsche’yi küçük milliyetçiliklere karşı kozmopolit, “ulusal-üstü” bir kültür savunucusu olarak formüle ederken; Bertino (2020) onu kodifiye edilmemiş bir kimlik eşliğinde Avrupa bütünleşmesine meyleden bir konumda okur. Conway (2020), farklı Avrupalı ulusal tiplerin kaynaştırılmasıyla bir “yöneten sınıf” yetiştirme fikrini öne çıkarır; Brusotti vd. (2020) ise Batı-merkezci kültür söylemlerini aşan “Avrupa-ötesi” (supra-European) bir boyutu savunur. Buna karşılık Elliott (2020), Nietzsche’nin kozmopolitizminin kapsamını dar bulur; bunu, tüm insanlık için evrensel bir vizyon değil, “gerçekten seçkin bireyler” için tasarlanmış bir ufuk olarak yorumlar.

Bu bağlamsal dinamikler, Nietzsche’nin Venedik deneyimlerinin uluslararası entelektüel akımlardan ayrı düşünülemeyeceğini yineler. Böylelikle Venedik, ona aynı anda hem tanıdık hem yabancı, hem misafirperver hem de yalıtıcı bir duruş imkânı tanımıştır. Bu ikilik, aidiyet ve mensubiyet üzerine düşüncelerini beslemeyi sürdürmüş; onu kültürel melezlik ve entelektüel alışverişe dair daha geniş tartışmaların içine yerleştirmiştir. Ziolkowski (2023), Hiraide (2022) ve Nones’in (2024) belirttiği gibi, Nietzsche’nin uluslararası temasları, bireysel ve kolektif kimlikleri yeniden şekillendiren kültürel melezleşmenin kurucu etkisini gözler önüne serer. Nietzsche için Venedik, böylesi iki uçlu bir kılıçtır: esin ile hüsrânın, yabancılaşma ile sığınağın bir arada bulunduğu; felsefi iddiasındaki tüm çelişkileri kaydeden bir şehir.

Venedik’in Ütopyacı Boyutu

Nietzsche’nin deneyimlerinde ütopya kavrayışı ile Venedik özünde iç içe geçmiştir. Her ikisi de onun için vaat ile gerçekleşme arasındaki boşluğu açığa çıkarmıştır. Her seyahatinde hastalıklarından kalıcı bir iyileşme elde edememiş, hatta hareket kabiliyetini daha da zorlaştıran olumsuzluklarla karşılaşmıştır. Ancak simgesel düzlemde şehir, Nietzsche’ye hayal gücü için yeni bir ufuk sunmuş; bu durum onun temel paradoksunu görünür kılmıştır: Nietzsche, hayatı tutarsızlıklarına rağmen değil, tam da onlar sayesinde onaylamıştır. Son kertede Venedik, hayal kırıklığı ile esini bir araya getiren ikircikli bir zemin sunmuş, böylece yaşamın yaratıcı gücü ve sürdürülebilirliğinin, yaşamın gerilimlerinden doğduğunu yansıtmıştır.

Nietzsche’nin 1880–1887 yılları arasında Venedik’te geçirdiği dönemler bu düalizmi somutlaştırmaktadır. Müller-Buck’un (2024) belirttiği üzere, Venedik

onun sevdiğini söylediği tek yerdi; bir “kutsal mekân”, geleceğin insanları için bir imge, yalnızlık ve içgörü alanı... tüm teşhis edilmiş ya da edilmemiş rahatsızlıklarına rağmen. Özellikle, bu deneyim, Nietzsche’nin seyahatlerinin çelişkili doğası ve dostlarının sağlığına dair mektuplarda kayda geçen gözlemlerle birlikte, dönemin tıbbi yetersizliklerine tam bir tezat teşkil etmektedir (D’Iorio, 2020; Henriques, 2018). Daha açık bir ifadeyle, Nietzsche’nin Venedik’e yüklediği simgesel anlatı, bu başarısızlıkları büsbütün görünür kılmaktaydı. Şafak, doğa ve kanallarıyla Venedik, onun için bir tür ütopya ufku, oluş ve yeniden doğuşun aradalık mekânı hâline gelmişti (Brownrigg, 2024; Richardson, 2020). May (2016) ve Sodeika’nın (2022) vurguladığı gibi, Nietzsche’nin eserleri başarısızlığı reddetmekle kalmamış, onu yaratıcı bir kendini-aşma süreci içine yerleştirmiştir; öyle ki başarısızlık dahi bir soyluluk biçimi kazanmıştır.

Ütopyacı tahayyüller ile varoluşsal koşullar arasındaki bu gerilim, Nietzsche’nin evrensel düşüncesinin de bir parçasıdır. Böyle Buyurdu Zerdüş’t’e dile getirdiği gibi, insanlık “hayvan ile Übermensch arasında gerilmiş bir ip” gibidir (Noor & Berisha, 2025); bu mecaz, insanlığın arada kalmışlığını ve sanat dâhil birçok alanda sürdürülebilirlik sorununu dile getirmektedir. Bu imge, onayın karanlık durumun inkârından değil, çelişkilerden doğduğunu göstermektedir. Çağdaş bir yorumda, bu ethos’un pedagojik düşünce dâhil pek çok imkân barındırdığı, zira paradoksların kabulünün yaşamın kaçınılmaz kırılmalarına karşı direnç geliştirdiği ifade edilebilir (Skordis vd., 2021). Nietzsche’nin modern kültürel değerler ve çalışma etiği üzerine yorumları da, insan olmanın değerli addedilebilmesi için başarı ile başarısızlık arasındaki anlamlı çatışmaların göğüslenmesi gerektiğini, özellikle kapitalizm bağlamında pekiştirmektedir (Grollios, 2021).

Nietzsche’nin yaşamında Venedik’in işlevi, aynı zamanda “ebedi dönüş” öğretisi ile de kesişir. İnsan ancak varoluşu bütünüyle —acı verici deneyimler ve sevinçli anlar dâhil— onaylayarak yaşamı olumlayabilir. Nietzsche için Venedik, bir yandan nemli, gri bir kalıntılar şehri; diğer yandan yalnızlığın, cennetsel dinginliğin ve vahşilikten kaçışın parıldayan mekânıydı. Bu, “her şeyin olduğu gibi, bütünlüğüyle ve hatta sıradanlığıyla” tekrarlandığı öğretinin önemini güçlendirmektedir. Müller-Buck’un (2024) aktardığı gibi, Nietzsche’nin Venedik’e yaptığı tekrar ziyaretler, kırılğanlık ve arınma arasındaki bu gerilimi yansıtmış; şehri, onun simgesel imgelemelerinde “geleceğin insanları” için bir “kutsal şehir” hâline getirmiştir.

Ebedi dönüş öğretisi, akademide genel olarak yaşamın olumlanmasıyla ilgili görülmüştür. Sinhababu (2024), öğretinin “her hayatın sonsuza dek tekrarlandığı ve bu nedenle değerinin sonsuz kere katlandığı” fikrine dayandığını belirtir. Jenkins (2019), bu öğretinin felsefi kötümserliğe karşı yaşamı olumlama çağrısı

olduğunu, özellikle de “yaratmaya davet” ile geçiciliğin kucaklanmasını önerdiğini savunur. Loeb (2021), öğretinin Herakleitosçu düşünceden esinlendiğini, ebedi tekrarın akış ve yineleme metaforlarıyla yeniden inşa edilebileceğini öne sürer. Remhof (2018), öğretinin “en yalnız yalnızlık” tasvirinde bireyin kendi başlattığı değişime bir meydan okuma olarak belirdiğini; Stolz (2020) ise öğretinin ahlak ve karakter eğitiminde kullanılabilecek “büyük bir terbiye edici düşünce” olabileceğini ileri sürmüştür. Her hâlükârda bu düşünce, Venedik bağlamıyla birleşerek, yakınsal acı ve arınmayı yansıtmış; Nietzsche’nin yaşam olumlaması felsefesiyle uyumlu bir ders ortaya koymuştur.

Araştırmacılar, Venedik’i Nietzsche’nin diğer varoluşsal temalarıyla, örneğin amor fati (yazgının koşulsuz kabulü) ile de ilişkilendirmişlerdir. Dovydaitis (2023), kaosun kader ile birleşmesi gerektiğini, ancak bu şekilde yaratıcılığın doğabileceğini ve acının büyüme ile içgörüyü dönüştürülebileceğini savunur. Chang (2025), amor fati’nin, varoluşun haz ve acılarını kapsayan olumlu bir katılım biçimi sunduğunu ileri sürer. Warmsby (2023), kaos ile kabullenme arasındaki dengenin, bedensel sınırlılıklarla aşkın tahayyüller arasındaki gerilimi açığa çıkardığını ve Venedik’in Nietzsche’nin mücadelesinin bir temsili olduğunu öne çıkarır. Fogarty (2023) ise tüm bu yorumların Nietzsche’nin kendi simgesel evreni merkeze alınarak okunması gerektiğini, dışsal koşulların zoraki bir şekilde empoze edilmesinin yanlış olacağını vurgular. Bununla birlikte, bu yorumların Nietzsche’nin felsefi gelişiminin kaçınılmaz “dağınıklığını” da koruduğu ileri sürülebilir.

Sonuçta Venedik’te ütopya, ne bulunacak ne de kusursuzlaştırılacak bir şeydi. Aksine, acıyı anlamlı kılmak anlamına geliyordu. Acıdan bir değer üretmek, bedensel kırılğanlığı hayal gücüyle güçlendirmektir. Venedik, hem coğrafi bir anıt hem de varoluşsal gerçeklikler ile felsefi arzuların kesiştiği bir kavşak oldu. Tüm çelişkileriyle kesinlik taşıyor, Nietzsche’yi kimi yönlerden tüketirken aynı zamanda zenginleştiriyordu. Böylece Venedik, yaşamın yalnızca yaratıcılıktaki kusurları ve engelleri kabul ederek yaşanmaya değer olabileceğini dile getiren diyalektik bir ders niteliği kazandı.

Kapanış Düşünceleri

Nietzsche’nin 1880’lerin yarısı boyunca gerçekleştirdiği Venedik seyahatleri, modernitenin en çetrefilli düşünürlerinden birinin yaşamında mekân, sağlık ve felsefe kavramlarının nasıl iç içe geçtiğinin zengin bir örneğini sunmaktadır. Bununla birlikte şehir, pasif bir arka plan değil; Nietzsche’nin kırılğan bedeni ile yaratıcı zihninin çarpıştığı gerilimli bir mekândır. Tıbbi açıdan Venedik hiçbir sığınak sunmamış, aksine nemli iklim Nietzsche’nin kaçmaya çalıştığı sağlık sorunlarını ağırlaştırmıştır. Ancak simgesel düzlemde şehir, onun amaçladığı işlevi yerine getirmiş; Nietzsche’nin sevdiğini açıkladığı tek şehir, “en derin yalnızlıkların kenti” ve aynı zamanda “geleceğin kenti” olmuştur (Müller-Buck,

2024). Bu paradoks, Nietzsche'nin felsefi yönteminin özünü teşkil eder: yaşamı, paradokslarına rağmen değil, bizzat paradoksları sayesinde olumlamak.

Dolayısıyla Venedik, Nietzsche'nin varoluşsal ıstırabı felsefi bir ürüne dönüştürme kapasitesinin somutlaşmış hâlidir. Onun şehirle olan ikircikli ilişkisi, ebedi dönüş öğretisi ve amor fati'nin değeriyle koşutluk taşır; burada insana, acıyı, hayal kırıklığını ve başarısızlığı, insanın gelişme kapasitesinin ayrılmaz bir parçası olarak olumlaması çağrısı yapılır. Bu bağlamda Venedik, bu diyalektiğin coğrafi simgesi hâline gelir: bedensel sınırlılığın yaratıcı sezgiye dönüştüğü bir mekân. Böylece Nietzsche'nin Venedik'i, kültürel bir turistik noktadan ziyade felsefi bir manzara, kusurlu koşulların ortasında yaratım imkânı sunan ütopyacı bir ufuk olarak anlam kazanır.

Bu deneyim, kişilerarası ilişkilerle daha da zenginleşmiştir. Heinrich Köselitz ve Franz Overbeck gibi dostları, Venedik'i hem ilişkisel hem de simgesel bir mekân hâline getirerek, Nietzsche'nin felsefi üretiminin paylaşılan ilişkiler bağlamına yerleştiğini hatırlatırlar. Ayrıca Venedik, Nietzsche'yi İtalya'daki Alman entelektüel göçmenler ağının merkezine yerleştirmiş; onun düşünceleri modernite, milliyetçilik ve Avrupalılık eleştirileriyle iç içe geçen ulusötesi kültürel alışverişlerin bir parçası olmuştur. Böylelikle Venedik, hem kişisel bir sığınak hem de kozmopolit bir bağlam, hem tanıdık hem yabancı; hem şifa verici hem de sarsıcı bir mekân olarak betimlenir.

Bu perspektiften bakıldığında Venedik, ütopyanın kusursuz manzaralarda değil, bireyin çelişkiyi yaratıcı güce dönüştürme kapasitesinde var olduğunu gösterir. Nietzsche'nin felsefeyi bir yaşam pratiği olarak tanımladığı ideali örneklendirir: acı ve kırılmalık dâhil olmak üzere yaşamın bütünüyle olumlanması. Nietzsche'nin Venedik ziyaretlerini hastalık, hayal gücü ve entelektüel üretim matrisi içerisinde konumlandırmak, bunların yalnızca biyografik bir dipnot olmadığını, aksine dönüştürücü bir mekân, yaşam olumlaması felsefesinin fiziksel ve deneyimsel bir alanı olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda, Nietzsche'nin felsefi çabasına dair bütüncül bir açıklama, yaşamın anlamının acıyı inkâr etmekten değil, onunla yaratıcı biçimde yaşamaktan türetildiğini kavramaksızın eksik kalacaktır.

KAYNAKLAR

- Albayrak, K. (2019). Bir heterotopya olarak Venedik. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 1(74), 221–232. <https://doi.org/10.9761/jasss7962>
- Anderson, R. (2021). Nietzschean autonomy and the meaning of the "sovereign individual". *Philosophy and Phenomenological Research*, 105(2), 362–384. <https://doi.org/10.1111/phpr.12824>
- Anschütz, H.-P., Müller, A. T., Rottmann, M., & Souladié, Y. (Eds.). (2021). *Nietzsche als Leser*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110660944>
- Anthony, Z. (2024). Art that works: Nietzsche's figures of suffering. *CrossCurrents*, 74(2), 172–189. <https://doi.org/10.1353/cro.2024.a951555>
- Badaan, V., Akil, C., Zebian, Y., & Jost, J. (2022). Envisioning change: An empirical test of the social psychological model of utopian thinking and collective action. *Journal of Social Psychology Research*, 77-96. <https://doi.org/10.37256/jspr.1120221140>
- Bates, V. (2018). Sensing space and making place: The hospital and therapeutic landscapes in two cancer narratives. *Medical Humanities*, 45(1), 10–20. <https://doi.org/10.1136/medhum-2017-011347>
- Bazzano, M. (2018). *Nietzsche and psychotherapy*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429435423>
- Bertino, A. C. (2020). Europa nach Nietzsche: Integration ohne Identität. In *European/Supra-European: Cultural encounters in Nietzsche's philosophy* (pp. 75–86). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110606478-005>
- Bishop, P. (2022). Nietzsche: Culture warrior or a sign of the times? *Nietzsche-Studien*, 51(1), 336–350. <https://doi.org/10.1515/nietzstu-2021-0042>
- Brennan, K. (2023). [Review of the book *Nietzsche and friendship*, by W. Verkerk]. *European Journal of Philosophy*, 31(3), 853–856. <https://doi.org/10.1111/ejop.12890>
- Brownrigg, E. (2024). Dawn. *New Sociology: Journal of Critical Praxis*, 5. <https://doi.org/10.25071/2563-3694.144>
- Brusotti, M., McNeal, M., Schubert, C., & Siemens, H. (Eds.). (2020). *European/Supra-European: Cultural encounters in Nietzsche's philosophy*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110606478>
- Bunte, H.-B. (2023). *Gerhard Roths späte Romane*. Tectum – ein Verlag in der Nomos Verlagsgesellschaft. <https://doi.org/10.5771/9783828850682>
- Carlson, R., Tugizimana, F., Steenkamp, P., Dubery, I., Hassen, A., & Labuschagne, N. (2020). Rhizobacteria-induced systemic resilience in sorghum bicolor (L.)

- Moench against fusarium pseudograminearum crown rot under drought stress conditions. *Biological Control*, 151, 104395. <https://doi.org/10.1016/j.biocontrol.2020.104395>
- Chang, E. (2024). Is amor fati associated with loving your body? A positive existential approach to understanding eating disorder symptoms in young adult females. *The Humanistic Psychologist*. <https://doi.org/10.1037/hum0000369>
- Chang, E. (2025). An appraisal of Nietzsche's philosophical concept of amor fati: A potentially useful psychological construct in the study of positive human existence? *The Humanistic Psychologist*, 53(2), 183-196. <https://doi.org/10.1037/hum0000354>
- Chang, E. (2025). On affirming life, beyond good and bad: Conceptualization and assessment of amor fati as a positive psychological construct. *The Humanistic Psychologist*. <https://doi.org/10.1037/hum0000388>
- Chang, E. (2025). On the absurd, the "ultimate question," and Camus' expansion of Nietzsche's concept of amor fati in the myth of Sisyphus: Some philosophical and scientific considerations. *The Humanistic Psychologist*, 53(3), 365-376. <https://doi.org/10.1037/hum0000367>
- Conway, D. (2020). Nietzsche's Europe. In *European/Supra-European: Cultural encounters in Nietzsche's philosophy* (pp. 87–106). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110606478-006>
- Courtemanche, E. (2020). Nietzsche in the nineteenth century: Social questions and philosophical interventions, by Robert C. Holub. *Victorian Studies*, 62(2), 338–340. <https://doi.org/10.2979/victorianstudies.62.2.28>
- Creasy, K. (2022). Rethinking nihilism and resisting Heidegger's Nietzsche in Tracy Llanera's outgrowing modern nihilism. *The Philosophical Forum*, 53(3), 157-162. <https://doi.org/10.1111/phil.12325>
- Cristy, R. (2023). Nietzsche on the good of cultural change. *European Journal of Philosophy*, 31(4), 927-949. <https://doi.org/10.1111/ejop.12851>
- de Moraes Barros, F. R. (2018). „Man vergilt einem Lehrer schlecht, wenn man immer nur der Schüler bleibt“: Ein neuer Blick auf Gasts Verhältnis zu Nietzsche. *Nietzsche-Studien*, 47(1), 340–363. <https://doi.org/10.1515/nietzstu-2018-0014>
- den Hoed, W., Tardivo, E., & Russo, A. P. (2024). 'We are waiting for the end': Ageing and (im)mobility in the tourist city. *Mobilities*, 20(1), 107–124. <https://doi.org/10.1080/17450101.2024.2337263>
- Dietzsch, S. (2020). Nietzsches Europa. Überlegungen zu einer neuen geistigen Landschaft. In *European/Supra-European: Cultural encounters in*

- Nietzsche's philosophy* (pp. 141–148). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110606478-010>
- D'Iorio, P. (2020). Die Glocken von Genua und die Epiphanien Nietzsches. In *Friedrich Nietzsche in Sorrent* (pp. 97–132). J.B. Metzler. https://doi.org/10.1007/978-3-476-05129-5_6
- D'Iorio, P. (2020). Spaziergänge im Land der Sirenen. In *Friedrich Nietzsche in Sorrent* (pp. 59–67). J.B. Metzler. https://doi.org/10.1007/978-3-476-05129-5_4
- Dovydaitis, G. (2023). Concept creation in action: Internet space as a meteorological pressure system. *Creativity Studies*, 16(1), 108–124. <https://doi.org/10.3846/cs.2023.15161>
- Dunkle, I. (2022). Nietzsche's concept of health. *Ergo: An Open Access Journal of Philosophy*, 8(0). <https://doi.org/10.3998/ergo.2235>
- Ekenstierna, I. (2025). Problems of the beyond: Exploring the holistic thought of Otto Rank. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*. <https://doi.org/10.1037/teo0000311>
- Elliott, R. J. (2020). Transgressions of the lawgiver: Nietzsche, culture and the 'good European.' In *European/Supra-European: Cultural encounters in Nietzsche's philosophy* (pp. 167–182). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110606478-012>
- Flucher, E. (2022). *Philosophische Seiltänze*. Brill | Fink. <https://doi.org/10.30965/9783846767276>
- Fogarty, M. (2023). Henry flower esq. and the uses of history for life in Ulysses. *James Joyce Quarterly*, 60(3), 357–377. <https://doi.org/10.1353/jjq.2023.a905374>
- Fullam, J. (2025). From liberation to self-creation: Toward a Nietzschean theory of transformative learning. *Journal of Transformative Education*, 23(4), 486–502. <https://doi.org/10.1177/15413446251335576>
- García-Granero, M. (2024). Patologías de la expresión artística y diagnóstico social en los escritos tardíos de Nietzsche. *Ideas y Valores*, 72(182). <https://doi.org/10.15446/ideasyvalores.v72n182.89377>
- Gomes, M. da M. (2015). Friedrich Nietzsche: The wandering and learned neuropath under Dionisius. *Arquivos de Neuro-Psiquiatria*, 73(11), 972–975. <https://doi.org/10.1590/0004-282x20150125>
- Goodarzarparvari, P., & Bueno Camejo, F. C. (2019). An overview on the Nietzsche's evolution during the relation with Wagner. *Anthropologia Integra*, 10(1), 65–72. <https://doi.org/10.5817/ai2019-1-65>

- Gregory, M. (2017). Nietzsche, medicine and meteorology. In *Nietzsche and science* (pp. 71–90). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315247960-4>
- Griffiths, M. (2022). Livin' in the future: Conceptualising the future of UK disability activism through utopian, retrotopian and heterotopian configurations. *Capital & Class*, 47(1), 85–105. <https://doi.org/10.1177/03098168221137200>
- Groff, P. S. (2020). Cultivating weeds: The place of solitude in the political philosophies of Ibn Bājja and Nietzsche. *Philosophy East and West*, 70(3), 699–739. <https://doi.org/10.1353/pew.2020.0051>
- Groff, P. S. (2021). Zarathustra's blessed isles: Before and after great politics. *The Journal of Nietzsche Studies*, 52(1), 135–163. <https://doi.org/10.5325/jnietstud.52.1.0135>
- Grollios, V. (2021). Illusion and non-identity thinking in Nietzsche's critical theory. *Critical Sociology*, 48(7-8), 1293–1307. <https://doi.org/10.1177/08969205211056354>
- Gubman, B. (2021). The Nietzschean subject: Toward a praxis of becoming. *The European Legacy*, 26(7–8), 850–852. <https://doi.org/10.1080/10848770.2021.1943832>
- Gümüş, İ., & Erdönmez, E. (2021). Impact of spatial configuration to spatial quality: Venice and Istanbul. *Journal of Architecture and Urbanism*, 45(2), 205–216. <https://doi.org/10.3846/jau.2021.14306>
- Halperin, D., On, T., Tadmor, N., Simon, A., Cherniak, A., & Simon, G. (2025). Societal trends and opportunities in the aftermath of the Nova psychedelic trance rave, through Lilla and Benjamin. *Future Humanities*, 3(1). <https://doi.org/10.1002/fhu2.70009>
- Hansen, A., Williamson, T., Pisaniello, D., Bennetts, H., Hoof, J., Martins, L., ... & Soebarto, V. (2022). The thermal environment of housing and its implications for the health of older people in South Australia: A mixed-methods study. *Atmosphere*, 13(1), 96. <https://doi.org/10.3390/atmos13010096>
- Hatab, L. J. (2021). Nietzsche on sickness and health. *The Agonist*, 15(1), 15–24. <https://doi.org/10.33182/agon.v15i1.1433>
- Heinrich, J. (2022). Nietzsche und die Medizin. *Nietzsche-Studien*, 51(1), 351–370. <https://doi.org/10.1515/nietzstu-2022-0001>
- Henriques, R. P. (2018). O colapso de Turim: Patografias de Nietzsche e racionalidades médicas. *Ciência & Saúde Coletiva*, 23(10), 3421–3431. <https://doi.org/10.1590/1413-812320182310.25602016>

- Hiraide, L. (2022). Ambivalent borders and hybrid culture: The role of culture and exclusion in historical European discourses of migration. *Journal of European Studies*, 52(2), 99–110. <https://doi.org/10.1177/00472441221090719>
- Holub, R. C. (2018). Complexity and ambivalence in Nietzsche's relationship with Wagner. *Nietzsche-Studien*, 47(1), 422–441. <https://doi.org/10.1515/nietzstu-2018-0020>
- Huddleston, A. (2019). Introduction. In *Nietzsche on the decadence and flourishing of culture* (pp. 1–10). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198823674.003.0010>
- Huddleston, A. (2020). Nietzsche's aesthetics. *Philosophy Compass*, 15(11), 1–10. <https://doi.org/10.1111/phc3.12706>
- Huenemann, C. (2022). The new Cambridge companion to Nietzsche. *The Journal of Nietzsche Studies*, 53(1), 96–99. <https://doi.org/10.5325/jnietstud.53.1.0096>
- Jenkins, S. (2019). The pessimistic origin of Nietzsche's thought of eternal recurrence. *Inquiry*, 63(1), 20–41. <https://doi.org/10.1080/0020174x.2019.1669976>
- Jung, J., & Carbone, M. (2024). Fünf noch unveröffentlichte Briefe Friedrich Nietzsches. *Nietzsche-Studien*, 53(1), 306–357. <https://doi.org/10.1515/nietzstu-2024-0018>
- Kilbourn, R. J. A. (2015). Adapting Venice: Intermedial relations in Visconti, Sebald, and Kafka. *Mosaic: A Journal for the Interdisciplinary Study of Literature*, 48(3), 57–74. <https://doi.org/10.1353/mos.2015.0031>
- Kohler, D. (2021). Nietzsche liest David Friedrich Strauß. In *Nietzsche als Leser* (pp. 181–200). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110660944-011>
- Kucner, A. (2018). Nietzsche i Overbeck - ślady przyjaźni. *Humanistyka i Przyrodoznawstwo*, 15, 327–333. <https://doi.org/10.31648/hip.1641>
- Lei, J. (2024). Relations of art and mathematics in the renaissance: The application of mathematics in works of Leonardo da Vinci. *Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 28, 312–317. <https://doi.org/10.54097/9jahqk05>
- Leontyev, G., & Leontieva, L. (2021). Adaptation of social utopia in post-modern society. *Propósitos Y Representaciones*, 9(SPE2). <https://doi.org/10.20511/pyr2021.v9nspe2.1076>
- Loeb, P. S. (2021). Nietzsche's Heraclitean doctrine of the eternal recurrence of the same. *Nietzsche-Studien*, 50(1), 70–101. <https://doi.org/10.1515/nietzstu-2021-500106>

- Marshall, D. (2015). Beating space and time. *Angelaki*, 20(1), 33–51. <https://doi.org/10.1080/0969725x.2015.1017374>
- May, S. (2016). Is Nietzsche a life-affirmer? *Royal Institute of Philosophy Supplement*, 78, 211–226. <https://doi.org/10.1017/s1358246116000291>
- Meier, H. (2017). *Was ist Nietzsches Zarathustra?* Verlag C.H.BECK oHG. <https://doi.org/10.17104/9783406707957>
- Métayer, G. (2019). Nietzsche: Méditation alpestre et volonté de puissance. *Transversalités*, 151(4), 45–64. <https://doi.org/10.3917/trans.151.0045>
- Müller-Buck, R. (2024). »... zitternd vor bunter Seligkeit«. Wallstein Verlag. <https://doi.org/10.5771/9783835386501>
- Murphy, P. (2022). *Nietzsche's Scala Amoris: Nietzsche and Diotima on eros and philosophy*. Georgia State University. <https://doi.org/10.57709/28900480>
- Nietzsche, F. (1885). *Also sprach Zarathustra: Ein Buch für Alle und Keinen*. Ernst Schmeitzner.
- Nones, N. (2024). The Greek crisis as a "morality tale"? An empirical assessment. *European Union Politics*, 25(2), 291–312. <https://doi.org/10.1177/14651165241234483>
- Noor, N., & Berisha, E. (2025). Contestation of the "self" in modern and religious psychologies. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*, 45(2), 138–153. <https://doi.org/10.1037/teo0000237>
- O'Neill, M., Sandy, M., & Wootton, S. (Eds.). (2015). *Venice and the cultural imagination*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315655611>
- Pellarin, L. (2024). *Franz C. Overbeck*. Verlag Karl Alber. <https://doi.org/10.5771/9783495993231>
- Petriccione, M., Magri, A., Gaudiano, M., & Scortichini, M. (2021). Selection and validation of reference genes for gene expression studies in *Xanthomonas arboricola* pv. *juglandis* subjected to abiotic stress. *Plant Pathology*, 70(6), 1455–1466. <https://doi.org/10.1111/ppa.13370>
- Psarra, S. (2018). *The Venice variations: Tracing the architectural imagination*. UCL Press. <https://doi.org/10.14324/111.9781787352391>
- Rathore, A. S. (2018). A Nietzschean odyssey: On the trans-valuation of values. *Journal of Human Values*, 25(1), 15–24. <https://doi.org/10.1177/0971685818805830>
- Rayman, J. (2022). Nietzsche's genealogy in its relation to history and philosophy. *Genealogy*, 6(2), 54. <https://doi.org/10.3390/genealogy6020054>

- Remhof, J. (2018). Nietzsche on loneliness, self-transformation, and the eternal recurrence. *The Journal of Nietzsche Studies*, 49(2), 194–213. <https://doi.org/10.5325/jnietstud.49.2.0194>
- Richardson, J. (2020). *Nietzsche's values*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190098230.001.0001>
- Rio, K., Kapferer, B., & Bertelsen, B. (2022). An introduction to egalitarian thought and dynamics. *Social Analysis*, 66(3), 1–21. <https://doi.org/10.3167/sa.2022.660301>
- Sagan, C. (2022). Tellurian Nietzsche and the (un)inhabitable eternal return. *SubStance*, 51(1), 64–87. <https://doi.org/10.1353/sub.2022.0004>
- Santos, L. P. dos. (2015). Assim falava Zarathustra. *Cadernos Nietzsche*, 36(2), 157–164. <https://doi.org/10.1590/2316-82422015v3602lps>
- Scolari, P. (2020). Thoughts on pain. Friedrich Nietzsche and human suffering. *Azafea Revista De Filosofia*, 22(1), 67–83. <https://doi.org/10.14201/azafea2020226783>
- Sellers, C. (2018). To place or not to place: Toward an environmental history of modern medicine. *Bulletin of the History of Medicine*, 92(1), 1–45. <https://doi.org/10.1353/bhm.2018.0000>
- Silvestri, V. (2018). The "eternal recurrence" of arteritis. Suggesting autoimmunity underlining Friedrich Nietzsche's challenging clinical case. *Annals of Vascular Surgery*, 51, 314–319. <https://doi.org/10.1016/j.avsg.2018.03.020>
- Sinhababu, N. (2022). Nietzsche's pragmatism: A study on perspectival thought. *The Journal of Nietzsche Studies*, 53(1), 104–110. <https://doi.org/10.5325/jnietstud.53.1.0104>
- Sinhababu, N. (2024). *Nietzsche on the eternal recurrence*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009443180>
- Skordis, I., Kechagias, C., & Antoniou, A. (2021). Letting Nietzsche inside schools? Educational potential and an acknowledgement of the optimism of his philosophy. *SN Social Sciences*, 1(7). <https://doi.org/10.1007/s43545-021-00158-x>
- Smith, D. (2021). Porosity and the transnational: Travelling theory between Naples and Frankfurt (Walter Benjamin, Asja Lacis and Ernst Bloch). *Forum for Modern Language Studies*, 57(2), 240–259. <https://doi.org/10.1093/fmls/cqab001>
- Sodeika, T. (2022). Apie tai, kaip Nietzsche'i nepasisekė. *LOGOS*, 110. <https://doi.org/10.24101/logos.2022.01>

- Stolz, S. A. (2020). Nietzsche, eternal recurrence and education: The role of the great cultivating thought in the art of self-cultivation (Bildung). *Journal of Philosophy of Education*, 55(1), 186–203. <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12488>
- Strandberg, G., Andersson, B., & Berlin, A. (2024). Plant pathogen infection risk and climate change in the Nordic and Baltic countries. *Environmental Research Communications*, 6(3), 031008. <https://doi.org/10.1088/2515-7620/ad352a>
- Sullivan, H. I. (2021). Bodily transformations: Goethe and Mann in Venice. *Lagoonscapes*, 1. <https://doi.org/10.30687/lgsp/2021/01/010>
- Terzoglou, N.-I. (2022). Nietzsche's conception of place: Blueprint for an architecture of the future. *International Journal of Architecture, Arts and Applications*, 8(2), 49. <https://doi.org/10.11648/j.ijaaa.20220802.12>
- Thieme, J. (2024). A Gothic heterotopia: Four Anglophone responses to Venice. *University of Bucharest Review. Literary and Cultural Studies Series*, 14(1/2024), 5–18. <https://doi.org/10.31178/ubr.14.1.1>
- Verkerk, W. (2019). *Nietzsche and friendship*. Bloomsbury Academic. <https://doi.org/10.5040/9781350047372>
- Vilain, R. (2025). From trash to treasure: Rilke and Venice revisited. *German Life and Letters*, 78(2), 127–193. <https://doi.org/10.1111/glal.12437>
- Wachendorff, E. A. (2021). *Ein Wanderer und sein Schatten - Friedrich Nietzsches Gedanken-Gänge in St. Moritz*. Schwabe Verlag. <https://doi.org/10.24894/978-3-7965-4366-1>
- Welsh, T. (2016). Many healths: Nietzsche and phenomenologies of illness. *Frontiers of Philosophy in China*, 11, 338–357. <https://doi.org/10.3868/s030-005-016-0026-3>
- Wrangel, D. de. (2022). Les pérégrinations de Gustav von Aschenbach: Le problème de l'artiste moderne et de son inscription dans le réseau dédaléen de la culture germanique. *Germanica*, 71, 139–154. <https://doi.org/10.4000/germanica.18909>
- Ycaza, J. D. (2022). The ecological Nietzsche: Considering the environmental implications of Friedrich Nietzsche's philosophy and the possibility of grounding der Übermensch in the indigenous perspective. *Ex Animo*, 2, 3–11. <https://doi.org/10.5399/uo/exanimo/2.1.1>
- Zhang, T. (2024). The illusion of meritocracy. *Social Science Information*, 63(1), 114–128. <https://doi.org/10.1177/05390184241230406>

- Zhiying, C., & Zeng, R. (2024). An analysis of the sea, the sea from Nietzsche's philosophy of Übermensch. *Academic Journal of Humanities & Social Sciences*, 7(4). <https://doi.org/10.25236/ajhss.2024.070427>
- Žilinskas, E. (2023). What was the cause of Friedrich Nietzsche's illness? *Neurologijos Seminarai*, 27(95), 13–21. <https://doi.org/10.29014/ns.2023.27.2>
- Ziolkowski, S. (2023). Italian ghetto stories: Toward a transnational literary history. *Forum Italicum: A Journal of Italian Studies*, 57(2), 579-611. <https://doi.org/10.1177/00145858231172781>

BÖLÜM 34

Zorunlu Yer Değiştirmeden Planlı Yeniden Yerleşime: Afet Yönetiminde Yeni Paradigmalar

Yunus Ergün¹ & Ali şükrü Cihan²

1. Giriş

Afetler, insanların yerlerinden edilmesine ve toplumların yapısal dönüşümüne neden olan en önemli fenomenlerden biridir (İnce, 2020). Son yirmi yılda dünya genelinde iklim değişikliğine bağlı riskler, hızlı kentleşme ve yoksulluk gibi etmenler nedeniyle afet kaynaklı yerinden olmalar artmıştır. Internal Displacement Monitoring Centre verilerine göre her yıl milyonlarca kişi seller, depremler, heyelanlar ve diğer doğal tehlikeler yüzünden ülke içinde yerinden edilmekte ve bu kişilerin büyük bir bölümü afet sonrası geçici barınaklarda veya riskli alanlarda uzun süre yaşamaya mecbur kalmaktadır (URL 1). Afet sonrası yeniden yerleşim (resettlement), yalnızca fiziksel yer değişimini değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve kültürel uyumun sağlanmasını içeren karmaşık bir süreçtir. Kavramın merkezinde "güvenli ve onurlu yaşam" hakkı yer alır ve gönüllülük, bilgilendirme ve katılım ilkeleri temel kabul edilmektedir.

Yerinden edilme (internal displacement) kavramı, Birleşmiş Milletler tarafından 1998’de kabul edilen *Guiding Principles on Internal Displacement* (İç Yerinden Olma İlkeleri) çerçevesinde tanımlanmıştır (Deng, 1999). Rehber ilkelere göre kişiler, doğal veya insan kaynaklı felaketler nedeniyle sınırları içinde yer değiştirseler dahi devletin sorumluluğu altındadırlar ve devlet, bu kişilerin güvenli şekilde geri dönme veya başka bir yere yerleşme hakkını korumak zorundadır. Yerinden edilme, geleneksel mülteci hukuku kapsamına girmediği için hukuki koruma boşlukları doğar; bu nedenle uluslararası ve bölgesel belgeler (örneğin Kampala Sözleşmesi) bu alandaki hakları güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Öztürk, 2014).

Yeniden yerleşimin bir diğer yönü gönüllü geri dönüş, yerinde entegrasyon veya başka bir yere yerleşim gibi kalıcı çözüm yollarıdır. Uluslararası çapta kabul gören *Dayanıklı Çözümler Çerçevesi* (IASC Framework on Durable Solutions) bu üç yolu "dayanıklı çözüm" olarak tanımlamakta; çözümlerin değerlendirilmesinde güvenlik, yeterli yaşam standartları, geçim kaynaklarına erişim, konut/arsa edinimi ve tazminat gibi kriterler dikkate alınmaktadır (Inter-Agency Standing Committee, 2010). Afet sonrası yeniden yerleşim uygulamalarının başarısı, yalnızca fiziki konut sağlamakla değil, sosyal destek

¹ Uzman, Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0000-0002-2986-6073

² Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi, Espiye MYO, Sivil Savunma ve İtfaiyecilik Programı, ORCID: 0000-0003-3577-1860

ağlarının korunması, ekonomik geçim kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması ve toplumsal uyumun güçlendirilmesiyle ölçülmektedir.

2. Yerleşimlerin Taşınması

Yerleşimlerin taşınması (managed retreat veya planlı yer değiştirme), afet risklerinin yönetimi ve iklim değişikliğine uyum politikalarının önemli bir bileşenidir (Greiving, vd., 2018). Dünya çapında artan iklim kaynaklı tehlikeler, aşırı yağışlar, kuraklıklar, deniz seviyesinin yükselmesi ve yüksek şiddetli depremler gibi doğal olaylar, milyonlarca insanı evlerinden ayrılmaya zorlamaktadır (Türkeş, vd., 2000). Internal Displacement Monitoring Centre'nin 2024 raporuna göre 2023 yılında afetler 148 ülkede 26,4 milyon yeni iç yerinden edilmeye neden olmuştur; bu rakam son on yılın en yüksek üçüncü seviyesidir. Depremler 6,1 milyon yerinden etmeyle 2008'den beri en yüksek rakama ulaşırken, fırtına ve seller de milyonlarca insanı kısa sürede yer değiştirmeye zorlamıştır (Abeldano-Zuniga, vd., 2024). Bu veriler, afet sonrası yeniden yerleşim politikasının yalnızca bir ülkenin sorunu değil, küresel bir sorun olduğunu göstermektedir.

Kuramsal açıdan yerleşimlerin taşınması üç temel gerekçeye dayandırılabilir: koruyucu amaç (önleyici taşınma), iyileştirici amaç (afet sonrası rehabilitasyon) ve uyarlanma amaçlı (iklim değişikliğine uyum). Sendai Çerçevesi, afet risklerinin azaltılması için tehlikeli alanlara yerleşimin engellenmesi ve mevcut yerleşimlerin güvenli alanlara taşınması gibi önleyici tedbirleri öngörmektedir (Sarı, 2022). Bu yaklaşım, risk haritalama ve bilimsel öngörü temelli "risk analizi" ile desteklenmektedir. Planlı Yer Değiştirme Rehberliği ise iklim değişikliğinin etkileri sebebiyle yaşanabilirliğini yitiren bölgelerde yerleşimlerin taşınmasını son çare olarak değerlendirmekte; bilimsel kanıtlar olmadan ve alternatifler tüketilmeden toplumları zorla taşımak insan hakları ihlaline yol açmaktadır (Sümer, 2024).

Yerleşimlerin taşınmasında hak temelli yaklaşım esastır. Guiding Principles on Internal Displacement, yerinden edilen kişilerin geri dönüş veya başka bir yerde yerleşme seçimlerinin gönüllü ve bilgilendirilmiş olması gerektiğini vurgulamakta; devletler bu kişilerin mülkiyet haklarını korumak ve gerekli tazminatı sağlamakla yükümlüdür (Kalin, 2008). IASC Dayanıklı Çözümler Çerçevesi, kalıcı çözümlerin güvenlik, yeterli yaşam standartları, geçim kaynaklarına erişim ve sosyal hizmetlere eşit erişim gibi kriterleri karşılaması gerektiğini belirtmektedir (Ferris, 2020). Bu çerçeveler, yerleşimlerin taşınması kararlarının yalnızca fiziksel güvenliği değil, sosyo-ekonomik ve kültürel sürdürülebilirliği de göz önünde bulundurması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Planlı yer değiştirme süreçleri, merkezi ve yerel yönetimler arasında koordinasyon gerektirmekte ve toprak yönetimi, finansman, hukuki düzenlemeler

gibi alanlarda çok paydaşlı bir yaklaşım istemektedir. Latin Amerika’da volkanik alanlardan taşınan kasabalarda yaşanan deneyimler, yerel kapasitenin yetersiz olması ve katılım eksikliği nedeniyle projelerin başarısız olduğunu göstermiştir (Bowman ve Henwuiet, 2015). Buna karşılık Japonya’nın 2011 Tōhoku depremi ve tsunamisi sonrası yürüttüğü büyük ölçekli taşınma programında, yerel yönetimlerle merkezi hükümet arasında sağlam bir koordinasyon sağlanmış ve riskli alanlara yeniden yerleşim engellenmiştir (Koshimura ve Shuto, 2015).

Son olarak, yerleşimlerin taşınmasında sürdürülebilir kalkınma ve iklim adaleti kavramları öne çıkmaktadır. Afetler genellikle yoksul ve marjinal toplumları orantısız şekilde etkilemekte; bu toplumlar çoğu zaman riskli bölgelerde yaşamak zorundadır ve taşınma kararları sosyal adaleti yakından ilgilendirmektedir. Uluslararası donör kurumların projeleri, sadece bina inşa etmeye değil, eğitim, sağlık, altyapı ve geçim kaynaklarını geliştirmeye yönelik bütüncül programlar tasarlamalıdır. IDMC raporu, afet ve çatışma nedeniyle yerinden edilen toplam kişi sayısının 2023 sonunda 75,9 milyona ulaştığını ve bu rakamın son beş yılda %51 arttığını belirtmektedir (Dakua, vd., 2023). Bu sürekli artış, önleyici ve sürdürülebilir yeniden yerleşim politikalarının aciliyetini ortaya koymaktadır.

2.1. Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Boyutlar

Yerleşimlerin taşınması, toplumların yalnızca coğrafi olarak değil, aynı zamanda sosyal ağlar, kültür ve ekonomi açısından da yerinden edilmesi anlamına gelmektedir (Yılmaz, 2020). Kırsal veya kıyı toplumlarında geçim kaynakları çoğunlukla belirli bir çevresel bağlama dayanmakta; balıkçılık, tarım ve turizm gibi faaliyetler belirli alanlara özgüdür. Sri Lanka’da 2004 tsunamisi sonrası uygulanan tampon bölge politikasında, balıkçı toplumları sahilten 100 metre içeri yerleştirilmiş, ancak bu yeni yerleşim alanlarında geçimlerini sağlayacak imkânlar olmadığından birçok aile mağdur olmuştur (Rupansinghe ve Perera, 2006). Ev seçim kriterlerinin şeffaf olmaması ve yerinden edilenlerin karar süreçlerine dahil edilmemesi, sosyal adaletsizliği derinleştirmiştir. Bu örnek, sosyo-ekonomik ihtiyaçların ve toplum katılımının ihmal edilmesinin uzun vadeli uyumsuzluk yarattığını göstermektedir.

Filipinler’de 2013 Haiyan Tayfunu sonrasında ilan edilen 40 metrelik "yapı yasağı" bölgeleri, yeterli risk haritalaması ve halkla istişare yapılmadan uygulandığı için karmaşaya neden olmuş, geçim kaynaklarını yok saydığı için toplumsal dirençle karşılaşmıştır (Santos, vd., 2016). Yerinde entegrasyonla karşılaştırıldığında taşınma, toplum dayanışmasını zayıflatabilmekte; aileler, akrabalık ve komşuluk ağlarından uzaklaştıkça sosyal sermayelerini kaybetmektedir. Ekvador ve El Salvador’da volkanik bölgeden taşınan köylerde, hükümet yeni konutlar sunmasına rağmen geçim ve toplum bağları korunmadığından birçok aile geri dönmüş veya başka yerlere göç etmiştir.

Ekonomik boyut, taşınma süreçlerini sürdürülebilir kılmada kritik öneme sahiptir. Planlı yer değiştirme projeleri yüksek maliyetlidir; arazi temini, altyapı inşası, sosyal hizmetlerin sağlanması ve uzun vadeli destek gibi kalemler önemli finansal kaynak gerektirmektedir. Uluslararası donörlerin ve kamu bütçelerinin yetersizliği, birçok projede geçici barınma süresini uzatmış ve kalıcı konutların tesliminde gecikmelere neden olmuştur (Rewuet, vd., 2017). Örneğin EERI-SSEER'in saha çalışmasına göre, konteyner kentler altyapı açısından donanımlı olsa da bazı aileler burada 20 aydan uzun süre yaşamak zorunda kalmış, çünkü kalıcı konut üretimi ve dağıtımı gecikmiştir (Dilsiz, vd., 2023). Bu durum, geçici çözümlerin uzun vadede ekonomik yük oluşturduğunu ve kalıcı geçim stratejilerinin planlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kültürel boyutlar ise çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Yerleşimlerin taşınması, kutsal mekânlar, mezarlıklar ve yerel kültürel pratikler gibi maddi ve manevi değerlere bağlılığı kesmektedir (Ergün, vd., 2022). Kampala Sözleşmesi'nin 11. maddesi, geleneksel mülkiyet ve kültürel bağları olan toplumların topraklarının iadesi için mekanizmalar öngörerek bu soruna vurgu yapmaktadır. Bu nedenle yeni yerleşim alanlarının tasarımı, toplumların kültürel pratiklerini sürdürebileceği mekânsal düzenlemeler ve ortak alanlar planlanmalıdır (Ahsan ve Varol, 2020). Ayrıca, taşınma programlarında gençler, kadınlar, yaşlılar ve engelli bireyler gibi kırılgan grupların ihtiyaçlarına yönelik özel düzenlemeler yapılmalıdır. Rehber ilkeler, bu grupların katılımını ve haklarının korunmasını vurgulamaktadır.

2.2. Planlama, Yönetişim ve Hukuki Yaklaşımlar

Yeniden yerleşim süreçlerinin başarısı, iyi tasarlanmış bir planlama ve yönetim çerçevesine bağlıdır. Öncelikle risk analizi yapılmalı; tehlike haritaları ve iklim modelleri kullanılarak hangi bölgelerin yaşanabilirliğini yitirdiği belirlenmelidir (Erenel ve Caymaz, 2020). Sendai Çerçevesi, risk haritalarının hazırlanması ve tehlikeli alanlara yeni yerleşimlerin engellenmesi gibi önleyici politikaları teşvik etmektedir. Latin Amerika'daki önleyici yerleşim örneklerinin incelendiği çalışmalar, karar vericilerin tehlikenin niteliğini, toplumların sosyo-ekonomik profilini ve yerel yönetim kapasitesini dikkate alması gerektiğini savunmaktadır (Dursun, vd., 2024).

Planlama sürecinde katılımcı yöntemler ve şeffaflık esas olmalıdır. Guiding Principles ve IASC Çerçevesi, yerinden edilenlerin ve ev sahibi toplumların planlama ve yönetim süreçlerine tam ve etkin katılımının sağlanmasını zorunlu kılmaktadır (Barbelet ve Palmer, 2020). Şeffaf kriterler olmadan uygulanan çekiliş (kura) veya seçim yöntemleri, toplum bağlarını zedeleyebilmekte; EERI saha çalışması, konteyner kentlerden kalıcı konutlara geçişin kura yöntemiyle yapılmasının sosyal ağları parçaladığını ve adaletsizlik algısını artırdığını bildirmektedir. Buna karşılık, Japonya gibi bazı örneklerde yerel yönetimlerin

katılımcı planlama ve kapsamlı danışma süreçleri, taşınmanın kabul edilebilirliğini artırmıştır (Buhalevskyi, 2025).

Hukuki boyutta, taşınma projeleri mülkiyet hakları, tazminat ve hak sahipliği gibi konuları kapsamaktadır. Kampala Sözleşmesi'nin 12. maddesi ve Guiding Principles, devletlerin yerinden edilenlere etkili başvuru yolları ve tazminat sağlamakla yükümlü olduğunu vurgulamaktadır (Dieng, 2017). Mülkiyetin iadesi, tazminat ve yeni konut tahsisinin adil ve şeffaf mekanizmalarla yapılması, taşınma projelerinin meşruiyeti açısından kritiktir (Tatlı, 2006). Birçok ülkede uygulanan buyout (kamulaştırma) programları ve kentsel dönüşüm yasaları, riskli bölgelerdeki mülk sahiplerine tazminat ödeyerek güvenli alanlara taşınmalarını teşvik etmektedir. Ancak rıza olmadan yapılan kamulaştırmalar ve piyasa değerinin altında tazminat verilmesi sosyal gerilimlere yol açmaktadır.

Yönetişim açısından, hükümetler afet ve iklim politikalarını yerel yönetimlerle uyumlu hale getirmesi gerekmektedir (Parlak ve Partigöç, 2022). Birçok vakada, yerel yönetim kapasitesinin yetersizliği planlamanın başarısını sınırlamıştır. Ayrıca finansman mekanizmaları; kamu bütçeleri, sigorta sistemleri, uluslararası yardımlar ve özel sektör katılımı gibi kaynakların mobilizasyonunu gerektirmektedir. Yüksek enflasyon ve malzeme fiyatlarındaki artışlar, kalıcı konut projelerinin maliyetini yükselterek inşaat sürecini yavaşlatabilmektedir. Bu nedenle uzun vadeli finansal planlamalar, ekonomik dalgalanmalara karşı esnek olmalı ve yerinden edilenlere yönelik kira yardımları, geçim destekleri ve sosyal hizmetler gibi destekleri içermelidir.

3. İnsan Hakları ve Uluslararası Çerçevesi

3.1. İç Yerinden Olma Rehber İlkeleri ve Kampala Sözleşmesi

1998'de BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından kabul edilen *Guiding Principles on Internal Displacement*, devletlere iç yerinden edilmiş kişilere ilişkin hukuki sorumluluklar yüklemektedir (Kalin, 2008). Belgelere göre devletler; yerinden edilmiş kişilerin güvenli şekilde geri dönme, yerinde entegrasyon veya yeni bir yerde yerleşme hakkını tanımalıdır. Yerinden edilenler, mülkiyetlerinin iadesi veya uygun tazminat alma hakkına sahiptir (Deng, 1999). Katılım ilkesi gereğince, yeniden yerleşim planlarının tasarımı ve uygulanmasında yerinden edilenlerin tam ve etkin katılımı sağlanmalı, özellikle kadınlar ve çocuklara özel önem verilmelidir. Bu ilkeler bağlayıcı olmamakla birlikte birçok devlet ve uluslararası kuruluş tarafından referans alınmıştır.

Afrika Birliği'nin 2009'da kabul ettiği Kampala Sözleşmesi, iç yerinden edilme konusunda hukuki açıdan bağlayıcı ilk bölgesel antlaşmadır. Sözleşme, devletlerin keyfi yerinden etmeyi önleme yükümlülüğünü ve yerinden edilenlerin haklarını ayrıntılı düzenler; aynı zamanda özel aktörlerin ve yardım kuruluşlarının sorumluluklarını belirlemektedir. 11. madde, geleneksel mülkiyet

ve kültürel bağları olan toplumların topraklarının geri verilmesi için mekanizmalar oluşturmayı öngörmekte, 12. madde ise yerinden edilenlere etkili başvuru yolları ve tazminat sağlanmasını zorunlu kılmaktadır (AU, 2009). Böylece Kampala Sözleşmesi, rehber ilkelerin insan hakları odaklı yaklaşımını Afrika bağlamında bağlayıcı hale getirmektedir.

3.2. Sendai Çerçevesi ve Risk Azaltımı

2015'te kabul edilen Sendai Afet Risklerinin Azaltılması Çerçevesi, afet risk yönetimini sürdürülebilir kalkınmanın ayrılmaz parçası olarak görmektedir. Çerçeve, devletlerin riskleri azaltma ve yerinden edilmeyi önleme yükümlülüğünü vurgulamakta; bu amaçla risk haritalarının hazırlanması, tehlikeli alanlara yerleşimin engellenmesi ve halihazırda tehlike bölgelerinde yaşayan toplumların güvenli alanlara taşınması gibi önlemler öngörmektedir (Aydın ve Genç, 2023). Sendai Çerçevesi aynı zamanda afet sonrası müdahale kapasitesinin güçlendirilmesi, erken uyarı sistemlerinin kurulması ve toplum temelli afet yönetimine önem vermektedir. İnsan hareketliliği konusunun risk azaltım stratejilerine dahil edilmesi, afet sonrası yeniden yerleşim planlarının uzun vadeli dayanıklılık hedefleriyle uyumlu olmasını sağlamaktadır (Doğan ve Ocak, 2025).

3.3. IASC Dayanıklı Çözümler Çerçevesi ve Planlı Yer Değiştirme Rehberliği

BM Acil Durumlar Koordinatörü Bürosu ve Küresel Koruma Kümelenmesi tarafından 2010'da yayımlanan IASC Dayanıklı Çözümler Çerçevesi, kalıcı çözümlerin değerlendirilmesi için ayrıntılı kriterler sunmaktadır (Anderson ve Hodgkin, 2010). Bu çerçeveye göre bir çözüm, yerinden edilmiş kişilerin uzun vadede güvenlik, barınma, sağlık, eğitim ve gelir gibi alanlarda ev sahibi toplumla eşit fırsatlara sahip olmalarını sağlamalıdır. Çerçeve, devletlerin yerinden edilmiş kişileri geri dönüş veya yerinde entegrasyon konusunda zorlamaması gerektiğini; seçimlerin gönüllü, bilinçli ve güvenli koşullarda yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca katılımcılık ve ayrımcılık yapılmaması temel ilkeler arasındadır.

2015'te Brookings Institution ve UNHCR tarafından hazırlanan Planlı Yer Değiştirme Rehberliği ise iklim değişikliği ve tehlike yoğunluğunun arttığı durumlarda planlı yer değiştirmelerin nasıl yönetilmesi gerektiğine dair ilkeler belirlemektedir (Ferris, 2015). Rehber, planlı yer değiştirmelerin en son çare olarak ve sağlam bilimsel kanıtlara dayalı olarak değerlendirilmesini, katılımcı süreçlerle planlanmasını ve uzun vadeli sosyo-ekonomik entegrasyona odaklanılmasını önermektedir. Bu yaklaşım, yeniden yerleşim politikalarının sadece fiziksel yer değiştirmeyi değil, kültürel uyum, geçim ve psikososyal destek gibi boyutları içermesini sağlamaktadır.

4. Uluslararası Uygulamalar ve Dersler

4.1. Sri Lanka: 2004 Hint Okyanusu Tsunamisi

26 Aralık 2004'te gerçekleşen Hint Okyanusu tsunamisi, Sri Lanka'nın güney kıyılarında binlerce can kaybına ve geniş çaplı yıkıma yol açtı. Hükümet, sahilden 100 metre (kırsal alanda 200 metre) içeriye kadar olan alanlarda inşaat yasağı (buffer zone) ilan etti ve etkilenen toplumları iç bölgelere taşımak için uluslararası bağışçılarla birlikte konut projeleri yürüttü. Brookings araştırması, bu politikanın geçim kaynaklarını zayıflattığını; balıkçıların denize uzak alanlarda istihdam bulamadığını ve yeni konutların kalitesiz olduğu için ailelerin yeniden kıyılara döndüğünü belgelemektedir (Siddeek ve Sipahi, 2024). Seçim kriterleri belirsiz olduğu için hak sahibi olmayan bazı aileler iki konut edindi, bazıları ise hiç alamadı. Bu vaka, katılım ve şeffaflık eksikliğinin yeniden yerleşim programlarının başarısını zedelediğini göstermektedir.

4.2. Filipinler: 2013 Haiyan Tayfunu

2013'te Filipinler'in orta kesimlerini vuran *Haiyan* tayfunu, 6.000'den fazla kişinin ölümüne ve dört milyondan fazla kişinin yerinden edilmesine neden oldu. Hükümet, sahilden 40 metre içerde "no-build zone" ilan ederek kıyıdaki toplumları tahliye etmeyi hedefledi, ancak politika hukuki bir çerçeveye dayanmadığından ve kapsamlı risk haritalaması yapılmadığından uygulamada büyük belirsizlik yarattı. (Lakema, 2021) 2014'te politika gözden geçirilerek tehlike haritalarına dayalı güvenli bölgeler belirlendi, fakat yerel yönetimlerin kapasite eksikliği ve uygun arazi bulmadaki zorluklar nedeniyle yerleşim süreci yavaş ilerledi (Walch, 2018). Tayfun sonrası yapılan araştırmalar, yeniden yerleşim alanlarının altyapı yetersizliği ve geçim kaynaklarına uzaklığı nedeniyle afet mağdurlarının eski yerlerine geri dönmeye çalıştığını göstermektedir.

4.3. Japonya: 2011 Tōhoku Depremi ve Tsunamisi

11 Mart 2011'de meydana gelen 9.0 büyüklüğündeki deprem ve dev tsunami, Japonya'nın kuzeydoğusunda 16.000'den fazla insanın ölümüne, 130.000'den fazla evin yıkılmasına ve Fukuşima nükleer felaketine yol açtı. Japon hükümeti, riskli alanlarda yeniden inşa yasağı getirdi ve kıyı şeridinden yüksek alanlara büyük ölçekli taşınma programları başlattı (Gupta ve Gahalaut, 2013). Yaklaşık 145.000 yeni konut inşa edilerek köyler ve kasabalar topluca taşındı; deprem sonrası 470.000'den fazla kişi tahliye merkezlerinde barındırıldı. 2017 itibarıyla yaklaşık 80.000 kişi hâlen geçici barınma birimlerinde yaşıyordu. Japonya ayrıca 400 km uzunluğunda beton tsunami duvarı inşa ederek yapısal önlemleri tamamladı. Bu örnek, planlı yeniden yerleşim ile altyapı yatırımlarının birlikte yürütülmesi halinde büyük felaketlerin etkilerinin azaltılabileceğini göstermektedir (Brannigan, 2015).

4.4. Amerika Birleşik Devletleri: Buyout Programları

ABD’de sel riskini azaltmak amacıyla federal mülk satın alma (buyout) programları yürütülmektedir. Federal Acil Durum Yönetim Ajansı’nın (FEMA) *Hazard Mitigation Grant Programı*, 1989’dan bu yana 43.000’den fazla mülkün satın alınarak yıkılmasını ve toprakların yeniden yapılaşmaya kapatılmasını sağlamıştır. Buyout programları teoride üçlü kazanç sunmakta: risk altındaki haneler güvenli alanlara taşınmakta, hükümet sigorta yükümlülüklerini azaltmakta ve kamusal alanlar doğal habitatlara dönüştürülerek ekolojik fayda sağlamaktadır (Kunreuther, vd., 2019). Ancak programın yürütümü bürokratik zorluklar içerir; fonlar genellikle afet sonrası kısa süre için sağlanmakta ve yerel yönetimlerin %25 eş finansman katkısı yapması gerekmektedir. Ayrıca, program yalnızca mülkiyet belgeleri tam olan ve tek haneli ev sahiplerini kapsadığı için kiracılar, göçmenler, ipotek borcu yüksek haneler ve çok haneli aileler gibi dezavantajlı gruplar destek alamamaktadır (Shi, vd., 2022). Bu durum, buyout politikalarının sosyal adalet ve eşitlik açısından yeniden tasarlanması gerektiğini göstermektedir.

4.5. Latin Amerika: Planlı Yeniden Yerleşim ve Katılım Sorunları

Dünya Bankası tarafından hazırlanan "Latin Amerika’da Afet Riski Altındaki Nüfusların Önleyici Yeniden Yerleşimi" raporu, Arjantin, Brezilya, Kolombiya ve Guatemala’daki önleyici yeniden yerleşim projelerini incelemektedir. Bu çalışmada, yeniden yerleşim programlarının amaçları; yüksek risk altındaki alanlardaki nüfusun güvenli alanlara taşınması, yasal ve kurumsal çerçevelerin oluşturulması, konut ve altyapı finansmanı, toplum ve yerel yönetimlerin katılımı gibi faktörlerle tanımlanmıştır. Raporda, tüm vakaların ortak noktası olarak risk analizi, katılımcı planlama ve yaşam kaynaklarının korunması vurgulanmaktadır (Cernea, 2004).

El Salvador’un San Vicente volkanı eteklerinde 2009’da meydana gelen laharlardan sonra uygulanan yeniden yerleşim programı, fiziksel güvenlik sağlayan ancak yaşam kaynaklarını ve sosyal ağları göz ardı eden bir örnektir. İncelemeye göre, birçok aile yeni yerleşim yerinden memnun kalmayarak eski tehlikeli bölgelere geri dönmüş veya farklı stratejiler geliştirmiştir. Ekvador’daki Tungurahua Yanardağı örneğinde ise acil tahliye ve yeniden yerleşim politikalarının yoksul ve dışlanmış grupları daha fazla mağdur ettiği, ekonomik kayıplara ve sosyal kopuşlara neden olduğu tespit edilmiştir (Bowman ve Henquinet, 2015).

5. Türkiye’de Afet Yönetimi ve Yerinden Olma Politikalarının Tarihsel Gelişimi

5.1. 7269 Sayılı Kanun: Afet Kanunu

Türkiye’nin afet yönetimi mevzuatının temelini 1959 tarihli 7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun (Afet Kanunu) oluşturmaktadır. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ndeki çalışmaya göre, bu yasa afetlerin tanımından başlayarak ülke çapındaki afet örgütlenmesini, afetlerin nasıl yönetileceğini ve afet sonrası travmaların nasıl onarılacağını düzenleyen kapsamlı bir normlar silsilesidir (Akduman, 2024). Kanun, idarelere geniş yetkiler verirken afetlerden zarar gören vatandaşlara barınma, kredi ve yardım gibi haklar tanımaktadır. Yasa; kriz yönetiminden risk yönetimine geçişi öngörmemekle birlikte, 1959’dan 1999’a kadar afet yönetimindeki başlıca başvuru kaynağı olmuştur.

7269 sayılı Kanun’da, afet nedeniyle konutları yıkılan veya ağır hasar gören kişiler hak sahibi olarak kabul edilir; hak sahipleri için konut, işyeri, ahır ve altyapı tesisleri inşa edilebilir veya faizsiz kredi verilebilir. Kanun, afet sonrası yer seçimi ve yeniden yerleşim konusunda merkezi ve yerel idarelere yetki verir; ancak risk analizi ve afet öncesi önleme politikaları sınırlı düzeydedir (Çilingir ve Güler, 2020). 1999 Marmara depremine kadar Türkiye’nin afet politikası büyük ölçüde bu yasa etrafında şekillendi ve deprem sonrası yeniden yerleşim uygulamaları konut yapımı ve borçlandırma esasına dayandı (Arslan, 2023).

5.2. 1999 Marmara Depremi ve Kurumsal Reformlar

17 Ağustos 1999 Marmara Depremi, 17.000’den fazla insanın ölümüne ve yüzbinlerce yapının hasar görmesine neden oldu. Bu felaket, afet yönetimi sisteminin dağınık ve yetersiz olduğunu gösterdi. Depremden sonra 2000’lerde çıkarılan yönetmelikler ve 2004 yılındaki Kentsel Dönüşüm kanun tasarıları, riskli yapıların dönüşümünü gündeme getirdi (Güler, 2019). 1999 depremi aynı zamanda zorunlu deprem sigortası (DASK) ve mühendislik denetim sistemlerinin geliştirilmesini tetikledi.

5.3. 5902 Sayılı Kanun ve AFAD’ın Kurulması

2009’da çıkarılan 5902 sayılı Kanun, Türkiye’de afet ve acil durum yönetimini köklü biçimde yeniden yapılandırdı. Bu kanunla, Başbakanlık bünyesinde Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) kuruldu ve daha önce farklı bakanlık ve kurumlar tarafından yürütülen afet yönetimi yetkileri tek elde toplandı (Özmen ve Özden, 2013). Afet ve Acil Durum Yüksek Kurulu, koordinasyon kurulu ve danışma kurulları gibi yapılar oluşturularak afet yönetiminde merkezi koordinasyon sağlandı (Karaman, 2017). Yeni sistem, ülke genelinde risk yönetimini ve afet öncesi hazırlığı ön planda tutmayı amaçladı;

erken uyarı sistemlerinin kurulması, riskli bölgelerin belirlenmesi, eğitim ve kamu farkındalığının artırılması, geçici barınma ve rehabilitasyon hizmetleri AFAD'ın görevleri arasında sayıldı.

AFAD'ın temel görevleri arasında, afet bölgelerinin belirlenmesi ve ilanı, aynı ve nakdî yardımların düzenlenmesi, erken uyarı ve izleme sistemlerinin kurulması, müdahale ve koordinasyon faaliyetleri ile geçici barınma ve rehabilitasyon hizmetlerinin yürütülmesi yer almaktadır (Karaman, 2017). Böylece 5902 sayılı Kanun, afet yönetimini daha entegre ve kurumsallaşmış hale getirmiştir.

5.4. 6306 Sayılı Kanun: Kentsel Dönüşüm ve Riskli Alanlar

2012'de kabul edilen 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun, özellikle deprem tehlikesi yüksek bölgelerdeki riskli yapı ve alanların yenilenmesini amaçlamaktadır. Grantham Research Institute tarafından hazırlanan özet, bu yasayla Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın "riskli alan" ve "riskli yapı" haritaları yayımlamakla yükümlü olduğunu, riskli bölgelerde inşaat ve yeniden yapım faaliyetlerini durdurma yetkisi bulunduğunu, riskli yapıların kamulaştırılabileceğini ve mülk sahiplerine buyout (satın alma) ve yeni konut imkânları sunulabileceğini belirtmektedir (Akın, 2021). Yasa, dönüşüm sürecinde maliklerin en az üçte ikisinin onayı ile projelerin gerçekleştirilebileceğini öngörmekte; ancak uygulamada rıza ve katılım tartışmaları yaşanmıştır. 6306 sayılı Kanun, kentsel dönüşümü afet risklerini azaltma aracı olarak ortaya koysa da konut rantı ve sosyal adalet bağlamında eleştirilmektedir (Ağın ve Çelik, 2022).

Türkiye'de kentsel dönüşüm kapsamında TOKİ (Toplu Konut İdaresi) ve özel sektör iş birliğiyle birçok proje yürütülmüş; riskli yapıların yıkılıp modern konutlar inşa edilmesi hedeflenmiştir. Bu süreçte sosyal konut üretimi, kira yardımları ve arsa üretimi gibi destek mekanizmaları uygulanmıştır. Ancak İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde dönüşüm projeleri çoğu zaman düşük gelirli grupların kent merkezinden uzaklaştırılmasına ve sosyal adalet tartışmalarına yol açmıştır (Keskin, vd., 2024). 6306 sayılı Kanun'un 2023'te Kahramanmaraş depremlerinden sonra yeniden gündeme gelmesi, riskli yapıların hızla dönüştürülmesi ve afetzedeler için konut üretimi açısından önemlidir.

6. Doğal Afetler ve Yeniden Yerleşim Politikaları

6.1. Doğal Afetlerin Etkisi ve İlk Müdahale

Depremler, seller, fırtınalar, orman yangınları ve heyelanlar gibi büyük çaplı doğal afetler her yıl dünyanın farklı bölgelerinde on binlerce insanın hayatını kaybetmesine ve yüz binlerce kişinin yaralanmasına yol açmaktadır (Usta, 2023). İç yerinden edilme verileri, afetlerin insan hareketliliği üzerindeki etkisini gözler

önüne sermekte: IDMC'nin 2024 raporuna göre 2023 yılında afetler 148 ülkede 26,4 milyon yeni iç yerinden edilmeye neden olmuştur. Aynı rapor, depremlerin 6,1 milyon insanı yerinden ederek 2008'den bu yana en yüksek afet kaynaklı yerinden etme rakamına ulaştığını belirtmektedir. Afetler yalnızca can kayıplarına neden olmaz; evler, işyerleri ve altyapı sistemleri de büyük ölçüde tahrip olur ve yüzbinlerce yapı kullanılamaz hale gelmektedir (Ateş ve Özbilek, 2025). Örneğin 2024 ortasında Türkiye'de inşaat maliyet endeksinin yıllık %66 artış gösterdiği rapor edilmekte; yüksek malzeme fiyatları ve finansman sorunları, afet sonrası konut projelerinin hızını kısıtlamaktadır.

Afetlerin ardından ilk müdahale aşaması, arama-kurtarma, acil tıbbi müdahaleler, gıda ve temiz su temini ile geçici barınma sağlanmasını kapsamaktadır. Sendai Çerçevesi, devletlerin afetlere hazırlanması ve müdahale kapasitesini güçlendirmesi gerektiğini vurgulamakta; erken uyarı sistemleri ve toplum temelli hazırlıklar can kayıplarını azaltmaktadır. Ancak afetlerin ölçeği büyüdükçe yerel ve ulusal kapasiteler yetersiz kalabilmekte; bu nedenle uluslararası yardımlar ve insani kuruluşlar devreye girmektedir (Uzunçibuk, 2005). İlk müdahale süreci aynı zamanda yeniden yerleşim politikalarının temelini oluşturmakta: hasar tespiti, risk analizi ve barınma ihtiyaçları bu aşamada belirlenmekte ve sonraki süreçlere yön vermektedir.

6.2. Geçici Barınma: Çadır Kentler ve Konteyner Yerleşimler

Doğal afetler sonrasında yüzbinlerce insan evlerini kaybettiğinde ilk başvuru çözüm genellikle çadır kentler veya açık alanlarda kurulan barınaklar olmaktadır. Bu geçici mekanlar, afetin hemen ardından hızlı bir barınma sağlamakta ancak uzun vadede barınma, güvenlik ve hijyen sorunları yaratmaktadır (Çilingir, 2019). Uluslararası deneyimler, çadır kentlerin yerini giderek konteyner yerleşimlere bıraktığını göstermektedir. EERI-SSEER'in saha çalışmalarında gözlemlendiği üzere, konteyner yerleşimler elektrik, su, ısıtma ve internet altyapısıyla donatılmakta; okullar, sağlık klinikleri, psikolojik danışmanlık merkezleri ve iş bulma ofisleri gibi hizmetler sağlanmaktadır (Dilsiz, vd., 2023). Bu yerleşimler, afetlerin yarattığı travma sonrası toplumların yeniden bir araya gelmesine ve sosyal bağların korunmasına yardımcı olmaktadır.

Geçici barınmanın en büyük zorluklarından biri, süreklilik ve belirsizliktir. Birçok ülkede konteyner yerleşimlerin kurulması ve ailelerin bu yerlere taşınması aylar almakta; bazı aileler 20 ay veya daha uzun süre geçici barınma yerlerinde yaşamak zorunda kalmıştır. Konteynerlerden kalıcı konutlara geçişin kura gibi yöntemlerle yapılması, geçici yerleşimlerde oluşan sosyal ağların parçalanmasına ve adaletsizlik algısına yol açmaktadır. Ayrıca bazı aileler, kira ödemediği için yaşadıkları konteyner yerleşimlerde yeni sosyal bağlar kurdukları ve ücretsiz hizmetlerden yararlandıkları için kalıcı konutlara taşınmayı geciktirebilmektedir;

bu durum ekonomiye yük olarak görülse de, geçim kaynakları ve sosyal desteklerin önemine işaret etmektedir.

6.3. Kalıcı Konut İnşası ve Politik Tartışmalar

Afet sonrası geçici barınma sürecinin ardından en kritik adım kalıcı konut projeleridir. Birçok hükümet, özel sektörle iş birliği yaparak yüz binlerce konut inşa etme sözü verir; ancak malzeme fiyatlarının yükselmesi, yüksek faiz oranları ve finansman sorunları inşaat hızını sınırlayabilmektedir (Avlar, vd., 2023). 2024 ortasında Türkiye’de inşaat sektöründeki maliyet endeksinin yıllık %66 artması, inşaat hızını yavaşlatan önemli bir faktör olarak rapor edilmiştir. Benzer şekilde, dünyadaki büyük afetlerde sıkça görüldüğü üzere, en çok zarar gören bölgelerde enkaz kaldırma, altyapı onarımı ve kültürel mirasın korunması gibi süreçler inşaatı daha da geciktirebilir (Li, 2024).

Kalıcı konutların tahsisinde hak sahipliği belirleme, tazminat ve dağıtım yöntemleri tartışma konusudur. Birçok ülkede hak sahipliği yasalar ve yönetmeliklerle tanımlansa da, orta ve hafif hasarlı yapıların sahipleri dışlanabildiği için mağduriyetler yaşanabilmektedir. Geçici yerleşimlerde kurulan toplumların parçalanması ve kalıcı konutlara geçişin kura gibi yöntemlerle yapılması, sosyal bağları zedeleyebilmektedir. Bu nedenle kalıcı konut politikalarının fiziksel konut sağlamanın ötesine geçerek sosyal destek ağlarının korunmasına, tazminatın adil ve şeffaf biçimde uygulanmasına odaklanması gerekmektedir (Akşar ve Öztürk, 2025).

Büyük doğal afetler, aynı zamanda kentsel dönüşüm ve yapı güvenliği konularını gündeme getirmektedir. Birçok ülkede riskli yapı stokunun dönüştürülmesi hızlandırılırken, imar affı uygulamaları veya plansız gelişme, afet riskini artırdığı için eleştirilir. Uzmanlar, özellikle eski yapı stokunun bulunduğu büyük şehirlerde yüz binlerce riskli konutun acil olarak yenilenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Bilgehan, 2023). Bu bağlamda, yeniden yerleşim politikaları, kentsel planlama ve deprem yönetmeliği reformlarıyla entegre bir şekilde yürütülmelidir.

6.4. Sivil Toplum ve Yerel İnisiyatifler

Afet sonrası yeniden yerleşim süreçlerinde sivil toplum kuruluşları (STK’lar) ve yerel inisiyatifler kritik roller üstlenmektedir. Geçici yerleşimlerde psikososyal destek, gıda yardımı ve istihdam danışmanlığı sağlayan STK’lar, devletin sunduğu hizmetleri tamamlamaktadır. Örneğin EERI-SSEER raporu, konteyner yerleşimlerde ANDA ve Türk Kızılayı gibi örgütlerin psikolojik destek, gıda yardımı ve iş bulma hizmetleri sunduğunu bildirmektedir.

Sivil toplumun katkıları, yeniden yerleşim programlarının sosyal boyutunu güçlendirmekte; travma yaşayan bireyler için psikolojik destek, çocuklar için

eğitim programları, işsizlikle mücadele için mesleki eğitimler ve toplum etkinlikleri düzenlenmektedir. Yerel dernekler, afet sonrası planlamada toplumların sesini duyurarak karar alma süreçlerine katılımı artırabilir. Bu örnekler, yeniden yerleşim politikalarının yalnızca hükümetler tarafından değil, toplumun öz örgütlenme kapasitesi ve dayanışmasıyla daha başarılı bir şekilde uygulanabileceğini göstermektedir (Anckermann, vd., 2005).

7. Sonuç ve Değerlendirme

Yeniden yerleşim politikalarının gelişimi, uluslararası insan hakları normları ve afet risk yönetimi çerçeveleri ile sürekli olarak şekillenmektedir. Guiding Principles on Internal Displacement ve Kampala Sözleşmesi gibi belgeler, yerinden edilmiş kişilerin güvenli, gönüllü ve onurlu bir şekilde geri dönme veya yeniden yerleşme hakkını ortaya koyarken mülkiyet iadesi ve tazminat gibi unsurları zorunlu kılmaktadır. Sendai Çerçevesi ve IASC Dayanıklı Çözümler Çerçevesi ise risk azaltımı, dayanıklılık ve katılımcı süreçleri vurgulamaktadır (Da Costa ve Pospieszna, 2015). Planlı Yer Değiştirme Rehberliği, planlı yer değiştirmelerin son çare olması gerektiğini ve sosyal ve ekonomik boyutların dikkate alınmasını önermektedir.

Uluslararası vaka incelemeleri, yeniden yerleşim programlarının başarısının katılım, şeffaflık ve geçim kaynaklarının korunmasına bağlı olduğunu göstermektedir. Sri Lanka ve Filipinler'deki deneyimler, yukarıdan aşağıya dayatılan tampon bölge ve yapı yasağı politikalarının balıkçı toplumlarının geçim kaynaklarını yok ettiğini ve sosyal adaletsizlik yarattığını ortaya koymuştur. Japonya'da ise kapsamlı altyapı yatırımlarıyla desteklenen büyük ölçekli taşınma programı, uzun süren geçici barınma problemlerine rağmen risk azaltımında önemli bir örnek sunmuştur. ABD'deki FEMA buyout programları, teorik olarak risk azaltımı sağlasa da bürokrasisi ve sosyal adaletsizliği nedeniyle eleştirilmektedir. Latin Amerika örnekleri ise toplum katılımının ve geçim kaynaklarının korunmasının önemini vurgulamaktadır.

Türkiye'de afet yönetimi mevzuatı 1959 tarihli 7269 sayılı Kanun'dan 2012 tarihli 6306 sayılı Kentsel Dönüşüm Kanunu'na kadar önemli dönüşümler geçirmiştir. 1999 Marmara depremi, kurumsal reformlara yol açmış ve 5902 sayılı Kanun'la AFAD kurulmuştur. Bu reformlar risk yönetimini ve koordinasyonu güçlendirse de uygulamada kurumsal yetki paylaşımı, finansman ve şeffaflık konularında sorunlar devam etmektedir.

Son yıllarda yaşanan büyük doğal afetler, Türkiye'nin afet yönetimi ve yeniden yerleşim politikalarının sınındığı dönüm noktalarıdır. Geçici yerleşimler kısa vadede güvenli barınma sağlarken, sosyal bağların korunması ve kalıcı konutlara geçiş sürecinin şeffaf yönetilmesi gerekmektedir. Afet sonrası yaşanan gecikmeler, yüksek maliyetler ve kura yöntemiyle dağıtımda yaşanan sorunlar,

yeniden yerleşim programlarının uzun vadeli dayanıklılık hedeflerini gözeterek şekilde revize edilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca imar affı ve plansız kentleşme politikaları, afet riskini artırdığı için kentsel dönüşüm çabalarının bütüncül ve adil bir yaklaşımla yürütülmesi şarttır.

Sonuç itibarıyla, afet sonrası yeniden yerleşim politikaları yalnızca fiziki yeniden inşa değil; insan hakları, sosyal adalet, ekonomik sürdürülebilirlik ve kültürel bağların korunması gibi çok boyutlu unsurları içermelidir. Uluslararası deneyimler, gönüllü katılım, şeffaflık, geçim kaynaklarına erişim, mülkiyetin iadesi ve uzun vadeli destek gibi ilkelerin başarının anahtarı olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin gelecekteki afetlere hazırlıklı olması için yasal çerçevelerin güçlendirilmesi, riskli yapı stokunun dönüşümü, toplum temelli planlamanın teşvik edilmesi ve afet mağdurlarının ihtiyaç ve beklentilerinin dikkate alındığı bütüncül politikalar gereklidir.

Kaynakça

- Abeldaño Zuñiga, R. A., de Lima, G. N., & Suarez-Herrera, J. C. (2024). Tackling Complexity: Integrating Responses to Internal Displacements, Extreme Climate Events, and Pandemics. *Climate* 2024, 12, 31.
- Ağın, C., & Çelik, H. Z. (2022). Kentsel afetlerle mücadelede 6306 sayılı kanun kapsamındaki kentsel dönüşüm uygulamalarının Türkiye afet durumu üzerinden okunması. *Kent Akademisi*, 15(3), 1109-1131.
- Ahsan, M. M., & Varol, N. (2020). Çevreden kaynaklanan göçün boyutu: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine bir çalışma. *Antropoloji*, (39), 123-128.
- Akduman, Ö. (2024). Türk afet mevzuatının bütünlükli afet yönetimi açısından incelenmesi. *İdealkent*, 16(45), 1753-1784.
- Akın, Y. N. (2021). 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun Kapsamında Kentsel Dönüşüm Kolluğu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2), 489-576.
- Akşar, S., & Öztürk, R. B. (2025). Geçici Barınma İçin Sürdürülebilirlik ve Mobilitayı Birleştiren Yenilikçi Tasarım Önerisi. *Ege Mimarlık*, (126), 58-69.
- Anckermann, S., Dominguez, M., Soto, N., Kjaerulf, F., Berliner, P., & Naima Mikkelsen, E. (2005). Psycho-social support to large numbers of traumatized people in post-conflict societies: An approach to community development in Guatemala. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 15(2), 136-152.
- Anderson, A., & Hodgkin, M. (2010). The creation and development of the global IASC Education Cluster. Background paper for the Global Monitoring Report, UNESCO.
- Arslan, M. (2023). Türkiye'nin Afet Yönetimi Politikasını Yasal ve İdari Normlar Üzerinden Okumak. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 41-67.
- Ateş, N., & Özbilek, Ö. (2025). İklim Mültecileri: 1997-2024 Yılları Arası Yayınlanan WoS Makalelerinin Bibliyometrik Analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (39), 214-248.
- Avlar, E., Limoncu, S., & Tızman, D. (2023). Deprem sonrası geçici barınma birimi: CLT E-BOX. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 38(1), 471-482.
- Aydın, G., & Genç, F. N. (2023). Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Afet ve İklim Değişikliği Politikaları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 563-590.
- Barbelet, V., & Palmer, T. (2020). Implementing the IASC Guidelines on inclusion of persons with disabilities in humanitarian action. HPG roundtable learning

note. London: ODI (<https://odi.org/en/publications/implementing-the-iasc-guidelines-on-inclusion-of-persons-with-disabilities-in-humanitarian-action/>).

- Bilgehan, M. (2023). Kentsel Dönüşümde Afetlere Dirençli Yapılar. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, 2(4), 282-301.
- Bowman, L. J., & Henquinet, K. B. (2015). Disaster risk reduction and resettlement efforts at San Vicente (Chichontepec) Volcano, El Salvador: toward understanding social and geophysical vulnerability. *Journal of Applied Volcanology*, 4(1), 14.
- Brannigan, M. C. (2015). Japan's March 2011 disaster and moral grit: our inescapable in-between. Bloomsbury Publishing PLC.
- Buhaievskiy, M. (2025). Legal Frameworks For Urban Integration Of Internally Displaced Persons In Ukraine: Comparative Study Of National And International Approaches (Doctoral dissertation), Kyiv School of Economics.
- Cernea, M. M. (2004, October). Impoverishment risks, risk management, and reconstruction: A model of population displacement and resettlement. In UN Symposium on hydropower and sustainable development (Vol. 27). Beijing: United Nations.
- Çilingir, G. A. (2019). Türkiye’de Afet Yönetimi ve İdarenin Sorumluluğu. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Çilingir, G. A., & Güler, İ. Ö. (2020). Afet politikalarında risk unsuru ve afet mevzuatında risk yönetimi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 152-165.
- Da Costa, K., & Pospieszna, P. (2015). The relationship between human rights and disaster risk reduction revisited: Bringing the legal perspective into the discussion. *Journal of International Humanitarian Legal Studies*, 6(1), 64-86.
- Dakua, T., Manisha, M., Ahamad, V., Das, P., & Das, K. (2023). Natural Disasters and Internal Displaced Population in India: An analysis from IDMC Data. *Man India*, 103, 65-81.
- Deng, F. M. (1999). Guiding principles on internal displacement. *International Migration Review*, 33(2), 484-493.
- Dieng, A. (2017). Protecting internally displaced persons: The value of the Kampala Convention as a regional example. *International Review of the Red Cross*, 99(904), 263-282.
- Dilsiz, A., Günay, S., Mosalam, K. M., Miranda, E., Arteta, C., Sezen, H., ... & Safiey, A. (2023). StEER-EERI: 2023 Mw 7.8 Kahramanmaraş, Türkiye earthquake

- sequence joint preliminary virtual reconnaissance Report (PVRR). ETH Zurich.
- Doğan, B., & Ocak, U. M. (2025). Sendai Çerçevesi Bağlamında Afet Yönetiminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Değerlendirilmesi: Hopa Arama ve Kurtarma Derneği Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Karadeniz Araştırmaları*, 22(87), 1412-1433.
- Dursun, D., Öztaş, D., & Demirdağ, İ. (2024). Çoklu Afet Risklerinin Analizinde Çok-Ölçütlü Karar Verme Yöntemi: İskenderun Deneyimleri. *İdealkent*, 16(46), 2269-2314.
- Erenel, F., & Caymaz, E. (2020). Acil durum ve afet yönetimine güncel bir bakış. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ergün, Y., Mertol, H., ve Duman, E., (2022) Tokat İlinde Yer Değiştiren Yerleşmeleri, (İçinde) Seçilmiş Örneklerle Türkiye’de Yer Değiştiren Yerleşmeler, Kriter Yayıncılık.
- Ferris, E. (2015). Climate-induced resettlement: Environmental change and the planned relocation of communities. *SAIS Review of International Affairs*, 35(1), 109-117.
- Ferris, E. (2020). Durable Solutions for IDPs. Research Briefing Paper, UN Secretary-General’s High-Level Panel on Internal Displacement (HLP). https://www.un.org/internal-displacement-panel/sites/www.un.org/internal-displacement-panel/files/durable-solutions-ferris_1_apr_2021.pdf.
- Greiving, S., Du, J., & Puntub, W. (2018). Managed retreat—A strategy for the mitigation of disaster risks with international and comparative perspectives. *Journal of Extreme Events*, 5(02n03), 1850011.
- Gupta, H. K., & Gahalaut, V. K. (2013). Three Great Tsunamis: Lisbon (1755), Sumatra-Andaman (2004) and Japan (2011) (pp. 85-85). London: Springer.
- Güler, Z. E. (2019). 2000 sonrası süreçte kentsel dönüşüm uygulamalarının kentsel mekana etkisi: Bursa örneği (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Inter-Agency Standing Committee. (2010). IASC Framework on durable solutions for internally displaced persons. In IASC framework on durable solutions for internally displaced persons (pp. 57-57).
- İnce, C. (2020). Afetler çağı, afetlerin yapısal dönüşümü ve COVID-19. *Turkish Studies*, 15(4), 565-578.
- Kalin, W. (2008). Guiding principles on internal displacement. *Stud. Transnat'l Legal Pol'y*, 38, 1.

- Karaman, Z. T. (2017). Afet yönetimine giriş ve Türkiye’de örgütlenme. *Bütünleşik Afet Yönetimi* (Ed. Zerrin Toprak Karaman, Asuman Altay), Birleşik Matbaacılık, İzmir, 1-39.
- Keskin, E., Tanrıvermiş, H., & Aliefendioglu, Y. (2024). Türkiye’de Büyük Ölçekli Kentsel Dönüşüm Projeleri Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi: Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi Örneği. *İDEALKENT*, 15(42), 755-789.
- Koshimura, S., & Shuto, N. (2015). Response to the 2011 great East Japan earthquake and tsunami disaster. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 373(2053), 20140373.
- Kunreuther, H., Wachter, S. M., Kousky, C., & LaCour-Little, M. (2019). Flood risk and the US housing market. Available at SSRN 3426638.
- Lakeman, S. (2021). Typhoon Haiyan: Context, Actors and Response. In *Environmental and Disaster Displacement Policy: Organisational Cooperation between the UN High Commissioner for Refugees and the International Organisation for Migration* (pp. 129-158). Cham: Springer International Publishing.
- Li, M. (2024). Disaster risk management of cultural heritage: A global scale analysis of characteristics, multiple hazards, lessons learned from historical disasters, and issues in current DRR measures in world heritage sites. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 110, 104633.
- Özmen, B., & Özden, T. (2013). Türkiye’nin afet yönetim sistemine ilişkin eleştirel bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (49).
- Öztürk, N. Ö. (2014). Uluslararası koruma çerçevesinde mültecinin hukuki statüsünün belirlenmesi (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi.
- Roquet, V., Bornholdt, L., Sirker, K., & Lukic, J. (2017). Urban land acquisition and involuntary resettlement: linking innovation and local benefits. World Bank Publications.
- Rupasinghe, M. S., & Perera, M. S. J. (2006). Some aspects of coastal zone management in Sri Lanka including impact of tsunami: A review.
- Santos, C. T., Toda, L., Orduña, J. R., Santos, F. D., & Ferrão, J. (2016). The impacts of Typhoon Haiyan in the Philippines: Implications to land use planning. *Climate, Disaster and Development Journal*, 1, 57-66.
- Sarı, B. (2022). AFAD ve FEMA Stratejik Planlarının Afet Yönetimi ve Sendai Çerçevesi Açısından Analizi. *Acil Yardım ve Afet Bilimi Dergisi*, 2(1), 10-18.

- Shi, L., Fisher, A., Brenner, R. M., Greiner-Safi, A., Shepard, C., & Vanucchi, J. (2022). Equitable buyouts? Learning from state, county, and local floodplain management programs. *Climatic Change*, 174(3), 29.
- Siddeek, M. S., & Sipahi, E. (2024). Gelişmekte Olan Ülkelerde Afet Yönetimine İlişkin Sorunların Sri Lanka Örneğinde İncelenmesi. *Urban 21 Journal*, 2(2), 27-45.
- Sümer, G. Ç. (2024). İklim Değişikliğinde Önemli Bir Gündem: Yerinden Edilme ve Yeniden Yerleştirme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 16(31), 295-308.
- Tatlı, A. (2020). Türkiye'nin kentleşme sürecini etkileyen yasalar kapsamında imar afları; imar barışı yasal düzenlemesinin Ankara ilinde uygulanması (Yüksek Lisans Tezi), Çankaya Üniversitesi.
- Türkeş, M., Sümer, U. M., & Çetiner, G. (2000). Küresel iklim değişikliği ve olası etkileri. Çevre Bakanlığı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları (İstanbul, 13 Nisan 2000), 7-24.
- Union, A. (2009). African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa:(Kampala Convention) (Vol. 4). African Union.
- URL 1: <https://www.internal-displacement.org/> (Erişim Tarihi: 11.10.2025)
- Usta, G. (2023). Dünya’da meydana gelen afetlerin istatistiksel olarak analizi (1900-2022). *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 172-186.
- Uzunçubuk, L. (2005). Yerleşim yerlerinde afet ve risk yönetimi (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi.
- Walch, C. (2018). Typhoon Haiyan: pushing the limits of resilience? The effect of land inequality on resilience and disaster risk reduction policies in the Philippines. *Critical Asian Studies*, 50(1), 122-135.
- Yılmaz, C. (2020). Türkiye kırsal yerleşme coğrafyası literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17(34), 519-560.

BÖLÜM 35

Türk Romanında Ermeniler: Haçın ve Nefret Köprüsü Örneği (1918-1922)

Ramazan Topdemir¹

Giriş

Ermeniler, uzun yıllar Türkler ile iç içe yaşamışlardı. Her türlü zor şartlarda Türklerin desteğini alan Ermenilerin, tutum ve davranışları; I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru değişmeye başladı. I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti yenilince ve işgal güçleri ülkemizi işgal edince, ülkemizde yaşayan azınlıklar da harekete geçtiler. Bu azınlıklardan Ermeniler işgalciler ile iş birliği yaparak bulundukları yerlerde saldırılara başladılar. Uzun yıllar Türkler ile yakın komşuluk ve dostluk kuran Ermenilerin bu davranışları büyük nefret ve tepki ile karşılandı. Ermenileri, fırsatını bulduklarında Türklere karşı saldırıya geçmelerinin arka planında, yabancı okulların, yaptığı kışkırtmaların büyük etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. "Yabancı okulların Kurtuluş Savaşı'nda düşmanca tavırlar içine girmesi, işgal askerleriyle birlikte hareket etmesi ve azınlıkları isyana teşvik etmesi, kurulan Cumhuriyet Hükümeti'nin bu okullara bakışının olumsuz olmasına sebep olur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla (1924), bu okulların bazıları kapatılır, bazıları da denetim altına alınır. Böylece bu okulların dini ve siyasi eğitim vermelerinin önüne geçilir. Ancak yapılan pek çok düzenlemeye rağmen yabancı okullardaki misyonerlik faaliyetlerine engel olunamaz." (

Ülkemizin zor döneminde yeni cepheler açmış olan Ermenilerin bu davranışları uzun yıllar kapanması zor bunalımlar ortaya koymuştur.

Tarihsel olayları işleyen edebi eserler, yaşananları açık bir şekilde ortaya koymuştur. Türk romanı da değişik tarihsel süreçleri ele alarak, tarihi romanlar ile yaşanmış olayları bir kronoloji çerçevesinde işlemiştir. Bilindiği gibi tarihi romanlar, tarihsel bilgileri, edebi bir bakış açısı içinde okuyucularına vermesi ile öne çıkan bir roman türüdür. Tarihsel romanlar farklı konuları ele alarak, okuyucunun karşısına çıkmıştır.

Halide Edip Ateşten Gömlek romanında Ermenilerden söz eder. Mithat Cemal Kuntay, Üç İstanbul romanında, Kemal Tahir Yorgun Savaşçı'da, Yaşar Kemal Demirciler Çarşısı Cinayeti'nde, Orhan Kemal, Kanlı Topraklardan söz eder.

Geçmiş hatırlarken Ermenilerden, zaman zaman da kıyımdan söz eden romanlar arasında yer alan romanlar şunlardır:: *Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Yaban*(1932), *Burhan Cahit Morkaya'nın Yüzbaşı Celal*(1931) ve *Cephe Gerisi*(1933), *Ali Kemal Kırksekizoğlu'nun Beyza*(1938),

¹ İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Kemal M. Altinkaya'nın Dalga Geçen Adam(1945), Şükufe Nihal Başar'ın Çölde Sabah Oluyor(1951), Hikmet Ilgaz'ın Şark Yıldızı(1953), Tarık Buğra'nın Küçük Ağa(1963), İlhan Selçuk'un Yüzbaşı Selahattin'in Romanı(1973), Ali Fuat Ayrar'ın Kızık Duran Geliyor(1973) (Köprülü, Fuad,Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesirleri)

Türk Edebiyatında; Ermeniler konu edinen romanlar arasında Kemal Tahir'in Orhan Kemal'in... Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun... Peyami Safa'nın... Cemal Mithat Kuntay'ın... romanlarını genel olarak sıralaya biliriz.Bu romanlarda kahramanların bir kısmı ana karakter, bir kısmı da yardımcı karakter olarak karşımıza çıkar.

Bu çalışmamızda,1918-1922 yılları arasını konu edinen Haçin romanı ve Nefret Köprüsü romanlarını detaylı bir şekilde incelemeyi esas aldık.Romanları zaman, mekan,kahramanlar ve bakış açısı yönünden ele aldık.Romanları bu şekilde ele alarak, dönemin sosyal,tarihsel,siyasal açılarını vermeye gayret gösterdik. Romanlarda zaman unsurunda öne çıkan hususlardan birisi de sosyal zamandır.

Sosyal zamandaki unsurlar arasında; gelenekler,görenekler,adetler ve törenler işlenerek romandaki hususlar ortaya konulmaya çalışılmaktadır. İncelediğimiz diğer unsurlar da anlam olarak bilinen unsurlardır.Ancak romanlarda geçen unsurların nasıl geçtiği, yazarın tarihsel doku içerisinde verdiği öğeler, romanın konusunu anlamak ve benimsemek açısından önemli yönler olduğunu belirtmek gerekir.Yani mekanın, zamanın, kahramanların, bakış açısı unsurlarını ayrı ayrı inceleyerek, tarihsel süreci ortaya koymuş olduk. Milli Mücadele döneminin başlaması ile meydana gelmiş olan olayları konu edinen romanları incelememiz; bizlere tarihsel romanların, tarih ile bütünleştirdiğini göstermektedir.

I.Haçin Romanı

a-Haçin Romanında Vak'a Zamanı: Roman (1919) da başlayıp Cumhuriyet'in ilân tarihi olan 1923'te sona erer. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Haçin'den sürülmüş Ermenilerin Halep'te dört yıl kalıp, Fransız işgali üzerine Haçin'e dönmelerini konu edinir. Orta Toroslar üzerinde kırk bine yakın nüfusu, üç kilisesi, bir camisi, Türk Ermeni mahalleleri ve Amerikan okulu olan şehirde, Türk okulunda Hoca Gaytancızade Mürsel Efendi ve ailesi, gelişen olaylarda aktif görev alırlar. Fransızların atadıkları son kaymakam Çalyan Karabit, İstanbul Hukuk mektebini bitirmiş bir avukattır ve Haçin'e Kilikya devleti hayalleriyle gelmiştir. Kasabada zorlamalar nedeniyle bin küsur Türk nüfusu kalmıştır. Haçin'de Mürsel Efendi'nin oğullarından gezici başkâtip İsmail, bugün günü götürülür, yara bere içinde neden sonra salıverilir. Küçük oğul Faik, aile dostu Mihran Katayan Efendi tarafından günlerce saklanır, evlerinin aranacağı

öğrenilince, Mihran'ın karısı Seta, gece karanlığında Haçin'den çıkarır çocuğu; ama Türk kesimine geçmeden vurulur.

b-Haçin Romanında Geriye dönüş

Faik Mürsel Efendi eziyetlere dayanamayarak ölür, bu arada karsı da öldürülür. İki topluluk arasında kıyımlar sürer gider. Çok zor bir çete harbinden sonra Türk milisleri Haçin'e girdiklerinde Mürsel Efendi ailesinin sağ kalmış tek aile ferdi kızları Naime'dir. İsmail, evden gizlice ayrılp, Ermeni çetelerine karşı savaşa gittiği sırada geçmişe döner: *“Artık her şey geride kalmıştı. Kurulan aile düzeni, yok olmuştu. Bu gidişin dönüşü ya olurdu ya olmazdı. Aile fertleri birer birer gözünün önünde canlanıyordu: “Kız kardeşi Naime sanki önündeydi. Sarı saçları, örgüler bilek kalınlığında. Gözleri sarı ve ışıltılıydı. Erkek kardeşi, Faik, bıyıkları yeni yeni terliyor, kara gözleri sevgi dolu. Kara kız kendi dünyasında bebeği ile oynuyor.*

Zekiye, Faike, Naime,.. Bir bir gelip, duruyorlar gözlerinin önünde. Sevdiği kızı, sarayı düşünüyor arada. Pembeler giyinmiş, saçları gösünün üstünde. İsmail, bir süre sonra kendine gelerek, savaşın içinde bunlara gerek yok diyerek düşüncelerine son veriyor.” (Haçin,1971:88)

c-Haçin Romanında Sosyal Zaman olarak roman kahramanı İsmail'in düğününe geniş yer verilir. Düğünde Haçin ve çevresinin geleneklerini, giyim ve kuşamını, düğün adetlerini öğreniriz: *“Köy meydanında davulun sesi gelmeye başlayınca,gelin evine bir bayrak dikildi. Bir bayrak da güveyin evine. Güveyin evi Haçin'de değil.. Müslüman, gavur davulcunun yanına toplanarak halay çekiyordu.Güm, güm de güm. Davulcu onları görünce coştı, tokmağı daha güçlü indirmeğe başladı. Güm, güm de güm, güm.. Davul belinde, tokmak elinde, çömeliyor davulcu, ayakları iniyor, kalkıyor, zıplıyor, sekiyor. Davulcu dikildiği yerde fır fır dönüyor, indiriyordu tokmağı. Kara şalvar döküm döküm, ak mintanının kolları havada rüzgârlanıyor o döndükçe.Haçin,1971:93)*

Kara cepkeninin önlerinde işlemeler var. Çevrelerdeki işlemelerden. Pırıltılı, allı morlu.. Cepkeni işlemeli, belin kuşağı işlemeli. O döndükte dalgalanıyor kuşak, şalvarının kıvrımlarına vuruyor, savruluyor havada. Para çıkartıp attılar davulcuya. Havada yakaladı bahşışleri, hem de davulun gümbürtüsünü hiç bozmadan. Tek ayağı fır dönüyor, hem de hiç şaşırmadan. Güm, güm de güm, güm.. Ağabeyimgil düğün evinin önünden çok kalmadılar. Ben bakıyorum artlarından. Yürüdüler ve durdular bizim evin önünde. Ağabeyimin anahtarını çıkardı cebinden. Koca demir anahtar kilide girdi. Kayboldular... Onlar girdi, Naime çıktı kapıdan. Yeşil ipekli entarisi, ayağında ponponlu ayakkabıları. Entarisinin boyu az kısa mı ne? Bir karış bacak yeri görünüyor çoraplı da olsa! Hacı ağazade Alefendi amcam der ki: Gâvura baka baka gâvur olduk..

Oğlanlarımız Paris'ten gelen takım esvabı örnek tutar kendiye, kızlarımız eteğini az yukarı çeker..

Bir de Amerikan mektebi var ki, çocuklarımızın ne dediklerini anlayabilirsen anla! Öyle söyler. Alefendi amca..' Naime koşarak indi yokuştan. İpekli entarisi pırıldıyor, uçlardaki işlemeler bir çıkıyor ortaya, bir kayboluyor kıvrımların arasında. Yeşil ipek kurdeleler bal rengi saçların uçlarında pırıldıyor. Başını bir o yana, bir bu yana sallayarak yürür Naime. Saçlarının güzelliğinden övünçlü ve de en göz alan yerinin onlar olduğunu bilerekten.. Gerçekte gösterişsiz, ufak tefek bir kız. Dokuz yaşını bitirdi, onunu sürüyor bir iki aydır, ama sekiz yaşından çok göstermez.

Düğün evi dolup taşıyor. Çarşafli kadınlar var girip, çıkıyorlar, çocuklar var kapı önlerinde renk renk giysiler içinde...Eğilenler, doğrulanlar, gülüşenler kapı dibinde düğün evini gözetleyenler, kahkahalar.. Davul durmadan çalıyor.. Güm, güm de güm güm.. Zurnacı bir kara çingene, inceden yanık bir havaya geçti şimdi. İç gıcıkıyor. Evin içinde ise coşanlar, odaların ortalarına fırlayıp oynayanlar var. Allı, yeşilli, morlu..saçlarda teller takılı. Kiminin teli kalın, hem de uzun belinin üstünde kimininki fiyonk olmuş tepede, kimininki tarakla kulağının üst yanına iliştirilmiş." (Haçin,1971:58,59)

d-Haçin Romanında, Şahsiyetler:

Gaytancızade Mürsel Efendi, Türk okulunda öğretmenlik yapan bir şahsiyettir. Hoca Gaytancızade Mürsel Efendi gelişen olaylarda aktif görev alır. Anlatıcı Gaytancızade Mürsel Efendi'yi fiziksel olarak tanıtır: “Orta boylu, tıknaz, kara kaş, kara göz, sakalı, bıyığı gür; başında ak sarığı, üstünde kara, takım esvabı... Türk mektebinde hoca Mürsel Efendi, Haçin'in önde gelenlerindendir. Mürsel Efendi, Ermenilerin yaptığı baskılara ve işkencelere karşı koymak için mücadele eder. Ermeniler, iki oğlunu ve hanımını da öldürür. Bu acılara dayanamayan Mürsel Efendi de üzüntüsünden ölür.(Haçin:1971:190) Fransızların Haçin'e atadıkları son kaymakam Çalyan Karabit'tir. İstanbul Hukuk mektebini bitirmiş bir avukattır ve Haçin'e Kilikya devleti hayalleriyle gelmiştir. Kasabada zorlamalar nedeniyle bin küsur Türk nüfusu kalmıştır.

Haçin kaymakamı **Çalyan Karabitin**, Haçin'deki durumunu, kendi kaleminden öğreniriz: “2 Şubat 1336 bugün Haçin'e hareket ediyorum. Çok önemli bir gün benim için. Yüreğim aşk dolu. Belki gidiyorum, yolumun üstünde ölüm de olsa... Bu görevi kabul etmeyebilirdim, beni hiç kimse zorlamış değil. Kozan'da evim var, biri kız, ikisi oğlan üç tane çocuğum var. Anam, babam, karım... Türk hukukundan mezunum, avukatlık yapıyorum.” (Haçin,1971:149)

Mürsel Efendi'nin küçük oğlu **Faik**, aile dostu Mihran Katayan Efendi tarafından günlerce saklanır, evlerinin aranacağı öğrenilince, Mihran'ın karısı Seta, gece karanlığında Haçin'den çıkarır çocuğu; ama Türk kesimine geçmeden

vurulur. *Cebeciyan, Fransızlar tarafından Ermeni işgalcilerin komutanlığına getirilir. Geniş omuzlu, uzun boylu, gür bıyıklı, sivri çenelidir. Cebeciyan, hileci bir şahsiyet olarak tanınır. Bilgisiz ve cahil olmasına rağmen, kurnazdır. Kendi ırkından olanları bile kandırarak menfaat temin eder. Bilgili kişilerin yanından az konuşarak onları över. (Haçin1971:204,205)*

Makbule Hanım, Haçin eşrafından Cemal Efendi'nin kızıdır. Makbule Hanım'ın, kocası vefat ettiği için, evin bütün yükünü kendisi çeker. Kocası erken yaşta vefa ettiği için, evin bütün yükünü kendisi çeker. Ermeni işgalcileri Makbule Hanımın evine gece baskın yaparak, çocukları ile beraber karakola götürülerek günlerce işkence yaparlar.

Dikran,Romanda belirttiği gibi Haçin'de doğup büyümüş bir Ermenidir. Mürsel Efendi'nin yakın komşusudur. Yıllarca beraber aynı topraklarda yaşamışlar. Ancak Ermeni işgalcilerinin, Feke, Haçin ve çevresini kuşatma altına almaları üzerine, Ermeni 427 çetelerine katılarak onlara kılavuzluk yapmış ve Türklere kayıplar verdirtmiştir.

e-Haçin Romanında Mekanlar: Adana, Kozan Haçin (Saimbeyli İlçesi) de cereyan eder. Haçin, Adana'nın Saimbeyli ilçesinin eski adıdır. Anlatıcı burada cereyan eden olayları verirken; Haçin'in ve etrafının coğrafi yapısını da geniş bir şekilde işler. Böylece yapılan mücadeleler hakkında okuyucu bilgi sahibi olur; "Haçin çok engebeli olan Orta Toroslar üzerindedir. Kuzeyden güneye uzanan sarp ve dik yamaç)ı dağlar, bunların arasına gömülmüş olan derin vadi tabanları Haçin topraklarını meydana getirir. Çatak deresi kuzeyden iner, akar gider Çukurova'ya doğru. Kasaba Çatak deresi vadisinin tabanında, çayın doğu yakasında kurulmuştur. Haçin önlerinde Çatak, doğudan inen Bostanlı çayı ile birleşir.Kaynak: Haçin'in ilk evleri bu iki akarsuyun birleştikleri noktadan başlar, kuzeye ve doğuya doğru yelpaze biçiminde açılır.. Aşağıdan yukarı doğru.. Set set; her sette bir sıra düzgün yapı. İki katlı üç katlı. Damlar kiremitli. Kapıları oymalı kimi evlerin. En tepeden Kale Kilisesi vardır ve Haçin kasabası orada biter.

Kırk bine yakın nüfusu, çarşısıyla, pazarıyla, üç kilise bir camisiyle, en tepede Amerikan mektebiyle, Türk mahallesi Bostanlı çayı kıyılarından başlar, kuzeye doğru uzanır, yayılır ve camiinin orada biter. *Kirkot derler Türk mahallesine. Penceresinin kafesinden, kapı önlerinin sessizliğinden hemen bilinir. Ermeni mahalleleri başka olur. Kadınlar, kızlar kol kola gezerler kapı önlerinde; delikanlılar piyasaya çıkar kızlara karşı. Kahkahalar, şarkılar.. Kirkot'un kadınları kafes ardından gözler onları. Kirkatta gün ezanla başlar, ezanla biter. Çatak deresi bıçak gibi yarar Haçin'i. İki yanda iki dere tepe. Haçin'i kuzeye mağaraya ve güneye Feke'ye bağlayan tek yol Çatak deresi boyunca uzar gider. Başka da geçit vermez dağlar.*

İki tepe öyle yakındır ki birbirine, gökyüzü kalın bir şerit gibi görünür aşağıdan. Güneş bile geç doğar Haçin'de ve de erken çekilir. Bıçak gibi yarmış, ikiye ayırmış kasabayı Çatak deresi. Evler doğu yanda kalmış, derenin batı yakasında bir tek manastır var. Yeşillikler ulu ağaçlar arasında kaim, taş duvarlar heybetle dikilir. (Haçin,1971: 16,17)

Anlatıcı Türk olan ilçenin, Fransızlar tarafından işgal edildiğini belirtmek amacı ile azınlıkların yaptıklarını kısaca belirtir: *"Çatak deresinin batısındaki tepede manastır, doğudakinden kale kilisesi, onun biraz yukarısında ise Amerikan mektebi hiçbir şey olmuyormuş gibi dimdik bakıyorlar çevreye. Ak taşlar Haçin üstüne çöken dehşet havasını belli etmemek için güçlü görünmeğe çabalıyorlar sanki. Kale kilisesinin direğinde al, lâcivert ve ak çizgili Fransız bayrağı dalgalanıyor. Haçin sokaklarında insanlar geziniyor, kapı önlerinde çocuklar koşuşuyor, jandarmalar kol geziyor, gece gündüz. Manastır artık terk edildi gibi bir şey. "(s. 177)*

f-Haçin Romanında Bakış Açısı:

Buna çoklu bakış açısı demek doğru değildir. Olaylar bazen hâkim bakış açısıyla 3.tekil şahıs ağzından anlatıyor, sonra birinci tekil şahıs ağzına geçiliyor. Romanın ilk sayfaları hâkim bakış açısıyla başlar. Örnek olması için veriyoruz: *"Gaytancızade Mürsel Efendi, ağır ağır merdivenlerden çıkıyor... İki adım atıp, soluk alıyor. Akşam yakın, gün kara; güç seçiyor Mürsel efendi bastığı yeri. Bir eli tirabzanda, bir eli alınının üstünde... Oda kapıları açılıyor, oda kapıları kapanıyor, çocuklar koşuşuyor evin içinde; bakıyorlar Mürsel efendiden yana... O hiçbir yanı görmüyor. Gözleri boşlukta; soluk soluğa... Orta boylu, tıknaz, kara kaş, kara göz, sakalı, bıyığı gür; başında ak sarığı, üstünde kara, takım esvabı... Türk mektebinde hoca Mürsel efendi, Haçin'in önde gelenlerinden... Ev üç kat; her katta geniş iki oda, kocaman da bir sofa. Halılar, kilimler, koca ceviz konsollar; aynalar tavanlara dek, ayna önlerinde renk renk karpuz lambalar... Ganeviçe işlemeli ak örtülü sekiler bir boydan, bir boya..." (Haçin,1971:s.7)*

Görüldüğü gibi burada yazar romana hâkim bakış açısıyla giriyor. Mürsel Efendi'nin eve gelmesini, geldiği vakti, evin durumunu ve Mürsel Efendi'nin görünüşünü de bu bakış açısıyla anlatır: *"Babam geldi o sırada. Tozlu yolun ucunda göründü. Bu zaman gelmez babam, gece hiç kalmaz bağ evinde.. Aşağı Haçin'de yatar. Gündüzleri gelir, gider; yiyecek getirir, hazır yemek götürür... Bağ evimizde bir göz odamız var. Yerlere döşekler serilir akşam olunca, biz çocuklar sıra sıra dolarız döşeklere... Annemgil mi? Onları hiç bilmem..."*

Hep beraber göçeriz bağa güzün ve de hep beraber Haçin'e döneriz, şarkılarla, türkülerle... Babam geldi, demiştim. Ceviz dizisini yere fırlatıp koştum. Naime de kalktı, küçük kardeşim de, halamın çocukları da fırladılar..." (s.12) Romanda bunun örnekleri çoktur. Roman boyunca bu hâl devam eder.

Romanda bakış açısı bakımından dikkate değer bir husus ise yazarın kahramanların birinin hatıralarından da yararlanmış olmasıdır. “*Son Haçın kaymakamı Çalyan Karabitin not defterinden: 2 Şubat 1336 Bugün Haçın’e hareket ediyorum. Çok önemli bir gün benim için. Yüreğim aşk dolu. Belki gidiyorum, yolumun üstünde ölüm de olsa... Bu görevi kabul etmeyebilirdim, beni hiç kimse zorlamış değil. Kozan’da evim var, biri kız, ikisi oğlan üç tane çocuğum var. Anam, babam, karım... Türk hukukundan mezunum, avukatlık yapıyorum.*” (Haçın,1971:149)

Yazar burada bir diğer bakış açısı olan, kahraman anlatıcının bakış açısını kullanmaktadır. Roman kahramanı elindeki not defterinden faydalanarak olayları kendisi anlatır. Romandaki hâdiseler Adana’nın, Haçın kasabasında geçer. Bilindiği gibi Haçın, Adana’nın, bugünkü Saimbeyli İlçesinin adıdır. Roman Ermenilerin, Haçın’de yaptıkları katliamları ve zulümleri işler.

II. Nefret Köprüsü Romanı

a-Nefret Köprüsü Romanında Vak’a Zamanı 1914 yılında Birinci Dünya savaşı ile başlayıp1920’de sona erer. Birinci Dünya Savaşı’nda Erzurum ve Erzincan halkı gözü dönmüş Ermeni çeteleri ile savaşırlar. Bu amaçla Rusya ve İngiltere ile görüşen Ermeni çetelerinin temsilcileri, Doğu Anadolu’da bir Ermeni devleti kurmak için saldırılara başlarlar. Bu durumu fırsat bilen Ruslar yıllarca Doğu Anadolu halkına işkence ve zulümler yapar. Rus orduları, Ermenilerin desteği ile Doğu Anadolu içlerine kadar gelir.

Ancak Rusya’da baş gösteren, ihtilâl üzerine Rus askerleri geri çekilmek durumunda kalır. Geriye dönüşler değişik konularda yapılır. Eğin kasabasının ileri gelenlerinden Mustafa Efendi, Ermenilerin yaptığı baskınlarla her şeyin alt üst olduğunu gördükçe üzülr.

b-Nefret Köprüsü Romanında Geriye Dönüş

Ermeni çeteleri, gece yarıları evlere ani baskınlar yaparak, çoluk çocuk demeden işkence ederlerdi. Yine böyle bir gece yarısında Hacer ve çocukları uyandırılmıştı. Bu sefer baskın yoktu. Düşman baskınından korunmak için, kendi evlerini belirli bir süre terk etmek zorunda kalacaklardı. Bu durum roman kahramanlarından Hacer’i çocukluk yıllarına götürür: “... Korkudan elim ayağım titriyordu. Babamın evden çıkışını sadece seyrettim annem ağlıya ağlıya iki bohça hazırladı. ‘*Kalkın Artın amcanızın evine gidelim, babanız öyle tenbih etti*’ dedi. *Yedi aylık ufak kardeşim beşikte kızamıktan yatıyordu. Diğer kardeşlerim Karabet ile Vahan bağa üzüm toplamağa çıkmışlardı. Annem onları da beklesek derken dışarda sesler duyuldu. Altı Parmak Murtaza dışarıda tellâlları bağırıyordu. ‘Hep erkekler on beş yaşından yukarı mektebe toplansınlar. Her kim gelmezse, yoklamada bulunduğu gibi öldürülecek’* deniyordu. Duvarları

siper alarak amcamın evine vardık. Onlarda çoluk çocuk ağlaşıyorlardı. Yukarı çıktığımızda pencere aralığından yola baktık. (Nefret Köprüsü,1972: 131,132)

Ermenileri bir araya toplayan Türk Yüzbaşı'nın birlik ve beraberlik ile ilgili yaptığı konuşmalara, Ermeni bir genç sitem dolu sorularla karşılık verir.

Hafız Ağa, yıllarca Türk aleyhtarlığı yapan yabancı okullara, papazlara izin veren makamların sorumlu olduğunu belirterek, geçmişe döner: *'Kabahat sizin, suç sizlerin, biz masumuz. Ermeni mekteplerinde, kiliselerinde yabancı öğretmen ve papazların ders ve vaazlar vermesine senelerce niçin izin verdiniz. Senelerce bu topraklar üzerinde kurulu kilise, mektep ve hayır cemiyetlerinin de birlikte yaşadığımız insanlara karşı kin tohumları saçıldı bize. Neredeydiniz? Niçin sahip çıkmadınız bize? Rusya'dan, İngiltere'den gelen satılık ajanların aramızda serbest çalışmalarına niçin seyirci kaldınız? (Nefret Köprüsü,1972:290)*

c- Nefret Köprüsü Romanında Mekanlar:

Romandaki mekanlar; Erzincan ve Eğin'de cereyan eder. Romana adını veren mekan; Eğin ilçesine bağlı Nefret Köprüsü'dür. Olaylar bu mekanın etrafında cereyan ettiğinden dolayı; yazar Nefret Köprüsü'nü romanın adı yapmıştır. Olayların geçtiği diğer bir mekan ise hükümet meydanıdır.

Romanda Fırat nehri değişik şekilde işlenir. Eğin kasabasında yaşayan halk ulaşımını Fırat üzerine kurulan köprü ile yapar. Yaz aylarında sessiz akan Fırat, kış aylarında oldukça hırçın akar. Bundan dolayı Fırat Nehri, halka ölüm getiren, korkunç bir akarsu olarak karşımıza çıkar. Birinci Dünya Savaşı'nın felâketli günlerinde, Erzincan'ın Eğin kasabasındaki halk bir yandan düşmanla öte yandan yerli iş birlikçilerle mücadele etmek zorunda kalır. Kasabadan geçen Fırat nehri, 283 önüne geleni alıp götürür. Rus işgaline uğrayan Eğin kasabasında isyan edenler düşman tarafından Fırat Nehri'ne atılır. (Nefret Köprüsü, 1972,s. 143,151,200,260)

d-Nefret Köprüsü, Romanında Şahsiyetler:

Mustafa Efendi, Erzincan'ın, Eğin kasabasının en zenginlerindendir. Katır kervanları ile Erzincan'a, Giresun'a yolcu, götürüp getirirdi. Mustafa Efendi'nin en büyük ideali, oğlu Reşat'ın İstanbul'a gidip tıbbiyede okumasıydı. Fakat bu isteği gerçekleşmez. Bunun üzerine, kendisini hayır işlerine adanarak, ihtiyaç sahiplerine yardımcı olur. Ermenilerin yaptığı baskınlarla her şeyin alt üst olduğunu gördükçe üzülür. Geçmiş yıllarda, Eğin kasabasında görülen coşku ve hareketliliğin zamanla kaybolduğunu görünce derinden etkilenir.

Mustafa Efendi, kasabada halka yapılan zulümlere karşı koymak için, yöredeki halkı teşkilâtlandırarak, gece baskınları düzenletir. Ancak, Ermenilerin yaptığı katliamları önlemeye gücü yetmez. Reşat, Mustafa Efendi'nin on sekiz yaşındaki oğludur.

Komşu kızı **Güllü**'ye sevdalıdır. Babasının istemesine rağmen gitmeyip babasına işlerinde yardımcı olur. Reşat'ın ısrarına dayanamayan Mustafa Efendi, oğlunu evlendirir: *“Üç gün üç gece yapılan düğünde Reşat Güllü'süne kavuşuyordu. Hele son geceki düğün alayını bütün Eğin aylarca unutmadı. Alay atlarla gelini götürmeye gelindiğinde, evin önünde yüzlerce kurşun sıkılmıştı havaya.. ”* (Nefret Köprüsü, 1972:57)

Hacer, Mustafa Efendi'nin, kızıdır. Otuz yaşındadır. Ancak oldukça yaşlı gözükür. Sağ ayağı sol ayağına oranla incedir. Bir koltuk değneği ile yürümeye çalışır. Bedenindeki özürlü durum onu zamanla bunalıma iter. Buna rağmen, mücadeleci bir yapıya sahiptir. Ermeni çeteleri, gece yarıları evlere ani baskınlar yaparak, çoluk çocuk demeden işkence ederlerdi. Yine böyle bir gece yarısında Hacer ve çocukları uyandırılır. Düşman baskınından korunmak için, kendi evlerini belirli bir süre terk etmek zorunda kalırlar.caklardı.

Hacer,çocukluğundan beri, düşman baskınından kaçarak yaşamaya alışır. Osmanlı komutanlarından Yüzbaşı Nuri, I. Dünya Savaşı'ndan sonra birlikleri ile beraber Erzincan ve çevresinde, Ermeni işgalcilerine karşı koyar. Yıllarca, bu mekânlarda kalan Yüzbaşı Nuri halkla bütünleşerek onların acılarına ve sıkıntılarına yardım eder. Zaman zaman, gece baskınları düzenleyerek, Ermeni işgalcilerine büyük darbeler vurur.

Kamber,Eğin dağlarında yol kesip, haraç alarak zengin olan bir eşkıyadır. Kamber, sevdiği Fatma'yı almak için kızın babasına yüklü bir miktarda başlık parası ödedikten sonra görkemli bir düğün yapar. Sevdiği Fatma'yı babasından istemeden önce kol başına ve ağalara itibarlarına göre hediyeler göndererek itibarının daha da artmasını sağlar. Kısa sürede Karabatgil'in Levon'u Kamber adı ile Doğu Anadolu dağlarının taşsız kralı haline gelir. İtibarının zirvesine vardığında sevdiği kızı Fatma'yı araya elçiler koyarak ister. Başlık olarak Fatma'nın babasına 500 davar 50 inek ve otuz katır yükü çeşitli eşya götürür. Daha sonra görkemli bir düğün ile dünya evine girer. Verdikleri eşyaların hepsi yaptığı gaspların ürüü olduğunu anlarız.

Hacı Hafız Ağa, Eğin kasabasının en zenginlerindendir. Şirzi köprüsünü her yıl kiralayarak, halktan köprü geçiş ücreti alır. Hafız Ağa, çevresine topladığı adamları ile, kasabalıya büyük zulümler yapar. Parası olmayanları, kadın çocuk demeden işkence yapar. Menfaati için Ermeni işgalcileri ile işbirliği yapmaktan çekinmez. Altı Parmak Murtaza, etrafta topladığı eşkıyalarla beraber kasabalıya zorbalık yapar. Zaman zaman Ermeni işgalcileriyle birlik olup evlere baskın düzenler: *“Altı Parmak Murtaza dışarıda tellâlları bağırtır. Hep erkekler on beş yaşından yukarı mektebe toplansınlar. Her kim gelmezse, yoklamada bulunduğu gibi öldürülecek’* denilmekteydi. Duvarları siper alarak amcamın evine vardık. Onlarda çoluk çocuk ağlaşıyorlardı. Yukarı çıktığımızda pencere aralığından yola baktık.”(Nefret Köprüsü,,1972:71)

Papaz Vahan, Ermeni olan papaz, yıllarca Eğin’de yaşamış, Türk halkı ile içli dışlı olmuş bir Türk dostudur. Ermenilerin yaptıkları taşkınlıklara engel olduğu için öldürülmüştür.(s.212) Artin Efendi, Ermeni bir tüccardır. Ermeni işgalcilerin teşkilatlanması için maddi destekte bulunmuştur. Artin, yerli halkı da yanlış bir şekilde yönlendirmeye çalışmıştır. Türk dostu olan Papaz Vahan’ı da öldürmüştür.

e-Nefret Köprüsü Romanında Sosyal Yaşam

Halkın sıkıntıya sokan diğer bir konu ise karaborsacılık ve tefecilikti. Halkın mağduriyetini fırsat bilen tefeciler âdeta soygunculuk yaparlar: “*Kocasını, evlâdını askerden kurtarmak isteyen kadınlar bilezik ve altınlarını, yok pahasına kasabanın fırsatçı zenginlerine verirlerdi.*” (Nefret Köprüsü, 1972:29)

Sosyal zaman yönünden dönemin en belirgin özelliklerinden birisi de, I. Dünya Savaşı’nda değişik cephelerde yenilen Osmanlı askerlerinin, canlarını kurtarmak için kaçtıklarını öğreniriz. Günlerce aç susuz bir şekilde yürüyen askerler pislikten bitlenip tifüs hastalığına yakalanarak ölürler:

“....Asker kapının hemen önündeki taş basamağın önünde yığılıp kalmıştı. Yanına yaklaşıp baktı. Ense kökünde donuk kırmızı benekler gördüğü an irkildi. ‘Tifüs bu! Tifüs!’ Üç adım gerisinde yatan ikinci askerin yanına yaklaştı. Açık kalangözlerini de bitler sarmıştı. ‘Bu ölmüş Hacer d!’ diye seslendi. Cesedin üzerine eğilip kir ve topraktan simsiyah bir renge bürünen ceketinin ön düğmelerini açtı. Boynundaki künyesini koparıp aldı ve baktı. ‘1310 Urfa doğumlu Eşref oğlu Ömer.’....(Nefret Köprüsü, 1972:175)

Halkın çoğu ticaret kervanlarını soyarak, geçimini sağlarlar. Her yaştaki insan, geçimini temin etmek için silâh kullanmayı öğrenmek zorunda kalır: “*Doğanın esiri olan insanlar şeyh ve ağalarına da tutsaktılar. Ekonomide tek gelirlerini teşkil eden eşkıyalıktan elde ettikleri ganimetin dörtte birin kol başlarına, dörtte biri de seyitlerine giderdi. Doğanın ve yaşam savaşının vahşileştirdiği bu insanların en yakın arkadaşları silâhtı. Çocuklar burada yaşamlarına gerek olan silâhları kullanılmasını çok küçük yaşlarda öğrenirlerdi.*” (Nefret Köprüsü, 1972:222)

Yol kesip, haraç alarak zengin olan eşkıya Kamber, sevdiği Fatma’yı almak için kızın babasına yüklü bir miktarda başlık parası ödedikten sonra görkemli bir düğün yapar. Kıtık çeken yöre halkı, verilen ziyafet karşısında bayram ederler: “Kamber, sevdiği Fatma’yı babasından istemeden önce Seyit’e, kol başına ve ağalara itibarlarına göre hediyeler göndererek itibarının daha da artmasını sağlamıştı. Bunun sonucu olarak Seyit tarafından kolbaşılığı ünvanı ile talif edilmiş ve mağaradan çıkıp çadıra yerleşmişti.

Kısa sürede Karabatgil'in Levon'u Kamber adı ile Doğu Anadolu dağlarının taşsız kralı haline gelmişti. İtibarının zirvesine vardığında Seyit Mustafa'dan kızı Fatma'yı araya elçiler koyarak istediği günün, ayına varmadan Dersim davul zurna sesleri ile inlemişti. Başlık olarak Fatma'nın babasına 500 davar 50 inek ve otuz katır yükü çeşitli eşya gitmişti. Verdikleri yaptığı talanların ürünleriydi.

Üç gün üç gece süren gösterişli düğünde, kesilen keçi, koyun, sığır ve tavuğun hesabını Levon bile bilmiyordu. Harp ve yokluk senelerinin getirdiği açlıktan sonra, böylesine bir düğün, Dersim insanların bayramı, darı ekmeğine katığı olmuştu.” (Nefret Köprüsü,1972:251)

f- Nefret Köprüsü Romanında Bakış Açısı: I. Dünya Savaşı sırasında Erzincan'ın, Eğin kasabası halkının,bu romanda Ruslara karşı verdiği mücadele konu edilir. I. Dünya Savaşı sırasında Türk vatandaşı olan Ermenilerin bedel vererek çocuklarını cepheye göndermezler. Eğinli Türkler, vatanlarını ve bayraklarını savunmak için cepheden cepheye koşarlar. Eğinlilerin cephede olmalarını bilen Ermeniler Ruslarla işbirliği yaparak, Eğinlilerin evlerine gece baskınlar düzenlerler. İki ateş altında kalan Eğin halkı, canlarını dişlerine takarak savaşırlar. Yazar, Ermenilerin bu tutumunu eleştirir. Yıllarca Türklerle beraber yaşayan, Türklerden daha fazla imkânlarla sahip olan Ermenilerin, Ruslarla işbirliği yapmalarını ihanet olarak değerlendirir.

Ermenilerin tavrını eleştiren yazar, romanın ilerleyen bölümlerinde, Ermenilerin takındıkları bu tavrı sorgulayıcı ifadeler kullanır. Eğin kasabasına gelen Osmanlı subayı Yüzbaşı Nuri'nin, Ermenileri cezalandırmaya başlaması üzerine, Ermeni olan Eğinli bir genç Yüzbaşı Nuri'ye kendileriyle ilgili şunları söyler: “*Kabahat sizin, suç sizlerin, biz masumuz.*”

Ermeni mekteplerinde, kiliselerinde yabancı öğretmen ve papazların ders ve vaazlar vermesine senelerce niçin izin verdiniz? Senelerce bu topraklar üzerinde kurulu kilise, mektep ve hayır cemiyetlerinde birlikte yaşadığımız insanlara karşı kin tohumları saçıldı bize. Neredeydiniz? Niçin sahip çıkmadınız bize? Rusya'dan, İngiltere'den gelen satılık ajanların aramızda serbest çalışmalarına niçin seyirci kaldınız?” (Nefret Köprüsü,1972:290)

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte cereyan eden olaylar bu dönemde yayınlanan romanlara konu olmuştur. İncelediğimiz Haçın ve Nefret Köprüsü romanları, dönemin sosyal,siyasal özelliklerini olduğu gibi ortaya koymaktadır.İncelediğimiz romanlar;farklı bir gerçekliği ortaya koymaktadır.Sadık teba olarak adlandırılan Ermenilerin, işgalciler ile iş birliği yaparak, ülkemizi bölme çabaları içerisinde girmişlerdir. Ermenilerin saldırgan tutumları, Türklere zarar vermiştir. Uzun yıllar komşuluk,dostluk bağları ile

Türklerle bütünleşen Ermenilerin tutum değiştirmesinin tarihsel, sosyal ve siyasal boyutları olmuştur.

Romanlar tarihsel gerçekleri ortaya koyarken; konu ile ilgili olarak zeleştirilerde de bulunmaktadır. Bu eleştirileri yazar bazen kendisi bazen de kahramanın ağzından vermektedir. İncelediğimiz romanlardaki unsurlar hem tarihsel sürecin şartları olan zamanı, hem de kötü karaktere geçiş yapan şahsiyetleri ve olayların cereyan ettiği mekanları geniş bir şekilde işlemesi yeni verileri de ortaya koymaktadır. Yani lkemizin güçlü olduğu dönemlerde ihanetilerin, bölücülerin suskun kaldığını ve uygun fırsatı beklediğini gördük. Mekân olarak ta; ülkemizin en önemli stratejik alanlarını tahrip ederek, ülke gücümüzün zayıfladığına da tanık olduk.

Zora zamanlarda, mağdur anlarda harekete geçen şahsiyetlerin; işgalcilere büyük destek verdiklerini öğrenmiş olduk. Biri biri ile bağlantılı olan bu değişimler ve hareketler; ülkemizi maddi ve manevi konularda zor duruma sokmuştur. Dünden bugüne gelişen ve değişen süreçlerden ders alarak; milli birlik ve bütünlüğümüzü korumanın zaruri bir durum olduğunu sonucuna varmak mümkündür.

Romanlarda Ermenilerin, işgalcilerden destek alarak acımasızca saldırıları anlatılırken; Türkiye'de aılmasına izin verilen azınlık kolejlerinin ülke bütünlüğüne zarar verdiği sonucuna varmaktayız. Azınlık okulları, görünürde yasalara uyarak çalışmalar yapmaktadır. Ancak fırsat bulunca, azınlık gruplarını kışkırtarak, bölücülük faaliyetlerinde bulunmaktadırlar. Bu durumda, azınlık okullarının sıkı denetlenmesi ve bölücü ve yıkıcı unsurları ortadan kaldırıcı tedbirlerin alınmasına dikkat edilmelidir.

Kaynaklar

Coşkun; Zebercet, Haçin, İstanbul, 1971

Baykara, Barbaros, Nefret Köprüsü, İstanbul, 1972

Doğan, Mehmet, "Türk Romanında Kurtuluş Savaşı", Türk Dili Dergisi Özel Sayısı, Ankara, (1976)

Kıymaz, Ahmet, 1918-1928 Arası Türk Romanında Milli Mücadele, İstanbul, 1985

Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesirleri, Darülfunun Edebiyat Fakültesi Mecmuası C.I, 1992

Ural, Gültekin, Ermeni Dosyası, İstanbul, 1998

Tekin, Mehmet, Roman Sanatı ve Roman Unsurları, İstanbul, 1995

Törenek, Mehmet, Türk Romanında, İstanbul İşgali, İstanbul, 1990

Sezer, Aytan, Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938), Ankara, 1999

Uygur Kocabaşoğlu, Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, İstanbul, 1989

Vahapoğlu, Hidayet, Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları, Ankara, 1990

Yıldırım, Uğur, Türkiye'de Misyonerlik, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2005, s.61.)

BÖLÜM 36

İnşaat ve Yıkım Atıklarında Fayda Maliyet Analizi ve Muhasebeleştirilmesi

Hasan Gül¹

1. Giriş

Dünya genelinde katı atık üretimi, nüfus artışı, ekonomik büyüme, tüketim alışkanlıklarındaki değişimler ve endüstrileşme gibi nedenlerle sürekli artış göstermektedir (Hoornweg ve Bhada-Tata, 2012; Güllü, 2022).

Bu artış, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik açısından ciddi sorunlar yaratabilmektedir. İnşaat yıkım atıkları (Construction demolition waste - CDW), toplam katı atık miktarında önemli bir paya sahip olup, bu atıkların yönetimi giderek daha fazla önem kazanmaktadır (European Environment Agency [EEA], 2020).

İnşaat ve yıkım atıkları (İYA) binaların, yolların ve diğer altyapı projelerinin inşası, tadilatı veya yıkımı sırasında ortaya çıkan atık malzemeleri ifade etmektedir. Bu malzemeler arasında beton, tuğla, ahşap, metal, cam, plastik ve diğer yan ürünler yer almaktadır. Hızlı kentleşmeyle birlikte, inşaat ve yıkım atıklarının hacmi hızla artmakta ve kaynakların tükenmesi, sera gazı emisyonları, toprak ve su kütlelerinin kirlenmesi gibi önemli çevresel riskler oluşmaktadır (James, 2023). İnşaat ve yıkım atıklarının etkin yönetimi, çevresel zararlarını en aza indirmek, kaynakları korumak ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini desteklemek için kritik öneme sahiptir.

2022 yılı itibarıyla inşaat atık yönetimi pazar büyüklüğünün 17,7 milyar ABD doları olduğu tahmin edilirken; sektörün, 2023 yılında 18,6 milyar ABD doları, 2032 yılına kadar ise 29,5 milyar ABD doları büyüklüğe gelmesi beklenmektedir. İnşaat atık yönetimi pazarının 2024-2032 arasındaki yıllık büyüme oranının %5,23 civarında olması beklenmektedir (Market Research Future, 2025).

2. Katı Atık Üretimi ve Gelişimi

Küresel ölçekte katı atık üretimi, ekonomik büyüme ve kentleşme gibi faktörlere bağlı olarak artmaktadır. Gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen atık üretimi daha yüksek seviyelerde seyrederken, gelişmekte olan ülkelerde de hızlı bir artış gözlemlenmektedir (Coşkun ve Öztürk, 2012; World Bank, 2018).

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ezine GİOSB MYO Muhasebe ve Vergi Bölümü, ORCID: 0000-0003-4775-8698

Atıkların kompozisyonu zamanla değişmekte; özellikle plastik, elektronik atıklar ve ambalaj atıkları gibi geri dönüştürülmesi zor materyallerin oranı yükselmektedir. Bu durum, sürdürülebilir atık yönetimi stratejilerinin gerekliliğini daha da artırmaktadır.

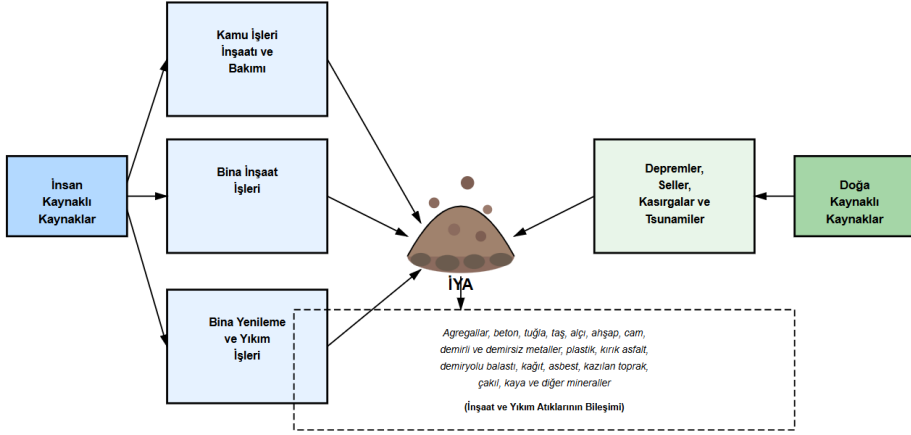
Katı atıklar olgusu ele alındığında birtakım değişkenlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

- **Artış Trendi:** Dünya genelinde katı atık üretimi sürekli artış göstermektedir. Bu artış, nüfus artışı, ekonomik büyüme, şehirleşme, tüketim alışkanlıklarının değişimi ve endüstriyel üretimdeki artış gibi faktörlere bağlıdır.
- **Bölgesel Farklılıklar:** Atık üretimi gelişmiş ülkelerde kişi başına daha yüksekken, gelişmekte olan ülkelerde de hızlı bir artış görülmektedir.
- **Kompozisyon Değişimi:** Katı atıkların kompozisyonu da zamanla değişmektedir. Plastikler, elektronik atıklar (e-atık), ambalaj atıkları gibi geri dönüştürülmesi zor atıkların payı artmaktadır.
- **Sürdürülebilirlik Endişeleri:** Atık miktarlarının artışı, depolama alanlarının yetersizliği, doğal kaynakların tükenmesi, kirlilik, iklim değişikliği gibi ciddi çevresel ve ekonomik sorunlara yol açmaktadır. Bu nedenle atık yönetimi ve döngüsel ekonomi uygulamaları daha fazla önem kazanmaktadır (Eren & Şen, 2023).

3. İnşaat ve Yıkım Atıkları (İYA)

İnşaat ve yıkım atıkları, yıkım atıkları olarak ifade edilebilecek kümenin bir parçasıdır. Şekil 1, kökenlerine göre yıkım atıklarının genel sınıflandırmasının bir şemasını göstermektedir.

Şekil 1. Yıkım atıklarının kökenlerine göre sınıflandırılması

Kaynak: Reis, G. S. d., Quattrone, M., Ambrós, W. M., Grigore Cazaciu, B., ve Hoffmann Sampaio, C. (2021). Current Applications of Recycled Aggregates from Construction and Demolition: A Review. *Materials*, 14(7), 1700.
<https://doi.org/10.3390/ma14071700>

Şekil 1'e göre yıkım atıkları, insan kökenli ve doğa kökenli olmak üzere iki ana kaynaktan gelmektedir. İnsan kökenli atıklar, alt yapı inşaat ve bakımı, bina inşaatı, bina yenileme ve yıkım işleri kaynaklı olabilirken; doğa kökenli atıklar, deprem, sel, fırtına ve tsunami kaynaklı olabilmektedir. Doğa kökenli atıklar, insan faaliyetlerinden bağımsız olarak ve çoğunlukla kontrol edilemez biçimde meydana gelen doğal afetler sonucunda ortaya çıkan büyük ölçekli yıkım ve moloz kalıntılarıdır. Deprem, sel, fırtına veya tsunami gibi olaylar binaların, yolların ve altyapıların zarar görmesine veya kullanılamaz hale gelmesine neden olarak büyük miktarda atık oluşmasına yol açmaktadır.

İnşaat ve yıkım atıkları tüm katı atıkların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Küresel ölçekte, toplam atık üretiminin yaklaşık %25-35'ini inşaat ve yıkım atıklarının oluşturduğu tahmin edilmektedir (Ghisellini et al., 2018; Güllü, 2022, Kai vd., 2025). İnşaat sektöründeki hızlı büyüme, altyapı projeleri, yenileme ve yıkım faaliyetleri, inşaat ve yıkım atıklarının miktarındaki artışın başlıca nedenlerindendir (EEA, 2020). Bu atıklar genellikle beton, tuğla, seramik, ahşap, metal, plastik ve cam gibi çeşitli malzemelerden oluşur ve önemli bir kısmı geri dönüştürülebilir potansiyele sahiptir. Ancak, birçok ülkede geri dönüşüm oranları hala yetersiz seviyededir. Uygun şekilde yönetilmeyen inşaat ve yıkım atıkları, toprak ve su kirliliği, sera gazı emisyonları ve biyolojik çeşitliliğin kaybı gibi olumsuz çevresel etkiler yaratabilmektedir (Kang & Tan, 2025).

Artan atık miktarları, depolama alanlarının yetersizliği, kirlilik sorunları ve doğal kaynakların tükenmesi gibi çeşitli çevresel sorunları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, atık yönetimi ve döngüsel ekonomi uygulamaları giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Eren & Şen, 2023).

İnşaat ve yıkım atıklarının gelişimini etkileyen temel faktörler arasında ekonomik büyüme, yapı sektörü, kentleşme, altyapı projeleri, doğal afetler, atık yönetim politikaları ve teknolojik gelişmeler yer almaktadır. Yapı sektöründeki büyüme ve kentleşme süreçleri, inşaat faaliyetlerini ve dolayısıyla atık üretimini doğrudan etkilemektedir (Tam vd., 2018). Etkili atık yönetim politikalarının olmayışı ve yetersiz teknolojik altyapı da atık miktarındaki artışı tetikleyebilmektedir.

4. Ülkeler ve Bölgeler Bazında İnşaat ve Yıkım Atıklarının Gelişimi

Gelişmiş ülkelerde atık yönetimi altyapısı genellikle daha iyi olsa da büyük şehirlerde inşaat atığı üretimi hala yüksek seviyededir. Gelişmekte olan ülkelerde ise atık yönetimi altyapısı yetersiz olup, bu durum atık miktarında hızlı bir artışa yol açmaktadır. Ülkeler arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıklar da atık üretiminde ve yönetiminde farklılıklara neden olmaktadır (Wilson, 2015).

Avrupa Birliği (AB) üye ülkeleri, yüksek miktarda inşaat ve yıkım atığı üretmektedir. Ancak, AB'nin atık yönetimi ve döngüsel ekonomi politikaları, atık miktarını azaltmayı ve geri dönüşümü teşvik etmeyi amaçlamaktadır (European Commission, 2014). AB'nin Atık Çerçeve Direktifi ve İnşaat ve Yıkım Atıkları Protokolü gibi düzenlemelerle, inşaat ve yıkım atıklarının %70'inin geri dönüştürülmesi hedeflenmektedir (European Commission, 2011). AB içinde de ülke bazında atık üretiminde ve yönetiminde farklılıklar mevcuttur. Genellikle büyük ekonomilere sahip ülkeler daha fazla atık üretirken, daha küçük ülkelerde atık miktarı daha düşük olabilmektedir.

Tablo 1. Toplam inşaat ve yıkım atığı (İYA) üretimi ve İYA geri dönüşüm oranları, 2017

Ülkeler	İYA Üretimi (10 ⁶ ton)	Geri Dönüşüm Oranı (%)
Avrupa Birliği		
France	246.70	59.00
Germany	201.00	85.00
United Kingdom	100.23	91.00
Italy	39.00	97.00
Spain	27.70	68.00
The Netherlands	25.71	99.00
Finland	16.00	12.00
Czech Republic	13.80	60.00
Portugal	11.40	74.00
Austria	8.30	92.00
Sweden	7.70	79.00
Belgium	6.95	86.00
Poland	3.51	68.00
Ireland	3.31	74.00
Hungary	3.00	65.00
Denmark	2.89	87.00
Estonia	1.94	75.00
Bulgaria	1.54	12.00
Romania	1.33	67.00
Slovakia	0.80	39.00
Greece	0.81	0.40
Croatia	0.68	52.00
Luxembourg	0.58	99.00
Lithuania	0.56	87.00

Ülkeler	İYA Üretimi (10 ⁶ ton)	Geri Dönüşüm Oranı (%)
Slovenia	0.53	91.00
Malta	0.52	19.00
Latvia	0.40	96.00
Cyprus	0.14	45.00
Diğer Ülkeler		
China	1020.00	40.00
India	530.00	n.a.
U.S.A.	519.00	48.00
Brazil	101.00	6.14
Japan	77.00	80.50
Taiwan	63.00	91.00
Hong Kong	24.30	28.00
Australia	19.50	62.20
Thailand	10.00	32.00
Switzerland	7.00	28.00
South Africa	4.70	16.00
Norway	1.30	67.30

Kaynak: Reis, G. S. d., Quattrone, M., Ambrós, W. M., Grigore Cazacliu, B., ve Hoffmann Sampaio, C. (2021). Current Applications of Recycled Aggregates from Construction and Demolition: A Review. *Materials*, 14(7), 1700. <https://doi.org/10.3390/ma14071700>

Tablo 1’de 2017 yılı itibariyle çeşitli ülkelerde yıllık inşaat ve yıkım atıklarının miktarı ve geri dönüşüm oranları gösterilmektedir. AB ülkeleri içinde en fazla inşaat ve yıkım atığı üretilen ülke Fransa iken en az inşaat ve yıkım atığı üretilen ülkenin Kıbrıs olduğu görülmektedir. Buna karşılık en yüksek geri dönüşüm oranı Hollanda’da iken en düşük geri dönüşüm oranı Yunanistan’dadır.

Avrupa Birliği ülkelerinde, özellikle Hollanda, Belçika ve Danimarka gibi ülkelerde inşaat atıklarının büyük bir kısmı geri dönüştürülmektedir. 1980’lerden itibaren geri dönüşüm tesisleri kurulmuş ve bu alanda ilerleme sağlanmıştır.

Ancak İspanya, İrlanda ve Yunanistan gibi bazı ülkelerde çoğunlukla atıklar depolanmakta veya yakılmaktadır (Yarımçam ve Biçer, 2020).

AB dışındaki seçili bazı ülkeler göz önüne alındığında Çin ve Hindistan gibi kalabalık nüfuslu ve geniş coğrafyaya sahip ülkelerin daha yüksek miktarda inşaat ve yıkım atığı ürettiği görülmektedir.

5. AB'nin İnşaat ve Yıkım Atıklarını Yönetme Politikaları

Birçok ülke, inşaat ve yıkım atıklarının geri dönüşümünü teşvik eden ve atık depolama alanlarına olan bağımlılığı azaltmayı hedefleyen yasal çerçeveler oluşturmuştur (Jayarathna ve ark., 2025). AB’de de, inşaat atıklarının yönetimi konusunda çeşitli politikalar uygulamaktadır. Atık Çerçeve Direktifi, atık hiyerarşisini belirleyerek önleme, yeniden kullanım ve geri dönüşümü teşvik etmektedir (European Parliament, 2008). Döngüsel Ekonomi Eylem Planı, atıkların bir kaynak olarak görülmesini ve geri dönüşüm oranlarının artırılmasını hedeflemektedir. Yeşil kamu alımları, geri dönüştürülmüş malzemelerin kullanımını teşvik etmekte ve atık yönetim teknolojileri konusundaki araştırmaları desteklemektedir (European Commission, 2020). AB aynı zamanda, atık verilerini izleme ve raporlama yoluyla, atık yönetiminin etkinliğini takip etmektedir.

6. Türkiye’de İnşaat ve Yıkım Atıklarını Yönetme Politikaları

Türkiye’de inşaat ve yıkım atıklarının miktarı, kentsel dönüşüm projeleri ve yapılaşma faaliyetleri nedeniyle önemli bir artış göstermektedir (Güllü, 2022). Maçin & Demir (2018) İstanbul’daki kentsel dönüşüm projelerinin inşaat ve yıkım atıklarını önemli ölçüde artırdığını belirtmektedir. Ancak, bu atıkların geri dönüşüm oranı henüz yeterli düzeyde değildir ve daha çok depolama yöntemleri tercih edilmektedir (Coşkun & Öztürk, 2012; Bayram vd., 2012).

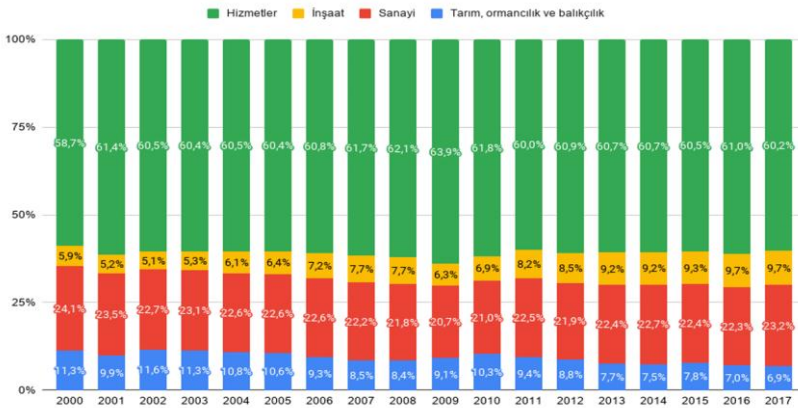
Türkiye’deki atık yönetimi ile ilgili yasal mevzuatlar, AB Direktifleri ile paralel düzenlenmiştir. Türkiye’de katı atık yönetimi, şehirlerde işletilen 59 tesis, işletmeye açılacak 39 tesis, plan ve proje aşamasında olan 41 tesis ile sağlanmaktadır (Yarımçam ve Biçer, 2020). Ülkedeki atık yönetimi politikaları geliştirilirken, ülkenin mevcut inovasyon potansiyelinin göz önüne alınması kritik bir faktördür. Bireysel inovasyon başarıları göz önüne alındığında, Türkiye'nin düşük maliyetli çevresel çözümleri gelişmekte olan pazarlara taşıma potansiyeli olan "ters inovasyon" yeteneği mevcuttur (Büyük ve Gümüştekin, 2017) Bu yetenek, inşaat ve yıkım atıklarının geri dönüşümü ve yeniden kullanımı için yenilikçi ve uygun maliyetli yöntemler geliştirmede değerlendirilmelidir.

Türkiye’deki yasal mevzuata baktığımızda, hafriyat toprağı ve moloz döküm alanlarını belirlemek, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’nun 7. Maddesinin (i) bendi ile büyükşehir belediyelerine ve 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 15. maddesinin (o) bendi ile belediyelere verilmiştir. Bunun yanın sıra, hafriyat toprağı ile inşaat ve yıkıntı atıklarının çevreye zarar vermeyecek şekilde öncelikle kaynağa azaltılması, toplanması, geçici biriktirilmesi, taşınması, geri kazanılması, değerlendirilmesi ve bertaraf edilmesine ilişkin teknik ve idari hususlar ile uyulması gereken genel kuralları içeren “Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliğı” 18 Mart 2004 tarihli ve 25406 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Çevre Kanunu’nun 12 nci maddesi gereğince toplama, taşıma, geçici biriktirme, depolama, geri kazanım konularında denetleme ve ceza kesme hususlarında belediye başkanlıklarına yetki verilebilmektedir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Gaziantep, Bursa, Ordu, Ankara, Trabzon, Antalya Büyükşehir Belediye Başkanlıklarına Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliğı kapsamında hafriyat atıklarının denetimi ve idari yaptırım kararını verme konusunda Çevre Kanunu’nun 12 nci maddesi gereğince yetki devri yapılmıştır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020).

7. İnşaat ve Yıkım Atıklarında Fayda Maliyet Analizi

Türkiye’de inşaat sektörü gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) önemli bir parçasını ve ekonomik büyümenin lokomotiflerinden birini oluşturmaktadır.

Şekil 2. GSYH'nin iktisadi faaliyetlere göre dağılımı (2000-2017)

Kaynak: Tüzüner, G. ve Zambak, M. (2024). Türkiye’de inşaat sektörü sanayiye dışlıyor mu? Hollanda hastalığı perspektifiyle ampirik çıkarımlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 177-193.

Şekil 2’de, 2000-2017 yılları arasında Türkiye’de inşaat sektörünün ve diğer ana sektörlerin GSYH’deki oranları gösterilmiştir. İnşaat sektörü 2000 yılında %5,9 olan GSYH içindeki payını 2017 yılında %9,7 çıkarmıştır. 2020 sonrasında görülen dalgalı seyirle birlikte 2024 yılı itibariyle inşaat sektörünün büyüklüğü GSYH’nin yaklaşık %6’sını oluşturmuştur (Türkiye Müteahhitler Birliği, 2025). 2024 yılı genelinde %9,3 büyüyen inşaat sektörü, %3,2 olan GSYH büyümesinin oldukça üzerinde bir performans göstermiştir (Türkiye Müteahhitler Birliği, Nisan 2025). Türkiye’de inşaat sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik yapılan ampirik çalışmalar, sektördeki faaliyetlerin makroekonomik göstergeler üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır (Kurt ve Akarsu, 2023).

İnşaat sektörünün büyümesi inşaat ve yıkım atıklarının da büyümesine sebep olmaktadır. İnşaat ve yıkım atıklarının meydana getirilmesi ve bertaraf edilmesi önemli çevresel, sosyal ve ekonomik sorunları beraberinde getirmektedir.

İnşaat ve yıkım atıklarının etkin bir şekilde yönetilmesi, geleneksel bertaraf yöntemlerine kıyasla önemli çevresel ve ekonomik faydalar sağlayabilmektedir. Fayda maliyet analizi (FMA), bu yönetim stratejilerinin ekonomik uygunluğunu ve toplumsal refaha olan katkısını değerlendirmek için kritik bir araçtır (Rohani vd., 2019). Fayda maliyet analizi, inşaat ve yıkım atıkları yönetim alternatiflerini (örneğin, doğrudan depolama, geri dönüşüm ve yerinde azaltım) mevcut durum ile karşılaştırarak maliyet ve faydalardaki değişimi ölçer (Rohani vd., 2019). Diğer bir ifadeyle FMA, bu atıkların geri kazanımı, yeniden kullanımı veya bertarafına ilişkin alternatiflerin toplumsal fayda ve maliyetlerini karşılaştırmak için kullanılan temel bir yaklaşımdır (Yuan vd., 2011).

7.1. Maliyet Unsurları

İnşaat ve yıkım atıkları yönetiminde dikkate alınması gereken maliyetler, yalnızca doğrudan atık bertaraf maliyetlerinden ibaret değildir. Kapsamlı bir fayda maliyet analizi, tüm süreci ele almalıdır (Yuan vd., 2011). İnşaat ve yıkım atıkları söz konusu olduğunda temel maliyet unsurları olarak şunlar sayılabilir:

- **Doğrudan Maliyetler:** Atıkların yıkım sahasında ayrıştırılması ve sınıflandırılması maliyetleri (Rohani vd., 2019). Bertaraf (depolama) ücretleri ve atık işleme tesislerine ödenen ücretler (Rohani vd., 2019).
- **Taşıma ve Lojistik Maliyetleri:** Atıkların inşaat veya yıkım sahasından geri dönüşüm/bertaraf tesisine nakliyesi. Bu maliyet, mesafe ve sefer sayısı arttıkça önemli ölçüde yükselmektedir. Kayseri’de yapılan bir maliyet analizinde, beton atıklarının yalnızca 3 km mesafeye taşınma bedelinin, toplam yıkım maliyetinde kayda değer bir yer tuttuğu tespit edilmiştir (Yarımçam ve Biçer, 2020).

- **Yatırım ve İşletme Maliyetleri:** Geri dönüşüm tesislerinin kurulması ve mevcut tesislerin modernizasyonu için yapılan yatırım maliyetleri ve bu tesislerin işletme giderleri (Rohani vd., 2019; Urazgaliyeva, Jussipbekova, ve Serik, 2023).
- **Kurumsal Maliyetler:** Etkili bir atık yönetim sistemi için gerekli olan personel eğitimi, farkındalık artırma programları, aracı kurum ve düzenleyici denetim maliyetleri (Rohani vd., 2019; Wang ve Lu, 2014).

7.2. Fayda Unsurları

İnşaat ve yıkım atıkları yönetiminde faydalar, ekonomik, çevresel ve sosyal olmak üzere üç ana başlıkta incelenebilir:

- **Ekonomik Faydalar:**
 - **Hammadde Tasarrufu veya Gelir:** Geri dönüştürülmüş atıkların (beton, tuğla) inşaat malzemesi olarak yeniden kullanılmasıyla sağlanan yeni malzeme tedarik maliyeti tasarrufu (Rohani vd., 2019). Geri dönüştürülmüş malzemelerin satışından elde edilen gelir (Yarımçam ve Biçer, 2020).
 - **Bertaraf Maliyeti Tasarrufu:** Geri dönüşüm yoluyla düzenli depolama sahalarına gönderilen atık miktarının azalmasıyla sağlanan tasarruf. Yapılan çalışmalar, yüksek depolama ücretlerinin inşaat ve yıkım atıkları yönetiminden elde edilen net faydayı artırdığını ve bu faydanın daha erken gerçekleşmesini sağladığını göstermektedir (Yuan vd., 2011).
- **Çevresel Faydalar:**
 - **Sera Gazı Emisyonun Azalması:** Geri dönüştürülmüş malzeme kullanımıyla, yeni hammadde üretimi ve taşınmasından kaynaklanan enerji tüketiminin azaltılması ve sera gazı emisyonlarının düşürülmesi (Rohani vd., 2019).
 - **Doğal Kaynakların Korunması:** Beton ve tuğla atıklarının geri kazanımı ile doğal kaynakların aşırı kullanımının önüne geçilmesi (Kumar ve Garg, 2025).
- **Sosyal Faydalar:** İYA yönetim tesislerinde yeni istihdam olanaklarının yaratılması ve işçi eğitimlerinin sağlanması (Rohani vd., 2019).

Özetle inşaat ve yıkım atıkları bağlamında faydalar; geri kazanılmış malzeme satış gelirleri, depolama alanı tasarrufu, doğal kaynak kullanımında azalma ve çevresel iyileşme gibi unsurları içerir. Maliyetler ise toplama, taşıma, ayrıştırma, geri dönüşüm tesisi kurulumu ve işletme giderlerinden oluşmaktadır. Bu unsurların parasal karşılıkları, iskonto oranı kullanılarak bugünkü değere indirgenir ve Net Bugünkü Değer veya Fayda–Maliyet Oranı hesaplanır. Böylece yatırımın ekonomik olarak sürdürülebilirliği ölçülmeye çalışılır (Yuan, 2011).

7.3. Fayda Maliyet Analizinin Sonuçları

Literatürdeki inşaat ve yıkım atıklarını konu alan fayda maliyet analizi çalışmaları, özellikle geri dönüşüm odaklı modellerin uzun vadede ekonomik olarak sürdürülebilir olduğunu ortaya koymaktadır. Aşağıda bu konuda yapılmış çalışmaların bulgularına yer verilmiştir.

- Çin’de yapılan bazı fayda maliyet analizi çalışmaları, atık yönetimi uygulamasından net faydalar elde edilebileceğini ve bu faydaların müteahhitler ile toplum için karlılığı artıracağını öne sürmüştür (Yuan vd., 2011; Wang ve Lu, 2014).
- Yeni Zelanda’daki bir vaka çalışması, atık yönlendirme seçeneklerinin kullanımının, mevcut duruma göre daha yüksek net toplumsal faydalar sağladığını ve müteahhitler için başa baş noktasına ulaşılabilceğini göstermiştir (Rohani vd., 2019).
- Kazakistan’da modern inşaat ve yıkım atığı geri dönüşüm merkezlerinin kapasitesini artırmaya yönelik bir projenin fayda maliyet analizi, projenin yatırım maliyetini yaklaşık 9.9 yılda amorti ederek ekonomik fayda sağladığını ortaya koymuştur (Urazgaliyeva vd., 2023).

8. İnşaat ve Yıkım Atıklarının Muhasebeleştirilmesi

İnşaat ve yıkım atıklarının muhasebeleştirilmesi, yalnızca geleneksel maliyet muhasebesi prensipleriyle değil, aynı zamanda Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) çerçevesinde değerlendirilmelidir. İnşaat ve yıkım atıklarına özgü muhasebe standartlarının olmaması bu atıkları yönetimiyle ilgili maliyet ve yükümlülüklerin muhasebeleştirilmesinde birden fazla TMS/TFRS standardının birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir. İnşaat ve yıkım atıklarının muhasebeleştirilmesi söz konusu olduğunda temel olarak dört standart yol göstericidir. Bunlar, TMS 2 Stoklar, TMS 16 Maddi Duran Varlıklar, TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar ile TFRS 15 Müşteri

Sözleşmelerinden Hasılattır (Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), 2023).

- TMS 2 Stoklar; Proje sırasında ortaya çıkan ve satışa konu olabilecek nitelikteki atık malzemeler (hurda demir, bakır, kaliteli ahşap vb.) stok olarak kaydedilir. TMS 2'ye göre, bu stoklar "tahmini net gerçekleştirilebilir değer" üzerinden değerlendirilir. Yani, beklenen satış fiyatından, satışı tamamlamak için gereken tahmini maliyetler düşülerek hesaplanan tutar stok değeri olarak muhasebeleştirilir (Kılıç ve Acar, 2023).
- TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat; İnşaat şirketlerinin ana faaliyet konusu kapsamında geri dönüştürülmüş malzemeleri satışa konu yapması durumunda, bu satışlardan elde edilen gelirin muhasebeleştirilmesi bu standarda tabidir. Gelir, malzemenin mülkiyeti ve kontrolü alıcıya devredildiğinde, güvenilir bir şekilde ölçülebilir bir tutarda tanınmalıdır. Buradan elde edilen gelir hasılat kaydına dahil olur.
- TMS 16 Maddi Duran Varlıklar; TMS 16'da, "Varlık olarak muhasebeleştirilme koşullarını sağlayan bir maddi duran varlık kalemi, maliyet bedeli ile ölçülür" denilmektedir. Maliyeti oluşturan unsurlar ise, "(a) İndirimler ve ticari iskontolar düşüldükten sonra, ithalat vergileri ve iade edilmeyen alış vergileri dahil, satın alma fiyatı. (b) Varlığın yerleştirileceği yere ve yönetim tarafından amaçlanan koşullarda çalışabilmesini sağlayacak duruma getirilmesine ilişkin her türlü maliyet. (c) Maddi duran varlığın sökülmesi ve taşınması ile yerleştirildiği alanın restorasyonuna ilişkin tahmini maliyeti, işletmenin ilgili kalemin elde edilmesi ya da stok üretimi dışında bir amaçla belirli bir süre kullanımı sonucunda katlandığı yükümlülük" olarak ifade edilmiştir. Buna göre bir maddi duran varlığın maliyetine, varlığı kullanıma hazır hâle getirmek için doğrudan ilişkilendirilebilen tüm harcamalar eklenebilir; bu kapsamda bir gayrimenkulün yeni kullanım amacıyla yapılan zorunlu yıkım maliyetleri aktifleştirilebilir ancak bu maliyetin varlıkla doğrudan ilişkilendirilebildiğinin kanıtlanması gerekmektedir (KGK, 2023).
- TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar; Standarda göre, bir karşılık ancak "(a) Geçmiş bir olaydan kaynaklanan mevcut bir yükümlülüğün (hukuki veya zımni) bulunması; (b) Yükümlülüğün yerine getirilmesi için ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden

çıkmalarının muhtemel olması, (c) Yükümlülük tutarının güvenli bir biçimde tahmin edilebiliyor olması” durumunda ayrılır (KGK, 2023).

8.2. TMS 16 Kapsamında İnşaat ve Yıkım Atıkları

8.2.1. Başlangıç Muhasebeleştirilmesi

TMS 16 Maddi Duran Varlıklar Standardı, maddi duran varlıkları "mal veya hizmet üretimi veya arzında kullanılmak, başkalarına kiraya verilmek veya idari amaçlar çerçevesinde kullanılmak üzere elde tutulan ve bir dönemden daha fazla kullanımı öngörülen fiziki kalemler" olarak tanımlamaktadır (KGK, 2023). Standart, bir maddi duran varlık kaleminin maliyetinin, indirimler ve ticari iskontolar düşüldükten sonraki satın alma fiyatı, varlığın yerleştirilmesine ilişkin maliyetler ve kritik olarak "maddi duran varlığın sökülmesi, taşınması ve yerleştirildiği alanın restorasyonuna ilişkin tahmini maliyeti" olmak üzere üç temel unsurdan oluştuğunu belirtmektedir (TMS 16, md. 16).

Bu hüküm, inşaat projelerinde ortaya çıkacak yıkım ve sökme maliyetlerinin, varlığın kullanım ömrü sonunda gerçekleşecek olsa bile, başlangıçta muhasebeleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Örneğin, bir işletme yeni bir üretim tesisi inşa ederken, yasal düzenlemeler veya sözleşmeye bağlı yükümlülükler nedeniyle projenin sonunda tesisi yıkacağını ve arsayı eski haline döndürmesi gerektiğini biliyorsa, bu yıkım ve restorasyon maliyetleri başlangıçta tahmini olarak hesaplanmalı ve tesisin maliyetine eklenmelidir (Örten vd., 2013).

TMS 16'nın 18. maddesi, belirli bir dönemde stok üretiminde kullanılan bir maddi duran varlık kaleminin sökülmesi ve taşınmasına ilişkin maliyetlere TMS 2 Stoklar Standardı hükümlerinin uygulanacağını, ancak her iki standartta muhasebeleştirilen yükümlülüklerin TMS 37 çerçevesinde ölçülüp finansal tablolara yansıtılacağını açıkça belirtmektedir (KGK, 2024). Bu düzenleme, inşaat ve yıkım atıklarının muhasebeleştirilmesinde standartlar arası tutarlılığı sağlamaktadır.

Özetle, yıkım, söküm veya restorasyon maliyetleri, arsanın veya yeni varlığın elde edilmesi/işletmeye hazır hâle getirilmesi için zorunlu ve doğrudan ilişkilendirilebiliyorsa TMS 16 uyarınca aktifleştirilebilir. Bu işlemler sonucu ortaya çıkan maliyetler ilgili varlığın maliyetine eklenir ve amortismanı tabi tutulur. Bunun dışında yıkım çalışması rutin bakım, küçük ölçekli söküm veya işletmenin normal faaliyetleri kapsamında ekonomik fayda doğurmuyorsa, maliyet dönem gideri olarak kaydedilmelidir.

8.2.2. Bugünkü Değere İndirgeme

İnşaat ve yıkım atıklarına ilişkin yükümlülükler genellikle uzak bir gelecekte gerçekleşeceğinden, bu maliyetlerin bugünkü değere indirgenmesi kritik önem taşımaktadır. TMS 37, karşılıkların ölçümünde paranın zaman değerinin etkisinin

önemli olduğu durumlarda, karşılıkların bugünkü değerleri üzerinden finansal tablolara yansıtılması gerektiğini belirtmektedir. İndirgeme işleminde kullanılacak iskonto oranı, paranın zaman değerini ve yükümlülüğe özgü riskleri yansıtan vergi öncesi bir oran olmalıdır.

8.3. TMS 37 Kapsamında Çevresel Yükümlülükler

8.3.1. Karşılık Kavramı ve Muhasebeleştirme Koşulları

TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar Standardı, karşılıkları "gerçekleşme zamanı veya tutarı belli olmayan yükümlülükler" olarak tanımlamaktadır. İnşaat ve yıkım atıklarından kaynaklanan çevresel rehabilitasyon ve restorasyon yükümlülükleri, bu tanım kapsamına girmektedir. Kaplan Yıldırım (2016), TMS 37 kapsamında çevresel düzenleme karşılığının Türkiye uygulamasını incelerken, işletmelerin çevresel yükümlülüklerini zamanında ve doğru bir şekilde muhasebeleştirmelerinin finansal raporlamanın güvenilirliği açısından kritik önem taşıdığını vurgulamaktadır.

İnşaat ve yıkım atıklarına ilişkin yükümlülüklerin muhasebeleştirilmesinde, yükümlülüğün mevcut olup olmadığının belirlenmesi kritik öneme sahiptir. İşletmenin "Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği" (18 Mart 2004 tarih ve 25406 sayılı Resmi Gazete) kapsamında yasal bir yükümlülüğü olabileceği gibi, geçmişteki uygulamaları veya kamuya açıkladığı çevre politikaları nedeniyle ortaya çıkan zımni bir yükümlülüğü de söz konusu olabilir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020).

8.3.2. Çevresel Karşılıkların Ölçümü

Türkiye'de kentsel dönüşüm projeleri ve hızlı yapılaşma faaliyetleri, inşaat ve yıkım atıklarının miktarında önemli artışlara neden olmaktadır (Güllü, 2022; Maçın ve Demir, 2018). Bu durum, işletmelerin çevresel karşılıklarını doğru bir şekilde ölçmelerini daha da önemli hale getirmektedir. Karşılıkların ölçümünde, inşaat ve yıkım atıklarının yönetimine ilişkin tüm maliyet unsurlarının dikkate alınması gerekmektedir.

Yarımçam ve Biçer (2020), Kayseri Küçükali Mahallesi örneğinde yaptıkları maliyet analizi çalışmasında, inşaat atıklarının yalnızca 3 km mesafeye taşınma maliyetinin bile toplam yıkım maliyetinde kayda değer bir yer tuttuğunu tespit etmişlerdir. Bu bulgu, karşılık tutarının belirlenmesinde taşıma ve lojistik maliyetlerinin önemini göstermektedir.

8.4. TFRS 15 Kapsamında İnşaat Sözleşmeleri ve Atık Yönetimi

8.4.1. Hasılat Muhasebeleştirilmesi ve Sözleşme Maliyetleri

TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı, inşaat sözleşmelerinden doğan hasılatın muhasebeleştirilmesinde beş aşamalı bir model öngörmektedir (KGK, 2024). İnşaat ve yıkım atıklarına ilişkin maliyetler, sözleşmenin toplam maliyetinin bir parçası olarak değerlendirilmeli ve hasılat muhasebeleştirmesinde dikkate alınmalıdır.

TFRS 15, bir sözleşmeyi yerine getirmek için katlanılan maliyetlerin belirli koşullar altında varlık olarak muhasebeleştirilmesini öngörmektedir. Ancak standart, anormal miktardaki işçilik, malzeme ve diğer kaynak israfının sözleşme maliyetlerine dahil edilmeyeceğini açıkça belirtmektedir (Örten vd., 2013). Bu bağlamda, etkili bir atık yönetimi sistemi ile azaltılabilecek atık maliyetlerinin, sözleşme maliyetlerine dahil edilmesi uygun görülmemektedir. Diğer bir ifadeyle bir atık maliyeti, sözleşmenin yerine getirilmesi için *kaçınılmaz* ve *doğrudan* ilişkili ise (örneğin, yıkım işleminin kendisinin bir parçası olan atıkların kaldırılması), bu maliyet sözleşme maliyetine dahil edilir. Ancak, etkisizlik veya verimsizlik sonucu oluşan *fazladan* atık maliyetleri "israf" kapsamında değerlendirilip sözleşme maliyetine dahil edilmez.

Özellikle, projenin tamamlanma düzeyinin belirlenmesinde maliyet yöntemi uygulanıyorsa, atık yönetimi maliyetlerinin doğru bir şekilde hesaplanması ve sözleşme maliyetlerine uygun şekilde dahil edilmesi, hasılatın doğru dönemlere yansıtılması açısından kritik önem taşımaktadır.

8.6. Örnek Uygulama

İşletme A, kentsel dönüşüm projesi kapsamında 2025 yılında 50 milyon TL maliyetle bir konut kompleksi inşa etmiştir. Projenin sözleşme süresi 3 yıldır ve tamamlandığında işletmenin yıkım ve çevre rehabilitasyonu yükümlülüğü bulunmaktadır. İşletme yönetimi, ilgili yasal düzenlemeler (Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıkları Kontrolü Yönetmeliği) çerçevesinde, 3 yıl sonra şantiye alanının restorasyonu ve inşaat atıklarının bertarafı için toplam 1.200.000 TL maliyete katlanması gerektiğini tahmin etmektedir. İşletmenin uygun iskonto oranı %10'dur.

- **Başlangıç Muhasebeleştirilmesi (2025):**

Çevre rehabilitasyonun bugünkü değeri = $1.200.000 / (1,10)^3 = 901.580$ TL

252 BİNALAR	50.901.580-
102 BANKALAR	50.000.000-
480 GELECEK YILLARA AİT	901.580-
GİDERLER (Çevre Rehabilitasyon Karşılığı)	

- **Yıllık Faiz Tahakkuku (2025 Yıl Sonu):**

(İlk yıl: $901.580 \times 0,10 = 90.158$ TL)

780 FİNANSMAN GİDERLERİ	90.158-
480 GELECEK YILLARA AİT	90.158-

- **İkinci Yıl Faiz Tahakkuku (2026 Yıl Sonu):**

(İkinci yıl: $(901.580 + 90.158) \times 0,10 = 99.174$ TL)

780 FİNANSMAN GİDERLERİ	99.174-
480 GELECEK YILLARA AİT GİDERLER	99.174-

- **Üçüncü Yıl Faiz Tahakkuku (2027 Yıl Sonu):**

(Üçüncü yıl: $(901.580 + 90.158 + 99.174) \times 0,10 = 109.088$ TL)

780 FİNANSMAN GİDERLERİ	109.088-
480 GELECEK YILLARA AİT GİDERLER	109.088-

- **3. Yıl Sonunda Fiili Restorasyon ve Atık Bertarafı:**

480 GELECEK YILLARA AİT GİDERLER	1.200.000-
102 BANKALAR	1.200.000-

Bu örnekte, 3 yıl boyunca yıllık faiz tahakkuklarıyla birlikte karşılık tutarı 1.200.000 TL'ye ulaşmaktadır ($901.580 + 90.158 + 99.174 + 109.088 = 1.200.000$ TL).

8.6.1. Geri Dönüşüm Gelirlerinin Muhasebeleştirilmesi

Aynı projede, yıkım sürecinde ortaya çıkan beton ve metal atıkların geri dönüşümünden 150.000 TL gelir elde edildiği varsayıldığında:

102 BANKALAR	150.000-
649 DİĞER OLAĞAN GELİR VE KARLAR	150.000-
(Geri dönüştürülmüş atık satış geliri)	

9. Sonuç

İnşaat ve yıkım atıkları, küresel ölçekte katı atık hacminin önemli bir bölümünü oluşturmakta ve hızlı kentleşme, ekonomik büyüme ve kentsel dönüşüm projeleri gibi sebeplerle miktarı giderek artmaktadır. Bu çalışmada, inşaat ve yıkım atıklarının genel görünümünün sunulması yanı sıra bu atıkların yönetim stratejilerinin değerlendirilmesinde kritik bir araç olan fayda-maliyet analizini ve işletmeler için finansal raporlama yükümlülüğü doğuran muhasebeleştirme süreçleri incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan analizler, geleneksel bertaraf yöntemleriyle karşılaştırıldığında, geri dönüşüm ve geri kazanım odaklı sürdürülebilir yönetim modellerinin, uzun vadede net pozitif ekonomik, çevresel ve sosyal faydalar sağladığını ortaya koymaktadır. Bu faydalar, hammadde tasarrufu ve gelir, bertaraf maliyetlerinde azalma, sera gazı emisyonlarının sınırlandırılması ve yeni istihdam olanaklarının yaratılması gibi somut unsurları kapsamaktadır.

Diğer taraftan, sürdürülebilir inşaat ve yıkım atıkları yönetiminin finansal boyutunun şeffaf ve güvenilir bir şekilde raporlanabilmesi, Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları çerçevesinde mümkün olmaktadır. TMS 16 ve TMS 37 standartları uyarınca, gelecekteki yıkım ve rehabilitasyon maliyetleri için bugünden karşılık ayrılması ve bu yükümlülüklerin aktifleştirilmesi, işletmelerin mali tablolarında gerçeğe uygun temsil ilkesini sağlamaktadır. Benzer şekilde, geri dönüşüm faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin TFRS 15'e uygun olarak muhasebeleştirilmesi, faaliyetlerin gerçek karlılığının görülmesine olanak tanımakta ve döngüsel ekonomiye geçişin finansal temellerini güçlendirmektedir.

Sonuç olarak, inşaat ve yıkım atıklarının etkin yönetimi, ancak fayda-maliyet analizinden elde edilen stratejik bulgular ile TMS/TFRS kapsamındaki muhasebeleştirme kurallarının entegre bir şekilde uygulanmasıyla mümkündür. Bu entegre yaklaşım, kaynak verimliliğini artırarak çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunmanın yanı sıra, işletmelere finansal planlama, risk yönetimi ve raporlama süreçlerinde önemli bir altyapı sunmaktadır. Türkiye'nin mevcut mevzuat altyapısı ve inovasyon potansiyeli, bu entegrasyonun sağlanabilmesi için umut verici bir zemin oluşturmakta olup, konuya ilişkin farkındalığın ve akademik çalışmaların artırılması, sektörde sürdürülebilir bir dönüşümün gerçekleştirilmesinde kilit rol oynayacaktır.

Kaynakça

- Akarsu, Y. ve Torun, M. (2024). Sürdürülebilir kalkınma için yüksek teknoloji, inovasyon ve bilgi: Türkiye değerlendirmesi. In A. Öztürk (Ed.), Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XXXII (ss. 75–84). Eğitim Yayınevi. ISBN: 978-625-385-018-0.
- Bayram, S., Öcal, M. E., ve Oral, E. L. (2012). İnşaat atıkları kavramının yasal düzenlemesi ve hazır beton tesisinde örnek uygulama. *Engineering Sciences*, 7(1), 106-118. <https://doi.org/10.12739/nwsaes.v7i1.5000066872>
- Büyük, Ö., ve Gümüştekin, G. (2017). Reverse Innovation: Can Innovation Flow from Turkey to Developed Countries? *International Journal of Tourism, Economic and Business Sciences*, 1(1), 10–21.
- Coşkun, H., ve Öztürk, M. (2012). Katı atık yönetimi konusunda inşaat sektörü paydaşlarının algılamaları: Hatay ili örneği. *Engineering Sciences*, 7(1), 299-310. <https://doi.org/10.12739/nwsaes.v7i1.5000066891>
- Eren, Z., ve Şen, B. N. (2023). İnşaat ve yıkıntı atıklarının döngüsel ekonomi modeline göre yönetimi. *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi*, 1(2), 1-10.
- European Commission. (2011). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on Resource Efficiency Roadmap. COM(2011) 571 final.
- European Commission. (2014). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a Resource Efficient Europe. COM(2014) 398 final.
- European Commission. (2020). A new Circular Economy Action Plan for a cleaner and more competitive Europe. COM(2020) 98 final.
- European Environment Agency (EEA). (2020). Waste management in Europe. EEA Report No 17/2020. Publications Office of the European Union.
- European Parliament. (2008). Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. OJ L 312, 22.11.2008, p. 3-30.
- Ghisellini, P., Cialani, C. ve Ulgiati, S. (2018). A review on circular economy: the expected transition to a balanced interplay between environmental and economic systems. *Journal of Cleaner Production*, 185, 10-123.
- Güllü, G. (2022). İstanbul'da Kentsel Dönüşüm, İnşaat ve Yıkıntı Atıkları. *Cihannüma Teknoloji Fen Ve Mühendislik Bilimleri Akademik Dergisi*, 1(1), 39-72. <https://doi.org/10.55205/joctensa.11202224>

- Güllü, G. (2023). Kentsel Dönüşüm Atıkları Yönetim Modeli. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 4(3), 161-170. <https://doi.org/10.47769/izufbed.1177258>
- Hoornweg, D. ve Bhada-Tata, P. (2012). What a waste: a global review of solid waste management. World Bank Publications.
- James, N. . (2024). Urbanization and Its Impact on Environmental Sustainability. Journal of Applied Geographical Studies, 3(1), 54–66. <https://doi.org/10.47941/jags.1624>
- Jayarathna, C., Ryley, T., ve Caldera, S. (2025). Role of training in changing designers' attitudes and behavior in optimal use of products with recycled content in the construction sector. Recycling Advances, Elsevier.
- Kai, L., Mohammad, M. Z., Lian, O. C. ve Samsudin, N. S. (2025). Cost-Benefit Elements of Construction Waste Management in China's Construction Sector. International Journal Of Academic Research In Economics And Management Sciences, 14(1), DOI:10.6007/IJAREMS/v14-i1/24373
- Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK). (2023). Türkiye Muhasebe Standartları. <https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/4105/TurkiyeMuhasebeStandartlar%C4%B1>
- Kang, K., ve Tan, B. Q. (2025). Multi-echelon reverse logistics network design in the context of circular economy: A Hong Kong case study. Humanities and Social Sciences Communications, Nature, (12). <https://doi.org/10.1057/s41599-024-04323-4>
- Kaplan Yıldırım, R. (2016). TMS 37 - Karşılıklar, Şarta Bağlı Yükümlülükler ve Şarta Bağlı Varlıklar Standardında Çevresel Düzenleme Karşılığının İncelenmesi ve Türkiye Uygulaması. Mali Çözüm Dergisi, 26(136), 13-34.
- Kılıç, M. ve Acar, A. Z. (2023). Döngüsel Ekonomi Bağlamında İnşaat Sektöründe Çevresel Muhasebe Uygulamaları. Muhasebe ve Denetime Bakış, 23(68), 1-20.
- Maçin, K. E., ve Demir, İ. (2018). Kentsel dönüşüm sürecinde İstanbul'da inşaat ve yıkıntı atıkları yönetimi. Adıyaman Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 5(9), 202-210.
- Market Research Future. (2025). https://www.marketresearchfuture.com/reports/construction-waste-management-market-8462?utm_term=&utm_campaign=&utm_source=adwords&utm_medium=ppc&hsa_acc=2893753364&hsa_cam=20518830143&hsa_grp=154187422018&hsa_ad=672762335457&hsa_src=g&hsa_tgt=dsa-

2189192039242&hsa_kw=&hsa_mt=&hsa_net=adwords&hsa_ver=3&gad_source=1

- Örten, R., Kaval, H. ve Karapınar, A. (2013). TMS-TFRS, Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları: Uygulamalar, Yorumlar, Muhasebeleştirme. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Reis, G. S. d., Quattrone, M., Ambrós, W. M., Grigore Cazacliu, B., ve Hoffmann Sampaio, C. (2021). Current Applications of Recycled Aggregates from Construction and Demolition: A Review. *Materials*, 14(7), 1700. <https://doi.org/10.3390/ma14071700>
- Rohani, M., Huang, T., Hoffman, L., Ribeiro, B., ve Roberts, M. (2019). Cost Benefit Analysis of Construction and Demolition Waste Diversion from Landfill - A case study based on HLC Ltd development in Auckland. Knowledge Auckland. Erişim adresi: <https://knowledgeauckland.org.nz/publications/cost-benefit-analysis-of-construction-and-demolition-waste-diversion-from-landfill/>
- Tam, V. W. Y., Tam, C. M., ve Le, K. N. (2018). Use of recycled aggregates in construction: An overview and future directions. *Sustainability*, 10(3), 776.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2020). 6. Türkiye Çevre Raporu. ISBN: 978-625-7076-05-0 Yayın No: 48, Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü: Ankara.
- Temelli, U. E., Sezgin, N., ve Özdoğan C. B. (2023). Afet zamanlarında inşaat yıkıntı atıklarının belirlenmesi ve atıkların değerlendirilmesi: Kahramanmaraş depremi örneği. *Journal of Anatolian Environmental and Animal Sciences*, 8(2), 218-224. <https://doi.org/10.35229/jaes.1286631>
- Türkiye Müteahhitler Birliği. (2025). YDMH Raporu 2025. <https://www.tmb.org.tr/tr/pubs/60658a294e2c483e72ff8fa7/ydmh-raporu-2025>
- Türkiye Müteahhitler Birliği. (2025). İnşaat sektörü analizi. <https://www.tmb.org.tr/uploads/publications/6810d037e80ca90456c13fe0/1745932335133-tmb-bulten-nisan-2025.pdf>
- Tüzüner, G. ve Zambak, M. (2024). Türkiye’de inşaat sektörü sanayiye dışlıyor mu? Hollanda hastalığı perspektifiyle ampirik çıkarımlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 177-193.
- Urazgaliyeva, A., Jussipbekova, G., ve Serik, A. (2023). Reforming Construction Waste Management for Circular Economy in Kazakhstan: A Cost–Benefit Analysis of Upgrading Construction and Demolition Waste Recycling Centres. *Sustainability*, 15(24), 16453. doi: 10.3390/su152416453

- Wang, X. ve Lu, W. (2014). Cost-benefit analysis of construction and demolition waste management based on system dynamics: A case study of Guangzhou. *System Engineering Theory and Practice*, 34(6), 1480-1490.
- Wilson, D. C. (2015). Global waste management outlook. United Nations Environment Programme.
- World Bank. (2018). What a waste 2.0: a global snapshot of solid waste management to 2050. World Bank Publications.
- Yarımçam, Ş. ve Biçer, Z. Ö. P. (2020). Kentsel dönüşümle oluşan inşaat atıklarının maliyet analizi: “Kayseri Küçükali Mahallesi örneği. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 36(1).
- Yuan, H., Shen, L. Y., Hao, J. J. L., ve Lu, W. S. (2011). A model for cost-benefit analysis of construction and demolition waste management throughout the waste chain. *Resources, Conservation and Recycling*, 55(6), 604-612. doi: 10.1016/j.resconrec.2010.06.004

BÖLÜM 37

Tüketicilerin Yeniden Üretilmiş Ürünleri Satın Almaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

Zeynep Filiz¹

GİRİŞ

Bu çalışmada hem ekonomik hem de çevreye duyarlı ürünlerden biri olan yeniden üretilmiş ürünlere yönelik tutumlar incelenecektir. Çalışma hakkında detaylı bilgiye geçmeden önce “yeniden üretilmiş ürünler” in ne olduğuna bakmak iyi olacaktır. Yeniden üretilmiş ürünler yeşil ürün çatısı altında tanımlanmaktadır. Yeşil ürünler kısaca çevreye ve canlılara daha duyarlı ve doğal kaynakları daha az tüketen ürünler olarak tanımlanmaktadır (Aydoğan Kılıç ve Çalışır, 2020). Yeniden üretilmiş ürünler, daha öncesinde kullanılmış ürünlerin belli işlemlerden geçirilip yeni ürünler gibi performans göstermesi amaçlanan çevre dostu ürünlerdir (Kutlu, 2016; Wang ve diğerleri, 2019). Böylece daha öncesinde kullanılmış ama çeşitli sebeplerden yıpranmış ve artık kullanılamaz hale gelen ürünler yeniden üretilerek kullanılabilir hale getirilmektedir (Debo ve diğerleri, 2005; Gülenç, 2010). Bu süreç kullanılmış ürünlerin sökülmesini, temizlenmesini, onarılmasını ve parçalarının değişmesini içerebilir (Erikli, 2021; Gülenç, 2010; Güner ve Güner, 2020) ve böylece elde edilen ürünler en az orijinal hali kadar iyi performans gösterebilir. Yeniden üretilmiş ürünlerin kullanıldığı sektörler arasında baskı ekipmanları, elektronik eşyalar, ofis mobilyaları ve otomotiv ürünleri yer almaktadır (Güner ve Güner, 2020). Böylece örneğin daha önce kullanılmış bir ofis mobilyası onarılarak, eksik parçaları yenilenerek, yeniden boyanarak vs tekrar kullanılmaya hazır hale getirilmektedir. Böylece normalde çöpe atılabilecek bir eşyayı yeniden kullanabilmek mümkün olmaktadır. Yeniden üretilmiş ürünlerin eski bir ürünü tekrar kullanıma sokmanın dışında başka faydaları da vardır.

Yeniden üretilmiş ürünlerin üretilme amaçları arasında en başta çevreyi korumak ve kaynak kullanımını arttırmak gelmektedir (Wang ve Hazen, 2016). Spesifik olarak ise atıkların azalması ve ürünlerin fiyatlarının düşmesi, enerji tasarrufu ve ürünlerin ham maddelerinin yeniden kullanılması yeniden üretilmiş ürünlerin belli başlı faydalarındandır (Topoyan, 2005; Wang ve diğerleri, 2019). Türkiye örneğinde Gelmez (2017) tarafından yapılan bir çalışmaya göre yeniden üretilmiş ürünlerin işletme performansı üzerinde pozitif etkisi bulunmuştur. Bunun yanında şirketler, tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünlere yönelik tutumlarının olumsuz olduğunu düşünmektedir. Tüketicilerin yeniden

¹ Prof. Dr., ESOĞU İstatistik Bölümü, ORCID: 0000-0001-6301-7289

üretilmiş ürünleri karşı ilgisinin az olduğu ve ürünlerin güvenilirliği konusunda da endişelerinin olduğu da bilinmektedir. Bu durum şirketlerin yeniden üretime yönelik yatırımının artmasını engelliyor olabilir. Bu çalışmanın sonuçları Gürler'in (2010) yaptığı çalışmayla uyumludur. Bu çalışmada çeşitli sanayi dallarından (metal ve makine, elektrik-elektronik vb.) 42 şirketle görüşülmüştür. Şirketler, kar anlamında yeniden üretilmiş ürünlerin faydalı olduğunu belirtse de tüketicilerin ürünleri almak konusunda mesafeli oldukları belirtilmiştir.

Bütün bunlar şirketlerin yeniden üretilmiş ürünlerin faydaları konusunda bilgi sahibi olduklarını ama tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünleri satın almak konusunda mesafeli olduklarını göstermektedir. Bu anlamda yeniden üretilmiş ürünler hakkında çalışmalar yapmanın hem çevre hem de ekonomi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu konuda bir çalışma yapmak öncelikle şirketler ve politika yapımcılar için önemlidir çünkü yeniden üretilmiş ürünlerin yukarıda sayılan birçok faydası vardır. Çevreye olan yararı ve şirketler için karlılık bu faydalar arasında öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra bu konuya mesafeli olan tüketicilerin tutumlarını anlamak yeniden üretilmiş ürünlerin kullanımını artırmak için önemlidir. Eğer tüketicilerin hangi alanlarda olumsuz tutumlarının olduğu tespit edilirse o alana yönelik bilgilendirme çalışmaları yapılabilir.

Yeniden üretilmiş ürünler konusunda literatüre katkısı olan birçok yabancı çalışma varken Türkiye’de bu çalışmaların sayısı kısıtlıdır. Türkiye’de bu konuda derinlemesine bir çalışma yapmadan önce tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünleri satın almaya yönelik tutumlarını ölçmenin önemli olduğunu düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, Türkiye örnekleminde tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünleri satın almaya yönelik tutumlarının incelenmesidir. Bu çalışma için kullanılacak olan ölçek Zhang ve Luo (2021) tarafından geliştirilmiş ve Çin örnekleminde test edilmiştir. Zhang ve Lou (2021) Planlanmış Davranış Teorisi’ni (TPB) kullanarak tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünleri satın almaya yönelik tutumlarını incelemek için bir model geliştirmişlerdir. Bu modeli Türkiye örnekleminde test etmeden önce tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünleri satın almaya yönelik tutumlarını ölçmenin daha iyi olacağı düşünülmektedir. “Tüketicilerin Yeniden Üretilmiş Ürünleri Satın Alma Niyeti”ni ölçen ölçek toplamda 6 faktörden oluşmaktadır: Çevresel Kaygı (Environmental Concern), Algılanan Risk (Perceived Risk), Tutum (Attitude), Özel Norm (Subjective Norm), Algılanan Davranış Kontrolü (Perceived Behavioral Control) ve Satın Alma Niyeti (Purchase Intention). Bu çalışmada, bu ölçeğin maddelerinin Türkiye örnekleminde de aynı faktörler altında toplanıp toplanmadığı ve yine 6 boyutun oluşup oluşmadığı test edilecektir. Yani, çalışmanın verilerinin var olan faktör yapısıyla uyumlu olup olmadığı test edilecektir ve bunun için “Doğrulamalı Faktör Analizi” yapılacaktır.

DEĞİŞKENLER

Bu çalışmada kullanılacak değişkenler şunlardır: Çevresel Kaygı (Environmental Concern), Algılanan Risk (Perceived Risk), Tutum (Attitude), Özel Norm (Subjective Norm), Algılanan Davranış Kontrolü (Perceived Behavioral Control) ve Satın Alma Niyeti (Purchase Intention). Bu değişkenlerin tanımları ve ölçekteki sorulardan birer tane örnek (1=Hiç Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) aşağıda verilmiştir (Zhang ve Lou, 2021):

- Çevresel kaygı: Tüketicilerin çevreyi korumaya yönelik duyarlılıklarıdır. Biyolojik çeşitliliğin azalması, doğal kaynakların tükenmesi, iklim değişikliği gibi konularda endişe ve korku duymak çevresel kaygı örneğidir. Örnek soru: *Dünyanın çevre durumu ve bunun geleceğim için ne anlama geleceği konusunda çok endişeliyim.*
- Algılanan risk: Tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünleri satın almanın getirebileceği olumsuz sonuçlara ilişkin algılarıdır. Bu tür ürünlerin dayanıklılığı, güvenliği ve kalitesi konusunda hissedilen endişe algılan risk örneğidir. Örnek soru: *Yeniden üretilmiş ürünlerin performansının yeni ürünlerden daha düşük olduğundan korkuyorum.*
- Tutum: Tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünleri satın almanın olumlu veya olumsuz bir davranış olduğuna ilişkin değerlendirmeleridir. Olumlu tutum kişilerin yeniden üretilmiş ürünleri almasını arttırırken olumsuz tutum azaltabilir. Örnek soru: *Günlük hayatımda yeniden üretilmiş ürünleri satın almanın çevreyi korumak için yararlı olduğunu düşünüyorum.*
- Özel norm: Tüketicilerin önemli gördükleri kişilerin yeniden üretilmiş ürünleri satın almalarını isteyip istemediklerine ilişkin algılarıdır. Örnek soru: *Benim için önemli olan insanlar yeniden üretilmiş ürünleri satın almam gerektiğini düşünüyor.*
- Algılanan davranış kontrolü: Tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünleri satın almanın kolay ve zor olduğuna ilişkin algılarıdır. Algılanan davranış kontrolü yüksek olduğunda tüketiciler yeniden üretilmiş ürünleri satın alma konusunda daha istekli olabilir. Örnek soru: *Yeniden üretilmiş ürünleri satın almak benim için kolaydır.*
- Satın alma niyeti: Tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünleri satın alma eğilimleridir. Örnek soru: *Gelecekte yeniden üretilmiş birçok çeşitli türdeki malzemeyi satın almayı umuyorum.*

YÖNTEM

Bu çalışmanın anakütlesini Eskişehir ve Ankara’da yaşayan, 18 yaş üstü ve okuma yazma bilen kişiler oluşturmuştur. Hem yaş hem de cinsiyet bağlamında eşit dağılan bir örneklem olması hedeflenmiştir. Böylelikle araştırmanın sonuçlarını genelleylebilmek daha kolay olacaktır. Örneklem yöntemi olarak ise ulaşılması mümkün kişilere daha kolay ulaşılması bağlamında “kolayda örneklem” ve çalışmaya katılan kişilerin anketi kendi çevrelerine ulaştırması bakımından “kartopu örneklem” kullanılmıştır. Katılımcıların demografik bilgileri sonuç kısmında verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Veriler Tablosu

		Yüzde		Yüzde
Yaş	Kadın	%	Erkek	%
30 altı	47	23,1	15	7,5
30 üstü	64	31,5	77	37,9
Eğitim Durumu				
İlkokul	0	0	0	0
Ortaokul	0	0	6	3
Lise	23	11,3	3	1,5
Yüksek öğretim	88	43,3	83	40,9
İş Durumu				
Tam zamanlı istihdam	38	18,7	18	8,9
Yarı zamanlı istihdam	1	0,5	0	0
İşsiz	6	3	4	2
Serbest meslek	4	2	3	1,5
Ev hanımı	1	0,5	0	0
Öğrenci	27	13,3	55	27,1
Emekli	34	16,7	12	5,9
Gelir Durumu				
11499 altı	16	7,9	10	4,9
15000-19999	10	4,9	3	1,5
20000-29999	15	7,4	6	3
30000-39999	14	6,9	2	1
40000 üstü	56	27,6	71	35
Medeni Durum				
Evli	50	24,6	22	10,8
Bekar	61	30	70	34,5

Tablo 2 Güvenilirlik Analizi

	Ortalama	Cronbach's α
ölçüm	3.18	0.915

Burada, Cronbach's Alfa değeri 0.915 olarak belirlenmiş, bu da ölçüm aracının yüksek bir iç tutarlılığa ve güvenilirliğe sahip olduğunu gösterir. Yani, ölçekteki öğeler birbirleriyle tutarlı bir şekilde ölçüm yapmaktadır. Genel olarak, bu sonuçlar, ölçüm aracının geçerliliği ve güvenilirliği konusunda oldukça iyi olduğunu göstermektedir.

Cronbach α Değerleri: Tüm maddeler çıkarıldığında alfa değerleri 0.90'ın üzerindedir. Bu, tüm maddelerin çıkarılması durumunda bile ölçüm aracının yüksek bir güvenilirliğe sahip olduğunu gösterir. Özellikle TTM9, TTM10, TTM11 ve TTM12 gibi maddeler çıkarıldığında güvenilirlik hafifçe düşse de, yine de yüksek güvenilirlik gösterirler.

Tablo 3 Soru Bazında Cronbach α Değerleri

	Ortalama	SS	Madde-Bütün Korelasyonu	Eğer madde çıkarılırsa
				Cronbach's α
CK1	3.58	1.28	0.606	0.910
CK2	3.89	1.31	0.519	0.912
CK3	3.55	1.24	0.476	0.913
CK4	3.15	1.39	0.544	0.912
AR5 ^a	2.85	1.14	0.379	0.915
AR6 ^a	2.74	1.12	0.460	0.913
AR7 ^a	3.03	1.26	0.488	0.913
AR8 ^a	2.97	1.21	0.478	0.913
TTM9	3.46	1.12	0.739	0.908
TTM10	3.31	1.28	0.742	0.907
TTM11	3.30	1.29	0.733	0.907
TTM12	3.28	1.22	0.759	0.907

	Ortalama	SS	Madde-Bütün Korelasyonu	Eğer madde çıkarılırsa
				Cronbach's α
ON14	2.68	1.15	0.577	0.911
ON15	2.66	1.10	0.539	0.912
ON16	2.60	1.15	0.542	0.911
ADK17	3.06	1.16	0.175	0.919
ADK18	3.04	1.14	0.212	0.918
ADK19	3.32	1.09	0.312	0.916
SN20	3.35	1.10	0.656	0.909
SN21	3.27	1.13	0.735	0.908
SN22	3.42	1.13	0.695	0.908
SN23	3.37	1.18	0.704	0.908

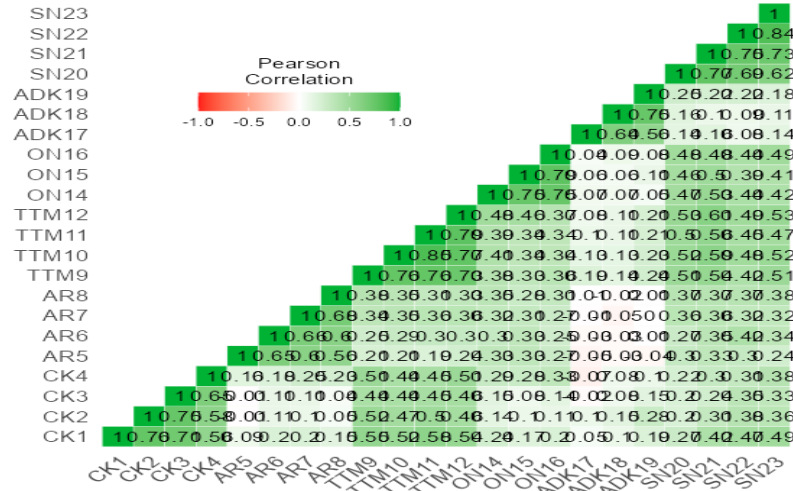
^a ters kodlanmış maddeler

Madde-Bütün Korelasyonu: Bu değer, her bir maddenin toplam ölçekle ne kadar ilişkili olduğunu gösterir. CK1'in madde-bütün korelasyonu 0.606'dır. Yüksek korelasyon değerleri, maddenin ölçeğin bütününe iyi temsil ettiğini gösterir.

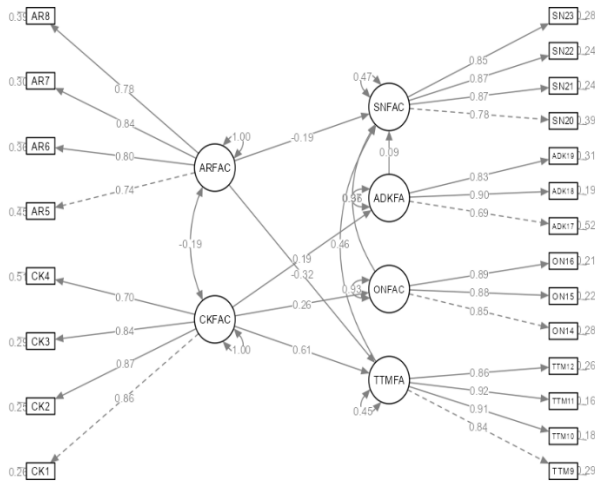
Yüksek Madde-Bütün Korelasyonu: CK1 (0.606) ve TTM12 (0.759) gibi maddeler, ölçeğin bütününe iyi temsil eden yüksek korelasyon değerlerine sahiptir.

Düşük Madde-Bütün Korelasyonu: ADK17 (0.175) ve ADK18 (0.212) gibi maddeler, diğer maddelere göre daha düşük korelasyon değerlerine sahiptir. Bu, bu maddelerin ölçüm aracının genel yapısıyla daha az ilişkili olabileceğini gösterir.

Tablo 4 Korelasyon Isı Haritası

Tablo 5 Path (Yol) Diyagramı

Not: CKFAC=ÇEVRESEL KAYGI, ARFAC=ALGILANAN RİSK, TTMFAC=TUTUM, ONFAC=ÖZNEL NORM, ADKFA=ALGILANAN DAVRANIŞSAL KONTROL, SNFAC=SATIN ALMA NİYETİ

Verilen analiz sonuçları ve path (yol) diyagramı, SEM uygulaması için gerekli tüm bileşenlere sahiptir. Güvenilirlik indisleri, faktör analizleri, varyans ve kovaryans analizleri, modifikasyon indisleri ve parametre tahminleri, modelin sağlam ve geçerli olduğunu göstermektedir. Bu bilgiler, SEM uygulamasının temelini oluşturur ve modelin geçerli sonuçlar üretme potansiyeline sahip olduğunu gösterir.

Bu çalışmada, tüketicilerin yeniden üretilmiş ürünleri satın almaya yönelik tutumları faktör analizi kullanılarak incelenmiştir. Güvenilirlik analizi sonuçları, Cronbach Alfa değeri 0.915 olarak belirlenmiş ve bu, ölçüm aracının yüksek iç tutarlılığa ve güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Madde-bütün korelasyonu analizinde, CK1 ve TTM12 gibi maddeler yüksek korelasyon değerleri ile ölçeğin bütününe iyi temsil ederken, ADK17 ve ADK18 gibi maddeler daha düşük korelasyon değerlerine sahiptir. Açıklayıcı Faktör Analizi (EFA) sonuçları, toplam 6 faktörün veri setindeki varyansın %72.5'ini açıkladığını göstermektedir. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonuçları ise, RMSEA değeri 0.0655, TLI değeri 0.935 ve BIC değeri -392 olarak belirlenmiş ve modelin veri ile iyi bir uyum sağladığını göstermektedir. Varyans ve kovaryans analizlerinde, çoğu değişken için varyans değerleri anlamlı bulunmuş ve CKFAC ile ARFAC arasındaki negatif kovaryans dışında, diğer kovaryans değerleri modelde belirtilmemiştir. Güvenilirlik indeksleri, tüm değişkenler için yüksek güvenilirlik ve tutarlılık sergilemektedir. Modifikasyon indisleri, modelde yapılabilecek potansiyel değişiklikleri ve bu değişikliklerin model uyumu üzerindeki olası etkilerini göstermektedir. Genel olarak, yapılan analizler, modelin yüksek güvenilirlik ve geçerliliğe sahip olduğunu, değişkenler arasındaki ilişkilerin güçlü ve anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, araştırma ve uygulamada kullanılan ölçüm araçlarının güvenilirliğini ve geçerliliğini sağlamada önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca, SEM uygulaması için gerekli tüm bileşenlere sahip olan modelin, güvenilirlik indisleri, faktör analizleri, varyans ve kovaryans analizleri, modifikasyon indisleri ve parametre tahminleri ile sağlam ve geçerli olduğu gösterilmiştir. Bu bilgiler, SEM uygulamasının temelini oluşturur ve modelin geçerli sonuçlar üretme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, modelin genel uyumu iyi, ancak bazı modifikasyonlar ile daha da iyileştirilebilir. Bu bulgular, araştırma ve uygulamada kullanılan ölçüm araçlarının güvenilirliğini ve geçerliliğini sağlamada önemli katkılar sunmaktadır.

Bu çalışmadaki verilerin analiz edilmesinde kullanılan bir diğer yöntem “Çoklu Uyum Analizi” dir. Çoklu uyum analizi bir verideki kategorik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılmaktadır. Çoklu uyum analizi, isminden de anlaşılacağı gibi “çoklu değişkenlerin birbiriyle ilişkilerini” araştırır ve

değişkenler arasındaki ilişkileri tek bir boyutta özetlemeye yardımcı olur (Filiz ve Sideqi, 2023).

Satın alma niyetini araştırmak için birçok farklı sürekli ve kategorik değişken kullanılabilir. Bu çalışmada da satın alma niyetinin cinsiyet, eğitim durumu ve hane gelir grubu ile ilişkisine çoklu uyum analizi ile incelenmiş ve elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

Tablo 6 SN20 (Satın Alma Niyeti 20.Soru) İçin Çoklu Uyum Analizi

İterasyon Tablosu

İterasyon sayısı	Açıklanan Varyans		Kayıp
	Total	Artış	
40 ^a	6,332172	,000007	7,667828

Not: a. İterasyon süreci, yakınsama test değeri sağlandığı için durdurulmuştur.

Bu iterasyon tablosunda, analiz 40. iterasyonda durmuştur çünkü artış değeri (0,000007) belirlenen eşik değerine ulaşmıştır. Toplam açıklanan varyans (6,332172) ile oldukça yüksek bir oranda modelin veriyi iyi temsil ettiği söylenebilir. Kayıp değeri (7,667828) nispeten düşük seviyede olup modelin kararlılığa ulaşmıştır. Bu, veri noktalarının iki boyutlu uzayda anlamlı bir şekilde haritalandığını ve ek iterasyona ihtiyaç kalmadığını göstermektedir.

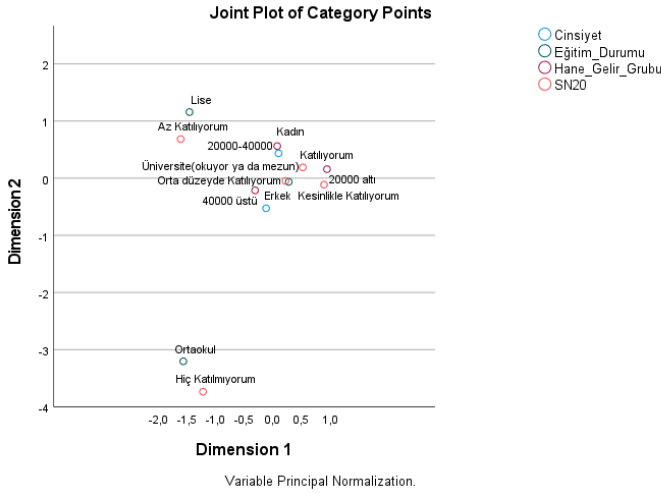
Tablo 7 SN20 (Satın Alma Niyeti 20.Soru) İçin Model Özeti

Boyut	Cronbach's Alpha	Toplam (Eigenvalue)	Inertia	Açıklanan Varyans
1	,909	6,396	,457	45,687
2	,905	6,268	,448	44,773
Toplam		12,664	,905	
Ortalama	,907 ^a	6,332	,452	45,230

Not: a. Ortalama Cronbach's Alpha, ortalama özdeğere dayanmaktadır.

Yukarıdaki model özet tablosu, iki boyutlu bir yapının toplam varyansın %90,46'sını açıkladığını göstermektedir. İlk boyut, %45,687 ile en büyük açıklayıcılığa sahiptir; ikinci boyut ise %44,773 ile onu yakından takip etmektedir. Bu, boyutların güçlü bir şekilde veriyi temsil ettiğini göstermektedir. Toplam özdeğer 12,664 olup, boyut başına ortalama 6,332 olarak hesaplanmıştır. Cronbach's Alpha değerleri de oldukça yüksek olup, ilk boyutta ,909 ve ikinci boyutta ,905 olarak ölçülmüştür. Bu da modelin güvenilirliğinin yüksek olduğunu ve değişkenler arasındaki ilişkilerin tutarlı olduğunu göstermektedir. Model genel olarak güçlü bir yapı sergilemektedir ve satın alma niyeti ile ilgili değişkenlerin iki ana boyutta anlamlı bir şekilde ayrıştığını söylemek mümkündür.

Tablo 8 SN20 (Satın Alma Niyeti 20.Soru) İçin Plot Grafiği

Yukarıdaki joint plot grafiği, Satın Alma Niyeti 20 (SN20) sorusunun kategori noktalarının iki boyutlu bir uzayda dağılımını göstermektedir. Grafikte yer alan değişkenler arasında cinsiyet (kadın, erkek), eğitim durumu (ortaokul, lise, üniversite), hane gelir grubu (20.000 altı, 20.000-40.000, 40.000 üstü) ve SN20 yanıt kategorileri (hiç katılmıyorum, az katılıyorum, orta düzeyde katılıyorum, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum) bulunmaktadır.

Grafikte eğitim düzeyi, gelir grubu ve cinsiyet değişkenleri ile SN20 yanıtlarının belirli kümelenmeler oluşturduğu görülmektedir. Örneğin, ortaokul mezunları ve "hiç katılmıyorum" yanıtı negatif yönlü olarak güçlü bir şekilde ilişkilendirilmiş ve diğer gruplardan ayrı bir bölgede konumlanmıştır. Üniversite mezunları ve "katılıyorum" yanıtı ise merkeze daha yakın olup orta gelir grubuna yakın bir yerde kümelenmiştir. Kadın katılımcılar "katılıyorum" seçeneğine daha yakın konumlanırken, erkekler "orta düzeyde katılıyorum" ile benzer bir bölgede

yer almaktadır. Düşük gelir grubundakiler ("20.000 altı") ile "kesinlikle katılıyorum" yanıtı arasında pozitif bir ilişki bulunuyor gibi görünmektedir.

Bu dağılım, eğitim seviyesi arttıkça satın alma niyetine yönelik pozitif tutumun arttığını, ancak düşük eğitim seviyesindeki bireylerin (özellikle ortaokul mezunları) satın alma niyetine daha mesafeli yaklaştığını düşündürmektedir. Cinsiyet ve gelir faktörleri de bu niyetin şekillenmesinde belirleyici olabilir.

Tablo 9 SN21 (Satın Alma Niyeti 21.Soru) İçin İterasyon Geçmişi

İterasyon Sayısı	Açıklanan Varyans		Kayıp
	Toplam	Artış	
72 ^a	5,987418	,000009	8,012582

Not: a. İterasyon süreci, yakınsama test değeri sağlandığı için durdurulmuştur.

Analiz 72. iterasyonda durmuştur çünkü artış değeri (0,000009) belirlenen eşik değerine ulaşmıştır. Toplam açıklanan varyans (5,987418) ile model veriyi büyük ölçüde açıklayabilmektedir. Ancak, bir önceki tabloya göre daha fazla iterasyon gerektiği görülmektedir. Bu da verinin biraz daha karmaşık olduğunu veya modelin optimal çözüme ulaşmak için daha fazla işlem gerektirdiğini gösterebilir. Kayıp değeri (8,012582) önceki tabloya yakın olup modelin kararlılığa ulaştığını ancak nispeten daha uzun sürede stabil hale geldiğini göstermektedir.

Tablo 10 SN21 (Satın Alma Niyeti 21.Soru) İçin Model Özeti

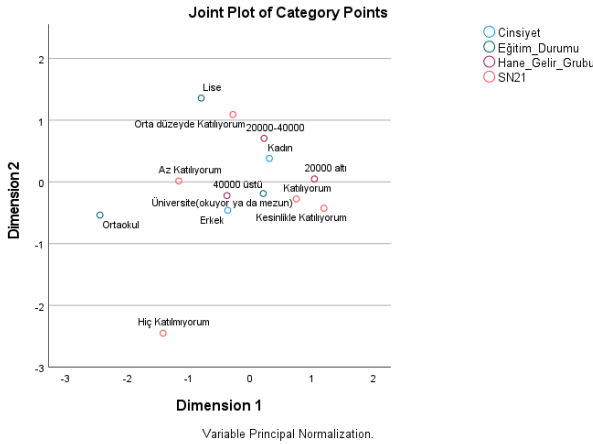
Boyut	Cronbach's Alpha	Toplam (Eigenvalue)	Inertia	Açıklanan Varyans
1	,907	6,343	,453	45,305
2	,886	5,632	,402	40,229
Toplam		11,975	,855	
Ortalama	,897 ^a	5,987	,428	42,767

Not: a. Ortalama Cronbach's Alpha, ortalama özdeğere dayanmaktadır.

Yukarıdaki model özet tablosuna göre ilk boyutun Cronbach's Alpha değeri 0,907, ikinci boyutunki ise 0,886 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, iç

tutarlılığın yüksek olduğunu ve verilerin güvenilir olduğunu göstermektedir. İlk boyutun toplam özdeğeri (eigenvalue) 6,343 olup toplam varyansın %45,305'ini açıklamaktadır. İkinci boyutun özdeğeri 5,632 olup, toplam varyansın %40,229'unu açıklamaktadır. İki boyut birlikte toplam varyansın %85,5'ini açıklamaktadır ve bu da modelin önemli bir kısmı yakaladığını göstermektedir. Ortalama Cronbach's Alpha değeri 0,897 olup genel güvenilirliğin yüksek seviyede olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ortalama özdeğer 5,987, ortalama atalet (inertia) ise 0,428 olarak hesaplanmıştır. Genel olarak model, değişkenler arasındaki ilişkileri açıklamak için yeterli bir açıklama gücüne sahiptir ve veri güvenilirliği açısından tatmin edici seviyededir.

Tablo 11 SN21 (Satın Alma Niyeti 21.Soru) İçin Plot Grafiği

Yukarıdaki joint plot grafiği, Satın Alma Niyeti 21 (SN21) sorusuna verilen yanıtların kategori noktalarının iki boyutlu uzayda nasıl konumlandığını göstermektedir. Cinsiyet (kadın, erkek), eğitim durumu (ortaokul, lise, üniversite), hane gelir grubu (20.000 altı, 20.000-40.000, 40.000 üstü) ve SN21 yanıt kategorileri (hiç katılmıyorum, az katılıyorum, orta düzeyde katılıyorum, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum) eksenlerde yer almaktadır.

Grafikte, SN21 sorusuna verilen yanıtlarla demografik değişkenler arasındaki ilişkiler belirginleşmektedir. "Hiç katılmıyorum" yanıtı, negatif yönlü olarak en uç noktada ve diğer kategorilerden ayrılmış durumdadır. Bu, bu cevabı veren katılımcıların diğer gruplardan oldukça farklı özellikler taşıdığını gösterebilir. Ortaokul mezunları da negatif boyutta konumlanarak, satın alma niyetine daha mesafeli duran bir grup olarak öne çıkmaktadır.

Üniversite mezunları, "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" yanıtlarına oldukça yakın, bu da yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerin satın alma niyetini

daha olumlu karşıladığını düşündürebilir. Lise mezunları ise daha çok "orta düzeyde katılıyorum" seçeneğine yakın bir konumda yer almaktadır.

Gelir gruplarına bakıldığında, "40.000 üstü" ve "20.000-40.000" gelir grubundakiler "katılıyorum" cevabına daha yakın bir konumda, "20.000 altı" gelir grubundakiler ise "kesinlikle katılıyorum" cevabına yakın bir dağılım göstermekte. Bu durum, düşük gelir grubunun bu ürün ya da hizmete daha güçlü bir ilgi gösterdiği anlamına gelebilir.

Kadın katılımcılar genellikle "katılıyorum" yanıtına daha yakın bir noktada kümelenirken, erkek katılımcılar biraz daha merkezde ve üniversite mezunlarına yakın bir pozisyonda yer alıyor. Genel olarak, bu grafik eğitim seviyesi arttıkça satın alma niyetinin güçlendiğini, düşük gelir grubunun ise en güçlü satın alma niyetine sahip olabileceğini göstermektedir.

Tablo 12 SN22 (Satın Alma Niyeti 22.Soru) İçin Çoklu Uyum Analizi

İterasyon Geçmişi

İterasyon Sayısı	Açıklanan Varyans		
	Toplam	Artış	Kayıp
45 ^a	5,925228	,000009	8,074772

Not: a. İterasyon süreci, yakınsama test değeri sağlandığı için durdurulmuştur.

Analiz **45. iterasyonda** durmuştur çünkü artış değeri (**0,000009**) belirlenen eşik değerine ulaşmıştır. **Toplam açıklanan varyans (5,925228)** ile model veriyi büyük ölçüde açıklayabilmektedir. **Kayıp değeri (8,074772)** önceki tablolara göre biraz daha yüksek olup modelin optimizasyonda bir miktar daha kayıpla stabil hale geldiğini göstermektedir. **72 iterasyon gerektiren ikinci tabloya kıyasla, bu model daha hızlı bir şekilde (daha az iterasyonla) kararlı hale gelmiştir ve bu da verinin daha hızlı yakınsadığını göstermektedir.**

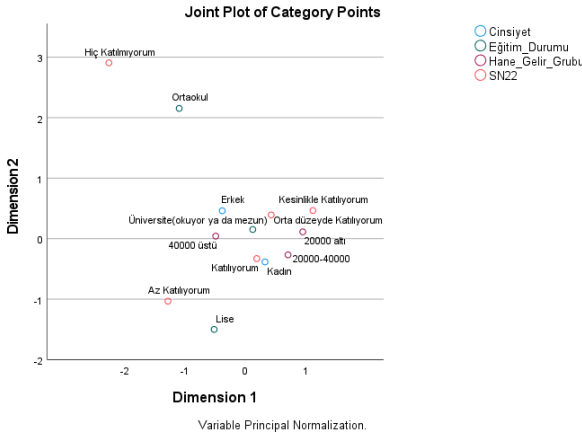
Tablo 13 SN22 (Satın Alma Niyeti 22.Soru) İçin Model Özeti

Boyut	Cronbach's Alpha	Toplam (Eigenvalue)	Inertia	Açıklanan Varyans
1	,898	6,005	,429	42,891
2	,893	5,846	,418	41,755
Toplam		11,850	,846	
Ortalama	,895 ^a	5,925	,423	42,323

Not: a. Ortalama Cronbach's Alpha, ortalama özdeğere dayanmaktadır.

Yukarıdaki model özet tablosuna göre, birinci boyutun Cronbach's Alpha değeri 0,898, ikinci boyutunki ise 0,893 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, iç tutarlılığın oldukça yüksek olduğunu ve modelin güvenilir sonuçlar sunduğunu göstermektedir. İlk boyutun toplam özdeğeri 6,005 olup, toplam varyansın %42,891'ini açıklamaktadır. İkinci boyutun özdeğeri 5,846 olup, toplam varyansın %41,755'ini açıklamaktadır. İki boyut birlikte toplam varyansın %84,6'sını açıklamakta ve bu oran modelin değişkenler arasındaki ilişkileri güçlü bir şekilde temsil ettiğini göstermektedir. Ortalama Cronbach's Alpha değeri 0,895 olarak hesaplanmıştır ve genel olarak veri güvenilirliğinin yüksek seviyede olduğunu teyit etmektedir. Ortalama özdeğer 5,925 ve ortalama atalet (inertia) 0,423 olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak, modelin açıklayıcılığı tatmin edici olup veriler arasındaki ilişkileri anlamlandırmak için yeterli bir yapıya sahiptir.

Tablo 14 SN22 (Satın Alma Niyeti 22.Soru) İçin Plot Grafiği

Yukarıdaki joint plot grafiği, Satın Alma Niyeti 22 (SN22) sorusuna verilen yanıtların kategori noktalarının iki boyutlu uzayda nasıl konumlandığını göstermektedir. Grafikte cinsiyet (kadın, erkek), eğitim durumu (ortaokul, lise, üniversite), hane gelir grubu (20.000 altı, 20.000-40.000, 40.000 üstü) ve SN22 yanıt kategorileri (hiç katılmıyorum, az katılıyorum, orta düzeyde katılıyorum, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum) yer almaktadır.

Grafikte "Hiç katılmıyorum" yanıtı diğer kategorilerden oldukça farklı bir noktada, üst bölgede izole bir konumda yer almaktadır. Bu durum, bu cevabı veren katılımcıların özelliklerinin diğer gruplardan belirgin bir şekilde ayrıştığını göstermektedir. Ortaokul mezunları da "Hiç katılmıyorum" yanıtına yakın bir konumda olup, satın alma niyetinin en düşük olduğu grup olabilir.

Eğitim seviyesi yükseldikçe, satın alma niyeti de artıyor gibi görünmektedir. Üniversite mezunları ve erkek katılımcılar, "orta düzeyde katılıyorum" ve

"katılıyorum" yanıtlarına yakın bir dağılım gösterirken, kadın katılımcılar "katılıyorum" yanıtına daha yakın konumlanmışlardır.

Gelir gruplarına bakıldığında, "40.000 üstü" gelir grubundakiler "orta düzeyde katılıyorum" ve "katılıyorum" seçeneklerine yakın bir konumda yer almakta, "20.000-40.000" ve "20.000 altı" gelir grubundakiler ise "kesinlikle katılıyorum" cevabına daha yakın bir dağılım göstermektedir. Bu durum, daha düşük gelir seviyesine sahip bireylerin satın alma niyetinin daha güçlü olabileceğini düşündürmektedir.

Özetle, eğitim seviyesi arttıkça satın alma niyeti de artmakta, özellikle üniversite mezunları ve erkekler orta ve yüksek düzeyde katılım gösterirken, kadınların "katılıyorum" yanıtına daha yakın olduğu görülmektedir. Ayrıca, düşük gelir gruplarının satın alma niyeti daha güçlü olabilirken, ortaokul mezunları ve "hiç katılmıyorum" yanıtını veren katılımcılar bu eğilimden ayrılmaktadır.

Tablo 15 SN23 (Satın Alma Niyeti 23.Soru) İçin Çoklu Uyum Analizi

İterasyon Geçmişi

İterasyon Sayısı	Açıklanan Varyans		Kayıp
	Toplam	Artış	
100 ^a	5,766730	,001029	8,233270

Not: a. İterasyon süreci, yakınsama test değeri sağlandığı için durdurulmuştur.

Analiz 100 iterasyona ulaşmasına rağmen durmamış, maksimum iterasyon sınırına geldiği için sonlanmıştır. Toplam açıklanan varyans (5,766730) diğer tablolara kıyasla biraz daha düşüktür. Artış değeri (0,001029) hâlâ nispeten yüksek olduğu için model tam olarak yakınsamamış olabilir. Kayıp değeri (8,233270) önceki tablolara göre biraz daha yüksek olup modelin veriyi açıklama konusunda biraz daha fazla kayıp verdiğini göstermektedir. Bu durum, modelin veriye tam olarak uyum sağlayamadığını ve belki de daha fazla iterasyona ihtiyaç duyduğunu gösteriyor olabilir.

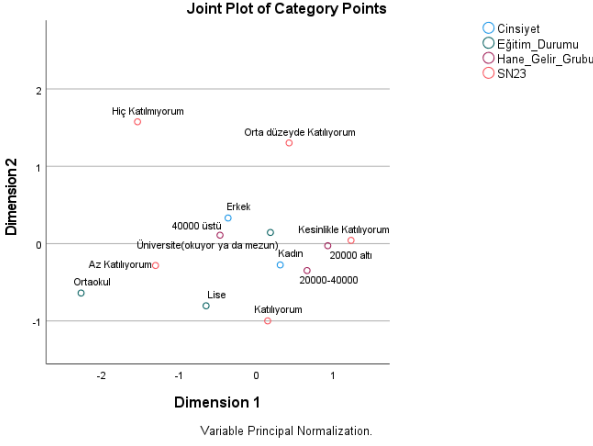
Tablo 16 SN23 (Satın Alma Niyeti 23.Soru) İçin Model Özeti

Boyut	Cronbach's Alpha	Toplam (Eigenvalue)	Inertia	Açıklanan Varyans
1	,906	6,317	,451	45,122
2	,870	5,216	,373	37,260
Toplam		11,533	,824	
Ortalama	,890 ^a	5,767	,412	41,191

Not: a. Ortalama Cronbach's Alpha, ortalama özdeğere dayanmaktadır.

Yukarıdaki model özet tablosuna göre, birinci boyutun Cronbach's Alpha değeri 0,906 olup, iç tutarlılığın oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. İkinci boyut için Cronbach's Alpha değeri 0,870 olup, bu da yeterli seviyede bir güvenilirliği işaret etmektedir. İlk boyutun özdeğeri 6,317 olup, toplam varyansın %45,122'sini açıklarken, ikinci boyutun özdeğeri 5,216 olup, toplam varyansın %37,260'ını açıklamaktadır. İki boyut bir araya geldiğinde, toplam varyansın %82,4'ünü açıklamakta ve bu da modelin güçlü bir açıklayıcılığa sahip olduğunu göstermektedir. Ortalama Cronbach's Alpha değeri 0,890 olup, modelin genel olarak güvenilir olduğunu teyit etmektedir. Ortalama özdeğer 5,767 ve ortalama atalet (inertia) 0,412 olarak hesaplanmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, model veriler arasındaki ilişkileri yeterli düzeyde açıklayabilmekte ve güvenilir bir yapı sunmaktadır.

Tablo 17 SN23 (Satın Alma Niyeti 23.Soru) İçin Plot Grafiği

Yukarıdaki joint plot grafiği, Satın Alma Niyeti 23 (SN23) sorusuna verilen yanıtların, cinsiyet, eğitim durumu ve hane gelir grubu değişkenleri ile birlikte iki boyutlu bir uzayda nasıl konumlandığını göstermektedir. Grafikte farklı değişkenler arasındaki ilişkiler incelenebilir.

Grafikte "Hiç Katılmıyorum" yanıtı, diğer kategorilerden oldukça farklı bir konumda, üst bölgede izole bir şekilde yer almaktadır. Bu, bu cevabı veren katılımcıların diğer gruplardan belirgin şekilde farklılaştığını göstermektedir. Orta düzeyde katılıyorum" yanıtı da diğer gruplara kıyasla daha yukarıda konumlanmış, yani bu cevabı verenler farklı bir profile olabilir.

Eğitim durumu açısından bakıldığında, ortaokul mezunları "Az Katılıyorum" yanıtına yakın bir konumda yer alırken, lise mezunları daha aşağıda bir konumda bulunmaktadır. Üniversite mezunları ise "Erkek" cinsiyet kategorisi ile birlikte "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtına daha yakın konumlanmıştır. Bu, eğitim seviyesi yükseldikçe satın alma niyetinin arttığını gösteren bir bulgu olabilir.

Cinsiyet açısından incelendiğinde, kadın katılımcılar "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtına yakın bir konumda yer alırken, erkekler "Orta Düzeyde Katılıyorum" cevabına daha yakın bir dağılım göstermektedir. Bu durum kadın katılımcıların satın alma niyetinin erkeklere kıyasla daha güçlü olabileceğini düşündürmektedir.

Gelir grupları arasında "40.000 üstü" gelire sahip bireyler "Erkek" ve "Üniversite" kategorileriyle birlikte konumlanırken, "20.000-40.000" gelir grubu "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtına daha yakın bir dağılım göstermektedir. "20.000 altı" gelir grubundakiler de bu yanıt kümesine daha yakın olup, düşük gelirli bireylerin satın alma niyetinin güçlü olabileceği izlenimi uyandırmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, eğitim seviyesi arttıkça satın alma niyeti de artmakta, kadınlar "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtına daha yakın konumlanırken, erkekler "Orta Düzeyde Katılıyorum" yanıtına daha yakın bir dağılım sergilemektedir. Gelir seviyesi düşük bireylerin satın alma niyeti daha yüksek olabilirken, "Hiç Katılmıyorum" yanıtını veren katılımcılar genel dağılımdan oldukça farklı bir konumda yer almaktadır.

SONUÇLAR

SN20, SN21 ve SN22 için modeller belirlenen iterasyon sınırları içinde yakınsama sağlamış görünmektedir. SN23 için ise 100 iterasyon sonunda maksimum iterasyon sınırına ulaşılmış, yani modelin tamamen yakınsayamamış olması mümkündür. Bu durum, SN23 için sonuçların biraz daha dikkatli yorumlanmasını gerektirebilir.

Cinsiyet Faktörü ve Satın Alma Niyeti

Tüm grafiklerde kadın ve erkek katılımcılar belirgin konumlarda yer almaktadır. Kadınlar genel olarak "Kesinlikle Katılıyorum" ve "Katılıyorum" yanıtlarına daha yakın konumlanırken, erkekler "Orta Düzeyde Katılıyorum" ve bazı durumlarda "Az Katılıyorum" yanıtları ile ilişkilendirilmektedir. Özellikle SN20, SN21 ve SN23 grafiklerinde bu durum oldukça belirgindir. Bu bulgu, kadın katılımcıların satın alma niyetinin erkeklere kıyasla daha güçlü olabileceğini göstermektedir. Öte yandan, erkekler "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtına ancak yüksek eğitim düzeyi (üniversite mezunu) ve yüksek gelir grubu (40.000 üstü) ile birlikte konumlandığında yaklaşmaktadır. Yani, erkeklerin satın alma niyeti daha çok gelir ve eğitim seviyesi ile ilişkilidir.

Eğitim Seviyesinin Etkisi

Eğitim düzeyleri genel olarak lise ve üniversite mezunları "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtlarına daha yakın konumlanırken, ortaokul mezunları daha çok "Az Katılıyorum" veya "Hiç Katılmıyorum" yanıtları ile ilişkilendirilmiştir. Özellikle SN22 ve SN23 grafiklerinde ortaokul mezunları, "Hiç Katılmıyorum" yanıtına oldukça uzak ancak diğer gruplardan da belirgin şekilde ayrılmaktadır. Bu durum, eğitim düzeyi arttıkça satın alma niyetinin de arttığını gösteren bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Üniversite mezunları ise genellikle "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtına en yakın gruplardan biri olarak öne çıkmaktadır. Eğitim düzeyi yüksek bireylerin satın alma niyetinin daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Hane Gelir Grubu ve Satın Alma Niyeti

Hane gelir grupları, tüm grafiklerde benzer bir eğilim göstermektedir. 40.000 üstü gelir grubuna sahip bireyler genellikle "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtlarına yakın konumlanmaktadır. Bu, yüksek gelirli bireylerin satın alma niyetinin güçlü olduğunu düşündürmektedir. 20.000-40.000 gelir grubu, farklı grafiklerde bazen "Katılıyorum" bazen de "Orta Düzeyde Katılıyorum" yanıtlarına yakın konumlanmıştır. Orta gelir seviyesindeki bireylerin satın alma niyeti, yüksek gelir grubuna kıyasla biraz daha düşük olabilir. 20.000 altı gelir grubundaki bireyler genellikle "Katılıyorum" ve "Orta Düzeyde Katılıyorum" yanıtlarına yakın konumlanmış olup satın alma niyetlerinin gelir arttıkça güçlendiği gözlemlenmektedir. Özellikle SN22 ve SN23 grafiklerinde, yüksek gelir grubunun "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtına daha yakın olduğu net bir şekilde görülmektedir. Bu durum, bireylerin finansal imkanlarının satın alma niyeti üzerinde önemli bir etkisi olduğunu destekleyen bir bulgudur.

"Hiç Katılmıyorum" ve "Az Katılıyorum" Yanıtları

Tüm grafiklerde "Hiç Katılmıyorum" yanıtı diğer gruplardan belirgin şekilde ayrılmış ve çoğunlukla negatif yönlü bir eksen de yer almıştır. Bu durum, bu cevabı veren katılımcıların demografik ve sosyoekonomik özellikler bakımından diğer gruplardan oldukça farklılaştığını göstermektedir. Özellikle SN22 ve SN23 grafiklerinde, "Hiç Katılmıyorum" yanıtı daha belirgin bir şekilde üst bölgede izole konumlanmıştır. Bu, satın alma niyetinin düşük olduğu bireylerin belirgin farklı özelliklere sahip olabileceğini düşündürmektedir. Ortaokul mezunları "Hiç Katılmıyorum" yanıtına yakın konumlanırken üniversite mezunları bu yanıt kümesine oldukça uzak kalmaktadır. 20.000 altı gelir grubu bireyleri "Hiç Katılmıyorum" yanıtına uzak bir konumdayken, 20.000-40.000 gelir grubunun bazı üyeleri bu yanıtla daha yakın ilişkilidir. Kadın katılımcılar "Hiç Katılmıyorum" yanıtına genellikle uzak kalırken, erkekler bu yanıt kümesine zaman zaman daha yakın konumlanmaktadır. Buna ek olarak, "Az Katılıyorum" yanıtı orta gelir ve eğitim düzeyi düşük bireylerle daha fazla ilişkili olup, bu grupların satın alma niyetinde belirsizlik ya da kararsızlık yaşayabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

Bütün bu sonuçlara göre kadınlar, erkeklere kıyasla satın alma niyetini daha güçlü bir şekilde ifade etmektedir. Erkeklerde satın alma niyeti daha çok eğitim seviyesi ve gelir düzeyi ile ilişkiliyken, kadınlar doğrudan "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtlarına daha yakın konumlanmıştır. Eğitim seviyesi arttıkça satın alma niyeti de artmaktadır. Üniversite mezunları genellikle "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtına daha yakın konumlanırken, ortaokul mezunları daha çok "Az Katılıyorum" ve "Hiç Katılmıyorum" yanıtlarına yakın bulunmuştur. Hane gelir seviyesi ile satın alma niyeti doğru orantılıdır. 40.000

üstü gelir grubundakiler genellikle "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtına daha yakın olurken düşük gelir grupları daha çok "Orta Düzeyde Katılıyorum" ya da "Katılıyorum" yanıtları ile ilişkilidir. "Hiç Katılmıyorum" yanıtı genellikle diğer gruplardan uzak ve farklı bir eksen de konumlanmıştır. Bu yanıtı verenler, genellikle düşük eğitim seviyesine sahip bireyler olup, erkek katılımcılar bu yanıt kümesine kadınlara kıyasla daha yakın bir dağılım göstermektedir. "Az Katılıyorum" yanıtı, orta gelir seviyesine ve düşük eğitim seviyesine sahip bireyler ile ilişkilidir. Bu durum, bu gruptaki bireylerin satın alma niyetinde belirsizlik yaşadıklarını veya çeşitli dışsal faktörlerin etkisi altında kaldıklarını düşündürmektedir.

Sonuç olarak bu analiz, satın alma niyetinin cinsiyet, eğitim seviyesi ve hane gelir grubu ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Kadınların satın alma niyeti genel olarak daha yüksek olup, erkeklerde ise bu niyet eğitim ve gelir seviyesine bağlı olarak değişmektedir. Eğitim seviyesi arttıkça satın alma niyeti de artmakta, yüksek gelir gruplarında ise "Kesinlikle Katılıyorum" yanıtı daha baskın hale gelmektedir. Bu bulgular doğrultusunda, satın alma niyetini arttırmaya yönelik pazarlama stratejileri geliştirilecekse özellikle düşük eğitim seviyesine sahip bireyler ve orta gelir grubundaki bireyler üzerinde yoğunlaşılabilir. Ayrıca, erkeklerin satın alma niyetini güçlendirmek için finansal avantajlar veya yüksek değer algısı olduğunu düşündürecek stratejiler kullanılabilir.

Kaynakça

- Aydoğan Kılıç, T. ve Çalışır, G. (2020). Tüketicilerin Yeşil Ürünlere Yönelik Yaklaşımı: Gümüşhane Örneği. *Sbedergi*, 4(6), 71-98.
- Debo, L.G., Toktay, L.B. ve Van Wassenhove, L.N. (2005). Market segmentation and product technology selection for remanufacturable products. *Manag. Sci.* 51(8), 1193–1205
- Erikli, C. (2021). *Yeniden Üretilen Ürünlerin Ve Yeniden Üreticilerin Çevreye Karşı Tutumlarının Sürdürülebilirliğe Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Bingöl Üniversitesi.
- Filiz, Z. Ve Sıdeqi, I. (2023). ESTRAM Yolcu Memnuniyetinin Çoklu Uyum Analizi İle Ölçülmesi. İçinde Ş. Çelik ve N. Köleoğlu (Eds), *Fen, Mühendislik ve Doğa Bilimlerinde İstatistiksel Araştırmalar* (ss. 33-66). Holistence Publications.
- Gülenç, İ. F. (2010). *Yeniden üretim*. Kocaeli: Umuttepe.
- Gelmez, E. (2013). *Ters tedarik zinciri yönetimi bağlamında yeniden üretim uygulamaları: Konya otomotiv yan sanayi örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Güner, H. ve Güner, A. R. (2020). Sürdürülebilir Bir Çevre İçin Yeniden Üretim: Bir Literatür İncelemesi. *European Journal of Engineering and Applied Sciences*, 3(2), 18-26.
- Gürler, İ. (2010). *Yeniden Üretim Sürecinde Tasarım, Planlama, Lojistik Faaliyetlerinin İncelenmesi ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi* [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi
- Kutlu, M. B. (2016). *Yeniden Üretim ve Pazarlama: Tüketicilerin Yeniden Üretilmiş Ürünleri Satın Alma Niyetlerinin Araştırılması* [Doktora Tezi]. Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Topoyan, M. (2005). Yeniden üretim sistemleri için sürdürülebilir ürün tasarımlarının oluşturulması. V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 25-27.
- Wang, Y. ve Hazen, B. T. (2016). Consumer product knowledge and intention to purchase remanufactured products. *International Journal of Production Economics*, 181, 460–469. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2015.08.031>
- Wang, S., Wang, J., Yang, F., Li, J. ve Song, J. (2019). Determinants of consumers' remanufactured products purchase intentions: Evidence from China. *International Journal of Production Research*, 58(8), 2368–2383.
- Zhang, W. ve Luo, B. (2021). Do environmental concern and perceived risk contribute to consumers' intention toward buying remanufactured products? An empirical study from China. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 23(2), 463–474. <https://doi.org/10.1007/s10098-021-02061-8>

BÖLÜM 38

Kadınlar ve Yoksulluk: Sosyal Politikalar Yoluyla Kadın Yoksulluğu ile Mücadele

Fatime Gül Oktay Atsatan¹

GİRİŞ

Yoksulluk, yalnızca ekonomik kaynaklardan yoksunluk anlamına gelmeyip, toplumsal katılım, haklara erişim ve insan onuruna yaraşır bir yaşam koşullarının yokluğu olarak da tanımlanabilir. Bu çok boyutlu olgu, farklı toplumsal gruplar üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Ancak, yoksulluğun cinsiyet temelli bir karaktere sahip olduğu gerçeği, son yıllarda akademik literatürde ve politika tartışmalarında giderek daha fazla görünür hâle gelmiştir. Kadınların yoksulluğa erkeklere kıyasla daha fazla maruz kalması, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve politik nedenlerden beslenen yapısal bir eşitsizliği ortaya koymaktadır. Bu durum, feminist iktisat literatüründe “yoksulluğun kadınlaşması” kavramıyla ifade edilmekte ve kadınların hem hane içinde hem de işgücü piyasasında dezavantajlı konumlarını görünür kılmaktadır.

Türkiye özelinde bu sorunun derinliği, ataerkil toplumsal yapının, yetersiz sosyal koruma mekanizmalarının ve kayıt dışı istihdamın yaygınlığının bir sonucu olarak daha da artmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre kadınların işgücüne katılım oranı hâlen %35 seviyelerinde seyretmekte, bu oran Avrupa Birliği ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. Üstelik işgücü piyasasında yer alan kadınlar da çoğunlukla düşük ücretli, güvencesiz ve sosyal haklardan yoksun işlerde çalışmaktadır. Bu tablo, kadın yoksulluğunun yalnızca gelir yetersizliği değil; aynı zamanda sosyal dışlanma, bakım yükü ve toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık gibi çok katmanlı faktörlerle ilişkili bir sorun olduğunu göstermektedir.

Sosyal politikalar, yoksullukla mücadelede devletlerin başvurduğu en temel araçlardan biridir. Ancak bu politikaların toplumsal cinsiyet perspektifinden ne ölçüde ele alındığı tartışmaya açıktır. Neoliberal dönüşümle birlikte sosyal politikaların piyasalaşması, hak temelli yaklaşımdan yardım temelli anlayışa geçişi beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, kadın yoksulluğu ile mücadelede uygulanan politikaların ne ölçüde kalıcı ve dönüştürücü olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Türkiye’de sosyal yardımların ağırlıklı olarak aile odaklı bir mantıkla kurgulanması, kadınların birey olarak değil, aile içindeki rollerine göre tanımlanmasına yol açmaktadır. Bu yaklaşım, kadınların ekonomik bağımsızlığını sağlamaktan ziyade, mevcut bağımlılık ilişkilerini yeniden

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Eğirdir Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölüm Başkanı, İnsan Kaynakları Yönetimi, ORCID: 0000000221080412

üretmektedir. Dolayısıyla, kadın yoksulluğu ile mücadele adına yürütülen programların gerçekten yapısal bir dönüşüm sağlayıp sağlamadığı ciddi bir sorgulama gerektirmektedir.

Bu çalışma, kadın yoksulluğunu yalnızca ekonomik bir problem olarak değil, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle iç içe geçmiş bir sosyal sorun olarak ele almaktadır. Çalışmanın temel amacı, Türkiye’de kadın yoksulluğunun nedenlerini, boyutlarını ve sosyal politikalarla ilişkisini eleştirel bir perspektifle analiz etmektir. Bu kapsamda öncelikle kadın yoksulluğunun kavramsal çerçevesi çizilecek, ardından Türkiye’deki mevcut durum ve sosyal politika uygulamaları değerlendirilecektir. Son olarak, mevcut politikaların sınırları tartışılarak, toplumsal cinsiyet eşitliğini merkeze alan alternatif politika önerileri geliştirilecektir.

Kadın yoksulluğu ile mücadele, salt ekonomik bir mesele değil, aynı zamanda demokrasi, insan hakları ve sosyal adaletin bir göstergesidir. Bu nedenle, geliştirilecek sosyal politikaların yalnızca yardım odaklı değil, hak temelli, güçlendirici ve yapısal eşitsizlikleri dönüştürücü nitelikte olması elzemdir. Bu çalışma, söz konusu dönüşümün teorik ve pratik boyutlarını tartışarak, mevcut literatüre katkıda bulunmayı ve politika yapıcılar için somut öneriler sunmayı hedeflemektedir.

1. YOKSULLUĞUN KADIN GÖRÜNÜMÜ

1.1. Yoksulluk

Kadınların yoksulluk deneyimini anlamak için öncelikle yoksulluk kavramının kendisini anlamak gerekir. Yoksulluk, tarih boyunca çeşitli nedenlerle ortaya çıkan ve tanımı bakış açısına göre değişen çok boyutlu bir olgudur. Modern çağ öncesinde yoksulluk, daha çok açlık ve sefaletle özdeşleşmiş olup; doğal afetler, iklim değişiklikleri, salgın hastalıklar ve savaşlar gibi yerel etkenlerden kaynaklanıyordu. Bu bağlamda, tarıma dayalı sosyo-ekonomik yapılar üretim kırılganlığını artırmış ve kronik yoksulluğu pekiştirmiştir. Tarihsel olarak kıtlıklar (ör. Roma M.Ö. 436, Keşmir 918, İrlanda 1845) ve salgınlar (ör. Justinianus Vebası, Kara Ölüm, COVID-19) yoksulluğun derinleşmesinde belirleyici rol oynamıştır (Gölçek ve Organ, 2023: 71).

Yoksulluk olgusu, dini düşünce ve öğretilerde de farklı biçimlerde ele alınmıştır. Budizm, yoksulluğu temel ihtiyaçların eksikliği ve acı ile ilişkilendirirken; Hinduizm “istem dışı” ve “istemli” yoksulluk ayrımı yapar (Tiwarei vd., 2022: 1228). Hristiyanlık, servet ile yoksulluk ilişkisini ahlaki bir çerçevede değerlendirir ve yardım ile cömertliği savunur (Williams, 2022: 2; Denning, 2021: 53). İslam ise yoksulluğu önlemeye ve azaltmaya yönelik olumlu, önleyici ve düzeltici tedbirleri içeren sistematik bir yaklaşım geliştirmiştir (Bilginer, 2023: 505).

Bununla birlikte, dini öğretiler çoğunlukla yoksulluğu ahlaki ve manevi boyutlarıyla ele almış; sistematik veya politik çözüm mekanizmaları geliştirmemiştir (Eyüpoğlu ve Düzenli, 2024: 454). Yöneten sınıfların yoksulluğa sistematik yaklaşımı, 17. yüzyıl sonrası kapitalizmin gelişimiyle başlamıştır (Özel, 2024: 234). Sanayi Devrimi ve sanayileşme sürecinde yoksulluk algısı giderek maddi yoksunlukla ilişkilendirilmiştir (Köroğlu, 2022: 12).

16. yüzyıl öncesinde yoksulluk, doğal afetler, savaşlar ve salgınlar gibi faktörlerden kaynaklanırken; 16. yüzyıl sonrasında sermaye birikimi, üretim araçlarının belirli sınıfların kontrolüne geçmesi ve “enclosure” hareketi nedeniyle yapısal bir dönüşüm geçirmiştir (Polanyi, 2010: 74). Enclosure hareketi, ortak mülkiyetteki toprakları soylular lehine özelleştirirken, mülksüz kalan kitleleri şehirlere göç etmeye zorlamış ve üretim araçlarından kopuk ancak “serbest” bir işgücü yaratmıştır (Gölçek ve Organ, 2023: 73). Mülksüz kitleler (Buğra, 2011: 24-28), düşük ücretli işlerde çalışmaya, dilencilığe veya suç işlemeye mecbur bırakılmış ve bu durum 17. yüzyılda İngiltere nüfusunun neredeyse yarısının yoksulluk içinde yaşamasına yol açmıştır (Tanış, 2022: 28-31).

Bu dönemde yoksulluk, marjinal bir problemten toplumsal bir sorun haline gelmiş; hızlı nüfus artışı, işsizlik ve düşük yaşam standartları, işçilerin kolektif örgütlenmesini teşvik etmiştir (Öçal ve Korkmaz, 2021: 24-27). Devlet ve sosyal kurumlar çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik politikalar geliştirmiş olsa da, erken dönem siyasi-ekonomi literatürü yoksulluk için ortak bir çözüm sunmamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoksulluk söylemi, dilencilere ve mülksüzlere odaklanan bir perspektiften, modern ekonomik sistemde yoksulların konumunu ve yoksulluğun nedenlerini analiz eden bir çerçeveye kaymıştır (Kaçanoğlu, 2023: 2351-53). Bu dönüşüm, 19. ve 20. yüzyıllarda mutlak ve göreceli yoksulluk kavramlarının ortaya çıkmasıyla derinleşmiş ve yoksulluğun yalnızca maddi yoksunlukla sınırlı olmadığı kabul edilmiştir (Çay Çakır, 2024: 16-17).

Bu bağlamda, mutlak yoksulluk, belirli bir parasal eşik (gelir veya tüketim) altında yaşayan ve asgari yaşam standardına ulaşamayan birey veya hanehalkını tanımlayan temel bir ölçüt haline gelmiştir (Özsoy ve Karataş, 2021: 220). Tarihsel olarak “yoksulluk sınırı” yaklaşımıyla şekillenen bu kavram, ilk kez 1870 İngiltere İlköğretim Yasası’nda eğitim masraflarını karşılayabilme kapasitesini belirlemek için kullanılmıştır (Şenses, 2009: 108). Charles Booth’un *Life and Labour of the People in London* (1889–1903) çalışması, gelir seviyesi ve hanehalkı özelliklerine dayalı kategorilerle “fakir” ve “çok fakir” ayrımını sistematik olarak yapılandırmıştır (Gölçek, 2023: 319). Benjamin Seebohm Rowntree (1901), yoksulluğu birincil (asgari yaşam gereksinimlerini karşılayamayan) ve ikincil (yalnızca temel ihtiyaçları karşılayan) olarak

sınıflandırmış; beslenme, barınma ve ısınma gibi unsurları kapsayan çok boyutlu bir yoksulluk sınırı geliştirmiştir (Topkaya, 2013: 158).

Ancak yoksulluğu yalnızca mutlak ölçütlerle tanımlamak, bireylerin yaşadığı toplumun koşullarını veya sosyal refah farklılıklarını yeterince yansıtmaz; bu nedenle görelî yoksulluk kavramı geliştirilmiştir (Foster, 1998: 336; Aydın ve Türgay, 2011: 250). Görelî yoksulluk, yalnızca gelir yetersizliğine değil; sosyo-kültürel normlar, zamansal koşullar ve ortalama yaşam standartları tarafından şekillendirilen çok boyutlu yoksunluğa odaklanır. Bu yaklaşım, ilk kez 1973 Dünya Bankası Genel Kurulu'nda Robert McNamara tarafından resmî olarak tanımlanmış ve ülkeler arası ve ülkeler içindeki refah farklılıklarını dikkate almıştır (Bilen vd., 2005: 3; Gölçek, 2021: 48). Sistematik akademik eleştiri, Peter Townsend tarafından gerçekleştirilmiş; yoksulluğu modern toplumlarda kabul gören yaşam koşullarına ve etkinliklere erişememe durumu olarak tanımlamış, bunu maddî (mal ve hizmetlere erişim) ve sosyal (ilişkilere ve etkinliklere katılım) boyutlarda sınıflandırmıştır (Köroğlu, 2022: 104). Mutlak yoksulluktan farklı olarak, görelî yoksulluk, “temel insan ihtiyaçlarının” evrensel ve değişmez olmadığını; zaman ve mekâna göre değiştiğini varsayar (Topgül, 2013: 280; Türk ve Ünlü, 2016: 93). Bu perspektif, Adam Smith'in “kaba keten gömlek” örneği ve Townsend'in “çay” metaforu ile gösterildiği gibi, belirli tüketim mallarının toplumsal olarak gerekli hâle gelebileceğini ortaya koyar. Dolayısıyla yoksulluk, statik değil, dinamik bir kavram olarak ele alınır (Arpacioğlu, 2011: 63; Türk ve Ünlü, 2016: 93; Köroğlu, 2022: 104).

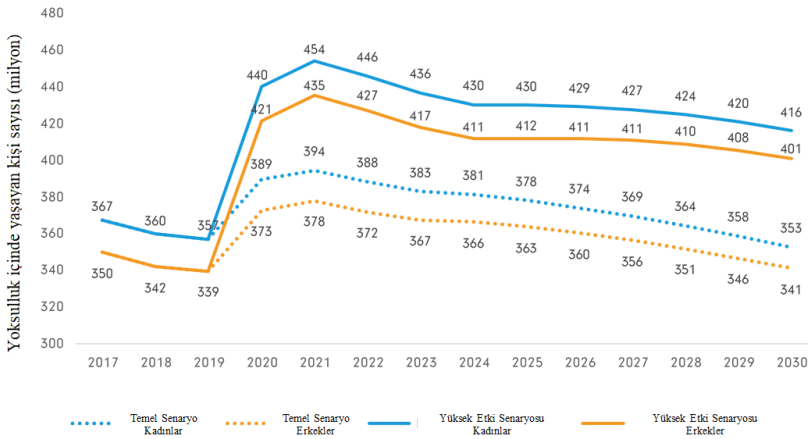
Bu çerçevede, yoksulluğun hem mutlak hem de görelî boyutları farklı sosyal grupları eşitsiz şekilde etkiler. Özellikle cinsiyete dayalı eşitsizlikler, kadınların yoksulluk deneyimini ekonomik ve sosyal olarak derinleştirir. Kadın yoksulluğu yalnızca gelir eksikliği değil; eğitim, istihdam, mülkiyet hakları, sosyal güvenlik ve karar alma süreçlerine erişim gibi çok boyutlu dezavantajları kapsayan özgün bir olgudur. Bu nedenle yoksulluğun cinsiyet perspektifiyle incelenmesi zorunludur.

1.2. Yoksulluğun Kadınlaşması: Kırılganlığın Cinsiyeti

Pearce (1978) tarafından geliştirilen “yoksulluğun kadınlaşması” kavramı, cinsiyet eşitsizliklerinin yoksulluk üzerindeki etkilerini analiz etmek için önemli bir çerçeve sunar. Bu kavram, kadınların yoksulluğa düşme olasılığının daha yüksek olduğunu ve yoksulluğun kadınlar arasında yoğunlaştığını vurgular (Pearce, 1978: 28-29). Tek ebeveynli hane başkanlığı yapan kadınların oranının artması, kadınların hane geçimini sağlamakla birincil olarak sorumlu olmasına yol açmış ve bu durum ekonomik kırılganlıklarını artırmıştır. Bu olgu, cinsiyet eşitsizliklerinin kadınların ekonomik özerkliğini sınırlaması ve yoksulluk oranlarını yükseltmesi ile doğrudan ilişkilidir (Pearce, 1978: 29; Sallan Gül, 2005: 25; Kalfa Topateş vd., 2022: 1056).

Kadın yoksulluğu olgusu, iş güvencesizliği, düşük ücretler, sosyal güvenlik sistemlerindeki yetersizlikler (Smeeding, 1999: 1-5; Özgün, 2022: 6) ve ücretlendirilmemiş ev içi emeğin yükü gibi çeşitli yapısal faktörlere dayanır (Kahraman ve Özsoy, 2021: 5). Pearce (1978), işgücü piyasasında kadınlara yönelik ayrımcılığın yoksulluk döngüsünü sürdürdüğünü ileri sürer. Cinsiyet rollerine bağlı beklentiler nedeniyle, kadınların yoksulluk deneyimi daha karmaşık ve derinleşmiş bir nitelik taşır (Kaushik, 2022: 28). Bu durum, kadınların yalnızca daha yüksek yoksulluk oranlarına sahip olmadığını, aynı zamanda kırılabilirlik ve yoksulluk döngüsüne hapsoldüğünü göstermektedir (Ünlüer, 2021: 57; Christensen, 2021: 369).

BM Kadınları (UN Women, 2022) verilerine göre, 2022 yılında aşırı yoksulluk içinde yaşayan kadın ve kız çocuklarının sayısı tahmini olarak 388 milyon olarak belirlenmiştir. Pandeminin etkilerine bağlı olarak, bu sayının en iyi senaryoda 2030 yılında 353 milyona, en kötü senaryoda ise 416 milyona ulaşması öngörülmektedir.

Şekil 1. 2017-2030 yılları arasında cinsiyete göre küresel aşırı yoksulluk sayıları, temel ve yüksek etki senaryoları (186 ülke örnekleme temel alınmıştır)

Kaynak: UN Women (2022) Poverty deepens for women and girls, according to latest projections, Erişim: <https://data.unwomen.org/> (Yazar tarafından türkçeleştirilmiştir)

Yoksulluğun kadınlaşmasını incelerken yalnızca gelir düzeylerine veya işgücüne katılım oranlarına odaklanmak, sorunun çok boyutlu ve karmaşık doğasını tam olarak yansıtmaz (Elgin ve Elveren, 2021). Toplumda geçerli olan cinsiyet normları, kadınların ev içi sorumlulukları ile iş gücüne katılımı nasıl dengelediklerini belirler. Bu normlar, sıklıkla kadınların ekonomik faaliyetlere katılımını kısıtlayarak yoksulluk döngüsünü sürdürür (Humphries ve Sarasúa, 2021: 179-170). Örneğin, birçok kültürde kadınlar geleneksel olarak ailenin

birincil bakıcıları olarak kabul edilir (Slattery, 2015: 47; Korkmaz, 2023: 157). Bu beklenti, kadınların işgücü piyasasında tam ve eşit katılımını sınırlar ve yoksulluğun devam etmesine neden olur. Kültürel değerlerin ve normların kadınların ekonomik özerkliği üzerindeki etkisi, yoksulluğun çok boyutlu doğasını anlamak için kritik bir araştırma alanını temsil eder (Albelda, 2023: 89; Saini, 2023: 29). Bu bağlamda, kadın yoksulluğundaki artış yalnızca ekonomik yetersizliklerle değil, aynı zamanda sosyal yapıda kökleşmiş cinsiyet eşitsizlikleriyle de ilişkilidir.

Ataerkil sistemler, cinsiyet eşitsizliğini yeniden üreten ve kadınların yaşadığı yoksulluğu derinleştiren temel yapılar olarak işlev görür (Dahal vd., 2023: 1005-1006). Bu sistemler, kadınların rollerini özel alana sınırlandırırken, kamusal alanda erkek egemenliğini pekiştirir. Kadınların birincil bakıcı olarak algılanması, onların iş gücüne eşit katılımını engeller ve düşük ücretli, güvencesiz işlere sıkışmalarına yol açar (Kulik vd., 2022: 171-172; Hideg ve Krstic, 2021: 107; Bayat ve Baykal, 2021: 746). Ayrıca, patriarkaya dayalı sosyal normlar kadınların ekonomik bağımsızlığını kısıtlar (Tekin ve Değirmenci, 2022: 189) ve yoksulluk döngüsünü sürdürür (Bayat ve Baykal, 2021: 746; Öztürk vd., 2023: 362). Kadın yoksulluğunun nedenlerini anlamak, yalnızca ekonomik faktörleri değil, aynı zamanda patriarkal yapıların sosyal ve kültürel etkilerini de analiz etmeyi gerektirir. Bu çok boyutlu yaklaşım, sorunun kökenlerini kavramak için elzemdir.

2. SOSYAL POLİTİKALAR YOLUYLA KADIN YOKSULLUĞUNUN AZALTILMASI

Bu bölüm, kadın yoksulluğunu azaltmak ve cinsiyet eşitliğini teşvik etmek amacıyla dünya genelinde ve Türkiye’de uygulanan politika ve programları ele almaktadır. Önceki bölümlerde tartışıldığı gibi, kadın yoksulluğu çok boyutlu bir sorundur ve buna yönelik politika, faaliyet ve programlar da çok boyutlu olmalıdır.

2.1. Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Uluslar Arası Politika Uygulamaları

Kadın yoksulluğu ile mücadelede uluslararası girişimler, çeşitli örgüt ve kurumların geliştirdiği politika ve stratejilerle şekillenmiştir. Öne çıkan çerçeveler arasında Avrupa Birliği’nin cinsiyet eşitliği düzenlemeleri, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Birleşmiş Milletler Kadınlar Kalkınma Fonu (UNIFEM), Binyıl Kalkınma Hedefleri ve bazı ülkelerdeki ulusal düzeydeki uygulamalar yer almaktadır. Bu girişimler, AB politikaları, Pekin Eylem Platformu, Avrupa İstihdam Stratejileri, Lizbon Stratejisi, AB topluluk programları, UNDP ve UNIFEM girişimleri ile Binyıl Kalkınma Hedefleri başlıkları altında ele alınmaktadır.

2.1.1. Avrupa Birliği ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

AB, cinsiyet eşitliğini sosyal politikasının temel hedeflerinden biri olarak benimsemiştir. Roma Antlaşması'nın 119. maddesi (1957), eşit işe eşit ücret ilkesini belirlemiş ve fırsat eşitliği tartışmalarının başlangıcını oluşturmuştur (Güler, 2022; Kılınçarslan, 2024: 130). Bu ilke, kadınların işgücüne katılımını ve ekonomik bağımsızlığını artırmaya yönelik çok sayıda düzenlemenin temelini atmıştır. 1992 Maastricht Antlaşması ise eşit muamele ve fırsatları güvence altına alan hükümler kabul etmiştir (Koray, 2005: 240; Şahyar Akdemir vd., 2023: 503). Bu düzenlemeler, cinsiyet eşitliğinin yalnızca sosyal adalet meselesi olmadığını, aynı zamanda ekonomik büyümenin ön koşulu olduğunu vurgulamıştır (Keskin Ata, 2013: 17; Şahyar Akdemir vd., 2023: 504).

2.1.2. Pekin Eylem Platformu ve Amsterdam Antlaşması

1995 Pekin Konferansı, tüm politika ve programlarda cinsiyet perspektifinin dahil edilmesini vurgulayarak bir dönüm noktası oluşturmuştur (Bahçe ve Memiş, 2024: 16-17). Platform, politikaların hem kadınlar hem de erkekler üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesini zorunlu kılmış ve eğitim, istihdam ve karar alma alanlarında eşitliği teşvik eden politikalar önermiştir (Eray, 2015: 124-126; Damgacı, 2024: 229).

Amsterdam Antlaşması, Pekin Platformu'nda belirlenen ilkeleri AB düzeyinde resmileştirmiştir. Antlaşma sonrasında cinsiyet eşitliği tüm AB politika alanlarına entegre edilmiş ve “mainstreaming” yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşım, eşit fırsatların tüm aktörler arasında ortak bir sorumluluk haline gelmesini sağlamıştır (Yıldırım ve Gül, 2021: 680; European Union Ministry, 2024: 2-4).

2.1.3. Avrupa İstihdam Stratejisi ve Cinsiyette Anayol Yaklaşımı

Avrupa İstihdam Stratejisi, Amsterdam Antlaşması ile eşzamanlı olarak geliştirilmiş ve kadınların iş gücüne katılımını artırmayı, aynı zamanda iş ve aile yaşamını dengelemeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede, istihdam edilebilirlik, girişimcilik, uyum sağlama ve fırsat eşitliği dört temel ilke olarak belirlenmiştir (Rossilli, 2000: 5; Young, 2000: 80; Kılınçarslan, 2024: 130-132).

Kasım 1997'de gerçekleştirilen ilk AB İstihdam Zirvesi'nde, fırsat eşitliği, istihdam politikalarının temel ilkelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda, kadınların ekonomik ve sosyal hayata aktif katılımını teşvik eden çeşitli önlemler hayata geçirilmiştir (Dinçoflaz, 2009: 128-129; Özsoy, 2024: 327).

2.1.4. Lizbon Stratejisi

Mart 2000’de kabul edilen Lizbon Stratejisi, AB’nin ekonomik ve sosyal kalkınma hedeflerinin merkezine cinsiyet eşitliğini yerleştirmiştir (Yılmaz, 2024: 193). Strateji, kadınların istihdama, bilim, yönetim ve bilgi teknolojilerine erişimini kolaylaştırmayı ve karar alma süreçlerindeki temsillerini artırmayı hedeflemiştir (Özgür ve Zambak, 2021: 767). Bu çerçevede, eğitim, kültür ve medya aracılığıyla toplumsal tutumlarda dönüşümü teşvik etmeyi ve eşitlik politikalarının uygulanmasını güvence altına alan mekanizmaları güçlendirmeyi de amaçlamıştır. Sonuç olarak, cinsiyet eşitliği ekonomik kalkınmanın ayrılmaz bir bileşeni olarak konumlandırılmıştır (Korkmaz, 2023: 158).

2.1.5. AB Topluluk Programları

AB, cinsiyet eşitliğini teşvik etmek amacıyla çeşitli programlar yürütmüştür. Bunlardan biri, Cinsiyet Eşitliği Programı (2001–2006) olup, eşitlik ilkelerini destekleyen projelere mali ve teknik destek sağlamıştır. Türkiye, 2003 yılında bu programa katılmıştır.

Bir diğer önemli girişim, DAPHNE II Programı (2004–2008) olup, kadın ve çocuklara yönelik şiddetle mücadele etmeyi amaçlamıştır. Ancak Türkiye, bu programdan henüz yararlanamamıştır.

2.1.6. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve UNIFEM

UNDP, cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasını sürdürülebilir kalkınmanın ön koşulu olarak görmektedir. Bu bağlamda, kadınların güçlendirilmesine yönelik yasal reformlar, eğitim ve girişimler desteklenmektedir. Vurgulanan iki temel strateji Cinsiyet Mainstreaming ve Kadınların Güçlendirilmesidir (Özsoy, 2024: 326).

UNIFEM ise kadın yoksulluğunu azaltmak, şiddeti önlemek, HIV/AIDS ile mücadele etmek ve demokratik yönetişimde eşitliği teşvik etmek amacıyla teknik ve mali destek sağlar. Bu çabalar, kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımını artırmayı hedefler (Yıldırım ve Gül, 2021: 680-681).

2.1.7. Milenyum Kalkınma Hedefleri (MDGs)

2000 yılındaki Binyıl Zirvesi’nde, yoksulluğu yarı yarıya azaltmak, cinsiyet eşitliğini sağlamak ve kadınları güçlendirmek hedef olarak belirlenmiştir. Kadınların güçlendirilmesinde eğitim, istihdam ve siyasi katılım temel göstergeler olarak kabul edilmiştir (Yıldırım ve Gül, 2021: 73; Çekici ve Bayrakçı, 2024: 88-89).

Cinsiyet eşitliği, yalnızca sosyal adalet meselesi değil, aynı zamanda ekonomik ve insanî kalkınmanın temel bir unsuru olarak kabul edilmiştir. Bu

nedenle, kadınların güçlendirilmesi, küresel kalkınma politikalarında kritik bir rol oynamaktadır.

2.2. Türkiye Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Politikaları

Bu bölüm, kamu kurumları, uluslararası örgütler ve sivil toplum tarafından cinsiyet eşitliğini teşvik etmek amacıyla yürütülen program, politika ve projeleri ele almaktadır. Son yıllarda Türkiye’de kadınların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi konumlarının güçlendirilmesine yönelik ilgi artmıştır. Bu çerçevede, kadınların işgücü piyasasına katılımının desteklenmesi ve girişimciliğin teşvik edilmesi temel politika alanları arasında yer almaktadır.

Kalkınma planları, kadınların sosyo-ekonomik güçlendirilmesine giderek daha fazla önem vermektedir. Geçmişten günümüze her kalkınma planında kadınlar daha çok ön plana çıkarak hem kadın yoksulluğunun önüne geçilmek istenmiş hem de kadınların istihdamını arttırmaya çalışmıştır. Bu kalkınma planlarını sırası ile ele alacak olursak eğer:

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967): Bu dönemde kadınların toplum yaşamında eşit haklara erişimi hedeflenmiş, sağlık ve aile planlaması alanında eğitimler başlatılmıştır. Eğitim politikaları öncelikle kız çocuklarını “ev kadını” olarak yetiştirmeye ve toplumsal rollere uygun mesleklere hazırlamaya odaklanmıştır. Hukuki eşitlik sağlama amacıyla kadın ve erkek arasındaki farkların giderilmesi, kalkınma perspektifiyle birleştirilmiştir (Özdemir ve Altay, 2018; Damgacı, 2024a).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972): Kadın-erkek eşitliğinde eğitim fırsatlarının artırılması temel hedef olmuştur. Okul öncesi eğitim yaygınlaştırılmış, örgün eğitim kalitesi iyileştirilmiş ve kız çocuklarının eğitime kesintisiz katılımı sağlanmıştır. Kadın eğitimi programları, eğitimli anne ve ev kadını yetiştirmeye odaklanırken, üreme sağlığı, ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması alanlarında düzenlemeler yapılmıştır. Bu plan, kalkınmada kadın yaklaşımını sürdürmüş ve cinsiyet farklılıklarının eşitliğine önem vermiştir (Damgacı, 2024a).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977): Önceki planın eğitim ve sağlık politikaları geliştirilmiş, okul öncesi eğitim ve kız meslek liseleri yaygınlaştırılmıştır. Kız meslek liseleri, ev kadınlığı ve annelik eğitimlerinin yanı sıra dönemin mesleklerine yönelik uygulamalı beceriler kazandırarak kadın istihdamını desteklemiştir. Kız sanat okulları ise kültürel ve mesleki eğitimle birlikte aile ve çocuk sağlığı konularına da odaklanmıştır. Plan, hem kalkınmada kadın yaklaşımını hem de ev içi üretimle ilgili düzenlemeleri benimsemiştir (Özdemir ve Altay, 2018).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983): Hızlı kentleşme ve sanayileşme, çalışan annelerin çocuk bakım hizmetleri ihtiyacını artırmıştır. Kadın politikaları, ana-çocuk sağlığı, aile planlaması ve beslenme sorunları üzerinden ele alınmıştır. Kız meslek liselerinin programları, üretime yönelik teknik liselerle uyumlu hale getirilmiş; toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımı benimsenmiş ve aile ile iş hayatının uyumlaştırılması hedeflenmiştir.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989): Sanayileşmenin kadınların işgücüne katılımını artırması üzerine, kreş ve gündüz bakım hizmetleri yaygınlaştırılmıştır. İkinci feminist dalgaının etkisiyle kadına yönelik şiddet ve eşitsizliklerle mücadeleye yönelik yasal düzenlemeler ön plana çıkmış, plan toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle şekillenmiştir (Özdemir ve Altay, 2018).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994): Bu plan, kadın konumunu güçlendirme kavramını hem terim hem de uygulama alanı olarak benimseyen ilk plan niteliğindedir. Kadınların eğitim düzeyinin artırılması, tarım dışı istihdamın yaygınlaştırılması ve çalışma hayatında karşılaştıkları sosyal güvenlik, sağlık ve mesleki eğitim sorunlarının giderilmesi amaçlanmıştır. Kadın girişimciliğinin teşvik edilmesi, mesleki beceri kazandırma programları ve erişilebilir kredi sistemleri gibi önlemler öne çıkmıştır (Özdemir ve Altay, 2018; Dinçoflaz, 2007).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000): Kadınların toplumsal yaşamın her alanına eşit katılımı vurgulanmış; anayasal eşitlik düzenlemeleri güçlendirilmiş ve kadın-erkek eşitsizliğini giderici yasal tedbirler hayata geçirilmiştir. Eğitim, sağlık, çalışma hayatı ve sosyal güvenlik alanlarında kadın statüsünün iyileştirilmesi temel hedef olmuştur.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005): AB etkisiyle kadının statüsünü güçlendirmeye yönelik çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Kadınların bilgi ve becerilerinin artırılması amacıyla ÇATOM'lar kurulmuş, kırsal bölgelerde mesleki eğitim ve girişimcilik programları uygulanmıştır. Plan, kadın konumunu güçlendirme yaklaşımını sürdürülebilirlik perspektifiyle uzun döneme yaymıştır (Özdemir ve Altay, 2018; Acuner ve İşat, 2008; Yumuş, 2011).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı: Kadınlar ve dezavantajlı grupların ekonomik ve sosyal hayata katılımını artırmayı hedeflemiş; mesleki eğitim, bakım hizmetlerine erişim, kadına yönelik şiddetin önlenmesi ve kız çocuklarının eğitimine öncelik vermiştir (Özsoy, 2024).

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018): Toplumsal cinsiyet eşitliği odaklı ilk plan olarak kadınların sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamdaki rolünü güçlendirmeyi, karar alma mekanizmalarına katılımını artırmayı, iş sağlığı ve güvenliğini iyileştirmeyi ve girişimciliği teşvik etmeyi hedeflemiştir. Ayrıca, aile ve iş yaşamının uyumlaştırılması, erken çocukluk eğitimi ve toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme uygulamaları ön plana çıkarılmıştır (Özdemir ve Altay, 2018).

On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023): Kadına yönelik özel ihtisas komisyon raporu ile hayata geçirilmiş bu plan, kadın politikalarını altı başlık altında toplamıştır: eğitim, istihdam, karar alma mekanizmalarına katılım, teknoloji ve dijital ekonomi, çevre ve genel konular. Öne çıkan önlemler arasında toplumsal cinsiyete duyarlı eğitim materyalleri, kadın girişimciliği ve kooperatifleri destekleme, dijital becerilerin kazandırılması, çevre bilincinin artırılması ve nitelikli eşit katılım sağlanması yer almaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018).

Her ne kadar kalkınma planları ile kadın yoksulluğunun önüne geçilerek kadın istihdamı arttırmaya çalışılsa da istenen neticeler hala elde edilememiştir. Zira Türkiye’de kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranları, karşılaştıkları yapısal engeller nedeniyle AB ortalamasının altında kalmaktadır (Güneş ve Binboğa, 2021; Topateş vd., 2022; Korkmaz, 2023; Akdoğan ve Akdoğan, 2024; Özsoy, 2024). Kadın istihdamını artırmak amacıyla, çocuk bakım hizmetleri sağlama, işgücü deneyimi kazandıran programlar ve fırsat eşitliğini destekleyen önlemler geliştirilmiştir.

2.2.1. Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Yürütülen Politikalar

Türkiye’de kadın yoksulluğu ile mücadele kapsamında geliştirilen politikaların uygulayıcıları arasında kamu kurumları önemli bir yer tutmaktadır. Bu kurumlar, kalkınma planlarında belirlenen hedefler doğrultusunda çeşitli program ve projeler yürütmektedir. Aşağıda bu program ve projelerden bazıları ele alınmıştır.

2.2.1.1. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) Tarafından Yürütülen Politikalar

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM), ulusal düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasından sorumlu temel kurumsal mekanizma konumundadır (Özsoy, 2024: 327-8).

KSGM’nin temel görevleri, kadınların eğitim düzeyini yükseltmek, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerindeki istihdamını artırmak, sosyal güvenlik ve sağlık alanlarında koruma sağlamak ve kadınların ekonomik ve sosyal yaşamda eşit statü kazanmasına yönelik politikalar geliştirmektir (Toksöz, vd., 2025: 34). Bu hedefler, kadınların istihdam politikaları çerçevesinde işgücü piyasasında daha etkin bir şekilde yer almalarını ve girişimcilik faaliyetlerine katılmalarını desteklemektedir (Bahçe ve Memiş, 2024: 93)).

KSGM tarafından yürütülen başlıca projeler şunlardır (Toksöz, vd., 2025: 40-60):

- Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) Türkiye 4. Ülke Programı (2006-2010): Yoksulluğun azaltılması, cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi ve kadınların güçlendirilmesi hedeflenmiştir.
- Kalkınma Sürecine Kadınların Katılımını Geliştirme Projesi: UNDP iş birliğiyle yürütülen bu proje, kadınların kalkınma süreçlerine katılımını artırmak ve KSGM'nin kurumsal kapasitesini güçlendirmek amacıyla uygulanmıştır.
- Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Projesi: AB Katılım Öncesi Mali Yardımı kapsamında hazırlanan proje, toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi ve kadına yönelik şiddetle mücadele için kurumsal yapıları güçlendirmeyi hedeflemiştir.
- Kadın İstihdamını Geliştirme Projesi: Dünya Bankası iş birliğiyle yürütülen bu proje, kadınların istihdam olanaklarını artırmaya yönelik politika geliştirilmesini ve özellikle erkek egemen sektörlerde kadınların yer almasını sağlamayı amaçlamıştır.

Ayrıca KSGM, kız çocuklarının eğitime erişimini artırmayı hedefleyen projelere katkıda bulunmuştur. Bu kapsamda UNICEF destekli “Haydi Kızlar Okula” kampanyası ile ilköğretim çağındaki kız çocuklarının okullaşma oranının yükseltilmesi sağlanmıştır (Beşer ve Aktaş, 2023: 1365-7).

Bu projeler, kadınların ekonomik güçlenmesini, toplumsal yaşamda eşit fırsatlara erişimini ve istihdam politikaları yoluyla kadın yoksulluğu ile mücadelenin güçlendirilmesini hedefleyen stratejik girişimler olarak değerlendirilmektedir.

2.2.1.2. KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) ve Kadın Girişimciliği Tarafından Yütürülen Politikalar

KOSGEB, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) verimliliğini ve rekabet gücünü artırmayı amaçlamaktadır (Durukan, 2021: 18). Ancak destekler ağırlıklı olarak imalat sektörüne yöneliktir. Kadınların sıklıkla faaliyet gösterdiği hizmet sektöründe bu desteklerin sınırlı olması, kadın girişimciliği açısından önemli bir dezavantaj oluşturmaktadır. Bununla birlikte, KOSGEB İş Geliştirme Merkezlerinde kadın işletmecilere yönelik eğitim programları düzenlenmiş, kadınların katılımı teşvik edilmiştir (Akkoç, T., ve Atatürk, M. K. (2024: 93).

2.2.1.3. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Tarafından Yütürülen Politikalar

Bakanlık, Avrupa İstihdam Stratejisi ve AB uyum süreci doğrultusunda kadın istihdamı ve kadın girişimciliği konularında çalışmalarını artırmıştır. Kayıt dışı

istihdamla mücadele, fırsat eşitliği sağlanması ve kadınların işgücüne katılımının artırılması temel politika öncelikleri arasında yer almıştır (Atasever ve Isıklı, 2024: 92-94; Özsoy, 2024: 328).

2.2.1.4. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) Tarafından Yürütülen Politikalar

3294 sayılı 14.06.1986 tarihli “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu”, Anayasa’da yer alan “Türkiye Cumhuriyeti sosyal bir hukuk devletidir” hükmü doğrultusunda yoksullukla mücadeleyi kurumsal bir zemine oturtmak amacıyla kabul edilmiştir. Bu kanun ile kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF), yoksulluğun azaltılması ve sosyal adaletin güçlendirilmesi için önemli bir araç olmuştur. Ancak, yoksulluğun en ağır ve kalıcı etkilerini yaşayan kadınlar açısından bu düzenleme ayrı bir önem taşımaktadır. Kadın yoksulluğu, hem toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hem de ekonomik bağımsızlığın sınırlı olmasının bir sonucu olarak derinleşmektedir (SYDGM, 2025).

Kanunun amaçları doğrultusunda faaliyetler il ve ilçelerdeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) aracılığıyla yürütülmüştür. 2004 yılında Fon, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) çatısı altında yeniden örgütlenmiştir. SYDGM, ilk stratejik planında yoksullukla mücadelede ekonomik kalkınma politikaları ile sosyal politikaların dengeli yürütülmesine vurgu yapmış, özellikle kadınların yoksulluğunu azaltmaya yönelik sosyal yardım ve istihdam desteklerini önceliklendirmiştir (SYDGM, 2025).

Kadın yoksulluğu, yoksulluğun kuşaklar arası aktarımında en kritik faktörlerden biri olduğu için stratejik planlarda kız çocuklarının eğitime erişimi sağlamak, kadınlara istihdam ve gelir yaratma imkânları sunmak temel amaçlar arasında yer almıştır. SYDGM’nin vizyonunda, yardımların “talep edene değil gerçekten muhtaç olana” ulaştırılması anlayışı benimsenmiş; bu muhtaçlık ölçütlerinin belirlenmesinde özellikle kadınların sosyal güvenlikten yoksun, güvencesiz ve kayıt dışı çalışma koşullarında yaşadığı dezavantajların dikkate alınması öngörülmüştür (SYDGM, 2025).

Dokuzuncu Kalkınma Planı doğrultusunda yoksullukla mücadelede pasif yardım anlayışı yerine, kadınların ekonomik hayata katılımını artıracak projeler geliştirilmiş; mikro kredi uygulamaları, mesleki eğitim programları ve istihdama yönelik destekler kadın yoksulluğunun azaltılmasında öncelikli politikalar olarak ortaya konmuştur. Ayrıca, asgari gelir desteği ve sosyal yardım programlarının kadınları merkeze alan bir yaklaşımla kurgulanması hedeflenmiştir.

Kadın yoksulluğunun önlenmesinde eğitim kritik bir araç olarak tanımlanmıştır. Maddi imkânsızlıklar nedeniyle eğitim dışı kalma riski olan kız

çocuklarına yönelik projeler önceliklendirilmiş; bu sayede gelecekte kadınların yoksulluk döngüsünden kurtulması amaçlanmıştır. SYDGM'nin planlarında, sosyal yardımların bütüncül bir yapı altında toplanması ve hane halkı yaklaşımı içinde kadınların görünür kılınması hedeflenmiştir.

Bu stratejik çerçevede, SYDGM bütçesinin büyük bir bölümü yoksullukla mücadele programlarına ayrılmış; ancak kadın yoksulluğu gibi yapısal bir sorunun kalıcı olarak azaltılabilmesi için toplumsal cinsiyet odaklı sosyal politika araçlarının güçlendirilmesi gerektiği ortaya konmuştur. Kadın yoksulluğunu ortadan kaldırmaya yönelik bu politikalar, yalnızca ekonomik destek değil, kadınların güçlenmesini sağlayacak sürdürülebilir projeler ile tamamlanmıştır.

2.2.1.5. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Tarafından Yürütülen Politikalar

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB), sosyal devlet anlayışının gerekliliklerini yerine getirme amacıyla ve toplumun en kırılgan kesimlerinden biri olan kadınların yoksulluk sorununa özel önem atfederek, 3 Haziran 2011 tarihli 633 sayılı KHK ile kurulmuştur. Bu kararname ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ve Primsiz Ödemeler Genel Müdürlüğü birleştirilmiş, bu birimlerin görev ve yetkileri ASPB'ye devredilmiştir. Böylece kadınların yoksulluk döngüsünü kırmaya yönelik bütüncül politikaların tek çatı altında yürütülmesi hedeflenmiştir.

Bakanlık, sağladığı hizmetlerin hem kapsamı hem de etki alanı açısından kamu yönetiminin en büyük ve en önemli bakanlıklarından biridir. Farklı kurumlara tarafından yürütülen sosyal hizmetler ve destekler, bakanlık bünyesinde bir araya getirilerek aile yapısının korunması, çocuk haklarının gözetilmesi, kadınların statüsünün yükseltilmesi ve özellikle kadın yoksulluğunun azaltılması, sosyal yardımların sağlanması, engellilerin haklarının korunması, yaşlıların sosyal güvencesi ve dezavantajlı grupların rehabilitasyonu gibi alanlarda güçlü bir kurumsal yapı oluşturulmuştur.

Kadın yoksulluğu, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal dışlanma ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile doğrudan bağlantılı bir sorundur. Bu nedenle bakanlık, kadınların ekonomik hayata katılımını artırmak, gelir kaynaklarını çeşitlendirmek ve bakım yükünden doğan eşitsizlikleri gidermek için özel projeler geliştirmektedir. Kadın girişimciliğini destekleyen mikro kredi uygulamaları, mesleki eğitim programları ve sosyal yardım paketlerinde kadın önceliği bu çabaların önemli örneklerindendir.

2018 tarihli 1 ve 15 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile ASPB, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile birleştirilerek “Aile, Çalışma ve Sosyal

Hizmetler Bakanlığı” adıyla çalışmalarını sürdürmüştür. 2021 yılında 73 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile bu yapı ikiye ayrılmış ve bugün Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) kadın yoksulluğu ile mücadele politikalarının temel sorumlusu olmuştur.

SPB’nin 2013-2017 dönemini kapsayan ilk stratejik planını takiben, 2018-2022 dönemi için ikinci stratejik plan, 2019-2023 dönemi için AÇSHB olarak üçüncü stratejik plan ve 2022-2026 dönemi için ASHB olarak dördüncü stratejik plan hazırlanmıştır. Bu planlarda yoksullukla mücadele boyutunda kadınlar için ayrı başlıklar açılmış, kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesi stratejik hedefler arasına alınmıştır.

Yoksullukla mücadele kapsamında sağlanan sosyal yardımlar, bakanlığın kuruluşundan itibaren kadınların ihtiyaçları gözetilerek yapılandırılmıştır. Örneğin, 2022 sayılı “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun” ödemeleri ve Yeşil Kart uygulaması yeniden düzenlenirken, kadınların sağlık güvencesine erişimi artırılmıştır. SYGM’nin sosyal yardım alanında en büyük paya sahip olması, kadınlara yönelik yardımların sürdürülebilirliğini güçlendirmiştir. Özellikle tek ebeveynli kadın haneleri ve şiddet mağduru kadınlar, sosyal yardım programlarında öncelikli gruplar arasında yer almıştır.

2002 yılında sosyal yardım ve sosyal hizmet harcamaları GSYİH’nin %0,5’i düzeyindeyken 2010’da %1,38’e yükselmesi, devletin bu alandaki kaynaklarını artırdığını göstermektedir. Ancak bu artışın kadınların yoksulluğunu doğrudan azaltıcı şekilde yönlendirilmesi kritik önem taşımaktadır. Çünkü kadın yoksulluğu yalnızca gelir yetersizliğinden değil, bakım yükünden, işgücü piyasasına erişim engellerinden ve toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılıktan beslenmektedir.

Kalkınma Planları da bu perspektifle hazırlanmış, 2007-2013 dönemini kapsayan 9. Kalkınma Planında gelirin daha adil paylaşılması ve sosyal dışlanmanın önlenmesi hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda eğitim, barınma ve istihdam hizmetlerinde merkezi idare, mahalli idareler ve sivil toplum kuruluşları arasında koordinasyonun artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak kadın yoksulluğunun azaltılmasına yönelik özel mekanizmaların güçlendirilmesi ve kurumlar arası işbirliğinin artırılması hâlâ öncelikli bir ihtiyaç olarak varlığını sürdürmektedir.

2.2.1.6. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Genel Müdürlüğü Tarafından Yürütülen Politikalar

2010-2014 dönemini kapsayan ilk stratejik planında, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı henüz kurulmamışken, sosyal hizmet alanında en kapsamlı uygulamaları yürüten kurum olarak Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme

Kurumu (SHÇEK), sosyal hizmet politikalarının oluşturulması ve kurumlar arası koordinasyonun sağlanmasında merkezi bir rol üstlenmiştir. Plan, sosyal hizmetlerin tüm ihtiyaç gruplarına ulaşılabilir olmasını ve bakıma gereksinim duyan bireylerin öncelikle kendi yaşam alanlarında desteklenerek güçlendirilmesini vizyon edinmiştir.

Bu çerçevede, koruyucu ve önleyici hizmetlere öncelik verilmesi, kurum bakımındaki bireylerin aileleri veya yakınları yanında yaşamlarını sürdürebilmeleri için desteklerin artırılması ve müracaat odaklı hizmetlerden alan taramalı hizmetlere geçilmesi hedeflenmiştir. Ancak, plan kadın yoksulluğu açısından değerlendirildiğinde, kadınların yoksulluk döngüsünü kırarak ve ekonomik bağımsızlığını güçlendirecek somut stratejilerin net olarak tanımlanmadığı görülmektedir.

Kadın yoksulluğu, gelir yetersizliği, işgücü piyasasına sınırlı erişim, bakım yükü ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan çok boyutlu bir sorun olup, sosyal hizmet planlarının bu soruna özgü politikaları içermesi hayati önem taşımaktadır. SHÇEK'in mevcut planında aile bütünlüğünün korunması öncelikli olarak ele alınsa da, tek ebeveynli kadın hanelerinin, yoksul kadınların ve şiddet mağduru kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesine dönük güçlü ve somut adımların eksik kaldığı gözlemlenmiştir.

Plan döneminde koruyucu ve önleyici hizmetlerin yaygınlaştırılması, kurum bakımından aile yanına dönüş çalışmalarının artırılması ve aile merkezli hizmetlerin ön plana çıkarılması öngörülmüştür. Ancak bu yaklaşım, kadınların ağır bakım yükünü hafifletecek kreş, bakım desteği ve sosyal hizmet mekanizmaları ile desteklenmediği sürece, kadınların yoksulluk döngüsünü kırmaya yetmemektedir. Dolayısıyla, kadınların istihdama katılımını teşvik eden, gelir getirici faaliyetlere erişim sağlayan ve sosyal yardım mekanizmalarında kadın önceliğini gözetten politikaların stratejik planın ayrılmaz bir parçası olması gerekmektedir.

Plan, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin kısa ve orta vadede dengelenemeyeceğini öngörmüş ve başvuru odaklı sistemin ihtiyaçların tespitinde yetersiz kaldığını belirtmiştir. Özellikle kadınlar açısından bu durum daha da belirginleşmektedir; çünkü birçok yoksul kadın, bilgi eksikliği, sosyal norm baskısı veya ulaşım engelleri nedeniyle hizmetlere erişememektedir. Bu nedenle, kadın yoksulluğunu azaltmaya dönük alan taramalarıyla erken tespit mekanizmalarının geliştirilmesi stratejik bir ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır.

Ayrıca, özel sosyal hizmet kuruluşlarının teşvikine dair yeterli mekanizmaların bulunmaması dikkat çekmektedir. Kadın yoksulluğu ile mücadelede bu kuruluşlar kilit bir rol oynayabilir; mikro kredi programları, kadın istihdam projeleri ve bakım destek hizmetleri gibi alanlarda kamu-STK

işbirliklerinin artırılması, kadınların ekonomik bağımsızlığını güçlendirmek için gereklidir.

Sonuç olarak, SHÇEK'in stratejik planı sosyal hizmetler alanında önemli adımlar içermekle birlikte, kadın yoksulluğunu doğrudan hedef alan politikalar, bütçe öncelikleri ve kurumlar arası işbirliği mekanizmaları açısından yetersiz kalmıştır. Kadınların yoksulluk riskini azaltmaya yönelik toplumsal cinsiyet eşitliği odaklı, bütüncül ve sürdürülebilir stratejilerin gelecek planlarda güçlü bir şekilde yer alması zorunludur.

2.2.2. Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Türkiye'nin Dâhil Olduğu Uluslararası Kuruluşlar ve Politikalar

Türkiye, taraf olduğu uluslararası sözleşmeler doğrultusunda, kadın yoksulluğunu azaltmaya yönelik çeşitli program ve projelere katılmaktadır. Bu çalışmalar, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliğiyle yürütülmektedir. Başlıca kuruluşlar ve faaliyetleri şunlardır:

2.2.2.1. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) Tarafından Yürütülen Politikalar

UNDP, 1992'de "Kadınların Kalkınmaya Katılımını Güçlendirme Ulusal Programı" ile Türkiye'deki çalışmalarına başlamıştır. Bu süreçte Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün oluşturulmasına katkı sağlamış ve toplumsal cinsiyet alanında sivil toplumun güçlendirilmesine destek olmuştur (Marshall, 2013: 2-13; Damgacı, 2024: 229).

UNDP'nin kadın yoksulluğunu azaltmaya yönelik faaliyetleri üç temel alanda yoğunlaşmaktadır: demokratik yönetim, yoksulluğun azaltılması ve çevre-enerji yönetimi. Bu kapsamda yürütülen bazı projeler:

- CEDAW'ın savunulması için TBMM üyelerine destek,
- Kadınların siyasette temsilini artırmaya yönelik eğitimler (2007 seçimleri öncesi),
- GAP Bölgesi'nde kadın girişimciliğinin desteklenmesi,
- Mikro finans yoluyla kadınların finansal kaynaklara erişiminin sağlanması,
- Doğal kaynak yönetimi projelerine kadınların katılımının teşvik edilmesi.

2.2.2.2. Avrupa Birliği (AB-EU) Tarafından Yürütülen Politikalar

AB, kadın-erkek eşitliği politikasını "istihdam ve sosyal işler" çerçevesinde ele almakta, kadın girişimciliğinin geliştirilmesini öncelikli hedef olarak

belirlemektedir. Bu doğrultuda çok sayıda proje desteklenmiştir. GAP-GİDEM girişimi, AB finansmanlı projelerden biridir ve bölgesel kalkınmada kadınların ekonomik güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

2.2.2.3. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Tarafından Yütürülen Politikalar

ILO, işgücü piyasasında kadınlara eşit fırsatlar sağlama amacıyla girişimcilik programları yürütmektedir. WEDGE ve SEED programları çerçevesinde kadın girişimciliği desteklenmiştir. Ayrıca, “Kendi İşini Kur” adlı uluslararası eğitim programı ile kadınların ticari becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Türkiye’de GAP iş birliğiyle 2001 ve 2002 yıllarında bu program uygulanmıştır.

2.2.2.4. Grameen Mikrokrediler Çalışması Tarafından Yütürülen Politikalar

Bangladeş’te kurulan Grameen Bankası modeli, Türkiye’de mikro kredi yoluyla kadın yoksulluğunu azaltmayı hedefleyen bir pilot proje ile uygulanmaya başlamıştır. Diyarbakır ve Bismil’de faaliyet gösteren proje, yoksul kadınlara küçük ölçekli kredi sağlayarak kendi işlerini kurmalarına ve ekonomik bağımsızlık kazanmalarına olanak tanımaktadır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Kadın yoksulluğu, yalnızca gelir yoksunluğuyla sınırlı bir olgu değil; toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, ataerkil yapının ve sosyal adalet sorunlarının bir kesişim noktasıdır. Çalışmada ortaya konulduğu üzere, yoksulluğun kadınlaşması kavramı, hem ekonomik hem de sosyo-kültürel boyutları olan çok katmanlı bir süreci ifade etmektedir. Özellikle kadınların işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumu, eğitim olanaklarına sınırlı erişimi, bakım sorumluluklarının kadınlar üzerinde yoğunlaşması ve toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretimi, kadın yoksulluğunu derinleştiren başlıca faktörlerdir. Türkiye özelinde bu kırılganlığın, kayıt dışı istihdamın yüksekliği, ücret eşitsizliği ve sosyal koruma mekanizmalarındaki yetersizliklerle daha da belirginleştiği görülmektedir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayımlanan Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi verilerine göre Türkiye, OECD ülkeleri arasında toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından alt sıralarda yer almaktadır. Bu durum, kadın yoksulluğunun yapısal bir sorun olduğunun altını çizmektedir. Ayrıca TÜİK verileri, kadınların işgücüne katılım oranının hâlen %35-36 seviyelerinde seyrettiğini ve kadınların erkeklere kıyasla daha düşük ücretlerle, daha güvencesiz koşullarda çalıştığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, kadın yoksulluğu yalnızca bireysel faktörlerden değil, aynı zamanda makro düzeydeki ekonomik ve sosyal politikalardan kaynaklanan bir olgudur.

Sosyal politikalar yoluyla kadın yoksulluğu ile mücadelede uluslararası ve ulusal düzeyde geliştirilen stratejiler, teoride güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Avrupa Birliği'nin Lizbon Stratejisi, Pekin Eylem Platformu ve Milenyum Kalkınma Hedefleri, kadınların işgücüne katılımını artırmayı, eşit işe eşit ücret ilkesini sağlamayı ve toplumsal cinsiyet eşitliğini ana akımlaştırmayı hedefleyen politikaları içermektedir. Ancak uygulamada bu politikaların etkisinin sınırlı kaldığı görülmektedir. Gerek AB ülkelerinde gerekse Türkiye'de politika belgelerinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin vurgulanması, sahada somut bir dönüşüm için yeterli olmamaktadır. İzleme-değerlendirme mekanizmalarının zayıflığı, kaynak yetersizliği ve politik kararlılığın eksikliği, hedeflerin gerçekleşmesini engellemektedir.

Türkiye'de uygulanan sosyal politika araçları, çoğunlukla kısa vadeli sosyal yardımlar ve proje bazlı destekler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM), Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve KOSGEB gibi kurumlar tarafından yürütülen programlar, kadınlara belirli bir destek sağlamakla birlikte, bu destekler yapısal dönüşüm yaratmakta yetersizdir. Yardım temelli politikalar, kadınların ekonomik bağımsızlığını sağlamaktan çok, bağımlılık ilişkilerini pekiştirme riski taşımaktadır. Özellikle mikro kredi uygulamaları, kadınları girişimcilğe teşvik etse de, düşük gelirli ve güvencesiz alanlarda yoğunlaşan bu girişimler, uzun vadede sürdürülebilir bir ekonomik güçlenme sağlamamaktadır. Üstelik borç yükü, kadınların kırılganlığını daha da artırabilmektedir.

Bu bağlamda, sosyal politikaların kadın yoksulluğu üzerindeki etkisini güçlendirebilmesi için, yardım temelli yaklaşımdan hak temelli ve güçlendirici yaklaşıma geçiş zorunludur. Bunun için şu unsurlar kritik önemdedir:

1. Toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesinin ana akımlaştırılması: Tüm sosyal politika ve kalkınma programlarında toplumsal cinsiyet perspektifi, yalnızca metinlerde değil, bütçe planlamalarında ve uygulama süreçlerinde somut olarak yer almalıdır.
2. Kadınların istihdama erişimi ve istihdamda kalıcılığın sağlanması: Kayıt dışı istihdamla mücadele edilmeli, kadınlara yönelik aktif istihdam politikaları geliştirilmelidir. Eşit işe eşit ücret ilkesi yasal düzenlemelerle güvence altına alınmalı ve denetimi sağlanmalıdır.
3. Bakım hizmetlerinin kamusal sorumluluk hâline getirilmesi: Çocuk, yaşlı ve engelli bakımının aile içi bir sorumluluk olmaktan çıkarılıp devlet tarafından kurumsal olarak sunulması, kadınların işgücüne katılımını artıracaktır.
4. Eğitim ve mesleki beceri geliştirme programlarının yaygınlaştırılması: Kadınların özellikle dijital beceriler ve yeni nesil

istihdam alanlarında donanım kazanması, yoksulluk döngüsünü kırmada kilit rol oynayacaktır.

5. Finansal okuryazarlığın artırılması ve kredi mekanizmalarının güçlendirilmesi: Kadın girişimcilerin finansal kaynaklara erişimi kolaylaştırılmalı; ancak bu süreç, borç yükünü artırmayacak şekilde yapılandırılmalıdır.

Sonuç olarak, kadın yoksulluğu ile mücadele, yalnızca ekonomik bir sorun değil; toplumsal adalet, insan hakları ve demokratikleşme meselesidir. Sosyal politikalar bu mücadelede kritik bir araçtır; ancak tek başına yeterli değildir. Kadınların güçlenmesini merkeze alan, uzun vadeli, bütüncül ve sürdürülebilir politikalar hayata geçirilmediği sürece, sosyal politikalar yalnızca yoksulluğu yönetir, onu ortadan kaldırmaz. Gerçek çözüm, ataerkil yapıları dönüştüren, eşitlikçi bir toplumsal düzeni inşa eden ve kadınların karar alma mekanizmalarındaki temsiliyetini güçlendiren yapısal reformlarla mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Afyonoğlu, M. F., Bayyar, A. B., Kesen, N. F., ve Morgül, B. (2021). Tek ebeveyn kadınların sorunlarının sosyal hizmet perspektifinden değerlendirilmesi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 85–107.
- Akdoğan, M., ve Akdoğan, R. (2024). Türkiye’de kadının işgücüne katılımı: Avrupa Birliği’nin dönüştürücü etkisi. *Şura Akademik*, 7(Kadın ve Aile), 39–49.
- Akkoç, T., ve Atatürk, M. K. (2024). Avantaj ve dezavantajlarıyla kadın girişimciliği: Türkiye-İtalya karşılaştırması. In Ç. Demir ve N. Çetiner (Eds.), *İş hayatında kadın çalışanlar: Türkiye Avrupa ülkeleri karşılaştırmaları* (pp. 91–120). Eğitim Yayınevi.
- Albelda, R. (2023). Feminist approaches to poverty and gender inequality. In *Research handbook on poverty and inequality* (pp. 88–101). Edward Elgar Publishing.
- Arpacıoğlu, Ö., ve Yıldırım, M. (2011). Dünya’da ve Türkiye’de yoksulluğun analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 60–76.
- Avrupa Birliği Bakanlığı. (2024). *Avrupa Birliği ve kadın*. https://www.ab.gov.tr/files/Duyurular/abgiy/2013/ab_kadin.pdf
- Aydın, M., ve Türgan, T. (2011). Yoksullukla mücadelede vergi politikası ve Türkiye. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 249–274.
- Bahçe, S. A. K., ve Memiş, E. (2021). Yoksulluğun önlenmesi, sosyal koruma ve sosyal yardımlarda toplumsal cinsiyet eşitliği: Haritalama ve izleme çalışması. In *Türkiye’de katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi: Toplumsal cinsiyet eşitliğinin izlenmesi projesi faz II*. CEİD Yayınları.
- Bayat, İ., ve Baykal, B. (2021). Toplumsal cinsiyet ayrımcılığının yarattığı engeller: Çalışma yaşamında varılmaya çalışan kadın. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 745–762.
- Beşer, B. H., ve Aktaş, E. (2023). Disadvantaged children in the context of social sustainable development and the dimension of social protection in Turkey. *Social Sciences Research Journal*, 12(11), 1363–1378.
- Bilen, M., Şan, M. K., ve Aydın, M. K. (2005). Yoksulluk sorunu üzerine. *Bilgi Dergisi*, 10(1), 1–26.
- Bilginer, Y. (2023). Güncel tartışmalarla yoksulluk nafakası ile İslâm aile hukukundaki bâin talâk nafakasının mukayesesi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 504–528.
- Buğra, A. (2011). *Kapitalizm, yoksulluk ve Türkiye’de sosyal politika* (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Christensen, M. A. (2021). Feminization of poverty: Causes and implications. In *Gender equality* (pp. 368–377). Cham: Springer International Publishing.
- Çay Çakır, S. (2024). 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yoksullukla mücadele ve kurumlar (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çekici, O., ve Bayrakçı, E. (2024). Yoksullukla baş etmede sürdürülebilir tarım politikaları. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 87–100.
- Dahal, T., Topping, K., ve Levy, S. (2023). Patriarchy, gender norms and female student dropout from high schools in Nepal. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 53(6), 1005–1023.
- Damgacı, T. (2024). Türkiye'de toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma stratejisinin analizi ve Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD). *Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 94–109.
- Damgacı, T., (2024a). Kadın ve Kalkınma Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye'de Kadınların Kalkınma Planlarındaki Yeri, İçinde: *I. Uluslararası Sosyal Bilimler, Ekonomi ve Finans Kongresi Tam Metin ve Özet Bildiri Kitabı*, Ay, A., (ed), (ss. 81-90), Çizgi Kitabevi Yayınları (e-kitap), Konya.
- Denning. (2021). The effect of volunteering upon volunteers' Christian faith: Food poverty and holiday hunger. *Geoforum*, 119, 52–60.
- Doğan, B. (2022). Cinsiyet farkına dayalı ücret farklılaşması ve yoksulluğun kadınlashması: Türkiye örneği (Yayınlanmamış doktora tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- DPT. (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990–1994*. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT: 2174). <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>
- Durukan, L. (2021). Türkiye'de kadın girişimcilerin desteklenmesinde KOSGEB'in rolü. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(1), 17–37.
- Elgin, C., ve Elveren, A. Y. (2021). Informality, inequality, and feminization of labor. *Women's Studies International Forum*, 88, 102505.
- Eray, Ş. (2015). Yeni kurumsalcı yaklaşımlar çerçevesinden Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliği kamu politikası: Eğitim ve siyasal katılım alt politika örnekleri (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eyüpoğlu, O., ve Düzenli, M. (2024). Yoksulluk ve dindarlık ilişkisi: Samsun ili merkez mahallelerin yardım alma oranları ile cami doluluk oranları açısından bir değerlendirme. *Kesit Akademi Dergisi*, 6(25), 453–480.

- Foster, J. E. (1998). Absolute versus relative poverty. *The American Economic Review*, 88(2), 335–341.
- Gölçek, A. G. (2021). *Türkiye’de yoksulluk riski: Çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicileri* (Doctoral dissertation). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Gölçek, A. G. (2023). Modern yoksulluğun kökenleri: Tarihsel tekrarın izinde yoksulluk ve çalışma ilişkisi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(2), 317–326.
- Gölçek, A. G., ve Organ, İ. (2023). Yoksulluk paradigmalarının evrimi: Tarihsel ve kavramsal bir inceleme. *Politik Ekonomik Kuram, Özel Sayı*, 69–93. <https://doi.org/10.30586/1318672>
- Güler, C. (2022). Avrupa Birliği sosyal politikasında toplumsal cinsiyet eşitliği: Hedefler ve gerçekler (Master’s thesis). Ankara Üniversitesi, Türkiye.
- Güneş, S. T., ve Binboğa, G. (2021). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında kadın yoksulluğu ve sürdürülebilir kalkınma: Türkiye ölçeğinde bir inceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 1589–1615.
- Hideg, I., ve Krstic, A. (2021). The quest for workplace gender equality in the 21st century: Where do we stand and how can we continue to make strides? *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 53(2), 106–113. <https://doi.org/10.1037/cbs0000222>
- Humphries, J., ve Sarasúa, C. (2021). The feminization of the labor force and five associated myths. In *The Routledge handbook of feminist economics* (pp. 169–178). Routledge.
- ILO. (2024, October 29). Unpaid care work prevents 708 million women from participating in the labour market. <https://www.ilo.org/resource/news/unpaid-care-work-prevents-708-million-women-participating-labour-market>
- Kaçanoğlu, M. (2023). Postmodern görüşlerin yoksulluk yazınına katkısı üzerine bir değerlendirme. *Fiscaoeconomia*, 7(3), 2348–2380. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1318913>
- Kahraman, A. B., ve Özsoy, E. (2021). Covid-19 döneminde derinleşen kadın yoksulluğu. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1–20.
- Kalfa Topateş, A., Topateş, H., ve Kıdak, E. (2022). Güçlendirme ve toplumsal cinsiyet rolleri ikileminde kadın girişimciliği. *Çalışma ve Toplum*, 2(73), 1043–1074. <https://doi.org/10.54752/ct.1061145>

- Kalkınma Bakanlığı (2018). *On Birinci Kalkınma Planı, (2019-2023)*, Kadının Kalkınmadaki Rolü Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: KB: 2985 - ÖİK: 767, Ankara.
- Kaushik, H. (2022). Feminization of poverty. *International Journal of Multidisciplinary Educational Research*, 11(5), 26–30.
- Keskin Ata, F. (2020). Protection of human rights in the framework of the United Nations. In H. Tepe ve D. Ş. Akdemir (Eds.), *Human rights* (pp. 112–140). Anadolu Üniversitesi.
- Kılınçarslan, P. (2024). Avrupa Birliği toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları: Başlangıcından günümüze bağlamsal bir inceleme. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 23(1), 129–161.
- Koray, M. (2005). *Avrupa toplum modeli*. İmge Yayınevi.
- Korkmaz, Y. (2023). Türkiye, Avrupa Birliği ve ABD'nin sosyal devlet anlayışları çerçevesinde yoksullukla mücadelesi. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 157–167.
- Köroğlu, İ. (2022). Yeni yoksulluk türleri ve sosyal dışlanma. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 100–116.
- Kulik, C. T., Sandhu, S., Perera, S., ve Jarvis, S. A. (2022). Gender equality in organizations: The dynamics of space. In *Handbook on the business of sustainability* (pp. 170–188). Edward Elgar Publishing.
- Marshall, G. A. (2013). *Shaping gender policy in Turkey: Grassroot women activists, the European Union and the Turkish state*. State University of New York Press.
- McNamara, R. (1981). To the Board of Governors, Nairobi, Kenya, September 24, 1973. In *The McNamara Years at the World Bank* (pp. 231–264). The Johns Hopkins University Press. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/850631468336712540>
- Orhun, O., ve Şimşek, O. (2021). Neoliberal küreselleşme, değişen sosyal politikalar ve yoksulluk sorunsalı üzerine bir tartışma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(41), 3755–3777.
- Öçal, M., ve Korkmaz, A. (2021). Neo-liberalizmin gölgesinde sosyal devlet: Emek ve emeğin örgütlenmesi nereye gidiyor. *Sosyoloji Divanı*, 18, 24–49.
- Özdemir, E. A., ve Altay, A. (2018). Kalkınma Planları Bağlamında Türkiye'nin Kalkınma Sürecinde Kadınların Yeri. *Fiscaoeconomia*, 2(3), s. 115-142. doi:<https://doi.org/10.25295/fsecon.2018.03.005>

- Özel, A. E. (2024). Toplumsal düzen kavrayışının dönüşümü ve İngiltere'de önleyici polisliğin doğuşu. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 293–315.
- Özgün, F. (2022). Finansal içerm ve yoksulluk ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özgür, R. Ö., ve Zambak, M. (2021). Avrupa 2020 Stratejisi temelinde seçilmiş göstergelerle karşılaştırmalı bir analiz: Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 763–783.
- Özsoy, D. (2024). Stratejik planlarda yoksullukla mücadele politikalarının yeri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (55), 325–340.
- Özsoy, D., ve Karataş, K. (2021). Türkiye’de yoksullukla mücadelede uygulanan sosyal yardımlar. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 219–236.
- Öztürk, S., Sezer, P., ve Başar, D. (2023). Toplumsal cinsiyet perspektifinden zaman yoksulluğu. *Mülkiye Dergisi*, 47(1), 361–386.
- Pearce, D. (1978). The feminization of poverty: Women. *The Urban ve Social Change Review, Women and Work, Special Issue*, 11(1-2), 28–30.
- Polanyi, K. (2010). *Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri* (A. Buğra, Çev.). İletişim Yayınları.
- Ropers, R. H. (1991). *Persistent poverty: The American dream turned nightmare*. Plenum Press.
- Rossilli, M. (2000). The European Union’s gender policies. In *Gender policies in the European Union* (Ed.). Peter Lang.
- Saini, A. (2023). *The patriarchy: The origins of inequality*. Beacon Press.
- Sallan Gül, S. (2005). Türkiye’de yoksulluğun kadınsılaşması. *Amme İdaresi Dergisi*, 38(1), 25–45.
- Slattery, M. (2015). *Sosyolojide temel fikirler* (7. Baskı; Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz, Haz. Yay.). Sentez Yayıncılık.
- Smeeding, T. (2002). Sociology of poverty. Luxembourg Income Study Working Paper Series, No. 315, 1–5.
- SYDGM. (2025). *Mevzuat, Aile ve Sosyal Hizmet Bakanlığı, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü*. <https://www.aile.tr/sygm/mevzuat/>
- Şahyar Akdemir, D., Tüfekçioğlu, S., ve Karlıdağ, B. (2023). İnsan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği ve Avrupa Birliği: Avrupa Parlamentosunda kadın temsili üzerine bir inceleme. *AÜİİBFD*, 24(1), 497–517.

- Şenses, F. (2009). *Küreselleşmenin öteki yüzü: Yoksulluk* (5. Baskı). İletişim Yayınları.
- Taniş, A. (2022). Çalışan yoksulluğu ve sosyal dışlanma. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 26–43.
- Tapırdamaz, M. T. (2024). Küreselleşme bağlamında göç ve yoksulluk ilişkisi. *IBSCO* 2024, 20.
- Tekin, N., ve Değirmenci, S. D. (2022). Ataerkil kültürde kadın, erkek ve toplum ilişkisi. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 12, 187–198.
- Tiwari, C., Goli, S., Siddiqui, M. Z., ve Salve, P. S. (2022). Poverty, wealth inequality and financial inclusion among castes in Hindu and Muslim communities in Uttar Pradesh, India. *Journal of International Development*, 34(6), 1227–1255.
- Toksöz, G., Şener, Ü., Memiş, E., Kızıllırmak, B., Yüksel-Kaptanoğlu, İ., Arslan, H., Kabadayı, A., Akcan, H. K., Tuncer, S., ve İnanç, B. (2025). *Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğini izleme raporu*. CEİD Yayınları, Ankara.
- Topateş, A. K., Topateş, H., ve Kıdak, E. (2022). Güçlendirme ve toplumsal cinsiyet rolleri ikileminde kadın girişimciliği. *Çalışma ve Toplum*, 2(73), 1043–1074.
- Topgül, S. (2013). Türkiye’de yoksulluk ve yoksulluğun kadınlaşması. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 277–296.
- Topkaya, Ö. (2013). Ekonomik işbirliği ve kalkınma örgütü (OECD) üyesi ülkelerde sosyo-ekonomik boyutuyla göreceli yoksulluk ve çocuk yoksulluğu: İngiltere ve Türkiye karşılaştırmalı örneği. *Kamu-İş*, 13(2), 155–180.
- Türk, T., ve Ünlü, H. (2016). Yoksullukla mücadele politikaları: 2000 sonrası Türkiye örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(14), 92–104.
- UN Women. (2022). Poverty deepens for women and girls, according to latest projections. Erişim: <https://data.unwomen.org/>
- Ünlüer, K. B. (2021). Toplumsal rollerin ve sosyal yapının oluşturduğu ekonomik sorun: Yoksulluk. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 4(6), 47–61.
- Williams, D. U. (2022). ‘Prosperity theology’: Poverty and implications for socio-economic development in Africa. *HTS Theologiese Studies/Theological Studies*, 78(1), a7818. <https://doi.org/10.4102/hts.v78i1.7818>
- Yıldırım, F., ve Gül, H. (2021). Uluslararası kalkınma politikaları ve kadınların güçlendirilmesi üzerine bir değerlendirme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 679–695.

- Yılmaz, B. O. (2024). Lizbon stratejisinden Avrupa 2020 stratejisine Avrupa Birliği'nin toplumsal cinsiyet politikaları nerede duruyor? *The Journal of Academic Social Science*, 54(54), 192–213.
- Young, B. (2000). Disciplinary neoliberalism in the European Union and gender politics. *New Political Economy*, 5(1), 77–98.
- Yumuş, S. (2011). *Kalkınma planları çerçevesinde toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutları*. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Afşaroğlu Matbaası, Ankara.

BÖLÜM 39

Muş Mutfağı ve Coğrafi İşaretli Ürünleri

Emel Ekinci¹ & Mehmet Akif Şen²

Giriş

Muş, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir ildir. Sulak ve otlı topraklara sahip olması sebebiyle tarımsal üretimin bol olduğu yörede, tarımsal ürünler mutfak kültürüne de yansımıştır. Mutfak kültürüne dair oldukça farklı unsurlar ve lezzetler barındıran Muş, aynı etkiyi coğrafi işaret konusunda gösterememiştir. Yöreyle ait onlarca önemli tarımsal ürün ve yine onlarca lezzete sahip ilde aynı paralelde coğrafi işaretli ürün bulunmamaktadır. Coğrafi işaretli ürünlerin bir yöreye ait gastronomi turizminin gelişmesine katkı sunacağı düşünüldüğünde bu eksiklik Muş için ciddi dezavantaj oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, Muş mutfak kültürüne ait öne çıkan lezzetlerin neler olduğu ve bunların hangilerinin coğrafi işaret ile tescillendiğinin koyulması amaçlanmıştır.

Muş İsminin Kökeni ve İlin Tarihi

İlin ilk ne zaman kurulduğuna dair kesin kayıt olmamakla birlikte isminin ortaya çıkmasıyla alakalı çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden bir tanesine göre Asurlulardan kaçarak Muş yöresine gelen İbraniler bu ismi vermiştir. 1914 tarihli Bitlis iline ait Salnamelerde Muş isminin İbranice “sulak ve verimli otlak” olarak ifade edilen “Muşa” kelimesinden geldiği belirtilmektedir. Geçmişten bu yana yeşil ve sulak bir bölge olması bu rivayeti kuvvetlendirmektedir.

Tarihsel kayıtlara göre Muş'un ilk yerleşimcileri Urartulardır. Günümüzde İran Azerbaycan'ında yaşayan Medler, Urartulardan sonra Muş'a sahip olmuştur. Perslerde Med ordusunu yenerek bu devleti ortadan kaldırmıştır.

Onbinlerin Dönüşü isimli romanı yazan Xenophon (M.Ö. 400) isimli komutan Muş ve çevresinde yaşayan halkı oymak hayatı sürdüren ve kendi ordusuna buğday, arpa, sebze ve et gibi yiyecekleri sağladığını belirtmiştir.

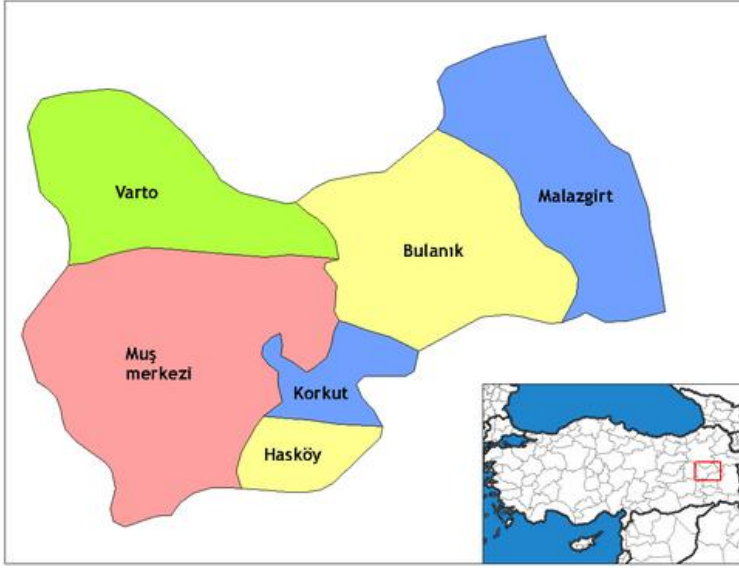
Türklerin Bizanslıları Malazgirt Ovasında bozguna uğratmasına kadar (1071) bölge Bizans hâkimiyetinde kalmıştır (web – 1).

¹ Bilim Uzmanı, Gebze Muallimköy Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Yiyecek ve İçecek Hizmetleri Alanı, 0000-0002-3426-4181

² Doç. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, 0000-0002-2987-8074

Muş İlinin Coğrafi Yapısı

Muş, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde Yukarı Murat – Van bölümünde yer alan ve yüzölçümü 8116 km² olan bir ildir. Doğudan Ağrı ve Bitlis, kuzeyden Erzurum, batıdan Bingöl, güneyden ise Diyarbakır, Batman ve Bitlis illeri ile çevrili olup yüksek ve dağlık bir bölgede bulunmaktadır. Tarımsal sulamada Murat nehri önemli bir su kaynağı olup toprakları sulak ve otlu olarak bilinmektedir. Tarımsal üretim anlamında ise Bulanık, Malazgirt, Muş ve Liz ovaları büyük potansiyele sahiptir.

Resim 1. Muş ili haritası (web – 2)

Karasal iklim tipine sahip olan Muş, kışın uzun ve genelde don olan soğuk kışlara sahip olup kışın – 10° C, yazın ise +25°C civarında sıcaklıklara sahiptir. Yağışlar ilkbaharda ve kış mevsiminde artış göstermekte olup yazları azalmaktadır. Bu sebeple yazları kurak, kışları ise kar yağışlı olarak geçmektedir (web – 3).

Muş İline Ait Tarımsal Ürünler ve Gastronomik Unsurlar

Zengin bir tarımsal üretime sahip Muş'ta doğal olarak yetişen ve tarımı yapılan ürünler şu şekildedir;

Alıç, bejek, çakşır, çırpırok, dağ teresi, ebeğümeci, evelik otu, geven otu, gottik, hıtlık, ısgın, kereng, kuş ekmeği, madımak, sakız otu, sığır otu, silgok, turp, yemlik, yılan yatağı

Muş mutfak hafızasında yer etmiş ve yörede sıklıkla tüketilen lezzetler şu şekilde gruplandırılmakta ve sıralanmaktadır.

Çorbalar; Avşira toraki, çorti çorbası, çökelek çorbası, grar çorbası, grazze, güllük çorbası, keledoş, mısırlı grar, un çorbası, yılanıyastığı çorbası, yoğurt çorbası...

Yemekler; Muş köftesi, Avşor, halise, güveç, keşkek, helimaşı, keledoş, bulgurlu et, tandır kebabı, çömlek güveci, tandırda ördek, hışmık, çorti köftesi, cevizli köfte, nohutlu köfte, anlık dolma, bağırsak dolması, kırçıklı kelem dolması, dağ teresi dolması, şeker pancarı dolması, aprak dolması, kırşık, tırşık, şille, haşıl, gevol, samir, leppe, cağlı pilav, hingel, Muş mantısı, kesme mantı...

Hamur İşleri; Pilor, küsküsok, erbişik, garniş, asude, cavbelek, murutga, zerkef, hangeran, herran...

Ekmekler; Muş ekmeği, cevizli katte, klorik, torik cağ poğaçası, Muş çöreği, tep tep ekmeği, güllük gözlmesi, yağlı ekmek, katmerli ekmek ...

Tatlılar; Gilorik, helva, kabak tatlısı, sütlaç, beşi ...

Hayvansal ürünler; Sarı yağ, tereyağı, çık yağı, Berivan peyniri, sert peynir, otşu peynir, tulum peyniri, çökelek, lolik, çortan, kaymak ...

Kış hazırlıkları; Kurutmalıklar (üzüm, dut, erik, elma, çakşır, yılan otu gibi yabani ot kurutmaları), domates, kabak, biber), turşu, pekmez... (Gül ve Egeli, 2025; Kasar ve ark, 2024; Şeker, 2022; Türk, 2021; Özbek, 2018)

Coğrafi İşaret Kavramı

Coğrafi işaret, bir ürünün kaynağını, karakteristik özelliklerini ve coğrafi alan ile arasındaki bağlantıyı gösteren ve bunu garanti eden bir unsurdur. Belirgin bir niteliği, ünü ve diğer özellikleri bakımından bulunduğu yöreye özdeşleşmiş ola ürünü gösteren bu tescil belgesi menşe adı ve mahreç işareti ile ürünleri tescilli hale getirmektedir. Menşe adı bir ürünün tüm özelliklerinin belirli bir coğrafi bölgeyle ilintili olması ve o bölgede üretilmesi gerektiğini (örn; Adapazarı beyaz kestane kabağı, Geyve ayvası, Adana karpuzu, Kozan portakalı, Ayvalık zaytinyağı), mahreç işareti ise en az bir özelliğinin o yöreyle ilintili olması gerektiğini belirtmektedir (Akçaabat köftesi, Biga peynir tatlısı, Adapazarı dartılı keşkek, Adapazarı kabak tatlısı, Adana analı kızılı).

Türkiye’de coğrafi işaret tescili yapılmış gastrooomik ürün sayısı 1496 olup bu ürünlerin ürün gruplarına göre dağılımı şu şekildedir.

Alkolsüz İçkiler (21): Adana şalgamı, Susurluk ayranı

Bal (35): Anzer balı, Muğla çam balı

Biralar ve diğer alkollü içkiler (13): Türk rakısı, Geleneksel Türk vişne likörü

Çikolata, şekerleme ve türevi ürünler (41): Bolu findık şekeri, Pamukova ceviz ezmesi

Dondurmalar ve yenilebilir buzlar (4): Maraş dondurması, Adana bici bici

Fırın. Pasta. Mam., hamur iş. tatlılar (360): Adapazarı kabak tatlısı, Kars ketesi

İşlenmiş işlenmemiş et ürünleri (32): Ardahan kaz eti, Rize kavurması

İşlenmiş, işlenmemiş meyve, sebze mantarlar (365): Akkuş şeker fasulyesi, Şanlıurfa biberi

Peynirler (48): Antakya küflü sürkü (çökeleği), İzmir tulum peyniri

Peynirler ve tereyağı dışında kalan süt ürünleri (23): Afyon kaymağı, Çaycuma manda yoğurdu

Tereyağı dahil katı ve sıvı yağlar (27): Aydın Memecik zeytinyağı, Tonya tereyağı

Yemekler ve çorbalar (498): Edirne ciğer sarma, Şuhut keşkeği

Yiyecekler için çeşni / lezzet vericiler soslar ve tuz (29): Düzce acıkası, Gaziantep koruk ekşisi

Liste incelendiğinde 498 adet ile yemekler ve çorbalar en çok tescil almış ürün grubu olmakla birlikte bunu 365 adet ile İşlenmiş, işlenmemiş meyve, sebze mantarlar ve 360 adet ile fırıncılık pastacılık mamulleri, hamur işleri ve tatlılar takip etmektedir. En az coğrafi işaretli ürün grubu ise dört adet ile dondurmalar ve yenilebilir buzlu ürünler grubudur (web – 4).

Muş İline Ait Coğrafi İşaret Tescilli Ürünler

Muş, coğrafi işaret anlamında yeterince gelişme gösterememiştir. Lokman Hekim'in bile gezilerinde uğradığı ve mutfağı hakkında önemli bilgiler verdiği il, mutfak kültürünün tanıtılması anlamında önemli bir parametre olan coğrafi işaretli ürünler konusunda geride kalmıştır. 2025 yılının Ekim ayında Muş'a ait coğrafi işaret ile tescillenmiş dört, tescili başvuru sürecinde olan ise iki adet ürünü bulunmaktadır. Coğrafi işaret ile tescillenmiş ürünler tescil tarihi sırasıyla Muş çorti turşusu, Muş çorti aş (yemeği), Muş köftesi ve Muş eski kaşarı, tescil başvuru sürecinde olan ürünleri ise Muş balı ve Muş tütünüdür. Bu çalışma, gastronomik ürünleri içerdiğinden dolayı Muş tütünü çalışmanın dışında tutulmuştur.

Muş Çorti Turşusu: Muş tarımsal ürünlerinin en önemlilerinden olan lahananın (kelem) temel hammadde olarak kullanıldığı bu ürün Bilim Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü tarafından 05.09.2017 tarihinde Türk Patent ve Marka Kurumu'na tescil başvurusu yapılmış olup 25.12.2017 tarihinde mahreç işareti ile tescillenmiştir.

Yaklaşık 4 kilogram ufak doğranmış beyaz lahana, 200 gram kaya tuzu, 15 – 20 gram pul biber, 15 – 20 gram reyhan, 1 adet limon, 50 gram nohut veya ekşitilmiş hamur ve kaynatılmış suyla birlikte yapılan çorti, diğer turşulardan sirke kullanılmaması ile ayrılmaktadır.

Çorti turşusu, yemeklerin yanında garnitür olarak tüketilebileceği gibi başka bir coğrafi işaretli yemek olan “çorti yemeği” yapımında da kullanılmaktadır (TPE, 2025-a).

Resim 2. Muş Çorti Turşusu (TPE, 2025-a)

Muş Çorti Aşı (Yemeği): Başka bir coğrafi işaretli ürün olan çorti turşusu kullanılarak yapılan Muş Çorti Aşı (Yemeği), 05.09.2017 tarihinde Bilim Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü tarafından Türk Patent ve Marka Kurumu’na tescil başvurusu yapılmış olup 25.12.2017 tarihinde mahreç işareti ile tescillenmiştir.

1 kilogram Muş çorti turşusu, 750 gram kuzu kol, 150 gram yarma buğday, 60 gram tereyağı, 20 gram domates kullanılarak yapılan ve uzun yıllardır yörede tüketilen, yöre ile özdeşleşmiş bir yemektir (TPE, 2025-b).

Resim 3. Muş Çorti Aşı (Yemeği) (TPE, 2025-b)

Muş Köftesi: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından 05.01.2021 tarihinde tescili amacıyla başvurusu yapılan Muş Köftesi Türk Patnet ve Marka Kurumu tarafından 07.12.2021 tarihinde mahreç işareti tescillenmiştir.

Satır ile yapılan 1 kilogram kıymanın 750 gram ince bulgur ile karıştırılması ile elde edilen harcın içerisine, 250 gram yağlı kıyma, ince doğranmış 1 kilogram kuru soğan, pul biber, kekik, tuz, kimyon ve tereyağının kavrulup soğumasıyla elde edilen iç harcın koyulması daha sonra da suda haşlandıktan sonra pul biberli tereyağı ile kavrulmasıyla üretilmektedir. Köfteler daha sonra pul biber, kekik ve tereyağıyla hazırlanan sosun üzerlerine dökülmesiyle servis edilmektedir. Geçmiş yıllardan bu yana Muş ilinde yapılan bu yemek daha çok özel gün ve davetlerde tüketicilere sunulmaktadır (TPE, 2025-c).

Resim 4. Muş Köftesi (TPE, 2025-c)

Muş Eski Kaşarı: İl Tarım ve Orman Müdürlüğü tarafından 11.02.2020 tarihinde tescil başvurusu yapılan ürün 22.06.2023 tarihinde Türk Patent ve Marka Kurumu’nca mahreç işareti ile tescillenmiştir.

Çokça endemik bitki türüne sahip olan Muş, yörede bu bitkilerle yetişen koyunlara da ev sahipliği yapmaktadır. Bu endemik bitkileri besin olarak kullanan koyunların sütlerinden elde edilen Muş eski kaşarına tat ve koku bakımından dengelemesi amacıyla keçi ve inek sütü de karıştırılmakta olup, uzun süre bekleyerek olgunlaşması hastalık yapıcı mikroorganizmaların ortamda bulunmasına engel oluşturmaktadır. En az %60 KM, %24,50 yağ ve %24,60 protein ile besin değeri yüksek bir peynirdir.

Muş eski kaşarının prosesi; Temizleme – Standardizasyon – Isıl işlem – Mayalama – Pıhtının Elde Edilmesi – Pıhtı Kırma – Telemenin Fermantasyonu – Peynir Altı Suyunun Ayrılması – Telemeyi Baskıya Alma (1. Presleme) – Doğrama – Telemeyi Baskıya Alma (2 Presleme) – Uzatma ve Yaprak Açma Kontrolleri – Kontrolü Yapılmış Peynirlerin Sepetlere Konması – Sulu Haşlama – Dirsek Atma – Tuzlama – Ön olgunlaştırma – Olgunlaştırma – Yağlı Kağıtlara Sarım İşlemi – Ambalajlama ve Depolama şeklindedir.

Olgunlaştıkça yapısı sert olan peynirin içi, dışına göre daha yumuşak bir yapıya sahiptir. Yuvarlak yapıdaki peynirin kesit yüzeyi düz ve pürüzsüz, kıvamı hafif serttir (TPE, 2025-d).

Resim 5. Muş Eski Kaşarı (TPE, 2025-d)

Muş’a İline Ait Coğrafi İşaret Tescill Başvurusunda Olan Ürünler

Muş balı: Türkiye’nin en büyük ovalarından olan Muş Ovası ve onun etrafındaki dağlardaki doğal bitki florasında çok çeşitli ballı bitkiler yetişmektedir. Muş balı, bu bitkilerin ve bazı kültür bitkilerinin polenlerinin karışımından arıların ürettiği açık renkli, keskin ve kalıcı tada sahip, elde edildiği çiçeklerin kokusunu taşıyan bir baldır.

Resim 6. Muş balı (web - 5)

KAYNAKÇA

- Web – 1. https://mus.meb.gov.tr/www/tarihi/icerik/13?utm_source=chatgpt.com. Erişim tarihi: 13.10.2025.
- Web – 2. https://tr.wikipedia.org/wiki/Mu%C5%9F%27un_il%C3%A7eleri. Erişim tarihi: 13.10.2025.
- Web – 3. <http://www.mus.gov.tr>. Erişim tarihi: 13.10.2025.
- Web – 4. <https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/co%C4%9Frafı-i%C5%9Faret-nedir>. Erişim tarihi: 18.10.2025.
- Web – 5. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mus/nealinir/mus-bali>. Erişim tarihi: 19.10.2025.
- Gül, M. ve Egeli, S. (2025). Muş Yöresel Mutfak Kültüründe yer alan Kırçıklı Kelem Sarması Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Aydın Gastronomy*, 9(2), 417 – 428.
- Kasar, H., Seçim, Y. ve Şen, Z. (2024). Sürdürülebilir Gastronomi turizmi Kapsamında Yöresel Muş Kırçıklı Kelem Dolmasının Hazırlanışına Yönelik Bir Araştırma, *Gastroia* 8(2) 227 – 238.
- Özrek, B. (2018). Muş Yemekleri ve Mutfak Kültürü. Muş Valiliği yayınları, Muş
- Şeker, Z. (2022). Muş Mutfak Kültürü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Türk, O (2021). Muş İlinin Gastronomi Turizm Potansiyeli ve Swot Analizi. *Journal of International social Research*, 14(77)
- TPE, 2025-a. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/294.pdf>. Erişim tarihi: 10.10.2025.
- TPE, 2025-b. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/1d1c1764-faef-4d46-a1c2-5351493a8f55.pdf>. Erişim tarihi: 10.10.2025.
- TPE, 2025-c. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/2f0e1f31-643e-4cd4-9eeb-ebb9a802bda2.pdf>. Erişim tarihi: 10.10.2025.
- TPE, 2025-d. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/c0843c7c-ad79-4952-9b1d-5951515fe1ab.pdf>. Erişim tarihi: 10.10.2025.

BÖLÜM 40

Tezkire-i Buğra Hanî'de İstanbullu Bir Üveysî Şeyhinin Yolculuğu

Esra Doğan Turay¹

Giriş

Türk toplumunda geniş kitleler arasında kabul gören tasavvuf düşüncesi, Üveys-i Garnî yaygın adı ile Veysel Karanî (ö.657) gibi birçok din büyüğünün menkıbelerinden beslenir. Tasavvuf düşüncesinin ete kemiğe bürünen şekli olarak bilinen tarikatlar, erken dönemlerden itibaren kitleleri İslam'a yönlendirmiştir. Yemenli olduğu bilinen Veysel Karanî'nin vefatından sonra kendisine nispet edilen Üveysîlik yolu bu tarikatlardan biridir. Türklerin İslamlaşma sürecinde etkin bir rol oynayan bu tarikatta mürit Veysel Karanî'ye rüya ve manevi yolla bağlanılır.²

Üveysîye tarikatının tarihi kaynakları arasında yer alan *Tezkire-i Buğra Hanî*, Farsça bir eserdir.³ *Tezkire-i Meşayih-i Üveysîyye* şeklinde de bilinen bu eserin müellifi *Ahmed b. Sa'deddin el-Özgeni Nemengani*'dir. Eser Orta Asya'da kaleme alınmıştır. Eser Üveysî sufilerine hasredilmiştir. Eserin yazım stilinden 17. asırda kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu kıymetli eser 18. Yy da Muhammed Geda b. Muhammed İbrahim tarafından Çağatay lehçesine çevrilmiştir. Ayrıca Julian Baldick ve Devin De Weese adlı araştırmacılar tarafından da defaten konu edilmiştir.⁴

Eserin Farsçası ilk defa Dr. Muhammed Münir Âlim tarafından tashih edilmiş, İslamabad'da Merkez-i Tahkikat-i Farsiy-i İran ve Pakistan adlı müessesenin yayınları arasından çıkmıştır. Eserin asıl el yazma nüshası Tahran Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, No.8936'da bulunmaktadır. Muhammed Münir Âlim eseri, Oxford ve Taşkent nüshalarından yola çıkarak karşılaştırmalı bir çalışma ile 557 sayfa olarak 1998 yılında Pakistan'da yaylanmıştır.⁵

¹ Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Orcid:0000-0002-2499-5239

² OCAK, A. Y. (1970), *Veysel Karanî ve Üveysîlik*, İstanbul, 1982, s. 92.

³ ANONİM, (1998). *Tezkire-i Buğra Han (Tezkire-i Meşayih-i Üveysîyye)*, , ez Sedey-i 10. hicri, Tashih: Dr. Muhammed Munir Âlim, İslamabad, Merkez-i Tahkikat-i Farsiy-i İran ve Pakistan, 557 sayfa.

⁴ TOSUN, Necdet. (2012). *Tasavvufta Üveysîlik ve Üveysî Sufilere Dair Menakıbnameler*, Ankara, Uluslararası Veysel Karanî ve Manevi Kültür ve Mirasımız Sempozyum Bildirileri, ss.15-21.

⁵ Eserin Pakistan'da yaylanma sebebine dair birkaç şey söylemek gerekirse; Pakistan'da Çiştiyye tarikatı oldukça yaygındır. Bu tarikat büyükleri Üveysîliğe büyük

Orta Asya’da Üveysîye tarikatıyla ilgili yazılan eserler içinde önemli bir yere sahip olan bu kitapta yazarın geniş bir önsözü bulunur. Bu önsözde yazar kitabını kendisine gelen bir ilhamla kaleme aldığını ifade eder. Kendi dönemine kadar Farsça olarak bu tarikata ait bir yapıtın bulunmadığını söyler. Üveysîye tarikatının büyüklerine, onların hayat hikâyeleri ve kerametlerine hasredilen bu eserin adını ise teberrüken koyduğunu ifade eder. Öte yandan eserini Müslüman Türkler tarafından kurulan Karahanlı Devleti’nin ilk padişahı olan Satuk Buğra Han Abdülkerim’e (920-955) ithaf ettiğini yazar. Müellif Satuk Buğra Han’ın Allah dostu bir Üveysî olduğunu da sözlerine ekler. (Tezkire, 1998, s.24-33)

Eserin içeriğine bakıldığında Üveysî şeyhlerinin isimlerinin tarih sırasına göre zikredildiği anlaşılr. Her bir tarikat büyüğünün evvela ismi, ardından lakabı ve kısa hayat hikâyesi yazılmış, bu bilgilerden sonra mezkûr kişilerin keramet ve ululuğundan bahsedilmiş, bunların hayatından kesitler sunulmuştur. Müellif bunu yaparken efsanevi ve menkıbevi rivayetlere başvurmuştur. Dönemin mübalağalı anlatımının yer aldığı eserin dili ise oldukça sade bir Farsçadır. Asya’da meşhur olan Üveysîye tarikatına ait bu eser Özbekçeye çevrilmiştir.⁶ Eserin bazı müstakil bölümleri ayrıca tercüme edilmiştir.⁷ Müellif eserin yazılma sebebini mukaddimede şöyle anlatır:

Üveysî şeyhlerinin tezkireleri önceleri halk arasında meşhur değildi, bu büyük zatların ahvali mestur/örtülü idi. Bu tarikat silsilesine mensup dervişlerden birinin yüreğinde yıllardır böyle bir tezkire yazma, bu vesile ile Üveysîye tarikatının silsilesini açığa çıkarma isteği vardır. Bu yolla Üveysî büyükleri unutulmayacak, bu zatlara ait makam ve kerametler malum olacaktı. İşte bu sebeple bu hakir uzlete çekildi, tarikatın şeyhlerinin mübarek ruhlarına yönelerek dua etti. Tezkire, bu mübarek zatların himmeti ile ortaya çıktı. Allah’ın inayeti, hazreti Muhammed’in yardımı, Sultan-ı evliyadan Satuk Buğra Han Kaddesa’llâhü sırrahu’l azîz’in himmeti ve Üveysî şeyhlerinin medeti ile Farsça olarak kaleme alındı. Bu naçiz eser bir mukaddime ve üç maksattan oluşmakta.

önem atfetmektedir. Nitekim şeyhten uzakta bulunan sâlikin Üveysî guslü niyetiyle yıkanarak Veysel Karanî’nin ruhuna Fâtiha okumak suretiyle seyrüsülûke başlayabileceği ifade edilmektedir. Recep ayında kılınan Veysel Karanî namazı da bu tarikattaki nâfile namazlardan biridir. TOSON, N.(2012). Üveysilik, 42/ 400-401, İstanbul, TDV İslâm Ansiklopedisi

⁶ HEREVÎ, N. M.(1380) Üveysîyye, 10/458-460, Tahran, Dairetü’l Mearif-i Bozorg-i İslami.

⁷ Eserin bir bölümü için bkz: ALEMDAR, E. T. (2021). Geç Dönem Doğu Türkçesiyle Yazılmış Tezkire-i Süt Bibi Padişah, Konya, Selçuk Türkiyat, (53), ss. 59-82 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/67862/1052198>

Eserde 40 bap ve 30 fasıl bulunmakta. Eserin sonunda da bir hatime bulunmakta. Nihayetinde kitap peygamber terbiyesi ile yetişen Hazreti Hâce Üveys-i Garnî'nin gözetiminde yani şehadet âleminde yetişen bu hakirin çabaları ile meydana geldi. (Tezkire, 1998, s.3)

Bu çalışma ile bizim hedefimiz *Tezkire-i Buğra Hanî* adlı eserin kısa bir tanıtımını yapmak, ağırlıklı olarak kitabın 22. Babını tercüme etmektir. Çalışmada ilk olarak İstanbul evliyalarından Şeyh Yesîr hakkında bilgi verilecek ardından hayatı ve şeyhliğine dair ayrıntılara girilecektir. 22. Babın tamamı tercüme olacak, metinde gerekli görülen bazı hususlar dipnotlarda açıklanacaktır. (Tezkire, 1998, ss.254-265) .

Tezkire-i Buğra Hanî adlı eser muhteva açısından tarikatının bilinen şeyhleri dışında şimdiye kadar adı duyulmayan ve incelenmeyen birçok kutup ve şeyhten bahseder. ⁸ Bunlardan biri Şeyh Yesîr'dir. Hakkında çok az şey bilinen Şeyh Yesîr ilginç bir hayat hikâyesi ile göz doldurur. Şeyhin hayatına ait veriler tahkik değeri yüksek bilgilerdir. Bu anlamda onunla ilgili anlatılan hadiseler tarikatın manevi müktesebatına da katkı sağlar.

Şeyh Yesîr'in tarihi bir şahsiyet olup olmadığı bilinmemekle beraber hayatıyla ilgili bazı noktalar oldukça orijinaldir. Bu minvalde Şeyh Yesîr'in kerametleri, özellikle yolculuk tecrübeleri bizi genç yaşlarda başladığı bu uzun seyahati aktarmaya yöneltmiştir. Bu çalışma Şeyh Yesîr'in varlığını konu alan ilk yazı olma niteliği taşır. Bu çabanın gelecekte diğer çalışmalara öncülük etmesi umulur

1. İstanbul Üveysîlerinden Murtazaoğlu Şeyh Yesîr

Tezkire-i Buğra Hanî'de Şeyh Yesîr'le ilgili sınırlı bilgiler mevcuttur. Ona dair ilk bilgi kendisinin aranan bir şahsiyet olduğu, bir Üveysî şeyhi olarak emir ve vezirlere danışmanlık yaptığıdır. Onun, zamanın maruf şeyhlerinden biri olduğu, İstanbul'da doğduğu ifade edilir. Babası Hacı Murtaza adında bir İstanbul kadısıdır. Eserde babasının görevine getirilmesi beklen Yesîr'in bu görevden imtina ederek uzun bir yolculuğa çıktığı anlatılır.

Yesîr ailenin tek çocuğudur. Yaşlı babası görevden ayrılmıştır. Oğlunun yanlarında kalarak yaşlı olan annesine bakmasını ister. Fakat Yesîr bunun tam tersini arzular. Uzun bir yolculuğa çıkmak, Mekke'ye gitmek ister. Babasından

⁸HÜSEYNİ, Z. ve SEYYİDE. F. (1397). Seyr-i Tatavvur-i Tarikat-i Uveysiyye ez Gozeşt ta Emruz, Tahran, Mutalaat-ı Edyan ve İrfan Tatbiki, (2-2) ss. 21-24.

bu fikrine rıza göstermesini ister. Rıza olmadığı takdirde yine de gideceğini söyler. Babası oğluna gönülsüz de olsa izin vermek zorunda kalır.

Yesîr uzun bir seyahate çıkar. İstanbul'dan yola çıkar. Bir hac kervanına katılır. Sahile ulaşan kervanı ardından bırakarak Tey-i mekân⁹ prensibine uygun olarak denizi geçerek karşı kıyıya ulaşır. Göz açıp kapayınca kadar kendini karada bulan şeyh esrarengiz yolculuğuna devam eder. Hızır'la karşılaşır ve bir müddet onun gözetiminde kalır. Onunla gerçekleştirdiği diyaloglar oldukça orijinaldir. Yolda sayısız sıkıntı ve eziyetlere duçar olur.

Güzergâhında hacılara rehberlik eder. Nihayet Mekke'ye ulaşan Hâce, burada bir müddet kalır ve *cârullah* sıfatını alır.¹⁰ Yedi yıl Mekke'de bulunur. Kâbe'de *ferraşlık* görevi üstlenir.¹¹ Burada kendisine uhrevi âleminden bir işaret gelerek icazet verilmesini bekler. Fakat bu haber gelmez. Üstüne üstlük başka bir sefere daha yönlendirilir. İlahi bir emirle Mekke'den ayrılarak Lübnan dağlarına gitmesi söylenir. Burada Veysel Karanî'nin mezarına gider ve bir süre orada kalır. Ardından yine ilahi bir emirle Şam'a gönderilir. Uzun bir dönem burada kaldığı görülen şeyhin memleketine dönmesi istenir. Gelen çağrı hemşerilerinin kendisine ihtiyacı olduğu söylemekte, tekrar İstanbul'a gitmesini istemektedir.

Kadı Murtaza'nın oğlu Şeyh Yesîr İstanbul'a dönünce babasının öldüğünü, annesinin ise çok hasta olduğunu görür. Gördükleri karşısında yıkılan şeyh günlerce kendisine gelemmez. Fakat insanlar akın akın kendisini ziyarete gelmektedir. Onu tanıyanlar etrafında geniş kalabalıklar oluşturur ve bir daha kendisinden ayrılmazlar. Gelişi padişahın kulağına gider, padişah ona temsilci göndererek babasının boş kalan görevini devralmasını ister. Bu görevi asla kabul etmeyeceğini söyleyen şeyhin bu sefer padişah ayağına gelerek görevi alması için ricada bulunur, Hâce Yesîr bu sefer de görevi kabul etmez.

Şeyh İstanbul'da uzun yıllar mürit yetiştirmiş, tarikatı temsil etmiştir. O yıllarda müritleri ile beraber ikinci bir sefere çıkmış, yolculuğu manevi âlemde, tey-i mekân esasına göre gerçekleştirmiştir. Kusem bin Abbas'ın (ö.676) Semerkand'daki mukaddes kabrine gitmiş, müritleri ile birlikte burayı ziyaret etmiştir. Bir süre sonra öleceği haberi kendisine verilmiş, bir çeşme başında ruhunu teslim etmiştir. (Tezkire, 1998, ss.254-265)

⁹ Zamanda, anda yolculuk, uzak bir yere bir lahzada gitmek.

¹⁰ Allah'a komşuluk manasında, Kâbe yakınlığında ve Mekke'de bir müddet ikamet eden kişilerin aldığı sıfat.

¹¹ Kutsal mekânların temizlenme ve süpürülme görevi

Şeyhin hayatına dair verdiğimiz bu kısa özet sonrasında bu ikinci bölümde olanları Ahmed b. Sa'deddin el-Özgeni Nemengani'nin kendi ağzından takip edelim.

2.Tezkire-i Buğra Hanî Adlı Eserin 9. Bölüm 22. Babının Tercümesi

Bu satırlar bâtını basiretle görebilen, muzaffer tarike derman olan, Allah'ın mahsus kulu, melik-i kadir-i mahzusu, her biçâre ve fakirin munisi, zorlukları kolaylaştıran, zamane üftâdelerinden olan büyük şeyhin ahvaline dairdir.

Emir ve vezirlerin müdebbiri, nurlu kalplerin piri, zamanın şeyhi, asrın kutbu, dönemin biricîği olan hazreti Şeyh Yesîr kaddesa'llâhü sırrahu'l'azîz İstanbul doğumluydu. İstanbul diyarının ayanlarındandı. Babası Hacı Murtaza idi. Kendisi İstanbul kadılığına mensup bir kadıydı. Davalar konusunda oldukça mahirdi. Bu sebeple "adil" lakabı ile tanınırdı.

Yine bir gün kadılık makamında hüküm vermekteydi. Hâcezadesi Yesîr de orada, babasının yanında hazır bulunmaktaydı. Kadının biraderi yanında bir şahıs olduğu halde içeri girivermişti. Meğerse biraderi daha önceden biriye davalık olmuştu. Ama kadı henüz bunu bilmiyordu. Örf adet üzere kadı ayağa kalkmış, kardeşini oturması için buyur etmişti. Ardından kendi de makamına oturmuştu. Kısa bir müddet sonra kardeşinin geliş sebebi anlaşılmıştı. Ağabeyini görmeye hal hatır sormaya gelmemişti. Davalık olduğu adamdan şikâyeti sebebiyle oradaydı.

Kadı Murtaza durumu anlayınca yerinden kalktı ve davalı zatın yanına gelerek kendisinden özür diledi. Ona: "Ey Müslüman, beni mazur gör, ben gerçekten bilmeden ayağa kalktım, eğer kardeşimin seninle davalı olduğunu ve bunu çözmek için buraya geldiğini bilseydim asla ayağa kalkmazdım. Bunu asla yapmazdım. Bilmeyerek bu hata benden sadır oldu. Sırf kardeşlik hakkını gözetmek için ayağa kalktım. O yüzden ona tazim ettim, sakın aklına başka şeyler getirme! Bil ki davanızın benim kardeşime ihtiram göstermemle hiçbir alakası yok. Bu davayı hakkıyla çözeceğimi sana vaat ediyorum. Bu konuda ne kadar kararlı olduğumu ve hakkı gözeticeğimi göreceksin" dedi.

Kadı hükmünü gereği gibi verdi, hak yerini buldu. Kadı karar bitince yeniden yerinden kalkarak davalıdan özür diledi. Tekrardan kendisini mazur görmesini rica etti. Babasının bu denli özür dilemesine ve kendini böylesine aşağılamasına dayanamayan oğlu Yesîr gayrı ihtiyarı: Ey baba, böyle bir özür şekli olamaz, zira özrün kabahatinden beter. Ne demek yani bilmiyordum? Bilmiyordum diyerek özür dileyemezsin. Kadılık makamına gelen kişi husumetine çözüm bulmak hedefi ile gelir. Bunu bilmiyor musun? Bu basit bir kanun kuralıdır. Kardeş ise kardeşini

görmeye eve gelir. Yahut tek gelir. Geldiğinde güler yüzle gelir, ziyaret eder gider. Sen bunu biliyorsun! Amcamın yaptığı gibi yanında biriyle hışımla gelmez! Kardeşini görünce ayağa kalkman senin hatan. Baştanbaşa ayıp! Amcamın hatası ise gelirken tek gelmemesi, lütufla içeri girmemesi, sinirli bir şekilde bela arayarak gelmesidir. Baba! Korkarım ki yakın bir zamanda Allah seni bir belaya müptela etsin dedi ve bu sözleri ardından dışarı çıktı.

Kadı oğlu Yesîr bu hadiseye kendi gözü ile şahit olmuştu. Bu hatanın üzerinden çok az bir zaman geçmişti ki gerçekten kadı oğlunun tahmin ettiği gibi bir belaya duçar oldu ve bir ayağı felç oldu. Kadı Murtaza yaşadığı bu durumu içselleştirerek oğluna: *Ey Yesîr, gördün mü babanın halini, bana ne olduğunu anladin mı? Unutma, bu görev babanın vefatından sonra sana verilecek, o zaman senin de halin böyle olacak! En iyisi mi baban hayatta iken kendini kurtar, halktan uzak dur. Bu işlere girmekten vahşete düş. Aksi takdirde baban yarın dünyadan göç edince bu görevi sana teklif edecekler. Kabul edersen benim düştiğim durumlara düşmen işten bile değil, etmesen sana sıkıntı verecek ve acı çektirecekler, başına çok belalar getirecekler. Tabi bir de batın âlemde yani ahirette hesabı var. Zahir âlemde bu kadar sıkıntı yaratacak bu görevin, Allah bilir öteki dünyada nasıl sonuçlanacak!*

Ey Yesîr, eğer kadılık iyi bir iş olsaydı hazreti İmam 'ul Muttakin, Burhan 'ul Muhakkikin ve Sirac 'ul Mille ve Din, Şems 'ül İslam ve 'l Muslimin İmamı Azam Ebu Hanîfe Kuî (r.a) bütün fazlına ve kemaline rağmen böyle bir görevi reddetmezdi, kendisinde zerre miktarı kemal noksan değilken kadılık makamından yüz çevirmezdi dedi.

Bu olaydan ibret alan Yesîr tamamen değişmiş, oradan uzaklaşmak istemiş ve babasından İstanbul'dan ayrılmak için ruhsat istemişti. Babasına: *Ey babacığım bana hacca gitme, Mekke'de Kâbe'yi tavaf etme çağrısı ilham oldu. Sen hayatta iken bu çağrı geldi. Korkarım yarın sen ahirete göç ettiğinde bütün işler benim boynuma kalacak. O zaman zahiren zaten hacca gidemeyeceğim. Şimdi zaman varken izin ver de çabucak hacca gidip geleyim dedi.*

Pederi bu isteği onaylamadı ve ona: *Ey oğlum, ben yaşlandım, annen de artık yaşlı bir kadın sayılır. Bu durumda bizi nereye koyup da gideceksin? Senden başka oğlumuz yok! Şeklinde cevap verir. Hâce Yesîr babasına: Ey baba, ben yanınızdan gitsem de sizi yaratan Allah var! Sen ne dersen de, ne istersen onu yap. Sizden uzaktayken ömrümün sonuna kadar hizmetinizde bulunacağım, nerede olsam yanınıza geleceğim. Ama bana izin vermezsen size yakın olsam da Allah bana size hizmet etmeği nasip etmeyebilir, varlığım faydasız olabilir. Lütuft et, hoşnutlukla izin ver de gideyim. Allah'ın evine hizmet edeyim, bu benim son*

sözümdür, hemen yola çıkmak istiyorum. Ne zaman döneceğimi ise Allah bilir dedi.

Onun bu kararlılığını derk eden Kadı Murtaza çaresiz, istemeyerek izin verdi. Fakat oğluna şöyle dedi: *Ey oğlum, bil ki çaresizlik içinde bu izni sana veriyorum. Çabucak gidip gelmezsen senden asla razı olmayacağım. Artık o iman ettiğimiz ve tasdik ettiğimiz kıyamet gününü sen düşün, o gün seni affetmeyeceğim. Hemen dönmezsen orada gelir elime eteğime yapışsın. Şimdi git, seni Allah'a emanet ettim. Bu arada yol hazırlığını tam yap ki yolda herhangi bir sıkıntıya düşmeyesin* dedi.

Hâce Yesîr: *Ey baba, Hak Teâlâ yolu bana kolaylaştıracaktır, ümit edilir ki oğluna zorluğu reva görmeyecektir* dedi. Bir parça ekmeği koltuğunun altına koyarak yola revan oldu. Şehrin kapılarından birine ulaştı. Gördü ki burada bir âmâ oturmuş, şey'en lillah dileniyor. Koltuk altına koyduğu ekmeği hemen çıkardı ve ona verdi. Bu davranışından hemen sonra birden kendisini sahilde buldu. Şehrin kalabalığından uzaklaşmıştı. Abdest alarak iki rekât şükür namazı kıldı. Başını secdeye koydu ve dedi ki: *Ya ilahi, zor işlerimi kolaylaştırdın, bundan sonraki zorluklarıma da ümit ver!* Bu münacatı etti. Ve yola revan oldu.

İki gün yol gitmişti. Bu sürede yanına bir tilki gelmiş, aralarında dostluk oluşmuştur. Hâce Yesîr tilki ile beş gün yolculuk yaptı. Altıncı güne geldiğinde yolu kaybetti. İki gün boyunca yol iz bilmeden hareket etti durdu. Sonunda açlıktan takati kesildi. Namaza durduğu sırada kendini bir dağın başında buluverdi. Burada Allah'a yalvarmaya başladı. Birden bire bir mağara gördü. Mağarada ateş yanıyordu. Çok sevindi. Büyük bir sevinçle mağaraya koştu. Kapıya ulaştı. İçerde altı dervişin oturduğunu, bunların hakka ibadetle meşgul olduklarını gördü. İçeri girerek onlara selam verdi. Dervişler onun selamını aldılar. Selamı aldıktan sonra ise kendisine hiçbir şey sormadılar. Bir müddet böylece geçti. İftar zamanı gelmişti. Birlikte sünnet-i seniyye üzere iftar ettiler.

Bu esnada üzerlerine gayb âleminden bir havani/sofra indirildi. Bu sofradan yiyerek açlıklarını giderdiler. Hâce Yesîr de açlığını gidermişti. Ardından havan ortadan kayboldu. Bunun akabinde dervişler dile geldi ve kendisine: *Ey misafir, nereden gelir nereye gidersin, burada durma sebebin nedir?* Diye sordular. Hâce Yesîr: *Bu soruyu neden ilk geldiğimde bana sormadınız da şimdi soruyorsunuz?* Deyince dervişler: *Dervişliğin adabı budur da ondan sormadık, önce selam, sonra taam, sonra kelim dediler.*

Bunun üzerine Şeyh: *Ey dervişler, İstanbul'dan gelen bir yolcuym, Mekke'ye sefer eyliyorum. Size yakın bir yerde yolumu kaybettim. Bir müddet geçti ve ben bu koskoca çölde kaybolduğumu anladım. Ama bu kayboluşun hikmeti siz Allah*

dostlarını burada bulmak ve sizleri tanımakmış! Dedi. Dervişlerden biri: Ey derviş, senin buraya gelmenin hikmeti bizleri bulman değildi. Yolunun kaybetmenin asıl sırrı o çıktığın dağda saklı. O dağ bir zamanlar Allah'a yalvarmış, münacatta bulunmuştu. Bundan 400 yıl önce Allah Teâlâ'ya: 'Ey Allah'ım, ne ola lütfunla bana senin dostlarından birinin göndersen de yamaçlarımda gezse dolaşsa, ben de onun mübarek kademi ile müşerref olsam, onun feyzinden nasiplensem'' demişti. Beni yarattığın günden beri bu arzuma ulaşamadım, bana şimdi lütfetmezsen bu arzumda da çaresiz kalacağım demişti. İşte senin gelişinle onun bu isteği ahirete kalmamış oldu. Hak Teâlâ'nın bu yolda kaybolmana sebep olan hikmeti, dağın bu arzusu idi. Allah lütfu ve keremi ile sana yolu kaybettirdi, seni bu dağ üzerinde gezdirdi ve dağı mübarek kademinle müşerref kıldı dedi.

Hâce Yesîr bu sözü işitince kendi kendine: *Ey Yesîr, bunlar ne kutlu insanlar ki varlıkların dört yüz yıl önceki dualarından haberdarlar. Bu zatların yanında kalmalı, bu adamlar kendilerine kölelik yapılacak insanlar dedi. İçinden bunları geçirirken gayb âleminden onların yanında kalması gerektiğine dair bir işaret geldi. Bir ses kendisine günde birkaç defa bunlara hizmet etmesini, burada kalıp mabuda ibadette kıyam etmesini söylüyordu. Hâce Yesîr kısa bir zaman bu dervişlerle kaldı. Dervişler bu yüce zata sık sık danışıyor, ondan kendilerine yardım etmesini istiyorlardı. Böylece şeyh dervişlerin çözemediği birçok müşkülü bertaraf etmiş, onlar da rahata ermişlerdir. Bir müddet sonra kendisine Şeyh Yesîr diye hitap etmeye başlamışlardır.*

Bir gün Şeyh Yesîr dervişlere dönerek: *Ey yaran, ne zamana kadar bu mağarada mahpus kalacaksınız böyle? Gelin birlikte Mekke'ye gidelim Kâbe'yi tavaf edelim. Hem dervişliğin özünde sefer eylemek vardır. Sefer etmek oturmaktan daha çok tavsiye edilir. Zira sefer zamanı veli evliyaya, mürit de şeyhlere hizmet eder. Seferden kasıl şeyhin ve evliyanın dervişe müşrif olmasıdır, yani onun bizzat takip etmesidir. Bu ise bazı saklı hallerin aşikâr olmasına sebep olur. Böylece kapalı bazı hususlar gözler önüne serilir. Bunun dışında derviş sefer eylediği sırada bazı ilginç durumlar ortaya çıkar, derviş acayip bazı olaylara şahitlik eder. Kâinattaki gariplikler yaratandan yaratılana geçer. İnsan zandan kurtulur ve yakın bilgisine ulaşır. Cehaletten kurtulur, kendini ilim üzere bulur. Bütün bunlar ise itikadın sağlamlaşmasına sebep olur. Böylece insanın içine ihlas yerleşir. Zaten dervişin asıl işi de ihlasa ulaşmaktır. Bunun dışında sefer eylemek insana dert veren, içini yakan bazı şeyleri tecrübe etmesine yarar. Dervişliğin mayasında ise dert çekmek ve yanmak vardır. Seferde çekeceği dert ve sıkıntılar onun maksadına ulaşmasına vesile olur. İnsanı kendi zindanından*

dışarı çıkarır ve üzerindeki tüm kötü duygu ve düşünceleri, melaneti ortadan kaldırır dedi.

Dervişler bu sözlere bir müddet kulak kabarttı. Fakat hiçbir tepki göstermediler. Bu büyük zatın nasihatini dinlemediler. Bunun üzerine Hâce Yesîr yerinden kalktı ve onları ardından bırakarak tek başına yola devam etti.

Yolda ansızın önüne bir aslan çıktı. Hâce Yesîr korkmuştu. Geriye doğru bir adım attı. O anda aslan dile gelerek: *Ey veliyullah, korkma, ben sana yardım etmeye geldim, gel de sırtıma bin* dedi. Büyük zat kelama ihtiyaç olmadan kulağına gelen bu sesi duyunca çok mutlu oldu. Aslanın yanına gitti ve onun sırtına bindi. Yeniden yola revan oldu. Yedi gün ve yedi gece yol gitti. Sekizinci gün hac kafilesine ulaştı. Aslan buradan sonra kendisinden ayrıldı.

Şeyh hac kafilesine karışmıştı. Kafiledeki hacılarla beraber deniz kenarına ulaştı. Hacıların tamamı istisnasız hepsi gemiye bindiler. Hazreti Şeyh kendisine mukayyet olamadı ve başladı deniz üzerinde yürümeye. Suyun üstünde gidiyordu. Fakat suda mübarek ayak izleri zahir olmuyordu. Son sürat gitti, iz bırakmıyordu. Böyle böyle gözden kayboldu. Gözlerini açıp kapayınca kadar deniz üstünde seyahatini tamamlamıştı.

Şeyh kendini karada buldu. Birazcık oturup soluklandı. Ne tarafa dönse her yer çöldü. Bir müddet sonra insanların merakla kendine doğru geldiğini gördü. Birden bire önünde aksakallılardan oluşan bir topluluk peyda oldu. Ona: *Ey genç, nereden geliyorsun ve nereye gidiyorsun? Tek başına bu çölde ne yapıyorsun* diye sordular. Şeyh: *Ey azizler, Rum'dan geliyorum ve Mekke'ye gidiyorum. İçinde bulunduğum kafileyi geride bıraktım. Onlara döneceğimi söyledim ve kendilerinden beni beklemelerini istedim.* Aksakallı adamlar: *Denizden buraya ulaşman ne kadar sürdü, neden onlardan ayrıldın* diye sordular. (Tezkire, 1998, ss.257-258)

Şeyh: *Daha bu gün yola çıktım, deniz kenarına geldim ve sahilde onlardan ayrıldım* dedi. Şeyhin bu sözlerini duyan adamlar gülmeye başladı. Şeyh: *Neden gülüyorsunuz? Burada gülünecek bir şey yok* dedi. İçlerinden biri: *Ey genç, bu söylediğin sözden daha muzip bir şey şimdiye kadar işitmedik! Üç ay süren deniz yolculuğunu bir günde kat ettiğini söylüyorsun! Denizi nasıl bir günde geçebilirsin? Onu bırak gelmiş, sefer arkadaşlarının ulaşıp ulaşmadıklarını bize soruyorsun! Onlar ancak kırk gün ya da elli gün sonra buraya ulaşabilir. O da Allah yardım ederse ve muhalif bir rüzgâra rastlalarsa! Eğer muhalif rüzgâr gelmezse üç ay deryada kalırlar* dediler.

Bu yüce zat söylenenleri duyunca: *Öyle mi? O halde ben Allah'ı Teâlâ'nın lütfu ile buraya ulaştım, bu zorluğu geçmeği bana o nasip etti* dedi. Aksakallılar: *Ey geç, ne duruyorsun hadi kalk ve yoluna devam et, menzile ulaş* dediler. Şeyh: *Ey azizler, yolu bilmiyorum, rehbersiz nasıl gideyim* dedi. Aksakallılar: *Ey genç, kıyısı olmayan sonsuz denizi geçip geldiğin gibi rehbersiz de yola çıkabilirsin, tak başına da olsan, içinde korkular da olsa davran, hareket et, biz de seninle geleceğiz* dediler. Şeyh: *Ne güzel* dedi. Kalktı ve yola koyuldu.

Şeyh bir müddet yola devam etti. Arkasına dönüp baktığında aksakallıların biri hariç hepsinin geri döndüğünü gördü. Şeyh bu zata: *Ey yüce kişi, bunlar niye döndüler* dedi. O zat: *Bunlar aslında bana eşlik etmek için gelmişlerdi. Tek hedefleri beni sana ulaştırmaktı. Sana ulaştığım gibi görevleri bitti ve geri döndüler* dedi. Şeyh: *Ey yüce zat, sen kimsin, bana söyle! Onlar kimdi? Bana anlat! Ancak o zaman seninle yola devam ederim* dedi. Ulu zat: *İşimize karışma, kalk ve yola koyul* dedi.

Hâce Yesîr: *Ey aziz, ben bilmediğim insanla yola çıkmam. Ona da uymam* dedi. Bunu duyunca aksakallı durdu ve: *Ey oğul, ben Hızır'ım, geri dönenler de gayb adamlarıydı* dedi. Şeyh bunu duyar duymaz Hızır aleyhisselam'ın ayağına kapandı. Salavat getirdi. Secdeye gitti ve ağlamaya başladı. *Ey Babullah, Ey rehber, yıllardır seni görmek için yanıp tutuşuyordum. Elhamdülillah, bu gün gönlümün isteğine ulaştım* dedi. Hızır Hâce: *Ey oğlum, ben de senin bu özlemini bildiğim için geldim* dedi. Bu cümleyi der demez şeyhin elinden tuttu ve yola revan oldular.

Şeyh ve Hızır birbirlerine yoldaş oldular. Sabah namazında Mekke'ye ulaştılar. Kâbe'yle şereflendiler. Hızır aleyhissaelam şeyhe tavaf etmeyi ve diğer hac menasiklerini talim ettirdi. Tavaf bitince hazreti Hâce Hızır: *Ey Yesîr, beni görmek en büyük arzundu, işte gördün. Şimdi de icazet almaya gitmelisin. Ben artık dönüyorum ve seni Allah'a emanet ediyorum* dedi. Hızır aleyhisselam bunu der demez gayb âlemine karıştı. Hz. Şeyh Yesîr böylece ondan ayrıldı. (Tezkire, 1998, s.259)

Bu olaydan birkaç gün geçmişti. Her gün üç kere Kâbe'yi tavafa gidiyordu. Fakat kendine icazetle alakalı hiçbir işaret gelmiyordu. Sonunda böyle bir işaret beklemekten vazgeçti. Kâbe'ye komşu olmayı, cârullah olmayı seçti. Yedi yıl boyunca Kâbe'ye hizmet etti. Yüzünü mukaddes Kâbe toprağına sürdü. Bu süre zarfında da ferrâşlık görevini icra etti. Kâbe'nin yakınlığında yatıp kalkıyordu. Sıkıntılıydı. Ne gecesi vardı ne gündüzü. Geceleri uyuyamıyordu. Gündüzse hiç huzuru yoktu. Kâbe'ye yüzünü dönmüş halde günlerini geçiriyordu.

Çok uzun zaman olmuştu. Buna rağmen gayptan hiç bir işaret gelmiyordu. Oysa bundan önce kendisine ne çok sır aşikâr olmuştu. Bu defa ise hiçbir gelmiyordu. Çok üzgündü. Her gün ağlıyor, *ne kadar talihsizim* diyerek dövünüyordu. *Yıllardır ferraşlık yapıyorum, ama hiçbir sır bana aşikâr olmuyor* diyordu. Daha önce yaşadıklarının şeytani olup olmadığını sorgulamaya başlamıştı. Cinler miydi yoksa onu kandıran? Hiçbir iş yapmadan oturan, zahmet çekmeyen. Niceleri vardı da en basit hallerde bile hakkın inayetine mazhar oluyor, maksuduna ulaşıyordu. Oysa kendisine hiçbir şey ayan olmuyordu? Neden? Çok garipti, bahtı bir türlü yaver gitmiyordu. Sanki o böyle nimetlere mazhar ve münasip görülüyordu. Evet dervişliğin maksadı sadece mükâşefe değildi ama yine de beklenti içindeydi.

Şeyh bu düşüncelere gark olmuşken bir gün kulağına gayptan sesler geldi. Bir ses ona: *Ey Yesîr, Lübnan dağlarına git ve orada bir süre kal. Buradan da Tell Kutbiye köyüne git. Burada iki gün kal. Bundan yola çık ve başka bir meskene yol al. Burası Üveys-i Garnî mezarlığıdır* diyordu. Ses: *İşin bitinceye, maksadına erinceye kadar orada kal* diyordu. Kulağına gelen bu ses onu pişman etmiş, daha önce duyduğu şüphelere karşı utanma hissi vermişti. Söylediklerinden büyük utanç duydu. Ve kendi kendine: *Ey Yesîr, bil ki sana nasip olan nimetten yüz çevirerek saadetten mahrum oldun, bu yolculuk sana hiç fayda sağlamadı. Kalk ve bu sefer artık yola çık! Bari bu saadetten mahrum olma* dedi.

Çaresizce yerinden kalktı ve yola düştü. Bir müddet sonra Şam'a ulaştı. Üç gün Şam'da kaldı. Oradan Lübnan dağlarına müteveccih oldu. Hüdavend'in inayeti ile kısa sürede Lübnan'a ulaştı. Burada yatan tarikat kutuplarının türbelerini ziyaret etti. Mezarlarını tavaf etti. Kutupların ruhların andı ve onları yüceltti. Mutlu bir şekilde oradan ayrıldı. Burada kutupların aziz ruhlarından kendisine yardım etmeleri için istimdât etti.

Üç gün sonra Tell Kutbiye'ye gitmek için yola koyuldu. Daha sonraki üç gün boyunca yolda hiç kimseyi göremedi. Başboş avare avare çölde gezdi. Bu halde iken bir dağın başından beyaz sakallı biri önünü kesti ve kendisini seslendi. Bu ses: *Ey Yesîr, pazarda satılacak esirler gibi ne zamana kadar çöllerde dolanıp duracaksın, gel, aradığın burada* diyordu. (Tezkire, 1998, s.260)

Bunu duyar duymaz yeniden büyük bir şevkle yerinden kalktı. Dağa doğru koştu. Tepeye ulaşınca burada hiç kimseyi göremedi. Hezeyan gördüğünü zannederek ağlamaya başladı. Adeta inliyordu. Birden bire gayptan bir ses geldi. Yanında biraz önce kendisine seslenen adam peyda oldu. Ona: *Ey oğlum,* dedi. *Bil ki âlemi ervah, şehadet âleminde başka bir şeydir. Zinhar böyle düşünme! Sana öğüt veriyorum. Halk zahirdir. Bu yüzden şehadet âleminde zahir olur.*

Görünürdür. Bu sebeple içini rahat tut. Gamlanma. Şehadet ehli gözden uzaksa da mülk âleminde, yürekte hazır olarak bekler. Şehadet ehli senin durumunu bilir. Benden sormak istediğin asıl şey nedir? Söyle dedi. Şeyh: Ey büyük zat, söyle bana, Yesîr'in işini mülazimana mı havale ettiler? Senden sorup bilmek istediğim tek şey budur dedi. Hâce kendisine: Aç ağzını dedi. Hazreti Şeyh ağzını şevkle açtı. Hazreti Hâce, hırkasının astarından bir küçük maşrapa çıkardı. Yavaş yavaş Şeyh Yesîr'in ağzına dökmeye başladı. Kifayet miktarınca döktü. Şeyh doyunca ona: Ey oğul, şimdi gidebilirsin, ne istersen onu yap, neyi arıyorsan onun peşine düş dedi.

Bu sözlerden sonra adam Şeyh Yesîr'e gözlerini semaya dikmesi için işaret verdi. O da göklerde ne varsa müşahade etti. Şeyh yeniden bakışlarını yere çevirdi. Zeminde her ne vardı ise onu da muayene etti. Hâce: *Ey oğlu, gördün mü dedi. Şeyh: Evet gördüm dedi. Hazreti Hâce: Ey Yesîr, artık senin vatanına dönme zamanın geldi. Zira Allah'ın orada da kullar vardır. Bunların senin rehberliğine ihtiyacı var. Onlara yol göstermelisin, kendi yolunda da devam etmelisin dedi. İşte tüm yaşananlar böyleydi. Bunları Şeyh daha önce rüyasında görmüştü.*

Hâce Yesîr bir ay boyunca Hazreti Hızır Hâce'nin ruhsatı ile burada kaldı. Bir ay sonra kendi memleketine döndü. Evine ulaştı. Baktı ki babası öteki âleme göç etmiş, annesi ise hayatta. Validesi şeyhi görür görmez yüreğinin acısından feryadı bastı. Yer gök annesinin sesi ile titredi. Şeyh validesinin bu halinden çok etkilendi. O gün akşama kadar ağladı.

Kısa sürede şehir halkı Kadı Murtaza'nın oğlunun memlekete döndüğü haberini aldı. Akın akın onu ziyarete geldiler. Geri dönen oğlun ne kadar güçlü kuvvetli bir yiğit olduğun kendi gözleri ile müşahade ettiler. Bu arada şeyhin geliş haberi padişaha da ulaşmıştı. Padişah onu ziyarete gitmesi için adamlarını gönderdi. Onun değişimini övdü, kendisi ile mülakat etmekten büyük mutluluk duyacağını belirterek onu babasının görevine getirmeye karar verdiğini bildirdi. Şeyh padişahın kendisine saygı duyduğunu ve kendisini bu yüce göreve layık bulduğunu duyunca gelen elçilere: *Ben tam da bu sebeple gitmiş, bir gün gelir de böyle bir teklif bana da edilir diye vatanımı terk etmiştim. Bu göreve getirilmek için de geri dönmüş değilim* diyerek gelenleri geri çevirdi.

Bu olaydan birkaç gün sonra şehrin ayanlarından birkaç kişi yüce zatın yanına gelmiş ona şöyle söylemişlerdi: *Ey Yüce zat, padişah seni kadılık makamında görmek istiyor. Senin Kadı Murtaza'nın yerinde olmanı istiyor. Bizi sana resmen haber vermek için görevlendirdi. Bu yüzden geldik. Bizim şahsi kanaatimiz de bu yöndedir, bu göreve getirilmenizi maslahat olarak görmekteyiz.* (Tezkire, 1998, s.261)

Aracıları dinleyen Şeyh Yesîr onlara: *Ey yaran, Yesîr daha önce şehrinizde bu yüzden esir olmuştu. Buraya dönmemesinin tek sebebi de böyle bir teklifin şahsıma edilme ihtimaliydi. Kimse Yesîr sırf babasının görevini devralmak için döndü demesin. Ben bu işe asla razı değilim. Eğer yeni döndüğüm vatanımı yine terk etmemi istiyorsanız bu teklifte ısrarcı olun. Padişahınıza değin ki Şeyh Yesîr bu teklifi kabul etmedi. Ona, bu işlerden el etek çektiğimi söyleyin. Şunu da ekleyin: Babam ölmüş olabilir, onun yerine layık olan kimse de bulunamamış olabilir. Ama bu şeriat-ı nebevinin başsız kalacağı anlamına gelmez. Benim kadılık yapmamam hiçbir sorun yaratmayacaktır. Bu işler hep birilerince yapılır ve devam eder gider dedi.*

Şeyh Yesîr'in cevabını duyan ayan saraya döndü. Padişah'a: *Ey âlemlerin padişahı, teklifinizi kabul etmedi. Bize öyle geliyor ki sizin bizzat gidip kendisine bu teklifi etmenizi istiyor, onda böyle bir hal sezdik derler. Bunun üzerine padişah bizzat kendisi Şeyh'in yanına gitmeye karar verdi. Buluşma gerçekleşti. Padişah: Ey büyük zat, senin gibi şerif bir zatın İstanbul'a gelişinden büyük mutluluk duydum. Kadılık görevi en büyük vazifelerden biridir. Bu görevi sana vermek isterim. Bu meslek aynı zamanda en tehlikeli mesleklerden biridir. Yıllar yılı bu görevde hiç kimse Kadı Murtaza kadar maharet gösteremedi, adaleti tam olarak sağlayamadı. Onun gibisi bulunamadı. Bu görevi sana tevdi ettim. Seçim hakkın da yok. Şimdi bu görevi kabul etmezsen benim makamıma gölge düşürürsün. Reddettiğin halkın diline düşer. Bu olayın menfi sonuçlanmasından endişe ediyorum. Elbette inayet eder, kerem eyler bu görevi kabul edersen Allah katında da me'cur olursun dedi.*

Yüce zat padişaha: *Ey Padişah'ım, ben derviş bir adamım. Böyle şeylerden çok uzağım. Bu işleri çok zaman önce bıraktım. Beni kendinize düşman etmek istiyorsanız ya da ülkeyi terk etmemi murat ediyorsanız bana böyle bir teklifi kabul edeyim dedi. Padişah: Ey büyük zat, senin görüşüne saygı duyuyorum. Ama çıkıp da halkın içinde padişah bana bu görevi verdi, ben kabul etmedim gibi haberler yayarsan sonuçlarına sen katlanırsın dedi.*

Zaman akıp gitti. Halkın içinden bazı meraklı adamlar olayı duymuş, şeyhe ilgileri artmıştı. Azar azar şeyhin yanına gelmeye, kendisini ziyaret etmeye başladılar. Hazreti Şeyh onlara unutamayacakları sohbetlerde bulundu. Gördüler ki bu muhterem, kıyas kabul etmez bir hal ve niteliğe sahip. Keramet ve velayet sahibi. Bu sebeple ona mürit olmak istediklerini ibraz ettiler. Şeyh Yesîr'in seçim hakkı yoktu. Gelenlerin bağlılığını kabul etti. Günden güne şeyhin etrafındaki halka genişledi. Kısa zamanda topluluk tam tekmil bir cemiyete dönüştü. Bir müddet sonra Hâce Yesîr, Üveys-i Garnî hazretlerinin manevi işaretleri ile hâcey-i dünya ve ahiret-i ağna oldu. Üveysî şeyhliği postuna oturdu.

Hâce Yesîr bir gün dinleniyordu. Hazreti şehzade Kusem İbn Abbas'ın ¹² (r.a) pak ruhu onu yanına çağırdı. Bu hal ona birdenbire varit olmuştu. Hz. Şah, İbn Abbas'ın türbesini tavaf etme isteği ile yanıp tutuştu. Dervişlerine: *Ey yaran, bu fakirin içine bir şey düştü. Hz. Şah İbn Abbas'ı ziyaret etmek isterim. Hissin bu yüce zattan gelmesi ve manevi âlemde beni yanına çağırması ilahi bir işaret. Fakirin bu isteğine, benimle gelmeğe muvafakat ediyor musunuz* dedi. Meclisteki tüm dervişler: *Ey yüce zat, böyle bir yüce emre nasıl karşı çıkabiliriz ki, biz sana tabiyiz. Hepimiz razıyız* dediler. Şeyh Kaddesa'llâhü sırâhu'l azîz daha fazla beklemekten yerinden kalktı. Asasını eline aldı ve Semerkant'a doğru yola çıkmaya karar verdiğini açıkladı. (Tezkire, 1998, s.262)

Dervişlere: *Ey dervişler, bu fakirin hırkasına yapışın* dedi. Onlar da şeyhin hırkasından tuttular. Tırnaklarını hırkaya sıkı sıkı geçirdiler. Şeyh: *Sakin gafil olmayın, yolda kalmayın* dedi. Emri duyan mürideler ayık oldu. Şeyh müritleri ile beraber yola koyuldu. Yüz yetmiş derviş şeyhin hırkasından tutunmuş yol alıyorlardı. Bu yolculuk saban namazından sonra gerçekleşti. Amuderya kenarına ulaşan şeyh ve müritleri, su kenarında sabah namazını kıldılar. Namaz bittikten sonra Şeyh: *Ey dervişler, peki bu denizi nasıl geçeceğiz* dedi. İçlerinden biri: *Bu tamamen size, şeyhimizin velayet gücüne bağlı. Nasıl dilerseniz öyle geçeriz* dedi. Dervişin bu sözü şeyhi zor durumda bırakmıştı. Şeyh: *Bismillahirrahmanhirrahim* dedi. *Allah'ın adını ve hazreti Muhammet Mustafa'nın ruhunu ve Şah Üveys-i Garnî'nin mukaddesatını sizler adına imdada çağırıyorum. Ey asa! Yetiş* dedi. Asayı suyun üstüne atınca Allah'ın kudreti ile asa yedi gez deryayı yardı ve dervişler sudan geçtiler. Şeyh de dervişlerin arkasından gitti.

Suyu geçen şeyh asayı yeniden eline aldı. Asa aynı asa idi, hiç bir şey olmamıştı. Yola tekrar revan oldular. Öğle namazını hazreti Kasım bin Abbas'ın mukaddes türbelerinde kıldılar. Üç gün dört gece orada ibadetle meşgul oldular. Bu olaydan hiç kimseye bahsetmediler. Ne diğer dervişler ne de İstanbul halkı olaydan haberdar olmuştu.

Yalnız şeyh ve dervişlerin yokluğu bir müddet sonra aşikâr olmuş, İstanbul sokaklarında ortadan kaybolduklarına, dört gün sırâ kadem bastıklarına ve sonunda deniz kıyısında görüldüklerine dair haberler yayılmıştı. Şeyhin elinde bir asa olduğu halde görüldüğü dilden dile dolaşıyordu. Şeyhse mukaddes türbeyi

¹² Kusem bin Abbas(ö. 676), Peygamber'in amcası Abbas (r.a)'ın oğlu aynı zamanda Hz. Hasan'ın sütkardeşi olan bu zat Şah-ı Zendi olarak bilinir. İslam fetihleri sırasında Semerkant'ta vefat etmiş, kabri büyük bir ziyaretgâhtır.

ziyaret sonrasında, geldiği gibi denizi yarararak dönmüş ve dördüncü gün akşam namazını İstanbul'da kıldırmıştı.

Şunu bil ki bu yüce zatın bu seferle asıl murat ettiği şey müritlerinin bu olağanüstü halleri keşfetmesi idi. Böylece dervişliğin kıymetini anlayacaklar, dervişlik yolundan ayrılmayacaklardı. Bu yolculuktaki ikinci hedefi ise dervişlerinin gerçek âlemde yaşanan tey-i mekân mefhumunu kendi gözleri ile müşahade etmeleri idi. El hâk böyle de oldu. Bu seferden sonra şeyhin müritleri dervişlik yolunda öyle bir sebat ettiler ki bunu anlatmaya kelimeler yetmez.

Hâce Yesîr yetmiş iki yaşına kadar ömür sürdü. Bu müddet zarfından birçok mürit yetiştirdi. Bunları kemale ulaştırdı. O da hazreti Hâce Üveys-i Garnî'nin mukaddes ruhunun terbiyesi altında olmuş, kemale ermişti. O aynı zamanda Hazreti İsmail Peygamber'in sırtından/sülbünden geliyordu. Allah'ın selamı onun üzerine olsun.

Hâce Yesîr bir gece halvette oturmuştu. Hazreti Hâce Üveys-i Garnî Kaddesa'llâhü sırrahu'l azîz mana âleminde onun yanına geldi. *Ey oğul dedi. Sen ilk önce bizim himmetimizle bu yola girdin. Son nefesinde de bizim yanımızda olacaksın. Sana müjdeler olsun! Yarın ahirette de bizim yanımızda duracaksın* dedi. Hâce Yesîr: *Ne muazzam bir haber verdiniz* dedi. Sabahleyin kalktı ahiret yolculuğuna hazırlanmaya başladı. Kendi kendine dedi ki: *Ey Yesîr, bil ki bu yüce hazret seni kendi yanına çağırıyor. Ahirette yerin onun yanı olacaktır. Bu yüzden dervişlerden ve şehir halkından bu son yolculuğun için izin iste!* (Tezkire, 1998, s.263)

Hâce Yesîr dervişlerini yanına çağırdı. Onlardan son yolculuğu için izin istedi. Helallik aldı. Şehir halkıyla vedalaştı. Kendisine: *Ey yüce zat, bir yere mi gidiyorsun bizle vedalaşıyor ve helallik istiyorsun* dediklerinde Hâce Yesîr: *Evet, beni çağırıyorlar, fakat bu sefer sizin benimle gelmeniz doğru olmaz. İstanbul'da kalın ve dervişlik etmekten imtina etmeyin. Bu çıkacağım yolculuk sizin kaldıracabileceğiniz sade bir yolculuk olmayacak. Sizden ümidim beni duanızdan eksik etmemenizdir. Birbirinizi tutun, her daim birlikte hareket edin, birbirinizi sürekli arayıp sorun. Kine, husumete düşmeyin. Düşmanlık etmeyin. Zira lanetli şeytan sizin aranızda girer. Onu aranızda barındırmayın. Ne zaman bir işte zorluk görürseniz beni anın. Beni yardımınıza çağırın. Bu konuşmadan sonra da artık beni görmeye gelmeyin. Zira beni hiçbir yerde bulamayacaksınız. Beni aramaya kalkarsanız ayrılığa düşersiniz* dedi.

Bunları söyledikten sonra birden gözlerden kayboldu. Hâce Üveys-i Garnî Kaddesa'llâhü sırrahu'l azîz'in türbesine gitti. Mezarı başında hatim indirdi. Kutupların ruhlarından istimdat etti. Burada uzun bir murakabeye daldı.

Murakabe zamanı yanına Hızır Hâce geldi. *Ey oğlum dedi. Burası oturacak yer değil kalk. Hiç vakit kaybetmeden işine bak dedi.* Bunu dayan Hâce Yesîr ahiret giysisini giydi, kefenini hazırladı. Ardından daha önce asası ile vurup su çıkarttığı çeşmeden gusûl abdesti aldı ve iki rekât namaz kıldı. Ahiret giysisini giydi.

O an Hâce Üveys-i Garnî Kaddesa'llâhü sırrahu'l azîz yeniden peyda oldu ve dedi ki: *Ey oğul, neden kabrini kazmıyorsun? Yoksa gömülmeyi kabul etmiyor musun? Hâce Yesîr: Evet, bu kirli bedenimin, besleyip çoğalttığım isyanla yoğrulan tenimin yeryüzünün bu nazik toprağını kirletmesini istemiyorum. Kendi pisliğimi ve günahlarımı bu toprağa bulaştırmak istemiyorum. Kirli günahkâr bedenimi toprağın kabul etmeyeceğinden ve cesedimi dışarı atacağından korkuyorum. Bu yüzden bedenimin dışarda çürümesi, kurda kuşa yem olması, kuzgunların yiyip doyması daha iyi olacaktır. Her bir parçası bir yere savrulsun. Defnedilmekten kasıt ruhun kabir azabı çekeceğine olan inançsa eğer, bunun defnedilmeden ölenler için de söz konusu olması gerekir. Fakat bu yanlıştır, insan için her yer birdir. Yeryüzünün her parçası aynıdır. Allah kişi için nerede kabir tayin etmişse orası onun yatacağı yerdir. Şu bir gerçektir ki suda boğularak ölen, ateşte yanarak can veren, kurtlar tarafından parçalanan kişinin cesedinden eser kalmaz. Fakat kabir azabına duçar olur. Bundan kurtuluş yoktur. Durum böyle ise ben bu kaideden nasıl ayrı tutulabilirim ki dedi.* Bunu der demez de ruhunu hakka teslim eyledi. (Tezkire, 1998, s.264)

Bu olay hicri 605 yılı bir Cuma namazı sonrası oldu. Şeyh asası ile su çıkardığı çeşmenin başında vefat etti. Bu olaydan sonra âlemi, Âdem'i ve soyunu yaratan Allah, beş bin melek gönderdi. Bu melekler şeyhi yıkadı. Namazını kıldırıp defnetti.

Şeyh gaybet etmişti. Dervişler onu köşe bucak arıyorlardı. Dervişlerden biri aynı gece onu rüyasında gördü. Şeyh kalabalık bir aksakal topluluğun önünde idi. Ata binmişti. Turnaları seyrediyordu. Kendisine: *Ey yüce zat, bu âlemden gitmek üzere bohçanı hazır ettin mi? Senin ahirete hazırlık yapmış olduğunu görüyoruz* dediler. Yüce zat: *Ey dervişler, bir kere sizinle otururken aranızdan kaybolmuştum, hatırlayın! Bunu gibi. Şimdiki gidişimi de böyle kabul edin. Üzülmeyin, zira dervişin ölümü bir mekândan bir mekâna intikalden başka bir şey değildir* dedi. Bunu söyler söylemez gözden kayboldu.

Allah her şeyin doğrusunu daha iyi bilendir. (Tezkire, s.265)

Kaynaklar

- ALEMDAR, E. T. (2021). Geç Dönem Doğu Türkçesiyle Yazılmış Tezkire-i Süt Bibi Padişah, Konya, Selçuk Türkiyat, (53), ss. 59-82
- ANONİM, (1998). Tezkire-i Buğra Hanî (Tezkire-i Meşayih-i Üveysiyye), ez Sedey-i 10. hicri, Tashih: Dr. Muhammed Munir Âlim, İslamabad, Merkez-i Tahkikat-i Farsiy-i İran ve Pakistan.
- HEREVÎ, N. M.(1380) Üveysiyye, 10/458-460, Tahran, Dairetü'l Mearif-i Bozorg-i İslami.
- HÜSEYNİ, Z. ve SEYYİDE. F. (1397). Seyr-i Tatavvur-i Tarikat-i Uveysiyye ez Gozeşt ta Emruz, Tahran, Mutalaat-ı Edyan ve İrfan Tatbiki, (2-2) ss. 21-24.
- OCAK, A. Y. (1970), Veysel Karani ve Üveysilik, İstanbul, 1982.
- TOSON, N.(2012). Üveysilik, 42/ 400-401, İstanbul, TDV İslâm Ansiklopedisi
- TOSUN, Necdet. (2012). Tasavvufta Üveysilik ve Üveysî Sufilere Dair Menakıbnameler, Ankara, Uluslararası Veysel Karanî ve Manevi Kültür ve Mirasımız Sempozyum Bildirileri, ss.15-21.